

ΝΙΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΣ

**ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΣΤΗ
ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ**

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΡΕΘΥΜΝΟ 2008

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	8
1. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	9
2. ΓΙΑΤΙ ΕΠΙΛΕΧΘΗΚΕ ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΘΕΜΑ.....	14
3. ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ.....	19
3.1. <i>Συστατικά Στοιχεία της Έννοιας της Παγκοσμιοποίησης.....</i>	<i>20</i>
3.2. <i>Θεωρία για το κράτος και τη διεθνοποίηση.....</i>	<i>47</i>
Οι στατιστικές των σύγχρονων κρατικών πολιτικών.....	53
3.3. <i>Βιβλιογραφία.....</i>	<i>63</i>
3.4. <i>Μέθοδος Ανάλυσης των προσεγγίσεων.....</i>	<i>65</i>
ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΣΤΙΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ.....	74
1. ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ: ΤΟ «ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ»: Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΙΧΙ ΟΗΜΑΕ.....	75
2. ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ: ΑΠΟΔΥΝΑΜΩΣΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ.....	101
2.1. <i>Παγκόσμια Τράπεζα.....</i>	<i>102</i>
2.2. <i>Stephen J. Kobrin.....</i>	<i>107</i>
2.3. <i>Riccardo Petrella.....</i>	<i>120</i>
2.4. <i>Susan Strange.....</i>	<i>129</i>
3. ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ: Η ΎΝΤΑΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΥΠΛΕΥΡΙΣΜΟΥ ΚΑΙ Η ΜΕΙΩΣΗ ΤΗΣ ΔΥΝΑΜΗΣ ΤΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ.....	142
3.1. <i>Neil Brenner.....</i>	<i>145</i>
3.2. <i>Manuel Castells.....</i>	<i>153</i>
3.3. <i>Philip G. Cerny.....</i>	<i>170</i>
3.4. <i>Bob Jessop.....</i>	<i>191</i>
4. ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ: ΜΙΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ.....	208
4.1. <i>Vincent Cable.....</i>	<i>209</i>
4.2. <i>Geoffrey Garrett.....</i>	<i>217</i>
5. ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΕΝΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΣΤΟ ΚΡΑΤΟΣ: Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ.....	224
5.1. <i>Daniel Drache.....</i>	<i>225</i>
5.2. <i>Gerald Epstein.....</i>	<i>244</i>
5.3. <i>Paul Hirst & Grahame Thompson.....</i>	<i>251</i>

6.	ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ: ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ	266
6.1.	<i>Eric Helleiner</i>	267
6.2.	<i>Moran Michael & Wright Maurice</i>	276
6.3.	<i>Dani Rodrik</i>	281
6.4.	<i>Saskia Sassen</i>	287
6.5.	<i>Immanuel Wallerstein</i>	293
6.6.	<i>Linda Weiss</i>	299
	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	307
	ΑΠΟΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΥΣ ΤΗΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΤΗΣ	
	ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΣΤΟ ΚΡΑΤΟΣ.....	311
1.	ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ.....	329
1.1.	<i>Άμεσες συνέπειες της τεχνολογίας</i>	330
1.2.	<i>Ο έμμεσος ρόλος της τεχνολογίας</i>	335
	Επιπτώσεις στην παραγωγική διαδικασία και την βιομηχανική παραγωγή.....	335
	Τεχνολογία και οι επιπτώσεις της στην κυκλοφορία του κεφαλαίου.....	340
2.	ΑΓΟΡΕΣ.....	343
2.1.	<i>Εμπόριο</i>	346
2.2.	<i>Επένδυση</i>	350
	Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ.....	354
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	368

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Ξένη Συντομογραφία	Πλήρης Ελληνική Μετάφραση	Ελληνική Συντομογραφία
GDP	Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν	ΑΕΠ
GATT	Γενική Συμφωνία Δασμών & Εμπορίου	ΓΣΔΕ
USPTO	Γραφείο Ευρεσιτεχνιών και Εμπορικών Σημάτων Ηνωμένων Πολιτειών	ΓΕΕΣΗΠ
SWIFT	Εταιρεία Παγκόσμιας Διατραπεζικής Χρηματοπιστωτικής Επικοινωνίας	
EU	Ευρωπαϊκή Ένωση	ΕΕ
EPO	Ευρωπαϊκό Γραφείο Ευρεσιτεχνιών	ΕΓΕ
IMF	Διεθνές Νομισματικό Ταμείο	ΔΝΤ
AI	Διεθνής Αμνηστία	ΔΑ
ICT	Τεχνολογίες της Πληροφορικής και των Τηλεπικοινωνιών	
ILO	Διεθνής Οργανισμός Εργασίας	ΔΟΕ
IBRD	Διεθνής Τράπεζα για την Ανασυγκρότηση & Ανάπτυξη	ΔΤΑΑ
UNCTAD	Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη	ΔΗΕΕΑ
R&D	Έρευνα & Ανάπτυξη	Ε&Α
PC	Ηλεκτρονικός Υπολογιστής	Η/Υ
UN	Ηνωμένα Έθνη	ΗΕ
FDI	Ξένη Άμεση Επένδυση	ΞΑΕ
EMU	Οικονομική & Νομισματική Ένωση	ΟΝΕ
OECD	Οργανισμός για την Οικονομική Συνεργασία & Ανάπτυξη	ΟΟΣΑ
UNIDO	Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών για την Βιομηχανική Ανάπτυξη	
WB	Παγκόσμια Τράπεζα	ΠΤ
WTO	Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου	ΠΟΕ
M&A	Συγχωνεύσεις & Εξαγορές	Σ&Ε
BIS	Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών	ΤΔΔ
	Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας	ΥΠΕΘΟ

ΠΙΝΑΚΕΣ, ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ & ΕΙΚΟΝΕΣ:

Πίνακας 1: Εξαγωγές ως Ποσοστό του ΑΕΠ, 1913-1994.....	26
Πίνακας 2: Λόγος Εξωτερικών Εμπορικών Συναλλαγών και ΑΕΠ (%), Επιλεγμένες Χώρες.....	26
Πίνακας 3: Κατανομή Παγκόσμιου Εξαγωγικού Βιομηχανικού Εμπορίου, 1980, 1997	27
Πίνακας 4: Παγκόσμια Εξαγωγή Βιομηχανικών Προϊόντων, Μεριδίο ανά Περιφέρεια και Βιομηχανία, 1980-95.....	27
Πίνακας 5: Εξαγωγές Βιομηχανικές ως Ποσοστό των Συνολικών Εξαγωγών.....	28
Πίνακας 6: Λόγος Εμπορικών (merchandise) Ανταλλαγών (trade) και ΑΕΠ (%).....	28
Πίνακας 7: Εξαγωγές Αγαθών & Υπηρεσιών ως Ποσοστό του ΑΕΠ, 1970, 1980, 1990 & 1997.....	29
Πίνακας 8: Ενδοεπιχειρησιακό Εμπόριο ανά Εμπορική Περιφέρεια ως Ποσοστό των Συνολικών Εξαγωγών της κάθε Περιφέρειας, 1980, 1990, 2001.....	29
Πίνακας 9: Παγκόσμιο Εμπόριο ανά Περιοχή και Επιλεγμένες Οικονομίες 1948, 1953, 1963, 1973, 1983, 1993 και 2000.....	30
Πίνακας 10: Ξένες Εισερχόμενες και Εξερχόμενες Σ&Ε, % ανά Περιοχή, 1991-1998	34
Πίνακας 11: Κατανομή ανά Περιφέρεια της Εισερχόμενης & Εξερχόμενης ΞΑΕ (%), 1985, 1990, 1995 & 1997.....	35
Πίνακας 12: ΞΑΕ σε Σχέση με την Παραγωγή, τον Σχηματισμό Παγίου Κεφαλαίου & των Εξαγωγών.....	36
Πίνακας 13: Εισερχόμενη ΞΑΕ ως Ποσοστό του Σχηματισμού Ακαθάριστου Παγίου Κεφαλαίου, 1986-1991 & 1992-1996.....	36
Πίνακας 14: Οι 10 Μεγαλύτεροι Θεσμικοί Επενδυτές στο Κόσμο.....	37
Πίνακας 15: Διασυνοριακές συναλλαγές σε εγγυήσεις (bonds), και μετοχές (equities) ως ποσοστό του ΑΕΠ.....	38
Πίνακας 16: Δείκτες Χρηματιστηριακής Αγοράς.....	38

Πίνακας 17: Αγορές Επιλεγμένων Παραγώγων.....	39
Πίνακας 18: Αποταμίευση & Επένδυση, 1960-1995	43
Πίνακας 19: Καθαρή Κίνηση Κεφαλαίου 1870 – 1996.....	44
Πίνακας 20: Δημόσια Δαπάνη, Συνολική & Μεταβιβάσεις, 1870, 1913, 1960 & 199854	
Πίνακας 21: Έσοδα από Φόρους ως Ποσοστό του ΑΕΠ, 1957 – 2001.....	55
Πίνακας 22: Κατανομή της Δημόσιας Δαπάνης κατά Κατηγορία, Σουηδία, Γερμανία, ΗΒ και ΗΠΑ, 1980, 1993	55
Πίνακας 23: Ποσοστά Φορολόγησης Επιχειρήσεων, ανά περιφέρεια, 1990 και 1998.	56
Πίνακας 24: Δομή της Φορολογίας στον ΟΟΣΑ (% των συνολικών δημοσίων εσόδων)..	57

Εισαγωγή

1. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Ο ασαφής χαρακτήρας της έννοιας της παγκοσμιοποίησης, αποδείχτηκε πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη πολλών απόψεων, διαφορετικών χρήσεων, ενώ συνδέθηκε με πάρα πολλά κοινωνικά και οικονομικά φαινόμενα και χαρακτηριστικά της σύγχρονης περιόδου. Πολλές φορές οι παραπάνω συνδέσεις με την έννοια φαίνεται να αγγίζουν τα όρια της υπερβολής, αφού η ασάφεια της έννοιας σήμανε τη διατύπωση διαφορετικών προσεγγίσεων για τις κατευθύνσεις του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, των επιμέρους περιφερειών, των εθνικών κρατών και των περιοχών τους στο εσωτερικό, των πολιτών, των επιχειρήσεων και του κράτους. Αυτές οι διαφορετικές αντιλήψεις συνέβαλαν στη διατύπωση ενός σημαντικού αριθμού προτάσεων που ακολουθούν έντονα διαφορετικές διαδρομές, όσο αφορά στον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτή η έννοια, στις συνέπειές της καθώς επίσης και στις προβλέψεις για το μέλλον.

Η αυξημένη κινητικότητα του κεφαλαίου καθώς και οι νέες κατευθύνσεις που λαμβάνει η τεχνολογία¹, αποτελούν δύο κομβικά στοιχεία που επηρεάζουν σημαντικά τη λειτουργία πολλών δομών των σύγχρονων κοινωνικών σχηματισμών, ενώ άλλαξαν άρδην τη μεταπολεμική οικονομική, πολιτική και ιδεολογική πραγματικότητα σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Η ελεγχόμενη απελευθέρωση των αγορών κεφαλαίου κατά την μεταπολεμική περίοδο, σε συνδυασμό με την πώση της κερδοφορίας του κεφαλαίου που ήταν αποτέλεσμα της κρίσης κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970, αποτέλεσαν στοιχεία που ώθησαν προς την αναζήτηση νέων αποδοτικότερων αγορών εκτός των έως τότε γνωστών ορίων των εθνικών αγορών (ο χαρακτήρας της αναζήτησης αυτής δεν είχε μόνο γεωγραφικό χαρακτήρα αλλά και ποιοτικό μέσα από την τάση προώθησης της καινοτομίας και εισαγωγής διαρκώς νέων προϊόντων). Σε αυτή την εξέλιξη συνεισέφεραν σε πολύ μεγάλο βαθμό και συγκεκριμένες κρατικές πολιτικές ηγεμονικών οικονομικών δυνάμεων, όπως του ΗΒ και των ΗΠΑ, όπου με τις αλλαγές που προώθησαν προσέδωσαν σε αυτό που ονομάζουμε διεθνή αγορά μια νέα δυναμική.

¹ Η βιβλιογραφία της έννοιας της παγκοσμιοποίησης περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα αναφορών σε διάφορα συστατικά στοιχεία. Περιλαμβάνει τις εξελίξεις στο χώρο των τηλεπικοινωνιών και της πληροφορικής, την αυξημένη κίνηση του εμπορικού, του χρηματοοικονομικού και του τραπεζικού κεφαλαίου, την αύξηση της σημασίας συγκεκριμένων περιφερειών και πόλεων έναντι του κράτους, την ΕΑΕ, τις πολυεθνικές επιχειρήσεις, την τάση διαμόρφωσης παγκόσμιων αξιών, κ.α. Μπροστά σε ένα τόσο μεγάλο αριθμό επιχειρημάτων, αυτά που φαίνονται να έχουν την μεγαλύτερη σημασία για την διαμόρφωση του σύγχρονου συστήματος, είναι κύρια η ενδυνάμωση του τομέα της πληροφορικής και των επικοινωνιών και η ένταση της κίνησης του κεφαλαίου. Παρακάτω γίνεται αναλυτική παρουσίαση των χαρακτηριστικών που αποδίδονται στην έννοια και που συνθέτουν την θεωρητική της δομή.

Αποτέλεσμα των παραπάνω ήταν η αύξηση της κινητικότητας του κεφαλαίου και η εμβάθυνση των θεσμών της διεθνούς αγοράς. Παρατηρείται η ένταση της παραγωγής τεχνολογικών καινοτομιών, μια αυξητική τάση του διεθνούς εμπορίου, της ΕΑΕ², των επενδύσεων χαρτοφυλακίου, με τις επιχειρήσεις να αντλούν κεφάλαια μέσα από τις διεθνείς αγορές, της τάσης της τιτλοποίησης και της χρεωγραφοποίησης αντί της χρήσης της παραδοσιακής μεθόδου άντλησης κεφαλαίων μέσα από το τραπεζικό δανεισμό, της αύξησης της σημασίας των λεγόμενων «θεσμικών επενδυτών»³ και της αύξησης της σημασίας των πολυεθνικών επιχειρήσεων, που στην ουσία παραμένουν εθνικές επιχειρήσεις με διεθνή προσανατολισμό. Τα παραπάνω αποτελούν συστατικά στοιχεία του επιχειρήματος των υποστηρικτών της παγκοσμιοποίησης.

Απέναντι σε αυτά, ασκείται μια ισχυρή κριτική η οποία στην ακραία της μορφή κυριαρχείται από την τάση της καθολικής απόρριψης ως αβάσιμων των επιδόσεων της παγκοσμιοποίησης και φτάνει έως την αποδοχή ορισμένων πλευρών της, χαρακτηρίζοντας την ως μια μορφή περιορισμένης ή ευρύτερης διεθνοποίησης, στοιχείο που σχετίζεται με μια πάγια τάση του καπιταλισμού και της λειτουργίας του. Στην παρούσα έρευνα, όπως περιγράφεται και παρακάτω, δύο είναι τα φαινόμενα που θεωρούνται ως κομβικά για την περιγραφή της σύγχρονης πραγματικότητας: η ένταση που χαρακτηρίζει την κίνηση του κεφαλαίου (κύρια στην χρηματοοικονομική του μορφή) και οι εξελίξεις στον τομέα της τεχνολογίας των επικοινωνιών και της πληροφορικής.

Από το χρονικό σημείο που προβάλλεται ως αρχή του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης⁴, δηλαδή το τέλος της δεκαετίας του 1970 έως σήμερα, φαίνεται ότι οι εξελίξεις στο χώρο της διεθνούς οικονομίας, συμβαδίζουν ταυτόχρονα με σημαντικές αλλαγές στην κρατική πολιτική και στην κυρίαρχη ιδεολογία που εκφράζεται μέσα από αυτή. Οι προσεγγίσεις τόσο του νεοφιλελευθερισμού όσο και της παγκοσμιοποίησης, προσπάθησαν συστηματικά να υποβαθμίσουν το ρόλο και τη σημασία του κράτους στις αλλαγές των

² Η ΕΑΕ συγκεντρώνεται σε Σ&Ε που ενθαρρύνονται κύρια από το «ακριβό χρήμα» (βλέπε, Βεργόπουλος, 1999). Επίσης, κατευθύνεται σε σχεδόν σε απόλυτο αριθμό στην λεγόμενη Τριάδα (ΕΕ, ΗΠΑ, Ιαπωνία) και σε ορισμένες χώρες της Νότιο – Ανατολικής Ασία. Ακόμα και το μικρό ποσοστό της ΕΑΕ που παλαιότερα κατευθυνόταν προς τις υπανάπτυκτες χώρες, σήμερα φαίνεται να περιορίζεται δραματικά.

³ Όταν μιλάμε για θεσμικούς επενδυτές εννοούμε κυρίως την ανάπτυξη ταμείων συντάξεων (pension funds), ταμείων αμοιβαίων κεφαλαίων (mutual funds), ασφαλιστικών εταιρειών και άλλων επενδυτικών οργανισμών και ομαδικών αποταμιεύσεων, όπου συγκεντρώνουν τεράστια επενδυτικά ποσά. Η κίνηση αυτών των επενδυτών και ο όγκος του κεφαλαίου που κατέχουν τους μεταβάλλουν σε καίριους ρυθμιστές του παγκόσμιου νομισματικού συστήματος.

⁴ Η αναφορά στο σύγχρονο φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης (το οποίο τοποθετείται στα τέλη της δεκαετίας του 1970, κυρίως αλλά όχι αποκλειστικά από τις νεοφιλελεύθερες προσεγγίσεις) δεν αναιρεί την πιθανότητα να είναι ορθά τα επιχειρήματα άλλων συγγραφέων που τοποθετούν την παγκοσμιοποίηση στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Ανάλογα με το πώς ορίζει ο καθένας την έννοια και το αν και πώς την διαχωρίζει από αυτή της διεθνοποίησης, είναι δυνατό να υποστηριχθεί ότι ξεκινά από προηγούμενα χρονικά σημεία. Για περισσότερα βλέπε, Helleiner, 1999, Sassen, 1999, Wallerstein, 1999(1), κ.α. Η ασάφεια που παρουσιάζεται και σε αυτό το ερώτημα της απαρχής της παγκοσμιοποίησης, επιτρέπει την πολιτική και ιδεολογική εκμετάλλευσή της, την χρήση της έννοιας και την τοποθέτησή της χρονικά ανάλογα με τα ιδεολογικά, πολιτικά και θεωρητικά επιχειρήματα που ο καθένας από τους συγγραφείς θέτει ως προτεραιότητα. Για αυτό το λόγο παρατηρούμε ότι όσες από τις προσεγγίσεις τείνουν να προσδώσουν στην παγκοσμιοποίηση το χαρακτήρα του πρωτόγνωρου στοιχείου, την τοποθετούν στα τέλη της δεκαετίας του '70 ή στις αρχές του '80. Από την άλλη πλευρά όσες προσεγγίσεις θεωρούν την έννοια ως πάγιο χαρακτηριστικό του καπιταλισμού, την τοποθετούν στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, συνδεδεμένη άμεσα με την διαρκή τάση εξάπλωσης του κεφαλαίου γεωγραφικά.

τελευταίων τριάντα ετών, παρόλο που πάντα δίχως εξαιρέσεις υποθέτουν ένα ρόλο για αυτό (που τις περισσότερες φορές είναι πολύ σημαντικός). Όπως θα φανεί και παρακάτω, οι κρατικές πολιτικές αποτέλεσαν και αποτελούν «ενορχηστρωτή» και «προωθητή» της διαδικασίας της απελευθέρωσης των αγορών, ενώ ταυτόχρονα ασκούν προστατευτικό ρόλο σε ένα περιβάλλον έντονης οικονομικής αστάθειας που συχνά οδηγείται σε σημαντικές κρίσεις τοπικού ή περιφερειακού εύρους (τουλάχιστον για την παρούσα φάση). Στη διαδικασία της αναδιάρθρωσης της καπιταλιστικής παραγωγής των τριών τελευταίων δεκαετιών, ο ρόλος του κράτους παραμένει κεντρικός στην εξασφάλιση της αναπαραγωγής του κεφαλαίου και της λειτουργίας του καπιταλισμού (χαρακτηριστικό πάγιο της λειτουργίας του κράτους από την εμφάνιση του). Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι το κράτος δεν υφίσταται τις συνέπειες σημαντικών αναδιարθρώσεων στην καπιταλιστική διαδικασία. Αντίθετα, παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές, τέτοιες που να θέτουν ως αναγκαία τη διερεύνηση της σχέσης του με τις διάφορες εξελίξεις, είτε αυτές εκφράζονται από προσεγγίσεις όπως αυτή της «παγκοσμιοποίησης», είτε από άλλες όπως αυτή του «νεοφιλελευθερισμού», του «Τρίτου Δρόμου», κ.α. Στόχος της παρούσας έρευνας είναι να θέσει απέναντι αυτά τα δύο κομβικά στοιχεία της μορφής και της λειτουργίας του σύγχρονου συστήματος. Το κράτος, η δομή και οι λειτουργίες του γίνονται αντικείμενο μιας λεπτομερούς διερεύνησης, με κριτήρια τα οποία θέτουν οι διαφορετικές προσεγγίσεις της παγκοσμιοποίησης. Στην ουσία επιχειρείται μια έμμεση προσπάθεια αναζήτησης των αλλαγών στα όρια της λειτουργίας και της παρέμβασης του κράτους, των δομών που το απαρτίζουν και των πολιτικών του εκ των οποίων άλλες φθίνουν και άλλες αναπτύσσονται ραγδαία. Η διερεύνηση γίνεται μέσα από την ανάλυση της ίσως πιο πολυσυζητημένης και με πλούσιο περιεχόμενο έννοιας των τριών τελευταίων δεκαετιών στο χώρο των πολιτικών, των οικονομικών και των κοινωνικών – ανθρωπιστικών επιστημών.

Ουσιαστικά, η έννοια της παγκοσμιοποίησης λειτουργεί (κατά ένα μέρος) ως αφορμή στην παρούσα έρευνα. Αυτή μαζί με ένα σημαντικό αριθμό νεοφιλελεύθερων προσεγγίσεων ενσωματώνουν τις πιο σύγχρονες ολοκληρωμένες προσπάθειες ερμηνείας των κατευθύνσεων και των αλλαγών του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής τις τρεις τελευταίες δεκαετίες. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, η έννοια της παγκοσμιοποίησης ενσωμάτωσε ένα σημαντικό αριθμό αναλύσεων, που προσπαθούσαν με ένα ολιστικό τρόπο να ερμηνεύσουν τις αλλαγές στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα καθώς και τις αλλαγές σε εθνικό κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό επίπεδο. Από την άλλη πλευρά, το κράτος αποτελεί ένα αναπόσπαστο κομμάτι της καπιταλιστικής διαδικασίας παραγωγής, στην οποία οι αλλαγές στην δομή και την λειτουργία του έχουν άμεσες και έμμεσες συνέπειες οι οποίες καταλαμβάνουν όλες τις πλευρές της καθημερινής ζωής, είτε αυτές αναφέρονται σε τοπικό, περιφερειακό ή διεθνές επίπεδο.

Το χαρακτηριστικό του «αναπόσπαστου μέρους» ισχύει και για τις προσεγγίσεις της παγκοσμιοποίησης, εννοώντας ότι καμία από αυτές είτε εκφράζεται υπέρ είτε κατά της παγκοσμιοποίησης δεν αφήνει εκτός της ανάλυσης την έννοια του κράτους, των αλλαγών και των αναδιարθρώσεων του. Είτε με αποσπασματικές αναφορές (όπως γίνεται τις περισσότερες φορές) είτε προβάλλοντας μια ακολουθία επιχειρημάτων, το κράτος αποτελεί μέρος της παγκοσμιοποίησης και ταυτόχρονα η παγκοσμιοποίηση εμπεριέχει το διαρκή ρόλο του κράτους. Για αυτό το λόγο, πρωταρχικό στοιχείο του αντικειμένου της έρευνας είναι η καταγραφή των σημαντικότερων απόψεων που σχετίζονται με τα δύο παραπάνω στοιχεία, δηλαδή τις έννοιες του κράτους από τη μια πλευρά και της παγκοσμιοποίησης από την άλλη. Μπροστά σε ένα σημαντικό όγκο ξένης

αλλά και ελληνικής βιβλιογραφίας, επιλέχθηκαν οι σημαντικότερες προσεγγίσεις οι οποίες θεωρήθηκαν ως αντιπροσωπευτικότερες των «σχολών», των απόψεων, ή των αντιλήψεων που κυριαρχούν στο χώρο της θεωρίας και της πολιτικής. Από τα κεντρικά επιχειρήματα των υποστηρικτών της παγκοσμιοποίησης για τις αλλαγές στο σύγχρονο σύστημα, είναι αυτό της αναδιάρθρωσης του κράτους. Αυτό που παρατηρείται και με μια πρώτη ματιά στη βιβλιογραφία του θέματος, είναι ότι η έννοια της παγκοσμιοποίησης είναι άμεσα συνυφασμένη με αυτή του κράτους. Αντικείμενο της παρούσας έρευνας είναι η διερεύνηση της έννοιας του κράτους, έτσι όπως αυτή εκφράζεται στις προσεγγίσεις για την παγκοσμιοποίηση. Κάθε μια από αυτές, από τις πιο ένθερμες έως τις πιο επικριτικές, όλες χαρακτηρίζονται από το γεγονός ότι «επιφυλάσσουν» ένα νέο ρόλο για το κράτος, τη λειτουργία, τη δομή και το ρόλο του στην παραγωγική διαδικασία.

Πέρα από την λεπτομερή καταγραφή των παραπάνω, η παρούσα έρευνα προσπαθεί να προχωρήσει λίγο περισσότερο. Η ανάλυση των προσεγγίσεων οδηγεί στην εξαγωγή και την διατύπωση των βασικών επιχειρημάτων της κάθε μιας από αυτές, προσφέροντας τη δυνατότητα κατηγοριοποίησης, αλλά και ελέγχου τους ως προς την αξιοπιστία. Μέσα από τη λεπτομερή καταγραφή των προσεγγίσεων εκείνων οι οποίες εκφράζουν μια σαφή θέση για την έννοια και τις αλλαγές που επιφέρει η παγκοσμιοποίηση, η παρούσα ανάλυση αναζητά το ρόλο που η κάθε μια από τις προσεγγίσεις προτείνει για το κράτος, στα πλαίσια των αναδιρθρώσεων του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος. Ο σκοπός της διερεύνησης δεν αρκείται σε μια απλή περιγραφική διαδικασία. Οι προσεγγίσεις αναλύονται διεξοδικά, με στόχο την εξαγωγή του πυρήνα του επιχειρήματος και την ανασύσταση του με τέτοιο τρόπο ώστε να διατυπώνει ξεκάθαρα το περιεχόμενο, τη δομή, την καταγωγή και τις ιδεολογικές ρίζες της εκάστοτε άποψης, όπως επίσης και να τη θέτει σε κρίση τόσο όσο αφορά στο επιχειρήμα της για το κράτος και τη δόμησή του, όσο και στην παγκοσμιοποίηση και το περιεχόμενό της. Βασικό αντικείμενο της έρευνας είναι να καταγραφούν και να ελεγχθούν οι απόψεις που εκφράζονται για το κράτος και τις αλλαγές που υφίσταται στο πλαίσιο των σύγχρονων εξελίξεων, έτσι όπως αυτές προβάλλονται από τις διαφορετικές προσεγγίσεις που αναφέρονται στην παγκοσμιοποίηση. Το ερώτημα που τίθεται είναι το πώς βλέπουν οι υποστηρικτές αλλά και οι επικριτές της παγκοσμιοποίησης το κράτος, τη δομή και τη λειτουργία του, υπό το πρίσμα των αλλαγών που κάθε μια από τις προσεγγίσεις τους προβάλλει ως κυρίαρχες σήμερα. Η μέθοδος αυτή οδηγεί σε σημαντικά συμπεράσματα που αφορούν τις ιδεολογικές, πολιτικές καταβολές και στόχους της εκάστοτε προσέγγισης, τις αλλαγές στο κράτος της σύγχρονης περιόδου, την έννοια της παγκοσμιοποίησης και τους μηχανισμούς οι οποίοι ωθούν προς την κατεύθυνση της οικονομικής διεθνοποίησης, το ρόλο της αύξησης της κίνησης του κεφαλαίου, ή τη σημασία των σύγχρονων τεχνολογικών κατευθύνσεων.

Η παραπάνω διαδικασία συνδέεται και με ένα επιπλέον στόχο. Πέρα από τη διερεύνηση των διαφορετικών προσεγγίσεων για την έννοια της παγκοσμιοποίησης, επίσης κεντρικός στόχος είναι η περιγραφή της σύγχρονης μορφής που λαμβάνει το κράτος υπό τη σκέπη της παγκοσμιοποίησης. Πιο συγκεκριμένα οι κριτικές που ασκούνται στο κράτος και τα χαρακτηριστικά που προβάλλονται σε αυτό από τις διαφορετικές προσεγγίσεις, βασίζονται σε συγκεκριμένες απόψεις και θεωρητικές προτάσεις που απαντούν στην ερώτηση του τι είναι και πώς ορίζεται το κράτος σήμερα. Στόχος είναι μέσα από τις προσεγγίσεις της παγκοσμιοποίησης και από την κριτική που ασκείται στο κράτος και τις πολιτικές του, να αναδειχθεί, να καθορισθεί και να περιγραφεί η σύγχρονη

μορφή του κράτους. Θέτοντας συγκεκριμένα ερωτήματα τα οποία σκοπό έχουν να περιγράψουν την ερμηνεία που κάθε προσέγγιση δίνει για τη δομή και τη λειτουργία του κράτους υπό τη σκέπη της έννοια της παγκοσμιοποίησης, εξάγεται το εκάστοτε πρότυπο που κάθε προσέγγιση προβάλλει για αυτό.

2. ΓΙΑΤΙ ΕΠΙΛΕΧΘΗΚΕ ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΘΕΜΑ

Οι προσεγγίσεις του νεοφιλελευθερισμού καθώς και της παγκοσμιοποίησης αποτελούν τις δύο σημαντικότερες ολοκληρωμένες προτάσεις που περιγράφουν τις αλλαγές στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, μετά την κρίση της δεκαετίας του 1970 και του κεϋνσιανού μοντέλου. Άμεσα συνδεδεμένες οι δύο (για άλλους ταυτόσημες), κυριαρχούν σε ιδεολογικό και πολιτικό επίπεδο, είτε εκφρασμένες μέσα από διεθνείς οργανισμούς όπως η ΠΤ και το ΔΝΤ, είτε από πολιτικές ισχυρών κρατών όπως αυτή των ΗΠΑ, του ΗΒ, της Αυστραλίας και άλλων χωρών. Μετά τη δεκαετία του 1980, η προώθηση εθνικών πολιτικών βασισμένες σε τέτοιες προσεγγίσεις έθεσαν σημαντικά ερωτήματα τα οποία πήγαζαν από ένα μεγάλο αριθμό προβλημάτων του διεθνούς οικονομικού συστήματος, αλλά πρωτίστως από άμεσα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι εθνικές οικονομίες. Κομβικά θέματα της κρίσης όπως οι χαμηλοί ή αρνητικοί ρυθμοί ανάπτυξης και οι μειωμένες επενδύσεις, το αυξανόμενο κόστος της παραγωγής, ο πληθωρισμός, η ανεργία και η ένταση της φτώχειας, η χαμηλή παραγωγικότητα, κ.α. βρήκαν «απαντήσεις» στα επιχειρήματα αυτών των προσεγγίσεων στα οποία πρωταγωνιστούσε η ανάγκη απελευθέρωσης των αγορών και η τάση ολοκλήρωσης της παγκόσμιας οικονομίας. Η ελεύθερη, παγκόσμια σε προσανατολισμό, αγορά αποτέλεσε τη «θεραπευτική αγωγή» στους αρνητικούς ρυθμούς ανάπτυξης, τη διόγκωση των κρατικών ελλειμμάτων (τα οποία σε παλαιότερες δεκαετίες δεν φάνηκαν να «ενοχλούν» και τόσο) και την πτώση των κερδών. Στην προσπάθεια ερμηνείας της σύγχρονης πραγματικότητας, των προβλημάτων, των προτάσεων και των αποτελεσμάτων των εθνικών πολιτικών αλλά και των εξελίξεων σε παγκόσμιο επίπεδο, οι παραπάνω προσεγγίσεις διαδραματίζουν ένα καθοριστικό ρόλο.

Από την άλλη πλευρά, είναι δεδομένη η σημασία του κράτους για τη λειτουργία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και την εξισορρόπηση των αντιθέσεων που γεννά. Ως ένας ταξικός θεσμός, ο οποίος προσδιορίζεται από την εκάστοτε ισορροπία που διαμορφώνεται ανάμεσα στην εργασία και το κεφάλαιο και αντλεί τη δύναμή του μέσα από αυτήν, αποτελεί τον εγγυητή των συμφερόντων της ηγεμονεύουσας τάξης (Πουλιαντζάς, 1990). Ως τέτοιο, το κράτος και η πολιτική του συμμετείχαν ενεργά στην αναδιάρθρωση των εθνικών οικονομικών πολιτικών και του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος κατά τη διάρκεια της περιόδου της κρίσης και μετέπειτα. Η κεϋνσιανή κρατική πολιτική βασισμένη στην υψηλή παραγωγικότητα, τη σημαντική μακροοικονομική επέκταση, τα υψηλά ποσοστά δανεισμού, τις αυξημένες κοινωνικές παροχές, κ.α. έρχεται αντιμέτωπη με την κρίση, η οποία περιγράφεται μέσα από το φαινόμενο του στασιμοπληθωρισμού, της χαμηλής παραγωγικότητας και επιχειρηματικής

κερδοφορίας και την υψηλή ρευστότητα, με ένα όλο και πιο μεγάλο όγκο χρήματος να παραμένει σε ρευστή μορφή μακριά από παραγωγικές επενδύσεις. Η κρίση και η αναθεώρηση της κυρίαρχης ιδεολογίας ωθεί το κράτος στην αναδιάρθρωση των πολιτικών του και την προώθηση νέων λύσεων μακριά από τις κεϋνσιανές πολιτικές. Ο ρόλος του κράτους υπέρ της κυρίαρχης τάξης, αποτελώντας τον εκφραστή της εκάστοτε ταξικής ισορροπίας, καθόρισε και την πορεία των πολιτικών του μετά το τέλος της δεκαετίας του 1970. Η λειτουργία του κράτους ως σταθεροποιητικός και εξισορροπητικός μηχανισμός είναι αναντικατάστατη. Αυτό φαίνεται και στην περίπτωση της παγκοσμιοποίησης, που αποτέλεσε και αποτελεί το σημαντικότερο παράγοντα εξισορρόπησης των αντιθέσεων και των αρνητικών συνεπειών της διεθνοποίησης και ταυτόχρονα το σημαντικότερο προωθητικό μηχανισμό της. Άλλωστε ένα από τα βασικά συμπεράσματα της παρούσας έρευνας όπως θα καταδειχτεί και παρακάτω, είναι ότι όλες οι προσεγγίσεις ανεξαιρέτως επιφυλάσσουν για το κράτος μια δεδομένη λειτουργία και θέση.

Καίριο παράγοντα για το νεοφιλελευθερισμό και την τάση της παγκοσμιοποίησης κατά τη διάρκεια των δεκαετιών μετά το 1970, αποτέλεσαν οι στρατηγικές επιλογές συγκεκριμένων εθνικών κρατών. Η ανάπτυξη της παγκόσμιας αγοράς βασίστηκε κατά πολύ σε συγκεκριμένες πολιτικές επιλογές ηγεμονικών δυνάμεων της παραπάνω περιόδου. Η τάση της διεθνοποίησης του κεφαλαίου δεν αποτελεί ένα γεγονός που ξεκινά στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Ολόκληρη η κεϋνσιανή περίοδος χαρακτηρίστηκε από την υλοποίηση πολιτικών σταδιακής απελευθέρωσης του κεφαλαίου από τους περιορισμούς των εθνικών αγορών, η οποία λειτουργούσε σε αντιστάθμισμα της υλοποίησης μιας πολιτικής ευρείας παροχής κοινωνικών και προνοιακών καλύψεων προς την εργασία. Η πολιτική αυτή χαρακτηρίζεται από το Cerny (1999(1)) ως μια πολιτική «εμπεδωμένου φιλελευθερισμού» (embedded liberalism), περιγράφοντας την συνύπαρξη μιας πολιτικής καθοδηγούμενης απελευθέρωσης των αγορών με μια ευρεία πολιτική αναδιανομής του πλούτου. Σε μια περίοδο ύφεσης και μειωμένης κερδοφορίας κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970, παρατηρείται το φαινόμενο της αύξησης της ρευστότητας διεθνώς, όπου ένα σημαντικό κομμάτι κεφαλαίου το οποίο κινείται ανά τον κόσμο, αναζητά υψηλές αποδόσεις σε βραχυχρόνιες τοποθετήσεις.

Η υψηλή ρευστότητα και η μειωμένη κερδοφορία αποτέλεσε για τα κράτη σημαντικό πρόβλημα για την εγχώρια αγορά τους. Η έλλειψη επένδυσης ενέτεινε τα αρνητικά αποτελέσματα της κρίσης. Από την άλλη πλευρά η υψηλή ρευστότητα αυτά τα κεφάλαια αποτέλεσαν μια πρώτης τάξης ευκαιρία. Η εκμετάλλευση μιας νέα πηγής επένδυσης αποτελούσε πρόκληση για τα εθνικά κράτη, αφού με την προσέλκυση τέτοιων κεφαλαίων θα μπορούσαν να καλύψουν τα μεγάλα δημοσιονομικά τους ελλείμματα, ενώ ταυτόχρονα οι επενδύσεις υπόσχονταν νέες θέσεις εργασίας, φόρους και άλλα κέρδη από την ενίσχυση της συναλλαγματικής θέσης τους.

Πρωταρχικό ρόλο στην παραπάνω διαδικασία που περιγράφηκε, έπαιξαν οι ΗΠΑ και το ΗΒ⁵. Το ξεκίνημα έγινε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960 με τη δημιουργία της ζώνης ελεύθερων συναλλαγών στο Λονδίνο με την ενεργή υποστήριξη και των ΗΠΑ. Η ουσία των αλλαγών που επέφεραν αυτές οι διαρκώς

⁵ Για μια λεπτομερή αναφορά στις πολιτικές της δημιουργίας των ζωνών ελεύθερου εμπορίου στις ΗΠΑ και το ΗΒ, και τα πολιτικά γεγονότα της ιδεολογικής μεταστροφής των ηγεσιών των δύο αυτών χωρών, βλέπε Harvey, 2005.

επεκτεινόμενες ζώνες, ήταν η τάση πολλών επιχειρήσεων αλλά και χρηματοοικονομικών οργανισμών να συγκεντρωθούν εντός τους, δηλαδή σε χώρο όπου μπορούσαν να συναλλάσσονται δίχως περιορισμούς ή ελέγχους, σε διαφορετικά νομίσματα. Τα πρώτα δείγματα της τάσης αύξησης του ανταγωνισμού των διεθνών αγορών αλλά και του ανταγωνισμού ανάμεσα στα εθνικά κράτη, εμφανίζονται μέσα σε αυτές τις ελεύθερες ζώνες. Η πολιτική των ΗΠΑ κατά τη διάρκεια των δύο επόμενων δεκαετιών με την υλοποίηση μιας ευρείας κλίμακας απελευθέρωσης της χρηματοοικονομικής τους αγοράς, ενέτεινε ακόμα περισσότερο τον ανταγωνισμό σε αυτό το επίπεδο, όπως για παράδειγμα το 1974 με τον ορισμό της πόλης της Νέας Υόρκης ως μιας περιοχής απελευθερωμένης από οποιοδήποτε εθνικό δασμολογικό περιορισμό στις συναλλαγές, πολιτική η οποία έκανε τη συγκεκριμένη πόλη ελκυστική στο διεθνές κεφάλαιο. Σε απάντηση το ΗΒ το 1979, προχώρησε στην περαιτέρω χαλάρωση και κατάργηση των δασμολογικών και των υπόλοιπων περιορισμών προκειμένου να ανακτήσει το χαμένο έδαφος από την απελευθέρωση της πόλης της Νέας Υόρκης. Το 1981 οι ΗΠΑ εντείνουν τις πιέσεις στις διεθνείς χρηματοοικονομικές αρχές απελευθερώνοντας σημαντικό κομμάτι των τραπεζικών τους συναλλαγών. Ουσιαστικά μετά το 1980, διευρύνεται η κούρσα της προσέλκυσης κεφαλαίων μέσα από την παροχή όλο και περισσότερων αρρυθμιστών εθνικών χώρων, με τη Γερμανία, την Ευρωπαϊκή Κοινότητα το 1988 και την Ιαπωνία, να καταργούν τους μεταπολεμικούς δασμούς και ελέγχους προκειμένου να ανταγωνιστούν το ΗΒ και τις ΗΠΑ (Helleiner, 1999).

Το συμπέρασμα από την παραπάνω περιγραφή της πολιτικής της απελευθέρωσης των αγορών χρήματος που ξεκινά από το τις αρχές του 1970, είναι ότι αν η κίνηση του ΗΒ δεν είχε βρει την απάντησή της από τις αντίστοιχες κινήσεις των ΗΠΑ, τότε η σημερινή πραγματικότητα θα ήταν πολύ διαφορετική. Η σημασία των πολιτικών των κυρίαρχων οικονομικά εθνικών κρατών της εποχής, ήταν καίρια για τις κατευθύνσεις που θα λάμβανε η λειτουργία της διεθνούς αγοράς. Κανείς δεν γνωρίζει αν η πολιτική του ΗΒ δεν είχε υιοθετηθεί από τις ΗΠΑ και τις υπόλοιπες οικονομικές δυνάμεις, αν θα μπορούσε να διατυπωθεί σήμερα το επιχείρημα της παγκοσμιοποίησης. Η καθαρά πολιτική επιλογή του συγκεκριμένου τρόπου αντιμετώπισης των οικονομικών ζητημάτων της εποχής, υιοθετώντας μέτρα απελευθέρωσης των αγορών κεφαλαίου, αποτελούν μια υποκειμενική επιλογή συγκεκριμένων εθνικών πολιτικών και οικονομικών ελίτ.

Το συμπέρασμα είναι ότι η απελευθέρωση της χρηματοοικονομικής αγοράς είναι μια πολιτική επιλογή, η οποία σε μεγάλο βαθμό επιβλήθηκε από τις ανάγκες των μεγάλων οικονομικών δυνάμεων και των οικονομικών τους ελίτ της δεκαετίας του 1960 και του 1970. Επίσης από την παραπάνω περιγραφή φαίνεται ξεκάθαρα η σημασία της πολιτικής των εθνικών κρατών στη διαμόρφωση των οικονομικών συνθηκών σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι πολιτικές αποφάσεις δύο ηγετικών κρατών, ανέτρεψαν την μεταπολεμική πραγματικότητα στη διεθνή αγορά και την κίνηση του κεφαλαίου σε αυτή, ασκώντας πιέσεις και στα υπόλοιπα κράτη, οδηγώντας τελικά στην κατάργηση των κανόνων του Bretton Woods.

Η παραπάνω διαπίστωση συνδέεται ευθέως και με ένα σημαντικό επιχείρημα των υποστηρικτών της παγκοσμιοποίησης, ότι δηλαδή η διαμόρφωση της παγκόσμιας αγοράς είναι αποτέλεσμα αντικειμενικών συνθηκών που διαμόρφωσαν οι αλλαγές στην κίνηση του κεφαλαίου και την τεχνολογία. Ο ρόλος των ηγετικών δυνάμεων στην αναδιάρθρωση του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, δεν σχετίζεται με κανένα από τους δύο αυτούς παράγοντες, αλλά με την εντεινόμενη οικονομική κρίση της περιόδου. Αυτή επέβαλε την αναζήτηση

επένδυσης με την ελπίδα ότι θα καλύπτονταν τόσο οι ανάγκες των δημόσιων ελλειμμάτων, όσο και οι ανάγκες της αγοράς για νέες επενδύσεις, νέες θέσεις εργασίας, κτλ. Τα κράτη υιοθετώντας φιλελεύθερες πολιτικές επιλογές, ώθησαν προς την αύξηση του ανταγωνισμού ανάμεσα τους για την προσέκλυση επένδυσης. Αν αυτή η πολιτική επιλογή ήταν διαφορετική, είναι πάρα πολύ πιθανό ότι το παγκόσμιο σύστημα δεν θα λάμβανε τη σύγχρονη μορφή με την οποία εμφανίζεται.

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι οποιαδήποτε προσπάθεια διερεύνησης της έννοιας της παγκοσμιοποίησης, δεν μπορεί παρά να περάσει μέσα από τη διερεύνηση του σύγχρονου ρόλου και του τρόπου λειτουργίας του κράτους. Ο καπιταλισμός, είτε στη φιλελεύθερη, είτε στην κρατικό - μονοπωλιακή, είτε στην «παγκοσμιοποιημένη» του όψη, έχει ανάγκη το κράτος προκειμένου να λειτουργήσει και να επιβιώσει. Από την άλλη, οποιαδήποτε ανάλυση για τη σύγχρονη μορφή του κράτους δεν μπορεί να ξεφύγει από την κομβική αναφορά στην έννοια της παγκοσμιοποίησης και την τάση της διεθνοποίησης. Οι προσεγγίσεις για την παγκοσμιοποίηση – διεθνοποίηση καθώς και οι κριτικές που ασκούνται σε αυτές, εμπεριέχουν τις σημαντικότερες απόψεις για το ρόλο, τη δομή και τη λειτουργία του κράτους, υπό το πρίσμα των σύγχρονων αλλαγών και τάσεων. Οι δύο παραπάνω όψεις του ίδιου νομίσματος, αποτελούν ένα βασικό αίτιο της συγγραφής της παρούσας έρευνας. Οποιαδήποτε προσπάθεια κατανόησης των αλλαγών που παρατηρούνται στο κράτος, τη λειτουργία και τις δομές του, δεν μπορεί παρά να εμπλέκεται άμεσα με την κυρίαρχη τάση της αυξανόμενης διεθνοποίησης της επένδυσης και τις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στο επίπεδο της επιχείρησης, με την εισαγωγή της υψηλής τεχνολογίας και των νέων μορφών οργάνωσης και διοίκησης. Τα δύο κυρίαρχα στοιχεία της σύγχρονης περιόδου, αλλάζουν σε σημαντικό βαθμό τις κατευθύνσεις της κρατικής πολιτικής. Τελικά αυτό που παρατηρείται όσο περισσότερο προχωρά η διερεύνηση της βιβλιογραφίας, είναι ότι παρά τις πολλές διακηρύξεις περί του «τέλους του κράτους στην εποχή της παγκοσμιοποίησης», το κράτος και η τάση διεθνοποίησης ή παγκοσμιοποίησης είναι δύο χαρακτηριστικά τα οποία λειτουργούν σε κοινό πλαίσιο και το κάθε ένα αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι του άλλου.

Το κυρίαρχο στοιχείο στην έννοια της παγκοσμιοποίησης είναι ότι οι υποστηρικτές της την επιβεβαιώνουν μέσα από το κράτος. Πιο συγκεκριμένα, περίοδοι έντονης κινητικότητας των παραγωγικών συντελεστών, δηλαδή του κεφαλαίου και της εργασίας, υπήρξαν και παλαιότερα και μάλιστα χαρακτηρίστηκαν από πολύ έντονη δυναμική, όπως για παράδειγμα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Από μια σημαντική μερίδα θεωρητικών που στέκονται κριτικά απέναντι στα επιχειρήματα της παγκοσμιοποίησης επισημαίνεται το γεγονός ότι η παρούσα μορφή που λαμβάνει το παγκόσμιο σύστημα δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια ακόμα τάση αυξημένης διεθνούς κινητικότητας, ανάλογης των προηγούμενων στην ιστορία του καπιταλισμού. Ακριβώς αυτό το επιχείρημα έρχονται να αντικρούσουν οι υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης, υποστηρίζοντας ότι ο συνδυασμός δύο συγκεκριμένων στοιχείων της παρούσας πραγματικότητας την κάνει να ξεχωρίζει από όλες τις έως τώρα περιόδους της ιστορίας του καπιταλισμού. Το πρώτο χαρακτηριστικό είναι η πρωτόγνωρη ένταση της κινητικότητας των παραγωγικών συντελεστών (π.χ. έκρηξη της ΕΑΕ, της κίνησης του χρηματιστηριακού και εμπορικού κεφαλαίου, κατακερματισμός της αλυσίδας παραγωγής, κ.α.). Το δεύτερο είναι η «αποεθνικοποίηση» (χρησιμοποιώντας τον όρο του Jessop, 2001) αυτών των συντελεστών, δηλαδή η τάση της διαφυγής

σημαντικών δρώντων από τα όρια της στενής εθνικής αγοράς και η λειτουργία τους ανεξάρτητα από αυτή σε ένα νέο πλαίσιο. Αυτό το πλαίσιο μπορεί να συνεχίζει να είναι το εθνικό, αλλά μπορεί επίσης να είναι το περιφερειακό, ή και το παγκόσμιο. Ως τέτοιο παράδειγμα προβάλλεται το χρηματιστηριακό κεφάλαιο, ή οι πολυεθνικές επιχειρήσεις, οι οποίες αποκτούν σταδιακά παγκόσμιο χαρακτήρα ξεφεύγοντας από τη χώρα της καταγωγής τους.

Η αναφορά στην έννοια της παγκοσμιοποίησης, δίχως την παράλληλη αναφορά στην έννοια του κράτους και στις αλλαγές που αυτό υφίσταται, αποτελεί ένα καίριο έλλειμμα σε οποιαδήποτε προσπάθεια περιγραφής και ανάλυσης του φαινομένου. Ουσιαστικά το να αποδείξει κανείς ότι η παγκοσμιοποίηση υπάρχει ή δεν υπάρχει, αναπόφευκτα περνά μέσα από μια συστηματική ανάλυση της σχέσης του κράτους με το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, τον τρόπο λειτουργίας και κίνησης των παραγωγικών συντελεστών σε εθνικό επίπεδο και τις αλλαγές στη διαδικασία της παραγωγής. Υπό αυτή την έννοια η παρούσα έρευνα φιλοδοξεί να αποτελέσει, πρώτα ένα συστηματικό οδηγό που θα κατηγοριοποιεί τις απόψεις που εμφανίζονται στην βιβλιογραφία για την παγκοσμιοποίηση, ασκώντας μια έμμεση αλλά ουσιαστική και εμπειριστατωμένη κριτική. Δεύτερον, στοχεύει να καταγράψει, να κατηγοριοποιήσει και να ασκήσει κριτική στις απόψεις που παρουσιάζονται για το κράτος και τη μορφή που παίρνει μέσα στο πλαίσιο της παραπάνω έννοιας. Οποιαδήποτε προσπάθεια μελέτης του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης δεν θα μπορούσε να ξεφύγει από την περιγραφή των αλλαγών που υφίσταται το κράτος, οι δομές και οι λειτουργίες του.

Τέλος ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι στην ελληνική όπως επίσης και στη διεθνή βιβλιογραφία δεν υπάρχει μια συστηματική καταγραφή των διαφορετικών προσεγγίσεων σε σχέση με το κράτος. Αυτό που συναντάμε συχνότερα είναι μια περιορισμένη και επιλεκτική αναφορά σε ορισμένες προσεγγίσεις, οι οποίες εξυπηρετούν τις ανάγκες μιας εισαγωγής. Μια ολοκληρωμένη έρευνα και ταξινόμηση των προσεγγίσεων της παγκοσμιοποίησης με γνώμονα το κράτος και τις αλλαγές που κάθε μια επικαλείται, αλλά και για τον ορισμό και την περιγραφή του κράτους, της μορφής, της λειτουργίας και των ορίων της δράσης του, δεν υπάρχει. Αυτό το σημαντικό κενό στη σύγχρονη θεωρία για το κράτος και την παγκοσμιοποίηση φιλοδοξεί να καλύψει η παρούσα έρευνα.

3. ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

3.1. ΣΥΣΤΑΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΈΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

Κυρίαρχο συστατικό της έννοιας της παγκοσμιοποίησης αποτελούν οι εξελίξεις στην τεχνολογία τα τελευταία χρόνια. Ένα μεγάλο μέρος των προσεγγίσεων που σχετίζονται με την έννοια, κατακλύζονται από τα επιχειρήματα που υποστηρίζουν ότι οι τεχνολογικές αλλαγές που επηρεάζουν τις μεταφορές, τις επικοινωνίες, την πληροφορική και ένα σύνολο άλλων σημαντικών τομέων της παραγωγής έθεσαν τις βάσεις για τη διαμόρφωση της αυξημένης κινητικότητας που παρατηρείται σήμερα, καθώς επίσης ώθησαν προς την αναδιάρθρωση σημαντικών τομέων της παραγωγικής και οικονομικής βάσης του μεταπολεμικού καπιταλισμού. Οι νέες κατευθύνσεις που λαμβάνει η τεχνολογία και τα επιτεύγματα της σε συγκεκριμένους τομείς, για κάποιους αποτέλεσε ένα ακόμα μέσο αύξησης της κινητικότητας του κεφαλαίου διεθνώς, ενώ για κάποιους άλλους λειτούργησε και συνεχίζει να λειτουργεί ως ο παράγοντας εκείνος που οδηγεί στην ιλιγγιώδη αύξηση της κινητικότητας του κεφαλαίου πρωτίστως και δευτερευόντως του εμπορίου.

Προκειμένου κανείς να προχωρήσει στην αναζήτηση του ρόλου της τεχνολογίας στην σύγχρονη περίοδο, ιδιαίτερη σημασία έχει να αποσαφηνιστεί ο ρόλος της τεχνολογίας μέσα στην καπιταλιστική διαδικασία της παραγωγής. Κεντρικό ζήτημα είναι η απάντηση στο ερώτημα του τρόπου με τον οποίο η τεχνολογία εντάσσεται μέσα στην κοινωνία και την οικονομία, δηλαδή αν λειτουργεί και εξελίσσεται ανεξάρτητα από το κοινωνικό και οικονομικό γίνεσθαι, ή είναι πάντα δέσμια των επιλογών και των τάσεων που κυριαρχούν. Το γεγονός αυτό έχει πολύ μεγάλη σημασία για τον εξής λόγο: αν η τεχνολογία είναι μια αυθύπαρκτη διαδικασία που αναπτύσσεται αυτόνομα, εκτός των εξελίξεων στην παραγωγή και πέρα από τις τάσεις που καθορίζουν οι κοινωνικές ανάγκες, τότε είναι ικανή να αλλάξει ριζικά την κοινωνική και οικονομική εξέλιξη. Αν όμως αποτελεί ένα κομμάτι της κοινωνικής εξέλιξης και προκύπτει μέσα από την ίδια την παραγωγική διαδικασία και τις ανάγκες της, τότε είναι αδύνατο από μόνη της να αποτελέσει το στοιχείο εκείνο που μπορεί να καθοδηγήσει τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης.

Την παρούσα περίοδο προβάλλεται η αντίληψη ότι η τεχνολογία αναπτύσσεται και παράγεται ανεξάρτητα από τους εκάστοτε κοινωνικούς και

οικονομικούς όρους ή κατευθύνσεις και στη συνέχεια επιβάλλεται μέσα σε αυτούς αναδιαρθρώνοντας τους ή τις περισσότερες φορές αλλάζοντας τους ριζικά. Όταν υποστηρίζεται πως μια από τις κινητήριες δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης είναι η τεχνολογία, ουσιαστικά προβάλλεται το επιχείρημα ότι η κοινωνική αλλαγή επηρεάζεται έως και καθορίζεται από αυτόνομες, ανεξάρτητες και ουδέτερες τεχνολογικές εξελίξεις. Άρα, η ισχύουσα σήμερα κοινωνική και οικονομική δομή της κοινωνίας και της οικονομίας, κατευθύνεται από τους μάλλον τυχαίους δρόμους που χαράσσει η τεχνολογική παραγωγή. Λειτουργεί ανεξέλεγκτα από την κοινωνία, άρα και τα πιθανά αποτελέσματά της όπως η παγκοσμιοποίηση για παράδειγμα, είναι εξωτερικά του συστήματος, δηλαδή ανυπέρβλητα και μη ελέγξιμα από κοινωνικές και πολιτικές επιλογές.

Δύο είναι τα στοιχεία που προβάλλονται στις προσεγγίσεις που υποστηρίζουν την αιτιοκρατική σχέση τεχνολογίας και παγκοσμιοποίησης. Το πρώτο είναι ότι η εξέλιξη της τεχνολογίας είναι μια διαδικασία που δεν προσδιορίζεται από τις κοινωνικές σχέσεις της παραγωγής στον ιστορικό χρόνο και τόπο όπου αναπτύσσονται. Η παραγωγή της τεχνολογίας είναι μια ανεξήγητη και τυχαία διαδικασία, κατά την διάρκεια της οποίας παράγονται πάντα τυχαία αποτελέσματα και κατευθύνσεις, που δεν προσδιορίζονται από ανθρώπινες ή άλλες κοινωνικές σχέσεις που διαμορφώνουν στα πλαίσια της κοινωνική εξέλιξης και που εκ των υστέρων επεμβαίνει επάνω σε αυτούς και τους καθορίζει. Το επιχείρημα αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η τεχνολογία δεν εμπλέκεται στις ταξικές σχέσεις και ισορροπίες μέσα στην εκάστοτε κοινωνική δομή, ούτε καθορίζεται από τις επιδιώξεις των εκάστοτε δρώντων υποκειμένων των παραπάνω σχέσεων. Η τάξη που επενδύει στην τεχνολογία (δηλαδή η κεφαλαιοκρατική τάξη), δεν ελέγχει τις κατευθύνσεις της τεχνολογίας, άρα και τις συνέπειές της. Το τελικό συμπέρασμα είναι ότι η αστική τάξη δεν ελέγχει την τεχνολογία και πολύ περισσότερο δεν ευθύνεται για τις κατευθύνσεις που λαμβάνει και τις συνέπειές της στην απτή πραγματικότητα. Για παράδειγμα, η χρήση των βενζινοκίνητων μηχανών σήμερα, με τις γνωστές συνέπειες για το περιβάλλον, διαμορφώθηκε με βάση μια ασαφή και τυχαία έξω-κοινωνική διαδικασία και δεν αποτελεί μια κατεύθυνση που χαράσσεται βασισμένη στο υψηλό κόστος της έρευνας και της παραγωγής άλλων οικολογικών μέσων και στο φθηνό κόστος του πετρελαίου και των παράγωγών του. Η κατασκευή του πρώτου αυτοκινήτου το 1930 από τον Henry Ford, βασίστηκε σε ένα αλκοολούχο καύσιμο, παράγωγο του σιταριού. Δεδομένου του μεγάλου όγκου παραγωγής σιταριού στις ΗΠΑ κατά την περίοδο αυτή, το καύσιμο αυτό αποτελούσε ένα φθηνό μέσο για την τροφοδοσία του αυτοκινήτου, το οποίο θα δημιουργούσε ταυτόχρονα άνθηση στην αγροτική παραγωγή καλαμποκιού. Όμως την ίδια περίοδο, οι πρώτες αντλήσεις φθηνού πετρελαίου στη Μέση Ανατολή από τις μεγάλες βρετανικές και αμερικάνικες εταιρείες (οι οποίες είχαν επενδύσει σημαντικά κεφάλαια σε αυτό το τομέα), οδήγησαν προς τη καθιέρωση του ως καυσίμου⁶. Με το ίδιο σκεπτικό και η ανακάλυψη των φαρμάκων της καταπολέμησης ανιάτων ασθενειών όπως ο καρκίνος και το έιτς, είναι αποτέλεσμα τυχαίων παραγόντων και δεν βασίζονται σε μια ξεκάθαρη σχέση κόστους και κέρδους που οριοθετείται από το οικονομικό μέγεθος της επένδυσης για την έρευνα και την ανακάλυψη των θεραπειών από την μια και από την άλλη από τα προσδοκώμενα κέρδη των φαρμακοβιομηχανιών.

Το δεύτερο επιχείρημα που προωθείται, είναι ότι η παγκοσμιοποίηση είναι συνέπεια μιας ανεξέλεγκτης διαδικασίας παραγωγής τεχνολογίας. Άρα και αυτή

⁶ Βλέπε, Sussman, 1997, xi.

με τη σειρά της αποτελεί μέρος μιας νομοτέλειας η οποία για την κοινωνία και αυτούς που υφίστανται τις συνέπειες της επιβάλλει την άνευ όρων αποδοχή και προσαρμογή σε αυτή. Η υποτιθέμενη ουδετερότητα που χαρακτηρίζει την τεχνολογία και την παραγωγή της, μεταβιβάζεται και στην παγκοσμιοποίηση μέσα από τη σχέση αιτίας και αποτελέσματος (Kobrin, 1997). Η αναστροφή ή ο έλεγχος της παγκοσμιοποίησης σημαίνει αντίστοιχη αναστροφή και έλεγχο της γενεσιουργού της αιτίας, δηλαδή της τεχνολογίας, γεγονός που σύμφωνα με το παραπάνω σκεπτικό είναι αδύνατο. Η επιστροφή στην προ της παγκοσμιοποίησης εποχή προαπαιτεί την αναδιάρθρωση των κατευθύνσεων της τεχνολογικής εξέλιξης. Όμως αυτή η αναδιάρθρωση δεν είναι δυνατό να ελεγχθεί από την κοινωνία και τα μέλη της, αφού η τεχνολογία αναπτύσσεται σε μια ανεξάρτητη βάση και δεν μπορεί να δεχθεί επηρεασμούς ή να καθοδηγηθεί. Υπό αυτή την έννοια τα αποτελέσματά της, όπως η παγκοσμιοποίηση, η αυξημένη χρηματοοικονομική κινητικότητα, κ.α. είναι αδύνατο να χειραγωγηθούν ή να περιοριστούν από πολιτικές επιλογές και αποφάσεις. Αυτά τα επιχειρήματα διαποτίζουν μεγάλο, αν όχι το μεγαλύτερο, μέρος της βιβλιογραφίας που αφορά την εξέλιξη του σύγχρονου τρόπου ζωής, κοινωνικής και οικονομικής, ανά τον κόσμο. Η τελευταία εικοσαετία χαρακτηρίζεται από την αδιαφιλονίκητη κυριαρχία της τεχνολογίας ως μιας ουδέτερης κοινωνικά και πολιτικά διαδικασίας, που έντεχνα δημιουργεί τις προϋποθέσεις αποδοχής των συνεπειών της χρήσης της, δίνοντας την εντύπωση στην κοινωνία και τους πολίτες της μαιαιότητας οποιασδήποτε προσπάθειας ελέγχου. Το ιδεολόγημα της αυθύπαρκτης τεχνολογίας αποδεικνύεται σε αυτή την τελευταία εικοσαετία ένας από τους πιο αποτελεσματικούς συμμάχους στην προσπάθεια εγκλωβισμού της εργατικής τάξης, των κοινωνικών κινημάτων και των πολιτών εν γένει σε μονόδρομους προσαρμογής, είτε αυτοί ορίζονται ως παγκοσμιοποίηση, είτε ως ευελιξία, είτε ως απορρύθμιση, είτε ως διεθνές κεφάλαιο, είτε ως ανταγωνιστικότητα, κτλ.

Βασική υπόθεση και συμπέρασμα της παρούσας έρευνας, είναι ότι η τεχνολογία ακολουθεί τις κατευθύνσεις που η κοινωνική δομή επιβάλλει στο δεδομένο ιστορικό χώρο και χρόνο. Δεν είναι δυνατό να γίνει αντιληπτή η έννοια αποκομμένη από τη μορφή που λαμβάνουν οι κοινωνικές σχέσεις της παραγωγής στα πλαίσια της καπιταλιστικής διαδικασίας συσσώρευσης, σε ένα δεδομένο χρόνο και τόπο. Σήμερα όσο και στο παρελθόν, παρουσιάζονται εφευρέσεις και καινοτομίες που παραμερίζονται ή παραβλέπονται και δεν εμπορευματοποιούνται, αφού οι ανάγκες της παραγωγής θέτουν μια συγκεκριμένη κατεύθυνση η οποία δεν τις περιλαμβάνει στο σχεδιασμό της και ουσιαστικά δεν την εξυπηρετούν. Πολλές εφευρέσεις που είχαν γίνει αιώνες πριν, επανήλθαν πολύ αργότερα και εισήχθησαν στην κοινωνία ως μοντέρνες ανακαλύψεις. Τέτοιο παράδειγμα είναι η χρήση του ατμού, όπου εφαρμοζόταν για την κίνηση απλών μηχανών από τους αρχαίους Έλληνες και από την βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας. Παρόλα αυτά χρειάστηκαν να διανύσουμε αιώνες προτού να «εφευρεθεί ξανά» και να εφαρμοστεί πρακτικά στην παραγωγή. Όπως εξηγεί ο Dickson (1985), πέρα από το γεγονός ότι η αρχαία ελληνική κοινωνία δεν κατείχε την κατάλληλη υλικοτεχνική υποδομή για την αξιοποίηση του, επιπλέον (και ίσως κυριότερα) δεν είχε ανάγκη αυτή την εφεύρεση μιας και η ύπαρξη της άφθονης δουλκικής εργασίας υπερκάλυπτε τις ανάγκες του τότε συστήματος παραγωγής.

Ο χαρακτήρας και οι κατευθύνσεις της τεχνολογίας χαρακτηρίζονται από μια διαλεκτική σχέση αναγκαιότητας και τυχαίου, που προκαλεί και προσδιορίζει τις κατευθύνσεις της τεχνικής εξέλιξης, ανάλογα με τις περιστασιακές ανάγκες της παραγωγικής διαδικασίας. Αυτές οι ανάγκες είναι που κάθε φορά επιλέγουν τι

είναι απαραίτητο προκειμένου να εισαχθεί στην παραγωγή και τι όχι. Η τεχνολογία και η κατεύθυνση που κάθε φορά επιλέγει, εμπεριέχει το τυχαίο και ταυτόχρονα την αναγκαιότητα που καθορίζεται από τα εκάστοτε πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά δεδομένα και εντέλει τις ανάγκες των παραγωγών της. Αντισταθμιζόμενοι την πορεία ανάπτυξης της ως ένα γεγονός εκτός των αναγκαιοτήτων που ορίζονται από τον δεδομένο χώρο και χρόνο, παραμερίζεται ο εμπορευματικός της χαρακτήρας (μαζί με όλους τους περιορισμούς που αυτός της επιβάλλει ως εμπόρευμα) αλλά και ο τρόπος με τον οποίο παράγεται. Υιοθετώντας όμως αυτή τη λογική τελική συνέπεια είναι η προβολή των αποτελεσμάτων της πάνω στη φύση, τον άνθρωπο, την εργασία, κ.τ.λ. ως πραγματικότητας η οποία δεν υπόκειται σε κανέναν ανθρώπινο, κοινωνικό ή ατομικό έλεγχο, που δικαιολογεί τις κατά περίπτωση καταστρεπτικές συνέπειές της και η οποία κρατά «εν γρηγόρει» τους πληθυσμούς της γης» (Μελάς, 1999: 97).

Μια παγκοσμιοποίηση που ωθείται από μια «ουδέτερη» τεχνολογία σημαίνει μια παγκοσμιοποίηση απαλλαγμένη από πολιτική παρέμβαση και κοινωνική πρωτοβουλία,. Αν αποδεχτούμε την έννοια της «ουδέτερης» τεχνολογίας, τότε μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η σχεδόν απόλυτη συγκέντρωση της E&A στον ανεπτυγμένο Δυτικό κόσμο σήμερα, βασίζεται σε τυχαία γεγονότα και άρα δεν υπάρχει λόγος να θέτονται ερωτήματα για τις αιτίες, τους κερδισμένους και τους χαμένους. Αν όμως η τεχνολογική παραγωγή πηγάζει μέσα από τις κοινωνικές και παραγωγικές σχέσεις, τότε γίνεται αντιληπτό ότι οι ανάγκες χωρών όπως η Αιθιοπία, δεν είναι σίγουρα η αναζήτηση και η παραγωγή νέων καινοτομιών. Η συγκέντρωση της τεχνολογικής παραγωγής σε ένα πολύ μικρό αριθμό χωρών δεν μπορεί να αποτελεί ένα τυχαίο έξω-κοινωνικό γεγονός. Τα εθνικά χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν την παραγωγή της τεχνολογίας, δείχνει ότι η κοινωνική και οικονομική δομή μιας χώρας ή μιας περιοχής, επηρεάζουν και καθορίζουν την κατεύθυνση που η τεχνολογική εξέλιξη λαμβάνει.

Το αναντίρρητο γεγονός είναι πως η πληροφορική και οι τηλεπικοινωνίες αποτελούν μια καινούρια εξέλιξη στην παραγωγή, επιβάλλοντας νέες μεθόδους παραγωγής, οργάνωσης της εργασίας, μείωσης του χρόνου εργασίας, κ.α. Αντίθετα με πολλούς που υποστηρίζουν ότι αποτελούν μια πρωτόγνωρη για τον καπιταλισμό εξέλιξη, επίσης πολλοί είναι αυτοί στους οποίους δεν φαίνεται λογικό το επιχείρημα ότι προκαλούν μια νέα επανάσταση στη σύγχρονη διαδικασία παραγωγής, παρόμοια με την επανάσταση του τηλέγραφου, του ατμού ή της ατμομηχανής (Krugman, 1995: 338-9), ή ότι αυξάνουν σε πρωτοφανή επίπεδα την παραγωγικότητα της εργασίας και του κεφαλαίου (Crafts, 2000). Την περίοδο του 1950, η τεχνολογία, οι μεταφορές και οι επικοινωνίες, βρίσκονταν σε ανώτερα του 1913 επίπεδα, δίχως να υπάρχει όμως και η ανάλογη οικονομική ανάπτυξη. Η τεχνολογία από μόνη της δεν είναι ικανή συνθήκη ώστε να δημιουργήσει αναπτυξιακές τάσεις. Επίσης, θα ήταν λάθος να υποστηριχθεί ότι ανατρέπει τις ισχύουσες σχέσεις παραγωγής και γεννά το «τέλος της εργασίας», κ.α. μιας και παρόλες τις αλλαγές που περιγράφονται παρακάτω, παραμένουν δεδομένες οι βασικές αντιθέσεις που γεννά η καπιταλιστική παραγωγή.

Το ίδιο ισχύει και για το επιχείρημα που προβάλλεται τις τρεις τελευταίες δεκαετίες, ότι δηλαδή η σύγχρονη τάση της παγκοσμιοποίησης είναι αποτέλεσμα της τεχνολογικής εξέλιξης. Τις δεκαετίες του 1950 και 1960 η τεχνολογική ανάπτυξη ήταν πολλαπλάσια αυτής των αρχών του αιώνα, γεγονός όμως που δεν δημιούργησε τις προϋποθέσεις μιας ανάλογης έντασης των διεθνών συναλλαγών και της διεθνούς κινητικότητας. Η τεχνολογία γεννιέται μέσα από τις ισχύουσες

κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις, υπόκειται σε αυτές και αλλάζει κατευθύνσεις σύμφωνα με αυτές. Δεν είναι αυτή που μπορεί να παράγει πλούτο, αλλά η σχέση κεφαλαίου και εργασίας έτσι όπως διαμορφώνεται στα πλαίσια της παραγωγικής διαδικασίας. Είναι ικανή όμως να αυξήσει, μερικώς τουλάχιστον, την παραγωγικότητα της εργασίας ή την αποδοτικότητα του κεφαλαίου. Τεχνολογία και επιστήμη αποτελούν δύο εκφάνσεις της κοινωνικής εξέλιξης, που προσδιορίζονται σε απόλυτο βαθμό (λαμβάνοντας υπόψη πάντα τη διαλεκτική σχέση αναγκαιότητας και τυχαίου) από την ανάπτυξη των κοινωνικών δυνάμεων και τις ισορροπίες ή τους συσχετισμούς που διαμορφώνονται ανάμεσα σε αυτές, στα πλαίσια της παραγωγικής διαδικασίας. Η κατεύθυνση που κάθε φορά λαμβάνει η τεχνική και επιστημονική έρευνα, σχετίζεται άμεσα με τις αποφάσεις που λαμβάνονται στα πλαίσια του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και των σχέσεων που μέσα του διαμορφώνονται. Για παράδειγμα, ποια θα ήταν η εξέλιξη της βιοτεχνολογίας ως επιστήμης, αν δεν αποτελούσε σήμερα έναν από τους πιο πολλά υποσχόμενους τομείς της βιομηχανίας, όσο αφορά τα κέρδη; Γι' αυτό το λόγο είναι αδιανόητη οποιαδήποτε απόπειρα θεμελίωσης της σύγχρονης τάσης για διεθνοποίηση στην τεχνολογική εξέλιξη, παρά μόνο ως μιας δευτερεύουσας και συμπληρωματικής συνθήκης.

Αναζητώντας τη σχέση ανάμεσα στην τεχνολογία και την τάση διεθνοποίησης του κεφαλαίου και λαμβάνοντας υπόψη το περίπλοκο της σχέσης, υποστηρίζεται ότι η απελευθέρωση των αγορών, η τάση φυγής του κεφαλαίου προς το εξωτερικό (όπως παρακάτω αναλύεται), η προσπάθεια εξ αποστάσεως ελέγχου διάσπαρτων παραγωγικών μονάδων και χειραγώγησης της εργατικής δύναμης, είναι τα κυρίαρχα στοιχεία που διαμορφώνουν και χαράσσουν την πορεία που σήμερα λαμβάνει η έρευνα και η τεχνολογία. Αν πραγματικά η τεχνολογία μπορούσε να θεοπίσει, τόσο τις αναγκαιές όσο και τις ικανές προϋποθέσεις για την έξοδο του κεφαλαίου από τα εθνικά του σύνορα (ή αλλιώς να διαμορφώσει μια τάση διεθνοποίησης) τότε θα έπρεπε καθημερινά, από το ξεκίνημα της βιομηχανικής επανάστασης, να παρατηρείται μια ένταση αυτής της διεθνοποίησης, γεγονός που στην πραγματικότητα δεν συμβαίνει. Τις δεκαετίες μετά τον 1^ο Παγκόσμιο Πόλεμο και μέχρι τις αρχές του 1970, ακόμα και αν η ανάπτυξη της τεχνικής και επιστημονικής δομής ήταν ραγδαία, παρατηρείται το «κλείσιμο» της οικονομικής δραστηριότητας εντός του πλαισίου που ονομάζεται εθνικό κράτος. Επίσης, τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όπου αποτέλεσαν μια περίοδο (ανάλογη ή και πιο δυναμική από την σύγχρονη) εξάπλωσης του κεφαλαίου ανά τον κόσμο και τεράστιας εξαγωγικής δραστηριότητας, με βάση το χαμηλότερο επιστημονικό επίπεδο τεχνικής και επιστημονικής ανάπτυξης, θα ανέμενε κανείς και μικρότερη ανάπτυξη του εξωτερικού εμπορίου και της κίνησης κεφαλαίων. Όλα αυτά βέβαια αν όντως ίσχυε η σχέση που προωθείται από τους υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης, ανάμεσα στην τεχνολογία και την παγκοσμιοποίηση. Στην προσπάθεια να εξηγηθεί ο ρόλος και η σημασία της σύγχρονης εξέλιξης της τεχνολογίας, σε καμία περίπτωση ο στόχος της επιχειρηματολογίας δεν είναι η υποβάθμιση των αλλαγών που τις τελευταίες δεκαετίες υλοποιούνται στο χώρο αυτό. Αντίθετα, στόχος είναι η ανάλυση της πηγής των τεχνολογικών αλλαγών, η καταγραφή τους και η αναζήτηση των συνεπειών τους στη σύγχρονη πραγματικότητα (σε άμεση πάντα σύνδεση, με το ερώτημα της παγκοσμιοποίησης).

Αντίθετα με ότι υποστηρίζεται, η τεχνολογία δεν συνεπάγεται την εξάλειψη του χώρου και του χρόνου στην παραγωγική διαδικασία, αλλά μια λιγότερο ή περισσότερο αισθητή μείωση τους η οποία ποικίλει ανάλογα με τους

παραγωγικούς κλάδους. Αν για παράδειγμα στον τομέα των τηλεπικοινωνιών είναι τεράστια, στον τομέα των μεταφορών, είναι πολύ μικρότερη και σε καμία περίπτωση δεν διαμορφώνει προϋποθέσεις για την εξάλειψη του χρόνου, που παραμένει ακόμα και σήμερα ένας παράγοντας που την ορίζει. Ακόμα όμως και η ικανότητα μεταφοράς δεδομένων ή εμπορευμάτων σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα δεν σημαίνει αυτόματα οικονομική ή άλλου είδους παγκοσμιοποίηση. Η δυνατότητα κυκλοφορίας της επένδυσης σε κλάσματα δευτερολέπτου, δεν συνεπάγεται και' ανάγκη ότι αυξάνεται ο συνολικός όγκος και η αξία της επένδυσης. Απλά αυξάνεται ο ονομαστικός αριθμός ή και η συχνότητα της κίνησής της. Τέτοιο παράδειγμα σήμερα, εμφανίζεται στην περίπτωση όπου είναι δυνατό ένα ευρώ να μετακινηθεί στην αγορά συναλλάγματος, να πουληθεί και να αγοραστεί, δέκα φορές περισσότερες, σε μια μέρα, απ' ότι στις αρχές του αιώνα. Αυτή η ικανότητα της δεκαπλάσιας κίνησης του ευρώ μέσα σε μία ημέρα, δεν σημαίνει αναγκαστικά ότι θα αυξηθεί δέκα φορές και η πραγματική του αξία, παρόλο που η ονομαστική του μπορεί όντως να αυξηθεί. Οπότε, η κίνηση που η τεχνολογία προσφέρει σήμερα, δεν σημαίνει αναγκαστικά τη δημιουργία νέου πλούτου.

Η υπαρκτή σήμερα δυνατότητα μεταφοράς ενός εμπορεύματος με τη χρήση ενός τεχνολογικά προηγμένου τρένου υψηλής ταχύτητας, δεν σημαίνει - ακόμα και αν το κόστος μεταφοράς μειώνεται- ότι θα μεταφερθούν περισσότερα εμπορεύματα. Παράλληλα με το μειωμένο κόστος της μεταφοράς, θα πρέπει να επισημανθεί και η σημαντική αύξηση του κόστους σχεδιασμού και κατασκευής του υπερσύγχρονου τρένου. Πιο απλά, η παραγωγή της σύγχρονης τεχνολογίας αλλά και των νέων μορφών οργάνωσης και διοίκησης γίνεται όλο και ακριβότερη, γεγονός που επιβεβαιώνεται από τη σχεδόν απόλυτη συγκέντρωση της E&T στις πλούσιες Δυτικές χώρες και σε πολυεθνικές επιχειρήσεις (Kumar, 1998). Παρότι η τεχνολογία προσφέρει τη δυνατότητα ευκολότερης και γρηγορότερης κίνησης απ' ότι παλαιότερα, οι αλλαγές στην τεχνολογική και βιομηχανική βάση της παγκόσμιας οικονομίας θα ήταν δίχως ιδιαίτερο νόημα, αν δεν προπορευόταν η ανάπτυξη του νεοφιλελευθερισμού και η χρηματοοικονομική απελευθέρωση (Marshall, 1996). Αυτό που πραγματικά φαίνεται να προσφέρει, είναι νέες δυνατότητες στην παραγωγή (κατάκτηση της αλυσίδας παραγωγής) αυξάνοντας την ικανότητα της μεταφοράς της πληροφορίας και του κεντρικού ελέγχου εξ αποστάσεως. Η δυνατότητες αυτές οδηγούν στην εμφάνιση μικρών ευέλικτων παραγωγικών μονάδων που λειτουργούν στο πλαίσιο ενός νέου τεχνολογικά τρόπου παραγωγής, ενός νέου τρόπου οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας και μιας νέας μορφής καταμερισμού της εργασίας στην καπιταλιστική παραγωγή.

Η ευκαιρία που δίνεται από την ανάπτυξη της τεχνολογίας για φτηνές και ταχύτερες μετακινήσεις και ταυτόχρονα για άμεση επικοινωνία, ώθησε τα τελευταία χρόνια τις μεγάλες επιχειρήσεις στο σπάσιμο της αλυσίδας παραγωγής τους, μεταφέροντας μεγάλο μέρος των επιχειρηματικών και παραγωγικών δραστηριοτήτων τους, στοχεύοντας στην εκμετάλλευση εθνικών ανταγωνιστικών στοιχείων (π.χ. φτηνό εργατικό δυναμικό, εξειδίκευση σε συγκεκριμένα προϊόντα και υπηρεσίες, πλουτοπαραγωγικές πηγές, κ.α.), ή στην εκμετάλλευση της γεωγραφικής θέσης περιοχών. Η εισαγωγή της τεχνολογίας στην παραγωγή και τις επικοινωνίες, συμβάλλει στο «κόψιμο της αλυσίδας παραγωγής σε πιο λεπτά κομμάτια» (Krugman, 1995: 342), ενώ ταυτόχρονα αυξάνει την ικανότητα κεντρικού ελέγχου. Ουσιαστικά, παρατηρείται αύξηση της διασποράς της βιομηχανικής διαδικασίας παραγωγής από τη μια και από την άλλη, τάση συγκέντρωσης και διευκόλυνσης του κεντρικού ελέγχου. Αυτό επιβεβαιώνεται και

από την τάση των πολυεθνικών επιχειρήσεων τα τελευταία χρόνια (όπως περιγράφεται παρακάτω) να διασπούν την παραγωγή τους σε διάφορα μέρη ανά τον κόσμο και ταυτόχρονα να βασίζουν την Ε&Τ καθώς και τη διοίκηση τους στη μητρική χώρα, στο πυρήνα της επιχείρησης. Στην τάση αυτή οι πολυεθνικές επιχειρήσεις παίζουν πρωτεύοντα ρόλο. Από την μια πλευρά, αυτές είναι που έχουν τη δυνατότητα εξασφάλισης των αναγκαιών κεφαλαίων για επενδύσεις με τόσο μεγάλο κόστος, όπως είναι το αυτό για την παραγωγή και αξιοποίηση τεχνολογιών επικοινωνίας που επιτρέπουν την απομακρυσμένη πρόσβαση σε βάσεις δεδομένων, την παρακολούθηση και την καθοδήγηση της παραγωγικής διαδικασίας. Από την άλλη πλευρά, οι πολυεθνικές επιχειρήσεις είναι οι μοναδικές οι οποίες έχουν πρόσβαση σε μεγάλες καταναλωτικές αγορές, που είναι αναγκαίες για την απόσβεση τέτοιου όγκου επενδυτικών επεκτάσεων (Τόλιος, 1991). Αυτά τα δύο πλεονεκτήματα αλλάζουν την αγορά σε σημαντικό βαθμό, προσδίδοντας στις επιχειρήσεις του τύπου αυτού ένα σημαντικό πλεονέκτημα έναντι των μικρότερων και πιο περιορισμένων γεωγραφικά επιχειρήσεων.

Πίνακας 1: Εξαγωγές ως Ποσοστό του ΑΕΠ, 1913-1994

σε σημερινές τιμές	1913*	1950	1960-73	1974-90	1980-90	1991-2	1994
ΗΠΑ	6	4,4	5,2	8,4	8,5	10,6	10,6
Ευρώπη	25	19,5	19,3	25,8	28,7	26,4	28
Ιαπωνία	20	12,6	9,8	12,6	12,7	10,3	9,5
ΟΟΣΑ	16	9,9	12,4	17,3	18,4	17,9	18,4

* 1913 Οι τιμές βασίζονται σε εκτιμήσεις.

Πηγή: Επεξ. Συγγ. από το, Weiss, 1999, Π. 2: 400.

Πάρα πολλοί είναι αυτοί που στην αναζήτηση ενός ικανού επιχειρήματος για την παγκοσμιοποίηση υποστηρίζουν ότι τα τελευταία τριάντα χρόνια περίπου η παγκόσμια οικονομία βρίσκεται σε μια εντελώς νέα φάση ανάπτυξης, όπου η αλληλεξάρτηση και το εξωτερικό εμπόριο λαμβάνουν πρωτοφανείς διαστάσεις και έχουν πολλαπλές συνέπειες. Στην πραγματικότητα και παρά τη διαρκή αύξηση του διεθνούς εμπορίου, δεν ευσταθεί ο ισχυρισμός τους, αφού η αύξηση αυτή δεν λαμβάνει πρωτοφανείς διαστάσεις, ή τουλάχιστον τέτοιες που να δικαιολογούν τα παραπάνω επιχειρήματα. Η σχέση εξαγωγών / ΑΕΠ αποτελεί ένα δείκτη του βαθμού ανοίγματος της οικονομίας. Ο Πίνακας 1 εξετάζοντας την μακροχρόνια εξέλιξη του δείκτη από το 1913 έως το 1994 (λαμβάνοντας υπόψη και τις παραγωγικές διαφορές κάθε περιόδου), αποδεικνύει ότι η τάση διεθνοποίησης του εμπορίου με βάση τα μεγέθη των ανεπτυγμένων βιομηχανικά χωρών, δεν αποτελεί ένα πρωτόγνωρο φαινόμενο. Ακόμα και την περίοδο 1991-1992, το μερίδιο του ΟΟΣΑ στις εξαγωγές σε σχέση με το ΑΕΠ (17.9%), οριακά ξεπερνούσε τις εκτιμώμενες

Πίνακας 2: Λόγος Εξωτερικών Εμπορικών Συναλλαγών και ΑΕΠ (%), Επιλεγμένες Χώρες

Χώρα	1890	1913	1960	1970	1980	1990
Αυστραλία	15,7	21	13	11,5	13,6	13,4
Καναδάς	12,8	17	14,5	18	24,1	22
Δανία	24	30,7	26,9	23,3	26,8	24,3
Γαλλία	14,2	15,5	9,9	11,9	16,7	17,1
Γερμανία	15,9	19,9	14,5	16,5	21,6	24
Ιταλία	9,7	14,4	10	12,8	19,3	15,9
Ιαπωνία ¹	5,1	12,5	8,8	8,3	11,8	8,4
Νορβηγία	21,8	25,5	24,9	27,6	30,8	28,8
Σουηδία	23,6	21,2	18,8	19,7	25	23,5
Ην. Βασίλειο	27,3	29,8	15,3	16,5	20,3	20,6
ΗΠΑ ²	5,6	6,1	3,4	4,1	8,8	8

Σημ. Οι εμπορικές συναλλαγές μετρούνται με το μέσο όρο των εισαγωγών και των εξαγωγών

¹ Τα στοιχεία για τη περίοδο 1890-1950 είναι ο μέσος όρος 3 ετών.

² Τα στοιχεία είναι από το 1889 και με βάση αυτά του 1913, διαμορφώνουν το λόγο εμπορικών ανταλλαγών και ΑΕΠ

Πηγή: Feenstra, 1998, Π. 1: 33.

τιμές του 1913 (16%). Παρόλα αυτά μπορούμε να διαγνώσουμε μια μικρή αλλά σταθερή τάση αύξησης του διεθνούς εμπορίου, που όμως αποτελεί ένα μακροχρόνιο χαρακτηριστικό του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος που κατά καιρούς παρουσιάζει εξάρσεις (McKinnon, 1993).

Τη σταθερή αυξητική τάση έρχεται να επιβεβαιώσει και η αύξηση της απόκλισης ανάμεσα στους ρυθμούς μεγέθυνσης του παγκόσμιου ΑΕΠ / εμπορίου. Ενώ στις αρχές της δεκαετίας του 1990 το παγκόσμιο ΑΕΠ αυξάνει με πολύ αργούς ρυθμούς, το διεθνές εμπόριο ακολουθεί την ακριβώς αντίθετη πορεία. Για παράδειγμα, την περίοδο 1990-1994 στις χώρες του ΟΟΣΑ το ΑΕΠ αυξανόταν με ρυθμούς 0,5% όταν την ίδια περίοδο το διεθνές εμπόριο αυξανόταν με 5% (Τομπάζος, 1999).

Πίνακας 3: Κατανομή Παγκόσμιου Εξαγωγικού Βιομηχανικού Εμπορίου, 1980, 1997

Πηγή: IMF, *International Financial Statistics*; UNSD, *Monthly Bulletin of Statistics*; FAO, *Trade Yearbook*; ECLAC; *Preliminary Overview of the Economy*.

Σε σχέση με την κατανομή του παγκόσμιου εμπορίου στις διάφορες περιοχές παρατηρείται ότι το μεγαλύτερο ποσοστό εισαγωγών και εξαγωγών περιορίζεται στο χώρο του ανεπτυγμένου Βορρά. Για παράδειγμα, το 2000 το ενδοεμπόριο των χωρών του ΟΟΣΑ αποτελούσε το 80% των συνολικών εξαγωγών των χωρών αυτών. Επίσης, ΕΕ και ΗΠΑ αποτελούσαν την ίδια περίοδο τους δύο κεντρικούς εταίρους στο τομέα της εισαγωγής και εξαγωγής υπηρεσιών⁷. Το γεγονός αυτό έρχεται σε αντίθεση με την υποστηριζόμενη τάση για παγκοσμιοποίηση και αντικαθίσταται από την έννοια της «τριαδοποίησης»

Πίνακας 4: Παγκόσμια Εξαγωγή Βιομηχανικών Προϊόντων, Μερίδιο ανά Περιφέρεια και Βιομηχανία, 1980-95

Εξαγωγική Περιοχή	% των παγκόσμιων εξαγωγών									
	Υφαντουργία		Χημικά		Μηχανήματα & Μεταφορές		Μέταλλα		Άλλα	
	1980	1995	1980	1995	1980	1995	1980	1995	1980	1995
Ανεπτυγμένες Οικονομίες	61,7	42	87,2	79,3	86,1	76,4	78,9	63,1	68,8	70
Οικονομίες σε Μετάβαση	4,3	4,2	5	4,2	8,2	1,6	6,2	13,5	14	3,2
Αναπτυσσόμενες Οικονομίες	34	53,8	7,8	16,4	5,8	22	14,9	23,4	17,2	26,8
Αναπτυσσόμενες ανά περιοχή:										
Λατινική Αμερική	2,3	3	2	2,6	1	2,9	5	7,6	1,5	2,9
Αφρική	1,5	1,9	0,9	1,1	0,1	0,2	3,8	2,7	1,5	2,9
Ασία	30,1	48,9	4,8	12,6	4,6	18,9	6	13,1	10	22,3

Πηγή: United Nations, *World Economic & Social Survey 1997*: 248, Π. Α. 17.

(triadization), δηλαδή τον περιορισμό του μεγάλου όγκου του διακρατικού εμπορίου ανάμεσα στους τρεις παραδοσιακούς πόλους, την Ευρώπη, την Βόρεια Αμερική και την Ιαπωνία. Οι εμπορικές σχέσεις μεταξύ των ανεπτυγμένων κρατών διαρκώς αυξάνονται μέσα από την απελευθέρωση των οικονομιών τους, ακόμα και

⁷ OECD, 2002, *OECD Statistics on International Trade in Services*.

σε περιόδους οικονομικής ύφεσης, όπως παραπάνω περιγράφηκε. Αυτό συνεπάγεται και τη διαρκή απομόνωση των χωρών υπό ανάπτυξη ή αυτών του τρίτου κόσμου, με εξαίρεση ορισμένες χώρες της Νότιο - Ανατολικής Ασίας, οι οποίες όμως εντάσσονται συνήθως στη σφαίρα επιρροής της Ιαπωνίας.

Την τάση αυτή έρχεται να εντείνει ο εμπλουτισμός και η εξέλιξη του παλαιού καθεστώτος συναλλαγών μεταξύ υπανάπτυκτων και ανεπτυγμένων χωρών. Η παραδοσιακή κατανομή ανάμεσα σε υπανάπτυκτες χώρες που εξαγουν πρώτες ύλες προς τις καπιταλιστικές μητροπόλεις και η εξαγωγή βιομηχανικών προϊόντων από τις ανεπτυγμένες βιομηχανικά προς τις υπανάπτυκτες χώρες, παύει πια να αποτελεί το κυρίαρχο στοιχείο του παγκόσμιου εμπορικού καταμερισμού. Σήμερα μεγάλο μέρος των ανταλλαγών προϊόντων στα πλαίσια του διεθνούς εμπορίου γίνεται από κράτη ίσης ή περίπου ίσης οικονομικής δύναμης.

Η μεγάλη διαφοροποίηση και εξειδίκευση που απαιτεί σήμερα η παραγωγή, συνεπάγεται τη χρήση ενός μεγάλου αριθμού τεχνικών και ενδιάμεσων προϊόντων, τα οποία μετακινούνται από και προς παραρτήματα πολυεθνικών επιχειρήσεων ανά τον κόσμο, προκειμένου να πάρουν την τελική μορφή ενός προϊόντος και που αυξάνουν σημαντικά το ενδό-εμπόριο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας εξέλιξης είναι η αυτοκινητοβιομηχανία, όπου η παραγωγή ενός αυτοκινήτου περιλαμβάνει ένα σύνολο σταδίων, τα οποία υλοποιούνται σε πολλές διαφορετικές περιοχές ή και χώρες, μέχρι να διαμορφωθεί το τελικό προϊόν. Οι Πίνακες 6 και 7 αποδεικνύουν τη σταθερή αυξητική τάση των

Πίνακας 5: Εξαγωγές Βιομηχανικές ως Ποσοστό των Συνολικών Εξαγωγών

A: 1970-1994				
	1970	1980	1990	1994
Παγκόσμια	60,9	64,2	71,1	74,7
Βιομηχανικές Οικονομίες	72	70,2	78	79,2
Ανατολική Ευρώπη	59,1	50,2	43,9	53
Αναπτυσσόμενες Χώρες	18,5	17,7	54,3	66,1
Ασία	22,4	23,5	65,5	73,5
Λατινική Αμερική	10,6	14,7	30,8	48,7
Αφρική	7	4	15,1	17,8
B: 1913-1953				
	1913	1928	1937	1953
ΗΠΑ & Καναδάς	25,8	38,5	44,7	60,7
ΗΒ	70	74,8	72	73,7
Βορειοδυτική Ευρώπη	52	65	63,1	57,3
Ασία εκτός Κίνας & Β. Κορέας	21,2	30,9	28,1	25,3
Λατινική Αμερική	3,2	2,1	1,7	2,3
Αφρική	3,7	2,5	3,7	8,5

Πηγή: Baker & Epstein & Pollin, 1999, Π. 3: 7.

Πίνακας 6: Λόγος Εμπορικών (merchandise) Ανταλλαγών (trade) και ΑΕΠ (%)

Χώρα	1890	1913	1960	1970	1980	1990
Αυστραλία	15,7	21	13	11,5	13,6	13,4
Καναδάς	12,8	17	14,5	18	24,1	22
Δανία	24	30,7	26,9	23,3	26,8	24,3
Γαλλία	14,2	15,5	9,9	11,9	16,7	17,1
Γερμανία	15,9	19,9	14,5	16,5	21,6	24
Ιταλία	9,7	14,4	10	12,8	19,3	15,9
Ιαπωνία *	5,1	12,5	8,8	8,3	11,8	8,4
Νορβηγία	21,8	25,5	24,9	27,6	30,8	28,8
Σουηδία	23,6	21,2	18,8	19,7	25	23,5
Ην. Βασίλειο	27,3	29,8	15,3	16,5	20,3	20,6
ΗΠΑ **	5,6	6,1	3,4	4,1	8,8	8

Σημ. Οι εμπορικές συναλλαγές μετρούνται με το μέσο όρο των εισαγωγών και των εξαγωγών.

* Τα στοιχεία για τη περίοδο 1890-1950 είναι ο μέσος όρος 3 ετών.

** Τα στοιχεία είναι από το 1889 και με βάση αυτά του 1913, διαμορφώνουν το λόγο εμπορικών ανταλλαγών και ΑΕΠ.

Πηγή: Feenstra, 1998: 33, Π. 1.

βιομηχανικών εξαγωγών τόσο από τις ανεπτυγμένες οικονομίες όσο και από έναν αριθμό αναπτυσσόμενων, που διαρκώς προσανατολίζονται στην παραγωγή υψηλής τεχνολογίας προϊόντων.

Το διεθνές εμπόριο μετά το 1970 εμφανίζει διαφοροποιήσεις που συνδέονται με τη διαμόρφωση πολλών σταδίων στη διαδικασία παραγωγής (ενδό-επιχειρησιακό εμπόριο, σπάσιμο της αλυσίδας παραγωγής σε πολλά μικρά κομμάτια, ανάδειξη χαμηλόμισθων υπερ-εξαγωγικών οικονομιών). Τα νέα στοιχεία της παραγωγικής διαδικασίας, εντείνουν την ασάφεια και τη σχετικότητα των μεγεθών που παρουσιάζονται συνήθως στα επιχειρήματα που υποστηρίζουν την αύξηση του παγκόσμιου εμπορίου. Η ανάπτυξη παραρτημάτων πολυεθνικών εταιρειών και η αύξηση του εσωτερικού, ένδο-επιχειρησιακού (intra-firm) εμπορίου, αυξάνουν πλασματικά τα μεγέθη του παγκόσμιου εμπορίου, αφού οι

Πίνακας 7: Εξαγωγές Αγαθών & Υπηρεσιών ως Ποσοστό του ΑΕΠ, 1970, 1980, 1990 & 1997

% του ΑΕΠ				
Χώρα	1970	1980	1990	1997
Βέλγιο	...	58,7	70,7	76,4
Τσεχία	57,4
Χονγκ Κονγκ	97,6	89,7	134,2	131,8
Ιρλανδία	...	47,8	58,8	81,0
Μαλαισία	...	57,5	76,3	94,9
Ολλανδία	41,5	52,5	56,7	59,5
Σιγκαπούρη	...	207,2	180,2	162,2
Ταϊβάν	29,9	51,8	46,3	49,2
Ταϊλάνδη	...	24,5	34,2	47,0
Βιετνάμ	29,5	46,2

Πηγή: World Bank, *Global Development Finance & World Development Indicators*.

Πίνακας 8: Ενδοεπιχειρησιακό Εμπόριο ανά Εμπορική Περιφέρεια ως Ποσοστό των Συνολικών Εξαγωγών της κάθε Περιφέρειας, 1980, 1990, 2001

TRADE BLOCS	1980	1990	2001
EUROPE			
Baltic countries	12.0
European Free Trade Association	1.1	0.8	0.7
European Union	60.8	65.9	61.2
Euro Zone of the European Union	51.4	55.1	50.1
European Union and accession countries	61.8	67.9	67.8
AMERICA			
Andean Group	3.8	4.1	9.4
Central American Common Market	24.4	15.4	15.0
Caribbean Community	5.3	8.1	13.4
Free Trade Area of the Americas	43.4	46.6	60.1
Latin American Integration Association	13.9	11.6	14.5
Southern Common Market	11.6	8.9	20.8
North American Free Trade Agreement	33.6	41.4	54.8
Organization of Eastern Caribbean States	9.0	8.1	5.6
AFRICA			
Economic Community of the Great Lakes Countries	0.1	0.5	0.8
Common Market for Eastern and Southern Africa	5.7	6.3	5.2
Economic Community of Central African States	1.4	1.4	1.1
Economic Community of West African States	9.6	8.0	9.8
Mano River Union	0.8	0.0	0.7
Southern African Development Community	0.4	3.1	10.9
Economic and Monetary Community of Central Africa	1.6	2.3	1.3
West African Economic and Monetary Union	9.9	12.1	13.5
Arab Maghreb Union	0.3	2.9	2.6
ASIA			
Association of South-East Asian Nations	17.4	19.0	22.4
Bangkok Agreement	1.7	1.6	8.7
Economic Cooperation Organization	6.3	3.2	5.4
Gulf Cooperation Council	3.0	8.0	5.1
Melanesian Spearhead Group	0.8	0.4	0.8
South Asian Association for Regional Cooperation	4.8	3.2	4.9
INTERREGIONAL			
Asia Pacific Economic Cooperation	57.9	68.4	72.5
Black Sea Economic Cooperation	5.9	4.2	14.8
Commonwealth of Independent States	18.2

Πηγή : UNCTAD Handbook of Statistics 2003

κινήσεις των αγαθών ανάμεσα στα παραρτήματα και τη μητρική επιχείρηση, γίνεται συνηθέστερα για λόγους αποφυγής της φορολόγησής τους.

Τα τελευταία χρόνια διαμορφώνεται μια νέα ομάδα βιομηχανικά αναπτυσσόμενων οικονομιών (κύρια αυτών της Ανατολικής Ασίας), που βασιζόμενες στην εκμετάλλευση του φτηνού εργατικού δυναμικού τους, ανταγωνίζονται τις ανεπτυγμένες και κερδίζουν διαρκώς μερίδια στην παγκόσμια αγορά. Μάλιστα η εξαγωγική τους δραστηριότητα είναι τέτοια ώστε να τους προσδίδεται ο χαρακτηρισμός «υπέρ-εξαγωγικές» (super-traders) (Krugman, 1995: 334).

Οι κινήσεις των αγαθών που σχετίζονται με το εσωτερικό εμπόριο των παραρτημάτων των πολυεθνικών επιχειρήσεων, αυξάνουν τα στατιστικά μεγέθη δίχως να αντικατοπτρίζουν μια ουσιαστική αύξηση των πραγματικών εμπορικών ανταλλαγών. Τα τελευταία χρόνια, διαμορφώνεται ένα σύνολο χωρών ή περιοχών που αποτελούν ενδιάμεσους εμπορικούς σταθμούς προϊόντων τα οποία επανεξάγονται σε απομακρυσμένες αγορές.

Τέτοια παραδείγματα είναι η Σιγκαπούρη και το Χονγκ Κονγκ, που παρουσιάζουν μεγάλη εμπορική δραστηριότητα όσο αφορά στις εξαγωγές τους (Weiss, 1999). Πέρα από αυτά, η σημασία του ενδοεπιχειρησιακού εμπορίου ως ενδεικτικό μέγεθος της τάσης εμπορικής ολοκλήρωσης δεν είναι φερέγγυο στοιχείο, αφού τα μόνα αξιολογικά στατιστικά στοιχεία που υπάρχουν είναι αυτά των ΗΠΑ και των επιχειρήσεών τους. Οι ΗΠΑ όμως, αποτελούν τη χώρα με το μεγαλύτερο ποσοστό ενδοεπιχειρησιακού εμπορίου σε σχέση με το συνολικό, γεγονός που δεν ισχύει για τις υπόλοιπες χώρες που κατά πάσα πιθανότητα θα εμφανίζουν κατά πολύ

Πίνακας 9: Παγκόσμιο Εμπόριο ανά Περιοχή και Επιλεγμένες Οικονομίες 1948, 1953, 1963, 1973, 1983, 1993 και 2000

	1948	1953	1963	1973	1983	1993	2000
	Εξαγωγές						
	%						
Βόρεια Αμερική	27,3	24,2	19,3	16,9	15,4	16,8	17,1
Λατινική Αμερική	12,3	10,5	7	4,7	5,8	4,4	5,8
Μεξικό	1	0,7	0,6	0,4	1,4	1,4	2,7
Βραζιλία	2	1,8	0,9	1,1	1,2	1,1	0,9
Αργεντινή	2,8	1,3	0,9	0,6	0,4	0,4	0,4
Δυτική Ευρώπη	31,5	34,9	41,4	45,4	38,9	43,7	39,5
Ευρώπη, Χώρες της Βαλτικής	6	8,1	11	9,1	9,5	2,9	4,4
Αφρική	7,3	6,5	5,7	4,8	4,4	2,5	2,3
Νότια Αφρική	2	2,7	3,2	4,1	6,8	3,4	4,2
Μέση Ανατολή	2	2,7	3,2	4,1	6,8	3,4	4,2
Ασία	13,6	13,1	12,4	14,9	19,1	26,3	26,7
Ιαπωνία	0,4	1,5	3,5	6,4	8	10	7,7
Κίνα	0,9	1,2	1,3	1	1,2	2,5	4
Ινδία	2,2	1,3	1	0,5	0,5	0,6	0,7
Αυστραλία & Ν. Ζηλανδία	3,7	3,2	2,4	2,1	1,4	1,5	1,2
Έξι Ασιατικοί Εξαγωγείς	3	2,7	2,4	3,4	5,8	9,7	10,5

	%						
Βόρεια Αμερική	19,8	19,7	15,5	16,7	17,8	19,8	23,2
Λατινική Αμερική	10,6	9,3	6,8	5,1	4,5	5,2	6
Μεξικό	0,8	1	0,8	0,6	0,7	1,8	2,8
Βραζιλία	1,7	1,6	0,9	1,2	0,9	0,7	0,9
Αργεντινή	2,4	0,9	0,6	0,4	0,2	0,4	0,4
Δυτική Ευρώπη	40,4	39,4	45,4	47,4	40	42,9	39,6
Ευρώπη, Χώρες της Βαλτικής	5,8	7,6	10,3	8,9	8,4	2,9	3,7
Αφρική	7,6	7	5,5	4	4,6	2,6	2,1
Νότια Αφρική	2,2	1,5	1,1	0,9	0,8	0,5	0,5
Μέση Ανατολή	1,7	2	2,3	2,8	6,3	3,2	2,6
Ασία	14,2	15,1	14,2	15,1	18,5	23,4	22,8
Ιαπωνία	1	2,9	4,1	6,5	6,7	6,4	5,8
Κίνα	1,1	1,7	0,9	0,9	1,1	2,8	3,5
Ινδία	3,1	1,4	1,5	0,5	0,7	0,6	0,8
Αυστραλία & Ν. Ζηλανδία	2,6	2,4	2,3	1,6	1,4	1,5	1,3
Έξι Ασιατικοί Εξαγωγείς	3	3,4	3,1	3,7	6,1	9,9	9,5

Σημείωση: Ανάμεσα στο 1973 και 1983 και 1993 και 2000 οι εξαγωγές και οι εισαγωγές επηρεάζονται ιδιαίτερα από τις μεταβολές στην τιμή του πετρελαίου.

Πηγή: WTO, 2001, *International Trade Statistics*, Π. ΙΙ.2, σ. 30.

μικρότερα ποσοστά. Έτσι αν και σημαντικό το ενδοεπιχειρησιακό εμπόριο, δεν είναι κυρίαρχο και δεν προβλέπεται στο μέλλον να εμφανίσει κανενός είδους πρωτοφανή ανάπτυξη (Wade, 1996).

Το συμπέρασμα είναι πως η παγκοσμιοποίηση, ως μια πραγματικότητα, ή ως μια τάση ολοκλήρωσης της παγκόσμιας αγοράς, δεν μπορεί να στηριχτεί στην ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου, μιας και αυτό παρά την αυξητική του πορεία (γεγονός που όπως παραπάνω αναλύθηκε είναι αμφισβητήσιμο) δεν διαμορφώνει συνθήκες πρωτοφανείς για το διεθνές οικονομικό σύστημα.

Τα τελευταία χρόνια η ανάπτυξη των πολυεθνικών επιχειρήσεων⁸ παρουσιάζεται ως ένα από τα καίρια σημεία της τάσης της παγκοσμιοποίησης. Οι εταιρείες αυτές εμφανίζονται σαν τους φορείς της παγκοσμιοποίησης, αναπτύσσονται σε διαφορετικές αγορές, δημιουργώντας δίκτυα και εμπορικές σχέσεις ενώνοντας το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα. Η τάση αυτή σχετίζεται άμεσα με την επέκταση και διεθνοποίηση των μεγάλων τραπεζικών και άλλων χρηματοπιστωτικών οργανισμών, αφού σύμφωνα με έρευνες, η ύπαρξη πολυεθνικών τραπεζών σε μια χώρα που βρίσκεται στο στάδιο της φιλελευθεροποίησης ευνοεί την εγκατάσταση αντίστοιχων επιχειρήσεων, ενώ οι πολυεθνικές τράπεζες εισέρχονται στις χώρες αυτές, συνήθως πριν τις πολυεθνικές (Weller, 1997). Η τάση συγκέντρωσης του κεφαλαίου και πιο συγκεκριμένα η ανάπτυξη της δύναμης των πολυεθνικών δεν αποτελεί στοιχείο παγκοσμιοποίησης αλλά πιθανότερα στοιχείο δημιουργίας μεγάλων μονοπωλίων. Η πραγματικότητα αυτή έρχεται σε σύγκρουση με ό,τι οι υπέρμαχοι του φιλελευθερισμού και της παγκοσμιοποίησης υποστηρίζουν. Η γεωγραφική ανάπτυξη των πολυεθνικών επιχειρήσεων περιορίζεται στο μεγαλύτερο μέρος της στον ανεπτυγμένο Δυτικό κόσμο, ενώ επιπλέον η ύπαρξη των πολυεθνικών σε αναπτυσσόμενες χώρες συνδέεται με τομείς εντάσεως εργασίας, χαμηλής τεχνολογικής ανάπτυξης και παραγωγής ενδιάμεσων προϊόντων (Thomsen, 2000, Shatz & Venables, 2000).

Το 2002, 65.000 μητρικές εταιρείες είχαν τον έλεγχο 850.000 ξένων παραρτημάτων, τα οποία συνδέονταν με ένα αρκετά μεγάλο αριθμό σχέσεων με τρίτες επιχειρήσεις. Το 90% των εκατό μεγαλύτερων πολυεθνικών είχαν ως καταγωγή τις χώρες της «Τριάδας» και μόνο δύο επιχειρήσεις του αναπτυσσόμενου κόσμου βρίσκονταν συμπεριλαμβάνονταν στην παραπάνω κατάταξη. Η παραγωγή των πολυεθνικών (μητρικές & ξένα παραρτήματα) άγγιξε το 1998, το 25% της παγκόσμιας παραγωγής, εκ των οποίων το 1/3 της παραγωγής πραγματοποιούνταν σε χώρες υποδοχείς και το 2001 οι πωλήσεις τους ήταν διπλάσιες των παγκόσμιων εξαγωγών. Οι πολυεθνικές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στις αναπτυσσόμενες χώρες ειδικεύονται ως επί το πλείστον στην παραγωγή βιομηχανικών ειδών, ενώ αυτές που δραστηριοποιούνται στις ανεπτυγμένες ειδικεύονται στην παραγωγή υπηρεσιών, κλάδος ο οποίος απαιτεί υψηλά ποσοστά επένδυσης, επίσης υψηλής εξειδίκευσης εργατικό δυναμικό και έχει και μεγαλύτερα κέρδη (UNCTAD, *World Investment Report 2002*).

⁸ Όταν μιλάμε για πολυεθνικές επιχειρήσεις (multi-national enterprises) νοούνται οι επιχειρήσεις αυτές που ενέχονται σε ξένες άμεσες επενδύσεις και έχουν στην ιδιοκτησία τους ή ελέγχουν άμεσα ή έμμεσα παραρτήματα, σε μια τουλάχιστον ξένη προς την δική τους χώρα. Για περισσότερα βλέπε, Dunning, 1993, κεφ. I & II. Η έννοια trans-national corporation (υπερέθνική επιχείρηση) θεωρείται το λιγότερο υπερβολική για το μέγεθος και τα χαρακτηριστικά των σημερινών επιχειρήσεων αυτού του είδους που δραστηριοποιούνται ανά τον κόσμο. Για αυτό το λόγο χρησιμοποιείται η έννοια πολυεθνική επιχείρηση (multi-national enterprise).

Η ύπαρξη πολυεθνικών σε αναπτυσσόμενες χώρες αρκετές φορές συνδέεται με την προσπάθειά τους για διείσδυση και εξαπλώση σε μεγάλες αγορές, όπως για παράδειγμα στη Βραζιλία, το Μεξικό ή την Κίνα (Drucker, 1996). Επίσης, ενώ η παραγωγή των αμερικανικών παραρτημάτων των πολυεθνικών στην Ευρώπη είναι επτά φορές μεγαλύτερη από τις αμερικανικές εξαγωγές στην Ευρώπη, ο λόγος αυτός γίνεται 4 συνολικά για τις ανεπτυγμένες χώρες και 1,6 για τις αναπτυσσόμενες. Άλλο ένα ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι τα αμερικανικά παραρτήματα στην Ευρώπη εξαγουν μόλις το 4% της παραγωγής τους πίσω στις ΗΠΑ, ενώ τα αντίστοιχα στις αναπτυσσόμενες χώρες εξαγουν το 18% της παραγωγής τους πίσω στις ΗΠΑ (για το Μεξικό το ποσοστό αυτό φτάνει το 40%). Το ίδιο ισχύει και για την Ιαπωνία, όπου το 10% της παραγωγής εξάγεται πίσω από την Ευρώπη ενώ το ποσοστό αυτό για τις αναπτυσσόμενες είναι 20% (Shatz & Venables, 2000).

Η ΞΑΕ επηρεάζει το ύψος των φορολογικών εσόδων μιας χώρας κύρια μέσα από τη μεταφορά τιμών των πολυεθνικών (transfer prices). Χρησιμοποιώντας το ενδοεπιχειρησιακό εμπόριο ανάμεσα σε δύο υποκαταστήματα μιας πολυεθνικής επιχείρησης, συνηθίζεται να υπερτιμάται η τιμή του εισερχόμενου προϊόντος αφού αυτό συνεπάγεται την αύξηση των κερδών σε μια χώρα με χαμηλό φορολογικό συντελεστή και να υποτιμούνται τα κέρδη στη χώρα όπου ο φορολογικός συντελεστής είναι υψηλός, με αποτέλεσμα, να μειώνονται οι συνολικές φορολογικές υποχρεώσεις. Σύμφωνα με εκτιμήσεις των Groppe & Kostial (2000), οι πολυεθνικές επιχειρήσεις ξοδεύουν σημαντικά ποσά στη μετακίνηση τιμών και στην αναζήτηση φορολογικών τεχνασμάτων που σχετίζονται με τη μείωση των φορολογικών υποχρεώσεων.

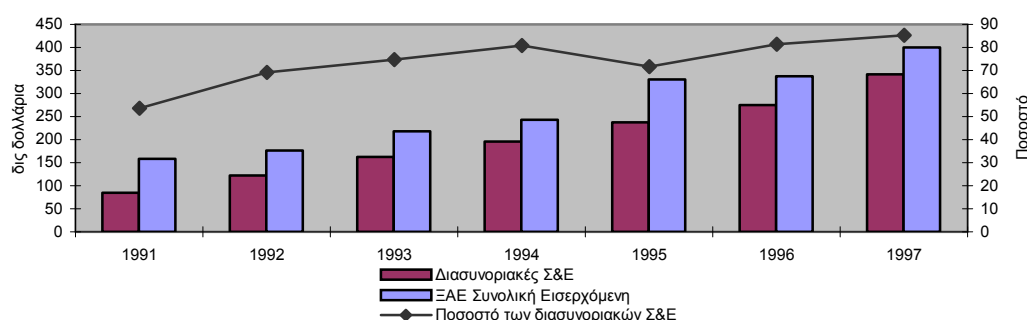
Επίσης σύμφωνα με εκτιμήσεις, ένα ποσοστό 70%-75% των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων υψηλής προστιθέμενης αξίας των πολυεθνικών, κατευθύνεται προς τη μητρική χώρα, γεγονός που συνεπάγεται βελτίωση του επιπέδου διαβίωσης στη χώρα (Weiss, 1999: 185). Ενώ όπως υποστηρίζεται, χαρακτηριστικό των πολυεθνικών αποτελεί η αναζήτηση φθηνότερου εργατικού κόστους, στην πράξη η εγκατάστασή τους στο μεγαλύτερο ποσοστό σε ανεπτυγμένες αγορές, φανερώνει ότι υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που προσδιορίζουν την απόφαση εγκατάστασης σε μια δεδομένη περιοχή. Η εγγύτητα είναι ένας από αυτούς αφού για την Ευρώπη το βασικό κέντρο επέκτασης των πολυεθνικών είναι η Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη καθώς και η Ιαπωνία, ενώ για τις ΗΠΑ, το Μεξικό, η Ευρώπη και το ΗΒ πιο ειδικά (Shatz & Venables, 2000). Άλλοι παράγοντες είναι το κριτήριο της παραγωγικότητας που κάνει μη επιθυμητή την επένδυση σε μια χαμηλόμισθη χώρα, η σχέση εγγύτητας παραγωγών και προμηθευτών (μια επιχείρηση μακριά από το κέντρο παραγωγής του εξοπλισμού της παρουσιάζει έντονα προβλήματα στη οργάνωση και λειτουργία της διαδικασίας παραγωγής της) (Gertler, 1997, Weiss, 1999), εθνικά χαρακτηριστικά επιχειρηματικής κουλτούρας⁹, η προστασία και η ασφάλεια που

⁹ Στην έκθεση του το 1994, το Γραφείο Τεχνολογικής Αποτίμησης (Office of Technology Assessment) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, «οι περισσότερες πολυεθνικές εταιρίες παραμένουν σταθερά ριζωμένες στην εθνική, τεχνική, επενδυτική και επιχειρηματική, κουλτούρα των μητρικών τους χωρών ...». Αναφέρεται στο Moran, 1999: 63. Επίσης, εξετάζοντας τη δράση των ιαπωνικών πολυεθνικών στο ΗΒ το συμπέρασμα είναι πως, αν και μεταφέρονται στοιχεία του ιαπωνικού management στις αυτοκινητοβιομηχανίες που έχουν παραρτήματα στο ΗΒ καθοριστικός παράγοντας για αυτές τις επιχειρήσεις είναι η επιχειρηματική κουλτούρα της χώρας υποδοχής, δηλαδή του ΗΒ Για περισσότερα βλ. Stewart & Garrahan, 1997, σσ. 223-237).

η μητρική χώρα προσφέρει σε μια πολυεθνική, εσωτερικά και διεθνώς (οι πολυεθνικές δε διαθέτουν ούτε στρατό, ούτε αστυνομία για την επιβολή της θέλησής τους), η επένδυση σε Ε&Α που είναι εθνικά προσανατολιζόμενη, η αντίληψη των ίδιων των πολυεθνικών οι οποίες βλέπουν τον εαυτό τους εθνικά προσδιοριζόμενο (Moran, 1999).

Πολλές είναι οι αναλύσεις που φανερώνουν ότι τόσο οι πολυεθνικές επιχειρήσεις όσο και η ξένη άμεση επένδυση, εξαρτώνται από την εθνική βάση και υπόκεινται σε περιορισμούς που τα κράτη και οι εσωτερικές τους οικονομικές συνθήκες θέτουν. Όπως αναφέρει ο Castells (2000), οι αμερικανικές πολυεθνικές αρκετές φορές αναγκάστηκαν παρά τη θέληση τους να αποφύγουν συγκεκριμένες επενδύσεις σε συγκεκριμένες περιοχές του πλανήτη, οι οποίες θα έρχονταν σε αντίθεση με την κυβερνητική πολιτική. Για παράδειγμα, η Γερμανική κυβέρνηση αρνήθηκε να δώσει άδεια σε επιχείρηση του Κουβέιτ για την εξαγορά της Krupp, ενώ το ΗΒ δεν επέτρεψε σε τράπεζα του Χονγκ Κονγκ την εξαγορά της Royal Bank of Scotland. Επίσης, μεγάλες αντιδράσεις προκλήθηκαν από την εξαγορά του αμερικανικού Rockefeller Center στην Νέα Υόρκη των ΗΠΑ (Goddard & Passet-Smith & Conklin, 1996). Μέσα στο 2003 προωθήθηκαν από την ΕΕ νέοι ενιαίοι κανόνες εξαγορών, που ουσιαστικά αποτέλεσαν ένα πακέτο «άμυνας» των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων έναντι των αμερικανικών πολυεθνικών¹⁰ και των πολιτικών εξαγοράς.

Γράφημα 1: Ξένες Συγχωνεύσεις & Εξαγορές & Εισερχόμενη Ξένη Άμεση Επένδυση, 1991-1997

Πηγή: Nam - Hoon & Johansson, 2000, Γ. 1: 7.

Ακόμα και ανάμεσα σε ΕΕ και ΗΠΑ, οι Σ&Ε έχουν μεγάλο ποσοστό αποτυχίας. Από τα απλά αυτά παραδείγματα φαίνεται ότι υπάρχει άμεση σύνδεση των πολυεθνικών επιχειρήσεων με τη μητρική τους χώρα. Όπως επισημαίνει ο

¹⁰ Στην βάση αυτού του πακέτου προτείνονται τα εξής μέτρα: η θέσπιση κανόνων δημοσίων προσφορών για εξαγορά που θα διαφοροποιούνται ανάλογα με την εθνικότητα του αγοραστή, η «ομογενοποίηση» της ψήφου που παρέχει η κατοχή μετοχών (Στην Γαλλία, π.χ. μια μετοχή έχει διπλή ψήφο όταν μένει στην κατοχή ενός και μόνο κατόχου για περισσότερο από 10 χρόνια. Στις Σκανδιναβικές χώρες, ισχύει η πολλαπλή ψήφος, που σχετίζεται με τα αυξημένα δικαιώματα των στρατηγικών επενδυτών), η θέσπιση κοινών κανόνων για το εύρος και τα μέσα αντίδρασης των μετόχων όταν θέλουν να αποτρέψουν μια εξαγορά, η διασφάλιση της εργασιακής σχέσης των εργαζομένων σε μια εξαγοραζόμενη επιχείρηση, η καθιέρωση κανόνων μέτρησης της ελάχιστης τιμής πώλησης μιας μετοχής μιας εξαγοραζόμενης επιχείρησης (προτείνεται η μέση τιμή των τελευταίων 6 μηνών), η τιμωρία εξαγορών του 51% μιας επιχείρησης με πλάγιες οδούς (μέσω αγοράς αλληλοδιάδοχων πακέτων), όπου ο αγοραστής θα καλείται να αγοράσει και το υπόλοιπο 49%. Βλέπε, Χωρίς Όνομα, «Ασπίδες Απέναντι στις Αμερικανικές Πολυεθνικές», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 9/3/2003.

αρθρογράφος των Financial Times, Peter Martin για τις διαφορές της επιχειρηματικής κουλτούρας και τις εξαγορές αμερικανικών επιχειρήσεων από ευρωπαϊκές πολυεθνικές, «Τα χειρότερα προβλήματα δημιουργούνται όταν η κουλτούρα της εταιρείας – αγοραστή αποτυγχάνει να συνδεθεί με αυτή του νέου παραρτήματος. Αυτό είναι το μεγαλύτερο ρίσκο σε όλες τις διασυννοριακές εξαγορές...»¹¹. Πολλές πολυεθνικές επιχειρήσεις είναι εξαρτημένες από την εγχώρια αγορά ενός κράτους και βασίζονται για την εξάπλωσή τους στις πολιτικές της μητρικής χώρας, οι οποίες διαμορφώνουν ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα. Στοιχεία όπως η ποιότητα του εθνικού εκπαιδευτικού συστήματος, το επίπεδο κατάρτισης των εργαζομένων, η προστασία και η δημόσια επένδυση σε υποδομές όπως οι επικοινωνίες συμβάλλουν στην αύξηση της παραγωγικότητας, της κερδοφορίας και της απασχόλησης. Άλλη μορφή παροχής βοήθειας του κράτους προς τις πολυεθνικές επιχειρήσεις αποτελεί η πολιτική και στρατιωτική στήριξη που λαμβάνουν έμμεσα από τις μεγάλες στρατιωτικές δυνάμεις, όπως οι ΗΠΑ. Πολλοί είναι αυτοί που υποστηρίζουν ότι η επιτυχία των αμερικανικών πολυεθνικών βασίστηκε κατά πολύ στην εδραίωση της θέσης τους μέσα από την άσκηση της πολιτικό-στρατιωτικής δύναμης των ΗΠΑ (Holton, 1998).

Πίνακας 10: Ξένες Εισερχόμενες και Εξερχόμενες Σ&Ε, % ανά Περιοχή, 1991-1998

	εισερχόμενες Σ&Ε								
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1991-98
Ανεπτυγμένες Χώρες	83.8	68.7	60.3	65.8	70.4	67.8	68.3	85.8	73.2
Δυτική Ευρώπη	46.6	48.6	32.3	31.0	32.2	29.8	40.6	41.5	37.5
(ΕΕ)	(45.4)	(46.7)	(31.9)	(29.7)	(31.6)	(28.0)	(39.2)	(40.0)	(36.1)
Νότια Αμερική	30.6	15.7	24.8	32.0	30.6	29.5	22.4	39.1	30.2
Λοιπές Χώρες	6.6	4.3	3.2	2.7	7.6	8.5	5.4	5.2	5.6
Αναπτυσσόμενες Χώρες	16.2	31.3	39.7	34.2	29.6	32.2	31.7	14.2	26.8
Λατινική Αμερική	4.6	8.5	8.4	7.6	4.8	8.1	12.8	7.4	8.2
Ασία / Ειρηνικός	7.5	17.4	20.7	22.4	16.3	20.2	14.2	4.8	13.9
Κεντρική & Ανατολική Ευρώπη	3.6	4.9	9.8	2.5	6.8	1.5	2.9	1.6	3.5
Σύνολο	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
	εξερχόμενες Σ&Ε								
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1991-98
Ανεπτυγμένες Χώρες	93.7	81.4	83.1	83.0	89.4	87.2	87.8	96.8	89.4
Δυτική Ευρώπη	63.1	45.3	47.5	47.2	45.6	47.3	49.3	61.6	52.0
(ΕΕ)	(59.3)	(41.0)	(46.1)	(38.4)	(41.6)	(41.6)	(37.4)	(59.3)	(46.6)
Νότια Αμερική	18.4	21.6	27.5	26.5	33.9	31.9	31.2	31.4	29.8
Λοιπές Χώρες	12.2	14.4	8.1	9.3	9.9	7.9	7.2	3.7	7.6
Αναπτυσσόμενες Χώρες	6.3	18.6	16.9	17.0	10.6	12.8	12.2	3.2	10.6
Λατινική Αμερική	0.9	4.2	2.1	4.3	1.2	1.9	2.1	1.3	2.0
Ασία / Ειρηνικός	5.1	13.9	14.4	12.1	9.1	9.8	9.8	1.7	8.1
Κεντρική & Ανατολική Ευρώπη	0.1	0.2	0.2	0.5	0.2	0.6	0.5	0.2	0.3
Σύνολο	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Πηγή: Nam-Hoon & Johansson, 2000, Π. 5 & 8: 11 & 12.

Αν η δύναμη των πολυεθνικών ως διεθνείς δυνάμεις είναι ακόμα σχετική, σε εθνικό επίπεδο η τάση προς τη δημιουργία μονοπωλίων (μέσω εξαγορών και

¹¹ Martin Peter, 2001, «The Long View: A Clash of Corporate Cultures», *Financial Times*, 1/6/2001.

συγκωνεύσεων αλλά και την ιδιωτικοποίηση των κρατικών μονοπωλίων) είναι δεδομένη. Αυτή η τάση αποτελούσε στοιχείο της ανάπτυξης τους και τις προηγούμενες δεκαετίες, ενώ από όσα περιγράφηκαν παραπάνω λίγα πράγματα μπορούν να ειπωθούν που να δίνουν περιγράφουν με πειστικό τρόπο ένα νέο διαφορετικό τρόπο λειτουργίας και ανάπτυξης τους, αφού ακόμα και σήμερα στο μεγαλύτερο όγκο τους παραμένουν κατά βάση εθνικές επιχειρήσεις οι οποίες λειτουργούν με διεθνή προσανατολισμό.

Όσο αφορά την κίνηση του κεφαλαίου με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία, η εξερχόμενη όσο και η εισερχόμενη ΞΑΕ¹² στις ανεπτυγμένες χώρες, παρά την αύξηση που παρουσίασε τη δεκαετία του 1980, αποτελεί ένα πολύ μικρό ποσοστό σε σχέση με την καθαρή εγχώρια επένδυση. «Άρα η εγχώρια επένδυση προερχόμενη από το εγχώριο κεφάλαιο εύκολα κυριαρχεί έναντι της άμεση υπερπόντιας επένδυσης και της ξένης επένδυσης εγχώρια» (Wade, 1996: 70).

Πίνακας 11: Κατανομή ανά Περιφέρεια της Εισερχόμενης & Εξερχόμενης ΞΑΕ (%), 1985, 1990, 1995 & 1997

Περιοχή / Χώρα	Εισερχόμενη ΞΑΕ				Εξερχόμενη ΞΑΕ			
	1985	1990	1995	1997	1985	1990	1995	1997
Ανεπτυγμένες Χώρες	72,3	79,3	70,6	68	95,7	95,6	91,5	90,2
Δυτική Ευρώπη	33,6	44,1	39,1	36,9	44,4	50,8	51,1	50,4
ΗΠΑ	24,4	22,7	20,5	20,9	36,4	25,5	25,6	25,6
Ιαπωνία	0,6	0,6	1,2	1	6,4	11,8	8,5	8
Αναπτυσσόμενες Χώρες	27,7	20,6	28,1	30,2	4,3	4,4	8,4	9,7
Αφρική	3,1	2,2	2,1	1,9	0,9	0,7	0,5	0,5
Λατινική Αμερική & Καραϊβική	10,1	7,1	10,2	10,9	1,1	0,7	0,9	1
Αναπτυσσόμενη Ευρώπη	0,1	0,1	0,1	0,1	-	-	-	-
Ασία	14,3	11,1	15,6	17,2	2,3	2,9	6,9	8,2
Δυτική Ασία	5,7	2,8	2,1	1,7	0,3	0,4	0,3	0,3
Κεντρική Ασία	-	-	0,1	0,2	-	-	-	-
Νότια, Ανατολική & Νοτιοανατολική Ασία	8,6	8,3	13,4	15,3	2	2,6	6,4	7,9
Ειρηνικός	0,2	0,1	0,1	0,1	-	-	-	-
Κεντρική & Ανατολική Ευρώπη	-	0,1	1,3	1,8	-	-	0,1	0,2
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100

Πηγή: United Nations, *World Investment Report 1998: Trends & Determinants*, Π. Ι. 3: 5.

Στη δεκαετία του 1980 η ανάπτυξη των κινήσεων κεφαλαίου και ειδικά της ΞΑΕ είναι σημαντική. Κύριος λόγος της ανόδου αυτής είναι η τάση Συγκωνεύσεων & Εξαγορών (Σ&Ε) που μειώνεται μετά τα τέλη της δεκαετίας αυτής. Στη δεκαετία του 1990, όπως δείχνει το Γράφημα 5, το μεγαλύτερο μέρος της ΞΑΕ αποτελείται από Σ&Ε. Η ανάπτυξη των Σ&Ε αποτελεί μια τάση που κυριάρχησε τις δύο τελευταίες δεκαετίες με μάλλον αρνητικά αποτελέσματα για την πραγματική παραγωγική οικονομία, όπως για παράδειγμα οι εχθρικές αναλήψεις στις ΗΠΑ, που μετά το 1983, αποτέλεσαν αίτιο της «ριζικής από-μεγέθυνσης της αμερικάνικης μεταποίησης» (Harrison & Bluestone, 1994). Ο Πίνακας 10 εμφανίζει τη γεωγραφία των Σ&Ε. Είναι εμφανές πως για ολόκληρη την περίοδο 1991-1998 το 73,2% των ξένων εισερχόμενων Σ&Ε κατευθύνθηκε στις αναπτυσσόμενες χώρες, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τις αναπτυσσόμενες χώρες την ίδια περίοδο ήταν, 26,8%. Από τα στοιχεία αυτά είναι κατανοητό ότι

¹² Η μέτρηση της ΞΑΕ είναι προβληματική μιας και ανά τον κόσμο παρουσιάζονται διαφορετικά μέτρα για το τι θεωρείται και τι όχι ΞΑΕ. Για περισσότερα βλέπε, Τομπάζος, 1999: 31. Επίσης η ΞΑΕ ως δείκτης ολοκλήρωσης της διεθνούς οικονομίας είναι προβληματικός, μιας και το μεγαλύτερο μέρος της κατευθύνεται στις Σ&Ε, σε μη παραγωγικές επενδύσεις, ή σε υψηλού ρίσκου επενδύσεις. Για περισσότερα βλέπε Weiss, 1999, σσ. 171-175.

αυτό που λαμβάνει χώρα στην προκειμένη περίοδο, είναι μια ανακατανομή των μεγάλων μονοπωλίων, μέσα στο γεωγραφικό χώρο των ανεπτυγμένων οικονομιών, γεγονός που δεν προσομοιάζει με κανενός είδους τάση για παγκοσμιοποίηση.

Η γενικότερη τάση της απελευθέρωσης των αγορών τη σύγχρονη περίοδο, έχει συνέπειες και στην αύξηση της ΞΑΕ. Όμως η αύξηση δεν εμφανίζει πρωτοφανή ποσοστά τόσο στην κατά έτος αύξησή της (Πίνακας 11) όσο και στη μακροχρόνια ανάπτυξή της (Πίνακας 12). Ειδικά σε σχέση με το δεύτερο είναι φανερό πως το 1995 η ΞΑΕ ως ποσοστό της παγκόσμιας παραγωγής (10,1%) μόλις που ξεπερνούσε αυτό του 1913 (9%). Έτσι παρά την αύξηση των τελευταίων ετών η ΞΑΕ αγγίζει σήμερα τα επίπεδα του 1913. Αν και τα στοιχεία για τις αρχές του αιώνα δεν είναι απόλυτα, έστω και κατά προσέγγιση φαίνεται ότι η κινητικότητα του κεφαλαίου όσο αφορά στην ΞΑΕ, δεν φτάνει σε επίπεδα τέτοια που να δικαιολογούν το χαρακτηρισμό του φαινομένου ως μοναδικού στην ιστορία της ανάπτυξης του καπιταλισμού.

Πίνακας 12: ΞΑΕ σε Σχέση με την Παραγωγή, τον Σχηματισμό Παγίου Κεφαλαίου & των Εξαγωγών

	1913	1960	1975	1985	1991	1995
Παγκόσμια ΞΑΕ % της Παγκόσμιας Παραγωγής	9	4,4	4,5	5,4	7,2	10,1
Παγκόσμια ΞΑΕ % του Παγκόσμιου Σχηματισμού Παγίου Κεφαλαίου	-	1,1	1,4	1,8	2,9	5,2
Παγκόσμιες Πωλήσεις Ξένων Υποκαταστημάτων % των Παγκόσμιων Εξαγωγών	-	8,4	9,7	9,9	12,2	-
Παγκόσμια Υπερπόντια Περιουσιακά Στοιχεία ως Ποσοστό των Παγκόσμιων Εξαγωγών	1885	1900	1913	1938	1995	
	2,2	2,3	1,9	1,6	1,6-2,1*	

* Υπολογισμός κατά προσέγγιση.

Πηγή: Baker & Epstein & Pollin, 1999, Π. 5A & 5B.

Το ίδιο φανερώνουν και οι υπόλοιποι δείκτες του Πίνακα 12 καθώς και του Πίνακα 13. Η ΞΑΕ ως ποσοστό του σχηματισμού παγίου κεφαλαίου παγκόσμια, παραμένει σε χαμηλά επίπεδα, 2,9% το 1991 και 5,2% το 1995. Τα ποσοστά αυτά δηλώνουν πως το εθνικό κεφάλαιο ακόμα και σήμερα παίζει τον κυρίαρχο ρόλο, γεγονός που έρχεται ξανά σε αντίθεση με την τάση που προβάλλεται από τους υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης. Η ΞΑΕ στο μεγαλύτερο μέρος της περιορίζεται στις χώρες του ανεπτυγμένου κόσμου. Για παράδειγμα, το 1995 η εισερχόμενη ΞΑΕ στις ανεπτυγμένες οικονομίες ήταν 70,6% της συνολικής. Σε αυτό το ποσοστό αν προστεθεί και αυτό των έξι χωρών της νοτιοανατολικής Ασίας (13,4%) τότε το 83% της συνολικής εξερχόμενης ΞΑΕ είχε ως προορισμό τις ανεπτυγμένες οικονομίες. Επίσης, τα στοιχεία δείχνουν ότι το 1995 το 91,5% προερχόταν από τις ανεπτυγμένες οικονομίες, ενώ μαζί με αυτή των έξι χωρών της νοτιοανατολικής Ασίας (6,4%) άγγιζε το 97,4% της συνολικής εξερχόμενης ΞΑΕ. Όπως και στο εμπόριο έτσι και εδώ εμφανίζεται η τάση της τριαδοποίησης με συμμετοχή των χωρών της νοτιοανατολικής Ασίας. Ακόμα και αν η τάση αύξησης της ΞΑΕ είναι σημαντική τα τελευταία χρόνια, αυτή περιορίζεται στις

Πίνακας 13: Εισερχόμενη ΞΑΕ ως Ποσοστό του Σχηματισμού Ακαθάριστου Παγίου Κεφαλαίου, 1986-1991 & 1992-1996

Περιοχή	1986-1991	1992-1996
Ανεπτυγμένες Χώρες	3,5	6,8
Αναπτυσσόμενες Χώρες	3,4	6,8
Αφρική	3,9	7,2
Ασία	2,8	6,0
Λατινική Αμερική	5,3	9,5
Κεντρική & Ανατολική Ευρώπη	0,1	6,2

Agosin & Ricardo, 2000, Π. 1: 2.

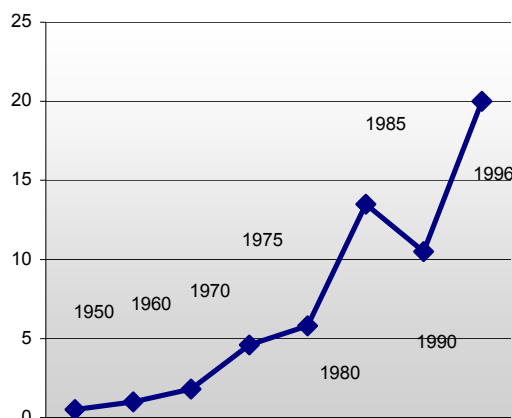
ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης, όπου είναι οι μεγαλύτεροι επενδυτές προς το εξωτερικό και ταυτόχρονα υποδοχείς ΞΑΕ. Ένα μέρος της μετακινήθηκε από τις ανεπτυγμένες χώρες του Βορρά προς τα νέο – εκβιομηχανισμένα κράτη (Newly Industrialized Countries), κύρια της Ασίας. Ακόμα όμως και αυτές οι χώρες αποτελούν ήδη ανεπτυγμένες οικονομίες. Η παλαιότερη τάση της εξαγωγής επένδυσης των ανεπτυγμένων χωρών προς τις αναπτυσσόμενες παύει να ισχύει από ότι φαίνεται. Η νέα κατανομή των παγκόσμιων επενδύσεων γίνεται εις βάρος του τρίτου κόσμου και μοιράζεται ανάμεσα στις ανεπτυγμένες βιομηχανικά χώρες καθώς και επιλεγμένες αναπτυσσόμενες. Βλέποντας το μεγαλύτερο μέρος της ΞΑΕ να κατευθύνεται προς τις Σ&Ε, που ενθαρρύνονται από το «ακριβό χρήμα» (Βεργόπουλος, 1999: 127), και να αυξάνεται αργά, είναι δυνατό να υποθέσουμε ότι η πραγματική, παραγωγική ποσότητα της μακροχρόνιας επένδυσης φαίνεται να είναι μακροχρόνια σταθερή, δίχως ιδιαίτερες αυξήσεις, συγκεντρωμένη στην περιοχή της «Τριάδας».

Πίνακας 14: Οι 10 Μεγαλύτεροι Θεσμικοί Επενδυτές στο Κόσμο

σε εκατ. δολάρια		
Θεσμικοί Επενδυτές	Χώρα	Περιουσία
United Bank of Switzerland	Ελβετία	920
Kampo	Ιαπωνία	798
Fidelity	ΗΠΑ	516
Axa	Γαλλία	496
Barclays	ΗΒ	385
Merrill/MercuryAsset Mgmt.	ΗΠΑ	382
Credit Suisse	Ελβετία	378
Prudential Insurance	ΗΠΑ	333
Nippon	Ιαπωνία	332
Zurich	Ελβετία	312

Πηγή: Singh, 1999: 25, Π. 3.1.

Γράφημα 2: Κεφάλαια που Αντλούνται από τις Διεθνείς Χρηματαγορές (% των παγκόσμιων εξαγωγών)

Πηγή: Επεξ. συγγ. από το, Baker & Epstein & Pollin, 1999: 10, Π. 6Α.

Σημαντικό επιχείρημα, τα τελευταία χρόνια, είναι η ολόπλευρη ανάπτυξη και εμπάθουση της χρηματοοικονομικής αγοράς, σε αντίθεση με την μικρή ανάπτυξη του παγκόσμιου εμπορίου που βασίζεται στις βιομηχανικές εξαγωγές και της ΞΑΕ. Η δυναμική του χρηματοοικονομικού τομέα, με την επικράτηση των

φιλελεύθερων πολιτικών κατά τη διάρκεια του 1980 και του 1990, την ανάπτυξη της τεχνολογίας των επικοινωνιών και της πληροφορικής, τη μειωμένη ανάπτυξη και κερδοφορία των τελευταίων δεκαετιών και τη μη ύπαρξη πολιτικής βούλησης ελέγχου των κινήσεων του, αλλά και την στάση των ανεπτυγμένων Δυτικών κρατών, όπως των ΗΠΑ και του ΗΒ, δημιούργησε ίσως το πιο ισχυρό επιχείρημα για τους υπέρμαχους της παγκοσμιοποίησης, που αποτελεί ταυτόχρονα μια σημαντική εστία κινδύνου τόσο για την σταθερότητα της παγκόσμιας οικονομίας όσο και των οικονομιών των κρατών.

Πίνακας 16: Δείκτες Χρηματιστηριακής Αγοράς

	κεφαλαιοποίηση της αγοράς ¹			κύκλος εργασιών ²				αριθμός μετοχών ¹		
	1990	1995	1999	1999 % του ΑΕΠ	1990	1995	1999	1990	1995	1999
Περιοχή ΕΥΡΩ	1169	2119	5526	85	737	1237	4342	2485	2592	3893
Γερμανία	355	577	1432	68	509	594	1551	413	678	1043
Γαλλία	314	522	1503	105	121	213	770	578	450	968
Ιταλία	149	210	728	62	42	87	539	220	250	264
Ισπανία ³	111	198	432	72	-	163	739	427	362	723
Ολλανδία	120	356	694	176	41	124	471	260	217	233
Βέλγιο	65	105	184	74	9	18	59	182	143	159
Αυστρία	11	33	33	16	11	13	13	97	109	97
Πορτογαλία	9	18	67	62	-	4	40	181	169	125
Φιλανδία	23	44	349	272	4	19	110	73	73	147
Ιρλανδία	-	26	69	75	-	-	48	-	80	84
Λουξεμβούργο	10	30	34	192	-	-	1	54	61	50
ΗΠΑ ⁴	3059	6858	16773	181	1778	5481	19412	6599	7671	7297
Ιαπωνία ⁵	2918	3667	4455	102	1288	884	1676	2071	2263	1889
ΗΒ	849	1408	2955	206	543	1153	3399	1701	2078	2292
Καναδάς ⁶	242	366	789	124	71	185	389	1144	1196	1406
Ελβετία	160	434	678	262	65	340	562	182	233	239

¹ Αναφερόμενες εγχώριες μετοχές.

² Αξία του μεριδίου που συναλλάσσεται. Σύνολο εγχώριων και ξένων επιχειρήσεων. Τα ποσά του κύκλου εργασιών δεν είναι απόλυτα συγκρίσιμα λόγω των διαφορετικών μεθόδων υπολογισμού.

³ Για το κύκλο εργασιών μόνο το χρηματιστήριο της Μαδρίτης.

⁴ Για το κύκλο εργασιών μόνο το χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης και του NASDAQ.

⁵ Για το κύκλο εργασιών μόνο το χρηματιστήριο του Τόκιο.

⁶ Χρηματιστήρια του Τορόντο, του Μόντρεαλ και του Βανκούβερ.

Πηγή: BIS, 1999, 70th Annual Report: 133.

Η σύγχρονη περίοδος κυριαρχείται από τη διαρκή ανάπτυξη των διεθνών χρηματαγορών με πρωτεύον χαρακτηριστικό, όπως φαίνεται και στο Γράφημα 2, την αύξηση της τάσης των επιχειρήσεων να αντλούν κεφάλαια από την διεθνή χρηματαγορά. Ιδιαίτερα μετά το 1970 η τάση αυτή παρουσιάζει κατακόρυφη άνοδο. Η ανάπτυξη των διεθνών χρηματαγορών συνυπάρχει με το άνοιγμα, την εμβάθυνση και την ενσωμάτωση στην παγκόσμια αγορά των αντίστοιχων εθνικών. Όπως δείχνει και ο Πίνακας 16 για την περίοδο 1990-1999, παρουσιάζεται αυξανόμενη κεφαλαιοποίηση των εθνικών αγορών, με την εισαγωγή όλο και περισσότερων επιχειρήσεων στην χρηματιστηριακή αγορά και κύκλο εργασιών που διαρκώς αυξάνεται. Δεύτερο χαρακτηριστικό αποτελεί, η τάση της «χρεωγραφοποίησης» ή «τιλοποίησης» (securitization), δηλαδή της μείωσης της κλασικής μορφής του τραπεζικού δανεισμού και αύξησης

Πίνακας 15: Διασυνοριακές συναλλαγές σε εγγυήσεις (bonds), και μετοχές (equities) ως ποσοστό του ΑΕΠ

	1980	1985	1990	1995
ΗΠΑ	9	35,1	89	135,5
Ιαπωνία	7,7	63	120	65,7
Γερμανία	7,5	33,4	57,3	168,3
Γαλλία	-	21,4	53,6	178,2
Ιταλία	1,1	4	26,6	250,9
Καναδάς	9,6	26,7	64,4	192

Πηγή: BIS, 66th Annual Report, Basle, 122.

της χρήσης ομολόγων και άλλων μορφών αξιόγραφων (Μελάς, 1999). Ο Πίνακας 15 εμφανίζει τη μεγάλη ανάπτυξη των συναλλαγών τέτοιων χρεογράφων, όπως των ομολόγων και των μετοχών, σε επιλεγμένες χώρες μετά το 1980. Τρίτο χαρακτηριστικό είναι ο αυξανόμενος ρόλος που οι λεγόμενοι «θεσμικοί επενδυτές» παίζουν στη διεθνή χρηματοοικονομική αγορά. Με τον όρο αυτό εννοούμε κυρίως την ανάπτυξη ταμείων συντάξεων (pension funds), ταμείων αμοιβαίων κεφαλαίων (mutual funds), ασφαλιστικών εταιρειών και άλλων επενδυτικών οργανισμών και ομαδικών αποταμιεύσεων, που συγκεντρώνουν τεράστια επενδυτικά ποσά. Η κίνηση αυτών των επενδυτών και ο όγκος του κεφαλαίου που κατέχουν τους μεταβάλλουν σε καιρίους ρυθμιστές του παγκόσμιου νομισματικού συστήματος, καθορίζοντας συχνά τις τύχες ολόκληρων εθνικών και περιφερειακών οικονομιών.

Πίνακας 17: Αγορές Επιλεγμένων Παραγώγων

ισοδυναμία σε δις δολάρια ΗΠΑ	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
χρηματοοικονομικά εργαλεία συναλλαγής (Exchange-traded instruments)	7775,7	8897,7	9282,8	10018,1	12402,9	13931,7	13521,6
συμβόλαια μελλοντικής εκπλήρωσης επιτοκίου (Interest rate futures)	4960,4	5807,6	5876,2	5978,8	7580,8	8019,9	7913,9
χρηματοοικονομικά δικαιώματα επιτοκίου (Interest rate options)	2362,4	2623,6	2741,8	3277,8	3639,8	4623,5	3755,5
συμβόλαια μελλοντικής εκπλήρωσης συναλλάγματος (Currency futures)	34,7	40,4	33,8	37,7	42,3	31,7	36,7
χρηματοοικονομικά δικαιώματα συναλλάγματος (Currency options)	75,6	55,6	120,4	133,1	118,6	49,2	22,4
συμβόλαια μελλοντικής εκπλήρωσης χρηματιστηριακών δεικτών (Stock market index futures)	110	127,7	172,4	195,8	211,4	290,7	334,3
χρηματοοικονομικά δικαιώματα χρηματιστηριακών δεικτών (Stock market index options)	232,5	242,8	338,3	394,9	810	916,8	1458,8
εργαλεία που διαπραγματεύονται εκτός χρηματιστηρίου (σύνολο) (OTC instruments)	8474,6	11303,2	17712,6	25453,1	29035	80317	88201
ανταλλαγές επιτοκίων (Interest rate swaps)	6177,3	8815,6	12810,7	19170,9	22291,3	36262	43936
χρηματοοικονομικά δικαιώματα επιτοκίων (Interest rate options)	1397,6	1572,8	3704,5	4722,6	4920,1	7997	9380
ανταλλαγές χρηματοοικονομικές (Currency swaps)	899,6	914,8	1197,4	1559,6	1823,6	2253	2444
χρηματοοικονομικά δικαιώματα ανταλλαγών (Currency options)	-	-	-	-	-	3695	2307
άλλα εργαλεία και προσαρμογές (Other instruments and adjustments)	-	-	-	-	-	30110	30134

Πηγή: BIS, *Quarterly Review*, August 2000, Π. ΙΙ.3.2.

Η παραπάνω εξέλιξη συνοδεύτηκε και από τη σημαντική αύξηση των νέων μορφών αξιόγραφων, με τη δημιουργία των παραγώγων, κ.α. Ο Πίνακας 17 περιγράφει την αύξηση του κλάδου των παραγώγων από το 1993 μέχρι σήμερα. Το χαρακτηριστικό αυτών των νέων χρηματοοικονομικών προϊόντων είναι ότι έχουν την τάση να «διαφεύγουν» από την πρωταρχική υλική τους βάση, μετατρέπόμενα σε υψηλού ρίσκου επενδύσεις που καμία σχέση δεν έχουν με την πραγματική οικονομία. Γι' αυτό το λόγο και χαρακτηρίζουν τη δημιουργία της λεγόμενης, εικονικής οικονομίας (virtual economy) (Μελάς, 1999: 58).

Η αυξανόμενη δύναμη του διεθνούς χρηματοπιστωτικού τομέα είναι μια αδιαμφισβήτητη πραγματικότητα, καθώς πραγματικότητα είναι και η τάση μεγαλύτερης ολοκλήρωσης. Όμως το θέμα που τίθεται είναι, αν αυτή η τάση μπορεί από μόνη της να αποτελέσει τη βάση μιας πιθανής παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, όπως και αν στην πραγματικότητα το διεθνές νομισματικό και επενδυτικό σύστημα είναι τόσο ολοκληρωμένο όσο οι κινήσεις του χρηματοοικονομικού κεφαλαίου εμφανίζουν; Όπως συμβαίνει και για το σύνολο της διεθνούς επένδυσης, η χρηματοπιστωτική επένδυση χαρακτηρίζεται από μια έντονη γεωγραφική συγκέντρωση, παρά την αύξηση της κινητικότητας και του μεγέθους της. Το γεγονός αυτό σχετίζεται με τη μη τέλεια γνώση της αγοράς και το φόβο του ρίσκου της επένδυσης και των κερδών (Erstein, 1995). Σύμφωνα με την έρευνα των Tesar & Werner (1995) για την αγορά μετοχών στις ΗΠΑ την περίοδο 1978-1991, συμπεραίνεται ότι υπάρχει έντονη προτίμηση στις εγχώριες μετοχές. Ο Πίνακας 14 δείχνει πως οι 10 μεγαλύτεροι θεσμικοί επενδυτές στο κόσμο έχουν καταγωγή την τριάδα, την ΕΕ την Ιαπωνία και τις ΗΠΑ. Αυτά τα παραδείγματα οδηγούν στο συμπέρασμα ότι και η χρηματοοικονομική μορφή της διεθνούς επένδυσης, καθορίζεται σε σημαντικό βαθμό από τα εθνικά ή περιφερειακά χαρακτηριστικά. Ιδιαίτερο ρόλο στην κατανομή και την κίνηση του χρηματοοικονομικού κεφαλαίου, ακολουθώντας τις τάσεις που χαρακτηρίζουν και τις άλλες μορφές επένδυσης, φαίνεται να παίζει το σταθερό οικονομικό περιβάλλον, η εγγύτητα και η γνώση των αγορών, το σταθερό οικονομικό περιβάλλον, κ.τ.λ. στοιχεία που δεν περιγράφουν μια πραγματικά παγκόσμια αγορά στην οποία το κεφάλαιο κινείται ελεύθερα ανά τον κόσμο.

Άλλο ένα σημαντικό στοιχείο της οργάνωσης του παγκόσμιου συστήματος είναι τα δίκτυα των συστημάτων πληρωμών μέσα από τα οποία μετακινούνται διεθνώς κεφάλαια. Αυτά διαφέρουν κατά πολύ από τις υπόλοιπες κινήσεις πληροφοριών, αφού το 95% περίπου όλων των μετακινήσεων δολαρίου περνούν μέσα από δίκτυο CHIPS με έδρα τις ΗΠΑ. Εξίσου σημαντικό είναι και το δίκτυο SWIFT (Εταιρεία Παγκόσμιας Διατραπεζικής Χρηματοπιστωτικής Επικοινωνίας), το οποίο μεταδίδει τις εντολές για εκτέλεση των περισσότερων ηλεκτρονικών πληρωμών και άλλων συναλλαγών χρήματος οι οποίες γίνονται μέσα από το δίκτυο CHIPS και το δίκτυο FEDWIRE, το οποίο διαχειρίζεται σχεδόν όλες τις εγχώριες αμερικανικές συναλλαγές. Ως δείγμα της ικανότητας ελέγχου των ηλεκτρονικών κινήσεων του κεφαλαίου, οι μεγάλες οικονομικές δυνάμεις πίεσαν το δίκτυο SWIFT να αποστέλλει μήνυμα σε όλους τους πελάτες του στις 30 Ιουλίου 1992, ζητώντας αναλυτικά στοιχεία της ταυτότητας των πελατών και των αποδεκτών των παραγγελιών (Helleiner, 1999: 140). Η εισαγωγή των παραπάνω ελεγκτικών δικλίδων, έρχεται σε αντίθεση με επιχειρήματα που υποστηρίζουν ότι η δύναμη της χρηματοπιστωτικής αγοράς είναι τέτοια ώστε να διαφεύγει από τον κρατικό έλεγχο. Αυτό που φαίνεται είναι ότι είναι δυνατό να ελεγχθεί ως προς την κίνηση και τα αποτελέσματά της, όταν αυτά δημιουργούν σημαντικά προβλήματα που θέτουν σε κρίση το σύνολο του συστήματος των οικονομικών συναλλαγών με αρνητικές κοινωνικές συνέπειες. Αυτή η ικανότητα ελέγχου ίσως μάλιστα να είναι και πολύ μεγαλύτερη από ότι σε παλαιότερες περιόδους.

Το παραπάνω παράδειγμα δεν επιβεβαιώνει μόνο την ικανότητα των εθνικών κρατών να παρεμβαίνουν και να ελέγχουν αποτελεσματικά τις κινήσεις κεφαλαίου. Επιβεβαιώνει και τον πάγιο ρόλο του κράτους να δρα ως βοηθητικός μηχανισμός στην ανάπτυξη της επιχειρηματικής δραστηριότητας. Μια χώρα όπως οι ΗΠΑ για παράδειγμα, η οποία προβάλλει με εξέχοντα τρόπο την ελευθερία των συναλλαγών και απαιτεί την ίση αντιμετώπιση των ξένων επιχειρήσεων στο

εσωτερικό του εκάστοτε εθνικού χώρου, διεκδικεί επικαλούμενη την τρομοκρατία ή την ασφάλειά της στοιχεία τα οποία αποτελούν ένα τεράστιο δώρο, προς τις εγχώριες επιχειρήσεις τους. Μπορεί για πολλούς συγγραφείς οι πολυεθνικές επιχειρήσεις να έχουν χάσει την εθνική τους ταυτότητα, όμως αυτό δεν φαίνεται να ισχύει για τις ΗΠΑ αλλά και αρκετές άλλες ανεπτυγμένες χώρες. Χρησιμοποιώντας την επιρροή που βασίζεται σε πολιτικό – στρατιωτικά χαρακτηριστικά, το κράτος είναι ικανό να διεκδικεί τον έλεγχο, τον περιορισμό, ή τέλος την απελευθέρωση στοιχείων της αγοράς, προκειμένου να ασκήσει τον πάγιο ρόλο του, αυτόν δηλαδή της προώθησης των δικών του συμφερόντων στην εγχώρια και τη διεθνή αγορά.

Αντίστοιχο με το παραπάνω είναι το παράδειγμα της προσπάθειας των ΗΠΑ να ελέγξουν τις κινήσεις που λαμβάνουν χώρα μέσα στο σύστημα SWIFT. Σύμφωνα με τα στοιχεία που αποκάλυψαν εφημερίδες των ΗΠΑ (New York Times, Los Angeles Times, Wall Street Journal) το φθινόπωρο του 2001, μέσα από το παραπάνω σύστημα τέθηκαν στη διάθεση της CIA και του FBI στοιχεία που αφορούσαν: 7800 μεγάλες χρηματοπιστηριακές εταιρείες από 200 χώρες και 11 εκατομμύρια διατραπεζικές πράξεις ημερησίως που υπερβαίνουν τα 6 τρισεκατομμύρια δολάρια. Όλα αυτά τα στοιχεία απαιτηθήκαν από τις υπηρεσίες των ΗΠΑ με αφορμή τον πόλεμο που έχουν κηρύξει στην τρομοκρατία, όμως ταυτόχρονα η κατοχή αυτών των στοιχείων αποτελεί και ένα τεράστιο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα για τις αμερικανικές επιχειρήσεις οι οποίες θα πλήρωναν τεράστια ποσά προκειμένου να εξασφαλίσουν αυτά στοιχεία. Όπως επισημαίνει ο αρθογράφος, «Περιττό να τονιστεί ότι η κατοχή των στοιχείων από τη CIA και τις άλλες μυστικές υπηρεσίες των ΗΠΑ καθιστά απλουστάτη πλέον την κατοχή των στοιχείων αυτών από τις αμερικανικές εταιρείες που έχουν κατάλληλες προσβάσεις»¹³. Αυτό το παράδειγμα δείχνει πως μια χώρα όπως οι ΗΠΑ, η οποία θεωρείται το λίκνο της φιλελεύθερης σκέψης στο χώρο της οικονομίας, χρησιμοποιεί παραδοσιακούς τρόπους άσκησης παρεμβατικής πολιτικής και θεωρώντας τις πολυεθνικές της επιχειρήσεις ως εθνικές επιχειρήσεις προωθεί τα συμφέροντά τους. Σε αυτή την περίπτωση δεν περιγράφεται μια απλή ικανότητα άσκησης ελέγχου, αλλά μια δυναμική παρέμβαση υπέρ των εθνικών συμφερόντων που μεταφράζεται σε προώθηση των εθνικών επιχειρήσεων.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό που επισημαίνεται από τους Sassen (1991) και Thrift (1994), είναι ότι η χρηματοοικονομική διεθνοποίηση έχει εντείνει την σημαντικότητα του γεωγραφικού χώρου. Η κινητικότητα του κεφαλαίου χαρακτηρίζεται από την ταυτόχρονη συγκέντρωση σημαντικού μέρους των συναλλαγών σε λίγα σημαντικά χρηματοοικονομικά κέντρα, με κυρίαρχα αυτό της Νέας Υόρκης και του Λονδίνου (τα οποία δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι διαμορφώθηκαν μέσα από συγκεκριμένες πολιτικές επιλογές των χωρών τους). Το φαινόμενο αυτό δεν εξηγείται μόνο λόγω της ανάγκης ύπαρξης ενός κεντρικού συστήματος πληρωμών, αλλά και από το γεγονός ότι οι αγορές βασίζονται σε ένα σύνολο υπηρεσιών (πληροφορικής, νομικές) που παρέχονται καλύτερα μέσα από ένα συγκεντρωποιημένο γεωγραφικό χώρο. Αυτός ο χώρος εξασφαλίζει στα κράτη μια σημαντική ικανότητα παρέμβασης και ελέγχου ή ρύθμισης (Helleiner, 1999). Ο κύριος όμως λόγος της δημιουργίας των συγκεκριμένων κέντρων συναλλαγών, δεν ήταν άλλος από την πολιτική βούληση των παραπάνω κρατών να απελευθερώσουν την αγορά κεφαλαίου τους και να αποκομίσουν κέρδη από

¹³ Δελαστικός Γεώργιος, 2006, «Ο Μεγάλος Αδελφός είναι ήδη παντού», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, σσ. 12-13.

αυτή. Όπως περιγράφεται και αλλού, η κρίση των δεκαετιών του 1970 και του 1980, ώθησε τις ΗΠΑ και το ΗΒ στην παροχή κινήτρων για την προσέγγιση του διεθνούς κεφαλαίου, με τη δημιουργία ζωνών ελεύθερης κίνησης του κεφαλαίου (Λονδίνο – Νέα Υόρκη). Αυτή η πολιτική επιλογή ήταν η απαρχή μιας κούρσας απελευθέρωσης, στην οποία εισήλθαν και άλλες χώρες όπως αυτές της ΕΕ και η Ιαπωνία.

Παρόλη την παραπάνω κριτική κανείς δεν αμφισβητεί το γεγονός ότι η αύξηση της σημασίας των χρηματοοικονομικών αγορών αποτελεί μια πραγματικότητα, τόσο όσο αφορά στον όγκο των κινήσεων κεφαλαίου, όσο και στην εμβάθυνση της αγοράς. Αυτή η αγορά όπως περιγράφεται και αλλού, είναι αποτέλεσμα της κρίσης της καπιταλιστικής διαδικασίας συσσώρευσης κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1970 και του 1980 και της προσπάθειας των εθνικών κρατών να συντηρήσουν τα κοινωνικά και οικονομικά τους κεκτημένα που προήλθαν από την κεϋνσιανή περίοδο των υψηλών ρυθμών ανάπτυξης. Σε αυτή τη διαδικασία ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο έπαιξε και η πολιτική ενδυνάμωση της φιλελεύθερης και νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου, η οποία αποτέλεσε το θεωρητικό υπόβαθρο στο οποίο βασίστηκαν οι αλλαγές των τριών τελευταίων δεκαετιών.

Από τη δεκαετία του 1950 και έπειτα, παρατηρείται μια σταθερή αυξητική τάση της συνολικής ποσότητας επένδυσης στο εξωτερικό (Γράφημα 3) καθώς και μια εντεινόμενη τάση κίνησης κεφαλαίων σε διεθνή βάση. Η πρόταση ότι στην πραγματικότητα υπάρχει παγκοσμιοποίηση της επένδυσης έχει ανάγκη από περαιτέρω διερεύνηση. Στο επιχείρημα ότι το παγκόσμιο χρηματοοικονομικό κεφάλαιο δημιουργεί μια παγκόσμια οικονομία οι αντιρρήσεις είναι πολλές. Επίσης, αυτό που περιγράφεται, ως αυξανόμενη δύναμη του χρηματιστηριακού κεφαλαίου, δεν συνάδει σε τίποτα με την έννοια και το περιεχόμενο μιας κυριολεκτικής οικονομικής παγκοσμιοποίησης.

Τα στατιστικά στοιχεία της διαχρονικής ανάπτυξης των κινήσεων του κεφαλαίου αλλά και της επένδυσης ενέχουν πολλούς κινδύνους ώστε να καταλήξουν σε λαθεμένα συμπεράσματα. Όπως παρατηρεί και ο Hoogvelt (1997), τα προβλήματα της συλλογής των στοιχείων δεν έχουν να κάνουν τόσο με την πληθώρα των μορφών που λαμβάνουν οι κινήσεις, ή οι ατέλειες που παρουσιάζει η συλλογή των στοιχείων και οι διαφορετικές εποχές κατά τις οποίες συλλέχθηκαν, αλλά κύρια η διαπλοκή των κινήσεων και των μορφών επένδυσης ανάμεσα σε διαφορετικές περιοχές και οικονομίες. Ειδικά τα τελευταία χρόνια αυτή η διαπλοκή και διείσδυση είναι τεράστια ώστε μετατρέπει σε ακόμα πιο αφερέγγυα τα στατιστικά στοιχεία. Παρόλα αυτά η χρήση των στοιχείων μπορεί να δώσει μια πιθανή ιδέα της εξέλιξης της παγκόσμιας οικονομίας σήμερα. Η αυξανόμενη διαπλοκή των κινήσεων κεφαλαίου δηλώνει και την αυξανόμενη τάση ολοκλήρωσης των χρηματοπιστωτικών συστημάτων, κύρια των ανεπτυγμένων βιομηχανικά χωρών. Μια παγκόσμια αγορά θα πρέπει να παρουσιάζει σύγκλιση ή ομογενοποίηση των τιμών των αγαθών και του κόστους του χρήματος. Μια πραγματική σύγκλιση των χρηματιστηριακών και επενδυτικών αγορών απαιτεί τη σύγκλιση των μακροχρόνιων πραγματικών επιτοκίων τα οποία σήμερα, απέχουν πολύ από το να συγκλίνουν.

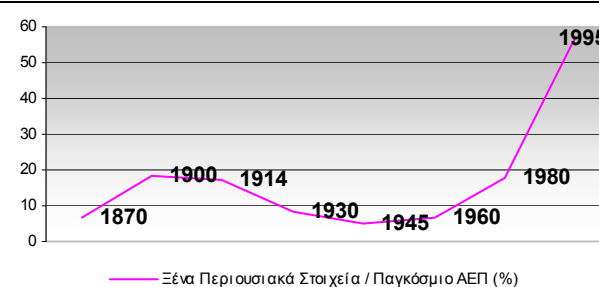
Για παράδειγμα, σύμφωνα με έρευνα (Sasaki, Yamaguchi & Hisada, 1999) στις επτά πλουσιότερες χώρες του κόσμου, οι εγχώριες νομισματικές πολιτικές έχουν άμεσες συνέπειες στον καθορισμό των πραγματικών μακροχρόνιων επιτοκίων, όπως επίσης και στη λήψη αποφάσεων για επένδυση στο εξωτερικό. Για αυτό το λόγο και όσοι επενδύουν στο εξωτερικό αναμένουν μεγαλύτερο κέρδος από το εγχώριο. Αυτή η συμπεριφορά φανερώνει ότι η υποστηριζόμενη σύγκλιση των πραγματικών επιτοκίων δεν υφίσταται, μιας και η επένδυση εκτός της μητρικής χώρας θεωρείται υψηλού ρίσκου. Η έντονη σε πολλές περιπτώσεις διαφοροποίηση των νομισματικών πολιτικών των κρατών, συνεπάγεται και τη διαφοροποίησή των πραγματικών μακροχρόνιων επιτοκίων τους, που αν και εμφανίζουν μια τάση σύγκλισης, ως αποτέλεσμα της τάσης φιλελευθεροποίησης των εθνικών αγορών τις τελευταίες δεκαετίες, απέχουν κατά πολύ από την ολοκλήρωσή της.

Όσο αφορά στην επένδυση και την αποταμίευση, σε ένα παγκοσμιοποιημένο σύστημα με πλήρη γνώση της αγοράς, τα δύο μεγέθη δεν θα πρέπει να συνδέονται με εγχώριους παράγοντες ούτε απαραίτητα να ακολουθούν κοινή πορεία. Παρά τη διαρκή αύξηση της άντλησης επενδυτικών κεφαλαίων από τις διεθνείς αγορές, η επένδυση συνεχίζει να συσχετίζεται με εθνικά χαρακτηριστικά όπως δείχνει ο Πίνακας 18. Πολλοί είναι αυτοί (Bayoumi & Andrew, 1993, Epstein, 1995, Feldstein & Horioka, 1980, Feldstein 1983, Tesar, 1991, Rodrik, 1997, κ.α.) που δείχνουν πως η εγχώρια επένδυση (ακόμα και σε χρηματοπιστωτικούς τίτλους) είναι θετικά συσχετισμένη με την εγχώρια αποταμίευση. Είναι χαρακτηριστικό το συμπέρασμα του Τομπάζου (1999: 77) για τη σχέση εθνικής αποταμίευσης, εξωτερικού δανεισμού και κρατικής πολιτικής,

«... η διεθνής διακίνηση κεφαλαίων δεν απαλλάσσει το εθνικό κράτος από τον παρεμβατικό του ρόλο στους χρηματοπιστωτικούς συντελεστές της εθνικής οικονομίας, το αόρατο χέρι των αγορών δεν αντικαθιστά διόλου το αόρατο χέρι του κράτους».

Η φορολογία της επένδυσης και του κεφαλαίου παραμένει έντονα διαφοροποιούμενη. Στις χώρες του ΟΟΣΑ όπου και κατευθύνεται το μεγαλύτερο μέρος της παγκόσμιας επένδυσης αλλά και του εμπορίου, παρατηρείται η σταθερή αύξηση της φορολογίας στο κεφάλαιο. Ταυτόχρονα εμφανίζεται έντονη διαφοροποίηση των φορολογικών συντελεστών μέσα στον ΟΟΣΑ, όπου για

Γράφημα 3: Διεθνής Επένδυση, 1870-1995

Crafts, 2000, Π. 2.3.

Πίνακας 18: Αποταμίευση & Επένδυση, 1960-1995

% του ΑΕΠ	1960-1978		1979-1995	
Χαμηλού Εισοδήματος Χώρες				
Αποταμίευση	12,7		23,1	
Επένδυση	18,9		16,2	
Μέσου Εισοδήματος Χώρες				
Αποταμίευση	24,7		21,2	
Επένδυση	24		24,1	
Υψηλού Εισοδήματος Χώρες				
Αποταμίευση	29,4		24,8	
Επένδυση	29,4		23,7	
Όλες οι Χώρες				
Αποταμίευση	30,6		27,6	
Επένδυση	27,8		24,1	

* Η επένδυση σε σύγχρονες εθνικές τιμές.

Πηγή: Rao, 1998: 59, Π. 8.

παράδειγμα στις ΗΠΑ μετά το 1975 παρουσιάζεται μια μείωση της φορολόγησης του κεφαλαίου της τάξεως του 2,7% σε σχέση με την περίοδο 1960 –1984, ενώ στη Φιλανδία, τη Σουηδία και την Ιαπωνία το ποσοστό έφτασε το 10%. Η έντονη διαφοροποίηση των συντελεστών φορολόγησης εμφανίζεται ακόμα και μέσα στα πλαίσια της ΕΕ (Garrett, 1999). Άλλο ένα στοιχείο το οποίο θα μπορούσε να αποτελέσει μέρος ενός επιχειρήματος που θα υποστήριζε την τάση σύγκλισης των εθνικών οικονομικών συντελεστών μέσα από την αυτορύθμιση της αγοράς σε παγκόσμιο επίπεδο, δεν φαίνεται να ακολουθεί τις υποθέσεις της πλευράς των υποστηρικτών της παγκοσμιοποίησης.

Πίνακας 19: Καθαρή Κίνηση Κεφαλαίου 1870 – 1996

Περίοδος	Αυστραλία	Καναδάς	Δανία	Γαλλία	Γερμανία	Ιαπωνία	Ηνωμ. Βασίλειο	ΗΠΑ	Σύνολο
1870-89	8.2	7.0	1.9	2.4	1.7	0.6	4.6	0.7	3.7
1890-1913	4.1	7.0	2.9	1.3	1.5	2.4	4.6	1.0	3.3
1914-18	3.4	3.6	5.1	--	--	6.8	3.1	4.1	5.1α
1919-26	4.2	2.5	1.2	2.8	2.4	2.1	2.7	1.7	3.1
1927-31	5.9	2.7	0.7	1.4	2.0	0.6	1.9	0.7	2.1
1932-39	1.7	2.6	0.8	1.0	0.6	1.0	1.1	0.4	1.2
1940-46	3.5	3.3	2.3	--	--	1.0	7.2	1.1	3.2α
1947-59	3.4	2.3	1.4	1.5	2.0	1.3	1.2	0.6	1.9
1960-73	2.3	1.2	1.9	0.6	1.0	1.0	0.8	0.5	1.3
1974-89	3.6	1.7	3.2	0.8	2.1	1.8	1.5	1.4	2.2
1989-96	4.5	4.0	1.8	0.7	2.7	2.1	2.6	1.2	2.3

α. Δηλώνει το μέσο όρο, όταν για κάποιες χώρες δεν υπάρχουν στοιχεία.

Πηγή: Obstfeld & Taylor, 1998.

Όλα τα παραπάνω, οδηγούν στο γενικότερο συμπέρασμα ότι οι δημοσιονομικές πολιτικές των κρατών αντί να συγκλίνουν τα τελευταία χρόνια αποκλίνουν, παρά την τάση φιλελευθεροποίησης των αγορών και παρά την αυξανόμενη κίνηση του κεφαλαίου. Η γεωγραφική κατανομή της επένδυσης παραμένει περιορισμένη στον ανεπτυγμένο Δυτικό κόσμο και τις αγορές των Νέων Βιομηχανικών Χωρών της Νότιο-Ανατολικής Ασίας. Πέρα από τα στοιχεία για τη γεωγραφική κατανομή της ΞΑΕ, η αύξηση των θεσμικών επενδυτών συνοδεύεται από τη διαρκή συγκέντρωσή τους στις ανεπτυγμένες χώρες. Για παράδειγμα οι 10 μεγαλύτεροι θεσμικοί επενδυτές το 1997 είχαν ως χώρες καταγωγής τις ΗΠΑ, την Ελβετία, το ΗΒ, τη Γαλλία και την Ιαπωνία (βλέπε Πίνακας 14). Οι σημαντικότερες αλλαγές τις τελευταίες δύο δεκαετίες σε σχέση με την ξένη επένδυση περιλαμβάνουν, την άνοδο της Κίνας στην τρίτη θέση στην κατάταξη των χωρών με τη μεγαλύτερη εισερχόμενη ξένη επένδυση, ανακατατάξεις της επένδυσης στο Βορρά (με γεγονός τη μείωση της εισερχόμενης επένδυσης στις ΗΠΑ και τον Καναδά και την αντίστοιχη αύξηση στην Ισπανία και τη Γαλλία), ανακατατάξεις στη σχέση Βορρά – Νότου (όπου η νότιο-ανατολική Ασία γίνεται «ελκυστικότερη» από τις χώρες της Λατινικής Αμερικής), και τέλος την ύπαρξη μιας μικρής τάσης φυγής της ξένης επένδυσης από το Βορρά και τάσης συγκέντρωσης της στο Νότο.

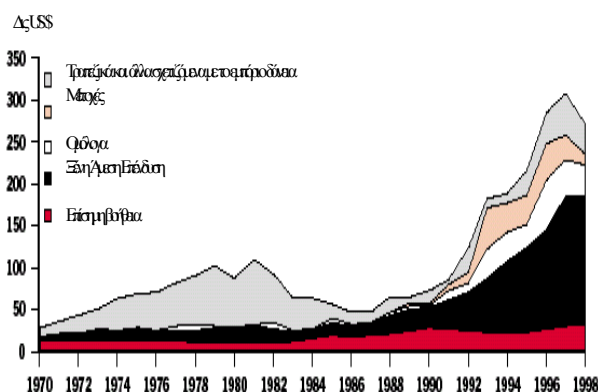
Οι χρηματοπιστωτικές κρίσεις σε παγκόσμιο επίπεδο και η συμπεριφορά του κεφαλαίου κατά τη διάρκειά τους, είναι ενδεικτικό του τρόπου με τον οποίο λειτουργεί και δρα το σύγχρονο χρηματοπιστικό κεφάλαιο, αλλά και της σημασίας μιας πραγματικά αναπτυγμένης οικονομίας. Κατά την περίοδο της πρόσφατης ασιατικής κρίσης με τη μαζική φυγή κεφαλαίου, το μεγαλύτερο μέρος του κατευθύνθηκε μέσω διαφορετικών καναλιών στις χρηματοοικονομικές αγορές της

Ευρώπης και των ΗΠΑ (Van Wincoop & Kei - Mu, 2000). Το γεγονός αυτό συνδέεται με την τάση της επένδυσης να παραμένει γεωγραφικά κοντά στη χώρα καταγωγής αλλά και να προσανατολίζεται προς χώρες με εσωτερικές μεγάλες σταθερές αγορές (Shatz & Venables, 2000).

Η σύγχρονη παγκόσμια οικονομία καθοδηγείται από την ονομαστική και όχι ουσιαστική σύγκλιση των οικονομιών. Παρά τη συνεχή απελευθέρωση των εθνικών αγορών, η επένδυση έχει ακόμα να αντιμετωπίσει πολλά εμπόδια που τα εθνικά κράτη και οι έντονες παραγωγικές διαφορές τους θέτουν, για παράδειγμα, ακόμα και μέσα στην ΕΕ (διαφορές στις τιμές των προϊόντων, στην αποταμίευση και την επένδυση, την αγορά εργασίας, κ.α.). Αυτός ο κατακερματισμός της επένδυσης έχει άμεση σχέση με την παραγωγικότητα, παράγοντα καθοριστικό για το βιοτικό επίπεδο μιας χώρας. Οι μεγάλες διαφοροποιήσεις της παραγωγικότητας ανά τον κόσμο αποτελούν στοιχείο που αποδεικνύει τη διαφοροποίηση και τον κατακερματισμό και όχι την ολοκλήρωση των αγορών και της επένδυσης (Moran, 1999). Η αυξημένη κίνηση του χρηματοοικονομικού κεφαλαίου, τόσο σε συνολικό όγκο όσο και σε αριθμό συναλλαγών, σε περιοχές με εντελώς διαφορετικά παραγωγικά χαρακτηριστικά δεν καθιστά αυτόματα ενοποιημένο το παγκόσμιο σύστημα. Η ονομαστική σύγκλιση των μεγεθών των κρατών δεν συνεπάγεται και την ουσιαστική σύγκλιση, ούτε η πραγματικότητα έχει δείξει κάποια ισχυρή σχέση ανάμεσα στις δύο, με χαρακτηριστικότερο όλων το παράδειγμα της ΕΕ και της ΟΝΕ. Μία άλλη ιδιαιτερότητα της σύγχρονης εποχής, είναι η μεγάλη αύξηση της προσφοράς κεφαλαίου ανά τον κόσμο και η ταχύτατη κίνησή του, με αυξητικές συνέπειες στα χρέη, επιχειρηματικά και προσωπικά, καθώς και ένταση των ανισορροπιών που εκφράζονται με τις συχνές «μεταδοτικές» κρίσεις. Όλα τα παραπάνω δημιουργούν αντί για ένα ενοποιημένο σύστημα, μια διαρκώς πιο άνιση κατανομή του χρηματοδοτικού κεφαλαίου, με αποτέλεσμα ακόμη περισσότερη αστάθεια και διαφοροποίηση των παραγωγικών δομών.

Η τάση, που εκφράζεται από πολλούς, της διαμόρφωσης μιας παγκόσμιας ή διεθνούς τάξης κεφαλαιοκρατών ή κεφαλαίων, δεν αναιρεί το γεγονός ότι αυτή η τάξη προέρχεται από κάποιον εθνικό χώρο. Η «κίνηση» αυτή σαφώς και έχει συνέπειες στην παραγωγική διαδικασία, όμως αυτή δεν παύει να υλοποιείται εντός κάποιων εθνικών ορίων. Οι συνθήκες της παραγωγής στο εσωτερικό του εθνικού κράτους παραμένουν ακόμα κυρίαρχες, αφού καθορίζουν την

Γράφημα 4: Καθαρή Κεφαλαιακή Κίνηση προς τις Αναπτυσσόμενες Χώρες ανά Είδος Κεφαλαίου, 1970 – 98

Πηγή: Schmukler, S., & P. Zoido-Lobaton, 2001.

οικονομική απόδοση των επιχειρηματικών του μονάδων¹⁴. Η συλλογιστική αυτή αποδεικνύεται από το γεγονός ότι η οικονομική απόδοση μιας χώρας καθορίζεται από τα εγχώρια χαρακτηριστικά της τα οποία σχετίζονται με την παραγωγή και με το γεγονός ότι το κεφάλαιο είναι «λιγότερο παγκόσμιο» από ότι εμφανίζεται, μιας και υπάρχουν ακόμα εμπόδια στην κίνησή του (Lairson & Skidmore, 1997). Η απόδοση του κεφαλαίου και ο τρόπος με τον οποίο αναπτύσσεται εξαρτάται ως επί το πλείστον από τις ταξικές σχέσεις, έτσι όπως διαμορφώνονται στις χώρες προέλευσής. Είναι αξιοπερίεργο πώς ενώ μέχρι πριν δύο δεκαετίες για πάρα πολλούς το κεντρικό ζήτημα της ανάπτυξης σχετιζόταν με τις ταξικές ισορροπίες σε όλα τα επίπεδα, μέσα σε μια δεκαετία τα θέματα αυτά να αποκλείονται από κάθε είδους αιζέντα, κάτω από την πίεση των υποτιθέμενων μονόδρομων της παγκοσμιοποίησης και των ισοπεδωτικών προτάσεων του νεοφιλελεύθερου παραδείγματος.

¹⁴ Η ανάπτυξη καθορίζεται από την επένδυση που με την σειρά της στηρίζεται σε εγχώρια κεφάλαια. Ακόμα με τα σύγχρονα μεγέθη ξένης άμεσης επένδυσης, οι εγχώριες αποταμιεύσεις παραμένουν η σημαντικότερη πηγή επένδυσης. Για παράδειγμα στην ΕΕ, μεταξύ του 1981 και 1992, η εισερχόμενη ξένη άμεση επένδυση ως ποσοστό της εγχώριας επένδυσης ήταν 4.2%. Για περισσότερα βλέπε, Glynn, 1995, Πίνακας 2: 44. Επίσης η παγκόσμια ξένη άμεση επένδυση για την περίοδο 1982-94, αν και τετραπλασιάστηκε, παραμένει στο επίπεδο του 9% του παγκόσμιου ΑΕΠ (UNCTAD, 1997). Επίσης βλέπε, Feldstein & Horioka, 1980. Η επένδυση βασίζεται στην σταθερότητα του οικονομικού περιβάλλοντος που μια χώρα προσφέρει, αλλά και στις προσδοκίες που διαμορφώνονται για την απόδοση της και που βασίζονται στην παραγωγικότητα (ένα μέγεθος που καθορίζει το βιοτικό επίπεδο των πολιτών και έχει λίγη ή και καμία σχέση με το διεθνές περιβάλλον, (Krugman, 1994: 28-45). Η παραγωγικότητα συνδέεται άμεσα με την τεχνολογία που και αυτή προσδιορίζεται από εθνικά χαρακτηριστικά (Mowery & Rosenberg, 1996: 29-75). Με βάση αυτά το εμπόριο με χώρες με χαμηλό εργατικό κόστος έχει ελάχιστες συνέπειες για το εργατικό δυναμικό στις ανεπτυγμένες βιομηχανικές χώρες.

3.2. ΘΕΩΡΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΗ ΔΙΕΘΝΟΠΟΙΗΣΗ

Αυτό που φαίνεται από την μελέτη ακόμα και των πιο ακραίων νεοφιλελεύθερων προσεγγίσεων, είναι ότι το κράτος συμμετέχει με πολλούς διαφορετικούς τρόπους στην οργάνωση και τη λειτουργία τόσο της αγοράς όσο και της παραγωγής. Κάθε προσέγγιση, ακόμα και αυτές που διακηρύσσουν το «τέλος του κράτους», επιφυλάσσουν έναν άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο σημαντικό ρόλο για το κράτος. Δεν θα μπορούσε να γίνει άλλωστε διαφορετικά, γιατί η σημασία του στην εξισορρόπηση των αντιθέσεων της καπιταλιστικής παραγωγής είναι κομβική για τη λειτουργία του συστήματος. Η ένταση που γεννούν οι εγγενείς αντιθέσεις της καπιταλιστικής παραγωγής, φέρνουν αρκετές φορές το σύστημα στα όρια του και θέτουν σε κίνδυνο την καπιταλιστική διαδικασία συσσώρευσης. Η παρέμβαση του κράτους αποτελεί ένα αναπόσπαστο κομμάτι πλέον της διαδικασίας αυτής, αφού αναλαμβάνει το ρόλο της συγκράτησης των αντιθέσεων αυτών σε ένα τέτοιο επίπεδο, ώστε οι κρίσεις του συστήματος να μην μετατρέπονται σε συστημικές. Ιδιαίτερα στη σημερινή περίοδο, που η απελευθέρωση των εθνικών αγορών από σημαντικούς εθνικούς περιορισμούς, η αύξηση της κινητικότητας και η επέκταση της δραστηριοποίησης του κεφαλαίου σε σχετικά αρρυθμιστους χώρους εντείνεται, η σημασία αυτής της λειτουργίας αυξάνεται.

Μέχρι αυτή τη στιγμή δεν φαίνεται να υπάρχει κάποιος άλλος μηχανισμός σε εθνικό ή υπερεθνικό επίπεδο, που να μπορεί να υποκαταστήσει το ρόλο του κράτους. Οι διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί, παρόλο που έχει ενταθεί η σημασία της παρέμβασης τους, αρκούνται σε ένα διαγνωστικό ή συμβουλευτικό πλαίσιο. Το ΔΝΤ και η ΠΤ, λειτουργώντας με την υποστήριξη κυρίως των ΗΠΑ απέτυχαν στην παροχή αξιόπιστων λύσεων στα προβλήματα τόσο των κρίσεων όσο και της υπανάπτυξης. Άλλοι διεθνείς οργανισμοί, όπως για παράδειγμα ο ΟΟΣΑ, περιορίζονται στην παρακολούθηση και την παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών προς τα κράτη. Τέλος ένα σύνολο άλλων οργανισμών δραστηριοποιούνται αποκλειστικά με την εναρμόνιση τεχνικών και άλλων στοιχείων. Η εμβρυακή κατάσταση όλων των παραπάνω δεν αφήνει καμία ελπίδα (τουλάχιστον για το άμεσο μέλλον), ότι κάποιο υπερεθνικό μόρφωμα θα είναι ικανό να υποκαταστήσει το ρόλο του κράτους. Άρα το κράτος παραμένει απαραίτητη προϋπόθεση της

λειτουργίας του συστήματος, ιδιαίτερα σήμερα καθώς η αστάθεια που γεννά η χρηματοπιστωτική διεθνοποίηση εντείνεται ακόμα περισσότερο από το μέγεθος και την μεταδοτικότητα των κρίσεων.

Το κράτος ως «όργανο μιας ταξικά διαιρεμένης κοινωνίας», ασκεί βασικούς ρόλους που σχετίζονται με την προστασία του κεφαλαίου και την παροχή συγκεκριμένων υπηρεσιών προς αυτό. Όπως επισημαίνει ο Wallerstein (1999(2)), το κράτος είναι ικανό να ασκήσει τις πολιτικές της φορολόγησης, της δήμευσης και της παροχής συγκεκριμένων υπηρεσιών. Η φορολόγηση αποτελεί ένα μέσο παροχής υπηρεσιών προς τους καπιταλιστές, αφού αν οι ίδιοι αναλάμβαναν να κατασκευάσουν υποδομές και να παράσχουν ανάλογες υπηρεσίες θα ήταν αναγκασμένοι να καταβάλουν ένα πολύ μεγαλύτερο αντίτιμο. Η πραγματική επιστροφή που λαμβάνουν από τη φορολόγηση τους οι καπιταλιστές, είναι κατά πολύ μεγαλύτερη από το αντίτιμο του φόρου που πληρώνουν. Για αυτό το λόγο η φορολόγηση αποτελεί ένα θετικό μέτρο για τους μεγάλους καπιταλιστές. Όσο αφορά στις υπόλοιπες υπηρεσίες που παρέχει το κράτος, αυτές συνδέονται με την προστασία του εθνικού κεφαλαίου από τον ανταγωνισμό και την ελεύθερη αγορά. Για τον Wallerstein, το πραγματικό κέρδος των καπιταλιστών πηγάζει μέσα από την μονοπώληση της αγοράς, πράγμα που αποτρέπει η πραγματική λειτουργία της ελεύθερης αγοράς. Τα κράτη θέτουν εμπόδια στην ελεύθερη λειτουργία της αγοράς μέσα από την χρήση τριών βασικών μηχανισμών. Ο πρώτος είναι μέσω των περιορισμών που ασκούν με τη χρήση του νομικού και του θεσμικού τους πλαισίου. Ο δεύτερος μέσω της παροχής υποδομών για τις οποίες οι καπιταλιστές δεν πληρώνουν το αντίτιμο για τη δημιουργία τους. Άρα μια μεγάλη επένδυση σε μια χώρα με ελάχιστες υποδομές αυτομάτως έχει ελάχιστες πιθανότητες επιτυχίας, απέναντι σε μια αντίστοιχη επένδυση σε μια ανεπτυγμένη χώρα με πλήθος τέτοιων υποδομών¹⁵. Ο τρίτος μηχανισμός διαμορφώνεται μέσα από την μονοπώληση των κρατικών προμηθειών. Τα κράτη αποτελούν τους μεγαλύτερους καταναλωτές της παγκόσμιας αγοράς. Από τη στιγμή που οι αποφάσεις για την αγορά του τάδε ή του δείνα αγαθού δεν βασίζονται στους νόμους της ελεύθερης αγοράς (αφού τις περισσότερες φορές συνδυάζονται με άλλα κριτήρια, εθνικά, προσωπικά, πελατειακά, κ.α.), μπορεί κάλλιστα η επιλογή προμηθευτή να παραβιάζει τους νόμους της και να παρεμποδίζει τη βέλτιστη λειτουργία της.

Σύμφωνα με τον Πουλαντζά (1990: 99-101), η σχέση ανάμεσα στο κράτος και τους διάφορους υπερεθνικούς δρώντες δεν είναι ανταγωνιστική, ούτε μια σχέση που η οπισθοχώρηση του ενός είναι νίκη του άλλου. Η διεθνοποίηση που σήμερα παρατηρείται, δεν σημαίνει σε καμία περίπτωση μείωση του κυρίαρχου ρόλου του κράτους αφού,

1. το κράτος δεν κατέχει δική του δύναμη,
2. το κράτος βοηθά σε αυτή τη συγκέντρωση της οικονομικής ισχύος, και τέλος,
3. η εμφάνιση των υπερεθνικών οργανισμών δεν αποτελεί μια πρόσθετη δομή που έρχεται να συμπληρώσει ή να καταργήσει λειτουργίες του κράτους. Οι οργανισμοί αυτοί δεν χαρακτηρίζονται από ουδετερότητα στα πλαίσια επίσης ουδέτερων αναγκών. Αποτελούν μέρος των εσωτερικών μεταβολών του οργανισμού του

¹⁵ Η άποψη αυτή επιβεβαιώνεται και από τα στατιστικά στοιχεία, αφού το σύνολο σχεδόν των επενδύσεων εντάσεως κεφαλαίου και αυτών της υψηλής τεχνολογίας κατευθύνονται στην ΕΕ, τις ΗΠΑ και την Ιαπωνία.

κράτους «που αποσκοπούν στο να επωμιστεί αυτό τη διεθνοποίηση των δημόσιων λειτουργιών απέναντι στο κεφάλαιο».

Το κράτος ως φορέας της πολιτικής και όχι της οικονομικής δύναμης της αστικής τάξης, έχει ως σκοπό την παραγωγή και επιβολή της κυρίαρχης ιδεολογίας στον κοινωνικό σχηματισμό, καθώς επίσης και να ασκεί τον παραδοσιακά κατασταλτικό και ελεγκτικό του ρόλο. Από την άλλη πλευρά, «το κράτος δεν είναι ένα ταξικό όργανο αλλά όργανο μιας ταξικά διαιρεμένης κοινωνίας» (Πουλιαντζάς, 1975: 16). Αυτό σημαίνει ότι είναι δυνατό οι κυριαρχούμενες τάξεις να συμμετέχουν σε αυτό, υπό την προϋπόθεση ότι αυτή η συμμετοχή δεν φέρνει εμπόδια στη βασική του λειτουργία, ως πολιτικού προαγωγού των συμφερόντων της κυρίαρχης τάξης. Με βάση αυτή την προσέγγιση, εξηγείται για παράδειγμα, η κοινή αποδοχή της θεσμοποιημένης συμμετοχής της οργανωμένης εργασίας στο κράτος στην μεταπολεμική περίοδο, αλλά και η επίθεση που αυτή η θεσμοποίηση δέχεται σήμερα, ως συντησιακή. Σε μια περίοδο που η θεσμική κατοχύρωση από το κράτος των αιτημάτων και των κατακτήσεων της εργασίας (κράτος πρόνοιας), γίνεται εμπόδιο στο κεφάλαιο και στην κερδοφορία του (λόγω των χαμηλών ρυθμών ανάπτυξης), το ίδιο το κράτος είναι από τους βασικούς συντελεστές της «ουδετεροποίησης» του με την προσπάθεια του να αλλάξει, στη βάση των θεωριών της «Νέας Δημόσιας Διοίκησης», της «ορθής διακυβέρνησης», κ.τ.λ. Ουσιαστικά, αν και από παντού προβάλλεται το τέλος ή η αναδιάρθρωση του κράτους ως ένα από τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά των σύγχρονων αλλαγών του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, η ουσιαστική αλλαγή παρατηρείται εντός του και είναι η απομάκρυνση της οργανωμένης εργασίας και των κατακτήσεων της από το θεσμικό πλαίσιο του. Η συμμετοχή της ήταν αποτέλεσμα μιας παλαιότερης περιόδου με τις δικές της αναγκαιότητες και ταξικές ισορροπίες, που πλέον δεν ισχύουν.

Πέρα όμως από τον παραπάνω ρόλο του κράτους, σήμερα είναι ακόμα πιο αναγκαίο δεδομένης της αυξανόμενης έντασης της κινητικότητας του κεφαλαίου. Η κρατική πολιτική έρχεται αντιμέτωπη με την αύξηση των αντιθέσεων και των αρνητικών συνεπειών της τάσης διεθνοποίησης του κεφαλαίου. Η αντιμετώπιση αυτών των συνεπειών αποτελεί ευθύνη της, μιας και τόσο η αγορά όσο και οι υπόλοιποι δρώντες στα πλαίσια του εθνικού και του υπερεθνικού χώρου (π.χ. διεθνείς οργανισμοί, ή άλλες υπερεθνικές ενώσεις και ομάδες) εμφανίζονται αναποτελεσματικοί. Η απελευθέρωση των αγορών και η ένταση του ανταγωνισμού συνεπάγονται ανισοροπίες και κρίσεις μεγάλου εύρους (που μπορούν εύκολα να λειτουργήσουν με τη μορφή του ντόμινο για τις οικονομίες σε όλο τον κόσμο) ιδιαίτερα στους πιο απελευθερωμένους τομείς της εθνικής και της παγκόσμιας οικονομίας, όπως για παράδειγμα στη χρηματιστηριακή αγορά. Οι κρίσεις αυτές θέτουν σε κίνδυνο την ισορροπία του συστήματος και τη διαδικασία συσώρευσης, εντείνοντας τις ενδοκαπιταλιστικές διαφορές και κύρια εντείνοντας τις ταξικές συγκρούσεις. Ο ρόλος του κράτους στην εξισορρόπηση αυτών των αντιθέσεων που γεννά η κινητικότητα των συντελεστών της παραγωγής και κυρίως του κεφαλαίου στη χρηματιστηριακή του μορφή, φαίνεται ότι αποτελεί ακόμα και σήμερα καίριο στοιχείο της λειτουργίας του (αφού κανένας άλλος οργανισμός ή άλλου τύπου ένωση σε εθνικό ή υπερεθνικό επίπεδο δεν φαίνεται να μπορεί να το αντικαταστήσει). Υπό αυτή την έννοια το κράτος, συνεχίζει να αποτελεί καίριο παράγοντα στη λειτουργία του καπιταλισμού σε παγκόσμιο, εθνικό και υποεθνικό επίπεδο.

Ιδιαίτερη θεωρητική αξία έχει η αποσαφήνιση της σχέσης της έννοιας της παγκοσμιοποίησης με αυτή της διεθνοποίησης, οι οποίες ενέχονται σε σημαντικές θεωρητικές συγκρούσεις. Από τη μια πλευρά, αυτό που παρατηρείται στη βιβλιογραφία είναι ότι οι περισσότερες προσεγγίσεις που επιχειρηματολογούν υπέρ της ύπαρξης της παγκοσμιοποίησης ως μιας νέας μορφής που λαμβάνει το παγκόσμιο σύστημα, προβάλλουν το επιχείρημα ότι η έννοια διαφέρει ποσοτικά και ποιοτικά από τις παλαιότερες μορφές διεθνοποίησης του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα. Για αυτές τις προσεγγίσεις, η παγκοσμιοποίηση αποτελεί μια νέα πραγματικότητα η οποία δεν μπορεί να συγκριθεί με καμία προηγούμενη περίοδο. Όλες οι μορφές της αυξημένης εμπορικής και κεφαλαιακής κινητικότητας των παλαιότερων ετών, αποτελούν μέρος μιας απλής διακρατικής κινητικότητας παραγωγικών συντελεστών, χρήματος, ή εμπορευμάτων. Για τους υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης, η παρούσα περίοδος χαρακτηρίζεται από μια ριζική ανατροπή του υφιστάμενου συστήματος των εθνικών κρατών, αφού το διεθνές σύστημα για πρώτη φορά παύει να καθορίζεται από την «ελεύθερη βούληση» των εθνικών κρατών και των κυβερνήσεών τους και πλαισιώνεται από νέους δρώντες, όπως είναι το πολυεθνικό και χρηματιστηριακό κεφάλαιο, τα περιφερειακά κράτη, οι διεθνείς οργανισμοί και άλλοι ιδιωτικοί δρώντες όπως οι μεγάλες ασφαλιστικές, λογιστικές και νομικές εταιρείες. Το χαρακτηριστικό εκείνο που σύμφωνα με τις παραπάνω προσεγγίσεις κάνει την έννοια της παγκοσμιοποίησης να ξεχωρίζει από όλες τις προηγούμενες μορφές αυξημένης διακρατικής κινητικότητας, είναι η σταθερή ενδυνάμωση τέτοιων υπερεθνικών θεσμών και η αυτονόμηση τους, μακριά από τη διαμεσολάβηση ή τον έλεγχο του κράτους (Ohmae, 1993, Strange, 2000, κ.α.).

Από την άλλη πλευρά, «παρατάσσονται» οι προσεγγίσεις που στέκονται κριτικά απέναντι στην έννοια, και στοχεύουν στην απόρριψη δύο βασικών επιχειρημάτων. Το πρώτο είναι ότι τα οικονομικά φαινόμενα της εποχής (χρηματιστηριακές, εμπορικές και άλλες επενδυτικές υπερεθνικές κινήσεις, διακίνηση της γνώσης και της πληροφορίας, κ.α.) δεν αποτελούν πρωτοφανή γεγονότα. Το δεύτερο σε συνέχεια του πρώτου, είναι ότι ακόμα και αν αυτές οι κινήσεις είναι ένα πραγματικό γεγονός, είτε χρησιμοποιούν ως βάση ανάπτυξης την εθνική τους καταγωγή, είτε ελέγχονται και περιορίζονται από τα εθνικά κράτη. Η επαλήθευση της άποψης ότι το κράτος αποτελεί τη βάση ανάπτυξης και λειτουργίας, ή ότι ασκεί έλεγχο ουσιαστικό και περιοριστικό, κάνει αυτομάτως την έννοια της παγκοσμιοποίησης συνώνυμη της πάγιας τάσης του καπιταλισμού για διεθνοποίηση και αποδυναμώνει το επιχείρημα που την περιγράφει ως μια νέα πρωτοφανή τάση. Η διαμάχη αυτή ανάμεσα στους υποστηρικτές της τάσης της διεθνοποίησης και της τάσης της παγκοσμιοποίησης, δείχνει τον κομβικό ρόλο που παίζει η έννοια του κράτους, σε θεωρητικό και εμπειρικό επίπεδο, για την προσέγγιση, την τεκμηρίωση και την αποδοχή ή την απόρριψη της έννοιας της παγκοσμιοποίησης (Hirst & Thompson, 1996, Weiss, 1999, Rodrik, 2000, κ.α.).

Η αποσαφήνιση της σχέσης της πραγματικότητας με την έννοια της διεθνοποίησης και αυτή της παγκοσμιοποίησης, συνδέεται άμεσα με το ρόλο που κάθε θεωρητική προσέγγιση προσδίδει στο κράτος. Στο ερώτημα, γιατί είναι τόσο σημαντική αυτή η παράμετρος της συζήτησης για το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, η απάντηση σχετίζεται ευθέως με την έννοια του κράτους και το πώς γίνεται αντιληπτό μέσα από την οργάνωση του. Σε ένα διεθνοποιημένο σύστημα εθνικών κρατών, το κράτος συνεχίζει να αποτελεί μια βασική μονάδα οριοθέτησης κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών σχέσεων, η οποία συνυπάρχει με μια αυξημένη κινητικότητα στον οικονομικό κυρίως τομέα. Η οικονομική, πολιτική

και πολιτισμική θέση εντός των ορίων των εθνικών κρατών ακολουθεί διαφορετικά μονοπάτια ανάπτυξης, τα οποία σχετίζονται με τα αντίστοιχα ειδικά χαρακτηριστικά που κάθε ένα από αυτά κατέχει. Η καπιταλιστική διαδικασία παραγωγής πρωτίστως προσδιορίζεται από τα παραπάνω χαρακτηριστικά κάθε εθνικού κράτους, δίχως αυτό να περιορίζει απόλυτα την κινητικότητα σε διεθνές επίπεδο. Αυτή η κινητικότητα είναι πιθανόν να ασκεί πιέσεις και να επανακαθορίζει κατά περίπτωση στοιχεία των εθνικών χαρακτηριστικών της παραγωγής, όμως δεν καταργεί το κράτος, ούτε τη λειτουργία και το ρόλο των εθνικών κρατών ως βασικές μονάδες αναφοράς της καπιταλιστικής παραγωγής και κατ' επέκταση ως πλαίσια διαμόρφωσης των κοινωνικών σχέσεων της παραγωγής. Η έννοια της αυτονομίας του εθνικού κράτους είναι υπαρκτή αλλά σχετική και όχι απόλυτη. Ουσιαστικά η τάση της διεθνοποίησης περιγράφει παλαιότερες περιόδους της ανάπτυξης του καπιταλισμού, όπως και συγκεκριμένα στάδια ιμπεριαλιστικής επέκτασης.

Η έννοια της παγκοσμιοποίησης παραπέμπει σε μια πολύ διαφορετική κατάσταση από αυτή που περιγράφηκε παραπάνω. Στα πλαίσια ενός παγκοσμιοποιημένου συστήματος, θα ανέμενε κανείς μια τάση επανακαθορισμού των κοινωνικών σχέσεων της παραγωγής, η οποία θα ξεφεύγει από τα όρια των εθνικών κρατών, αφού κεφάλαιο και εργασία δεν θα προσδιορίζονται πλέον από τα όρια τους ή από τα συγκεκριμένα εθνικά χαρακτηριστικά. Όσο αφορά στην παραγωγή, αυτή δεν θα καθοριζόταν από εθνικά παραγωγικά χαρακτηριστικά, ενώ τόσο το κεφάλαιο όσο και η εργασία θα χαρακτηρίζονταν από ένα σημαντικό βαθμό κινητικότητας ο οποίος δεν θα είχε και πάλι σε τίποτα να κάνει με τα όρια των κρατών. Η αποσύνδεση της παραγωγής από τα εθνικά όρια, θα σήμαινε ότι πλέον αυτή δεν καθορίζεται από συγκεκριμένα εθνικά χαρακτηριστικά όπως αυτό της αποταμίευσης, τις εκάστοτε εθνικές μορφές χρηματοδότησης, την εξειδίκευση και την παραγωγικότητα του εργατικού δυναμικού μιας χώρας και άλλων σημαντικών εθνικών χαρακτηριστικών, είτε οικονομικών, είτε πολιτισμικών. Νέοι θεσμοί παγκόσμιου χαρακτήρα και προσανατολισμού θα έπρεπε να αντικαταστήσουν τη λειτουργία των μηχανισμών ελέγχου και οργάνωσης των εθνικών κρατών, είτε σε ότι αφορά στη λειτουργία της αγοράς, είτε στην αντιμετώπιση ζητημάτων, όπως περιβαλλοντικών, τεχνικών, κτλ. Η υποκατάσταση της εθνικής αγοράς από μια παγκόσμια, συνοδεύεται επίσης και με την υποκατάσταση βασικών παροχών του εθνικού κράτους προς την αγορά. Η προστασία της ατομικής ιδιοκτησίας, η προστασία από τον ανταγωνισμό (με τη μονοπωλιακή μορφή που δίνει στην έννοια ο Wallerstein (1999(1)), η εξισορρόπηση των αντιθέσεων στα πλαίσια της καπιταλιστικής παραγωγής, ανάμεσα σε εργασία και κεφάλαιο, η εξασφάλιση της αναπαραγωγής του εργατικού δυναμικού, είναι ζητήματα που οι νέοι θεσμοί της παγκόσμιας αγοράς καλούνται να λύσουν προκειμένου το εθνικό κράτος να παραμεριστεί ή να εξαφανιστεί και να αντικατασταθεί.

Όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά που περιγράφηκαν οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το επιχείρημα της παγκοσμιοποίησης δεν κυριολεκτεί. Η σύγκρουση ανάμεσα στις έννοιες της διεθνοποίησης και της παγκοσμιοποίησης είναι περισσότερο μια σύγκρουση ανάμεσα στις κλασικές μορφές διεθνοποίησης που έχει βιώσει έως σήμερα το καπιταλιστικό σύστημα και τις προτάσεις που περιγράφουν μια νέα εμπλουτισμένη μορφή διεθνοποίησης η οποία αλλάζει σημαντικά στοιχεία της καπιταλιστικής παραγωγής (τεχνολογία, κινητικότητα του κεφαλαίου) δίχως όμως να καταργεί τη δομή της καπιταλιστικής παραγωγής, όπως αυτή ήταν γνωστή έως σήμερα. Η έννοια της παγκοσμιοποίησης έρχεται να

περιγράψει ακριβώς αυτά τα επιχειρήματα της νέας πρωτοφανούς τάσης διεθνοποίησης, η οποία εμπλουτίζει και αναδιαρθρώνει σημαντικά στοιχεία της καπιταλιστικής παραγωγής και των σχέσεων που διαμορφώνονται μέσα σε αυτή.

Αναμφισβήτητο γεγονός αποτελεί η διόγκωση σημαντικών προβλημάτων που ξεπερνούν τα όρια τους ενός εθνικού κράτους και απαιτούν μια ευρύτερη συνεργασία. Ζητήματα οικονομικών κρίσεων, περιβαλλοντικών προβλημάτων, επιδημιών, εγκληματικών ενεργειών αλλά και στρατιωτικών εξοπλισμών, εντάσσονται όλο και περισσότερο στην ατζέντα διεθνικών συνεργασιών. Το γεγονός αυτό δεν αποτελεί κάτι το πρωτοφανές ή το μοναδικό στην ιστορία του παγκόσμιου συστήματος. Και παλαιότερα υπήρξαν τέτοιες μορφές συνεργασίας ανάμεσα στα εθνικά κράτη για την αντιμετώπιση προβλημάτων, όπως για παράδειγμα η Κοινωνία των Εθνών και ο ΟΗΕ. Σήμερα η απελευθέρωση των αγορών, η ευκολία και η ταχύτητα των μετακινήσεων μέσα από την ανάπτυξη των τηλεπικοινωνιών, η αύξηση των περιφερειακών οικονομικών κρίσεων, η σημαντική αύξηση των κοινωνικών ανισοτήτων, η ένταση της διεθνούς τρομοκρατίας, κ.α. εξαναγκάζουν στην από κοινού λήψη πρωτοβουλιών και μέτρων. Η πραγματικότητα αυτή ερμηνεύεται διαφορετικά από κάθε προσέγγιση.

Για παράδειγμα ο Castells (1997(2)), υποστηρίζει ότι η αυξανόμενη συνεργασία των κρατών στον τομέα της ανάπτυξης νέων στρατιωτικών τεχνολογιών οδηγεί αναπόφευκτα στη συνεργασία ακόμα και χώρες με μεγάλη αυτονομία στον τομέα αυτό, όπως οι ΗΠΑ. Η ανάγκη της παραγωγής υψηλής τεχνολογίας στρατιωτικών εξοπλισμών, υποχρεώνει στη διαμόρφωση συνεργατικών δικτύων μεταξύ των εθνικών κρατών προκειμένου να καλύψουν το κόστος της παραγωγής τεχνολογικά εξελιγμένων στρατιωτικών εξοπλισμών. Αυτό το γεγονός αναπόφευκτα οδηγεί προς την αυξανόμενη εξάρτηση του ενός κράτους από το άλλο και τον περιορισμό του παραδοσιακού ρόλου του, ως εγγυητή της εθνικής εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειας. Κατά συνέπεια, αυτή η αποδυνάμωση αποτελεί και απώλεια ενός βασικού νομιμοποιητικού παράγοντα που αποκλειστικά κατείχε. Έτσι ακόμα και μεγάλες χώρες, χάνουν την αυτάρκεια που κατείχαν σε υψηλής τεχνολογίας στρατιωτικούς εξοπλισμούς και εξαναγκάζονται στην υλοποίηση συνεργασιών, οι οποίες τις αποδυναμώνουν στρατιωτικά αλλά και πολιτικά, ενώ η κρατική τους εξουσία χάνει τη νομιμοποίηση που κατείχε ως μοναδικός φορέας άσκησης νόμιμης βίας και ως εγγυητής της ασφάλειας των συνόρων και των πολιτών. Άρα για τον Castells, η αυξανόμενη συνεργασία των εθνικών κρατών στην προσπάθεια αντιμετώπισης σύγχρονων απειλών από το οργανωμένο έγκλημα ή από άλλα κράτη, αποτελεί ένα βασικό στοιχείο μείωσης της παλαιότερης εσωτερικής και εξωτερικής κυριαρχίας των εθνικών κρατών. Για τον Cerny (1999), η ανάπτυξη της διεθνούς αγοράς και η διαρκής ενδυνάμωση αντιτιθέμενων δυνάμεων και δικτύων, πιέζει τα κράτη στη διαμόρφωση συνεργατικών θεσμών προκειμένου να αντιμετωπίσουν τη νέα πραγματικότητα. Οι ανάγκες της ρύθμισης προβλημάτων που ξεπερνούν τα όρια του ενός κράτους και του συντονισμού της δράσης των εθνικών κρατών, οδηγεί προς μια αυξημένη συνεργασία. Οι μορφές αυτής της συνεργασίας συνεπάγονται τον περιορισμό της κυριαρχίας των εθνικών κρατών προκειμένου να ασκήσουν αποτελεσματικό έλεγχο ή να αντιμετωπίσουν τα νέα προβλήματα.

Αντίθετα, άλλες προσεγγίσεις όπως αυτή του Helleiner (1999), υποστηρίζει ότι η ένταση της συνεργασίας μεταξύ των κρατών σε διεθνές επίπεδο, είχε ευεργετικά αποτελέσματα στην αντιμετώπιση προβλημάτων που ξεπερνούν τα όρια της εθνικής τους επικράτειας. Ένα παράδειγμα τέτοιου είδους, έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, όπου με κύριο οδηγό τις ΗΠΑ

επιβλήθηκε ένα νέο ρυθμιστικό – περιοριστικό σύστημα που αφορούσε τις κινήσεις του κεφαλαίου. Απώτερος στόχος αυτής της πράξης ήταν η άσκηση αποτελεσματικού ελέγχου στο χρηματοπιστωτικό σύστημα σε διεθνές επίπεδο, προκειμένου τα εθνικά κράτη να ασκούν έλεγχο και να ανιχνεύουν παράνομες κινήσεις κεφαλαίου. Τελικά, αυτή η συνεργασία σε διακρατικό επίπεδο, αύξησε αντί να μειώσει την ικανότητα άσκησης επίβλεψης και ελέγχου των κρατών.

Οι παραπάνω απόψεις που υποστηρίζουν ότι η αναγκαστική αύξηση της συνεργασίας μεταξύ των κρατών οδηγεί σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό σε απώλεια δύναμης για το κράτος, υποκρύπτει μια συγκεκριμένη αντίληψη για τις προηγούμενες περιόδους ανάπτυξης και την σχέση του καπιταλισμού και των εθνικών κρατών. Αυτή η αντίληψη υποστηρίζει ότι τα εθνικά κράτη παλαιότερα κατείχαν ένα σχεδόν απόλυτο βαθμό αυτονομίας. Ήταν ικανά να ασκούν την απόλυτη κυριαρχία τους, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, στους πολίτες τους καθώς και στις σχέσεις τους με άλλα κράτη. Λαμβάνοντας σαν δεδομένη την προηγούμενη ισχύ του κράτους, στο να ελέγχει και να επιβάλλει τη δύναμη του, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι σήμερα αδυνατεί να ασκήσει αυτό το ρόλο. Το κατά πόσο παλαιότερα το κράτος κατείχε τέτοιου είδους ισχύ αμφισβητείται από αυτούς που λαμβάνουν μια πιο κριτική θέση απέναντι στην παγκοσμιοποίηση, όπως για παράδειγμα η Weiss (1999(2)). Η Weiss προβάλλει το χαρακτηρισμό του «συνδρόμου της άρνησης του κράτους», εννοώντας ότι πολλοί από τους υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης προωθούν το επιχείρημα της παντοδυναμίας του κράτους σε παλαιότερες περιόδους προκειμένου να δικαιολογήσουν το επιχείρημα τους ότι τα σύγχρονα προβλήματα λειτουργίας και απόδοσής του είναι αποτέλεσμα της τάσης της παγκοσμιοποίησης, καθώς επίσης και μιας ριζικής αναδιάρθρωσης του παγκόσμιου καπιταλισμού στον οποίο το κράτος έχει μηδενικό ή περιορισμένο ρόλο.

ΟΙ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΕΣ ΤΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΚΡΑΤΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ

«Ο καπιταλισμός απαιτεί κάποια ηρεμία στην κοινωνική τάξη, όπως επίσης και μια ουδετερότητα, αδυναμία ή συγκατάθεση από τη μεριά του κράτους». (Braudel, 1992: 56.)

Η σχέση παγκοσμιοποίησης και εθνικού κράτους έχει αποτελέσει κεντρικό θέμα συζήτησης και θεωρητικής σύγκρουσης ανάμεσα στους υπέρμαχους της παγκοσμιοποίησης και αυτούς που στέκονται κριτικά απέναντι της. Για τους πρώτους ο περιορισμός της δύναμης του κράτους είναι δεδομένος και αδιαμφισβήτητος, υποδηλώνοντας το τέλος της εθνικής κυριαρχίας επί των συνόρων του και εκτός αυτών την απαρχή ενός καινούργιου ενοποιημένου κόσμου στη βάση των ανοικτών οικονομικών συνόρων. Αντιμετωπίζουν το εθνικό κράτος ως μια ξεπερασμένη δομή από την ίδια την πορεία ανάπτυξης του παγκόσμιου καπιταλισμού και εμπόδιο στη διαδικασία ολοκλήρωσης του, ως ένα αναχρονιστικό θεσμό που εμποδίζει τη λειτουργία του ελεύθερου ανταγωνισμού, αφού είναι αδύναμο να ανταπεξέλθει και να προσαρμοστεί στην ταχύτητα της αέναης κίνησης και αλλαγής του κεφαλαίου. Υποστηρίζεται πως η ανάπτυξη της τεχνολογίας σε συνδυασμό με την απελευθέρωση των αγορών, την αύξηση της κίνησης του χρήματος, της πληροφορίας, της επένδυσης και των εμπορευμάτων, καθώς και η ανάπτυξη των πολυεθνικών επιχειρήσεων, είναι στοιχεία που

μετατρέπουν το εθνικό κράτος σε εμπόδιο. Για τους δεύτερους το κράτος αποτελεί μια δομή απαραίτητη για τη λειτουργία του συστήματος, παρέχοντας μοναδικές υπηρεσίες σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο, δίχως τις οποίες ο καπιταλισμός και η αγορά θα ήταν αδύνατο να υπάρξουν. Το κράτος μέσα από την παγκοσμιοποίηση δεν καταργείται, αντίθετα αναδιαμορφώνεται προσαρμοζόμενο στις σύγχρονες εξελίξεις, διατηρώντας την ικανότητα άσκησης πολιτικής και παραδίδοντας «εθελοντικά» μέρη της κυριαρχίας του στη «δύναμη των αγορών» προωθώντας την τάση διεθνοποίησης στον οικονομικό τομέα.

Στη σύγχρονη οικονομική πραγματικότητα το κράτος παρουσιάζει αλλαγές σε σχέση με την περίοδο 1950-70. Παρά τη φιλολογία γύρω από τη μείωση της ικανότητάς του να ανταποκριθεί στις νέες συνθήκες του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, αυτό μετασχηματιζόμενο (με συγκεκριμένους θεσμούς του να ενισχύονται και άλλους να αδυνατούν) παραμένει ισχυρό και ικανό να ασκήσει το ρόλο του. Όπως πολλοί παρατηρούν (Βεργόπουλος, 1999, Stopford, 1997, κ.α.) το στοιχείο που προσδιορίζει το σύγχρονο ρόλο του κράτους και τις μεταμορφώσεις των λειτουργιών του, είναι το πέρασμα από ένα καθαρά οικονομικό ρόλο σε έναν θεσμικό που σχετίζεται,

1. με την απελευθέρωση από το ίδιο, των εθνικών αγορών στο παγκόσμιο εμπόριο,
2. με τις αυξήσεις, ακόμα και σήμερα, στις δημόσιες δαπάνες (με έντονη την ανακατανομή υπέρ του κεφαλαίου, μέσω επιδοτήσεων, κ.α.),
3. την αναγκαστική παρέμβαση του κράτους στην εφαρμογή των αντιπληθωριστικών πολιτικών και την αντιμετώπιση των αρνητικών αποτελεσμάτων τους,
4. την καθιέρωση νέων ειδών εμπορικού προστατευτισμού και τέλος,
5. τη ρύθμιση για την αποφυγή των αρνητικών συνεπειών των χρηματοοικονομικών κρίσεων.

Ο Πίνακας 20 δείχνει την επέκταση της δημόσιας δαπάνης (συνολικής και κοινωνικών μεταβιβάσεων) επιλεγμένων χωρών, από το 1870 μέχρι και το 1998. Παρατηρούμε ότι σε όλες ανεξαιρέτως τις χώρες παρουσιάζεται μια σημαντική αύξηση της δημόσιας δαπάνης, τόσο στο σύνολο όσο και των κοινωνικών μεταβιβάσεων. Ακόμα και στην περίοδο 1960-1998, που χαρακτηρίζεται από την αυξανόμενη τάση απελευθέρωσης των αγορών, διαφαίνεται η όλο και ενεργότερη συμμετοχή του δημόσιου τομέα στην εγχώρια οικονομία και στην αναδιανομή του εισοδήματος.

Πίνακας 20: Δημόσια Δαπάνη, Συνολική & Μεταβιβάσεις, 1870, 1913, 1960 & 1998

Χώρα	Συνολική Δαπάνη				% του ΑΕΠ			
	1870	1913	1960	1998	1870	1913	1960	1998
Αυστραλία	18,3	16,5	21,2	32,9	0	1,1	7,4	15,4
Βέλγιο [†]	-	13,8	30,3	49,4	0,2	0,4	13,1	29,7
Γαλλία	12,6	17	34,6	54,3	0,5	0,8	13,4	27,8
Γερμανία	-	14,8	32,4	46,9	0,5	-	18,1	21,2
Ιταλία [†]	11,9	11,1	30,1	49,1	0	0	13,1	24,5
Ιαπωνία	-	8,3	17,5	36,9	0,1	0,2	4	16,1
Ολλανδία [†]	9,1	9	33,7	47,2	0,3	0,4	11,7	31,7
Νορβηγία	5,9	9,3	29,9	46,9	1,1	1,2	7,9	23
Σουηδία	5,7	10,4	31	58,5	0,7	1	10,8	21,3
ΗΒ	9,4	12,7	32,2	40,2	0,9	1,4	10,2	16,8
ΗΠΑ	7,3	7,5	27	32,8	0,3	0,6	7,3	16,3

[†] Κεντρικής Κυβέρνησης μόνο κατά την διάρκεια του 1913.

IMF, World Economic Outlook 2000, Π. 5.4: 80.

Η πεποίθηση ότι η δύναμη του κράτους σταθερά μειώνεται αδυνατώντας να ασκήσει τον παραδοσιακό παρεμβατικό του ρόλο, δε συνάδει με την σταθερά αυξητική τάση των δημοσίων δαπανών. Αντίθετα, πολλοί είναι αυτοί που δείχνουν ότι η απελευθέρωση των αγορών και η ανάπτυξη του εξωτερικού εμπορίου ακολουθούν παράλληλη πορεία, τόσο στις ανεπτυγμένες όσο και στις αναπτυσσόμενες χώρες, με την εδραίωση του κράτους πρόνοιας και των κοινωνικών μεταβιβάσεων μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (Rodrik, 1997, Teerly, 1995, κ.α.). Αυτό σημαίνει ότι είναι δυνατό το κοινωνικό κράτος να συνυπάρχει με την ανάπτυξη του εξωτερικού εμπορίου, ή αλλιώς υπάρχει θετική συσχέτιση ανάμεσα στην αύξηση του εξωτερικού εμπορίου και των δημοσίων δαπανών. Για παράδειγμα στο Βέλγιο, όπου το 1997 το 76,4% του ΑΕΠ του προερχόταν από εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών, η συνολική του δημόσια δαπάνη το 1998 έφτανε το 29,7%.

Την κύρια ώθηση αύξησης των δημοσίων δαπανών τα τελευταία χρόνια, δίνουν οι κοινωνικές μεταβιβάσεις, αναπόσπαστη συνέπεια των προβλημάτων και των

Πίνακας 22: Κατανομή της Δημόσιας Δαπάνης κατά Κατηγορία, Σουηδία, Γερμανία, ΗΒ και ΗΠΑ, 1980, 1993

	Έτος	Υγεία	Κοινωνικές Υπηρεσίες	Επιδόματα Κοινωνικής Βοήθειας	Κοινωνική Ασφάλεια
Σουηδία	1980	27,7	13,0	9,9	49,4
	1993	15,9	16,4	13,1	54,6
Γερμανία	1980	25,4	3,3	12,0	59,3
	1993	26,8	3,1	10,9	59,2
Η Β	1980	28,4	5,9	19,5	46,3
	1993	25,9	4,7	28,4	41,0
ΗΠΑ	1980	25,5	3,1	20,7	50,7
	1993	31,5	1,8	21,8	44,9

Πηγή: Clayton Richard & Jonas Pontusson, 2000, "Welfare State Retrenchment Revisited", στο Pierson Christopher & Frances G. Castles (επιμελ.), *The Welfare State A Reader*, London: Polity Press & Blackwell Publishers, Π. 15: 330.

Πίνακας 21: Έσοδα από Φόρους ως Ποσοστό του ΑΕΠ, 1957 – 2001

Χώρα	1975	1985	1990	1995	1999	2000	2001 Εκτίμηση
Αυστραλία	26,6	29,1	29,3	29,7	30,7	31,5	-
Αυστρία	37,4	41,9	40,4	41,6	44,1	43,7	45,7
Βέλγιο	40,1	45,6	43,2	44,6	45,4	45,6	45,3
Γαλλία	35,9	43,8	43	44	45,7	45,3	45,4
Γερμανία (1)	35,3	37,2	35,7	38,2	37,8	37,9	36,4
Δανία	40	47,4	47,1	49,4	51,2	48,8	49
Ηνωμ. Βασίλειο	35,3	37,7	36,8	34,8	36,4	37,4	37,4
ΗΠΑ	26,9	26,1	26,7	27,6	28,9	29,6	-
Ιαπωνία	21,2	27,2	30,1	27,7	26,1	27,1	-
Ισπανία	18,8	27,8	33,2	32,8	35	35,2	35,2
Ιταλία	26,1	34,4	38,9	41,2	43,3	42	41,8
Καναδάς	31,9	32,6	35,9	35,6	35,9	35,8	35,2
Κορέα	3,7	4,5	6,2	6,5	5,8	7,5	7,3
Μεξικό	-	3,8	4,7	4,1	5	5	5,3
Σουηδία	42,3	48,5	53,6	47,6	52	54,2	53,2
Φιλανδία	36,8	40,1	44,8	45	46,8	46,9	46,3
ΟΟΣΑ Σύνολο	30,5	33,9	35,1	36,1	37,1	37,4	-
ΟΟΣΑ Αμερική	29,4	25,2	26,7	26,6	27,4	28	-
ΟΟΣΑ Ειρηνικός	23,4	26,5	29	28,9	28,8	30	-
ΟΟΣΑ Ευρώπη	32,2	36,8	37,7	38,7	39,8	39,9	-
ΕΕ 15	33,2	38,8	39,5	40	41,5	41,6	-

(1) Ενωμένη Γερμανία αρχίζοντας από το 1991

Πηγή: Επεξ. από το συγγ. από το OECD, Revenue Statistics 2002, Π. Α.

αποτυχιών που γεννά η αγορά. Οι δημόσιες δαπάνες κατευθύνονται προς τις υποδομές, την εκπαίδευση, την αύξηση της ικανότητας ρύθμισης του κράτους και την παροχή προστασίας από τα αυξανόμενα ρίσκα της ελεύθερης αγοράς, τα οποία καλύπτονται μέσω της επιδότησης των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας και πρόνοιας (Crafts, 2000 & Πίνακας 22).

Όσο αφορά τα στη φορολογία και τα έσοδα από αυτή, οι εκτιμήσεις είναι ότι στις περισσότερες χώρες η αυξανόμενη δημόσια δαπάνη πιθανότατα σχετίζεται με την τάση αύξησης των φορολογικών εσόδων. Για παράδειγμα στον ΟΟΣΑ, μέσω των αναδιαρθρώσεων της φορολογικής βάσης (π.χ. μείωση στις επιδοτήσεις της επένδυσης, του κοινωνικού κράτους και της κοινωνικής αναδιανομής, κ.α.), το ποσοστό της φορολογίας του κεφαλαίου αυξήθηκε από 30% το 1970 σε 40% στις αρχές του 1990 (Garrett, 1999: 310). Η διάρθρωση της αύξησης αυτής, χαρακτηρίζεται από την διεύρυνση της φορολογικής βάσης, την αύξηση της φορολογίας της εργασίας και τη μείωση του φορολογικού βάρους των επιχειρήσεων και του κεφαλαίου (Rodrik, 1997: 26-7). Όσο αφορά στη δομή της φορολογίας, όπως δείχνει ο Πίνακας 24 για την περίοδο 1965-97, τα προσωπικά και επαγγελματικά εισοδήματα και οι φόροι περιουσίας παρουσιάζουν μια μείωση έναντι της αύξησης της άντλησης φορολογικών εσόδων από την κοινωνική ασφάλιση, τους μισθούς και τους φόρους κατανάλωσης¹⁶ (που επηρεάζουν τα χαμηλά εισοδήματα). Μέσα από την ανάλυση της δομής των φορολογικών εσόδων, παρουσιάζεται μια τάση αύξησης της φορολογίας της εργασίας η οποία καλύπτει μια ισόποση μείωση της φορολογίας του κεφαλαίου.

Η μείωση της φορολογίας στο κεφάλαιο μέσα από την αύξηση της κινητικότητάς του διεθνώς, δεν συνδέεται τόσο με την τάση (ή την απειλή) για μαζική φυγή κεφαλαίων και επιχειρήσεων από χώρες με υψηλή φορολογία. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει ότι υποστηρίχθηκε και σε προηγούμενα σημεία, δηλαδή ότι υπάρχουν πολλοί παράγοντες που συμβάλλουν στις επενδυτικές κινήσεις, τόσο των πολυεθνικών όσο και του κεφαλαίου συνολικότερα (Crotty, Epstein & Kelly, 1999). Επανερχόμενοι στο παράδειγμα του Βελγίου, με βάση στοιχεία του ελληνικού ΥΠΕΘΟ, εμφανίζει συντελεστή φορολογίας από 25% έως 55%, που είναι ο υψηλότερος φορολογικός συντελεστής μέσα στην ΕΕ, μετά από αυτόν της Ολλανδίας ο οποίος κυμαίνεται από 36% έως 60%. Όσο αφορά στην ΕΑΕ, επηρεάζει το ύψος των φορολογικών εσόδων μιας χώρας κύρια μέσα από την μεταφορά τιμών των πολυεθνικών (transfer prices). Μέσα από το ενδοεπιχειρησιακό εμπόριο ανάμεσα σε δύο υποκαταστήματα μιας πολυεθνικής

Πίνακας 23: Ποσοστά Φορολόγησης Επιχειρήσεων, ανά περιφέρεια, 1990 και 1998

	1990		1998	
	ελαχ. ποσοστό	μέγ. ποσοστό	ελαχ. ποσοστό	μέγ. ποσοστό
μέσο περιφερειακό				
Αφρική	36,2	46,5	25,8	35,6
Ανατολική Ασία	24,1	39,8	20	42,1
Λατινική Αμερική	19,2	31,7	24,5	28,5
Μέση Ανατολή	12,7	39,3	11,3	34,4
Βόρεια Αμερική	27,5	47,3	26,6	48,3
Ωκεανία	41	41	34,5	34,5
Νότιο Ανατολική Ασία	26	39,8	22,6	29,2
Δυτική Ευρώπη	37,2	43,1	33,5	37,2

Πηγή: Hanson, Gordon H. 2001, *Should Countries Promote Foreign Direct Investment?*, UNCTAD G-24 Discussion Paper, 9, Π. 1, σ. 4.

¹⁶ Οι φόροι κατανάλωσης αυξάνουν τόσο συνολικά, όσο και ως ποσοστό του συνόλου της φορολογίας στις χώρες του ΟΟΣΑ. Για περισσότερα βλέπε, OECD, 2001, *Consumption Tax Trends*.

επιχείρησης, συνηθίζεται να υπερτιμάται η τιμή των εισαγόμενων πρώτων υλών και να υποτιμούνται τα κέρδη στη χώρα όπου ο φορολογικός συντελεστής είναι υψηλός, με αποτέλεσμα, να μειώνονται οι συνολικές φορολογικές υποχρεώσεις.

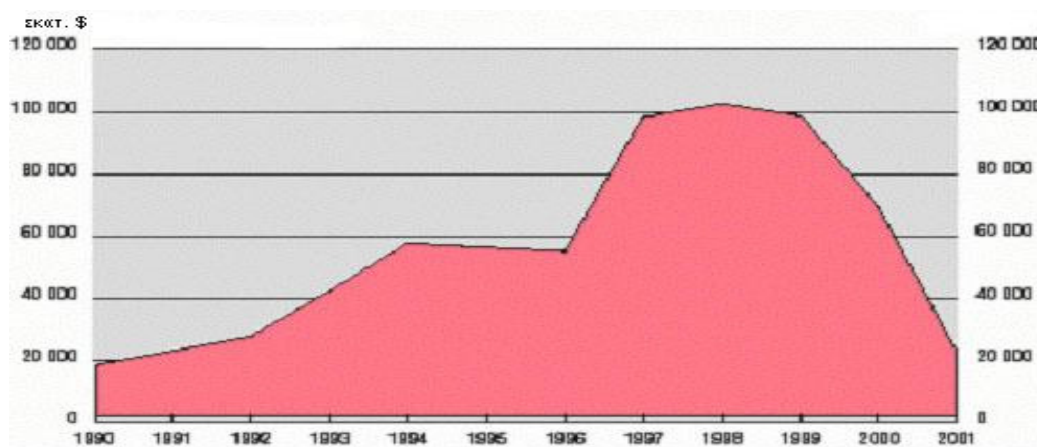
Πίνακας 24: Δομή της Φορολογίας στον ΟΟΣΑ (% των συνολικών δημοσίων εσόδων)

	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	1997
Προσωπικό εισόδημα	26	28	30	31	30	29	27	27
Επαγγελματικό εισόδημα	9	9	8	8	8	8	8	9
Κοινωνική ασφάλιση & μισθοί	19	21	23	24	24	24	26	26
Περιουσία	8	7	6	5	5	6	5	6
Γενικά φόροι κατανάλωσης	12	13	13	14	16	17	18	18
Άλλοι φόροι	26	22	20	18	17	16	16	14

Πηγή: OECD, 2000, *Revenue Statistics*, T. 2.

Το κεφάλαιο τα τελευταία χρόνια, εμφανίζεται απρόθυμο να καλύψει το μέρος των αυξανόμενων αναγκών του κράτους πρόνοιας που του αναλογεί, το οποίο προκύπτει από την απελευθέρωση των αγορών (Rodrik, 1997: 27). Οι μειωμένοι ρυθμοί ανάπτυξης της παγκόσμιας οικονομίας τις δεκαετίες του 1970 και 1980 περιόρισαν τα κέρδη του. Η αδυναμία εύρεσης τρόπων χρηματοδότησης των αυξημένων αναγκών εξαναγκάζει το κράτος στη σχετική μείωση των προνοιακών καλύψεων και των κοινωνικών μεταβιβάσεων, με αποτέλεσμα την αυξανόμενη ανισότητα και φτώχεια ακόμα και στο εσωτερικό των ανεπτυγμένων οικονομιών. Έτσι νέο στοιχείο των σύγχρονων οικονομιών είναι η απροθυμία του κεφαλαίου να καλύψει τις αυξημένες ανάγκες για κοινωνική προστασία που δημιουργεί η απελευθέρωση των αγορών χρησιμοποιώντας την «απειλή της φυγής» και τη μέθοδο των βραχυπρόθεσμων επενδύσεων. Αυτή η απροθυμία οδηγεί στην αύξηση της ανεργίας, στην αυξανόμενη φορολόγηση της εργασίας και τείνει να εμφανίζει ως αδυναμία του κράτους τη μειωμένη χρηματοδότηση της κοινωνικής προστασίας (λόγω έλλειψης πόρων), με αποτέλεσμα να αποτελεί αντικείμενο επίθεσης και χαρακτηρισμού του ως ανίκανο και ξεπερασμένο, εξαναγκάζοντας το στην περικοπή των μη αποδοτικών κοινωνικών υπηρεσιών του.

Γράφημα 5: Ιδιωτικοποιήσεις, σε εκατ. \$

Πηγή: OECD *Privatisation Database*.

Οι αυξανόμενες ανάγκες χρηματοδότησης του δημόσιου τομέα και των δραστηριοτήτων του, παρά τη σταθερή εφαρμογή περικοπών και αναδιαρθρώσεων στις δαπάνες του και την εισαγωγή πειθαρχημένων μακροοικονομικών πολιτικών, έχει στρέψει το δανεισμό των κρατών προς τις διεθνείς αγορές. Αυτό φαίνεται από την αύξηση των χρηματοοικονομικών υποχρεώσεων των κρατών στις διεθνείς αγορές, με λίγες εξαιρέσεις, όπως αυτή του ΗΒ. Η πραγματικότητα αυτή έρχεται σε αντίθεση με ό,τι υποστηρίζεται για το σύγχρονο κράτος, το ρόλο και τις «υποχρεώσεις» του. Αυτό που τελικά φαίνεται, είναι ότι οι πιστωτικές δεσμεύσεις των κρατών στις διεθνείς αγορές είναι ικανές να δημιουργήσουν ή να μεταφέρουν τις χρηματοοικονομικές κρίσεις της διεθνούς αγοράς στο εσωτερικό των εθνικών οικονομιών, ακόμα και στον ανεπτυγμένο Δυτικό κόσμο (Castells, 1998β).

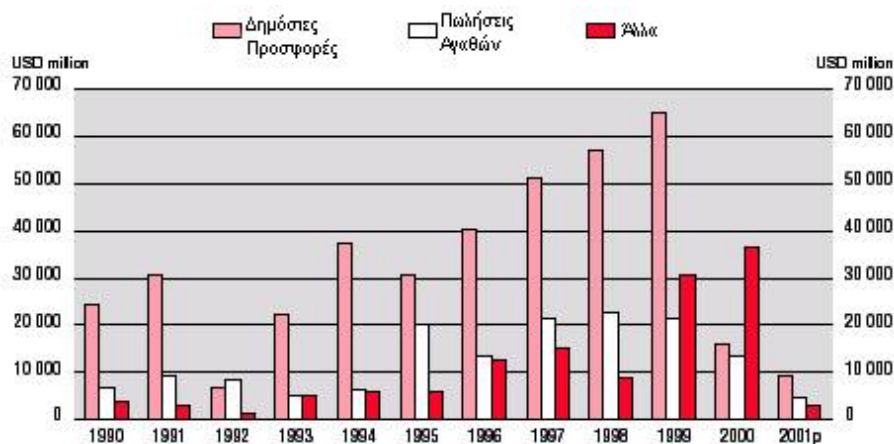
Τις δύο τελευταίες δεκαετίες, η εφαρμοζόμενη πολιτική απελευθέρωσης των αγορών και τα ιδεολογήματα περί ανταγωνιστικότητας, αντί να επιφέρουν τη μείωση του κράτους, όπως το νεοφιλελεύθερο παράδειγμα υποστηρίζει, αύξησαν τη δύναμη του και ιδιαίτερα το ρυθμιστικό του ρόλο. Για παράδειγμα η απελευθέρωση της αγοράς στο ΗΒ, με την κυριάρχηση της Νέας Δεξιάς (New Right), έγινε με τη θέσπιση νέων και περισσότερων ρυθμίσεων από την πλευρά του κράτους (Alvater & Mahnkopf, 1997, Walker, 1990). Αυτό συνέβη σε σχεδόν όλες τις χώρες που εφάρμοσαν πολιτικές απελευθέρωσης των αγορών και ήταν αποτέλεσμα κυρίως της αύξησης του ρίσκου και της αστάθειας που εισήγαγαν οι νέες αγορές. Το συμπέρασμα από όλα τα παραπάνω είναι ότι το ποσοστό ανοίγματος και σύνδεσης μιας εθνικής οικονομίας με την παγκόσμια δεν αποτελεί δείκτη μείωσης της κρατικής δύναμης, αλλά παραδόξως επιφέρει την αύξηση του ρόλου και της σημασίας της παρέμβασης του κράτους και πιο συγκεκριμένα, την ανάγκη κάλυψης από την πλευρά του των αυξανόμενων αναγκών κοινωνικής ασφάλισης και κοινωνικής προστασίας. Η απελευθέρωση των εθνικών οικονομιών και η επέκταση της ιδιωτικής σφαίρας αποδυναμώνει πολλά παραδοσιακά όργανα άσκησης μακροοικονομικής πολιτικής, αυξάνει την αστάθεια και τις αρνητικές συνέπειες για το εργατικό δυναμικό, την οποία καλείται να καλύψει το κράτος αναδιαμορφώνοντας τη δομή του, τη λειτουργία του και τις μεθόδους παρέμβασής του.

Σημαντικό επιχείρημα των υπέρμαχων της παγκοσμιοποίησης και των νεοφιλελεύθερων προσεγγίσεων, αποτελεί η πρόταση ότι η απελευθέρωση των αγορών και η ελεύθερη κίνηση κεφαλαίων επιβάλλουν πολιτικές περιορισμού των δημοσιονομικών χρεών, εφαρμογή αυστηρής οικονομικής πολιτικής και περιορισμού της κρατικής επέκτασης. Αντίθετα από αυτή την άποψη, χώρες όπως η Γερμανία, η Ιαπωνία, κ.α. εφαρμόζουν παραδοσιακές πολιτικές χρηματοδότησης των επενδύσεων και του κοινωνικού κράτους μέσα από τον κρατικό δανεισμό τους και την κρατική επιχορήγηση παραγωγικών επενδύσεων σε συγκεκριμένους παραγωγικούς τομείς (βιομηχανική πολιτική). Αυτή η πραγματικότητα είναι αναπόφευκτη αφού όσο η απελευθέρωση των εθνικών αγορών αυξάνεται, τόσο πιο ευάλωτη γίνεται η εγχώρια οικονομία στις διεθνείς οικονομικές κρίσεις και στις κρίσεις που υφίστανται άλλες εθνικές οικονομίες.

Η πραγματικότητα φανερώνει ότι δεν υπάρχει μια ενδεδειγμένη οικονομική πολιτική για όλες τις χώρες (Marshall, 1996, Holton, 1998, κ.α.). Το επιχείρημα ότι η «δύναμη των αγορών» επιβάλλει την εφαρμογή της μιας ή της άλλης οικονομικής πολιτικής δεν φαίνεται και τόσο ισχυρό. Αντίθετα με ό,τι προτείνεται από το νεοφιλελεύθερο παράδειγμα, οι κρατικές πολιτικές διαφοροποιούνται από χώρα σε χώρα, παρά την τάση απελευθέρωσης των αγορών και την αυξημένη κινητικότητα στα πλαίσια της διεθνούς οικονομίας. Για αυτό το

λόγο τα τελευταία χρόνια και παρά το άνοιγμα των οικονομιών και την αύξηση των διεθνών κινήσεων εμπορίου και κεφαλαίου, διαφαίνεται η έντονη διαφοροποίηση και όχι η σύγκλιση των πολιτικών, πραγματικότητα που επιβεβαιώνεται και από την έντονη διαφοροποίηση των πραγματικών μεγεθών των εθνικών οικονομιών, που σε καμία περίπτωση δεν παρουσιάζει ίκνος σύγκλισης, όπως εύλογα θα ήταν αναμενόμενο.

Γράφημα 6: Ιδιωτικοποιήσεις στον ΟΟΣΑ, ανά τύπο συνδιαλλαγής

Πηγή: OECD Privatisation Database.

Η κυριαρχία της νομισματικής και αντιπληθωριστικής πολιτικής έναντι των πολιτικών αύξησης της εγχώριας ζήτησης, δηλαδή η αύξηση της έμμεσης και της ρυθμιστικής ικανότητας του κράτους στην οικονομία, έναντι της άμεσης παρέμβασής του, εκφράζει τις αλλαγές που σήμερα έχει υποστεί το κράτος. Η πολιτική που κυριάρχησε στις θέσεις εξουσίας των κρατών τα προηγούμενα χρόνια, μείωσε τόσο τα άμεσα φορολογικά έσοδα όσο και την παραγωγή υπεραξίας του κράτους – εργοδότη, κύρια λόγω των ιδιωτικοποιήσεων των δημόσιων επιχειρήσεών του.

Ακόμα και σήμερα η βιομηχανική πολιτική αποτελεί ένα πολύ σημαντικό μέρος στην στρατηγική του κράτους για την οικονομία. Όπως τονίζει η Weiss (1999: 196-198), τόσο η Γερμανία όσο και η Ιαπωνία, επιδότησαν συγκεκριμένες βιομηχανικές επενδύσεις, συνεργασίες και τεχνολογικές καινοτομίες. Στη συζήτηση για την βιομηχανική και τεχνολογική πολιτική, οι Mowery & Rosenberg (1996) αποδίδουν την επιτυχία της αμερικανικής οικονομίας τα τελευταία χρόνια στο συγκεκριμένο «εθνικό καινοτομικό σύστημα» (national innovation system) όπως το ονομάζουν, που περιλαμβάνει ένα σύνολο κρατικών πολιτικών και παρεμβάσεων που αφορούν την τεχνολογία, την εκπαίδευση και την επένδυση. Πέρα από την εφαρμογή της νομισματικής και μακροοικονομικής πολιτικής, υπάρχουν άλλες έμμεσες περιοχές της κρατικής λειτουργίας και ρύθμισης που μπορούν να επηρεάσουν και να καθοδηγήσουν την οικονομική πορεία της χώρας τους, έστω και αν έχουν παραιτηθεί από σημαντικές μορφές άμεσης παρεμβατικής πολιτικής.

Τη σημασία των παραπάνω πολιτικών, αντίθετα με ότι υποστηρίζουν οι υπέρμαχοι του φιλελευθερισμού, φαίνεται να τη γνωρίζουν καλά αυτοί που χαράσσουν την οικονομική πολιτική των κρατών. Ο εμπορικός προστατευτισμός

σχετίζεται με την προώθηση ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων και αποδεικνύεται από την κυριαρχία των διμερών έναντι πολυμερών συμφωνιών, αλλά και την ευθεία επιβολή περιορισμών που παρατηρούνται¹⁷. Τόσο στις ΗΠΑ όσο και στην ΕΕ παρατηρείται μεγάλος βαθμός παρεμβατισμού και προστασίας της οικονομίας (Hale, 1990, EC, 2000). Δύο βασικά είδη «νέου» προστατευτισμού διαμορφώνονται σήμερα. Το πρώτο σχετίζεται με την απειλή εφαρμογής νομικών περιορισμών κατόπιν εντολής, με στόχο τον εξαναγκασμό των ανταγωνιστών σε «εθελοντικές» συμφωνίες και διαβουλευτικούς διακανονισμούς, για τη μείωση των εισαγωγών (Voluntary Export Restraints). Για παράδειγμα, η προσκόλληση της κυβέρνησης Ρέιγκαν στις αρχές του ελεύθερου εμπορίου, δεν της ήταν αρκετή για να αγνοήσει την αυξανόμενη πώληση ιαπωνικών αυτοκινήτων στις ΗΠΑ. Τελικά μετά από έντονες πιέσεις των ΗΠΑ, η Ιαπωνία αναγκάστηκε να ορίσει ένα πλαφόν πωλήσεων ανά έτος (1.68 εκατ.), συμφωνία που κράτησε περισσότερο από μια δεκαετία (Lairson, 1997). Το δεύτερο στοιχείο των νέων μορφών προστατευτισμού αποτελεί, η καθιέρωση μιας αναλογίας εξαγωγών και η προώθηση ενός συγκεκριμένου προϊόντος (Orderly Market Agreements), πράξη που αποτελεί περισσότερο προώθηση του προϊόντος παρά περιορισμό. Τέτοιο παράδειγμα περιορισμού, ήταν η Κοινή Αγροτική Πολιτική (Common Agricultural Policy) στην Ευρώπη.

Πέρα από τις βασικές λειτουργίες του κράτους σε σχέση με την αγορά (που συνδέονται με το ζήτημα της «ορθής διακυβέρνησης») που αφορούν την εγγύηση και προστασία της ιδιωτικής περιουσίας, τη βελτίωση του «ανθρώπινου κεφαλαίου» και τη δημιουργία κατάλληλων υποδομών για την οικονομία, το κράτος εξυπηρετεί και με μια επιπλέον λειτουργία του, την οικονομία. Όπως πολλές αναλύσεις φανερώνουν, η παρέμβαση του στην αναδιανομή του πλούτου και στην εξασφάλιση ενός ελάχιστου επιπέδου κοινωνικής ασφάλειας και ισορροπίας, συνεπάγεται την ενθάρρυνση γοργών αναπτυξιακών ρυθμών. Είναι αρκετές οι περιπτώσεις όπου πολιτικές αναδιανομής του πλούτου και μετακίνησης του ρίσκου είναι επιθυμητές από την αγορά (Garrett, 2000). Τα παραπάνω στοιχεία δείχνουν ότι ο παρεμβατισμός παίζει σημαντικό ρόλο στην απόδοση της οικονομίας και έρχεται σε σύγκρουση με την άποψη ότι το κράτος αποτελεί εμπόδιο στην αγορά αλλά και ότι το κράτος και η παρεμβατική λειτουργία του παραμερίζεται από την παγκοσμιοποίηση των οικονομιών.

Η διαφοροποίηση ή η ομοιογένεια των οικονομικών επιλογών δεν είναι αποτέλεσμα μόνο της «θέλησης της αγοράς», αλλά κύρια της εκάστοτε υλοποιούμενης πολιτικής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Αυστραλία, όπου η εφαρμογή από την εργατική κυβέρνηση επεκτατικών πολιτικών, υποσκάφηκε, όχι από τη «δύναμη των αγορών» αλλά από την πολιτική του συνασπισμού των συντηρητικών και νεοφιλελεύθερων (Weiss, 1999). Οι ταξικές ισορροπίες και η αυξανόμενη δύναμη του κεφαλαίου στο εσωτερικό των κρατών ήταν αυτή που αποτέλεσε τη βάση εφαρμογής των αντιπληθωριστικών πολιτικών. Σε μακρο-επίπεδο οι αντιπληθωριστικές πολιτικές δεν προωθούνται αποκλειστικά από τις παγκόσμιες χρηματοοικονομικές αγορές, αλλά αποτελούν κύρια, μια πολιτική που καθορίζεται από την ισορροπία δυνάμεων της παραγωγής. Πέρα από την εξασφάλιση της εμπιστοσύνης των διεθνών επενδυτών είναι και ένα «μέσο αναγνώρισης στην άρχουσα τάξη του δικαιώματος να διοικεί και μέσο μείωσης της

¹⁷ Η παρατήρηση αυτή επιβεβαιώνει προσεγγίσεις όπως αυτή του Wallerstein που υποστηρίζει ότι ο καπιταλισμός έχει ανάγκη τα μονοπώλια που δημιουργεί το κράτος προκειμένου να υπάρξει.

συνδικαλιστικής δύναμης» (Moran, 1999: 66). Αν η παγκοσμιοποίηση ορίζεται ως μια αυξανόμενη τάση ανάπτυξης του διεθνικού εμπορίου και της κίνησης των κεφαλαίων, αυτό δεν σημαίνει ότι η παραγωγή παύει να καθορίζεται από τις πραγματικές υλικές δομές της, έτσι όπως διαμορφώνονται στο πλαίσιο των εθνικών κρατών και εντέλει δεν σημαίνει πως καταργείται το κράτος. Είναι χαρακτηριστικό το ερώτημα που τίθεται: «Πώς εξηγείται το γεγονός πως σε μια περίοδο παγκοσμιοποίησης τα ζητήματα εθνικότητας και πολιτισμικής διαφοράς επανέρχονται στο προσκήνιο;» (Βεργόπουλος, 1999: 52-3). Η αυξανόμενη αστάθεια που δημιουργήσε η ανάπτυξη των διεθνών χρηματαγορών και η κυριάρχηση των βραχυχρόνιων επενδύσεων, αποτελεί ένα ακόμα σημείο που αντί να αποδυναμώνει το κράτος, το εξαναγκάζει σε ακόμα μεγαλύτερη επέκταση του ρυθμιστικού του ρόλου και τη δημιουργία περιβάλλοντος ασφάλειας στην εσωτερική αγορά καθώς και τη διασφάλιση των αρνητικών συνεπειών στην κοινωνία και τους πολίτες. Και σε αυτή την περίπτωση το κράτος αναλαμβάνει το ρόλο του «προστάτη» προσπαθώντας να περιορίσει τις συνέπειες των οικονομικών κρίσεων, τόσο σε σχέση με την αγορά όσο και σε σχέση με τους πολίτες, προκειμένου οι κρίσεις να μην λάβουν συστημική μορφή.

Το κράτος μεταπολεμικά αποτελεί το μέσο απελευθέρωσης των αγορών και όχι το «θύμα» της τάσης αυτής. Η απροθυμία του κεφαλαίου να τροφοδοτήσει το κράτος πρόνοιας – αποτέλεσμα των χαμηλών ρυθμών ανάπτυξης και της μειωμένης κερδοφορίας- υποστηρίχθηκε από τις θεσμικές αλλαγές στην αγορά εργασίας τα τελευταία τριάντα χρόνια. Το τέλος της μόνιμης απασχόλησης στις μεγάλες επιχειρήσεις της Ιαπωνίας, οι αλλαγές και οι περικοπές στο γερμανικό και το γαλλικό σύστημα συνταξιοδότησης, οι συγκρούσεις στη Νότια Κορέα για την αύξηση του ορίου απολύσεων, και τόσα άλλα παραδείγματα, περιγράφουν την παραπάνω απροθυμία του κεφαλαίου, την αύξηση των διεκδικήσεων του έναντι της εργασίας όσο και το θεσμικό ρόλο που το κράτος παίζει στην εισαγωγή και την εφαρμογή αυτών των αλλαγών.

Ένα τελευταίο ζήτημα που τίθεται ταυτόχρονα με την έννοια της παγκοσμιοποίησης είναι αυτό της εθνικότητας της επένδυσης. Ακόμα και αν η διαδικασία παραγωγής ενός προϊόντος υλοποιείται σε περισσότερα από ένα εθνικά κράτη, αυτό δεν σημαίνει ότι τόσο συνολικά όσο και στα επιμέρους κομμάτια της είναι διεθνής, απαλλαγμένη από τους περιορισμούς που οι εκάστοτε σχέσεις παραγωγής σε ένα κράτος και την αγορά του θέτουν. Η παραγωγική διαδικασία τίθεται σε κίνηση σε δοσμένο χώρο (αφού περιέχει μέρη «δεμένα» με το χώρο αυτό, όπως είναι η εργασία και οι πρώτες ύλες) και χρόνο και γι' αυτό το λόγο δίνεται μια ιδιαίτερη σημασία στο ρόλο του εθνικού κράτους, που αποτελεί το ανώτατο οργανωμένο πλαίσιο διαμόρφωσης των κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων παραγωγής, παρά την εμβρυακή ύπαρξη υπερεθνικών σχηματισμών (Μάρξ, 1979).

Οι μακροοικονομικές αστάθειες της περιόδου μετά τα τέλη της δεκαετίας του 1970, δεν ήταν αποτέλεσμα μόνο της αύξησης του ανεξέλεγκτου διεθνούς χρηματοοικονομικού κεφαλαίου, αλλά και πραγματικών ανισορροπιών που σχετιζόνταν με την παραγωγή και τη μείωση των αναπτυξιακών ρυθμών. Αυτές οι ανισορροπίες (με κυρίαρχο το φαινόμενο του στασιμοπληθωρισμού και της αποεπένδυσης) έφεραν στο προσκήνιο των κυβερνητικών συνασπισμών τους πολιτικούς υποστηρικτές του νεοφιλελευθερισμού. Η διαμόρφωση μίας διεθνούς αγοράς κεφαλαίου, η απελευθέρωση του εμπορίου, κ.α. είναι αιτήματα που το ίδιο το κράτος υλοποιεί τις τελευταίες δύο δεκαετίες και που εγγυάται για την εύρυθμη λειτουργίας τους και τον περιορισμό των αρνητικών συνεπειών τους. Στο

διεθνές πεδίο μέχρι σήμερα δεν έχει υπάρξει τέτοιος θεσμός που θα μπορούσε να αντικαταστήσει την πρωταρχική του αυτή λειτουργία στην καπιταλιστική παραγωγή. Είναι δυνατό η τάση της διεθνοποίησης της παραγωγής από τις πολυεθνικές, την ΞΑΕ ή τις χρηματιστηριακές συναλλαγές να επιδρά πάνω στις σχέσεις ιδιοκτησίας, όμως δεν αλλάζει την κύρια θέση του σε σχέση με την παραγωγή. Ακόμα και η ΞΑΕ, η οποία από πολλούς συνδέθηκε με την τάση της παγκοσμιοποίησης σε μια χώρα, εντάσσεται μέσα στο συνολικό εθνικό κοινωνικοοικονομικό κεφάλαιο, ενώ το κράτος διατηρεί ακόμα και σήμερα τη δυνατότητα κρατικοποίησης της ξένης επένδυσης (Μοσκόβσκα, 1988).

3.3. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ο αριθμός των προσεγγίσεων που σχετίζονται με θέματα της παγκοσμιοποίησης τόσο στην ξένη όσο και στην ελληνική βιβλιογραφία είναι πολύ μεγάλος. Παντού συναντάμε αναφορές στην παγκοσμιοποίηση σε σχέση με θέματα όπως η οικονομία, ο πολιτισμός, η οικολογία, οι διεθνείς σχέσεις, η μετανάστευση, οι διεθνείς οργανισμοί, και ένα μεγάλο αριθμό άλλων ζητημάτων, τα οποία άλλες φορές σχετίζονται και άλλες είναι ασύνδετα έως και άσχετα. Σε πολλές από αυτές τις προσεγγίσεις η έννοια υιοθετείται σαν κάτι δεδομένο, αφού παρά τη σημαντική κριτική που έχει ασκηθεί σε αυτή, κυριαρχεί η αίσθηση ότι η παγκοσμιοποίηση είναι πλέον ένα δεδομένο χαρακτηριστικό της νέα μορφής που λαμβάνει το παγκόσμιο σύστημα μετά τη δεκαετία του 1970. Οι ορισμοί που δίνονται για την έννοια είναι ασαφείς (και πώς θα μπορούσε άλλωστε να ήταν σαφείς σε μια τόσο ευρεία έννοια που μπορεί να χωρέσει τα πάντα;), ή πολλές φορές παρατηρείται ακόμα και η απουσία απόπειρας ορισμού της. Ο τεράστιος όγκος της βιβλιογραφίας που σχετίζεται με το θέμα, δυσκόλεψε την αναζήτηση του πυρήνα των προσεγγίσεων που αφορούν την έννοια, αφού έπρεπε να γίνει μια συστηματική μελέτη ενός σημαντικού αριθμού βιβλίων και επιστημονικών άρθρων. Παρόλο τον όγκο της βιβλιογραφίας, λίγες είναι αυτές οι προσεγγίσεις που αναλύουν διεξοδικά το ρόλο του κράτους μέσα στη διαδικασία της απελευθέρωσης των αγορών.

Η επιλογή της βιβλιογραφίας έγινε με δύο κύρια κριτήρια. Το πρώτο ήταν η θέση που η κάθε προσέγγιση λαμβάνει απέναντι στην παγκοσμιοποίηση. Στόχος ήταν να καταγραφούν το σύνολο των διαφορετικών προσεγγίσεων που αναφέρονται στην έννοια, ξεκινώντας από τις πιο ένθερμες νεοφιλελεύθερες προσεγγίσεις και καταλήγοντας στις πιο επικριτικές οι οποίες βλέπουν τις αλλαγές στο παγκόσμιο σύστημα ως μια φυσική επανάληψη της πάγιας τάσης του καπιταλισμού για κίνηση και αναζήτηση νέων ελεύθερων χώρων επέκτασης. Μέσα από την επιλογή αυτών των κειμένων διαμορφώνεται μια πρώτη ταξινόμηση των προσεγγίσεων για την έννοια της παγκοσμιοποίησης και τις διαφορετικές προσεγγίσεις. Δεύτερος στόχος που κατεύθυνε επίσης την επιλογή της βιβλιογραφίας, ήταν η αναζήτηση των προσεγγίσεων εκείνων που με βάση της ιδεολογική τους θέση απέναντι στην παγκοσμιοποίηση, προδιαγράφουν συγκεκριμένες τάσεις για το κράτος, τη δομή και τη λειτουργία του. Επιλέχθηκε

εκείνο το κομμάτι της βιβλιογραφίας, που με βάση τον ιδεολογικό του προσανατολισμό απέναντι στις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στην παραγωγή, την εθνική και τη διεθνή οικονομία, προβάλλει ένα συγκεκριμένο ρόλο για το κράτος. Εκείνο που αναζητήθηκε σε αυτό το μέρος της βιβλιογραφίας ήταν να διαπιστωθεί, να περιγραφεί και να ασκηθεί κριτική στον τρόπο με τον οποίο η κάθε μια προσέγγιση βλέπει το κράτος και τη σύγχρονη εξέλιξή του, υπό το πρίσμα της θέσης που λαμβάνει απέναντι στην παγκοσμιοποίηση και τις αλλαγές που επιφέρει (ή δεν επιφέρει).

Τα πολλαπλά επιχειρήματα που χρησιμοποιούνται για την έννοια, αγγίζουν τομείς της πολιτικής επιστήμης, της οικονομίας, της κοινωνιολογίας, των στατιστικών οικονομικών, της πολιτικής θεωρίας, της οικονομικής ιστορίας, της θεωρίας για την τεχνολογική εξέλιξη, κ.α. Για αυτό το λόγο η βιβλιογραφία του παρόντος κειμένου, περιλαμβάνει αναλύσεις και προσεγγίσεις από ένα σύνολο διαφορετικών τομέων των πολιτικών, οικονομικών, ιστορικών και τεχνολογικών επιστημών. Τέλος ένα πιο περιορισμένο κομμάτι της βιβλιογραφίας αφορά αποκλειστικά την έννοια του κράτους, περιγράφοντας τις εξελίξεις στη δομή του από τις αρχές του αιώνα έως σήμερα.

Μέσα από την παρούσα βιβλιογραφία επιχειρήθηκε μια καταγραφή των πιο σημαντικών προσεγγίσεων του εν λόγω θέματος. Το κριτήριο για τον χαρακτηρισμό μιας προσέγγισης ως σημαντικής ή μη, βασίστηκε σε δύο κομβικά στοιχεία. Το πρώτο ήταν η εμβάθυνση και η λεπτομερής ανάλυση, όσο αφορά στην έννοια της παγκοσμιοποίησης, είτε οι προσεγγίσεις αυτές εμφανίζονται υπέρμαχες της έννοιας, είτε στέκονται κριτικά απέναντι της. Το δεύτερο κριτήριο που χρησιμοποιήθηκε ήταν η σύνδεση της έννοιας με αυτή του κράτους. Η απλή αναφορά στη σημασία, στο ρόλο ή την έννοια της παγκοσμιοποίησης δεν έχει καμία σημασία για την παρούσα έρευνα, αν δεν συνοδεύεται από τη συσχέτιση της με την έννοια του κράτους και με τις αλλαγές που επιβάλλει η πραγματικότητα σε αυτό. Με αυτό το σκεπτικό είναι πιθανό σημαντικές προσεγγίσεις που αναφέρονται στην έννοια να αποκλείστηκαν από την παρούσα βιβλιογραφία, αφού δεν προσθέτανε τίποτα στο σύνολο των απαντήσεων στα ερωτήματα που τέθηκαν.

3.4. ΜΕΘΟΔΟΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΩΝ

Το τέλος της κεϋνσιανής περιόδου οδηγεί σε μια σημαντική καπιταλιστική αναδιάρθρωση, που αναφέρεται τόσο στην παγκόσμια οικονομία και τις κρατικές πολιτικές, όσο και σε μικροοικονομικό επίπεδο στις ίδιες τις επιχειρήσεις. Όπως ειπώθηκε και προηγούμενα όσο αφορά στα κριτήρια της επιλογής της βιβλιογραφίας, σημασία για την παρούσα έρευνα δεν έχει η έννοια της παγκοσμιοποίησης καθαυτή, αλλά η σχέση της με το κράτος. Βασικό στοιχείο που αναζητείται, είναι το πώς βλέπουν οι προσεγγίσεις της έννοιας της παγκοσμιοποίησης (υποστηρικτές και επικριτές της) την εξέλιξη του κράτους, τη δομή και τη λειτουργία του και ποια η σχέση τους με τη σύγχρονη πραγματικότητα και τις εξελίξεις σε παγκόσμιο, εθνικό και υπό-εθνικό επίπεδο. Δύο είναι τα βασικά στοιχεία που προσδιορίζουν την παρούσα προσέγγιση. Το πρώτο είναι η έννοια της παγκοσμιοποίησης, έτσι όπως αυτή εκφράζεται μέσα από τους υποστηρικτές της αλλά και τους επικριτές της. Το δεύτερο είναι η έννοια του κράτους, έτσι όπως εμφανίζεται μέσα στις προσεγγίσεις που αναφέρονται στην παγκοσμιοποίηση. Στόχος της παρούσας έρευνας είναι ακριβώς η ανάδειξη της σημασίας τους κράτους, έτσι όπως αυτή εκφράζεται στις προσεγγίσεις για την παγκοσμιοποίηση. Οι αλλαγές που λαμβάνουν χώρα τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό επίπεδο, όπως επίσης και στο επίπεδο της επιχείρησης, με την αύξηση της κινητικότητας των παραγωγικών συντελεστών, του κεφαλαίου, των εμπορευμάτων, της τεχνολογίας, με τη σημαντική στροφή στις οικονομικές πολιτικές και τις αναδιαρθρώσεις στο επίπεδο της επιχείρησης με την αύξηση της ευελιξίας, διαμορφώνουν ένα σύνολο νέων συνθηκών για το κράτος και τη λειτουργία του, τις οποίες καλείται να αντιμετωπίσει και στις οποίες πρέπει να προσαρμοστεί προκειμένου να ασκήσει τον κοινωνικό και οικονομικό του ρόλο.

Καταγράφοντας τα επιχειρήματα ενός σημαντικού αριθμού προσεγγίσεων οι οποίες εμφανίζονται στη βιβλιογραφία, γίνεται δυνατή η διαμόρφωση μιας

βασικής κατηγοριοποίησής τους σε σχέση με την έννοια της παγκοσμιοποίησης¹⁸. Η κατηγοριοποίηση αυτή έχει ως στόχο να παρουσιάσει επιχειρήματα με βασικό κριτήριο, τη θέση (θετική, αρνητική, ή άλλη) που λαμβάνουν απέναντι στην έννοια. Ο βαθμός στον οποίο η έννοια είναι υπαρκτή, αποτελεί ένα πρώτο κριτήριο ταξινόμησης της έννοιας, όπου παρουσιάζονται οι προσεγγίσεις από τις πιο ένθερμες έως αυτές που ασκούν τη σημαντικότερη κριτική.

Το αντικείμενο της παρούσας έρευνας στοχεύει στο να κάνει ένα βήμα πιο πέρα από μια απλή καταγραφή και κατηγοριοποίηση αυτών των προσεγγίσεων. Η καταγραφή αυτή έρχεται να εμπλουτιστεί και με ένα δεύτερο κριτήριο το οποίο δεν είναι άλλο από το κράτος, το ρόλο, τη σημασία και τη μορφή που λαμβάνει μέσα στις παραπάνω προσεγγίσεις. Κάθε μια από αυτές εμπεριέχει μια συγκεκριμένη (άλλοτε δομημένη και άλλοτε πιο ασαφή) άποψη για το ρόλο του κράτους στα πλαίσια των αλλαγών που επιφέρουν στον παγκόσμιο και στον εθνικό κοινωνικοοικονομικό χώρο οι συνισταμένες της έννοιας της παγκοσμιοποίησης. Το ερώτημα που τίθεται, είναι το πώς βλέπουν οι προσεγγίσεις, ανάλογα με τη θετική ή αρνητική τοποθέτησή τους απέναντι στην έννοια της παγκοσμιοποίησης, το κράτος και το ρόλο που διαδραματίζει μέσα στο πλαίσιο των σύγχρονων αλλαγών στο διεθνές οικονομικό σύστημα. Σε αυτή την ανάλυση τα ερωτήματα που εισάγονται καλούνται να περιγράψουν και να απαντήσουν στο στόχο της εργασίας, δηλαδή τη σημασία του κράτους για κάθε μια από τις προσεγγίσεις για την παγκοσμιοποίηση. Η συσχέτιση των δύο εννοιών της παγκοσμιοποίησης και του κράτους οδηγεί σε μια κατηγοριοποίηση η οποία αποτελεί και το κεντρικό αντικείμενο της παρούσας έρευνας. Η κατηγοριοποίηση αυτή καλείται να περιγράψει το πώς η κάθε προσέγγιση για την παγκοσμιοποίηση βλέπει το κράτος, την σημασία και το ρόλο του υπό το πρίσμα των νέων αλλαγών που παρατηρούνται σε όλα τα επίπεδα.

Η χρήση του κριτηρίου της θέσης (θετικής ή αρνητικής, ή άλλης) που λαμβάνουν οι διαφορετικές προσεγγίσεις απέναντι στην έννοια της παγκοσμιοποίησης, οδηγούν σε μια νέα κατηγοριοποίηση. Εισάγοντας τον παράγοντα του κράτους και του ρόλου του στα πλαίσια του βαθμού ύπαρξης ή μη της παγκοσμιοποίησης διαμορφώνεται μια κλίμακα έξι κύριων κατηγοριών προσεγγίσεων, οι οποίες ξεκινούν από τις πιο ένθερμες και καταλήγουν στις πιο κριτικές, ή σε αυτές που δεν αναγνωρίζουν καμία από τις συνθήκες που να δικαιολογούν την ύπαρξη της παγκοσμιοποίησης ως κάτι νέου στην ιστορία του καπιταλιστικού συστήματος και θεωρούν το ρόλο και τη λειτουργία του κράτους ως αναντικατάστατο. Σε αυτή την τυπολογία των προσεγγίσεων δύο είναι τα βασικά στοιχεία που παρατηρούνται.

Το πρώτο είναι ότι ακόμα και στις πιο ένθερμες προσεγγίσεις υπέρ της έννοιας της παγκοσμιοποίησης που διατυπώνονται στις δύο πρώτες κατηγορίες, επιφυλάσσεται ένας συγκεκριμένος ρόλος για το κράτος. Παραμερίζοντας τη ρητορική του «τέλους του κράτους» που είναι διάχυτη, στην ουσία τους ακόμα και

¹⁸ Με βάση την επιλογή του έγινε κατά την εξέταση της βιβλιογραφίας του θέματος, επιλέχθηκαν εκείνες οι προσεγγίσεις της έννοιας της παγκοσμιοποίησης, οι οποίες συσχέτιζαν την έννοια με αυτή του κράτους. Αυτός ο συσχετισμός άλλοτε είναι άμεσος, αναλυτικός και εμπεριστατωμένος και άλλοτε είναι πιο γενικός, μη αγγίζοντας όλες τις πτυχές των αλλαγών που υφίσταται σήμερα η κρατική δομή. Είναι πιθανό σημαντικές προσεγγίσεις που αφορούν την έννοια της παγκοσμιοποίησης (π.χ. Mishra, 1999, Massey 1997(1) & 1997(2)) να παραλήφθηκαν από την παρούσα ανάλυση, για το λόγο ότι δεν προσέφεραν τίποτα καινούριο στην προσπάθεια της συσχέτισης των δύο εννοιών, δηλαδή της έννοιας της παγκοσμιοποίησης και αυτής του κράτους.

αυτές επιφυλάσσουν ένα συγκεκριμένο από και τις περισσότερες φορές αναντικατάστατο ρόλο για το κράτος μέσα στην οικονομία και την κοινωνία. Για παράδειγμα η πομπώδης διακήρυξη του Ohmae (1995(2)) για το «τέλος του κράτους», δεν αποτελεί τίποτα άλλο από μια κίνηση εντυπωσιασμού, που στην πραγματικότητα περιγράφει τον περιορισμό της λειτουργίας και του ρόλου του κράτους στην οικονομία, το οποίο μετατρέπεται κατά τα πρότυπα του φιλελεύθερου δόγματος σε «κράτος νυχτοφύλακα». Το συμπέρασμα είναι ότι ακόμα και στις πιο ακραίες νεοφιλελεύθερες θεωρίες των ένθερμων οπαδών της τάσης της παγκοσμιοποίησης, το κράτος κατέχει ένα συγκεκριμένο αναντικατάστατο ρόλο.

Το δεύτερο συμπέρασμα που πηγάζει μέσα από την κατηγοριοποίηση των προσεγγίσεων, είναι ότι η έννοια της παγκοσμιοποίησης αντιμετωπίζεται ως αντιστρόφως ανάλογη της κρατικής ισχύος. Αυτό σημαίνει ότι οι προσεγγίσεις που αντιμετωπίζουν την παγκοσμιοποίηση ως μια πραγματικότητα, ή ως μια τάση αυξανόμενα ισχυροποιούμενη, βλέπουν ταυτόχρονα το ρόλο του κράτους να περιορίζεται. Στις περισσότερες από αυτές όσο μεγαλύτερη είναι η ισχύς της παγκοσμιοποίησης, η οποία εκφράζεται μέσα από την αύξηση της σημασίας και της δύναμης των διεθνών αγορών και του διεθνούς κεφαλαίου, τόσο η σημασία του κράτους, της λειτουργίας και της πολιτικής του αποδυναμώνεται. Για αυτό το λόγο και όσο προχωρά η κατηγοριοποίηση των προσεγγίσεων από τους πιο ένθερμους οπαδούς της παγκοσμιοποίησης προς αυτούς που προβάλλουν μια πιο κριτική άποψη, παρατηρούμε μια αντιστρόφως ανάλογη αύξηση (σε σχέση με την παγκοσμιοποίηση) της σημασίας του κράτους και των μηχανισμών του. Ελάχιστες είναι οι προσεγγίσεις αυτές που επισημαίνουν ότι το άνοιγμα των εθνικών αγορών στην παγκόσμια, κάνει πιο επιτακτική την ανάγκη για την ισχυρή παρέμβαση του κράτους¹⁹.

Η πρώτη κατηγορία αποτελείται από μια και μοναδική προσέγγιση η οποία δεν είναι άλλη από αυτή του Ohmae. Αυτή η προσέγγιση του «παγκόσμιου νεοκλασικισμού» (χρησιμοποιώντας το χαρακτηρισμό της Weiss, 1999) ανήκει στις πλέον νεοφιλελεύθερες προσεγγίσεις της δεκαετίας του 1990, υποστηρίζοντας την τάση διαμόρφωσης μιας παγκόσμιας «οικονομίας δίχως σύνορα», όπου τα εθνικά σύνορα αποδυναμώνονται ή καταργούνται, η σημασία του κράτους στην κοινωνικοοικονομική εξέλιξη είναι από ελάχιστη έως μηδενική, ενώ η τεχνολογία, η επένδυση, η βιομηχανία και η κατανάλωση αποτελούν τα κυρίαρχα στοιχεία της παγκόσμιας οικονομίας. Ποιο όμως είναι το στοιχείο εκείνο που κάνει την προσέγγιση του Ohmae να ξεχωρίζει από άλλες προσεγγίσεις που ανήκουν στον ίδιο ιδεολογικό και θεωρητικό χώρο; Δεν είναι τόσο το περιεχόμενο των κειμένων και των απόψεων του, τα οποία ανήκουν σε ένα τυπικό νεοφιλελεύθερο χώρο, όπου το κράτος ασκεί το ρόλο του «νυχτοφύλακα», όσο η γλώσσα και η έμφαση που δίνεται χρησιμοποιώντας εκφράσεις για το «τέλος του κράτους» (Ohmae, 1995), το τέλος των εθνικών συνόρων, την απόλυτη κυριαρχία των δρώντων της παγκόσμιας αγοράς, κ.τ.λ. Αυτή η προσέγγιση, διατυπωμένη σε μια ιστορική συγκυρία όπου η έννοια της παγκοσμιοποίησης εμφανίζεται ισχυροποιημένη και το άνοιγμα των εθνικών αγορών παρουσιάζεται ως κυρίαρχη λύση στα

¹⁹ Για παράδειγμα, βλέπε Rodrik, 2000(1). Σημαντικό είναι να ειπωθεί ότι σε αυτές τις προσεγγίσεις δεν ήταν δυνατό να διακρίνουμε μια συστηματική θεωρία του σύγχρονου κράτους και μια επίσης συστηματική καταγραφή των αλλαγών που υφίσταται το κράτος από τις αλλαγές στην κινητικότητα του κεφαλαίου εντός και εκτός των ορίων του. Για αυτό το λόγο και καμία από τις προσεγγίσεις που εξετάζεται δεν περιγράφει τις απόψεις του συγκεκριμένου χώρου των απόψεων αυτών.

προβλήματα της κρίσης του καπιταλισμού, έχει ιδιαίτερη σημασία για τη ρητορική της, η οποία σε πολλά σημεία της έχει το χαρακτήρα διακήρυξης παρά επιστημονικής εργασίας. Για αυτό το λόγο και εντάσσεται σε μια ιδιαίτερη κατηγορία προσεγγίσεων.

Η δεύτερη κατηγορία αποτελείται από τις επίσης νεοφιλελεύθερες προσεγγίσεις της Παγκόσμιας Τράπεζας και των Kobrin, Petrella και Strange. Με λιγότερο στόμφο από ότι ο Ohmae και με πολύ λιγότερη «αυτοπεποίθηση», οι προσεγγίσεις αυτές προβάλλουν την αύξηση της σημασίας της διεθνούς αγοράς και την ενδυνάμωση της τάσης και όχι την πραγματικότητα της παγκοσμιοποίησης. Η παγκοσμιοποίηση εδώ δεν αποτελεί μια πραγματικότητα αλλά μια τάση η οποία ενισχύεται από τις επιδόσεις της παγκόσμιας οικονομίας και έχει ανάγκη από καθοδήγηση από τα κράτη και τους διεθνείς οργανισμούς, προκειμένου να πραγματοποιηθεί. Σε αυτή την τάση το κράτος αποτελεί το αντίβαρο. Η σχέση κράτους και παγκοσμιοποίησης σε αυτές τις προσεγγίσεις είναι αντιστρόφως ανάλογη. Όσο αυξάνεται η σημασία των ιδιωτικών δρώντων σε παγκόσμιο και σε εθνικό επίπεδο, αντίστοιχη είναι η και μείωση της σημασίας της παρέμβασης του κράτους και της λειτουργίας του. Κάθε βήμα υποχώρησης της δύναμης του κράτους αποτελεί ένα ελεύθερο χώρο που αυτομάτως καταλαμβάνει η αγορά και οι δυνάμεις της.

Μια τρίτη ομάδα διαμορφώνεται από τις προσεγγίσεις των Brenner, Castells, Cerny και Jessop. Σε αυτήν την ομάδα, στη διερεύνηση της σχέσης κράτους και παγκοσμιοποίησης, εισέρχονται δύο ιδιαίτερα στοιχεία. Αυτά είναι η έννοια της γεωγραφίας και η αύξηση της σημασίας των υποεθνικών επιπέδων εντός του εθνικού κράτους για την παγκόσμια οικονομία. Η παγκοσμιοποίηση εδώ περιγράφεται ως μια αυξημένη τάση διεθνοποίησης, η οποία προσδιορίζεται από την έντονη κινητικότητα του διεθνούς κεφαλαίου, την αύξηση της σημασίας διεθνών δρώντων όπως οι διεθνείς οργανισμοί, τα διεθνή συνεργατικά δίκτυα (Jessop, 1999), άλλες διεθνικές ιδιωτικές ενώσεις, κ.τ.λ. Απέναντι σε αυτή την αύξηση της σημασίας των διεθνών ιδιωτικών δρώντων στο χώρο της εθνικής και διεθνούς οικονομίας, η κεϋνσιανή μορφή που έλαβε το κράτος κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου, βρίσκεται σε βαθιά κρίση. Τα προβλήματα που αντιμετωπίζει το κράτος, δεν πλήττουν αυτή καθαυτή την έννοια και το ρόλο του, όσο κύρια οδηγούν στην κρίση και τη διάλυση της κεϋνσιανής μορφής του. Οι θεσμοί και οι πολιτικές του κεϋνσιανού κράτους αδυνατούν να προσαρμοστούν στις νέες μορφές λειτουργίας της διεθνούς αγοράς. Ταυτόχρονα με το διεθνές περιβάλλον, σημαντικές αλλαγές παρατηρούν οι παραπάνω συγγραφείς και στον τομέα της γεωγραφίας του εθνικού κράτους, όπου επισημαίνεται ο ρόλος των τοπικών περιφερειών εντός του. Η μείωση της απόδοσης του κεντρικού σχεδιασμού κεϋνσιανού τύπου και η ταυτόχρονη αύξηση της ικανότητας και της αποτελεσματικότητας των τοπικών περιφερειών να επικοινωνούν απευθείας με τη διεθνή αγορά και με περιφέρειες άλλων κρατών, αυξάνει τη σημασία τους και το ρόλο που διαδραματίζουν και στη διεθνή αγορά αλλά και σε εθνικό επίπεδο.

Η κρίση του κεϋνσιανού μοντέλου μακροοικονομικής παρέμβασης στην αγορά και η αποτυχία του κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1970 και του 1980, οδήγησαν στη σταδιακή επικράτηση μιας νέας προσέγγισης για την αγορά και το κράτος, η οποία προσδιοριζόταν από την έννοια της διεθνούς ανταγωνιστικότητας. Κεντρικό σημείο αναφοράς των κρατικών πολιτικών γίνεται η προώθηση της ανταγωνιστικότητας της εθνικής αγοράς και των προϊόντων της. Η κρατική πολιτική παρέμβαση στην αγορά γίνεται όλο και περισσότερο έμμεση, επιτρέποντας και σε άλλους ιδιωτικούς δρώντες να αναλάβουν σημαντικές

αρμοδιότητες και λειτουργίες που παλαιότερα το εθνικό κράτος κατείχε και αποκλειστικότητα. Η αναδιάρθρωση της δεδομένης κεϋνσιανής ισορροπίας κράτους και ιδιωτικού χώρου, αποτελεί σύμφωνα με τους συγγραφείς αυτής της κατηγορίας, το κυρίαρχο στοιχείο της νέας μορφής του κράτους και των λειτουργιών του. Λειτουργίες τις οποίες παλαιότερα κατείχε αποκλειστικά και αναντίρρητα το κράτος, σήμερα αναλαμβάνονται από ιδιωτικούς ή ήμιιδιωτικούς δρώντες (από κοινού δράσεις δημοσίου και ιδιωτών), όπως οι διεθνείς οργανισμοί, οι τοπικές κοινότητες, οι πολυεθνικές επιχειρήσεις, κ.α. Ουσιαστικά αυτό που λαμβάνει χώρα με τις σύγχρονες αλλαγές είναι μια σε βάθος αλλαγή της ισορροπίας της σχέσης ανάμεσα σε ιδιωτικά και δημόσια αγαθά, όπου κάποια από τα δημόσια αλλάζουν χαρακτήρα και ιδιωτικοποιούνται (Cerny, 1999(1)).

Η ειδοποιός διαφορά της παρούσας κατηγορίας προσεγγίσεων με την προηγούμενη, είναι κύρια η αντίληψη που έχουν για το ρόλο του κράτους στα πλαίσια των αλλαγών που σύντομα περιγράφηκαν προηγούμενα. Η κατηγορία αυτή των προσεγγίσεων θεωρεί ότι οι αλλαγές που υφίσταται η κρατική πολιτική σήμερα δεν αποτελούν την αρχή του τέλους ή τουλάχιστον τον περιορισμό του ρόλου του κράτους στην οικονομία και την κοινωνία καθώς και στη διεθνή οικονομία, αλλά μια κρίση και μια αναδιάρθρωση της κεϋνσιανής μορφής του κράτους, όπως αυτή διαμορφώθηκε μεταπολεμικά. Άρα το ζήτημα που τίθεται δεν είναι λιγότερο ή περισσότερο κράτος, όσο το σχήμα που θα λάβουν οι νέες μορφές παρέμβασής του. Αυτή η άποψη, οδηγεί τους συγγραφείς στην προβολή νέων υποδειγμάτων κρατικής οργάνωσης με κυρίαρχο αυτό του «κράτους ανταγωνισμού» του Cerny (1999(1)) και του «Σουμπετεριανού» μοντέλου το οποίο περιγράφει ο Jessop (2000(3)).

Η τέταρτη ομάδα αποτελείται από τις προσεγγίσεις των Vincent Cable και Geoffrey Garrett. Αυτές οι προσεγγίσεις είναι οι πρώτες στις οποίες συναντούμε μια λιγότερο ενθουσιώδη αντίληψη για την τάση της διεθνοποίησης και τις συνεπειές της στο κράτος και τη λειτουργία του. Μέσα από αυτές τις προσεγγίσεις διατυπώνεται μια πιο κριτική άποψη, που απορρίπτει τα επιχειρήματα της διαμόρφωσης ενός «κόσμου δίχως σύνορα», ενώ περιγράφεται συστηματικά η απτή ικανότητα του κράτους και των μηχανισμών του να οργανώσουν, να αντιμετωπίσουν ή και να καθορίσουν, τη λειτουργία και τις συνέπειες της διεθνούς αγοράς στο εσωτερικό τους. Διατυπώνεται το επιχειρήμα ότι η περίοδος που διανύουμε χαρακτηρίζεται από το στοιχείο της μεταβατικότητας, αφού ακόμα το κράτος κατέχει μοναδικά εργαλεία και όργανα άσκησης ελέγχου, τόσο όσο αφορά την δράση στο εσωτερικό του, όσο και στη διεθνή αγορά. Αυτή η περίοδος της μεταβατικότητας, δεν αναιρεί την πιθανότητα αλλαγών στο μέλλον. Αντίθετα, τόσο ο Cable όσο και ο Garrett, αφήνουν ανοιχτό το ενδεχόμενο μελλοντικών αναδιαρθρώσεων προς την κατεύθυνση της αύξησης της διεθνοποίησης ή της διαμόρφωσης ενός πιο παγκοσμιοποιημένου συστήματος. Η συγκεκριμένη κατηγορία απόψεων αποτελεί τον ενδιάμεσο κρίκο ανάμεσα στις πρώτες τρεις που θεωρούν ότι παγκόσμια αγορά και εθνικό κράτος αλληλοσυγκρούονται με αποτέλεσμα τον περιορισμό της δύναμης του δεύτερου - και των δύο τελευταίων ομάδων, οι οποίες λαμβάνουν μια θέση ξεκάθαρα κριτική απέναντι στις απόψεις της έντασης της παγκοσμιοποίησης και της μείωσης της ικανότητας και της επιρροής του κράτους και των μηχανισμών του, όπως επίσης και σαφώς αντιπαρέχονται το επιχειρήμα της συγκρουσιακής σχέσης κράτους και παγκόσμιας αγοράς.

Η προτελευταία ομάδα συγγραφέων αποτελούμενη από τις προσεγγίσεις των Drache, Epstein και Hirst & Thompson, τοποθετεί στο προσκήνιο της

λειτουργίας του κράτους ένα σύνολο ιδιαίτερων χαρακτηριστικών, τα οποία έχουν την ικανότητα να «απορροφούν» τους κραδασμούς της παγκόσμιας αγοράς, διατηρώντας ταυτόχρονα ένα σημαντικό ποσοστό ανεξαρτησίας, τέτοιο ώστε να παραμένει κυρίαρχος παράγοντας σε ότι αφορά την λειτουργία του παγκόσμιου και του εθνικού οικονομικού και κοινωνικού συστήματος. Η σύγχρονη τάση της διεθνοποίησης των εθνικών αγορών με την ταυτόχρονη ενδυνάμωση της διεθνούς αγοράς, δεν αποτελεί διαμόρφωσης μιας νέας δομής του παγκόσμιου συστήματος, όπου τα εθνικά κράτη υποβαθμίζονται ή αντικαθίστανται από άλλες δομές. Αντίθετα, η σύγχρονη τάση της διεθνοποίησης είναι ένα αποτέλεσμα το οποίο τροφοδοτείται από τα ίδια τα εθνικά κράτη και τις πολιτικές τους επιλογές. Η ενδυνάμωση της διεθνούς αγοράς και των θεσμών της καθώς επίσης και η πίεση που ασκεί στα κράτη, δεν έχουν χαρακτήρα καταλυτικό, ούτε διαμορφώνουν κοινά αποτελέσματα για όλους. Η αύξηση της σημασίας του διεθνούς εμπορίου, της κίνησης του διεθνούς κεφαλαίου, των διεθνών οργανισμών, κ.α. δεν γίνονται αισθητά από όλα τα κράτη με τον ίδιο τρόπο. Οι προσεγγίσεις αυτής της κατηγορίας δίνουν ιδιαίτερη σημασία στα μοναδικά χαρακτηριστικά του κάθε εθνικού κράτους. Το κάθε ένα από αυτά έχοντας βασιστεί σε μοναδικά ιστορικά, αναπτυξιακά, οικονομικά, πολιτικά, κ.τ.λ. χαρακτηριστικά για τη διαμόρφωση της δομής, της λειτουργίας και του αναπτυξιακού του μοντέλου, βρισκόμενο αντιμέτωπο με την αυξημένη διεθνοποίηση, αντί να αποδυναμώνεται όπως οι υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης ισχυρίζονται, συνεχίζει να ασκεί το ρόλο του αναδιαρθρώνοντας τις δομές του προσκειμένου να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες που δημιουργούνται. Άρα τα κράτη πέρα από «τροφοδότες» της σύγχρονης τάσης διεθνοποίησης, έχουν την ικανότητα να προσαρμόζονται (αναδιαρθρώνοντας τις δομές και τις λειτουργίες τους) και να αντιστέκονται στις πιέσεις και τις αρνητικές συνέπειες που διαμορφώνει το διεθνές περιβάλλον.

Τέλος, η πέμπτη ομάδα στην παρούσα κατηγοριοποίηση θεωρεί ότι κράτος και παγκοσμιοποίηση αποτελούν δύο χαρακτηριστικά αλληλοεξαρτούμενα. Η άποψη αυτή προβάλλεται από τις σημαντικές προσεγγίσεις των Helleiner, Moran & Wright, Rodrik, Sassen, Wallerstein και Weiss, επισημαίνοντας ακριβώς το στοιχείο που περιγράφεται και στον τίτλο αυτής της κατηγορίας, ότι δηλαδή πάγιο χαρακτηριστικό του καπιταλισμού ήταν και είναι η ταυτόχρονη ύπαρξη του κράτους με μια τάση αύξησης της κινητικότητας του κεφαλαίου διεθνώς. Δύο είναι τα κύρια χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν τις απόψεις αυτής της κατηγορίας. Το πρώτο είναι η απόρριψη των προτάσεων που θεωρούν ότι η σημερινή παγκοσμιοποίηση αποτελεί μια μοναδική στην ιστορία κατάσταση του παγκόσμιου συστήματος. Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγουν μέσα από, την κριτική απόρριψη των προτάσεων των υποστηρικτών της παγκοσμιοποίησης, όπως η ντετερμινιστική προσέγγιση τεχνολογίας και οικονομίας ή παγκοσμιοποίησης (Weiss, 1999(2)), τη σημασία που έχει ακόμα και σήμερα η ταξική πάλη σε εθνικό επίπεδο (Wallerstein (1999(1)), τη συμπληρωματική σχέση κράτους και διεθνούς αγοράς (Rodrik 2000(1), Wallerstein (1999(1), Weiss 1999(2)). Τελικό συμπέρασμα αυτών των προσεγγίσεων είναι ότι η σύγχρονη τάση της αυξημένης διεθνοποίησης, απαιτεί την ύπαρξη του κράτους για την επιβίωσή της. Σε αντίθεση με την προηγούμενη ομάδα προσεγγίσεων όπου ιδιαίτερη σημασία κατείχε ο βαθμός της διεθνοποίησης, εδώ αυτό που έχει σημασία ανεξάρτητα από τον βαθμό διεθνοποίησης, είναι ότι οποιαδήποτε τέτοια τάση όσο μεγάλη ή μικρή κι αν είναι, έχει απόλυτη ανάγκη από τη συμβολή του κράτους και των λειτουργιών του για να υπάρξει. Αυτό γιατί το κράτος πρωτίτως αποτελεί τον εγγυητή και τον προστάτη των δικαιωμάτων της ιδιοκτησίας και των συμφερόντων

του κεφαλαίου. Η εξαφάνιση του κράτους, ή η αδυναμία του να ασκήσει τις λειτουργίες του, σημαίνει αυτόματα και την αδυναμία του καπιταλισμού να λειτουργήσει.

Η παραπάνω ομαδοποίηση των προσεγγίσεων αποτελεί το ένα μέρος της παρούσας έρευνας. Ένα δεύτερο μέρος διατυπώνεται μέσα από την ανάλυση της κάθε προσέγγισης. Στόχος δεν είναι μια απλή βιβλιογραφική καταγραφή των θέσεων για την παγκοσμιοποίηση και το κράτος. Αντίθετα, ο στόχος που θέτει η παρούσα έρευνα είναι να προχωρήσει περισσότερο, αναδεικνύοντας το πρότυπο του κράτους που η εκάστοτε προσέγγιση προβάλλει (ανάλογα πάντα και με τη θέση που λαμβάνει απέναντι στην έννοια και την πραγματικότητα της παγκοσμιοποίησης). Όλες οι προσεγγίσεις, είτε έμμεσα ασκώντας κριτική στη λειτουργία του σύγχρονου κράτους, είτε άμεσα προβάλλοντας ένα νέο πρότυπο κρατικής οργάνωσης και λειτουργίας, εξαρτούν την άποψη τους για τον τρόπο με τον οποίο το κράτος και η λειτουργία του διαμορφώνεται, από τη θέση την οποία λαμβάνουν απέναντι στην έννοια της παγκοσμιοποίησης. Κάθε μια από τις προσεγγίσεις που αναλύονται στην παρούσα εργασία παρουσιάζουν ένα συγκεκριμένο επιχείρημα και μια λιγότερο ή περισσότερο δομημένη άποψη για το ρόλο του κράτους κατά την διάρκεια της παρούσας περιόδου, υπό το πρίσμα των αλλαγών που επιφέρει η παγκοσμιοποίηση. Η εξαγωγή και η κωδικοποίηση αυτών των θέσεων για τις αλλαγές στο κράτος αποτελεί το δεύτερο σημαντικό αντικείμενο της εργασίας. Οι περιγραφές που γίνονται στα πλαίσια των προσεγγίσεων που επιλεχθήκαν σε αυτή την έρευνα, η κριτική που ασκείται στο κράτος, στην παγκοσμιοποίηση και στους θεσμούς που διαμορφώνονται από την επαφή και την τριβή αυτών των δύο στοιχείων, εκφράζουν άμεσα ή όπως τις περισσότερες φορές γίνεται έμμεσα και ένα συγκεκριμένο πρότυπο κρατικής λειτουργίας. Κάθε προσέγγιση είτε με σαφείς αναφορές όπως στην περίπτωση του Jessop ή του Cerny, είτε με έμμεσες αναφορές που πηγάζουν μέσα από την κριτική όπως στην περίπτωση της Strange, προβάλλει ένα συγκεκριμένο πρότυπο θέσπισης και λειτουργίας του σύγχρονου κράτους, στα πλαίσια ενός λιγότερο ή περισσότερο διεθνοποιημένου συστήματος. Όλες οι προσεγγίσεις που αναλύονται παρακάτω, χαρακτηρίζονται από το γεγονός ότι προβάλλουν ένα νέο ρόλο για το κράτος, ο οποίος βασίζεται στις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στο παγκόσμιο και εθνικό οικονομικό σύστημα μετά το τέλος της δεκαετίας του 1970. Ένα σημαντικό κομμάτι της παρούσας εργασίας στοχεύει στο να περιγράψει ακριβώς αυτή τη μορφή, τη δόμηση και τη λειτουργία του νέου κράτους, προσπαθώντας να εκμαιεύσει τις περισσότερες φορές την απάντηση.

Για να γίνει δυνατή η περιγραφή του τι είναι το κράτος σήμερα, «επιστρατεύονται» τέσσερα κομβικά ερωτήματα στα οποία καλούνται να «απαντήσουν» οι προσεγγίσεις. Το πρώτο είναι τα αίτια της κρατικής παρέμβασης, δηλαδή τι είναι αυτό που εξαναγκάζει το κράτος να παρέμβει σήμερα και ποια η διαφοροποίηση των σύγχρονων αιτιών από αυτές της προηγούμενης περιόδου²⁰. Για παράδειγμα η ιδεολογική κυριαρχία του κεϋνσιανού μοντέλου οικονομικής διαχείρισης, ώθησε το κράτος στην υλοποίηση ενός συνόλου εκτατικών οικονομικών πολιτικών μετά το τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου. Το τέλος αυτών των πολιτικών του κράτους, έρχεται με την κρίση, τη διόγκωση των ελλειμμάτων (και την εμφάνιση του φαινομένου του στασιμοπληθωρισμού) και την κυριάρχηση των νεοφιλελεύθερων προσεγγίσεων.

²⁰ Ως προηγούμενη ουσιαστικά προσδιορίζεται η κεϋνσιανή περίοδος η οποία συμβατικά αποδεχόμαστε ότι τερματίζεται με την κρίση στα τέλη της δεκαετίας του 1970.

Επόμενο ερώτημα που τίθεται στην προσπάθεια περιγραφής του προτύπου της κρατικής οργάνωσης που κάθε προσέγγιση υιοθετεί, είναι αυτό της μορφής. Ποια μορφή λαμβάνει το κράτος στα πλαίσια της σύγχρονης περιόδου και ποια η διαφοροποίησή της από την προηγούμενη περίοδο; Για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια της κεϋνσιανής περιόδου παρατηρούμε την οργάνωση του κράτους πρόνοιας, των κορπορατιστικών συστημάτων, τη σταθερή χρηματοδότηση των δημοσίων ελλειμμάτων, κ.τ.λ. Αυτή η μορφή παρέμβασης του κράτους αναδιαρθρώνεται μετά τα τέλη της δεκαετίας του 1970. Ακολουθώντας τις αλλαγές στην οικονομία και στην κυρίαρχη ιδεολογία, η κρατική παρέμβαση λαμβάνει μια ποιο έμμεση μορφή, η οποία χαρακτηρίζεται από τη μείωση του προστατευτισμού, την αναδιάρθρωση της φορολογικής πολιτικής υπέρ του κεφαλαίου, τη μεταβολή των πολιτικών απασχόλησης, αποδεδειγμένο από αυτές κ.α.

Μια άλλη απάντηση που καλούνται να δώσουν οι προσεγγίσεις είναι εκείνη των ορίων της κρατικής παρέμβασης. Με αυτό το ερώτημα είναι δυνατό να διακρίνουμε την έκταση της παρέμβασης του κράτους στους διάφορους τομείς της λειτουργίας της οικονομίας και της κοινωνίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό που περιγράφει ο Cerny (1999(1)), όπου παρουσιάζεται η σημαντική αναθεώρηση του χαρακτήρα και του περιεχομένου του ορισμού της σχέσης ιδιωτικών και δημοσίων αγαθών. Πάρα πολλά προϊόντα που κατά τη διάρκεια της κεϋνσιανής περιόδου χαρακτηρίζονταν ως δημόσια αγαθά, όπως η υγεία, η ασφάλιση, η άσκηση της μακροοικονομικής πολιτικής, κ.α. από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, αλλάζουν ορισμό και χαρακτήρα εντασσόμενα σε μια φιλελεύθερη λογική. Έτσι το κράτος, η πολιτική και οικονομική του παρέμβαση, αποσύρεται από σημαντικά κομμάτια που παλαιότερα ήταν αποκλειστικά δική του ευθύνη και αρμοδιότητα. Για αυτό το λόγο σήμερα βλέπουμε την είσοδο μη κυβερνητικών οργανισμών σε πολιτικές και δράσεις οι οποίες θεωρούνταν κατεξοχήν κρατικές. Αυτή η μετακίνηση των ορίων κοντά στο κυρίαρχο πολιτικό αίτημα της εποχής, δηλαδή την προώθηση της απελευθέρωσης της αγοράς και της αύξησης της ανταγωνιστικότητας σε διεθνές επίπεδο, αποτελεί ένα σημαντικό κομμάτι της προσπάθειας ορισμού και περιγραφής των αλλαγών στη λειτουργία του σύγχρονου κράτους.

Τέλος ένα τέταρτο ερώτημα τίθεται για το πώς το εθνικό κράτος λαμβάνει την απαραίτητη νομιμοποίηση που χρειάζεται, προκειμένου να μπορεί να ασκήσει το ρόλο του. Η δύναμη που έχει το κράτος να επιβάλλει την πολιτική του, βασίζεται στην ικανότητα του να αντλεί νομιμοποίηση από τους πολίτες και τις ομάδες ισχύος. Για παράδειγμα, κατά την μεταπολεμική περίοδο η ευρεία αναδιανομή πλούτου μέσω του κράτους πρόνοιας αποτέλεσε κομβικό στοιχείο νομιμοποίησης και αυξημένης αποτελεσματικότητας των πολιτικών του. Το τέλος της κεϋνσιανής περιόδου και η αδυναμία του να ασκήσει πολιτικές ευρείας κοινωνικής αναδιανομής, ή η αναποτελεσματικότητά του στο να εξασφαλίσει μέσα από τις παραδοσιακές κρατικές πολιτικές την ανάκαμψη, σήμανε και μια σημαντική κρίση στην αξιοπιστία και τη νομιμοποίηση του κρατικού ρόλου στην οικονομία και την κοινωνία, γεγονός που φαίνεται από τη μετέπειτα κρίση αξιοπιστίας και την τάση απαξίωσής του. Κάθε ένας από τους συγγραφείς που αναλύονται παρακάτω προβάλλουν ένα συγκεκριμένο στοιχείο που νομιμοποιεί την πολιτική που ασκείται από το κράτος. Έτσι για παράδειγμα, ο Cerny επισημαίνει ότι ο νομιμοποιητικός παράγοντας για το κράτος σήμερα δεν είναι τόσο η αναδιανομή αλλά η αποδοτικότητά του στην εύρεση και υλοποίηση γρήγορων και αποτελεσματικών πολιτικών απαντήσεων και πρακτικών μέτρων

απέναντι στην αυξημένη ταχύτητα αλλαγής των συνθηκών σε ένα έντονα διεθνοποιημένο σύστημα κρατών.

Όλα τα παραπάνω καλούνται να περιγράψουν την απάντηση στο ερώτημα τι είναι το κράτος σήμερα. Κάθε προσέγγιση, μέσα από την κριτική που ασκεί, προβάλλει άμεσα ή έμμεσα, ένα συγκεκριμένο πρότυπο κρατικής οργάνωσης και λειτουργίας. Τα ερωτήματα που θέτονται και οι απαντήσεις που δίνονται σε αυτά, προσπαθούν να ορίσουν, να περιγράψουν και να καταγράψουν τα δομικά στοιχεία κάθε προτύπου, προκειμένου να διαμορφωθεί μια σαφή εικόνα για το τι είναι κράτος για κάθε μια προσέγγιση.

Το Κράτος στις Θεωρίες για την Παγκοσμιοποίηση

1. ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ: ΤΟ «ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ»: Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΙΧΙ ΟΗΜΑΕ

Στις νεοφιλελεύθερες θεωρίες της δεκαετίας του 1990, κυριαρχεί η έννοια της διεθνούς οικονομίας. Η προσέγγιση του Οημαε, περιέχει όλα τα χαρακτηριστικά μιας νεοφιλελεύθερης προσέγγισης: την «οικονομία δίχως σύνορα», την απόλυτη πίστη στη λειτουργία του «αόρατου χεριού» και στην ικανότητα της αγοράς για άνοδο του βιοτικού επιπέδου και αποδοτικότερη κατανομή των παραγωγικών συντελεστών²¹. Για αυτό το λόγο και η Weiss (1999: 169) προσδίδει στον Οημαε τον χαρακτηρισμό του «παγκόσμιου νεοκλασικιστή» (global neo-classicist). Είναι πολύ πιθανό ο τίτλος να παραπλανά τον αναγνώστη της κατηγορίας αυτής. Με μια πρώτη ματιά το επιχείρημα του Οημαε για την παγκοσμιοποίηση και τις συνέπειές της στο κράτος, το ρόλο και τη λειτουργία του, υιοθετεί μια ακραία νεοφιλελεύθερη ρητορική. Επιλέγοντας τη χρήση μιας σκληρής γλώσσας σε σχέση με το κράτος, την εθνική αγορά, τα εθνικά σύνορα, κ.α. καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η έννοια της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης δεν συσχετίζεται με αυτή της διεθνοποίησης (δηλαδή της απλής αύξησης της κινητικότητας των αγαθών, των παραγωγικών συντελεστών και των ανθρώπων) αλλά προσιδιάζει σε έναν κόσμο όπου η γεωγραφία δεν έχει καμία σημασία. Το ίδιο ισχύει και για το χρόνο, την απόσταση, την κινητικότητα όλων των στοιχείων της παραγωγής τα οποία είναι σε απόλυτο βαθμό αναπτυγμένα, ενώ η γνώση της

²¹ Για μια πλήρη περιγραφή της έννοιας και των ιστορικών χαρακτηριστικών της μετάβασης από το κεϋνσιανό μοντέλο στο σύγχρονο νεοφιλελεύθερο βλέπε Harvey (2005).

αγοράς κατά το νεοφιλελεύθερο πρότυπο αγγίζει και αυτή τον ύψιστο βαθμό²². Αυτή η πρώτη ανάγνωση της προσέγγισης του Ohmae τον καταχωρεί αυτόματα στην πιο ακραία νεοφιλελεύθερη προσέγγιση του «παγκόσμιου νεοκλασικισμού», όπου εμφανίζεται πεπεισμένος ότι η παγκοσμιοποίηση αποτελεί μια πραγματικότητα. Ενταγμένος σε αυτή την ακραία κατηγορία, φαίνεται συνεπής η πεποίθησή του για την τάση διαμόρφωσης ενός «κόσμου δίχως σύνορα» και το «τέλος τους κράτους». Όπως ο ίδιος γράφει:

«Εφόσον τα έθνη – κράτη δημιουργήθηκαν για να συναντούν τις ανάγκες μιας παλαιότερης ιστορικής περιόδου, δεν έχουν τη θέληση, τους πόρους, τη φερεγγυότητα, τα εργαλεία, ή την πολιτική βάση, για να παίξουν ένα αποτελεσματικό ρόλο στην οικονομία δίχως σύνορα του σήμερα.

... τα παραδοσιακά έθνη – κράτη έχουν γίνει αφύσικες, ακόμα και αδύνατες, επιχειρηματικές μονάδες σε μια παγκόσμια οικονομία» (Ohmae, 1995(2): 5).

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά τον κατατάσσουν σε μια ξεχωριστή κατηγορία, μιας και αποτελεί την πιο ηχηρή διατύπωση του νεοφιλελεύθερου μοντέλου όσο αφορά στο θέμα της παγκοσμιοποίησης και του κράτους. Ενώ και άλλες προσεγγίσεις προβάλλουν παρόμοια επιχειρήματα (όπως αυτή της Strange που ακολουθεί παρακάτω), η παρούσα αποτελεί από μόνη της μια ιδιαίτερη κατηγορία, λόγω της γλώσσας που χρησιμοποιείται προκειμένου να περιγραφεί η σύγχρονη πραγματικότητα, όπως επίσης και λόγω της σιγουριάς που εκφράζεται, άλλοτε ότι η παγκοσμιοποίηση είτε είναι προ των πυλών και άλλοτε ότι σήμερα ολοκληρώνεται, γεγονός που θα φανεί και παρακάτω.

Ο Ohmae, προσπαθώντας να ερμηνεύσει τις αλλαγές στο παγκόσμιο σύστημα μετά την κρίση στα τέλη της δεκαετίας του 1970, διαχωρίζει δύο σημαντικές περιόδους του παγκόσμιου συστήματος. Οι περίοδοι αυτοί τοποθετούνται χρονικά με ορόσημο το τέλος του ψυχρού πολέμου. Όπως επισημαίνει το μεταπολεμικό ψυχροπολεμικό κλίμα, αποτέλεσε το κυριότερο χαρακτηριστικό που προσδιόρισε τα πολιτικά και οικονομικά σύνορα του κόσμου. Μέσα σε αυτό το κλίμα αναπτύχθηκε η «παντοδυναμία των εθνικών κυβερνήσεων», η οποία βέβαια δεν εφευρέθηκε μετά το 1950, αλλά ξεκινά από τον 18^ο αιώνα. Η πολιτική σύγκρουση των δύο αντίπαλων συνασπισμών, οδήγησε

²² Με τον όρο νεοφιλελευθερισμός, υιοθετείται ο ορισμός που δίνει ο Harvey (2005: 2), ο οποίος επισημαίνει ότι ο «Νεοφιλελευθερισμός είναι εκ πρώτης όψης μια εφαρμόσιμη θεωρία της πολιτικής οικονομίας η οποία διατείνεται ότι η ανθρώπινη ευημερία μπορεί καλύτερα να προωθηθεί απελευθερώνοντας την ατομική επιχειρηματική κίνηση και ικανότητα μέσα σε ένα θεσμικό πλαίσιο το οποίο χαρακτηρίζεται από σταθερά δικαιώματα ατομικής ιδιοκτησίας, ελεύθερες αγορές και ελεύθερο εμπόριο. Ο ρόλος του κράτους είναι να διαμορφώσει και να διατηρήσει ένα θεσμικό πλαίσιο κατάλληλο για τις παραπάνω πρακτικές. Το κράτος είναι υποχρεωμένο να εγγυηθεί, για παράδειγμα, την ποιότητα και την ακεραιότητα του χρήματος. Πρέπει επίσης να θεσπίσει εκείνες τις στρατιωτικές, αμυντικές, αστυνομικές και νομικές δομές προκειμένου να διασφαλίσει τα δικαιώματα της ατομικής ιδιοκτησίας και να εγγυηθεί, ακόμα και με τη βία αν χρειαστεί, την ορθή λειτουργία των αγορών. Κατ' επέκταση, αν οι αγορές δεν υπάρχουν (σε τομείς όπως η γη, το νερό, η εκπαίδευση, η ιατρική περίθαλψη, η κοινωνική ασφάλιση, ή η περιβαλλοντική μόλυνση) τότε πρέπει να δημιουργηθούν, με τη δράση του κράτους αν είναι απαραίτητο. Όμως πέρα από όλα αυτά, το κράτος δεν θα πρέπει να ρισκάρει. Η παρέμβαση του κράτους στις αγορές (από τη στιγμή που εφαρμόζεται) θα πρέπει να περιορίζεται στο ελάχιστο γιατί, σύμφωνα με τη θεωρία, το κράτος πιθανότατα δεν μπορεί να προσφέρει αρκετές πληροφορίες για τις τιμές και γιατί οι διάφορες ομάδες συμφερόντων μοιραία θα παραμερίσουν την παρέμβαση του κράτους για το δικό τους συμφέρον».

στον κατακερματισμό του παγκόσμιου συστήματος σε κλειστά ισχυρά εθνικά κράτη τα οποία, σύμφωνα με τον Ohmae, ασκούσαν απόλυτο έλεγχο στο εσωτερικό τους ενώ στο εξωτερικό δρούσαν με κύρια χαρακτηριστικά την ισχύ τους, την αυτονομία και την ανεξαρτησία. Σε αυτά τα πλαίσια το εθνικό κράτος αποτέλεσε την κυρίαρχη οικονομική μονάδα, εντός της οποίας υλοποιήθηκε η καπιταλιστική ανάπτυξη κατά τη συγκεκριμένη περίοδο.

Στα παραπάνω συνέβαλε και το γεγονός ότι η αγορά σε διεθνές επίπεδο δεν ήταν δυνατό να λειτουργήσει. Το ψυχροπολεμικό κλίμα, δεν επέτρεπε την απελευθέρωση των αγορών σε διεθνές επίπεδο. Μέσα σε μια κατακερματισμένη και γεμάτη ανυπέβλητα όρια και απαγορεύσεις διεθνή αγορά, άμεση συνέπεια ήταν και η αδυναμία των μηχανισμών της να λειτουργήσουν αυτόνομα και να ρυθμίσουν τη διαδικασία της καπιταλιστικής συσσώρευσης και της δημιουργίας πλούτου και να πετύχουν τη βέλτιστη κατανομή του κεφαλαίου και της επένδυσης σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι καταναλωτές είχαν περιορισμένη πληροφόρηση, αποτέλεσμα του ασφυκτικού ελέγχου και της «λογοκρισίας» που ασκούσε στην κίνηση της πληροφορίας το κράτος. Ουσιαστικά, το κράτος κατά την περίοδο πριν την απελευθέρωση των συνόρων και των αγορών, αποτελούσε τον απόλυτο άρχοντα στο διεθνές σύστημα. Η αγορά αδυνατούσε να ασκήσει αυτορρυθμιστικό ρόλο εξαιτίας της έλλειψης της αναγκαίας πληροφόρησης και της απαραίτητης ελευθερίας στην κίνησή της. Από την άλλη πλευρά το εθνικό κράτος και οι μηχανισμοί του, τόσο πολιτικά όσο και οικονομικά, κατείχαν εργαλεία παρέμβασης που το τοποθετούσαν στην θέση του κυρίαρχου, όσο αφορά την δυνατότητα του να ελέγχει και να καθοδηγεί την οικονομία. Ο έλεγχος στην διακίνηση των πληροφοριών, ιδεολογικά ασκούσε πίεση ενδυναμώνοντας τον εθνικό τους χαρακτήρα, ενώ οικονομικά έδινε την δυνατότητα να ελέγχει την κίνηση της επένδυσης.

Οι κρατικές πολιτικές κατά τη διάρκεια του ψυχρού πολέμου ενισχύονταν και νομιμοποιούνταν στα μάτια των πολιτών, εξαιτίας ενός επιπλέον στοιχείου. Αυτό δεν ήταν άλλο από την επιτυχία που είχε η παρέμβαση του κράτους στο να παράγει πλούτο ως άμεσος παραγωγός ή έμμεσα με την προώθηση εθνικών στρατηγικών επιχειρήσεων. Ο Ohmae, διόλου τυχαία, επισημαίνει με τρανταχτό τρόπο ότι οι κεϋνσιανές πολιτικές της περιόδου του ψυχρού πολέμου ήταν απόλυτα επιτυχημένες. Η κρατική πολιτική παρέμβαση σε οικονομικό επίπεδο, κατείχε την ικανότητα να μετατρέπεται σε «δυναμική αποδοτική μηχανή της δημιουργίας του πλούτου» (Ohmae, 1995(2): 12). Οι συγκεκριμένες ιστορικές ανάγκες της περιόδου, συμβάδισαν απόλυτα με την παρεμβατική τακτική του εθνικού κράτους. Επιπλέον η παρεμβατική πολιτική του, σε πάρα πολλούς τομείς που εκτεινόταν πολύ πέρα από το οικονομικό χώρο, ήταν απαραίτητη για την υλοποίηση ενός επιτυχημένου κύκλου της καπιταλιστικής διαδικασίας συσσώρευσης.

Χαρακτηριστική του νεοφιλελεύθερου πολιτικό – οικονομικού δόγματος των δύο τελευταίων δεκαετιών, είναι η αναφορά στην πώση των καθεστώτων του πρώην ανατολικού μπλοκ, ως δείγμα της δυναμικής και της παγκοσμιοποίησής του. Η ανάλυση του Ohmae, ξεκινώντας από την περιγραφή του τέλους του εναλλακτικού μοντέλου διαχείρισης των σοβιετικών καθεστώτων, σε συνδυασμό με την παντοδυναμία των τεχνολογικών εξελίξεων, προσπαθεί να αποδείξει την ανωτερότητα του νεοφιλελεύθερου παραδείγματος και τη δυνατότητα εφαρμογής του σε όλο τον κόσμο ανεξαιρέτως. Υπό αυτό το πρίσμα, αγνοεί τελείως εκείνους τους κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες, τις κοινωνικές σχέσεις και την ιστορική

δυναμική του εκάστοτε εθνικού χώρου και της ευρύτερης περιοχής του (Marshall, 1996).

Η θέση του Ohmae που υποστηρίζει την παντοδυναμία του εθνικού κράτους και την απόλυτη ικανότητα του να ελέγχει σημαντικούς τομείς της κοινωνικής και οικονομικής λειτουργίας του συστήματος στα πλαίσια των ορίων των συνόρων του, αποτελεί την βάση του επιχειρήματος του. Με βάση αυτό το επιχειρήμα προχωρά στο να υποστηρίξει ότι ενώ παλαιότερα το κράτος «ασκούσε» την παντοδυναμία του εντός των συνόρων του, σήμερα χάνει αυτή την δυνατότητα αφού τρίτοι παράγοντες εισέρχονται στον εθνικό χώρο και αναλαμβάνουν αρμοδιότητες που αυτό κατείχε. Το επιχειρήμα του αυτό, συναντά σημαντικές αντιρρήσεις, αφού πολλοί είναι αυτοί που υποστηρίζουν ότι το κράτος και παλαιότερα δεν ήταν ο απόλυτος κυρίαρχος του χώρου του. Τα κράτη πάντα λειτουργούσαν στα πλαίσια μιας δεδομένου τύπου και χρόνου ισορροπίας δυνάμεων, γεγονός που ίσχυε τόσο για το εσωτερικό τους όσο και για τις εξωτερικές του σχέσεις. Όπως επισημαίνει ο Holton (1998), παρά το ότι η εντύπωση της απόλυτης εθνικής κυριαρχίας κατά την διάρκεια της εν λόγω περιόδου είναι ψευδής, αυτή φαίνεται να βρίσκει πρόσφορα έδαφος με την παγκοσμιοποίηση να την τροφοδοτεί και να την ενισχύει. Άλλοι επισημαίνουν ότι αυτό που φαίνεται σήμερα ως μείωση της ικανότητας του κράτους να ελέγξει το χώρο του, δεν είναι τίποτα άλλο από μια τάση αναδιοργάνωσης των λειτουργιών, όπου κάποιες αποδυναμώνονται και κάποιες άλλες αποκτούν νέα μεγαλύτερη ισχύ (Scholte, 2000). Γεγονός είναι ότι αρκετοί είναι αυτοί που επισημαίνουν ότι το κράτος ουδέποτε στην ιστορία της εξέλιξης του κατάφερε να ασκήσει απόλυτο έλεγχο στους πολίτες και τις κοινωνικοοικονομικές δυνάμεις, ούτε οι πολιτικές του επιλογές χαρακτηρίζονταν από απόλυτο βαθμό αποτελεσματικότητας.

Ανεξάρτητα από την κριτική που ασκείται, το επιχειρήμα του Ohmae δεν διατυπώνεται τυχαία. Η προβολή της αποτελεσματικότητας της κρατικής πολιτικής κατά την διάρκεια της περιόδου του Ψυχρού Πολέμου, ενισχύει το επιχειρήμα που την καταδεικνύει ως υπεύθυνη για τα προβλήματα και κατ'επέκταση την αναποτελεσματικότητα της σήμερα. Αυτό που έχει σημασία από τα παραπάνω, είναι ότι η όλη δομή του επιχειρήματος του Ohmae ανατρέπεται από την στιγμή που κάποιος αντικρούσει την θέση του για την παλαιότερη παντοδυναμία του κράτους. Αν το κράτος κατά τη διάρκεια της προ της παγκοσμιοποίησης εποχής δεν ήταν απόλυτο κυρίαρχο στον εσωτερικό του χώρο όσο και στο εξωτερικό, τότε και σήμερα η παγκοσμιοποίηση δεν φέρνει κάτι το πρωτόγνωρο ούτε κάτι το διαφορετικό. Ακόμα και αν είναι υπαρκτή δεν αναιρεί σε τίποτα τον παραδοσιακό ρόλο του κράτος στον κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικοideολογικό τομέα.

Σύμφωνα με τα λεγόμενα του Ohmae, στην μείωση της κρατικής αποτελεσματικότητας συντέλεσε το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, σημείο ορόσημο, όπως ειπώθηκε και παραπάνω, για την αναδιάρθρωση της δομής του παγκόσμιου συστήματος και την διαμόρφωση των προϋποθέσεων της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης. Η συνέπεια αυτή αποδίδεται στο γεγονός ότι οποιαδήποτε προσπάθεια διαφυγής από την εθνική περίμετρο, σε οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό και πολιτιστικό επίπεδο συντρίβονταν στο τοίχος του ψυχροπολεμικού διχασμού. Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου αποτελεί ταυτόχρονα και το τέλος του απομονωτισμού των εθνικών περιοχών, μιας και παραμερίζονται τα παραπάνω εμπόδια που περιόριζαν την κινητικότητα, με αποτέλεσμα μια εκ βάθρων αναδιάρθρωση των μηχανισμών και των δρώντων που δραστηριοποιούνται στο παγκόσμιο σύστημα. Άρα, ούτε τα κράτη ούτε ο ψυχροπολεμικός διχασμός πλέον

επιηρεάζουν και διαμορφώνουν την σημερινή πραγματικότητα σε διεθνές επίπεδο. Κατ' αυτή την έννοια για πρώτη φορά μετά από πολλές δεκαετίες απελευθερώνονται οι δυνάμεις της παγκόσμιας αγοράς, που εκμεταλλευόμενες τις εξελίξεις στους τομείς της τεχνολογίας, των επικοινωνιών και των μεταφορών, αναπτύσσονται σταδιακά παραμερίζοντας το κράτος και αποδυναμώνοντας το. Η ερμηνεία που δινόταν στο εθνικό συμφέρον κατά την διάρκεια του ψυχρού πολέμου και η βία ή ο περιορισμός που ασκούσε το κράτος στους πολίτες και τις κοινωνικές και οικονομικές δυνάμεις του, λάμβανε την απαραίτητη νομιμοποίηση από την ανάγκη της προστασίας από τον αντίπαλο. Αυτή η πολιτική επιχειρηματολογία του κράτους χάνει την ισχύ της με το τέλος του ψυχρού πολέμου. Έτσι το κράτος χάνει την νομιμοποίηση που λάμβανε προκειμένου να ασκεί τον ρόλο, έτσι όπως αυτός είχε παγιωθεί κατά την συγκεκριμένη περίοδο. Για πρώτη φορά μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο τα πολιτικά εμπόδια της κίνησης ανθρώπων, κεφαλαίων αλλά και ιδεών και πληροφοριών αίρονται με αποτέλεσμα μια μοναδική για την ιστορία κινητικότητα σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας.

Λίγο πριν το τέλος του ψυχρού πολέμου, για τον Ohmae, λαμβάνει χώρα μια εξίσου σημαντική αλλαγή. Παρατηρείται η σταδιακή αποδυνάμωση της ικανότητας της κρατικής πολιτικής να δημιουργεί αναπτυξιακές τάσεις. Ο παρεμβατικός ρόλος του κράτους που αποσκοπούσε στην δημιουργία συνθηκών ανάπτυξης, που λειτούργησε με μεγάλη επιτυχία κατά την διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου, στην μετά – ψυχροπολεμική εποχή αποτυγχάνει²³. Έτσι ο συνδυασμός του τέλους των πολιτικών αιτιών της απομόνωσης και της περιχαράκωσης των εθνικών κρατών, με το τέλος της οικονομικής αποτελεσματικότητας των κεϋνσιανών παρεμβάσεων από την πλευρά της κρατικής οικονομικής πολιτικής, αποτέλεσαν τα δύο καιρία χαρακτηριστικά, που οδήγησαν στην αναδιάρθρωση του διεθνούς συστήματος των εθνικών κρατών, του εσωτερικού των εθνικών αγορών και εν τέλει στην τάση της δημιουργίας ενός κόσμου δίχως σύνορα. Η ανικανότητα της κρατικής παρέμβασης σήμερα να δημιουργήσει πλούτο, αλλάζει την στάση της κοινωνίας και των πολιτών απέναντι του. Η ανάπτυξη των δυνάμεων της αγοράς, οι οποίες δεν περιορίζονται από πολιτικά ή γεωγραφικά όρια και ταυτόχρονα λειτουργούν κατά τον αποδοτικότερο τρόπο (σύμφωνα με το φιλελεύθερο παράδειγμα του «αόρατου χεριού»), αίρουν το παλαιότερο νόμιμο δικαίωμα του κράτους να παρεμβαίνει στην κοινωνία και την οικονομία. Το συμπέρασμα από τα παραπάνω είναι ότι μετά την δεκαετία του 1970, αίρονται τόσο τα οικονομικά όσο και τα πολιτικά και ιδεολογικά επιχειρήματα που καθόριζαν το παρεμβατικό ρόλο του κράτος σε εθνικό και διεθνές επίπεδο.

Οι παραπάνω ιστορικές αλλαγές είχαν ως αποτέλεσμα να αναδειχτούν τέσσερα νέα χαρακτηριστικά του σύγχρονου παγκόσμιου οικονομικού συστήματος. Αυτά αφορούν τις αλλαγές στους τομείς της επένδυσης, της βιομηχανίας, των τεχνολογιών της πληροφορίας και των προτιμήσεων των καταναλωτών (τα τέσσερα «I's» όπως τα ονομάζει, δηλαδή, Investment, Industry,

²³ Και σε αυτό το σημείο, φαίνεται η αντίληψη του Ohmae για τον ρόλο του κράτους κατά την διάρκεια της κεϋνσιανής περιόδου. Η αντίληψη του για το κράτος της περιόδου αυτής είναι ότι ασκεί με απόλυτη επιτυχία την παρεμβατική του πολιτική, δίχως να λαμβάνει υπόψη άλλους παράγοντες της περιόδου, που πιθανότατα να επέτρεψαν την εξασφάλιση υψηλών ρυθμών ανάπτυξης. Ξανά διατυπώνεται μια επιφανειακή προσέγγιση της λειτουργίας του κράτους κατά την παραπάνω περίοδο, προκειμένου να επικριθεί το επιχείρημα του για την αποτυχία του στην σύγχρονη περίοδο.

Information Technology & Individual Consumers). Κυρίαρχο χαρακτηριστικό, είναι η ικανότητα τους να λειτουργούν και να αναπτύσσονται εκτός των εθνικών ορίων, αφού χαρακτηρίζονται από το στοιχείο της ευελιξίας που τους δίνει την δυνατότητα να μετακινούνται, αποδυναμώνοντας οποιαδήποτε προσπάθεια άσκησης ελέγχου ή περιορισμού τους από την πλευρά του εθνικού κράτους. Τα τέσσερα αυτά χαρακτηριστικά, καταργούν τον οικονομικό ρόλο κράτους και κατά συνέπεια το αποδυναμώνουν και πολιτικά, αφού και προσδιορίζονται από την ευελιξία και την ικανότητα τους να μετακινηθούν ανά τον κόσμο, αναζητώντας τις ιδανικές προϋποθέσεις για να κινήσουν την παραγωγική διαδικασία. Η βέλτιστη κατανομή των πόρων ανά τον κόσμο, γίνεται μέσα από την αγορά, δίχως να είναι πλέον αναγκαία η παρέμβαση του κράτους (Ohmae, 1995(2)). Η «νέα εποχή» προσδιορίζεται από την «οικονομία δίχως σύνορα» (borderless economy), στην οποία το εθνικό πλαίσιο αναφοράς περνά σε δεύτερη μοίρα ή εξαφανίζεται, κάτω από την πίεση της αλληλεξάρτησης σε παγκόσμιο, περιφερειακό (regionalization) και τοπικό επίπεδο (localization). Η τάση της «περιφερειοποίησης» και κατ' επέκταση της δημιουργίας «περιφερειακών κρατών» (regional states) (που δεν ταυτίζονται, παρά μόνο κατά τύχη, με τα εθνικά σύνορα), αποτελεί το νέο πλαίσιο αναφοράς της οικονομικής δραστηριότητας, σε αντικατάσταση της παραδοσιακής κρατικής διάρθρωσης του συστήματος. Σε αυτό η αγορά λειτουργεί «ελεύθερα», μακριά από την κρατική παρεμβατικότητα στις ατομικές επιλογές, στην κατανομή των πόρων, κτλ. η οποία όπως αναφέρθηκε και παραπάνω αδυνατεί να παρέμβει αποτελεσματικά (ο.π. xv).

Για τον Ohmae η ένταση της κίνησης του κεφαλαίου και της επένδυσης, αποτελεί το πρώτο χαρακτηριστικό που καθορίζει την μορφή της οικονομίας δίχως σύνορα. Η πρωτοφανής ταχύτητα και ο επίσης πρωτοφανής όγκος της, αποτελούν το ισχυρότερο δείγμα της τάσης προς την παγκοσμιοποίηση, θεωρώντας ότι αυτά τα μεγέθη εμφανίζονται για πρώτη φορά σε τέτοια ένταση. Σε αυτή την άποψη πολλοί είναι εκείνοι που ασκούν κριτική, όχι τόσο όσο αφορά την ύπαρξη της κινητικότητας του κεφαλαίου, όσο στην υπόθεση ότι αποτελεί ένα πρωτοφανές φαινόμενο. Για αυτούς, η αυξανόμενη και ελεύθερη κίνηση του κεφαλαίου ούτε τόσο πρωτοφανής είναι, ούτε τόσο ελεύθερη όσο προβάλλεται. Αντίθετα, είναι γεωγραφικά περιορισμένη (γεγονός που σημαίνει και την ελλιπή πληροφόρηση παρά την βελτίωση των μηχανισμών της επικοινωνίας), ποσοτικά συγκρίνεται με παλαιότερες περιόδους και ακόμα και σήμερα καθορίζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό από τα εσωτερικά χαρακτηριστικά κάθε χώρας. Ο βαθμός της ικανότητας και της δυνατότητας κάθε χώρας να αντισταθεί στις οικονομικές πιέσεις των πολυεθνικών επιχειρήσεων και του διεθνούς κεφαλαίου, διαμορφώνουν αντίστοιχα και τους όρους της κίνησης του κεφαλαίου διεθνώς. Μία άλλη αντίρρηση που διατυπώνεται είναι ότι η αυξημένη κινητικότητα του κεφαλαίου δεν είναι πρωτοφανής με βάση της ιστορία του καπιταλιστικού συστήματος. Περίοδοι ανάπτυξης όπως αυτή στις αρχές του αιώνα, δεν οδήγησαν σε καμία περίπτωση στο τέλος του ρόλου και της σημασίας του κράτους για το σύστημα, αλλά αντίθετα στην αυξανόμενη εισαγωγή του ως καθοριστικός ρυθμιστικός παράγοντας στην οικονομία. Η σύγχρονη περίοδος ανάπτυξης του παγκόσμιου συστήματος, χαρακτηρίζεται από την αύξηση των πιέσεων που ασκεί το διεθνές κεφάλαιο στα κράτη, όμως σε καμία περίπτωση δεν είναι δυνατό να υποστηριχτεί ότι αυτή η πίεση συμβάλει στο τέλος του κράτους, με την έννοια που ο Ohmae περιγράφει (Βεργόπουλος, 1999).

Οι αλλαγές στην δομή της βιομηχανικής παραγωγής και στην επιχειρηματική κινητικότητα, μέσα από την αύξηση της κίνησης της

πληροφορίας, προβάλλεται ως καθοριστικός παράγοντας ανάπτυξης παγκόσμιων επιχειρηματικών στρατηγικών, πολυεθνικών επιχειρήσεων και νέων μορφών διοίκησης (management) που χαρακτηρίζονται από τον παγκόσμιο προσανατολισμό τους. Από τα τέσσερα χαρακτηριστικά που προβάλλει ο Ohmae ως κινητήριες δυνάμεις του «κόσμου δίχως σύνορα», πιο ισχυρό εμφανίζεται αυτό των αλλαγών που υλοποιούνται στην βιομηχανική παραγωγή. Είναι γεγονός ότι οι τεχνολογίες των επικοινωνιών και των νέων μορφών διοίκησης, προσφέρουν σήμερα την δυνατότητα κατακερματισμού της αλυσίδας της παραγωγής σε όλο και μικρότερα παραγωγικά κομμάτια, προσφέροντας στις επιχειρήσεις την δυνατότητα να μεταφέρουν μέρη της παραγωγής τους γρήγορα και με χαμηλό κόστος.

Η πραγματικότητα που σχετίζεται με την ευελιξία του κεφαλαίου, όσο και με τις προοπτικές της ολοκλήρωσης της διεθνούς αγοράς και την διάσπαση της αλυσίδας της παραγωγής, δεν αποτελούν το μονόδρομο που παρουσιάζει ο Ohmae. Το κεφάλαιο δεν είναι ένα συμπαγές σύνολο δίχως αντιθέσεις. Απεναντίας όπως επισημαίνει ο Frieden (1991), το κεφάλαιο σήμερα χαρακτηρίζεται από μια βασική βραχυπρόθεσμη και μεσοπρόθεσμη αντίθεση ανάμεσα στις ευέλικτες μορφές που λαμβάνει και τους προστατευμένους, εθνικά προσανατολισμένους τομείς του.

Πέρα από αυτό, τόσο οι πολυεθνικές επιχειρήσεις όσο και η ΞΑΕ, εξαρτώνται από την εθνική βάση τους και υπόκεινται σε περιορισμούς που τα κράτη και οι εσωτερικές τους οικονομικές συνθήκες θέτουν, ενώ ακόμα και σήμερα στο μεγαλύτερο όγκο τους παραμένουν εθνικές επιχειρήσεις με διεθνή προσανατολισμό, με το διευθυντικό τους προσωπικό να στελεχώνεται με άτομα ίδιας εθνικότητας με την χώρα καταγωγής. Η τάση των πολυεθνικών επιχειρήσεων σήμερα να διασπούν την παραγωγή τους σε διάφορα μέρη ανά τον κόσμο, δεν σημαίνει ότι όλα τα κομμάτια της παραγωγής μετακινούνται ελεύθερα. Αντίθετα, παρατηρείται ότι οι πολυεθνικές επιχειρήσεις βασίζουν την E&A καθώς και τον πυρήνα της διοικητικής τους διαχείρισης στην μητρική χώρας, στο κεντρικό κομμάτι της επιχείρησης και εξάγουν τις μονάδες έντασης εργασίας. Αυτή η τακτική, σχετίζεται με το ρόλο που παίζουν τα εθνικά κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά, όπως για παράδειγμα, η ποιότητα του εργατικού δυναμικού μιας χώρας, οι πρώτες ύλες, οι υποδομές της παραγωγής, κ.α.

Η αυξημένη κινητικότητα της πληροφορίας είναι πιθανό να συνεπάγεται και την ευκολότερη πρόσβαση σε νέες επιλογές (προϊόντα, πληροφορίες, ενημέρωση, κ.τ.λ.), αλλά δεν είναι και αυτονόητο ότι η πρόσβαση αφορά όλο και περισσότερους πολίτες. Η γεωγραφικά περιορισμένη παραγωγή των τεχνολογικών καινοτομιών, υποδηλώνει ότι και η πρόσβαση σε αυτή δεν είναι ευκολότερη και ταχύτερη, όπως υποστηρίζει ο Ohmae. Για παράδειγμα, αρκετές φορές οι πολυεθνικές επιχειρήσεις δεν έχουν ανάγκη το χαμηλό κόστος εργασίας και δεν αποφασίζουν με βάση αυτό, ειδικά όταν οι επενδύσεις τους σχετίζονται με την υψηλή τεχνολογία (Holton, 1998). Η αυξανόμενη κινητικότητα και εμπορευματική αξία της τεχνολογίας και της πληροφορίας, δεν σημαίνει αυτόματα την καλύτερη και πληρέστερη ενημέρωση. Με βάση την κατανομή της παραγωγής της τεχνολογίας ανά τον κόσμο, παρατηρείται ότι περιορίζεται γεωγραφικά σε ένα ελάχιστο αριθμό κρατών και σε ένα επίσης πολύ μικρό αριθμό πολυεθνικών επιχειρήσεων. Η επένδυση σε νέα υψηλής τεχνολογίας προϊόντα αποτελεί μια επιχειρηματική δραστηριότητα με πολύ υψηλό κόστος, που μόνο παραγωγικές επενδύσεις μεγάλων κρατών και πολυεθνικών επιχειρήσεων μπορούν να το καλύψουν. Αυτά τα δύο στοιχεία φανερώνουν πόσο σημαντική

είναι μια επένδυση στην τεχνολογία και πόσο σημαντική ως επιχειρηματική στρατηγική είναι η διαφύλαξη αυτής. Άρα, η αυξανόμενη επιχειρηματική και παραγωγική αξία της τεχνολογίας και της πληροφορίας, μετατρέπει σε πιο δύσκολη (αντί πιο εύκολη), πιο επιλεκτική και πιο προνομιακή την πρόσβαση. Αν τα παραπάνω είναι αληθή, τότε αντί για μια τάση δημιουργίας μιας «δίχως σύνορα» αγοράς, το πιο πιθανό είναι η δημιουργία ενός όλο και πιο συγκεντρωποιημένου συστήματος, όπου το κύριο χαρακτηριστικό του είναι η κυριαρχία των πολυεθνικών μονοπωλίων και λίγων ανεπτυγμένων κρατών, τα οποία ελέγχουν το σύνολο της παραγωγής της τεχνολογίας.

Παρά την κριτική που ασκείται, για τον Ohmae ο τομέας των τεχνολογιών της πληροφορίας (information technology) παίζει κύριο ρόλο στην ανάπτυξη του «κόσμου δίχως σύνορα» και της «παγκόσμιας αγοράς». Η ανάπτυξη της τεχνολογίας και οι κατευθύνσεις που έλαβε τα προηγούμενα χρόνια, διαμόρφωσαν για πρώτη φορά στην ιστορία του παγκόσμιου συστήματος τις προϋποθέσεις για την δημιουργία αυτού του «δίχως σύνορα κόσμου». Τρεις θεωρούνται οι κύριες συνέπειες της σύγχρονης τεχνολογίας. Σε μακροοικονομικό επίπεδο αποδεσμεύει την κίνηση του κεφαλαίου από την κίνηση των εμπορευμάτων. Με αυτό τον τρόπο δόθηκε η δυνατότητα στο κεφάλαιο να μετακινείται ανά τον κόσμο ταχύτερα και αποδοτικότερα, παραγκωνίζοντας τις παραδοσιακές μορφές εμπορίου και αυξάνοντας σημαντικά την οικονομική αλληλεξάρτηση. Στο επίπεδο της επιχείρησης, εμπλουτίζει κατά πολύ τις ικανότητες της διεύθυνσης, αυξάνοντας την ταχύτητα μεταφοράς της πληροφορίας, κάνοντας αμεσότερη την γνώση της ζήτησης, διαμορφώνοντας νέες μορφές διοίκησης, προωθώντας νέα προϊόντα, κτλ. Αυτό σημαίνει ότι τα διοικητικά στελέχη των επιχειρήσεων, μπορούν να είναι ταχύτερα στην ευέλικτη και αποτελεσματική προσαρμογή τους στην καταναλωτική ζήτηση, περιορίζοντας κατά πολύ τα εμπόδια που θέτει η απόσταση ή η ατελής γνώση της αγοράς. Στο επίπεδο της αγοράς, οι νέες μορφές πληροφόρησης και απόκτησης γνώσης των καταναλωτών όσο αφορά την αγορά και τα προϊόντα της, τον τρόπο ζωής άλλων ανθρώπων, κτλ. σημαίνει την άμβλυνση της επιρροής που ασκεί η εθνική αγορά στις καταναλωτικές αποφάσεις των πολιτών.

Η πληροφορία και ο έλεγχος της αποτελούσε πάντα ένα καίριο στρατηγικό πλεονέκτημα για το κράτος. Για τον Ohmae ο έλεγχος της πληροφόρησης είναι αυτός που δίνει δύναμη στα κράτη και περιορίζει την οικονομία της αγοράς. Αυτός ο περιορισμός κατά την διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου νομιμοποιούνταν από τον ανταγωνισμό των δύο αντιπάλων στρατοπέδων. Αντίθετα, σήμερα στην «οικονομία δίχως σύνορα», η ελεύθερη κίνηση της πληροφορίας αποτελεί το θεμέλιο λίθο της επιτυχίας της. Το νεοφιλελεύθερο παράδειγμα λειτουργεί απόλυτα και η οικονομία της αγοράς κυριαρχεί έναντι του κράτους. Το ελεύθερο εμπόριο και η ελεύθερη από κρατικές παρεμβάσεις, κίνηση της οικονομικής δραστηριότητας, αυξάνει το επίπεδο ζωής του κοινωνικού συνόλου. Ο ρόλος της κρατικής δομής είναι δευτερεύον και επικουρικός. Η κρατική λειτουργία προσδιορίζεται και καθοδηγείται αποκλειστικά από τις ανάγκες της αγοράς, έχοντας χάσει όλα τα στρατηγικά του πλεονεκτήματα στον οικονομικό χώρο, αλλά και στον πολιτικό και πολιτισμικό. Ο Ohmae (1995(2): 270) λέει για το κράτος,

«Σε ένα πολιτικό χάρτη, τα σύνορα ανάμεσα στις χώρες είναι τόσο ξεκάθαρα όσο πάντα. Αλλά σε ένα ανταγωνιστικό χάρτη, ένα χάρτη που δείχνει τις πραγματικές κινήσεις της χρηματοοικονομικής και βιομηχανικής δραστηριότητας, αυτά τα όρια έχουν κατά πολύ εξαφανιστεί. Αυτό που τα έδωσε είναι η συνεχής, πιο γρήγορη από

ποτέ, κίνηση της πληροφορίας, την οποία οι κυβερνήσεις προηγούμενα μονοπωλούσαν, τη μαγείρευσαν όπως τους ταίριαζε και την διένεμαν σαν να ήταν δική τους επινόηση. Το μονοπώλιο τους στην γνώση για τα πράγματα που συμβαίνουν ανά το κόσμο έκανε δυνατό να ξεγελάσουν, να παραπλανήσουν, ή να ελέγξουν τους ανθρώπους ...».

Η άποψη της ελεύθερης πληροφόρησης ως κυρίαρχης τάσης σήμερα, αποτελεί ένα επιχείρημα που ενώ προβάλλεται συστηματικά δεν αντικατοπτρίζει ορθά την πραγματικότητα. Παρά την κυριαρχία των νέων τεχνολογιών στις επικοινωνίες, ακόμα το κράτος εφαρμόζει περιορισμούς και ασκεί έλεγχο. Η ανάπτυξη παγκόσμιων δικτύων ενημέρωσης, επικοινωνίας, ψυχαγωγίας, κ.τ.λ. όπως το τηλεοπτικό CNN, η βιομηχανία κινηματογράφου του Hollywood, ή οι τηλεδιασκέψεις μέσω του διαδικτύου, μπορεί να είναι ταυτόχρονα παγκόσμιες και τοπικές, μέσα από την μετάδοση εκπομπών σε ξένες γλώσσες και τοπικές διαλέκτους. Όσο αφορά την ικανότητα των εθνικών κρατών και των κυβερνήσεων τους να διαφυλάξουν και να ελέγξουν το μεταδιδόμενο και μετακινούμενο υλικό, όπως γράφει ο Cable (1999: 33), «Οι κυβερνήσεις μπορούν να ελέγξουν την παραγωγή και την χρήση του αναγκαίου υλικού –δορυφορικά πιάτα, modem, μηχανές fax, όπως κάνει η Κίνα». Οι τεχνολογίες της κωδικοποίησης έχουν εξελιχθεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε να προστατεύουν τα εθνικά απόρρητα καθώς και την ιδιωτικά δικαιώματα ιδιοκτησίας. Είναι δύσκολο, να γίνει δεκτό το επιχείρημα ότι η ανάπτυξη των σύγχρονων συστημάτων επικοινωνίας είναι ικανή να υποθάψει την ικανότητα των κρατών για άσκηση ελέγχου πάνω σε αυτά. Πόσο μάλλον να υποθάψει την ίδια την εξουσία των κρατών επάνω στα σύνορα του. Άλλωστε ποτέ τα κράτη δεν κατείχαν σε απόλυτο βαθμό την ικανότητα αυτή και πάντα αντιμετώπιζαν ανάλογα προβλήματα.

Για τον Ohmae η σταδιακή αποδυνάμωση του περιεχομένου της έννοιας της εθνικότητας, οδηγεί στην ενδυνάμωση άλλων χαρακτηριστικών με κυρίαρχο το πολιτισμικό (civilization). Βασισμένος στην ανάλυση του Huntington²⁴, υποστηρίζει ότι η νέα καθοριστική έννοια για την πορεία του παγκόσμιου συστήματος, ελλείπει άλλων πιο σημαντικών, είναι η πολιτισμικότητα. Παρόλα αυτά, ακόμα και αυτή η έννοια δεν επηρεάζει ιδιαίτερα την οικονομική λειτουργία της παγκόσμιας αγοράς. Αυτό γιατί ανεξάρτητα από τον πολιτισμό στον οποίο κανείς ανήκει, η επαφή με διαφορετικές κουλτούρες μέσω της αγοράς και η κατανάλωση προϊόντων που προέρχονται από διαφορετικές περιοχές του κόσμου, διαμορφώνουν καταναλωτικές συνήθειες οι οποίες ξεπερνούν τα όρια μιας εθνικότητας, ενός πολιτισμού ή μιας θρησκείας και οδηγούν στην διαμόρφωση ενός κοινού καταναλωτικού υπόβαθρου και κοινών καταναλωτικών συνηθειών. Αυτό το κοινό υπόβαθρο αμβλύνει τις συγκρούσεις που δημιουργούνται στα πλαίσια των παραπάνω αντιθέσεων.

Η κατάργηση των εθνικών συνόρων (όπως αυτά λειτούργησαν κατά την διάρκεια της ψυχροπολεμικής περιόδου) και η ένταση της κινητικότητας της πληροφορίας, των συντελεστών της παραγωγής, των προϊόντων και των πολιτών, οδηγούν αναπόφευκτα σύμφωνα με τον Ohmae στην δημιουργία ενός κοινού υπόβαθρου όσο αφορά τις καταναλωτικές συνήθειες, το οποίο ονομάζει «California – ization of taste» (1995(2): 15). Ουσιαστικά, ξεπερνώντας τις έντονες πολιτισμικές διαφορές των πληθυσμών ανά τον κόσμο (και ελλείπει άλλων πολιτικών ή εθνικών), οι νέοι μηχανισμοί και οι νέες δυνάμεις που δρουν στον

²⁴ Samuel Huntington, 1993, «The Clash of Civilizations?», *Foreign Affairs*.

«κόσμο δίχως σύνορα», οδηγούν τα καταναλωτικά πρότυπα και τις καταναλωτικές συνήθειες των πολιτών προς μια αναπόφευκτη σύγκλιση. Αυτή με την σειρά της ενισχύει ακόμα περισσότερο την τάση δημιουργίας ενός κόσμου και μιας παγκόσμιας οικονομίας.

Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα των παιχνιδιών της Nintendo. Η πώληση περισσότερων από 30 εκατομμυρίων παιχνιδιών αυτής της φίρμας, οδηγεί αναπόφευκτα, όπως υποστηρίζει, στην δημιουργία μιας νέας γενιάς, των «παιδιών της Nintendo» (Nintendo kids). Αυτή η γενιά ουσιαστικά εκφράζει την τάση της σύγκλισης των καταναλωτικών προτύπων ανεξάρτητα από την πολιτική, πολιτισμική ή γλωσσική της, κ.α. καταγωγή και την ένταξη της στο «κωνευτήριο της οικονομίας δίχως όρια» (melting pot of the borderless economy). Με βάση τα παραπάνω επιχειρήματα ο Ohmae τεκμηριώνει τον όρο των «παγκόσμιων» καταναλωτών. Η αλλαγή της νοοτροπίας των νεότερων γενεών μέσα από την οικονομική ανάπτυξη των τελευταίων χρόνων καθώς και μέσα από την τεχνολογία των επικοινωνιών και των πολυμέσων, διαμορφώνει τις προϋποθέσεις της σύγκλισης των ενδιαφερόντων, το ξεπέρασμα των «παλαιών γεωγραφιών της παγκόσμιας οικονομίας» και το πέρασμα από το κόσμο των κεντρικών εθνικών κυβερνήσεων, στα «δίχως σύνορα δίκτυα των αμέτρητων ατομικών, βασισμένων στην αγορά, αποφάσεων» (ο.π. 30). Οι σύγχρονες εξελίξεις στο τομέα της τεχνολογίας διαμορφώνουν ένα κοινό πολιτιστικό, καταναλωτικό και επιχειρηματικό – μακροοικονομικό περιβάλλον, δημιουργώντας την «αγορά δίχως σύνορα».

Η έννοια που προωθεί ο Ohmae περί παγκόσμιων καταναλωτών και παγκόσμιων καταναλωτικών προτύπων, χαρακτηρίζεται από σοβαρές ελλείψεις όσο αφορά την τεκμηρίωση της. Αυτό γιατί η αυξανόμενη αλληλεξάρτηση των οικονομιών περιορίζεται στους τρεις βασικούς πόλους (ΗΠΑ, ΕΕ & Ιαπωνία). Οπότε, ακόμα και αν το επιχείρημα είναι αληθές, αυτή η τάση δημιουργίας κοινών καταναλωτικών προτύπων περιορίζεται σε ένα πολύ μικρό κομμάτι του κόσμου. Όμως, ακόμα και σε αυτό το περιορισμένο χώρο υπάρχουν παραδείγματα που δεν επιβεβαιώνουν την παραπάνω σχέση. Τέτοιο παράδειγμα είναι οι ΗΠΑ και η Ιαπωνία, που παρά τις ανεπτυγμένες οικονομικές και εμπορικές τους σχέσεις εμφανίζουν έντονες διαφοροποιήσεις ως προς τα καταναλωτικά τους πρότυπα και κατ' επέκταση στις οικονομικές πολιτικές, κ.τ.λ. Ακόμα και σε συνθήκες στενής οικονομικής συνεργασίας, πολλοί άλλοι παράγοντες υπεισέρχονται στην διαμόρφωση των καταναλωτικών προτύπων, που σχετίζονται με τις εθνικές, τοπικές και άλλες συνήθειες, παραδόσεις και πρακτικές. Η ανάπτυξη των τεχνολογικών καινοτομιών, κατευθύνεται κατά το μέγιστο βαθμό στη χώρα καταγωγής των πολυεθνικών επιχειρήσεων, γεγονός που επιβεβαιώνεται από τα ποσοστά της επένδυσης. Ακόμα και στην περίπτωση όπου οι πολυεθνικές επιχειρήσεις επενδύουν στην τεχνολογική έρευνα στο εξωτερικό, αυτό πολλές φορές σχετίζεται με την προσαρμογή των προϊόντων στις συνθήκες της εκάστοτε αγοράς ή για την παρακολούθηση των τεχνολογικών εξελίξεων σε μια χώρα (Wade, 1993, 84). Τα καταναλωτικά πρότυπα όχι μόνο δεν εμφανίζουν μια τέτοια σύγκλιση όπως υποστηρίζεται, αλλά αντίθετα διαμορφώνεται μια διαδικασία προσαρμογής των εμπορευμάτων στην κάθε αγορά, γεγονός που έλκει και ένα μεγάλο μέρος της επένδυσης των πολυεθνικών σε τεχνολογική έρευνα έξω από την μητρική χώρα.

Τέτοιο παράδειγμα είναι και το ελληνικό, όπου η πολυεθνική αλυσίδα εστιατορίων MacDonald's κατά την περίοδο της γιορτής της σαρακοστής στην Ελλάδα, παράγει μενού προσαρμοσμένα στις ελληνικές παραδόσεις, όσο αφορά

την νηστεία. Αυτός ο τρόπος λειτουργίας, δείχνει ότι οι εθνικοί, θρησκευτικοί, πολιτισμικοί κ.α. παράγοντες συνεχίζουν να παίζουν σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση των καταναλωτικών συνηθειών. Επίσης δείχνει, ότι οι επιχειρήσεις, πολυεθνικές και μη, αναγκάζονται να προσαρμοστούν στις εθνικές ή άλλες ιδιαιτερότητες, δίκως να σημαίνει ότι δεν τις επηρεάζουν ταυτόχρονα. Το σημαντικό είναι ότι οι καταναλωτικές συνήθειες παραμένουν προσδιοριζόμενες από πολλούς παράγοντες, που δεν σχετίζονται μόνο με την προσφορά των αγαθών και σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί η έννοια του Ohmae για τους «παγκόσμιους καταναλωτές». Όπως επισημαίνουν οι Hirst & Thompson (1996: 181), «είναι αδύνατο να συνεχίσεις να λειτουργείς σε πολλές αγορές του κόσμου και να αγνοείς ταυτόχρονα τους διεθνοποιημένους πολιτισμούς που έρχονται μαζί με αυτές». Όμως από την άλλη πλευρά, όσο υπάρχουν οι πολιτιστικές διαφορές της γλώσσας, της θρησκείας, κ.α. ακόμα και στο πλαίσιο της ίδιας χώρας, είναι αδύνατο να υπάρξει ολοκληρωμένη πολιτιστική σύγκλιση. Οι διαφορές αυτές συνυπάρχουν με «κοσμολογικές πολιτιστικές πρακτικές».

Σύμφωνα με την υπόθεση του Ohmae, η τεχνολογία συνεπάγεται την σύγκλιση των εθνικών οικονομιών και των καταναλωτικών προτύπων των πολιτών τους, η οποία με την σειρά της διαμορφώνει την σημερινή πραγματικότητα, δηλαδή την «οικονομία δίκως σύνορα». Η νέα αυτή οικονομία χαρακτηρίζεται από την ελεύθερη κίνηση των παραγωγικών συντελεστών και τον «παγκόσμιο καταναλωτή» (απόρροια των τεχνολογικών αλλαγών και της ελεύθερης κίνησης της πληροφορίας). Το «αόρατο χέρι» βελτιστοποιεί τα κέρδη και κάνει την αποδοτικότερη κατανομή των παραγωγικών συντελεστών. Στην «οικονομία δίκως σύνορα», η αύξηση της ζήτησης σε μία χώρα αυξάνει την προσφορά σε μια άλλη (Ohmae, 1995(2): 42). Μέσα από την διαμόρφωση της «οικονομίας δίκως σύνορα» εξαφανίζεται το βασικό παρεμβατικό αίτιο του κράτους, που είναι η υποστήριξη των εθνικών επιχειρήσεων καθώς και των καταναλωτικών χαρακτηριστικών των πολιτών του. Σε ένα κόσμο, όπου το φιλελεύθερο παράδειγμα λειτουργεί χωρίς τα εμπόδια των εθνικών συνόρων, δεν έχει κανένα νόημα η έννοια του εθνικού συνόρου. Σε αυτή την οικονομία δεν υπάρχει χώρος για κρατική παρέμβαση αφού το «αόρατο χέρι» λειτουργεί και η οικονομία της αγοράς βελτιστοποιεί τα κέρδη και κάνει την αποδοτικότερη κατανομή των παραγωγικών συντελεστών. Όμως, όπως προηγούμενα ειπώθηκε τα εθνικά κράτη ακόμα χαρακτηρίζονται από παραγωγικές διαφορές, η κίνηση του κεφαλαίου, αν και αυξημένη είναι γεωγραφικά περιορισμένη, το ίδιο και η τεχνολογία και η πληροφορία.

Η εικόνα του κράτους, όχι μόνο ως μιας συγκεκριμένης γεωγραφικής ενότητας, αλλά και ως μιας οικονομικής οντότητας, αποτελεί σύμφωνα με τον Ohmae (1995(2): 12), «... ένα νοσταλγικό δημιούργημα της φαντασίας. Έχει ακόμη λιγότερο νόημα, σήμερα για παράδειγμα, από ότι είχε λίγα χρόνια προηγούμενα να μιλάμε για την Ιταλία ή την Κίνα ως μια μοναδική οικονομική μονάδα». Στο κέντρο της οικονομικής δραστηριότητας εισέρχονται οι περιφέρειες των κρατών. Αυτές λειτουργούν όλο και περισσότερο ανεξάρτητα από τα εθνικά σύνορα που τις περιβάλλουν, εξαρτώμενες άμεσα (δίκως άλλη διαμεσολάβηση) από την παγκόσμια αγορά. Η κυριαρχία των τεσσάρων νέων χαρακτηριστικών, σε συνδυασμό με την απαίτηση της κοινωνίας των πολιτών για περιορισμό στα «κοινωνικά ελάχιστα» (των αναγκών που εκφράζονται από τα τέσσερα «I's» δηλαδή), το τέλος των επιδοτήσεων των εγχώριων επιχειρήσεων για λόγους εθνικού συμφέροντος, και το τέλος της «απληστίας των πολιτικών συστημάτων» (που δεν είναι ικανά να προσαρμοστούν σε ταχείες αλλαγές και που αν και ακόμα υπάρχουν, έχουν χάσει το μεγαλύτερο μέρος της ικανότητας τους να τοποθετούν

ως προτεραιότητα το «παγκόσμιο» στις αποφάσεις τους), διαμορφώνουν τις κατευθύνσεις για μια νέα διάρθρωση του παγκόσμιου συστήματος, προς τον «κόσμο δίχως σύνορα» ο οποίος θα βασίζεται στα «περιφερειακά κράτη» (regional states). Τα περιφερειακά κράτη είναι οι νέες φυσικές οικονομικές και όχι πολιτικές, ζώνες του «κόσμου δίχως σύνορα». Δεν ταυτίζονται με τα εθνικά σύνορα παρά μόνο κατά τύχη και διαχωρίζονται από τις μεγάλες πόλεις (π.χ. Καλκούτα) λόγω της ικανότητάς τους να αναζητούν τις λύσεις των προβλημάτων τους στην παγκόσμια οικονομία. Ουσιαστικά, ανταλλάσσουν την ανεξαρτησία τους από την παγκόσμια αγορά με την ικανότητα αποφυγής των αρνητικών αποτελεσμάτων της ανυπαρξίας των τεσσάρων «I's».

Σύμφωνα με την παραπάνω προσέγγιση, ο αριθμός του πληθυσμού δεν αποτελεί κριτήριο διαμόρφωσης των «περιφερειακών κρατών». Τα περιφερειακά κράτη αποτελούν τις «πύλες εισαγωγής» (ports of entry) της «παγκόσμιας οικονομίας» μέσα στο εθνικό κράτος. Αναζητούν την ΞΑΕ, τα ξένα προϊόντα, βρίσκονται σε μια διαρκή κινητικότητα, υποστηρίζουν το κοινωνικά ελάχιστο απορρίπτοντας τον προστατευτισμό και θέτουν ως πρώτη προτεραιότητα τους στο εσωτερικό την «παγκόσμια οικονομία». Μοναδικός τρόπος ύπαρξης των «περιφερειακών κρατών» μέσα στα πλαίσια της εθνικής οικονομίας, είναι η επιλεκτική και διαφοροποιημένη αντιμετώπιση τους (ο.π. 89). Όσο αφορά το ρόλο του κράτους στο νέο κόσμο δίχως σύνορα, αυτός θα πρέπει να περιορίζεται στην εξασφάλιση μιας γενικής υποδομής (και όπου δεν υπάρχει να τη δημιουργεί) που να συμβαδίζει με τα περιφερειακά κράτη και ταυτόχρονα να προσφέρει αυτονομία σε αυτά. Θα πρέπει να υπάρχει η ελευθερία της άντλησης κεφαλαίων από την διεθνή αγορά, ενώ οι πόροι του δεν θα πρέπει σε καμιά περίπτωση να μεταφέρονται για την χρηματοδότηση των «κοινωνικά ελάχιστων» σε άλλες περιφέρειες.

Η όλο και μεγαλύτερη αδυναμία των εθνικών κρατών, να ελέγξουν την κίνηση του κεφαλαίου και των εμπορευμάτων, την κίνηση της πληροφορίας και τις πηγές δημιουργίας του πλούτου, αναδιρθώνει το παλαιότερο παντοδύναμο χαρακτήρα της λειτουργίας και της παρέμβασης τους. Σήμερα, η αγορά είναι αυτή που έχει την ικανότητα να δημιουργεί πλούτο (και όχι το κράτος), υπό την προϋπόθεση ότι της επιτρέπεται η απρόσκοπτη λειτουργία. Κατ' αυτή την έννοια, η κάλυψη των αναγκών της είναι προϋπόθεση για οποιαδήποτε μορφής παρέμβαση από την πλευρά τους κρατών. Η τάση διαμόρφωσης ενός «κόσμου δίχως σύνορα», όπου κυριαρχεί η ελεύθερη κίνηση του κεφαλαίου, η δημιουργία κοινών καταναλωτικών προτύπων και η ελεύθερη ευρεία πληροφόρηση των καταναλωτών, δεν αφήνουν χώρο για την άσκηση ενός πρωτεύοντος ρόλου για το κράτος, όπως παλαιότερα. Η ικανότητα της ελεύθερης αγοράς να αυτορυθμίζεται, λειτουργώντας σε ένα πραγματικό πλαίσιο ελευθερίας, σημαίνει για το κράτος ότι οποιαδήποτε πολιτική του που δημιουργεί εμπόδια στην λειτουργία της, είναι όχι μόνο ανεπιθύμητη αλλά και ζημιογόνα.

Περιγράφοντας τη διαδικασία της μετάβασης από το Κεϋνσιανού τύπου κράτος στο κράτος της «οικονομίας δίχως σύνορα», ο Ohmae επισημαίνει ότι αυτή χαρακτηρίζεται από την προτεραιότητα που πρέπει παρέχεται στην οικονομία. Ξεκινώντας από την χώρα της οικονομίας, σταδιακά δημιουργεί τις απαραίτητες προϋποθέσεις που θα ωθήσουν στην πολιτική κυριαρχία του νέου μοντέλου (π.χ. Κίνα), ενώ διαφορετικά θα δημιουργηθεί χάος. Ρόλος της κεντρικής κυβέρνησης είναι να χαράζει την μακροχρόνια πολιτική και να αφήνει δίχως άμεσες παρεμβάσεις να λειτουργεί το σύστημα. Η πρακτική αυτή οδηγεί στην διαμόρφωση ενός ισχυρού ομοσπονδιακού κέντρου, το οποίο προσφέρει

υπηρεσίες και κάλυψη στα περιφερειακά κράτη. Ουσιαστικά ρόλος του κράτους και της κεντρικής κυβέρνησης είναι η λειτουργία του ως «καταλύτης». Το κράτος από καθοριστικός παράγοντας που ήταν έως τώρα, για να μπορέσει να κερδίσει τα προνόμια της παγκόσμιας αγοράς, θα πρέπει να μετατραπεί σε καταλύτη που θα παρέχει όλα αυτά που χρειάζονται για να λειτουργήσουν οι «πύλες εισόδου» των περιφερειακών κρατών.

Επίκεντρο της κρατικής πολιτικής γίνεται η εξασφάλιση της απρόσκοπτης λειτουργίας της αγοράς σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο. Αυτή συνδέεται άμεσα με την δέσμευση του εθνικού κράτους για την εξασφάλιση των «κοινωνικά ελάχιστων», δηλαδή την παροχή ενός συνόλου βασικών υποδομών, υπηρεσιών και παροχών, οι οποίες είναι κοινές για όλους και προσφέρονται ανεξάρτητα από τον τόπο διαβίωσης και το κόστος της παροχής τους. Οποιαδήποτε παρέκκλιση της κρατικής πολιτικής από τα όρια που θέτουν τα «κοινωνικά ελάχιστα» του Ohmae, έχει αρνητικά αποτελέσματα για την αγορά και την ικανότητα της να δημιουργεί πλούτο και κατά συνέπεια είναι απαγορευτική. Τα όρια της παρέμβασης για την παροχή των κοινωνικά ελάχιστων είναι σχετικά. Αυτό που τα οριοθετεί είναι η ίδια η αγορά και οι ανάγκες της. Όπως ο ίδιος ο Ohmae (1995(2): 41) λέει για το κράτος, «Αν η οικονομία χρειάζεται ώθηση, χαμηλότερα επιτόκια και αυξανόμενη κρατική δαπάνη, τότε πρέπει να την προσφέρει. Αν η οικονομία χρειάζεται πάγωμα, τότε πρέπει να το κάνει». Η σχέση των κοινωνικά ελάχιστων με την αγορά και την κοινωνία και τους πολίτες, είναι αντιστρόφως ανάλογη, όταν ξεπερνά το όριο που καθορίζει ο Ohmae. Η επέκταση της παροχής των κοινωνικά ελάχιστων, πέρα από τα όρια που καθορίζουν οι ανάγκες της αγοράς, έχει περιοριστικές συνέπειες στην αγορά και την κοινωνία. Περιορίζει την ικανότητα της αγοράς να κατανέμει κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο της πηγές του πλούτου, την διανομή του και την αξιοποίηση του, να αυξήσει την παραγωγικότητα της, κ.α.. Ταυτόχρονα, περιορίζει την κοινωνία και τους πολίτες της, απαγορεύει την ελεύθερη και απρόσκοπτη ανάπτυξη της ατομικής πρωτοβουλίας, το δικαίωμα στην ελεύθερη ενημέρωση, κ.α. Αποτέλεσμα αυτής της παρέμβασης είναι η φυγή του κεφαλαίου και των παραγωγικών δομών από τον συγκεκριμένο εθνικό οικονομικό χώρο.

Τα όρια που θέτουν τα «κοινωνικά ελάχιστα», συνεπάγονται για τις παλαιότερες πολιτικές επιδίωξης, προώθησης εθνικών στρατηγικών επιχειρήσεων, επιδίωξης της ανεργίας, λειτουργίας του κράτους ως εργοδότης, κ.τ.λ. ότι το κράτος και οι πολιτικές του δεν μπορούν να δημιουργήσουν πλούτο. Τις προηγούμενες δεκαετίες, η άμεση ή έμμεση παρέμβαση στην αγορά είχε την δυνατότητα να γεννά πλούτο, ή να διαμορφώνει έμμεσα τις προϋποθέσεις για την δημιουργία πλούτου. Σήμερα, το κράτος είναι ανίκανο για κάτι τέτοιο. Μόνο η ελεύθερη κίνηση αγαθών, κεφαλαίου, πληροφοριών και ανθρώπων είναι ικανή να παράγει πλούτο και να εξασφαλίσει προϋποθέσεις ανόδου του βιοτικού επιπέδου. Βέβαια, αυτή η αντίληψη έρχεται σε σύγκρουση με την αντίληψη που προβάλλει για το ρόλο του κράτους ως υποστηρικτικού μηχανισμού της αγοράς. Παρότι επιχειρείται να υποβαθμιστεί ο ρόλος των κρατικών πολιτικών στην προώθηση της αγοράς και των μηχανισμών της, ο ίδιος περιγράφει ένα έμμεσο ρόλο για το κράτος που θεωρητικά του επιτρέπει να ξεφεύγει ακόμα και από τα όρια που θέτουν τα κοινωνικά ελάχιστα, αν και εφόσον αυτό απαιτεί η αγορά και οι μηχανισμοί της. Κατά τον Ohmae, τα κράτη βασίστηκαν για την ενδυνάμωση τους στην ανάπτυξη των στρατιωτικών δαπανών που τώρα πια είναι αβάσταχτες, στον έλεγχο που ασκούσανε στις πηγές πρώτων υλών που τώρα πια στα πλαίσια της οικονομίας της πληροφορίας παύουν να είναι πηγές πλούτου και τεράστιων

κερδών και μετατρέπονται σε απλές πηγές φτηνής πρώτης ύλης, στον έλεγχο της γης που όμως τώρα μέσα από την αύξηση της ευελιξίας παύει να παίζει σημαντικό ρόλο και τέλος στην προστασία της ανεξαρτησίας που και αυτή στα πλαίσια της «παγκόσμιας οικονομίας» εμφανίζεται να στερείται ουσίας. Τα κράτη μέσα από την αποδυνάμωση των παραπάνω χαρακτηριστικών τους, καθώς επίσης και μέσα από την εξυπηρέτηση των υπερβολικά αυξανόμενων «κοινωνικά ελάχιστων» και τον αντίθετο στην ελεύθερη αγορά εφαρμοζόμενο προστατευτισμό, είναι πολιτικοί οργανισμοί καταδικασμένοι να αποτύχουν. Για αυτό το λόγο, το μόνο που έχουν να κάνουν σήμερα είναι να δώσουν πλήρη ελευθερία στις περιφερειακές ενώσεις ώστε να δράσουν και να προωθήσουν την ανάπτυξη (Ohmae (1995(2))).

Παρατηρώντας από την μια τις αναφορές του Ohmae στην οικονομία δίχως σύνορα και στο τέλος του κράτους και απ' την άλλη στο ρόλο που διαδραματίζει στην εξασφάλιση των κοινωνικών ελάχιστων και την συνολικότερη λειτουργία του ως καταλύτης, εύλογα δημιουργούνται ερωτήματα. Παρά τις διακηρύξεις για το τέλος του εθνικού κράτους και της πολιτικής του, ο επισημαίνει ότι ακόμα και στα πλαίσια της «αγοράς δίχως σύνορα», είναι δεδομένος ένας ρόλος για το κράτος. Αυτός με όλα τα χαρακτηριστικά που περιγράφονται παραπάνω, προσδιορίζει τη λειτουργία του κράτους ως «καταλύτη». Η προσαρμογή του κράτους στην παγκοσμιοποιημένη αγορά, συνεπάγεται την παραίτηση του από κάθε είδους βραχυπρόθεσμης παρέμβασης στην αγορά και ειδικά στα περιφερειακά κράτη που οργανώνονται και λειτουργούν εντός του. Κύρια αρμοδιότητα του κράτους σε αυτά τα πλαίσια, είναι ο μακροχρόνιος σχεδιασμός, που προσδιορίζεται από τις ανάγκες της παγκοσμιοποιημένης αγοράς και τις ανάγκες των «πυλών εισόδου» της (περιφερειακά κράτη) στο εσωτερικό τους. Παρόλα αυτά, ένας μεγαλύτερος ή πιο άμεσος βαθμός παρέμβασης είναι δυνατός, υπό την προϋπόθεση ότι αυτός καλύπτει απαιτήσεις της αγοράς και των μηχανισμών της.

Ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι, η προσέγγιση του Ohmae για το κράτος και την απελευθέρωση των αγορών τις τελευταίες δεκαετίες, κυριαρχείται από την αντίληψη μιας προηγούμενης παντοδυναμίας του. Κατά την διάρκεια της μερκαντιλιστικής περιόδου, τα εθνικά κράτη είναι κυρίαρχα αφού καταφέρνουν να λειτουργούν ως «αποδοτικές μηχανές της δημιουργίας του πλούτου», να ασκούν περιοριστικό έλεγχο στους πολίτες του, στην κίνηση της πληροφορίας, αλλά και στην κινητικότητα της παραγωγής και της επένδυσης. Αυτή του η ικανότητα (σε συνδυασμό με το πολιτικό ψυχροπολεμικό κλίμα), μετέτρεψε τον εθνικό χώρο σε κεντρικό και ανεξάρτητο, εντός του οποίου αναπτύχθηκε η αγορά (Ohmae, 1995(2): 12). Ολόκληρη η βάση του επιχειρήματος του Ohmae για το κράτος στην σύγχρονη περίοδο βασίζεται στην αντίληψη αυτή. Δίχως αυτή την βασική παραδοχή, δηλαδή ότι το κράτος κατά την κεϋνσιανή περίοδο είναι κυρίαρχο εντός και εκτός του εθνικού του χώρου, δεν μπορεί να στοιχειοθετηθεί και η τάση της αποδυνάμωσης του κατά την σύγχρονη περίοδο της παγκοσμιοποίησης. Κατ' επέκταση και το επιχειρήμα ότι η παρούσα περίοδος διαφέρει ριζικά από όλες τις προηγούμενες, μένει στο κενό.

Ο Ohmae παρατηρεί ότι η παρέμβαση του κράτους, παρόλο τον επουσιώδη και επικουρικό ρόλο που έχει, ταυτόχρονα χαρακτηρίζεται και από την τάση να επεκτείνεται πέρα από τις ανάγκες της αγοράς. Ως αφορμή επικαλείται την ανάγκη να παράσχει το «κοινωνικά ελάχιστο». Όμως αρκετές φορές, η παροχή αυτή μετατρέπεται σε προτεραιότητα σε σχέση με το κόστος της ή τις επιπτώσεις της παγκόσμιας οικονομίας, ισχυροποιώντας την θέση των δημοσίων λειτουργιών, οι οποίοι ξεφεύγουν από την άσκηση του ρόλου τους ως «βοηθοί της οικονομίας δίχως σύνορα». Το κράτος από προστάτη του «κοινωνικά

ελάχιστου» διογκώνεται και συγκεντρώνεται. Έτσι, «αυτό που ξεκίνησε ως ένα σύστημα για να υπηρετεί ισότιμα τα συμφέροντα των ανθρώπων, μετατρέπεται σε ένα σύστημα που συντηρεί την κεντρική δύναμη» (Ohmae, 1995(2). 54). Η σταθερή επέκταση των «κοινωνικά ελάχιστων», σε συνδυασμό με την αύξηση της δύναμης των κοινωνικών λειτουργιών αυξάνει ανεύθυνα την δημόσια δαπάνη, που τελικά μετατρέπεται σε προβληματική και χάνει την στήριξη των πολιτών.

Η διογκούμενη κρατική δαπάνη δημιουργεί επίσης αρνητικά αποτελέσματα μέσα από την υλοποίηση πολιτικών για την κάλυψη του κόστους της ανεργίας. Η πρακτική αυτή, δεν προάγει την παραγωγικότητα, αφού συντηρεί ανέργους, επηρεάζει την κατανομή της επένδυσης και δεν επιτρέπει στο «αόρατο χέρι» της αγοράς να λειτουργήσει και εντείνει την απόσυρση των επενδυτικών δραστηριοτήτων. Η παραπάνω έννοια, καλύπτει ένα σύνολο παρεμβάσεων σε θέματα υποδομών και παροχών ενός ελάχιστου επιπέδου δημοσίων υπηρεσιών. Η κρατική πολιτική αποσύρεται από όλες τις παλαιότερες μορφές της άμεσης οικονομικής ή πολιτικής παρέμβασης στην εθνική αγορά για την στήριξη και την επιδότηση εθνικών επιχειρήσεων. Επίσης, απομακρύνεται από τις πολιτικές πρόνοιας εκείνες που αυξάνουν την δημόσια δαπάνη και ξεφεύγουν κατά πολύ από τα επιθυμητά όρια της δαπάνης που επιβάλλουν τα «κοινωνικά ελάχιστα». Άρα οι παρεμβάσεις εκείνες που καλύπτουν τα κόστη της ανεργίας απορρίπτονται ως μη θεμιτές, αφού έρχονται σε σύγκρουση με τις αρχές που διέπουν την λειτουργία της αγοράς και την ικανότητα που κατέχει να αυτορυθμίζεται.

Μια άλλη έννοια η οποία σχετίζεται με το κράτος και την λειτουργία του στα πλαίσια της αγοράς δίχως σύνορα είναι η έννοια του εθνικού συμφέροντος, που για τον Ohmae συγκαλύπτει πελατειακές σχέσεις. Αυτές παλαιότερα ήταν αποδεκτές μιας και υπήρχε σαφής προσδιορισμός της εθνικότητας της οικονομίας, των επιχειρήσεων, των παραγωγικών συντελεστών, κ.α. και άρα ήταν χρήσιμη ως τακτική. Σήμερα στα πλαίσια της παγκόσμιας αγοράς ο εθνικός προσδιορισμός είναι ανύπαρκτος. Οι επιχειρήσεις δεν είναι δυνατό να καθοριστούν με βάση την εθνική τους ταυτότητα, που σημαίνει ότι οποιαδήποτε πολιτική ή οικονομική παρέμβαση για την επιδότηση τέτοιων, υποκρύπτει κάποιου είδους πελατειακή σχέση. Η προώθηση με διάφορους τρόπους εθνικών στρατηγικών επιχειρήσεων, έρχεται σε αντίθεση με τον ελεύθερο ανταγωνισμό και το «αόρατο χέρι» που καθορίζουν από κοινού τη λειτουργία της παγκόσμιας αγοράς.

Σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο, για να μπορέσουν οι φιλελεύθερες δημοκρατίες να λειτουργήσουν μέσα στον αυξανόμενο πλουραλισμό θα πρέπει να πληρούν τρία βασικά κριτήρια: να υπάρχει αμοιβαίος σεβασμός, αμοιβαία εμπιστοσύνη και ξεκάθαρη (transparent) πληροφόρηση. Οι αποφάσεις που λαμβάνονται από τα κράτη, σε τελική ανάλυση, περιορίζουν τις ελευθερίες κάποιας ομάδας. Σήμερα, στις φιλελεύθερες δημοκρατίες δεν ισχύουν οι παραπάνω τρεις προϋποθέσεις, ούτε για το κράτος ούτε για την κοινωνία των πολιτών. Η μη ύπαρξη επιλογής, συμβάλει στην απώλεια της δέσμευσης για δράση από τους πολίτες και μειώνει την ικανότητα λειτουργίας του φιλελευθερισμού και λήψης μακροπρόθεσμων αποφάσεων. Αυτός είναι ο λόγος που οι αποφάσεις με πρωτεύοντα γνώμονα την «παγκόσμια λογική» δύσκολα λαμβάνονται. Η απουσία των τριών παραπάνω αρχών (με κύριο υπαίτιο της έλλειψης την κρατική πολιτική παρέμβαση), οδηγεί τους πολίτες να δρουν με βάση το άμεσο ατομικό συμφέρον, γεγονός που συνεπάγεται την κατάρρευση του φιλελευθερισμού και την αδυναμία μακροχρόνιου σχεδιασμού. Η έλλειψη της «παγκόσμιας λογικής» ως προτεραιότητα και η αδυναμία του φιλελευθερισμού να

λειτουργήσει, κάνει πολύ δύσκολη την ένταξη των ανεπτυγμένων οικονομιών στην «δίκως σύνορα οικονομία». Αυτά τα εμπόδια μπορούν να αρθούν αν και εφόσον «οι πολιτικοί ηγέτες έρθουν στο γραφείο βαθιά εκπαιδευμένοι και πεπειραμένοι στις πολύπλοκες δυναμικές αυτής της οικονομίας» (Ohmae, 1995(2): 77), πράγμα που είναι αδύνατο να το κάνουν, αφού δεν μπορούν να ξεφύγουν από τους περιορισμούς που τους επιβάλλει η προσήλωση στην θολή εικόνα του εθνικού συμφέροντος.

Το κράτος στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης θα πρέπει να αποδεχτεί την μοιραία δευτερεύουσα θέση του. Ο Ohmae περιγράφει την πρωταρχικότητα της «παγκόσμιας λογικής» σύμφωνα με την οποία, οποιαδήποτε λειτουργία και απόφαση του κράτους θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη την παγκόσμια αγορά. Αυτή η νέα προτεραιότητα, είναι η μοναδική που μπορεί να εξασφαλίσει τις προϋποθέσεις της λειτουργίας του φιλελευθερισμού και της ελεύθερης ενημέρωσης. Τα στοιχεία αυτά με την σειρά τους, αποτελούν τις προϋποθέσεις της ορθής και αποδοτικής λειτουργίας της παγκόσμιας αγοράς. Η ευθύνη για την αναδιάρθρωση της λογικής και του τρόπου λειτουργίας του κράτους σε σχέση με την οικονομία, βαρύνει στο μέγιστο βαθμό την πολιτική ηγεσία των εθνικών κρατών και τους ίδιους του πολιτικούς, μιας και όπως παρουσιάζονται από τον Ohmae, αδυνατούν να παρατηρήσουν την δυναμική της παγκόσμιας αγοράς και πολύ συχνά παραπλανούνται από μια «μυθική» εικόνα του εθνικού συμφέροντος. Η τελευταία πρόταση του Ohmae εμφανίζεται αρκετά οξύμωρη. Το κράτος με τις εγγενείς αδυναμίες από τις οποίες χαρακτηρίζεται όσο αφορά την αντιμετώπιση της παγκόσμιας αγοράς και της νέας νοοτροπίας που εισάγει, εμφανίζεται ανίκανο να εισάγει και να ακολουθήσει τις επιταγές της νέας όψης του παγκόσμιου συστήματος. Παρά το συμπέρασμα αυτό, ο Ohmae θεωρεί ότι το ξεπέραςμα της εθνικά προσδιοριζόμενης λογικής των πολιτικών του, είναι δυνατό να υλοποιηθεί μέσα από τους διαχειριστές αυτής της λογικής. Οι ίδιοι οι πολιτικοί που παρουσιάζονται ως οι υποστηρικτές της παλαιάς μορφής λειτουργίας του συστήματος και ως οι πιο επικίνδυνοι για την αγορά δίκως σύνορα (αφού τείνουν να αναπτύσσουν πελατειακές σχέσεις και να παρεμβαίνουν στην λειτουργία του αόρατου χεριού με κοινωνικές και αναδιανεμητικές πολιτικές που ξεφεύγουν από τα όρια που διαγράφουν τα κοινωνικά ελάχιστα), είναι αυτοί στους οποίους βασίζει την αλλαγή της νοοτροπίας και την υλοποίηση μιας πολιτικής απαλλαγμένης από εθνικούς προσδιορισμούς. Ενώ η επιχειρηματολογία οδηγεί προς την αντίληψη ότι η ισχύς της αγοράς δίκως σύνορα υποσκελίζει τις εθνικές πολιτικές και την νοοτροπία που τις καθοδηγεί, το κράτος και οι διαχειριστές του καλούνται να επιβάλλουν την νέα λογική της παγκοσμιοποίησης, παρόλο που αποτελούν τους κύριους εκφραστές του παλαιού μοντέλου. Τελικά μάλλον οι δυνάμεις της παγκόσμιας αγοράς δεν είναι και τόσο ισχυρές, ούτε χαρακτηρίζονται από κάποια αναπόφευκτη νομοτέλεια, ώστε να επιβληθούν στις εθνικές νοοτροπίες. Ο Ohmae αναγνωρίζει την σημασία της πολιτικής και της ιδεολογίας ως κυρίαρχο στοιχείο της αναδιάρθρωσης της πολιτικής των εθνικών κρατών. Αυτή η αναδιάρθρωση είναι δυνατόν να υλοποιηθεί μόνο μέσα από την αλλαγή της πολιτικής των διαχειριστών του κράτους.

Παρά την άρνηση της κρατικής πολιτικής και των διαχειριστών της, να υιοθετήσουν και να εφαρμόσουν τις αρχές της παγκόσμιας αγοράς στο εσωτερικό των κρατών, οι πιέσεις που ασκούνται από τις αλλαγές στα τέσσερα “I’s”, δηλαδή την επένδυση, τη βιομηχανία, τις τεχνολογίες της πληροφορίας και τις καταναλωτικές προτιμήσεις, ωθούν προς την τάση της περιφερειοποίησης. Η «οικονομία δίκως σύνορα» μέσα από τους παραπάνω μηχανισμούς, παραμερίζει

την εθνική αγορά από το επίκεντρο της ανάπτυξης και αναδεικνύει τα περιφερειακά κράτη. Η διάρθρωση και ο τρόπος ανάπτυξης των περιφερειακών κρατών, έρχονται σε πλήρη ταύτιση με την διαδικασία της ολοκλήρωσης της παγκόσμιας αγοράς και λειτουργούν με απόλυτη συμβατότητα με τα τέσσερα «I's» και τους κανόνες της ελεύθερης αγοράς. Ταυτόχρονα, διαμορφώνονται σε ένα περιβάλλον πέρα από το κράτος και τις αρνητικές παρεμβατικές πολιτικές τους. Για αυτό το λόγο χαρακτηρίζονται ως φυσικές οικονομικές και όχι πολιτικές ζώνες του «κόσμου δίχως σύνορα», χαρακτηριστικό το οποίο τους προσφέρει την ικανότητα της αυτορύθμισης και της αυτονομίας στην επίλυση των προβλημάτων τους στην παγκόσμια οικονομία (Ohmae, 1995(2): 89).

Ποιος όμως είναι ο σύγχρονος ρόλος του κράτους απέναντι στα περιφερειακά κράτη; Η αυτορυθμιστική ικανότητα των περιφερειακών κρατών προκειμένου διαφυλαχθεί από τις αρνητικές συνέπειες του κρατικού παρεμβατισμού, απαιτεί μια ιδιαίτερη μεταχείριση. Ευθύνη της κρατικής πολιτικής είναι η εξασφάλιση της ελευθερίας στην πληροφόρηση, την κίνηση των αγαθών, των υπηρεσιών και του κεφαλαίου, η εισαγωγή και η διαφύλαξη των «κοινωνικά ελάχιστων» και η αποκλειστική χρήση των πόρων των περιφερειακών κρατών για λογαριασμό τους και όχι για την επιδότηση άλλων μειονεκτούντων γεωγραφικών περιοχών. Ο ρόλος των περιφερειακών κρατών, ως «πύλες εισόδου» της παγκόσμιας αγοράς στο εσωτερικό των εθνικών κρατών, είναι κεντρικός στην διαδικασία της οικονομικής και πολιτικής προσαρμογής του κράτους στην παγκόσμια αγορά. Η εισαγωγή ενός νεοφιλελεύθερου προτύπου στην κρατική πολιτική και διαχείριση, εγγυάται την ευελιξία και την αποτελεσματικότητα. Αυτή η αντίληψη σχετίζεται με το γεγονός, ότι όλες νεοφιλελεύθερες προσεγγίσεις θεωρούν την οικονομία ένα χώρο «ουδέτερο», απαλλαγμένο από πολιτικά και άλλα «υποκειμενικά» κριτήρια. Ο Ohmae υποστηρίζει ότι η διαδικασία της ένταξης των εθνικών κρατών στην παγκόσμια αγορά, περνά μέσα από την οικονομική προσαρμογή, αφήνοντας σε δεύτερο χρόνο την πολιτική προσαρμογή, που χαρακτηρίζεται από έντονη αστάθεια, η οποία μπορεί να οδηγήσει σε χάος. Άρα η διαδικασία της προσαρμογής των εθνικών κρατών περνά μέσα από τα «περιφερειακά κράτη», τα οποία χαρακτηρίζονται από την «ουδετερότητα» του αποκλειστικά οικονομικού τους χαρακτήρα και εγγυώνται την ομαλή μετάβαση, αφού είναι απαλλαγμένα από οποιαδήποτε ασαφή πολιτικό-ιδεολογικά στοιχεία.

Οι αλλαγές στην παγκόσμια οικονομία, αποδυναμώνουν τους παράγοντες εκείνους που παλαιότερα καθόρισαν την ισχύ του εθνικού κράτους, όπως οι στρατιωτικές δαπάνες, οι πηγές των πρώτων υλών, ο έλεγχος της γης και τα ζητήματα της εθνικής ανεξαρτησίας. Αυτοί οι παράγοντες μέσα από την αύξηση της ευελιξίας και την απελευθέρωση των αγορών, φαντάζουν αδύναμοι ή κενοί περιεχομένου. Η εμμονή στα παραπάνω σε συνδυασμό με την αδυναμία εφαρμογής των «κοινωνικά ελάχιστων», καταδικάζει την κρατική πολιτική να αποτύχει. Μοναδική διέξοδος είναι η αποδοχή και η εξασφάλιση της ελευθερίας των περιφερειακών κρατών, ώστε να αναλάβουν αυτά την διαδικασία της προσαρμογής και της ανάπτυξης. Τολμώντας μια σύγκριση με άλλα υποδείγματα που περιγράφουν την σύγχρονη μορφή του κράτους, το «κράτος καταλύτης» του Ohmae ακολουθεί τις ίδιες κατευθύνσεις με το «Σουμπετεριανό» υπόδειγμα του Jessop. Η διαφοροποίηση τους έγκειται στο γεγονός, ότι ενώ το «Σουμπετεριανό» υπόδειγμα ουσιαστικά περιγράφει την διαδικασία της εισαγωγής μηχανισμών της αγοράς μέσα στα όργανα και τις πολιτικές του κράτους και της πολιτικής του, στην περίπτωση του «κράτους καταλύτη» η κρατική λειτουργία μεταβιβάζει το

μεγαλύτερο μέρος των αρμοδιοτήτων της στην αυτορυθμιστική ικανότητα της παγκοσμιοποιημένης ελεύθερης αγοράς.

Η ανάπτυξη της παγκόσμιας αγοράς και ευελικτοποίηση όλων των μορφών του κεφαλαίου, προωθούν στην διαμόρφωση «οικονομία δίχως σύνορα» του Ohmae. Η νέα οικονομία, προσδιορίζεται από την ευελιξία όλων των συντελεστών της παραγωγής, την ελευθερία στην κίνηση της πληροφορίας και την σύγκλιση των καταναλωτικών προτύπων (πχ. «Παιδιά της Nintendo»). Η απελευθέρωση των αγορών, ακολουθείται από την αύξηση της αυτορυθμιστικής ικανότητας της αγοράς, στα πλαίσια της οποίας το αόρατο χέρι του A. Smith λειτουργεί αποδοτικά. Σε αυτή την νέα αγορά, το κράτος και η πολιτική του παρέμβαση έτσι όπως διαμορφώθηκε μεταπολεμικά αποτελεί πια εμπόδιο. Η παρεμβατική του ικανότητα, που υπήρξε κατά την περίοδο αναφοράς κερδοφόρα για την αγορά και την κοινωνία, στην σύγχρονη πραγματικότητα των απελευθερωμένων αγορών είναι ένα εμπόδιο στην αυτορυθμιστική ικανότητα της αγοράς και την δυνατότητα της να βελτιστοποιεί την κατανομή των οικονομικών πόρων σε παγκόσμιο επίπεδο. Η πολιτική παρέμβαση του κράτους όλο και περισσότερο υποκρύπτει πελατειακές σχέσεις, οι οποίες καλύπτονται πίσω από το προσωπείο της παρέμβασης υπέρ της εθνικής ανεξαρτησίας, υπέρ των εθνικών επιχειρήσεων, ή της υπέρ της εγχώριας αγοράς εργασίας. Αυτού του είδους οι παρεμβάσεις στερούνται νοήματος στην οικονομία δίχως σύνορα, αφού τα όρια των εθνικών κρατών δεν είναι όρια της αγοράς (όπως παλαιότερα). Στα πλαίσια του μεταπολεμικού συστήματος των ανεξάρτητων εθνικών κρατών, η παρέμβαση του κράτους και πολιτικά και οικονομικά υπήρξε απαραίτητη και αποτελεσματική σε απόλυτο βαθμό. Στην «οικονομία δίχως σύνορα», οι αρμοδιότητες του κράτους παραχωρούνται ή καλύτερα αναλαμβάνονται από την αυτορυθμιστική ικανότητα της παγκόσμιας αγοράς, αφού το ίδιο αποτυγχάνει να προσφέρει τα βασικά εκείνα στοιχεία που απαιτούνται.

Η ενδυνάμωση της παγκόσμιας αγοράς και η απελευθέρωση των τεσσάρων «I's», ουσιαστικά οδήγησε στην άλωση των εθνικών συνόρων, τα οποία εμπόδιζαν την ελεύθερη ανάπτυξη της ατομικής πρωτοβουλίας των πολιτών και την ικανότητα να λειτουργούν οι αυτορυθμιστικοί μηχανισμοί της αγοράς. Η απελευθέρωση αυτών των δυνάμεων, παραμερίζει το μεγαλύτερο μέρος των ρυθμιστικών παρεμβάσεων της κρατικής πολιτικής, οι οποίες αν και απέδωσαν κατά την ψυχροπολεμική περίοδο είναι ανίκανες σήμερα να προωθήσουν την ανάπτυξη του βιοτικού επιπέδου των πολιτών. Οι αυτορυθμιστικοί μηχανισμοί της αγοράς, υλοποιούν το μεγαλύτερο μέρος των παρεμβάσεων και των αρμοδιοτήτων του εθνικού κράτους κατά την παλαιότερη περίοδο. Η ενδυνάμωση της σημασίας της αγοράς, φέρνει την κρατική παρέμβαση σε μια δευτερεύουσα υποστηρικτικού χαρακτήρα θέση, το εύρος της οποίας καθορίζεται από το βαθμό, στον οποίο προσφέρει ορισμένα βασικά στοιχεία υποδομών και καλύψεων σε όλους τους πολίτες του και δεν εμπλέκεται στις λειτουργίες και τις αποφάσεις της αγοράς (οι οποίες καθοδηγούνται από το «αόρατο χέρι» του A. Smith).

Η παραπάνω αντίληψη του Ohmae καθορίζεται από την βασική υπόθεση ότι, πέρα από την αδυναμία του κράτους να δράσει αποτελεσματικά (όπως σε παλαιότερες περιόδους), η τάση της αύξησης της ελεύθερης κίνησης του κεφαλαίου και της επένδυσης είναι πρωτόγνωρη σε δύναμη και σε ταχύτητα, με αποτέλεσμα να ολοκληρώνει σε τέτοιο βαθμό την παγκόσμια αγορά ώστε να αναπτύσσει αυτορυθμιστικούς μηχανισμούς που μόνο μια εθνική αγορά μπορούσε έως σήμερα να έχει. Το επιχείρημα του, τόσο όσο αφορά στην πρωτόγνωρη ποιοτικά και ποσοτικά κινητικότητα του, όσο και στην μοναδική

ιστορικά ολοκλήρωση της παγκόσμιας αγοράς επιδέχεται σημαντικής κριτικής. Πολλοί είναι εκείνοι που υποστηρίζουν ότι η κίνηση του κεφαλαίου ούτε πρωτοφανής είναι, ούτε τόσο ελεύθερη όσο προβάλλεται από τους υπέρμαχους της παγκοσμιοποίησης όπως ο Ohmae. Αντίθετα, φαίνεται να είναι γεωγραφικά περιορισμένη (γεγονός που επιπλέον αποδεικνύει και την μη τέλεια λειτουργία της πληροφόρησης, παρόλη την βελτίωση των επικοινωνιών), ποσοτικά δεν αποτελεί κάτι το πρωτοφανές σε σχέση με άλλες παλαιότερες περιόδους και ακόμα και σήμερα ο ανταγωνισμός καθορίζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό από τα εσωτερικά χαρακτηριστικά κάθε χώρας. Ο εθνικός χώρος, σε συνδυασμό με την ικανότητα και τη δυνατότητα κάθε κράτους να αντισταθεί στις οικονομικές πιέσεις των πολυεθνικών επιχειρήσεων και του κεφαλαίου, διαμορφώνουν αντίστοιχα τους όρους της κίνησης του κεφαλαίου ανά τον κόσμο και ανά τις εθνικές αγορές, δίκως αυτό να σημαίνει ότι η κινητικότητα δεν δημιουργεί προβλήματα στις εθνικές οικονομίες. Η ένταση της κίνησης του κεφαλαίου δεν είναι πρωτοφανής, με βάση την ιστορία του καπιταλιστικού συστήματος. Περίοδοι ανάπτυξης όπως αυτή στις αρχές του αιώνα, δεν οδήγησαν σε καμία περίπτωση στο τέλος του ρόλου του κράτους, αλλά αντίθετα ώθησαν προς την αυξανόμενη παρέμβαση του ως καθοριστικός ρυθμιστικός παράγοντας της οικονομίας. Η σύγχρονη περίοδος ανάπτυξης του παγκόσμιου συστήματος, χαρακτηρίζεται από την αύξηση των πιέσεων που ασκεί το διεθνές κεφάλαιο στα κράτη, όμως σε καμία περίπτωση δεν είναι δυνατό να υποστηριχθεί ότι αυτή η πίεση συμβάλει στο τέλος του κράτους, με την έννοια που ο Ohmae το περιγράφει.

Για τους επικριτές του, η πραγματικότητα που σχετίζεται τόσο με την ευελιξία του κεφαλαίου όσο και με τις προοπτικές της ολοκλήρωσης της διεθνούς αγοράς και την διάσπαση της αλυσίδας της παραγωγής, δεν αποτελούν μονόδρομο. Το κεφάλαιο δεν είναι μια συμπαγής δομή δίκως εσωτερικές αντιθέσεις. Απεναντίας, όπως δείχνει ο Frieden (1991), το κεφάλαιο σήμερα χαρακτηρίζεται από μια βασική βραχυπρόθεσμη και μεσοπρόθεσμη αντίθεση, ανάμεσα στις ευέλικτες μορφές που λαμβάνει και τους προστατευμένους, εθνικά προσανατολισμένους τομείς του. Τόσο οι πολυεθνικές επιχειρήσεις όσο και η ΕΑΕ, εξαρτώνται από την εθνική βάση και υπόκεινται σε περιορισμούς που τα κράτη και οι εσωτερικές τους οικονομικές συνθήκες θέτουν. Ακόμα και σήμερα στο μεγαλύτερο μέρος τους, παραμένουν εθνικές επιχειρήσεις με διεθνή προσανατολισμό και ανάπτυξη, με το διευθυντικό τους προσωπικό να στελεκώνεται με άτομα ίδιας εθνικότητας με την χώρα καταγωγής τους. Η τάση των πολυεθνικών επιχειρήσεων σήμερα, να διασπούν την παραγωγή τους σε διάφορα μέρη ανά τον κόσμο ή να λειτουργούν μέσα από την πρακτική των υπεργολαβιών, δεν σημαίνει ότι όλα τα κομμάτια της παραγωγής μετακινούνται ελεύθερα. Αντίθετα, παρατηρείται ότι οι πολυεθνικές βασίζουν την E&A καθώς και τον πυρήνα της διοικητικής τους διαχείρισης στην μητρική χώρα, στο κεντρικό κομμάτι της επιχείρησης και εξάγουν τις μονάδες εντάσεως εργασίας. Αυτή η τακτική, σχετίζεται με το ρόλο που παίζουν τα εθνικά κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά, όπως για παράδειγμα, η ποιότητα του εργατικού δυναμικού μιας χώρας, οι πρώτες ύλες, οι υποδομές της παραγωγής, κ.α.

Η αυξημένη κινητικότητα της πληροφορίας είναι πιθανό να συνεπάγεται και την ευκολότερη πρόσβαση σε νέες επιλογές (προϊόντα, πληροφορίες, ενημέρωση, κτλ.), αλλά δεν είναι και αυτονόητο ότι αυτή η πρόσβαση αφορά όλο και περισσότερους. Η γεωγραφικά περιορισμένη παραγωγή και κατανάλωση των τεχνολογικών καινοτομιών, υποδηλώνει ότι και η πρόσβαση σε αυτή δεν είναι ευκολότερη και ταχύτερη, όπως υποστηρίζει ο Ohmae. Για παράδειγμα αρκετές

φορές, οι πολυεθνικές δεν έχουν ανάγκη το χαμηλό κόστος εργασίας και δεν αποφασίζουν με γνώμονα αυτό, ειδικά στις επενδύσεις που αφορούν την υψηλή τεχνολογία (Holton, 1998: 99). Η αυξανόμενη κινητικότητα και εμπορευματική αξία της τεχνολογίας και της πληροφορίας, δεν σημαίνει αυτόματα και την καλύτερη και πληρέστερη ενημέρωση. Με βάση την κατανομή της παραγωγής τεχνολογίας ανά τον κόσμο, παρατηρείται ότι σε μεγάλο βαθμό περιορίζεται γεωγραφικά σε ένα ελάχιστο αριθμό κρατών και σε ένα επίσης πολύ μικρό αριθμό πολυεθνικών επιχειρήσεων. Επίσης, η επένδυση σε νέα υψηλής τεχνολογίας προϊόντα αποτελεί μια επιχειρηματική δραστηριότητα με τόσο υψηλό κόστος, που μόνο παραγωγικές επενδύσεις μεγάλων κρατών και πολυεθνικών επιχειρήσεων μπορούν να το καλύψουν. Αυτά τα δύο στοιχεία φανερώνουν πόσο σημαντική είναι μια επένδυση στην τεχνολογία και πόσο σημαντική - ως επιχειρηματική στρατηγική - είναι η διαφύλαξη αυτής (Kumar, 1998). Άρα, η αυξανόμενη επιχειρηματική και παραγωγική αξία της τεχνολογίας και της πληροφορίας, μετατρέπεται σε πιο δύσκολη - αντί πιο εύκολη - πιο επιλεκτική αντί πιο κοινή και προνομιακή την πρόσβαση. Ουσιαστικά πολλοί καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι αντί για μια τάση δημιουργίας μιας «δίχως σύνορα» ελεύθερης αγοράς, το πιο πιθανό είναι η δημιουργία ενός όλο και πιο συγκεντρωποιημένου οικονομικού συστήματος, όπου βασικό στοιχείο του είναι η κυριαρχία των πολυεθνικών μονοπωλίων και λίγων ανεπτυγμένων κρατών, τα οποία στην πραγματικότητα ελέγχουν το σύνολο της παραγωγής της τεχνολογίας και της γνώσης ή της πληροφορίας.

Οι αλλαγές στην δομή της βιομηχανικής παραγωγής (σπάσιμο της αλυσίδας παραγωγής) και στην επιχειρηματική κινητικότητα (ΕΑΕ), μέσα από την αύξηση της κίνησης της πληροφορίας, προβάλλεται ως καθοριστικός παράγοντας ανάπτυξης παγκόσμιων επιχειρηματικών στρατηγικών, πολυεθνικών επιχειρήσεων, καθώς και νέων μορφών διοίκησης (management) οι οποίες χαρακτηρίζονται για τον παγκόσμιο προσανατολισμό τους. Είναι γεγονός ότι τεχνολογία των επικοινωνιών και των νέων μορφών διοίκησης, προσφέρουν σήμερα την δυνατότητα του σπασίματος της βιομηχανικής αλυσίδας παραγωγής σε όλο και μικρότερα κομμάτια και την εμφάνιση αντίστοιχα νέων μορφών βιομηχανικής παραγωγής, με συνέπεια την αυξημένη ικανότητα μεταφοράς κομματιών της αλυσίδας παραγωγής. Από τα τέσσερα χαρακτηριστικά που προβάλλει ο Ohmae ως κινητήριες δυνάμεις του «κόσμου δίχως σύνορα», πιο ισχυρό και αποδεκτό εμφανίζεται αυτό των αλλαγών που λαμβάνουν χώρα στην βιομηχανική παραγωγή. Το σπάσιμο της αλυσίδας της παραγωγής σε όλο και μικρότερα ευέλικτα κομμάτια, δίνει την δυνατότητα στις επιχειρήσεις να μεταφέρουν μέρη της γρήγορα και με χαμηλό κόστος, ή και να αλλάξουν την δομή της παραγωγικής τους διαδικασίας (π.χ. με χρήση της υπεργολαβίας).

Για τον Ohmae, ο ρόλος τους κράτους στα πλαίσια της νέας μορφής της αγοράς λαμβάνει μια δευτερεύουσα επικουρική μορφή. Καθοριστικός παράγοντας του είδους και τους μεγέθους της παρέμβασης του, αναδεικνύεται η αγορά. Η αντικατάσταση του εθνικού πεδίου αναφοράς της οικονομικής ανάπτυξης από αυτό της παγκόσμιας αγοράς, σημαίνει ότι αλλάζει και η γεωγραφία του παγκόσμιου συστήματος. Ο εθνικός χώρος παύει να καθορίζει τα όρια της ανάπτυξης, το κέρδος και τον πλούτο. Το κράτος καλείται να αποσυρθεί από την προσπάθεια του να ασκήσει έλεγχο στα εθνικά του σύνορα, την οικονομία και τους πολίτες του, αφού η δράση του καταλαμβάνει ένα πολύ πιο περιορισμένο χώρο από την εμβέλεια που μπορεί να έχει μια επιχειρηματική δραστηριότητα. Επίσης καλείται να αποσυρθεί από της πολιτικές χρηματοδότησης

των προνοιακών καθεστώτων που εμποδίζουν την ανάπτυξη της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και συντηρούν την ανεργία, αφού και αυτές οι παρεμβάσεις γίνονται σε ένα χώρο που είναι πολύ μικρότερος από τον πραγματικό επιχειρηματικό χώρο. Σε όλους τους παραπάνω τομείς, τα εδάφη που εγκαταλείπονται από το εθνικό κράτος, περνούν αυτόματα στην κυριαρχία της παγκόσμιας αγοράς και τους αυτορρυθμιστικούς μηχανισμούς της. Η κρατική πολιτική αναλαμβάνει έναν επικουρικό ρόλο που καθορίζεται με απόλυτο τρόπο από τις ανάγκες της αγοράς. Ευθύνη και υποχρέωση του κράτους είναι η παροχή των «κοινωνικά ελάχιστων». Αυτά προσδιορίζουν το όριο της παρέμβασης του, ενώ οποιαδήποτε πολιτική παρέμβασης πέρα από αυτό το όριο είναι ζημιογόνα για την αγορά και τους πολίτες της και τιμωρείται με την φυγή του παραγωγικού κεφαλαίου προς άλλες αγορές. Για τον Ohmae, μοναδικό μέσο ανάπτυξης του βιοτικού επιπέδου σήμερα είναι η αγορά, η οποία απαιτεί ελευθερία. Οποιαδήποτε παρέμβαση από την πλευρά του κράτους, που ξεφεύγει από το προσδιοριζόμενο από τα «κοινωνικά ελάχιστα» όριο, ακυρώνει τις απαιτούμενες προϋποθέσεις της ορθής και αποδοτικής λειτουργίας της αγοράς.

Στο ερώτημα του τι αλλάζει σήμερα ώστε να είναι δυνατό να υποστηριχθεί το τέλος του κράτους ως στοιχείο της πραγματικότητας, οι επικριτές του απαντούν ότι τα τέσσερα επιχειρήματα του Ohmae δεν εμφανίζονται ικανά να δικαιολογήσουν αυτές τις διακηρύξεις του περί το τέλος του κράτους και το τέλος του ρόλου της εθνικής παρέμβασης στην οικονομία. Αυτό που εμφανίζεται ως πραγματικότητα είναι μια τάση για διεθνοποίηση, μέσα από την αυξανόμενη (αλλά όχι πρωτοφανή) κίνηση του κεφαλαίου και το σπάσιμο της αλυσίδας της παραγωγής. Όσο αφορά στο κράτος και στο ρόλο του μπροστά σε αυτή την τάση, σε καμία περίπτωση δεν είναι ορθή η πρόταση περί «τέλους». Οι εθνικοί προσδιορισμοί του κεφαλαίου, της επένδυσης, των παραγωγικών συντελεστών, κ.τ.λ. παραμένουν ισχυροί και άρα ισχυρός παραμένει ο ρόλος της εθνικής οικονομίας και των εκάστοτε χαρακτηριστικών της, είτε ως πλαίσιο αναφοράς, είτε ως μέσο άσκησης παρεμβατικής πολιτικής.

Το να υποστηρίζει κανείς την ιδέα της αποκόλλησης του οικονομικού στοιχείου από την κρατική παρέμβαση, αγνοεί βασικά χαρακτηριστικά της. Η κρατική παρέμβαση δεν προσδιορίζεται μόνο από το οικονομικό στοιχείο, αλλά και από πολιτικές και πολιτιστικές συνισταμένες. Για παράδειγμα, η αγορά έχει αποδειχτεί ανίκανη στο να αξιολογήσει τα περιβαλλοντικά ή άλλα κοινωνικά κόστη, λειτουργία που αναλαμβάνει για λογαριασμό της το κράτος. Ακόμα και σήμερα που τα περιβαλλοντικά προβλήματα εμπλέκουν όλο και περισσότερους ανθρώπους, σε διαφορετικά μέρη της γης, όπως για παράδειγμα το φαινόμενο του θερμοκηπίου, η λύση του προβλήματος δεν είναι δυνατή με την παρέμβαση του «αόρατου χεριού» του A. Smith, αλλά κύρια με την παρέμβαση των εθνικών κρατών και τη συνεργασία τους. Αυτή η συνεργασία βρίσκει εμπόδια στην προσπάθεια αύξησης των προστατευτικών μέτρων και τη μείωση των ορίων της εκπομπής ρύπων, από τις πιέσεις που ασκούνται κατά κύριο λόγο από την πλευρά της αγοράς και των επιχειρήσεων που θα κληθούν να καλύψουν ένα τέτοιο κόστος. Το εθνικό κράτος είναι ο μοναδικός ικανός δρών στη διεθνή σκηνή, ο οποίος μπορεί να παρέμβει σε τέτοιου είδους προβλήματα.

Το εξαγόμενο του παραπάνω παραδείγματος, είναι ότι ο παρεμβατικός ρόλος του εθνικού κράτους δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να αντικατασταθεί από την αγορά και τους μηχανισμούς της. Το γεγονός αυτό, το οποίο ο Ohmae αν και από τη μια το αποδέχεται προωθώντας την έννοια του «κράτους καταλύτη», από την άλλη προσπαθεί να του αφαιρέσει τον κυρίαρχο οικονομικό

προσδιορισμό του. Όμως, η πολιτική βούληση και παρέμβαση, η περιβαλλοντική προστασία, η διαφύλαξη των «κοινωνικά ελάχιστων» όπως τα ονομάζει, ο μακροχρόνιος σχεδιασμός, κ.α. (σύμφωνα με αυτά που προτείνει ο ίδιος), δεν είναι σε καμία περίπτωση δυνατό να διαχωριστούν από την οικονομική σφαίρα παρέμβασης του. Για παράδειγμα, οποιαδήποτε απόφαση για μείωση των εξαγόμενων ρύπων στις ανεπτυγμένες βιομηχανικά χώρες, είναι μια έμμεση οικονομική παρέμβαση που αυξάνει τα κόστη παραγωγής των επιχειρήσεων. Η προσπάθεια του Ohmae να διαχωρίσει το ρόλο του «κράτους καταλύτη» από τον παρεμβατικό – οικονομικό ρόλο, είναι αδύνατη από αυτή την άποψη.

Η τεχνολογία όσο και η αυτορυθμιστική ικανότητα της αγοράς ως επιχειρήματα επίσης εμφανίζουν σημαντικά κενά, τα οποία ο Ohmae παραβλέπει. Κανείς δεν μπορεί να παραμερίσει ένα σύνολο σημαντικών αλλαγών στην παραγωγή και την παγκόσμια αγορά. Όμως πολλοί είναι εκείνοι που υποστηρίζουν πως αυτές οι αλλαγές δεν διαμορφώνουν μια ριζικά νέα κατάσταση στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, ούτε ότι αλλάζουν άρδην το ρόλο και τη σημασία του κράτους για την αγορά και τους δρώντες σε αυτή. Για παράδειγμα ο Γκρέϊ (1999: 44) επισημαίνει,

«...η παγκόσμια αγορά είναι ένα πολιτικό εγχείρημα που εμφανίστηκε στα τέλη του 20^{ου} αιώνα. Η παγκοσμιοποίηση της οικονομικής και πολιτιστικής ζωής ξεκίνησε από την Ευρώπη το 15^ο αιώνα και προωθείται εδώ και αιώνες».

Η αναγωγή του «κόσμου δίχως σύνορα» του Ohmae στην τεχνολογία, επαναφέρει τα επιχειρήματα που διατυπώθηκαν προηγούμενα για το ρόλο της σήμερα. Η αυξανόμενη οικονομική αλληλεξάρτηση και οι νέες μορφές επιχειρηματικής διοίκησης και διαχείρισης, αποτελούν στοιχεία της σύγχρονης πραγματικότητας. Όμως η εξήγηση που δίνεται ως προς την καταγωγή τους δεν είναι και τόσο πειστική. Οι κατευθύνσεις που η τεχνολογία λαμβάνει κάθε φορά, αποτελούν ένα αναπόσπαστο κομμάτι της ανάπτυξης των κοινωνικών δυνάμεων και των ισορροπιών ή των συσχετισμών που διαμορφώνονται ανάμεσα σε αυτές, στα πλαίσια της παραγωγικής διαδικασίας και του καταμερισμού της εργασίας. Η φορά ή η κατεύθυνση που κάθε φορά λαμβάνει η τεχνική και επιστημονική έρευνα, σχετίζεται άμεσα με τις αποφάσεις που λαμβάνονται στα πλαίσια του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής (Dickson, 1985). Η σημερινή τεχνολογική ανάπτυξη, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ούτε επαναστατική (Krugman, 1995), ούτε αυξάνει σε τέτοιο βαθμό την παραγωγικότητα ώστε να συμπεράνουμε ότι το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα εισήλθε σε μια νέα εποχή ανάπτυξης (Crafts, 2000). Αντίθετα, από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, παρατηρείται μια παρατεταμένη ύφεση, που η υποτιθέμενη τεχνολογική επανάσταση του Ohmae δεν κατάφερε να αναστρέψει. Αντιμετωπίζοντας τη σημερινή τεχνολογική εξέλιξη ως πρωτοφανή και επαναστατική, ουσιαστικά προσδίδεται και στις σημερινές εξελίξεις της αυξανόμενης κίνησης του κεφαλαίου ανάλογος χαρακτήρας. Η απόρριψη του επιχειρήματος των «επαναστατικών τεχνολογικών εξελίξεων» συνεπάγεται την κατάρριψη των «επαναστατικών συνεπειών» της, έτσι όπως ο Ohmae τις προβάλλει στην εξέλιξη του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος.

Αν τα επιχειρήματα που παραθέτει ο Ohmae δεν είναι και τόσο πειστικά, τίθεται το ερώτημα: ποια είναι η κινητήρια δύναμη της αυξανόμενης κινητικότητας του κεφαλαίου τα τελευταία χρόνια, αν όχι η τεχνολογία. Η πραγματική σημασία του επιχειρήματος του Ohmae, συνδέεται με την απάντηση στο ερώτημα αυτό. Δεν είναι αποκλειστικά και μόνο η παγκόσμια οικονομία που

διαμορφώνει τις συνθήκες της σύγχρονης διεθνοποίησης. Η τάση αυτή, που για τον Ohmae είναι πρωτεύουσα, ουσιαστικά αποτελεί ένα δευτερογενές αποτέλεσμα που προσδιορίζεται από την κυριαρχία της πολιτικής του νεοφιλελευθερισμού στην ανεπτυγμένη Δύση τις τελευταίες δεκαετίες, αλλά και την αποτυχία της πολιτικής του κεϋνσιανού κράτους και του «εμπεδωμένου φιλελευθερισμού» (Cerny (1999(1)). Η διαφοροποίηση της προσέγγισης του Ohmae από τις νεοφιλελεύθερες προσεγγίσεις της δεκαετίας του 1980, εδράζεται στην εισαγωγή ενός φαινομενικά ανεξάρτητου από την ανθρώπινη παρέμβαση παράγοντα, αυτού της τεχνολογίας και του επίσης ανεξάρτητου αποτελέσματός της, δηλαδή της «οικονομίας δίχως σύνορα». Πιο απλά, δεν είναι η «οικονομία δίχως σύνορα» που επιβάλλει την αναδιάρθρωση του κράτους, αλλά η κυριαρχία των νεοφιλελεύθερων κρατικών πολιτικών των δεκαετιών του 1980 και 1990, που διαμορφώνει τις προϋποθέσεις αύξησης της κινητικότητας του κεφαλαίου διεθνώς. Στην πραγματικότητα, αυτή η απελευθέρωση (που είναι μια πολιτική επιλογή κυβερνήσεων και πολιτικοοικονομικών ελίτ) εμφανίζεται από τον Ohmae ως «ανεξάρτητη διαδικασία» που πηγάζει από μια «ανεξάρτητη πηγή» δηλαδή την τεχνολογία και επιβάλλει στη συνέχεια την προσαρμογή στις επιταγές της. Αυτή η λογική της «ανεξάρτητης παγκοσμιοποίησης» αποτελεί και το νέο στοιχείο της νεοφιλελεύθερης θεωρίας κατά τη δεκαετία του 1990. Το ίδιο ισχύει και για τον «εμπεδωμένο φιλελευθερισμό», όπως τον περιγράφει ο Cerny. Κατά την μεταπολεμική περίοδο του κλειστού κεϋνσιανού συστήματος, η ανάπτυξη του προνοιακού κράτους συμβάδισε με τη σταδιακή απελευθέρωση των αγορών, συνέπεια και ταυτόχρονα αποτέλεσμα της ταξικής συναίνεσης που χαρακτήρισε τη συγκεκριμένη περίοδο.

Συνεχίζοντας την ανάλυση του επιχειρήματος του Ohmae, συνέπεια της «ανεξάρτητης πηγής» της τεχνολογίας και της επίσης «ανεξάρτητης» «οικονομίας δίχως σύνορα», είναι η διαμόρφωση περιφερειακών ζωνών εμπορίου, που χαρακτηρίζονται ως «περιφερειακά κράτη». Και αυτά προσδιορίζονται από την ιδιότητά τους να αποτελούν «στον κόσμο δίχως σύνορα, τις φυσικές οικονομικές ζώνες» (Ohmae, 1995(2): 80). Περιοχές όπως, η Νότια Ιταλία, η Ουαλία, το Σαν Ντιέγκο, το Χονγκ Κονγκ στην Νότια Κίνα, η Σίλικον Βάλλευ στην Καλιφόρνια, κ.α. αποτελούν τις «πύλες εισόδου» της «οικονομίας δίχως σύνορα» στο εσωτερικό των εθνικών κρατών. Δομικό στοιχείο αυτών των περιοχών, δεν αποτελεί ούτε ο πληθυσμός, ούτε η έκτασή τους. Αυτό που τις διαχωρίζει από τα εθνικά κράτη και τις υπόλοιπες περιοχές τους είναι η ικανότητά τους να αναζητούν στη διεθνή αγορά τους πόρους της ανάπτυξής τους, με αντάλλαγμα την ανεξαρτησία τους. Τόσο η ένταξη των εθνικών κρατών στην «οικονομία δίχως σύνορα», όσο και η συνύπαρξή τους με τα «περιφερειακά κράτη», απαιτούν (παρά οδηγούν) μια νέα μορφή κράτους που χαρακτηρίζεται ως «κράτος – καταλύτης». Η προσαρμογή αυτή, εμπεριέχει το σύνολο των χαρακτηριστικών μιας νεοφιλελεύθερης πολιτικής, εμπλουτισμένης με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που διαμορφώνονται από την παγκόσμια αγορά. Αν και ο Ohmae δεν το διατυπώνει με αυτό το τρόπο, το κράτος ουσιαστικά συνεχίζει να λειτουργεί ως ρυθμιστής της οικονομίας, ασκώντας μακροοικονομική πολιτική, μειώνοντας τις παροχές στο «κοινωνικά ελάχιστο», εξασφαλίζοντας ένα σύνολο κοινών υποδομών, απελευθερώνοντας την κίνηση του κεφαλαίου, κ.α. Ουσιαστικά η τεχνολογία, η παγκόσμια αγορά και η ανάπτυξη των «περιφερειακών κρατών», δεν καταργούν το κράτος αλλά επιβάλλουν τη μείωση της κρατικής παρέμβασης στην αγορά, προς όφελος της. Είναι λογικό ότι στα πλαίσια μιας διεθνούς κοινωνίας, είτε «παγκοσμιοποιημένης» είτε μη παγκοσμιοποιημένης, η διασύνδεση επιβάλλει κοινούς κώδικες

επικοινωνίας και κομβικά σημεία προσαρμογής. Όμως αυτό το γεγονός, βρίσκεται πολύ μακριά από την ομογενοποίηση και τη δημιουργία κοινών καταναλωτικών προτύπων, ή τη δημιουργία μιας «παγκόσμιας καταναλωτικής κουλτούρας» μακριά από την επιρροή της εθνικής αγοράς.

Μια νέα σημαντική αρμοδιότητα που αναλαμβάνει το κράτος, είναι η στήριξη των περιφερειακών κρατών και η προστασία της λειτουργίας τους ως δίαυλοι επικοινωνίας της παγκόσμιας αγοράς με την εθνική. Η παγκόσμια αγορά παύει να στηρίζεται στα ανεξάρτητα εθνικά κράτη και τις αγορές τους. Η ανάπτυξη των περιφερειακών κρατών αναλαμβάνει το ρόλο της υποβοήθησης της παγκόσμιας αγοράς και της εισαγωγής αυτής στο εσωτερικό των εθνικών κρατών. Η τήρηση του ορίου που χαράσσουν τα «κοινωνικά ελάχιστα» συνδέεται άμεσα και με τα περιφερειακά κράτη. Τα εθνικά κράτη είναι υποχρεωμένα να παρέχουν και στα περιφερειακά κράτη τα «κοινωνικά ελάχιστα», όπως επίσης και να εξασφαλίζουν το απαραίτητο επίπεδο της αυτονομίας που είναι αναγκαίο για να μπορέσουν να λειτουργήσουν. Αυτό απαιτεί ελευθερία στη σχέση τους με την παγκόσμια αγορά και σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να λειτουργούν ως τροφοδότες πόρων για άλλες εθνικές περιοχές.

Σύμφωνα με τον Ohmae έννοιες, όπως η εθνική ανεξαρτησία, η εθνική αγορά και η οικονομική πολιτική αλλάζουν σημασία και περιεχόμενο. Η δυναμική της κρατικής πολιτικής που καθόρισε τη μεταπολεμική κεϋνσιανή παρέμβαση, δίνει τη θέση της στο παγκόσμιο νεοκλασικισμό του Ohmae. Υπό αυτές τις συνθήκες, όρος ύπαρξης του κράτους σήμερα ως αποδοτικός μηχανισμός στα πλαίσια της διαδικασίας συσσώρευσης είναι η υποχώρηση από όλους εκείνους τους τομείς στους οποίους η εμπλοκή του θέτει εμπόδια στη λειτουργία της ατομικής πρωτοβουλίας (η οποία πλέον είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη διεθνή αγορά). Μια κρατική πολιτική, για να γίνει αποδεκτή στα πλαίσια της «οικονομίας δίχως σύνορα», πρέπει να σέβεται τους κανόνες της ελεύθερης αγοράς τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο και να δρα υποστηρικτικά στους μηχανισμούς της παρέχοντας τα απολύτως απαραίτητα. Τέλος, πρέπει να αφήνει ανεμπόδιση ή και να εξασφαλίζει την ελεύθερη λειτουργία των περιφερειακών κρατών. Οποιαδήποτε υπέρβαση των ορίων που θέτουν οι τρεις αυτοί παράγοντες, έρχονται σε σύγκρουση με τους μηχανισμούς της παγκόσμιας αγοράς και ουσιαστικά οδηγούν στην «τιμωρία» του εθνικού κράτους από αυτούς. Η «τιμωρία» δεν είναι τίποτα άλλο, παρά η απομάκρυνση του παραγωγικού κεφαλαίου από το συγκεκριμένο εθνικό χώρο.

Στην προσέγγιση του Ohmae, το κράτος αντιμετωπίζεται ως μια συντεχνιακή δομή που συγκαλύπτει ειδικά οικονομικά συμφέροντα ομάδων, επιδοτεί αντιπαραγωγικές δραστηριότητες (π.χ. επιδοτεί μη αποδοτικές επιχειρήσεις, ανέργους, προνοιακές καλύψεις, κ.τ.λ.) και τείνει προς τον προστατευτισμό. Από την άλλη, η αγορά είναι εκείνη που προωθεί την παγκόσμια λογική και το συμφέρον της κοινωνίας πολιτών. Έτσι, παρά τις διακηρύξεις περί της «οικονομίας δίχως σύνορα» που καταργεί το μεγαλύτερο μέρος των αρμοδιοτήτων του κράτους, στην ουσία του επιχειρήματος του ο Ohmae, καλεί το κράτος να υλοποιήσει μια πολιτική που θα αποδεσμεύει πόρους και αρμοδιότητες που έως τώρα κρατούσε για τον εαυτό του ως εργαλείο άσκησης πολιτικής. Η παντοδυναμία της «οικονομίας δίχως σύνορα» δεν είναι ικανή να διαμορφώσει τις προϋποθέσεις της παρά μόνο με τη συμβολή του ίδιου του κράτους. Για αυτό το λόγο και ένα μεγάλο μέρος της ανάλυσης του Ohmae αναλώνεται στο ρόλο που θα πρέπει να παίξει το εθνικό κράτος και οι κεντρικές κυβερνήσεις στη διαδικασία ένταξης τους στην «οικονομία δίχως σύνορα». Το

ερώτημα είναι γιατί η διαδικασία της «διαμόρφωσης ενός κόσμου» που βασίζεται σε παράγοντες έξω από την πολιτική και την παρέμβαση του κράτους και των πολιτών του, θα πρέπει να υποστηρίζεται από πολιτικές των κυβερνήσεων; Αυτό που εμφανίζεται πίσω από τις διακηρύξεις περί του «τέλους του εθνικού κράτους» και την παντοδυναμία της «οικονομίας δίχως σύνορα», είναι η έμμεση απόπειρα περιορισμού του κοινωνικού κράτους και η απελευθέρωση των εθνικών οικονομικών συνόρων, υπό το βάτος της υποτιθέμενης πίεσης μιας «παγκόσμιας αγοράς» δίχως όρια και τόπο.

Απέναντι στο αιτιοκρατικό επιχείρημα ότι τα κράτη ξεπερνιούνται από τους ανεξέλεγκτους παράγοντες της τεχνολογίας και της παγκόσμιας οικονομίας, θα ανέμενε κανείς και το τέλος του κράτους - έθνους ως κυρίαρχη μονάδα του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, δίχως την ανάγκη εφαρμογής πολιτικών προς αυτή την κατεύθυνση. Αφού η «οικονομία δίχως σύνορα» είναι μια μη αναστρέψιμη νομοτελειακή ή φυσική πραγματικότητα, γιατί τα εθνικά κράτη θα πρέπει να εφαρμόσουν πολιτικές προώθησης αυτής; Παρότι φαινομενικά απορρίπτεται ο ρόλος του κράτους στη διαμόρφωση των κατευθύνσεων της οικονομίας αντιμετωπίζοντας την ως ένα οργανισμό με δικούς της «φυσικούς» και «έμφυτους» κανόνες και κατευθύνσεις, η επίκληση της προσαρμογής των εθνικών κρατών στην «οικονομία δίχως σύνορα», δείχνει έμμεσα την αναγκαιότητα της πολιτικής παρέμβασης των κρατικών μηχανισμών για την διαμόρφωση των αναγκαίων κανόνων και την διασφάλιση της «φυσικής» λειτουργίας της ελεύθερης αγοράς. Για παράδειγμα, ένα μεγάλο κομμάτι βιβλιογραφίας²⁵, φανερώνει το καιρίο ρόλο της κρατικής παρέμβασης στη δημιουργία νέων αγορών στην Ευρώπη, κατά την διάρκεια της αυγής της βιομηχανικής επανάστασης.

Η απαίτηση ενός επικουρικού ρόλου της κρατικής παρέμβασης στην αγορά, και ταυτόχρονα η περιγραφή της «παγίδας» της επέκτασης του «κοινωνικά ελάχιστου» ως παράδειγμα προς αποφυγή, προδιαγράφουν τον αληθινό νέο ρόλο του κράτους. Αν υποθεθεί ότι στην «οικονομία δίχως σύνορα» λειτουργεί το «αόρατο χέρι», τότε ποιος ο λόγος της κρατικής παρέμβασης για αύξηση των δημοσιών επενδύσεων, όπως ο ίδιος λέει σε παράδειγμα του (Ohmae, 1995(2): 41); Το πρότυπο του Ohmae, όχι μόνο δεν είναι αντίθετο στην κρατική παρέμβαση που στοχεύει στη διόρθωση των προβλημάτων και των ανισορροπιών της «ελεύθερης αυτορρυθμιζόμενης αγοράς» του, αλλά αντίθετα την θεωρεί ευθύνη του επικουρικού ρόλου του. Από την άλλη, είναι αντίθετο στην κρατική παρέμβαση που προσανατολίζεται στη προώθηση πόρων προς προνοιακές πολιτικές, ή αλλιώς προς τα «κοινωνικά ελάχιστα», δικαιολογώντας τη θέση αυτή, είτε με οικονομικούς όρους (σπατάλη πόρων), είτε με ιδεολογικούς και πολιτικούς όρους (π.χ. το επιχείρημα της μη στήριξης αυτών των πολιτικών από τους πολίτες). Αυτό που τελικά φαίνεται μέσα από την προσέγγιση του Ohmae, είναι ότι η κρατική παρέμβαση αποτελεί ένα προνόμιο, που το απολαμβάνει αποκλειστικά η αγορά. Έτσι και σήμερα, παρατηρείται η τάση της αυξανόμενης κοινωνικοποίησης των ρίσκων και των αποτυχιών της αγοράς και ταυτόχρονα η απόσυρση της κρατικής στήριξης προς το κοινωνικό κράτος και τις παροχές του.

Η κυριαρχία του κοινωνικά ελάχιστου σε συνδυασμό με την τάση περιφριοποίησης, διαμορφώνει ένα νέο πλαίσιο σχέσεων της ανεπτυγμένης

²⁵ Βλέπε, D. McNally, 1988, *Political Economy and the Rise of Capitalism*, Berkeley, C.A.: University of California Press, κεφ. 4,5. Επίσης, E. L. Jones, 1981, *The European Miracle: Environments, Economies, and Geopolitics in the History of Europe and Asia*, Cambridge: Cambridge University Press.

Δύσης με τις χώρες του Τρίτου Κόσμου και την μεταφορά πόρων από κράτος σε κράτος. Η χρηματοδότηση φτωχών χωρών ή περιοχών, για την εξασφάλιση των κοινωνικά ελάχιστων είναι απαγορευτική για τον Όημαε. Άρα, οποιαδήποτε βοήθεια προς τον Τρίτο Κόσμο είναι απαγορευτική. Μέσα από αυτή τη λογική απ' ενοχοποιείται η Δύση για τις ευθύνες που έχει απέναντι στον Τρίτο Κόσμο, λες και τα περιφερειακά κράτη δεν έχουν ή δεν είχαν καμία σύνδεση με τις πλουτοπαραγωγικές πηγές του. Έτσι, διαγράφονται όλες οι ιστορικές και πολιτικές εξελίξεις των αιώνων μετά τη βιομηχανική επανάσταση, καθώς και η πολιτική ευθύνη της ανεπτυγμένης Δύσης για τα ηθικά, οικονομικά και πολιτικά «ελάχιστα» που πρέπει οι χώρες αυτές να απολαμβάνουν (μιλώντας με όρους κατ' αρχήν ανθρωπιστικούς).

2. ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ: ΑΠΟΔΥΝΑΜΩΣΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

2.1. ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΤΡΑΠΕΖΑ

Για την Παγκόσμια Τράπεζα (ΠΤ) η περίοδος που διανύουμε είναι μια περίοδος παγκοσμιοποίησης της διεθνούς οικονομίας. Μέσα στα πλαίσια της νέας μορφής που λαμβάνει το παγκόσμιο σύστημα, εκφράζει βásiμους φόβους για το ρόλο, την λειτουργία και την αποδοτικότητα του κράτους. Οι αλλαγές στο παγκόσμιο σύστημα προσδιορίστηκαν από τέσσερις κομβικούς παράγοντες. Την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης και των άλλων καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού, τη δημοσιονομική κρίση που αντιμετωπίζουν τα κράτη σε όλες τις ανεπτυγμένες βιομηχανικά χώρες, τον ιδιαίτερο ρόλο που έπαιξε το κράτος στις «οικονομίες θαύμα» της Ανατολικής Ασίας και τέλος την αποσύνθεση πολλών κρατών και την αύξηση των ανθρωπιστικών αναγκών σε διάφορα σημεία του κόσμου. Αυτό το γενικότερο πλαίσιο, αναπροσδιορίζει την συζήτηση για το κράτος, την λειτουργία του και τις κατευθύνσεις που θα πρέπει να λάβει η πολιτική και οικονομική του παρέμβαση. Για την ΠΤ, κυρίαρχο στοιχείο του επαναπροσδιορισμού της δράσης του κράτους είναι η έννοια της αποτελεσματικότητας (effectiveness)²⁶. Όπως επισημαίνει σε έκθεση της,

«Ένα αποτελεσματικό κράτος είναι ουσιώδες για την παροχή αγαθών και υπηρεσιών – κανόνων και θεσμών – οι οποίοι επιτρέπουν στην αγορά να αναπτυχθεί και στους ανθρώπους να ζήσουν υγιέστερες και ευτυχισμένες ζωές» (ΠΤ, 1997: 1).

Το κράτος θεωρείται απαραίτητο μέσο για την ανάπτυξη και την εύρυθμη οικονομική και κοινωνική λειτουργία. Παρόλα αυτά το κράτος δεν είναι αυτό που δημιουργεί την ανάπτυξη (state provided development). Συμμετέχει στην διαμόρφωση των προϋποθέσεων της ανάπτυξης, αναλαμβάνοντας έναν ρόλο «καταλύτη» (catalyst) και «διευκολυντή» (facilitator), των κοινωνικών και οικονομικών δυνάμεων. Τα συστατικά της διαμόρφωσης ενός αποτελεσματικού κράτους ποικίλουν από κράτος σε κράτος και από περιοχή σε περιοχή. Αυτό που

²⁶ Στην έκθεση γίνεται σαφής διαχωρισμός ανάμεσα στην έννοια της ικανότητας (capability) και την έννοια της αποτελεσματικότητας (effectiveness). Σύμφωνα με τον ορισμό που δίνεται για την πρώτη έννοια της ικανότητας, είναι η δυνατότητα του κράτους να αναλαμβάνει και να προωθεί μαζικές δράσεις αποδοτικά, όπως για παράδειγμα την δημόσια υγεία, την παιδεία, κ.τ.λ. Από την άλλη πλευρά, η αποδοτικότητα είναι το αποτέλεσμα της χρήσης της ικανότητας, το οποίο συντάσσεται με τα αιτήματα της κοινωνίας για τα παραπάνω αγαθά (ΠΤ, 1997: 3).

αποδίδει για την μια χώρα, μπορεί για την άλλη να είναι αρνητικό, ακόμα και όταν συγκρίνονται χώρες με παρόμοια κοινωνικά, πολιτιστικά και οικονομικά χαρακτηριστικά.

Η περίοδος του μεσοπολέμου και η μεταπολεμική περίοδος, αποτέλεσαν δεκαετίες γιγάντωσης του μεγέθους του κράτους καθώς και της δαπάνης του, που στα ανεπτυγμένα κράτη σχετίστηκε με την ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας και των παροχών του, ενώ στα αναπτυσσόμενα με την προώθηση της ανάπτυξης και την επιδότηση στρατηγικών κρατικών επιχειρήσεων. Η κρατική μεγέθυνση ανέρχεται σήμερα στο μισό του συνολικού εισοδήματος στα ανεπτυγμένα κράτη και στα αναπτυσσόμενα στο ένα τέταρτο. Αυτή η ποσοτικά τεράστια ανάπτυξη του κράτους, θέτει σημαντικά ζητήματα για την βελτίωση ποιοτικών ζητημάτων που προσδιορίζουν το κράτος.

Η τάση της παγκοσμιοποίησης αλλάζει ριζικά τη σημασία της κρατικής πολιτικής μέσα σε ένα περιβάλλον έντονου διεθνούς ανταγωνισμού. Η παγκοσμιοποίηση δεν επιτρέπει πλέον την αυθαίρετη και αλαζονική συμπεριφορά των κρατών απέναντι στην παγκόσμια αγορά. «Οι φόροι, οι κανόνες της επένδυσης, και οι οικονομικές πολιτικές θα πρέπει να είναι περισσότερο από ποτέ προσαρμοσμένες στις παραμέτρους της παγκοσμιοποιημένης διεθνούς οικονομίας» (ο.π. 2). Σε αυτό το νέο περιβάλλον κεντρικό ρόλο κατέχει η ανάπτυξη της τεχνολογίας, η οποία δίνει την δυνατότητα της επέκτασης της αγοράς σε νέους χώρους. Ταυτόχρονα, η τεχνολογία γεννά νέες συνθήκες στις οποίες το κράτος καλείται να απαντήσει ή να προσαρμοστεί, αυτή τη φορά όχι ως παροχέας ή αποκλειστικός προμηθευτής κατά το παλαιότερο πρότυπο, αλλά ως «διευκολυντής» και ως «ρυθμιστής».

Πολλές χώρες έχουν βρεθεί μπροστά σε ένα κράτος που διογκώνεται επικίνδυνα, γεννώντας διλλήματα για την πορεία του και την σχέση κόστους και κέρδους στις παρεχόμενες υπηρεσίες. Η συχνή αναποτελεσματικότητα των παρεμβάσεων και των υπηρεσιών του, οδηγεί όλο και πιο συχνά στην συσπείρωση των πολιτών γύρω από μη κυβερνητικούς οργανισμούς, διεκδικώντας αποτελεσματικότητα στην σχέση τους με τους κρατικούς οργανισμούς. Ειδικά στις αναπτυσσόμενες χώρες, παρατηρείται η αδυναμία του κράτους να παράσχει βασικά κοινωνικά αγαθά, όπως η εγγύηση του δικαιώματος της ιδιοκτησίας, η παροχή υποδομών όπως δρόμοι, μεταφορές, κάλυψη υγείας και εκπαίδευση.

Το κράτος για την ΠΤ αλλάζει ρόλο τις τελευταίες δεκαετίες. Η παλαιότερη μορφή λειτουργίας του, η οποία χαρακτηριζόταν από μια ολόπλευρη κοινωνικά και οικονομικά παρέμβαση, δεν είναι δυνατή σήμερα. Σε αυτό το συμπέρασμα καταλήγει, μέσα από τρεις παρατηρήσεις. Η πρώτη είναι το αυξημένο κόστος του διογκωμένου κρατικού μηχανισμού, που σε συνδυασμό με τις ασύμφορες από πλευράς κόστους παροχές του γεννά σημαντικά δημοσιονομικά προβλήματα. Δεύτερο στοιχείο είναι η παγκοσμιοποίηση, η οποία αλλάζει τα δεδομένα του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος και απαιτεί από την κρατική πολιτική, ευελιξία και αποδοτικότητα. Τέλος τρίτο στοιχείο της προσέγγισης της ΠΤ είναι η τεχνολογία. Μέσα από αυτή, ανοίγονται νέοι δρόμοι ανάπτυξης οι οποίοι απαιτούν το ίδιο ακριβώς με την παγκοσμιοποίηση, δηλαδή μεγαλύτερη ευελιξία και ορθή διαχείριση. Ταυτόχρονα, παγκοσμιοποίηση και τεχνολογία διαμορφώνουν νέες αγορές εντός και εκτός της εθνικής. Εμμέσως πλην σαφώς, επισημαίνεται ότι η τεχνολογία δίνει νέα ώθηση στην ικανότητα των επιχειρήσεων να επεκταθούν σε αγορές που έως τώρα δεν ήταν σε θέση να διαχειριστούν. Για αυτό το λόγο και το

κράτος καλείται να περάσει σε ένα ποιο διαχειριστικό ρόλο, παρέχοντας μια υψηλή εποπτεία και ένα σύνολο βασικών κοινωνικών αγαθών.

Αντίθετα με τις θεωρητικές αναλύσεις για τις αλλαγές στο κράτος και το παγκόσμιο σύστημα οι οποίες καταλαμβάνουν ένα πολύ μικρό χώρο στην έκθεση της ΠΤ και που ταιριάζουν περισσότερο σε μια διακήρυξη παρά σε μια ανάλυση, η αναφορά στα μέσα της πολιτικής για την αναπροσαρμογή του κράτους και της οικονομίας στα νέα δεδομένα καταλαμβάνει ένα πολύ πιο σημαντικό χώρο στο κείμενο. Δύο είναι τα κυρίαρχα σημεία που αφορούν τη μορφή της παρέμβασης του κράτους ώστε να γίνει αποδοτικό και αποτελεσματικό. Το πρώτο αφορά τα μέσα με τα οποία μια πιθανή αναδιάρθρωση των λειτουργιών του κράτους και των ευθυνών του μπορεί να γίνει αποδεκτή από τους πολίτες του. Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από την απελευθέρωση και την εισαγωγή ιδιωτικών θεσμών και οργανώσεων πολιτών και κοινοτήτων, στην διαδικασία της παραγωγής και παροχής των συλλογικών αγαθών. Το δεύτερο σημείο, είναι η αύξηση της ικανότητας του κράτους να προωθεί αποδοτικές συνεργασίες. Για να επιτύχει αυτό το σκοπό το κράτος καλείται να καλύψει ένα σύνολο βασικών παροχών, ή όπως τα χαρακτηρίζει η ΠΤ, ένα σύνολο «θεμελιωδών» (fundamentals). Αυτά είναι η ύπαρξη ενός νομικού πλαισίου, η εξασφάλιση μακροοικονομικής σταθερότητας σε συνδυασμό με ένα σταθερό πολιτικό περιβάλλον, η επένδυση σε βασικές υποδομές, η προστασία των αδυνάμων (vulnerable) και τέλος, η ύπαρξη ενός καθεστώτος προστασίας του περιβάλλοντος. Τα παραπάνω θα πρέπει να συνδυαστούν με το νέο στοιχείο που προτείνει η έκθεση της ΠΤ, δηλαδή την αναζήτηση του ορθού μείγματος της συνεργασίας ανάμεσα στον ιδιωτικό και τον δημόσιο τομέα. Η σχέση κράτους και αγοράς είναι μια σχέση συμπληρωματική. Στόχος του κράτους σήμερα δεν είναι η παραγωγή πλούτου, όπως κατά την διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου. Το κράτος σήμερα αναλαμβάνει ένα δευτερεύοντα ρόλο όσο αφορά την θέση του ως άμεσος παραγωγός στην αγορά, αλλά παραμένει υπεύθυνο για την εξασφάλιση των συνθηκών εκείνων που θα βοηθήσουν τον ιδιωτικό τομέα να παράγει πλούτο και ανάπτυξη.

Με ποιο τρόπο είναι δυνατόν ένα κράτος να επιτύχει στην διαμόρφωση ενός περιβάλλοντος όπως παραπάνω περιγράφηκε; Ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο είναι η αποφυγή της λειτουργίας του κράτους ως μονοπώλιο. Η ΠΤ πιστεύει ότι το κράτος στην θέση του παροχέα, είναι πιθανότατα μη ανταγωνιστικό. Αν σε αυτό προστεθεί και η ώθηση που λαμβάνει ο ιδιωτικός τομέας μέσα από τις καινοτομίες και τις τεχνολογικές εξελίξεις, τότε το συμπέρασμα είναι ότι ο ιδιωτικός τομέας με τον ανταγωνισμό και την αποδοτικότητα που τον χαρακτηρίζουν, είναι δυνατό να καλύψει με πιο ικανό και συμφέροντα τρόπο την παροχή αυτών των δημόσιων αγαθών. Ως τέτοιο παράδειγμα αναφέρεται ο τομέας της κοινωνικής ασφάλισης και της δημόσιας υγείας (ο.π. 6). Ένα άλλο στοιχείο είναι η πρόβλεψη από πλευράς του κράτους δημιουργίας ενός ρυθμισμένου συστήματος, το οποίο θα επιτρέπει την ανάπτυξη του ιδιωτικού τομέα. Πέρα από την προστασία στους καταναλωτές, τους εργαζόμενους και το περιβάλλον, μια ορθά ρυθμισμένη αγορά είναι ικανή να προωθήσει τον ανταγωνισμό και την παραγωγή καινοτόμων αγαθών, αποκλείοντας ταυτόχρονα τις τάσεις κυριαρχίας των μονοπωλίων. Ένα ορθά ρυθμισμένο σύστημα θα προσέφερε ταυτόχρονα και ένα σταθερό πλαίσιο ανάπτυξης της σύμπραξης ανάμεσα στον δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα. Στο ίδιο μήκος με το παραπάνω και την αποτελεσματική ρύθμιση, είναι και η ρύθμιση της διαφάνειας σε ζητήματα που σχετίζονται και με άλλες πρωτοβουλίες του κράτους, όπως με τις αποκρατικοποιήσεις. Η ύπαρξη ισχυρών ρυθμιστικών θεσμών, προλαμβάνει φαινόμενα διαφθοράς μεταξύ δημόσιων

λειτουργών και ιδιωτικών επιχειρήσεων. Η ιδιαίτερη αναφορά στις ιδιωτικοποιήσεις σχετίζεται με το γεγονός ότι είναι η κυρίαρχη σήμερα τάση στην αντιμετώπιση των προβληματικών δημοσίων επιχειρήσεων, που στερούν πολύτιμους πόρους από το κράτος. Η τάση αυτή και η συντεταγμένη διεξαγωγή της μετάβασης αυτών των επιχειρήσεων από το δημόσιο στον ιδιωτικό τομέα, αποτελεί καίρια πράξη για την οποία είναι αναγκαίο ένα ορθά συντεταγμένο νομικό, οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο, το οποίο είναι υποχρέωση του κράτους να παράσχει.

Ιδιαίτερη σημασία δίνεται στο ρόλο και την ανάπτυξη της δημόσιας διοίκησης, ειδικά όσο αφορά τις αναπτυσσόμενες χώρες. Η αύξηση της ανταγωνιστικότητας μέσα στα πλαίσια της δημόσιας διοίκησης και των λειτουργών της, σε συνδυασμό με το περιορισμό των αποκλεισμών από αυτό και την θέσπιση αυστηρών κανόνων λειτουργίας και αστυνόμευσης, αποτελούν μέσα για την διαμόρφωση μιας δημόσιας διοίκησης αποτελεσματικής, η οποία θα λειτουργεί ως καταλυτική δύναμη υποστήριξης στην ανάπτυξη της αγοράς και την επέκτασή της σε παραδοσιακά κρατικούς χώρους.

Όλα τα παραπάνω, οδηγούν σε ένα και μοναδικό συμπέρασμα, ότι το κράτος δεν είναι δυνατό στα πλαίσια των νέων οικονομικών συνθηκών της παγκοσμιοποίησης, να λειτουργεί σύμφωνα με τα πρότυπα της μεταπολεμικής περιόδου ως άμεσος παραγωγός και εργοδότης. Ειδικά στο χώρο των υπηρεσιών στις αναπτυσσόμενες χώρες, αυτό που παρατηρείται είναι η παραγωγή μηδενικών αποτελεσμάτων, η εμπλοκή στην καθημερινή λειτουργία των δημοσίων υπηρεσιών των πολιτικών λειτουργών του κράτους, ο περιορισμός της ευελιξίας και της ορθής διαχείρισης. Η αναδιάρθρωση του κράτους και των λειτουργιών αποτελεί μονόδρομο προσαρμογής στην διαδικασία την ολοκλήρωσης των διεθνών αγορών. Παρόλο που η «παγκοσμιοποίηση» δεν είναι ακόμα πραγματικά παγκόσμια και οι χώρες διατάζουν να εισέλθουν σε αυτή απελευθερώνοντας τις αγορές τους, η τάση είναι δεδομένη καθώς και η πολιτική που πρέπει να ακολουθήσουν. Ο στόχος της ένταξης μιας χώρας στην παγκόσμια αγορά, σημαίνει ουσιαστικές και μακροχρόνιες δεσμεύσεις σε μεταρρυθμίσεις σε επίπεδο μακροοικονομικής, δημοσιονομικής, συναλλαγματικής και εμπορικής πολιτικής, καθώς και αναδιάρθρωση του κράτους και των υπηρεσιών και λειτουργιών του.

Πως όμως αυτές οι μεταρρυθμίσεις θα είναι πιο εύκολο να υλοποιηθούν; Η ΠΤ επισημαίνει ότι μια νέα κυβέρνηση, η οποία θα εξαρτιέται λιγότερο από ειδικά και συνεχνιακά συμφέροντα είναι πιο ικανή να εισάγει καινοτομίες. Η άσκηση πίεσης μέσα από την προβολή του φόβου περί στασιμότητας ή περί ανάπτυξης άλλων γειτονικών και ανταγωνιστικών κρατών, είναι μέσα που μπορούν να ασκήσουν πίεση στην κοινωνία και τις ομάδες συμφερόντων της, προκειμένου μια κυβέρνηση να αποσπάσει την κοινωνική συναίνεση που απαιτείται για να προχωρήσει στις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις.

Ιδιαίτερη σημασία στην προσέγγιση της ΠΤ για το κράτος, έχει η νέα θέση που του προσδίδει σε σχέση με την αγορά. Το κράτος καλείται να αποσυρθεί από ένα μεγάλο αριθμό λειτουργιών που ανέπτυξε κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής κεϋνσιανής περιόδου. Η ανάπτυξη της παγκόσμιας αγοράς, ως στοιχείου που φέρει μαζί του την αύξηση του ανταγωνισμού, αποτελεί ένα εμπόδιο τόσο για τα ανεπτυγμένα όσο και τα αναπτυσσόμενα κράτη, στην συνέχιση της λειτουργίας των υπηρεσιών του, η οποία είναι μη αποδοτική και στερεί πόρους για αναγκαίες διαρθρωτικές πολιτικές. Από την άλλη πλευρά, η τεχνολογία δίνει την δυνατότητα στον ιδιωτικό τομέα να σταθεί ανταγωνιστικά απέναντι στις

παρεχόμενες υπηρεσίες του κράτους, καθώς επίσης και να μπορεί να αναλάβει λειτουργίες του με πιο παραγωγικούς και αποδοτικούς όρους. Ουσιαστικά, η ΠΤ προωθεί αυτό που ο Cerny (1999(1)) χαρακτηρίζει ως αναδιάρθρωση της σχέσης ανάμεσα στο τι θεωρείται ιδιωτικό και τι δημόσιο ή ήμιδημόσιο αγαθό. Πολλά από τα αγαθά που κάποτε εξ ορισμού συνδέονταν με το κράτος, όπως το παράδειγμα της παροχής υπηρεσιών που σχετίζονται με την υγειονομική περίθαλψη, σήμερα αλλάζουν θέση προσεγγίζοντας την αγορά.

Η αναδιάρθρωση της σχέσης δημόσιων και ιδιωτικών αγαθών, θέτει το όριο της παρέμβασης του κράτους στην κοινωνία και την οικονομία. Σύμφωνα με την έκθεση, η εξ ορισμού μεγαλύτερη αποδοτικότητα της αγοράς, μπορεί να αναλάβει σημαντικούς τομείς που κατέχει το κράτος και στους οποίους, πάλι εξ ορισμού, δεν είναι δυνατό να έχει παρόμοια απόδοση. Το κράτος καλείται να παράσχει ένα πλαίσιο νομικό, θεσμικό και οικονομικό, το οποίο να προωθεί αυτή την διαδικασία της αναδιάρθρωσης. Η έννοια της ανταγωνιστικότητας που φέρνει η παγκοσμιοποίηση και η αναποτελεσματικότητα των κρατών στο να παράγουν πλούτο, όπως αυτό γινόταν κατά την κεϋνσιανή περίοδο, νομιμοποιούν την απελευθέρωση των δυνάμεων της αγοράς. Η έκθεση της ΠΤ, χαρακτηρίζεται από την πίστη ότι η αγορά, υπό τις προϋποθέσεις που θέτει για την δομή και την λειτουργία του κράτους, είναι σίγουρο ότι θα προωθήσει την ανάπτυξη, είτε αυτή αφορά αναπτυσσόμενες χώρες, είτε ανεπτυγμένες.

2.2. STEPHEN J. KOBRIN

Αναλύοντας τις εξελίξεις της σύγχρονης παγκόσμιας οικονομίας, ο Stephen J. Kobrin επισημαίνει τρία βασικά χαρακτηριστικά σε σχέση με παλαιότερες περιόδους. Η σύγχρονη παγκόσμια οικονομία περιλαμβάνει ενταγμένες πολύ περισσότερες σε αριθμό εθνικές αγορές σε σχέση με το παρελθόν, η ολοκλήρωση της παγκόσμιας αγοράς είναι εντονότερη και ταχύτερη και τέλος παρατηρείται μια μεγάλη αλλαγή στην ποσότητα και την ποιότητα των συναλλαγών του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος μέσα από το πέρασμα από τις απλές εμπορικές και χρηματοοικονομικές συναλλαγές, στην έντονη διεθνοποίηση της παραγωγής (πρωτίστως μέσω των πολυεθνικών εταιρειών). Κύριο χαρακτηριστικό της παγκόσμιας οικονομίας σήμερα κατά τον Kobrin, είναι ότι υπάρχει μια ουσιαστική ποιοτική αλλαγή – πέρασμα από την απλή διεθνοποίηση που εκφράζεται μέσα από την συνεργασία εθνικών δρώντων, στην παγκοσμιοποίηση και την αποεθνοποίηση των παραπάνω δρώντων (Kobrin, 1997).

Αυτά τα χαρακτηριστικά διαμορφώνουν ένα οικονομικό περιβάλλον το οποίο συσχετίζεται με αυτό της περιόδου του μεσαίωνα. Υπό αυτό το πρίσμα ο χώρος, η γεωγραφία και τα σύνορα δεν προσδιορίζονται από το εθνικό κράτος αλλά αποτελούν ένα πολύπλοκο και ευμετάβλητο, μη ιεραρχημένο σύστημα σχέσεων. Σε μια τέτοια μορφή συστήματος, η έννοια των διεθνών σχέσεων δεν έχει καμία σημασία μιας και ούτε τα εθνικά κράτη υφίστανται, ούτε εθνικές αγορές οι οποίες να διαχωρίζουν την μια γεωγραφική ενότητα από την άλλη. Σε μια παγκόσμια οικονομία, το όριο ανάμεσα στις εθνικές και τις διεθνικές ανταλλαγές είναι σχετικό, αφού το τι είναι εθνικό και τι διεθνές είναι πολύ δύσκολο να αποσαφηνιστεί. Το πέρασμα από τον μεσαίωνα στην μοντέρνα εποχή, χαρακτηρίστηκε για πρώτη φορά από τη σύνδεση της πολιτικής με ένα συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο. Η περίοδος του μεσαίωνα λειτούργησε στην βάση «αλληλοσυγκρουόμενων, οριζόντιων ιεραρχιών», δίχως σταθερή γεωγραφική κατανομή, όπου η δύναμη και η εξουσία δεν συνδεόταν με σταθερά γεωγραφικά σύνορα. Στη περίοδο του μεσαίωνα, ο Kobrin βρίσκει ομοιότητες με την σύγχρονη φάση της παγκοσμιοποίησης. Το επιχείρημα που προβάλλεται είναι ότι η δομή του εθνικού κράτους και του εθνικού γεωγραφικού χώρου, χαρακτηρίζει μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο και όχι μια πάγια μορφή που λαμβάνει το παγκόσμιο σύστημα. Η μεσαιωνική περίοδος προσδιορίζεται από την

πολυποίκιλη και αλληλοκαλυπτόμενη, οριζόντια ιεραρχία των δυνάμεων που ασκούν επιρροή στις εδαφικές περιοχές. Καμία θεσμική, πολιτική, ή οικονομική δύναμη, δεν αναλαμβάνει ένα κυρίαρχο ρόλο που να υπερκαλύπτει τις υπόλοιπες.

Με το τέλος του μεσαίωνα αναδιαρθρώνεται η δομή και η λειτουργία των παραπάνω δυνάμεων εντασσόμενη πλέον σε δεδομένα γεωγραφικά όρια. Για πρώτη φορά αυτές οι αλληλοσυγκρουόμενες δυνάμεις, υπερκαλύπτονται από ένα νέο θεσμό που είναι το κράτος. Το γεγονός αυτό εισάγει στον έλεγχο της γεωγραφικής περιοχής κάθετες ιεραρχίες πολιτικών και οικονομικών θεσμών, όπου δεν υπάρχουν αμφισβητήσεις από άλλες δυνάμεις, που να θέτουν σε κίνδυνο την εσωτερική ιεραρχία. Με άλλα λόγια, το κράτος αποκτά τον πλήρη έλεγχο της γεωγραφικής περιοχής που ορίζουν τα σύνορα του. Αποκτά την ικανότητα να επιβάλλει τον νόμο, ένα συγκεκριμένο οικονομικό και πολιτικό θεσμικό πλαίσιο, με μια φράση την ανεξαρτησία στο εσωτερικό του. Μετατρέπεται στον μοναδικό θεσμό που ορίζει και επιβάλλει το νόμο, που παρεμβαίνει, ρυθμίζει και επιβάλλει κυρώσεις. Η νέα περίοδος της κυριαρχίας των εθνικών κρατών χαρακτηρίζεται ως μοντέρνα και περιγράφεται ως «η μετά – Βεσφαλιανή περίοδος της γεωγραφικής ανεξαρτησίας, των γεωγραφικά προσδιοριζόμενων ανεξάρτητων κρατών» (Kobrin, 1999: 167). Παρόλα αυτά, η συγκεκριμένη δομή του κράτους που κατέχει ανεξάρτητη ικανότητα άσκησης πολύπλευρου ελέγχου στην επικράτεια του, δεν αποτελεί μια πάγια μορφή που λαμβάνει η γεωγραφία του κόσμου. Αντίθετα, εντάσσεται μέσα σε ένα συγκεκριμένο ιστορικό χρόνο και χώρο και άρα είναι δυνατό να αλλάξει, να αναδιαμορφωθεί, ή και να καταργηθεί, με τον ίδιο τρόπο που η πολιτικοοικονομική δομή της κοινωνίας του μεσαίωνα αντικαταστάθηκε από τα εθνικά κράτη.

Η αντίληψη ότι όλες οι οικονομικές συναλλαγές γίνονται μέσα σε ένα συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο, αποτελεί δημιούργημα της μοντέρνας περιόδου της κυριαρχίας των εθνικών κρατών. Έτσι το σύνολο των οικονομικών συναλλαγών διέπονται από τις προϋποθέσεις που θέτουν οι θεσμοί και οι νόμοι σε μια συγκεκριμένη γεωγραφική επικράτεια. Αυτή η αντίληψη στην περίοδο της παγκοσμιοποίησης αλλάζει. Η σύγχρονη περίοδος της παγκοσμιοποίησης, η μεταμοντέρνα περίοδος όπως την ορίζει ο Kobrin, αποτελεί μια διαδικασία μετάβασης «σε μια νέα, ακόμα μη αναγνωρίσιμη, μορφή πολιτικής οργάνωσης που δεν βασίζεται στην γεωγραφία» (ο.π. 167). Κατ' αναλογία με το μεσαιωνικό σύστημα οργάνωσης, η σύγχρονη μεταμοντέρνα περίοδος χαρακτηρίζεται από την αποσύνδεση της γεωγραφίας από τις πολιτικές και οικονομικές σχέσεις. Η τεχνολογία και η δημιουργία ενός κυβερνοχώρου που δεν προσδιορίζεται με βάση γεωγραφικά χαρακτηριστικά, αλλά από χιλιάδες οθόνες ηλεκτρονικού υπολογιστή που βρίσκονται διάσπαρτες σε όλο τον κόσμο, διαμορφώνουν την πρώτη και σύμφωνα με τον Kobrin όχι και την τελευταία, πραγματικά παγκόσμια ηλεκτρονική αγορά. Σε αυτή την νέα μορφή που λαμβάνει η κοινωνική, πολιτική και οικονομική οργάνωση, παρατηρούνται σημαντικές αναλογίες με την περίοδο του μεσαίωνα και για το λόγο αυτό την χαρακτηρίζει ως «Νέο-Μεσαιωνική».

Η ολοκλήρωση της παγκόσμιας οικονομίας, κάνει δύσκολη την διακρίβωση του τι είναι εθνικό. Στα πλαίσια του σημερινού κόσμου, οι κινήσεις των αγαθών και του κεφαλαίου, παραμερίζουν σχεδόν όλα τα περιοριστικά εμπόδια που όριζαν οι εθνικές γεωγραφικές περιοχές. Οι πολιτικές που σχετίζονται με την κάθε γεωγραφική περιφέρεια, ή με το κάθε κράτος (πνευματικά δικαιώματα, προϋποθέσεις ασφάλειας και υγιεινής, δικαιώματα των εργαζομένων, περιβαλλοντικές προϋποθέσεις, κ.α.), δεν αποτελούν εμπόδια στην κίνηση του

κεφαλαίου, αλλά περισσότερο πολιτικές αντιμετώπισης τοπικών προβλημάτων χωρίς άμεσες συνέπειες στην κυκλοφορία του κεφαλαίου. Άρα,

«σε μια ανεξάρτητη παγκόσμια οικονομία, βασικά στοιχεία όπως η ανεργία και οι ανισότητες εισοδήματος δεν είναι πια εγχώρια προβλήματα που αντιμετωπίζονται με εγχώριες λύσεις. Για μια ακόμα φορά, δεν είναι ξεκάθαρο ποιος είναι ανεξάρτητος και ποιος όχι» (ο.π. 170).

Σημαντικό στοιχείο της ανάλυσης του Kobrin, είναι το πέρασμα από την παραδοσιακά διεθνοποιημένη οικονομία, που χαρακτηρίζεται από τις συναλλαγές εθνικών εταιρειών σε διεθνές πεδίο, στην παγκόσμια οικονομία η οποία εκφράζει μια ποιοτικά εντονότερη και βαθύτερη ολοκλήρωση του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος. Το πρώτο στοιχείο που προσδιορίζει την ποιοτική αλλαγή την οποία επικαλείται ο Kobrin, είναι η τεχνολογική εξέλιξη. Το κόστος και το ρίσκο της τεχνολογικής έρευνας είναι το στοιχείο εκείνο που εντείνει την παγκοσμιοποίηση, παρά η αυξανόμενη διεύρυνση της παραγωγής. Αυτό το διαρκώς αυξανόμενο κόστος γίνεται αδύνατο να καλυφθεί ακόμα και από τις πιο μεγάλες εθνικές αγορές. Η ανάγκη απόσβεσης των τεράστιων μεγεθών των εν λόγω επενδύσεων, ωθεί αναπόφευκτα προς την εξάπλωση έξω από τα όρια της εθνικής αγοράς (πολλές φορές και της ευρύτερης περιφερειακής αγοράς) στην διαμόρφωση στρατηγικών συνεργασιών σε παγκόσμιο επίπεδο, οδηγώντας αναπόφευκτα στην ενίσχυση της τάσης της παγκοσμιοποίησης. Όπως γράφει ο Kobrin (1999: 165), «οι δραματικές αυξήσεις στο κόστος, το ρίσκο και την πολυπλοκότητα, σε πολλές βιομηχανίες καθιστούν ακόμα και τις μεγαλύτερες αγορές μικρές, για να σταθούν ως ουσιαστικές οικονομικές μονάδες».

Ένα δεύτερο στοιχείο – χαρακτηριστικό της ποιοτικής διαφοροποίησης των τελευταίων δεκαετιών, αποτελεί η διαμόρφωση των στρατηγικών συμμαχιών. Στοιχεία που καθορίζουν την τάση ανάπτυξης των στρατηγικών συνεργασιών, αποτελούν η ανάγκη παρουσίας των επιχειρήσεων σε όλες τις αγορές του κόσμου (ή τουλάχιστον σε αυτές της τριάδας), η προσπάθεια εκμετάλλευσης των εθνικών προτιμήσεων, αφού τα εθνικά κράτη ως αγοραστές προτιμούν εγχώριες επιχειρήσεις και τέλος, η προσπάθεια περιορισμού του έντονου ανταγωνισμού. Όπως επισημαίνει ο Kobrin, «Στην αναπτυσσόμενη παγκόσμια οικονομία η διεθνής ολοκλήρωση είναι επιβεβλημένη για ένα ανταγωνιστικό προϋπολογισμό E&A. Οι εθνικές οικονομίες συγχωνεύονται παρά συνδέονται μέσα από διασυνοριακές συναλλαγές» (Kobrin, 1997: 151). Ουσιαστικά δεν μιλάμε για μια απλή τάση αύξησης των συναλλαγών ανάμεσα σε ανεξάρτητες εθνικές οικονομίες, αλλά για μια ουσιαστική τάση ολοκλήρωσης των διαφορετικών αγορών.

Το τρίτο στοιχείο που προσδιορίζει το πέρασμα από την διεθνοποιημένη στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία, είναι η τάση της ανάπτυξης δικτύων. Το εμπόριο, αποτέλεσε το μέσο της ολοκλήρωσης της διεθνούς οικονομίας κατά την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και μέχρι το 1970, μέσα από την δραστηριοποίηση των εθνικών επιχειρήσεων κύρια στις εθνικές αγορές. Η μετέπειτα ανάπτυξη των πολυεθνικών επιχειρήσεων και της διεθνοποιημένης παραγωγής έδωσε μια νέα μορφή καθώς και μια νέα ώθηση στην τάση ολοκλήρωσης. Η νέα μορφή προσδιορίζεται από το ενδό-επιχειρησιακό εμπόριο, το οποίο διαμορφώνει ένα είδος εσωτερικής διοικητικής «ιεραρχίας». Η ανάπτυξη των στρατηγικών συνεργασιών, συνεπάγεται την αντικατάσταση των «ολοκληρωμένων διεθνικών ιεραρχιών από παγκόσμια δίκτυα» τα οποία αποτελούν «συνεργατικούς και αμοιβαίους οργανισμούς οικονομικών συναλλαγών» (ο.π. 152). Ουσιαστικά

διαμορφώνεται ένα πέρασμα από την κάθετη ιεραρχία των απλών διεθνικών συναλλαγών, στην καώδη οριζόντια δικτύωση και συνεργασία σε παγκόσμιο επίπεδο. Η διαμόρφωση ενός κυβερνοχώρου, όπου ένα μεγάλο μέρος των συναλλαγών υλοποιείται μέσα σε αυτό, έχει σημαντικές συνέπειες στην παραδοσιακή έννοια της τοπικά προσδιορισμένης αγοράς. Σύμφωνα με τον Kobrin (1999: 170), «ο κυβερνοχώρος δεν είναι πραγματικός, γεωμετρικός ή γεωγραφικός ... είναι όλο και πιο δύσκολο να καθοριστεί το που οι οικονομικές συναλλαγές λαμβάνουν χώρα ή σε ποια γεωγραφική δομή και με ποια γεωγραφική αγορά παραμένουν σχετικές». Η παγκοσμιοποίηση και η ψηφιοποίηση των παγκόσμιων συναλλαγών, δημιουργεί μια έντονη διαφοροποίηση ανάμεσα στην γεωγραφία των αγορών και την οικονομική και πολιτική θέσπιση τους. Η παραδοσιακή συσχέτιση ανάμεσα το εθνικό κράτος και την εθνική οικονομία, αίρεται από την επέκταση των εθνικών αγορών εκτός των εθνικών συνόρων, με αποτέλεσμα το εθνικό κράτος να χάνει την ικανότητα να ελέγξει σημαντικά μέρη των συναλλαγών.

Περιγράφοντας τα μέσα της διαδικασίας ολοκλήρωσης της παγκόσμιας παραγωγής, ο Kobrin επισημαίνει το ρόλο της τεχνολογίας της πληροφορίας ως μέσο οργάνωσης και ελέγχου απομακρυσμένων γεωγραφικά διαδικασιών, μέσα από διαρκώς αναπτυσσόμενα παγκόσμια δίκτυα. Η «Τρίτη Βιομηχανική Επανάσταση» της τεχνολογίας όπως την αποκαλεί, σταδιακά οδηγεί προς την αντικατάσταση των κάθετα ιεραρχημένων φορντικών μοντέλων παραγωγής των επιχειρήσεων, από τα διαφορετικά – πολλαπλά δίκτυα τα οποία οργανώνονται μέσα από την τεχνολογία της πληροφορίας, και ορίζουν ένα πολύπλοκο επιχειρηματικό αποτέλεσμα. Η εξέλιξη αυτή οδηγεί στην συγκρότηση ενός νέου άυλου κυβερνοχώρου, στον οποίο αναπτύσσονται επιχειρηματικές δραστηριότητες με ιλιγγιώδεις ταχύτητες, όπου η γεωγραφία δεν έχει καμία σημασία. Στο νέο δικτυωμένο σύστημα, η επίσημη κρατική ανεξαρτησία (μοναδικό νομικό δικαίωμα άσκησης εξουσίας εντός των ορίων του) δεν αποδυναμώνεται. Αυτό που αλλάζει, είναι ότι επιβάλλονται νέα εμπόδια στους τομείς της αποτελεσματικότητας και της αυτονομίας των κρατών. Άρα, αν και το επίσημο δικαίωμα άσκησης της κυριαρχίας του κράτους εντός των ορίων του παραμένει ισχυρό, αυτό που αμφισβητείται έντονα είναι ο βαθμός της ικανότητας επιτυχίας που κατέχει, αφού δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να ακολουθήσει τις ταχύτητες ανάπτυξης της παγκόσμιας αγοράς. Το ερώτημα που προκύπτει είναι, αν αυτοί οι νέοι περιορισμοί στην αυτονομία του κράτους που θέτει η παγκοσμιοποίηση αλλάζουν ποιοτικά σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο της διεθνοποίησης.

Δύο είναι τα κύρια χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν την διεθνή οικονομία από την παγκόσμια: το πρώτο είναι το ξεπέρασμα των εθνικών αγορών μέσα από την ανάπτυξη της τεχνολογίας και το δεύτερο είναι η αντικατάσταση των ιεραρχιών από τα «ηλεκτρονικά ολοκληρωμένα δίκτυα», ως μια νέα μορφή οργάνωσης των διεθνών οικονομικών συναλλαγών. Οι αγορές πριν το τέλος του 20^{ου} αιώνα χαρακτηρίζονταν από την τάση διεθνοποίησης εθνικών επιχειρήσεων μέσα από τις αυξημένες εμπορικές και χρηματοοικονομικές συναλλαγές και με την εθνική οικονομία να παίζει τον κεντρικό ρόλο. Αντίθετα μετά τα τέλη του 20^{ου} αιώνα, οι εθνικές αγορές χάνουν το νόημα που κατείχαν ως ξεχωριστές οικονομικές οντότητες μέσα στα πλαίσια της παγκόσμιας οικονομίας. Η τεχνολογία της πληροφορίας ωθεί τις εθνικές αγορές προς ένα μεγαλύτερο βαθμό ολοκλήρωσης. Αυτό δεν σημαίνει ότι τα εθνικά σύνορα χάνουν το νόημα τους, αλλά αντίθετα συνεχίζουν να λειτουργούν μέσα στα πλαίσια της παγκόσμιας οικονομίας. Μέσα σε αυτή πλέον αναπτύσσεται τόσο η οικονομική δραστηριότητα,

όσο και οι οικονομικές προοπτικές και τα σχέδια των επιχειρήσεων. «Είναι σημαντικό να γίνει αντιληπτή η δικτυωμένη παγκόσμια οικονομία με όρους ενός περίπλοκου δικτύου συναλλαγών παρά ενός συνόλου από δυαδικές ή τριαδικές συνεργατικές συμφωνίες ανάμεσα στις επιχειρήσεις» (Kobrin, 1997: 154). Άρα μια πολυεθνική επιχείρηση μπορεί να είναι ενταγμένη σε ένα μεγάλο αριθμό συνεργασιών που συνδέουν διάφορα μέρη του οργανισμού της με άλλους αντίστοιχους. Το μοντέρνο διεθνές οικονομικό σύστημα των διασυννοριακών δικτύων αντικαθίσταται από ένα «παγκόσμιο, μεταμοντέρνο, δικτυωμένης μορφής οργανισμό», στον οποίο ο ρόλος της γεωγραφίας είναι δευτερεύον ή ανύπαρκτος.

Το στοιχείο που αφορά την παγκοσμιοποίηση, τεκμηριώνοντας την μέσα από το αυξανόμενο κόστος της παραγωγής τεχνολογικών καινοτομιών και την ανάπτυξη συνεργασιών, δεν συνοδεύεται από επαρκή στοιχεία που να δείχνουν τα μεγέθη των από κοινού επενδύσεων, το εύρος αυτών των επενδύσεων ανά τον κόσμο, καθώς και των συνεπειών που έχουν όσο αφορά την έντονη συνεργασία και την γένεση των δικτύων που περιγράφει. Αν και είναι δύσκολο να διερευνηθεί και να αποδειχτεί ή να αναιρεθεί ένα τέτοιο επιχείρημα, είναι δυνατό να αναζητηθεί η περιγραφή της πραγματικότητας μέσα από δύο χαρακτηριστικά: το πρώτο, είναι η απάντηση στο ερώτημα του αν στην σύγχρονη εποχή η τεχνολογία κατέχει την θέση μιας αυθύπαρκτης τάσης, ή είναι αποτέλεσμα άλλων εξελίξεων και το δεύτερο, είναι ο εντοπισμός της γεωγραφίας και της καταγωγής της ανάπτυξης τεχνολογικής έρευνας.

Το φαινόμενο που χαρακτηρίζει τις τελευταίες δεκαετίες είναι η υπέρ-συγκέντρωση της επένδυσης σε E&A. Πιο συγκεκριμένα, στις 10 χώρες του πυρήνα των ανεπτυγμένων κρατών (Βέλγιο, Γαλλία, Γερμανία, ΗΒ, ΗΠΑ, Ιαπωνία, Ιταλία, Καναδά, Ολλανδία και υπόλοιπη Ευρώπη) το 1993, αντιστοιχούσε το 84% της παγκόσμιας επένδυσης σε E&A. Αν περιορίσουμε τον αριθμό των χωρών στις έξι πρώτες, κατέχουν το 79% της παγκόσμιας επένδυσης (Kumar, 1998, Γ. 2.1: 16). Ορθά ο Kobrin επισημαίνει ότι η παραγωγή τεχνολογίας και καινοτομιών, είναι μια δραστηριότητα πολύ ακριβή πλέον που απαιτεί την επένδυση σημαντικών κεφαλαίων, την ύπαρξη συνεργασιών που ξεπερνούν τα σύνορα μιας χώρας, κ.τ.λ. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν παράγεται τεχνολογία μέσα από ερευνητικά και εκπαιδευτικά ιδρύματα, όμως μόνο οι μεγάλες επιχειρήσεις και κύρια οι πολυεθνικές, διαθέτουν τέτοιους όγκους κεφαλαίων ώστε να χρηματοδοτούν την E&A, να παράγουν νέα τεχνολογία και στη συνέχεια να την εμπορευματοποιούν. Κατά συνέπεια, η ανάπτυξη των πολυεθνικών επιχειρήσεων έχει συμβάλει κατά πολύ στην αύξηση της E&A που διεξάγεται στα πλαίσια των παραρτημάτων αυτών των εταιρειών. Όμως και πάλι, οι δραστηριότητες E&A περιορίζεται στην ανεπτυγμένη Δύση και σε ένα μικρό αριθμό άλλων χωρών που διαθέτουν κάποια υποτυπώδη υποδομή. Αυτό συμβαίνει γιατί η επιλογή της περιοχής στην οποία θα υλοποιηθεί μια επενδυτική απόφαση για την παραγωγή καινοτομιών και νέων τεχνολογιών, βασίζεται σε στοιχεία όπως η προσφορά τεχνολογικών πηγών, η υποδομή, η ποιότητα του εργατικού δυναμικού, κ.α. στοιχεία που σχετίζονται με εθνικά χαρακτηριστικά. Για αυτό το λόγο παρατηρείται και το φαινόμενο της συγκέντρωσης της επένδυσης των πολυεθνικών σε E&A, σε λίγες τεχνολογικά προηγμένες χώρες, ή στην μητρική χώρα, όπου κατά κανόνα ανήκει σε αυτές (Kumar, 1998).

Η επένδυση των πολυεθνικών σε E&A δεν περιορίζεται μόνο σε λίγες ανεπτυγμένες τεχνολογικά χώρες, αλλά και σε λίγες επιχειρήσεις. Σύμφωνα με τα στοιχεία που προέρχονται από το αμερικανικό Γραφείο Ευρεσιτεχνιών και Εμπορικών Σημάτων, οι 165 επιχειρήσεις και οργανισμοί που έχουν προσέλθει

στο Γραφείο, είναι ιδιοκτήτες του 38% του συνόλου των ευρεσιτεχνιών που έχουν πιστοποιηθεί σε αυτό, ενώ οι υπόλοιπες 130,431 επιχειρήσεις και οργανισμοί εκπροσωπούν το υπόλοιπο 62% αντίστοιχα (ο.π. Π. 2.5: 20). Το φαινόμενο της συγκέντρωσης πιθανότατα βασίζεται, στην γενικότερη τάση της σύγχρονης εποχής προς τη συγκέντρωση της παραγωγής (με την έξαρση των Σ&Ε), στην αυξημένη διεθνή αλληλεξάρτηση που δημιουργεί προϋποθέσεις ξεπεράσματος της εθνικής βάσης και προσανατολισμού σε περιφερειακή αντίστοιχα, στην δέσμευση από την πλευρά αυτών των εταιρειών, των περισσότερων ερευνητικών οργανισμών και μικρών επιχειρήσεων, μέσω ερευνητικών συμβολαίων και τέλος, στην ανάπτυξη κυρίως λόγω των νέων τεχνολογιών, συνεργασιών από επιχειρήσεις που δεν συνδέονται ως προς το τομέα δραστηριοποίησης (ο.π. 23-24). Όπως υποστηρίζει ο Wade (1996), ακόμα και στην περίπτωση που οι πολυεθνικές επιχειρήσεις επενδύουν στην έρευνα στο εξωτερικό, αυτό τις περισσότερες φορές σχετίζεται με την προσαρμογή των προϊόντων στις συνθήκες της εκάστοτε αγοράς, ή με την παρακολούθηση των τεχνολογικών εξελίξεων σε μια χώρα.

Τα στοιχεία φανερώνουν την συγκέντρωση της τεχνολογικής έρευνας και παραγωγής σε ένα πολύ μικρό αριθμό ανεπτυγμένων χωρών του κόσμου (η οποία πλησιάζει το εκατό τις εκατό). Ακόμα και στην περίπτωση που αυτή η συγκέντρωση ευνοεί την δημιουργία δικτύων έτσι όπως ο Kобрin τα ορίζει, αυτά τα δίκτυα είναι περιορισμένα σε μερικές εκατοντάδες επιχειρήσεις και σε ελάχιστα εθνικά κράτη. Υπό αυτές τις συνθήκες, δεν είναι δυνατόν να ισχύει το επιχείρημα της έντασης της παγκοσμιοποίησης, αφού στον τομέα της παραγωγής τεχνολογίας και καινοτομιών δεν ισχύει η αρχική του υπόθεση, ότι δηλαδή όλο και περισσότερες εθνικές αγορές εμπλέκονται στην παγκόσμια οικονομία και πιο ειδικά στην διαδικασία και τα δίκτυα παραγωγής νέων τεχνολογιών και καινοτομιών. Αυτό που παρατηρείται ουσιαστικά είναι η όλο και μεγαλύτερη συγκέντρωση, τόσο όσο αφορά στα κράτη όσο και στις επιχειρήσεις που είναι πιθανό να λαμβάνουν μέρος στα «δίκτυα» του Kобрin. Αυτή η πραγματικότητα, δεν θυμίζει σε τίποτα την ποιοτική αναβάθμιση της διεθνοποίησης σε παγκοσμιοποίηση, αλλά την απλή τάση συγκέντρωσης των ερευνητικών και παραγωγικών μονάδων υψηλής τεχνολογίας στις ανεπτυγμένες οικονομικά χώρες του Βορρά και σε όλο και λιγότερες μεγάλες επιχειρήσεις – μονοπώλια. Οι σταθερές διαφορές ανάμεσα στο είδος και τη μορφή που λαμβάνει η τεχνολογική δραστηριότητα σε κάθε χώρα, από το 1960 μέχρι σήμερα, υποδεικνύει ότι η κατεύθυνση της τεχνολογικής έρευνας των μεγάλων επιχειρήσεων, προσδιορίζεται περισσότερο από τα χαρακτηριστικά της εκάστοτε εθνικής αγοράς τα οποία είναι λιγότερο ή περισσότερο σταθερά (Wade, 1996), παρά από τα χαρακτηριστικά που διαμορφώνονται μέσα σε ψηφιακά δίκτυα και στον κυβερνοχώρο.

Για τον Kобрin, δείγμα της μείωσης της ικανότητας δράσης – αντίδρασης του κράτους και της σημασίας της εθνικής αγοράς, αποτελεί η ανάγκη των κρατών και των επιχειρήσεων τους για τεχνολογικές καινοτομίες, γεγονός που συνεπάγεται την αναγκαστική συμμετοχή σε συνεργασίες που ξεπερνούν τα όρια του. Αυτό σημαίνει ότι όλο και περισσότερα κράτη και επιχειρήσεις τους θα πρέπει να τείνουν να συμμετάσχουν σε αυτά τα δίκτυα. Η πραγματικότητα όμως διαφέρει κατά πολύ, αφού όπως και προηγούμενα περιγράφηκε, είναι κυρίαρχη η τάση συγκέντρωσης της παραγωγής τεχνολογίας σε λίγες μεγάλες επιχειρήσεις και σε ακόμα λιγότερα κράτη. Ουσιαστικά, ο όρος «πολλαπλά παγκόσμια δίκτυα» είναι δόκιμο να αντικατασταθεί από την φράση «ελάχιστα μεγάλα μονοπωλιακά δίκτυα».

Παρόλο που ο Kobrin αναγνωρίζει ότι το κράτος και η αυτονομία του βρίσκονταν πάντα υπό αμφισβήτηση, επισημαίνει σημαντικές αλλαγές που πηγάζουν από την φύση της αλληλεξάρτησης της παγκόσμιας οικονομίας. Πρώτα, η κλίμακα της παραγωγής τεχνολογίας σε πολλές στρατηγικές βιομηχανίες είναι τόσο μεγάλη, ώστε τα κράτη επιλέγουν (παρά εξαναγκάζονται) να συμμετάσχουν σε παγκόσμια δίκτυα, ώστε να μην χάσουν τα πλεονεκτήματα που προσφέρουν οι τεχνολογικές καινοτομίες. Δεύτερο, η διαμόρφωση παγκόσμιων δικτύων, ως μια νέα μορφή που λαμβάνει η παγκόσμια παραγωγή κάνει δύσκολη την εισαγωγή της έννοιας των εθνικών συνόρων σε τέτοιου είδους συναλλαγές. Η συμμετοχή στην παγκόσμια αγορά για ένα κράτος, σημαίνει απώλεια της αυτονομίας του, ενώ η μη συμμετοχή του συνεπάγεται την μείωση της αποδοτικότητας του. Ως απόδειξη του επιχειρήματος του ο Kobrin, παραθέτει το εξής παράδειγμα: πολλές χώρες, προκειμένου να διατηρήσουν την αυτονομία των εθνικών αυτοκινητοβιομηχανιών τους, προτίμησαν την χρήση ακριβότερων εξαρτημάτων που προέρχονταν από την εγχώρια παραγωγή, παρά την εισαγωγή φτηνότερων. Αποτέλεσμα αυτής της κίνησης ήταν να ανταλλάξουν την αυτονομία με την αποδοτικότητα. Όμως σε μια «ηλεκτρονικά δικτυωμένη παγκόσμια οικονομία», τα σύνορα και η διαφοροποίηση ανάμεσα στην εγχώρια και την ξένη αγορά είναι προβληματική. Τέτοιο παράδειγμα είναι η ηλεκτρονική μεταφορά δεδομένων, προγραμμάτων και λογισμικού (ο.π. 156). Η κρατική αυτονομία και η ανεξαρτησία των αποφάσεων και των πολιτικών του, περιορίζεται εξαιτίας της αύξησης της δύναμης των αγορών και της «ηλεκτρονικά δικτυωμένης παγκόσμιας οικονομίας». Η προώθηση στρατηγικών βιομηχανιών μέσα σε μια εθνική αγορά κάνει το νόημα της, αφού η ανάπτυξη τους απαιτεί τεχνολογικά ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα που είναι αδύνατο να βρεθούν σε μια μόνο αγορά, όπως επίσης, αφού δεν υπάρχουν ξεκάθαρα όρια ανάμεσα στην εθνική και την διεθνή αγορά. Το ερώτημα του Reich, «Who Is Us?», στο σύγχρονο διεθνώς δικτυωμένο και παγκόσμια ενοποιημένο κόσμο, δεν έχει ποια νόημα. Έτσι και προβλήματα όπως η ανεργία και η ανισοκατανομή του πλούτου, κ.α. δεν υπόκεινται σε τοπικές ή εθνικές λύσεις. Το ίδιο ισχύει και για την γεωγραφία με την εξάπλωση του κυβερνοχώρου, αφού πλέον είναι δύσκολος ο εντοπισμός του χώρου μιας δοσοληψίας. Στην ουσία, η έννοια της γεωγραφίας ως βάση για την οργάνωση της πολιτικής και της οικονομίας κάνει το νόημα της (Kobrin, 1999).

Ορθά ο Kobrin παρατηρεί, ότι η τεχνολογική ανάπτυξη προσφέρει νέες δυνατότητες στην παραγωγή (κατάκτηση της αλυσίδας παραγωγής) και αυξάνει την ικανότητα της μεταφοράς της πληροφορίας και του κεντρικού ελέγχου εξ αποστάσεως. Αυτό σημαίνει ότι διαμορφώνονται μικρές και ευέλικτες παραγωγικές μονάδες, που λειτουργούν στα πλαίσια ενός νέου τεχνολογικά τρόπου παραγωγής και ενός νέου τρόπου οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας και του καταμερισμού της εργασίας στα πλαίσια της καπιταλιστικής παραγωγής. Η ευκαιρία που δίνεται μέσα από την ανάπτυξη της τεχνολογίας, για φτηνές και ταχύτερες μετακινήσεις και ταυτόχρονα για άμεση επικοινωνία, ώθησε τα τελευταία χρόνια τις μεγάλες επιχειρήσεις στο σπάσιμο της αλυσίδας παραγωγής τους, μεταφέροντας μεγάλο μέρος των επιχειρηματικών και παραγωγικών δραστηριοτήτων τους, στοχεύοντας στην εκμετάλλευση εθνικών ανταγωνιστικών στοιχείων (π.χ. φτηνό εργατικό δυναμικό, εξειδίκευση σε συγκεκριμένα προϊόντα και υπηρεσίες, πλουτοπαραγωγικές πηγές, κ.α.), ή στην εκμετάλλευση της γεωγραφικής θέσης διαφόρων περιοχών. Στην τάση αυτή, οι πολυεθνικές επιχειρήσεις παίζουν πρωτεύοντα ρόλο, μιας και σχεδόν αποκλειστικά αυτές έχουν την δυνατότητα εξασφάλισης των αναγκαίων κεφαλαίων

για τέτοιου μεγάλου κόστους επενδύσεις, όπως επίσης, έχουν πιο εύκολη πρόσβαση σε μεγάλες καταναλωτικές αγορές που είναι αναγκαίες για την απόσβεση τέτοιων μεγάλων επενδυτικών επεκτάσεων και το κέρδος. (Τόλιος, 1991).

Το δεύτερο επιχείρημα που προωθείται, είναι ότι η παγκοσμιοποίηση είναι συνέπεια μιας ανεξέλεγκτης διαδικασίας παραγωγής τεχνολογίας και άρα με την σειρά της αποτελεί μέρος μιας νομοτέλειας, που για την κοινωνία σημαίνει απλά αποδοχή και προσαρμογή. Η ουδετερότητα που διατρέχει την τεχνολογία και την παραγωγή της, μεταβιβάζεται και στην παγκοσμιοποίηση μέσα από μια σχέση αιτίας και αποτελέσματος. Η αναστροφή ή ο έλεγχος της παγκοσμιοποίησης σημαίνει αντίστοιχη αναστροφή και έλεγχο της γενεσιουργού της αιτίας, δηλαδή της τεχνολογίας, γεγονός που σύμφωνα με τα παραπάνω είναι αδύνατο. Άρα, το ίδιο αδύνατο είναι και ο έλεγχος της παγκοσμιοποίησης. Αντίθετα με τα παραπάνω επιχειρήματα, η τεχνολογία ακολουθεί τις κατευθύνσεις που η κοινωνική και οικονομική δομή επιβάλλει στο δεδομένο ιστορικό χώρο και χρόνο. Σήμερα όσο και στο παρελθόν, παρουσιάζονται εφευρέσεις και καινοτομίες που παραμερίζονται ή παραβλέπονται και δεν εμπορευματοποιούνται, μιας και οι ανάγκες της παραγωγής έχουν μια συγκεκριμένη κατεύθυνση την οποία δεν εξυπηρετούν. Πολλές εφευρέσεις που είχαν ανακαλυφθεί αιώνες πριν, επανήλθαν πολύ αργότερα και εισήχθησαν στην κοινωνία ως νέες ανακαλύψεις. Τέτοιο παράδειγμα είναι η χρήση του ατμού, όπου εφαρμοζόταν για την κίνηση απλών μηχανών από τους αρχαίους Έλληνες ή από την βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας. Όμως χρειάστηκαν να περάσουν αιώνες έτσι ώστε να «εφευρεθεί ξανά» και να τεθεί σε πρακτική εφαρμογή μέσα στην κοινωνία και την οικονομία. Όπως εξηγεί ο Dickson (1985), πέρα από το γεγονός ότι η αρχαία ελληνική κοινωνία δεν κατείχε την κατάλληλη υλικοτεχνική υποδομή για την αξιοποίηση του, επιπλέον δεν είχε και ανάγκη αυτή την εφεύρεση μιας και η ύπαρξη της άφθονης δουλκής εργασίας κάλυπτε τις ανάγκες της τότε κοινωνικοοικονομικής δομής.

Σήμερα κυριαρχεί η αντίληψη ότι η τεχνολογία αναπτύσσεται και παράγεται ανεξάρτητα από κοινωνικούς και οικονομικούς περιορισμούς ή κατευθύνσεις και στην συνέχεια επιβάλλεται μέσα σε αυτή. Όταν υποστηρίζεται πως μια από τις κινητήριες δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης είναι η τεχνολογία και οι συνέπειες της (όπως για παράδειγμα τα δίκτυα), ουσιαστικά υποστηρίζεται ότι η κοινωνική αλλαγή επηρεάζεται ή και καθορίζεται από αυτόνομες τεχνολογικές εξελίξεις. Άρα η ισχύουσα δομή της κοινωνίας και της οικονομίας κατευθύνεται από τους, μάλλον τυχαίους, δρόμους που επιλέγει η τεχνολογική παραγωγή, η οποία δεν είναι ελέγξιμη από την κοινωνία. Κατά συνέπεια και τα αποτελέσματα της, όπως η παγκοσμιοποίηση για παράδειγμα είναι ανυπέρβλητα. Σύμφωνα με αυτό το σκεπτικό, ο Korbrin υποστηρίζει ότι η τεχνολογία της πληροφορίας ωθεί τις εθνικές αγορές προς ένα μεγαλύτερο βαθμό ολοκλήρωσης. Δύο είναι τα στοιχεία που προβάλλονται στην αιτιοκρατική σχέση τεχνολογίας και παγκοσμιοποίησης.

Το πρώτο, χαρακτηρίζεται από το επιχείρημα που υποστηρίζει ότι η παραγωγή της τεχνολογίας είναι μια διαδικασία που δεν προσδιορίζεται πολιτικά και κοινωνικά. Η παραγωγή της τεχνολογίας είναι μια «ανεξήγητη και τυχαία διαδικασία», όπου παράγονται πάντα ανάλογα τυχαία αποτελέσματα και κατευθύνσεις, μακριά από τους εκάστοτε ζώντες δρώντες και τις κοινωνικές σχέσεις που διαμορφώνουν στα πλαίσια της κοινωνική εξέλιξης και που εκ των υστέρων επεμβαίνει επάνω σε αυτούς και τους καθορίζει. Οπότε, η τεχνολογία δεν εμπλέκεται στις ταξικές σχέσεις και ισορροπίες μέσα στην κοινωνική δομή, ούτε

καθορίζεται από τις επιδιώξεις των δρώντων υποκειμένων των παραπάνω σχέσεων. Η τάξη που επενδύει στην τεχνολογία (δηλαδή η αστική τάξη) δεν ελέγχει τις κατευθύνσεις της άρα και τις συνέπειες της. Το τελικό συμπέρασμα είναι ότι η αστική τάξη ούτε ελέγχει την τεχνολογία, και πολύ περισσότερο δεν ευθύνεται για τις κατευθύνσεις που λαμβάνει και τις συνέπειες της στην οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα. Για παράδειγμα, η χρήση των βενζινοκίνητων μηχανών σήμερα με τις γνωστές συνέπειες για το περιβάλλον, διαμορφώθηκε με βάση μια ασαφή, τυχαία έξω-κοινωνική διαδικασία και δεν αποτελεί μια κατεύθυνση που χαράσσεται, βασισμένη στο υψηλό κόστος της έρευνας και της παραγωγής άλλων οικολογικών μέσων και το φθηνό κόστος του πετρελαίου και των παραγώγων του. Επίσης, η ανακάλυψη των φαρμάκων της καταπολέμησης ανιατών ασθενειών, όπως ο καρκίνος και το έιτς, κ.α. είναι αποτέλεσμα τυχαίων παραγόντων και δεν βασίζονται σε μια ξεκάθαρη σχέση κόστους και κέρδους, που οριοθετείται από το οικονομικό μέγεθος της επένδυσης για την έρευνα και την ανακάλυψη τους από την μια και από την άλλη, από τα προσδοκώμενα κέρδη.

Έχοντας υπόψη τα παραπάνω, ο Marshall (1996) υποστηρίζει ότι οι αλλαγές στην τεχνολογική και βιομηχανική βάση της παγκόσμιας οικονομίας τα τελευταία χρόνια, θα ήταν δίχως ιδιαίτερο νόημα χωρίς την ανάπτυξη του νεοφιλελευθερισμού και της χρηματοοικονομικής απελευθέρωσης. Η τεχνολογία προσφέρει τη δυνατότητα ευκολότερης και γρηγορότερης κίνησης απ' ότι παλαιότερα, προσφέρει νέες δυνατότητες στην παραγωγή (κατάτμηση της αλυσίδας παραγωγής) και αυξάνει την ικανότητα της μεταφοράς της πληροφορίας και του κεντρικού ελέγχου εξ αποστάσεως. Αυτό σημαίνει ότι εντός της καπιταλιστικής παραγωγής διαμορφώνονται μικρές και ευέλικτες παραγωγικές μονάδες, που λειτουργούν στην βάση ενός νέου τεχνολογικά τρόπου παραγωγής και ενός νέου τρόπου οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας και του καταμερισμού της εργασίας. Οι συνέπειες της τεχνολογικής ανάπτυξης των τελευταίων ετών είναι αποτέλεσμα πολιτικών και οικονομικών αλλαγών (και όχι το αντίθετο), που έκαναν δυνατή, όχι μόνο την παραγωγή τεχνολογικών καινοτομιών, αλλά και την εμπορευματοποίησή τους και την προώθησή τους στην αγορά. Η τάση της παγκοσμιοποίησης δεν υλοποιείται μέσα από μια αύξηση ενός κόστους της παραγωγικής διαδικασίας (στην προκειμένη περίπτωση του κόστους της τεχνολογίας), αλλά από συγκεκριμένες πολιτικές και οικονομικές επιλογές, που βασίζονται στην ιστορική διάσταση που λαμβάνει η ταξική ισορροπία παγκόσμια.

Παρακολουθώντας το μονοπάτι της ανάπτυξης που ακολουθούν ηγεμονικές χώρες του παγκόσμιου καπιταλισμού, όπως η Γερμανία, οι ΗΠΑ και η Ιαπωνία, είναι φανερό ότι χαρακτηρίζονται από τεράστιες διαφορές που συνεχίζουν να υπάρχουν και να διογκώνονται ακόμα και σήμερα, με παράλληλη την αυξημένη αποδοτικότητα της οικονομίας τους. Αν ίσχυε το επιχείρημα του Kobrin, ότι η συμμετοχή στην παγκόσμια αγορά για ένα κράτος σημαίνει το χάσιμο της αυτονομίας του, ενώ η μη συμμετοχή του συνεπάγεται την μείωση της αποδοτικότητας του, θα έπρεπε η αποδοτικότητα να σημαίνει αυτόματα συμμετοχή στην παγκόσμια οικονομία. Οι διαφοροποιήσεις στις πολιτικές, στον βαθμό και τον τρόπο ένταξης μιας εθνικής οικονομίας στην παγκόσμια αγορά ποικίλει από χώρα σε χώρα, γεγονός που μετατρέπει το παραπάνω επιχείρημα σε ένα πλαστό δίλημμα – αδιέξοδο. Στην πραγματικότητα, οι κυβερνήσεις είναι σε θέση και υλοποιούν διαφορετικές και ταυτόχρονα επιτυχημένες πολιτικές. Φαινόμενα όπως αυτό της ανεργίας ή της ανισοκατανομής του πλούτου, είναι κατεξοχήν ζητήματα εθνικής πολιτικής (και κατ' επέκταση γεωγραφίας) γεγονός που αποδεικνύεται μέσα από το διαφορετικό τρόπο αντιμετώπισης που

εφαρμόζουν για παράδειγμα, η Ευρώπη και οι ΗΠΑ. Ενώ η παγκοσμιοποίηση και η νεοφιλελεύθερη θεωρία αποτελούν μια πολιτική επιλογή, εμφανίζονται ως αναγκαιότητα (π.χ. διακηρύξεις περί του «τέλους των ιδεολογιών» και του «τέλους της γεωγραφίας») και αυτό είναι το πιο ισχυρό τους σημείο σήμερα. Η παγκοσμιοποίηση δεν θα πρέπει να ιδωθεί μόνο ως οικονομικό χαρακτηριστικό του σύγχρονου διεθνούς οικονομικού συστήματος.

Σύμφωνα με τον Kobrin, όλες οι μορφές πολιτικών οργανώσεων χαρακτηρίζονται από ένα γεωγραφικό χώρο. Το στοιχείο που έκανε το μοντέρνο κράτος ξεχωριστό είναι η διαμόρφωση περιοχών, δηλαδή ο διαχωρισμός εδαφών με βάση τα όρια του. Έτσι και η μορφή που λαμβάνει η αγορά, καθορίζεται από τα εδαφικά όρια που το κράτος διαμόρφωσε, με αποτέλεσμα το περιορισμό της οικονομικής δραστηριότητας μέσα σε αυτά τα όρια. Οι περιφερειακές αγορές όπως για παράδειγμα η ΕΕ, κινητοποιούνται μέσα από την ανάγκη για αύξηση της αποδοτικότητας, γεγονός που δείχνει ότι μια διεθνής οικονομία περιλαμβάνει ένα σύνολο εθνικών ή περιφερειακών οικονομιών που συνδέονται μέσω των ανεπτυγμένων οικονομικών συναλλαγών. Αυτή η μορφή οικονομίας δεν σχετίζεται με την παγκόσμια, η οποία χαρακτηρίζεται μια βαθύτερη και εντονότερη σύνδεση μεταξύ των εθνικών, περιφερειακών και διεθνικών χώρων. Ο προσανατολισμός της οικονομικής δραστηριότητας προς την διεθνή οικονομία δεν σημαίνει ότι ο εθνικός χώρος παύει να είναι κεντρικός. Για παράδειγμα, οι πολυεθνικές επιχειρήσεις μέχρι σήμερα δεν φαίνεται να χάνουν την κύρια εθνική βάση τους, αφού όσο διεθνής ο κόσμος και να γίνεται, στο τέλος της ημέρας όλη η οικονομική δραστηριότητα λαμβάνει χώρα μέσα στα εθνικά σύνορα. Η εμφάνιση της γεωγραφικά προσδιορισμένης αγοράς είναι αποτέλεσμα της πορείας ανάπτυξης του μοντέρνου πολιτικό – οικονομικού συστήματος και πουθενά δεν αποδεικνύεται ότι αυτή είναι μοναδική. Αντίθετα, πολλές από τις νέες αγορές που οργανώνονται σήμερα, όχι στην βάση του εδαφικού χώρου που καταλαμβάνουν, αλλά του ηλεκτρονικού. Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η παγκόσμια χρηματοοικονομική αγορά, η οποία δεν προσδιορίζεται από εθνικούς συνδέσμους, αλλά είναι δικτυακά ολοκληρωμένη μέσω ηλεκτρονικών πληροφοριακών συστημάτων, γεγονός που συνεπάγεται το «τέλος της γεωγραφίας» (Kobrin, 1997: 158).

Κατά την διάρκεια του μεγαλύτερου μέρους του 20^{ου} αιώνα, το εθνικό κράτος και η εθνική αγορά αναπτύχθηκαν από κοινού γεωγραφικά, πολιτικά και οικονομικά. Αυτός ο συνδυασμός, αποτελεί μία από τις μορφές που λαμβάνει αυτή η σχέση ιστορικά και που είναι σύντομος αφού κράτησε λιγότερο από 100 χρόνια. Όπως γράφει ο Kobrin, «Στο τέλος του 20^{ου} αιώνα μια μεταμοντέρνα παγκόσμια οικονομία σχετίζεται με ένα μοντέρνο πολιτικό σύστημα» (ο.π. 160). Η επιχειρηματική ανάγκη για αγορές μεγαλύτερες ακόμα και από αυτές των μεγαλύτερων εθνικών κρατών του κόσμου και η ανάπτυξη ενός μοντέλου, όπου η επιχειρηματική δραστηριότητα χαρακτηρίζεται από την οργάνωση της μέσω ψηφιακών δικτύων και η πολιτική από την εδαφική οργάνωσή της, γεννά μια έντονη ασυμμετρία ανάμεσα στο μοντέρνο κράτος και την μεταμοντέρνα οικονομία. Το επιχείρημα αυτό, δεν απορρίπτει την δυνατότητα να συνυπάρχουν επιχειρηματικές δραστηριότητες, που ακόμα και σήμερα προσανατολίζονται εθνικά και περιφερειακά αντί για παγκόσμια.

Ο Kobrin γράφει, «Δεν ισχυρίζομαι ότι το κράτος εξασθενεί ή μετατρέπεται σε αβοήθητο. Αντίθετα, η παγκοσμιοποίηση θα επηρεάσει την δομή και την λειτουργία τόσο των κρατών όσο και του διακρατικού συστήματος». Τα κράτη παραμένουν ακόμα υπεύθυνα για ένα περιορισμένο αριθμό λειτουργιών, όπως για

την πρόνοια των πολιτών, την παροχή κοινωνικών και φυσικών υποδομών, την εγγύηση της οικονομικής βιωσιμότητας, κ.α. Η ανεξαρτησία τους εξελίσσεται σε σχέση με τα υποεθνικά και υπερεθνικά συστήματα και δρώντες. Η παρακολούθηση αυτών των εξελίξεων οδηγεί στην διαμόρφωση ενός συστήματος πολυκεντρικού, με αυξανόμενη την δύναμη των διεθνών οργανισμών και των μη κυβερνητικών οργανώσεων. Όμως ο πολυκεντρισμός και η ενδυνάμωση των υπερεθνικών θεσμών, γεννά το πρόβλημα των ταυτοτήτων, όπου κάποιος μπορεί να είναι ταυτόχρονα Βέλγος και Ευρωπαίος. Ο ιστορικός ρόλος του κράτους, έτσι όπως διαμορφώθηκε κατά την μοντέρνα περίοδο, χάνεται μέσα στην ανάπτυξη της τεχνολογίας και των παγκόσμιων δικτύων. Για τον Kobrin, «το μοντέρνο σύστημα πολιτικής και οικονομικής οργάνωσης μπορεί κάλλιστα να αποτελεί μια εξαίρεση» (ο.π. 162). Η μεταμοντέρνα περίοδος, είναι δυνατό να συγκριθεί με την περίοδο του μεσαίωνα. Η μειωμένη σημασία της εθνικής γεωγραφίας, ο πολλαπλασιασμός των αρχών, των οργανισμών, των πολιτικών και οικονομικών δρώντων με την έλλειψη μιας ανώτερης ιεραρχικής δομής που να εγγυάται την σταθερότητα και την ασφάλεια, κ.α. αποτελούν χαρακτηριστικά, τα οποία προσιδιάζουν στην εν λόγω περίοδο.

Σε σχέση με το τελικό συμπέρασμα του Kobrin για την ασυμμετρία «μεταμοντέρνας αγοράς» και «μοντέρνου κράτους», οι Moran & Wright (1991: 245-7) παρατηρούν ότι το κράτος είναι αναγκαίο ώστε να διαμορφώνει την ηγεμονική ιδεολογία περί ανταγωνιστικής αγοράς, να επιβάλει με την δύναμη του την ισχύουσα κατανομή ανάμεσα στις κοινωνικές συγκρούσεις όταν αδυνατεί να νομιμοποιήσει τις ιδεολογίες της αγοράς, να κατευθύνει την αγορά και τα αποτελέσματά της (είτε στην ρύθμιση είτε στην απορρύθμιση της αγοράς) και τέλος να υποστηρίξει την εθνική αγορά στον ανταγωνισμό της στο εξωτερικό, αφού ο βαθμός ανοιγματος μιας αγοράς είναι θετικά συσχετισμένος με ένα ισχυρό κράτος. Στο ίδιο πλαίσιο και ο Wallerstein, παρατηρεί ότι ρόλος του κράτους είναι γενικότερα η εξισορρόπηση των αντιθέσεων που γεννούν οι αντιτιθέμενες σχέσεις μεταξύ των καπιταλιστών, γεγονός που το κάνει απαραίτητο για την λειτουργία του συστήματος. Η μείωση της δύναμης του κράτους, ενδιαφέρει πρώτα απ' όλα τους ίδιους τους επιχειρηματίες, όπου οι πολυεθνικές αντιμετωπίζουν μια πολύ ορατή απειλή από την μείωση των κερδών μακροχρόνια και την ανυπαρξία ενός ισχυρού κράτους να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις της διαφυγής από την κρίση (Wallerstein, 1999: 33).

Ο Kobrin εξετάζει την έννοια την εξουσίας (authority), στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης των αγορών. Κατά την διάρκεια της μοντέρνας περιόδου, το κράτος κατείχε το αδιαμφισβήτητο δικαίωμα της άσκησης της εξουσίας στο εσωτερικό του. Κανένας άλλος παράγοντας είτε εσωτερικός είτε εξωτερικός, δεν μπορούσε να ασκήσει την επιρροή του μέσα στα γεωγραφικά όρια του παρακάμπτοντας την εξουσία του κράτους. Στα πλαίσια της νέας περιόδου που διανύουμε αυτή η απόλυτη κυριαρχία του στο εσωτερικό χάνεται. Η περιφερειακή οικονομική ολοκλήρωση, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση της ΕΕ, εισάγει στο «παιχνίδι» της εξουσίας ένα σύνολο νέων παραγόντων που ασκούν εξουσιαστική δύναμη στην εσωτερική αγορά του κράτους. Η τεχνολογική παραγωγή, έχοντας ανάγκη από όγκους επένδυσης που ξεπερνούν κατά πολύ τα όρια μιας εθνικής αγοράς, οδηγούν όλο και περισσότερες αγορές προς την διαδικασία της ολοκλήρωσης. Αυτή η διαδικασία, συνεπάγεται την αύξηση των πιέσεων που ασκούν εξωτερικοί στην εθνική αγορά παράγοντες. Παρόλο που το εθνικό κράτος συνεχίζει να ασκεί την δύναμη του και να υλοποιεί συγκεκριμένες πολιτικές, η ένταξη της μέσα σε ευρύτερες αγορές, σημαίνει ότι τρίτοι παράγοντες

εισέρχονται πιέζοντας, συμπληρώνοντας, ή καταργώντας τις εθνικές πολιτικές. Άρα, η περιφερειακή οικονομική ολοκλήρωση σημαίνει την εισαγωγή πολλαπλών εξουσιών στην εθνική επικράτεια.

Τις ίδιες πιέσεις αντιμετωπίζει η γεωγραφική επικράτεια του κράτους, από την ανάπτυξη των υπερεθνικών οργανισμών και θεσμών. Το αποτέλεσμα της ανάπτυξης τους προσδιορίζεται από το γεγονός ότι ο εθνικός χώρος, ως μέρος αντιμετώπισης σημαντικών πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών προβλημάτων είναι εξαιρετικά αποδυναμωμένος. Προβλήματα, όπως τα περιβαλλοντικά, το διεθνές έγκλημα, η διαφθορά, οι μεταδοτικές ασθένειες, ή η διατήρηση ενός ανοικτού διεθνούς οικονομικού συστήματος, είναι αδύνατο να αντιμετωπισθούν στα πλαίσια του ενός κράτους. Αυτά τα ζητήματα πιέζουν όλο και περισσότερο για την ανάληψη δράσης σε υπερεθνικό επίπεδο, προωθώντας την δημιουργία διεθνών θεσμών που παράγουν και χαράζουν πολιτική καθώς επίσης και επηρεάζουν άμεσα τα εθνικά κράτη. Στα ίδια πλαίσια αναπτύσσονται και οι μη κρατικοί διεθνείς δρώντες. Και εδώ κεντρικό ρόλο παίζει η τεχνολογία, μέσα από την ολοκλήρωση των τηλεπικοινωνιακών δικτύων και τις εξελίξεις στους τομείς της πληροφορικής. Οργανισμοί όπως η Διεθνής Αμνηστία, καταφέρνουν μέσα από τις εξελίξεις στην τεχνολογία, να συνδέουν ομάδες με κοινά ενδιαφέροντα από όλο τον κόσμο, όπως επίσης και να διακινούν και να δημοσιοποιούν πληροφορίες οι οποίες ασκούν άμεση ή έμμεση πίεση στα εθνικά κράτη και την εξουσία τους.

Το συμπέρασμα του Kobrin είναι ότι, όλο και περισσότερο, διαμορφώνεται μια πολυεθνική κοινωνία πολιτών (transnational civil society), η οποία εμπεριέχει «πολλαπλούς, διαπλεκόμενους ανταγωνιστές απέναντι στην μια και μοναδική εξουσία του κράτους». Σε αυτή την πραγματικότητα, προστίθεται και η ανάπτυξη των ηλεκτρονικών αγορών που καταργεί το γεωγραφικό χώρο ως προϋπόθεση της διενέργειας μιας συναλλαγής. Σύμφωνα με τα λεγόμενα του ίδιου, «η μεταμοντέρνα (εποχή), θα πρέπει να μάθει να αποδέχεται έναν ετερόνομο κόσμο της αλληλοδιαπλοκής περιφερειακών, εθνικών, τοπικών, υπερεθνικών, θεσμικών και μη κυβερνητικών εξουσιών» (ο.π. 175). Η άποψη αυτή δεν καταργεί το εθνικό κράτος και την εξουσία του, όμως επισημαίνει ότι η κρατική εξουσία υποχωρεί στο βαθμό που νέες αναλαμβάνουν ενεργό ρόλο στην κοινωνία και την οικονομία, πολλές φορές ως ισοδύναμες ή και υπεράνω αυτής.

Με τον ίδιο τρόπο που σχετικοποιείται η εξουσιαστική ικανότητα του κράτους εντός των γεωγραφικών του ορίων, αλλάζει και η σχέση ανάμεσα στην πίστη (loyalty) στο κράτος και το έθνος. Η μοντέρνα περίοδος κατάφερε να συνενώσει αυτές τις δύο έννοιες παράγοντας μια νέα, αυτή του εθνικού κράτους, η οποία προσέφερε όσο αφορά στη πλευρά των πολιτών την απαραίτητη νομιμοποίηση με σκοπό την βιωσιμότητα του. Στην μεταμοντέρνα περίοδο αυτή η σχέση αναδιαρθρώνεται. Η αποδυνάμωση της σχέσης της πολιτικής ύπαρξης ενός κράτους και του γεωγραφικού πεδίου αναφοράς του, η αύξηση των παραγόντων που ασκούν εξουσία σε μια γεωγραφική περιοχή και η δημιουργία της παραπάνω πολυεθνικής κοινωνίας πολιτών, περίπλεξε κατά πολύ την διαδικασία της άντλησης της νομιμοποίησης από την πλευρά του γεωγραφικού κράτους. Παρόλο που πάντα θεσμοί όπως η χώρα, η εκκλησία, η επιχείρηση και η οικογένεια διεκδικούσαν πίστη από τους πολίτες, η πολιτική πίστη συνδέθηκε άμεσα με την γεωγραφία του κράτους. Σήμερα, με την αποδυνάμωση της γεωγραφίας, αναδεικνύονται ξανά όλοι αυτοί οι θεσμοί, διεκδικώντας εκ νέου. Όπως γράφει ο Kobrin,

«Τα προβλήματα με τον αυτοκαθορισμό, η ανάπτυξη των υπερεθνικών εξουσιών και οι σύγχρονες, συχνά ηλεκτρονικά βασισμένες, πολυεθνικές σχέσεις, χαλαρώνουν τους δεσμούς με την γεωγραφία και ξανά αυξάνουν την δυνατότητα της πολλαπλής και αντικρουόμενης πολιτικής πίστης» (ο.π. 177).

Η άμβλυση της εξουσίας που ασκεί το κράτος στον γεωγραφικό του χώρο, εμμέσως πλην σαφώς οδηγεί τον Kobrin στο συμπέρασμα ότι το κράτος, πέρα από την αποδυνάμωση της εξουσιαστικής του ικανότητας, χάνει και το σημαντικό βαθμό νομιμοποίησης και πίστης που αντλούσε η πολιτική του εξουσία. Οι πολίτες προσέφεραν νομιμοποίηση στην κρατική εξουσία, σύμφωνα με την σύνδεση αυτής με την πολιτική και την γεωγραφία. Η αναδιάρθρωση της σχέσης γεωγραφίας και πολιτικής, σημαίνει για το κράτος αυξανόμενη απώλεια νομιμοποίησης της πολιτικής του εξουσίας, η οποία περνά σε άλλους εγχώριους ή εξωτερικούς θεσμούς και δρώντες.

Η «αποκαθήλωση» της κυριαρχίας του κράτους στα όρια του γεωγραφικού του χώρου, σημαίνει και μια σημαντική αναδιάρθρωση του τι σημαίνει δημόσιο και τι ιδιωτικό. Η εισαγωγή τρίτων, μέσα σε αρμοδιότητες και προνόμια που ήταν αποκλειστικά κρατικά, ή αλλιώς η απώλεια του ελέγχου του γεωγραφικού του χώρου, σημαίνει ότι ένα μέρος των υποχρεώσεων του για την παροχή δημοσίων αγαθών, καταλαμβάνεται από ιδιωτικούς δρώντες. Ακριβώς με τον ίδιο τρόπο, που κατά την προ – μοντέρνα περίοδο του μεσαίωνα, η έννοια του δημόσιου και του ιδιωτικού αγαθού ήταν κάτι πολύ ασαφές και στην μεταμοντέρνα εποχή, ο διαχωρισμός αυτό μετατρέπεται ξανά σε ασαφή. Το τελικό συμπέρασμα του Kobrin για το παγκόσμιο σύστημα, είναι ότι οδηγείται όλο και περισσότερο σε μια καώδη κατάσταση, ανάλογη με εκείνη του μεσαιωνικού κόσμου. Η ανυπαρξία μιας σαφούς, απόλυτης εξουσίας, που να ασκεί αναντίρρητη εξουσία σε μια γεωγραφική περιοχή, οδηγεί στην καώδη συνύπαρξη πολλών διαφορετικών, μη κυρίαρχων εξουσιαστικών δρώντων. Μέσα σε αυτή την καώδη κατάσταση, ο Kobrin αναγνωρίζει ότι ενυπάρχουν μεγάλοι κίνδυνοι που θέτουν «την φυσική μας όπως και την κοινωνική μας, πρόοδο». Απέναντι σε αυτούς του κινδύνους, η συνεργασία των κρατών σε διεθνικό επίπεδο δεν έχει τίποτα να προσφέρει. Ερχόμενος σε αντίθεση με άλλους αναλυτές (Hirst & Thompson, 1996, Drache, 1998, Weiss, 1999, κ.α.), υποστηρίζει ότι αντί της συνεργασίας των εθνικών κρατών, μοναδική λύση για την προσαρμογή στην μεταμοντέρνα περίοδο του παγκόσμιου συστήματος και την προστασία σημαντικών κοινωνικών, οικονομικών και άλλων κεκτημένων, είναι η ενδυνάμωση των διεθνών θεσμών. Αυτή η ενδυνάμωση θα πρέπει να είναι ουσιαστική και να μην προσδιορίζεται σε απόλυτο βαθμό από την λειτουργία των εθνικών κρατών.

2.3. RICCARDO PETRELLA

Για τον Riccardo Petrella, καθοριστικό στοιχείο της τάσης της παγκοσμιοποίησης είναι η εντεινόμενη επιχειρηματική αλληλεξάρτηση. Στοιχεία της παραγωγής όπως το κεφάλαιο, η τεχνολογία, αλλά και η κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη, τα οποία βασιζόνταν στα εθνικά χαρακτηριστικά κάθε κράτους, αποσυνδέονται από αυτά και πλέον καθορίζονται από παράγοντες που υπερβαίνουν τα όρια του ενός κράτους ή της μιας γεωγραφικά περιορισμένης περιοχής. Αποδεχόμενος αυτή την λογική καταλήγει στο συμπέρασμα στο οποίο καταλήγουν όλοι οι ένθερμοι υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης, ότι δηλαδή η εθνική αγορά παύει να είναι το κεντρικό σημείο αναφοράς των επιχειρήσεων και αντικαθίσταται από την παγκόσμια. Αντίθετα όμως από άλλες προσεγγίσεις, η ενδυνάμωση των διεθνών αγορών δεν σημαίνει το τέλος του κράτους έθνους (μιας και από πολλές πλευρές ο εθνικός χώρος παραμένει σημαντικός), αλλά τη μετατροπή του σε δευτερεύοντα σε σχέση με τον παγκόσμιο χώρο. Σε αυτή την εξέλιξη συμβάλλουν ένα σύνολο επιπλέον παραγόντων, όπως η διεθνοποίηση των περιβαλλοντικών προβλημάτων, η ανάδυση πολλαπλών γλωσσών (multi-lingualism), πολιτισμών και ταυτοτήτων (multi-culturalism), κ.α.

Σύμφωνα με τον Petrella, η παγκοσμιοποίηση είναι μια πραγματικότητα που προσδιορίζεται και ενδυναμώνεται από την παγκοσμιοποίηση των χρηματαγορών, την τάση διεθνοποίησης των επιχειρηματικών στρατηγικών (αφού μια επιχείρηση μπορεί πιο εύκολα να κατευθυνθεί παγκόσμια από ένα κράτος, μια κυβέρνηση, ένα συνδικάτο, κ.α.), τη διάχυση της E&A παγκόσμια, την εμπορική και πολιτιστική σύγκλιση, τη διεθνοποίηση των ρυθμιστικών ικανοτήτων των εθνικών κοινωνιών και την μετατροπή τους σε ένα παγκόσμιο πολιτικό και οικονομικό σύστημα και τέλος, την μείωση της ικανότητας του κράτους να παρέμβει αποτελεσματικά. Τα στοιχεία αυτά διαμορφώνουν το πέρασμα από «μια κοινωνία που βασίστηκε στον εθνικό καπιταλισμό, στην αυξανόμενη ένταση και δυναμική του παγκόσμιου καπιταλισμού» (Petrella, 1996: 64). Για τον Ohmae για παράδειγμα, η δημιουργία του «κόσμου δίχως σύνορα» βασίζεται κατά κύριο λόγο στην επαναστατική πρόοδο της τεχνολογικής καινοτομίας. Στην προσέγγιση του Petrella, κεντρικό στοιχείο της μετάβασης αποτελούν οι επιχειρήσεις, το κεφάλαιο και οι χρηματιστηριακές κινήσεις. Οι επιχειρήσεις παύουν πλέον να βασίζονται στην εθνική αγορά για την άντληση των απαραίτητων παραγωγικών πηγών και

προσανατολίζονται (δίχως την διαμεσολάβηση της εθνικής αγοράς) παγκόσμια. Χαρακτηριστικά της εθνικής αγοράς, όπως η παραγωγή τεχνολογικών καινοτομιών, οι πρώτες ύλες, το ανθρώπινο δυναμικό, ή το κεφάλαιο, αναζητούνται πλέον στην παγκόσμια αγορά. Οι επιχειρήσεις τείνουν να αποτελούν μέρος «παγκόσμιων δικτύων χρηματοοικονομικών και βιομηχανικών επιχειρήσεων». Υπό την πίεση της αυξανόμενης αλληλεξάρτησης σε παγκόσμιο επίπεδο, ο καπιταλισμός μετασχηματίζεται από εθνικός σε παγκόσμιος με την εθνική αγορά να έρχεται σε δεύτερη μοίρα, αφού «ο εθνικός οικονομικός χώρος αντικαθίσταται, ως ο πιο σημαντικός στρατηγικός οικονομικός χώρος από τον αναπτυσσόμενο παγκόσμιο χώρο» (ο.π. 67).

Ως κύριος φορέας της παγκοσμιοποίησης προβάλλεται, η ανάπτυξη των μεγάλων πολυεθνικών επιχειρήσεων και η τάση αλληλοδιασύνδεσης τους σε παγκόσμια κλίμακα. Ακριβώς λόγω της γιγάντωσης αυτών των επιχειρήσεων και της αυξανόμενης διασύνδεσης, οι πολυεθνικές έχουν για πρώτη φορά την δυνατότητα να αντλούν τις πρώτες ύλες τους και κάθε άλλο απαραίτητο μέσο για την λειτουργία της παραγωγής τους, από κάθε σημείο του πλανήτη. Αποτέλεσμα αυτής της νέας διεργασίας είναι τα όρια της εθνικής οικονομίας να χάνουν την έως τώρα πρωτεύουσα σημασία τους, όσο αφορά την παραγωγή.

Οι επικριτές της άποψης αυτής υποστηρίζουν ότι τόσο τα οικονομικά μεγέθη, όσο και οι εξελίξεις που περιγράφονται δεν αντιστοιχούν στην πραγματικότητα του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος. Όπως και σε άλλο σημείο περιγράφηκε, μόνο η χρηματιστηριακή κίνηση παρουσιάζει σημαντική αύξηση σε σχέση με τα υπόλοιπα μεγέθη, όπως το διεθνές εμπόριο, τη μετανάστευση, την παραγωγικότητα, ή την παγκόσμια ανάπτυξη (Frieden, 1991). Ακόμα όμως και αυτή η κίνηση στα πλαίσια της χρηματιστηριακής αγοράς, είναι επιλεκτική όσο αφορά την διασπορά των επενδύσεων χαρτοφυλακίου και περιορίζεται στην «τριάδα» όπως ο ίδιος την ονομάζει. Επίσης η εξέταση των καθαρών χρηματοοικονομικών κινήσεων (net financial flows) αποδεικνύει ότι παραμένουν σε πολύ χαμηλά επίπεδα. Το παγκόσμιο ΑΕΠ βρίσκεται σε επίπεδα χαμηλότερα από αυτά της δεκαετίας του 1970, το ίδιο και οι μεταναστευτικές κινήσεις. Γενικότερα, ένα σύνολο μεγεθών της παγκόσμιας οικονομίας επιβεβαιώνουν, αντί της υπόθεσης της έντονης τάσης για παγκοσμιοποίηση, μια περιορισμένη (ποσοτικά και ποιοτικά) διεθνοποίηση ορισμένων μόνο στοιχείων της παγκόσμιας οικονομίας (Baker, Epstein & Pollin, 1999).

Εμφανίζοντας την παγκοσμιοποίηση ως μια πραγματικότητα που κυριαρχεί στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα και αποφεύγοντας ταυτόχρονα να εξηγήσει την καταγωγή της, ο R. Petrella αποδίδει την ύπαρξη της στα εξής στοιχεία: στην άποψη περί της αυξημένης κινητικότητας των παραγωγικών συντελεστών (κεφάλαιο, εργασία, πρώτες ύλες), της απελευθέρωσης των εθνικών αγορών και των εθνικών ελέγχων στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, του προσανατολισμού των επιχειρήσεων προς την διεθνή αγορά και της ικανότητας αναζήτησης παραγωγικών συντελεστών ανά το κόσμο, της σύγκλισης των καταναλωτικών προτύπων και της αλληλοδιαπλοκής και σύγκλισης των διαφόρων πολιτισμικών χαρακτηριστικών. Αυτά διαμορφώνουν την παγκοσμιοποίηση και ταυτόχρονα εξαναγκάζουν το κράτος να αναλάβει πλέον ένα δευτερεύοντα ρόλο, τόσο ως προς την εθνική αγορά όσο και ως προς την διεθνή. Ειδικά στην διεθνή αγορά αυτός ο ρόλος είναι ακόμα πιο μειωμένος, αφού νέοι δρώντες απόλυτα ελεύθεροι, όπως οι πολυεθνικές επιχειρήσεις δρουν ανεξέλεγκτα. Οι πολυεθνικές επιχειρήσεις αποτελούν τους κύριους παράγοντες διακυβέρνησης της παγκόσμιας αγοράς, καθώς και της αποτελεσματικότερης διαχείρισης της. Αυτή τους η

λειτουργία μετατρέπει το ρόλο του εθνικού κράτους σε επικουρικό. Σύμφωνα με τον νέο του ρόλο, το κράτος θα πρέπει να ικανοποιεί κάποιες βασικές ανάγκες της αγοράς και του κυρίαρχου δρώντα, δηλαδή των πολυεθνικών επιχειρήσεων. Αυτές είναι σύμφωνα με τον Petrella, η παροχή βασικών υποδομών (βασική έρευνα, εκπαίδευση, χρηματοδότηση καινοτομιών υψηλού ρίσκου, κ.α.), η παροχή ειδικών φορολογικών κινήτρων για την επένδυση και την τεχνολογία, η παροχή «ασφάλειας» στις επιχειρήσεις όσο αφορά την επένδυση, την παραγωγή τεχνολογικών καινοτομιών, την πρόσβαση τους στην εσωτερική αγορά, και στους παραγωγικούς συντελεστές, κτλ. και τέλος η προώθηση και υποστήριξη των μικρομεσαίων επιχειρήσεων, ώστε να μπορέσουν να αντιμετωπίσουν τον διεθνή ανταγωνισμό.

Η ανάπτυξη πολυεθνικών αντιμετωπίζεται λαθεμένα ως δείγμα διαμόρφωσης μιας κοινής αγοράς (στην οποία δεν υπάρχει ρόλος για το εθνικό κράτος), μιας και όπως δείχθηκε σε άλλο μέρος, η γεωγραφική επέκταση τους προσδιορίζεται από πολλούς παράγοντες. Για παράδειγμα, η δημιουργία ενός παραρτήματος συνήθως συσχετίζεται με το μέγεθος της αγοράς του εκάστοτε γεωγραφικού χώρου, γεγονός που υποδηλώνει ότι μια εταιρεία αποσκοπεί στην απόκτηση πλεονεκτημάτων όσο αφορά την πρόσβαση σε άλλες αγορές, κύρια για την προώθηση της κατανάλωσης. Για παράδειγμα, πολλές έξω-ευρωπαϊκής καταγωγής πολυεθνικές εταιρείες εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα την δεκαετία του 1980, στην προσπάθεια τους να έχουν πρόσβαση κοινή αγορά της Ευρώπης και όχι λόγω παραγωγικών πλεονεκτημάτων της χώρας. Το επιχείρημα της ικανότητας ελεύθερης κίνησης τους καταρρίπτεται, αφού το διευθυντικό προσωπικό, η διοίκηση τους, οι επενδύσεις εντάσεως τεχνολογίας, εγκαθίστανται στην πλειοψηφία τους στην μητρική χώρα, ενώ η ύπαρξη παρατηρημάτων και ο χώρος εγκατάστασής τους, καθορίζεται κατά κύριο λόγο από τις πωλήσεις και τις αγορές, καθώς και την δυνατότητα μεταφοράς τιμών (transferring prices) και κερδών (Drucker, 1996).

Στην μικροοικονομική σφαίρα της παραγωγής, οι παραπάνω περιορισμοί συνεπάγονται ότι μια επιχείρηση ακόμα και αν προσανατολίζεται στην παγκόσμια αγορά, δεν μπορεί παρά να εξαρτάται από την εθνική της βάση, να καθοδηγείται από την εθνική οικονομική πολιτική και να επηρεάζεται από τα εθνικά πολιτιστικά και επιχειρηματικά χαρακτηριστικά. Το επιχείρημα ότι το κράτος και ο ρόλος του εθνικού χώρου (της εθνικής αγοράς, των συντελεστών παραγωγής, των θεσμών, των καταναλωτικών προτύπων και συνηθειών, κ.τ.λ.) παύει να είναι σημαντικός για την ανάπτυξη της οικονομίας και των επιχειρήσεων, έρχεται σε αντίθεση με την πραγματικότητα. Η ονομαστική σύγκλιση είναι ανίκανη να δημιουργήσει προϋποθέσεις μιας κοινής αγοράς στην οποία θα μπορούσε να ευσταθεί το επιχείρημα της μη ανάγκης ύπαρξης του ρυθμιστικού ρόλου του κράτους. Αυτό φαίνεται μέσα από την ισχύ της εθνικής βάσης των πολυεθνικών επιχειρήσεων, την συγκέντρωση της παγκόσμιας τεχνολογικής έρευνας και ανάπτυξης σε συγκεκριμένες εθνικές αγορές και τις εμπορικές συγκρούσεις ανάμεσα σε χώρες, που την ίδια στιγμή χαρακτηρίζονται από αυξημένη εμπορική συνεργασία (π.χ. ΗΠΑ και Ιαπωνία).

Όταν ο Petrella μιλά για παγκοσμιοποίηση, ουσιαστικά περιγράφει την τάση της «τριαδοποίησης» (triadization). Σύμφωνα με αυτή, η τάση της αυξανόμενης αλληλεξάρτησης των επιχειρήσεων περιορίζεται γεωγραφικά στα όρια του ανεπτυγμένου κόσμου, στην λεγόμενη «Τριάδα» δηλαδή στην ΕΕ, τις ΗΠΑ και την Ιαπωνία. Η παγκοσμιοποίηση τείνει να πραγματοποιηθεί μέσα στα πλαίσια των χωρών της τριάδας (triad), αποτελώντας μια κατ' επίφαση και όχι

κυριολεκτικά διασύνδεση του κόσμου. Ενώ η τάση της παγκοσμιοποίησης αποτελεί στοιχείο της «τριάδας». Αυτό που χαρακτηρίζει την πραγματικότητα των υπολοίπων χωρών του πλανήτη, είναι η διαδικασία της «αποσύνδεσης» (de-linking) δηλαδή της απομάκρυνσης και του αποκλεισμού από την παραπάνω διαδικασία.

Για τον Petrella, σημείο κλειδί στην κατανόηση της παρέμβασης του κράτους σήμερα, είναι η αναγνώριση μιας σημαντικής αλλαγής - σημείου αναφοράς για την ανάπτυξη, που είναι η μείωση της σημασίας της εθνικής αγοράς. Η τάση της παγκοσμιοποίησης δεν έρχεται σε ευθεία αντιπαράθεση με το εθνικό κράτος και τους θεσμούς του. Η παγκόσμια αγορά έχει άμεσες συνέπειες στην εθνική αγορά και τον ρόλο της στην ανάπτυξη και την παραγωγή του πλούτου. Κατ' αυτή την έννοια, οι λειτουργίες του εθνικού κράτους και ο ρόλος του στα πλαίσια των γεωγραφικών του ορίων, είναι δυνατό να παραμένουν σημαντικές ή ακόμα και κυρίαρχες. Αυτό γιατί η παγκοσμιοποίηση για τον Petrella, δεν είναι μια «ευθεία επίθεση» ενάντια στο κράτος και τις πολιτικές του, όσο μια νέα ανώτερη μορφή συσπείρωσης των εθνικών αγορών, οι οποίες χάνουν το νόημα τους μέσα από τις εξελίξεις στην κίνηση του κεφαλαίου, την ανάπτυξη της τεχνολογίας και της επιχειρηματικής δράσης. Για αυτό το λόγο και ο Petrella επισημαίνει ότι η παγκοσμιοποίηση των εθνικών αγορών, «... δεν σημαίνει ότι η δύναμη του εθνικού κράτους, σε στρατιωτικά και ασφαλείας θέματα, μειώνεται οπωσδήποτε, ούτε ότι ο ρόλος και η δύναμη των εθνικών κρατών έχει αντικατασταθεί στην οικονομική σφαίρα από τις πολυεθνικές επιχειρήσεις ...» (Petrella, 1996: 67). Ο αγώνας των ανεπτυγμένων κρατών για οικονομική κυριαρχία υπήρχε ανέκαθεν και συνεχίζει και σήμερα να χαρακτηρίζει το παγκόσμιο σύστημα. Αυτό που έχει αλλάξει, είναι το σημείο της αναφορά αυτής της κυριαρχίας. Παλαιότερα, μέσο της κυριαρχίας αυτής αποτελούσε μια ισχυρή εθνική αγορά, ικανή να δημιουργεί πλούτο. Σήμερα, η παγκοσμιοποίηση, οριοθετεί ως στίβο μάχης για την οικονομική κυριαρχία την παγκόσμια αγορά. Η ισχύς ενός κράτους στον οικονομικό τομέα, ερμηνεύεται με βάση την ικανότητα του να κατακτά όλο και μεγαλύτερα μερίδια της παγκόσμιας αγοράς.

Μέσα σε μια ραγδαία αναπτυσσόμενη παγκόσμια αγορά και παρά το γεγονός ότι ο αριθμός των κρατών αντί να μειώνεται αυξάνεται, το κράτος χάνει την ικανότητα του να παρεμβαίνει, αφού είναι πολύ μεγάλο για να αντιμετωπίσει τα τοπικά προβλήματα και πολύ μικρό για να αντιμετωπίσει τα διεθνή. Παρόλα αυτά δεν εξαφανίζεται αλλά απλώς περνά σε δεύτερη μοίρα σε σχέση με την παγκόσμια αγορά, εξαιτίας της μείωσης της σημασίας της εθνικής αγοράς. Η απόδοση των οικονομικών μονάδων μιας χώρας, δεν βασίζεται πλέον σε εγχώρια χαρακτηριστικά (π.χ. εγχώρια παραγωγή τεχνολογίας) αλλά είναι αποτέλεσμα διεθνών επιχειρησιακών δικτύων. Με άλλα λόγια αυτό που παρατηρείται σήμερα, είναι ένα πέρασμα από τον «πλούτο των εθνών» (wealth of the nations) στον «πλούτο του κόσμου» (wealth of the world) (ο.π. 67-68). Το κράτος στην προσπάθεια του να υποστηρίξει τις «εθνικές» του επιχειρήσεις στον διεθνή ανταγωνισμό και εφαρμόζοντας τεχνολογικές και βιομηχανικές πολιτικές, προωθεί μια τεράστια μεταφορά δημοσίων υποδομών και εσόδων προς τον ιδιωτικό τομέα. Ουσιαστικά σύμφωνα με τον Petrella (ο.π. 76), «... τα κράτη τείνουν να κρατήσουν τον δικό τους συγκεκριμένο ρόλο μεταβιβάζοντας de facto στις επιχειρήσεις το ρόλο της εξασφάλισης της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης της χώρας». Το κράτος αναγνωρίζει το ίδιο την αδυναμία του να ανταπεξέλθει στις ανάγκες της εποχής της παγκοσμιοποίησης. Σε συνέντευξή του λέει, «Οι υλοποιούμενες πολιτικές είναι υπεύθυνες για τη φιλελευθεροποίηση στη διακίνηση κεφαλαίων»,

αφού για παράδειγμα, «... η εξέλιξη των χρηματιστικών ροών είναι κριτήριο αξιολόγησης των κυβερνητικών πολιτικών (Petrella, 2000: 11).

Οι επιχειρήσεις, λόγω της μοναδικής δυνατότητας που έχουν να επεκτείνονται παγκόσμια, μετατρέπονται σε κύριους παράγοντες της οικονομικής εξέλιξης του κράτους – έθνους. Το κράτος για να μπορέσει να υπάρξει και να νομιμοποιηθεί, αναγκάζεται να «παραδώσει» το σύνολο των οικονομικών του εργαλείων σε αυτές. Το γεγονός αυτό σύμφωνα με τον Petrella, συνεπάγεται μια έντονη διαφοροποίηση της έννοιας του οικονομικού (του οποίου διαχειριστές πλέον είναι οι μεγάλες πολυεθνικές επιχειρήσεις) και του πολιτικού στοιχείου (του οποίου διαχειριστής παραμένει το κράτος) σε παγκόσμια κλίμακα. Η απουσία οποιασδήποτε μορφής παγκόσμιας κεντρικής πολιτικής διακυβέρνησης σε υπερεθνικό πλαίσιο, σημαίνει ότι η ανάπτυξη των πολυεθνικών επιχειρήσεων ιδιοποιείται τις λειτουργίες της διαχείρισης και διακυβέρνησης της παγκόσμιας οικονομίας. Άρα σε παγκόσμιο επίπεδο είναι οι επιχειρήσεις που ασκούν απόλυτο έλεγχο πάνω στην οικονομία αντίθετα με το εθνικό.

Με την υποβάθμιση του ρόλου του κράτους στην οικονομία και την αυτορύθμιση της οικονομίας σε παγκόσμιο επίπεδο, η νέα τάση που παρουσιάζεται είναι αυτή της δημιουργίας «αυτόνομων αστικών κοινοτήτων», που αποτελούν «αστικές περιοχές μέσα στα πλαίσια κρατών που αποκόπτονται από το τοπικό, εθνικό και περιφερειακό τους χώρο και ακολουθούν παγκόσμιες - ανταγωνιστικές με άλλες τέτοιες περιοχές- στρατηγικές» (ο.π. 13). Άρα σήμερα δεν διαμορφώνεται μια τάση εξάλειψης της σημασίας του χώρου και του εδάφους, αλλά μια τάση πλήρους αναδιοργάνωσης του με κεντρικό γνώμονα τις παγκοσμιοποιητικές τάσεις, οι οποίες καταλήγουν στην δημιουργία είτε των παραπάνω αυτόνομων τοπικών χώρων, είτε στην ενίσχυση της παγκόσμιας αγοράς (ή αλλιώς της διεθνούς αγοράς που διαμορφώνει η «τριάδα»).

Τα εθνικά κράτη κατά τον Petrella, αδυνατούν να ακολουθήσουν την ταχύτητα της κίνησης του επιχειρηματικού τομέα σε παγκόσμιο επίπεδο. Η πρωτοκαθεδρία τους αυτή τείνει να καταστήσει τις παγκόσμια προσανατολισμένες επιχειρήσεις, το κύριο μηχανισμό λειτουργίας και καθοδήγησης της παγκόσμιας οικονομίας. Σε αυτό τους το ρόλο τα εθνικά κράτη είναι σύμμαχοι. Η αυξημένη σημασία των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται σε υπερεθνικό επίπεδο για την πρόοδο και την ανάπτυξη ενός εθνικού κράτους, συνεπάγεται ότι το κράτος θα πρέπει να λειτουργεί επικουρικά σε αυτές. Στην ανάλυση του αναφέρει, «ο “παγκόσμιος προσανατολισμός” είναι πιο εύκολος για τις επιχειρήσεις παρά για τις κυβερνήσεις, τα κοινοβούλια, τα συνδικάτα, ή τα πανεπιστήμια...» (Petrella, 1996: 73).

Αν και είναι κατανοητό το τι σημαίνει για μια επιχείρηση ο προσανατολισμός προς τις αγορές του εξωτερικού, η έννοια του παγκόσμιου προσανατολισμού μιας κυβέρνησης ή ενός εθνικού κράτους δεν είναι το ίδιο κατανοητή. Εθνικό κράτος και επιχειρήσεις μόνιμα παρουσιάζονται ως δύο επιλογές συγκρίσιμες και ανταγωνιστικές, ωσάν να τίθεται το ζήτημα της επιλογής ανάμεσα τους, ή να ήταν δυνατό το ένα να υποκαταστήσει τις λειτουργίες της άλλης (Gills, 1997: 71). Αυτή η ασάφεια που ως σύνθημα εμφανίζεται πολύ ελκυστικό, στοχεύει στο να υποβαθμίσει το ρόλο του κράτους, παρουσιάζοντας το ανίκανο σε σχέση με την αγορά και την ικανότητα της να επεκτείνεται διαρκώς σε νέους χώρους. Έτσι φτάνει στο τελικό συμπέρασμα ότι η αγορά αποτελεί σήμερα την κυρίαρχη και αποδοτικότερη δύναμη έναντι του κράτους και κατ' επέκταση υποχρέωση του εθνικού κράτους είναι να ασκεί ένα επικουρικό και βοηθητικό

ρόλο σε αυτή. Η εθνική πολιτική υπό τις συνθήκες της παγκοσμιοποίησης, πρέπει να προσανατολιστεί προς την προώθηση όλων εκείνων των στοιχείων που θα βοηθήσουν τις επιχειρήσεις να ανταγωνιστούν στο εξωτερικό. Η εισαγωγή της έννοιας της διεθνούς ανταγωνιστικότητας στην ατζέντα της κρατικής πολιτικής, αλλάζει όλη την φιλοσοφία της παρέμβασης του κράτους. Στο όνομα της ανταγωνιστικότητας είναι απαραίτητη η απελευθέρωση των αγορών εργασίας και η μεγαλύτερη ευελιξία στις πολιτικές ρύθμισης της. Επίσης, ένα σημαντικό μέρος των αγαθών που θεωρούνταν κατεξοχήν δημόσια και αρμοδιότητα του κράτους όσο αφορά στη παραγωγή και τη διανομή τους, αλλάζουν κατεύθυνση και περιεχόμενο.

Η κυριαρχία της έννοιας της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων στο εξωτερικό και η τοποθέτηση της στις βασικές προτεραιότητες της ατζέντας των κρατικών πολιτικών έχει συνέπειες στη σημασία που αποδίδεται πλέον στις πολιτικές που αφορούν το βιοτικό επίπεδο των πολιτών. Αυτή η αλλαγή στόχων της κρατικής πολιτικής θεωρείται ως κεντρικής σημασίας για τον Petrella, αφού αλλάζει τις προϋποθέσεις της νομιμοποίησης της. Για μια επιτυχημένη παρέμβαση του κράτους στην οικονομία, επιβάλλεται η μεταβίβαση βασικών οικονομικών εργαλείων που κατείχε, τα οποία δεν είναι άλλα από τα δημόσια αγαθά. Ουσιαστικά περιγράφει μια μαζική μεταβίβαση μεγάλων μερών των οικονομικών αρμοδιοτήτων και πόρων της κρατικής πολιτικής στην αγορά και τις επιχειρήσεις, οι οποίες όπως ειπώθηκε και παραπάνω υπήρξαν προτεραιότητα για το κράτος. Αυτή η διαδικασία οδηγεί στην παράδοση του μεγαλύτερου μέρους των οικονομικών μέσων άσκησης κρατικής πολιτικής. Όπως γράφει ο ίδιος, «τα κράτη τείνουν να διατηρήσουν τον δικό τους κοινωνικό ρόλο μέσω της *de facto* μεταβίβασης στις επιχειρήσεις το στόχο της επίτευξης της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης της χώρας». Σε άλλη του αναφορά επισημαίνει,

«... οι επιχειρήσεις ιδιωτικοποιούν (και διεθνοποιούν για τους δικούς τους σκοπούς) το ρόλο του κράτους. Το κάνουν αυτό επαλειμμένα σε όλες τις χώρες που ενεργοποιούνται και που ισχυρίζονται ότι αποτελούν ένα εσωτερικό κομμάτι της τοπικής κυβέρνησης και της οποίας αποτελούν ένα καθοριστικό κομμάτι για την οικονομική και κοινωνική πρόοδο» (Petrella, 1996: 76).

Όπως και όλοι οι συγγραφείς αυτής της κατηγορίας, έτσι και Petrella θεωρεί ότι το εθνικό κράτος χάνει την δύναμη που κατείχε, μετατρέπόμενο σε ένα από τους πολλούς παράγοντες που καθορίζουν την πορεία της ανάπτυξης της παγκόσμιας αγοράς. Όπως γράφει ο ίδιος,

«Το 'έθνικό' συνεχίζει να είναι ένα από τα επίπεδα σημαντικής σημασίας, αλλά δεν είναι πια το βασικό στρατηγικό επίπεδο για τους δρώντες κλειδιά στα αντικείμενα της επιστημονικής ανάπτυξης, της τεχνολογικής καινοτομίας και της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης» (Petrella, 1996: 67).

Η κρατική παρέμβαση προσδιορίζεται από το ίδιο χαρακτηριστικό που επίσης προβάλλουν όλοι οι συγγραφείς αυτής της κατηγορίας, δηλαδή την διεθνή ανταγωνιστικότητα (είτε αφορά μια εθνική οικονομία, είτε μια εγχώρια επιχείρηση). Η εισαγωγή της έννοιας της ανταγωνιστικότητας ως κυρίαρχο μέλημα της κρατικής ατζέντας, αναδιαρθρώνει το ρόλο του κράτους και το πρίσμα μέσα από το οποίο ορίζεται το «τι είναι καλό για την χώρα».

Η κυριαρχία των φιλελεύθερων πολιτικών την τελευταία εικοσαετία, διαρκώς αυξάνει την ικανότητα συνεργασίας και κινητικότητας των επιχειρήσεων, ενώ ανοίγει νέες αγορές σε παραδοσιακά κλειστούς κρατικούς χώρους της οικονομίας. Δεν είναι η ανάπτυξη των πολυεθνικών ο πρωτεύων παράγοντας που πιέζει για την αυξανόμενη απελευθέρωση των εσωτερικών αγορών, αλλά αντίθετα οι πολιτικές απελευθέρωσης που εφαρμόστηκαν κατά την δεκαετία του 1980 και συνεχίστηκαν το 1990, και προλείαναν το έδαφος για τις παραπάνω εξελίξεις. Οι πολιτικές αυτές που ξεκίνησαν από τις ΗΠΑ και το ΗΒ, με βάση επιλογές των εθνικών κεφαλαίων τους, πιέσεις διεθνών οργανισμών προς τα κράτη και την κυριαρχία της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας (περί των θετικών αλλά και νομοτελειακών στοιχείων της παγκόσμιας αγοράς), διαμόρφωσαν τις συνθήκες για την αύξηση της δραστηριοποίησης των επιχειρήσεων έξω από τα εθνικά σύνορα (Eichengreen, 1996). Παρά το γεγονός ότι η τάση παγκοσμιοποίησης που παρουσιάζει ο R. Petrella στην ανάλυση του, είναι μια φαινομενική πραγματικότητα, στα πλαίσια τουλάχιστον της «τριάδας», η εμβάθυνση της και η υποστήριξη του επιχειρήματος ότι υπάρχει μια τάση παγκόσμιας ολοκλήρωσης σε πραγματικό παραγωγικό επίπεδο δεν ευσταθεί. Οι πραγματικές παραγωγικές διαφορές, τα εθνικά χαρακτηριστικά των παραγωγικών συντελεστών, οι πολιτικές προστασίας των εθνικών κρατών και η κρίση της παραγωγής παγκόσμια είναι στοιχεία που εμποδίζουν οποιαδήποτε πιθανότητα διαμόρφωσης μιας ουσιαστικής σύγκλισης. Αυτό που υπάρχει στην πραγματικότητα, είναι μια περιορισμένη τάση διεθνοποίησης που σε τίποτα δεν θυμίζει την παγκοσμιοποίηση και το τέλος (ή την αποδυνάμωση) της κρατικής παρέμβασης όπως υποστηρίζεται.

Σύμφωνα με τον Petrella, η ανικανότητα του κράτους να ανταπεξέλθει στις ανάγκες της εποχής της παγκοσμιοποίησης και των επιχειρήσεων και ταυτόχρονα η ικανότητα των επιχειρήσεων να «προσανατολίζονται παγκόσμια», εξαναγκάζει το κράτος να παραχωρεί αρμοδιότητες και πόρους προς την αγορά και τις επιχειρήσεις τα τελευταία χρόνια. Αυτή η ικανότητα των επιχειρήσεων και κύρια των πολυεθνικών, να διαχειρίζονται την οικονομία καλύτερα από ότι το εθνικό κράτος, εξαναγκάζει το κράτος στην παραχώρηση όλων των «εργαλείων» του, για να μπορέσει να υπάρξει και να νομιμοποιηθεί στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης. Έτσι το κράτος, διατηρώντας έναν πολιτικό ρόλο, που ο Petrella δεν τον προσδιορίζει παρά μόνο όσο αφορά αυτόν της υποβοήθησης των επιχειρήσεων, παραχωρεί στις πολυεθνικές επιχειρήσεις την διαχείριση της παγκόσμιας αγοράς και την δημιουργία των κατάλληλων προϋποθέσεων για την μακροχρόνια ανάπτυξη.

Το κράτος δεν παραδίδει το σύνολο των οικονομικών εργαλείων παρέμβασης, από την στιγμή που το ίδιο είναι υπεύθυνο για τον εμπλουτισμό και την διαμόρφωση προϋποθέσεων ανάπτυξης στην αγορά. Επίσης η ανυπαρξία μιας πολιτικής των εθνικών κρατών που να αφορά την παγκόσμια αγορά, ή η ανυπαρξία μιας παγκόσμιας κυβέρνησης, δεν είναι αποτέλεσμα της ανικανότητας των εθνικών κρατών να ανταπεξέλθουν στις νέες προκλήσεις της εποχής. Όπως και προηγουμένως ειπώθηκε, ο Petrella περιγράφει την δράση επιχειρήσεων σε μια παγκόσμια αγορά, που όμως ο ίδιος την περιορίζει στα πλαίσια της «τριάδας». Ακόμα και μέσα στην «τριάδα», οι αντιθέσεις και οι διαφοροποιήσεις των οικονομικών συστημάτων δεν επιτρέπουν σε καμία περίπτωση τον ισχυρισμό, ότι υπάρχει και λειτουργεί μια παγκόσμια αγορά έξω από τις κατά τόπους εθνικές αγορές. Ακόμα και ο ίδιος αποδέχεται την προώθηση και επιδότηση εθνικών επιχειρήσεων, που σημαίνει ότι ακόμα και οι πολυεθνικές έχουν μια εθνική βάση υποστήριξης, προσδιορίζονται από τους οικονομικούς και πολιτισμικούς

περιορισμούς αυτής της βάσης και δεν είναι ανεξέλεγκτες μέσα σε μια παγκόσμια αγορά. Η ανυπαρξία μιας παγκόσμιας κυβέρνησης για παράδειγμα δεν είναι αποτέλεσμα της ανικανότητας ή της αποδυνάμωσης των εθνικών κυβερνήσεων και της ενδυνάμωσης των πολυεθνικών επιχειρήσεων ή της αποτελεσματικότερης διαχείρισης που μπορούν να κάνουν (που σημαίνει ότι μπορούν και να διαμορφώσουν μια παγκόσμια αγορά), αλλά αποτέλεσμα της πολυδιάσπασης των διεθνών αγορών, της πρωταρχικότητας των εθνικών αγορών, ή με πιο απλά λόγια της ανυπαρξίας μιας παγκόσμιας αγοράς έτσι όπως ο Petrella την ορίζει. Αν το κράτος το ίδιο υλοποιεί σήμερα την απελευθέρωση της αγοράς από την παρέμβαση του, αυτό δεν σημαίνει ότι κατανοώντας την αδυναμία του προχωρά σε παραχωρήσεις σε ικανότερους διαχειριστές. Το κράτος εφαρμόζοντας ως επί το πλείστον, πολιτικές επιλογές και όχι αναγκαστικές οικονομικές αποφάσεις που πηγάζουν από μια «αυτοκριτική» του, υλοποιεί την δημιουργία των διεθνών αγορών και επικουρεί και προωθεί, σύμφωνα με τις προτάσεις του Petrella, την τάση των επιχειρήσεων για άνοιγμα προς τις διεθνείς αγορές.

Στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης των εθνικών αγορών, η οικονομική πρόοδος ενός κράτους βασίζεται όλο και περισσότερο, στην ικανότητα του να επιβλέπει και να διαχειρίζεται τις μορφές της υψηλής τεχνολογίας, όπως τους μικροϋπολογιστές, τα σύνθετα υλικά, την ρομποτική, την παρασκευή χημικών και βιολογικών προϊόντων, κ.α. Οι κατευθύνσεις προς την παραγωγή τέτοιων υλικών, σημαίνει για το κράτος μια βαθειά αναθεώρηση της βιομηχανικής, τεχνολογικής και εμπορικής του πολιτικής, προς την κατεύθυνση της υιοθέτησης νέων μεθόδων προστασίας και επέκτασης των τοπικών καινοτομικών και τεχνολογικών προϋποθέσεων. Η επιτυχία μιας εθνικής αγοράς σήμερα βασίζεται στην ικανότητα του να παράγει υλικά υψηλής τεχνολογίας και (υπολογιστές, ρομποτική, βιολογική τεχνολογία, κ.α.). Ο Petrella επισημαίνει ότι, «η κρατική πολιτική και κοινωνική νομιμοποίηση, που βασίζεται στην ικανότητα της να ασφαλίσει την συνεχόμενη κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη του κράτους, βρίσκεται σε αμφισβήτηση» (1996: 75). Η πολιτική και κοινωνική νομιμοποίηση του εθνικού κράτους στο μέλλον, θα αντιμετωπίσει σημαντικές προκλήσεις, οι οποίες πηγάζουν από την αυξημένη δύναμη που κατέχουν στα πλαίσια της αγοράς, οι πολυεθνικές επιχειρήσεις. Η τάση της κρατικής πολιτικής να κατευθύνεται στην παροχή προς τις επιχειρήσεις ενός σημαντικού πακέτου προστατευτικών και ενθαρρυντικών μέτρων, όπως αυτά αναφέρονται παραπάνω, οδηγεί το κράτος σε μια σημαντική αναδιάρθρωση της κρατικής πολιτικής. Η αναδιάρθρωση αυτή, ουσιαστικά περιλαμβάνει μια ευρεία μεταφορά «μαζικών δημόσιων αγαθών» προς τον ιδιωτικό τομέα, με σκοπό την προώθηση της ανταγωνιστικότητας των εθνικών επιχειρήσεων (παρόλο που αυτή η έννοια περιλαμβάνει ουσιαστικές ασάφειες πλέον).

Ο Petrella προβάλλει τέσσερα στοιχεία στα οποία τα εθνικά κράτη και οι πολιτικές τους θα πρέπει να σταθούν αρωγοί. Το πρώτο, είναι η παροχή μιας υποδομής που θα περιλαμβάνει, την χρηματοδότηση ενός επιπέδου υψηλού ρίσκου έρευνας, την χρηματοδότηση πανεπιστημίων και της επαγγελματικής κατάρτισης και την προώθηση των μηχανισμών διασποράς και μεταβίβασης της γνώσης και της εμπειρίας. Το δεύτερο είναι η παροχή φορολογικών κινήτρων τα οποία είναι απαραίτητα για την βιομηχανική έρευνα και την παραγωγή τεχνολογικών καινοτομιών. Τρίτο, το κράτος υποχρεούται στο να παρέχει στις «εθνικές» επιχειρήσεις ένα σταθερό οικονομικό περιβάλλον το οποίο θα προωθείται μέσα από την παροχή προνομιακής πρόσβασης σε εσωτερικές αγορές μέσω δημοσίων συμβολαίων, όπως για παράδειγμα στην άμυνα, στις

τηλεπικοινωνίες, την υγεία, τις μεταφορές, την κοινωνική ασφάλιση και τις κοινωνικές υπηρεσίες. Στα πλαίσια της βιομηχανικής πολιτικής ιδιαίτερη σημασία πρέπει να δίνεται στις επιχειρήσεις υψηλής στρατηγικής σημασίας, όπως οι τομείς της υψηλής τεχνολογίας, αφού τα προϊόντα αυτών είναι που θα υποστηρίξουν τις μικρότερες τοπικές επιχειρήσεις της εγχώριας αγοράς. Η υποστήριξη αυτή θα πρέπει να περιλαμβάνει την εγγύηση ενός βασικού επιπέδου επιστημονικού και τεχνικού ανταγωνισμού, καθώς και την προστασία των πρωτότυπων προϊόντων μέσα από συγκεκριμένες διαδικασίες πιστοποίησης. Τέλος, τέταρτο, το κράτος θα πρέπει να παρέχει προωθητικούς και προστατευτικούς μηχανισμούς, που θα υποβοηθούν τις μικρομεσαίες τοπικές επιχειρήσεις στην προσπάθειά τους να ανταγωνιστούν στην διεθνή αγορά. Την ίδια υποστήριξη, καλείται να παράσχει και στην διαδικασία της απελευθέρωσης της αγοράς εργασίας.

Η πεποίθηση ότι αυτή η σύγχρονη κινητικότητα του κεφαλαίου εξασφαλίζει την σύγκλιση των οικονομικών και των καταναλωτικών προτύπων, των εθνικών πολιτικών και πρακτικών είναι εσφαλμένη. Βασίζεται περισσότερο σε μια τενοκρατική αντίληψη που κυριαρχεί τα τελευταία χρόνια, η οποία υποστηρίζει με πολύ απλά λόγια ότι η ονομαστική σύγκλιση των οικονομιών και των μεγεθών τους, θα έχει ως συνέπεια και μια πραγματική και ολόπλευρη σύγκλιση. Όμως, ύστερα από είκοσι σχεδόν χρόνια παγκοσμιοποίησης, οι παραγωγικές διαφορές παραμένουν έντονες, ακόμα και ανάμεσα στους τρεις εθνικούς οικονομικούς πόλους της τριάδας της παγκόσμιας οικονομίας, δηλαδή της Γερμανίας, των ΗΠΑ και της Ιαπωνίας. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει ότι η ονομαστική σύγκλιση καθώς και η αυξημένη κινητικότητα κύρια του χρηματοοικονομικού κεφαλαίου, δεν είναι ικανές προϋποθέσεις για μια περαιτέρω εμβάθυνση της οικονομικής ολοκλήρωσης των διαφορετικών οικονομικών πόλων του παγκόσμιου συστήματος, στο βαθμό στον οποίο περιγράφει ο R. Petrella.

2.4. SUSAN STRANGE

Η ανάλυση της Susan Strange για το κράτος, εκφράζει την κυρίαρχη άποψη των τελευταίων ετών που υποστηρίζει την μείωση της ικανότητας του να ασκήσει αποτελεσματικό έλεγχο. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι αρμοδιότητες που κάνει η κρατική εξουσία μεταβιβάζονται προς κάποια ανώτερη ή κατώτερη θεσμική μορφή άσκησης εξουσίας. Κάθε οπισθοχώρηση της κρατικής πολιτικής αποτελεί δείγμα της αύξησης της δύναμης της αγοράς. Η Strange δεν ανήκει στην κατηγορία εκείνων των θεωρητικών που υποστηρίζουν την τάση δημιουργίας μιας παγκόσμιας κοινωνίας, η οποία είναι αποτέλεσμα της μείωσης της ισχύος της κρατικής εξουσίας. Αντίθετα συμπεραίνει την τάση δημιουργίας ενός χαοτικού συστήματος αντιτιθέμενων δυνάμεων, αποτέλεσμα της έλλειψης «απόλυτων λύσεων» όπως αυτών της περιόδου του Ψυχρού Πολέμου, κατά την διάρκεια της οποίας κράτος και αγορά χαρακτηρίζονταν από μια σχέση βάρους -αντίβαρου. Η επιχειρηματολογία της για τις εξελίξεις στο παγκόσμιο σύστημα και τις συνέπειες στο κράτος, χαρακτηρίζεται από το στοιχείο που εκφράζουν πολλές προσεγγίσεις του «χαοτικού καπιταλισμού»²⁷. Με βάση αυτή την αντίληψη, το παγκόσμιο σύστημα αποτελείται από ένα σύνολο αντιτιθέμενων δυνάμεων που ανταγωνίζονται δημιουργώντας ένα άναρχο σύστημα, αντίθετο από αυτό της ψυχροπολεμικής περιόδου, των καθορισμένων ορίων σε όλες τις εκφάνσεις του διεθνούς συστήματος κρατών. Η αγορά εμφανίζεται στον αντίποδα του κράτους ως ένα δομημένο σύστημα δυνάμεων δίχως εσωτερικές αντιθέσεις, με μια σταθερή πολιτική και δράση. Για την Strange κυρίαρχο στοιχείο σήμερα είναι το φαινόμενο της υποβάθμισης της πολιτικής, λόγω αιτιών που αναπτύσσονται σε παγκόσμια κλίμακα. Ως τέτοια θεωρεί,

«τον περιορισμό της πολιτικής ως κοινωνικής δραστηριότητας, την αλλαγή της φύσης και των πηγών της δύναμης στην κοινωνία, την αναγκαιότητα και την αδιαίρετοτητα της εξουσίας της οικονομίας της αγοράς και τέλος, την αναρχική φύση της διεθνούς κοινωνίας και την έλλογη επαφή των κρατών ως μοναδικοί δρώντες μέσα στην κοινωνία αυτή» (Strange, 2000: 148).

²⁷ Βλέπε, Jessop, 2001, Kobrin, 1999, Γκρέϊ, 1999, κ.α.

Τα κράτη έχουν χάσει την εξουσιαστική ικανότητα ελέγχου που κατείχαν έναντι των αγορών. Απόδειξη αυτής της μειωμένης ικανότητας, αποτελεί η αυξανόμενη διάσπαση και διασπορά της κρατικής δύναμης σε περιφερειακά και τοπικά κέντρα, καθώς και η αυξανόμενη άνιση κατανομή της ανάμεσα σε μεγάλα κράτη και σε μικρότερα. Η πολιτική διαδικασία δεν περιορίζεται πλέον μόνο στους πολιτικούς, αλλά επεκτείνεται και σε νέους μη κρατικούς οργανισμούς. Μπροστά σε αυτή την πραγματικότητα η Strange αναγνωρίζει τρία σημαντικά παράδοξα χαρακτηριστικά που σχετίζονται με την λόγους παρέμβασης τους κράτους σήμερα. Το πρώτο είναι η παρέμβαση της κρατικής εξουσίας στην καθημερινή ζωή των πολιτών, η οποία αυξάνεται μέσα από μια διογκούμενη τάση θέσπισης παρεμβατικών κανόνων. Οι ενέργειες που αποτελούσαν ευθύνη του ατόμου, όπως η εύρεση εργασίας, η διαχείριση οικογενειακών θεμάτων, κ.α. μέσα από την θεσμική παρέμβαση της κρατικής δομής και των υπηρεσιών της, περνούν στον διαχειριστικό έλεγχο του κράτους. Όμως, αυτή η ικανότητα της κρατικής εξουσίας δεν αναιρεί το επιχείρημα της μείωσης της δύναμης της. Αυτό γιατί το κράτος ως παροχέας αυτών που η αγορά ποτέ δεν μπορούσε να παράσχει (π.χ. σταθερό οικονομικό περιβάλλον, ένα ξεκάθαρο σύστημα νόμων και αρχές επιβολής τους, ασφάλεια, υποδομές, κ.τ.λ.), σταθερά αποτυγχάνει. Η αύξηση της παρέμβασης του σε ήσσονος σημασίας ζητήματα τα οποία δεν αποτελούν προτεραιότητα για την κοινωνία, ούτε για την λειτουργία της αγοράς, δεν αυξάνουν την δύναμη και τον «σεβασμό» στην κρατική εξουσία (Strange, 1996: 4).

Το θεσμικό πλαίσιο του κράτους, περιλαμβάνει όλο και περισσότερες από τις μορφές της καθημερινής ζωής, που αφορούν την απασχόληση, τις οικογενειακές σχέσεις, την προστασία του καταναλωτή, την διαχείριση των μετακινήσεων, κ.α. Η αύξηση αυτής της παρεμβατικής του λειτουργίας σε επουσιώδη ζητήματα, είναι συμβατή με μια άλλη διαδικασία κατά την οποία η εξουσιαστική και διαχειριστική ικανότητα του εμφανίζεται αδύναμη, σε ζητήματα που έχουν κεντρική σημασία για την αναπαραγωγή του συστήματος και δεν μπορούν να παραχθούν και να προσφερθούν από την ίδια της αγοράς. Τέτοια είναι η ασφάλεια απέναντι στην βία, η σταθερή παροχή κεφαλαίου για επενδύσεις, ένα σταθερό και λειτουργικό θεσμικό πλαίσιο, σημαντικά δημόσια αγαθά, όπως η παροχή καθαρού νερού, υποδομές για τις μεταφορές και τις τηλεπικοινωνίες, κ.τ.λ. Η ύπαρξη του κράτους στα πλαίσια του καπιταλιστικού συστήματος, δικαιολογείται μέσα από την ικανότητα του να αντλεί νομιμοποίηση, είτε μέσω της επιβολής του, είτε μέσα από την μαζική του αποδοχή, ή μέσα και από τα δύο. Σήμερα η κρατική εξουσία αποτυγχάνει να λάβει αυτή την νομιμοποίηση, μιας και αποτυγχάνει να παρέμβει σε απαραίτητα για την αναπαραγωγή του συστήματος ζητήματα. Από την άλλη πλευρά παρουσιάζεται το φαινόμενο, να εντείνεται η ανάμειξη της κρατικής πολιτικής και ρύθμισης, σε ζητήματα της καθημερινότητας. Ειδικά κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1990, παρατηρείται η αύξηση των διοικητικών νόμων που προσδιορίζουν ένα μεγάλο αριθμό καθημερινών δραστηριοτήτων, όπως το ωράριο εργασίας, τις συνθήκες υγιεινής και ασφάλειας στον χώρο της εργασίας και στο σπίτι, την συμπεριφορά των πολιτών στους δρόμους, την κατασκευή οποιουδήποτε κτιρίου από το μικρότερο μέχρι το μεγαλύτερο, κ.α.

«Η εισβολή των κυβερνήσεων μέσα στην καθημερινή μας ζωή την δεκαετία του 1990, σε σύγκριση με το 1980, είναι πολύ μεγαλύτερη ... Ο επιθεωρητής του κράτους ... έχει γίνει μια συνήθης και ακόμα και φοβερή φιγούρα. Καμία από αυτές τις κυβερνητικές παρεμβάσεις δεν εισάγονται χωρίς κόστος. Η εντεινόμενη παρείσφρηση των κυβερνήσεων

αντανακλάται στην υπεραξία την οποία εκμιαεύει το κράτος από την οικονομία, από την αγροτική εργασία ενός άντρα ή μιας γυναίκας, την βιομηχανία, το εμπόριο ή τις επιχειρήσεις παροχής υπηρεσιών» (ο.π. xi).

Το επιχείρημα της Strange, ότι ορισμένες λειτουργίες δευτερεύουσας σημασίας ενδυναμώνονται, όπως για παράδειγμα οι παρεμβάσεις στην αγορά εργασίας, στην προφύλαξη της δημόσιας υγείας και άλλες κοινωνικού χαρακτήρα, υποτιμά κατά πολύ την αξία των σύγχρονων παρεμβατικών και ρυθμιστικών πολιτικών του κράτους. Οι παρεμβάσεις στην αγορά εργασίας, αποτελούν ένα από τα μεγαλύτερα κομμάτια της σύγχρονης αναδιάρθρωσης των εθνικών οικονομιών και ταυτόχρονα καίριο σημείο της μετά το 1970 αύξησης της κινητικότητας και της δύναμης του κεφαλαίου. Η απελευθέρωση των αγορών εργασίας από την θεσμική παρέμβαση του κράτους, που ξεκίνησε από την δεκαετία του 1980 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα, συμβαδίζει με το πέρασμα από την υψηλών ρυθμών ανάπτυξη της μεταπολεμικής περιόδου στην σύγχρονη περίοδο στασιμότητας. Επίσης αυτές οι αλλαγές δεν είναι παντού οι ίδιες. Αντιθέτως, όσο αφορά την κοινωνική πολιτική και το κράτος πρόνοιας, παρατηρούνται ένα σύνολο ετερόκλητων πολιτικών κατευθύνσεων, από πιο νεοφιλελεύθερες (π.χ. στην Νέα Ζηλανδία), έως πιο συντηρητικές (π.χ. τρίτος δρόμος στην Αυστραλία) και κορπορατιστικές (π.χ. στην Νορβηγία) (Mishra, 1999).

Όπως ειπώθηκε και σε άλλο σημείο, η κάλυψη του κόστους της αναπαραγωγής της εργασίας από το κεφάλαιο και η παροχή θεσμικής προστασίας από την πλευρά του κράτους, αποτέλεσαν χαρακτηριστικά της μεταπολεμικής περιόδου ανάπτυξης. Για να μπορέσει η παγκόσμια οικονομία να αναπτυχθεί, πρέπει να ξεπεράσει τα εμπόδια που θέτουν τα τοπικά και εθνικά όρια στην καπιταλιστική συσσώρευση. Βασική προϋπόθεση είναι η αλλαγή όλων των διαφορετικών μορφών ιδιοκτησίας και η εγκατάσταση της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας. Σήμερα υπό συνθήκες χαμηλών ρυθμών ανάπτυξης και περιορισμένων κερδών, το κεφάλαιο εμφανίζεται απρόθυμο να καλύψει το μη μισθολογικό κόστος της εργασίας και το μερίδιο που του αναλογεί σε σχέση με το κράτος πρόνοιας (Rodrik, 1997). Για αυτό το λόγο, διαμορφώνει τις προϋποθέσεις για την μετατροπή της εργασίας, από πάγιο κόστος της παραγωγής σε εμπόρευμα, που σημαίνει την αποφυγή κάλυψης των αναγκών της μακροχρόνιας αναπαραγωγής της (Hoogvelt, 1997). Η κρατική παρέμβαση, δεν αποτελεί περιορισμό για την αγορά ή την παγκοσμιοποίηση, από την στιγμή που τα θεσμικά κατοχυρωμένα δικαιώματα της εργασίας, της αναδιανομής, κ.τ.λ. έχουν αρθεί.

Η ένταση του ρυθμιστικού χαρακτήρα των παρεμβάσεων έναντι του παλαιού παρεμβατικού που χαρακτήριζε την κρατική πολιτική, αποτελεί άλλη μια πραγματικότητα που σχετίζεται όχι με ανούσιες ή ήσσονος σημασίας παρεμβάσεις με σκοπό την επίδειξη της ικανότητας άσκησης παρέμβασης από την πλευρά του κράτους, αλλά με αλλαγές που έχουν επέλθει στα εθνικά οικονομικά συστήματα. Το επιχείρημα των «επιδεικτικών και ανούσιων» παρεμβάσεων του κράτους, για την ανάκτηση της «δύναμης» και του «σεβασμού» του, δεν έχει θεωρητική και αναλυτική βάση και ουσία. Η υλοποίηση, από την πλευρά του κράτους, της πολιτικής της απελευθέρωσης της αγοράς από την άμεση παρέμβασή του επιβάλλει την επαναρύθμιση. Πέρα από τις αναδιρθρώσεις στις διαδικασίες παραγωγής και διανομής, οι μεγαλύτερες

αλλαγές σε σχέση με την περίοδο πριν το 1970, σχετίζονται με την αναδιανομή πλούτου σε παγκόσμια κλίμακα, η οποία έγινε δυνατή μέσα από την θεσμική αναδιάρθρωση που το κράτος επέβαλε (αλλαγή εργασιακών καθεστώτων, απελευθέρωση κεφαλαίου, αναδιάρθρωση φορολογικών βαρών, κ.τ.λ.). Η κρατική πολιτική ρυθμίζει εκ νέου την οικονομία και την σχέση της με την κοινωνία και τους καταναλωτές – πολίτες. Η ίδια η αγορά και η κοινωνία είναι που απαιτούν την παρέμβαση (π.χ. σύγχρονη άσκηση πιέσεων για εμπορικό προστατευτισμό, προστασία της δημόσιας υγείας, από το διεθνή ανταγωνισμό και τις πολυεθνικές, κ.τ.λ.) και αυτό φανερώνει ότι υποστηρίχθηκε και στην αρχή, δηλαδή ότι κράτος και αγορά αποτελούν δύο συμπληρωματικά στοιχεία στα σχήματα που διαμορφώνει ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής.

Δεύτερο παράδοξο που έρχεται σε σύγκρουση με το επιχείρημα της μείωσης της κρατικής δύναμης, είναι ότι όλο και περισσότερες ομάδες πληθυσμών απαιτούν την ίδρυση δικής τους αυτόνομης κρατικής οντότητας, σε μια περίοδο που η έννοια του κρατικού χώρου αποδυναμώνεται. Αυτή η πραγματικότητα αφορά κύρια τις ομάδες εκείνες που εντάχθηκαν παρά την θέληση τους σε κράτη – έθνη και δεν αποτελούν απαραίτητα εθνικές ενότητες, όπως για παράδειγμα οι Βάσκοι στην Ισπανία, ή άλλες μειονότητες στον Καναδά, την Αυστραλία και την Ινδία. Η τάση για αυτονομία και αυτοδιάθεση, είναι παγκόσμιο φαινόμενο και τα μέσα για την πραγματοποίησή της περιορίζονται σε αυτά που είναι πιο γνωστά, με την έννοια ότι η αυτονομία μιας ομάδας εμφανίζεται υπό το προσώπιο της οργάνωσης της σε κράτος. Παρά την τάση αυτής, η Strange επισημαίνει ότι τις περισσότερες φορές όπου επιτυγχάνεται η εθνική ανεξαρτησία και η οργάνωση σε κράτος, δε φαίνεται να είναι αυτό που οι λαοί ζητούν (Strange, 1996). Σε αυτή την αντίληψη ο αντίλογος επισημαίνει ότι η κρατική μορφή οργάνωσης είναι μοναδική και καμία άλλη δεν μπορεί να την αντικαταστήσει. Ούτε η αγορά, ούτε οι διεθνείς οργανισμοί, ούτε κάποιος άλλος ενεργός δρών θεσμός μπορεί να αντλεί την νομιμοποίηση και να έχει την δύναμη να αναλάβει, στον αντίποδα του κράτους. Η ανυπαρξία εναλλακτικής μορφής οργάνωσης, φανερώνει ότι το κράτος είναι ακόμα ισχυρό και αναγκαίο και δεν αποτελεί ένα δείγμα «λάθους εκτίμησης των λαών».

Τρίτο στοιχείο που φαινομενικά αντιτίθεται στο επιχείρημα της μείωσης της κρατικής δύναμης είναι το ασιατικό πρότυπο κρατικής δόμησης, το οποίο δεν θεωρείται ότι ακολουθεί την κρίση του αγγλο-σαξονικού μοντέλου κράτους. Τα κράτη χωρών όπως αυτά της Σιγκαπούρης, της Ιαπωνίας, της Κορέας και της Ταϊβάν, θεωρούνται πρότυπα ισχυρών κρατικών σχηματισμών με εξαιρετικές επιδόσεις στην οικονομική ανάπτυξη τα τελευταία χρόνια. Η πορεία της ανάπτυξης τους προσδιορίζεται από τρία βασικά συγκυριακά χαρακτηριστικά. Το πρώτο αφορά το ιστορικό της περιοχής ως δυτικό σύνορο των ΗΠΑ κατά την διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, γεγονός που εξασφάλιζε μεγάλη οικονομική και στρατιωτική βοήθεια και προστασία. Το δεύτερο χαρακτηριστικό τους ήταν ότι διέθεταν την ικανότητα παράκαμψης των αρχών της φιλελεύθερης δημοκρατίας και εφαρμογής αυταρχικών πολιτικοοικονομικών περιορισμών στο εσωτερικό και προστατευτικών μέτρων στην οικονομία. Το τρίτο χαρακτηριστικό ήταν η εύκολη πρόσβαση σε τεχνολογικές υποδομές μέσω της εξαγοράς πατεντών, της εξασφάλισης τεχνικών και μηχανικών, ή μέσω των στρατηγικών συνεργασιών, τόσο με τις ΗΠΑ όσο και την Ευρώπη, δίχως ταυτόχρονα να χάνουν τον διοικητικό έλεγχο των επιχειρήσεών τους. Με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, την απελευθέρωση των αγορών τους και την οργάνωση τους σε φιλελεύθερα πρότυπα, όλα τα παραπάνω προνόμια που ισχυροποίησαν αυτά τα κράτη χάνονται. Ως

αποτέλεσμα παρατηρήθηκε η αυξημένη σύγκρουση συμφερόντων και η άσκηση πιέσεων από διάφορες ομάδες, οι οποίες έθεταν σε κρίση την εξουσία και την ικανότητα του κράτους σε αυτές τις περιοχές. Η προ ολίγων ετών κρίση που ξέσπασε στην περιοχή, αποτελεί απόδειξη του εύθραυστου χαρακτήρα των πολιτικών και οικονομικών θεσμών τους. Η ανάπτυξη τους (πέρα από τις επισημάνσεις της Strange) βασίστηκε σε ένα αυταρχικό κράτος, όπου το δημοκρατικό έλλειμμα και η διαφθορά, δημιούργησαν και εξυτηρέτησαν την αναπτυξιακή τάση εις βάρος της εργασίας και των πολιτικών ελευθεριών (Gills, 1997).

Η Strange κατανοεί ότι το επιχείρημα της για την αποδυνάμωση του κράτους στα πλαίσια της σύγχρονης περιόδου, συναντά παραδείγματα τα οποία δεν την επιβεβαιώνουν. Παρόλα αυτά τα θεωρεί ήσσονος σημασίας και υποστηρίζει ότι βασίζονται σε ιδιαίτερα ιστορικά και πολιτικά χαρακτηριστικά τα οποία δεν επηρεάζουν την γενική εικόνα του κράτους, η οποία χαρακτηρίζεται από την αποτυχία του να παράσχει στην κοινωνία, τα βασικά εκείνα στοιχεία που επιβεβαιώνουν και νομιμοποιούν την εξουσιαστική του ικανότητα. Αρνητικό φαινόμενο της εποχής είναι η προσπάθεια του κράτους να αντλήσει νομιμοποίηση μέσα από την παρέμβαση στα ήσσονος σημασίας ζητήματα της καθημερινότητας. Με αυτή του την πράξη, σύμφωνα με την Strange, το μόνο που κάνει είναι να μειώνει ακόμα περισσότερο την νομιμοποίηση που αντλεί από την κοινωνία και τους πολίτες.

Περιγράφοντας τα αίτια και την μορφή της αναδιάρθρωσης της λειτουργίας του κράτους, θεωρεί ως κυρίαρχο χαρακτηριστικό την τεχνολογία. Η παραγωγή νέων τεχνολογιών και η εμπορευματοποίηση της ακολουθεί μια πορεία όλο και πιο ταχείας επέκτασης η οποία δεν φαίνεται να σταματά στα επόμενα χρόνια. Η τεχνολογική εξέλιξη αποτελεί ένα αίτιο συνεχούς αλλαγής και ανατροπής των υφιστάμενων δομών, που επηρεάζει και μεταμορφώνει, τόσο την καθημερινή ζωή όσο και τις οικονομικές και κοινωνικές δομές. Η κεντρική πρόκληση που για πρώτη φορά αντιμετωπίζει το κράτος, αφορά την αυξανόμενη αδυναμία του να προστατευθεί από επιθέσεις. Τέτοιο παράδειγμα είναι η αδυναμία ενός κράτους να προστατευθεί από μια επίθεση με πυρηνικά όπλα, ακόμα και αν διαθέτει τέτοια. «Ο ανταγωνισμός για μερίδια της παγκόσμιας αγοράς αντικατέστησε τον ανταγωνισμό για περιοχές, ή για έλεγχο των φυσικών πηγών μιας περιοχής, όπως και το “όνομα του παιχνιδιού” ανάμεσα στα κράτη». Η νέα περίοδος χαρακτηρίζεται από τον ανταγωνισμό για την αύξηση, όχι των πολεμικών δυνατοτήτων όπως γινόταν παλαιότερα, αλλά «της διαπραγματευτικής δύναμης που αποδίδεται σε μια ευρύτερη οικονομική περιοχή» (Strange, 1996: 9).

Οι νέες τεχνολογίες και η κάλυψη του αυξανόμενου κόστους τους, δεν θα ήταν δυνατή δίχως τις καιρίες αναδιάρθρωσεις στο τομέα της ζήτησης και της προσφοράς κεφαλαίου. Με την συγκέντρωση κεφαλαίου στις διεθνείς χρηματαγορές, καθώς επίσης και με την εμφάνιση των μεγάλων πολυεθνικών εταιρειών, έγινε δυνατή η εξασφάλιση του απαιτούμενου όγκου επενδυτικού κεφαλαίου για την χρηματοδότηση της παραγωγής πιο βελτιωμένων τεχνολογικά προϊόντων. Η αναδιάρθρωση των αγορών κεφαλαίου προκειμένου να προσφέρουν την αναγκαία επένδυση και την εξίσου αναγκαία κατανάλωση, συνεπάγεται την αύξηση των ρυθμών της τεχνολογικής εξέλιξης, έδωσε νέα μεγαλύτερη αξία στους μηχανισμούς της αγοράς και μείωσε τη σημασία της κρατικής παρέμβασης. Παρόλο που ως κεντρικό στοιχείο των αλλαγών σήμερα προβάλλεται η τεχνολογία, αυτό που κρύβεται πίσω από την ανάπτυξη της είναι μια σημαντική τάση

αναδιάρθρωσης της εθνικής και της παγκόσμιας αγοράς, με την συγκέντρωση σημαντικού όγκου κεφαλαίου στις διεθνείς αγορές..

Ο σύγχρονος ρόλος της τεχνολογίας και της αναδιάρθρωσης της επένδυσης και του κεφαλαίου, συνεπάγεται ότι τόσο ο έλεγχος της παραγωγής και της κατανάλωσης όσο και ο έλεγχος των οικονομικών κινήσεων, καθορίζεται έξω από τον κρατικό χώρο. Αυτό σημαίνει κατ' αρχήν την αυξανόμενη ασυμμετρία ανάμεσα στα υποτιθέμενα ανεξάρτητα κράτη και την εξουσία που ασκούν στην οικονομία και την κοινωνία. Δεύτερο, σημαίνει τη μείωση της εξουσιαστικής τους ικανότητας. Τέλος τρίτο, σημαίνει την υποχώρηση της κρατικής εξουσιαστικής ικανότητας και την αδυναμία άσκησης παραδοσιακών λειτουργιών του στα πλαίσια της αγοράς, που δεν αντικαθίστανται από καμία νέα δομή. Αυτό το τελευταίο χαρακτηριστικό, αποτελεί κυρίαρχο στοιχείο στην αγορά το οποίο δεν συνδέεται όμως με καμία τάση ή πρόθεση ελέγχου της κρατικής εξουσίας. Το στοιχείο της μη προβλεψιμότητας των αντιδράσεων της αγοράς κυριαρχεί καθώς και η απουσία τελικού στόχου. Ιδιαίτερο ρόλο μέσα σε αυτή την πραγματικότητα διαδραματίζει ένα σημαντικός δρών της αγοράς που είναι οι πολυεθνικές επιχειρήσεις. Σύμφωνα με την Strange (ο.π. 65), αυτές δεν καταλαμβάνουν ή αντικαθιστούν τις κυβερνήσεις. Η αύξηση όμως της δύναμης τους, επηρεάζει καίρια την οικονομία μέσα από τον έλεγχο μεγάλου μέρους της επένδυσης, της τεχνολογικής παραγωγής και των κατευθύνσεων που λαμβάνει και τέλος, μέσα από την διαχείριση των εργασιακών σχέσεων.

Η κεντρική διαρθρωτική αλλαγή των τελευταίων χρόνων σύμφωνα με την Strange, είναι η εμφάνιση των μεγάλων διεθνών χρηματαγορών σε συνδυασμό με την ανάπτυξη των πολυεθνικών επιχειρήσεων, που κατέχουν μοναδική ικανότητα στο να συγκεντρώνουν μεγάλα ποσά επένδυσης για την παραγωγή τεχνολογικά προηγμένων προϊόντων. Σύμφωνα με την έκθεση της ΠΤ για την Παγκόσμια Ανάπτυξη, η δημόσια δαπάνη των κρατών του ΟΟΣΑ άγγιξε το 1995, το 50% του ΑΕΠ²⁸. Αντίθετα με ότι υποστηρίζει η Strange, σήμερα το κράτος αποτελώντας τον διαρκώς αυξανόμενο μεγαλύτερο αγοραστή, επηρεάζει καίρια την αγορά και τις κατευθύνσεις της, την προσφορά και την ζήτηση, τις κατευθύνσεις της τεχνολογίας, κ.τ.λ.

Η εγγύηση της ασφάλειας μιας επένδυσης υπήρξε βασική αρμοδιότητα και ευθύνη του κράτους. Όμως η αύξηση των βραχυπρόθεσμων και με υψηλό ρίσκο επενδύσεων, το εξωτερικό εμπόριο και η διεθνοποιημένη επένδυση μέσα από την απελευθέρωση των αγορών και την τάση του κεφαλαίου για αποδέσμευση από το θεσμικά κατοχυρωμένο πλαίσιο του κεϋνσιανού μοντέλου, συνέβαλλε στην αυξανόμενη αστάθεια και ανασφάλεια. Για την Strange, οι χρηματιστηριακές και νομισματικές κρίσεις της δεκαετίας του 1980 και του 1990, αποτέλεσμα της ανεξέλεγκτης δράσης των χρηματοοικονομικών αγορών, αποτελούν ξεκάθαρα παραδείγματα ανικανότητας του κράτους να καλύψει και να εγγυηθεί την ασφάλεια των επενδύσεων. Το αίτημα του κεφαλαίου για απελευθέρωση από τον κρατικό έλεγχο και η ανάπτυξη των διεθνών αγορών, δημιούργησε ανασφάλεια, που εκ των υστέρων σήμερα το κράτος καλείται να καλύψει τόσο στο επίπεδο του πολίτη όσο και σε επιχειρηματικό επίπεδο.

Η σημερινή πραγματικότητα χαρακτηρίζεται από την όλο και μεγαλύτερη ιδιωτικοποίηση του πλούτου και από την άλλη, την τάση της κοινωνικοποίησης των αυξανόμενων ρίσκων των αγορών. Αυτό συμβαίνει γιατί τα αισθήματα

²⁸ World Bank, 1997, *World Development Report 1997: 2*.

οικονομικής ανασφάλειας που γεννά η απελευθέρωση των αγορών, αναγκάζουν τις κυβερνήσεις να μειώσουν τις λάθος τοποθετήσεις της αγοράς μέσω της αναδιανομής του ρίσκου (Garrett, 2000, Rodrik, 2000). Το ρίσκο αποτελεί και την αιτία που κρατά την χρηματιστηριακή επένδυση περιορισμένη στα πλαίσια λίγων συγκεκριμένων αγορών, παρά τα επιχειρήματα που διατυπώνονται για την παγκοσμιοποίηση των αγορών κεφαλαίου. Στον αντίποδα της αυξημένης ανασφάλειας παρατηρείται η αύξηση των επιχειρήσεων που παρέχουν ασφαλιστικές καλύψεις των ρίσκων των επενδύσεων. Το φαινόμενο αυτών των επιχειρήσεων, ερμηνεύεται από την Strange, ως μορφή άσκησης πίεσης προς την κρατική πολιτική και την ισχύ της και δείγμα της αποτυχίας της. Αντίθετα, για άλλους αποτελούν δείγμα μιας τάσης αναδιάρθρωσης της έννοιας των δημοσίων αγαθών έτσι όπως εκφράζεται από συγγραφείς όπως ο Jessop και ο Cerny.

Η αποκλειστικότητα του κράτους στην κατοχή και διαχείριση της εξουσίας (authority) αλλάζει, με κομμάτια της να αποκόλλονται από το κράτος και να διαχέονται σε άλλους ιδιωτικούς δρώντες. Για αυτό το λόγο, παρατηρείται όλο και περισσότερο η αύξηση της εξάρτησης των εθνικών χώρων από «παγκόσμιες διαρθρωτικές δυνάμεις αλλαγής» και η αδυναμία τους να προστατέψουν εγχώριες ομάδες και συμφέροντα. Κατ' αυτή την έννοια, η παραδοσιακή μεταπολεμική κρατική προστασία στα συνδικάτα, τα εργασιακά δικαιώματα και τις αγορές εργασίας αμβλύνεται, όπως επίσης και η προστασία άλλων ειδικών ομάδων συμφερόντων, όπως οι κάτοχοι γης, μέτοχοι, κ.τ.λ. Η εξέλιξη των συνθηκών που διαμορφώνουν την κρατική λειτουργία συνεπάγεται την ανάγκη αναδιάρθρωσης της κρατικής δομής. Η Strange, αναφέροντας το παράδειγμα του μεσαίωνα και την μετάβαση από την περίοδο της φεουδαρχίας στο καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, συνδέει τις σύγχρονες αλλαγές με τη συγκεκριμένη περίοδο, σημειώνοντας μια σημαντική διαφοροποίηση, ότι δηλαδή η ταχύτητα των αλλαγών σήμερα είναι πολύ πιο υψηλή. Αυτό το στηρίζει προβάλλοντας το παράδειγμα των ταχύτερων μεταπολεμικών αλλαγών στο κράτος, προβλέποντας ότι η διαδικασία αυτή θα είναι πολύ πιο γρήγορη στο άμεσο μέλλον.

Η αδυναμία κάλυψης των αναγκών του κοινωνικού κράτους και οι αυξανόμενες αρνητικές συνέπειες της διόγκωσης του ρίσκου στις οικονομικές επιλογές, αποτελεί επίσης μια πραγματικότητα. Οι πολιτικές περιορισμού του κράτους πρόνοιας καθώς και της απελευθέρωσης της οικονομίας από παρεμβατικούς και ρυθμιστικούς κανόνες, με την ταυτόχρονη εισαγωγή ιδιωτών, υλοποιούνται με κύριο μέσο την πολιτική του κράτους τις δύο τελευταίες δεκαετίες. Η απελευθέρωση των εθνικών οικονομιών και το άνοιγμα προς τις διεθνείς αγορές εμπορίου και επένδυσης, αυξάνει την εξάρτηση των κρατών από τις διεθνείς αγορές. Παρόλα αυτά, το επιχείρημα της αδυναμίας παροχής προστασίας από την πλευρά του κράτους στις εθνικές ομάδες συμφερόντων του, είναι αμφισβητήσιμο. Αυτό γιατί ακόμα και σήμερα, οι κρατικές οικονομικές πολιτικές χαρακτηρίζονται από τις καιρίες παρεμβάσεις τους μέσα από τις εισοδηματικές, μακροοικονομικές, τεχνολογικές και βιομηχανικές πολιτικές, την ικανότητα επιβολής προστατευτικών μέτρων, την επιδότηση επιχειρηματικών και τεχνολογικών κινήσεων, κ.α.

Η παρατηρούμενες τάσεις της αναδιανομής του φορολογικού βάρους εις βάρος της εργασίας, της μείωσης των κοινωνικών παροχών, της απορρύθμισης των αγορών εργασίας, κ.τ.λ. φανερώνουν την βασική νόρμα της περιόδου που δεν είναι άλλη από την αναδιανομή του πλούτου υπέρ του κεφαλαίου. Το κράτος με τις πολιτικές του, «αδυνατεί να προστατέψει και να εγγυηθεί» τα συμφέροντα της εργασίας, ενώ ταυτόχρονα βοηθά το κεφάλαιο και την κερδοφορία του. Η ουσία

της σημερινής πραγματικότητας, δεν είναι η αδυναμία του κράτους να στηρίξει το σύνολο των ομάδων συμφερόντων που το απαρτίζουν, αλλά η αδυναμία στήριξης του κράτους πρόνοιας και διασφάλισης της μεταπολεμικής ισορροπίας όσο αφορά στην αναδιανομή του πλούτου, που σε τελική ανάλυση σήμερα δεν είναι πλέον αναγκαία για την ύπαρξη του συστήματος. Έτσι, το κράτος δεν είναι η άρνηση της αγοράς αλλά ο ρυθμιστής της, στοχεύοντας στην εξασφάλιση της νομιμοποίησης και της επιβίωσης του υπάρχοντος τρόπου παραγωγής και των σύγχρονων μορφών του.

Εξετάζοντας τα εμπειρικά στοιχεία που υποστηρίζουν το επιχείρημα της Strange, προβάλλεται η αλλαγή του ρόλου που παίζουν οι τηλεπικοινωνίες σε σχέση με παλαιότερα. Αυτό που παρατηρείται είναι το πέρασμα των επιχειρήσεων αυτού του τομέα στον ιδιωτικό και η απώλεια του ελέγχου των μονοπωλίων από την πλευρά των κρατών. Σε αυτό συνέβαλε η αύξηση της σημασίας των διεθνών ιδιωτικών τηλεπικοινωνιακών οργανισμών και η αύξηση της σημασίας των επιχειρηματικών χρηστών έναντι των ιδιωτών (κύρια λόγω της εφαρμογής των νέων τεχνολογιών και την αυξανόμενη ζήτηση από την πλευρά των επιχειρήσεων, γεγονός που φαίνεται μέσα από το αυξημένο κόστος των τοπικών κλήσεων και το μειωμένο των υπεραστικών). Το πέρασμα των τηλεπικοινωνιακών επιχειρήσεων στον ιδιωτικό τομέα, σε συνδυασμό με την κατοχή από το ίδιο του μεγαλύτερου μέρους της παραγωγής καινοτομιών και νέων τεχνολογιών, συνεπάγεται την χειροτέρευση της θέσης των κυβερνήσεων και των διαφόρων ειδών οργανισμών τους (Strange, 1996). Αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία να επισημανθεί είναι ότι, μέσα από μια οργανωμένη πολιτική ιδιωτικοποίησης των μεγάλων κρατικών μονοπωλίων, κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1980 και του 1990, το κράτος υλοποιεί την δημιουργία τεράστιων ιδιωτικών τηλεπικοινωνιακών δικτύων. Η Strange υποστηρίζει πως αυτή η μετάβαση των κρατικών μονοπωλίων στην ιδιωτική αγορά, αποτελεί μια μορφή αποδυνάμωσης του κράτους μέσα από την μείωση της δύναμης των δημόσιων τηλεπικοινωνιακών δικτύων. Όμως το κράτος – εργοδότης είναι μια μορφή πολιτικής που ασκήθηκε και λειτούργησε υπό τις συνθήκες της μεταπολεμικής ανάπτυξης. Οι δημόσιες επιχειρήσεις και τα κρατικά μονοπώλια δεν αποτελούν δείγμα ενός ισχυρού κράτους, αλλά μιας συγκεκριμένης πολιτικής που εξυπηρέτησε τις αναπτυξιακές τάσεις μιας συγκεκριμένης περιόδου. Οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες της εκάστοτε περιόδου, καθορίζουν το ρόλο του κράτους στην οικονομία και το μέγεθος της παρέμβασής του. Κατ' αυτή την έννοια οι ιδιωτικοποιήσεις πέρα από τα δημοσιονομικά προβλήματα της δεκαετίας του 1980, αποτέλεσαν μέσο επιδότησης για την μείωση των φόρων στο κεφάλαιο και δημιουργίας της απαραίτητης εγχώριας υποδομής για την βελτίωση του εμπορίου (Hoogvelt, 1997).

Ένας άλλος παράγοντας που προκαλεί την κρατική κυριαρχία, τόσο στο εσωτερικό του κράτους όσο και στο εξωτερικό στις σχέσεις του με τα άλλα, είναι η ανάπτυξη διεθνών εγκληματικών και τρομοκρατικών δικτύων. Η αντιμετώπιση αυτών των δικτύων είναι δυνατή μόνο μέσα από την συνεργασία των κρατών σε διεθνικό επίπεδο, γεγονός που σύμφωνα με την Strange έρχεται σε αντίθεση με τις προθέσεις των κρατών για αυτόνομη ικανότητα απονομής δικαιοσύνης. Τα διάφορα είδων, ήδη υπαρκτά, δίκτυα παράνομου εμπορίου, εμπλεκόμενα και στις χρηματοοικονομικές αγορές με στόχο το ξέπλυμα παράνομου χρήματος, εμφανίζονται ισχυροποιημένα μέσα από την περιορισμένη διακρατική συνεργασία και την μη ύπαρξη παγκόσμιων θεσμών άσκησης αστυνόμευσης και επιβολής κανόνων δικαιοσύνης.

Επίσης ισχυροποιημένος δρώντας στην παγκόσμια οικονομία, είναι οι ασφαλιστικές εταιρείες και ο ρόλος που διαδραματίζουν ως μέσα άσκησης πίεσης ή καθοδήγησης της πολιτικής και της αγοράς. Η αυξανόμενη ανάγκη της ασφάλισης του ρίσκου στον χώρο της αγοράς και των προϊόντων της, προσδίδει στις εταιρείες του είδους μια ιδιαίτερη ισχύ. Οι νομικές υποχρεώσεις αποζημίωσης των επιχειρήσεων και των οργανισμών για λάθη ή παραλείψεις τους, τα υψηλά ρίσκα των επενδύσεων σήμερα, οι μεταφορές, κ.α. αποτελούν στοιχεία που ενδυναμώνουν το ρόλο τους καθώς και την ικανότητα τους να παρεμβαίνουν ή να καθορίζουν έμμεσα επιχειρηματικές αποφάσεις. Για παράδειγμα, η μη ασφαλιστική κάλυψη πλοίων που κινούνταν στην περιοχή του Περσικού Κόλπου κατά την διάρκεια του πολέμου με το Ιράκ, τους έδινε την δυνατότητα να ασκούν μια εξουσιαστική επιρροή απέναντι στις αποφάσεις των επιχειρήσεων και των κινήσεων τους. Χρησιμοποιώντας κίνητρα και αντί-κίνητρα, οι ασφαλιστικοί οργανισμοί, επηρεάζουν το εύρος των επιλογών και υπό το πρίσμα της αύξησης των διεθνών οικονομικών συναλλαγών καθώς και της αύξησης των κοστών και των ρίσκων, είναι πάρα πολύ πιθανή η αύξηση της δύναμης τους και της έμμεσης εξουσιαστικής ικανότητάς τους στο μέλλον (Strange, 1996).

Ανάλογο ρόλο με τις επιχειρήσεις παροχής ασφαλιστικών εγγυήσεων αναλαμβάνουν και οι μεγάλες λογιστικές εταιρείες, οι «Μεγάλοι Έξι» (Big Six) όπως τις ονομάζει η Strange (Price Waterhouse, Peat Marwick McClintock, Coopers & Lybrand, Ernst & Young, Deloitte Touche Tohmatsu, Arthur Andersen). Η ανάγκη των επιχειρήσεων για δημοσίευση των λογιστικών τους επιδόσεων και μιας αξιόπιστης λογιστικής εταιρείας στον τομέα αυτό, γιγάντωσαν αυτές τις εταιρείες που μετά το 1960 και τις ευρείες συγχωνεύσεις απέμειναν μόνο έξι. Μέσα από την διόγκωση των διεθνών οικονομικών συναλλαγών και την παροχή από αυτές τις εταιρείες ενός συνόλου εμπλουτισμένων υπηρεσιών παγκοσμίου εμβέλειας και δημοσιότητας, διαμόρφωσαν την ικανότητα άσκησης σημαντικής επιρροής στην παγκόσμια οικονομία, στα κράτη και τους πολίτες τους. Αυτή η επιρροή μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τους πελάτες των εταιρειών αυτών, είτε για την ορθή παρουσίαση των οικονομικών αποτελεσμάτων τους, είτε για την προώθηση άλλων συμφερόντων που μπορεί να έχουν να κάνουν με «την νομιμοποίηση της πλευράς εκείνης της αλήθειας που βολεύει τον πελάτη» (ο.π. 144). Επιπλέον, μέσα σε ένα διεθνές σύστημα δίχως κοινές οικονομικές αρχές και δίχως κοινά οικονομικά συστήματα, η ικανότητα αυτών των επιχειρήσεων να παρουσιάζουν πλαστά ή σχετικά πλαστά αποτελέσματα εντείνεται, κάνοντας χρήση της αδυναμίας των κρατών για εναρμόνιση των λογιστικών και φορολογικών διαδικασιών τους. Οι «Μεγάλοι Έξι», δραστηριοποιούνται κύρια στον τομέα της χρηματιστηριακής επένδυσης, σε παγκόσμια κλίμακα. Η πολιτική απελευθέρωσης των διεθνών χρηματιστηριακών αγορών με την υποστήριξη του κράτους και η άσκηση πίεσης για την διαμόρφωση νέων χρηματοοικονομικών προϊόντων, είχε σαν συνέπεια την αύξηση των καινοτομιών που με την σειρά της έκανε πολύ ευαίσθητες τις τιμές τους. Μέσα από αυτή την διαδικασία διαμορφώνονται «διακρατικά δίκτυα γραφειοκρατών», που επηρεάζουν κατά πολύ τις επενδυτικές επιλογές του είδους (Cerny, 1996). Μέσα από αυτή τη διαδικασία αποκτούν σημαντική αξία και χρησιμότητα οι εταιρείες αυτού του είδους. Το εύθραυστο των χρηματοοικονομικών αγορών είναι πιθανό να αυξάνει την ικανότητα των λογιστικών και χρηματοοικονομικών συμβούλων να επηρεάζουν τις εξελίξεις. Ακόμα όμως κι αν όλα τα παραπάνω είναι αληθή, αυτά τα γραφεία δεν αποτελούν δείγμα της ανικανότητας της κρατικής εξουσίας.

Πέρα από τους διεθνείς ιδιωτικούς δρώντες, ιδιαίτερη αναφορά γίνεται από την Strange για το ρόλο των διεθνών οργανισμών στην διαμόρφωση του σύγχρονου παγκόσμιου συστήματος. Όπως παρατηρεί, παρότι τους χαρακτηρίζει μια αυξημένη δυναμική όσο αφορά την ικανότητα τους να παρεμβαίνουν, στο ερώτημα του αν σχετίζεται η μείωση της δύναμης της κρατικής εξουσίας με την παραπάνω αύξηση η απάντηση της είναι αρνητική. Όπως η ίδια γράφει, «Αν το κράτος έχει χάσει σημαντικό μέρος της πολιτικής του εξουσίας προς οποιαδήποτε κατεύθυνση, αυτή είναι πιο πιθανό να είναι προς τα κάτω ή οριζόντια, παρά 'προς τα πάνω' προς υπερεθνικούς οργανισμούς» (Strange, 1996: 179). Η δράση των διεθνών οργανισμών περιορίζεται στην διατήρηση και διαφύλαξη του παγκόσμιου συστήματος. Μέσα από αυτή τους την αρμοδιότητα, αυξάνουν τη δύναμη της κρατικής εξουσία παρά το αντίθετο αφού βοηθούν στην προώθηση της αλληλοαναγνώρισης ομάδων κρατών, όπως επίσης προωθούν ή επιβάλλουν την διαμόρφωση και νομιμοποίηση της διεθνούς εμπορικής, χρηματοοικονομικής και επενδυτικής αγοράς.

Άλλο χαρακτηριστικό των νέων συνθηκών που γεννά προβλήματα στην εξουσιαστική δύναμη της κρατικής πολιτικής, είναι ο προστατευτισμός που ασκούν οι ιδιωτικές επιχειρήσεις κάνοντας χρήση των αδυναμιών της ελεύθερης αγοράς, όπως για παράδειγμα ο περιορισμός του ανταγωνισμού ανάμεσα σε υποκαταστήματα της ίδια πολυεθνικής ανά τον κόσμο. Παρόλο που η Strange προβάλλει ένα φιλελεύθερο μοντέλο, δεν εκφράζει την πίστη της στην βέλτιστη ικανότητα κατανομής των πόρων στην ελεύθερη αγορά. Σύμφωνα με αυτό γράφει,

«παρόλο που η ρητορική του ελεύθερου επιχειρείν και του ανοικτού ανταγωνισμού είναι αναγκαία για την πλήρη ολοκλήρωση της παγκόσμιας οικονομίας που λειτουργεί με τις αρχές της αγοράς, η ρητορική αυτή είναι συχνά, στην πραγματικότητα, κενή νοήματος» (Strange, 1996, ο.π. 160).

Η προσπάθεια της εφαρμογής του ελεύθερου ανταγωνισμού των τιμών από οργανισμούς βρίσκεται στο κενό, αφού όπως λέει η Strange, «με πολιτικούς όρους, και αφού οι διαχειριστές είναι τυφλοί, νωθροί ή ανίκανοι, τέτοια καρτέλ αποτελούν 'κράτος εν κράτη'» (ο.π. 160).

Το επιχείρημα της Strange καταλήγει στην άποψη ότι η κρατική δομή χάνει μεγάλο μέρος της εξουσίας της δίχως να εξαφανίζεται. «Από άρχοντας της αγοράς, τώρα είναι οι αγορές σε πάρα πολλά σημαντικά θέματα, άρχοντες επάνω από τις κυβερνήσεις των κρατών» (Strange, 1996: 4). Αυτό το συμπέρασμα έχει υποστεί σημαντική κριτική. Η εμφάνιση της σχέσης κράτους και αγοράς με «μηδενικό άθροισμα», αγνοεί βασικά χαρακτηριστικά της λειτουργίας και του σκοπού του κράτους. Κράτος και αγορά αποτελούν δύο όψεις του ίδιου νομίσματος (Cable, 1999). Η κρατική λειτουργία και δράση στοχεύει στο να εξασφαλίσει τις προϋποθέσεις αναπαραγωγής της κοινωνίας και του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Το κράτος σήμερα είναι αυτό που εφαρμόζει τον περιορισμό του εαυτού του. Αυτό γίνεται αναλαμβάνοντας την υλοποίηση των ιδιωτικοποιήσεων σε όλο τον κόσμο και την παράδοση όλο και περισσότερων σφαιρών επιρροής του σε ιδιώτες, διαμορφώνοντας τις τάσεις διεθνοποίησης που κυριαρχούν. Όμως ακόμα και σε αυτή την περίπτωση, η απελευθέρωση της αγοράς και η ιδιωτικοποίηση μεγάλων χώρων που ήταν αποκλειστική αρμοδιότητα της κρατικής πολιτικής, είχε ως τελικό αποτέλεσμα την αύξηση της ρυθμιστικής του ικανότητας, όπως έγινε για παράδειγμα στο ΗΒ με την εφαρμογή της Θατοσερικής πολιτικής και την εκ νέου ανάγκης ρύθμισης των

απελευθερωμένων χώρων που λειτουργούσαν με χαοτικές συνθήκες (Walker, 1990). Όπως γράφουν και οι Altvater & Mahnkopf (1997: 321), «αντίθετα με τις νεοφιλελεύθερες θέσεις η περισσότερη αγορά δεν σημαίνει λιγότερο κράτος αλλά πιο οργανωμένο κράτος».

Ειδικά μετά το 2001, παρατηρείται η τάση το κράτος να αναλαμβάνει εκ νέου υπό την ιδιοκτησία του σημαντικούς τομείς των εθνικών οικονομιών. Χώρες οι οποίες είχαν χαρακτηριστεί από μια εκτεταμένης κλίμακας προώθηση των ιδιωτικοποιήσεων του δημόσιου πλούτου τους, επανέρχονται εφαρμόζοντας πρακτικές κρατικοποιήσεων ή επιδοτήσεων. Τέτοια ήταν η περίπτωση της Νέας Ζηλανδίας, η οποία εφαρμόζοντας μια πολιτική διάσωσης της αεροπορικής εταιρείας Air New Zealand εξαγόρασε το 80% του μεριδίου της εταιρείας. Επίσης, δημιούργησε μια νέα τράπεζα (Kiwi Bank) που λειτουργούσε μέσα από τα υποκαταστήματα του νεοζηλανδικού ταχυδρομείου και που στο σύνολο της ήταν κρατικής ιδιοκτησίας. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, η αποτυχία αποδοτικής λειτουργίας ιδιωτικής σιδηροδρομικής εταιρείας (Rail Track) μετά το 2000, εξανάγκασε την κυβέρνηση να την αναλάβει υπό την επιτήρηση της. Στον Ο.Ο.Σ.Α. το 2001 ο όγκος των ιδιωτικοποιήσεων μόλις που έφτασε το 1/5 των αντίστοιχων του 1998 (Mahboobi, 2001).

Το επιχείρημα της ανικανότητας της κρατικής πολιτικής στην εξασφάλιση ενός σταθερού οικονομικού περιβάλλοντος, ασφάλειας και τάξης, κ.τ.λ. συνηθίζεται να χρησιμοποιείται και αυτό ευρέως στην πολεμική που αναπτύσσεται εναντίον του. Όμως και σε αυτό το επιχείρημα, η Strange παραμερίζει το γεγονός ότι το κράτος ποτέ δεν ήταν απόλυτα κυρίαρχο και αποτελεσματικό στην υλοποίηση των παραπάνω και πάντα υπήρχαν δυνάμεις που το προκαλούσαν και το αμφισβητούσαν (Helleiner, 1999, Holton, 1998, Krasner, 1999, κ.α.). Γενικότερη τάση είναι η υπερβολική προβολή της ικανότητας της κρατικής δημοσιονομικής διαχείρισης της περιόδου πριν το 1970, ώστε να εμφανίζεται αδύναμο το κράτος και η πολιτική του παρέμβαση σήμερα. Αυτή η λογική χαρακτηρίζεται από την Weiss (1999(2): 2-3) ως το «σύνδρομο της άρνησης του κράτους». Όμως, σε αυτή την περίπτωση δεν λαμβάνονται υπόψη οι διαφορετικοί ρυθμοί ανάπτυξης της παγκόσμιας οικονομίας, της τότε και της σύγχρονης περιόδου. Επίσης, δεν λαμβάνεται υπόψη ότι η σχέση μεταξύ χρηματοοικονομικών κινήσεων και αποδυνάμωσης του κράτους δεν υπήρχε σε παλαιότερες εποχές διεθνοποίησης, για το λόγο ότι ο εθνικός μακροοικονομικός σχεδιασμός ήταν μια έννοια άγνωστη τότε (Helleiner, 1999). Η πεποίθηση της Strange είναι ότι η παγκοσμιοποίηση περιορίζει την εξουσιαστική ικανότητα της κρατικής πολιτικής. Η αδυναμία του κράτους να εξασφαλίσει τα δημόσια αγαθά που η αγορά αδυνατεί, συνεπάγεται την μείωση της νομιμοποίησης που αντλεί από τους πολίτες. Αυτή η πραγματικότητα προσδιορίζεται από δύο κύριους παράγοντες. Ο ένας είναι η τεχνολογική εξέλιξη που αναδιαρθρώνει σημαντικούς τομείς τόσο της διαδικασίας παραγωγής όσο και των κοινωνικών σχέσεων και η ανάπτυξη της χρηματοοικονομικής αγοράς με αντίστοιχα αποτελέσματα.

Η Strange ξεκινά με μια βασική παραδοχή την ανάλυση της, η οποία αφορά την τεχνολογία. Τα τελευταία εκατό χρόνια, οι ρυθμοί της τεχνολογικής εξέλιξης, είναι πολύ πιο γρήγοροι. Επίσης, η ταχύτητα της ανάπτυξης της μελλοντικά, θα συνεχίσει να αυξάνεται με ακόμα πιο γρήγορους ρυθμούς. Όμως με ποιους τρόπους η τεχνολογία αποδυναμώνει την κρατική πολιτική; Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα έχει δύο όψεις, μια που αφορά την στρατιωτική ισχύ των κρατών και την ισορροπία των δυνάμεων, και μια δεύτερη που αφορά τις κοινωνικές της συνέπειες. Η ανάπτυξη της τεχνολογίας και η εισαγωγή της στην

πολεμική βιομηχανία, αποτέλεσε καίριο πλήγμα για το ρόλο του κράτους στην παροχή προστασίας στους πολίτες του. Για παράδειγμα, η περίοδος του Ψυχρού πολέμου καθιέρωσε μια ισορροπία δυνάμεων που βασιζόταν στα πυρηνικά όπλα. Οι εγγυήσεις που παρείχε στους πολίτες για την προστασία από εξωτερικές επιθέσεις εδραίωνε το ρόλο του κράτους, νομιμοποιούσε την ύπαρξη και την λειτουργία του στα πλαίσια της κοινωνίας. Σήμερα σύμφωνα με την Strange, οι πολίτες αισθάνονται πολύ πιο ανασφαλείς, αφού το κράτος αποτυγχάνει να ελέγξει τα αποτελέσματα της τεχνολογίας στην πολεμική βιομηχανία, αδυνατώντας σε τελική ανάλυση να πείσει για την ικανότητα του να παράσχει ασφάλεια. Όπως η ίδια επισημαίνει,

«... η τεχνολογία υπονόμωσε ένα από τους βασικούς λόγους ύπαρξης του κράτους – την ικανότητα του να αποκρούσει επιθέσεις από άλλους, την ευθύνη του για αυτό που ο Adam Smith ονόμαζε ‘η υπεράσπιση της κυριαρχίας’ (Strange, 1996: 8).

Η τεχνολογία στον χώρο των κοινωνικών σχέσεων άλλαξε τον ορισμό της δύναμης ενός κράτους. Η παραγωγή προϊόντων που βελτιώναν την καθημερινή ζωή και αύξαναν την αλληλεξάρτηση των αγορών, μετέτρεψε την σύγκρουση μεταξύ των κρατών ασύμφορη. Επιπλέον, η δύναμη των κρατών παλαιότερα, προσδιοριζόταν από γεωγραφικούς όρους. Η επέκταση της επιρροής του κράτους σε όλο και μεγαλύτερα γεωγραφικά εδάφη, αποτελούσε το μέσο για την εξασφάλιση της δύναμης. Σήμερα, η εξασφάλιση της δύναμης δεν οδηγεί στην κατάκτηση νέων εδαφών, αλλά στην προσπάθεια προσέγγισης όλο και μεγαλύτερων μερών της παγκόσμιας αγοράς. Πλήρως ευθυγραμμισμένη με το επιχείρημα του Ohmae για την «αυταπάτη των πρώτων υλών», η Strange υποστηρίζει ότι μια εθνική αγορά δεν έχει πλέον ανάγκη την αύξηση των γεωγραφικά καθορισμένων πλουτοπαραγωγικών πηγών της, αλλά την αύξηση της συμμετοχής της στην παγκόσμια αγορά. Επίσης η παροχή σε αυτή στρατιωτικής προστασίας, δεν έχει ανάγκη την συνεργασία με άλλα κράτη, αλλά την συνεργασία με πολυεθνικές επιχειρήσεις που θα της εξασφαλίσουν το παραπάνω μερίδιο στην παγκόσμια αγορά.

Όσο αφορά την επένδυση, το περιεχόμενο της σημασίας της αποκτά νέες διαστάσεις, μέσα από τις ιδιαιτερότητες που φέρνει η τεχνολογική εξέλιξη. Η ανάγκη για την παραγωγή όλο και περισσότερο εξελιγμένων τεχνολογικά προϊόντων, έχει ως συνέπεια την αύξηση της ανάγκης για την εύρεση μεγάλων ποσών κεφαλαίου. Το κόστος παραγωγής των τεχνολογικά εξελιγμένων προϊόντων, ξεπερνά κατά πολύ τις παραδοσιακές μορφές της επένδυσης, σε αγαθά μαζικής παραγωγής. Η ανάγκη των κρατών για την άντληση και την παροχή αυτού του όγκου της επένδυσης προς τις επιχειρήσεις, αυξάνει ολοένα την σημασία της διεθνούς αγοράς. Ο ανταγωνισμός που αναπτύσσεται από την άλλη, δεν επιτρέπει την εφαρμογή εναλλακτικών μορφών παραγωγής. Η ανάγκη για την άντληση όλο και μεγαλύτερων ποσών κεφαλαίου, αλλάζει την διάρθρωση των παραδοσιακών δομών της επένδυσης, στρέφει τις επιχειρήσεις στην αναζήτηση κεφαλαίων στην διεθνή αγορά, παραμερίζοντας την εθνική αγορά και μειώνοντας την σημασία της κρατικής επένδυσης, η οποία έπαιξε κεντρικό ρόλο κατά την ψυχροπολεμική περίοδο.

Η νομιμοποίηση του κράτους στα πλαίσια του καπιταλιστικού συστήματος, προσδιορίζεται από την Strange, από την ικανότητα της πολιτικής του να παρεμβαίνει αποδοτικά σε ορισμένες οικονομικές και κοινωνικές όψεις της καθημερινότητας. Αυτές είναι η παροχή ασφάλειας στους πολίτες του, η παροχή

ενός σταθερού οικονομικού περιβάλλοντος, το οποίο θα χαρακτηρίζεται από την σταθερή ροή της επένδυσης προς τις επιχειρήσεις, την παροχή ενός ισχυρού νομικού πλαισίου που θα προστατεύει τους πολίτες, την οικονομία και τον ανταγωνισμό που αναπτύσσεται στα πλαίσια των αγορών και τέλος, την παροχή ενός συνόλου δημόσιων αγαθών. Ο βαθμός της κάλυψης αυτών των όρων από την πλευρά της κρατικής πολιτικής, προσδιορίζει και το βαθμό της νομιμοποίησης που αντλεί από τους πολίτες, καθώς και της εξουσιαστικής δύναμης που κατέχει.

Η τεχνολογική ανάπτυξη των τελευταίων δεκαετιών αποτελεί, σύμφωνα με την Strange, το κυριότερο αίτιο απώλειας της δύναμης της κρατικής εξουσίας, λόγω της αναδιάρθρωσης που επιβάλλει στις οικονομικές και κοινωνικές δομές. Καίριο πλήγμα για το κράτος και την εξουσία του είναι τα εμπόδια που θέτει η τεχνολογία στο να προστατέψει το χώρο του και να εγγυηθεί την ασφάλεια της επικράτειας του. Η Strange αναφέρει το παράδειγμα των πυρηνικών όπλων, θεωρώντας ότι μια χώρα πλέον δεν μπορεί να ανακόψει μια επίθεση με τέτοιου είδους όπλα. Όμως από την άλλη πλευρά, η κατοχή πυρηνικών όπλων κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου είχε δημιουργήσει μια ισορροπία, η οποία ακόμα και αν δεν ήταν ικανή να αναχαιτίσει μια ανάλογη επίθεση, ήταν ικανή να τονώσει το αίσθημα ασφάλειας στους πολίτες. Παρόμοιο επιχείρημα διατυπώνεται και από άλλους, όπως ο Castells (1997β). Στοιχεία όπως η εθνική ασφάλεια, το οργανωμένο έγκλημα, ή η τρομοκρατία, εξαναγκάζουν στην επανατοποθέτηση της παραδοσιακής έννοιας της εθνικής ασφάλειας. Η αλλαγή αυτή, δεν προσπερνά το έθνος – κράτος και την ικανότητα άσκησης πολιτικής από την πλευρά του: απλά γεννά νέες μορφές ρυθμιστικής παρέμβασης από την πλευρά του, επαναπροσδιορίζοντας το πώς ορίζεται η έννοια της εθνικής ασφάλειας. Άρα μπορεί να πλέον η έννοια να μην έχει να κάνει με την εισβολή στρατιωτών, αλλά με την αστυνόμευση των συνόρων με σκοπό την αποφυγή εισόδου μεταναστευτικών κυμάτων, τον έλεγχο της παραγωγής όπλων μαζικής καταστροφής μέσα από την συνεργασία κρατών και την διαμόρφωση «ισορροπιών τρόμου». Ακόμα και σε αυτή την περίπτωση, η αμφισβήτηση της ικανότητας του κράτους στην παροχή ασφάλειας υπάρχει και θα συνεχίσει να υπάρχει. Η ψευδαίσθηση της παντοδυναμίας του κράτους παλαιότερα, δίνει την εντύπωση ότι σήμερα μέσα από τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει, είναι αδύναμο να αντιδράσει. Όμως όπως και αλλού επισημάνθηκε η εξουσία και η αυτονομία του και η εγγύηση της εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειας, δεν ήταν ποτέ απόλυτη και διαρκώς αμφισβητούταν, όπως συμβαίνει και σήμερα. Ανάλογο παράδειγμα είναι το ξέπλυμα χρημάτων από παράνομες συναλλαγές μέσα από το χρηματοπιστωτικό σύστημα. Η αυξανόμενη συνεργασία των κρατών, σε αυτό το θέμα για παράδειγμα, φανερώνει την ικανότητα του κράτους και της πολιτικής του να αντιδρά.

3. ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ: Η ΎΝΤΑΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΥΠΛΕΥΡΙΣΜΟΥ ΚΑΙ Η ΜΕΙΩΣΗ ΤΗΣ ΔΥΝΑΜΗΣ ΤΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Η τρίτη ενότητα προσεγγίσεων εστιάζει τα επιχειρήματα της στην δραματική μείωση της ικανότητας κρατικής παρέμβασης και στην συνολική αναδιάρθρωση του υποεθνικού και υπερεθνικού πεδίου. Τα κεϋνσιανά μοντέλα άσκησης οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής, έτσι όπως καθιερώθηκαν και εφαρμόστηκαν μεταπολεμικά, τίθενται διαρκώς υπό αμφισβήτηση και αναίρεση. Αυτή τροφοδοτείται από την αυξανόμενη οικονομική, πολιτική και κοινωνική σημασία του υπερεθνικού χώρου, αλλά επίσης και από την αύξηση της σημασίας του υποεθνικού (τοπικού, περιφερειακού, αστικού). Για τους συγγραφείς αυτών των απόψεων, οι κεϋνσιανές πολιτικές παρέμβασης, πέρα από αναποτελεσματικές έρχονται και σε αντίθεση με τα νέα δεδομένα που εισάγουν δύο κύριοι παράγοντες: η αύξηση της σημασίας του διεθνούς περιβάλλοντος από την μια και των υποεθνικών κλιμάκων από την άλλη.

Η διεθνοποίηση του κεφαλαίου αντιμετωπίζεται ως μια πραγματικότητα, η οποία χαρακτηρίζεται από την σημαντική ανάπτυξη της διεθνούς αγοράς, την αυξημένη κίνηση του κεφαλαίου και την ανάπτυξη νέων θεσμικών οργάνων, κρατικών και ιδιωτικών (διεθνείς οργανισμοί, συνεργατικά δίκτυα, ιδιωτικές ενώσεις, κ.α.). Η διεθνής αγορά μαζί με τους νέους αυτούς δρώντες, ασκούν έντονες πιέσεις στο εθνικό κράτος και την λειτουργία του, που το οδηγούν σε αυτό που ο Jessop ονομάζει «αποεθνικοποίηση» (1999(1)). Οι νέες μορφές δρώντων εκφράζονται άμεσα όπως για παράδειγμα στην περίπτωση της ΕΕ, αλλά και έμμεσα διαμορφώνοντας αυτόνομες σχέσεις με τομείς, περιφέρειες και τοπικές κοινωνίες της εθνικής επικράτειας, οι οποίες δεν ελέγχονται από το κεντρικό κράτος. Η σχέση υποεθνικού και υπερεθνικού εμφανίζεται συμπληρωματική. Η πίεση που ασκείται σε υπερεθνικό επίπεδο οδηγεί την κεντρική κρατική πολιτική σε αποτυχία, με άμεσο αποτέλεσμα την ενδυνάμωση των τοπικών και περιφερειακών μορφών διοίκησης, που παρουσιάζονται ως καταλληλότερες και αποτελεσματικότερες στην διαχείριση και αντιμετώπιση των εξειδικευμένων προβλημάτων της εκάστοτε περιφέρειας. Από την άλλη πλευρά, ο παραμερισμός του εθνικού κράτους ως μεσάζοντα στις σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα σε τοπικές περιφέρειες και σε υπερεθνικό επίπεδο, ενισχύουν την ανάπτυξη του υπερεθνικού πεδίου αναφοράς, υποβαθμίζοντας ακόμα περισσότερο την έννοια του εθνικού κράτους όπως αυτή παγιώθηκε μεταπολεμικά.

Σε οικονομικό επίπεδο, η κρατική πολιτική αλλάζει κατεύθυνση, απομακρυνόμενη από τα κεϋνσιανά μοντέλα μακροοικονομικής παρέμβασης για

τον έλεγχο και την τόνωση της ζήτησης. Η αποτυχία των κεϋνσιανών πολιτικών κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1970 και του 1980, οδηγούν προς την αναζήτηση νέων μορφών παρέμβασης, με απώτερο στόχο την διαφυγή από την κρίση. Ως νέο κριτήριο άσκησης της οικονομικής πολιτικής, εισάγεται η έννοια της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της εθνικής αγοράς και των προϊόντων της. Οι πολιτικές του κράτους κατευθύνονται όλο και περισσότερο προς την πλευρά της προσφοράς, προωθώντας και επιδοτώντας άμεσα προϊόντα και υπηρεσίες, επιχειρηματικές συνεργασίες, κ.τ.λ. Η παρεμβατική πολιτική του κράτους στην οικονομία αποκτά έναν έμμεσο χαρακτήρα, αφήνοντας όλο και περισσότερο χώρο στην αγορά και τους μηχανισμούς της. Η αλλαγή αυτή αφορά πέρα από ένα σύνολο πολιτικών, την ανεξαρτησία του, την προστασία που παρέχει στους πολίτες του, κ.α. Το νέο όμως πραγματικά στοιχείο είναι η εισαγωγή άλλων μη κυβερνητικών δρώντων σε χώρους που παραδοσιακά κατείχε το κράτος. Οι υπερεθνικοί οργανισμοί, οι πολυεθνικές επιχειρήσεις, τα οικολογικά και άλλα κινήματα, το οργανωμένο έγκλημα, οι «παγκόσμιες πόλεις», οι αυτόνομες βιομηχανικές περιφέρειες, τα περιφερειακά κράτη και άλλοι χαλαροί θεσμοί περιφερειακής και τοπικής οργάνωσης, όπως για παράδειγμα η ASEAN, η NAFTA και η ΕΕ, αποτελούν τους νέους παράγοντες που εισέρχονται στην σφαίρα της κρατικής πολιτικής και ευθύνης και αναλαμβάνουν ένα μεγάλο μέρος των αρμοδιοτήτων τους.

Η οπισθοχώρηση αυτή μέσα από την απελευθέρωση της αγοράς, κατά ένα σημαντικό βαθμό, καθοδηγείται από την ίδια την κρατική πολιτική. Η δομή της λειτουργίας των υπηρεσιών του κράτους αναδιαρθρώνεται. Κύριο κριτήριο της αναδιάρθρωσης αυτής, είναι η διαδικασία που περιγράφει ο Cerny (1999(2)), της αναθεώρησης των ορισμών του τι θεωρείται δημόσιο και τι ιδιωτικό αγαθό. Πολλά από τα αγαθά, που σύμφωνα με την κεϋνσιανή αντίληψη θεωρούνταν δημόσια, επαναπροσδιορίζονται και μετατρέπονται σε ιδιωτικά. Ο νέος διαχωρισμός που γεννιέται έχει πολλαπλές συνέπειες, πρώτα από όλα στο ίδιο το κράτος, τη δομή και την λειτουργία του. Άμεσο αποτέλεσμα είναι η εισαγωγή ιδιωτικών δρώντων στην δομή και λειτουργία του κρατικού μηχανισμού. Το κράτος απαρτίζεται πλέον από ένα συνδυασμό ιδιωτικών δρώντων και δημοσίων δομών, όπου οι ιδιωτικοί δρώντες διεκδικούν ισότιμη συμμετοχή στις διαδικασίες της λήψης των αποφάσεων και στην πρακτική εφαρμογή των πολιτικών.

Για τις προσεγγίσεις αυτής της ενότητας το κράτος και η παρέμβαση του, δεν οδηγείται προς κάποιο «τέλος». Αντίθετα, αλλάζει μορφές στην προσπάθειά του να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα που καθόρισε η κρίση της καπιταλιστικής συσσώρευσης κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Η κρίση των κεϋνσιανών μορφών παρέμβασης δεν υποδηλώνουν το τέλος του κράτους ως δομή του καπιταλιστικού συστήματος. Η σχέση του με την καπιταλιστική διαδικασία συσσώρευσης, διαρκεί πολύ περισσότερα χρόνια από την σχέση του καπιταλισμού με το μοντέλο της κεϋνσιανής διαχείρισης. Όπως ορθά επισημαίνει ο Jessop (1999(2)), η σύγχρονη κρίση της λειτουργίας του κράτους δεν συνεπάγεται το αίτημα της κατάργησής του, αλλά της αναδιάρθρωσής της κεϋνσιανής μορφής του.

Ακριβώς για τους παραπάνω λόγους, οι συγγραφείς αυτής της κατηγορίας εμφανίζουν ένα σύνολο νέων υποδειγμάτων οργάνωσης της κρατικής λειτουργίας, τα οποία υποκαθιστούν το κεϋνσιανό, όπως για παράδειγμα το «κράτος ανταγωνισμού» του Cerny και το «Σουμπετεριανό» μοντέλο του Jessop. Η κρατική δομή, πέρα από τις αναδιαρθρώσεις που εκφράζονται από τα παραπάνω υποδείγματα, παραμένει κεντρικής σημασίας στην εξυπηρέτηση θεμελιακών πολιτικών, οικονομικών και πολιτιστικών αρμοδιοτήτων, έτσι όπως ο Jessop

(1999(1))περιγράφει αυτές τις αρμοδιότητες χρησιμοποιώντας πολλά στοιχεία από την ανάλυση του Πουλανζά. Η σύνδεση κράτους και καπιταλισμού είναι πολύ βαθύτερη από την σχέση καπιταλιστικής συσσώρευσης με το κεϋνσιανό μοντέλο. Για αυτό το λόγο, η ουσία του κράτους και της λειτουργίας του, μένει ανέγγιχτη από την σύγχρονη αναδιάρθρωση των λειτουργιών του.

3.1. NEIL BRENNER

Για τον Neil Brenner (1998, 1999) η εισαγωγή της έννοιας της παγκοσμιοποίησης στις κοινωνικές επιστήμες τα τελευταία χρόνια, έθεσε νέα ερωτήματα για το κατά πόσο είναι δόκιμο η έρευνα για το εθνικό κράτος να συσχετίζεται με το γεωγραφικό του χαρακτήρα. Το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων και των θεσμών των εθνικών κρατών αναλύεται πάντα με βάση τα περιορισμένα εδαφικά τους όρια, γεγονός που στην σημερινή περίοδο είναι λαθεμένο. Η φύση της καπιταλιστικής ανάπτυξης χαρακτηρίζεται από την διαρκή τάση για διαμόρφωση και επαναδιαμόρφωση γεωγραφικών χώρων. Ο καπιταλισμός βασίζεται στην κίνηση κεφαλαίου, εμπορευμάτων, υπηρεσιών, εικόνων και ανθρώπων, τα οποία μετατρέπονται διαρκώς σε νέες μορφές πάγιων και σχετικά σταθερών δομών και κοινωνικών σχέσεων. Αυτές με την σειρά τους, διαμορφώνουν τις προϋποθέσεις για ένα νέο κύκλο κίνησης και επαναπροσδιορισμού των κοινωνικών και οικονομικών χώρων. Μέσα σε αυτή την σχέση εντάσσεται και η παγκοσμιοποίηση, αποτελώντας μια διαλεκτική διαδικασία αναδιάρθρωσης και επαναχωροθέτησης των κοινωνικών δομών. Η αναδιάρθρωση αυτή υλοποιείται σε διαφορετικά επίπεδα και δεν περιορίζεται μόνο στο παγκόσμιο, ούτε έχει μόνο γεωγραφικό χαρακτήρα. Χαρακτηρίζεται και από την αναδιάρθρωση συγκρουσιακών κομματιών του εσωτερικού της καπιταλιστικής διάρθρωσης στα δεδομένα όρια του εθνικού κράτους. Αυτή η διαδικασία της αποκρυστάλλωσης των παραγωγικών σχέσεων της καπιταλιστικής παραγωγής σε ένα λιγότερο ή περισσότερο σταθερό γεωγραφικό χώρο, ορίζει και την υπόσταση του εθνικού κράτους.

Η διαλεκτική διαδικασία της παγκοσμιοποίησης δεν έρχεται να καταργήσει τα εθνικά κράτη, ή να τα αποδυναμώσει. Αντίθετα, τα κράτη αποτέλεσαν τον τόπο χωροθέτησης της ανάπτυξης του καπιταλισμού, προωθώντας, ρυθμίζοντας και χρηματοδοτώντας την ανάπτυξη μεγάλης κλίμακας παραγωγικών υποδομών. Οι αλλαγές που εισάγει η παγκοσμιοποίηση δεν έρχονται να συγκρουστούν με αυτή του την λειτουργία. Άλλωστε η διαδικασία ανάπτυξης της παγκοσμιοποίησης συνυπήρξε και υποβοηθήθηκε από τα εθνικά κράτη, παίζοντας ένα πολύ σημαντικό ρόλο στην επικοινωνία των υπό-εθνικών χώρων με τους υπερεθνικούς. Ουσιαστικά το εθνικό κράτος αποτέλεσε κεντρικό σύμμαχο στην απελευθέρωση των εθνικών αγορών και την διεθνοποίηση τους. Το επιχείρημα του Brenner δεν

συγκρούεται με το εθνικό κράτος, το οποίο συνεχίζει να λειτουργεί ως κεντρικός παράγοντας στην διαδικασία της χωροθέτησης και επαναχωροθέτησης του καπιταλισμού. Αυτό που έρχεται να υποστηρίξει είναι ότι «η πολιτική γεωγραφία αυτής της εθνικά οργανωμένης διαδικασίας χωροθέτησης, επαναπρογραμματίζεται με τρόπους που υποθάλπουν τις κρατικό - κεντρικές αντιλήψεις της καπιταλιστικής εδαφικής οργάνωσης» (Brenner, 1999: 45).

Εντός του πλαισίου που γέννησε ο βιομηχανικός καπιταλισμός, το κράτος υπήρξε σταθερός μοχλός προώθησης του. Η σύμπτωση των ορίων διαδοχικών επιτυχημένων χωροθετήσεων της καπιταλιστικής διαδικασίας παραγωγής με τα όρια του εθνικού κράτους, διαμόρφωσε και χαρακτήρισε το ρόλο και την μορφή παρέμβασης του κράτους κατά το παρελθόν. Όπως ο ίδιος ο Brenner (1999: 44) γράφει, «... τα εδαφικά κράτη λειτούργησαν ως προσωρινές σταθεροποιητικές μορφές χωροθέτησης για επιτυχημένους κύκλους της καπιταλιστικής συσσώρευσης, ειδικά από την δεύτερη βιομηχανική επανάσταση στα τέλη του 19^{ου} αιώνα». Συνεχίζοντας επισημαίνει ότι, παρόλο που μορφές του καπιταλισμού εμφανίζονται από τον 16^ο αιώνα, μόνο με την ανάπτυξη του βιομηχανικού καπιταλισμού κατά την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα λαμβάνει μια ευρεία και ουσιαστική μορφή. Αυτό γιατί στοιχείο του καπιταλισμού όπως τον γνωρίζουμε σήμερα, δεν είναι η απλή επέκταση της δραστηριότητας του γεωγραφικά. Ο βιομηχανικός καπιταλισμός οδήγησε σε ευρείας κλίμακας παραγωγή υποδομών, δικτύων ανταλλαγών, διανομής, κατανάλωσης, μεταφορών, επικοινωνιών, κ.α. Αυτά τα στοιχεία διαμόρφωσαν διαφορετικά επίπεδα παραγωγής και αγορών, οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων. Μέσα στο σύνολο αυτών των διαφόρων κλιμάκων ανάπτυξης του καπιταλισμού, διαμορφώνεται η διαδικασία της χωροθέτησης και επαναχωροθέτησης. Μια διαδικασία που δεν είναι μια απλή γεωγραφική επέκταση των ορίων της καπιταλιστικής παραγωγής, αλλά μια διαρκής οργάνωση και αναδιοργάνωση των παραπάνω στοιχείων με συνέπειες πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές. Η σύμπτωση των εθνικών γεωγραφικών ορίων με τις αποκρυσταλλώσεις της καπιταλιστικής διαδικασίας παραγωγής, αποτέλεσε την κινητήρια δύναμη τόσο για την ανάπτυξη του καπιταλιστικού συστήματος, όσο και την ανάπτυξη της έννοιας του παρεμβατικού κράτους. Η ανάπτυξη της κρατικής δομής και δράσης συνδέθηκε άρρηκτα με την εξάπλωση και εμβάθυνση του καπιταλιστικού συστήματος φτάνοντας στην σύγχρονη περίοδο, όπου κράτος και αγορά θεωρούνται δύο απαραίτητα και συμπληρωματικά στοιχεία του συστήματος. Οι ανάγκες της επέκτασης της καπιταλιστικής παραγωγής, όχι μόνο οριζόντια - γεωγραφικά αλλά και σε βάθος, όρισαν το επίπεδο παρέμβασης για το κράτος.

Απ' τις αρχές της δεκαετίας του 1970, η καπιταλιστική διαδικασία της χωροθέτησης και επαναχωροθέτησης, έχει ως συνέπεια την αναδιαμόρφωση των παραδοσιακών τρόπων με τους οποίους ορίζεται ο χώρος, σε όλες τις κλίμακες. Τα προβλήματα και τα αδιέξοδα της καπιταλιστικής παραγωγής, η παγκόσμια οικονομική κρίση και η κρίση του φορντικού - κεϋνσιανού μοντέλου ανάπτυξης, είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση της έντασης ανάμεσα στο ρυθμισμένο εθνικό επίπεδο και την αυξανόμενη δυναμική της διεθνοποιημένης καπιταλιστικής παραγωγής. Αυτή η ένταση, κατά τον Brenner, αποτελεί το αίτιο της τάσης αναδιάρθρωσης του εθνικού κράτους και της πολιτικής του, όπως επίσης και της ανάδυσης νέων δρώντων εντός και εκτός του χώρου του.

Μιλώντας για την διαδικασία της αναπαραγωγής του κεφαλαίου, δεν είναι δυνατόν να αγνοηθούν και οι αρνητικές συνέπειες της διαδικασίας αναδιάρθρωσης των τελευταίων χρόνων, γεγονός που ο Brenner δεν φαίνεται να το

λαμβάνει υπόψη του. Η κρατική πολιτική σήμερα χαρακτηρίζεται από δύο μεγάλες ευθύνες. Η πρώτη πηγάζει από την ανάγκη προώθησης της διαδικασίας αναδιάρθρωσης, που ξεκινά με την κρίση την δεκαετία του 1970, όπου ο Brenner φαίνεται να κατανοεί απόλυτα, αφού αναγνωρίζει το ρόλο του κράτους σε αυτή. Η δεύτερη είναι η εξασφάλιση των προϋποθέσεων αναπαραγωγής της εργασίας. Η σημερινή πραγματικότητα της καπιταλιστικής παραγωγής, με την διεθνοποίηση και τις σημαντικές αλλαγές στην διαδικασία παραγωγής και την παγκόσμια κατανομή της εργασίας, γεννά προβλήματα που από τις περιγραφές του Brenner, καμία τοπική, περιφερειακή ή υπερεθνική δομή δεν φαίνεται ικανή να αντιμετωπίσει. Ο ρόλος της κρατικής πολιτικής στην αντιμετώπιση των αρνητικών αποτελεσμάτων της διεθνοποίησης των τελευταίων χρόνων, με την αύξηση σε αριθμό και σε όγκο των κρίσεων, την αύξηση των ανισοτήτων σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο, κ.τ.λ. ενισχύουν την άποψη, ότι το εθνικό κράτος και ο γεωγραφικός του χώρος παραμένει και θα παραμείνει η βασική οντότητα αναφοράς, στην ανάλυση των κοινωνικών επιστημών, παρόλα τα προβλήματα που αντιμετωπίζει.

Κύρια μορφή που λαμβάνει η κρατική παρέμβαση κατά το παρελθόν αποτελεί η προώθηση μεγάλων έργων υποδομής, τα οποία ήταν απαραίτητα για την ανάπτυξη του καπιταλιστικού συστήματος. Η σύμπτωση της κωροθέτησης της καπιταλιστικής παραγωγής με τα όρια του εθνικού κράτους καθόρισε και τον ρόλο του, αφού έγινε η κυρίαρχη δομή υποστήριξης της ανάπτυξης του καπιταλιστικού συστήματος, με την μορφή των εθνικών αγορών. Τα εθνικά κράτη σταδιακά αποκτούν ακόμα μεγαλύτερη σημασία για την ανάπτυξη του καπιταλιστικού συστήματος, αφού αναλαμβάνουν το κεντρικό ρόλο της προώθησης, ρύθμισης και χρηματοδότησης της καπιταλιστικής βιομηχανικής ανάπτυξης. Η χρηματοδότηση μεγάλων έργων υποδομής, η εισαγωγή των κεϋνσιανών πολιτικών, της τριμερούς συνεργασίας, του προνοιακού κράτους, οι ρυθμιστικές παρεμβάσεις στην αγορά, κ.τ.λ. αποτέλεσαν τις μορφές με τις οποίες εκφράστηκε η κρατική παρέμβαση, βασισμένη πάντα στην ταύτιση του εθνικού συνόρου με αυτό της καπιταλιστικής διαδικασίας συσσώρευσης.

Τι είναι αυτό που αλλάζει σύμφωνα με τον Brenner μετά την δεκαετία του 1970; Σε παγκόσμια κλίμακα, παρατηρείται ένας νέος διεθνής καταμερισμός της εργασίας, η διεθνοποίηση της παραγωγής και η βιομηχανική ανάπτυξη πολλών τριτοκοσμικών χωρών. Σε εθνικό επίπεδο, τα σύνορα γίνονται όλο και περισσότερο διάτρητα στο διεθνές κεφάλαιο, ενώ ταυτόχρονα αναζωπυρώνουν εθνικισμοί και οι εθνοτικές συρράξεις. Σε τοπικό επίπεδο, παρατηρείται μια σημαντική από-βιομηχανοποίηση περιοχών που συνοδεύεται από την ανάπτυξη νέων που τείνουν να συναγωνίζονται άμεσα στη διεθνή αγορά δίχως την μεσολάβηση κρατών ή άλλων. Τέλος σε αστικό επίπεδο, αναδιαμορφώνεται η σχέση κέντρου και περιφέρειας, ξεφεύγοντας από το κλασικό μεταπολεμικό κύμα της αστικοποίησης (ο.π. 50-51). Οι αλλαγές της κωροθέτησης των παγιομένων κοινωνικών σχέσεων, προσδιορίζονται από την ανάπτυξη ενός συνόλου νέων στοιχείων του παγκόσμιου συστήματος. Τέτοια είναι, η εξέλιξη των τεχνολογιών που αφορούν την πληροφορική, τον στρατιωτικό τομέα, τις μεταφορές, τη διεθνοποίηση του κεφαλαίου και των χρηματοοικονομικών αγορών, τη μετατροπή της οικονομικής δραστηριότητας σε εικονική μέσα από την ηλεκτρονική διαμεσολάβηση των χρηματοοικονομικών συναλλαγών, την αυξανόμενη επιρροή των μέσων μαζικής ενημέρωσης ως δημιουργοί κοινωνικών και πολιτιστικών ταυτοτήτων και τη συχνή και ταχύτατη διασπορά των ατόμων ανά τα έθνη.

Οι αλλαγές «στο χάρτη του παγκόσμιου καπιταλισμού», για τον Brenner σημαίνουν την αναδιάρθρωση της κρατικό - κεντρικής προσέγγισης με χρήση της οποίας αναλύονταν έως τώρα οι αλλαγές στο χώρο. Τα νέα πεδία απαιτούν την εύρεση νέων αναλυτικών εργαλείων προσέγγισης και κατανόησης. Η χρήση του εθνικού - κράτους ως αναλυτικού πλαισίου αναφοράς των αλλαγών δεν είναι πλέον δόκιμη. Η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, εντασσόμενη στην σχέση από-χωροθέτησης (de-territorialization) και επανα-χωροθέτησης (re-territorialization), δημιουργεί νέους χώρους που ταυτόχρονα επανακαθορίζουν και τα αναλυτικά πεδία, αποδυναμώνοντας το εθνικό κράτος ως το κεντρικό στοιχείο προσέγγισης και ανάλυσης τόσο του εσωτερικού του όσο και του εξωτερικού του περιβάλλοντος. Ένα σύνολο νέων πεδίων σε υπό-εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο, όπως η εμφάνιση παγκόσμιων πόλεων - τοπικών περιφερειών (global cities - regions), βιομηχανικών μπλοκ, περιφερειακών υπερεθνικών θεσμικών κρατών στα πλαίσια υπερεθνικών οικονομικών ενώσεων (πχ. NAFTA, ASEAN, ΕΕ), αποκτούν ξεχωριστή σημασία ως γεωγραφικά πεδία ανάπτυξης του σύγχρονου καπιταλισμού.

Οι προνοιακές πολιτικές που το κεϋνσιανό κράτος ανέπτυξε και καθιέρωσε ως μορφές ρύθμισης της οικονομίας και προώθησης της αναδιανομής του πλούτου, σήμερα είναι αδύνατο να υλοποιηθούν. Η παραδοσιακή λειτουργία του κεϋνσιανού κράτους, της εξασφάλισης των συνθηκών της αναπαραγωγής της εργασίας και της αγοραστικής της δύναμης, αναπροσαρμόζεται σταδιακά κατευθυνόμενη προς νεοφιλελεύθερες πολιτικές που κύριο στόχο έχουν την προώθηση της αγοράς. Κυρίαρχο εμπόδιο στην άσκηση κεϋνσιανών πολιτικών είναι η αυξημένη σημασία του διεθνούς περιβάλλοντος ως προσανατολισμός της εθνικής οικονομίας. Οι επιδόσεις μιας εθνικής οικονομίας δεν καθορίζονται πλέον από τον έλεγχο της ζήτησης και της επένδυσης, αλλά από την διεθνή ανταγωνιστικότητα. Άρα κυρίαρχη αλλαγή στην διαδικασία αναδιάρθρωσης των εθνικών κρατικών πολιτικών, είναι η απομάκρυνση από τις παραδοσιακές προνοιακές πολιτικές του κεϋνσιανού κράτους, με άμεση συνέπεια και την αναδιάρθρωση των υπηρεσιών του κράτους και την προσαρμογή τους σε ένα νέο περιβάλλον με κυρίαρχο στοιχείο την ανταγωνιστικότητα.

Ερχόμενος σε πλήρη ευθυγράμμιση με απόψεις, όπως αυτές του Castells (2000(1)) και του Ohmae (1990, 1993), ο Brenner βλέπει στην διαδικασία παγκοσμιοποίησης (αποχωροθέτησης - επαναχωροθέτησης), την αποδυνάμωση του εθνικού κράτους. Η αποδυνάμωση αυτή καθορίζεται από δύο αντίθετες φορές, αλλά κοινής καταγωγής δυνάμεις. Η μια προέρχεται από το εσωτερικό των γεωγραφικών ορίων του εθνικού κράτους. Η διαδικασία αποχωροθέτησης θέτει σε αμφισβήτηση τα όρια του ως ικανά να περιορίζουν τις νέες κοινωνικές πολιτικές και οικονομικές σχέσεις που διαμορφώνονται. Η άλλη προέρχεται από το εξωτερικό - υπερεθνικό χώρο, όπου οι αλλαγές επηρεάζουν άμεσα και την χωροθέτηση εντός των γεωγραφικών ορίων του έθνους κράτους. Οι δύο αυτές δυνάμεις δρουν αθροιστικά, εκφράζοντας την πραγματικότητα κατά την οποία, το κράτος λειτουργεί ταυτόχρονα ως ο πομπός για την τάση της παγκοσμιοποίησης αλλά και ως δέκτης των επιπτώσεων της.

Αντίθετα με άλλες προσεγγίσεις που βλέπουν την σχέση παγκοσμιοποίησης και εθνικού κράτους ως ένα μηδενικό άθροισμα, η παρούσα προσέγγιση αρνείται αυτή την λογική. Η σχέση υπερεθνικών, εθνικών και υπό-εθνικών χώρων έχει χαρακτήρα αλληλο-εμπλεκόμενο, παρά αλληλο-εξαιρούμενο. Το ίδιο ισχύει και για τις διαδικασίες της μετάβασης από την χωροθέτηση στην αποχωροθέτηση, χρησιμοποιώντας τους όρους του Brenner. Αυτό, σημαίνει ότι η διαδικασία της

αναδιάρθρωσης των κοινωνικών σχέσεων σε ένα συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο θέτει ως αναγκαία προϋπόθεση την ύπαρξη ενός άλλου χώρου παγιωμένων κοινωνικών σχέσεων. Για παράδειγμα, η διαδικασία της αναδιάρθρωσης των κοινωνικών σχέσεων σε παγκόσμιο επίπεδο, προϋποθέτει την ύπαρξη άλλων χώρων με σχετικά παγιωμένες κοινωνικές σχέσεις σε εθνικό ή υποεθνικό επίπεδο.

Για τον Brenner, η παγκοσμιοποίηση αποτελεί την διαδικασία αναδιάρθρωσης των κοινωνικών σχέσεων στο επίπεδο του κράτους, όπου παύει να είναι η βασική γεωγραφική ενότητα στην οποία βασίζεται η καπιταλιστική επέκταση. Η διαδικασία αυτή δεν εξαφανίζει το ρόλο και την σημασία του κράτους. Αντίθετα το εδαφικό κράτος «παραμένει μια σημαντική γεωγραφική υποδομή που, από, μαζί και μέσα από αυτή αναπτύσσεται η πολύ-επίπεδη διαλεκτική της από- και επαναχωροθέτησης» (ο.π. 63). Η επαναχωροθέτηση εκφράζει την προσπάθεια του καπιταλιστικού κεφαλαίου με τις νέες μορφές που λαμβάνει, να αναδιαρθρώσει τις παγιωμένες κοινωνικές σχέσεις μέσα στους χώρους του εθνικού κράτους. Ταυτόχρονα το εθνικό κράτος λειτουργεί ως ενεργός προωθητής της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης. Αυτό, φαίνεται μέσα από τις κρατικές πολιτικές που εφαρμόστηκαν μετά την δεκαετία του 1980, όπου με την οργάνωση και προώθηση της διεθνοποίησης, την εφαρμογή νέων τεχνολογικών μορφών παραγωγής και νέων περιφερειακών και τοπικών πολιτικών, υλοποιείται η δημιουργία ενός νέου οικονομικού περιβάλλοντος, απόλυτα συμβατού με την τάση της απελευθέρωσης των εθνικών αγορών και την αύξηση της διεθνοποίησης.

Η παραπάνω τάση προώθησης της παγκοσμιοποίησης από την πλευρά της κρατικής πολιτικής, βάδισε και βαδίζει χέρι με χέρι με την προσπάθεια αναδιάρθρωσης της ίδιας της δομής του κράτους. Η αναδιάρθρωση αυτή έχει ως στόχο, την προσαρμογή των δομών του κράτους στην τάση της διεθνοποίησης και την προώθηση νέων μορφών διακυβέρνησης ή ρύθμισης, όπως οι υπερεθνικές ενώσεις (ASEAN, ΕΕ, NAFTA), οι διεθνείς οργανισμοί (π.χ. ΔΝΤ, ΠΤ, κ.α.). Σε τοπικό επίπεδο, η αναδιάρθρωση είχε ως στόχο την προώθηση της αποτελεσματικότητας της καπιταλιστικής επένδυσης και την εκμετάλλευση των παραγωγικών δυνατοτήτων και των ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων συγκεκριμένων περιοχών. Αυτές οι πολιτικές διαμόρφωσαν ένα νέο τύπο κράτους, που ταιριάζει σε μεγάλο βαθμό με το «κράτος ανταγωνισμού» του Cerny, αφού ο κύριος στόχος της πολιτικής του ξεφεύγει από την απλή αναπαραγωγή των οικονομικών του δυνάμεων. Σήμερα, το κράτος μετατρέπεται σε κεντρικό προωθητή, μέσα από αλλαγές στην παρεμβατική του πολιτική, με κύρια χαρακτηριστικά, την σύμπραξη δημόσιων θεσμών με φορείς της αγοράς, την προώθηση της τεχνολογικής καινοτομίας, την διαμόρφωση φιλικού περιβάλλοντος για την αγορά, την αύξηση των στρατιωτικών δαπανών, κ.τ.λ. Οι νέες μορφές τις οποίες λαμβάνει η κρατική παρέμβαση στην αγορά και την παραγωγή, χαρακτηρίζονται από την τάση προώθησης της περιφερειακής και τοπικής δυναμικής. Κεντρικό στοιχείο της ανάπτυξης για τον Brenner, αποτελεί η δημιουργία περιφερειών εντός του εθνικού κράτους, οι οποίες ανταγωνίζονται στην παγκόσμια αγορά. Οι κρατικές πολιτικές τείνουν προς δύο κατευθύνσεις. Η πρώτη πηγάζει από τις περιφερειακές και τοπικές δομές που κατευθύνονται προς τον διεθνή ανταγωνισμό και η δεύτερη, προέρχεται από υπερεθνικές παρεμβάσεις (πολιτικές υπερεθνικών ενώσεων και διεθνών οργανισμών) και κατευθύνεται προς την αναδιάρθρωση των τοπικών γεωγραφικών περιφερειών του κράτους.

Οι αμφίδρομες σχέσεις που δημιουργούνται ανάμεσα στο υπερεθνικό επίπεδο και το υποεθνικό, έχουν ως συνέπεια αντί του τέλους του κράτους ως οντότητας η οποία εμπεριέχει την πραγματοποίηση των παραγωγικών

διαδικασιών, την αναδιάρθρωση των περιφερειών του. Το κράτος με την νέα μορφή που λαμβάνει δεν αποτελεί ένα νέο σταθερό μετα-φορντικό μοντέλο. Οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές που εφαρμόστηκαν κατά την διάρκεια των προηγούμενων δεκαετιών, «πρέπει να ιδωθούν ως σύμπτωμα της συνεχιζόμενης κρίσης και παγκόσμιας αποδόμησης, παρά ως ένα σταθερό μονοπάτι προς μια νέα χωροθέτηση και θεσμική δόμηση» (Brenner, 1998: 16). Η ενδυνάμωση του ρόλου των περιφερειών και των πόλεων στο εσωτερικό του κράτους είναι τόσο μεγάλη, ώστε η αναφορά σε μια από αυτές να μην συμβαδίζει πλέον με την αναφορά της ως μέρους κάποιου κράτους. Η νέα αυτή πραγματικότητα, αναδεικνύει μια βαθιά αλλαγή. Σε αυτή η άποψη που θέλει το εθνικό κράτος σαν ένα δομημένο σύνολο (κοινωνικά, θεσμικά και οικονομικά) ανατρέπεται. Οι χώροι και τα επίπεδα στα οποία αποκρυσταλλώνεται η καπιταλιστική συσσώρευση αλλάζουν ριζικά. Το ίδιο ισχύει και για την δύναμη του κράτους να ασκεί έλεγχο στις περιφέρειες του, τις κοινωνικές σχέσεις, τα κοινωνικά δίκτυα και τις κοινωνικό-πολιτικές ταυτότητες.

Η συμμετοχή του κράτους στην παγκοσμιοποίηση και η ενδυνάμωση υποεθνικών και υπερεθνικών θεσμών, θέτει ένα καιρίο ερώτημα, που αφορά τα όρια της παρέμβασης του. Οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν μετά το 1970, αποδεικνύουν ένα σημαντικό βαθμό κυριαρχίας του εθνικού κράτους, όσο αφορά την ικανότητα υλοποίησης πολιτικών. Από την άλλη πλευρά, η απελευθέρωση αυτή γεννά εμπόδια στην κρατική πολιτική. Για άλλους αυτά τα εμπόδια μοιραία καταλήγουν στον περιορισμό της κρατικής δύναμης, για άλλους στην εξαφάνιση και για άλλους δεν είναι τίποτα περισσότερο από επιλογή των κρατικών πολιτικών που ανά πάσα στιγμή μπορεί να αναιρεθεί. Σε αυτό το ζήτημα ο Brenner θεωρεί ότι το κράτος είναι ικανό να υλοποιήσει πολιτικές, αλλά ταυτόχρονα οπισθοχωρεί μπροστά στην ανάπτυξη υποεθνικών – τοπικών δρώντων και αντίστοιχων περιφερειακών – υπερεθνικών. Η εμφάνιση νέων σημείων αναφοράς σε παγκόσμιο και εθνικό επίπεδο που αυξάνει την πολυπολικότητα των δυνάμεων που ενεργούν μέσα στα πλαίσια της καπιταλιστικής παραγωγής, είναι ένα δεδομένο της σημερινής πραγματικότητας. Από την άλλη πλευρά, η ανάγκη υλοποίησης συγκεκριμένων πολιτικών για την εξασφάλιση των όρων της καπιταλιστικής αναπαραγωγής, αποδεικνύει τόσο την σημασία του κράτους για την παρούσα φάση της αναδιάρθρωσης, όσο και το απαραίτητο της μελλοντικής του παρέμβασης στην εξασφάλιση των παραπάνω όρων αναπαραγωγής.

Αναζητώντας τα όρια της κρατικής παρέμβασης σήμερα, έτσι όπως αυτή περιγράφεται στην θεωρία του Brenner, το πρώτο σημαντικό στοιχείο είναι η υφιστάμενη ισορροπία των τάξεων. Τις δύο τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται μια σαφής αύξηση της δύναμης της αστικής τάξης, με αντίστοιχη μείωση της δύναμης της εργασίας. Αυτή η τάση αντικατοπτρίζεται και ταυτόχρονα προωθεί τις αλλαγές και τις αναδιαρθρώσεις που ο Brenner αναλύει. Ο κεϋνσιανός συμβιβασμός των τάξεων, με την ταυτόχρονη προώθηση της ελεύθερης αγοράς και την εφαρμογή μεγάλου εύρους αναδιανεμητικών πολιτικών αντικαθίσταται σταδιακά μετά το 1970. Η σταδιακή ανατροπή της μεταπολεμικής ισορροπίας των τάξεων, οδήγησε στην διαμόρφωση του σύγχρονου συστήματος. Οι καπιταλιστικές σχέσεις αναδιαρθρώνονται, διαφεύγοντας από τον θεσμοθετημένο χώρο του κεϋνσιανού κράτους. Οι συνθήκες που διαμορφώνουν οι νέοι χώροι που περιγράφει ο Brenner, επηρεάζουν άμεσα το κράτος και τις πολιτικές του οι οποίες αναδιαρθρώνονται αλλάζοντας το περιεχόμενο, το σκοπό και τα όρια της παρέμβασης του. Οι αλλαγές στα όρια αυτά καθορίζονται αποκλειστικά την πολιτική πεποίθηση που κυριαρχεί για την προώθηση της διεθνούς

ανταγωνιστικότητας της εθνικής αγοράς. Τρεις είναι οι βασικοί παράγοντες που χαρακτηρίζουν τη κρατική παρέμβαση, σύμφωνα με τον Cerny (1996(2)) και τους οποίους συμμαρξίζεται απόλυτα ο Brenner: η τάση διεθνοποίησης των αγορών, η τάση διεθνοποίησης της επένδυσης και ιδιαίτερα των χρηματοοικονομικών αγορών και τα προβλήματα των εθνικών κρατών σε μακροοικονομικό επίπεδο.

Η απελευθέρωση των αγορών και η αυξανόμενη σημασία των τοπικών περιφερειών του κράτους, ωθούν την κρατική πολιτική προς την υιοθέτηση μιας άλλης μορφής παρέμβασης. Οι μηχανισμοί του κράτους τείνουν όλο και περισσότερο να εγκαταλείπουν την απόπειρα μακροοικονομικής διαχείρισης της εθνικής αγοράς και περνούν προς την άμεση προώθηση επιχειρηματικών συνδέσμων. Αυτή η προώθηση χαρακτηρίζεται από το στοιχείο τόσο της εξειδικευμένης παρέμβασης όσο και το στοιχείο της τοπικότητας. Για παράδειγμα, η προώθηση των συνδέσμων δημόσιων και ιδιωτικών δρώντων, τα προγράμματα κατάρτισης, η δημιουργία βιομηχανικών πάρκων, τα προγράμματα μεταφοράς τεχνολογίας, κ.α. περιγράφουν ένα σύνολο εξειδικευμένων παρεμβάσεων που ο στόχος τους είναι διπλός: από την μια να αναπτύξει την ικανότητα των επιχειρήσεων να ανταγωνίζονται στο εξωτερικό και από την άλλη, να προωθήσει τις παραγωγικές δυνάμεις σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο. Η τάση αυτή περιγράφεται από το Brenner (1998: 28), ως εξής:

«Η εθνική κλίμακα εμφανίζεται να έχει μια προδιαγεγραμμένη δομημένη συνάφεια ως φυσικό γεωγραφικό – θεσμικό επίπεδο για τις κοινωνικές σχέσεις, σε σχέση με τους κρατικούς θεσμούς, την οικονομική οργάνωση, τις κοινωνίες πολιτών ή τις πολιτικό – πολιτισμικές ταυτότητες. Σήμερα αυτές οι υποθέσεις έχουν γίνει ανύπαρκτες. Τα επίπεδα της καπιταλιστικής συσσώρευσης, η κρατική εδαφική δύναμη, η αστικοποίηση, τα κοινωνικά δίκτυα και οι πολιτικό – πολιτισμικές ταυτότητες συνεχώς μεταμορφώνονται, εξαρθρώνονται και επανασυνδιάζονται με τρόπους που σε μεγάλο βαθμό υποθάλλουν την διεισδυτική πολιτογράφηση της εθνικής κλίμακας των κοινωνικών σχέσεων.

Όσο αφορά το προνοιακό χαρακτήρα του εθνικού κράτους, η σταδιακή μεταβολή της φιλοσοφίας και των στόχων της κρατικής πολιτικής, αναδιαρθρώνει και την κατεύθυνση των προνοιακών παροχών. Το επιχείρημα του Brenner, ότι μια πολιτική προνοιακού χαρακτήρα, θα πρέπει να συνταιριάζει με την πολιτική κυριαρχία του επιχειρήματος της διεθνούς ανταγωνιστικότητας, περιγράφει έμμεσα τα όρια των προνοιακών πολιτικών του. Τα όρια και το μέγεθος μιας πολιτικής αναδιανομής προσδιορίζεται από το αν και κατά πόσο είναι θετική, ουδέτερη, ή αρνητική για την ανταγωνιστικότητα της εθνικής οικονομίας στο εξωτερικό.

Σε μακροοικονομικό επίπεδο, η υιοθέτηση των επιχειρημάτων του Cerny από τον Brenner, για τους περιορισμούς που ασκεί το διεθνές χρηματοοικονομικό κεφάλαιο στην ικανότητα άσκησης μακροοικονομικής πολιτικής, προσδιορίζει ένα άλλο όριο. Η μακροοικονομική διαχείριση κεϋνσιανού τύπου που ασκούσε το κράτος, κατά την μεταπολεμική περίοδο, σήμερα για τον Brenner είναι αδύνατη. Αυτή προσδιορίζεται κύρια από το γεγονός ότι παράγοντες όπως, η απελευθέρωση της διεθνούς αγοράς (κυρίως του κεφαλαίου) και η άμεση επικοινωνία σε όλα τα επίπεδα, που χαρακτηρίζει τις υποεθνικές περιφέρειες και την διεθνή αγορά, κάνουν απαγορευτική οποιαδήποτε πιθανότητα άσκησης άμεσου οικονομικού ελέγχου. Ουσιαστικά υποστηρίζεται ότι

σε ένα ανοιχτό πλουραλιστικό σύστημα όπως είναι το σύγχρονο, δεν είναι δυνατό οι μακροοικονομικές παρεμβατικές πολιτικές του κράτους να αποδώσουν.

3.2. MANUEL CASTELLS

Η προσέγγιση του Castells βλέπει τον παγκόσμιο χώρο δίχως από περιεχόμενο, δίχως απόσταση και δίχως σύνορα. Ο πλανήτης αποτελείται από «χώρους κινήσεων» (spaces of flow), όπου το τοπικά οργανωμένο κράτος παραμένει μια κρίσιμη γεωγραφική υποδομή η οποία μέσα από αναδιαρθρώσεις αναδύεται ξανά. Αυτό φαίνεται μέσα από την αναδιάρθρωση τόσο του κεφαλαίου όσο και του έθνους – κράτους. Η προσέγγιση αυτή, αποτελεί μια από τις χαρακτηριστικότερες περιγραφές της σχέσης τεχνολογίας και παγκοσμιοποίησης. Οι τεχνολογικές εξελίξεις εμφανίζονται να συμπαρασύρουν το σύνολο των δομών του παλαιού συστήματος (το οποίο παρόλα αυτά συνεχίζει να υπάρχει) και να μεταβάλλουν ριζικά τον τρόπο οργάνωσης της κοινωνικής και οικονομικής ζωής σε όλες τις εκφάνσεις της. Η τεχνολογία εισάγει νέες αναλυτικές κατηγορίες που περιγράφουν και ορίζουν την παγκόσμια οικονομία. Ιδιαίτερα η εξέλιξη της τεχνολογίας των επικοινωνιών έχει σαρωτικά αποτελέσματα, δημιουργεί κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές διαμορφώνοντας την «κοινωνία των δικτύων» (network society) (Castells, 1997(1)) και την «παγκόσμια δικτυακή οικονομία» (global network economy), δηλαδή ένα σύνολο νέων στοιχείων που ο Castells (1998: 336) τα χαρακτηρίζει ως την «κουλτούρα της πραγματικής εικονικότητας» (culture of real virtuality). Επίσης όπως όλοι οι συγγραφείς της κατηγορίας αυτής, επισημαίνει την μεταφορά πολλών αρμοδιοτήτων που χαρακτήριζαν την κυριαρχία της εθνικής κρατικής πολιτικής σε άλλα επίπεδα. Αυτά είναι οι παγκόσμιες πόλεις (π.χ. το Λονδίνο, η Νέα Υόρκη, κ.α.), οι περιφέρειες εντός των κρατών (π.χ. Silicon Valley), οι υπερεθνικοί οργανισμοί και οι υπερεθνικές ομάδες (τρομοκρατία, διεθνές κεφάλαιο, κ.α.).

Η τεχνολογία της πληροφορίας, θεωρείται καιρία παράμετρος στην κοινωνικοοικονομική αναδιάρθρωση του παγκόσμιου συστήματος. Ως θεμέλιος λίθος της νέας παγκόσμιας οικονομίας, προσφέρει για πρώτη φορά την δυνατότητα του απομακρυσμένου ελέγχου της παραγωγής και της διανομής προϊόντων και υπηρεσιών, όπου πλέον οι επιχειρήσεις μπορούν να τοποθετήσουν και να ελέγξουν την παραγωγή και την προώθηση ανά τον κόσμο, σε μηδενικό χρόνο. Αυτή η δυνατότητα, μέσα από ένα σύνολο στρατηγικών επιχειρηματικών συμμαχιών, διαμορφώνει τα «παγκόσμια δίκτυα» (global web) (Castells, 2000(1): 260),. Κατ' αυτό τον τρόπο η τεχνολογία δημιουργεί τις προϋποθέσεις της

ανάπτυξης της οικονομικής και επιχειρηματικής ευελιξίας, του ευέλικτου καπιταλισμού, της εξ αποστάσεως παρακολούθησης και διοίκησης και της αποκέντρωσης των διαδικασιών λήψης αποφάσεων.

Οι τάσεις της παγκόσμιας δικτύωσης και της «ψηφιοποίησης» της οικονομίας, δεν σημαίνει ότι σήμερα υπάρχει μια πραγματικά πλανητική οικονομία. Ούτε ότι οι τάσεις αυτές οδηγούν αναπόφευκτα προς μια κατεύθυνση. Ο Castells ασκεί κριτική στις απόψεις περί της διαμόρφωσης ενός κόσμου (άποψη που χαρακτηρίζει άλλους συγγραφείς, όπως τον Ohmae (1990)), αναγνωρίζοντας τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά στοιχεία της κατάτμησης, της ανισότητας, της φτώχειας, των παραγωγικών διαφορών, της ύπαρξης των εμποδίων του χώρου και του χρόνου, των περιορισμών στην κίνηση του εργατικού δυναμικού και των πολυεθνικών επιχειρήσεων, της αυξανόμενης ανισότητας εντός των κρατών, όσο και ανάμεσα σε κράτη και περιφέρειες. Αυτό που θεωρεί ως το νέο στοιχείο, είναι (πέρα από την ανισότητα και την φτώχεια και τον μόνιμο αποκλεισμό από την παγκόσμια οικονομία) τον αποκλεισμό όχι μόνο ομάδων αλλά ολόκληρων περιοχών του πλανήτη, τις οποίες ονομάζει «μαύρες τρύπες του πληροφοριακού καπιταλισμού» (black holes of informational capitalism) (Castells, 1998: 162). Δίπλα στα πάγια χαρακτηριστικά του παλαιού συστήματος, προστίθεται και το νέο, των «μαύρων τρυπών του πληροφοριακού καπιταλισμού».

Πέρα από τα παραδοσιακά κριτήρια με τα οποία ορίζεται ο κόσμος, το στοιχείο της τεχνολογίας διαμορφώνει μια νέα κατανομή: ανάμεσα σε αυτούς που συμμετέχουν στην παγκόσμια δικτυακή οικονομία και σε αυτούς που αποκλείονται μόνιμα από αυτή. Παραβλέποντας το κομμάτι εκείνο του πληθυσμού το οποίο δεν συμμετέχει στην νέα πραγματικότητα, προχωρά στην περαιτέρω ανάλυση της τάσης διαμόρφωσης της «κοινωνίας των δικτύων», με το αιτιολογικό ότι αποτελεί την κυρίαρχη τάση στην εξέλιξη του παγκόσμιου καπιταλισμού.

Στα πλαίσια της αναδιάρθρωσης του παγκόσμιου συστήματος, «εμφανίζεται μία νέα μορφή διεθνούς καταμερισμού της εργασίας, χαρακτηριστική της παγκόσμιας οικονομίας» (Castells, 2000(1), 1993). Ο νέος καταμερισμός της εργασίας, προσδιορίζεται από το κριτήριο που διέπει την «πληροφοριακή / παγκόσμια οικονομία», δηλαδή αυτό της γνώσης και της συμμετοχής στα «παγκόσμια δίκτυα» πληροφοριών. Σύμφωνα με αυτό το διαχωρισμό, διαμορφώνονται δύο βασικές κατηγορίες εργατικού δυναμικού: η πρώτη κατηγορία απαρτίζεται από το εκπαιδευμένο και ευέλικτο εργατικό δυναμικό, που είναι ικανό να «αναπρογραμματίζεται» και να προσαρμόζεται εύκολα στις ταχύτατες αλλαγές της παραγωγής και μια δεύτερη κατηγορία που περιλαμβάνει το ανειδίκευτο μέρος του εργατικού δυναμικού, το οποίο διαρκώς υποβαθμίζεται λόγω της αδυναμίας πρόσβασης στην γνώση. Η μη πρόσβαση στην γνώση αφαιρεί από αυτό το κομμάτι του εργατικού δυναμικού την ικανότητα να μπορεί να παρακολουθεί και να προσαρμόζεται στις αλλαγές της παραγωγής και της επιχειρηματικής ευελιξίας.

Η τάση της ανάπτυξης της κοινωνίας των δικτύων του Castells, συμπαρασύρει μαζί της και αυτό που ο Brenner (1999, 45) ορίζει ως «εθνικά οργανωμένη διαδικασία χωροθέτησης». Η τάση που χαρακτηρίζει την σύγχρονη διάρθρωση του καπιταλισμού, είναι η εγκατάλειψη του εθνικού κράτους και των συνόρων ως βασικό, αυτόνομο και μοναδικό πεδίο αναφοράς της οικονομικής λειτουργίας του καπιταλισμού. Ένα νέο πεδίο αναφοράς βρίσκεται υπό

διαμόρφωση, στο οποίο συμμετέχουν υπερεθνικές περιφέρειες, υποεθνικές κοινότητες, άλλα τοπικά και υπερεθνικά δίκτυα.

Σύμφωνα με τον Castells, διαφοροποιό στοιχείο του σύγχρονου καπιταλισμού, είναι ότι είναι παγκόσμιος και ότι διαρκώς σχηματίζεται επάνω στην βάση των παγκόσμιων χρηματοοικονομικών κινήσεων. Το χρηματοοικονομικό κεφάλαιο, αν και αποτέλεσε μέρος του παραγωγικού βιομηχανικού κεφαλαίου, σήμερα εξελίσσεται σε κάτι νέο. Η διαδικασία συσσώρευσης και δημιουργίας αξίας διαρκώς υλοποιείται στις χρηματοοικονομικές αγορές και λειτουργεί μέσα από συστήματα πληροφοριών, σε μηδενικό χρόνο και δίχως τόπο. Όπως γράφει, «δεν υπάρχει κοινωνιολογικά ή οικονομικά μια «παγκόσμια κεφαλαιοκρατική τάξη». Αυτό που υπάρχει, είναι ένα «ολοκληρωμένο δίκτυο κεφαλαίου», το οποίο υλοποιείται και αναπτύσσεται σε διαφορετικά επίπεδα (Castells, 2000β: 78).

Χαρακτηριστικό των νέων αναλυτικών κατηγοριών που εισάγει ο Castells, είναι ότι αυτές δεν βασίζονται στον εθνικό χώρο, ως βασικό σημείο αναφοράς. Τα δίκτυα και οι σχέσεις που περιγράφηκαν δεν προσδιορίζονται από τα όρια των εθνικών κρατών, αλλά συγκεκριμένων περιοχών στο εσωτερικό τους. Η παγκόσμια οικονομία θεμελιώνεται στον νέο καταμερισμό της εργασίας, που βασίζεται σε περιοχές και γεωγραφικές ενότητες και εντάσσεται σε ένα σύνθετο, άμορφο και άνισο σχήμα δικτύων που είναι πραγματικά «πλανητικό». Η έννοια του χαρακτηρισμού των δικτύων ως «πλανητικά» δικαιολογείται από το γεγονός ότι ακόμα και στις πιο φτωχές χώρες εμφανίζονται ένα ή περισσότερα από τα τέσσερα είδη παραγωγής. Μέσα στο νέο αυτό «σύστημα παγκόσμιων δικτύων», είναι ανύπαρκτες οι έννοιες του εθνικού συνόρου και η έννοια του χώρου και του χρόνου, λόγω της πρωτοφανούς ταχύτητας των αλλαγών στην παραγωγή, τις επικοινωνίες και στον έλεγχο εξ αποστάσεως. Δίπλα στα παραδοσιακά κριτήρια με τα οποία διαχωριζόταν ο κόσμος (π.χ. σε ανεπτυγμένο και υπανάπτυκτο, πρώτο, δεύτερο ή τρίτο), εμφανίζονται ένα σύνολο νέων τα οποία βασίζονται σε περιφέρειες, εντός των συνόρων των εθνικών κρατών, που διαπερνούν τα εθνικά κράτη.

Οι τεχνολογικές εξελίξεις έχουν σημαντικές συνέπειες, όσο αφορά στην ανακατανομή της δύναμης σε παγκόσμιο, εθνικό και τοπικό επίπεδο. Τι σημαίνει όμως αυτή η ανακατανομή και η αλλαγή του πλαισίου αναφοράς της για το εθνικό κράτος και τις πολιτικές του; Για τον Castells ο περιορισμός της δύναμης του κράτους συνεπάγεται την αδυναμία του να παρέμβει διορθωτικά και να μειώσει τις παρατηρούμενες κοινωνικές ανισότητες και τον πολύπλευρο κοινωνικό αποκλεισμό. Άρα το χαρακτηριστικό γνώρισμα του κράτους το οποίο πλήττεται περισσότερο είναι ο προνοιακός του ρόλος. Στην νέα «πλανητική πληροφοριακή οικονομία» ο ρόλος του κράτους περιορίζεται στο να επηρεάζει και να επικουρεί. Κύριο αίτιο της αλλαγής αυτής σύμφωνα με τον Castells, είναι η τάση παγκοσμιοποίησης των βασικών οικονομικών του λειτουργιών. Για παράδειγμα, τα δημοσιονομικά προβλήματα πολλών ανεπτυγμένων χωρών, όπως των ΗΠΑ, της Γερμανίας και της Ιαπωνίας, δεν επέτρεψαν την συνέχιση της χρηματοδότησης από τον κρατικό δανεισμό των ελλειμμάτων της οικονομίας. Το τέλος των πολιτικών αυτών, ώθησε προς την σύνδεση της ανταγωνιστικότητας στο εξωτερικό με το επίπεδο ζωής στο εσωτερικό. Όπως λέει και ο Jessop (1999:16), εμφανίζεται ένα πέρασμα από την αποτελεσματική διαχείριση του εσωτερικού της εθνικής οικονομίας, στην αντιμετώπιση εσωτερικών οικονομικών προβλημάτων ως αποτέλεσμα της διεθνούς ανταγωνιστικότητας, ή άλλων παραγόντων που προέρχονται από το υπερεθνικό πεδίο.

Η ανάλυση του Castells, βασίζεται σε μια πραγματική τάση που εμφανίζεται στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και έχει ως αφορμή την ανάπτυξη των τεχνολογιών της πληροφορικής και των τηλεπικοινωνιών. Η ουσία όμως των εξελίξεων βασίστηκε σε ένα σύνολο προβλημάτων με τα οποία η καπιταλιστική παραγωγή ήρθε αντιμέτωπη με το τέλος της μεταπολεμικής ανάπτυξης και την κρίση του φορντικού μοντέλου παραγωγής. Αυτά τα προβλήματα είχαν ως αποτέλεσμα σημαντικές αλλαγές στην διαδικασία παραγωγής. Η επέκταση της πρακτικής της εισαγωγής της τεχνολογίας ως μέσο αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας, όπως καθιερώθηκε μέσα από το φορντικό μοντέλο παραγωγής, σήμανε την όλο ένα και μεγαλύτερη επένδυση του κεφαλαίου σε νέες τεχνολογίες. Ταυτόχρονα εξελίσσονται και εφαρμόζονται νέες μορφές οργάνωσης και διοίκησης της παραγωγής με σκοπό την αύξηση της ευελιξίας και την παραγωγή πολλών διαφορετικών αγαθών βασισμένα σε ένα κεντρικό πρότυπο. Εφαρμόζονται νέες διαδικασίες παραγωγής, με την επέκταση της μίσθωσης παραγωγικών συντελεστών μέσα από τα ορισμένα χρονικά συμβόλαια μίσθωσης, την παραγωγή φασόν, την ενοποίηση των διαδικασιών του σχεδιασμού, της παραγωγής και της παροχής υποστήριξης, κ.α.

Για τον Castells, η κρατική πολιτική σήμερα είναι ανίκανη να παρέμβει, χρησιμοποιώντας πολιτικές μεθόδους των προηγούμενων δεκαετιών. Οι τακτικές της χρηματοδότησης των ελλειμμάτων μέσα από τον κρατικό δανεισμό και του σχεδιασμού και της υλοποίησης μεγάλων προνοιακών και αναδιανεμητικών πολιτικών όπως γινόταν κατά το παρελθόν, σήμερα είναι αδύνατον να εφαρμοστούν με επιτυχία. Η αντίληψη αυτή παγιώθηκε ως πραγματικότητα μέσα από ένα σύνολο σημαντικών αποτυχιών των πολιτικών αυτών τις προηγούμενες δεκαετίες, που είχαν ως αποτέλεσμα την εγκατάλειψη τους και την αλλαγή του προσανατολισμού προς ποιο διεθνοποιημένες πολιτικές. Κυρίαρχοι όροι στην πολιτική ατζέντα του εθνικού κράτους είναι πλέον οι έννοιες της καινοτομίας, της τεχνολογικής εξέλιξης, την διεθνούς αγοράς και της ανταγωνιστικότητας σε διεθνές επίπεδο.

Η χρηματοδότηση των κρατικών προϋπολογισμών από τον εξωτερικό δανεισμό, δεν μειώνει την ικανότητα της κρατικής διαχείρισης, όσο κύρια αυξάνει τον κίνδυνο μεταδοτικότητας των χρηματοοικονομικών κρίσεων. Οι κοινωνικές δαπάνες παρουσιάζουν μια σταθερή αυξητική τάση, κύρια λόγω της απελευθέρωσης των αγορών. Η φορολογική βάση των κρατών αναδιαρθρώνεται, με κύριες κατευθύνσεις την μείωση των επιχειρηματικών φόρων, την αύξηση των φόρων κατανάλωσης, των φόρων στην κοινωνική ασφάλιση και την εργασία. Η κινητικότητα του κεφαλαίου και η ένταξη των πολυεθνικών σε «παγκόσμια δίκτυα παραγωγής και εμπορίου» δεν είναι τόσο ευέλικτα όσο εμφανίζονται. Οι πραγματικές παραγωγικές διαφορές, ο κατακερματισμός των αγορών, η τάση διεθνοποίησης και ένταξης της συνεργασίας ανάμεσα στους τρεις πόλους της παγκόσμιας οικονομίας (ΕΕ, Ιαπωνία και ΗΠΑ), οι διαφορετικές επιχειρηματικές πρακτικές και κουλτούρες, κ.α. αποτελούν στοιχεία ενός κατακερματισμένου παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, όπου η κινητικότητα και η ευελιξία του κεφαλαίου και των παραγωγικών δραστηριοτήτων είναι πολύ μικρότερη και περιορισμένη γεωγραφικά, από όσο προτείνεται από τον Castells.

Οι νέες τεχνολογικές καινοτομίες που εισάγονται στην παραγωγική διαδικασία δίνουν τη δυνατότητα της αποκέντρωσης της παραγωγής και της ιδιοκτησίας. Η συνύπαρξη στοιχείων όπως ο σχεδιασμός, με τα διαφορετικά μέρη της διαδικασίας παραγωγής του προϊόντος, δεν είναι πλέον αναγκαία. Η αλυσίδα της παραγωγής σπάει σε πολύ μικρά μέρη τυποποιημένων παραγωγικών

διαδικασιών, που είναι εύκολο να μεταφερθούν σε άλλο τόπο. Η νέα αυτή δυνατότητα προσφέρει την ευκαιρία για εκμετάλλευση συγκριτικών οικονομικών, πολιτικών και πολιτιστικών πλεονεκτημάτων διαφορετικών χωρών και οικονομιών. Ένα μεγάλο μέρος των παραπάνω τυποποιημένων παραγωγικών διαδικασιών, μεταφέρεται σε χώρες με φτηνό εργατικό κόστος, γεγονός που αποδεικνύεται και από την τάση αποβιομηχάνισης των ανεπτυγμένων κρατών και την αντιστρόφως ανάλογη διόγκωση του τομέα των υπηρεσιών. Ο ανταγωνισμός γίνεται έντονος με αποτέλεσμα να συμπιέζονται οι μισθοί, αφού ένα μέρος της μαζικής παραγωγής μεταφέρεται από τόπο σε τόπο, κάνοντας χρήση των πλεονεκτημάτων της φθηνής εργασίας, των πρώτων υλών, ή άλλων ειδικών ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων. Είναι φανερό ότι σταδιακά το μεγάλο πρόβλημα της καπιταλιστικής παραγωγής κατά την προηγούμενη περίοδο, δηλαδή το αυξημένο κόστος εργασίας, βρίσκει την λύση του. Η μεταφορά ή η απειλή της μεταφοράς μέρους των παραγωγικών δραστηριοτήτων, ή η εφαρμογή ειδικών τεχνικών παραγωγής όπως αυτή της φασόν παραγωγής κατά παραγγελία σε χώρες με φτηνό εργατικό κόστος, συμπιέζει τους μισθούς στις ανεπτυγμένες χώρες, ή τουλάχιστον κάνει αληθοφανές το επιχείρημα του μισθολογικού ανταγωνισμού και της αναγκαιότητας των περικοπών στους μισθούς. Επίσης δείχνει την τάση του κεφαλαίου στην Δύση να αποδεσμευτεί από την υποχρέωση της αναπαραγωγής της εργασίας, αφού όλο και περισσότερο η εργασία μετατρέπεται σε εμπόρευμα το οποίο μισθώνεται με συμβόλαια για συγκεκριμένο έργο και για συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Ο εθνικός χώρος παραμένει σημείο αναφοράς της παγκόσμιας οικονομίας, των επιχειρήσεων και του κεφαλαίου και περισσότερο από όλα της εργασίας. Αυτό φαίνεται μέσα από τα χαρακτηριστικά του νέο – προστατευτισμού, της αύξησης της επιδότησης των επιχειρήσεων, την σημασία της εφαρμογής εθνικών βιομηχανικών και τεχνολογικών πολιτικών σε χώρες όπως οι ΗΠΑ, όπου θεωρείται το λίκνο της ελεύθερης αγοράς και που ταυτόχρονα αποτελεί μια από τις πιο ρυθμισμένες και προστατευμένες αγορές του κόσμου. Οι διαφοροποιήσεις των εθνικών συστημάτων ακόμα και ανάμεσα σε χώρες, όπως οι ΗΠΑ και η Γερμανία, δείχνει ότι η παγκόσμια οικονομία δεν μπορεί παρά να λειτουργεί στην βάση των εθνικών κρατών και των πολιτικών τους επιλογών και να προσδιορίζεται από τους περιορισμούς που θέτουν τα εθνικά σύνορα. Αυτά παραμένουν σημαντικός παράγοντας για την κίνηση της γνώσης και της εμπειρίας και για αυτό το λόγο παίζουν κυρίαρχο ρόλο στην επένδυση σε καινοτομίες και σε τεχνολογία. Η μειωμένη απόδοση στην παραγωγή νέας γνώσης και τεχνολογίας, δεν αποτελεί στοιχείο έλλειψης επενδύσεων από την πλευρά των πολυεθνικών επιχειρήσεων, αλλά ένα «δυσλειτουργικό θεσμικό διακανονισμό των μειωμένης απόδοσης χωρών, όπως το ΗΒ» (Wade, 1996: 85). Το κόστος της μεταφοράς των υλικών και άυλων μέσων για την παραγωγή τεχνολογικών καινοτομιών ανά τον κόσμο σήμερα είναι πολύ μικρότερο από ότι ήταν την δεκαετία του 1960, όμως αυτό δεν έδωσε την απαιτούμενη ώθηση στην εκρίζωση τους από συγκεκριμένες χώρες. Αυτό φανερώνει το πόσο εθνικά προσδιορισμένη είναι η παραγωγή της τεχνολογίας και της τεχνογνωσίας, η οποία τελικά καθορίζεται από κοινωνικούς και πολιτικούς παράγοντες, ανεξάρτητους από τις εξελίξεις στο τομέα των μεταφορών και των τηλεπικοινωνιών (ο.π. 86).

Η ανάπτυξη της τεχνολογικής παραγωγής παρόλο που δημιούργησε ένα νέο πλαίσιο αναφοράς σε μακροοικονομικό και μικροοικονομικό επίπεδο, δεν οδήγησε σε εξαφάνιση του προηγούμενου μοντέλου της μαζικής παραγωγής. Αντίθετα αυτό που παρατηρούμε είναι η συνύπαρξη των δύο αυτών μορφών

παραγωγής, η οποία εκφράζεται μέσα από την έντονη διαφοροποίηση ανάμεσα σε ευέλικτες και μη μορφές του κεφαλαίου. Επίσης, παρατηρείται μια σημαντική αύξηση στην κίνηση του χρηματοοικονομικού κεφαλαίου, σε αντίθεση με την πολύ περιορισμένη δυναμική που χαρακτηρίζει το εμπόριο. Αυτή η έντονη διαφοροποίηση των μορφών του κεφαλαίου που αντικατοπτρίζεται στα κέρδη, συνεπάγεται μια υποβόσκουσα σύγκρουση σε οικονομικό αλλά και πολιτικό επίπεδο στα πλαίσια του κράτους. Από την μια εμφανίζεται μια υπερευέλικτη μορφή κεφαλαίου, που χαρακτηρίζεται από την έντονη διεθνή κινητικότητα και που απαιτεί από το κράτος την περαιτέρω προώθηση της απελευθέρωσης των αγορών. Από την άλλη στο προστατευμένο μέρος των εθνικών οικονομιών, ένας σημαντικός αριθμός μαζικής, βιομηχανικής κυρίως, παραγωγής συνωσιζεται πιέζοντας για τον περιορισμό της υπερευελιξίας της αγοράς και την εισαγωγή περιορισμών στην κίνηση των αγαθών, ώστε να αντιμετωπίσει τον αυξανόμενο ανταγωνισμό που μειώνει τα κέρδη της.

Σήμερα η παρεμβατική πολιτική του κράτους καθορίζεται από την αυξανόμενη σημασία της διεθνούς αγοράς. Η άσκηση ελέγχου στην οικονομία, αγγίζει τα όρια του αδύνατου, αφού η κινητικότητα του κεφαλαίου και η έλλειψη εσόδων για την χρηματοδότηση του κράτους πρόνοιας το αποδυναμώνουν. Η απώλεια της αυτονομίας στην χάραξη της εσωτερικής οικονομικής δραστηριότητας, οδήγησε στην σύνδεση του εγχώριου επιπέδου ζωής με την διεθνή ανταγωνιστικότητα. Ουσιαστικά, ο Castells έρχεται να ταυτιστεί με τον Brenner και τον Cerny, περιγράφοντας το πως πλέον η διεθνής αγορά καθορίζει την εσωτερική οικονομική δραστηριότητα μιας εθνικής αγοράς. Στα πλαίσια της «νέας πλανητικής πληροφοριακής οικονομίας» ο ρόλος του είναι δευτερεύον, με την παρέμβαση του να είναι επικουρική και βοηθητική. Αυτή η παρέμβαση, εξαντλείται κύρια στην προσπάθεια του εθνικού κράτους να φορολογήσει τις επιχειρήσεις, προσπαθώντας να προσαρμόσει τις μεθόδους άσκησης ελέγχου στα έσοδα του κεφαλαίου, στις νέες τακτικές της κεφαλαιακής κινητικότητας. Συνολικά, για τον Castells, η κρατική πολιτική κατέχει ένα ρυθμιστικό και παρεμβατικό ρόλο, οποίος σταθερά μειώνεται, με αποτέλεσμα να χάνει τον παραδοσιακό ισχυρό του ρόλο, τόσο στον τομέα της οικονομίας, όσο και σε άλλους τομείς που περιγράφονται παρακάτω.

Για τον Castells, κρατική πολιτική, προσπαθεί μάταια να ισορροπήσει ανάμεσα στην διεθνοποίηση των αγορών και την άσκηση των παραδοσιακών λειτουργιών του, τις οποίες κληρονόμησε από την περίοδο της κυριαρχίας του κεϋνσιανού κράτους πρόνοιας και του ψυχροπολεμικού κλίματος. Οι προνοιακές πολιτικές συνεχίζουν να εφαρμόζονται μέχρι και σήμερα, όμως υπό το καθεστώς των μειούμενων φορολογικών εσόδων που ωθούν στον διεθνή δανεισμό και την όλο και μεγαλύτερη εξάρτηση των εθνικών οικονομιών από τον εξωτερικό δανεισμό.

Τομείς της αποκλειστικής αρμοδιότητας του κράτους, όπως οι παραδοσιακές έννοιες της άσκησης νόμιμης βίας και της ικανότητας παρακολούθησης των πολιτών του, τίθενται σε αμφισβήτηση από την ανάπτυξη της τεχνολογίας. Η ψυχροπολεμική παράδοση των κλειστών εθνικών κρατών, τα οποία κατέχουν αυτονομία όσο αφορά την αμυντική τους πολιτική, σήμερα δεν είναι δυνατό να εφαρμοστεί. Η αυξημένη χρήση της τεχνολογίας στους αμυντικούς εξοπλισμούς και η διάχυση της τεχνολογίας αυτής σε πολλά κράτη οδηγούν, σε αυτό που ο Castells ονομάζει, «αναγκαστική συνεργασία», η οποία αλλάζει το χαρακτήρα της έννοιας της κυριαρχίας του εθνικού κράτους.

Η έννοια της «αναγκαστικής συνεργασίας» κυριαρχεί και σε άλλους τομείς της λειτουργίας του κράτους. Όπως για όλους τους αναλυτές της κατηγορίας αυτής, η κρατική πολιτική χαρακτηρίζεται από την εισαγωγή ιδιωτικών δρώντων, τόσο όσο αφορά την χάραξη της, όσο και την υλοποίηση της. Ο κρατικός μηχανισμός μετατρέπεται σταδιακά σε ένα συνδυασμό κρατικών και ιδιωτικών παραγόντων, η έλλειψη των οποίων δεν επιτρέπει στο εθνικό κράτος να λειτουργήσει. Το εθνικό κράτος, ως ένα «μέρος ενός ευρύτερου δικτύου δύναμης» συνεχίζει να υπάρχει και να παρεμβαίνει, μόνο που τώρα πια η παραδοσιακή εικόνα ενός δομημένου και κλειστού κυκλώματος, καθώς και η άμεση συνάφεια ανάμεσα στο κράτος και το έθνος, παύει να υπάρχει.

Ο βαθμός της ελευθερίας χάραξης οικονομικής πολιτικής των κυβερνήσεων περιορίζεται δραματικά, με τον προϋπολογισμό τους εγκλωβισμένο ανάμεσα σε παλαιές πρακτικές και την σύγχρονη αυξανόμενη κινητικότητα του κεφαλαίου. Η ένταξη των πολυεθνικών σε «παγκόσμια δίκτυα» παραγωγής και εμπορίου, κάνουν ακόμα πιο δύσκολο τον κυβερνητικό έλεγχο πάνω στην οικονομία, αφού χάνεται η ικανότητα της συγκέντρωσης εσόδων από την φορολόγηση των εν λόγω επιχειρήσεων (π.χ. λόγω της δυνατότητας μεταφοράς των κερδών τους). Άρα, «ένα από τα τελευταία θεωρία του έθνους – κράτους διαμορφώνεται στον κυβερνο – λογιστικό χώρο ανάμεσα σε φορολογικούς ελεγκτές και εξειδικευμένους δικηγόρους» (Castells, 1997(2): 246-7). Ουσιαστικά η εξάρτηση των εθνικών οικονομιών από τις διεθνείς χρηματοδοτικές αγορές, με τον κατ' ανάγκη εξωτερικό δανεισμό τους, δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την δημοσιονομική κρίση του έθνους – κράτους και κατ' επέκταση την μείωση της ισχύος του.

Η τάση του κεφαλαίου για αποδέσμευση από τον κρατικό έλεγχο που ξεκίνησε από την δεκαετία του 1970 με τις πολυεθνικές και αργότερα με την ανάπτυξη της τεχνολογίας και των επικοινωνιών, είχε ως αποτέλεσμα την αναδιάρθρωση των περιοχών του. Αυτό δεν σημαίνει ότι χάνει όλα αυτά τα στοιχεία που βασίζονται στον τόπο, για την παραγωγή της υπεραξίας. Η τάση της παγκοσμιοποίησης είναι πιθανότατα, μια μικρή μεταβατική περίοδος που συνδέεται με την αναδιάρθρωση της παγκόσμιας παραγωγής. Έτσι το κεφάλαιο δεν δημιουργεί ένα «αυτόνομο χώρο κινήσεων», όπως υποστηρίζει ο Castells, αλλά μια αναδιάρθρωση των χώρων του (Brenner 1999: 64). Η αναδιάρθρωση των τοπικών επιπέδων (redeterritorialization) πρέπει να ιδωθεί ως μια προσπάθεια των καπιταλιστικών επιχειρήσεων να καταστρατηγήσουν και να αναδιαρθρώσουν τα οργανωμένα εθνικά συστήματα κοινωνικών, οικονομικών, εργασιακών, κ.α. σχέσεων. Η πραγματικότητα αυτή δεν σημαίνει υπερκινητικότητα ή εξάλειψη του χώρου. Τις περισσότερες φορές η υποβάθμιση των εθνικών κανόνων και η μεταφορά του κεφαλαίου σε νέους τόπους οδηγεί στην ενδυνάμωση αυτών και την εισαγωγή νέων κανόνων από το εθνικό κράτος. Την απορύθμιση της δεκαετίας του 1980, ακολούθησε μια διαδικασία ρύθμισης που στόχευε στην προώθηση της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης, αποτέλεσμα της πολιτικής πολλών κυβερνήσεων. Η τάση αναδιάρθρωσης του κράτους (όσο αφορά και το χώρο) έχει ως στόχο όχι μια αμυντική πολιτική, αλλά την δημιουργία νέων χώρων ρύθμισης που θα οργανώσουν και θα προωθήσουν την παγκοσμιοποίηση. Σήμερα το κόστος της μεταφοράς χρήματος μειώνεται (λόγω της τεχνολογίας), όμως το κόστος άσκησης πίεσης για εξασφάλιση των αναγκαιών εγγυήσεων για απόδοση της επένδυσης ή αποπληρωμή των δανείων παραμένει υψηλό (Erstein, 1996: 216-7).

Τεκμήριο της αποδυνάμωσης της κρατικής ισχύος, αποτελεί η αδυναμία κάλυψης των αναγκαιών πόρων του κοινωνικού κράτους. Η εξάρτηση των κρατών

από τις διεθνείς αγορές και τις πολυεθνικές επιχειρήσεις, κάνει δύσκολη την επιβολή διαφορετικών κοστών και ρυθμίσεων ανά χώρα. Η δυνατότητα των επιχειρήσεων να εγκαθίστανται οπουδήποτε, δίχως να περιορίζονται από τον χώρο και ταυτόχρονα να είναι σε επαφή με την παγκόσμια αγορά μέσω των παγκόσμιων δικτύων, τους δίνει την δυνατότητα να ασκούν καθοδική πίεση στα κοινωνικά κόστη που πρέπει να καλύψουν. Οι εναλλακτικές δυνατότητες του κράτους για την αποφυγή αυτού του κινδύνου (κύρια μέσω της αύξησης της παραγωγικότητας και της επιβολής μέτρων προστατευτισμού) σήμερα πλέον δεν ισχύουν, αφού ο προστατευτισμός απορρίπτεται από την αγορά και τις διεθνείς συμβάσεις για τις εμπορικές συναλλαγές (π.χ. συμφωνίες του ΠΟΕ) και η χαμηλή παραγωγικότητα μπορεί να αυξηθεί ταχύτατα. Άρα η κάλυψη των αυξανόμενων αναγκών των προνοιακών συστημάτων, σε μια περίοδο παγκοσμιοποίησης είναι αδύνατη μέσα από παραδοσιακές μεθόδους. Αν και προς το παρόν η κυρίαρχη τάση ωθεί προς την μείωση των κοινωνικών παροχών, η μόνη ικανή (αλλά και μη ορατή στο άμεσο μέλλον) λύση είναι η διαμόρφωση ενός «παγκόσμιου κοινωνικού συμβολαίου» σε άμεση σύνδεση με τις συμφωνίες για τους δασμούς, για να μπορέσουν να επιβιώσουν τα πιο «γενναιοδώρα κοινωνικά συστήματα». Για τον Castells (1997(2): 254) το κράτος «έχει χάσει το μεγαλύτερο μέρος της οικονομικής του δύναμης, παρόλο ότι κατέχει ακόμα μερική ρυθμιστική ικανότητα και σχετικό έλεγχο στα αντικείμενα του».

Όσο αφορά τον ρόλο του κράτους και την δημοσιονομική του κρίση, αυτή συνδέεται άμεσα με την μείωση των παγκόσμιων ρυθμών ανάπτυξης μετά τις αρχές της δεκαετίας του 1970. Η υπόθεση περί της αδυναμίας της κρατικής διαχείρισης σχετίζεται άμεσα με το επιχείρημα της Weiss (1999: 199) αλλά και άλλων (Helleiner, 1999, Krasner, 1999, κ.α.), δηλαδή ότι συνηθίζεται να προβάλλεται υπερβολικά η ικανότητα της κρατικής δημοσιονομικής διαχείρισης της περιόδου πριν το 1970, ώστε να εμφανίζεται αδύναμο το κράτος και η πολιτική του παρέμβαση σήμερα. Όμως σε αυτή την περίπτωση δεν λαμβάνονται υπόψη οι διαφορετικοί ρυθμοί ανάπτυξης της παγκόσμιας οικονομίας της τότε και της σύγχρονης περιόδου. Επίσης δεν λαμβάνεται υπόψη ότι η σχέση μεταξύ χρηματοοικονομικών κινήσεων και αποδυνάμωσης του κράτους σε παλαιότερες εποχές διεθνοποίησης δεν υπήρχε, απλά για το λόγο ότι, ο εθνικός μακροοικονομικός σχεδιασμός ήταν μια έννοια άγνωστη τότε (Helleiner, 1999: 148).

Άμεσα συσχετισμένο με την δημοσιονομική κρίση είναι και το επιχείρημα του Castells η αποδυνάμωση της κρατικής ικανότητας διαχείρισης είναι ένα άμεσο αποτέλεσμα της αδυναμίας κάλυψης των αυξανόμενων αναγκών του κοινωνικού κράτους. Το γεγονός αυτό αποδίδεται στην αυξανόμενη κινητικότητα και ευελιξία του κεφαλαίου και των επιχειρήσεων, όπου μπορούν να μετακινηθούν με ευκολία ανά τις αγορές, εκβιάζοντας ουσιαστικά την μείωση της φορολόγησης και των κοινωνικών κοστών που καλούνται να καλύψουν. Το κράτος σήμερα εμφανίζει προβλήματα στην αντιμετώπιση των αυξανόμενων αναγκών των προνοιακών συστημάτων. Αυτά τα προβλήματα συνδέονται, όπως και προηγούμενα ειπώθηκε, με την μείωση των ρυθμών ανάπτυξης παγκόσμια. Η κινητικότητα τόσο του κεφαλαίου αλλά πολύ περισσότερο των παραγωγικών μονάδων των επιχειρήσεων, δεν είναι αυτή που ο Castells υποθέτει. Η συγκέντρωση των υψηλής προστιθέμενης αξίας παραγωγικών δραστηριοτήτων στις ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης, ο ρόλος της κρατικής πολιτικής στην προώθηση και την προστασία των εθνικών επιχειρήσεων, το επίπεδο εξειδίκευσης και η παραγωγικότητα του εργατικού δυναμικού, κ.α. αποτελούν στοιχεία περιοριστικά

στην κινητικότητα που ο Castells προϋποθέτει για να δικαιολογήσει την μείωση της ικανότητας του κράτους να στηρίξει τα προνοιακά συστήματα. Άλλωστε οι κατά τόπους έντονες διαφοροποιήσεις των επιπέδων φορολόγησης που παρατηρούνται ανάμεσα στις ανοιχτές οικονομίες φανερώνουν ότι,

«Η επίδραση της παγκοσμιοποίησης στην οικονομική διαχείριση είναι μεν αληθινή αλλά δευτερεύουσα: λειτουργώντας μέσα από επιχειρήματα περί “καλής πρακτικής”... και αναδυόμενες ομάδες πίεσης ανάμεσα στις ελίτ της χάραξης πολιτικής» (Cable, 1999: 34).

Οι αυξανόμενες ανάγκες του κοινωνικού κράτους, είναι εμφανείς από την σταθερά αυξητική τάση των δημοσίων δαπανών για το κοινωνικό κράτος. Το γεγονός αυτό συνδέεται άμεσα με την σύγχρονη τάση απελευθέρωσης των αγορών στο εξωτερικό εμπόριο. Τα φορολογικά έσοδα του κράτους εμφανίζουν συνολικά μια αύξηση. Όσο αφορά την σύνθεση των εσόδων του από την φορολογία, παρατηρείται μια τάση αύξησης της συμμετοχής της εργασίας (άμεση αλλά και έμμεση μέσω της αύξησης των φόρων κατανάλωσης) με αντίστοιχη μείωση της συμμετοχής του κεφαλαίου. Υπό το πρίσμα του προηγούμενου επιχειρήματος περί της όχι και τόσο εύκολης (όσο υποτίθεται από τον Castells) κίνησης του κεφαλαίου και των παραγωγικών μονάδων, η μείωση της συμμετοχής του κεφαλαίου στο κοινωνικό κράτος και κατ' επέκταση τα προβλήματα που εμφανίζει στην κάλυψη των αναγκών του, φανερώνουν την προσπάθεια των εθνικών κεφαλαίων να αυξήσουν τα κέρδη τους μέσα από την περικοπή του κόστους εργασίας και το πέρασμα όλο και μεγαλύτερου μέρους του φορολογικού βάρους στην εργασία (υπό συνθήκες χαμηλών ρυθμών ανάπτυξης) και υπό την δικαιολογία της διεθνούς ανταγωνιστικότητας. Άρα το νέο στοιχείο των σύγχρονων εθνικών οικονομιών, όπως ειπώθηκε και αλλού, είναι η απροθυμία το κεφάλαιο να καλύψει τις ανάγκες για κοινωνική προστασία, κάνοντας χρήση της «απειλής της φυγής προς τα έξω» και την τοποθέτηση του σε βραχυπρόθεσμες επενδύσεις.

Ανακεφαλαιώνοντας, ο Castells υποστηρίζει ότι οποιαδήποτε απόπειρα της κρατικής πολιτικής να παρέμβει αποτελεσματικά στην σύγχρονη πραγματικότητα αποτυγχάνει για δύο κύριους λόγους: την αύξηση της κίνησης του κεφαλαίου και την αδυναμία χρηματοδότησης του κράτους πρόνοιας. Η αύξηση της κίνησης του κεφαλαίου και η σταδιακή απελευθέρωση του, από τους περισσότερους περιορισμούς της κεϋνσιανής περιόδου, έχει σημαντικές συνέπειες στην ικανότητα του εθνικού κράτους και των μηχανισμών του, να φορολογεί το κεφάλαιο. Όπως εξηγεί ο Castells, η διεθνοποίηση του κεφαλαίου και η κίνηση του εντός υπερεθνικών δικτύων, σημαίνει για το κράτος την -όλο και μεγαλύτερη- αδυναμία ελέγχου και φορολόγησης του. Αυτή η αδυναμία ωθεί το κράτος προς την αναζήτηση πόρων από τον διεθνή δανεισμό, γεγονός που αυξάνει σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό την εξάρτηση του από τις διεθνείς αγορές. Τα μειωμένα φορολογικά έσοδα, έχουν ως συνέπεια την αδυναμία του εθνικού κράτους να καλύψει τις αναγκαίες δαπάνες του κράτους πρόνοιας. Από την άλλη μεριά, η αυξημένη κινητικότητα του κεφαλαίου και των επιχειρήσεων (πολυεθνικές), συνεπάγεται ότι το κεφάλαιο σταδιακά αποφεύγει την κάλυψη της αναπαραγωγής της εργασίας και τα κοινωνικά κόστη που κάλυπτε στα πλαίσια του κεϋνσιανού κράτους των προηγούμενων δεκαετιών. Παρόλη την τάση μείωσης των φορολογικών εσόδων, το κράτος πρόνοιας και οι παροχές του, παραμένουν κυρίαρχη πολιτική πρακτική.

Απέναντι σε αυτή την άποψη που διατυπώνει ο Castells για τα όρια της ικανότητας του κράτους να παρέμβει αποτελεσματικά, κατά τα πρότυπα της

κεϋνσιανής περιόδου, προβάλλονται σημαντικές αντιρρήσεις. Πολλοί υποστηρίζουν ότι αυτό που παρατηρείται σήμερα, δεν είναι τόσο η αποδυνάμωση του εθνικού κράτους υπό το βάρος της παγκοσμιοποίησης, αλλά μια τάση αναδιάρθρωσης των λειτουργιών του και απελευθέρωσης των αγορών του. Η απελευθέρωση αυτή είναι αποτέλεσμα πολιτικών επιλογών και αποφάσεων των δύο προηγούμενων δεκαετιών, καθώς και της παρατεταμένης ύφεσης της παγκόσμιας οικονομίας. Το επιχείρημα ότι η τεχνολογία δημιουργεί τις προϋποθέσεις αύξησης της κίνησης του κεφαλαίου και απώλεια ελέγχου για το κράτος έρχεται σε αντίθεση με την πραγματικότητα, μιας και σε παλαιότερες περιόδους το κράτος δεν ήταν αρκετά αποτελεσματικό στο να ελέγξει τις κινήσεις του κεφαλαίου. Όπως παρατηρεί ο Erstein (1996: 214), το γεγονός ότι ο βαθμός ολοκλήρωσης των αγορών βραχυπρόθεσμου κεφαλαίου δεν είναι μεγαλύτερος από ότι στις αρχές του αιώνα, σημαίνει ότι ο υποτιθέμενος καιρίος ρόλος της τεχνολογίας στην ενδυνάμωση των διεθνών χρηματοοικονομικών αγορών αποτελεί ένα μύθο, που αποκρύπτει την πραγματική αιτία που δεν είναι άλλη από την πολιτική. Άλλωστε σε πολλές περιπτώσεις η τεχνολογία της πληροφορίας αυξάνει την ικανότητα ελέγχου του κράτους στο χρηματοοικονομικό τομέα. Για παράδειγμα, οι κανονισμοί που η αμερικανική κυβέρνηση θέσπισε κατά του ξεπλύματος χρήματος και στη συνέχεια ακολούθησαν και άλλες χώρες, όπου αύξησαν την ικανότητα ελέγχου, αφού, οι ηλεκτρονικές κινήσεις κεφαλαίων αφήνουν ίχνη που δεν αφήνει η χρήση μετρητών (Helleiner, 1999: 141). Όπως παρατηρεί ο Helleiner,

«Εκεί που οι κυβερνήσεις στα μεσοπολεμικά χρόνια αναγκαζόντουσαν να ανοίγουν την αλληλογραφίες στην αναζήτηση τους για παράνομες κινήσεις χρήματος, για τις κυβερνήσεις σήμερα χρειάζεται μόνο ο έλεγχος των συστημάτων ηλεκτρονικών πληρωμών τα οποία αυξανόμενα κυριαρχούν στην βιομηχανία των χρηματοοικονομικών υπηρεσιών» (ο.π. 140).

Οι μεταφορές εντολών και χρημάτων γίνονται σε μεγάλο βαθμό μέσα από συγκεκριμένα δίκτυα σε δύο το πολύ χώρες²⁹, γεγονός που αποδεικνύει όχι μόνο ότι μπορούν να ελεγχθούν αλλά και ότι οι χρηματαγορές χαρακτηρίζονται από γεωγραφική συγκέντρωση (Weiss, 1999: 141). Η αυξανόμενη κινητικότητα του κεφαλαίου ανά τον κόσμο, δεν είναι αποτέλεσμα της τεχνολογίας, αλλά της πολιτικής απελευθέρωσης της κίνησης κεφαλαίου που τα ίδια τα κράτη εφάρμοσαν και της θέσπισης υπερεθνικών καθοδηγητικών μηχανισμών που περιορίσαν το φόβο παγκόσμιων κρίσεων.

Σύμφωνα με τους Sassen (1991) και Thrift (1994), η χρηματοοικονομική διεθνοποίηση έχει εντείνει την σημαντικότητα του γεωγραφικού χώρου. Η κινητικότητα του κεφαλαίου χαρακτηρίζεται από την ταυτόχρονη συγκέντρωση της δραστηριότητας σε λίγα σημαντικά χρηματοοικονομικά κέντρα, με κυρίαρχα,

²⁹ Τα δίκτυα των συστημάτων πληρωμών μέσα από τα οποία μετακινούνται διεθνώς κεφάλαια διαφέρουν κατά πολύ από τα υπόλοιπες κινήσεις πληροφοριών, αφού κατά 95% περίπου όλων των μετακινήσεων δολαρίου περνούν μέσα από δίκτυο CHIPS με βάση τις ΗΠΑ. Εξίσου σημαντικό είναι και το δίκτυο SWIFT, το οποίο μεταδίδει τις εντολές για εκτέλεση των περισσότερων ηλεκτρονικών εντολών πληρωμής και μεταφοράς χρήματος οι οποίες γίνονται μέσα από το δίκτυο CHIPS και το δίκτυο FEDWIRE, το οποίο διαχειρίζεται σχεδόν όλες της εγχώριες αμερικανικές συναλλαγές. Ως δείγμα της ικανότητας ελέγχου των δικτυακών κινήσεων του κεφαλαίου, οι μεγάλες οικονομικές δυνάμεις πίεσαν το δίκτυο SWIFT να αποστείλει μήνυμα σε όλους τους πελάτες του στις 30 Ιουλίου 1992, ζητώντας αναλυτικά στοιχεία της ταυτότητας των πελατών και των αποδεκτών των παραγγελιών (Helleiner, 1999: 140).

αυτό της Νέας Υόρκης και του Λονδίνου. Το φαινόμενο αυτό δεν εξηγείται μόνο λόγω της ανάγκης ύπαρξης ενός κεντρικού συστήματος πληρωμών, αλλά και από το γεγονός ότι οι αγορές βασίζονται σε ένα σύνολο υπηρεσιών (πληροφορικής, νομικές, πολιτιστικές) που παρέχονται καλύτερα μέσα από ένα συγκεντρωποιημένο γεωγραφικό χώρο. Αυτός ο συγκεντροποιημένος χώρος εξασφαλίζει στα κράτη μια σημαντική ικανότητα παρέμβασης και ελέγχου ή ρύθμισης (Helleiner, 1999: 141).

Ο τρίτος κατά σειρά παράγοντας, όπου σύμφωνα με τον Castells, αποτελεί μέσο μείωσης της κρατικής δύναμης είναι η παγκοσμιοποίηση των ηλεκτρονικών μέσων επικοινωνίας. Ένα από τα παραδοσιακά «όπλα» του κράτους αποτελούσε ο έλεγχος που ασκούσε επάνω στην πληροφόρηση και κατ' επέκταση στην κοινή γνώμη. Σύμφωνα με τον Castells (1997α: κεφ. 5), αυτή η ικανότητα του κράτους χάνεται μέσα από την τεχνολογική διαφοροποίηση και την ανάπτυξη τεράστιων ιδιωτικών δικτύων. Η αλλαγή της ταχύτητας και του μεγέθους της μετακινούμενης πληροφορίας σε συνδυασμό με την διεθνοποίηση της ταυτότητας των μέσων, αφαιρούν από τον κρατικό ρόλο ένα πολύτιμο και παραδοσιακό «όπλο» επιρροής και καθοδήγησης της κοινής γνώμης. Το επιχείρημα του Castells φαίνεται λογικό. Η ανάπτυξη των μεγάλων διεθνών δικτύων ειδήσεων έσπασε το μονοπώλιο των εθνικών δικτύων στην πληροφόρηση. Η διαδικασία συγκρότησης τους όμως βασίστηκε στην πολιτική απελευθέρωσης που το ίδιο το έθνος – κράτος, σε όλο το Δυτικό κόσμο, εφάρμοσε τις δεκαετίες του 1980 και του 1990. Η συγκρότηση μεγάλων δικτύων πληροφόρησης διαμορφώνεται μέσα από την κυριαρχία των πολιτικών της απορύθμισης και της φιλελευθεροποίησης των εθνικών αγορών και σίγουρα όχι μέσα από τις σύγχρονες τεχνολογικές ανακαλύψεις. Στην ουσία το ίδιο το κράτος - έθνος με τις πολιτικές του, ανέλαβε, υλοποίησε και εκχώρησε τα κρατικά μονοπώλια της πληροφόρησης και των επικοινωνιών σε ιδιώτες, όπως έκανε ή κάνει ακόμα και σήμερα σε ένα μεγάλο αριθμό άλλων αγορών.

Η ανάπτυξη και διαφοροποίηση της τεχνολογίας των επικοινωνιών δημιούργησε ένα σύνολο νέων μέσων πληροφόρησης και διακίνησης πληροφοριών, όπου άλλα είναι παγκόσμια σε εμβέλεια και άλλα εξειδικευμένα και τοπικά. Η πεποίθηση ότι η διεθνοποίηση των μέσων αδυνατεί την ικανότητα του κράτους – έθνους να ελέγξει την προβαλλόμενη πληροφορία προς τον πολίτη, δεν ευσταθεί όταν την ίδια στιγμή της διαμόρφωσης των παγκόσμιων δικτύων, αναπτύσσονται ένα σύνολο τοπικών μέσων, που χρησιμοποιούν την εθνική γλώσσα, ή ακόμα και τοπικές διαλέκτους. Οι εθνικές κυβερνήσεις είναι ικανές να ελέγξουν έως ένα βαθμό το τι μεταδίδεται, όπως για παράδειγμα στην Κίνα, ελέγχοντας την παραγωγή και διάθεση δορυφορικών κεραιών, ή ελέγχοντας τις θέσεις, το εύρος ζώνης και την θέση εκπομπής ραδιοφωνικών σταθμών, ασύρματων τηλεφώνων και τηλεοπτικών σταθμών (Cable: 1999: 32). Οι τεχνολογίες της κρυπτογράφησης αναπτύσσονται διαρκώς με στόχο την προστασία των συμφερόντων των κυβερνήσεων, των δικαιωμάτων της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και των δικτύων ηλεκτρονικών υπολογιστών. Αναπτύσσονται νέες τεχνικές παρακολούθησης και επιτήρησης των ηλεκτρονικών μέσων μαζικής επικοινωνίας με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τις δορυφορικές παρακολουθήσεις των κινητών ή ασύρματων τηλεφώνων ή τις δορυφορικές φωτογραφίες. Θεσμικά εισάγονται νέοι κανονισμοί λογοκρισίας, π.χ. στις ΗΠΑ για την χρήση του διαδικτύου ή για το μπλοκάρισμα συγκεκριμένων συχνοτήτων και σταθμών. Ακόμα και στις περιπτώσεις όπου η παρουσιάζονται φυσικά εμπόδια στην άσκηση κρατικού ελέγχου, ή αυτός είναι αδύνατος να επιβληθεί μέσα από την χρήση των παραπάνω τεχνολογικών ή θεσμικών μέσων, εφαρμόζεται αυτό που ο Cable

(1999: 33) ονομάζει «πολιτισμική κινητοποίηση» (cultural mobilization), δηλαδή την χρήση πολιτισμικών, εθνικιστικών και άλλων χαρακτηριστικών για να αποκλειστεί το ξένο ή επικίνδυνο υλικό, όπως για παράδειγμα συμβαίνει στους μουσουλμάνους, χριστιανούς και ινδουιστές φονταμενταλιστές ή φανατικούς.

Τα παραδείγματα και οι τεχνικές της παρέμβασης του έθνους – κράτους στο σύστημα των επικοινωνιών δείχνουν ότι έχει ακόμα την ικανότητα να ελέγχει μεγάλο μέρος της ροής πληροφοριών, γεγονός που δεν επιβεβαιώνει την υπόθεση του Castells. Χρησιμοποιώντας την σύγχρονη τεχνολογία αλλά και άλλες μορφές ελέγχου, όπως την θρησκεία και τον εθνικισμό, καταφέρνει να ελέγχει σε μεγάλο βαθμό το σύστημα επικοινωνιών και τα μεταδιδόμενα στοιχεία. Άλλωστε, ποτέ η κρατική λογοκρισία και ο κρατικός έλεγχος δεν ήταν απόλυτα αποτελεσματικός.

Σύμφωνα με το Castells, η παραδοσιακή ικανότητα κρατικού ελέγχου στις αναμεταδιδόμενες εικόνες, τις ιδέες και την κοινή γνώμη, μέσω του ελέγχου των επικοινωνιών και της πληροφορίας χάνεται. Αυτό είναι αποτέλεσμα της παγκοσμιοποίησης και της αλληλοδιαπλοκής της ιδιοκτησίας των μέσων, της ευελιξίας και της διαβρωτικότητας της τεχνολογίας και τέλος, της αυτονομίας, της διαφοροποίησης και της διάχυσης των μέσων (Castells, 1997(1): κεφ. 5). Ως τέτοιο παράδειγμα προβάλλει αυτό των ΗΠΑ, όπου όπως υποστηρίζει σε λιγότερο από μια δεκαετία ο ασφυκτικός κρατικός έλεγχος στα μέσα χάθηκε. Αυτό ήταν αποτέλεσμα της διαφοροποίησης που προσέφερε η τεχνολογία και κατ'επέκταση από την επιχειρηματική γιγάντωση των μέσων μέσα από την ιδιωτικοποίηση των κρατικών μονοπωλίων. Από την μια πλευρά η παγκοσμιοποίηση και από την άλλη ο τοπικισμός των μέσων επικοινωνίας και ενημέρωσης, σε συνδυασμό με την «από-εθνικοποίηση» και την «από-στατικοποίηση» της πληροφορίας, ως δύο τάσεις αδιαίρετες, συνέβαλλαν στο να αυξηθεί η ικανότητα επιρροής των παραπάνω μέσων, τόσο ώστε να απειλούν ή να καταρρίπτουν το μονοπώλιο που μέχρι πρόσφατα το κράτος διέθετε (Castells, 1997(2): 259). Στην περίπτωση των ΗΠΑ (η οποία βρίσκει όμοια παραδείγματα και σε πολλές άλλες χώρες οι οποίες εφάρμοσαν την ίδια πολιτική απελευθέρωσης της συγκεκριμένης αγοράς), αυτό που συνέβη ήταν η μετάβαση από τα κρατικά μονοπώλια της πληροφόρησης στα ιδιωτικά μονοπώλια. Αυτό γιατί το σύνολο των αμερικανικών μέσων σήμερα είναι ιδιοκτησία το πολύ δέκα μεγάλων ιδιοκτητών. Η τάση της μονοπωλίας των μέσων της πληροφόρησης ανά τον κόσμο είναι πραγματική. Επίσης πραγματικά είναι και τα αποτελέσματα της, αφού είναι αμφισβητήσιμο το αν και κατά πόσο η ιδιωτικοποίηση αυτή προσέφερε στο πλουραλισμό της ενημέρωσης και ήρθε σε σύγκρουση με την κρατική πολιτική και εξουσία³⁰. Η απώλεια του ελέγχου του μονοπωλίου της ενημέρωσης και πληροφόρησης των πολιτών (γεγονός που αποδίδεται στην ανάπτυξη της τεχνολογίας της πληροφορίας), σε συνδυασμό με την ανάπτυξη μεγάλων ιδιωτικών μονοπωλίων ενημέρωσης, είχε ως αποτέλεσμα την αποδυνάμωση ενός κεντρικού μηχανισμού άσκησης πολιτικής, ή αλλιώς την «αποστατικοποίηση» και την «αποεθνικοποίηση» της πληροφορίας.

Τέλος, η τάση παγκοσμιοποίησης του εγκλήματος, είναι ένας επιπλέον παράγοντας περιορισμού της δύναμης του κράτους. Η τάση αυτή αλλάζει τις διαδικασίες διακυβέρνησης, καθώς παραλύει το κράτος πολύπλευρα. Το νέο στοιχείο, δεν είναι η ήδη υπαρκτή διακρατική ανάπτυξη του εγκλήματος και της επιρροής του στην πολιτική, αλλά η διαμόρφωση «παγκόσμιων συνδέσμων οργανωμένου εγκλήματος». Απόρροια αυτών των συνδέσμων, είναι η διάβρωση των

³⁰ Βλέπε, Klinenberg Eric, 2003, «Δέκα Αφεντικά για τα Αμερικανικά Media!», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 26-27/4/2003.

ανώτερων επιπέδων της κρατικής διοίκησης, η εισαγωγή του παράγοντα της καταπολέμησης (ή της αποφυγής καταπολέμησης) του οργανωμένου εγκλήματος στις διεθνείς διπλωματικές σχέσεις κρατών, όπως για παράδειγμα, στις σχέσεις των ΗΠΑ με τις Λατινοαμερικάνικες χώρες. Επίσης, ο μεγάλος όγκος του παράνομου χρήματος που διακινείται στις κεφαλαιαγορές, είναι ικανός να αποσταθεροποιήσει ολόκληρες οικονομίες, γεγονός που συνεπάγεται ότι μια οικονομική πολιτική πρέπει να λαμβάνει πλέον υπόψη της αυτή τη πραγματικότητα στο σχεδιασμό της πολιτικής του. Η οικονομική πολιτική ενός κράτους, περιορίζεται όλο και περισσότερο από την διάβρωση των ανώτερων επιπέδων της δημόσιας διοίκησης και την ανάγκη για καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος στις διεθνείς διπλωματικές σχέσεις. Οι μεγάλοι όγκοι του παράνομου κεφαλαίου που διακινούνται στις διεθνείς αγορές, προσδιορίζουν ένα επιπλέον παράγοντα που καθορίζει και περιορίζει, τόσο την εσωτερική κρατική πολιτική, όσο και την αναγκαστική συνεργασία των κρατών για την αντιμετώπιση του. Είναι αναμφισβήτητο γεγονός ότι το οργανωμένο έγκλημα και η τρομοκρατία είναι ικανά να διαμορφώνουν διεθνικά δίκτυα δράσης και κίνησης, όπως επίσης πραγματικότητα είναι η χρήση τους στο καθορισμό των σχέσεων ανάμεσα στα κράτη. Η διεθνοποίηση τέτοιων δικτύων γεννά νέα προβλήματα για την ασφάλεια του έθνους κράτους, που όμως δεν μπορούν να δικαιολογήσουν από μόνα τους το επιχείρημα για τον περιορισμό σε μεγάλο βαθμό της αυτονομίας της πολιτικής ικανότητας του κράτους – έθνους.

Η κρατική πολιτική οριοθετείται πλέον από την ύπαρξη άλλων ιδιωτικών δρώντων. Η επιτυχία της εξαρτάται από την συμμετοχή τους στην πολιτική πρακτική. Όπως σε όλους τους συγγραφείς αυτής της κατηγορίας, η κρατική πολιτική είναι αδύνατο να δράσει από μόνη της και να έχει θετικά αποτελέσματα. Το παραδοσιακό προνόμιο του εθνικού κράτους στην άσκηση νόμιμης βίας, αναθεωρείται στην σύγχρονη περίοδο, θέτοντας καινούργια όρια στην αμυντική πολιτική του. Η αυξημένη εξάρτηση των αμυντικών εξοπλισμών από την τεχνολογία, η οποία με την σειρά της βασίζεται σε μια αλυσίδα παραγωγής που ξεπερνά τα όρια της εθνικής παραγωγής, επιβάλλει στο εθνικό κράτος ένα είδος αναγκαστικής συνεργασίας με άλλα κράτη παραγωγούς των τεχνολογιών αυτών. Αυτή η τάση για αυξημένη συνεργασία στα πλαίσια της αμυντικής παραγωγής, εκφράζει για τον Castells, ένα άλλο τομέα στον οποίο τα κράτη χάνουν την αποκλειστικότητα. Η «αναγκαστική συνεργασία» σημαίνει ότι το εθνικό κράτος δεν μπορεί να λειτουργήσει από μόνο του ως εγγυητής της εθνικής ασφάλειας. Ακόμα και στο εσωτερικό του, παύει να είναι ο μοναδικός παράγοντας που μπορεί να ασκεί έλεγχο και να παρακολουθεί τους πολίτες του.

Περιγράφοντας τις νέες συνθήκες που αντιμετωπίζει το κράτος – έθνος, ο Castells, εισάγει την έννοια του πολυπλευρισμού (multilateralism) (ο.π. 262). Σύμφωνα με αυτή, το έθνος κράτος χαρακτηρίζεται από μια πολύπλευρη αλληλεξάρτηση, που στηρίζεται σε τρεις κύριους παράγοντες: το ξεπέρασμα των παλαιών στρατιωτικών μπλοκ, την εισαγωγή της τεχνολογίας στους στρατιωτικούς εξοπλισμούς και την ανάπτυξη μιας «κοινωνικής συνείδησης» για το παγκόσμιο χαρακτήρα ορισμένων ανθρωπιστικών ζητημάτων (κύρια λόγω της αύξησης της πληροφόρησης, όπως στο παράδειγμα των περιβαλλοντικών προβλημάτων).

Όσο αφορά την άμεση σύνδεση της τεχνολογίας με την εθνική ασφάλεια και τους στρατιωτικούς εξοπλισμούς, τα κράτη στην προσπάθεια τους συνεχίσουν να επιβάλλουν το παραδοσιακό έλεγχο της νόμιμης άσκησης βίας και της εδαφικής προστασίας, αυξάνουν την εξάρτησή τους από την τεχνολογία (στην οποία βασίζονται όλο και περισσότερο οι αμυντικοί εξοπλισμοί), αυξάνουν την

αλληλεξάρτηση ανάμεσα τους, αλλά και από παγκόσμια δίκτυα πώλησης, μιας και η παραγωγή νέων τεχνολογιών διαχέεται σε πολλές χώρες. Οι ΗΠΑ για παράδειγμα, είναι υπερδύναμη λόγω της προηγμένης τεχνολογίας που κατέχουν και της αυτάρκειας στον τομέα αυτό. Παρόλα αυτά, ακόμα και αυτές έχουν ανάγκη την υποστήριξη άλλων χωρών, μιας και ακόμα και αυτές δεν έχουν πρόσβαση στο σύνολο των ανάλογων τεχνολογικών αμυντικών εξοπλισμών και του εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού. Η ανάγκη αυτή, σε συνδυασμό με την εμφάνιση των «τεχνολογιών του veto» (δηλαδή τεχνολογικά προηγμένων όπλων μαζικής καταστροφής, που δίνουν την ικανότητα σε ένα μικρό κράτος να αποτρέψει την απειλή χρήσης βίας από ένα ισχυρότερο), ωθεί προς τη λήψη πρωτοβουλιών συνεργασίας, από την πλευρά των ισχυρών κρατών, με σκοπό να ελέγξουν την απόκτηση τέτοιων όπλων από νέες χώρες. Αυτή η εξάρτηση και η «αναγκαστική συνεργασία», συνεπάγεται αυτόματα τον περιορισμό της στρατιωτικής ισχύος και άρα, του παραδοσιακού ρόλου του κράτους ως εγγυητή της εθνικής ασφάλειας (εσωτερικής και εξωτερικής). Κατά συνέπεια, αφαιρεί ένα μέρος της νομιμοποίησης που αντλούσε παλαιότερα από αυτόν του το ρόλο.

Στο εσωτερικό του το κράτος - έθνος παύει να είναι ο μοναδικός φορέας άσκησης νόμιμης βίας. Η χρήση των νέων τεχνολογιών αν και αυξάνει την ικανότητα παρακολούθησης, αστυνόμευσης και καταπίεσης από την πλευρά του κράτους, ταυτόχρονα και οι πολίτες αποκτούν μια ανάλογη ικανότητα παρακολούθησης του κράτους και της δράσης του. Η πραγματικότητα των συνεπειών της τεχνολογίας, σχετίζεται με τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες έτσι όπως διαμορφώνονται σε κάθε χώρα (δημοκρατικές ή μη). Αυτό που είναι ένα σημαντικό νέο στοιχείο, είναι ότι αποκτούν ικανότητα επίβλεψης και παρακολούθησης και άλλοι παράγοντες έξω από το κράτος και τα σύνορα του. Η τεχνολογία αντί να συγκεντρώνει την ικανότητα ελέγχου την διασπείρει. Για παράδειγμα, η τεχνολογία αύξησε την ικανότητα των ΜΜΕ να παρακολουθούν και να ασκούν έλεγχο. Τελικά, αντί να αυξάνεται η δύναμη του κράτους αυξάνεται η ικανότητα τρίτων να παρακολουθούν το κράτος. Το κρατικό μονοπώλιο της βίας, περιορίζεται σημαντικά από νέους δρώντες, όπως για παράδειγμα, τα διεθνή τρομοκρατικά δίκτυα, ή διάφορους κοινοτικά κινήματα που αντιστέκονται ένοπλα. Το κράτος, ακόμα και σήμερα, βασιζείται στην άσκηση βίας, μόνο που τώρα πια δεν είναι ο μοναδικός θεσμός που μπορεί να την ασκήσει, αφού όλο και περισσότερο, μη κρατικά διεθνή δίκτυα αναλαμβάνουν την άσκηση της (ο.π. 302 - 303).

Ένα τελικό στοιχείο της περιγραφής του Castells, που αφορά την μείωση της νομιμοποίησης του εθνικού κράτους ως κυρίαρχου στο διεθνές σύστημα, σχετίζεται με το επιχείρημα της μείωσης της ικανότητας του να αντιμετωπίζει παγκόσμια προβλήματα, κυρίως περιβαλλοντικά. Η σημερινή έκταση των αυτών των ζητημάτων, ξεπερνούν τα όρια του ενός κράτους ή μιας περιοχής και καταδικάζουν σε αποτυχία οποιαδήποτε προσπάθεια κάθε μεμονωμένου κράτους για επίλυση τους. Πέρα από οποιαδήποτε τάση ανάληψης συνεργασιών, τα κράτη εκπροσωπώντας τα εθνικά τους συμφέροντα είναι δύσκολο να δράσουν από κοινού στην αντιμετώπιση κοινών προβλημάτων, όπως στην περίπτωση των περιβαλλοντικών. Όπως γράφει,

«οι προσπάθειες των κρατών να συνεργαστούν παίρνουν, τις περισσότερες φορές, την μορφή διεθνούς φιέστας και επίσημης ρητορικής, παρά της πραγματικής εισαγωγής συνεργατικών προγραμμάτων» (Castells, 1997(2): 265).

Οι εξελίξεις που παραπάνω περιγράφηκαν, με την διόγκωση των παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων, την ανεξέλεγκτη κίνηση της πληροφορίας και του κεφαλαίου, κ.α. διαμορφώνουν την τάση δημιουργίας περιφερειακών οργανισμών κρατών, ή αλλιώς υπέρ εθνών – κρατών (super nation state) όπως για παράδειγμα η ΕΕ και άλλοι οργανισμοί (π.χ. ΠΟΕ, ΟΗΕ, ΝΑΤΟ, κ.α.). Η τάση αυτή εκφράζει την προσπάθεια ανάκτησης κάποιου βαθμού ελέγχου της κίνησης του κεφαλαίου και της πληροφορίας, ενώ η παρατηρούμενη ανικανότητα των κρατών στην αντιμετώπιση παγκόσμιων προβλημάτων, σπρώχνει τους πολίτες και την κοινή γνώμη προς την ανάληψη δικών τους πρωτοβουλιών μέσα από οργανισμούς όπως η Διεθνής Αμνηστία, η Greenpeace, κ.τ.λ. Η ανάπτυξη τέτοιων οργανισμών αποτελεί ένα ακόμα δείγμα της αποδυνάμωσης του κράτους – έθνους.

Η έννοια του «πολυπλευρισμού» και η αυξανόμενη πολύπλευρη αλληλεξάρτηση μεταξύ των εθνών – κρατών, αποτελεί μια πραγματικότητα. Η τάση απελευθέρωσης των αγορών και η αυξανόμενη κινητικότητα που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια, δημιουργεί προβλήματα που ξεπερνούν τα όρια του ενός κράτους, όπως για παράδειγμα, τα περιβαλλοντικά και τα ζητήματα ασφαλείας. Η διάχυση της παραγωγής τεχνολογικά ανεπτυγμένων οπλικών συστημάτων θέτει ένα σύνολο ζητημάτων όσο αφορά την εθνική ασφάλεια αλλά και προωθεί την θέσπιση διεθνών συνεργατικών θεσμών ανάμεσα στα κράτη που προσπαθούν να ασκήσουν τον έλεγχο της κατοχής αυτών των συστημάτων. Η «αναγκαστική συνεργασία», όπως ο Castells (1997(2): 263) την ονομάζει, θεωρεί ότι είναι ένα δείγμα της μείωσης της ικανότητας του κράτους - έθνους. Η αυξημένη διεθνής συνεργασία, σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να θεωρηθεί ως δείγμα αποδυνάμωσης της κρατικής κυριαρχίας. Στοιχεία όπως η εθνική ασφάλεια, το οργανωμένο έγκλημα, η τρομοκρατία, ή η «παγκόσμια κοινωνική συνείδηση» απέναντι σε προβλήματα όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη προστασία του περιβάλλοντος, εξαναγκάζουν στην επανατοποθέτηση της παραδοσιακής έννοιας της εθνικής ασφαλείας. Οι αλλαγές αυτές, όπως ο Castells τις περιγράφει, είναι κατά πολύ αληθινές, αλλά δεν προσπερνούν το κράτος – έθνος: απλά γεννούν νέες μορφές ρυθμιστικής παρέμβασης του και επαναπροσδιορίζουν το τι σημαίνει εθνική ασφάλεια. Έτσι η προστασία της εθνικής ασφαλείας πλέον, μπορεί να μην έχει να μην έχει να κάνει με την εισβολή στρατιωτών, αλλά με την αστυνόμευση των συνόρων από την είσοδο μεταναστευτικών κυμάτων. Άλλη μια παράμετρος της αλλαγής στην μορφή και το χαρακτήρα της εθνικής αμυντικής πολιτικής συνδεόταν με το γεγονός του φόβου ενός παγκόσμιου πολέμου στον 19^ο και 20^ο αιώνα, που σήμαινε την ανάγκη για κατευθυνόμενη επένδυση στην πολεμική βιομηχανία από το κράτος (Eichengreen & Sussman, 2000: 37).

Σύμφωνα με τον Castells, η ανάπτυξη της πληροφόρησης και της επικοινωνίας σημαίνει την διαρκώς αυξανόμενη διάσπαση και αύξηση των διαφορετικών κοινωνικών συμφερόντων μέσα στο εσωτερικό του κράτους – έθνους. Αυτό σημαίνει ότι το κράτος είναι όλο και πιο αδύναμο να ανταποκριθεί στα αυξανόμενα διαφοροποιημένα συμφέροντα, γεγονός που συνεπάγεται μια «κρίση νομιμοποίησης» (legitimacy crisis) για αυτό (Castells, 1997(2): 271). Η αντιμετώπιση αυτής της πραγματικότητας, το ωθεί στο να παραχωρεί όλο και μεγαλύτερο μέρος των αρμοδιοτήτων του καθώς και της ευθύνης λήψης των αποφάσεων, στις τοπικές και περιφερειακές αρχές και θεσμούς. Την τάση αυτή, ο Castells, την στηρίζει σε δύο κεντρικά επιχειρήματα. Το πρώτο, που αφορά, την πρόσβαση των ομάδων πίεσης, λαμβάνοντας υπόψη και του αυξημένου αριθμού συμφερόντων, που είναι πιο εύκολη και γρήγορη στους τοπικούς οργανισμούς. Το

δεύτερο επιχείρημα, ότι το κεντρικό κράτος απορροφάται από την προσπάθεια του για την αντιμετώπιση των προκλήσεων της παγκοσμιοποίησης του πλούτου, των επικοινωνιών, κ.τ.λ. Η πολυδιάσπαση και αύξηση των ομάδων συμφερόντων έχει ως συνέπεια την διαρκή σύγκρουση με τα έθνη κράτη, τα οποία παραπαίνουν υπό το βάρος των «παγκόσμιων κινήσεων της δύναμης» (global flows of power). Από την άλλη πλευρά, οι τοπικές κοινότητες αναζητούν την αναδιαμόρφωση της νομιμοποίησης τους και την ολοκλήρωση των τοπικών κοινωνιών πολιτών μέσα από διεθνή δίκτυα, με αποτέλεσμα τον παραγκωνισμό του έθνους – κράτους.

Η εμφάνιση μη κρατικών παγκόσμιων δικτύων δύναμης μετατρέπει το κράτος – έθνος σε μια από τις πολλές πηγές εξουσίας και αρχής. Παρόλο που συνεχίζει να παίζει το ρόλο του και θα συνεχίσει, σύμφωνα με τις προβλέψεις του Castells, αποτελεί όλο και περισσότερο «μέρος ενός ευρύτερου δικτύου δύναμης» (nodes of a broader network of power). Παρόλο που κρατά την ικανότητα του να αποφασίζει, δίχως την συνδρομή των μη κρατικών δικτύων δύναμης είναι αδύναμο να δράσει. Κατ' αυτή την έννοια η θεωρία όπου αντιμετώπισε το κλασικό συνδυασμό κράτους και έθνους πρέπει να εμπλουτιστεί εισάγοντας τα νέα είδη δυνάμεων που παρεμβαίνουν και σχετίζονται με τα «διεθνή δίκτυα δύναμης» και τις συγκεκριμένες ταυτότητες (identities) που διαμορφώνουν τα πολλαπλά συμφέροντα ομάδων παγκόσμια.

Η αποδυνάμωση του κράτους - έθνους σε συνδυασμό με την έκρηξη των εθνικισμών υποδηλώνει από την μια, την μείωση της ικανότητας του κράτους να συνενώνει στην βάση του κοινού χώρου και από την άλλη, την έξαρση των κινημάτων βασισμένα στην κοινή ταυτότητα και όχι στην «ιστορική κληρονομιά του εδαφικού ελέγχου», όπως ο Castells χαρακτηρίζει την σχέση εδάφους και κρατικής κυριαρχίας (ο.π. 306). Κατά αυτή την έννοια, οι εθνικισμοί αποτελούν καιρικό παράγοντα απώλειας της δύναμης του έθνους – κράτους. Κράτη που παραμένουν ισχυρά και ομοιογενή, όπως η Ιαπωνία, παρουσιάζουν την ικανότητα να διαμορφώνουν μία ομοιογενή ταυτότητα, η οποία συμπορεύεται με αυτή του έθνους – κράτους τους.

Σήμερα, παρατηρείται η αύξηση των ομάδων με ιδιαίτερα συμφέροντα και χαρακτηριστικά, η ενδυνάμωση του ρόλου των τοπικών κοινοτήτων, η εμφάνιση των «πολιτικών της ταυτότητας» (politics of identity), δηλαδή ομάδων με ένα κοινό χαρακτηριστικό όπως, την γλώσσα (π.χ. στον Καναδά, το Βέλγιο ή την Ινδία), την θρησκεία (π.χ. τα ισλαμικά κινήματα στην Τουρκία, την Νότια Αφρική και την Αίγυπτο), την φυλή (π.χ. τα εθνικιστικά κόμματα της Γαλλίας, της Αυστρίας ή της Αυστραλίας, κ.τ.λ.). Τα χαρακτηριστικά αυτά, με γνώμονα την αυξανόμενη ικανότητα της διασυννοριακής επικοινωνίας, είναι δυνατό να διαμορφώνουν δίκτυα επικοινωνίας που διαπερνούν το έθνος – κράτος. Από την άλλη πλευρά όμως, γεννούν αντίρροπες τάσεις ενάντια στην διεθνοποίηση, τείνοντας προς τον εθνικισμό ή τον απομονωτισμό και την ξеноφοβία, όπως για παράδειγμα στην Ινδία, όπου οι ινδουιστές δεν στρέφονται μόνο κατά των μουσουλμάνων αλλά και κατά των πολυεθνικών επιχειρήσεων, ή στην Νότιο – Ανατολική Ασία όπου οι θρησκευτικές ομάδες εμφανίζουν έντονες ξеноφοβικές τάσεις. Ακόμα και στις ΗΠΑ, αναπτύσσεται τα τελευταία χρόνια η αντιπάθεια και αποκλεισμός ενάντια στους μεξικανούς και τους Ασιάτες (Cable, 1999: 44).

Όπως γράφει ο Cable (1999: 42-43), «αυτό που περιπλέκει την παγκοσμιοποίηση και την εθνική ασφάλεια είναι το ότι όλα τα έθνη – κράτη δεν βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο ολοκλήρωσης με το παγκόσμιο σύστημα». Αυτό σημαίνει ότι ανάλογα με το βαθμό ανοίγματος προς το παγκόσμιο σύστημα,

υπάρχει και διαφορετική δυνατότητα άσκησης εθνικής πολιτικής σε όλους τους τομείς, αλλά και διαφορετική θεώρηση της σημασίας του παγκόσμιου συστήματος και αποδοχής ή μη των περιορισμών που θέτει (π.χ. ελευθερία κίνησης αγαθών και ιδεών, ανθρώπινα δικαιώματα, κ.τ.λ.). Επιπλέον κριτήριο αποτελεί το αν και κατά πόσο μια χώρα μπορεί να επηρεάσει τις αποφάσεις σε παγκόσμιο επίπεδο, αν αποτελεί μητρική χώρα πολυεθνικών, κ.α. Σύμφωνα με αυτή την λογική, αλλιώς αντιλαμβάνεται τον περιορισμό της εθνικής κρατικής ικανότητας της άσκησης πολιτικής μια χώρα σαν το Βέλγιο και αλλιώς μια χώρα σαν την Κούβα ή σαν το Αφγανιστάν. Η καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς του Αφγανιστάν από την ομάδα των Ταλιμπάν το 2001, με την καταστροφή σημαντικών ιστορικών μνημείων, δεν μπόρεσε να σταματήσει από τις παγκόσμιες αντιδράσεις. Αυτό φανερώνει ότι η δύναμη της παγκοσμιοποίησης δεν είναι ακόμα τόσο μεγάλη ώστε να ξεπεράσει τα εθνικά σύνορα και τις τοπικές αντιλήψεις και πολιτικές, που διαμορφώθηκαν και παγιώθηκαν κατά την διάρκεια των αιώνων. Τελικά η παγκόσμια αγορά είναι ισχυρή ανάλογα με το όταν το εθνικό κράτος την αντιμετωπίζει ως ισχυρή. Λαμβάνοντας υπόψη τις έντονες διαφοροποιήσεις των κρατών στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα και το διαφορετικό βαθμό ένταξης σε αυτό κάθε χώρας, η διαφοροποίηση των συνεπειών του παγκόσμιου συστήματος στα ανά τον κόσμο έθνη – κράτη θα συνεχίσει να υπάρχει, ακόμα και υπό τις σύγχρονες τάσεις έντονης διεθνοποίησης.

3.3. PHILIP G. CERNY

Στην προσέγγιση του Philip G. Cerny κυριαρχεί το επιχείρημα της αναδιάρθρωσης της κρατικής λειτουργίας στον σύγχρονο καπιταλισμό, μέσα από την διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Το κράτος και οι πολιτικές που υλοποιεί συμμετέχουν στην διαμόρφωση της παγκοσμιοποίησης και επηρεάζονται από αυτή με αποτελέσματα πολλές φορές μη αναστρέψιμα. Όπως επισημαίνει ο Cerny (1999(2): 10), «Το έθνος – κράτος είναι δυνατό να ειπωθεί ότι είναι προϊόν του ‘διεθνούς’ συστήματος της περιόδου και πηγή της δυναμικής που διαμορφώνεται από την παγκοσμιοποίηση». Η αύξηση της δύναμης και της κινητικότητας του διεθνούς κεφαλαίου –σε συνδυασμό με άλλους δευτερεύοντες παράγοντες– αναδιαρθρώνει το κράτος και τις λειτουργίες τους, αλλάζοντας πρωτίστως τους ορισμούς του τι θεωρείται δημόσιο και τι ιδιωτικό αγαθό, ενισχύει την ιδιωτικοποίηση και την αγοραποίηση των δημοσίων αγαθών και αλλάζει άρδην τους προσανατολισμούς της κρατικής πολιτικής. Οι παραπάνω αλλαγές δεν σημαίνει ότι το κράτος στην εποχή της παγκοσμιοποίησης χάνει το ρόλο του. Αντίθετα, αναδιαρθρώνεται με κάποιες λειτουργίες του να ισχυροποιούνται και κάποιες άλλες να εξασθενούν. Κυρίαρχο χαρακτηριστικό είναι η τοποθέτηση της αγοράς στο επίκεντρο των πολιτικών του. Παρόλο που πολλοί υποστηρίζουν ότι παγκοσμιοποίηση σημαίνει μια τάση ομογενοποίησης και ολοκλήρωσης, ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι η κυρίαρχη τάση είναι αυτή της πολυπολικότητας και της έντονης διαφοροποίησης των πολιτικών και οικονομικών δομών, με το κράτος να μετατρέπεται σε ένα μείγμα επιχειρηματικών συνδέσμων, συνδέσμων πολιτών και δημόσιων υπηρεσιών.

Για τον Cerny το εθνικό κράτος συνδέθηκε άμεσα με την ανάπτυξη του καπιταλισμού, αφού κατάφερε να λειτουργήσει ως αποτελεσματικό μέσο συμβιβασμού τόσο σε επίπεδο ταξικής σύγκρουσης όσο και σε επίπεδο παραγωγής ισορροπώντας τις συγκρούσεις των επιμέρους καπιταλιστικών ομάδων. Από αυτή την σκοπιά στα πλαίσια του καπιταλισμού, επισημαίνει ως κεντρική λειτουργία του την ικανότητα να αναδιανέμει τον πλούτο. Αυτή ήταν που ισχυροποίησε και νομιμοποίησε την θέση του κράτους ως θεσμού, αλλά και την θέση της φιλελεύθερης αγοράς κατά την μεταπολεμική περίοδο ανάπτυξης. Η αναδιανεμητική λειτουργία συνδέεται άμεσα και με ένα άλλο βασικό ρόλο του κράτους, αυτόν της προώθησης και της ανάπτυξης της αγοράς. Ουσιαστικά

επισημαίνει αυτό που και άλλοι συγγραφείς προβάλλουν, ότι μεταπολεμικά η σταδιακή απελευθέρωση των αγορών (εμπεδωμένος φιλελευθερισμός) δεν θα ήταν δυνατό να αποκτήσει την αναγκαία νομιμοποίηση προκειμένου να υλοποιηθεί, αν δεν συνοδευόταν από την διεύρυνση της αναδιανεμητικής λειτουργίας του κράτους. Η μεταπολεμική περίοδος χαρακτηρίζεται από αυτό το διπλό χαρακτήρα της λειτουργίας της κρατικής πολιτικής. Από την μια μεριά, διαμορφώνεται ένα μεγάλο σύστημα κοινωνικών μεταβιβάσεων. Αναπτύσσεται ένα δίκτυο προνοιακών παροχών μέσα σε ένα κλειστό οικονομικό περιβάλλον, που έρχεται να συμβιβάσει τις έντονες ταξικές αντιθέσεις της καπιταλιστικής παραγωγής, όπως αυτές προσδιορίστηκαν από τα συγκεκριμένα ιστορικά χαρακτηριστικά της εν λόγω περιόδου. Η μεγάλης κλίμακας αναδιανομή συνδύασε ταυτόχρονα μια άλλη παράμετρο της λειτουργίας τους εθνικού κράτους και της πολιτικής του: την προώθηση και την προστασία της αγοράς. Η τόνωση της ζήτησης, η ενίσχυση της παραγωγικότητας, η μακροοικονομική διαχείριση, ο προστατευτισμός, κ.α. προώθησαν την ανάπτυξη της αγοράς και την κερδοφορία των εθνικών επιχειρήσεων. Αυτή η διπλή συνεισφορά του κράτους στην λειτουργία του εθνικού καπιταλισμού φαίνεται να λειτουργήσει αποδοτικά μέχρι την δεκαετία του 1970. Από την μια παρατηρείται μια μεγάλης κλίμακας αναδιανομή πλούτου προς την εργασία, θεσμοποιείται και διευρύνεται το κράτος πρόνοιας και οι κοινωνικές μεταβιβάσεις. Από την άλλη η αναδιανομή αυτή έχει θετικό αντίκτυπο στην λειτουργία του οικονομικού συστήματος δημιουργώντας και συντηρώντας υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης.

Η πολιτική του κεϋνσιανού κράτους, μέσα από τις παραπάνω λειτουργίες, δημιούργησε το πλαίσιο της νομιμοποίησης της έννοιας της διεθνούς αγοράς στο εσωτερικό των εθνικών κρατών. Όπως γράφει ο Cerny (1999(1): 202), διαμόρφωσε μια «... συμφωνία βασισμένη στην μικτή οικονομία και το κράτος πρόνοιας στο εσωτερικό και στο αυξανόμενο εμπόριο στο εξωτερικό, γνωστό ως "εμπεδωμένος φιλελευθερισμός", ο οποίος λειτούργησε μέχρι της δεκαετία του 1970». Το στοιχείο που δεν αναφέρει ο Cerny είναι ότι ο «εμπεδωμένος καπιταλισμός», πέρα από το γεγονός ότι προσδιόρισε την μεταπολεμική περίοδο ανάπτυξης, προώθησε και νομιμοποίησε την ιδέα της διεθνούς αγοράς, η οποία μετά το 1970 και σε συνδυασμό με την σταδιακή κυριαρχηση των νεοφιλελεύθερων απόψεων για την οικονομία και το κράτος, εμφανίζεται ως η μοναδική διέξοδος στα προβλήματα που αντιμετωπίζει η καπιταλιστική παραγωγή.

Η δεκαετία του 1970, θεωρείται ως κομβικό σημείο για το τέλος της μεταπολεμικής περιόδου ανάπτυξης. Τα προβλήματα της καπιταλιστικής παραγωγής, και οι αποτυχημένες απόπειρες της κρατικής πολιτικής για ανάκαμψη, εντείνουν την ήδη αρνητική κατάσταση και ωθούν προς μια ευρεία αναδιάρθρωση των δομών της παραγωγής και της κρατικής πολιτικής. Ο «εμπεδωμένος φιλελευθερισμός», με την νομιμοποίηση που άντλησε κατά την διάρκεια της προηγούμενης περιόδου εφαρμογής του και η σταδιακή επικράτηση των νεοφιλελεύθερων απόψεων για την οικονομία και το κράτος, εισάγουν ένα σύνολο αλλαγών στην δομή του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, και στην μορφή και την λειτουργία του εθνικού κράτους, με αποτέλεσμα την διαμόρφωση της διεθνούς αγοράς. Η περιγραφή των παραπάνω προβλημάτων, οδηγούν προς το επόμενο ερώτημα, δηλαδή, ποια είναι τα στοιχεία εκείνα που επηρεάζουν τις κρατικές πολιτικές σήμερα; Ο Cerny περιγράφει τρεις πρωταρχικές διαδικασίες. Η πρώτη είναι η διεθνοποίηση των αγορών. Σε αυτή την τάση ορθά παρατηρεί ότι οι αγορές δεν συμμετέχουν ισότιμα, ούτε όλες χαρακτηρίζονται από τον ίδιο βαθμό διεθνοποίησης. Με την έννοια της διεθνοποίησης, εννοεί,

«τις αγορές όπου, μιλώντας ευρύτερα, τα προϊόντα είναι αντικαταστάσιμα και ευρέως εμπορεύσιμα, το κεφάλαιο είναι ευέλικτο, μη αναφερόμενο σε συγκεκριμένο χώρο, και μετακινείται σε διαφορετικές περιοχές όπου τα κέρδη είναι μεγαλύτερα (και ασφαλή). Τα μοντέλα κατανάλωσης σε διαφορετικές χώρες δεν αλληλοεξαιρούνται, ή τουλάχιστον είναι δυνατό να τροφοδοτηθούν από της εμβέλειας των προϊόντων. Και οι τιμές είναι ευαίσθητες ανά τα σύνορα και πρωταρχικά διαμορφώνονται στις παγκόσμιες (διασυνοριακές) αγορές (Cerny, 2004: 11).

Το τέλος της μεγάλης ανάπτυξης κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970, έθεσε νέα καίρια ζητήματα για το ρόλο του κράτους ειδικά στον τομέα της οικονομίας. Η παραδοσιακή αντίληψη για το ρόλο του είχε σαν προϋπόθεση ότι αυτό παρεμβαίνει, τόσο καθοδηγητικά όσο και διορθωτικά στους μηχανισμούς και τις αποτυχίες της αγοράς. Τα οικονομικά προβλήματα της δεκαετίας, με κυρίαρχα τα φαινόμενα του στασιμοπληθωρισμού και του «υπερφορτωμένου κράτους» έθεσαν σε αμφισβήτηση την παραπάνω αντίληψη. Για τον Cerny τέσσερα ήταν τα γενεσιουργά αίτια των προβλημάτων που αντιμετώπισε το κράτος κατά την περίοδο της κρίσης. Το πρώτο ήταν η εμμονή της πολιτικής του στην χρηματοδότηση των μακροχρόνιων ελλειμμάτων, με αποτέλεσμα την αποστέρηση της αγοράς από σημαντικά αποθέματα επένδυσης τα οποία είχε ανάγκη. Δεύτερο η κρατικής ιδιοκτησίας παραγωγή και το τριμερές (κορπορατιστικό) σύστημα καθορισμού του μισθού, θεωρήθηκαν ως βασικά στοιχεία που ωθούσαν ανοδικά τον πληθωρισμό και ενίσχυαν την ακαμψία στην αγορά εργασίας. Τρίτο, η προσπάθεια διατήρησης των αποδόσεων πολλών κλάδων και επιχειρήσεων, κατέληγε στο να αναλαμβάνεται όλο και μεγαλύτερο μέρος των κλάδων αυτών υπό την επίβλεψη και υπό την χρηματοδότηση του. Τέλος τέταρτο, οι ακαμψίες που δημιουργούσαν τα προβλήματα στην αγορά σε συνδυασμό με τις αποτυχημένες κρατικές παρεμβάσεις, είχαν αρνητικό αποτέλεσμα στο ισοζύγιο των πληρωμών και στις συναλλαγματικές ισοτιμίες (Cerny, 2004: 52-53).

Η πολιτική και οικονομική επιλογή της κρατικής πολιτικής να θέσει ως πρώτο στόχο της την καταπολέμηση του στασιμοπληθωρισμού, λειτούργησε με καταλυτικό τρόπο όσο αφορά την αναδιάρθρωση των πολιτικών των εθνικών κρατών. Ώθησε προς την εγκατάλειψη των σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών και έφερε στο επίκεντρο των κρατικών πολιτικών την εφαρμογή της «χρηματοοικονομικής ορθοδοξίας». Επίσης διαμόρφωσε τις προϋποθέσεις μιας ιδεολογικής μεταστροφής προς ριζοσπαστικές και ακραίες νεοφιλελεύθερες πολιτικές. Οι πολιτικές αυτές σε συνδυασμό με την σταδιακή απελευθέρωση και την αύξηση της διεθνούς κινητικότητας του κεφαλαίου, είχαν ως αποτέλεσμα την εντεινόμενη αστάθεια και την σύγκρουση με τον εφαρμοζόμενο προστατευτισμό των κρατών (με βάση τις παρεμβατικές πολιτικές της προηγούμενης περιόδου). Αποτέλεσμα αυτών των τάσεων ήταν να η ανάπτυξη του διεθνούς ανταγωνισμού και η αύξηση της κίνησης του κεφαλαίου στις διεθνείς αγορές. Όπως γράφει ο ίδιος ο Cerny, «το κλειδί για την κατανόηση της νέας και περίπλοκης δομής διακυβέρνησης στην παγκόσμια εποχή βασίζεται στον τρόπο με τον οποίο ο οικονομικός ανταγωνισμός αλλάζει στον κόσμο» (Cerny, 1996: 199).

Η θεμελιώδης λειτουργία της κρατικής πολιτικής όπως περιγράφηκε παραπάνω, δηλαδή αυτή της υλοποίησης αναδιανεμητικών προγραμμάτων με σκοπό την εξισορρόπηση των αντιθέσεων της καπιταλιστικής παραγωγής, εισέρχεται σε μια περίοδο βαθιάς κρίσης. Οι παραδοσιακές αναδιανεμητικές

πολιτικές, μετά το 1970, αποτυγχάνουν να ακολουθήσουν ή να αντιμετωπίσουν τις αλλαγές. Η ικανότητα του κράτους να παρέχει δημόσια αγαθά και υπηρεσίες συναντά ανυπέρβλητα εμπόδια που το οδηγούν στην αποτυχία. Η τριμερής κορπορατιστική συνεργασία ανάμεσα σε συνδικάτα, κράτος και κεφάλαιο βρίσκεται και αυτή σε κρίση. Η ανάπτυξη της διεθνούς αγοράς και η αύξηση της δύναμης του κεφαλαίου έναντι της εργασίας, έρχονται να αλλάξουν την ισορροπία των τάξεων, έτσι όπως διαμορφώθηκε κατά την μεταπολεμική περίοδο. Άμεσο αποτέλεσμα είναι η αναδιάρθρωση των κρατικών πολιτικών.

Η αναφορά του Cerny στην σημασία των εθνικών παραγωγικών χαρακτηριστικών για το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα και τον ανταγωνισμό που αναπτύσσεται σε αυτό, έχει μεγάλη αξία σε αναλυτικό επίπεδο. Αυτό γιατί η αντίληψη ότι οι εθνικές παραγωγικές διαφορές είναι υπαρκτές και ότι η τάση της ομογενοποίησης στην βάση μιας παγκόσμιας αγοράς είναι περιορισμένη ή ανύπαρκτη, εύλογα οδηγεί στο συμπέρασμα ότι είναι απίθανη η ολοκλήρωση της διεθνούς αγοράς. Επίσης απίθανη, είναι και η διαμόρφωση ενός νέου υπερεθνικού θεσμού που να αντικαθιστά το ρόλο του κράτους στην καπιταλιστική παραγωγή. Μέσα από το παραπάνω συλλογισμό εμφανίζεται μια σημαντική διαφοροποίηση της προσέγγισης του Cerny, από τους ένθερμους υποστηρικτές της τάσης της παγκοσμιοποίησης, όπως για παράδειγμα τον Ohmae, ή την Strange. Επίσης εμφανίζει ένα επιπλέον κοινό σημείο με τις προσεγγίσεις των Brenner, Castells και Jessop.

Τα εθνικά χαρακτηριστικά καθορίζουν τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα, καθώς και την ικανότητα ή μη προσαρμογής μιας εθνικής οικονομίας στον διεθνή ανταγωνισμό. Ο συνδυασμός αυτών των στοιχείων είναι που προσδιορίζει το μείγμα της διεθνούς ανταγωνιστικής αγοράς. Οι διαφοροποιήσεις σε εθνικό επίπεδο, παρόλο που το πιο πιθανό είναι να τείνουν προς την ομογενοποίηση στο βαθμό που αυτή οδηγεί προς το αυξημένο κέρδος, δεν είναι προαπαιτούμενο για την ολοκλήρωση μιας παγκόσμιας αγοράς. Αυτό γιατί η ανταγωνιστική αγορά βασίζεται στην διαφοροποίηση προϊόντων και τιμών και «η οικονομική παγκοσμιοποίηση είναι ζωντανή εξαιτίας της ταχύτητας και της κλίμακας της, παρά εξαιτίας της ομογενοποίησης της» (ο.π. 12).

Πολλοί είναι αυτοί που θεωρούν τις παραγωγικές διαφορές ένα κομβικό σημείο που αποτρέπει την ολοκλήρωση της τάσης της παγκοσμιοποίησης, ή εκφράζει μια διαφορετική δόμηση και κατεύθυνση του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος. Ο Waltz (1999) επισημαίνει ότι οι διαφοροποιήσεις των εθνικών κρατών τροφοδοτούν την αλληλεξάρτηση αντί την παγκοσμιοποίηση. Η αλληλεξάρτηση διακρίνεται από την παγκοσμιοποίηση, καθορίζοντας μια μονόδρομη σχέση που ξεκινά από τα εθνικά παραγωγικά χαρακτηριστικά και καταλήγει στην διεθνή αγορά, ενώ η παγκοσμιοποίηση εκφράζει την αμφίδρομη σχέση, έτσι όπως ο Cerny την παρουσιάζει. Επίσης η Weiss (1999) υποστηρίζει ότι οι εθνικές παραγωγικές διαφορές αποκλείουν την πιθανότητα της ολοκλήρωσης μιας παγκόσμιας αγοράς, όπως επίσης και απορρίπτουν τον ορισμό της σύγχρονης τάσης διεθνοποίησης ως παγκοσμιοποίησης. Για παράδειγμα, σύμφωνα με έρευνα των Sasaki, Yamaguchi & Hisada (1999) στις επτά πλουσιότερες χώρες του κόσμου, οι εγχώριες νομισματικές πολιτικές έχουν άμεσες συνέπειες στο καθορισμό των πραγματικών μακροχρόνιων επιτοκίων, όπως επίσης και στην λήψη αποφάσεων για επένδυση στο εξωτερικό. Πολλοί είναι αυτοί (Bayoumi & Andrew, 1993, Epstein, 1995, Feldstein & Horioka, 1980, Feldstein 1983, Tesar, 1991, Rodrik, 1997, κ.α.) που δείχνουν πως η εγχώρια επένδυση (ακόμα και σε χρηματιστηριακούς τίτλους) είναι θετικά συσχετισμένη

με την εγχώρια αποταμίευση. Η φορολογία της επένδυσης και του κεφαλαίου παραμένει έντονα διαφοροποιούμενη. Στις χώρες του ΟΟΣΑ όπου και κατευθύνεται το μεγαλύτερο μέρος της παγκόσμιας επένδυσης αλλά και του εμπορίου, είναι σταθερή η αύξηση της φορολογίας στο κεφάλαιο. Ταυτόχρονα, εμφανίζεται έντονη διαφοροποίηση των φορολογικών συντελεστών στο εσωτερικό του ΟΟΣΑ.

Δεύτερο στοιχείο που επηρεάζει την κρατική πολιτική σήμερα, είναι οι νέες τεχνικές που εισάγονται στην παραγωγή (ρομποτική, τεχνικές διοίκησης που οδηγούν στην άμεση παραγωγή (just in time), τη φασόν παραγωγή, την συσχέτιση της έρευνας με ταχύτερες διαδικασίες εμπορευματοποίησης, την θέσπιση ευέλικτων παραγωγικών διαδικασιών όσο αφορά την εργασία, την εξειδίκευση, την κατάρτιση, την μερική απασχόληση, κ.α.). Αυτές, χαρακτηρίζονται από πρωτοφανή ευελιξία και την δυνατότητα μεταφοράς τους σε διάφορες αγορές, όσο και από την χρήση τους σε πολλούς παραγωγικούς συνδυασμούς και αποτελούν προϋπόθεση δραστηριοποίησης σε μια διεθνοποιημένη αγορά. Τέλος τρίτο στοιχείο, αποτελεί η ανάπτυξη των τεχνολογιών της πληροφορικής και των τηλεπικοινωνιών. Όσο αφορά την τεχνολογία και τις τηλεπικοινωνίες, σημασία δεν έχει μόνο το γεγονός των συνεπειών που έχουν αυτές στην διαδικασία της παραγωγής των διαφορετικών κλάδων, αλλά επίσης ότι συμβάλλουν στην αναδιάρθρωση, την αναβάθμιση και την επέκταση του κλάδου των υπηρεσιών, με αποτέλεσμα την έντονη διόγκωση του σε σχέση με τους τομείς του βιομηχανικού κλάδου.

Ως αίτιο της μεταστροφής της πολιτικής του κράτους μετά την δεκαετία του 1970, ο Cerny προβάλλει την αλλαγή της κυρίαρχης άποψης για το τι θεωρείται δημόσιο ή ημί-δημόσιο αγαθό και τι ιδιωτικό. Πολλά από αυτά που την περίοδο μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο θεωρούνταν δημόσια αγαθά, σήμερα σε μια διεθνοποιημένη αγορά μετατρέπονται σε ιδιωτικά. Για παράδειγμα, η ιδιωτικοποίηση της παραγωγής και παροχής ρεύματος, στο ΗΒ και τις ΗΠΑ, έρχεται σε αντίθεση με την παραδοσιακή θεωρητική προσέγγιση των οικονομολόγων για το δημόσιο χαρακτήρα του αγαθού αυτού. Η αλλαγή στον τρόπο με τον οποίο ορίζονται οι έννοιες των «δημόσιων» και των «ιδιωτικών» αγαθών, προέρχεται μέσα από την ίδια την προσπάθεια των κρατών να επιτύχουν αποτελεσματικότητα στις υπηρεσίες τους και την δράσης τους. Πολλά αγαθά που θεωρούνταν εκ φύσεως δημόσια, μετατρέπονται σε ιδιωτικά μέσα από την εισαγωγή των ιδιωτικών δρώντων στους κρατικούς οργανισμούς. Το ίδιο το κράτος προώθησε την δημιουργία εθνικών και διεθνικών δικτύων μη κυβερνητικών οργανισμών που εξελίχθηκαν και απέκτησαν την ικανότητα αυτόνομης δράσης και που ταυτόχρονα γεννούν προβλήματα, αφού αδυνατούν να έχουν μια οποιαδήποτε δημοκρατική ευθύνη. Η εξέταση της αλλαγής αυτής χρήζει ιδιαίτερης αναφοράς, μιας και η οριοθέτηση των δύο προσδιορίζει τα μέσα που χρησιμοποιεί η κρατική παρέμβαση, το όριο της εισαγωγής της αγοράς στους μηχανισμούς του εθνικού κράτους και αντίστροφα, το όριο της παρέμβασης του εθνικού κράτους στην αγορά. Πέρα από αυτή την διάκριση, τίθεται και ένα άλλο ερώτημα μέσα από την κρίση. Το αν και κατά πόσο το κράτος είναι ικανό να παράσχει δημόσιες υπηρεσίες και κοινωνικά αγαθά. Για τον Cerny, η αύξηση της δύναμης της διεθνούς αγοράς και τα εμπόδια που θέτει στην υλοποίηση των προνοιακών στόχων του κράτους, προσδιορίζουν την κρίση την οποία διέρχεται. Όπως ο ίδιος επισημαίνει,

«...πολλά από αυτές τις υπηρεσίες και τις λειτουργίες όπως η παροχή της δημόσια υγείας, ο φωτισμός των δρόμων, η προστασία από την

αστυνομία, συγκεκριμένα είδη μετακίνησης και ενεργειακών υποδομών, κ.τ.λ. τα οποία λειτούργησαν στην γραφειοκρατική καρδιά του μοντέρνου βιομηχανικού / προνοιακού κράτους, διαχωρίζονται και εμπορευματοποιούνται, με ένα ευρύ φάσμα πειραματικών τρόπων» (1999(1): 202).

Οι πολιτικές αποφάσεις για το πια αγαθά και υπηρεσίες είναι δημόσια, είναι μια υποκειμενική διαδικασία η οποία διαρκώς βρίσκεται υπό αίρεση. Όπως λέει ο Cerny, «πολλά από αυτά τα αγαθά είναι “μαζικά” ή “δημόσια” αγαθά επειδή πολιτικές αποφάσεις έχουν παρθεί (είτε είναι, είτε δεν είναι απάντηση στην δημόσια ζήτηση) να αντιμετωπίζονται ως δημόσια». Η κατηγορία αυτών των αγαθών, περιλαμβάνει τις υπηρεσίες της υγείας και πρόνοιας, την εκπαίδευση, τις πολιτικές απασχόλησης, τα συστήματα κορπορατιστικής αντιπροσώπευσης, την περιβαλλοντική προστασία και αυτό που ευρέως χαρακτηρίζεται ως «εθνικό προνοιακό κράτος» (ο.π. 203). Η κρατική παρέμβαση προσδιορίστηκε άμεσα από τον χαρακτηρισμό αγαθών και υπηρεσιών ως «δημόσια».

Ο Cerny, διαχωρίζει τρεις μορφές δημοσίων αγαθών. Η πρώτη είναι η κατηγορία των «ρυθμιστικών αγαθών» (regulatory goods) περιλαμβάνει ένα σύνολο παρεμβάσεων της κρατικής πολιτικής για την εξασφάλιση της ορθής λειτουργίας του συστήματος και την αποφυγή κρίσεων που θέτουν σε κίνδυνο την καπιταλιστική διαδικασία παραγωγής. Περιλαμβάνει την θέσπιση και την προστασία των δικαιωμάτων της ιδιοκτησίας, την στήριξη ενός σταθερού συστήματος νομισματικών ανταλλαγών, την κατάργηση των εμποδίων στην παραγωγή στα πλαίσια της εγχώριας αγοράς, την δημιουργία ενός σταθερού ρυθμιστικού θεσμικού πλαισίου για την ανάπτυξη και λειτουργίας της αγοράς, την επίλυση των διαφορών και ένα σύνολο θεσμικών δικλίδων για την προστασία από τις αποτυχίες της αγοράς. Η δεύτερη κατηγορία είναι αυτή των «παραγωγικών - διανεμητικών αγαθών» (productive / distributive goods). Αυτή περιλαμβάνει, την κρατική ιδιοκτησία στρατηγικών επιχειρήσεων, την υλοποίηση υποδομών και παροχή υπηρεσιών όπως η στρατιωτική και διπλωματική υποστήριξη και τέλος το σύνολο των δημοσίων επιδοτήσεων προς την αγορά. Τρίτη και τελευταία ομάδα δημοσίων αγαθών, είναι τα «αναδιανεμητικά» (redistributive goods). Αυτά περιλαμβάνουν το σύνολο των παροχών που αφορούν την υγεία, τις προνοιακές πολιτικές, τις πολιτικές απασχόλησης και τα συστήματα κορπορατιστικής αντιπροσώπευσης (Cerny, 1996: 125).

Όσο αφορά την κατηγορία των δημοσίων αγαθών, τα παραγωγικά - διανεμητικά, σύμφωνα με τον Cerny εμπεριέχουν το πιο τρανό παράδειγμα αλλαγής του περιεχομένου της έννοιας και κατ' επέκταση οπισθοχώρησης της κρατικής πολιτικής παρέμβασης. Σε αυτά τα αγαθά εντάσσεται η δημόσια ιδιοκτησία στρατηγικών βιομηχανιών (οι βιομηχανίες μετάλλου, χημικών, σιδηροδρόμων, αυτοκινήτων, αεροσκαφών, ναυπήγησης πλοίων, ενέργειας) η κατοχή των οποίων υπολογιζόταν ως ένα σημαντικό πλεονέκτημα της κρατικής πολιτικής για άσκηση αποτελεσματικού ελέγχου και καθοδήγησης στην οικονομία. Η κυριαρχία της παγκοσμιοποίησης επεμβαίνει και σε αυτό το τομέα. Ο Cerny θεωρεί ότι η σημασία της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της εθνικής αγοράς, μετατρέπει σε δευτερεύουσα την ανάγκη της συντήρησης μη ανταγωνιστικών, παρόλα αυτά στρατηγικών δημοσίων επιχειρήσεων, ακόμα και όταν αυτές αφορούν την ασφάλεια, όπως για παράδειγμα την πολεμική βιομηχανία. Ακόμα και σε περιπτώσεις όπου η δημόσια ιδιοκτησία στην εθνική οικονομία έχει αυξηθεί (όπως στην Γαλλία κατά την διάρκεια της δεκαετίας του

1980), αυτή λαμβάνει υπόψη της ή δεν ξεφεύγει από τα κριτήρια της διεθνούς ανταγωνιστικότητας (ο.π. 127). Η αλλαγή του περιεχομένου της έννοιας των παραγωγικών - διανεμητικών αγαθών με κεντρικό κριτήριο την διεθνή ανταγωνιστικότητα της εθνικής αγοράς, ορίζει και τα όρια στα εντός των οποίων κινείται η κρατική παρέμβαση σήμερα, σύμφωνα με τον Cerny. Κύριο μέλημα της είναι η παροχή ενός περιβάλλοντος ευνοϊκού για την αγορά, την επένδυση και τις επιχειρήσεις (εγχώριες και ξένες), προωθώντας την ανάπτυξη του ανθρώπινου κεφαλαίου, την επένδυση σε υποδομές, την ενίσχυση της έρευνας, την παροχή υπηρεσιών που στοχεύουν στην εξασφάλιση ενός αυξημένου επιπέδου ποιότητας ζωής (κυρίως για αυτούς που ανήκουν στην μέση ή την ανώτερη τάξη ή επιχειρηματική θέση).

Η ένταση των οικονομικών και διαχειριστικών προβλημάτων του εθνικού κράτους, μετά το 1970, έρχεται να αμφισβητήσει τους παραπάνω παγιωμένους ορισμούς των δημοσίων αγαθών. Η απελευθέρωση των εθνικών αγορών και η τάση διαμόρφωσης μιας αντίστοιχης διεθνούς, σε συνδυασμό με τις αλλαγές στην οργάνωση της παραγωγής (ευέλικτες μορφές εργασίας, εξ' αποστάσεως έλεγχος, κ.α.), θέτουν εμπόδια στην ικανότητα της κρατικής πολιτικής να παράσχει τα παραπάνω δημόσια αγαθά, έτσι όπως οροθετήθηκαν από την μεταπολεμική ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας. Η έλλειψη πόρων με την οποία έρχεται αντιμέτωπο το εδραιωμένο προνοιακό καθεστώς, οδηγεί προς την αναγκαστική περικοπή των δαπανών του. Παρόλα αυτά ορθά ο Cerny παρατηρεί, ότι η συνολική κρατική δαπάνη εμφανίζει μια σταθερά ανοδική πορεία και το κράτος πρόνοιας παραμένει ένα πολύ σημαντικό ποσοστό του ΑΕΠ. Πιθανότατα δεν θα μπορούσε να γίνει διαφορετικά. Το κράτος πρόνοιας, ή καλύτερα η παρέμβαση του κράτους για την αντιμετώπιση των αποτυχιών της αγοράς (οι οποίες με την απελευθέρωση των αγορών διογκώνονται επικίνδυνα) και η ανάγκη της διατήρησης της ταξικής σύγκρουσης σε επίπεδα που δεν θέτουν σε κίνδυνο τη διαδικασία της καπιταλιστικής αναπαραγωγής, δεν θα μπορούσαν να επιτρέψουν την κατάργηση του συστήματος των κοινωνικών παροχών. Άλλωστε, και κοινωνικά, το αντίκτυπο μιας τέτοιας πολιτικής θα ήταν πολύ μεγάλο (φέρνοντας το σύστημα στα όρια του), δεδομένης και της παγιωμένης κοινωνικά αντίληψης για το ρόλο και την σημασία του κράτους. Η εναλλακτική λύση στην πραγματικότητα αυτή, εμφανίζεται μέσα από την αναδιάρθρωση των κατευθύνσεων των δαπανών του προνοιακού κράτους.

Η κατανομή των κοινωνικών δαπανών αναδιρθρώνεται. Οι δαπάνες για άμεση συντήρηση ανεξάρτητων δημόσιων αρχών και οργανισμών παρέμβασης καταργούνται. Αυτές κατευθύνονται σταδιακά προς την κάλυψη του κόστους των προγραμμάτων αποζημίωσης των ανέργων και σε άλλα προγράμματα, τα οποία θεσπίζονται για να αντιμετωπίσουν σύγχρονα προβλήματα, όπως αυτά της μείωσης της βιομηχανικής παραγωγής, της σταδιακής γήρανσης του πληθυσμού και των αυξανόμενων ανισοτήτων πλούτου, καθώς επίσης και νέων δημοσίων αγαθών που προκύπτουν από την καπιταλιστική ανάπτυξη όπως είναι η περιβαλλοντική προστασία (Cerny, 1999(1)).

Η αναδιάρθρωση του περιεχομένου του ορισμού δημοσίων και ιδιωτικών αγαθών, έρχεται να συνδυαστεί με τις σημαντικές αλλαγές που γίνονται στην οργάνωση της παραγωγής, την μορφή και τα συστατικά στοιχεία της αγοράς και της κατανάλωσης. Η ευέλικτη μορφή παραγωγής, υλοποιούν ένα σύνολο αλλαγών στην αγορά, δημιουργώντας νέες ειδικευμένες αγορές, κατακερματίζοντας τις προηγούμενες που διαμορφώθηκαν στα πλαίσια του φορντικού - τεύλοριστικού μοντέλου οργάνωσης της παραγωγής. Κατά συνέπεια,

οι δυνατότητες που προσφέρουν οι ευέλικτες μορφές παραγωγής για την παροχή εξειδικευμένων καταναλωτικών αγαθών, διασπούν την ζήτηση, διαμορφώνοντας μικρές αγορές με ιδιαίτερες προτιμήσεις. Αυτή η πραγματικότητα, έχει εύλογες συνέπειες στον τρόπο με τον οποίο καθορίζονται και κατανέμονται τα δημόσια αγαθά, αφού, η διαφοροποίηση της ζήτησης έχει συνέπειες και στην παροχή των δημοσίων αγαθών από το κράτος. Πλέον, η ζήτηση για τυποποιημένα δημόσια αγαθά, μετατρέπεται σε ζήτηση για επιλεγμένες και εξειδικευμένες προνοιακές υπηρεσίες. Σύμφωνα με τον Cerny, οι αλλαγές στην προσφορά υπηρεσιών (ευέλικτη παραγωγή) και η αναδιάρθρωση στην ζήτηση (πολλαπλές εξειδικευμένες ανάγκες), ώθησαν τις τελευταίες δεκαετίες προς τον επανακαθορισμό του περιεχομένου των δημοσίων και ιδιωτικών αγαθών, τοποθετώντας τον ιδιωτικό τομέα μέσα σε -παλαιότερα αυτόνομους- τομείς της κρατικής πολιτικής παρέμβασης.

Σύμφωνα με τον Cerny (1999(2): 12), «Ο μεσοοικονομικός και μικροοικονομικός παρεμβατισμός αυξανόμενα καθορίζεται από τις παρατηρούμενες προσαγές της διεθνούς ανταγωνιστικότητας, παρά από τους εσωτερικούς προνοιακούς στόχους». Η αλλαγή της ταξικής ισορροπίας υπέρ του κεφαλαίου, έχει άμεσες συνέπειες στην κρατική πολιτική και τους στόχους της. Ο διπλός χαρακτήρας της κρατικής παρέμβασης, όπως τον περιγράφει ο Cerny, αντιμετωπίζει μια βαθιά διαδικασία αναδιάρθρωσης. Το κράτος συνεχίζει να παρεμβαίνει, ασκώντας τον πάγιο ρόλο του στην λειτουργία του καπιταλιστικού συστήματος. Αυτό που αλλάζει είναι η σημασία που δίνει στις δύο πλευρές πάγιου ρόλου της πολιτικής του παρέμβασης και η κατεύθυνση των παρεμβάσεων του. Πιο συγκεκριμένα, ο αναδιανεμητικός του ρόλος εξασθενεί και στρέφεται προς την αγορά, ή καλύτερα, αποζητά την έγκριση της αγοράς. Καμία πολιτική προνοιακού τύπου δεν εισάγεται και δεν υλοποιείται, παρά μόνο αν είναι σύμφωνη με την χρηματοπιστωτική ορθοδοξία που θέτει η χρηματοοικονομική διεθνοποίηση και η κυριαρχία της έννοιας του διεθνούς ανταγωνισμού στο εσωτερικό.

Έτσι διαμορφώνεται η τάση το κράτος να ξεφεύγει από τα χαρακτηριστικά ενός κοινωνικού μηχανισμού και να λειτουργεί στον ευρύτερο χώρο της αγοράς. Αυτό έχει ως συνέπεια να χάνει αρκετές φορές την νομιμοποίηση που αντλούσε από την παροχή αυτών των κοινωνικών αγαθών. Το κράτος σταδιακά μεταμορφώνεται από ένα κοινωνικό οργανισμό, σε μια περιορισμένου μεγέθους επιχειρηματική ένωση, η οποία είναι ευάλωτη σε κρίσεις νομιμοποίησης λόγω της έλλειψης δημοκρατικότητας της λειτουργίας και των αποφάσεων του. Για αυτό το λόγο και «η ικανότητα του κράτους να παράσχει μαζικά αγαθά και δημόσιες υπηρεσίες τίθεται υπό αμφισβήτηση από την Δεξιά και την Αριστερά» (Cerny, 2004: 12). Η κινητικότητα του κεφαλαίου υποθάλλει την ικανότητα του κράτους να ασκήσει κοινωνική πολιτική, αφού όλο και περισσότερο η απόδοση της εθνικής οικονομίας καθορίζεται από την διεθνή ανταγωνιστικότητα της.

Για τον Cerny, η κρατική πολιτική αλλάζει κατεύθυνση συνολικά σε σχέση με το κεϋνσιανό κράτος. Στόχος της κρατικής παρέμβασης είναι ανοικτά πλέον η προώθηση της εθνικής αγοράς στο διεθνές πεδίο (γεγονός που σημαίνει ταυτόχρονα την προώθηση της εδραίωσης της διεθνούς αγοράς). Οι κοινωνίες φαίνεται να έχουν πειστεί από το - καθαρά πολιτικό επιχείρημα - ότι η πρόοδος μιας εθνικής οικονομίας βασίζεται στην ανταγωνιστικότητα της σε διεθνές πεδίο. Με αυτό το γνώμονα, το σύνολο των πολιτικών του κράτους στρέφονται προς την προώθηση της αγοράς. Ακόμα και οι προνοιακές πολιτικές και οι κοινωνικές μεταβιβάσεις (που μακροχρόνια ακολουθούν μια ανοδική πορεία (Rodrik, 1997)) διαμορφώνονται και υλοποιούνται με γνώμονα την αγορά και την ανάγκη της

κοινωνικοποίησης των αποτυχιών της. Η αυξημένη κινητικότητα σε όλους τους τομείς, συμπεριλαμβανομένου και της οικονομίας, η εισαγωγή ιδιωτών στην λειτουργία και την χάραξη της κρατικής πολιτικής και η κατεύθυνση της πολιτικής αποκλειστικά προς την αγορά και την εξυπηρέτηση της (αγοραποίηση), οδηγούν σε αυτό που ο Jessop (2000(1)) χαρακτηρίζει ως «γρήγορη πολιτική» (fast policy), δηλαδή την τάση λήψης αποφάσεων σε μικρότερο χρόνο και με μεγαλύτερο δημοκρατικό έλλειμμα. Κατά τον Cerny, τα κράτη είναι όλο και περισσότερο απρόθυμα να εφαρμόζουν δημοκρατικές πολιτικές ευρείας αποδοχής, αν αυτές δεν συμβαδίζουν και δεν προωθούν τους συνήθως βραχυπρόθεσμους στόχους της αγοράς. Για αυτό το λόγο επιστρατεύονται μηχανισμοί φαινομενικά τεχνοκρατικοί, όπως για παράδειγμα οι κεντρικές τράπεζες, ή το ιδεολόγημα του εξωτερικού ανταγωνισμού.

Αν και το κράτος πάντα προωθούσε τις δυνάμεις της αγοράς, σήμερα μεταμορφώνεται, κατευθυνόμενο προς την αγορά ή και βασιζόμενο στην αγορά, αλλάζοντας τον τρόπο με τον οποίο παρέχονταν τα δημόσια και τα ιδιωτικά αγαθά. Τα κράτη αγοραποιούν (marketization) τους εαυτούς τους στην αναζήτηση τους για αποδοτικότητα σε ένα κόσμο αλληλοσυνδεδεμένο. Το σύστημα που λειτούργησε στην μεταπολεμική περίοδο βασίστηκε στην «δεύτερη βιομηχανική επανάσταση» και στους οργανισμούς που δημιούργησε (οικονομίες κλίμακας: scale economy), με ένα μείγμα κράτους πρόνοιας και μιας διαρκούς απελευθέρωσης των αγορών από την άλλη (embedded liberalism³¹). Μετά το 1970, με την εμφάνιση και καθιέρωση της ευέλικτης παραγωγής και την δυνατότητα αναζήτησης φτηνών υλών ανά το κόσμο, υποβαθμίζεται η παραγωγικότητα των δημόσιων επιχειρήσεων και ανατρέπονται οι διαμορφωμένες οικονομίες κλίμακας σε διάφορους κλάδους. Αυτό συνεπάγεται μια σημαντική αναδιάρθρωση των δημοσίων επιχειρήσεων, που δίνει την δυνατότητα να τεθούν τα νεοφιλελεύθερα ερωτήματα για το ρόλο και την αναγκαιότητα της ύπαρξης τους. Το ίδιο συμβαίνει και για το κράτος πρόνοιας, που αν και δεν μειώνεται, ένα σύνολο παροχών του τίθονται σε αμφισβήτηση με αποτέλεσμα την αναδιανομή του πλούτου, την κρίση του κορπορατιστικού μοντέλου διαπραγμάτευσης και των πολιτικών πλήρους απασχόλησης, κ.τ.λ. Ιδιαίτερη σημασία στην εξέλιξη του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος και της κρατικής πολιτικής, προσδίδεται στο ρόλο του διεθνούς κεφαλαίου και στους περιορισμούς που αυτό θέτει στην υλοποίηση των παραδοσιακών κρατικών πολιτικών.

Το εθνικό κράτος, όπως ειπώθηκε και προηγούμενα αποτέλεσε το μεγαλύτερο προωθητή της αγοράς. Η αλλαγή στον ορισμό των δημοσίων και ιδιωτικών αγαθών, άλλαξε ποιοτικά και ποσοτικά αυτή την κρατική λειτουργία. Όπως λέει ο Cerny (ο.π. 205),

«Το κράτος πάντα ήταν ως ένα σημείο προωθητής των δυνάμεων της αγοράς παρά ένας απλός ιεραρχικός ή “δημόσιος” οργανισμός. Αυτή η αγοραποιημένη ποιότητα είναι ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της ρύθμισης των δημοσίων αγαθών. Αλλά, υπάρχει διαφορά ανάμεσα στην προώθηση των δραστηριοτήτων της αγοράς ως ένα γενικό δημόσιο αγαθό και στο να μεταμορφώνεται το ίδιο σε ένα οργανισμό βασισμένο στην αγορά».

³¹ Για περισσότερα σχετικά με το πώς διαμορφώνεται η πραγματικότητα του «εμπεδωμένου φιλελευθερισμού» βλέπε, Harvey (2005).

Αυτό που υποστηρίζει ο Cerny είναι μια ριζική αλλαγή πρωταρχικά στους λόγους για τους οποίους παρεμβαίνει το κράτος, σε σχέση με την περίοδο πριν το 1970. Η αναδιάρθρωση των ορισμών του τι σημαίνει δημόσιο και τι ιδιωτικό αγαθό, συνεπάγεται για το κράτος την αναδιάρθρωση των παρεμβατικών πολιτικών του κράτους. Η παραδοσιακή λειτουργία του κράτους ως επικουρικός μηχανισμός στην ανάπτυξη του συστήματος αλλάζει, κάνοντας το κράτος και τους μηχανισμούς του μέρος της αγοράς.

Ενώ ο Cerny δείχνει να αντιλαμβάνεται ότι στην διαδικασία διαμόρφωσης της παγκοσμιοποίησης τις τρεις τελευταίες δεκαετίες ο ιδεολογικός και πολιτικός παράγοντας είναι κυρίαρχος, ταυτόχρονα εμφανίζεται να αποδέχεται τους εικονικούς μονόδρομους της παγκοσμιοποίησης. Τα στοιχεία της κρίσης των κρατικών πολιτικών κατά το τέλος της κεϋνσιανής περιόδου που στην αρχή της ανάλυσης περιγράφει, δεν λαμβάνουν υπόψη τα πραγματικά προβλήματα της καπιταλιστικής παραγωγής (κόστος παραγωγής, το φορντικό μοντέλο οργάνωσης της παραγωγής, την επένδυση και την παραγωγικότητα). Αυτά τα προβλήματα καθόρισαν τις εξελίξεις μετά το 1970 (και απ' ότι φαίνεται συνεχίζουν ακόμα και σήμερα να επηρεάζουν). Η κρατική πολιτική προσαρμοσμένη σε μια πραγματικότητα υψηλών ρυθμών ανάπτυξης ειδικά μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ξαφνικά βρίσκεται αντιμέτωπη με μια κρίση της αναπαραγωγής του κεφαλαίου. Η αναδιάρθρωση της παραγωγής κατά την δεκαετία του 1980, μαζί με την κυριαρχία των νεοφιλελεύθερων ιδεολογιών και πολιτικών, ώθησαν προς την διεθνοποίηση και την απελευθέρωση των αγορών. Το εθνικό κράτος δρα ως εκφραστής της υφιστάμενης ταξικής ισορροπίας, που σήμερα κλείνει σαφώς υπέρ του κεφαλαίου. Αναγνωρίζοντας αυτή την σχέση, ο Cerny, αναγνωρίζει το βαθύ ιδεολογικό και πολιτικό στοιχείο που χαρακτηρίζει τις έννοιες της παγκόσμιας αγοράς, της διεθνούς ανταγωνιστικότητας και της παγκοσμιοποίησης, μέσα από το ρόλο που παίζει η κρατική πολιτική στην απελευθέρωση των αγορών σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Ουσιαστικά αναγνωρίζει την συμπληρωματική και όχι αντικρουόμενη σχέση κράτους και αγοράς.

Η πεποίθηση ότι η παγκοσμιοποίηση παρόλο που ωθείται και από την κρατική πολιτική είναι μια μη αναστρέψιμη κατάσταση στην οποία περιοριστικά δεν μπορεί να παρέμβει το κράτος, δείχνει ότι ξεφεύγει από το παραπάνω σκεπτικό. Το ερώτημα δεν είναι αν το κράτος μπορεί να περιορίσει την παγκοσμιοποίηση. Το ζητούμενο είναι αν οι σημερινές συνθήκες που εξασφαλίζονται με την βοήθεια του κράτους και της πολιτικής του, βοηθούν στο ξεπέρασμα της κρίσης της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Ο πιθανός περιορισμός της διεθνούς αγοράς και το κλείσιμο εντός των εθνικών συνόρων με την χρήση κάποιας μορφής προστατευτισμού, δεν θα αποτελεί μια νίκη και μια απόδειξη της κυριαρχίας των εθνικών κρατών επί της διεθνούς αγοράς. Αντίθετα, θα αποτελεί μια ένδειξη της αποτυχίας της προσπάθειας ανάκαμψης της κερδοφορίας του κεφαλαίου μέσω της διεθνοποίησης.

Η ανάλυση του Cerny δίνει ιδιαίτερη σημασία στα στοιχεία που προσδιόρισαν την κρίση του κεϋνσιανού κράτους και που έθεσαν τις βάσεις για την αμφισβήτηση των παραδοσιακών παρεμβατικών πολιτικών του. Προβάλλει τέσσερα κύρια σημεία, όπως αναφέρθηκαν και παραπάνω. Το πρώτο σχετίζεται με τα προβλήματα στην διαθεσιμότητα επενδυτικού κεφαλαίου, που προέκυπταν από την πρακτική της χρηματοδότησης των μακροχρόνιων ελλειμμάτων. Δεύτερο, τα κορπορατιστικά συστήματα που προκαλούσαν σημαντική ακαμψία στην αγορά εργασίας. Τρίτο, η τάση ανάληψης ολόκληρων κλάδων από το δημόσιο, με σκοπό την διατήρηση της κερδοφορίας. Τέλος, τέταρτο τα προβλήματα στην αγορά

εργασίας και οι αποτυχημένες κρατικές παρεμβάσεις, οι οποίες επιδείνωσαν τα ισοζύγια πληρωμών και είχαν αρνητικά αποτελέσματα στις συναλλαγματικές ισοτιμίες.

Οι μεταπολεμικές κρατικές πολιτικές χαρακτηρίστηκαν από δύο διαφορετικές τάσεις. Από την μια πλευρά, προώθησαν την ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας μεγάλου εύρους, με την εφαρμογή προνοιακών πολιτικών, οι οποίες στόχευαν στην ισορρόπηση των ταξικών αντιθέσεων και των συγκρούσεων. Η συγκεκριμένη περίοδος χαρακτηρίζεται από έντονες κοινωνικές διεργασίες και την αυξημένη πολιτική δύναμη της εργασίας, η οποία συνδέεται με ειδικά ιστορικά γεγονότα. Η εξάπλωση του κράτους πρόνοιας έκανε εφικτή και νομιμοποίησε την άλλη πλευρά της λειτουργίας της κρατικής πολιτικής, δηλαδή την σταδιακή προώθηση της απελευθέρωσης των αγορών. Αυτό το επιτυχημένο μείγμα πολιτικής εμφανίζεται στο τέλος της δεκαετίας του 1970 αδύναμο να αποδώσει και τίθεται σε αμφισβήτηση. Διατυπώνοντας το αλλιώς, οι αλλαγές στην ταξική ισορροπία που λαμβάνουν χώρα κατά την διάρκεια της κρίσης, επιτρέπουν την αναπροσαρμογή της κατεύθυνσης της κρατικής πολιτικής, με το βλέμμα να στρέφεται προς την προώθηση της αγοράς και την προσπάθεια ανάκαμψης από τα μακροοικονομικά και παραγωγικά προβλήματα. Οι αποτυχίες της πολιτικής του κεϋνσιανού κράτους, σε συνδυασμό με το φαινόμενο του στασιμοπληθωρισμού, αποτέλεσαν καιρίο παράγοντα στην αλλαγή κατεύθυνσης των κρατικών πολιτικών. Η αλλαγή αυτή πέρα από το ουσιαστικό και πραγματικό οικονομικό περιεχόμενο, εμπειρείχε και μια γενικότερη ιδεολογική αναδιατύπωση του ρόλου και της σημασίας της κρατικής πολιτικής στην αγορά. Η ιδεολογική αποδυνάμωση των κεϋνσιανών παρεμβατικών πολιτικών μέσα από τις σημαντικές αποτυχίες τους, αποτέλεσαν κομβικό σημείο για την μεταστροφή της κρατικής πολιτικής απέναντι στην αγορά.

Ιδιαίτερη μνεία, γίνεται όσο αφορά το κράτος και τον ρόλο του ως υλοποιητής της παγκοσμιοποίησης (Cerny, 2004). Σε άμεση σύνδεση με αυτό του το χαρακτηριστικό, περιγράφεται η ουσιαστική αλλαγή που εισάγει το «κράτος ανταγωνισμού»: η πολιτική του λειτουργεί με γνώμονα την ρύθμιση ή προώθηση των συμφερόντων και της ανταγωνιστικότητας της αγοράς και όχι της προώθησης της αυτονομίας του. Οι πολιτικές του σύγχρονου κράτους, ακόμα και στις περιπτώσεις που δρουν υπέρ της προώθησης ή της διατήρησης των προνοιακών καλύψεων, συνδέονται με την ανταγωνιστικότητα σε διεθνές επίπεδο. Προτεραιότητα της κρατικής πολιτικής γίνεται όλο ένα και περισσότερο η διεθνής αγορά και όχι η εθνική αυτονομία. Όπως ο ίδιος ο Cerny (ο.π. 13) γράφει,

«Τα μέσα της πολιτικής αποσυντίθενται και αφοπλίζονται, οι στρατηγικές ικανότητες διαλύονται μέσα από την φιλελευθεροποίηση και την ιδιωτικοποίηση, οι υπηρεσίες του κράτους είτε καταργούνται είτε γίνονται πιο ανεξάρτητες από το κεντρικό έλεγχο, τα διακυβερνητικά δίκτυα πολιτικής επεκτείνονται και οι θεσμικοί φύλακες (όπως οι κεντρικές τράπεζες) δρουν ώστε να προωθήσουν την διεθνή πειθαρχία των αγορών στο δικό τους κρατικό μηχανισμό, εκφράζοντας, αποδομώντας ή εξαρθρώνοντας τους κρατικούς στόχους, ρόλους και πρακτικές».

Στους περιορισμούς που επιβάλλει ο προσανατολισμός της κρατικής πολιτικής προς την διεθνή αγορά, έρχεται να προστεθεί και ένας άλλος, αποτέλεσμα της τάση της χρηματιστηριακής παγκοσμιοποίησης. Η αναγκαιότητα της «προσαρμογής» στην χρηματιστηριακή διεθνοποίηση επηρέασε τόσο τους

δημόσιους λειτουργούς όσο και τους δρώντες της ευρύτερης αγοράς. Η πλευρά των πιο ευέλικτων δρώντων της αγοράς, αποδέχθηκε το «νέο καθεστώς απορύθμισης» (new deregulatory consensus), όπως ο Cerny το ονομάζει. Η αποδοχή του συνθήματος της «κυβερνητικής επανίδρυση» (reinventing government) από όλο το φάσμα της πολιτικής εξουσίας και των κομμάτων, αποτέλεσε την απαρχή της προσαρμογής του κράτους σε ένα σύνολο πολιτικών μέτρων και θεσμικών αλλαγών, όπως η αύξηση της αποτελεσματικότητας του κράτους (εις βάρος της νομιμοποίησης και της δημοκρατικότητας των αποφάσεων του), ο προσανατολισμός του κράτους προς την αγορά και τις ανάγκες της, η εφαρμογή αντιπληθωριστικών πολιτικών, η συμμόρφωση με την νομισματική και εισοδηματική ορθοδοξία ενός συνόλου πολιτικών (π.χ. βιομηχανική, πολιτική της αγοράς εργασίας και του κράτους πρόνοιας, κ.τ.λ.) (Cerny, 1996: 87). Η χρηματοοικονομική διεθνοποίηση θέτει νέα εμπόδια στην υλοποίηση των κρατικών πολιτικών. Η λειτουργία του κράτους στα πλαίσια μιας ευέλικτης αγοράς απαιτεί αύξηση της ευελιξίας του ίδιου. Κατά συνέπεια αναγκάζεται να ακολουθήσει τις αλλαγές στην αγορά, προσαρμοζόμενο στις εξελίξεις των χρηματοπιστωτικών αγορών. Σταδιακά παρατηρούνται έντονες διαφοροποιήσεις ανάμεσα στην πραγματική οικονομία και την διεθνή χρηματοοικονομική αγορά. Οι πολιτικοί και οι κεντρικές τράπεζες είναι αναγκασμένοι, ακολουθώντας την λογική των διεθνών αγορών, να μετακυλούν τα κόστη της διεθνούς αγοράς στην εσωτερική, κύρια μέσω των αντιπληθωριστικών πολιτικών, με αποτέλεσμα την διαμόρφωση πολλών έμμεσων περιορισμών. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να μην υπάρχει δυνατότητα αποτελεσματικής χρήσης της συναλλαγματικής ισοτιμίας και της νομισματικής πολιτικής ως μέσο άσκησης οικονομικής πολιτικής.

Το κόστος μιας ορθόδοξης χρηματοπιστωτικής πολιτικής με στόχο τον εντυπωσιασμό των αγορών και την προώθηση της εθνικής χρηματοοικονομικής αγοράς, βασίζεται όλο και περισσότερο στην εισαγωγή της νεοφιλελεύθερης ορθοδοξίας στην εισοδηματική και αναδιανεμητική πλευρά της κρατικής πολιτικής. Η εφαρμογή περιοριστικών πολιτικών, αποτελεί δείγμα ορθοφροσύνης και ορθής διαχείρισης από την πλευρά του κράτους. Οι βασικές μορφές παρέμβασης και ρύθμισης περιορίζονται διαρκώς ή αλλιώς ιδιωτικοποιούνται. Για παράδειγμα αρκετές φορές, η ρύθμιση του διεθνούς χρηματιστηριακού συστήματος, βασίζεται στην παρέμβαση της Ένωσης Διεθνών Χρηματιστηριακών Αγορών (International Securities Market Association) (ο.π. 96). Στο επίπεδο της εσωτερικής κρατικής πολιτικής παρέμβασης, η εφαρμογή κορπορατιστικών παρεμβάσεων βρίσκεται υπό αμφισβήτηση, λόγω του διεθνούς καθορισμού των τιμών της εργασίας και των προϊόντων, όσο και λόγω της ανάγκης των επιχειρήσεων για την εύρεση κεφαλαίου στις διεθνείς αγορές. Οι αναδιανεμητικές πολιτικές του κράτους αναδιαρθρώνονται. Πέρα από την πίεση που ασκείται για μείωση του κόστους του κράτους πρόνοιας και των δαπανών για κοινωνικές και δημόσιες υπηρεσίες, η μείωση αυτή αφορά και στην παροχή επιδομάτων ανεργίας σε μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού. Η εμπορευματοποίηση (commodification) του δημόσιου τομέα και των υπηρεσιών του και η τάση για οργάνωση στα πρότυπα της αγοράς (marketization) αποτελεί το σύγχρονο χαρακτηριστικό του κράτους και της παρέμβασης του. Η χρηματιστηριακή παγκοσμιοποίηση αναπτύσσεται εις βάρος της δημοκρατικής νομιμοποίησης, και χαρακτηρίζεται σύμφωνα με τον Cerny (ο.π. 97) από «δημοκρατικό έλλειμμα». Η αύξηση της ισχύος και της ανεξαρτησίας των κεντρικών τραπεζών, συνεπάγεται την διαμόρφωση ενός άλλου υποτιθέμενου μη πολιτικού οργάνου που σκοπός του είναι,

«...να επιβεβαιώνουν ότι οι κυβερνήσεις δεν θα κάνουν κάτι που θα αναστατώσει τις αγορές». Οι κεντρικοί τραπεζίτες θα στέκονται ως φύλακες επάνω απέναντι στις φυσικές τάσεις των πολιτικών να δρουν με βάση την πολιτική σκοπιμότητα, ειδικά όταν αφορούν την υλοποίηση πολιτικών με πληθωριστικές συνέπειες» (ο.π. 97).

Τα κράτη δεν μπορούν πλέον να λειτουργούν στον διεθνή χώρο ως μοναδικοί δρώντες, αφού εμφανίζονται όλο και περισσότερο ως ένα σύνολο αντιτιθέμενων δυνάμεων και δικτύων, ακριβώς όπως είναι και στο εσωτερικό τους. Παράλληλα, τα διαρκώς εμπλέκονται σε διεθνικές πρωτοβουλίες δράσης, μέσα από τις νέες ανάγκες ρύθμισης προβλημάτων και συντονισμού των πολιτικών τους σε διεθνές επίπεδο, γεγονός που αφαιρεί ακόμα περισσότερα μέρη της παλαιάς ανεξαρτησίας τους. Η διεθνής συνεργασία των κρατών, γίνεται αντιληπτή από τον Cerny ως τάση περιορισμού της αυτονομίας του κράτους. Όμως σε αυτό το επιχείρημα υπάρχει αντίλογος. Για παράδειγμα, στα τέλη του 1980 η αντίδραση των κρατών (και κύρια των ΗΠΑ) στην αυξημένη κίνηση κεφαλαίων από παράνομες συναλλαγές στο διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα, επέβαλε ένα νέο ρυθμιστικό – περιοριστικό πλαίσιο, παρόμοιο με αυτό του ΟΟΣΑ τα τελευταία χρόνια. Αντίθετα με ότι υποστηρίζεται για τις διακρατικές συνεργασίες από τον Cerny, αυτές όχι μόνο δεν μείωσαν αλλά αντίθετα αύξησαν την ικανότητα παρέμβασης της κρατικής πολιτικής στο διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα (Helleiner, 1999: 143).

Ένας άλλος τομέας ο οποίος προβάλλεται ως καιρικός σε σχέση με το ζήτημα του περιορισμού της αποτελεσματικότητας της κρατικής πολιτικής είναι η σταδιακή ιδεολογική και πολιτική κυριαρχία των επιχειρημάτων εκείνων που προωθούν την αυστηρότητα σε μακροοικονομικό επίπεδο. Από την μια πλευρά η νομισματική πολιτική στοχεύει όλο και περισσότερο στην νομισματική σταθερότητα σε ένα περιβάλλον διακρατικού ανταγωνισμού, με τις κεντρικές τράπεζες να παίζουν ρυθμιστικό ρόλο και να αποκτούν αυξημένη ανεξαρτησία. Από την άλλη πλευρά, η τάση των κινήσεων του διεθνούς κεφαλαίου, προσδιορίζεται με βάση την προτίμηση της επένδυσης σε χώρες με σταθερό χρηματοοικονομικό περιβάλλον, παρά με βάση πολιτικές προώθησης στρατηγικών επιχειρηματικών δραστηριοτήτων. Οι περιοριστικές πολιτικές με την πάγωμα ή την μείωση των πραγματικών μισθών, σε συνδυασμό με τις ατέλειες του κεφαλαίου προκειμένου να γίνει μια χώρα πιο ελκυστική ή την αδυναμία φορολόγησης του, οδηγούν αναπόφευκτα σε χαμηλά φορολογικά έσοδα που σημαίνει με την σειρά του ότι το κράτος έχει μειωμένα έσοδα να διαχειριστεί.

Όσο αφορά τα αίτια των παραπάνω αλλαγών, ο Cerny ορθά παρατηρεί ότι η διαδικασία απελευθέρωσης των αγορών και η διαμόρφωση διεθνών δικτύων μη κυβερνητικών ομάδων είναι αποτέλεσμα της κρατικής πολιτικής (Cerny, 1999: 199). Σήμερα οι αγορές και οι δρώντες που απελευθερώθηκαν με την πολιτική παρέμβαση του κράτους εμφανίζονται ισχυροποιημένοι, κατέχοντας μια αυτόνομη δυναμική επέκτασης. Για τον Cerny ορθά η ανάπτυξη της διεθνούς αγοράς είναι αποτέλεσμα και της πολιτικής αυτοπεριορισμού του εθνικού κράτους και της απελευθέρωσης ζωτικού χώρου στις δυνάμεις της αγοράς. Η απορία που δημιουργείται εύλογα είναι αν και κατά πόσο το εθνικό κράτος έχει την δύναμη να επαναφέρει την παγκόσμια, αλλά και την εθνική αγορά, στην προ παγκοσμιοποίησης εποχή; Ο Cerny υποστηρίζει πως αυτό είναι αδύνατο. Όπως ο ίδιος λέει, «Τα κράτη δεν μπορούν να λάβουν αποφάσεις να κλείσουν ή να ελέγξουν τις χρηματοοικονομικές αγορές, τόσο εύκολα όσο μπορούν να τις

ανοίξουν ...» (Cerny, 1996: 92). Επίσης υποστηρίζει πως αν υπήρχε μια τέτοια περίπτωση εισαγωγής περιορισμών, το κόστος της θα ήταν πολύ μεγάλο, τόσο από οικονομικής άποψης όσο και πολιτικής. Αυτή βέβαια η πρόταση συνδέεται και με το βαθμό της νομιμοποίησης που έχει η παγκόσμια αγορά στα μάτια των πολιτών. Μια μεγάλη χρηματοοικονομική κρίση στα πλαίσια μια χώρας ή μιας ευρύτερης περιφέρειας, θα μπορούσε να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για τον περιορισμό της κίνησης του κεφαλαίου, αφού η ίδια η αποτυχία της αγοράς θα νομιμοποιούσε στην αντίληψη των πολιτών μια τέτοια πολιτική. Αυτή η πιθανότητα, λαμβάνοντας υπόψη και τις εύθραυστες ισορροπίες τις οποίες διαμορφώνει η χρηματοοικονομική αγορά, δεν απέχει πάρα πολύ από την πραγματικότητα. Η νομιμοποίηση των νεοφιλελεύθερων πολιτικών και των ελεύθερων χρηματοπιστωτικών αγορών, είναι εύκολο να αναιρεθεί μέσα από την διαπίστωση ότι αυτή θέτει σε κίνδυνο το επίπεδο διαβίωσης των πολιτών ή την ίδια την καπιταλιστική συσσώρευση. Αυτό το επιχείρημα είναι ένα γεγονός που παρατηρείται μετά από σημαντικές χρηματοοικονομικές κρίσεις, όπως για παράδειγμα στην Νοτιοανατολική Ασία, όπου οι πολιτικές για την ελεύθερη αγορά αναιρέθηκαν μέσα σε ένα βράδυ προκειμένου να προστατευτούν οι χώρες αυτής της περιφέρειας από μια συνολική κατάρρευση των οικονομιών τους.

Η ανάπτυξη πολλών μη ελεγχόμενων τόπων στην παγκόσμια γεωγραφία (φορολογικοί και χρηματοοικονομικοί παράδεισοι, τόποι εγκληματικών βάσεων και συναλλαγών, κ.α.), έδωσε την δυνατότητα στις επιχειρήσεις να διαφύγουν από τον κρατικό έλεγχο, παρακάμπτοντας τους εθνικούς φορολογικούς κανονισμούς και τα όργανα εφαρμογής τους. Όπως υποστηρίζει ο Cerny, οι παραδοσιακές μορφές κρατικής παρέμβασης, ελέγχου και προστατευτισμού στον τομέα αυτό, δεν αποδίδουν. Οι αλλαγές που υλοποιούνται στο διεθνές σύστημα, στην δόμηση του και στην γεωγραφία της κίνησης του κεφαλαίου, αποτελούν ένα αξιόπεραστο εμπόδιο για τον κρατικό έλεγχο. Η νέα πραγματικότητα της κίνησης του κεφαλαίου, αναπόφευκτα καταργεί τις παλαιές μορφές ελέγχου αφού είναι μη αποδοτικές. Η πίεση που ασκείται στην ρυθμιστική ικανότητα του κράτους, προέρχεται τόσο από το εσωτερικό όσο και από το εξωτερικό του. Η ικανότητα του κεφαλαίου να μετακινείται ανά τα σύνορα, σπρώχνει την κρατική πολιτική σε ένα ανταγωνισμό ορθοδοξίας με τα υπόλοιπα, δηλαδή σε μια προσπάθεια συμμόρφωσης με τους κανόνες που θέτει το διεθνές κεφάλαιο, ώστε να προσελκύσει μεγαλύτερο μέρος του. Από την πλευρά του εσωτερικού του, η κρατική πολιτική αντιμετωπίζει την αυξανόμενη πίεση των εθνικών κεφαλαίων για απελευθέρωση. Η διαδικασία αυτή οδηγεί τα εθνικά κράτη στην διαρκή περικοπή της ρυθμιστικής τους παρέμβασης διαμορφώντας ένα «αγώνα προς τον πάτο», όπου ο Cerny τον χαρακτηρίζει ως «ανταγωνισμό της χαλαρότητας» (competition of laxity) (ο.π. 126).

Τέλος, η ικανότητα του κράτους να παράσχει αναδιανεμητικά δημόσια αγαθά, αμφισβητείται και αυτή με την σειρά της. Ο Cerny παραδέχεται ότι, η πραγματικότητα τουλάχιστον όσο αφορά τα ανεπτυγμένα κράτη της Δύσης, είναι ότι το μέρος εκείνο της κρατικής πολιτικής που ενεργοποιείται και παρεμβαίνει στον τομέα αυτό, δεν έχει υποστεί τις διαστάσεις της απορύθμισης που έχουν υποστεί τα υπόλοιπα μέρη που καθορίζονται από την παροχή των παραπάνω δημοσίων αγαθών που περιγράφηκαν. Παρόλα αυτά οι κορπορατιστικές πολιτικές, οι κρατικές πολιτικές απασχόλησης και οι προνοιακές πολιτικές γενικότερα αντιμετωπίζουν σημαντικές δυσκολίες στην εφαρμογή τους. Η ανάπτυξη ενός ανταγωνιστικού εθνικού και διεθνούς περιβάλλοντος και η κυριαρχία των επιχειρηματικών αιτημάτων για περιορισμό των δαπανών (και

κυρίως του κόστους εργασίας), ασκούν σημαντική πίεση. Πραγματικότητα είναι ότι παρόλο που οι πολιτικές αυτού του τομέα δεν έχουν περιοριστεί, έχει αλλάξει άρδην η κατανομή των δαπανών τους. Η τάση που χαρακτηρίζει αυτούς τους τομείς είναι το πέρασμα από την συντήρηση των δημόσιων υπηρεσιών, στην υλοποίηση πολιτικών κατά της ανεργίας (που σχετίζονται με τις αυξανόμενες ανισότητες, την γήρανση του πληθυσμού, την βιομηχανική απορύθμιση, κ.τ.λ.). Ο Cerny επισημαίνει ότι ο πιο σύγχρονος τομέας παρέμβασης που σχετίζεται με τα αναδιανεμητικά δημόσια αγαθά και έχει αποκτήσει ιδιαίτερη σημασία, είναι αυτός της περιβαλλοντικής προστασίας. Όμως και σε αυτό το τομέα όπως υποστηρίζει, η φύση του προβλήματος χαρακτηρίζεται από ένα έντονα διεθνικό χαρακτήρα, γεγονός που ξεφεύγει από τα εθνικά όρια μιας κρατικής πολιτικής. Με δεδομένο το επιχείρημα του ότι δηλαδή η αναγκαστική διεθνική συνεργασία των κρατών οδηγεί στην περαιτέρω μείωση της δύναμης τους, ακόμα και αυτού του είδους οι παρεμβατικές πολιτικές δεν μπορούν παρά να ενισχύουν την υπόθεση του περί ακόμα μεγαλύτερης μείωσης της ικανότητας άσκησης της πολιτικής του.

Αν πραγματικά η παγκόσμια αγορά και οι δρώντες σε αυτή κατέχουν την δυνατότητα αυτόνομης ανάπτυξης, τότε το ερώτημα που τίθεται είναι ποιος ο λόγος της εφαρμογής των σημερινών κρατικών πολιτικών της κατάργησης των εμπορικών προστατευτισμών, της προώθησης της ΕΑΕ, ή της κατάργησης των ελέγχων στις συναλλαγματικές ισοτιμίες. Αυτό το ερώτημα οδηγεί στο να υποστηριχθεί ότι η δημιουργία της διεθνούς ή της «παγκόσμιας αγοράς» είναι αποτέλεσμα της εφαρμογής συγκεκριμένων εθνικών πολιτικών, που συνεχίζουν να υποστηρίζονται από αυτές τις πολιτικές. Όλες σχεδόν οι χώρες του κόσμου εφαρμόζουν πολιτικές απελευθέρωσης των αγορών τους οι οποίες δεν αποτελούν «μονόδρομους» αλλά επιλογές. Σήμερα στο διεθνές σύστημα, επικρατεί η τάση της θέσπισης ρυθμιστικών κανόνων για τον περιορισμό της ανεξέλεγκτης δράσης της διεθνούς αγοράς, αλλά και την αποφυγή ισχυρών κρίσεων όπως αυτή του 1998. Ταυτόχρονα δημιουργείται μια νέα μορφή εθνικού προστατευτισμού με πρωτοστάτη τις ΗΠΑ, ο οποίος χαρακτηρίζει πολλές βιομηχανικές χώρες. Αυτό το φαινόμενο είναι αποτέλεσμα των ανταγωνιστικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν στους τομείς της μαζικής παραγωγής (Baldwin, 1995). Η ιστορία έχει αποδείξει ότι είναι πιθανό ένα πωσγύρισμα. Όπως λεπτομερειακά αναλύουν οι Aghion & Williamson (2000), η τάση διεθνοποίησης πριν το 1^ο Παγκόσμιο Πόλεμο και τα προβλήματα που επέφερε, ήταν υπεύθυνη για την επιστροφή στην προστατευμένη οικονομία μετά από αυτόν.

Κύρια λειτουργία του σύγχρονου κράτους στις συνθήκες του διεθνούς ανταγωνισμού, είναι η προώθηση των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων που εμπεριέχονται στην επικράτεια του και η εξασφάλιση της ανταγωνιστικότητας αυτών στην διεθνή αγορά. Με βάση αυτή τη λειτουργία, ο Cerny προβάλλει ένα νέο μοντέλο, αυτό του «κράτος ανταγωνισμού» (competition state). Το νέο μοντέλο χαρακτηρίζεται από την τάση της αναδιάρθρωσης των λειτουργιών του κράτους προς την κατεύθυνση της αγοράς, ή της μετάβασης παραδοσιακά κρατικών αρμοδιοτήτων στην αγορά και τους μηχανισμούς της. Η έννοια έρχεται να αντικαταστήσει παλαιότερες, όπως αυτή του «στρατηγικού κράτους» (strategic state) ή του «αναπτυξιακού κράτους» (developmental state), που επικράτησαν κατά τη δεκαετία του 1980. Η διαμόρφωση του «κράτους ανταγωνισμού», έρχεται να καλύψει την διαδικασία απελευθέρωσης παραδοσιακών στρατηγικών τομέων δράσης και ταυτόχρονα, την εισαγωγή μη κρατικών οργανισμών στην ευρύτερη κρατική διαχείριση (Cerny, 1999(1)). Η κρατική πολιτική κατά την διάρκεια των

παιλιότερων εποχών λειτούργησε, σύμφωνα με τις εκφράσεις του Cerny, ως μέσον «αποεμπορευματοποίησης» (decomodifying) εκεί που η αγορά αποτύγχανε. Το κράτος ανταγωνισμού προσδιορίζεται από την αναδιάρθρωση που εισήγαγε αυτή η διαδικασία. Η νέα μορφή κράτους προσδιορίζεται από την διαδικασία της «εμπορευματοποίησης» και της «αγοραποίησης» (marketization) των βασικών οικονομικών – παρεμβατικών του λειτουργιών. Όπως γράφει ο Cerny (1996: 133), «Υπάρχει διαφορά ανάμεσα στο κράτος που προωθεί τις δραστηριότητες της αγοράς ως ένα γενικό δημόσιο αγαθό και στο να μετατρέπεται το ίδιο σε ένα καθαυτό βασισμένο στην αγορά οργανισμό».

Η εδραίωση του «κράτους ανταγωνισμού» βασίστηκε σε ένα σύνολο αδυναμιών της κρατικής πολιτικής, έτσι όπως εμφανίστηκαν κατά την περίοδο μετά τη δεκαετία του 1970. Ο πρώτος περιορισμός της κρατικής πολιτικής, σύμφωνα με τον Cerny, τίθεται μέσα από την κινητικότητα του κεφαλαίου και την διεθνοποίηση των αγορών. Η τάση της διεθνοποίησης δεν χαρακτηρίζει όλες τις αγορές. Όπως αναγνωρίζει και ο ίδιος, άλλες αγορές εμφανίζονται πιο διεθνοποιημένες και άλλες λιγότερο. Παρόλα αυτά, όταν όλο και περισσότερο κυριαρχεί η τάση οι τιμές του κεφαλαίου να καθορίζονται σε διακρατικές αγορές αντί σε εθνικές, δεν είναι εύκολο οι κρατικοί κανόνες και οι κυβερνητικές παρεμβάσεις να ρυθμίσουν την αγορά με τέτοιο τρόπο ώστε να αποφευχθούν τυχόν αποτυχίες της. Το γεγονός αυτό μειώνει τη ικανότητα και την αποτελεσματικότητα της κρατικής ρύθμισης και αυξάνει την απελευθέρωση και τη διεθνοποίηση. Οι πολιτικές στα πλαίσια του κράτους ανταγωνισμού, αποκτούν διπλό χαρακτήρα σε σχέση με την παγκοσμιοποίηση. Από την μια πλευρά εμφανίζεται ως ο μεγαλύτερος και σημαντικότερος παράγοντας προώθησης της παγκοσμιοποίησης (μέσα από την χρήση της έννοιας της ανταγωνιστικότητας), ενώ από την άλλη αποτελεί και αυτός ένα από τα υποκείμενα της παγκοσμιοποίησης, από την οποία επηρεάζεται και περιορίζεται. Η έννοια της ανταγωνιστικότητας, όσο και η δημιουργία αγορών και δικτύων εκτός του εθνικού χώρου ρύθμισης και παρέμβασης, ασκούν μεγάλη πίεση για απελευθέρωση, μείωση της κρατικής παρέμβασης, αλλά και εισαγωγή των κριτηρίων της αγοράς στους οργανισμούς του κράτους (ευελιξία, ταχύτητα λήψης αποφάσεων, προώθηση της αγοράς στο εσωτερικό του κράτους, κ.τ.λ.).

Η τάση διεθνοποίησης του κεφαλαίου και διαφυγής από το θεσμοθετημένο χώρο δράσης του εθνικού κράτους αυξάνει την κοινωνική και πολιτική του δύναμη. Ταυτόχρονα όμως, το κράτος είναι αρκετά ισχυρό για να μπορεί να προωθεί αυτή την διεθνοποίηση του κεφαλαίου και να επιβάλλει την νεοφιλελεύθερη ορθοδοξία στην εσωτερική πολιτική του.

Το πέρασμα στο «κράτος ανταγωνισμού», με όλα τα χαρακτηριστικά που ο Cerny του προσδίδει είναι πολύ πιθανό να αποτελεί μια πραγματικότητα. Αυτή όμως η πραγματικότητα δεν πηγάζει από την παντοδυναμία του διεθνούς κεφαλαίου. Αντίθετα, η κρατική πολιτική εμφανίζεται ικανή στο να υλοποιεί την απελευθέρωση και διεθνοποίηση του. Το πρόσχημα της για αδυναμία αντίστασης απέναντι στο διεθνές κεφάλαιο, ουσιαστικά εισάγει το κεφάλαιο ξανά στο εσωτερικό της εθνικής οικονομίας, όμως, αυτή την φορά απαλλαγμένο από κάθε υποχρέωση για την κάλυψη κοινωνικών κοστών. Πέρα από αυτό ο κρατικός προϋπολογισμός αναλαμβάνει να καλύψει πολύ μεγάλο μέρος του ρίσκου των επενδύσεων του διεθνούς κεφαλαίου, που σημαίνει την αύξηση της κοινωνικοποίησης του ρίσκου των επενδύσεων, παράλληλα με τον περιορισμό των συμμετεχόντων στα κέρδη. Η διαδικασία του αλληλοεπηρεασμού εθνικής και διεθνούς αγοράς, οδήγησε το κράτος ανταγωνισμού σε μια πραγματικότητα που

προηγούμενα χαρακτηρίστηκε ως «ανταγωνισμός της χαλαρότητας». Η απορύθμιση, η φιλελευθεροποίηση και η ιδιωτικοποίηση με κριτήριο την αύξηση της ανταγωνιστικότητας στην διεθνή αγορά, προκαλεί μια σταθερή διαλυτική τάση στον ρυθμιστικό ρόλο του κράτους. Για τον Cerny αυτή η μείωση της παρεμβατικής λειτουργίας του κράτους αποτελεί πάγια κατάσταση που χαρακτηρίζει το κράτος ανταγωνισμού.

Οι τάσεις της απορύθμισης και της ιδιωτικοποίησης, συμπληρώνεται από μια νέα, αυτή της υπεργολαβίας (subcontract). Αν και όπως παρατηρεί η τάση αυτή είναι ακόμα σε αρχικό στάδιο για τις περισσότερες χώρες εκτός του ΗΒ και των ΗΠΑ, φαίνεται ότι όλο και περισσότερο ενσωματώνεται στις πολιτικές των εθνικών κρατών. Κάτω από την ομπρέλα της υπεργολαβίας, ένα σύνολο κοινωνικών υπηρεσιών (π.χ. διοίκηση φυλακών και κρατικά επιδοτούμενων σχολείων) περνούν στα χέρια ιδιωτών. Παρόμοια με την τακτική των υπεργολαβιών, είναι και η πολιτική της απελευθέρωσης των τοπικών αγορών με στόχο την αύξηση του ανταγωνισμού μεταξύ τους.

Οι ορισμοί των εννοιών του δημόσιου και του ιδιωτικού αγαθού, όπως αυτοί θέτονται σε κάθε εθνική αγορά καθορίζουν τα όρια μέσα στα οποία κινείται η κρατική παρεμβατική πολιτική. Κατά τον Cerny, ο καθορισμός αυτών των εννοιών σχετίζεται άμεσα με την διεθνή αγορά. Η έννοια της διεθνούς ανταγωνιστικότητας μιας εθνικής οικονομίας αποτελεί το κυρίαρχο μέσο του περιορισμού της εθνικής κρατικής παρεμβατικής πολιτικής. Οποσδήποτε τα εθνικά χαρακτηριστικά παίζουν ένα σημαντικό ρόλο στην οριοθέτηση των παραπάνω εννοιών, παρόλα αυτά, η κυρίαρχη τάση είναι ο ορισμός των εννοιών με βάση το κριτήριο της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της εθνικής οικονομίας. Η κρατική παρέμβαση στην οικονομία δεν καταργείται στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Αντίθετα, ως πάγια λειτουργία του κράτους για την εξισορρόπηση των αντιθέσεων της καπιταλιστικής ανάπτυξης, παραμένει μια σημαντική παράμετρος αναγκαία για την εύρυθμη λειτουργία του συστήματος. Σε αυτή την διαδικασία, το τέλος της μεταπολεμικής ανάπτυξης που οριοθετείται στις αρχές της δεκαετίας του 1970 και τα αυξημένα προβλήματα που γεννά η κρίση στην καπιταλιστική διαδικασία της συσσώρευσης, οδηγούν στην αλλαγή του περιεχομένου της κρατικής παρέμβασης. Η κρατική πολιτική σήμερα, οριοθετείται από την τάση της διεθνοποίησης των αγορών, τις νέες τεχνικές που εισάγονται στην παραγωγική διαδικασία και την σημαντική εμβάθυνση των τεχνολογιών της πληροφορικής και των τηλεπικοινωνιών. Οι τρεις αυτές εξελίξεις προσδιορίζουν όχι μόνο τα όρια, αλλά και τους στόχους μιας σύγχρονης κρατικής πολιτικής. Στις νέες εξελίξεις στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, ο Cerny, δεν ξεχνά την σημασία των εθνικών χαρακτηριστικών. Κάνοντας ιδιαίτερη μνεία σε αυτά, επισημαίνει ότι οποιασδήποτε μορφής παρεμβατική πολιτική από την πλευρά του κράτους, δεν μπορεί παρά να προσδιορίζεται σε αρκετά μεγάλο βαθμό από τα εθνικά χαρακτηριστικά, τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα και την ικανότητα προσαρμογής στις συνθήκες του διεθνούς ανταγωνισμού. Το κυρίαρχο στοιχείο στην δύναμη του διεθνούς κεφαλαίου αποτελεί η σημαντική επιρροή που ασκεί στις μακροοικονομικές πολιτικές. Η ορθοφροσύνη της κρατικής πολιτικής απέναντι στις διεθνείς χρηματαγορές επιβάλλει ένα σύνολο πολιτικών στον μακροοικονομικό τομέα της κρατικής πολιτικής. Παρόλα αυτά ο Garrett (2000: 311) δείχνει ότι οι δημοσιονομικές πολιτικές μέσα στον ΟΟΣΑ δεν συγκλίνουν. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχει περιθώριο άσκησης πολιτικής από τα κράτη και ότι η παρέμβαση του διεθνούς κεφαλαίου δεν είναι τόσο καταλυτική όσο τουλάχιστον ο

Cerny υποθέτει. Επίσης φανερώνει ότι οι συνέπειες του διεθνούς κεφαλαίου στην κρατική πολιτική δεν είναι για όλα τα κράτη οι ίδιες.

Τα νέα κριτήρια για την επιτυχία μιας κρατικής πολιτικής είναι η χρηματοοικονομική απορύθμιση, ο βαθμός συμμόρφωσης με την νεοφιλελεύθερη ορθοδοξία στο χώρο της μακροοικονομικής πολιτικής και η συμμόρφωση με την πολιτική των χρηματιστηριακών αγορών. Κεντρικό ρόλο στις νέες αλλαγές, παίζει η αναβάθμιση του ρόλου των τραπεζών στην πολιτική. Ο τρόπος και η λογική της λειτουργίας των τραπεζών αλλάζει. Σε όλη την μοντέρνα περίοδο το κράτος συμπεριφέρθηκε στις τράπεζες ως ένα δημόσιο αγαθό. Η κρατική προστασία σε αυτές που πήγαζε μέσα από το σημαντικό ρόλο που έπαιζαν στην σταθερότητα του συστήματος αποσύρεται και η λειτουργία τους βασίζεται ολοένα και περισσότερο στην αναζήτηση και προώθηση νέων χρηματοοικονομικών προϊόντων, αφού η αποταμίευση κατευθύνεται σε αγορές χρήματος παρά στις τράπεζες. Το νέο προφίλ ρίσκου που αναλαμβάνουν έχει άμεσες συνέπειες στη σχέση των τραπεζών ως δημόσιου αγαθού και του κράτους. Ο ρόλος του τα τελευταία χρόνια δεν ήταν απλά να ενισχύσει την αναδιάρθρωση της αγοράς αλλά και να ξεκινήσει τη διαδικασία αυτή. Έτσι παρατηρείται η απελευθέρωση όλων των χρηματοοικονομικών αγορών από την μεσιτεία του κράτους, η άσκηση πίεσης για την εφαρμογή νέων χρηματοοικονομικών προϊόντων, κ.τ.λ. Τα κράτη και οι ρυθμιστικοί θεσμοί ανταγωνίζονται πλέον για την προώθηση του δικού τους χρηματοοικονομικού χώρου, με αποτέλεσμα να αυξάνεται η τάση αναδιάρθρωσης μέσα από την απορύθμιση.

Η τάση της φυγής του χρηματοοικονομικού κεφαλαίου από οποιαδήποτε μορφής ρύθμιση, έχει αλλάξει τον τρόπο με τον οποίο ορίζεται η σχέση ανάμεσα στο υπερεθνικό, το εθνικό και το τοπικό επίπεδο. Ακολουθώντας τα επιχειρήματα του Jessop, του Brenner, κ.α. επισημαίνει ότι «η παγκοσμιοποίηση είναι τόσο τοπική όσο και δια-κρατική και διεθνική διαδικασία» (Cerny, 1996: 93). Τοπικές κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές δυνάμεις διαρκώς στρέφονται προς το διεθνές πεδίο, παραμερίζοντας το εθνικό επίπεδο. Το χαρακτηριστικό του «διάτρητου εθνικού συνόρου» του Brenner (1999: 51-52), υιοθετείται απόλυτα και σε αυτή τη προσέγγιση. Οι συνέπειες της χρηματοοικονομικής διεθνοποίησης στην δημόσια πολιτική και το κράτος προωθούν την «φυγή» από αυτό. Η δύναμη του κράτους περιορίζεται από αυτή της αγοράς, μέσω της απορύθμισης και της αδυναμίας επαναρύθμισης. Διαμορφώνονται διακρατικά δίκτυα γραφειοκρατών όπου επηρεάζουν κατά πολύ τις πολιτικές επιλογές τους. Με βάση τις περιορισμένες πηγές άντλησης εγχώριου κεφαλαίου, τα κράτη κατευθύνονται προς την ανεύρεση κεφαλαίων στις διεθνείς αγορές με αποτέλεσμα να αυξάνουν την εξάρτησή τους από αυτές καθώς και να αυξάνεται η αστάθεια του συστήματος. Κεντρική αλλαγή σήμερα, είναι η αδυναμία του κράτους να φορολογήσει τις κινήσεις και άρα να συγκεντρώσει τα χρήματα. Οι δασμοί στις κινήσεις κεφαλαίου συνεπάγονται μεγάλο τίμημα και γι' αυτό πλέον δεν είναι θεμιτοί. Από την άλλη, το κράτος μετατρέπεται σε ένα επιχειρηματικό σύνδεσμο ομάδων στην υπηρεσία του χρηματοοικονομικού κεφαλαίου. Ο διεθνής του ρόλος αλλάζει, αποτελώντας ένα σύνολο ομάδων και δικτύων που αλληλοεπηρεάζονται (Cerny, 1996: 92-3).

Η αποδοχή του επιχειρήματος ότι η χρηματιστηριακή αγορά παγκοσμιοποιείται, έφερε στο προσκήνιο το σύνθημα της «προσαρμογής». Η αποδοχή της αναγκαιότητας για «προσαρμογή» στην νέα κατάσταση που διαμορφώνεται στο διεθνές περιβάλλον, εισήγαγε στις εθνικές πολιτικές ατζέντες μια νέα οικονομική και πολιτική ορθοδοξία, αιτήματα που σχετίζονται με την «κυβερνητική επανίδρυση», την θεσμική αναδιάρθρωση, την αύξηση της

αποτελεσματικότητας του, της ταχύτητας αντίδρασης του, κ.τ.λ. Η διάρθρωση των κρατικών πολιτικών αλλάζει, κατευθυνόμενη προς την απελευθέρωση όλο και περισσότερων μερών της εθνικής αγοράς, της αναδιάρθρωσης της δομής και της λειτουργίας της κρατικής διοίκησης, της συμμόρφωσης της εθνικής πολιτικής με τις επιταγές της μιας νέας εισοδηματικής και νομισματικής ορθοδοξίας, κ.α.

Τα στοιχεία που παραθέτει ο Cerny όσο αφορά την χρηματοπιστωτική επένδυση, είναι αρκετά περιορισμένα γεωγραφικά παρά την αύξηση της κινητικότητας και του μεγέθους της. Το γεγονός αυτό σχετίζεται με την μη τέλεια γνώση της αγοράς και το φόβο του ρίσκου και των κερδών (Epstein, 1995). Για παράδειγμα, σύμφωνα με την έρευνα των Tesar & Werner (1995) για την αγορά μετοχών στις ΗΠΑ τη περίοδο 1978-1991, συμπεραίνεται ότι υπάρχει έντονη προτίμηση στις εγχώριες μετοχές, ενώ δείχνει πως οι 10 μεγαλύτεροι θεσμικοί επενδυτές στο κόσμο έχουν καταγωγή από την τριάδα, δηλαδή την ΕΕ, την Ιαπωνία και τις ΗΠΑ. Μια παγκόσμια αγορά θα πρέπει να παρουσιάζει σύγκλιση ή ομογενοποίηση των τιμών των αγαθών, αλλά και του κόστους του χρήματος. Η διεθνής χρηματοπιστωτική ανάπτυξη δεν φαίνεται ικανή να αλλάξει την δυναμική της λειτουργίας και της οργάνωσης της κρατικής πολιτικής. Όπως γράφει ο Harris (1995: 212), «οι αγωγοί που συνδέουν την παγκόσμια χρηματοδότηση με την εσωτερική οικονομία είναι ασθενείς». Η κυριάρχηση των νέων μορφών διοίκησης μέσα από την «επανάδρυσή του κράτους», είναι πολύ πιο πιθανό να προέρχονται από την ιδεολογική στροφή στην κρατική πολιτική μετά το 1970 και την κυριάρχηση των νεοφιλελεύθερων απόψεων για το κράτος και την οργάνωση της πολιτικής και της γραφειοκρατίας του. Αυτή η ιδεολογική μεταστροφή με τις συνέπειες της στην οικονομία και την κρατική πολιτική, με την σειρά της προώθησε την απελευθέρωση των αγορών και την δημιουργία του διεθνούς κεφαλαίου ως καιρίου δρώντα στο παγκόσμιο σύστημα. Όπως γράφει ο Andrew Sobel³², «τα φιλελεύθερα μέτρα συχνά χαρακτηρίζονται από την επίκληση εξωτερικών ανταγωνιστικών πιέσεων όταν το πραγματικό κίνητρο είναι αρκετά διαφορετικό».

Η ανάλυση του Cerny για την διαμόρφωση του κράτους ανταγωνισμού έχει κύρια περιγραφικό χαρακτήρα. Στόχος του είναι περισσότερο η περιγραφή των δυνάμεων που δρουν στα πλαίσια του εθνικού κράτους και της σχέσης τους με την ανάπτυξη της παγκόσμιας αγοράς και της παγκοσμιοποίησης και λιγότερο η προβολή μιας συγκεκριμένης πολιτικής πρότασης δράσης στα πλαίσια των νέων θεσμών που δημιουργούνται και αυτών που ασθενούν ή καταργούνται. Κατ' αυτή την έννοια, δεν προβάλλει άμεσα ένα επιχείρημα το οποίο να καθορίζει μια νέα ορθοδοξία για το κράτος, όπως κάνουν άλλοι συγγραφείς σαν τον Ohmae ή την Strange. Για τον Cerny η σύγχρονη πραγματικότητα του καπιταλιστικού συστήματος σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, διαμορφώνεται μέσα από την επιρροή δύο διαφορετικών σε φορά αλλά όχι και αντίθετων δυνάμεων. Από την μια πλευρά οι εθνικές πολιτικές ωθούν προς την διαμόρφωση μιας παγκόσμιας αγοράς και από την άλλη η παγκόσμια αγορά ασκεί περιοριστικές πιέσεις στην εθνική πολιτική. Κεντρικό σύνθημα και των δύο κατευθύνσεων είναι αυτό του ανταγωνισμού ή της ανταγωνιστικότητας. Αυτό το σύνθημα οδηγεί την εθνική αγορά στην προώθηση της διεθνούς και αντίστροφα, αυτό καθορίζει τους περιοριστικούς όρους που επιβάλλει η διεθνής αγορά στην εθνική.

³² Sobel Andrew, 1994, *Domestic Choices, International Markets: Dismantling National Barriers and Liberalizing Securities Markets*, Ann Arbor: University of Michigan.

Σε εθνικό επίπεδο σήμερα, κριτήριο για την αποδοχή μιας πολιτικής επιλογής από την πλευρά του κράτους είναι το κατά πόσο συμβαδίζει, προωθεί ή εμποδίζει αυτό που χαρακτηρίζεται ως διεθνής ανταγωνιστικότητα της οικονομίας, ή ανταγωνιστικότητα της οικονομίας στο εξωτερικό. Η έννοια αυτή νομιμοποιεί την διεθνή αγορά ως τον κυρίαρχο παράγοντα πάνω στον οποίο αναπτύσσεται η σημερινή εθνική οικονομική και πολιτική πραγματικότητα. Σύμφωνα με τον Cerny, η κρατική πολιτική τόσο στις ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης, όσο και στις αναπτυσσόμενες και τις υπανάπτυκτες, έχει απόλυτα υιοθετήσει το παραπάνω δόγμα. Σήμερα, η κυρίαρχη πολιτική ιδεολογία του «εμπειδωμένου παγκόσμιου φιλελευθερισμού» (παραφράζοντας την ρήση του ίδιου περί «εμπειδωμένου φιλελευθερισμού»), φέρνει στο κέντρο των ιδεολογικών κριτηρίων της χάραξης της πολιτικής την έννοια του ανταγωνισμού. Για τον Cerny, η παντοδυναμία αυτής είναι αναντίρρητη. Οποιαδήποτε οικονομική επιλογή ενός εθνικού κράτους καθορίζει την επιτυχία της, από το κατά πόσο ακολουθεί του κανόνες και τις νόρμες της διεθνούς αγοράς. Η οικονομική ανάπτυξη περνά μέσα από αυτήν. Η σημασία που αποδίδεται από την εθνική κρατική πολιτική στην διεθνή αγορά, αυξάνει την νομιμοποίηση της διεθνούς αγοράς. Η πίστη ότι η εγχώρια ανάπτυξη προσδιορίζεται από έξωθεν παράγοντες, ουσιαστικά ενισχύει πολιτικά την ισχύ επιβολής της διεθνούς αγοράς στα εθνικά κράτη. Στο ίδιο, η αποδοχή του δόγματος της διεθνούς ανταγωνιστικότητας από την πλευρά της εθνικής πολιτικής οδηγεί στην υλοποίηση προγραμμάτων που με την σειρά τους ενδυναμώνουν ακόμα περισσότερο την διεθνή αγορά. Αυτή η διαδικασία οδηγεί στο φαύλο κύκλο του «ανταγωνισμού της καλαρότητας» ή του «αγώνα προς το πάτο».

Ο πυρήνας του κράτους πρόνοιας παραμένει ισχυρός. Παρότι ο προϋπολογισμός του αυξάνεται σταθερά, οι δαπάνες του κατευθύνονται προς την κάλυψη του κόστους της κυριαρχίας της διεθνούς αγοράς, που χαρακτηρίζεται από σημαντικές αποτυχίες οι οποίες μερικές φορές αγγίζουν τα όρια της συστημικής κρίσης. Οι πολιτικές του κράτους ανταγωνισμού έχουν σημαντικές συνέπειες στην αναδιανομή του πλούτου, γεγονός που αποδεικνύεται από την ένταση των οικονομικών αντιθέσεων και της φτώχειας. Όμως, αυτές οι πολιτικές του δεν φαίνεται να αγγίζουν τα όρια του προνοιακού κράτους ή να το ωθούν προς την ολοκληρωτική κατάργηση. Παρά την κυριαρχία του διεθνούς ανταγωνισμού στη καρδιά των πολιτικών του, ως σημαντικό συστατικό στοιχείο των πολιτικών αυτών παραμένει η αναδιανομή του πλούτου.

Ο Cerny παρατηρεί αλλαγές και σε πολιτιστικό επίπεδο. Η υπόθαλψη της έννοιας του εθνικού κράτους, έχει σημαντικές συνέπειες όσο αφορά στη συνοχή των μερών του. Η εμφάνιση διαφορετικών κινημάτων των οποίων τα αιτήματα ξεφεύγουν από τα στενά όρια της εθνικής ταυτότητας, σημαίνει την διαμόρφωση μιας πολυπολιτισμικής ταυτότητας. Η πολυπολιτισμικότητα σε συνδυασμό με την αυξημένη κινητικότητα (ανθρώπων, πληροφοριών, αγαθών), συνεπάγεται το παραμέρισμα του εθνικού κράτους ως κεντρικού παράγοντα έκφρασης της εθνικής ταυτότητας. Αυτή η εξέλιξη θέτει πλέον ανοικτά ζητήματα νομιμοποίησης του κράτους ως εκφραστή μιας συγκεκριμένης εθνικής κουλτούρας. Αν η αμφισβήτηση σε πολιτιστικό επίπεδο συνδεθεί με την εντεινόμενη αστοχία των προνοιακών πολιτικών, σημαίνει για το κράτος ανταγωνισμού ότι αντιμετωπίζει μια αυξανόμενη κρίση νομιμοποίησης. Παρά την κρίση δεν υπάρχει μια ικανή δύναμη στο παγκόσμιο σύστημα που μπορεί να το αμφισβητήσει. Όπως γράφει ο ίδιος ο Cerny (1996: 98), «Σήμερα η φιλελεύθερη δημοκρατία παραμένει βαθιά ριζωμένη στους εθνικούς κοινωνικούς σχηματισμούς, κύρια λόγω της ιδεολογικής και πολιτισμικής δύναμης του τελευταίου».

Στα πλαίσια του κράτους ανταγωνισμού, είναι εμφανής η σύγκρουση ανάμεσα στην σταδιακή κυριάρχηση του κριτηρίου της διεθνούς ανταγωνιστικότητας από την μια και των οικονομικών, κοινωνικών και δημοκρατικών κατακτήσεων από την άλλη. Η σημερινή φάση του παγκόσμιου συστήματος, έτσι όπως την παρουσιάζει ο Cerny, χαρακτηρίζεται από το στοιχείο της μεταβατικότητας, με το αποτέλεσμα να φαίνεται αμφίρροπο. Η γραμμή προς τα κάτω που χαράσσει ο «ανταγωνισμός της χαλαρότητας», φαίνεται να βρίσκει το μοναδικό αλλά ισχυρό εμπόδιο στην παραδοσιακή και θεσμοποιημένη προνοιακή και αναδιανεμητική λειτουργία του κράτους. Η αδυναμία του διεθνούς κεφαλαίου να καθοδηγήσει και να νομιμοποιήσει μια ριζική αναδιάρθρωση των αναδιανεμητικών δημοσίων αγαθών (έτσι όπως παραπάνω περιγράφονται), σημαίνει ότι ο τομέας εκείνος της κρατικής πολιτικής που συνδέεται με την αναδιανομή και την πρόνοια (και που καθορίζεται και από τη δεδομένη ισχύ της εργατικής τάξης), παρόλες τις αναδιρθρώσεις, παραμένει αλώβητος στον πυρήνα του.

Το κράτος δεν είναι αυτόνομος δρών μέσα σε αυτή την διαδικασία. Η λειτουργία του είναι αποτέλεσμα των ισορροπιών των κοινωνικών δυνάμεων. Έτσι σε μια περίοδο που ήδη η εργασία έχει χάσει την δύναμη της, ο «φόβος της τιμωρίας» από τις διεθνείς αγορές και το διεθνές κεφάλαιο, είναι μια πολύ πειστική δικαιολογία για την εφαρμογή αναδιανεμητικών πολιτικών, με στόχο την ανατροπή της μεταπολεμικής ισορροπίας ανάμεσα σε εργασία και κεφάλαιο.

3.4. BOB JESSOP

Για τον Jessop η μείωση της ικανότητας της κρατικής πολιτικής στην σύγχρονη περίοδο της έντονης κινητικότητας και διεθνοποίησης, βασίζεται στην αδυναμία του κράτους να εγγυηθεί την πλήρη απασχόληση και να εξασφαλίσει προϋποθέσεις για ανάπτυξη. Η παγκοσμιοποίηση για τον Jessop αποτελεί μια «συνολική διαρθρωτική ολοκλήρωση και ένα στρατηγικό συντονισμό κατά μήκος της γης». Περιλαμβάνει την διεθνοποίηση των εθνικών χώρων, την διαμόρφωση περιφερειακών υπερεθνικών μπλοκ, την διεθνοποίηση και διασύνδεση περιοχών στο εσωτερικό του εθνικού κράτους, την αύξηση της σημασία των πολυεθνικών επιχειρήσεων και των τραπεζών, την ενδυνάμωση των σχέσεων των υπερεθνικών περιφερειών και τέλος, τη διαμόρφωση παγκόσμιων προτύπων όσο αφορά τόσο στην αγορά όπως επίσης και στην επιχειρηματικότητα (Jessop, 1999(1): 6).

Στο ερώτημα γιατί η κρατική παρέμβαση είναι απαραίτητη ο Jessop προβάλλει τέσσερις βασικές λειτουργίες της. Η πρώτη είναι η εξασφάλιση της αναπαραγωγής του κεφαλαίου, που επιτυγχάνεται μέσα από την εξασφάλιση ευνοϊκών συνθηκών για την κερδοφορία. Το δεύτερο είναι η διαμόρφωση των συνθηκών προστασίας και η αναπαραγωγή της εργασίας. Η παροχή προστασίας σχετίζεται επίσης και με την ανάγκη εξασφάλισης της κοινωνικής σταθερότητας και ενότητας, προϋπόθεση για την απρόσκοπτη λειτουργία της καπιταλιστικής αναπαραγωγής. Τρίτο η κρατική πολιτική αποτελεί το κύριο πεδίο λήψης πολιτικών και οικονομικών αποφάσεων. Τέταρτο και τελευταίο, η κρατική παρέμβαση λειτουργεί ως ασφαλιστική δικλείδα στις αποτυχίες της αγοράς, εξασφαλίζοντας τη συνέχεια στην διαδικασία της καπιταλιστικής αναπαραγωγής, δηλαδή εξασφαλίζοντας την κερδοφορία και την αναπαραγωγή της εργασίας (Jessop, 1999(2): 349).

Ο ρόλος του κράτους είναι καιρίος όσο αφορά στην εξασφάλιση των προϋποθέσεων της αναπαραγωγής του καπιταλιστικού συστήματος. Το κράτος αποτελεί τον μοναδικό μηχανισμό ο οποίος μπορεί να εξασφαλίσει και να εγγυηθεί ένα θετικό περιβάλλον για την ανάπτυξη των μηχανισμών της αγοράς και την κερδοφορία στα πλαίσια της. Σύμφωνα με τον Jessop, η αγορά από μόνη της δεν είναι ικανή να εξασφαλίσει την αναπαραγωγή της, αφού εμπεριέχει ένα σύνολο εγγενών αντιθέσεων που την φέρνουν συχνά αντιμέτωπη με την αποτυχία. Δίχως την υποστήριξη από άλλους μηχανισμούς και πολιτικές εκτός αγοράς, είναι

αδύνατο να επιτύχει το στόχος της ο οποίος είναι η αναπαραγωγή της και η συνεχής κερδοφορία. Δεύτερη σημαντική λειτουργία του κράτους στα πλαίσια της αγοράς, είναι η εξασφάλιση της αναπαραγωγής της εργασίας. Η αντιμετώπιση της εργασίας ως ενός εμπορεύματος που μισθώνεται στα πλαίσια της παραγωγής, αποτελεί την μια όψη της πραγματικότητας. Η επιβίωση και η αναπαραγωγή της εργασίας καθορίζεται από ένα σύνολο παραγόντων που διαφεύγουν των ορίων της καπιταλιστικής παραγωγής. Τα προβλήματα που προκύπτουν, επιβάλλουν την παρέμβαση του κράτους ώστε να αποφευχθούν κοινωνικές κρίσεις. Επίσης η κινητοποίηση της εργασίας ως αποδοτικού συντελεστή της παραγωγής, απαιτεί από αυτή να εμπεριέχει όλα εκείνα τα στοιχεία και τις γνώσεις της νοτιοτροπίας της παραγωγής. Η εργασία, ειδικά στα πλαίσια της σύγχρονης οργάνωσης της παραγωγής, δεν εντάσσεται αυτόματα στην παραγωγική διαδικασία αν δεν κατέχει ένα σημαντικό επίπεδο γνώσεων και τεχνικών. Η ανάγκη της εξασφάλισης αυτών των γνώσεων, κάνει για ένα επιπλέον λόγο την παρέμβαση του κράτους. Η τρίτη λειτουργία του κράτους διαμορφώνεται ένα επιπλέον ιδιαίτερο ρόλο που ασκεί, αυτόν του πολιτικού μεσάζοντα ανάμεσα στην εργασία και το κεφάλαιο, την κοινωνία και την αγορά. Η υλοποίηση μιας πολιτικής, ακόμα και στην περίπτωση όπου προέρχεται από κάποια διαφορετική πηγή εκτός του κρατικού οργανισμού, έχει την ανάγκη της διαμεσολάβησης του κράτους για να μπορέσει να εισαχθεί και να γίνει αποδεκτή. Τέταρτη και τελευταία λειτουργία του κράτους, αφορά τους εσωτερικούς μηχανισμούς που κατέχει και οι οποίοι είναι ικανοί να παρεμβαίνουν στα πλαίσια της καπιταλιστικής οικονομίας και να διασφαλίζουν την κερδοφορία του κεφαλαίου και την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Η λειτουργία του αυτή επιτυγχάνεται μέσα από την εφαρμογή προστατευτικών μέτρων που αντισταθμίζουν τις αποτυχίες της αγοράς.

Με βάση τον ορισμό που δίνει στο μεταπολεμικό μοντέλου κράτους, ως κεϋνσιανό, προνοιακό και εθνικό, ο Jessop αναλύει τα προβλήματα που αντιμετώπισε κατά την διάρκεια της κρίσης του, στους τομείς αυτούς που συνέθεσαν την ύπαρξη, την λειτουργία και την επιτυχία του. Η παρέμβαση του κεϋνσιανού προνοιακού εθνικού κράτους προσανατολίστηκε αποκλειστικά προς την εθνική οικονομία. Η πολιτική του διαμορφώθηκε και υλοποιήθηκε μέσα στα πλαίσια αυτά. Σταδιακά όμως τα οικονομικά προβλήματα μεγαλώνουν με κύριο στοιχείο τις αποτυχίες στην οικονομική διαχείριση, όπου δείγμα αυτών ήταν και η εμφάνιση του στασιμοπληθωρισμού. Σε αυτές τις αποτυχίες έρχεται να προστεθεί και η αυξανόμενη διεθνοποίηση του κεφαλαίου, η οποία εντείνει ακόμα περισσότερο τα προβλήματα στην διαχείριση της εθνικής οικονομίας.

Αυτή η διπλή πηγή προβλημάτων, επηρεάζει βαθιά και αλλάζει ολόκληρο το προσανατολισμό της κρατικής πολιτικής. Η εφαρμογή των πολιτικών παύει να κατευθύνεται αποκλειστικά προς την εθνική αγορά (αφού αυτή όλο και περισσότερο απελευθερώνεται). Το ίδιο ισχύει και για την ανάπτυξη η οποία επίσης παύει να πηγάζει αποκλειστικά από την εγχώρια αγορά. Αντικείμενο της κρατικής πολιτικής δεν είναι πια η εθνική οικονομία. Αυτή αντικαθίσταται από την οικονομία που καθοδηγείται από την γνώση (knowledge - driven economy), σε μια περίοδο που η παγκοσμιοποίηση κυριαρχεί. Η προσοχή της κρατικής πολιτικής στρέφεται όλο και περισσότερο, σε θέματα διεθνούς ανταγωνιστικότητας και σε ζητήματα που αφορούν την πλευρά της προσφοράς, γεγονότα που διαμορφώνουν μια νέα πολιτική όσο αφορά την διαχείριση της ζήτησης (Jessop, 2000(1)).

Οι αλλαγές αυτές αντικατοπτρίζονται και σε ιδεολογικό επίπεδο. Η κυριαρχία του κεϋνσιανού δόγματος ότι μια οικονομία έχει ανάγκη από

παρέμβαση και ρύθμιση (αφού η επιτυχία της αγοράς καθορίζεται από τον κρατικό παρεμβατισμό) αλλάζει. Τη θέση αυτής της άποψης παίρνουν οι θεωρίες περί διεθνούς ανταγωνιστικότητας, οι οποίες προσδιορίζονται από ένα σύνολο ετερογενών και σύνθετων κοινωνικών και οικονομικών παραγόντων εγχώριων και εξωτερικών. Η σύνθετη μορφή των παραγόντων που προσδιορίζουν την έννοια της διεθνούς ανταγωνιστικότητας σε μια εθνική αγορά, δημιούργησε και τις προϋποθέσεις για την αύξηση και τον πολλαπλασιασμό των πεδίων της παρέμβασης του κράτους. Όμως παρόλο που διευρύνονται οι δυνατότητες παρέμβασης, η αποτυχία των έως τότε πολιτικών για το ξεπέρασμα της κρίσης, οδηγεί στην εμφάνιση των επιχειρημάτων περί της αναδιάρθρωσης ή αλλιώς της «επανάδρυσης του κράτους». Οι αλλαγές στο τομέα της κρατικής παρέμβασης επέτρεψαν την είσοδο τρίτων στην προσπάθεια του κράτους για αποτελεσματική παρέμβαση. Αυτή η εξέλιξη είχε ως αποτέλεσμα το κράτος να έχει ανάγκη όλο και περισσότερο την ανάγκη τρίτων για την υλοποίηση μιας επιτυχημένης πολιτικής, οι οποίοι πλέον διεκδικούν την συμμετοχή τους ως ισότιμοι εταίροι στις κρατικές πολιτικές. Η τάση αυτή οδηγεί στην προσπάθεια του κράτους να μετατρέψει «... τις ταυτότητες, τα συμφέροντα, τις ικανότητες, τα δικαιώματα και τις ευθύνες των οικονομικών και κοινωνικών δυνάμεων, ώστε να γίνουν περισσότερο ευέλικτοι, ικανοί, και υπεύθυνοι φορείς των νέων οικονομικών στρατηγικών του κράτους ...» (ο.π. 353).

Ένα μεγάλο μέρος της πολιτικής κεϋνσιανού προνοιακού εθνικού κράτους, βασίστηκε στην δομή του πληθυσμού μέσα στο κλειστό σύστημα του εθνικού κράτους. Αυτό περιλάμβανε μια ιδεολογία όπου περιχαράκωνε και διαχώριζε τους πολίτες του από τους «ξένους». Χαρακτηριστικά της κοινωνικής πολιτικής του μοντέλου αυτού ήταν η πλήρης (ή σχεδόν πλήρης) και μόνιμη απασχόληση, με την γυναίκα να συμμετέχει στον οικογενειακό μισθό (σε ένα ρόλο συμπληρωματικού δευτερεύοντος μισθού, μαζί με τους μετανάστες), ενώ η οικογένεια να λειτουργεί στα πλαίσια της πατριαρχικής πυρηνικής μορφής.

Στην μεταπολεμική ισορροπία συνέβαλε τα μέγιστα η τάση της ισορρόπησης των ταξικών αντιθέσεων μέσα από τριμερήσ κορπορατιστική αντιπροσώπευση και την αυξημένη συνδικαλιστική αντιπροσώπευση. Αυτή η πραγματικότητα αλλάζει μετά το 1970. Ο συνδικαλισμός και οι συλλογικές διαπραγματεύσεις «επέτρεπε στους διευθυντές να διοικούν και στους εργαζόμενους να επωφελούνται από την αυξανόμενη παραγωγικότητα, ως μισθωτοί εργάτες και ως αποδέκτες προνοιακών καλύψεων» (ο.π. 353).

Η κρατική πολιτική στην προσπάθεια της να αντιμετωπίσει και να επιλύσει τα αυξανόμενα αιτήματα λειτουργώντας σε ένα αρνητικό για αυτήν οικονομικό περιβάλλον, εμφανίζεται αδύναμη να ανταπεξέλθει. Αποτέλεσμα είναι ο χαρακτηρισμός του κράτους και της πολιτικής του ως αδύναμης, γραφειοκρατικής, ή «αργής» στην εφαρμογή των πολιτικών, αντιμετώπιση των κρίσεων και την διατύπωση λύσεων στα προβλήματα που προκύπτουν. Το γεγονός αυτό αποδεικνύεται, για παράδειγμα, από το ότι η ένταση των περιφερειακών και τοπικών ανισοτήτων στο εσωτερικό των κρατών, εμφανίζεται κατά την περίοδο του 1980 και εντείνεται από τότε διαρκώς. Η κυριαρχία θεωριών και πολιτικών, όπως αυτή του Ohmae για την περιφερειοποίηση και την κατάτμηση του χώρου της εθνικής οικονομίας, αποτέλεσε αφορμή για την εφαρμογή της πολιτικής της «κατά περίπτωση» αντιμετώπισης τοπικών προβλημάτων. Η άποψη του Jessop για την αδυναμία του «κεϋνσιανού προνοιακού έθνους κράτους» δεν λαμβάνει υπόψη αυτή την διάσταση της πολιτικής του κράτους, μετά το 1970.

Κάνοντας μια μικρή παρένθεση, το επιχείρημα του Jessop για την αύξηση των ομάδων συμφερόντων στα πλαίσια της σύγχρονης αναδιάρθρωσης του εθνικού χώρου. Η σταδιακή απελευθέρωση των αγορών και ο πολλαπλασιασμός και η έντονη διαφοροποίηση των αιτημάτων των πολιτών, στην πορεία της αναδιάρθρωσης του «κεϋνσιανού προνοιακού εθνικού κράτους» είναι αμφισβητήσιμη. Το ίδιο είναι και η ανάλυση που αναφέρεται στην ανάγκη διάσπασης των κρατικών πολιτικών ανά περιφέρεια. Παρόλο που μπορεί να εμφανίζεται ως μια αδυναμία της κρατικής πολιτικής, στην πραγματικότητα μπορεί να μην είναι έτσι. Η αναδιάρθρωση των δημοσίων δαπανών και ο περιορισμός των αναδιανεμητικών πολιτικών, μέσα από περιοριστικές εισοδηματικές πολιτικές, διαμόρφωσε την ανάγκη για «κατά περίπτωση» αντιμετώπιση των προβλημάτων, μιας και πλέον η κρατική πολιτική δεν έχει τους πόρους για την εφαρμογή μαζικών αναδιανεμητικών πολιτικών λύσεων. Η αύξηση των επιμέρους ομάδων συμφερόντων, πηγάζει μέσα από τους περιοριστικούς όρους που έθεσε η κρίση και η έλλειψη πόρων. Κατ' αυτή την έννοια, η πολλαπλότητα των συμφερόντων, είναι περισσότερο ένα αποτέλεσμα της περιοριστικής αναδιανεμητικής πολιτικής και της έλλειψης εσόδων λόγω της κρίσης και όχι μιας διαφοροποίησης σε επίπεδο πολιτισμικό, τοπικό ή σύνθεσης του πληθυσμού.

Σύμφωνα με τον Jessop, η επίτευξη οικονομικών στόχων από την πλευρά της κρατικής πολιτικής γίνεται εξαιρετικά δύσκολη, λόγω της κρίσης της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Μέσα από τον περιορισμό των κρατικών αναδιανεμητικών πολιτικών αναδεικνύεται σταδιακά η έντονη κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική διαφορετικότητα των υποεθνικών περιφερειών και η ανάγκη για την εξειδίκευση των κρατικών πολιτικών, τόσο ανά κλάδο όσο και ανά περιοχή, με βάση τις εκάστοτε ιδιαιτερότητες. Στην αύξηση της σημασίας των περιφερειών εντός του κράτους συνέβαλε ιδιαίτερα και η εντεινόμενη κρίση της πολιτικής αντιπροσώπευσης, που αποτέλεσε ένα επιπλέον βήμα προς την απαξίωση του παραδοσιακού μοντέλου του κεϋνσιανού προνοιακού εθνικού κράτους. Δείγματα αυτού του γεγονότος, αποτέλεσε η απαξίωση των πολιτικών κομμάτων εξουσίας, του συνδικαλισμού στο χώρο της εργασίας, κ.α. Η στάση αυτή έστρεψε το ενδιαφέρον των πολιτών, προς την ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών οργάνωσης μακριά από κεντρικές γραφειοκρατικές δομές, προς αυτόνομες οργανώσεις που δρουν σε τοπικό ή περιφερειακό επίπεδο.

Ως συνέπεια των παραπάνω εξελίξεων, παρατηρείται η απομάκρυνση από την προβληματική και τη θεματολογία των πολιτικών αιτημάτων από τα ζητήματα της ταξικής και κοινωνικής σύγκρουσης, ή από τα θέματα προώθησης ή επέκτασης των προνοιακών δικαιωμάτων και κατακτήσεων. Για αυτό το λόγο αναπτύσσονται δύο βασικές τάσεις: η μία που κατευθύνει προς πολιτικές πιο συντηρητικές, εθνικιστικές, με λαϊκίστικο χαρακτήρα και μια δεύτερη, που ωθεί προς τον κοσμοπολιτισμό και το νεοφιλελεύθερο πρόταγμα που εκφράζεται μέσα από την φράση «περισσότερη αγορά και λιγότερο κράτος». Τα παραπάνω νέα χαρακτηριστικά διαμόρφωσαν μια «οργανική κρίση» του κεϋνσιανού προνοιακού εθνικού κράτους, όπως ο Jessop την χαρακτηρίζει, η οποία οδήγησε προς την αναζήτηση νέων αποδοτικών παραδειγμάτων λειτουργίας του κράτους και νέων πολιτικών προτάσεων που θα καλύπτουν και την αυξημένη σημασία των τοπικών και περιφερειακών μερών του εθνικού κράτους. Στόχος ήταν η αλλαγή των πολιτικών στρατηγικών, με απώτερο σκοπό την αποκατάσταση της βαθιάς κρίσης στην καπιταλιστική συσσώρευση και την αναδιάρθρωση των πολιτικών που αφορούσαν τις τοπικές περιφέρειες.

Η περίοδος της κρίσης του κεϋνσιανού κράτους εμφανίζει σημαντικά προβλήματα και στους δύο παραπάνω τομείς, δηλαδή τον οικονομικό και τον κοινωνικό. Στον οικονομικό τομέα η πλήρης απασχόληση, ο μισθός και η γυναικεία απασχόληση βρίσκονται υπό αμφισβήτηση και υποχώρηση. Ο κοινωνικός μισθός μετατρέπεται από στοιχείο της διαχείρισης της εγχώριας ζήτησης σύμφωνα με το κεϋνσιανό πρότυπο, σε στοιχείο του κόστους της διεθνούς παραγωγής. Στο κοινωνικό τομέα το κράτος πρόνοιας υφίσταται αλλαγές οι οποίες αναδιαρθρώνουν τις κοινωνικές βάσεις στις οποίες στηρίχθηκε η ανάπτυξη του συστήματος. Αυτές εντοπίζονται στην υποχώρηση της κυριαρχίας της εθνικής ταυτότητας, των αξιών, των κοινωνικών ταυτοτήτων και των συμφερόντων τα οποία ήταν στενά συνδεδεμένα με το κράτος πρόνοιας. Όπως λέει ο Jessop, «Δείγματα αυτής συμπεριλάμβανε η απόρριψη του κοινωνικού δημοκρατικού κράτους και της Ατλαντικής Φορντικής δέσμευσης για πολιτικές αναδιανομής βασισμένες στις τάξεις» (ο.π. 353). Σταδιακά χάνεται η ομοιομορφία που χαρακτήριζε την ταξική, πολιτική και κοινωνική σύσταση του μεταπολεμικού μοντέλου ανάπτυξης, μέσα από τον εντεινόμενο πλουραλισμό των πολιτικών και κοινωνικών ταυτοτήτων, τα αιτήματα για αυτονομία και για αντικατάσταση της γραφειοκρατικής διαχείρισης από την ατομική πρωτοβουλία, για μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων, κ.α.

Το τέλος της δεκαετίας του 1970, βρίσκει το «κεϋνσιανό προνοιακό εθνικό κράτος»³³ και τις πολιτικές του σε κρίση. Η κρατική πολιτική χάνει μεγάλο μέρος από την νομιμοποίηση που αντλούσε μέσα από την οικονομική ανάπτυξη και την επιτυχία του κράτους πρόνοιας. Τα κρατικά ελλείμματα αυξάνονται επικίνδυνα και δημιουργούνται έντονα προβλήματα στην κάλυψη των αναγκών και των υποχρεώσεων του κράτους πρόνοιας και γενικότερα, στην ικανότητα του να διατηρήσει το καθεστώς της πλήρους απασχόλησης. Ταυτόχρονα, εντείνεται η σύγκρουση ανάμεσα στην κεντρική κυβέρνηση και τις τοπικές κοινωνίες. Αυτή η σύγκρουση συνδυάζεται με την αυξανόμενη πολιτιστική και εθνική ετερογένεια, αποτέλεσμα της επίσης αυξανόμενης κινητικότητας των μεταναστευτικών ρευμάτων. Οι διαφοροποιήσεις και τα προβλήματα αυτά σηματοδότησαν την καλλιέργεια ενός κλίματος απογοήτευσης σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο. Το κλίμα αυτό μείωσε την αναγκαία παροχή νομιμοποίησης από την πλευρά των πολιτών στο κράτος και τις πολιτικές του, αφού τα εκ διαμέτρου αντίθετα τις περισσότερες φορές αιτήματα τους είναι πλέον αδύνατο να ικανοποιηθούν. Η τάση διεθνοποίησης από την άλλη πλευρά γεννά συγκρούσεις μέσα στα πλαίσια του κράτους πρόνοιας. Η αυξανόμενη κίνηση της εργασίας ανάμεσα στα κράτη, θέτει εμπόδια στο κλειστό σύστημα των προνοιακών κατακτήσεων των ανεπτυγμένων κρατών. Η εισαγωγή ξένης εργασίας και η παραμονή της με νόμιμο ή παράνομο τρόπο καθώς και οι δημογραφικές και πολιτισμικές και άλλες αλλαγές (φεμινισμός, μείωση της παραδοσιακής πυρηνικής οικογένειας των δύο παιδιών, η αύξηση της ανεργίας), ενέτειναν την αποσύνθεση του παραδοσιακού κράτους πρόνοιας.

³³ Το στοιχείο του «κεϋνσιανισμού» αποδίδει την προσπάθεια της κρατικής πολιτικής για εξασφάλιση της πλήρους απασχόλησης, σε μια σχετικά κλειστή οικονομία, με κύριο άξονα την διαχείριση της πλευράς της ζήτησης. Ο προνοιακός προσανατολισμός, σχετίζεται με μια δικαιότερη κατανομή του πλούτου, αλλά και με την προώθηση καταναλωτικών προτύπων που ταιριάζουν με τα χαρακτηριστικά του φορντικού μοντέλου, δηλαδή της μαζικής παραγωγής και της μαζικής κατανάλωσης. Όσο αφορά το «εθνικό», δηλώνεται το πεδίο δράσης των πολιτικών που δεν είναι άλλο από την εθνική οικονομία. Το εθνικό κράτος ήταν υπεύθυνο για την υλοποίηση πολιτικών μέσα στα γεωγραφικά του όρια. Τέλος, το κεϋνσιανό προνοιακό εθνικό κράτος, χαρακτηρίζεται από μια συγκεντρωτικότητα όσο αφορά τους θεσμούς του και τις πολιτικές που λειτουργούσαν επικουρικά στην λειτουργία της αγοράς (Jessop (1999(2): 35).

Οι αλλαγές αυτές στην κοινωνική και οικονομική βάση του κεϋνσιανού προνοιακού εθνικού κράτους, ώθούν προς την αναδιάρθρωση του. Η ίδια η παρέμβαση των κρατικών διαχειριστών, προσαρμοζόμενη στην μεταβαλλόμενη δομή των οικονομικών και κοινωνικών στοιχείων της παραγωγής, παρεμβαίνουν σε ευρεία κλίμακα με γνώμονα ένα νέο στοιχείο, αυτό της ανταγωνιστικότητας. Η παρέμβαση αυτή εμφανίζει δύο παράδοξα αποτελέσματα για τον Jessop: το πρώτο είναι ότι η κρατική παρέμβαση εμπλουτίζει πολύ περισσότερο από ότι παλαιότερα τα πεδία της παρέμβασης της, συμπεριλαμβάνοντας τομείς στους οποίους δεν είχε υπεισέλθει ποτέ έως εκείνη τη στιγμή. Παρόλα αυτά η εισαγωγή του κράτους σε όλο και περισσότερα στοιχεία της οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας, η οποία λαμβάνει μια όλο και πιο πολύπλοκη μορφή, ακολουθείται από αποτυχία γεγονός που την οδηγεί στην τελική οπισθοχώρηση του. Παρόλο που η πιθανή παρέμβαση του κράτους αποκτά περισσότερα αντικείμενα, αυτή αποσύρεται ως ανεπιτυχής. Το δεύτερο ενδιαφέρον στοιχείο που επισημαίνει ο Jessop, είναι ότι η κρατική πολιτική έχει ανάγκη όλο και περισσότερο την συνδρομή τρίτων για την υλοποίηση μιας αποτελεσματικής παρέμβασης. Οι «τρίτοι» αυτοί σταδιακά εμφανίζονται να διεκδικούν την αντιμετώπιση τους ως ισότιμοι συνεργάτες στο πλαίσιο της πολιτικής του κράτους, αλλά και διαμορφώνουν την ανάγκη για την εξεύρεση νέων παρεμβατικών πολιτικών στις οποίες θα συμμετέχουν ως τέτοιοι. Γενικότερα, η κρατική πολιτική εφαρμόζει μια ευρεία αναδιάρθρωση των δομών της κοινωνικής και οικονομικής πραγματικότητας (ταυτότητες, συμφέροντα, ικανότητες, δικαιώματα και υποχρεώσεις των κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων, κ.α.), με την συνδρομή τρίτων δυνάμεων, οι οποίες εμφανίζονται ως αυτόνομοι και ισότιμοι συνεργάτες και αναπτύσσονται μέσα από την νέα οικονομία η οποία καθοδηγείται από την γνώση (market – driven economy) (Jessop, (1999(2)).

Ο Jessop, με βάση την τυπολογία που περιγράφει για τη σημασία της ύπαρξης του κράτους και της πολιτικής του στα πλαίσια του καπιταλισμού, ορίζει την μορφή που έλαβε το κράτος κατά την μεταπολεμική περίοδο, ως «Κεϋνσιανό Προνοιακό Εθνικό Κράτος» (Keynesian Welfare National State). Χαρακτηρίζεται ως «Κεϋνσιανό», μιας και στόχευε στην πλήρη απασχόληση, μέσα από ένα κλειστό οικονομικό περιβάλλον, με χρήση του εργαλείου του ελέγχου της ζήτησης. Ο «Προνοιακός» του χαρακτήρας, προσδιορίστηκε μέσα από την προσπάθεια του να εξασφαλίσει την αναπαραγωγή της εργασίας, εφαρμόζοντας μια κοινωνική πολιτική προς την κατεύθυνση αυτή. Η καθιέρωση της μαζικής παραγωγής σε συνδυασμό με την εισαγωγή της γυναίκας σε αυτή, ώθησε ανοδικά το επίπεδο ζωής εξασφαλίζοντας τη συμμετοχή του μεγαλύτερου μέρους της εργατικής δύναμης σε ένα μεγάλο μέρος του παραγόμενου πλούτου. Ταυτόχρονα ενίσχυσε την εγχώρια ζήτηση και δημιούργησε μια ισχυρή αναπτυξιακή τάση, καθιερώνοντας ένα διαρκή επιτυχημένο κύκλο μαζικής παραγωγής και κατανάλωσης. Οι οικονομικές και κοινωνικές πολιτικές που εφαρμόστηκαν κατά την περίοδο αυτή είχαν χαρακτήρα «Εθνικό», αφού η εισαγωγή και η υλοποίηση τους κινείται μέσα στα όρια του εθνικού κράτους. Το εθνικό κράτος κατείχε την ευθύνη της θέσπισης και εισαγωγής των κεϋνσιανών πολιτικών, ενώ οι περιφέρειες και οι τοπικές κοινότητες λειτουργούσαν σαν «εφεδρικοί αναμεταδότες» των κατευθύνσεων που δίνονταν από την κεντρική εθνική διοίκηση. Τέλος, το κεϋνσιανό προνοιακό εθνικό κράτος χαρακτηρίζεται ως στατικό, όσο αφορά στους θεσμούς του σε όλα τα επίπεδα. Παράλληλα με την λειτουργία του άμεσου παρεμβατισμού και καθοδήγησης της οικονομίας, το κράτος παρέμβαινε διαμορφώνοντας την κοινωνία των πολιτών, τις ταυτότητες των πολιτών του

(Jessop, 1999[2]). Παρόλη την τυπολογία του Jessop, που αφορά το πρότυπο του κεϋνσιανού προνοιακού εθνικού κράτους, όπως παρατηρεί και ο ίδιος πουθενά δεν διαμορφώθηκε και δεν υλοποιήθηκε μια τέτοια μορφή κράτους δίχως παρεκκλίσεις. Σε καμία χώρα δεν εμφανίζεται ένα ξεκάθαρο παράδειγμα πιστής εφαρμογής του προτύπου που περιγράφε. Αυτό συνέβη κύρια λόγω των ειδικών χαρακτηριστικών που χαρακτηρίζει κάθε μια χώρα. Τα ξεχωριστά στοιχεία της ανάπτυξης κάθε εθνικού κράτους, δεν μπορούσαν παρά να εμποτίσουν το πρότυπο των κεϋνσιανών πολιτικών, με αποτέλεσμα την δημιουργία διαφορετικών τύπων κεϋνσιανού προνοιακού εθνικού κράτους.

Ποιος είναι όμως αυτός ο κεντρικός ρόλος που καλείται το κράτος να παίξει σήμερα σύμφωνα με τον Jessop; Χρησιμοποιώντας τις προσεγγίσεις του Πουλαντζά³⁴ για το ρόλο του κράτους και την διάκριση που κάνει ανάμεσα σε γενικές λειτουργίες (που ο Jessop τις χαρακτηρίζει και παγκόσμιες) που αφορούν στην εξισορρόπηση των διαφορετικών επιπέδων ανταγωνισμού των δυνάμεων σε υπερεθνικό, εθνικό, υποεθνικό, τριαδικό, τοπικό και περιφερειακό επίπεδο και σε συγκεκριμένες (particular) (Jessop, 2000(1): 17), τις οποίες τις ταξινομεί σε τρεις κατηγορίες: η πρώτη αφορά τεχνικοοικονομικές λειτουργίες (σχετικά με τις δυνάμεις και τις σχέσεις που διαμορφώνονται στην παραγωγή), η δεύτερη πολιτικές λειτουργίες (φορολογία, αστυνόμευση, άμυνα, νομοθεσία) και τέλος η τρίτη αφορά στις ιδεολογικές λειτουργίες (που σχετίζονται με την παιδεία και την εκπαίδευση, τον πατριωτισμό και τους εθνικούς συμβολισμούς και τα μέσα επικοινωνίας). Όσο αφορά την γενική λειτουργία του κράτους, αυτή συνίσταται στην εξισορρόπηση των διαφορετικών επιπέδων ανταγωνισμού των δυνάμεων σε υπερεθνικό, εθνικό, υποεθνικό, τριαδικό, τοπικό και περιφερειακό επίπεδο. Το νέο αυτό πρότυπο κρατικής δομής έρχεται πολύ κοντά στο πρότυπο του Cerny (1999(1)) για το «κράτος ανταγωνισμού». Κύρια χαρακτηριστικά αυτού του μοντέλου, που τα συναντούμε σχεδόν αυτούσια και στην προσέγγιση του Jessop, είναι η στροφή προς την αγορά, ο επανακαθορισμός του ορισμού και του τρόπου με τον οποίο παρέχονται, τα δημόσια και τα ιδιωτικά αγαθά, η «αγοραποίηση» πολλών λειτουργιών τους, κ.α. Επίσης χαρακτηριστικό του «κράτος ανταγωνισμού» του Cerny, είναι αυτό που περιγράφει ο Jessop ως «γρήγορη πολιτική», η οποία αναδιαρθρώνει το χαρακτήρα του ως κοινωνικού μηχανισμού και γεννά σημαντικά προβλήματα νομιμοποίησης των αποφάσεων του και των πολιτικών του.

Παρόλες τις αλλαγές που υφίσταται η κρατικής δομή, η ανυπαρξία μιας υπερεθνικής πολιτικής δομής ικανής να υποκαταστήσει τις λειτουργίες της, όχι μόνο όσο αφορά στα ζητήματα διακυβέρνησης αλλά και όσο αφορά στην δημοκρατική νομιμοποίηση την οποία το κράτος κατέχει, σημαίνει ότι το εθνικό κράτος θα κατέχει κεντρική θέση. Αυτή η θέση προσδιορίζεται στο γεγονός ότι ως θεσμός είναι ο μοναδικός φερέγγυος, δημοκρατικός, πολιτικός παράγοντας του σύγχρονου συστήματος.

Σύμφωνα με τον Jessop, η κυριαρχία της «εθνικής κλίμακας της οικονομικής και κοινωνικής διακυβέρνησης», βασιζόταν στην σύμπτωση των χώρων της εθνικής οικονομίας, του εθνικού κράτους, της εθνικής κοινωνίας και την επιβίωση του εθνικού κράτους σαν ανεξάρτητο σώμα. Αυτό το δομημένο σύνολο που υποστήριξε την μεταπολεμική περίοδο ανάπτυξης, αδυνατίζει κάτω από το βάρος των αλλαγών μετά την δεκαετία του 1970. Η εθνική οικονομία

³⁴ Παραπομπή από το Jessop (1999(1): 17), στο Poulantzas N., 1973, *Political Power and Social Classes*, London: New Left Books.

καλείται να αντιμετωπίσει την αυξανόμενη διεθνοποίηση, την ανάπτυξη της ικανότητας αυτόνομης δράσης μεγάλων αστικών κέντρων στο υπερεθνικά επίπεδο δίχως την διαμεσολάβηση των κεντρικών κυβερνήσεων (global cities), των οικονομικών συνεργασιών που διαμορφώνουν υπερεθνικούς θεσμούς όπως η ΕΕ. Η ανάπτυξη των τοπικών και περιφερειακών οικονομιών εντός του εθνικού κράτους, διαμορφώνει δίκτυα δύναμης που τέμνουν τα εθνικά κράτη οριζόντια και διαπερνούν τις κεντρικές κυβερνήσεις δίχως να ελέγχονται από αυτές. Η ροπή προς την αύξηση της δύναμης των περιφερειών του κράτους είναι μόνο η μια όψη του νομίσματος. Ταυτόχρονα παρουσιάζεται μια τάση μεταβίβασης εξουσιών και προς τα «επάνω». Το φαινόμενο της ενδυνάμωσης διεθνών οργανισμών και θεσμών, δημιουργεί άλλη μια ροπή της μεταβίβασης της δύναμης των εθνικών κρατών προς τα επάνω. Συνολικά εμφανίζεται μια πολλαπλή τάση μεταβίβασης της δύναμης, προς τα κάτω στις εγχώριες περιφέρειες και πόλεις, προς τα πάνω προς διεθνείς θεσμούς και οργανισμούς, αλλά και οριζόντια, μέσα από ιδιωτικά δίκτυα που διαπερνούν τα εθνικά κράτη. Σε αυτά τα στοιχεία έρχεται να προστεθεί και η αλλαγή στην μορφή και την σύνθεση των εθνικών κοινωνιών, οι οποίες γίνονται όλο και πιο πολυεθνικές και πολυπολιτισμικές, γεγονός που θέτει σε αμφισβήτηση την ενότητα του εθνικού κράτους και διαμορφώνει πολλές ομάδες διαφορετικών συμφερόντων (οικονομικών και πολιτισμικών). Σύμφωνα με τον Jessop (1999(2): 354),

«Αρα παρατηρούμε την εξάπλωση διαφόρων κλιμάκων στις οποίες η οικονομική και κοινωνική πολιτική υλοποιείται όπως επίσης και ανταγωνιστικά προγράμματα για την επανένωση των διαβαθμισμένων κλιμάκων γύρω από ένα κεντρικό επίπεδο – είτε αυτό θα είναι το βιομηχανικό, είτε η πόλη – περιφέρεια, οι ευρύτερες υποεθνικές περιφέρειες, οι διασυνοριακές περιφέρειες, η τριάδα, ή σε παγκόσμιο επίπεδο».

Η σημασία του κρατικής παρέμβασης στην οικονομία, αλλάζει και αυτή με την σειρά της. Το παρεμβατικό κράτος της κεϋνσιανής περιόδου, συναντά σημαντικά εμπόδια στην προσπάθειά του να φορολογήσει και να αντιμετωπίσει τον στασιμοπληθωρισμό. Η άρση της μεταπολεμικής ισορροπίας μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου συμπαρασύρει όλους τους συνεργατικούς θεσμούς που θεσπίστηκαν κατά την περίοδο αυτή. Ταυτόχρονα νέα σημαντικά προβλήματα εμφανίζονται, όπου η παραδοσιακή μορφή παρέμβασης από πάνω προς τα κάτω είναι αδύνατη να τα επιλύσει. Η ταυτόχρονη ιδεολογική στροφή που παρατηρείται γεννά αντιρρήσεις απέναντι στην γραφειοκρατία, την έλλειψη ευελιξίας, το κράτος πρόνοιας και τα κόστη του. Ο πλουραλισμός στην κοινωνία ωθεί προς νέα κοινωνικά κινήματα που δύσκολα μπορούν να προσαρμοστούν στο κλειστό σύστημα της κεϋνσιανής περιόδου. Όπως επισημαίνει ο Jessop, το «φορντικό παράδειγμα» υποχωρεί στην πίεση του ασκεί το νέο «δικτυακό παράδειγμα». Ένα παράδειγμα το οποίο ανεξαρτητοποιείται από την κρατική παρέμβαση, προωθεί την αυτορύθμιση και την ατομική πρωτοβουλία, δίνει έμφαση στην αλληλεξάρτηση, τη γνώση και την ευελιξία.

Μετά την δεκαετία του 1970 η ανικανότητα του έθνους – κράτους να διατηρήσει επιτυχημένη πολιτική της προηγούμενης περιόδου, δεν είναι αποκλειστικά αποτέλεσμα της δράσης του ίδιου, αλλά αντίθετα είναι κύρια αποτέλεσμα των χαμηλών ρυθμών ανάπτυξης παγκόσμια και της προσπάθειας του κεφαλαίου για ανάκτηση της κερδοφορίας μέσα από την μείωση του κόστους της εργασίας. Η έννοια της ανάκτησης της κερδοφορίας περιλαμβάνει ένα σύνολο

διαρθρωτικών πολιτικών που ξεκίνησαν από την δεκαετία του 1970 και συνεχίζονται μέχρι και σήμερα. Αυτές προσδιορίζονται πολιτικά από την κυριαρχία της νεοφιλελεύθερης πολιτικής, ενώ οικονομικά από την σταδιακή μείωση της φορολογικής επιβάρυνσης του κεφαλαίου, την απορρύθμιση των αγορών εργασίας, την μετατροπή της εργασίας από σταθερό κόστος της παραγωγής σε εμπόρευμα, κ.α. (Hoogvelt, 1997). Οι παραπάνω πολιτικές στοιχειοθετούν την άρνηση από την πλευρά του κεφαλαίου της κάλυψης του κόστους αναπαραγωγής της εργασίας και την τάση αποδέσμευσης του από τους θεσμοποιημένους χώρους της κρατικής παρέμβασης, μέσα από την απελευθέρωση της κίνησης του, την αύξηση της διαπραγματευτικής του ικανότητας μέσα από την απειλή της φυγής, κ.τ.λ.

Η περίοδος 1970 – 1990, που κατά τον Jessop αποτελεί μια περίοδο αποτυχημένων προσπαθειών της κρατικής δομής για ανάκαμψη της μακροοικονομικής και εισοδηματικής σταθερότητας, στην πραγματικότητα είναι μια περίοδος συνειδητών θεσμικών και οικονομικών αναδιαρθρώσεων, με κύριο φορέα τις ανά χώρα κρατικές πολιτικές. Στόχος των πολιτικών αυτών ήταν ο περιορισμός του κόστους του κράτους πρόνοιας και των εργασιακών κεκτημένων, έτσι όπως παγιώθηκαν κατά την διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου ανάπτυξης, με απώτερο στόχο την ανάκαμψη της κερδοφορίας του κεφαλαίου. Σύμφωνα με τον Holloway (1994: 43),

«Δεν είναι το σπάσιμο των παλαιών υποδειγμάτων από το χρήμα, ούτε η ‘αναδιάρθρωση του κράτους’, η οποία κρατά το κλειδί στην ανάρρωση της καπιταλιστικής υγείας, αλλά η αναδιοργάνωση της εκμετάλλευσης, η αναδιαρθρωμένη υποταγή της δύναμης της εργασίας στο κεφάλαιο».

Δεν είναι το κράτος και η πολιτική του (παρόλο που λειτουργεί επικουρικά σε διάφορα επίπεδα) που γεννά πλούτο, αλλά το κεφάλαιο και η επένδυση του. Από την στιγμή που το κεφάλαιο εμφανίζεται αδύναμο να δημιουργήσει ανάπτυξη, το κράτος με την σειρά του εμφανίζεται αδύναμο να «εγγυηθεί» τις παροχές, οι οποίες πήγαζαν ουσιαστικά από πολύ υψηλότερους από τους σύγχρονους ρυθμούς ανάπτυξης. Το κεντρικό σημείο δεν είναι η δήθεν παλαιά ικανότητα της κρατικής παρέμβασης να «γεννά πλούτο» και η σύγχρονη αδυναμία της. Πέρα από τις αλλαγές στις διαδικασίες παραγωγής και διανομής, οι μεγαλύτερες αλλαγές σε σχέση με την περίοδο πριν το 1970 σχετίζονται με την αναδιανομή πλούτου σε παγκόσμια κλίμακα, η οποία υλοποιείται με την θεσμική αναδιάρθρωση από την πλευρά του κράτους (αλλαγή εργασιακών καθεστώτων, απελευθέρωση κεφαλαίου, αναδιάρθρωση φορολογικών βαρών, κ.τ.λ.). Το σύνθημα στοιχείο των αναλύσεων στις οποίες τονίζεται η αποτελεσματικότητα της κρατικής παρέμβασης κατά την διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου (και αντίστοιχα η αναποτελεσματικότητα του στην σύγχρονη περίοδο), αποτελεί χαρακτηριστικό και του επιχειρήματος του Jessop. Ουσιαστικά και με μια δόση υπερβολής το κράτος παραμένει ισχυρό ασκώντας τον ρόλο του, εξασφαλίζοντας την νομιμοποίηση του υπάρχοντος τρόπου παραγωγής, την κυριαρχία και προστασία της ατομικής ιδιοκτησίας και τέλος εξασφαλίζοντας τις προϋποθέσεις αναπαραγωγής του συστήματος. Γι’ αυτό το λόγο και ακόμα και αν το κράτος παραχωρεί μέρος των αρμοδιοτήτων του σε ιδιωτικούς οργανισμούς, ταυτόχρονα παραμένει εμπλεκόμενο ενσωματώνοντας διαρκώς στοιχεία της αγοράς (Aman, 1999). Σύμφωνα με τα παραπάνω, τίθεται σε αμφισβήτηση η πρωταρχική παραδοχή του Jessop που αφορά το κεντρικό ρόλο της κρατικής πολιτικής κατά την μεταπολεμική περίοδο των εφαρμοσμένων κεϋνσιανών πολιτικών. Σε αυτό το

επιχείρημα δίνεται η εντύπωση ότι το κράτος ήταν αποκλειστικά υπεύθυνο για την διαμόρφωση και υλοποίηση τους. Αντίθετα, κινητήρια δύναμη της καθιέρωσης των κεϋνσιανών – προνοιακών πολιτικών, αποτέλεσαν άλλοι παράγοντες που σχετίζονται με τους υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης και την βούληση του κεφαλαίου να συμμετέχει, την ενισχυμένη θέση της εργατικής τάξης σε όλες της Δυτικές χώρες και την ύπαρξη του «αντίπαλου δέους».

Τα προβλήματα του κεϋνσιανού προνοιακού εθνικού κράτους, που χαρακτήρισαν την δεκαετία του 1970, οδήγησαν σε μια βαθιά αναδιάρθρωση των δομών του κράτους. Σύμφωνα με τον Jessop, η νέα μορφή του κράτους προσδιορίζεται από τέσσερα βασικά νέα στοιχεία: το πρώτο είναι ότι χαρακτηρίζεται από μια «Σουμπετεριανή» (Schumpeterian) λογική παρέμβασης, το δεύτερο είναι η προώθηση της αναπαραγωγής της εργασίας μέσα από την εργασία και όχι μέσα από την αναδιανομή και το κράτος πρόνοιας, το τρίτο είναι η αλλαγή του εθνικού κράτους ως πλαισίου αναφοράς και η αντικατάσταση του από διαφορετικά επίπεδα προς τα πάνω ή προς τα κάτω και τέλος τέταρτο, είναι η αντικατάσταση του κράτους ως μηχανισμός αποζημίωσης ή κάλυψης των αποτυχιών της αγοράς από άλλους, συνεργατικά δίκτυα και δίκτυα αλληλοκάλυψης στα πλαίσια οικονομικών, πολιτικών και πολιτιστικών μηχανισμών. Όπως παρατηρεί ο Jessop, «... το Κεϋνσιανό προνοιακό εθνικό κράτος δίνει την θέση του σε ένα Σουμπετεριανό μετα – εθνικό καθεστώς (Schumpeterian workfare postnational regime). Επιπλέον, είτε ιδιωθούν ξεχωριστά είτε συνολικά, αυτές οι τέσσερις αλλαγές είναι στενά συνδεδεμένες με την αναζήτηση για λύσεις στα προβλήματα της Ατλαντικής Φορντικής κρίσης» (Jessop, 1999(2): 355). Ιδιαίτερη σημασία έχει η αναφορά του Jessop ότι το πρότυπο του δεν σημαίνει ότι παρατηρείται σε όλο τον κόσμο. Αντίθετα εμφανίζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις, που σχετίζονται με τις εκάστοτε ιδιαιτερότητες του κάθε εθνικού χώρου. Επίσης το παραπάνω πρότυπο δεν εκφράζει μια τάση με μια και μοναδική κατεύθυνση. Η επικράτηση του δεν οδηγεί προς μια κοινή πορεία τα κράτη, ούτε δημιουργεί προϋποθέσεις σύγκλισης. Παρόλα αυτά ο Jessop επισημαίνει ότι,

«... η σύγχρονη μεταμόρφωση της εθνικής οικονομίας και του συνδεδεμένου της εθνικού κράτους, συνδέεται με τις μετασχηματιζόμενες μορφές της συσσώρευσης και τις συνέπειες της στην συνεχή κατορθωσιμότητα και, ή την αληθοφάνεια, του να αντιμετωπίζονται οι οικονομικές σχέσεις ως πρωτίτως εθνικές σε μορφή» (Jessop, 2000(1): 7).

Χαρακτηριστικό του νέου προτύπου λειτουργίας του κράτους, είναι η κυριαρχία της τάσης της μόνιμης προώθησης της καινοτομίας και της ευελιξίας. Αυτά επιτυγχάνονται μέσα από απελευθερωμένες αγορές, όπου το κράτος παρεμβαίνει στην πλευρά της προσφοράς και ωθεί προς την ανάπτυξη της ανταγωνιστικότητας. Η εξασφάλιση της ανταγωνιστικότητας σημαίνει αυτόματα την κατάργηση ή την οπισθοχώρηση πολλών συστατικών στοιχείων των κοινωνικών πολιτικών και παροχών του κεϋνσιανού κράτους. Η έννοια της κοινωνικής πολιτικής αντικαθίσταται στο κέντρο των εφαρμοζόμενων πολιτικών και ανι' αυτής εισάγεται η έννοια της ανταγωνιστικότητας. Αυτή το νέο είδος παρέμβασης δικαιολογεί το χαρακτηρισμό της νέας μορφής του κράτους ως Σουμπετεριανό.

Δεύτερο χαρακτηριστικό που ο Jessop αποδίδει στην νέα μορφή που λαμβάνει το κράτος και η πολιτική του σήμερα, είναι η αναδιάρθρωση των στόχων της κοινωνικής πολιτικής όσο αφορά στην εργασία. Το κεϋνσιανό κράτος

χαρακτηρίστηκε από την προσπάθεια του να προωθήσει τα κοινωνικά δικαιώματα και να ανεβάσει το βιοτικό επίπεδο των εργαζομένων. Το Σουμπεριανό κράτος, μέσα από την κοινωνική πολιτική που εφαρμόζει, στοχεύει στην εξυπηρέτηση των αναγκών της ανταγωνιστικότητας, προωθώντας την ευελιξία στην αγορά εργασίας. Σε αυτή την διαδικασία ιδιαίτερη σημασία αποκτά ο στόχος της μείωσης του κοινωνικού μισθού, ως μέρους του κόστους της διεθνούς παραγωγής. Ακόμα και η εκπαίδευση και κατάρτιση του εργατικού δυναμικού, παρόλο που αποτελεί ένα πάγιο στοιχείο στο οποίο το κράτος παρεμβαίνει και παρόλο που δεν καταργείται, όλο και περισσότερο προσδιορίζεται από τις ανάγκες της παραγωγής για ευελιξία.

Ο χαρακτηρισμός μετα-εθνικό ορίζεται από τις αλλαγές που αναφέρονται στον εθνικό χώρο ως πεδίο ανάπτυξης της οικονομικής, διαχειριστικής και παρεμβατικής πολιτικής. Ενώ η προηγούμενη μορφή του κεϋνσιανού κράτους χαρακτηρίστηκε από την συγκέντρωση όλων των αρμοδιοτήτων σε κεντρικό επίπεδο, στο μετα-εθνικό παρατηρείται μια διασπορά αυτών των αρμοδιοτήτων τόσο οριζόντια όσο και κάθετα. Για αυτό το λόγο και παρατηρείται η αύξηση της δύναμης και των αρμοδιοτήτων των διεθνών οργανισμών στο να επηρεάζουν (ή να επιβάλλουν) κοινωνικές και οικονομικές πολιτικές στα εθνικά κράτη. Την ίδια στιγμή, αναπτύσσεται μια παρόμοια τάση που πηγάζει από τοπικό και περιφερειακό επίπεδο. Η εξήγηση που δίνεται από τον Jessop για την τάση αυτή, είναι ότι ο στόχος της οικονομικής πολιτικής για προώθηση της μικροοικονομικής σφαίρας της πλευράς της προσφοράς και της αναδιάρθρωσης των στόχων της κοινωνικής πολιτικής, επιτυγχάνεται ευκολότερα μέσα από τα υποεθνικά επίπεδα. Το πέρασμα ενός σημαντικού μέρους αρμοδιοτήτων της κεντρικής κυβέρνησης στις υποεθνικές κλίμακες, γεννά ένα παράδοξο: το κράτος αναγκάζεται να αυξήσει την παρεμβατική του τακτική προκειμένου να ελέγξει την επικοινωνία ανάμεσα στα διαφορετικά επίπεδα. Το τελικό συμπέρασμα όμως είναι ότι «οι μετακινήσεις των δυνάμεων ανάμεσα στις κλίμακες προβάλλουν μια αλλαγή, από την ανεξαρτησία στον *primus inter pares* ρόλο στις διακυβερνητικές σχέσεις» (Jessop, 1999(2): 356).

Ο χαρακτηρισμός της νέας μορφής του κράτους ως καθεστώτος (regime) και όχι ως κράτους (state), σχετίζεται άμεσα με την προηγούμενη λειτουργία. Η απόδοση πολλών αρμοδιοτήτων του σε τρίτους, μη κυβερνητικούς οργανισμούς, σημαίνει την αύξηση της σημασίας των τελευταίων. Ειδικά στο βαθμό που αυτοί οι οργανισμοί, εκπροσωπώντας το κράτος, έρχονται στο επίκεντρο της υλοποίησης της κοινωνικής πολιτικής, ή της προστασίας και αποζημίωσης για τις αποτυχίες της αγοράς, ισχυροποιούνται έναντι του. Αυτή η νέα πραγματικότητα έχει συνέπειες για το κράτος, αφού διαβρώνεται ή εμπλουτίζεται συστηματικά από ιδιωτικούς μηχανισμούς ή συνδέσμους ιδιωτικών μηχανισμών, οι οποίοι γίνονται απαραίτητοι για την λειτουργία του.

Ο Jessop στο ερώτημα του τι αλλάζει στο κράτος προβάλλει τρία κύρια χαρακτηριστικά της διαδικασίας αναδιάρθρωσης του. Την αποεθνικοποίηση (denationalization), την αποστατικοποίηση (destatization) και την τάση της διεθνοποίησης (internationalization) (Jessop, 1999(1)). Οι τρεις αυτές κατηγορίες αλλαγών μεταθέτουν τα όρια της παρέμβασης του, διαμορφώνοντας ένα σύνολο νέων πολιτικών με διαφορετικούς στόχους από αυτούς του παλαιότερου κεϋνσιανού κράτους και χρησιμοποιώντας νέα εργαλεία και μέσα για την υλοποίησή τους. Οι αλλαγές δεν περιορίζονται μόνο στα όρια της παρέμβασης των κρατικών μέσων, αλλά και στα όρια που καθορίζουν το τι είναι κρατικό και τι ιδιωτικό, καθώς και το ρόλο που το ιδιωτικό και το δημόσιο διαδραματίζει στα πλαίσια της κρατικής πολιτικής.

Το εθνικό κράτος παρά την αναγνώριση του από τα άλλα κράτη ως ανεξάρτητο στο εξωτερικό, στο εσωτερικό η αδυναμία του να επιβάλει την ανεξαρτησία του (λόγω της διεθνοποίησης και της ευελικτοποίησης της εσωτερικής παραγωγής αλλά και του γεγονότος των διεθνών περιβαλλοντικών προβλημάτων) το οδηγεί στην διαμόρφωση συνεργασιών σε τοπικό και διακρατικό επίπεδο. Οι συνεργασίες αυτές αναπτύσσουν δίκτυα ανάμεσα σε τοπικές κοινότητες (σε διακρατικό επίπεδο) δίχως την μεσολάβηση της κεντρικής εξουσίας (γεγονός που έρχεται σε αντίθεση με τον παλαιότερο ρόλο του κράτους ως αδιαμφισβήτητου «διαμεσολαβητή») με αποτέλεσμα την ανάπτυξη υπερεθνικών οργανισμών, ενώσεων και δικτύων (υπερεθνικών και μη). Αποτέλεσμα αυτής της τάσης είναι να ενδυναμώνονται οι τοπικές και περιφερειακές πολιτικές εξουσίες, αυξάνοντας ακόμα περισσότερο την ικανότητα άμεσης επικοινωνίας και την αποτελεσματικότητα των δικτύων ανάμεσα στις περιφέρειες των διαφορετικών κρατών. Η πραγματικότητα αυτή ξεπερνά την κρατική διαμεσολάβηση και συνδέει με αυτόνομο τρόπο διαφορετικούς χώρους διαφορετικών εθνικών κρατών, γεννώντας την τάση που ο Jessop χαρακτηρίζει ως αποεθνικοποίηση. Η διαδικασία της αποεθνικοποίησης εκφράζει την πραγματικότητα της ενδυνάμωσης της αυτονομίας τρίτων υπερεθνικών και υποεθνικών δρώντων. Η αύξηση της ευελιξίας της παραγωγής και η τάση να διεθνοποιείται όλο και περισσότερο, σε συνδυασμό με την ένταση των διεθνών περιβαλλοντικών προβλημάτων, θέτουν εμπόδια στο κράτος και την προηγούμενη παρεμβατική ισχύ στα πλαίσια του κεϋνσιανού μοντέλου. Η ευελιξία της παραγωγής, συνεπάγεται ότι η διαδικασία της καπιταλιστικής συσσώρευσης αποσυνδέεται από τον εθνικό χώρο. Όλο και περισσότερο οργανώνεται στα πλαίσια της διεθνούς οικονομίας (ταυτόχρονα με την κυριάρχηση της έννοιας της διεθνούς ανταγωνιστικότητας) και σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο εντός του κράτους (αφού οι τοπικές αρχές αποδεικνύονται ικανότερες από το κεντρικό κράτος στο να υλοποιούν τις κατά περίπτωση τοπικές πολιτικές). Ταυτόχρονα η ενδυνάμωση των διεθνών οργανισμών και τα οικολογικά και περιβαλλοντικά προβλήματα, θέτουν σε αμφισβήτηση την κυριαρχία του κράτους στο εσωτερικό του:

«... κάποιες κρατικές λειτουργίες μεταφέρονται σε ένα αυξανόμενο αριθμό παν – περιφερειακών, πολυεθνικών, ή διεθνών οργανισμών με ένα αυξανόμενο εύρος δυνάμεων. Άλλες βαρύνονται με την αναδιάρθρωση των τοπικών και περιφερειακών επιπέδων διακυβέρνησης στο εθνικό κράτος. Άλλες απορροφούνται από οριζόντια δίκτυα δύναμης – τοπικά και περιφερειακά – τα οποία υπερβαίνουν τα κεντρικά κράτη και συνδέουν τις περιοχές ή τις περιφέρειες σε πολλά κράτη» (Jessop, 2000(1): 11).

Παρόλα αυτά όπως επισημαίνει ο Jessop (2000(1): 11), «... η απώλεια της αυτονομίας δεν οδηγεί σε μια απλή “περιφρονητική αποχώρηση” του εθνικού κράτους ή σε μια σταθερή και σταδιακή διάβρωση των ορίων του ως “κλωβός δύναμης”. Η κρατική πολιτική καλείται να καλύψει ένα σύνολο νέων δραστηριοτήτων και θεσμών που εμφανίζονται. Η διασπορά κομβικών σημείων της κρατικής δύναμης και αρμοδιότητας σε οριζόντιο και κάθετο επίπεδο, διαμορφώνει ένα σύνολο κινήσεων ανάμεσα στο υποεθνικό και το υπερεθνικό επίπεδο. Η τάση αυτή σε συνδυασμό με την αύξηση της σημασίας των δύο επιπέδων για την διαχείριση και εξασφάλιση της διαδικασίας της συσσώρευσης, διαμορφώνει ένα νέο ρόλο για το εθνικό κράτος. Αυτό καλείται να συντονίσει την επικοινωνία του υποεθνικού και του υπερεθνικού επιπέδου, καθώς και τις

κινήσεις και τα δίκτυα τα οποία διαμορφώνονται στα πλαίσια αυτής της νέας σχέσης.

Ως αποστατικοποίηση της πολιτικής ο Jessop ορίζει την τάση της μετάβασης της συγκεντρωτικής κρατικής εξουσίας σε δομές πιο αποκεντρωμένες. Η έννοια της αποκέντρωσης δεν σχετίζεται τόσο με το εδαφικό στοιχείο, όσο με την άσκηση της πολιτικής. Διαμορφώνονται συνεργασίες ανάμεσα σε κρατικούς και μη κρατικούς θεσμούς και δομές, ενώ προωθείται από την πλευρά του κράτους, ο σχηματισμός ιδιωτικών δικτύων. «Η ανάμειξη του κράτους τείνει να είναι λιγότερο ιεραρχική, συγκεντρωποιημένη και καθοδηγούμενη στην φύση της» (Jessop, 1999(1): 14). Η διαδικασία της «αποστατικοποίησης της πολιτικής», αλλάζει τη μορφή και τη λειτουργία του κράτους, προωθώντας το πέρασμα από την συγκεντρωτική κρατική διακυβέρνηση σε πιο αποκεντρωμένες μορφές. Οι αλλαγές αφορούν την πολιτική βάση επάνω στην οποία οργανώνεται η παρέμβαση σε τοπικό επίπεδο. Πιο συγκεκριμένα παρατηρείται ένα πέρασμα από την θεωρούμενη πρωταρχικότητα της πολιτικής παρέμβασης του επίσημου κράτους, στην κυριαρχία της αναγκαιότητας της συνεργατικής λειτουργίας διαφορετικών δυνάμεων (κρατικών, τοπικών, ιδιωτικών ή ημι-ιδιωτικών), στην διαχείριση των κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων. Η κρατική πολιτική της κεντρικής κυβέρνησης, η οποία στο πλαίσιο του κεντρικού κράτους κατείχε το τίτλο της επίσημης και αδιαμφισβήτητης, στο πλαίσιο του «Σουμπετεριανού» κράτους υποχωρεί εμπρός στο βάρος των αναγκών για συνεργασία, παραγόντων εντός και εκτός του πλαισίου της επίσημης πολιτικής.

Η διεθνοποίηση των πολιτικών συστημάτων, αποτελεί την τρίτη κατά σειρά αλλαγή που παρατηρεί ο Jessop, όσο αφορά το κράτος και τη λειτουργία του. Σύμφωνα με αυτή, αυξάνεται η στρατηγική σημασία του διεθνούς περιεχομένου της δράσης των περιφερειών του κράτους. Η αύξηση της σημασίας και της επιρροής των αποφάσεων των έξω – εθνικών οργανισμών στην λήψη αποφάσεων και την χάραξη πολιτικών, δεν επηρεάζει μόνο το κράτος αλλά και τα υπόλοιπα συστατικά μέρη του, όπως τις τοπικές και περιφερειακές αρχές εντός του. Ο προσανατολισμός της κρατικής δομής προς την διεθνή σκηνή, αυξάνει αντίστοιχα και την επιρροή που ασκούν οι αποφάσεις και οι πολιτικές αυτών των έξω – εθνικών οργανισμών σε αυτή.

Για παράδειγμα παρατηρείται η αλλαγή προσανατολισμού ή πλαισίου αναφοράς, από την αποτελεσματική διαχείριση του εσωτερικού της εθνικής οικονομίας, στην αντιμετώπιση εσωτερικών οικονομικών προβλημάτων ως αποτέλεσμα της διεθνούς ανταγωνιστικότητας ή άλλων παραγόντων που προέρχονται από το υπερεθνικό πεδίο. Αυτή η διαδικασία (κατ' εξοχήν πολιτική και ιδεολογική) της υπονόμευσης της εθνικής οικονομίας, σήμανε μεταστροφές στην σκοπιά με την οποία προσεγγίζονται τα προβλήματα. Ο μισθός αντιμετωπίζεται ως διεθνές κόστος παραγωγής ή ακόμα και ως εμπόρευμα, αντί ως ρυθμιστής της εσωτερικής ζήτησης. Το χρήμα ως διεθνές νόμισμα, αποδυνάμωσε την ικανότητα του κράτους να διαχειρίζεται την εσωτερική του ζήτηση. Οι αλλαγές αυτές βασίστηκαν στην τάση του βιομηχανικού κεφαλαίου να ενταχθεί στην υπέρ-ευέλικτη λογική του χρηματοοικονομικού κεφαλαίου, καθώς και στο γεγονός ότι τα κέρδη του χρηματοοικονομικού κεφαλαίου ξεπερνούν αυτά του αντίστοιχου παραγωγικού. Τα προβλήματα της φορντικής παραγωγής, δηλαδή η πτώση της παραγωγικότητας και ο κορεσμός της αγοράς, δημιουργούσαν ασάθεια στο πέρασμα στο νέο κύκλο καπιταλιστικής ανάπτυξης. Χαρακτηριστικά δείγματα αυτής της τάσης ήταν η κρίση της αμερικανικής ηγεμονίας, η κρίση του κορπορατισμού και η εμφάνιση μεγάλων κοινωνικών

κινημάτων (Jessop, 2000(1): 12). Επίσης τέτοιο δείγμα ήταν το παρατηρούμενο πέρασμα από την κυριαρχία των κάθετων, από επάνω προς τα κάτω ιεραρχικών οργανισμών, στην προώθηση της αυτοδιαχείρισης των σχέσεων στα πλαίσια οργανισμών. Σε αυτή την διαδικασία η αυξανόμενη διαμόρφωση δικτύων, οργανισμών, σχέσεων, φέρνει το κράτος και τους οργανισμούς του ως ισότιμους πλέον συνεργάτες. Η παρέμβαση του κράτους μετατρέπεται σε λιγότερο ιεραρχική και περισσότερο συνεργατική, αποκεντρωμένη. Η νέα μορφή της παρέμβασης του κράτους, στην οποία κυριαρχεί η συνεργασία μεταξύ διαφορετικών και πολύπλοκων δικτύων θεσμών, οργανισμών και ιδιωτών και η ανάγκη για διαχείριση τους, αύξησε την σημασία της έννοιας της διακυβέρνησης (governance) και μείωσε την έννοια της άσκησης εξουσίας.

Η ενδυνάμωση της ικανότητας των υπερεθνικών οργανισμών και θεσμών στο να ασκούν πίεση στο εσωτερικό των εθνικών κρατών, επηρεάζει σημαντικά τα όρια της κεϋνσιανής αυτονομίας της πολιτικής του κράτους. Η σημασία του διεθνούς περιβάλλοντος (διεθνής ανταγωνιστικότητα) στον καθορισμό των επιδόσεων ενός εθνικού κράτους, αναπροσαρμόζει τις πολιτικές που κατευθύνονται όλο και περισσότερο προς το εξωτερικό, σε σημείο που τα όρια ανάμεσα στην εσωτερική και την εξωτερική πολιτική να είναι αρκετά δυσδιάκριτα. Ο Jessop χαρακτηρίζει την διαδικασία αυτή ως «διεθνοποίηση των πολιτικών καθεστώτων» και την ορίζει ως,

«την αυξανόμενη στρατηγική σημασία της διεθνούς δράσης του τοπικού κράτους και την επέκταση του τελευταίου σε ένα μεγάλο εύρος επιπρόσθετων τοπικών ή διεθνικών παραγόντων και διαδικασιών. Εμπεριέχει ταυτόχρονα την αλλαγή στην ισορροπία των στρατηγικών προσανατολισμών του κράτους προς διαφορετικές κλίμακες πολιτικής δράσης και την αλλαγή στην σημασία των εθνικών και διεθνών πηγών της πολιτικής» (Jessop, 2000(1): 16).

Ο Jessop κάνει σημαντική αναφορά στο κράτος και τα επιχειρήματα της μείωσης της ικανότητας της πολιτικής του. Αυτά, σχετίζονται με το παράδειγμα του κεϋνσιανού προνοιακού εθνικού κράτους και όχι με όλες τις μορφές κρατικής οργάνωσης (στο ίδιο, 17). Για παράδειγμα στην Ευρώπη, όπου η κρατική δομή και πολιτική δέχεται τα περισσότερα πυρά, η οπισθοχώρηση των βασικών δογμάτων του κεϋνσιανού προνοιακού εθνικού κράτους, δεν σήμανε και το τέλος του. Αντίθετα, έφερε στην επιφάνεια ένα νέο σύνολο πολιτικών, αναδιαρθρωμένων δομών και θεσμών. Ως στοιχεία τέτοιων αλλαγών υποδεικνύει την ανάπτυξη νέων κοινωνικών κινημάτων, των προτάσεων της Νέας Δεξιάς (New Right) και του νεοφιλελευθερισμού. Όλα αυτά τα στοιχεία είναι δείγματα μιας εν δυνάμει αντίδρασης του κράτους στις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα μετά την κρίση της δεκαετίας του 1970. Οι μεταπολεμικές πολιτικές που κατά την διάρκεια της κρίσης αποδείχθηκαν αναποτελεσματικές, δεν σημαίνει ότι με την κατάργησή τους συμπαρασύρουν και το κράτος. Απεναντίας, το κράτος αναδιαρθρώνεται προωθώντας ένα νέο σύνολο πολιτικών, γεγονός που αποδεικνύει ότι συνεχίζει να κατέχει ένα κεντρικό ρόλο στο παγκόσμιο σύστημα. Η παγκοσμιοποίηση δεν αποτελεί απειλή για την κρατική ανεξαρτησία, αλλά μόνο για συγκεκριμένες όψεις της.

Ταυτόχρονα, για τον Jessop, η παγκοσμιοποίηση είναι αποτέλεσμα της κρατικής πολιτικής. Τα τελευταία 30 χρόνια, η κρατική πολιτική ήταν αυτή που προώθησε το θεσμικό πλαίσιο και εισήγαγε την απορρυθμισμό και την απελευθέρωση των αγορών. Αυτές οι πολιτικές δεν στόχευαν μόνο στο εσωτερικό

των εθνικών κρατών αλλά και στο υπερεθνικό επίπεδο. Μέσω αυτών των πολιτικών διαμορφώθηκαν οι υπερεθνικές οικονομικές ενώσεις (NAFTA, EU, ASEAN, κ.α.), αναπτύχθηκε το διεθνές θεσμικό πλαίσιο που επέτρεψε την αύξηση της κίνησης της ΞΑΕ και του παγκόσμιου εμπορίου. Η απόρριψη των κεϋνσιανών πολιτικών και η στροφή προς τις ανοικτές φιλελεύθερες πολιτικές, έδωσε μια νέα σημασία στην έννοια του διεθνούς συστήματος και στους δρώντες που δραστηριοποιούνται σε αυτό. Οι πολιτικές της εγκώριας παραγωγικότητας αντικαθίστανται από αυτές τις διεθνούς ανταγωνιστικότητας. Το νέο αυτό πλαίσιο αναβαθμίζει την σημασία του διεθνούς περιβάλλοντος, του οποίου η παρέμβαση σε όλα τα επίπεδα της άσκησης εθνικής πολιτικής, έχει πλέον ιδιαίτερη βαρύτητα. Η κρατική πολιτική προσδιορίζεται και περιορίζεται από τα όρια που θέτει η αναγκαιότητα του να είναι η εθνική οικονομία ανταγωνιστική στο διεθνές περιβάλλον. Έτσι κυρίαρχο στοιχείο πλέον είναι η παρέμβαση στην πλευρά της προσφοράς, η προώθηση προϊόντων, υπηρεσιών, δομών και οργανισμών. Ταυτόχρονα αναδιαρθρώνεται και η κοινωνική πολιτική, καθοριζόμενη πλέον με βάση τις ανάγκες του ελεύθερου ανταγωνισμού και προωθώντας την ευελιξία της εργασίας.

Οι τάσεις που αναφέρθηκαν παραπάνω, εύλογα οδηγούν στο ερώτημα, του αν τελικά υπάρχει ρόλος για το κράτος; Αντίθετα με άλλους υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης, ο Jessop απορρίπτει το επιχειρήμα ότι η μείωση του κράτους σημαίνει αυτόματα την επέκταση της αγοράς. Όπως ο ίδιος λέει,

«αυτό αγνοεί πως τα κράτη βοηθούν στην διαμόρφωση της οικονομίας ως αντικείμενο ρύθμισης και το γεγονός ότι ακόμα και η οικονομική παγκοσμιοποίηση συνεχίζει να βασίζεται στην πολιτική» (Jessop, 2000(1): 9).

Για τον Jessop κεντρικό στοιχείο των εξελίξεων που αφορούν το κράτος, είναι η αυξανόμενη αδυναμία του στο να σχεδιάσει και να εφαρμόσει μια αποτελεσματική στρατηγική. Η αδυναμία αυτή σχετίζεται άμεσα με την διαδικασία της σταδιακής μείωσης της «αποτελεσματικής κρατικής ενότητας», όπως ο ίδιος την ονομάζει (ο.π. 17). Τα όργανα και οι θεσμοί που συμμετέχουν στην υλοποίηση μια κρατικής πολιτικής επιλογής, εμφανίζουν αδυναμία στο να λειτουργήσουν ως μια συντεταγμένη πολιτική προς ένα προδιαγεγραμμένο στόχο. Η πραγματικότητα αυτή, μπορεί να αποδοθεί στην αδυναμία υλοποίησης μιας αποδοτικής εσωτερικής αναδιάρθρωσης, η οποία είναι αποτέλεσμα είτε της ανικανότητας των κρατικών λειτουργιών, είτε της έλλειψης εμπιστοσύνης και υποστήριξης από την πλευρά των πολιτών. Ανεξάρτητα από τα αίτια, η αδυναμία άσκησης μια δομημένης και αποδοτικής πολιτικής, οδηγεί στην σταδιακή μείωση της αποτελεσματικότητας των μηχανισμών του. Άμεση παρενέργεια που σχετίζεται με την αδυναμία εμφάνισης λύσεων στα οικονομικά προβλήματα, είναι η κρίση αντιπροσώπευσης και η κρίση νομιμοποίησης την οποία υφίσταται το κράτος και οι πολιτικές του. Σε σχέση με αυτή την κρίση νομιμοποίησης και την αναποτελεσματικότητα του, ιδιαίτερη μνεία γίνεται στην λειτουργία της γραφειοκρατίας του, την λήψη αποφάσεων και χάραξη πολιτικών σε σχέση και με την ταχύτητα με την οποία κινείται η αγορά. Η ταχύτητα κίνησης του κεφαλαίου σύμφωνα με τον Jessop, είναι τέτοια που το κράτος και οι πολιτικές του παρεμβάσεις είναι αδύνατο να την παρακολουθήσουν. Η ανάγκη για την λήψη γρήγορων αποφάσεων (fast policy) από την κρατική γραφειοκρατία, το οδηγεί στο να λειτουργεί υπό ένα καθεστώς «μη εμπιστης πληροφόρησης», με πολλές αρνητικές συνέπειες όσο αφορά την δημοκρατική νομιμοποίηση αυτών των αποφάσεων (αλλά και την αποτελεσματικότητα, γεγονός που δεν το επισημαίνει ο

Jessor). Ουσιαστικά, στα πλαίσια μιας ελεύθερης, ταχύτατα κινούμενης αγοράς, σημαντικό μέρος της κρατικής πολιτικής σήμερα καλείται να αφιερωθεί στην προώθηση της γρήγορης και ευέλικτης προσαρμογής της οικονομίας και της κοινωνίας.

Τρεις κεντρικές διαφοροποιήσεις περιγράφει ο Jessor, όσο αφορά την σχέση του Κεϋνσιανού και του Σουμπτεριανού μοντέλου κρατικής πολιτικής. Πρώτο, ο στόχος της πλήρους απασχόλησης αλλάζει από πρώτη προτεραιότητα που ήταν και στην θέση του τοποθετείται η διεθνής ανταγωνιστικότητα. Παρόλο που παραμένει σαν ρητός στόχος των πολιτικών των εθνικών κρατών, δεν είναι πλέον και ο πρωταρχικός, γεγονός που αποδεικνύεται από τις εφαρμοζόμενες οικονομικές πολιτικές της άμεσης προώθησης της αγοράς και προϊόντων και της αύξησης της ευελιξίας της εργασίας. Δεύτερο, η κοινωνική πολιτικής αντικαθιστά το στόχο της παροχής κοινωνικών αγαθών και υπηρεσιών, με το στόχο της προώθησης της παραγωγικότητας. Τα προνοιακά δικαιώματα σχετίζονται όλο και περισσότερο με τους στόχους της οικονομικής πολιτικής και τις συνέπειες τους στην ανταγωνιστικότητα της εθνικής οικονομίας στο διεθνές περιβάλλον. Τέλος τρίτο, ο κεντρικός ρόλος του κράτους χάνει τα προνόμια που κατείχε, ώστε να αναπτυχθούν άλλοι οργανισμοί διακυβέρνησης, οι οποίοι είναι απαραίτητοι για την διαχείριση του πλέον πλουραλιστικού, πολυεπίπεδου και διεθνοποιημένου εθνικού χώρου.

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στο επιχείρημα του Jessor για την αυξανόμενη ταχύτητα της αγοράς που κυριαρχεί σε όλες τις αναλύσεις του. Ως αντίλογος σε αυτό το επιχείρημα θα μπορούσε να ειπωθεί ότι και σε προηγούμενες περιόδους της καπιταλιστικής ανάπτυξης εμφανίζεται το φαινόμενο της αυξημένης και ευέλικτης κίνησης του κεφαλαίου, όπως για παράδειγμα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Το κράτος και οι πολιτικές του δεν μπορούν ούτε να συγκριθούν, ούτε να συναγωνιστούν σε ταχύτητα μια αγορά ή μια επιχείρηση. Αυτό συμβαίνει για ένα και μοναδικό λόγο: διότι η ύπαρξη του κράτους και η εκτέλεση των λειτουργιών του βασίζονται στην εξασφάλιση ενός ελάχιστου ορίου νομιμοποίησης. Αυτό το όριο νομιμοποίησης, είναι ένα πάγιο χαρακτηριστικό της λειτουργίας του. Η θέση του και οι προϋποθέσεις που διέπουν την ύπαρξη του, αρκετές φορές αν όχι πάντα, υποχρεωτικά το κατατάσσουν ένα βήμα πριν την αγορά. Όμως και η αγορά ως δομή, βασίζεται σε πολύ μεγάλο μέρος στην νομιμοποίηση που αντλεί από την πολιτική και οικονομική λειτουργία του κράτους. Για αυτό το λόγο και είναι άτοπο να γίνεται απόπειρα σύγκρισης της ταχύτητας κίνησης των λειτουργιών και των αποφάσεων του κράτους και της αγοράς. Η ανάγκη για «γρήγορη πολιτική» δεν σημαίνει ότι το κράτος είναι αδύναμο να παρακολουθήσει τις ταχύτατες αλλαγές της αγοράς. Όπως και ο ίδιος επισημαίνει, πέρα από την αύξηση της ταχύτητας της απάντησης από την πλευρά της κρατικής πολιτικής, μια άλλη δυνατότητα είναι ο περιορισμός της ταχύτητας της κίνησης του κεφαλαίου (π.χ. φόρος Tobin). Αυτή η διαδικασία λήψης αποφάσεων δεν αποτελεί μια νέα πολιτική, ή δεν εκφράζει μια νέα κρατική δομή στην θέση του «κεϋνσιανού προνοιακού έθνους κράτους». Η πολιτική αυτή εκφράζει την προσπάθεια αλλαγής των θεσμοποιημένων μορφών κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης της λειτουργίας του κεφαλαίου και της εργασίας. Επικαλούμενο την ανικανότητα του, το κράτος και οι πολιτικές του απελευθερώνουν όλο και περισσότερο την κεφαλαιακή κίνηση και στην συνέχεια επανακαθορίζουν την λειτουργία του. Η νέα αυτή βάση λειτουργίας χαρακτηρίζεται από το ότι είναι απαλλαγμένη από τις υποχρεώσεις της προς τα

κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα της εργασίας, που ήταν αποτέλεσμα της μεταπολεμικής ανάπτυξης, όπως για παράδειγμα το κράτος πρόνοιας.

Με βάση όσα ο Jessor περιγράφει για τις αλλαγές στο κράτος και την λειτουργία του, θα μπορούσε να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι το κράτος σήμερα αντλεί την νομιμοποίηση του μέσα από την διαδικασία της αναδιάρθρωσης και της προσαρμογής του, την ενδυνάμωση των τοπικών περιοχών του, την αποκέντρωση των μηχανισμών του, την αποχώρηση του από χώρους αρμοδιότητας που παραχωρεί ως ένα σημείο οικιοθελώς στην διεθνή αγορά, τα ημιιδιωτικά δίκτυα συνεργασίας, στην προώθηση της ανταγωνιστικότητας της εθνικής αγοράς, κ.τ.λ. Το επιχείρημα του Jessor αναγνωρίζει ένα σύνολο αλλαγών στο κράτος που το εξαναγκάζουν να οπισθοχωρεί από την κεκτημένη παντοκρατορία του, όσο αφορά ενότητα του κατά το κεϋνσιανό πρότυπο.

Η παρατηρούμενη αποδόμηση των σχετικά συμπαγών μηχανισμών του και η εισαγωγή ιδιωτικών και ήμιιδιωτικών δρώντων στον πυρήνα των υλοποιούμενων πολιτικών του, δεν αναιρεί το πάγιο ρόλο του κράτους που χρονολογείται από πολύ παλαιότερα από την εμφάνιση του κεϋνσιανού μοντέλου. Οι τάσεις της αποεθνικοποίησης, της αποστατικοποίησης και της διεθνοποίησης, σταδιακά αλλάζουν το χαρακτήρα του κεϋνσιανού προνοιακού εθνικού κράτους, αποδυναμώνοντας το. Τα επιχειρήματα πολλών αναλυτών που υποστηρίζουν την οπισθοχώρηση ή το τέλος του κράτους, είναι ορθά στο βαθμό που η συζήτηση περιστρέφεται γύρω από το συγκεκριμένο μοντέλο οργάνωσης της κρατικής λειτουργίας και εφαρμογής της κρατικής παρέμβασης στην κοινωνία και την οικονομία.

Όλες οι αλλαγές που οδηγούν στο Σουμπετεριανό παράδειγμα, αφήνουν σχεδόν ανέγγιχτο το πυρήνα της άντλησης της νομιμοποίησης του κράτους, που βασίζεται στις πολιτικές, τεχνικοοικονομικές και ιδεολογικές λειτουργίες που παραπάνω περιγράφηκαν. Άρα η αναδιάρθρωση ή το τέλος του Κεϋνσιανού μοντέλου, εκφράζει την προσπάθεια του εθνικού κράτους να προσαρμοστεί στις αλλαγές της καπιταλιστικής διαδικασίας συσσώρευσης, έτσι όπως αυτές εκφράστηκαν μετά την δεκαετία του 1970. Για αυτό το λόγο και από τότε έως σήμερα εμφανίζονται διάφορες απόπειρες προσαρμογής μέσα από νέα κινήματα (New Right, Third Way, κ.α.). Όπως και ο ίδιος ο Jessor, (2000(1): 17) επισημαίνει,

«... όσο αφορά την αναδιοργάνωση του εθνικού κράτους, αναφέρομαι κύρια στην διάβρωση “κεντρικών” κλειδιών των λειτουργιών που συνδέονται με το Κεϋνσιανό Προνοιακό Εθνικό Κράτος και την αντικατάστασή τους από “κεντρικά” κλειδιά των λειτουργιών του Σουμπετεριανού καθεστώτος. Αλλά αυτή η αναδιοργάνωση δεν σημαίνει την απώλεια του ρόλου κλειδιού του εθνικού κράτους, της ικανότητας του να ασκεί κεντρικές πολιτικές λειτουργίες. Το εθνικό κράτος, παραμένει το πρωταρχικό πεδίο άσκησης αυτών των κεντρικών λειτουργιών...».

4. ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ: ΜΙΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Η κατηγορία αυτή των προσεγγίσεων χαρακτηρίζεται από το στοιχείο της μεταβατικότητας. Απορρίπτονται τα επιχειρήματα των ένθερμων οπαδών της παγκοσμιοποίησης όσο αφορά στην τάση προς την δημιουργία «ενός κόσμου», αναλύεται η υπαρκτή ικανότητα του κράτους να αντιμετωπίζει τις προκλήσεις που θέτει η χρηματοοικονομική παγκοσμιοποίηση, οι τεχνολογικές εξελίξεις, κ.τ.λ. Από την άλλη πλευρά το ενδεχόμενο της έντασης της παγκοσμιοποίησης και των αλλαγών ή περιορισμών στο κράτος αφήνεται μετέωρο, αλλά δεν απορρίπτεται όπως στις αναλύσεις των σκεπτικιστών (π.χ. Weiss). Κατ' αυτή την έννοια, οι αναλύσεις της κατηγορίας βλέπουν την σύγχρονη περίοδο ως μεταβατική, και παρόλο που αποκλείουν τα επιχειρήματα των υποστηρικτών της παγκοσμιοποίησης στην παρούσα περίοδο, δεν αναιρούν την πιθανότητα μελλοντικών αλλαγών προς τη κατεύθυνση αυτή.

4.1. VINCENT CABLE

Ο V. Cable βλέπει την παγκοσμιοποίηση μέσα από δύο επαναστατικές αλλαγές του σύγχρονου συστήματος: η μία αφορά τις εξελίξεις στον ευρύτερο χώρο της τεχνολογίας των τηλεπικοινωνιών και η δεύτερη, την κυριαρχία της πολιτικής βούλησης στην απελευθέρωση των αγορών. Τα δύο αυτά στοιχεία θέτουν σε κίνηση την διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, βελτιώνοντας το επίπεδο διαβίωσης και δημιουργώντας νέες ευκαιρίες για τα άτομα και τις ανεπτυγμένες και υπανάπτυκτες χώρες. Ταυτόχρονα η τάση της διεθνούς ολοκλήρωσης θέτει νέα ζητήματα, διογκώνοντας τους κινδύνους μεταφοράς των εξωτερικών κρίσεων στο εσωτερικό των εθνικών κρατών, εντεινώντας την πίεση που ασκεί ο εξωτερικός ανταγωνισμός στην εθνική οικονομία και προωθώντας αναγκαστικά την διεθνή διακρατική συνεργασία (Cable, 1999: 121).

Σε αντίθεση με άλλες προσεγγίσεις, όπως αυτή της Strange (1996), η απελευθέρωση των αγορών για τον Cable δεν είναι «ένα παιχνίδι μηδενικού αθροίσματος». Υπάρχουν οφέλη μέσα από την εξειδίκευση, την ανάπτυξη και διάχυση της τεχνολογίας, κ.α. Από την άλλη πλευρά ο ανταγωνισμός γεννά την άνηση κατανομή για την ανειδίκευτη εργασία και τα κεφάλαια των αναπτυσσομένων χωρών καθώς επίσης και κόστη προσαρμογής, που πολλές φορές υπερβαίνουν τα αναμενόμενα οφέλη. Δύο είναι οι κεντρικοί παράγοντες της παγκοσμιοποίησης που θέτουν εμπόδια στην λειτουργία του κράτους: ο πρώτος είναι η τεχνολογία η οποία μειώνει τη σημασία της γεωγραφικής απόστασης και ο δεύτερος η απελευθέρωση που σχετίζεται με την εθνική οικονομική πολιτική. Οι δύο αυτοί παράγοντες έχουν συνέπειες στον παραδοσιακό ρόλο του κράτους, όσο αφορά στον έλεγχο της κίνησης της πληροφορίας και του ορισμού των πολιτισμικών αρχών, στην ανεξαρτησία στην υλοποίηση των οικονομικών πολιτικών και στην κατανομή του πλούτου. Για τον Cable (1999: 32), «... η επιρροή της παγκοσμιοποίησης στις λειτουργίες των εθνικών κρατών είναι περίπλοκη, αφορώντας μια ισορροπία από διαφορετικές δυνάμεις και έχει διαφορετικές συνέπειες σε διαφορετικά επίπεδα πολιτικής».

Με τον ίδιο σκεπτικισμό, αντιμετωπίζει και τα «οικονομικά της παγκοσμιοποίησης», καθώς και τα επιχειρήματα για την αποδυνάμωση της ικανότητας του εθνικού κράτους να ασκήσει αυτόνομο και αποτελεσματικό οικονομικό έλεγχο. Τρία επιχειρήματα προβάλλονται όσο αφορά την οικονομική

παγκοσμιοποίηση. Το πρώτο είναι ότι η διεθνοποίηση των αγορών του χρήματος, υποθάλπουν τις πολιτικές του κράτους για την ανεργία και τον πληθωρισμό. Το δεύτερο αφορά την κινητικότητα του κεφαλαίου, η οποία έχει αρνητικές συνέπειες στην φορολογική βάση των εθνικών κρατών, όπως επίσης και στην ικανότητα του να θέτει προϋποθέσεις και να εισάγει λύσεις που αφορούν προβλήματα όπως η ανεργία, τα περιβαλλοντικά, κ.α. Τέλος, το τρίτο επιχείρημα είναι ότι η διεθνοποίηση και η απώλεια ελέγχου των αγορών, αυξάνει σημαντικά τις συνέπειες μια κρίσης, θέτοντας σε κίνδυνο τα εθνικά κράτη.

Στο τομέα των τηλεπικοινωνιών η παγκοσμιοποίηση φαίνεται να έχει περιορισμένες συνέπειες, σε ότι αφορά τον παραδοσιακό εθνικό χαρακτήρα των εθνικά προσδιορισμένων μέσων επικοινωνίας και ενημέρωσης. Πολλοί συγγραφείς υποστηρίζουν ότι η απελευθέρωση και η διεθνοποίηση των μορφών επικοινωνίας όπως η τηλεόραση, το ραδιόφωνο, οι δορυφορικές μεταδόσεις, το ίντερνετ, κ.α. έχουν δύο βασικά αποτελέσματα. Το πρώτο είναι ο περιορισμός της ικανότητας του κράτους να ελέγξει τι προβάλλεται και τι βλέπουν οι πολίτες του. Το δεύτερο είναι, η απώλεια της εθνικής ταυτότητας. Και στα δύο αυτά επιχειρήματα ο Cable διακρίνει ένα βαθμό υπερβολής. Οι τεχνολογικές εξελίξεις μπορεί να απελευθερώνουν την εμβέλεια και την ισχύ των τηλεπικοινωνιών, αλλά ταυτόχρονα προσφέρουν στο κράτος τα απαραίτητα τεχνικά μέσα περιορισμού, ελέγχου ή και λογοκρισίας αυτών των μέσων. Όπως ο ίδιος επισημαίνει, «θα ήταν βιαστικό να υποθέσουμε ότι τα μοντέρνα παγκόσμια συστήματα τηλεπικοινωνιών θα αποδυναμώσουν, ή θα αποκόψουν, τις εθνικές κυβερνήσεις μακροπρόθεσμα».

Για τον Cable η παγκοσμιοποίηση αποτελεί μια πραγματική τάση της σύγχρονης οικονομίας, η οποία έχει θετικές και αρνητικές συνέπειες. Βλέπει ένα σύνολο αλλαγών σε διεθνές κύρια επίπεδο, καθώς και σε ορισμένες πλευρές της εθνικής οικονομίας και του εθνικού κράτους. Δύο είναι τα χαρακτηριστικά εκείνα που διαμορφώνουν την σημερινή πραγματικότητα. Η ανάπτυξη των τεχνολογιών των τηλεπικοινωνιών και κατά δεύτερον, η κυριαρχία των πολιτικών απελευθέρωσης της αγοράς. Η τάση της παγκοσμιοποίησης καθοδηγείται από την πολιτική βούληση, αφού είναι κύρια αποτέλεσμα της πολιτικής των μεμονωμένων κρατών. Το σημαντικότερο στοιχείο που επισημαίνει ο Cable, είναι ότι όλα όσα παραπάνω περιγράφονται, χαρακτηρίζονται ένα στοιχείο που από πολλούς παραγνωρίζεται. Αυτό είναι ότι η κρατική πολιτική σήμερα εισάγει η ίδια τους περιορισμούς στην πολιτική της. Όπως ο ίδιος αναφέρει,

«οι ηλεκτρονικά διαμεσολαβούμενες νομισματικές και κεφαλαιακές αγορές, μπορούν να σηματοδοτήσουν γοργά και μαζικά οποιεσδήποτε ασυμβατότητες της πολιτικής σε μια ανοικτή οικονομία αλλά δεν μπορούν, από μόνες τους, να περιορίσουν το ανεξάρτητο δικαίωμα των κρατών να διαχειρίζονται ή να μην διαχειρίζονται τους εαυτούς τους» (ο.π. 34).

Το ίδιο υποστηρίζει και όσο αφορά την εισοδηματική πολιτική. Παρόλο που τα κράτη δεν μπορούν πλέον να λειτουργούν υπό το καθεστώς των μεγάλων ελλειμμάτων, κατέχουν ακόμα την δυνατότητα να δανείζονται από τους πολίτες τους (εσωτερικός δανεισμός). Επίσης η ενδυνάμωση των διεθνών αγορών αύξησε και διέυρυνε την ικανότητα των κρατών να αντλούν κεφάλαια από το εξωτερικό. Στο ίδιο, η ικανότητα του κράτους να φορολογεί, χαρακτηρίζεται από τόσα διαφορετικά παραδείγματα σήμερα, που ξεκινούν από το 70% του ΑΕΠ που αντιστοιχεί στην δημόσια δαπάνη της Σουηδίας έως το 20% που αντιστοιχεί στην Σιγκαπούρη. Ουσιαστικά στα πλαίσια διαφορετικών ανοικτών αγορών,

παρατηρούνται τόσο διαφοροποιημένα ποσοστά που κάνουν αδύνατη οποιαδήποτε πρόβλεψη προς την μια ή την άλλη κατεύθυνση.

Το σημείο στο οποίο αποδίδει ιδιαίτερη σημασία ο Cable, είναι ο ρόλος της διεθνοποίησης του κεφαλαίου. Η κινητικότητα της παραγωγής και οι συνέπειες της στην κατανομή του πλούτου, αποτελούν το σημείο στο οποίο το κράτος εμφανίζει τις μεγαλύτερες αδυναμίες. Οι πολιτικές που έρχονται αντιμέτωπες με αυτές τις δύο τάσεις είτε εμφανίζονται αδύναμες, είτε τελείως ακατάλληλες. Οι πολιτικές της αυξημένης φορολογίας, για παράδειγμα, «τιμωρούνται» από τις διεθνείς αγορές με μετακίνηση των κεφαλαίων. Η απελευθέρωση των νομισματικών ισοτιμιών, του εμπορίου και η μείωση των δασμολογικών εμποδίων, περιορίζει την ικανότητα του κράτους να ασκήσει έλεγχο.

Για τον Cable, η παγκοσμιοποίηση αποτελεί ένα σαφές εμπόδιο για τη λειτουργία του, όμως δεν το χαρακτηρίζει ανυπέρβλητο. Αντίθετα, αυτό που επισημαίνει είναι το πέρασμα από τις «ανεξάρτητες οικονομικές πολιτικές», στις πολιτικές της «ρύθμισης του ανταγωνισμού». Η κρατική πολιτική καλείται να προσαρμοστεί σε μια νέα εποχή κατά την οποία το χρηματικό και το ανθρώπινο κεφάλαιο μπορούν εύκολα να μετακινηθούν. Η αντίδραση του κράτους στις παραπάνω αλλαγές διαγράφεται μέσα από την αναδιάρθρωση των πολιτικών του. Σε αυτό το πλαίσιο εμφανίζονται σημαντικές παρεμβάσεις σε τομείς όπως η εκπαίδευση, η κοινωνική ασφάλιση, οι εργασιακές σχέσεις, η επιχειρηματική φορολόγηση, η επιχειρηματική διακυβέρνηση, τα συστήματα νομισματικής διαχείρισης, το νομικό και θεσμικό πλαίσιο επιβολής, κ.α. όπου έρχονται να καλύψουν τα προβλήματα που δημιουργεί η τάση της απελευθέρωσης των αγορών και η αυξημένη ισχύς και κινητικότητα του κεφαλαίου. Όλα τα παραπάνω, υλοποιούνται στην προσπάθεια της κρατικής πολιτικής να ελέγξει την απελευθέρωση και την κινητικότητα των αγορών. Κύριο στοιχείο της σύγχρονης πραγματικότητας. Τα εθνικά κράτη, σύμφωνα με τον Cable (ο.π. 36), «δυσκολεύονται να αποδώσουν σε κάποιες από τις βασικές τους λειτουργίες». Η νέα μορφή παρέμβασης, μέσα από την προσπάθεια ρύθμισης του ανταγωνισμού, γεννά εμπόδια στην κατανομή του πλούτου, δημιουργεί έντονες ασυμμετρίες ανάμεσα στην δυνατότητα κίνησης του κεφαλαίου και της εργασίας, της ειδικευμένης και της ανειδίκευτης εργασίας, των προνοιακών συστημάτων και των αγορών εργασίας.

Σύμφωνα με τον Cable, ορισμένες κρατικές λειτουργίες που σχετίζονται με την εθνική ασφάλεια μετατρέπονται σε πληθωριστικές, με την έννοια ότι η τάση αλληλεξάρτησης των κρατών (κύρια των πιο ανεπτυγμένων) αλλάζει το περιεχόμενο της έννοιας της εθνικής ασφάλειας και κατ' επέκταση του πολέμου. Η περίοδος πριν το 1913 δεν είναι συγκρίσιμη με την σύγχρονη, μιας και η σύγχρονη περίοδος αυξανόμενης αλληλεξάρτησης χαρακτηρίζεται από διαφορετικά ποιοτικά στοιχεία που την συνθέτουν. Το τέλος της διαμάχης μεταξύ Ανατολής και Δύσης, η αποδυνάμωση του επιχειρήματος του ελέγχου των πηγών πρώτων υλών, κ.α. είναι μερικά στοιχεία αυτής της ποιοτικής αλλαγής. Η παγκοσμιοποίηση σήμανε την αποδυνάμωση των παραδοσιακών ζητημάτων ασφάλειας, όμως από την άλλη πλευρά γέννησε νέα. Η διάχυση της τεχνολογίας των όπλων μαζικής καταστροφής, ειδικά μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης, σήμανε το πέρασμα από την ψυχροπολεμική «ισορροπία του τρόμου», στην νέα εποχή, «όπου οι πιθανοί εχθροί είναι λιγότερο ξεκάθαρα γνωστοί» (ο.π. 41). Παρόμοια προβλήματα προκύπτουν από την ένταση της τρομοκρατίας, την ένταση του παράνομου εμπορίου και της μετανάστευσης. Μοναδική δυνατότητα αντιμετώπισης τέτοιων φαινομένων, αποτελεί η ανάπτυξη διακρατικών

συνεργασιών. Η ένταση της παγκοσμιοποίησης, για τον Cable, θέτει ένα σύνολο εμποδίων στην ικανότητα του κράτους να προασπίζει την εθνική του ασφάλεια. Όπως αναφέρει ο ίδιος,

«Υπάρχουν κράτη όπου οι πολιτικοί τους παρέχουν την παραδοσιακή λειτουργία της κινητοποίησης του πληθυσμού για την προάσπιση του από τους εχθρούς και για πόλεμο – η Ινδία και το Πακιστάν, ή το Ισραήλ, είναι τέτοια παραδείγματα – αλλά στις μοντέρνες Δυτικές χώρες υποκείμενες σε υψηλά ποσοστά οικονομικής ολοκλήρωσης αυτός ο ρόλος έχει σε μεγάλο βαθμό χαθεί. Η μάχη είναι ένα εξειδικευμένο επάγγελμα» (ο.π. 40).

Η διεθνοποίηση της παραγωγής της τεχνολογίας, συνεπάγεται την διασπορά της παραγωγής τεχνολογικά ανεπτυγμένων αμυντικών και επιθετικών οπλικών συστημάτων. Είναι σχεδόν αδύνατος ο έλεγχος της παραγωγής και διανομής των όπλων μαζικής καταστροφής, αφού όπως αναφέρει, ακόμα και μικρές χώρες σαν το Ιράκ, κ.α. μπορούν να έχουν πρόσβαση σε αυτά. Άρα, «σε ένα κόσμο όπου οι αμυντικές βιομηχανίες ενθαρρύνονται να ανταγωνίζονται εμπορικά και να εκμεταλλεύονται τις επενδυτικές ευκαιρίες, η διαρροή της αμυντικής τεχνολογίας είναι μεγάλη» (ο.π. 40). Μια από τις κεντρικές αρμοδιότητες του εθνικού κράτους δηλαδή η εθνική ασφάλεια, μέσα από την διασπορά της τεχνολογίας και των όπλων αυτού του είδους, αλλάζει άρδην. Το ίδιο ισχύει και για την τρομοκρατία. Σε ένα κόσμο όπου η επικοινωνία είναι πάρα πολύ εύκολη, η πίστη των πολιτών στο έθνος αμβλύνεται και πολλά νέα κινήματα ανεξαρτησίας εμφανίζονται, η τρομοκρατία και η αντιμετώπιση της θέτει σε αμφισβήτηση τις παραδοσιακές δομές κρατικής ασφάλειας.

Η αυξημένη κινητικότητα και ο περιορισμός των εμποδίων στην κίνηση των ατόμων και των εμπορευμάτων, ανοίγει επίσης ένα σημαντικό κεφάλαιο, ανάλογο με τα προηγούμενα. Αυτό είναι το διεθνές έγκλημα, ή όπως ο Cable το χαρακτηρίζει, το «εμπόριο των κακών» (ο.π. 41). Ζητήματα όπως αυτό των ναρκωτικών, της πορνογραφίας, ή το ξέπλυμα χρημάτων από παράνομες δραστηριότητες, κ.α. ανοίγουν επίσης ένα νέο κεφάλαιο στις δυνατότητες του οργανωμένου εγκλήματος να κινείται ανά τον κόσμο. Η νέες μορφές που λαμβάνει, υπερβαίνουν τις δομές ελέγχου του εθνικού κράτους, και δημιουργεί ένα σημαντικό μειονέκτημα για τις κρατικές υπηρεσίες που καλούνται να αντιμετωπίσουν την νέα μορφή του οργανωμένου εγκλήματος.

Τέλος, ο Cable επισημαίνει το ζήτημα της μετανάστευσης. Η μεταναστευτική κίνηση τόσο προς την Ευρώπη όσο και προς τις ΗΠΑ, δεν αγγίζουν τα ποσοστά παλαιότερων δεκαετιών. Παρόλα αυτά η διαχείριση της κίνησης αυτής αναδεικνύεται σε μείζον ζήτημα εθνικής ασφάλειας για τις χώρες του ανεπτυγμένου Βορρά. Η έντονη αστυνόμευση των συνόρων, οι αυστηρές πολιτικές ελέγχου των όρων της μετανάστευσης, κ.α. είναι τακτικές με τις οποίες καλείται το εθνικό κράτος να προστατεύσει τα εθνικά του σύνορα.

Αυτό που προσπαθεί να δείξει ο Cable, παραθέτοντας τα παραπάνω στοιχεία, είναι την αλλαγή του περιεχομένου της έννοιας της εθνικής ασφάλειας στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης. Παλαιότερα η εθνική ασφάλεια σχετιζόταν με την ικανότητα του εθνικού κράτους να παρατάσσει μια σημαντική στρατιωτική δύναμη απέναντι σε ένα εχθρικό κράτος. Σήμερα, αλλάζει το περιεχόμενο της έννοιας του εχθρού, αφού αυτός μπορεί να είναι μια αδιαφανής χρηματιστηριακή

συναλλαγή σε κάποιο απομακρυσμένο σημείο του κόσμου, η παράνομη μετανάστευση, κ.α.

Η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης δεν έχει τις ίδιες συνέπειες σε όλους του τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας και της εθνικής οικονομίας. Αυτοί που επηρεάζονται περισσότερο αφορούν κατά κύριο λόγο: τη βιομηχανία των τηλεπικοινωνιών, όπου σε όλο τον κόσμο χαρακτηρίζεται από την απορύθμιση και την ιδιωτικοποίηση, το χρηματοοικονομικό τομέα τον οποίο επίσης χαρακτηρίζει η απορύθμιση και το αυξανόμενο ρίσκο των κινήσεων του, τα δίκτυα μετάδοσης πληροφοριών, που μέσα από την καθιέρωση παγκόσμιων προτύπων λειτουργίας είναι αδύνατο για μια χώρα να εφαρμόσει διαφορετικά συστήματα, την βιομηχανία διασκέδασης και τα media, όπου η τεχνολογική εξέλιξη διαμορφώνει παγκόσμιες επιχειρήσεις που συγκρούονται με τα εθνικά συστήματα που προσπαθούν να ελέγξουν την ποιότητα, τις πολιτιστικές αρχές και την πρόσβαση σε παράνομο υλικό και τέλος, τις αερομεταφορές, όπου αποτέλεσαν εθνικό μονοπώλιο ενώ σήμερα αλλάζουν άρδην το τρόπο μετακίνησης.

Αναφερόμενος στην τάση της παγκοσμιοποίησης, ο Cable υιοθετεί το επιχείρημα των σκεπτικιστών απέναντι στην πεποίθηση ότι δεν υπάρχει επιστροφή. Αναγνωρίζει ότι υπήρχαν και άλλοι περίοδοι κυριαρχίας της τάσης που τελικά ανατράπηκε. Η παγκοσμιοποίηση καθοδηγείται από συγκεκριμένες πολιτικές και όχι από κάποια αδιευκρίνιστη δύναμη έξω από την βούληση των ανθρώπων. Οι απόψεις περί μονόδρομων δεν ισχύουν μιας και δεν είναι όλες οι χώρες που εφαρμόζουν πολιτικές απελευθέρωσης. Παρατηρούνται συγκεκριμένες πολιτικές δασιμών και εισαγωγής προστατευτικών μέτρων, οι οποίες αρκετές φορές δεν είναι ειδικές περιπτώσεις. Τέτοιο παράδειγμα είναι η περίπτωση των περιορισμών στις βραχυχρόνιες κινήσεις κεφαλαίων. Παρά το ότι μια αντιστροφή της παγκοσμιοποίησης δεν είναι αδύνατο να συμβεί, πολλοί παράγοντες συνηγορούν στο ότι η τάση απελευθέρωσης θα συνεχιστεί. Αυτό βασίζεται στο ότι η τεχνολογία έχει μια δική της δυναμική να αναπτύσσεται, π.χ. εμπόριο μέσω διαδικτύου. Επίσης οι δομές διεθνούς διακυβέρνησης είναι πιο οργανωμένες σε σχέση με το 1930. Οι κρίσεις, όπως για παράδειγμα αυτή του 1998, δεν είναι τόσο ισχυρές όσο το '30 (ο.π. 19-21). Η σύγχρονη τάση διεθνοποίησης δεν παίρνει την μορφή μιας μη αναστρέψιμης διαδικασίας, αλλά μιας τάσης που είναι πιθανό να αντιστραφεί, αν και εμπεριέχει ποιοτικά χαρακτηριστικά που την κάνουν να ξεχωρίζει από προηγούμενες περιόδους, ανάλογης έντασης της τάσης διεθνοποίησης. Τέτοια χαρακτηριστικά, είναι η ιδιαίτερη αυτόνομη δυναμική που αναπτύσσει η τεχνολογία σε συνδυασμό με την καλύτερη οργάνωση της διεθνούς οικονομίας και των θεσμών διακυβέρνησης της. Η λειτουργία του κράτους σε αυτή την νέα πραγματικότητα ενώ αλλάζει δεν καταργείται. Ο ρόλος του κράτους στην παγκοσμιοποίηση, όσο και στην εσωτερική αγορά, παραμένει καίριος και αναντικατάστατος.

Αντίθετα με την τάση της παγκοσμιοποίησης των οικονομικών μεγεθών, η πολιτική παραμένει εθνικά προσδιοριζόμενη, αντλώντας νομιμοποίηση μέσα από τους κατά τόπους ψηφοφόρους. Παρόλα αυτά οι διεθνείς οργανισμοί αυξάνουν σε αριθμό και επιρροή. Οργανισμοί όπως η Διεθνής Αμνηστία λειτουργούν με την ίδια ικανότητα επιρροής όπως οι εταιρείες Moody's και Standard and Poor στις διεθνείς αγορές. Μπορούν να επηρεάζουν ολόκληρες χώρες στην υλοποίηση της πολιτικής τους, δίχως να αντλούν από τις εθνικές κοινωνίες καμία νομιμοποίηση (ο.π. 31). Το έλλειμμα δημοκρατικής νομιμοποίησης είναι μεγαλύτερο εκεί όπου η τάση της διεθνούς ολοκλήρωσης είναι μεγαλύτερη, όπως για παράδειγμα στην ΕΕ. Το ίδιο ισχύει και για το ρόλο του ΔΝΤ, ή της ΠΤ και του ΟΟΣΑ, όπου η

δράσης τους επίσης αφήνει πολλά ερωτηματικά για την νομιμότητα και νομιμοποίηση των αποφάσεων και των δράσεων τους. Το συμπέρασμα είναι ότι η οικονομική αλληλεξάρτηση και η ενδυνάμωση διεθνών μορφωμάτων, συνεπάγεται αυξανόμενο πολιτικό έλλειμμα. Παρόλο που η τάση της τεχνολογικής ανάπτυξης μειώνει τα εμπόδια της γεωγραφικής απόστασης, ενώ οι πολιτικές απελευθέρωσης των αγορών και της εγχώριας οικονομικής πολιτικής εντείνουν την ολοκλήρωση σε διεθνές επίπεδο, «η επιρροή της παγκοσμιοποίησης στις λειτουργίες του έθνους – κράτους είναι περίπλοκες, ενέχοντας την ισορροπία διαφορετικών δυνάμεων και διαφορετικών συνεπειών σε διαφορετικά πεδία της πολιτικής» (ο.π. 32).

Η ανάπτυξη και διαφοροποίηση της τεχνολογίας των επικοινωνιών δημιούργησε ένα σύνολο νέων μέσων πληροφόρησης και διακίνησης πληροφοριών, τα οποία άλλα είναι παγκόσμια σε εμβέλεια και αλλά εξειδικευμένα και τοπικά. Η πεποίθηση ότι η διεθνοποίηση των μέσων αδυνατεί την ικανότητα του έθνους – κράτους να ελέγξει την προβαλλόμενη πληροφορία προς τον πολίτη δεν ευσταθεί, όταν την ίδια στιγμή της διαμόρφωσης των παγκόσμιων δικτύων, αναπτύσσονται ένα σύνολο τοπικών μέσων που χρησιμοποιούν την εθνική γλώσσα ή ακόμα και τοπικές διαλέκτους. Οι εθνικές κυβερνήσεις είναι ικανές να ελέγξουν έως ένα βαθμό το τι μεταδίδεται, όπως για παράδειγμα στην Κίνα, ελέγχοντας την παραγωγή και διάθεση δορυφορικών κεραιών, ή ελέγχοντας τις θέσεις, το εύρος ζώνης και την θέση εκπομπής ραδιοφωνικών σταθμών, ασύρματων τηλεφώνων και τηλεοπτικών σταθμών. Οι τεχνολογίες της κρυπτογράφησης αναπτύσσονται διαρκώς με στόχο την προστασία των συμφερόντων των κυβερνήσεων, των δικαιωμάτων της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και των δικτύων ηλεκτρονικών υπολογιστών. Αναπτύσσονται νέες τεχνικές παρακολούθησης και επιτήρησης των ηλεκτρονικών μέσων μαζικής επικοινωνίας με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τις δορυφορικές παρακολουθήσεις των κινητών ή ασύρματων τηλεφώνων ή τις δορυφορικές φωτογραφίες. Θεσμικά εισάγονται νέοι κανονισμοί λογοκρισίας, π.χ. στις ΗΠΑ για τη χρήση του διαδικτύου ή για το μπλοκάρισμα συγκεκριμένων συχνοτήτων και σταθμών. Ακόμα και στις περιπτώσεις όπου παρουσιάζονται φυσικά εμπόδια στην άσκηση του κρατικού ελέγχου, ή αυτός είναι αδύνατος να επιβληθεί μέσα από την χρήση των παραπάνω τεχνολογικών ή θεσμικών μέσων, εφαρμόζεται αυτό που ο Cable ονομάζει «πολιτισμική κινητοποίηση» (cultural mobilization), δηλαδή την χρήση πολιτισμικών, εθνικιστικών και άλλων χαρακτηριστικών για να αποκλειστεί το ξένο ή επικίνδυνο υλικό, όπως για παράδειγμα συμβαίνει στους μουσουλμάνους, χριστιανούς και ινδουιστές φονταμενταλιστές ή φανατικούς (Cable: 1999: 32).

Παρόμοιες αμφιβολίες εκφράζει ο Cable όσο αφορά στην τάση διεθνοποίησης και την σχέση της με την εθνική οικονομία και τα μεγέθη της. Οι διεθνείς αγορές εμφανίζονται να υποθάλλουν την εθνική οικονομία και την ικανότητα του κράτους για τον καθορισμό της οικονομικής πολιτικής, όπως για παράδειγμα, στις πολιτικές για τον πληθωρισμό και την ανεργία. Η κινητικότητα των συντελεστών της παραγωγής σημαίνει την απώλεια εσόδων, αδυναμία εφαρμογής βιομηχανικής πολιτικής, κ.τ.λ. Η αυξανόμενη αλληλεξάρτηση γεννά προβλήματα μεταδοτικότητας των κρίσεων. Για τον Cable αν και όλα τα παραπάνω είναι δυνατόν να ισχύουν, ταυτόχρονα είναι και υπερβολικά. Ένα μεγάλο μέρος των περιορισμών που υφίσταται το κράτος είναι αποτέλεσμα της ίδιας της αυτοπεριοριστικής του πολιτικής. Για παράδειγμα η διαμόρφωση της ONE και η συμμετοχή ενός κράτους σε αυτή, σημαίνει την εγκατάλειψη ενός οργάνου της εθνικής οικονομικής πολιτικής και τον περιορισμό της δράσης τους στο τομέα αυτό. Η αύξηση της δύναμης και της ταχύτητας κίνησης του κεφαλαίου

στις χρηματαγορές, μέσα από την δυνατότητα που προσφέρει η τεχνολογία, αυξάνει την ικανότητα του κεφαλαίου να κινείται μαζικά σε μια ελεύθερη οικονομία, όμως από μόνη της αυτή η διαδικασία δεν είναι δυνατή να ελαχιστοποιήσει την διαχειριστική ικανότητα του κράτους. Το ίδιο ισχύει και για την δημοσιονομική πολιτική. Αν και οι εθνικές πολιτικές δεν μπορούν πλέον να χρηματοδοτούν μεγάλα ελλείμματα του προϋπολογισμού, παραδόξως αυξάνεται η ικανότητα των κυβερνήσεων να δανείζονται από τις διεθνείς αγορές, ή από τους ίδιους τους πολίτες τους. Η ύπαρξη μεγάλης διαφοροποίησης ανάμεσα στα φορολογικά καθεστώτα ακόμα και ανάμεσα στις ανοικτές αγορές, δείχνει ότι ακόμα και αν η πίεση της παγκοσμιοποίησης στην εθνική οικονομική πολιτική είναι υπαρκτή, είναι δευτερεύουσας σημασίας. Στον αντίποδα, η κινητικότητα του κεφαλαίου, του «ανθρώπινου κεφαλαίου» και η απελευθέρωση του εμπορίου, είναι δύσκολο να αντιμετωπιστούν με τις κλασικές κρατικές πολιτικές. Τα νέα δεδομένα επηρεάζουν τον τόπο εγκατάστασης της παραγωγής, την αναδιανομή του πλούτου, κ.τ.λ. Οι δασμοί, οι φόροι, κ.τ.λ. σπρώχνουν το κεφάλαιο προς την φυγή. Παρόλα αυτά οι κυβερνήσεις μπορούν ακόμα να ασκήσουν πολιτικές για την προσέλκυση οικονομικών πόρων. Το κεφάλαιο μέσα από την ανεπτυγμένη κινητικότητα του είναι ικανό να περιορίζει τις δυνατότητες άσκησης οικονομικής πολιτικής, αλλά σε καμία περίπτωση δεν ελαχιστοποιεί το ρόλο και την σημασία της εθνικής οικονομικής πολιτικής. Ένα σημαντικό στοιχείο που το κράτος κατέχει ακόμα και υποδηλώνει την ισχύ της ικανότητας του, είναι ο έλεγχος και η εξουσία που ασκεί τόσο στους πολίτες του, όσο και στον περιορισμό των μεταναστευτικών ρευμάτων. Η ικανότητα του αυτή είναι άμεσα συγκρίσιμη με παλαιότερες περιόδους και πιθανόν μεγαλύτερη, αφού παρατηρείται η εφαρμογή όλο και πιο αυστηρών μέτρων περιορισμού των μεταναστευτικών κυμάτων.

Το κράτος αν και δεν χάνει την ικανότητα του για παρέμβαση, πλέον η παρέμβαση του πρέπει να προσαρμόζεται στον εξωτερικό ανταγωνισμό. Επίσης δυσκολεύεται στην εφαρμογή βασικών παραδοσιακών λειτουργιών του, όπως η αναδιανομή πλούτου. Αυτό συμβαίνει κύρια γιατί η ύπαρξη του εξαρτάται από την ικανότητα να διαμορφώνει ένα ελάχιστο πλαίσιο κοινωνικής συναίνεσης. Η αυξανόμενη ολοκλήρωση σε διεθνές επίπεδο έχει ως συνέπεια την άνιση κατανομή των κερδών, γεγονός που θέτει σε αμφισβήτηση την ύπαρξη και το ρόλο του κράτους, με αποτέλεσμα για παράδειγμα την εμφάνιση του ρατσιστικού και εθνικιστικού πολιτικού λόγου (ο.π. 36). Το άνοιγμα των κρατών και των αγορών τους συνεπάγεται ένταση της ζήτησης για παροχή ασφάλειας. Η ασφάλεια που έκανε δυνατή την απελευθέρωση των αγορών, με το άνοιγμα ξαναγίνεται αιτούμενο των πολιτών με τελικό αποδέκτη το κράτος.

Η παγκοσμιοποίηση για τον Vincent Cable, παρόλο που επηρεάζει το εθνικό κράτος, δεν έχει θεαματικές συνέπειες όσο αφορά το ρόλο και την σημασία του στο παγκόσμιο σύστημα. Για αυτόν παρόλο που τα οικονομικά τείνουν να διεθνοποιούνται η πολιτική παραμένει εθνικά προσδιορισμένη. Η νομιμοποίηση τους κράτους και της πολιτικής του πηγάζει από τους πολίτες του και όχι από τις διεθνείς αγορές. Η ύπαρξη πραγματικά διεθνών οργανισμών όπως στην περίπτωση της Διεθνούς Αμνηστίας και η παρέμβαση τους στο εσωτερικό των εθνικών κρατών, μπορεί να δημιουργήσει προβλήματα και να ασκήσει περιορισμούς στην διαδικασία της λήψης αποφάσεων του. Παρόλα αυτά οι κρατικές πολιτικές αποφάσεις αναζητούν την απαραίτητη νομιμοποίηση τους στο εσωτερικό των εθνικών κρατών, αφού ουσιαστική πηγή νομιμοποίησης τους είναι οι πολίτες τους.

Η διαδικασία της ολοκλήρωσης των διεθνών αγορών και η αύξηση της κινητικότητας των μερών της παραγωγής, οδηγεί αναπόφευκτα στην αύξηση του ρίσκου και την ανασφάλεια για τα εθνικά κράτη και τους πολίτες τους. Για τον Cable, η ισχύς του κράτους βασίζεται στην νομιμοποίηση που αντλεί από τους πολίτες του και στην ικανότητα του να εξασφαλίζει ένα συγκεκριμένο επίπεδο κοινωνικής συναίνεσης. Η διεθνής αγορά από την άλλη, είναι αποτέλεσμα της κρατικής πολιτικής. Όμως η ανάπτυξη της διεθνούς της διεθνούς αγοράς, θέτει σε αμφισβήτηση την κοινωνική συναίνεση από την οποία αντλεί νομιμοποίηση η κρατική εξουσία. Παρόλο που η παγκοσμιοποίηση είναι ένα δημιουργήμα των εθνικών κρατών και των πολιτικών που ακολούθησαν, η σταδιακή αυτονόμηση της ανάπτυξης της, έμμεσα θέτει τις βάσεις για την αμφισβήτηση της ικανότητας των εθνικών κρατών να αντλούν την παραπάνω νομιμοποίηση.

Το σημαντικό στοιχείο της ανάλυσης του Cable είναι η αναζήτηση και περιγραφή των κερδισμένων και των χαμένων της σύγχρονης τάσης απελευθέρωσης των αγορών και της κινητικότητας της διεθνούς οικονομίας. Παρατηρεί πως κύριος χαμένος της σύγχρονης πραγματικότητας που γεννιέται από την απελευθέρωση των αγορών, είναι η εργασία μέσα από την μεγάλη αναδιανομή πλούτου εις βάρος της και την αύξηση της ανεργίας μέσα από τον ανταγωνισμό και το κλείσιμο ή την μεταφορά μεγάλων παραγωγικών μονάδων. Πιο συγκεκριμένα οι ανειδίκευτοι εργάτες των ανεπτυγμένων χωρών, αποτελούν την βασικότερη ομάδα που εμφανίζεται να θίγεται μέσα από την αύξηση του ανταγωνισμού από αναπτυσσόμενες οικονομίες που χρησιμοποιούν φτηνό εργατικό δυναμικό. Σε αυτή την προσέγγιση αντιτίθενται αρκετές απόψεις που υποστηρίζουν ότι το εμπόριο, η ΕΑΕ, ή η ανάπτυξη χαμηλόμισθων παραγωγικών χωρών αποτελούν μικρής ισχύος παράγοντες, όσο αφορά την ανεργία και τις μισθολογικές ανισότητες. Αναλύσεις όπως του Krugman (1995), του Lee (1996) φανερώνουν ότι άλλοι παράγοντες, όπως οι θεσμικές αλλαγές στην αγορά εργασίας, η απορύθμιση και ο από-συνδικαλισμός είναι καθοριστικοί. Αυτή η άποψη είναι συμβατή και με το επιχείρημα του Cable για το ρόλο της κρατικής πολιτικής μέσα στην παγκοσμιοποίηση. Η ισχύς της κρατικής παρέμβασης, ο σημαντικός ρόλος του κράτους στην απελευθέρωση της αγοράς που ορίζουν τα όρια του, συνεπάγεται ότι οι μισθοί καθορίζονται όχι από τον εξωτερικό ανταγωνισμό, αλλά από τις εσωτερικές συνθήκες που βασίζονται στους παραπάνω παράγοντες. Η αποδοχή του επιχειρήματος ότι η παγκοσμιοποίηση είναι που γεννά τις αντιθέσεις ανάμεσα στην εργασία, συνεπάγεται την ενδυνάμωση της. Για παράδειγμα, αν και οι ΗΠΑ εμφανίζουν την μεγαλύτερη απορύθμιση και φιλελευθεροποίηση με τα ανάλογα αποτελέσματα που αποδίδονται στην παγκοσμιοποίηση (ξеноφοβία, ρατσισμός, κτλ.), ταυτόχρονα είναι από τις λιγότερο εκτεθειμένες χώρες στον διεθνή ανταγωνισμό, με παράδοση στην εφαρμογή άμεσων προστατευτικών μέτρων (Piven, 1995: 111).

4.2. GEOFFREY GARRETT

Για τον Geoffrey Garrett αντίθετα με την επικρατούσα αντίληψη, η παγκοσμιοποίηση ως διαδικασία ολοκλήρωσης των αγορών σημαίνει πιο παρεμβατικές πολιτικές για το κράτος. Δύο είναι οι λόγοι για τους οποίους η παγκοσμιοποίηση είναι λιγότερο δυνατή από ότι προβάλλεται. Πρώτον τα αισθήματα οικονομικής ανασφάλειας που γεννά η απελευθέρωση των αγορών, αναγκάζουν τις κυβερνήσεις να μειώσουν τις λάθος τοποθετήσεις της αγοράς μέσω της αναδιανομής των κερδών και του ρίσκου. Δεύτερον, παρά το γεγονός ότι η κρατική παρέμβαση μπορεί κάποιες φορές να είναι αναποτελεσματική, τις περισσότερες οι κυβερνητικές επιλογές και τα προγράμματα έλκουν την επένδυση. Αυτό συμβαίνει γιατί πέρα από τα χαρακτηριστικά της ορθής διακυβέρνησης (προστασία της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, βελτίωση του ανθρώπινου δυναμικού και των φυσικών υποδομών), η μείωση των ανισοτήτων γεννά ανάπτυξη και αυξάνει την κοινωνική σταθερότητα. Άρα αυτό που χαρακτηρίζει την σχέση παρεμβατικών πολιτικών και παγκοσμιοποίησης είναι αντί της σύγκρουσης η «ειρηνική συνύπαρξη», αφού σε τελική ανάλυση μια επένδυση κρίνεται από την απόδοση της και όχι από το αν ο κρατικός προϋπολογισμός έχει χαρακτήρα αναδιανεμητικό ή μη (Garrett, 2000(1)).

Η μεταπολεμική οικονομική πολιτική του κεϋνσιανού κράτους, βασίστηκε σύμφωνα με τον Garrett στην λογική του «εμπεδωμένου φιλελευθερισμού». Υπό αυτή την λογική η διεθνής επέκταση της εθνικής οικονομίας αποτελούσε μακροχρόνια θετικό αποτέλεσμα, τόσο για την ίδια την οικονομία όσο και για την κοινωνία. Η διαδικασία της ανασυγκρότησης του παγκόσμιου συστήματος μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, βασίστηκε στην σταδιακή απελευθέρωση των εθνικών αγορών ταυτόχρονα με μια αντίστοιχη αύξηση της προστασίας του εθνικού χώρου, έναντι των αρνητικών συνεπειών της απελευθέρωσης αυτής. Οι οικονομικές πολιτικές της παραπάνω περιόδου, όχι μόνο δεν αμφισβήτησαν, αλλά αντίθετα αποδέχτηκαν τα θετικά αποτελέσματα της απελευθέρωσης του διεθνούς εμπορίου. Η διαδικασία της απελευθέρωσης αυτής όμως χαρακτηριζόταν από ένα σύνολο βραχυπρόθεσμων αρνητικών συνεπειών, οι οποίες έπρεπε να αντιμετωπιστούν από το κράτος με την εισαγωγή προστατευτικών μέτρων. Η απελευθέρωση των εθνικών αγορών είχε βραχυπρόθεσμα σημαντικές κοινωνικές συνέπειες, εντεινόντας τα προβλήματα που πηγάζαν κατά κύριο λόγο μέσα από την ένταση των ανισοτήτων.

Ο κίνδυνος της οικονομικής ύφεσης από την άρση του προστατευτισμού στις εθνικές αγορές, οδήγησε τις κρατικές πολιτικές κατά την περίοδο εκείνη στην εισαγωγή προστατευτικών μέτρων που θα δρούσαν ως αντιστάθμισμα στα βραχυχρόνια προβλήματα της απελευθέρωσης. Η κυριαρχία της παραπάνω λογικής για την οικονομική απελευθέρωση, οδήγησε στις πολιτικές της διαχείρισης της ζήτησης και την συνθήκη του Bretton Woods διαμορφώνοντας το «κεϋνσιανό προνοιακό κράτος». Αποτέλεσμα αυτών των κατευθύνσεων ήταν η ανάπτυξη των δομών κοινωνικής ασφάλισης (συντάξεις, επιδόματα ανεργίας, κοινωνικές μεταβιβάσεις, κ.α.) και η ταυτόχρονη καθιέρωση προοδευτικών συστημάτων φορολόγησης.

Για τον Garrett το κεϋνσιανό κράτος πρόνοιας υπηρέτησε την διαδικασία του «εμπειδωμένου φιλελευθερισμού», προλαμβάνοντας ή αποζημιώνοντας για τις αρνητικές συνέπειες του ανοίγματος των εθνικών αγορών. Η παροχή δημοσίων υπηρεσιών, συνέβαλε στην εξασφάλιση τόσο των καταναλωτών και στην ικανότητα τους να καλύψουν τις υποχρεώσεις τους, όσο και στην απασχόληση αφού προσέφερε σταθερή εργασία που δεν επηρεαζόταν από τις πρόσκαιρες αναταράξεις της αγοράς. Η προοδευτική φορολογία λάμβανε υπόψη την ικανότητα των διαφορετικών μερών της κοινωνίας να συνεισφέρουν στις ανάγκες της αυξημένης κρατικής επέκτασης. Τέλος οι προνοιακές παροχές αποτέλεσαν ένα ουσιαστικό πολιτικό μέσο αναδιανομής του πλούτου, το οποίο εξασφάλιζε τη νομιμοποίηση και την αποδοχή των πολιτικών απελευθέρωσης της εθνικής αγοράς (Garrett, 2000(1)).

Σύμφωνα με τον Garrett, ο «εμπειδωμένος φιλελευθερισμός» λειτούργησε αποδοτικότερα στα κράτη τα οποία κατείχαν μια ισχυρή κεντρική διοίκηση και τα οποία πλαισιώνονταν από ισχυρές κορπορατιστικές συνδικαλιστικές οργανώσεις και εξίσου ισχυρά αριστερά πολιτικά κόμματα. Όπως ο ίδιος γράφει «τα κεντροαριστερά κόμματα είναι πιθανό να δείξουν μεγαλύτερη ευαισθησία στα αιτήματα των χαμένων από τις βραχυχρόνιες αγορές» (ο.π. 305). Από την άλλη πλευρά τα κορπορατιστικά συστήματα με τα κεντρικά ελεγχόμενα συνδικάτα, είναι πιο εύκολο να εξασφαλίσουν την προσαρμογή των απαιτήσεων τους με σκοπό την ανάκαμψη της οικονομίας. Αυτό που δείχνει ο Garrett με την προσέγγιση του για την μεταπολεμική περίοδο, είναι ότι όροι της συνύπαρξης μιας ανοιχτής αγοράς με τις κεϋνσιανού τύπου παρεμβάσεις, έγινε πραγματικότητα χάρη στην κυριαρχία κατεξοχήν πολιτικών παραγόντων. Οι ίδιοι πολιτικοί όροι που καθοδήγησαν την παρέμβαση του κράτους κατά την διάρκεια της κεϋνσιανής περιόδου, σύμφωνα με τον Garrett, καθορίζουν και την περίοδο της παγκοσμιοποίησης κυριαρχούν.

Η πολιτική παρέμβαση του κράτους κυριαρχεί και σήμερα, περιλαμβάνοντας πολλά χαρακτηριστικά παρόμοια με αυτά της κεϋνσιανής περιόδου, όπως επίσης και με πολλούς από τους προστατευτικούς μηχανισμούς του να ενεργοποιούνται προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις και τα αρνητικά αποτελέσματα της απελευθέρωσης των αγορών. Όπως γράφει ο ίδιος, «... η σχέση ανάμεσα στις πολιτικές δυνάμεις της αριστεράς και οι οικονομικές πολιτικές που μειώνουν τις ανισότητες που γεννά η αγορά δεν έχουν αποδυναμωθεί με την παγκοσμιοποίηση» (Garrett, 2002: 231). Επιπλέον σε αυτό σήμερα, οι χώρες που χαρακτηρίζονται από ισχυρά αριστερά κόμματα και επίσης ισχυρές συνδικαλιστικές οργανώσεις, έχουν καλύτερες αποδόσεις στον μακροοικονομικό τομέα. Ένα σύνολο παρατηρήσεων για την σύγχρονη πραγματικότητα τον οδηγεί στο παραπάνω συμπέρασμα. Σύμφωνα με αυτές, η μακροχρόνια τάση της φορολογίας στο κεφάλαιο ακολουθεί μια σταθερή

ανοδική πορεία, σε όλες τις χώρες του ΟΟΣΑ. Οι εισοδηματικές πολιτικές στις χώρες του ΟΟΣΑ, ακολουθούν μια πολύ διαφορετική πορεία και δεν είναι δυνατό να στηριχθεί κανένα επιχείρημα περί τάσης σύγκλισης. Η ΞΑΕ κινείται, στο μεγαλύτερο της μέρος, ανάμεσα σε χώρες με υψηλό επίπεδο φορολόγησης (Garrett, 2000(1)). Για τον Garrett, η εγχώρια πολιτική κατάσταση σε μια χώρα και οι ισορροπίες σε πολιτικό επίπεδο, προσδιορίζει την διαδικασία της προσαρμογής της στην παγκόσμια αγορά, αφού σε τελική ανάλυση μια κυβέρνηση εκλέγεται μέσα από τους πολίτες και από αυτούς λαμβάνει το ικανό ποσοστό νομιμοποίησης για να μπορέσει να κυβερνήσει. Το ίδιο ισχύει και για τις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης στην εθνική αγορά.

Η ολοκλήρωση των διεθνών αγορών, αύξησε τις απαιτήσεις για παρέμβαση του κράτους. Οι ατέλειες της αγοράς, τα αυξημένα ρίσκα που συνεπάγεται η τάση της διεθνοποίησης και η ένταση του ανταγωνισμού, δημιουργούν κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα, τα οποία η αγορά από μόνη της είναι αδύναμη να αντιμετωπίσει. Η άντληση νομιμοποίησης από τους πολίτες μέσα από δημοκρατικές εκλογές, συνεπάγεται ότι τα κράτη είναι υποχρεωμένα, προκειμένου να εξασφαλίζουν την επανεκλογή τους, να προωθούν αντισταθμιστικά μέτρα στα προβλήματα της διεθνοποίησης των αγορών. Ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στις παραπάνω πολιτικές παρεμβάσεις παίζει η πιθανότητα ύπαρξης ενός ισχυρού κορπορατιστικού συστήματος αντιπροσώπευσης. Σε τέτοιου είδους συστήματα, όπου κυριαρχούν τα ισχυρά και συγκεντρωποιημένα συνδικάτα, είναι πιο εύκολη η εφαρμογή μακροπρόθεσμων πολιτικών εξασφαλίζοντας κοινωνική και εργασιακή συναίνεση.

Οι προσεγγίσεις υπέρ της παγκοσμιοποίησης, περιγράφουν τρία βασικά στοιχεία που θεωρητικά περιορίζουν την ικανότητα άσκησης πολιτικής από την πλευρά του κράτους. Πρώτο είναι η αύξηση του εμπορικού ανταγωνισμού, ως αποτέλεσμα της μείωσης του μεγέθους των δημοσίων επιχειρήσεων. Δεύτερο είναι η τάση της διεθνοποίησης της παραγωγής και η απειλή μεταφοράς των παραγωγικών εργασιών των επιχειρήσεων, μιας και το αυξανόμενο κόστος που επιβάλλει μια παρεμβατική πολιτική στις επιχειρήσεις, μπορεί να τις εξαναγκάσει στην έξοδο τους από την εθνική αγορά και στην μεταφορά των δραστηριοτήτων τους σε άλλα σημεία του κόσμου. Τρίτο μέσο μείωσης της ικανότητας της άσκησης κρατικής πολιτικής είναι η ολοκλήρωση των χρηματοοικονομικών αγορών. Η λειτουργία των αγορών αυτών έχει την δυνατότητα μεταφοράς τεράστιων ποσών χρήματος και επένδυσης, με ταχύτατους ρυθμούς. Η αυξημένη ικανότητα κίνησης γεννά μια σημαντική απειλή η οποία πειθαρχεί τις κυβερνήσεις και την δράση τους προκειμένου να αποφύγουν μια μαζική μετακίνηση κεφαλαίων.

Ο Garrett, επανεξετάζοντας τις παραπάνω πολιτικές, προσπαθεί να αντικρούσει τα επιχειρήματα που σχετίζονται με την διαδικασία διεθνοποίησης και ολοκλήρωσης σε παγκόσμιο επίπεδο. Όσο αφορά το διεθνές εμπόριο και την κίνηση του, η συνθήκη του Bretton Woods υπηρέτησε πολιτικά την εφαρμογή του φιλελευθερισμού. Μέσα από τον προστατευτισμό και την ευρεία αναδιανομή που εφάρμοσε το «κεϋνσιανό προνοιακό κράτος», έγινε δημοφιλής ο φιλελευθερισμός, η ελεύθερη αγορά και το εξωτερικό εμπόριο. Μέσα από αυτή την διαδικασία στηρίχθηκε η μακροπρόθεσμη ανάπτυξη μέσω των σταθερών ισοτιμιών (αφού μια κεντροδεξιά κυβέρνηση είναι πιο ευάλωτη στις απαιτήσεις του προσωρινά «χαμένου κεφαλαίου»). Επίσης το κορπορατιστικό σύστημα πολλών ευρωπαϊκών χωρών έδινε την δυνατότητα περιορισμού των μισθών για το «καλό της χώρας» (ο.π. 304-5). Το δεύτερο στοιχείο της παγκοσμιοποίησης, είναι η

κρίση στην οποία εισέρχεται ο λεγόμενος «εμπεδωμένος φιλελευθερισμός» (embedded liberalism), δηλαδή η αυξανόμενη αδυναμία των κυβερνήσεων να εφαρμόσουν πολιτικές φιλελευθεροποίησης διατηρώντας ταυτόχρονα τα παραδοσιακά κορπορατιστικά και αναδιανεμητικά χαρακτηριστικά της πολιτικής τους. Οι μηχανισμοί που κάνουν να φαίνεται αδύνατη η προστασία στο εσωτερικό από την αυξανόμενη κινητικότητα του κεφαλαίου, είναι η ολοκλήρωση των χρηματοοικονομικών αγορών και η διεθνοποίηση της παραγωγής, σε συνδυασμό με τις αλλαγές στην δημόσια οικονομία. Πλέον δεν μπορεί να υλοποιηθεί γενναίες προνοιακές πολιτικές και ένα σύστημα προοδευτικής φορολογίας, ανάλογο των πολιτικών της κεϋνσιανής περιόδου.

Ιδιαίτερη σημασία έχει να επισημανθεί ότι ο σκεπτικισμός του Garrett, ο οποίος είναι διάχυτος στα κείμενα του δεν πηγάζει από τα αρνητικά στοιχεία της σύγχρονης απελευθέρωσης του κεφαλαίου. Αντίθετα βλέπει αυτή την διαρκή διαδικασία απελευθέρωσης των αγορών, ως μια επιτυχημένη λύση της αντίθεσης ανάμεσα στην ανάγκη για αποδοτικότητα του κεφαλαίου από την μια και κάλυψη του κόστους αναπαραγωγής της κοινωνίας από την άλλη. Όπως γράφει ο ίδιος,

«Όπως ισχύει εδώ και διακόσια χρόνια, το ζευγάρι του ανοίγματος με την εγχώρια αποζημίωση παραμένει μια δυνατή και επιθυμητή λύση στο πρόβλημα της κατάκτησης της αποδοτικότητας του καπιταλισμού, ενώ ταυτόχρονα ισορροπεί τα κόστη σε όρους κοινωνικής εξάρθρωσης και ανισότητας» (Garrett, 2000(1): 314).

Το ερώτημα που θέτει ο Garrett είναι: πως τα δομικά στοιχεία του κεϋνσιανού κράτους δηλαδή η τάση φιλελευθεροποίησης, οι σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες και η ευρεία κρατική επέκταση και αναδιανεμητική φορολογία, επηρεάζονται από την τάση της διεθνοποίησης της παραγωγής; Κριτήρια κατεύθυνσης μιας επένδυσης αποτελούν πέρα από το φτηνό κόστος παραγωγής, η παραγωγικότητα. Με βάση αυτό το κριτήριο χώρες με χαμηλούς μισθούς (low wage countries) δεν φαίνονται και τόσο ελκυστικές. Οι πολιτικές που σχετίζονται με την ανάπτυξη της διεθνούς επιχειρηματικότητας εμφανίζουν ως βασικό στόχο τους την πρόσβαση στις νέες τεχνολογίες, την δημιουργία νέων δικτύων διανομής και την εξασφάλιση της πρόσβασης τους σε νέες αγορές. Η επένδυση στο εξωτερικό πολλές φορές σημαίνει αύξηση των θέσεων εργασίας στη χώρα καταγωγής. Τέλος η διάσπαση της παραγωγής σε πολλές χώρες είναι μια τακτική που εφαρμόζεται από τις μεγάλες επιχειρήσεις, ώστε να αποφεύγονται τα υπερβολικά νομισματικά ρίσκα. Αυτά τα χαρακτηριστικά της διεθνούς παραγωγής αλλάζουν την κατεστημένη εικόνα και προσδίδουν ιδιαίτερη σημασία στις επενδύσεις που κατευθύνονται σε χώρες με μεγάλη δημόσια επέκταση και υψηλή φορολογία. Η προστασία και η ώθηση που μπορούν να προσφέρουν αυτές οι χώρες μέσα από την παροχή υψηλής προστιθέμενης αξίας ανθρώπινου κεφαλαίου, μιας ενεργητικής πολιτικής παρέμβασης για την παροχή συλλογικών αγαθών, υποδομών, κ.τ.λ. αποτελούν στοιχεία που κάνουν ελκυστική την επένδυση σε αυτές.

Όσο αφορά στο ρόλο των χρηματιστηριακών αγορών στον περιορισμό των δυνατοτήτων της άσκησης εθνικής οικονομικής πολιτικής από την πλευρά του κράτους, ο Garrett υποστηρίζει ότι οι περιορισμοί δεν είναι τόσο μεγάλοι όσο συνήθως υποτίθεται. Η εφαρμογή από την πλευρά των κυβερνήσεων σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών, αποτελεί επιλογή τους και όχι αποτέλεσμα πίεσης των αγορών. Η πεποίθηση ότι η παγκοσμιοποίηση είναι αυτή που επιβάλλει στις

κυβερνήσεις την εφαρμογή σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών μπορεί να ισχύει για ορισμένες αδύναμες και εξαρτώμενες οικονομίες, όμως δεν ισχύει για το μεγαλύτερο μέρος των χωρών του ΟΟΣΑ, όπου οι ευέλικτες συναλλαγματικές ισοτιμίες εμφανίζονται πιο λογικές. Όπως επισημαίνει «Οι χρηματαγορές ενδιαφέρονται πολύ λιγότερο για το μέγεθος και το είδος της κυβερνητικής παρέμβασης παρά για τον τρόπο με τον οποίο πρόκειται να πληρωθούν» (ο.π. 309).

Η σχέση ανάμεσα στην ολοκλήρωση των αγορών και στην μακροοικονομική πολιτική του κράτους χαρακτηρίζεται από δύο βασικές σύγχρονες τάσεις. Η πρώτη είναι η αύξηση της δημόσιας επένδυσης και της φορολογίας και η δεύτερη είναι η έντονη διαφοροποίηση των δημοσιονομικών πολιτικών μέσα στον ΟΟΣΑ. Αυτά τα χαρακτηριστικά της πραγματικότητας σχετίζονται κύρια με τις διαφορές ισχύος των ανά τα κράτη εργατικών τάξεων. Έτσι όπως παρατηρεί,

«Τα ισχυρά αριστερά – εργατικά καθεστώτα αντέδρασαν στην ολοκλήρωση των χρηματοοικονομικών αγορών με ακόμα υψηλότερα επίπεδα δημόσιας δαπάνης, ενώ οι κυβερνήσεις χωρών με πιο αδύνατα αριστερά κόμματα και εργατικά συνδικάτα ελάττωσαν την δημόσια οικονομία οι συνέπειες της παγκοσμιοποίησης στους φόρους του κεφαλαίου όπως και στην περίπτωση της δαπάνης είναι αντιπροσωπευτικό δείγμα βασιζόμενο στην εκάστοτε ισορροπία δύναμης (ο.π. 311-2).

Τέλος, όσο αφορά την κίνηση του κεφαλαίου, η ανάλυση του Garrett δείχνει ότι υπάρχει σχέση ανάμεσα στα δημοσιονομικά ελλείμματα και την φυγή κεφαλαίου. Χώρες με μεγάλα ελλείμματα τα τελευταία χρόνια «πλήρωσαν ένα τμήμα στις παγκόσμιες αγορές κεφαλαίου» (ο.π. 313).

Ο Garrett θεωρεί την τάση διεθνοποίησης του κεφαλαίου ως αποδοτική για τον καπιταλισμό, αφού δίνει διέξοδο στην αντίθεση που δημιουργείται στα πλαίσια της καπιταλιστικής παραγωγής ανάμεσα στην ανάγκη αύξησης της αποδοτικότητας του κεφαλαίου και στην ανάγκη κάλυψης του κοινωνικού κόστους που η αύξηση της αποδοτικότητας γεννά. Ο σκεπτικισμός του κατευθύνεται προς τις απόψεις που θεωρούν το κράτος και την οικονομική πολιτική του, «εχθρούς» της διεθνοποίησης και περιοριστικά όργανα για την κίνηση του κεφαλαίου (Ohmae, 1995(2), Strange, 1996, Petrella, 1996, κ.α.). Ρόλος του κράτους είναι να διαμορφώνει τις αναγκαίες συνθήκες, ώστε να εξασφαλίζει την κοινωνική συνοχή και σταθερότητα και ταυτόχρονα ένα σταθερό επιχειρηματικό περιβάλλον για την καπιταλιστική αναπαραγωγή. Για αυτό το λόγο και χαρακτηρίζει την σχέση κράτους και καπιταλισμού, ως μια σχέση «ειρηνικής συνύπαρξης». Η έννοια της «ειρηνικής συνύπαρξης» δεν σημαίνει σε καμία περίπτωση ότι το κράτος αποτελεί όργανο του κεφαλαίου. Αντίθετα στην ανάλυση του για τις κρατικές πολιτικές στον ΟΟΣΑ, θεωρεί την κρατική πολιτική συνισταμένη των ταξικών ισορροπιών, έτσι όπως διαμορφώνονται μέσα στην εκάστοτε κοινωνική σύνθεση.

Από την στιγμή που είναι δυνατό να ελεγχθούν τα οικονομικά της παγκοσμιοποίησης (ο διεθνής ανταγωνισμός, η διεθνοποίηση της παραγωγής και η ενδυνάμωση των χρηματοοικονομικών αγορών) από το κράτος και την πολιτική του, μοναδικός καθοριστικός παράγοντας των εξελίξεων απομένει η ταξική πάλη και η δύναμη που η κάθε τάξη κατέχει. Κατ' αυτό τον τρόπο, κατά την διάρκεια

της περιόδου του κεϋνσιανού προνοιακού κράτους, το κράτος και οι ταξικές ισορροπίες διαμόρφωσαν από την μια πλευρά ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών και οικονομικών δικαιωμάτων για την εργατική τάξη, αλλά και από την άλλη οδήγησαν στην σταδιακή απελευθέρωση του κεφαλαίου και την διαμόρφωση αυτού που σήμερα χαρακτηρίζεται ως παγκόσμια ή διεθνής οικονομία. Μέσα από την μετατροπή της ταξικής πάλης σε καταλύτη των σημερινών εξελίξεων, επαναφέρει την συζήτηση από το επίπεδο των συνεπειών της διεθνούς αγοράς στην εθνική οικονομία στο ρόλο που παίζουν οι τάξεις μέσα στο εθνικό κράτος (Moran, 1999, Moseley, 1999, κ.α.).

Όσο αφορά το μέλλον, ο Garrett αναγνωρίζει σημαντικές ομοιότητες ανάμεσα στην σύγχρονη περίοδο διεθνοποίησης και παλαιότερες περιόδους. Στην άποψη του για το μέλλον αφήνει ανοικτά όλα τα ενδεχόμενα, γεγονός που φανερώνει ότι η σύγχρονη περίοδος θεωρείται μεταβατική και μη ξεκαθαρισμένη, ως προς τις κατευθύνσεις που θα λάβει τελικά. Παρόλα αυτά θα πρέπει να ειπωθεί ότι οι εκτιμήσεις για το τέλος του έθνους κράτους, ή για την απόλυτη μείωση της κρατικής αυτονομίας έναντι του διεθνούς κεφαλαίου και της διεθνούς αγοράς παραγνωρίζουν ένα από τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του κράτους. Ακόμα και με το μικρότερο βαθμό αυτονομίας σε σχέση με το διεθνές κεφάλαιο, ένα κράτος παραμένει κεντρικός δρών της παγκόσμιας οικονομίας, μέσα από τον έλεγχο των συνόρων και των περιοχών, την παροχή της υποδομής για την ανάπτυξη της αγοράς, κ.τ.λ. Όπως λέει και ο Potter (1992: 232), «τα κράτη συνεχίζουν να παρέχουν αυτές τις κεντρικές πολιτικές λειτουργίες για αυτούς που κερδίζουν μέσα στην παγκόσμια αγορά». Άρα η εγχώρια αγορά και η ανάγκη ύπαρξης του κράτους που να κατέχει ένα ελάχιστο βαθμό αυτονομίας, αποτελεί προϋπόθεση της ύπαρξης και της ανάπτυξης της διεθνούς αγοράς. Για αυτό το λόγο και όλες οι προτάσεις περί του τέλους του κράτους και της εθνικής αγοράς, αποτελούν ανιστόρητες διακηρύξεις χωρίς περιεχόμενο και ουσία.

Ουσιαστικά, η ανάλυση του Garrett στοχεύει στο να αποδείξει ότι ακόμα και σήμερα το κράτος αποτελεί τον μοναδικό θεσμό ο οποίος μπορεί να λειτουργήσει ως εξισορροπητικός μηχανισμός στα πλαίσια της κοινωνικής σύγκρουσης ανάμεσα σε εργασία και κεφάλαιο. Αντίθετα με εκείνους που υποστηρίζουν ότι η διεθνής αγορά καθορίζει τους όρους και τις προϋποθέσεις της ισορροπίας ανάμεσα στην εργασία και το κεφάλαιο, ή τους όρους της ανάπτυξης σε κάθε εθνικό ή άλλο χώρο, ο Garrett θεωρεί ότι το κράτος είναι ο μοναδικός θεσμός ο οποίος μπορεί να αναλάβει αυτό το ρόλο. Κατ' επέκταση είναι δυνατό ακόμα και σε μια περίοδο έντονης διεθνοποίησης όπως είναι η σημερινή, να παίζει ρυθμιστικό και αναπτυξιακό ρόλο. Η δυνατότητα αυτή κάνει το κράτος κεντρικό παράγοντα της καπιταλιστικής ανάπτυξης σήμερα, νομιμοποιώντας στα μάτια των πολιτών αλλά και της αγοράς και των δρώντων της, ακόμα και επεκτατικές πολιτικές κοινωνικών παροχών, αφού αυτές δημιουργούν αναπτυξιακές τάσεις. Σε τελική ανάλυση αυτό που επισημαίνει είναι ότι οι επιχειρήσεις δεν ενδιαφέρονται για το αν και κατά πόσο το κράτος ασκεί μια διευρυμένη κοινωνική πολιτική, αλλά για το αν και κατά πόσο αυτή η πολιτική είναι ευνοϊκή ή επικερδής για αυτές.

Ο Garrett καταλήγει στο συμπέρασμα ότι υπάρχουν στοιχεία που παραλληλίζουν την περίοδο του 18^{ου} αιώνα με την σύγχρονη περίοδο της παγκοσμιοποίησης, σε σχέση με τις περιοριστικές συνέπειες της τότε ολοκλήρωσης της αγοράς στις τοπικές κοινότητες. Παλαιότερα η ρητορική προέβλεπε το τέλος της σημασίας του έθνους κράτους και των συνόρων του και το ερώτημα που τίθεται είναι τι πρόκειται να συμβεί στην σύγχρονη εποχή. Η

παγκοσμιοποίηση δεν «παραπέμπει σε ένα διαβρωτικό πολιτικό αγώνα προς τον νεοφιλελεύθερο απώτατο σημείο ανάμεσα στις χώρες του ΟΟΣΑ, ούτε οι κυβερνήσεις που επέμειναν σε παρεμβατικές πολιτικές σακατεύτηκαν από καταστροφικές κινήσεις κεφαλαίου» (ο.π. 313). Οι κυβερνήσεις μπορούν ακόμα και σήμερα να υλοποιήσουν επεκτατικές – παρεμβατικές πολιτικές, αν το επιθυμούν, δίχως να βλάψουν την ανταγωνιστικότητα τους μιας και παράγουν σημαντικά συλλογικά αγαθά (ανθρώπινο κεφάλαιο, κοινωνική συνοχή, κ.α.). Περισσότερο οι χρηματοοικονομικές αγορές περιορίζουν την κυβερνητική δράση και όχι οι πολυεθνικές ή το εξωτερικό εμπόριο. Όμως ακόμα και σε αυτή την διαπίστωση χρειάζεται μεγάλη προσοχή, κυρίως όσο αφορά στο διαχωρισμό και την αναζήτηση των αιτιών ανάμεσα σε πολλές πιθανές συνιστώσες. Οι αγορές χρήματος ενδιαφέρονται περισσότερο για την ισορροπία των δημοσιονομικών λογαριασμών των κρατών και όχι για την μορφή της φορολογίας, ή το μέγεθος του κρατικού τομέα. Τα τελευταία διακόσια χρόνια σύμφωνα με τον Garrett, ο συνδυασμός της απελευθέρωσης του κεφαλαίου και του ανοίγματος των αγορών με την εγχώρια κάλυψη των κοινωνικών κοστών αναπαραγωγής, αποτελεί μια επιτυχημένη και δυναμική λύση στο πρόβλημα του συμβιβασμού της ανάγκης αποδοτικότητας του κεφαλαίου με την κάλυψη του κόστους της κοινωνικής αναπαραγωγής αλλά και της κοινωνικής συνοχής.

5. ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΕΝΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΣΤΟ ΚΡΑΤΟΣ: Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ

Οι προσεγγίσεις αυτής της κατηγορίας χαρακτηρίζονται από την έντονη κριτική που ασκούν στα επιχειρήματα της παντοδυναμίας της παγκοσμιοποίησης, καθώς και στην μοναδικότητα του φαινομένου. Για αυτές η παγκοσμιοποίηση αποτελεί μια τάση περιορισμένης δυναμικής που πηγάζει μέσα από συγκεκριμένες πολιτικές επιλογές, οι οποίες συνδέονται και με συγκεκριμένα εθνικά χαρακτηριστικά. Αυτό σημαίνει ότι χαρακτηριστικά της παγκοσμιοποίησης όπως η χρηματοοικονομική κινητικότητα, η αύξηση του διεθνούς εμπορίου, κ.α. δεν έχουν τις ίδιες συνέπειες και τα ίδια αποτελέσματα για όλα τα κράτη. Το εθνικό κράτος απέναντι σε αυτή την δυναμική, αναδιαρθρώνεται στην προσπάθεια του να αντιμετωπίσει τα νέα δεδομένα.

5.1. DANIEL DRACHE

Για τον Daniel Drache παρόλο που τα επιχειρήματα για το τέλος του κράτους (όπως αυτά του Ohmae) είναι κενά νοήματος, η παγκόσμια οικονομία έχει αλλάξει με δραματικό τρόπο. Η κυριαρχία της έννοιας της αποδοτικότητας στις επιχειρήσεις απαιτεί από το κεφάλαιο διαρκή κίνηση, αναδιάρθρωση της παραγωγής, αλλαγή των συνθηκών εργασίας και προσαρμογή του στις νέες συνθήκες όπου «οι επιχειρήσεις δεν περιορίζονται από τα εθνικά σύνορα» (Drache, 1996: 31-32). Η διεθνοποίηση των αγορών του χρήματος, ο εξαγωγικός προσανατολισμός των εθνικών οικονομιών, η ανάπτυξη εμπορικών μπλοκ ελεύθερων συναλλαγών και η αναδιάρθρωση του παγκόσμιου εμπορικού συστήματος, αποτελούν τις πιο μεγάλες αλλαγές της σύγχρονης περιόδου. Όλα τα παραπάνω δεν οδηγούν προς τη διάλυση του εθνικού κράτους και την ελαχιστοποίηση της σημασίας της κρατικής πολιτικής για τις επιδόσεις της αγοράς. Αντίθετα όσο η διεθνής αγορά επεκτείνεται, το κεντρικό της μειονέκτημα, δηλαδή η αστάθεια που εμπεριέχει, δίνει νέα σημασία στην ανάγκη εύρεσης αντισταθμιστικών μηχανισμών. Στην παρούσα φάση της ανάπτυξης του παγκόσμιου συστήματος, τέτοιος ικανός μηχανισμός να αντιμετωπίσει τις αρνητικές συνέπειες για τους πολίτες αλλά και για την αγορά, είναι το κράτος.

Οι κεϋνσιανού τύπου κρατικές παρεμβάσεις κατά την μεταπολεμική περίοδο προσδιορίστηκαν από μια και μοναδική αιτία, σύμφωνα με τον Drache. Όπως γράφει «ήταν καλά για τους ανθρώπους και καλά για τις επιχειρήσεις» (ο.π. 34). Κεντρική δέσμευση των εθνικών κυβερνήσεων ήταν η προώθηση της πλήρους απασχόλησης και η εξασφάλιση μιας σταθερά αυξητικής καταναλωτικής ζήτησης. Η παρέμβαση του κράτους στην οικονομία, εξασφάλιζε ένα σταθερό αναπτυξιακό κύκλο για την καπιταλιστική διαδικασία της συσσώρευσης. Ταυτόχρονα διατηρούσε τα απαραίτητα υψηλά επίπεδα ζήτησης προκειμένου να εξασφαλίζει την κερδοφορία του κεφαλαίου. Αυτή η αποδοτική παρέμβαση στην καπιταλιστική διαδικασία συσσώρευσης οδήγησε σχεδόν όλα τα κράτη στην υιοθέτηση κεϋνσιανού τύπου πολιτικών. Όπως επισημαίνει και ο Drache,

«για τέσσερις δεκαετίες κανένα πολιτικό κόμμα ούτε από τα δεξιά ούτε από τα αριστερά τόλμησε να αμφισβητήσει την ανάγκη για διορθωτικά της αγοράς κοινωνικά προγράμματα που προστάτευαν τους πολίτες από τις αρρύθμιστες αγορές» (ο.π. 34).

Η κρατική παρέμβαση κατά το παρελθόν βασιζόταν στην αντίληψη ότι η προώθηση και ενίσχυση της εσωτερικής αγοράς από την πλευρά τους κράτους, είχε θετικό αντίκτυπο στην ικανότητα των εθνικών επιχειρήσεων να ανταγωνίζονται στο εξωτερικό. Ταυτόχρονα η ανάπτυξη των εγχώριων παραγωγικών μονάδων είχε επίσης θετικό αντίκτυπο στην ανάπτυξη του βιοτικού επιπέδου των πολιτών και στην αύξηση των μισθών. Κατά την διάρκεια της κεϋνσιανής περιόδου κυριαρχούσε η αντίληψη ότι μια καλά οργανωμένη και ρυθμισμένη εθνική οικονομία, ήταν ικανή να σταθεί επικερδώς στην διεθνή αγορά (μέσα από την επέκταση επιχειρήσεων – εθνικών πρωταθλητών) και να αντλήσει οφέλη, τα οποία με την σειρά τους θα έδιναν ακόμα μεγαλύτερη ώθηση στο εσωτερικό της εθνικής αγοράς.

Το ερώτημα που θέτει ο Drache είναι, «πως η ανεξαρτησία των εθνών επανακαθορίζεται από την τάση για ανταγωνισμό;» (ο.π. 32). Σήμερα η αυξημένη κινητικότητα του παγκόσμιου κεφαλαίου και η ανάπτυξη των παγκόσμιων αγορών ασκεί πιέσεις στις κατά τόπους εθνικές αγορές. Το κεϋνσιανό κράτος της ρύθμισης της αγοράς πλέον δεν είναι ικανό να λειτουργήσει. Η τάση που κυριαρχεί είναι η περικοπή των παροχών και της επέκτασης των κυβερνητικών προγραμμάτων, η εισαγωγή μονεταριστικών πολιτικών και η μείωση των φόρων στις επιχειρήσεις με στόχο την αύξηση της επένδυσής τους. Παρά την αλλαγή των υλοποιούμενων πολιτικών, οι «υποσχέσεις» (όπως τις ονομάζει) για φθηνότερα προϊόντα και μείωση της ανεργίας έχουν παραμείνει ανεκπλήρωτες, θέτοντας σε αμφισβήτηση και το ρόλο και την αποτελεσματικότητα του κράτους, των οργάνων και των πολιτικών του. Όμως η παγκόσμια αγορά δεν αποτελεί ένα εξασφαλισμένο μονόδρομο της επιτυχίας. Αντιθέτως χαρακτηρίζεται από ένα μεγάλο αριθμό αρνητικών συνεπειών και αποτελεσμάτων τα οποία σημαίνουν ότι η κρατική πολιτική,

«... δεν πρέπει να δίνει περισσότερα από αυτά που παίρνει από το παγκόσμια καθοδηγούμενο σύστημα. Πρέπει να έχει την επιλογή να προστατεύσει τον εαυτό της όταν τα αρνητικά αποτελέσματα της βασισμένης στο εμπόριο ανάπτυξης απειλούν τα εθνικά συμφέροντα» (ο.π. 34).

Η ισχύς της διεθνούς αγοράς και η αναδιάρθρωση του ρόλου της κρατικής πολιτικής εξαναγκάζει τις κυβερνήσεις να δρουν σε σχέση με δύο κεντρικές προκλήσεις των καιρών. Η πρώτη σχετίζεται με τις αλλαγές στο διεθνές εμπόριο. Οι κυβερνήσεις πλέον δεν μπορούν να πισωγυρίσουν στον παραδοσιακό προστατευτισμό (κεϋνσιανού τύπου), για να διαμορφώσουν μια εμπορική πολιτική. Αντίθετα θα πρέπει να έχουν ένα σύνολο ισχυρών μέσων, ώστε να προωθούν στρατηγικές αύξησης της απασχόλησης, βελτίωσης της τεχνολογικής έρευνας, προστασίας του περιβάλλοντος, κ.τ.λ. Η υλοποίηση αυτών των στόχων και η προώθηση του εμπορίου αποτελούν την σύγχρονη πρόκληση που αντιμετωπίζει το κράτος. Απέναντι στην πλήρη απελευθέρωση της εθνικής αγοράς, μοναδική εναλλακτική δυνατότητα αποτελεί η ενίσχυση της σχέσης της επένδυσής με την εργασία και την παραγωγικότητα. Μόνο η σύνδεση αυτών των χαρακτηριστικών της παραγωγής είναι δυνατό πλέον να εξασφαλίσει ένα αυξημένο επίπεδο κοινωνικής πρόνοιας. Η ανάπτυξη της επιχειρηματικής δραστηριότητας, δεν αποτελεί από μόνη της εγγύηση προόδου, αν και εφόσον δεν συμβαδίζει με την εξασφάλιση του μεγαλύτερου δυνατού οφέλους για την εθνική οικονομία. Όπως ο ίδιος ο Drache γράφει,

«Ο επαναπροσανατολισμός της κρατικής ρυθμιστικής πολιτικής δεν απαιτεί από τις κυβερνήσεις να διαλέξουν ανάμεσα στο ελεύθερο εμπόριο ή τον προστατευτισμό, αλλά ανάμεσα στην εκμηδένιση των προοπτικών για το ελεύθερο εμπόριο και την επέκταση των συνθηκών του καθοδηγούμενου εμπορίου ... Το ερώτημα είναι τι είδους πολιτικά όργανα χρειάζονται οι κυβερνήσεις, ώστε αυτή η δυνατότητα να μην γίνει μια χαμένη ευκαιρία. Αυτή είναι η κεντρική πρόκληση που αντιμετωπίζουν όλες οι χώρες» (ο.π. 35).

Η δεύτερη πρόκληση για το κράτος, σχετίζεται με την νεοφιλελεύθερη θεωρία και το επιχείρημα της διαμόρφωσης οικονομιών που λειτουργούν στην βάση των ανταγωνιστικών τους πλεονεκτημάτων. Η νεοφιλελεύθερη προσέγγιση που προωθεί την παγκόσμια αγορά, προβάλλει τις πολιτικές της απελευθέρωσης του εμπορίου και της λειτουργίας της εθνικής οικονομίας στην βάση των ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων της. Το καθεστώς αυτό επιβάλλεται να λειτουργήσει στα πλαίσια μιας εθνικής αγοράς απαλλαγμένης από τις ξεπερασμένες παρεμβάσεις μέσω των βιομηχανικών πολιτικών του κράτους. Όμως η βαθιά σχέση ανάμεσα στην ορθή ρύθμιση στο εσωτερικό της εθνικής αγοράς και την επιτυχία στον διεθνή οικονομικό στίβο, θέτει ένα σύνολο ζητημάτων για την εφαρμογή του κατάλληλου μείγματος κρατικών πολιτικών, οι οποίες θα βελτιώσουν την εσωτερική ρύθμιση και θα προωθήσουν τα στρατηγικά πλεονεκτήματα. Οι νεοφιλελεύθερες προσεγγίσεις που προωθούν την παγκόσμια αγορά, δεν λαμβάνουν υπόψη τους την σημασία των εθνικών χαρακτηριστικών στην διαμόρφωση της απόδοσης μιας οικονομίας και των αντιδράσεων της στις ανταγωνιστικές πιέσεις. Όμως η ικανότητα του εθνικού κράτους να οργανώνει και να θωρακίζει θεσμικά την εθνική αγορά, να προωθεί βιομηχανικά πρότυπα, όπως επίσης και να διαχειρίζεται καλύτερα τους πόρους του, διαμορφώνει ουσιαστικά και την ικανότητα του να ανταγωνίζεται επιτυχώς στο διεθνές πεδίο.

Η εδραίωση και η επέκταση της διεθνούς αγοράς έδωσε την δυνατότητα στις επιχειρήσεις να έχουν εύκολη πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες ανά τον κόσμο. Αυτή η δυνατότητα της διύλισης μερών της παραγωγής τους από ολόκληρο τον κόσμο, αλλάζει το περιεχόμενο της έννοιας του εθνικού ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος. Η σημασία της εθνική αγοράς μειώνεται και οι αναδιρθρώσεις αναδεικνύουν νέους δρώντες στο διεθνές σύστημα, όπως οι βιομηχανικές περιοχές, οι παγκόσμιες πόλεις, οι τοπικές και περιφερειακές ενώσεις, κ.τ.λ. Σε αυτή τη νέα γεωγραφία της παραγωγής, ο Drache θεωρεί ότι το εθνικό κράτος και η πολιτική του παραμένουν το κλειδί για την ανάπτυξη νέων δρώντων. Η δραστηριοποίηση αυτών μέσα στα πλαίσια του εθνικού κράτους αναπόφευκτα οδηγεί τις χώρες στην αναζήτηση τρόπων «να μεταμορφώσουν ένα στατικό ανταγωνιστικό πλεονέκτημα σε μια δυναμική απόδοση».

Η πραγματικότητα της απελευθέρωσης των αγορών και η αναδιάρθρωση της παραγωγικής δομής των εθνικών οικονομιών, είχε σημαντικά αρνητικά αποτελέσματα στην δομή της αγοράς και τον τρόπο λειτουργίας και ανάπτυξης της επιχειρηματικής δραστηριότητας. Πολλές επιχειρήσεις έκλεισαν σημαντικές παραγωγικές μονάδες τους απολύοντας ένα μεγάλο αριθμό εργαζομένων. Αυτή η τακτική που σύμφωνα με τα στοιχεία που παραθέτει ο Drache (ο.π. 37), κυριαρχεί ως επιχειρηματική στρατηγική ακόμα και σε παραγωγικές μονάδες που δεν είναι απαραίτητη η εφαρμογή τέτοιων πολιτικών, έχει ως αποτέλεσμα υψηλά κοινωνικά κόστη. Ο Drache συμπεραίνει ότι ακόμα και ο «επιχειρηματικός κόσμος δεν είναι προετοιμασμένος για την παγκόσμια

οικονομία». Ταυτόχρονα παρατηρεί ότι ο βαθμός της διεθνοποίησης των εμπορικών συναλλαγών, αντιστοιχεί στο ένα τέταρτο της παγκόσμιας παραγωγής αγαθών. Έτσι σημειώνει ότι «αφού η λογική της αποδοτικότητας είναι παρούσα μόνο σε ένα μέρος της εμπορικής τάξης, υπάρχει πολύ περισσότερος χώρος εθνικά και διεθνικά για τις χώρες να απαντήσουν στις νέες παγκόσμιες πιέσεις» (ο.π. 38).

Ο αυξανόμενος ανταγωνισμός στην αγορά εργασίας, ωθεί όλο και περισσότερο στην κατάργηση του κορπορατιστικού μοντέλου, το οποίο καθιερώθηκε κατά την κεϋνσιανή περίοδο. Η κυριαρχία των επιχειρημάτων για καθορισμό του μισθού μέσα από τους μηχανισμούς της διεθνούς αγοράς, ωθεί την κρατική πολιτική στο να αποσύρεται από την τριμερή συνεργασία, εύλογα αποδυναμώνοντας την διαπραγματευτική ισχύ των συνδικάτων. Ο τομέας των προνοιακών πολιτικών αποτέλεσε για την κεϋνσιανή περίοδο τον ακρογωνιαίο λίθο της ανάπτυξης. Κατά την σύγχρονη περίοδο το εθνικό κράτος καλείται να αναδιαρθρώσει τις πολιτικές αυτές, αφού το κεφάλαιο είναι απρόθυμο να πληρώσει το μερίδιο του στην κρατική παροχή κοινωνικών προγραμμάτων. Η κυρίαρχη θάλασση αντίληψη για την λειτουργία του κράτους και της αγοράς, προωθεί την αναδιάρθρωση της κρατικής πολιτικής όσο αφορά στο κράτος πρόνοιας, με την προώθηση εξοικονομημένων πολιτικών και το περιορισμό των παροχών. Η απροθυμία της κάλυψης του κόστους του κράτους πρόνοιας, το αποκόβει από τον ευρύ κοινωνικό του χαρακτήρα (welfare), ενώ η πρόνοια γίνεται όλο και περισσότερο ατομικό χαρακτηριστικό που καλύπτεται άμεσα από την εργασία (workfare).

Σύμφωνα με τον Drache, η λειτουργία του κράτους εμφανίζει τις σημαντικότερες και πιο οφθαλμοφανείς αναδιαρθρώσεις σε μακροοικονομικό επίπεδο. Η κυριαρχία των μονεταριστικών επιχειρημάτων, ωθεί προς μια ουσιαστική αναδιάρθρωση της μακροοικονομικής πολιτικής του κράτους, έτσι όπως καθιερώθηκε κατά την διάρκεια της κεϋνσιανής περιόδου. Η νέα ορθοδοξία δίδωνει από το προσκήνιο το στόχο της πλήρους απασχόλησης και σε αντικατάσταση του έρχεται ο στόχος της δημιουργίας ενός ανταγωνιστικού εθνικού περιβάλλοντος για τις επιχειρήσεις. Η κεϋνσιανή παρεμβατική πολιτική, ουσιαστικά απέτρεπε την ανάπτυξη του ελεύθερου ανταγωνισμού της αγοράς. Οι μονεταριστικές προσεγγίσεις, πριν από όλα θέτουν ως στόχο την κατάργηση αυτών των μηχανισμών που εμποδίζουν τον υγιή ανταγωνισμό, την διάκριση που υφίστανται τα προϊόντα βάση εθνικότητας, όπως και οι επιχειρήσεις. Η πίστη στις έννοιες της παγκόσμιας ελεύθερης αγοράς, του διεθνούς ανταγωνισμού, της ευελιξίας των μερών της παραγωγής που μπορούν να μετακινούνται ελεύθερα ανά τον κόσμο (και ιδιαίτερα της κινητικότητας του χρηματοοικονομικού κεφαλαίου) και η πεποίθηση ότι αυτή η διαδικασία είναι η μοναδική που εξασφαλίζει την ανάπτυξη, οδηγεί στο να «απαιτηθεί» η κατάργηση των κεϋνσιανών μορφών παρεμβατικής πολιτικής από την πλευρά του κράτους. Η κυριαρχία των μονεταριστικών αντιλήψεων για τον αρνητικό αντίκτυπο του πληθωρισμού και των ελλειμμάτων στην ανάπτυξη του κράτους, αλλάζει άρδην την πολιτική φιλοσοφία που καθιέρωσε το κεϋνσιανό παράδειγμα. Πλέον η ελεύθερη ιδιωτική αγορά είναι πηγή πλούτου. Οι αλλαγές στην αγορά και η πολιτική επικράτηση των επιχειρημάτων των μονεταριστών, οδηγούν την κρατική πολιτική στην αναθεώρηση των προτεραιοτήτων της. Κεντρικός στόχος της σύγχρονης κρατικής παρέμβασης, γίνεται η διατήρηση ενός φιλικού προς την αγορά οικονομικού και θεσμικού περιβάλλοντος, η μακροοικονομική πειθαρχία, η μείωση του μη

μισθολογικού κόστους της εργασίας και η επίβλεψη και διαφύλαξη των όρων της ελεύθερης ανταγωνιστικής αγοράς.

Αυτό που φαίνεται να παραβλέπει η νεοφιλελεύθερη θεωρία είναι η σημασία της ποιότητας της επένδυσης. Η ύπαρξη ενός σταθερού μακροοικονομικού περιβάλλοντος πρέπει να συνδυάζεται με την υλοποίηση επενδύσεων αυξημένης προστιθέμενης αξίας. Η επιτυχία μιας επένδυσης προσδιορίζεται όχι μόνο από την μίσθωση των αναγκαίων παραγωγικών συντελεστών, αλλά επίσης και από την ύπαρξη ενός συνόλου άλλων ευρύτερων παροχών, όπως οι υποδομές σε δρόμους, λιμάνια και αεροδρόμια, μια επιχειρηματική κουλτούρα, υψηλό επίπεδο εξειδίκευσης του εργατικού δυναμικού, κ.α. Πάρα πολλοί άλλοι παράγοντες που δεν σχετίζονται άμεσα με την οικονομία και την αγορά παίζουν έναν εξίσου σημαντικό ρόλο. Η δημιουργία των προϋποθέσεων αυτών παραμένει μια σημαντική αρμοδιότητα της κρατικής πολιτικής, η οποία έχει μεγάλη σημασία για την προώθηση ενός μοντέλου βιώσιμης ανάπτυξης. Άρα μια επένδυση που θα βασίζεται αποκλειστικά και μόνο στην φθηνή εργατική δύναμη ή στις φθηνές πρώτες ύλες, δεν μπορεί να διαμορφώσει προϋποθέσεις μακροχρόνιας επιτυχίας της. Κεντρικό ρόλο στην επιτυχημένη παρέμβαση του κράτους παίζει η ικανότητα του να διαμορφώνει προϋποθέσεις όπως αυτές περιγράφηκαν παραπάνω.

Στην σύγχρονη οικονομική πραγματικότητα το κράτος παρουσιάζει αλλαγές σε σχέση με την περίοδο μετά το 1950-1970. Παρά την φιλολογία γύρω από την μείωση της ικανότητας του να ανταποκριθεί στις νέες συνθήκες του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, αυτό μετασχηματιζόμενο (με συγκεκριμένους θεσμούς του να ενισχύονται και άλλους να αδυνατούν) παραμένει ισχυρό και αναγκαίο. Όπως πολλοί παρατηρούν (Βεργόπουλος, 1999, Stopford, 1997, κ.α.) το στοιχείο που προσδιορίζει τον σύγχρονο ρόλο του κράτους και τις μεταμορφώσεις των λειτουργιών του είναι το πέρασμα από ένα καθαρά οικονομικό ρόλο, σε έναν θεσμικό που σχετίζεται με την απελευθέρωση από το ίδιο των εθνικών αγορών στο παγκόσμιο εμπόριο, με τις αυξήσεις ακόμα και σήμερα, στις δημόσιες δαπάνες (με έντονη την ανακατανομή υπέρ του κεφαλαίου, μέσω επιδοτήσεων, κ.α.), την αναγκαστική παρέμβαση του κράτους στην εφαρμογή των αντιπληθωριστικών πολιτικών και την αντιμετώπιση των αρνητικών αποτελεσμάτων τους, την καθιέρωση νέων ειδών εμπορικού προστατευτισμού και τέλος την εισαγωγή ρυθμίσεων για την αποφυγή των αρνητικών συνεπειών των χρηματοοικονομικών κρίσεων.

Το κράτος κατέχει ακόμα την δυνατότητα της αναδιάρθρωσης και αλλαγής των λειτουργιών του για να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες. Η αύξηση της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας, αποτελούν στοιχεία που θα πρέπει να συνδυαστούν με αλλαγές στην μακροοικονομική πολιτική. Οι αναδιρθρώσεις της εθνικής οικονομίας, θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους την αύξηση της διασποράς της παραγωγής, την μείωση των παραγωγικών επενδύσεων εντάσεως εργασίας και την αύξηση των κοινωνικών ανισοτήτων, την μείωση των φορολογικών τους εισοδημάτων, την αύξηση της εκμετάλλευσης και της ανασφάλειας της εργασίας σε συνδυασμό με την αύξηση των μισθολογικών αντιθέσεων, το πέρασμα από την κρατική δέσμευση για πλήρη απασχόληση στην δέσμευση για χαμηλά ποσοστά πληθωρισμού, την μείωση της συμμετοχής του στην εθνική οικονομία ως επενδυτής και παραγωγός, το πέρασμα από το στόχο της διαμόρφωσης μιας σχετικής κοινωνικής ισότητας στο στόχο της διατήρησης ενός φιλικού για την αγορά περιβάλλοντος, κ.α. Τα παραπάνω στοιχεία αποτελούν τα κομμάτια μιας νέας ιδεολογίας που προβάλλει στο προσκήνιο, ενός παγκόσμιου

φιλελευθερισμού. Απέναντι σε αυτά τα ιδεολογικά πρότυπα, ο Drache εισάγει ξανά την σημασία του εθνικού χώρου, ως κέντρου της επιχειρηματικής δραστηριότητας, την απασχόληση ως προϋπόθεση ανάπτυξης και την κρατική πολιτική ως μέσο σχεδιασμού μιας μακροχρόνιας αναπτυξιακής πολιτικής. Ταυτόχρονα δεν αναγνωρίζει στην αγορά, το στοιχείο της αυτορύθμισης και της βέλτιστης κατανομής των πόρων. Η μακροπρόθεσμη ανάπτυξη για τον Drache, σχετίζεται άμεσα με την χειραγώγηση των δυνάμεων της.

Ο Drache στην ανάλυση του υποστηρίζει πως η κεϋνσιανή κρατική πολιτική χαρακτηρίζεται από δύο βασικές αδυναμίες, που σχετίζονται με τις κεϋνσιανές μορφές κρατικής παρέμβασης. Η πρώτη είναι η μειωμένη δύναμη της εθνικής οικονομίας, αφού πλέον επηρεάζεται έντονα από εξωτερικούς παράγοντες, όπως το εξωτερικό εμπόριο και οι επιδόσεις των περιφερειακών μπλοκ. Η δεύτερη είναι, η σταδιακά αυξανόμενη αδυναμία του κράτους να ασκήσει οικονομική διαχείριση. Το άνοιγμα όλο και περισσότερων αγορών του στην παγκόσμια, συνεπάγεται ότι οι επιχειρήσεις βασίζονται όλο και περισσότερο στον καθορισμό των τιμών από την παγκόσμια αγορά. Η εφαρμογή προστατευτικών μέτρων από την πλευρά των κρατών είναι εφικτή και πραγματική. Για παράδειγμα, ο εμπορικός προστατευτισμός, που σχετίζεται με την προώθηση ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων και βιομηχανιών – πρωταθλητών, αποδεικνύεται από τη κυριαρχία των διμερών έναντι των πολυμερών συμφωνιών, καθώς επίσης και από την παρατηρούμενη ευθεία επιβολή περιορισμών. Τόσο στις ΗΠΑ, όσο και στην ΕΕ, παρατηρείται μεγάλος βαθμός παρεμβατισμού και προστασίας της οικονομίας (Hale, 1990:150-62, EC, 2000). Δύο θεμελιώδη είδη «νέου» προστατευτισμού παρατηρούνται σήμερα. Το πρώτο σχετίζεται με την απειλή εφαρμογής νομικών περιορισμών κατόπιν εντολής, με στόχο τον εξαναγκασμό των ανταγωνιστών σε «εθελοντικές» συμφωνίες και διαβουλευτικούς διακανονισμούς και την μείωση των εισαγωγών (Voluntary Export Restraints)³⁵. Το δεύτερο αποτελεί, τη δημιουργία μιας αναλογίας εξαγωγών και προώθησης ενός συγκεκριμένου προϊόντος (Orderly Market Agreements), πράξη που αποτελεί περισσότερο προώθηση του προϊόντος παρά περιορισμό. Τέτοιο παράδειγμα περιορισμού, ήταν η Κοινή Αγροτική Πολιτική (Common Agricultural Policy) στην Ευρώπη.

Λαμβάνοντας υπόψη του το γεγονός ότι οποιαδήποτε πιθανή ανάλυση και εξαγωγή συμπερασμάτων, θα πρέπει να οργανώνεται σε κατά περίπτωση προσεγγίσεις, παρόλα αυτά ο Drache, απέναντι στο κεϋνσιανό μοντέλο της μακροοικονομικής διαχείρισης αντιπαραβάλλει ένα νέο πρότυπο, αυτό του «K - Mart κράτους»³⁶. Η νέα μορφή που τείνει να λάβει το κράτος και η πολιτική του χαρακτηρίζεται από ένα σύνολο αναδιαρθρώσεων σε κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό επίπεδο. Το νέο πρότυπο περιγράφει τις γενικές αρχές ενός νέου κόσμου εργασίας - περιστασιακής ημιαπασχόλησης, με χαμηλά ημερομίσθια και ενός από-συνδικαλισμένου τομέα των υπηρεσιών. (Drache, 1996: 36).

Σύμφωνα με τον Drache, καμία χώρα δεν έχει καταφέρει να προσαρμοστεί στις απαιτήσεις της παγκόσμιας αγοράς έτσι όπως προηγούμενα περιγράφονται.

³⁵ Για παράδειγμα, η προσκόλληση της κυβέρνησης Reagan στις αρχές του ελεύθερου εμπορίου, δεν ήταν αρκετή για να αγνοήσει την αυξανόμενη πώληση ιαπωνικών αυτοκινήτων στις ΗΠΑ. Μετά από έντονες πιέσεις των ΗΠΑ, η Ιαπωνία αναγκάστηκε να ορίσει ένα πλαφόν πωλήσεων ανά έτος (1.68 εκατ.), συμφωνία που κράτησε περισσότερο από μια δεκαετία (Lairson, 1997: 198).

³⁶ Όπου «K-Mart» είναι η ονομασία γιγαντιαίας αμερικανικής μεταπρατικής επιχείρησης.

Παρόλο που η παγκόσμια οικονομία δεν έχει αλλάξει τόσο πολύ όσο οι υπέρμαχοι της υποστηρίζουν, λαμβάνουν χώρα σημαντικές αλλαγές που αφορούν τον ανταγωνισμό, την σταθερότητα και την ανεξαρτησία των εθνικών οικονομιών. Τα εθνικά κράτη ποτέ δεν αποτέλεσαν κλειστά συστήματα. Άρα δεν είναι η πρώτη φορά που αντιμετωπίζουν προκλήσεις από εξωτερικούς παράγοντες. Όμως, για πρώτη φορά οι εθνικές οικονομίες εκτίθενται στον διεθνή ανταγωνισμό με τόσο περιορισμένες δυνατότητες αντίδρασης και ελέγχου. Η πραγματικότητα αυτή κάνει σημαντική την παρέμβαση του κράτους στον σχεδιασμό και την εξασφάλιση δικτύων ασφαλείας, τόσο για την αγορά και τις επιχειρήσεις, όσο και για την κοινωνία και τους πολίτες της. Ουσιαστικά η πολιτική επιλογή ενός κράτους να ενταχθεί απόλυτα στην παγκόσμια αγορά και να προχωρήσει σε μια ευρεία πολιτική ιδιωτικοποιήσεων, του αφαιρεί ένα μεγάλο αριθμό στρατηγικών πολιτικών προστασίας και διαχείρισης της εγχώριας οικονομίας της. Δύο είναι τα χαρακτηριστικά που ο Drache θεωρεί ότι προσδιορίζουν την λειτουργία του σύγχρονου μοντέλου φιλελεύθερου κράτους που προτείνουν οι υπέρμαχοι της παγκόσμιας αγοράς. Το πρώτο είναι η αδύναμη εθνική οικονομία, αφού η πορεία της καθορίζεται από τον διεθνή ανταγωνισμό. Το δεύτερο είναι η ανικανότητα του εθνικού κράτους και της πολιτικής του να ασκήσει αποτελεσματικό οικονομικό έλεγχο στο εσωτερικό του.

Η παραδοσιακή έννοια του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος μιας χώρας, διαρκώς έρχεται σε σύγκρουση με τα νέα δεδομένα της παγκόσμιας οικονομίας, όπου η πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες είναι όλο και πιο εύκολη και στο πιο απομακρυσμένο σημείο του πλανήτη. Οι επιχειρήσεις βασίζονται όλο και λιγότερο στις εθνικές τους αγορές και αυξάνεται η σημασία των περιφερειών, των περιφερειακών βιομηχανικών ζωνών και των διεθνών πόλεων. Η παλαιότερη πρακτική των εθνικών οικονομιών, εξαγωγικής προώθησης βιομηχανιών-πρωταθλητών, σήμερα δεν είναι δυνατόν να επιτύχει. Η βιομηχανική αγορά στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ αναδιρθρώνεται σε πολύ μεγάλο βαθμό και πάρα πολλές εγκαταστάσεις κλείνουν, ενώ ένας μεγάλος αριθμός εργαζομένων απολύεται. Από την άλλη πλευρά, μετά από 40 χρόνια συνεχούς εμπορικής απελευθέρωσης, μόνο ένα σχετικά μικρό κομμάτι του παγκόσμιου εμπορίου εμφανίζεται πραγματικά ελεύθερο. Αυτό σημαίνει ότι η λογική της αποδοτικότητας (που συνδέεται με την φιλελεύθερη έννοια της ελεύθερης αγοράς) είναι λογική ενός μικρού κομματιού του παγκόσμιου εμπορίου, το κράτος έχει ακόμα την ικανότητα να παρέμβει και να απαντήσει στις νέες πιέσεις της παγκόσμιας αγοράς. Κατά τον Drache, αυτή η πραγματικότητα της ανάγκης των διαρθρωτικών αλλαγών στα πλαίσια της παγκόσμιας οικονομίας, επιβάλλει στα κράτη την αναδιάρθρωση των λειτουργιών τους καθώς και την θέσπιση νέων πολιτικών πρακτικών. Πέρα από δεδομένα στοιχεία όπως τα επιτόκια, τις συναλλαγματικές ισοτιμίες και τους φορολογικούς νόμους, και άλλα στοιχεία πρέπει να εισαχθούν ώστε να μετατρέψουν σε ανταγωνιστικό όλο και μεγαλύτερο μέρος των επιχειρήσεων μιας χώρας.

Πέρα από τα προβλήματα του κράτους και της εργασίας, η συνολική αναδιάρθρωση της παγκόσμιας αγοράς και των αντίστοιχων εθνικών, δημιούργησε ένα μεγάλο αριθμό προβλημάτων και στην επιχειρηματική δραστηριότητα γεγονός που την συρρίκνωσε αρκετά. Σύμφωνα με έρευνα στην οποία ο Drache βασίζεται, επισημαίνει ότι τα προβλήματα και το κλείσιμο των επιχειρήσεων, αποτέλεσαν ένα κεντρικό σημείο της διαμόρφωσης της παγκόσμιας αγοράς. Η αναδιάρθρωση όλων των παραγωγικών κλάδων από την βιομηχανία έως το εμπόριο και την γεωργία, οδήγησε στο κλείσιμο ένα μεγάλο αριθμό επιχειρήσεων γεννώντας ένα πολύ μεγαλύτερο μέγεθος κοινωνικού κόστους. Το συμπέρασμα του Drache είναι

ότι, οι περισσότερες εθνικές ή τοπικές επιχειρήσεις δεν ήταν έτοιμες να αντιμετωπίσουν την επιχειρηματική αναδιάρθρωση και να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα του διεθνούς ανταγωνισμού. Αυτό έμμεσα εκφράζει και την άποψη ότι, δεν ήταν η αγορά στο σύνολο της η οποία καθοδήγησε την απελευθέρωση των εθνικών αγορών. Αντίθετα, αυτό που αφήνεται να εννοηθεί είναι ότι ένα μέρος της αγοράς κυριαρχώντας ιδεολογικά και πολιτικά και εκμεταλλευόμενο ταυτόχρονα τα προβλήματα της κρίσης της περιόδου της δεκαετίας του 1970, οδήγησε στην τάση της διεθνοποίησης των αγορών. Αυτό το κομμάτι της αγοράς εκφράστηκε κυρίως μέσα από το χρηματοοικονομικό κεφάλαιο. Όπως επισημαίνει ο Drache (ο.π. 38), «... ακόμα και μετά από σαράντα χρόνια φιλελευθεροποιημένου εμπορίου, οι ειδικοί συμφωνούν ότι μόνο το ένα τέταρτο του παγκοσμίου εμπορίου φαίνεται να ανταποκρίνεται στην αντίληψη της απελευθέρωσης του εμπορίου». Άρα, το μεγαλύτερο μέρος της εμπορικής δραστηριότητας «καλύπτεται» ή προσδιορίζεται ακόμα και σήμερα από τον προστατευτικό μανδύα που το εθνικό κράτος και η αγορά του προσφέρει. Η παρατήρηση αυτή τον οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το εθνικό κράτος και η ικανότητα του να ασκήσει πολιτικό και οικονομικό έλεγχο είναι ακόμα ισχυρή, που σημαίνει ότι μπορεί να αντισταθεί στις πιέσεις και τις αρνητικές συνέπειες της διεθνοποιημένης αγοράς. Αφού η ικανότητα του κράτους να παρεμβαίνει είναι δεδομένη, το μοναδικό θέμα που τίθεται είναι η μορφή της απάντησης στις δυνάμεις που ασκούν πίεση στην εθνική αγορά.

Συνέπειες της νέας διεθνούς τάξης αποτέλεσαν πρώτα, η αύξηση της παραγωγής στο επίπεδο της εταιρείας όσο και στο επίπεδο της εθνικής οικονομίας, με ταυτόχρονη μείωση της χρήσης εργατικού δυναμικού. Άμεσο αποτέλεσμα του τελευταίου ήταν η αύξηση της ανεργίας. Δεύτερον, παρουσιάζεται η αύξηση της σημασίας της χρηματοοικονομικής αγοράς και ιδιαίτερα των κερδοσκοπικών κινήσεων, που περιορίζουν σημαντικά την δύναμη των κρατών να διαχειριστούν τις εσωτερικές οικονομικές σχέσεις τους. «Με την διαδικασία συσσώρευσης να μην είναι πλέον κρατικό – κεντρική η παγκόσμια οικονομία οδηγεί όλο και περισσότερο και η εθνική οικονομία ακολουθεί» (ο.π. 41). Το τέλος του κεϋνσιανού κορπορατιστικού μοντέλου διαχείρισης έχει σημαντικές συνέπειες όσο αφορά την εργασία. Η αύξηση των ευέλικτων μονάδων παραγωγής απαιτούν μικρότερο αριθμό εργατικού δυναμικού, χαμηλό βαθμό συνδικαλιστικής συμμετοχής, ενώ οδηγούν σε σταθερή μείωση τους μισθούς τα τελευταία χρόνια. Η τάση των κυβερνήσεων για την διαμόρφωση μιας πιο ευέλικτης και ανταγωνιστικής αγοράς εργασίας έχει συνέπειες, τόσο στους μισθούς όσο και στην διαπραγματευτική ικανότητα της εργασίας. Η ψυχροπολεμική καθοδηγούμενη φιλελευθεροποίηση των αγορών, που έδινε την δυνατότητα απελευθέρωσης της εθνικής αγοράς και ταυτόχρονα της εξασφάλισης του ελέγχου των αποτελεσμάτων της από την κρατική πολιτική, αντικαθίσταται από τον άμεσο και ευθύ ανταγωνισμό μεταξύ βιομηχανιών διαφορετικών κρατών. Η αλλαγή αυτή, δηλαδή η αύξηση των ανταγωνιστικών πιέσεων της παγκόσμιας οικονομίας, έχει συνέπειες στο επίπεδο διαβίωσης, την εργασία, τους μισθούς κ.τ.λ. Ο εντεινόμενος διεθνής ανταγωνισμός αύξησε το χάσμα ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς, μειώνοντας τόσο τον αριθμό των μεγάλων εισοδημάτων όσο και των μεσαίων, αυξάνοντας δραματικά τον αριθμό των χαμηλότερων. Για παράδειγμα, δίπλα στις παραδοσιακά υπανάπτυκτες περιφέρειες της Νότιας Ευρώπης, εμφανίζονται και ένα σύνολο άλλων αποβιομηχανοποιημένων περιοχών εντός των χωρών της Γαλλίας και του ΗΒ, οι οποίες διεκδικούν σημαντικά κομμάτια των διαρθρωτικών

πόρων της ΕΕ, που για την Γαλλία αυτό το κομμάτι αγγίζει το 1/3, ενώ για το ΗΒ το 40% (ο.π. 43).

Το ξεπέρασμα των παραδοσιακών κοινωνικών πολιτικών, που ως στόχο είχαν την άνοδο του βιοτικού επιπέδου, σε συνδυασμό με την τόνωση της εσωτερικής ζήτησης μέσα από την διαμόρφωση μια οικονομίας υψηλών μισθών στην Δύση, σταδιακά αντικαθίσταται από την τάση μείωσης του όγκου του κράτους, την εμφάνιση περιφερειακών μπλοκ και την αλλαγή των μέσων άσκησης της διακυβέρνησης. Παρατηρείται ένα πέρασμα από την κεϋνσιανή δέσμευση για πλήρη απασχόληση, σε ένα εντελώς νέο δόγμα της «αυξημένης απασχόλησης», όπου τα άτομα θα πρέπει να εργάζονται περισσότερο δίκως να καλύπτονται από τα παραδοσιακά δίκτυα κοινωνικής ασφάλισης. Η πραγματικότητα αυτή, πηγάζει μέσα από την πεποίθηση που κυριαρχεί στην αγορά για την μείωση του κόστους εργασίας ώστε να αυξηθεί η επιχειρηματική ανταγωνιστικότητα στην διεθνή αγορά. Ο Drache, χαρακτηρίζει τις νέες συνθήκες που διαμορφώνονται ως έναν νέο «θαλασσοκόσμο» (ο.π. 43). Παρά το γεγονός της αυξανόμενης απόσυρσης του κράτους από παραδοσιακές μορφές κοινωνικής προστασίας, πολύ λίγα κράτη θα είναι αυτά που θα αποδεχθούν την ριζική μείωση των κοινωνικών δικτύων ασφαλείας. Αυτό που διαμορφώνεται σαν τάση, είναι η όλο και πιο εξατομικευμένη κάλυψη της ασφάλειας, έναντι της κοινωνικής ασφάλισης που απευθυνόταν στο κοινωνικό σύνολο ως ένα κοινό μαζικό αγαθό. Η κυριαρχία της ιδεολογίας της αναδιάρθρωσης του κράτους πρόνοιας χαρακτηρίζεται από την μείωση της κοινωνικής επιδότησης, την αύξηση της απασχολησιμότητας ακόμα και σε θέσεις που βρίσκονται στο κατώτατο όριο αμοιβών ή και κάτω από αυτό, κ.τ.λ. Η άποψη που κυριαρχεί υποστηρίζει, ότι το ο καθένας ατομικά πλέον, θα πρέπει να φροντίζει για την προσωπική του ασφάλεια, εκπαίδευση, κατάρτιση, κ.τ.λ. Όπως ο ίδιος γράφει,

«Όσο οι κυβερνήσεις φορολογούν λιγότερο τις επιχειρήσεις, θα έχουν συνολικά λιγότερο χρήμα να ξοδέψουν στην κοινωνική πολιτική. Αν αυτή η τάση συνεχιστεί αποτελεί το τέλος των κοινωνικών προνοιακών προγραμμάτων όπως τα γνωρίζουμε» (ο.π. 45).

Σημαντικό στοιχείο των σύγχρονων αλλαγών είναι αυτές που παρατηρούνται στην εργασία και την απασχόληση, με κυρίαρχο στοιχείο την μαζική εισαγωγή της γυναίκας στην παραγωγή, την αύξηση της εργασιακής ανασφάλειας για όλους, την μείωση της επίσημης απασχόλησης, την αύξηση των περιστασιακών συμβάσεων εργασίας με περιορισμένο ωράριο (ημιαπασχόληση) και βέβαια, με ανάλογα περιορισμένο το ύψος της αμοιβής. Το ίδιο παρατηρείται και όσο αφορά την συνδικαλιστική συμμετοχή, η οποία μειώνεται διαρκώς μέσα από το πέρασμα από την βιομηχανική παραγωγή στην παραγωγή υπηρεσιών. Η ανάγκη δημιουργίας μιας ανταγωνιστικής αγοράς εργασίας, συνεπάγεται για το κράτος τον περιορισμό των θεσμικών προστατευτικών μέτρων έναντι αυτής της αγοράς και την αποσύνδεση της κρατικής παρέμβασης από τις συλλογικές διαπραγματεύσεις για το καθορισμό του ύψους των απολαβών της. Αποτέλεσμα αυτών των αλλαγών αποτελούν η στατικότητα των μισθών της εργασίας, η αύξηση της των μισθολογικών αντιθέσεων με τα μεσαία εισοδήματα να τείνουν προς τα κάτω, την χειροτέρευση των συνθηκών διαβίωσης και τον περιορισμό των θέσεων εργασίας πλήρους απασχόλησης.

Όσο αφορά το ρόλο του κράτους στην μακροοικονομική πολιτική, κεντρική αλλαγή αποτελεί το πέρασμα από την κεϋνσιανής εμπνεύσεως δέσμευση του κράτους για πλήρη απασχόληση, στην δέσμευση για παροχή ενός

επιχειρηματικού περιβάλλοντος απαλλαγμένου από τον πληθωρισμό. «Σε ένα κόσμο όπου οι εθνικές οικονομίες είναι αυξανόμενα συνδεδεμένες μέσω των χρηματοοικονομικών αγορών, η διαμόρφωση μιας πολιτικής πρέπει να διευρυνθεί» (ο.π. 47). Τα κράτη αν πραγματικά θέτουν ως στόχο τους τη μείωση του πληθωρισμού, θα πρέπει να κερδίσουν την έγκριση των διεθνών χρηματαγορών και να την κρατήσουν. Αυτό σημαίνει την εφαρμογή ενός συνόλου μέτρων όπως ο περιορισμός της δημόσιας επέκτασης, με σκοπό την μείωση του δημόσιου χρέους και τον έλεγχο της επέκτασης. Αν δεν συμμορφωθούν με τις επιταγές της αγοράς, οι δανειστές τους θα πιέσουν για την εφαρμογή αυτών των πολιτικών.

Η συμμετοχή του κράτους στην παραγωγή πλούτου μέσα από την δημόσια επένδυση κατά την διάρκεια της περιόδου της εφαρμογής του κεϋνσιανού μοντέλου αλλάζει, αναλαμβάνοντας η αγορά το σύνολο της ευθύνης της παραγωγής του πλούτου. Το κράτος, υπό την πίεση του περιορισμού των ελλειμμάτων παύει να αποτελεί τον κύριο επενδυτή και παραγωγό πλάι στον ιδιωτικό τομέα. Από την άλλη, η ανάγκη για αύξηση της ανταγωνιστικότητας και του επενδύμενου όγκου κεφαλαίου, ωθεί υποχρεωτικά στην μείωση των φόρων, ή την διαμόρφωση της εντύπωσης στην αγορά για την πρόθεση μείωσης των φόρων. Η κυριαρχία της μονεταριστικής πολιτικής συνεπάγεται την σταδιακή μετάβαση από την προοδευτική φορολογία, στη φορολόγηση των ιδιωτών και τη μείωση των φορολογικών βαρών για τις επιχειρήσεις. Το γεγονός αυτό, στις ανεπτυγμένες Δυτικές οικονομίες, αποδεικνύεται μέσα από την αύξηση των φόρων κατανάλωσης. Η μείωση των φορολογικών εσόδων, σημαίνει νέα προβλήματα για το κράτος και τις ανάγκες που καλείται να καλύψει. Κατά την περίοδο εφαρμογής των κεϋνσιανών πολιτικών, η οικονομική ανάπτυξη στηρίχθηκε στα κρατικά ελλείμματα. Σήμερα η πραγματικότητα αυτή είναι αδιανόητη, αφού μια εθνική οικονομία θεωρείται μη ανταγωνιστική όταν εμφανίζει τέτοιου μεγέθους ελλείμματα. Σύμφωνα με τον Drache (ο.π. 49), «με τους κανόνες που κυβερνούν το παγκόσμιο ελεύθερο εμπόριο να ξαναγράφονται, η μεγάλη εμπορική αναδιάρθρωση έχει καταποντίσει την δύναμη των κρατών να διαχειριστούν τις εσωτερικές τους οικονομίες». Κύριο μέλημα των κυβερνήσεων δεν είναι πλέον η εξασφάλιση ενός βαθμού ισότητας για τους πολίτες. Η νέα αρμοδιότητα του κράτους, προσδιορίζεται από την ικανότητα της δημιουργίας και της διατήρησης ενός φιλικού προς την αγορά οικονομικού περιβάλλοντος.

Αν και η νέα παγκόσμια οικονομία μπορεί να μην είναι μια πραγματικότητα, όπως πολλοί ισχυρίζονται, παρόλα αυτά η τάση προς την παγκοσμιοποίηση αλλάζοντας την μορφή του ανταγωνισμού, θέτει υπό αμφισβήτηση την ανεξαρτησία των κρατών. Παρόλο που οι εθνικές οικονομίες ήταν πάντα - λιγότερο ή περισσότερο - ανοικτές, πάντα τα κράτη κατάφερναν να ασκούν ένα μεγάλο βαθμό ελέγχου των συνόρων τους. Σήμερα, η νέα παγκόσμια τάξη συνεπάγεται ότι πολύ περισσότερες χώρες εξαρτώνται από τον παγκόσμιο οικονομικό κύκλο κατέχοντας ταυτόχρονα πολύ λιγότερες προστατευτικές πολιτικές δικλίδες. Η επιβίωση μιας χώρας σχετίζεται άμεσα με την προώθηση πολιτικών βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας. Η νεοφιλελεύθερη ορθοδοξία επιβάλλει στα κράτη να ακολουθήσουν μια «παγκόσμια στρατηγική», η οποία θα χαρακτηρίζεται από την απελευθέρωση όλων των εμποδίων της κίνησης των εμπορευμάτων, την κατάργηση όλων των μορφών προστατευτισμού και τέλος την απελευθέρωση της κοινωνίας και της αγοράς, ώστε να διαμορφώνονται και να αντιδρούν από μόνες τους στις απαιτήσεις της παγκόσμιας αγοράς. Χαρακτηριστικά όπως η αυξανόμενη αλληλεξάρτηση των κρατών που παύουν να

έχουν έναν ή δύο βασικούς εμπορικούς συνεργάτες, ή η αυξανόμενη διάσπαση των οργανισμών των επιχειρήσεων μακριά από την μητρική χώρα και το τέλος της εθνικής οικονομίας ως φυσικός χώρος δράσης μιας επιχείρησης, απαιτούν μια νέα αντίληψη της πραγματικότητας και κατ' επέκταση επιβάλλουν την προσαρμογή.

«Η διαφοροποίηση των οικονομικών από την πολιτική όταν η παγκοσμιοποίηση είναι μια τόσο διεισδυτική δύναμη δημιουργεί σκληρές προκλήσεις για τους ανθρώπους παντού ... Με τις επιχειρήσεις να ψάχνουν να παράγουν εκεί που οι μισθοί είναι χαμηλότεροι και μειωμένη στο ελάχιστο η κυβερνητική ρύθμιση, είναι όλο και λιγότερο περιορισμένες από εθνικούς παράγοντες» (ο.π. 51).

Δύο είναι τα βασικά χαρακτηριστικά που κυριαρχούν στο «μετά - εθνικό έθνος κράτος» (post - national nation state), όπως το χαρακτηρίζει ο Drache. Το πρώτο, είναι η μειωμένη δύναμη της εθνικής οικονομίας, αφού πλέον προσδιορίζεται από εξωτερικούς παράγοντες, οι οποίοι είναι το εξωτερικό εμπόριο και οι επιδόσεις των περιφερειακών μπλοκ. Το δεύτερο χαρακτηριστικό είναι η αυξανόμενη αδυναμία του κράτους να ασκήσει οικονομική διαχείριση. Το άνοιγμα όλο και περισσότερων αγορών του στην παγκόσμια οικονομία, συνεπάγεται ότι οι επιχειρήσεις βασίζονται όλο και περισσότερο, στον καθορισμό των τιμών από την παγκόσμια αγορά. Για τον Drache, η ανάπτυξη των εμπορικών εξαγωγών και εισαγωγών αποτελεί την απόδειξη της αυξανόμενης αλληλεξάρτησης. Η προώθηση της απελευθέρωσης των αγορών μέσα από συμφωνίες, όπως αυτές της GATT ή της NAFTA, συνεπάγεται την σταδιακή διαμόρφωση ενός καθεστώτος που δεν θα επιτρέπει σε καμία χώρα την διαφορετική αντιμετώπιση του εγχωρίου και του ξένου κεφαλαίου. Οι πανίσχυρες ανταγωνιστικές πιέσεις που ασκεί η παγκόσμια οικονομία, συνεπάγονται την εμφάνιση νέων υπερεθνικών θεσμών και ενώσεων. Στον αντίποδα εμφανίζεται η άποψη που υποστηρίζει, ότι η αλληλεξάρτηση των κρατών αποτελεί μια ιστορική κατάσταση πολλών χρόνων μέσα στην οποία το κράτος επιβιώνει. Αυτό που αλλάζει σήμερα είναι το μέγεθος της επιχειρηματικής δύναμης. Δεν είναι η παγκόσμια οικονομία που θέτει σε αμφισβήτηση την δύναμη και την ανεξαρτησία των κρατών, αλλά η αύξηση της ικανότητας των επιχειρήσεων να επενδύουν δίχως περιορισμούς, να επηρεάζουν και να αναδιαρθρώνουν την δημόσια πολιτική και να ξεφεύγουν από τον έλεγχο της. Η πραγματικότητα αυτή δεν διαμορφώνει την τάση για την δημιουργία υπερεθνικών κρατών. Αντίθετα το κράτος ακόμα και σήμερα παραμένει υπεύθυνο για την θέσπιση θεσμοθέτηση κανόνων, την διαφύλαξη της τάξης και των δικαιωμάτων της ατομικής ιδιοκτησίας, την μακροοικονομική πολιτική, την υγεία και την ασφάλεια, κ.α.

Ο Drache υποστηρίζει ότι τα κράτη πρέπει να διαθέτουν τέσσερις ενδιάμεσους στόχους για να θέσουν υπό νέα ελεγχόμενη βάση την διεθνή δραστηριότητα. Πρώτο στόχο αποτελεί η ανάκτηση του ελέγχου της εθνικής οικονομίας, που αν και δεν υπάρχουν συγκεκριμένα μοντέλα για την επίτευξη του, ως καίριο μέσο προτείνεται η προώθηση και ολοκλήρωση διεθνών θεσμών, όπως η ΕΕ και η NAFTA. Αυτός ο προσανατολισμός θα πρέπει να στοχεύει, όχι σε μια απλή συνεργασία στα πλαίσια μιας κοινής αγοράς η οποία αναπόφευκτα οδηγεί σε συγκρούσεις μέσα από τον ανταγωνισμό, αλλά σε μια πραγματική ενοποίηση με την αύξηση της ουσιαστικής συνεργασίας σε επίπεδο πολιτικών. Ο δεύτερος στόχος θα πρέπει να είναι η διαμόρφωση ενός σταθερού εθνικού οικονομικού περιβάλλοντος, που θα προωθήσει την σταθερότητα στο επίπεδο της

διεθνούς αγοράς. Η εμμονή στην διαμόρφωση μιας υπερεξαγωγικής οικονομίας, έχει αποτελέσει στοιχείο αποσταθεροποίησης τόσο των ανεπτυγμένων όσο και των αναπτυσσόμενων κρατών. Αν αυτό το περιβάλλον δεν υπάρξει τότε «τα κράτη «δεν έχουν καμία επιλογή παρά να εξάγουν την οικονομική μιζέρια τους στους γείτονες τους» (ο.π. 54). Αυτή η κατεύθυνση οδηγεί το παγκόσμιο σύστημα σε ακόμη μεγαλύτερη αποδιάρθρωση και χάος. Η υπερβολή πάνω στην βάση της οποίας διαμορφώνεται ο σύγχρονος κατ' ευφημισμό ανταγωνισμός, οδηγεί σε ένα βαθύ χάσμα την αγορά όπου κερδοσμένες από αυτό αναδεικνύονται οι πολυεθνικές επιχειρήσεις, ενώ οι μικρότερες περιφερειακές και εθνικές επιχειρήσεις διαρκώς βρίσκονται σε δεινότερη θέση, αντιμετωπίζοντας μονίμως το φάντασμα της πτώχευσης και της αποτυχίας.

Εξίσου αρνητικές συνέπειες παρουσιάζονται και όσο αφορά στην απασχόληση. Η σταδιακή αποβιομηχάνιση μεγάλων κομματιών των εθνικών οικονομιών αυξάνει την ανεργία. Σε αυτό το σημείο είναι απαραίτητη η κρατική παρέμβαση, για να ασκήσει πίεση στην αγορά και την επένδυση, ώστε να εξασφαλίσει ότι οι οικονομικές δραστηριότητες θα συνεπάγονται μόνιμες, υψηλά αμειβόμενες θέσεις εργασίας, υψηλής προστιθέμενης αξίας. Μισθοί και παραγωγικότητα πρέπει να είναι στενά συνδεδεμένα, γεγονός που σημαίνει την επιβολή περιοριστικών μέτρων στον ανταγωνισμό των επιχειρήσεων για μείωση των μισθών. Άρα τα κράτη, «πρέπει να ξανασκεφτούν κύρια τα όρια της αύξησης της απασχόλησης που εισάγεται από τις πολιτικές που βασιζούν τη επέκταση μέσα από τις εξαγωγές» (ο.π. 56). Αυτό γιατί τέτοιες πολιτικές προσεγγίσεις έχουν περιορισμένες συνέπειες στην αύξηση της απασχόλησης. Πρόκληση για μια αποτελεσματική κρατική πολιτική, είναι η δημιουργία ενός ευνοϊκού περιβάλλοντος για την αύξηση της απασχόλησης. Η σύνδεση των μισθών με την παραγωγικότητα, αποτελεί ένα μέσο περιορισμού του ανταγωνισμού, μέσα από την μείωση του κόστους εργασίας. Η κρατική επιδότηση σε υποδομές αποτελεί και αυτή κεντρικό στοιχείο της κρατικής πολιτικής, αρκεί να διέπεται από το στοιχείο της αποδοτικότητας, της δημιουργίας προϋποθέσεων αναδιάρθρωσης της οικονομίας και προώθησης της απασχόλησης. Όπως επισημαίνει ο Drache,

«Για τις περισσότερες κυβερνήσεις ... μια στρατηγική εμπορική πολιτική παρά το παγκόσμιο ελεύθερο εμπόριο για όλους είναι η βέλτιστη επιλογή. Μια ισχυρή εμπορική επίδοση βασίζεται στην κυβερνητική επένδυση σε υποδομές, στα προσόντα – κατάρτιση, και στην οικονομική αναδιάρθρωση» (ο.π. 56).

Ο τρίτος στόχος σύμφωνα με τον Drache, είναι η παροχής προστασίας του κράτους στην αγορά. Το κράτος και η πολιτική του θα πρέπει να διαμορφώνουν τις συνθήκες εκείνες ώστε να προωθείται η θεσμική προστασία από τις αρνητικές διακυμάνσεις του παγκόσμιου οικονομικού κύκλου και η αναδιάρθρωση των βιομηχανικών τομέων όπου και όποτε η ίδια η αγορά δεν είναι σε θέση να το κάνει. Όπως ο ίδιος επισημαίνει, «οι χώρες που είναι αφοσιωμένες στην προστασία των θεσμικών δικτύων και των εθνικών πρακτικών κατά της αστάθειας του παγκόσμιου οικονομικού κύκλου θα τα πάνε καλά στην νέα παγκόσμια οικονομία» (ο.π. 56-7). Αντίθετα, οι χώρες εκείνες που θα υιοθετήσουν το ρεύμα της εποχής, η ελεύθερη αγορά από μόνη της είναι αδύναμη στο να εισάγει μια ομαλή μετάβαση και αντισταθμιστικά μέτρα. Αυτό σημαίνει ότι πολλές επιχειρήσεις θα αναγκαστούν να κλείσουν, η οικονομία θα αναδιαρθρωθεί μέσα από έντονες οικονομικές πιέσεις, η κρατική πολιτική θα είναι ανίκανη να περιορίσει τις βραχυπρόθεσμες βλαπτικές συνέπειες της αγοράς. Επίσης, οι

αρνητικές συνέπειες της αναδιάρθρωσης θα έχουν το ίδιο αρνητικές συνέπειες και στην απασχόληση. Αυτό γιατί η υιοθέτηση της πολιτικής της προσαρμογής μέσα από την απελευθέρωση των αγορών, δεν επιτρέπει στην κρατική πολιτική να παρέμβει διορθωτικά και να επιβάλλει ήπια μετάβαση, ή την υλοποίηση μακροπρόθεσμων προγραμμάτων ανάπτυξης ή προσαρμογής.

Τέλος, τέταρτος στόχος της κρατικής πολιτικής, θα πρέπει να είναι η αναγνώριση της σημασίας του πρώτου «κύματος της παγκοσμιοποίησης», που βασίστηκε στην διεθνοποίηση της χρηματοοικονομικής αγοράς και η οποία «άλλαξε για πάντα την μορφή της βασιμμένης στο κράτος καπιταλιστικής διαδικασίας συσσώρευσης». Η μορφή της παγκοσμιοποίησης σήμερα, γεννά ένα έντονο διχασμό ανάμεσα στο χρηματοοικονομικό κεφάλαιο που κινείται ελεύθερο παγκόσμια και την παραγωγή αγαθών που περιορίζεται σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο. Όμως, ο κρατικός σχεδιασμός δεν μπορεί να βασιστεί στην εύθραυστη χρηματοοικονομική αγορά και τις κερδοσκοπικές της κινήσεις. Παρόλο που ο εμπορικός και ο βιομηχανικός τομέας έχει αποκτήσει την δυνατότητα της μετακίνησης εκτός των ορίων μιας εθνικής αγοράς προς μια άλλη, όπως λέει ο Drache, στο τέλος «... ακόμα και οι πολυεθνικοί γίγαντες πρέπει να δημιουργήσουν ρίζες και να χτίσουν ισχυρούς δεσμούς με κοινότητες αν προσμένουν να υπερισχύσουν» (ο.π. 57).

Η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης μέχρι τώρα χαρακτηρίζεται από το οικονομικό στοιχείο, και βασίστηκε σε δύο κύριες εξελίξεις: η πρώτη ήταν η ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας που έδωσε την δυνατότητα αύξησης της κινητικότητας της παραγωγής και του χρήματος ανά τον κόσμο. Η δεύτερη ήταν η συμπίεση του χρόνου και του χώρου που σήμανε την ανάγκη εντονότερης διακρατικής συνεργασίας. Μέσα από αυτά τα δύο στοιχεία εμφανίζεται η τάση διαμόρφωσης μιας παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών, η ανάγκη περιορισμού του ρίσκου της παγκόσμιας οικονομίας και της διαφύλαξης των χαρακτηριστικών του κάθε πολιτισμού. Για τον Drache, ο παγκόσμιος ανταγωνισμός και η αβεβαιότητα που γεννά, κρύβει κινδύνους που σχετίζονται με την ανεξαρτησία του ατόμου και το μέλλον της κοινωνίας και αυτό θα πρέπει να είναι το σημαντικότερο μέλημα των πολιτών και των κυβερνήσεων, δηλαδή ο περιορισμός των βλαπτικών συνεπειών του εντεινόμενου παγκόσμιου ανταγωνισμού.

Η σημασία της εθνικής αγοράς παραμένει καιρία στην προώθηση της διεθνούς επέκτασης των επιχειρήσεων, ακόμα και των πολυεθνικών³⁷. Ενώ υποστηρίζεται ότι χαρακτηριστικό των πολυεθνικών αποτελεί η αναζήτηση φθηνότερου εργατικού κόστους, στην πράξη ο προσανατολισμός των παραγωγικών δραστηριοτήτων τους ως επί το πλείστον σε ανεπτυγμένες αγορές φανερώνει ότι υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που προσδιορίζουν την απόφαση εγκατάστασης σε μια περιοχή. Η εγγύτητα είναι ένας από αυτούς, αφού για την Ευρώπη το βασικό κέντρο επέκτασης των πολυεθνικών είναι η Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη καθώς και η Ιαπωνία, ενώ για τις ΗΠΑ, το Μεξικό, η Ευρώπη και το ΗΒ αντίστοιχα (Shatz & Venables, 2000: 3). Ο ίδιος ο Drache αναφέρει ότι στο τέλος οι πολυεθνικές αποζητούν ένα χώρο σταθερότητας, στον οποίο διαμορφώνουν ιδιαίτερους δεσμούς (οικονομικούς, πολιτιστικούς, τεχνολογικούς, κ.α.), οι οποίοι σε τελική ανάλυση προσδιορίζουν την ανάπτυξη της.

³⁷ Σύμφωνα με εκτιμήσεις, ένα ποσοστό 70%-75% των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων υψηλής προστιθέμενης αξίας των πολυεθνικών, κατευθύνεται προς τη μητρική χώρα, γεγονός που συνεπάγεται την βελτίωση του επιπέδου διαβίωσης στη χώρα αυτή (Weiss, 1999: 185).

Το κριτήριο της παραγωγικότητας είναι ίσως το σημαντικότερο που κάνει μη επιθυμητή την επένδυση σε μια χαμηλόμισθη χώρα, όπως επίσης και η σχέση εγγύτητας παραγωγών και προμηθευτών (μια επιχείρηση μακριά από το κέντρο παραγωγής του εξοπλισμού της παρουσιάζει έντονα προβλήματα στην διαδικασία παραγωγής της) (Gertler, 1997: 45-63, Weiss, 1999:186-7), τα εθνικά χαρακτηριστικά της επιχειρηματικής κουλτούρας³⁸, η προστασία και η ασφάλεια που η μητρική χώρα προσφέρει σε μια πολυεθνική, εσωτερικά και διεθνώς (οι πολυεθνικές δε διαθέτουν ούτε στρατό, ούτε αστυνομία για την επιβολή της θέλησης τους), η επένδυση σε E&A που είναι εθνικά προσανατολισμένη, η ίδια η αίσθηση των ίδιων των πολυεθνικών οι οποίες βλέπουν τον εαυτό τους εθνικά προσδιοριζόμενο (Moran, 1999: 63). Πολλές είναι οι αναλύσεις που φανερώνουν ότι τόσο οι πολυεθνικές επιχειρήσεις, όσο και η ξένη άμεση επένδυση, εξαρτώνται από την εθνική βάση και υπόκεινται σε περιορισμούς που τα κράτη και οι εσωτερικές τους οικονομικές συνθήκες θέτουν. Για παράδειγμα, όπως αναφέρει ο Castells (2000: 262), οι αμερικανικές πολυεθνικές αρκετές φορές αναγκάστηκαν παρά την θέληση τους, να αποφύγουν συγκεκριμένες επενδύσεις σε συγκεκριμένες περιοχές του πλανήτη, οι οποίες θα έρχονταν σε αντίθεση με την κυβερνητική πολιτική. Επίσης, η Γερμανική κυβέρνηση αρνήθηκε να δώσει άδεια σε επιχείρηση του Κουβέιτ για την εξαγορά της Krupp, ενώ το HB δεν επέτρεψε σε τράπεζα του Χονγκ Κονγκ την εξαγορά της Royal Bank of Scotland. Επίσης, μεγάλες αντιδράσεις προκλήθηκαν από την εξαγορά του αμερικανικού Rockefeller Center στην Νέα Υόρκη των ΗΠΑ (Goddard & Passe-Smith & Conklin, 1996, κεφ. 25-6). Ακόμα και ανάμεσα σε ΕΕ και ΗΠΑ, οι Σ&Ε έχουν μεγάλο ποσοστό αποτυχίας. Όπως επισημαίνει ο αρθρογράφος των Financial Times, Peter Martin, για τις διαφορές της επιχειρηματικής κουλτούρας και τις εξαγορές αμερικανικών επιχειρήσεων από ευρωπαϊκές πολυεθνικές,

«... τα χειρότερα προβλήματα δημιουργούνται όταν η κουλτούρα της εταιρείας – αγοραστή αποτυγχάνει να συνδεθεί με αυτή του νέου παραρτήματος. Αυτό είναι το μεγαλύτερο ρίσκο σε όλες τις διασυνοριακές εξαγορές...»³⁹.

Πολλές πολυεθνικές επιχειρήσεις είναι εξαρτημένες από την εγχώρια αγορά ενός κράτους και βασίζονται για την εξάπλωσή τους στις πολιτικές της μητρικής χώρας, οι οποίες προωθούν ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα, παρά την πεποίθηση του Drache για το αντίθετο. Στοιχεία όπως η ποιότητα του εθνικού εκπαιδευτικού συστήματος, η επαγγελματική κατάρτιση, η προστασία και η δημόσια επένδυση σε υποδομές, όπως οι επικοινωνίες, συμβάλουν στην αύξηση της παραγωγικότητας, της κερδοφορίας και της απασχόλησης. Άλλη μορφή παροχής βοήθειας του κράτους προς τις πολυεθνικές επιχειρήσεις, αποτελεί η πολιτική και στρατιωτική στήριξη που λαμβάνουν έμμεσα από τις μεγάλες

³⁸ Στην έκθεση του το 1994, το Γραφείο Τεχνολογικής Αποτίμησης (Office of Technology Assessment) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, «οι περισσότερες πολυεθνικές εταιρίες παραμένουν σταθερά ριζωμένες στην εθνική, τεχνική, επενδυτική και επιχειρηματική, κουλτούρα των μητρικών τους χωρών ...». Αναφέρεται στο Moran, 1999: 63. Επίσης, εξετάζοντας τη δράση των ιαπωνικών πολυεθνικών στο HB το συμπέρασμα είναι πως, αν και μεταφέρονται στοιχεία του ιαπωνικού management στις αυτοκινητοβιομηχανίες που έχουν παραρτήματα στο HB καθοριστικός παράγοντας για αυτές τις επιχειρήσεις είναι η επιχειρηματική κουλτούρα της χώρας υποδοχής, δηλαδή του HB. Για περισσότερα βλ. Stewart & Garrahan, 1997: 223-37.

³⁹ Martin Peter, 2001, «The Long View: A Clash of Corporate Cultures», *Financial Times*, 1/6/2001.

δυνάμεις όπως τις ΗΠΑ. Πολλοί είναι αυτοί που τονίζουν ότι η επιτυχία των αμερικανικών πολυεθνικών βασίστηκε κατά πολύ στην εδραίωση της θέσης τους μέσα από την άσκηση της πολιτικό-στρατιωτικής δύναμης των ΗΠΑ (Holton, 1998: 94).

Η βιομηχανική πολιτική σήμερα παραμένει ένα πολύ σημαντικό κομμάτι στην στρατηγική του κράτους για την οικονομία. Όπως τονίζει η Weiss (1999: 196-8), τόσο η Γερμανία όσο και η Ιαπωνία, επιδότησαν συγκεκριμένες βιομηχανικές επενδύσεις, συνεργασίες και τεχνολογικές καινοτομίες. Στην συζήτηση για την βιομηχανική και τεχνολογική πολιτική, οι Mowery & Rosenberg (1996) αποδίδουν την επιτυχία της αμερικανικής οικονομίας τα τελευταία χρόνια στο συγκεκριμένο «εθνικό καινοτομικό σύστημα» (national innovation system) όπως το ονομάζουν, που περιλαμβάνει ένα σύνολο κρατικών πολιτικών και παρεμβάσεων που αφορούν την τεχνολογία, την εκπαίδευση και την επένδυση. Πέρα από την εφαρμογή της νομισματικής και μακροοικονομικής πολιτικής, υπάρχουν και άλλες περιοχές της κρατικής λειτουργίας και ρύθμισης που μπορούν να επηρεάσουν και να καθοδηγήσουν την οικονομική πορεία της χώρας τους. Άρα το επιχείρημα του Drache για την αδυναμία του κράτους να προωθήσει ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα και βιομηχανίες πρωταθλητές καταρρίπτεται.

Πέρα από τις βασικές λειτουργίες του κράτους σε σχέση με την αγορά (σχετιζόμενες με το ζήτημα της «ορθής διακυβέρνησης»), που αφορούν, την εγγύηση και προστασία της ιδιωτικής περιουσίας, την βελτίωση του «ανθρώπινου κεφαλαίου» και την δημιουργία κατάλληλων υποδομών για την οικονομία, το κράτος εξυπηρετεί και με μια επιπλέον λειτουργία του την οικονομία. Όπως πολλές αναλύσεις φανερώνουν, η παρέμβαση του στην αναδιανομή του πλούτου και στην εξασφάλιση κοινωνικής ασφάλειας και ισορροπίας, συνεπάγεται την ενθάρρυνση γοργών αναπτυξιακών ρυθμών. Είναι αρκετές οι περιπτώσεις όπου πολιτικές αναδιανομής του πλούτου και του ρίσκου είναι επιθυμητές από την αγορά (Garrett, 2000: 301-302). Τα στοιχεία δείχνουν ότι ο παρεμβατισμός παίζει σημαντικό ρόλο στην απόδοση της οικονομίας και έρχεται σε σύγκρουση με την άποψη ότι το κράτος αποτελεί εμπόδιο στην αγορά, αλλά και ότι το κράτος και η παρεμβατική λειτουργία του παραμερίζεται από την παγκοσμιοποίηση των εθνικών οικονομιών.

Όσο αφορά την κατανομή του παγκόσμιου εμπορίου στις διάφορες περιοχές, παρατηρείται ότι το μεγαλύτερο ποσοστό εισαγωγών και εξαγωγών περιορίζεται στο χώρο του ανεπτυγμένου Δυτικού κόσμου. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με την υποστηριζόμενη τάση για παγκοσμιοποίηση και κίνηση των εμπορευμάτων παγκόσμια, που αντικαθίσταται από την έννοια της «τριαδοποίησης» (triadization), δηλαδή τον περιορισμό του μεγάλου όγκου του διακρατικού εμπορίου ανάμεσα στους τρεις παραδοσιακούς πόλους της παγκόσμιας οικονομίας, την Ευρώπη, την Βόρεια Αμερική και την Ιαπωνία. Οι εμπορικές σχέσεις μεταξύ των ανεπτυγμένων κρατών διαρκώς αυξάνονται μέσα από την απελευθέρωση των οικονομιών τους, ακόμα και σε περιόδους οικονομικής ύφεσης, όπως παραπάνω περιγράφηκε. Αυτό συνεπάγεται και την διαρκή συναλλακτική απομόνωση των χωρών υπό ανάπτυξη ή αυτών του τρίτου κόσμου. Τη τάση αυτή έρχεται να εντείνει ο εμπλουτισμός και εξέλιξη του παλαιού καθεστώτος ανταλλαγής μεταξύ υπανάπτυκτων και ανεπτυγμένων χωρών. Η παραδοσιακή κατανομή ανάμεσα σε υπανάπτυκτες χώρες, που εξαγουν πρώτες ύλες προς τις καπιταλιστικές μητροπόλεις και η εξαγωγή βιομηχανικών προϊόντων από τις ανεπτυγμένες βιομηχανικά προς τις υπανάπτυκτες χώρες, παύει πια να

αποτελεί το κυρίαρχο στοιχείο του παγκόσμιου εμπορικού καταμερισμού. Σήμερα μεγάλο μέρος των ανταλλαγών προϊόντων στα πλαίσια του διεθνούς εμπορίου, γίνεται από κράτη ίσης ή περίπου ίσης οικονομικής δύναμης.

Το διεθνές εμπόριο μετά το 1970 εμφανίζει διαφοροποιήσεις που συνδέονται με την διαμόρφωση πολλών σταδίων στην διαδικασία παραγωγής (ενδό-επιχειρησιακό εμπόριο, κομμάτιασμα της αλυσίδας παραγωγής σε πολλά μικρά κομμάτια, διαμόρφωση υπερεξαγωγικών οικονομιών και ύπαρξη χαμηλόμισθων εξαγωγικών βιομηχανικών χώρων). Το νέο αυτό χαρακτηριστικό της παραγωγικής διαδικασίας, εντείνει την ασάφεια και την σχετικότητα των μεγεθών που παρουσιάζονται συνήθως στα επιχειρήματα που υποστηρίζουν την συνολική αύξηση του όγκου του. Η ανάπτυξη παραρτημάτων πολυεθνικών εταιρειών και η κάθετη αύξηση του ενδό-επιχειρησιακού (intra-firm) εμπορίου, αυξάνουν πλάσματικά τα μεγέθη του παγκόσμιου εμπορίου, αφού οι κινήσεις των αγαθών ανάμεσα στα παραρτήματα και την μητρική επιχείρηση γίνεται κύρια για λόγους αποφυγής της φορολόγησης τους. Οι κινήσεις αυτές των εμπορικών αγαθών αυξάνουν τα στατιστικά μεγέθη δίχως να αντικατοπτρίζουν μια ουσιαστική αύξηση των πραγματικών εμπορικών ανταλλαγών. Τα τελευταία χρόνια, εμφανίζονται χώρες ή περιοχές που αποτελούν ενδιάμεσους εμπορικούς σταθμούς προϊόντων που επανεξάγονται σε απομακρυσμένες αγορές. Τέτοια παραδείγματα είναι οι χώρες της Σιγκαπούρης και του Χονγκ Κονγκ, που παρουσιάζουν μεγάλη εμπορική δραστηριότητα όσο αφορά τις εξαγωγές τους (Weiss, 1999: 172). Πέρα από αυτό, η σημασία του ενδοεπιχειρησιακού εμπορίου ως ενδεικτικό μέγεθος της τάσης εμπορικής ολοκλήρωσης δεν είναι φερέγγυο στοιχείο αφού τα μόνα αξιόλογα στατιστικά στοιχεία που υπάρχουν είναι αυτά των ΗΠΑ και των επιχειρήσεων τους. Οι ΗΠΑ όμως αποτελούν την χώρα με το μεγαλύτερο ποσοστό ενδοεπιχειρησιακού εμπορίου σε σχέση με το συνολικό, γεγονός που δεν ισχύει για τις υπόλοιπες χώρες, οι οποίες κατά πάσα πιθανότητα θα εμφανίζουν πολύ μικρότερα ποσοστά. Άρα αν και σημαντικό το ενδοεπιχειρησιακό εμπόριο δεν είναι και κυρίαρχο και δεν προβλέπεται στο μέλλον να εμφανίσει κανενός είδους πρωτοφανή ανάπτυξη (Wade, 1996: 67).

Όλα τα παραπάνω φανερώνουν ότι η βιομηχανική παραγωγή αλλά και η επένδυση βασίζονται κατά πολύ στην κρατική πολιτική και την εκάστοτε εθνική οικονομία. Η αυξημένη σημασία της κρατικής πολιτικής, αλλά και άλλων παραγόντων μιας εθνικής οικονομίας στην επιτυχημένη πορεία της επιχειρηματικής δράσης, σημαίνει ότι το κράτος και τα όρια του αποτελούν ακόμα και σήμερα το πλαίσιο ανάπτυξης μιας επιχείρησης. Αυτή η πραγματικότητα έρχεται σε αντίθεση με όσα υποστηρίζει ο Drache, για τον αυξημένο ρόλο της παγκόσμιας οικονομίας έναντι της εθνικής. Παραφράζοντας την φράση του Drache, «η εθνική οικονομία είναι αυτή που οδηγεί και η παγκόσμια οικονομία ακολουθεί». Η πολιτική του κράτους και η στήριξη που προσφέρει στις αγορές, είναι οι καίριοι παράγοντες που διαμορφώνουν τις προϋποθέσεις της παγκόσμιας αγοράς.

Ο Drache εμφανίζει την σύγχρονη κρατική πολιτική σε μια διαδικασία μετάβασης από το παραδοσιακό κράτος πρόνοιας σε μια νέα μορφή, αυτή του «K-Mart», όπου όχι μόνο αποσύρεται από την δέσμευση του για κοινωνική προστασία και συμμορφώνεται με τις επιταγές της παγκόσμιας αγοράς για αυστηρή μακροοικονομική διαχείριση, περιορισμένα ελλείμματα και την διαμόρφωση ενός αποδοτικού δημόσιου τομέα, αλλά συμμετέχει το ίδιο στον θεσμικό περιορισμό των δικαιωμάτων της εργασίας. Παρόλα αυτά επισημαίνει ότι αυτό μοντέλο κρατικής οργάνωσης και λειτουργίας δεν αποτελεί τον μονόδρομο, που οι θεωρητικοί του

παγκόσμιου νεοκλασικισμού προβάλλουν. Αντίθετα, θεωρεί ότι η προσαρμογή στις αλλαγές που παρατηρούνται στην παγκόσμια αγορά, απαιτεί την παρέμβαση του κράτους για την προστασία τόσο των εθνικών επιχειρήσεων, όσο και της εργασίας, από τις «θεραπίες σοκ» της άνευ όρων παράδοσης της εθνικής αγοράς στην παγκόσμια.

Στο επιχείρημα ότι οι επιχειρήσεις παύουν πλέον να βασίζονται στην εθνική αγορά για την άντληση των απαραίτητων παραγωγικών πηγών και προσανατολίζονται (δίκως την διαμεσολάβηση της εθνικής αγοράς) παγκόσμια, ο Drache δίκαια εμφανίζεται επικριτικός. Η επισήμανση του Rodrik για τον ρόλο της κρατικής παρέμβασης στην εθνική αγορά και την προστασία που παρέχει από τις κρίσεις της παγκόσμιας, αντιτίθεται στο παραπάνω επιχείρημα. Για παράδειγμα όπως και προηγούμενα ειπώθηκε, η ανάπτυξη των πολυεθνικών επιχειρήσεων δεν σήμανε την ριζική μεταστροφή και αποκοπή από το κράτος καταγωγής. Οι περισσότερες περιπτώσεις τέτοιων εταιρειών βασίζονται στο κράτος καταγωγής για την λειτουργία τους και την επέκτασή τους, είναι εξαρτημένες από την εγχώρια αγορά του και εξαρτούν την εξάπλωσή τους στις πολιτικές της μητρικής χώρας, η οποία είναι ικανή να προσδώσει στην επιχείρηση σημαντικά ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα. Στοιχεία όπως η ποιότητα του εθνικού εκπαιδευτικού συστήματος, η επαγγελματική κατάρτιση, η προστασία και η πολιτική και στρατιωτική στήριξη που λαμβάνουν έμμεσα οι πολυεθνικές από τις μεγάλες δυνάμεις, όπως οι ΗΠΑ και η δημόσια επένδυση σε υποδομές όπως οι επικοινωνίες, ακόμα και η απευθείας επιδότηση για την δημιουργία ξένων παραρτημάτων από εγχώριες εταιρείες (Dorgan, 2000: 1-2), συμβάλουν στην αύξηση της κερδοφορίας.

Από τα παραδείγματα φαίνεται ότι ακόμα και οικονομίες όπως αυτή των ΗΠΑ, που θεωρείται από τις πιο ανοικτές στην παγκόσμια αγορά, χαρακτηρίζονται από την ισχυρή κρατική παρέμβαση με στόχο την προώθηση των εθνικών επιχειρηματικών συμφερόντων και την ρύθμιση της εσωτερικής αγοράς. Όπως αναφέρει και ο Rodrik,

«Αντίθετα με όσα πιστεύουν οι πιο πολλοί οικονομολόγοι, το πεδίο δράσης της κυβέρνησης υπήρξε ευρύτερο και όχι μικρότερο στις οικονομίες εκείνες που επωφελήθηκαν περισσότερο από τις παγκόσμιες αγορές» (Rodrik, 2000: 298).

Η ανάπτυξη των περιφερειακών ενώσεων κρατών, έχει σε μεγάλο βαθμό αλλάξει την μορφή του συστήματος, έχοντας περιοριστικές συνέπειες για το κράτος και την ανεξαρτησία του. Αντίβαρο στην εθνική ανεξαρτησία τα τελευταία χρόνια, έχει αποτελέσει η αυξανόμενη δύναμη των αγορών και των επιχειρήσεων. Τα όρια της κρατικής πολιτικής, δεν προσδιορίζονται από την διεθνή αγορά, αλλά από την ικανότητα των επιχειρήσεων να επενδύουν ελεύθερα (ή με λιγότερους περιορισμούς από ότι παλαιότερα). Μέσα από την ενίσχυση των αγορών, αναδιαρθρώνεται η κρατική πολιτική, στρεφόμενη προς την υποστήριξη της δημιουργίας ιδιωτικού πλούτου. Όπως γράφει ο Drache (ο.π. 54), «το μήνυμα είναι τόσο ξεκάθαρο όσο και απλό: ο εθνικός 'χώρος' έδωσε την θέση του στον εμπορικό 'χώρο'». Παρόλα αυτά, φαίνεται ότι ορισμένα όρια είναι αξεπέραστα από την νέα επιχειρηματική κουλτούρα που εισάγει η διεθνοποίηση των αγορών. Όπως επισημαίνει ο Drache (ο.π.54), «η επιχειρηματική εποχή απέτυχε στον να κερδίσει την υποστήριξη των πολιτών στον στόχο της. Με ένα κεντρικό τρόπο, οι άνθρωποι και οι κοινότητες παντού δυσπιστούν στην επιχειρηματική δύναμη». Η δυσπιστία αυτή απέναντι στις νέες επιχειρηματικές στρατηγικές του κεφαλαίου,

δικαιολογείται από τις σημαντικές αναδιαρθρώσεις που είχαν αρνητικό αντίκτυπο στην κοινωνία και την οικονομία της σύγχρονης περιόδου. Επίσης αυτή η δυσπιστία συντηρεί την σημασία της κρατικής πολιτικής ως αντίβαρο στην απαίτηση του κεφαλαίου για περισσότερη ελευθερία στις μετακινήσεις του.

Η αντίληψη που κυριαρχεί, ότι η ικανότητα του κεφαλαίου να μετακινείται ανά τον κόσμο και η αύξηση της ικανότητας του να ασκεί πίεση στους εθνικούς χώρους, έχει μη αναστρέψιμες συνέπειες στο κράτος και στην ανεξαρτησία, είναι αναληθής. Τα κράτη παραμένουν υπεύθυνα για ένα σημαντικό μέρος πολιτικών που διαρθρώνουν την εθνική ανεξαρτησία. Ως τέτοιες ο Drache ορίζει, την ικανότητα να θεσμοθετούν και να παράγουν νόμους και την ικανότητα να σχεδιάζουν και να υλοποιούν μακροοικονομικές πολιτικές. Επίσης, οι εθνικές κυβερνήσεις, περισσότερο από ποτέ, είναι υπεύθυνες για την προστασία του περιβάλλοντος, για την εκπαίδευση, την κατάρτιση, τις πολιτικές για την αγορά εργασίας, τις βιομηχανικές σχέσεις, την οικονομική και βιομηχανική αναδιάρθρωση, τις προνοιακές πολιτικές, τις σύστημα της συνταξιοδότησης, την Ε&Τ, τις δημόσιες υποδομές, όπως τις μεταφορές και τις επικοινωνίες, κ.α. Σύμφωνα με τον Drache (1996: 54),

«καμία υπερεθνική οντότητα δεν έχει ακόμα διαμορφωθεί για να αντικαταστήσει το υψηλής αποδοτικότητας σύστημα της εθνικής κυβέρνησης. Σήμερα, περισσότερο από ποτέ, η τάση της ιστορίας θθείται ενάντια στην ανάπτυξη οποιαδήποτε υπερεθνικής αρχής».

Το εθνικό κράτος αποτελεί το αντιστάθμισμα στην απόλυτη κυριαρχία της αγοράς. Η κατά μέτωπο επίθεση των επιχειρηματικών συμφερόντων ενάντια στο κράτος, ουσιαστικά εκφράζει αυτή ακριβώς την πραγματικότητα. Ανάμεσα στην πλήρη κυριαρχία των πολυεθνικών και το χάος μιας απόλυτα ανταγωνιστικής αγοράς, βρίσκεται το εθνικό κράτος. Παρόλες τις πιέσεις που ασκούνται προς αυτό από την εντεινόμενη διεθνοποίηση, είναι ακόμα ισχυρή η ικανότητα του να καθορίζει την εισοδηματική και κοινωνική του πολιτική. Αντίβαρο στις πιέσεις της διεθνοποίησης είναι η κοινή γνώμη, οι προεκλογικές πολιτικές και τα παραδοσιακά οργανωμένα συμφέροντα που βασίζονται στο κράτος πρόνοιας, αλλά και τα κοινωνικά προβλήματα που η διεθνοποίηση γεννά και που δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν με δωρεές ή μέσα από την ανάπτυξη της «κοινωνίας των πολιτών». Έτσι το συμπέρασμα είναι ότι η πραγματικότητα του εντεινόμενου επιχειρηματικού ανταγωνισμού συνεπάγεται την αύξηση της σημασίας του κράτους και όχι την μείωση του. Το επιχείρημα του Drache αποδέχεται ότι στο παγκόσμιο σύστημα έχουν συμβεί αλλαγές μη αναστρέψιμες. Παρόλη την ενδυνάμωση της διεθνούς αγοράς, το κυρίαρχο της στοιχείο δηλαδή η αυξημένη επιχειρηματική δύναμη, είναι δυνατόν και πρέπει να περιοριστεί ώστε να εξασφαλισθεί το βιοτικό επίπεδο των πολιτών και να αποφευχθούν τα αρνητικά αποτελέσματα από την ανάπτυξη του ανταγωνισμού.

Η ικανότητα του κράτους να παρέμβει είναι δυνατή για τον Drache. Παρόλο που δεν προτείνεται ένα οργανωμένο πρότυπο ανάπτυξης, προβάλλονται συγκεκριμένοι ρόλοι και πολιτικές για μια επιτυχημένη λειτουργία του κράτους στα πλαίσια του νέου διεθνούς οικονομικού συστήματος. Το πρώτο στοιχείο που επισημαίνει είναι η ανάγκη το κράτος να αποκτήσει ξανά έλεγχο της οικονομίας του. Η επίτευξη αυτού του στόχου, δεν ακολουθεί κάποια συγκεκριμένη τακτική, παρόλα αυτά απαιτεί την συνεργασία σε υπερεθνικό – περιφερειακό επίπεδο. Η συνεργασία αυτή όπως στα πλαίσια της ΕΕ και της NAFTA, θα πρέπει να προσπεράσει την απλή οικονομική ένωση. Αυτή η εμμονή στην διαμόρφωση μιας

γιγάντιας αγοράς όπου θα την διέπουν αποκλειστικά οι κανόνες του οικονομικού ανταγωνισμού, δεν έχει να προσφέρει στα κράτη και την ευημερία τους. Μοναδική δυνατότητα πραγματικά ωφέλιμης εκμετάλλευσης αυτής της οικονομικής ολοκλήρωσης, είναι η προώθηση της ολοκλήρωσης της και σε άλλους τομείς εκτός της αγοράς, ώστε να διαμορφωθεί μια ουσιαστική ένωση που θα προωθή την προστασία του περιβάλλοντος, την παιδεία και την εκπαίδευση, τις υπηρεσίες υγείας και πρόνοιας και την άνοδο του βιοτικού επιπέδου των αδύναμων μερών. Η δημιουργία ενώσεων με αποκλειστικό στόχο την οικονομική ολοκλήρωση και όχι την βαθύτερη συνεργασία σε πολιτικά ζητήματα ύψιστης σημασίας για τον πολίτη, ουσιαστικά δεν έχει να προσφέρει τίποτα στην άνοδο του βιοτικού επιπέδου των κρατών και την βελτίωση των αγορών τους. Ακόμα και η ανάκληση των περιφερειακών αυτών οργανώσεων, είναι μια πιθανή λύση απέναντι στα προβλήματα που δημιουργούν και τα ελλείμματα (νομιμοποίησης και δημοκρατικότητας) που η οργάνωση τους εμπεριέχει.

Η τάση δημιουργίας μιας παγκόσμιας αγοράς, είναι για τον Drache, αποτέλεσμα όχι της διάλυσης των εθνικών κρατών, αλλά αντίθετα της αύξησης της οργάνωσης και της ικανότητας τους να ανταπεξέλθουν στις υποχρεώσεις και τις αρμοδιότητες τους. Μια σωστά ρυθμισμένη εθνική οικονομία είναι ικανή να προωθήσει την ανάπτυξη της διεθνούς αγοράς. Για τον Drache, το «αόρατο χέρι» του Smith, είναι αδύνατο να λειτουργήσει από μόνο του. Η σύγχρονη εμμονή των οικονομικών πολιτικών, στην διαμόρφωση μιας εξαγωγικού προσανατολισμού οικονομίας, αποτελεί σήμερα ένα σημαντικό αποσταθεροποιητικό παράγοντα, τόσο για τις ανεπτυγμένες όσο και τις αναπτυσσόμενες χώρες. Σύμφωνα με τον Drache, η σύγχρονη τάση απελευθέρωσης του εμπορίου,

«είναι ένας ευφημισμός για ένα αστειό οικονομικό πόλεμο από τους πιο ισχυρούς ιδιωτικούς δρώντες σε όλο το κόσμο που αποζητούν την αύξηση των μεριδίων τους στην αγορά. Επιτυχία σημαίνει να πετάξεις εκτός του ανταγωνισμού χρησιμοποιώντας όλα τα δυνατά μέσα, νόμιμα και παράνομα» (ο.π.55).

Σε αυτή την πραγματικότητα, οι μικρές εθνικές και περιφερειακές εταιρείες είναι σε πολύ δύσκολη θέση, αφού απειλούνται άμεσα με χρεοκοπία και εξαφάνιση από τις μεγάλες πολυεθνικές, που έχουν και την δύναμη και τα οικονομικά μέσα για την άσκηση τέτοιων επιχειρηματικών πολιτικών.

5.2. GERALD EPSTEIN

Κεντρικό επιχείρημα της προσέγγισης του Gerald Epstein, είναι η σιγουριά του ότι το διεθνές κεφάλαιο μπορεί να είναι ευέλικτο, μόνο από την στιγμή που υπάρχει η πολιτική παρέμβαση του κράτους στις χρηματοοικονομικές αγορές. Η θέση αυτή βασίζεται στην ανάγκη ύπαρξης «ασυμμετρικών σχέσεων δύναμης και θεσμικών δομών επιβολής» (Epstein, 1996: 212). Το ίδιο το κεφάλαιο για να μπορέσει να λειτουργήσει στα πλαίσια της παγκόσμιας αγοράς και να κινηθεί ανάμεσα στα εθνικά κράτη και τις αγορές τους, απαιτεί την ύπαρξη διαφορετικών οικονομικών, φορολογικών, εργασιακών, κτλ. καθεστώτων. Οι ανισότητες στα παραπάνω επίπεδα τροφοδοτούν την κινητικότητα του κεφαλαίου και την τάση διαμόρφωσης μιας διεθνούς αγοράς με κύριο χαρακτηριστικό ακριβώς αυτή την κινητικότητα. Για το συγγραφέα το ερώτημα που τίθεται δεν είναι η ύπαρξη ή μη της κρατικής παρέμβασης (αφού θεωρείται δεδομένη), αλλά η μορφή την οποία αυτή λαμβάνει, γεγονός που αποδεικνύει ότι το εθνικό κράτος και το ευέλικτο διεθνοποιημένο κεφάλαιο δεν αποτελούν δύο αντικρουόμενους δρώντες του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος. Ένα δεύτερο επιχείρημα επισημαίνει ότι η προτίμηση μιας κυβέρνησης προς ένα συγκεκριμένο είδος επενδυτικού κεφαλαίου, αυτόματα περιορίζει τις κρατικές πολιτικές επιλογές. Από την στιγμή που το μεγαλύτερο μέρος του διεθνούς κεφαλαίου παίρνει την μορφή της βραχυπρόθεσμης επένδυσης, όλες οι χώρες και οι πολιτικές τους περιορίζονται από την προσπάθεια τους να πείσουν για την σταθερότητα τους και να κερδίσουν την εμπιστοσύνη των κεφαλαίων αυτής της μορφής. Το τελευταίο επιχείρημα του Epstein σχετίζεται με την τάση διαμόρφωσης υπερεθνικών εμπορικών μπλοκ, μέσα από τα οποία προβάλλει η μοναδική δυνατότητα διαμόρφωσης ενός μεγαλύτερου βαθμού μακροχρόνιας σταθερότητας στην κίνηση του κεφαλαίου. Η οργάνωση των εθνικών κρατών σε υπερεθνικά μπλοκ, όπως η ΕΕ, η NAFTA, κ.α. και η τάση διαμόρφωσης θεσμών και κανόνων που σταθεροποιούν το εσωτερικό τους οικονομικό περιβάλλον, αποτελεί μια θετική προοπτική απέναντι στην ελεύθερη κίνηση του κεφαλαίου ανάμεσα σε αγορές που αδυνατούν να οριοθετήσουν κανόνες λειτουργίας της αγοράς.

Η ανάλυση του Epstein προβάλλει μια διαφορετική αντιμετώπιση της χρηματιστηριακής διεθνοποίησης, σε σχέση με τους υποστηρικτές των

επιχειρημάτων της άνευ όρων παράδοσης της εθνικής οικονομίας στο διεθνές κεφάλαιο. Η προσέγγιση του βασίζεται σε δύο κεντρικές διαπιστώσεις. Η μια είναι ότι σήμερα κυριαρχεί μια «εικονική έξαρση της ποσότητας του κεφαλαίου» που κινείται στις διεθνείς αγορές (ανάμεσα στα κράτη και τους επιχειρηματικούς τους κλάδους). Η δεύτερη είναι ότι η κινητικότητα των βραχυπρόθεσμων μορφών του κεφαλαίου είναι έντονα αυξημένη. Αυτές οι δύο προϋποθέσεις προβάλουν επιτακτικά το αίτημα του ελέγχου και της εξασφάλισης της λειτουργίας του διεθνούς συστήματος. Η λειτουργία αυτή επιτυγχάνεται με την συμμετοχή της κρατικής πολιτικής στην διαμόρφωση των κανόνων που διέπουν την κίνηση του διεθνούς κεφαλαίου. Για τον Epstein, η αυτορύθμιση της διεθνούς αγοράς ή το αόρατο χέρι που βελτιστοποιεί τις τοποθετήσεις της, είναι επιχειρήματα κενά νοήματος.

Οι νέες τεχνολογίες και η εισαγωγή τους στην χρηματοπιστωτική σφαίρα, για τον Epstein, αποτέλεσαν σημαντικό μέσο της μείωσης του κόστους της μετακίνησης του κεφαλαίου. Αντίστοιχη μείωση όμως δεν παρατηρείται και στα κόστη που έχουν να κάνουν με τις εγγυήσεις και την δυνατότητα επιβολής για την αποπληρωμή των δανείων. Όπως γράφει ο ίδιος,

«ο κόσμος είναι αυξανόμενα γεμάτος από απρόθυμους δανειζόμενους και απρόθυμους δανειστές λόγω της υπερπροσφοράς κεφαλαίων, η οποία παραδόξως είναι αποτέλεσμα της ευρείας διανομής τους και στον βιομηχανικό και στον μη βιομηχανικό κόσμο» (Epstein, 1996: 217).

Κυρίαρχο ρόλο για τους υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης κατέχει η τεχνολογία. Η Strange (1996) υποστηρίζει ότι η τεχνολογική εξέλιξη αποτελεί ένα αίτιο συνεχούς αλλαγής και ανατροπής των υφιστάμενων δομών, που επηρεάζει και μεταμορφώνει συνεχώς τόσο την καθημερινή ζωή όσο και τις οικονομικές και κοινωνικές δομές. Ο Castells (2000α: 268) υποστηρίζει την τάση της δημιουργίας μιας «πληροφοριακής / παγκόσμιας οικονομίας». Για τον Epstein τα επιχειρήματα αυτά δεν έχουν καμία αξία, μιας και η κίνηση αυξημένου όγκου κεφαλαίου χαρακτηρίζεται από την έντονη γεωγραφική συγκέντρωση σε συγκεκριμένες περιοχές του κόσμου, η επένδυση σχετίζεται άμεσα με την εγχώρια αποταμίευση, ακόμα και σήμερα δεν υπάρχει τέλεια γνώση των αγορών, ενώ ο βαθμός ολοκλήρωσης των αγορών βραχυπρόθεσμης επένδυσης δεν είναι μεγαλύτερος από αυτόν της περιόδου των αρχών του αιώνα. Ουσιαστικά για τον Epstein η τεχνολογία δεν οδηγεί στην ολοκλήρωση των χρηματοοικονομικών αγορών.

Αντίθετα με τα επιχειρήματα του Castells και της Strange, ο Epstein αποδίδει την ανάπτυξη των κεφαλαιαγορών στην πολιτική και στην διαμόρφωση από την πλευρά της ενός ρυθμιστικού πλαισίου πάνω στο οποίο δραστηριοποιούνται και αναπτύσσονται οι αγορές κεφαλαίου διεθνώς. Το «μοντέλο επιβολής» που περιγράφει, είναι το αποτέλεσμα της πολιτικής ενδυνάμωσης ορισμένων ελίτ που υποστηρίζουν την απελευθέρωση των αγορών και την ενδυνάμωση της κινητικότητας του κεφαλαίου διεθνώς. Τις τελευταίες δεκαετίες η πολιτική ενδυνάμωση αυτού του μέρους του κεφαλαίου σε εθνικό επίπεδο, με κύριο όχημα την απελευθέρωση των εθνικών αγορών, ωθεί προς την μείωση των εμποδίων της κίνησης του κεφαλαίου και την αύξηση της κινητικότητας του. Το κράτος αποτελεί αναπόσπαστο μέρος αυτής της τάσης, αφού διαμορφώνει τις προϋποθέσεις (μέσα από την διαμόρφωση του «μοντέλου επιβολής» και την εγγύηση των συναλλαγών) για την επέκταση των διεθνών αγορών κεφαλαίου.

Η ύπαρξη διεθνών χρηματοοικονομικών αγορών, βασίζεται πρωτίστως στην ύπαρξη ενός διεθνούς καθεστώτος πολιτικής παρέμβασης και καθορισμού των σχέσεων ανάμεσα σε δανειστές και δανειζόμενους. Οι χρηματοοικονομικές αγορές και οι σχέσεις δανειστών και δανειζόμενων, δεν λειτουργούν σε συνθήκες τέλει γνώσης και παρόλη την μείωση του κόστους κίνησης του κεφαλαίου, οι μετακινήσεις του από τις μη κερδοφόρες προς κερδοφόρες αγορές δεν συμβαίνει (τουλάχιστον στον βαθμό που οι υποστηρικτές των διεθνοποιημένων αγορών και της αυτορρυθμιζόμενης αγοράς ισχυρίζονται). Η εμπιστοσύνη ανάμεσα σε δανειστή και δανειζόμενο, στην πραγματικότητα βασίζεται στην ικανότητα άσκησης πίεσης, ή στο νόμο και τους θεσμούς. Σήμερα το κόστος της μεταφοράς χρήματος μειώνεται (λόγω της τεχνολογίας), όμως το κόστος άσκησης πίεσης παραμένει υψηλό (Epstein, 1996: 216-7). Τα κράτη με μεγάλη ισχύ έχουν την ικανότητα επιβολής κανόνων εξασφάλισης της σχέσης δανειστών και δανειζόμενων. Όσο αφορά στα μικρά κράτη, διαμορφώνεται αυτό που ο Epstein χαρακτηρίζει ως πίεση ή νόμος για την εξασφάλιση της εμπιστοσύνης ανάμεσα σε δανειστές και δανειζόμενους, μέσα από την ανάπτυξη «αμοιβαίων εγγυήσεων» (Collateral Guarantee), δηλαδή ο αλληλοδανεισμός ώστε να εξασφαλίζεται η αποπληρωμή (enforcement). Αυτό το καθεστώς της λειτουργίας και εγγύησης του χρηματοπιστωτικού συστήματος παγκόσμια, ονομάζεται «Διεθνές Πιστωτικό Καθεστώς» και αποτελείται από μια «δομή επιβολής» (enforcement structure) η οποία εγγυάται ότι τα χρέη θα αποπληρωθούν και μια «ανταποδοτική δομή» (repayment structure), η οποία εξασφαλίζει την αποπληρωμή με κάποιο κέρδος, καθώς και την έλκυση νέας εισερχόμενης επένδυσης (Epstein, 1996: 218). Μεταπολεμικά το ρόλο της δομής επιβολής ανέλαβε το ΔΝΤ και η ΠΤ, οργανισμοί οι οποίοι προσέφεραν δάνεια καθώς και εγγυήσεις σε «καλούς δανειζόμενους», ενώ οι «κακοί δανειζόμενοι συμμορφώνονταν» μέσα από την μη παραχώρηση νέων ή περισσότερων κεφαλαίων. Τον ίδιο ακριβώς ρόλο έπαιξαν και οι ΗΠΑ με την δέσμευση τους στις αρχές του ελεύθερου εμπορίου, οι οποίες συντηρώντας ένα μεγάλο στρατιωτικό μηχανισμό και χρηματοδοτώντας μεγάλα εξοπλιστικά προγράμματα, συνέβαλαν στην υποστήριξη ελίτ που δεσμεύονταν στην αποπληρωμή των δανείων. Όπως γράφει ο Epstein, «όλα τα προηγούμενα χρησιμοποιήθηκαν τόσο ως το καρότο όσο και ως το ραβδί ώστε να βεβαιώσουν ότι οι δανειζόμενοι θα τιμήσουν τα χρέη τους» (ο.π. 218).

Ένα στοιχείο που ο Epstein επίσης λαμβάνει ως δεδομένο, είναι οι αρνητικές συνέπειες των βραχυπρόθεσμων κινήσεων του κεφαλαίου στις εθνικές οικονομίες. Αυτού του είδους τα κεφάλαια περιορίζουν την ικανότητα της κρατικής πολιτικής να εφαρμόζει πολιτικές που πιθανότατα έρχονται σε αντίθεση με την αγορά και τα αιτούμενα της. Τα μικρά αποθέματα σε μακροχρόνιες επενδύσεις που βασίζονται στις δομές εμπιστοσύνης και εγγύησης εξόφλησης των χρεών, μετατρέπουν τις βραχυχρόνιες επενδύσεις σε σημαντικό εμπόδιο για την υλοποίηση της πολιτικής από την πλευρά της κρατικής πολιτικής. Οι αρνητικές συνέπειες των βραχυχρόνιων κινήσεων του διεθνούς κεφαλαίου για την κρατική πολιτική, γεννούν προκλήσεις για το κράτος και την πολιτική του. Η σημαντικότερη από αυτές, είναι η διαμόρφωση δομών και θεσμών που θα περιορίζουν την φυγή του κεφαλαίου από την εθνική αγορά, διατηρώντας την εμπιστοσύνη των διεθνών αγορών και ταυτόχρονα, προωθώντας τις εγχώριες πολιτικές της πλήρους απασχόλησης, της αναδιανομής, της σταθερής ανάπτυξης και του δημοκρατικού ελέγχου στην οικονομία. Η παρέμβαση του κράτους καλείται να καλύψει ακριβώς εκείνα τα κενά που αφήνει η αγορά, τόσο όσο αφορά στην επένδυση όσο και στην δημοκρατία.

Για τον Epstein η υψηλή κινητικότητα του κεφαλαίου και ο μεγάλος όγκος του, χαρακτηρίζεται από την ταυτόχρονη συγκέντρωση του σε ορισμένες μορφές και τόπους επένδυσης. Παρόλη την σημαντική μείωση των εθνικών εμποδίων στην κίνηση του κεφαλαίου ανά τις χώρες και την αύξηση των βραχυπρόθεσμων επενδύσεων, αυτό που παρατηρείται είναι ο χαμηλός βαθμός κινητικότητας στις οικονομίες η οποία σχετίζεται με την επένδυση σε μετοχές. Ο βαθμός ολοκλήρωσης των αγορών βραχυπρόθεσμου κεφαλαίου δεν είναι μεγαλύτερος από ότι στις αρχές του αιώνα. Έντονη διαφοροποίηση εμφανίζεται και στα κέρδη, όπου δεν υπάρχουν σημάδια κάποιας τάσης εξομίωσης του ποσοστού της κερδοφορίας στις ανά τον κόσμο αγορές. Αυτή η συγκέντρωση της συγκριμένης αγοράς, συσχετίζεται με την τεχνολογία και το επιχείρημα που θέτουν πολλοί ότι ενισχύει αυτή την τάση. Το τελικό του συμπέρασμα είναι ότι ο υποτιθέμενος καίριος ρόλος της τεχνολογίας στην ενδυνάμωση των διεθνών χρηματοοικονομικών αγορών αποτελεί ένα μύθο, αφού τα στοιχεία της κίνησης δεν διαφέρουν κατά πολύ από τα αντίστοιχα των αρχών του προηγούμενου αιώνα.

Η πραγματικότητα, σύμφωνα με τον Epstein, φανερώνει ότι η απορύθμιση και η χρηματοοικονομική ολοκλήρωση των διεθνών αγορών, είναι αποτελέσματα πολιτικών και όχι τεχνολογικών ή άλλων τεχνικής φύσης εξελίξεων. Για αυτό το λόγο και σε πολλές χώρες, όπως για παράδειγμα στην Γαλλία ή στην Ιταλία, παρατηρείται ότι η μείωση του όγκου των περιοριστικών μηχανισμών της κίνησης του κεφαλαίου, σχετίζεται κατ' αναλογία με την μείωση της πολιτικής δύναμης και της επιρροής που ασκεί η αριστερά και οι κυβερνήσεις της (Epstein & Schor, 1992). Η κινητικότητα της αγοράς του κεφαλαίου είναι αντιστρόφως ανάλογη της πολιτικής δύναμης των αντιπάλων της και όχι ένα αποτέλεσμα μια συγκεκριμένης νομοτέλειας που διέπει τις τελευταίες δεκαετίες είτε αυτή είναι η τεχνολογία είτε οτιδήποτε άλλο.

Η κυριαρχία των νεοφιλελεύθερων πολιτικών προσεγγίσεων μετά το 1980, έπεισαν πολλούς ότι κράτος και αγορά αποτελούν δύο αλληλοσυγκρουόμενους δρώντες του παγκόσμιου συστήματος. Για τον Gerald Epstein η σχέση κράτους και διεθνών αγορών κεφαλαίου, όχι μόνο δεν είναι συγκρουόμενες ή ανταγωνιστικές, αλλά το πρώτο αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση της ύπαρξης και ανάπτυξης του δεύτερου. Για αυτό το λόγο το κεντρικό ερώτημα του επιχειρήματος του, δεν είναι το αν θα πρέπει ή όχι το κράτος να παρεμβαίνει, αλλά ο βαθμός και ο τρόπος της παρέμβασης του. Η αύξηση της κίνησης του διεθνούς κεφαλαίου με την μορφή της βραχυπρόθεσμης επένδυσης, αποτελεί ένα περιοριστικό όρο για το κράτος και τις πολιτικές του. Συντασσόμενος με αυτή την άποψη, ο Epstein βλέπει στην ανάπτυξη της κίνησης του βραχυπρόθεσμου κεφαλαίου διεθνώς, την *de facto* μείωση της κρατικής ικανότητας άσκησης αυτόνομης πολιτικής. Όπως ο ίδιος γράφει,

«Το κεντρικό πρόβλημα που σήμερα τίθεται από την διεθνή κεφαλαιακή κινητικότητα, είναι ότι οι βραχυχρόνιες κινήσεις κεφαλαίου υποθάλπουν την ικανότητα ενός κράτους για θέσπιση πολιτικών οι οποίες απειλούν την εμπιστοσύνη των επενδυτών στην οικονομία του» (Epstein, 1996: 219).

Σε αυτό το επιχείρημα πολλοί είναι εκείνοι που αντιτίθενται. Για τον Marshall (1996) για παράδειγμα η άποψη αυτή είναι υπερβολική, θεωρώντας ότι το κράτος περιορίζεται από την αυξημένη και πολύπλοκη κίνηση του κεφαλαίου, γεγονός όμως που δεν το εμποδίζει να αντιμετωπίσει την διαδικασία αυτή ή ακόμα και να την αναστρέψει. Για την Weiss (1999) κυρίαρχο στοιχείο αποτελεί η

ικανότητα προσαρμογής του κράτους – έθνους. Η τάση αναμονής θεσμικών ομογενοποιήσεων και η αδυναμία αναγνώρισης της ποικιλότητας των μορφών του κράτους, αποτελούν τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Βασίζονται στην εφαρμογή ενός θεωρητικού μοντέλου για την ικανότητα του κράτους, στο οποίο τα όργανα του είναι από πριν γνωστά και δεδομένα. Κατά συνέπεια οποιαδήποτε υποβάθμιση της σημασίας μιας δεδομένης πολιτικής, εκλαμβάνεται ως στοιχείο μείωσης της δύναμης του κράτους. Η τάση ολοκλήρωσης δεν καταργεί τόσο την ισχύ επιβολής του κράτους, όσο την αποτελεσματικότητα συγκεκριμένων πλευρών της πολιτικής του, όπως για παράδειγμα η χρηματοοικονομική απελευθέρωση μειώνει την ικανότητα ελέγχου της εισοδηματικής και νομισματικής πολιτικής. Ο Mishra (1999) επισημαίνει ότι οι διαφοροποιήσεις στην ανάπτυξη των εθνικών οικονομικών συστημάτων όσο αφορά στις πολιτικές, στον βαθμό και στον τρόπο ένταξης τους στην παγκόσμια αγορά, αποδεικνύει ότι στην πραγματικότητα οι κυβερνήσεις είναι σε θέση και υλοποιούν διαφορετικές επιτυχημένες πολιτικές. Αυτό δεν θα ήταν δυνατό αν η πίεση του διεθνούς κεφαλαίου στην εθνική αγορά ήταν τόσο σημαντική όσο ο Epstein περιγράφει. Αυτό που θα ανέμενε κανείς αν ίσχυε το επιχείρημα του Epstein είναι μια τάση ομογενοποίησης των πολιτικών απαντήσεων στην πίεση που ασκεί το διεθνές κεφάλαιο.

Για τον Epstein, η προσπάθεια της κρατικής πολιτικής να ισορροπήσει ανάμεσα στους στόχους μιας δημοκρατικής και δίκαιης εθνικής οικονομικής πολιτικής και στις απαιτήσεις του διεθνούς κεφαλαίου, προσδιορίζει την πολιτική του κράτους στην σύγχρονη πραγματικότητα. Η ανάπτυξη ζωνών ελεύθερου εμπορίου (free trade agreements), η απορύθμιση του χρηματοοικονομικού και του τραπεζικού τομέα και η αντιδημοκρατικότητα των αποφάσεων που αφορούν την οικονομική πολιτική, είναι τρία στοιχεία που κυριαρχούν σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Αυτές οι πολιτικές επιλογές, οδηγούν σε αυξανόμενη αδυναμία των εθνικών κρατών στην αντιμετώπιση της κινητικότητας του κεφαλαίου και την άσκηση μη φιλικών προς την αγορά πολιτικών.

Ορθά ο Epstein αντιμετωπίζει ως μέσο αλλαγής της υφιστάμενης πραγματικότητας, την ενδυνάμωση των λαϊκών κινημάτων. Άλλωστε όπως και ο ίδιος περιγράφει, η κινητικότητα του κεφαλαίου σήμερα διαμορφώνεται μέσα από την πολιτική βούληση συγκεκριμένων εθνικών πολιτικοοικονομικών ελίτ, γεγονός που σημαίνει την τάση ενδυνάμωσης της θέσης του κεφαλαίου έναντι της εργασίας. Οι δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης δεν προσδιορίζονται από νομοτέλειες που κανείς πολίτης και κανένα δημοκρατικό κράτος δεν μπορεί να τις παρακούσει. Αντίθετα, είναι αποτέλεσμα της ισορροπίας δυνάμεων μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου. Η ουσία αυτών των διαπιστώσεων συνεπάγεται ότι η διαμόρφωση των αναγκαίων αλλαγών στην πολιτική και θεσμική διαμόρφωση του παγκόσμιου συστήματος, θα πρέπει να είναι αποτέλεσμα της ενδυνάμωσης των κινημάτων της εργασίας, πρωτίστως μέσα στα όρια του εθνικού κράτους. Είναι ευθύνη της πολιτικής δράσης, να εξηγήσει ότι το αντικείμενο της πάλης δεν βρίσκεται μονάχα σε κάποιους διεθνείς οργανισμούς και τις αποφάσεις τους, αλλά και μέσα στα εθνικά όρια και τις κατευθύνσεις της πολιτικής των εθνικών κρατών.

Πεποίθηση του Epstein είναι ότι η τεχνολογία, παρόλο που είναι ένας καιρίος παράγοντας για την ανάπτυξη των διεθνών αγορών, δεν καθορίζει σε σημαντικό βαθμό την ένταση της κινητικότητας του κεφαλαίου. Αντιθέτως, οι έννοιες της δύναμης και της πολιτικής, που καθορίζονται από τα εθνικά κράτη, αποτελούν τα κεντρικά προσδιοριστικά χαρακτηριστικά της κίνησης του κεφαλαίου διεθνώς. Για αυτό το λόγο, στην πρόκληση που αντιμετωπίζει σήμερα

το κράτος στην σχέση του με την διεθνή αγορά και την διεθνή επένδυση, «η επιλογή δεν είναι ανάμεσα στο ελεύθερο εμπόριο των χρηματοοικονομικών πόρων ενάντια στον προστατευτισμό». Η άνευ όρων παράδοση της εθνικής αγοράς μέσα από την απορύθμιση, δεν εξασφαλίζει καμία σιγουριά για την οικονομική αποτελεσματικότητα της. Αντίθετα εισάγει στην εθνική αγορά τους κινδύνους φυγής που συνεπάγονται οι βραχυπρόθεσμες κινήσεις του διεθνούς κεφαλαίου.

Επίσης κεντρικής σημασίας είναι η ανάλυση του Epstein για το διεθνές σύστημα επιβολής και εξασφάλισης των υποχρεώσεων των δανειζόμενων. Η αγορά για αυτόν δεν μπορεί από μόνη της να εξασφαλίσει τις αναγκαίες δικλείδες ασφαλείας, που με την σειρά τους θα διαμορφώσουν ένα θετικό για την κίνηση της επένδυσης περιβάλλον. Η ορθή λειτουργία της αγοράς, απαιτεί ένα σταθερό σύστημα εγγυήσεων και κανόνων. Αυτό το σύστημα είναι η μοναδική δυνατότητα που έχει η αγορά ώστε να επιτευχθεί ο στόχος της πραγματικής αύξησης της κίνησης της επένδυσης διεθνώς. Όπως γράφει ο Epstein (1996: 221), «οι διεθνείς πιστωτικές αγορές δεν επιβάλλουν τους εαυτούς τους παρά μόνο μέσα από τον μερικό περιορισμό της ποσότητας της διεθνούς πίστωσης και επένδυσης που κινείται κατά μήκος των συνόρων».

Για τον Epstein το κεντρικό πρόβλημα που τίθεται για τις σύγχρονες πολιτικές των κρατών, είναι τα εμπόδια που θέτουν οι βραχυπρόθεσμες κινήσεις κεφαλαίου στην ικανότητα της άσκησης μη φιλικών προς την διεθνή αγορά κεφαλαίου πολιτικών. Χώρες που εφαρμόζουν μια επεκτατική εισοδηματική και μονεταριστική πολιτική, ή εφαρμόζουν μεγάλες αλλαγές στην φορολογική και προνοιακή πολιτική (συνήθως φιλεργατικές), κινδυνεύουν να βρεθούν αντιμέτωπες με μια μαζική φυγή κεφαλαίων που πιέζει την συναλλαγματική ισοτιμία, αυξάνει τα εγχώρια επιτόκια και μειώνει την εμπιστοσύνη στην ικανότητα της χώρας να εξυπηρετήσει τα χρέη της. Ο συνδυασμός της αυξημένης κινητικότητας της βραχυπρόθεσμης επένδυσης με την μικρή κινητικότητα των μακροχρόνιων επενδύσεων, επιβάλλει εμπόδια στην άσκηση της κρατικής πολιτικής. Η αύξηση των επιτοκίων σε μια χώρα ή η μειωμένη κερδοφορία, δεν συνεπάγεται αυτόματα την φυγή των βραχυπρόθεσμων επενδυτικών κεφαλαίων και την υποτίμηση των νομισμάτων, από την στιγμή που το επίπεδο της εμπιστοσύνης στην αποπληρωμή των υποχρεώσεων της χώρας είναι υψηλό. Αυτό δείχνει ότι μια πολιτική που δεν ευνοεί τις βραχυπρόθεσμες μορφές του διεθνούς κεφαλαίου, δεν σημαίνει ότι αποκλείει την πρόσβαση μιας χώρας σε διεθνή επένδυση. Η προσπάθεια για την εξασφάλιση της εμπιστοσύνης των επενδυτών με την ταυτόχρονη μείωση της κερδοφορίας του κεφαλαίου, συνεπάγεται θεσμικές αλλαγές, όπως στην σύγχρονη τάση δημιουργίας ανεξάρτητων κεντρικών τραπεζών, που δεν επηρεάζονται από την κυβερνητική πολιτική. Το καίριο ζήτημα για τα κράτη, σύμφωνα με τον Epstein, είναι η υλοποίηση θεσμικών αλλαγών που θα εγγυώνται την ύπαρξη μιας «δομής επιβολής» που θα προσελκύει το ξένο κεφάλαιο και ταυτόχρονα δεν θα υλοποιείται εις βάρος των δεσμεύσεων για πλήρη απασχόληση, ισότητα στην διανομή του πλούτου, κοινωνική πρόνοια και ασφάλεια, κ.τ.λ.

Ο κεντρικός στόχος μιας κρατικής πολιτικής στα πλαίσια του διεθνούς συστήματος, είναι η προσπάθεια να επωφεληθεί από τις κινήσεις του κεφαλαίου, αποφεύγοντας τις προβληματικές κινήσεις του βραχυπρόθεσμου κεφαλαίου. Η επίτευξη αυτού του στόχου, είναι δυνατή μέσα από την ενδυνάμωση των κανόνων για την ελεύθερη διακίνηση των εμπορευμάτων και του κεφαλαίου. Όπως γράφει και ο ίδιος, «θέτοντας το κανόνα των δημοκρατικών και οικονομικών δικαιωμάτων της πλειοψηφίας σε όλες τις βασικές χώρες εισαγωγής κεφαλαίου, θα είναι ένα

πακέτο περιορισμών με τους οποίους το διεθνές κεφάλαιο θα μάθει να ζει» (ο.π. 222).

Μοναδικός τρόπος αντιμετώπισης της αυξημένης κινητικότητας του διεθνούς κεφαλαίου, είναι η «αλλαγή των κανόνων του παιχνιδιού του νέου διεθνούς πιστωτικού καθεστώτος» (ο.π. 221). Η τεχνολογία δεν αποτελεί τον παράγοντα που καθορίζει τις εξελίξεις στο σύστημα, αλλά η δύναμη και η πολιτική που ασκείται από τα κράτη. Το διεθνές σύστημα δεν προσδιορίζεται, ούτε κυριαρχείται από την απόλυτη κινητικότητα του κεφαλαίου. Οι ελίτ που προσβλέπουν στην βελτιστοποίηση της κινητικότητας του κεφαλαίου παγκόσμια, πρέπει να διαμορφώσουν ένα σύνολο πολιτικοοικονομικών θεσμών που να προωθούν αυτό το στόχο τους λαμβάνοντας υπόψη τους και του σημαντικούς κινδύνους που εισάγει η άνευ όρων κίνηση. Αντίβαρο στην ανεξέλεγκτη κίνηση του κεφαλαίου, κατά τον Epstein, αποτελεί η κινητοποίηση των μεγάλων λαϊκών στρωμάτων, οργανώσεων και συμφερόντων, προς την κατεύθυνση του αποκλεισμού των μορφών εκείνων της επένδυσης που γεννούν προβλήματα και αναταράξεις στην οικονομία. Στόχος της πάλης θα πρέπει να είναι το περιεχόμενο των συμφωνιών ελεύθερου εμπορίου, αφού αυτές αποτελούν τις «δομές επιβολής» του μέλλοντος.

«Η εισαγωγή μιας φόρμας δημοκρατικών και οικονομικών δικαιωμάτων για την πλειοψηφία σε όλες τις μεγάλες χώρες εισαγωγής κεφαλαίου, θα αποτελέσει την εισαγωγή ενός συνόλου περιορισμών με τις οποίες το διεθνές κεφάλαιο θα πρέπει να μάθει να ζει, γιατί όπως και η προσέγγιση της επιβολής προτείνει, είναι σε τελική ανάλυση η πολιτική δύναμη που συντονίζει την μελωδία στην αρένα της διεθνούς επένδυσης» (ο.π. 222).

5.3. PAUL HIRST & GRAHAME THOMPSON

Πολλοί υποστηρικτές της τάσης της παγκοσμιοποίησης καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι υπό τις σημερινές συνθήκες της έντονης απελευθέρωσης των εθνικών αγορών, δεν υπάρχει ένα αποτελεσματικό σύστημα ελέγχου της μακροοικονομικής διαχείρισης το οποίο να παρέχει σταθερά αναπτυξιακά αποτελέσματα. Οι Hirst & Thompson στέκονται κριτικά απέναντι σε αυτό το επιχείρημα. Το εθνικό κράτος σήμερα μπορεί να μην αποτελεί ένα ανεξάρτητο ρυθμιστή της οικονομίας στο εσωτερικό του, παρόλα αυτά συνεχίζει να λειτουργεί ως μηχανισμός διατήρησης, διεκδίκησης και επιρροής των ατόμων και των οικονομικών δρώντων που δραστηριοποιούνται στα πλαίσια της επικράτειας του.

«Ούτε οι χρηματοοικονομικές αγορές ούτε η γραφειοκρατία των Βρυξελλών, μπορούν να επιβάλλουν ή να εξασφαλίσουν τις μορφές της κοινωνικής συνοχής και τις πολιτικές που πηγάζουν από αυτές, όπως οι εθνικές κυβερνήσεις μπορούν» (Hirst & Thompson, 1992: 372).

Όπως παραδοσιακά συνέβαινε έτσι και σήμερα το κράτος ασκεί ορισμένες κεντρικές λειτουργίες οι οποίες πηγάζουν μέσα από το ρόλο του ως δημιουργός ενός συγκεκριμένου αποδεκτού κοινωνικού και οικονομικού consensus ανάμεσα στις κοινότητες που δραστηριοποιούνται στο εσωτερικό του. Οι επιχειρήσεις μπορεί να δραστηριοποιούνται διεθνώς όμως δεν παύουν να αναπτύσσονται βασιζόμενες στην εθνική τους καταγωγή. Η οικονομική απόδοση αυτών σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό στις εγχώριες πολιτικές και οικονομικές συνθήκες. Η επιτυχημένη απόδοση τους είτε στο εσωτερικό είτε στο εξωτερικό, καθορίζεται από το βαθμό επιτυχίας των συνεργασιών που μπορούν να εξασφαλίσουν σε εθνικό επίπεδο. Με σκοπό την εξασφάλιση της αποδοτικής συνεργασίας ανάμεσα στους παραπάνω δρώντες, η εθνική πολιτική εμπεριέχει στοιχεία που,

«δεν μπορούν να αγοραστούν και να πουληθούν στην αγορά. Η αγορά εμπλέκεται με την κοινωνία και οι κυβερνήσεις κατέχουν ένα σημαντικό εργαλείο της επιτυχίας των κοινωνιών τους – την παροχή συνοχής, αλληλεγγύης και συγκεκριμένων υπηρεσιών που οι αγορές από μόνες δεν μπορούν» (ο.π. 373).

Το κράτος αποτελεί τον εγγυητή της συναίνεσης μια κοινότητας. Σε καμία περίπτωση δεν συγκρίνεται την αγορά, το ρόλο και τις δραστηριότητες της, μιας και περιλαμβάνει και ασκεί ένα σύνολο αρμοδιοτήτων που δεν είναι εμπορεύσιμες στην αγορά, όπως η ικανότητα του να διαμορφώνει ένα περιβάλλον συναίνεσης, να παρέχει ασφάλεια και ένα σύνολο άλλων υπηρεσιών και αγαθών που η αγορά από μόνη της δεν μπορεί να παράγει ή να διακινήσει. Σύμφωνα με τους Hirst & Thompson, τρεις είναι οι βασικές λειτουργίες του κράτους. Η πρώτη αφορά την κατασκευή ενός «διανεμητικού συνασπισμού» (distributional coalition), που σημαίνει την διαμόρφωση μιας συμφωνίας στα πλαίσια της εθνικής οικονομίας και των δρώντων σε αυτή, με σκοπό την εξασφάλιση σταθερότητας στην διανομή και επένδυση του εθνικού πλούτου. Μέσα από αυτή του τη λειτουργία διαμορφώνεται μια σταθερή κατανομή ανάμεσα στην επένδυση και την κατανάλωση, ένα ευρέως αποδεκτό επίπεδο φορολόγησης ικανό να χρηματοδοτήσει την επένδυση σε υποδομές και τέλος, μια ισορροπία ανάμεσα στην αύξηση των μισθών ώστε να ελέγχονται οι πληθωριστικές πιέσεις (ο.π. 373). Η δεύτερη βασική λειτουργία του κράτους, χαρακτηρίζεται από την ικανότητα του να διαμορφώνει ένα είδος «κοινωνικής συναίνεσης» (social consensus) ανάμεσα στους διαφορετικούς συνασπισμούς συμφερόντων. Η εξασφάλιση αυτής της κοινωνικής συναίνεσης, εκφράζει την ικανότητα του να διασφαλίζει την συναίνεση κοινωνικών ομάδων με αντίθετα συμφέροντα, στην βάση κοινών μακροχρόνιων οικονομικών στόχων και πολιτικών, καθώς και να αστυνομεύει την συναίνεση αυτή. Η τρίτη λειτουργία του κράτους χαρακτηρίζεται από τη σημασία του ως μέσο διανομής και εξισορρόπησης των δημοσιονομικών πηγών και των ρυθμιστικών δραστηριοτήτων ανάμεσα στο εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο της κυβέρνησης. Η περιφερειακή και τοπική βαθμίδα οργάνωσης και διοίκησης δεν αποτελεί μια αντιτιθέμενη στην κεντρική εξουσία δύναμη, αλλά αντίθετα ένα σημαντικό συμπληρωματικό στοιχείο αυτής, που χαρακτηρίζεται από την ικανότητα αποτελεσματικότερης διαχείρισης και κατανομής των πόρων.

Κεντρική λειτουργία του κράτους στην προσπάθεια του να επηρεάσει την οικονομία, είναι η κατασκευή και η εξασφάλιση ενός «διανεμητικού συνασπισμού» (distributional coalition). Το εθνικό κράτος εξασφαλίζοντας την συναίνεση των οικονομικών και κοινωνικών δρώντων στο εσωτερικό του και των αντίστοιχων οργανωμένων συμφερόντων, προχωρά στην κατανομή του παραγομένου εθνικού πλούτου με τέτοιο τρόπο ώστε να προωθεί την ανταγωνιστικότητα των εθνικών επιχειρηματικών δραστηριοτήτων. Κύριοι μηχανισμοί αυτής της διανομής είναι η διαμόρφωση μιας συγκεκριμένης ισορροπίας ανάμεσα στην κατανάλωση και την επένδυση, η αναζήτηση μιας ευρείας συμφωνίας σε κοινωνικοοικονομικό επίπεδο για τα όρια της φορολογίας, που με την σειρά της καθορίζει τις επενδύσεις σε υποδομές, την εκπαίδευση και την παροχή συλλογικών αγαθών προς τους πολίτες και την παραγωγή. Τέλος, η κρατική πολιτική παρέχει το αναγκαίο επίπεδο της συναίνεσης που είναι απαραίτητο ώστε να διαμορφωθεί ο αναγκαίος μηχανισμός ειρηνικής διευθέτησης και συμφωνίας για τα επίπεδα των μισθών, την παροχή του κεφαλαίου, το ύψος του πληθωρισμού, κ.α.

Η εξασφάλιση του παραπάνω «διανεμητικού συνασπισμού», προϋποθέτει την υλοποίηση μιας εκ των βασικότερων λειτουργιών του κράτους, δηλαδή την εξασφάλιση μιας ευρείας κοινωνικής συναίνεσης (social consensus). Η ύπαρξη μιας γενικότερης κουλτούρας στην κοινωνία και την οικονομία, που θα διασφαλίζει ένα ελάχιστο επίπεδο συναίνεσης στα πλαίσια του ανταγωνισμού, ανάμεσα στα αντικρουόμενα επιμέρους συμφέροντα που οργανώνονται στα

πλαίσια του εθνικού κράτους, είναι προαπαιτούμενο για οποιαδήποτε απόπειρα εφαρμογής τέτοιων πολιτικών. Επίσης η κοινωνία και οι δρώντες της θα πρέπει να είναι εξοικειωμένοι με μια τέτοια λειτουργία, ώστε από την μια να εξασφαλίζεται η συνεννόηση των εμπλεκόμενων μερών με αμοιβαίες υποχωρήσεις και από την άλλη να διασφαλίζεται η υλοποίηση της συμφωνίας από τις ίδιες τις ομάδες των συμφερόντων στο εσωτερικό τους, αποκλείοντας και τιμωρώντας τυχόν παρελκύσεις από τις ευρύτερες συμφωνίες.

Τελευταίο σημαντικό στοιχείο της λειτουργίας του εθνικού κράτους, καθορίζεται από την θέση που κατέχει στην κατανομή των πόρων σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Η σημασία της εξασφάλιση μια επιτυχημένης ισορροπίας ανάμεσα στα τρία επίπεδα είναι πολύ σημαντική παρόλη την διεθνοποίηση και την τάση της δημιουργίας υπερεθνικών οικονομικών μπλοκ. Οι Hirst & Thompson επισημαίνουν την ιδιαίτερη σημασία που αποκτά η περιφερειακή διακυβέρνηση για την υλοποίηση της βιομηχανικής και εμπορικής πολιτικής που χαράσσεται σε κεντρικό επίπεδο, προγραμμάτων εκπαίδευσης, την παροχή συλλογικών αγαθών, κ.τ.λ. Η εξυπηρέτηση αυτών των αναγκών σε αυτό το επίπεδο αποτελεί ξεκάθαρα για αυτούς υπόθεση του κεντρικού κράτους. Όπως οι ίδιοι γράφουν,

«είναι το εθνικό κράτος το οποίο καθορίζει την θεσμική θέση, τις δυνάμεις και τις οικονομικές πηγές των χαμηλότερων κρίκων της κυβέρνησης. Αυτά τα εθνικά κράτη που επιτρέπουν ένα σημαντικό μέγεθος αυτονομίας στις περιφερειακές κυβερνήσεις τείνουν να έχουν την καλύτερη και την πιο αποδοτική ρύθμιση από την πλευρά της προσφοράς σε περιφερειακό επίπεδο » (ο.π. 374).

Οι έντονες διαφοροποιήσεις που διακρίνονται από κράτος σε κράτος σε σχέση με τις παραπάνω λειτουργίες, ορίζουν μια νέα κατανομή των εθνικών κρατών που ανταγωνίζονται σε διεθνές επίπεδο, με βάση της ικανότητα τους να διαχειρίζονται αποδοτικά την σχέση ανάμεσα στο εθνικό, το περιφερειακό και το τοπικό επίπεδο. Για παράδειγμα, χώρες όπως το ΗΒ και οι ΗΠΑ που χαρακτηρίζονται από μια επιχειρηματική και πολιτική κουλτούρα που δεν βασίζεται ως επί το πλείστον στην εξασφάλιση συναίνεσης και συνεργατικών δεσμών, πιθανότατα να συναντήσουν προβλήματα και συγκρούσεις στο εσωτερικό τους. Αυτό γιατί η ανυπαρξία παράδοσης σε δομές συνεργασίας και συναίνεσης, κάνουν πολύ δύσκολη την γρήγορη και συναινετική προσαρμογή στις προκλήσεις του ανταγωνισμού που διαρκώς αλλάζει. Αυτό σημαίνει ότι μια πιθανή στροφή του διεθνούς ανταγωνισμού που θα επιβάλλει ριζικές αλλαγές στην λειτουργία και την πολιτική στο εσωτερικό αυτών των χωρών, θα δημιουργήσει εντάσεις ανάμεσα στις διαφορετικές ομάδες συμφερόντων, που μπορεί να θέσουν εμπόδια στην προσπάθεια για προσαρμογή. Το αντίθετο χαρακτηρίζει χώρες όπως αυτές της Γερμανίας και της Ιαπωνίας, εντός των οποίων οι συνεργατικοί θεσμοί και οι δομές εξασφάλιση συναίνεσης είναι πολύ πιο μεγάλες και οργανωμένες.

Οι Hirst & Thompson περιγράφοντας της πολιτικές που εφαρμόστηκαν κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1970 και του 1980, επισημαίνουν την αδυναμία να επιλύσουν τις αντιθέσεις που εμφανίζονται σε μια περίοδο έντονης διεθνοποίησης και κινητικότητας. Τόσο οι πολιτικές κεϋνσιανού τύπου όσο και οι μονεταριστικές πολιτικές παρεμβάσεις, έρχονται σε αντίθεση με τις συνθήκες της διεθνοποίησης που δημιουργούν ένα περιβάλλον σημαντικών ασταθειών. Για αυτό το λόγο και αποτυγχάνουν να δώσουν λύση στην κρίση. Οι παραδοσιακές κεϋνσιανές πολιτικές, που σε περιόδους κρίσεων η κρατική πολιτική επιχειρεί

παρεμβάσεις στο επίπεδο των εισοδηματικών και νομισματικών πολιτικών στοχεύοντας στην αύξηση της εγχώριας ζήτησης, οδηγούνται σε αποτυχία. Αυτό συμβαίνει γιατί οι πολιτικές αυτές ήρθαν αντιμέτωπες με αυξανόμενες εισαγωγές, γεγονός που αναιρούσε την όλη προσπάθεια της ανάκαμψης κατά την συγκεκριμένη περίοδο. Από την άλλη πλευρά, η υλοποίηση αυτών των πολιτικών οδηγούσε αναπόφευκτα στην αύξηση του πληθωρισμού και των δημόσιων κρατικών ελλειμμάτων, με σημαντικά αρνητικά αποτελέσματα στην ισορροπία των εθνικών λογαριασμών, στο ισοζύγιο πληρωμών και την συναλλαγματική ισοτιμία. Αυτές οι μορφές παρεμβάσεων που παλαιότερα λειτουργούσαν αποδοτικά όσο αφορά την ανάκαμψη, κατά την διάρκεια της συγκεκριμένης περιόδου δεν μπόρεσαν να λειτουργήσουν και να αποδώσουν τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Μια διαφορετική μορφή παρέμβασης του κράτους στην οικονομία προήλθε από τις λεγόμενες εθνικές μονεταριστικές πολιτικές, οι οποίες είχαν την ίδια μοίρα με τις προηγούμενες. Η προσπάθεια χωρών όπως η Γερμανία και η Ιαπωνία να διαχειριστούν την οικονομική πραγματικότητα της απελευθέρωσης των αγορών μέσα από την διαχείριση της προσφοράς του χρήματος, ήρθε σε άμεση σύγκρουση με τις απελευθερωμένες αγορές, ενώ το αποτέλεσμα της εφαρμογής τους ήταν ο αποπληθωρισμός και όχι η οικονομική επέκταση. Και οι μονεταριστικές πολιτικές ως εναλλακτικές μορφές παρέμβασης, απέτυχαν να επαναφέρουν τις αναπτυξιακές τάσεις του παρελθόντος.

Οι παραπάνω αποτυχημένες προσπάθειες ανάκαμψης, οδήγησαν πολλούς στο συμπέρασμα, ότι η ικανότητα του κράτους να ασκήσει αποτελεσματική μακροοικονομική διαχείριση, έχει αποδυναμωθεί από την τάση της απελευθέρωσης των αγορών, τη διεθνοποίηση του κεφαλαίου και την ανάπτυξη διεθνών οικονομικών μπλοκ. Αυτό το συμπέρασμα για τους Hirst & Thompson είναι επιφανειακό. Παρόλο που είναι πιθανό κάποιοι μηχανισμοί της κρατικής πολιτικής να αποδυναμώνονται από τις εξελίξεις που επιφέρει η τάση της διεθνοποίησης, η σημασία του εθνικού κράτους και της πολιτικής του στην διαμόρφωση των συνθηκών της οικονομικής ανάπτυξης και καθοδήγησης, είναι καθοριστική. Όπως επισημαίνουν και οι ίδιοι,

«Οι μηχανισμοί της εθνικής οικονομικής ρύθμισης έχουν αλλάξει, αλλά οι κυβερνητικές πολιτικές που διατηρούν την εθνική οικονομική απόδοση διατηρούν αρκετή από την σημασία τους, ακόμα και αν η φύση, το επίπεδο και η λειτουργία τους έχει αλλάξει» (Hirst & Thompson, 1992: 371).

Η ανάλυση των Hirst & Thompson κάνει μια βασική διαφοροποίηση ανάμεσα στους όρους «παγκόσμια διεθνής οικονομία» (worldwide international economy) και «πλανητική διεθνής οικονομία» (global international economy). Η «παγκόσμια διεθνής οικονομία» προσδιορίζεται από το γεγονός ότι κεντρικός δρών είναι το έθνος κράτος και χαρακτηρίζεται από την αυξανόμενη αλληλοσύνδεση τους. Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η περίοδος μέχρι το 1914, της κυριαρχίας του χρυσού ως ανταλλακτικής αξίας (Golden Standard) και του ΗΒ ως εγγυητή του διεθνούς οικονομικού συστήματος (Pax Britannica), καθώς και της περιόδου της κυριαρχίας των ΗΠΑ μετά το 1914 και επισημαίνουν,

«...το κίνδυνο της υπόθεσης ότι οι σύγχρονες αλλαγές στην διεθνή οικονομία είναι μοναδικές όπως επίσης μοιραίες και μη αναστρέψιμες. Η διάρκεια της επικράτησης ενός συστήματος διεθνών οικονομικών σχέσεων σε αυτό τον αιώνα δεν ήταν περισσότερο από 30-40 χρόνια» (ο.π. 360).

Η «παγκόσμια διεθνής οικονομία», προσδιορίζεται από την αύξηση των εμπορικών συναλλαγών και τις επενδυτικές κινήσεις που δρουν καθοριστικά στην διαμόρφωση του συστήματος. Η σχέση του εθνικού με το διεθνές είναι ξεκάθαρα διαχωρισμένη όσο αφορά στην άσκηση της πολιτικής και στην διαχείριση της οικονομίας. Οι αναταράξεις στην διεθνή αγορά έχουν έμμεσες συνέπειες στην εγχώρια, ακολουθώντας την τακτική της «μπάλας του μπιλιάρδου», δίχως να είναι αναπόφευκτη η εισβολή τους. Κύριο χαρακτηριστικό του προτύπου αυτού, είναι η ανάπτυξη των πολυεθνικών επιχειρήσεων (multi - national corporations), οι οποίες είναι εθνικά προσδιοριζόμενες επιχειρήσεις και δραστηριοποιούνται στην διεθνή αγορά. Ουσιαστικά αποτελούν μια μετεξέλιξη των μεγάλων εθνικών επιχειρήσεων και υπόκεινται στον εθνικό έλεγχο της μητρικής χώρας.

Οι τεχνολογικές εξελίξεις στους τομείς της επικοινωνίας και των μεταφορών τον εικοστό αιώνα, ενέτεινε μια πραγματικότητα που υπάρχει εδώ και έναν αιώνα, δηλαδή την ένταση και την πολυπλοκότητα της επικοινωνίας. Πολλοί είναι αυτοί που προβάλλουν τις συνέπειες των τεχνολογικών εξελίξεων τα τελευταία χρόνια, ως καιρίας σημασίας για την διαμόρφωση της πραγματικότητας του διεθνούς συστήματος. Για τους Hirst & Thompson, αυτές οι αναδιαρθρώσεις παρόλο που εισήγαγαν ένα σύνολο ποιοτικών αλλαγών, δεν άλλαξαν ουσιαστικά μια τάση που υπάρχει περισσότερο από έναν αιώνα. Όπως οι ίδιοι γράφουν,

«Η διαφορά ανάμεσα σε ένα σύστημα συναλλαγών στο οποίο τα αγαθά και οι πληροφορίες μεταφέρονται με ιστιοπλοϊκά καράβια και σε ένα όπου μεταφέρονται με ατμόπλοια και με τον ηλεκτρισμό είναι ποιοτική. Αν οι θεωρητικοί της παγκοσμιοποίησης εννοούν ότι έχουμε μια οικονομία στην οποία κάθε μέρος του κόσμου είναι συνδεδεμένο ως κομμάτι της αγοράς, που μοιράζονται σχεδόν σε πραγματικό χρόνο πληροφορίες, τότε αυτό ξεκίνησε όχι στα 1970, αλλά στα 1870» (Hirst & Thompson, 1996: 9-10).

Η «πλανητική διεθνής οικονομία» διαφέρει από την προηγούμενη, μιας και τα έθνη εντάσσονται και αναδιαρθρώνονται μέσα στην παγκόσμια οικονομία και μέσα από διεθνείς διαδικασίες και συναλλαγές. Αντίθετα η «παγκόσμια διεθνής οικονομία» προσδιορίζεται από τις πολιτικές και οικονομικές αποφάσεις που λαμβάνονται σε επίπεδο εθνικού κράτους και εθνικής αγοράς. Το διεθνές περιβάλλον επηρεάζει και καθορίζει τις εξελίξεις στο εσωτερικό των κρατών, γεννώντας ζητήματα ρύθμισης της εσωτερικής πολιτικής και εναρμόνισης της με τις διεθνείς τάσεις και επιταγές. Η πλανητική οικονομία γεννά ένα σύνολο νέων προβλημάτων, όπως τα ζητήματα διακυβέρνησης και ρύθμισης της, του ελέγχου των πολυεθνικών επιχειρήσεων, στην οποία από κύριοι δρώντες της παγκόσμιας οικονομίας μετατρέπονται σε πραγματικά πλανητικές επιχειρήσεις, την μείωση της διαπραγματευτικής δύναμης της εργασίας και την πολυπολικότητα του συστήματος.

Τα δύο αυτά συστήματα δεν αποτελούν τόσο δύο ξεχωριστά πρότυπα της λειτουργίας και της εξέλιξης της διεθνούς οικονομίας, όσο συμπληρωματικά. Αυτό σημαίνει ότι είναι πιθανό μια «πλανητική οικονομία» να συμπεριλαμβάνει την ανάπτυξη της «παγκόσμιας οικονομίας», ή ένα μεγάλο αριθμό χαρακτηριστικών της. Το ερώτημα που τίθεται μέσα από τον διαχωρισμό των δύο μοντέλων διεθνοποίησης, είναι πιο από τα δύο ταιριάζει περισσότερο στην σημερινή πραγματικότητα. Στόχος των Hirst & Thompson είναι να αποδείξουν ότι η πραγματικότητα του διεθνούς συστήματος, προσεγγίζει περισσότερο την πρώτη άποψη περί «παγκόσμιας διεθνούς οικονομίας». Παρόλα αυτά είναι πιθανή η

συνύπαρξη στοιχείων και από τα δύο παραπάνω πρότυπα. Χαρακτηριστικά όπως η σχετική ηγεμονία των ΗΠΑ στο διεθνές σύστημα και οι κανόνες λειτουργίας που παρατηρούνται σε αυτό ως αποτέλεσμα της παρέμβασης των εθνικών κρατών, συγκλίνουν στο συμπέρασμα ότι σήμερα κυριαρχεί το πρότυπο της διεθνούς οικονομίας, δίχως να εμφανίζονται δείγματα προς την κατεύθυνση δημιουργίας μιας πραγματικά παγκόσμιας οικονομίας.

Ο παραπάνω διαχωρισμός αποσαφηνίζει μια από τις σημαντικότερες παρανοήσεις του ρόλου της παγκοσμιοποίησης στην σημερινή πραγματικότητα του διεθνούς οικονομικού συστήματος, αφού παύει να την εμφανίζει ως μια αυθύπαρκτη διαδικασία που επηρεάζει τις πολιτικές και της δίνει την πραγματική της διάσταση, ως άθροισμα κρατικών πολιτικών και εθνικών επιλογών. Επίσης προσφέρει την δυνατότητα σύγκρισης της σύγχρονης περιόδου με παλαιότερες, καταρρίπτοντας τον μύθο που αρκεί οι καλλιέργουν τα τελευταία χρόνια για την μοναδικότητα του φαινομένου. Έτσι, οι απόψεις του Ohmae και της Strange για το τέλος του έθνους κράτους, ή του Cerny για την μοναδικότητα του φαινομένου της χρηματοοικονομικής διεθνοποίησης με τις διαρθρωτικές συνέπειες για την εθνική κρατική εξουσία και την πολιτική, κ.α. είναι αποτέλεσμα λαθεμένης αντίληψης της έννοιας της παγκοσμιοποίησης και του τρόπου με τον οποίο αυτή γεννιέται. Η ευκαιριακότητα και η συχνότητα παλαιότερων τάσεων διαμόρφωσης μιας παγκόσμιας οικονομίας, όπου η διάρκεια τους δεν ξεπερνά τα 30 με 40 χρόνια ζωής ενός συστήματος διεθνών οικονομικών σχέσεων, εντείνει την πεποίθηση της προσωρινότητας του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης στην σύγχρονη περίοδο και γεννά επιπλέον επιφυλάξεις για το μέλλον του.

Οι Hirst & Thompson στην προσπάθειά τους να απαντήσουν στο ερώτημα αν και κατά πόσο υπάρχει η δυνατότητα διαμόρφωσης ενός ποιο ρυθμισμένου παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, παρατηρούν ότι αν και υπάρχουν σημαντικές προσπάθειες ρύθμισης και συντονισμού των πολιτικών των κρατών, αυτές έχουν περιορισμένα και μικρής εμβέλειας αποτελέσματα. Η συνεργασία εξαντλείται στα πλαίσια της εφαρμογής των νομισματικών πολιτικών τα τελευταία χρόνια και στην παρατήρηση της εξέλιξης των πραγματικών μεγεθών, όπως για παράδειγμα των δεικτών ανάπτυξης. Αυτή η πραγματικότητα απέχει κατά πολύ από μια πραγματική ενεργητική συνεργασία. Έτσι οι εγχώριες οικονομικές πολιτικές των χωρών του G5/G7 την τελευταία δεκαετία, ακολουθούν ξεχωριστή πορεία χαρακτηριζόμενες από την ύπαρξη αντιτιθέμενων συμφερόντων, παρά τις διακηρύξεις για την διαμόρφωση μιας παγκόσμιας οικονομίας. Για παράδειγμα οι αντιθέσεις των αμερικανικών και ιαπωνικών συμφερόντων, ή τα διαφορετικά στοιχεία της αναπτυξιακής πολιτικής της Γερμανίας και των υπολοίπων χωρών της ΕΕ, καταδεικνύουν ότι τα διαφορετικά εθνικά συμφέροντα περιορίζουν τις δυνατότητες διεθνικής συνεργασίας (ο.π. 375).

Οι σύγχρονες τάσεις διαμόρφωσης του διεθνούς οικονομικού συστήματος, χαρακτηρίζονται από την σταδιακή κυριαρχία των τριών βασικών οικονομικών πόλων, δηλαδή της ΕΕ, των ΗΠΑ και της Ιαπωνίας. Σε αυτούς τους οικονομικούς πόλους από την μια πλευρά και με αργούς ρυθμούς εμφανίζεται η τάση της σύγκλισης των συμφερόντων, ενώ από την άλλη οι έντονες οικονομικές διαφορές γεννούν ή συντηρούν τις αντιθέσεις. Για τους Hirst & Thompson η διαμόρφωση ενός «διαφοροποιημένου πλουραλισμού» (modified pluralism) ποιο οργανωμένου δεν αποκλείεται στο άμεσο μέλλον. Η τάση αυτή θα διαμορφωθεί μέσα από διαπραγματεύσεις τόσο ανάμεσα στους τρεις πόλους, όσο και ανάμεσα σε αυτούς και άλλους συνασπισμούς συμφερόντων. Η διακυβέρνηση του παγκόσμιου συστήματος αποτελεί κύριο στοιχείο της λειτουργίας του εθνικού κράτους και της

πολιτικής του. Μέσα από ένα αποτελεσματικό μείγμα οικονομικής πολιτικής είναι δυνατό η κρατική πολιτική να εξασφαλίσει μια ανοικτή οικονομία και ταυτόχρονα μια ισορροπία μεγεθών. Η επιτυχία των πολιτικών αυτών βασίζεται όλο και περισσότερο στην διαμόρφωση ενός αποτελεσματικού μείγματος, που απομακρύνεται από τις πολιτικές κεϋνσιανού τύπου της περιόδου 1945 – 1973 και καθορίζεται από την ικανότητα του κράτους να κινητοποιεί τους κοινωνικοοικονομικούς δρώντες. Κυρίαρχο στοιχείο της κινητοποίησης αυτής, αποτελεί η κατανομή του πλούτου ως μέσο εξασφάλισης της κοινωνικής συνοχής και συναίνεσης, γεγονός που χαρακτηρίζει για παράδειγμα την Γερμανία και την Ιαπωνία, ενώ αντιμετωπίζει μεγάλα προβλήματα στο ΗΒ και τις ΗΠΑ. Τέλος όσο αφορά την παγκοσμιοποίηση, οι Hirst & Thompson επισημαίνουν ότι

«Αν η έννοια της παγκοσμιοποίησης έχει κάποιο νόημα, αυτό είναι ως ένας αρνητικός ιδεότυπος που μας επιτρέπει να εισάγουμε της αλλαγή της ισορροπίας ανάμεσα στις διεθνείς οικονομικές πιέσεις και την διεθνή κρατική ρύθμιση και το εθνικό και περιφερειακό επίπεδο οικονομικής διαχείρισης. Δεν έχουμε μια πλήρως παγκόσμια οικονομία, αυτό που έχουμε είναι μια διεθνοποιημένη οικονομία και εθνικές πολιτικές απαντήσεις σε αυτή» (ο.π. 394).

Το σύγχρονο διεθνές σύστημα προσδιορίζεται από ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά. Ένα πρώτο, αποτελεί ο περιορισμός της ανάπτυξης των διακρατικών σχέσεων στα πλαίσια των χωρών του ΟΟΣΑ. Δεύτερον, παρά την αυξανόμενη διεθνοποίηση η σημερινή πραγματικότητα δεν διαφοροποιείται έντονα από προηγούμενες περιόδους, όπου παρατηρούνται ανάλογες τάσεις. Σε άμεση σύνδεση με το προηγούμενο, το τρίτο στοιχείο που προσδιορίζει την σύγχρονη πραγματικότητα είναι η ευκαιριακότητα και η αναστρεψιμότητα. Αυτό παρατηρείται γιατί αυξάνεται διαρκώς ο έλεγχος των κινήσεων των συναλλαγματικών ισοτιμιών (με στόχο την αποφυγή κερδοσκοπικών κινήσεων), η κυρίαρχη τάση για φιλελευθεροποίηση σταδιακά αντικαθίσταται από την διαπίστωση της ανάγκης εφαρμογής ελέγχων και περιορισμών και τέλος, επανέρχεται η ισορροπία μειώνοντας σημαντικά τις διαρθρωτικές ανισομέρειες των εθνικών λογαριασμών πληρωμών (ο.π. 367). Τέταρτο στοιχείο, αποτελεί η αμφίβολη ανάπτυξη της δύναμης των πολυεθνικών επιχειρήσεων, μιας και πολλοί είναι εκείνοι που αμφισβητούν την άποψη περί παγκόσμιων επιχειρήσεων, υποστηρίζοντας ότι η εθνική βάση παραμένει καιρίο στοιχείο της ανάπτυξης τους, η δράση τους περιορίζεται σε ένα σχετικά μικρό αριθμό κρατών, ενώ η επένδυση τους δεν είναι τόσο σημαντική όσο συχνά εμφανίζεται. Τέλος ένα πέμπτο στοιχείο αποτελεί η κυριαρχία, μετά το 1970, της τάσης δημιουργίας υπερεθνικών εμπορικών και οικονομικών συνασπισμών, ή αλλιώς της τάσης για περιφεριοποίηση (regionalization). Η διαμόρφωση των τριών βασικών οικονομικών μπλοκ, των ΗΠΑ με την ανάπτυξη της NAFTA, της ΕΕ, και της Ιαπωνίας με τους συμμάχους της στην Νοτιοανατολική Ασία, είναι το κυρίαρχο στοιχείο στο οποίο τείνει η παγκόσμια οικονομία στο από μέλλον. Το ερώτημα που τελικά τίθεται, είναι ποια τάση θα κυριαρχήσει: η περιφεριοποίηση ή ο φιλελεύθερος πλουραλισμός. Η πεποίθηση των Hirst & Thompson είναι ότι η πραγματικότητα τείνει προς την περιφεριοποίηση, γεγονός που για αυτούς αποτελεί μια έμμεση έκφραση της ροπής προς τον προστατευτισμό.

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά της περιορισμένης τάσης διεθνοποίησης, έχουν άμεσες και έμμεσες συνέπειες στις λειτουργίες και την πολιτική του εθνικού κράτους. Η αποτυχία τόσο των κεϋνσιανών πολιτικών (όπως αυτή που

εφαρμόστηκε στην Γαλλία τις αρχές του 1980 από την Κυβέρνηση Μιτεράν), όπως επίσης και των μονεταριστικών πολιτικών, δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχει κάποιο μοντέλο μακροοικονομικής πολιτικής που να μπορεί να παράγει θετικά αναπτυξιακά αποτελέσματα. Όπως γράφουν οι Hirst & Thompson (1992: 371), «η τεχνική μακροοικονομικής διοίκησης είναι λιγότερο σημαντική, όμως ο ρόλος των κυβερνήσεων ως διευκολυντές και οργανωτές της ιδιωτικής οικονομικής δράσης παραμένει ισχυρός». Η αποτυχία των κεϋνσιανών παρεμβάσεων κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1980, που φαίνεται μέσα από τα αποτελέσματα της πολιτικής της Γαλλικής σοσιαλιστικής κυβέρνησης όσο και την επεκτατική πολιτική της κυβέρνησης Reagan, αλλά και η επίσης αποτυχημένη εφαρμογή εθνικών μονεταριστικών πολιτικών όπως για παράδειγμα στο ΗΒ, οδήγησαν πολλούς στο συμπέρασμα ότι οι παρεμβάσεις του κράτους στην οικονομία σε ένα αναπτυσσόμενο διεθνές περιβάλλον, είναι όλο και περισσότερο ανίκανες στο να δημιουργήσουν ένα σταθερό αναπτυξιακό περιβάλλον. Παρόλα αυτά για τους Hirst & Thompson το συμπέρασμα αυτό είναι επιφανειακό. Η παραδοσιακή λειτουργία του κράτους ως «ανεξάρτητος οικονομικός ρυθμιστής» μπορεί σήμερα πλέον να μην είναι εφικτή, όμως η κρατική πολιτική παραμένει σημαντική στο να οργανώνει και να διευθύνει (orchestration) την οικονομία και τους ιδιωτικούς φορείς της, ενώ είναι ο μοναδικός μοχλός αντιμετώπισης των συνεπειών της διεθνοποίησης και των χρηματοοικονομικών ασταθειών, ακόμα και αν δεν μπορεί να ελέγξει ή να αντιμετωπίσει την αστάθεια (Hirst & Thompson, 1996: 144). Καμία υπερεθνική δομή, όπως για παράδειγμα αυτή της ΕΕ, δεν είναι σε θέση να αναλάβει τον ρόλο και τις αρμοδιότητες της εθνικής κρατικής πολιτικής, μιας πολιτικής που ακόμα και σήμερα εμφανίζεται ικανή να αντιμετωπίσει τα νέα εμπόδια που η τάση διεθνοποίησης θέτει, μέσα από την αυξανόμενη αστάθεια των χρηματοοικονομικών αγορών. Στα πλαίσια της ΕΕ, η αυξανόμενη αδυναμία των κρατών μελών να καθορίσουν και να επηρεάσουν την εθνική νομισματική πολιτική τους, αύξησε την σημασία και την ικανότητα της δημοσιονομικής πολιτικής για αποτελεσματική παρέμβαση.

Όσο αφορά το ρόλο του κράτους στην σύγχρονη πραγματικότητα, αν και οι Hirst & Thompson αναγνωρίζουν την έλλειψη ενός καθολικού προτύπου οργάνωσης της κρατικής οικονομικής παρέμβασης ανάλογο του κεϋνσιανού, υποστηρίζουν ορθά ότι η ικανότητα της κρατικής παρέμβασης παραμένει ισχυρή και αποτελεσματική, μέσα από την οργάνωση και διευκόλυνση της ανάπτυξης της αγοράς και των δράσεων της. Επισημαίνουν την διαρθρωτική αλλαγή στην κρατική λειτουργία, που ξεπερνά τον άμεσο αποτελεσματικό παρεμβατισμό παλαιότερων περιόδων και μετατρέπεται σε οργανωτή της εθνικής οικονομίας. Αν και στην ανάλυση τους παρουσιάζεται τόσο η αποτυχία των κεϋνσιανών όσο και των μονεταριστικών πολιτικών των δεκαετιών μετά το 1970, δεν παρουσιάζονται διεξοδικά τα αίτια της αλλαγής της μορφής και του περιεχομένου των παρεμβάσεων της κρατικής πολιτικής. Επίσης, δεν αποσαφηνίζεται ποιος είναι ο ρόλος της διεθνούς οικονομίας στις αλλαγές της κρατικής πολιτικής σήμερα. Η τάση διεθνοποίησης που περιγράφουν δεν ξεκαθαρίζεται αν και έως ποιο βαθμό έχει συνέπειες για την κρατική πολιτική τα τελευταία χρόνια.

Οι διαρθρωτικές αλλαγές και το πέρασμα σε ένα κράτος με ποιο ρυθμιστικό παρά παρεμβατικό χαρακτήρα, επιφανειακά μοιάζει με το επιχειρήμα του Cerny (1999), δηλαδή της μετάβασης από το «στρατηγικό» ή «αναπτυξιακό», στο «ανταγωνιστικό» κράτος, όπου η λειτουργία του καθορίζεται από τις πιέσεις που ασκεί ο διεθνής ανταγωνισμός και η ανάγκη προώθησης της ανταγωνιστικότητας των εθνικών επιχειρήσεων. Όμως οι Hirst & Thompson δεν

αναγνωρίζουν στις σύγχρονες αλλαγές στο διεθνές περιβάλλον δυνάμεις που να αποκλείουν την κρατική παρέμβαση και την αντιμετώπιση των πιέσεων που ασκεί το διεθνές κεφάλαιο στην εγχώρια οικονομία. Αντίθετα θεωρούν ότι, παρόλη την αυξανόμενη πίεση των διεθνών χρηματαγορών, η κρατική πολιτική κατέχει ακόμα μοναδικά εργαλεία που μπορούν να αντιμετωπίσουν τις εντεινόμενες αστάθειες, όπως για παράδειγμα χρησιμοποιώντας τη δημοσιονομική πολιτική, ως απάντηση στον περιορισμό της παρεμβατικής πολιτικής των χωρών της ΕΕ μέσω της νομισματικής πολιτικής.

Η αναδιάρθρωση των λειτουργιών του κράτους δεν σημαίνει σε καμία περίπτωση ότι μεταβιβάζονται λειτουργίες του σε υπερεθνικούς και άλλους έξω-εθνικούς οργανισμούς, όπως για παράδειγμα ο Jessop υποθέτει με την εισαγωγή της έννοιας της «διεθνοποίησης των πολιτικών συστημάτων» (Jessop, 1999:16). Για τους Hirst & Thompson, καμία υπερεθνική δομή δεν μπορεί να αναλάβει λειτουργίες του κράτους, την στιγμή που το ίδιο είναι ικανό να αντιμετωπίσει τις διεθνείς πιέσεις, όπως επίσης είναι και μοναδικό στην άσκηση τους (αφού εξυπηρετεί λειτουργίες όπως αυτές της εξασφάλισης της «κοινωνικής συναίνεσης», για την διαμόρφωση μιας συμφωνίας στα πλαίσια της εθνικής οικονομίας και των δρώντων σε αυτή, με σκοπό την εξασφάλιση σταθερότητας στην διανομή και επένδυση του εθνικού πλούτου, όπως επίσης και για την εισαγωγή μακροχρόνιων οικονομικών στόχων). Η κρατική πολιτική καλύπτει καίριες πτυχές και προϋποθέσεις της αναπαραγωγής του εθνικού κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού που είναι αδύνατο να εκχωρηθούν. Ανάμεσα στις δύο κυρίαρχες πολιτικές του μονεταρισμού και του κεϋνσιανισμού, για τους Hirst & Thompson, η δεύτερη αποδεικνύεται ελάχιστα πιο πετυχημένη στα πλαίσια της σύγχρονης μορφής που λαμβάνει ο ανταγωνισμός. Παράλληλα, παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές που αφορούν τις επιχειρήσεις και την παραγωγή τους. Ο βαθμός ευελιξίας τους αυξάνεται και η οργάνωση των διαδικασιών της παραγωγής αλλάζει άρδην. Η εξειδίκευση και η διαφοροποίηση των προϊόντων φέρνει στο προσκήνιο την μεγάλη σημασία της γνώσης. Η σημασία του κράτους ως αυτόνομου ρυθμιστή, κάθετα (από πάνω προς τα κάτω) εφαρμοζόμενων μακροοικονομικών πολιτικών, φαίνεται να μην είναι μεγάλη σήμερα. Παρόλα αυτά, το εθνικό κράτος σήμερα συνεχίζει να κατέχει κεντρικές ικανότητες στο να εμπλουτίζει, να ελέγχει και να οργανώνει την ιδιωτική οικονομική δραστηριότητα. Όπως οι ίδιοι οι Hirst & Thompson (1996: 144) γράφουν,

«Οι εθνικές κυβερνήσεις μπορούν ακόμα να αντιπαλεуτούν τις συνέπειες της διεθνοποίησης και την συνεχιζόμενη αστάθεια των χρηματοοικονομικών αγορών, ακόμα και αν δεν μπορούν μονομερώς να ελέγξουν τις συνέπειες τους ή να αποφύγουν αυτή την αστάθεια».

Ιδιαίτερη σημασία δίνεται στην έννοια της διακυβέρνησης (governance) πέρα από αυτή της κυβέρνησης (government). Η τάση της διεθνοποίησης και η απελευθέρωση που έλαβε χώρα σε πολιτικό, οικονομικό και πολιτιστικό επίπεδο, ανάδειξε ένα μεγάλο αριθμό δυνάμεων που δρουν σε όλα τα επίπεδα της ανθρώπινης δραστηριότητας. Ειδικά στον οικονομικό τομέα η απελευθέρωση των αγορών και της κίνησης του κεφαλαίου, απελευθέρωσε δυνάμεις που κινούνται εντός και εκτός της εθνικής επικράτειας, αλλά που παρόλα αυτά αποκρυσταλλώνονται μέσα σε συγκεκριμένες εθνικές αγορές, μιας και ο πλούτος δεν παράγεται στις διεθνείς αγορές αλλά σε συγκεκριμένες εθνικές οικονομίες.

Το εθνικό κράτος, για τους Hirst & Thompson, δεν είναι σε θέση πλέον να ασκήσει τον ασφυκτικό έλεγχο, που ασκούσε κατά την κεϋνσιανή περίοδο. Η

έννοια της κυβέρνησης που εμπεριέχει στοιχεία της επιβολής του κράτους στην οικονομία (γεγονός που ίσχυσε κατά την παραπάνω περίοδο) σήμερα δεν είναι δυνατό να υλοποιηθεί. Παρόλα αυτά, το κράτος είναι απαραίτητο, πέρα από το να εξασφαλίζει την ίδια την ύπαρξη του συστήματος, για να διασφαλίζει την ορθή του λειτουργία. Σε αυτό το δεύτερο ρόλο του εντάσσεται η έννοια της διακυβέρνησης. Το σύνολο των δυνάμεων που δρουν στα πλαίσια της νέας μορφής του συστήματος, για να μπορέσουν να λειτουργήσουν έχουν απόλυτη ανάγκη το ρόλο του κράτους, όχι να επιβάλλει λύσεις, αλλά να ενορχησιτώσει και να εξασφαλίσει τις ισορροπίες ανάμεσα σε αυτό το καώδες σύνολο δυνάμεων. Κατ' αυτή την έννοια η πολιτική γίνεται πιο πολυκεντρική. Η μετακίνηση από την άσκηση κυβερνητικής πολιτικής στην διακυβέρνηση, επιφέρει το ίδιο σημαντικές αλλαγές στην έννοια και το περιεχόμενο της εξουσίας (authority) του κράτους. Σύμφωνα με τους Hirst & Thompson, «η εξουσία μπορεί να τώρα να είναι πλουραλιστική μέσα και ανάμεσα στα κράτη παρά εθνικά συγκεντρωμένη...» (Hirst & Thompson, 1992: 185). Ο πλουραλισμός της εξουσίας θα πρέπει να συμβαδίζει με ένα σύνολο σχεδιασμένων και θεσμοποιημένων δομών, που μόνο το κράτος έχει την ικανότητα να σχεδιάσει και να υλοποιήσει. Το επιχείρημα αυτό έρχεται σε σύγκρουση με τις απόψεις των ένθερμων υποστηρικτών της παγκοσμιοποίησης, που βλέπουν το ρόλο του κράτος να υποβαθμίζεται υπό το βάρος του παραπάνω πλουραλισμού σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο. Αντίθετα όμως σε αυτές τις προσεγγίσεις οι Hirst & Thompson υποστηρίζουν, ότι η σημασία του ρυθμιστικού ρόλου του κράτους είναι κεντρική στην ενορχήστρωση ενός συστήματος που χαρακτηρίζεται από μια αυξημένη τάση διεθνοποίησης. Άρα το κράτος κατέχει καίριο ρόλο στην διακυβέρνηση της οικονομίας, τόσο σε διεθνικό όσο και σε εθνικό επίπεδο.

Για τους Hirst & Thompson ιδιαίτερη σημασία έχει ο χαρακτήρας του διεθνούς συστήματος, δηλαδή αν βρισκόμαστε μπροστά σε ένα παγκοσμιοποιημένο ή ένα διεθνοποιημένο κόσμο. Η πεποίθηση ότι βρισκόμαστε ενώπιον ενός παγκοσμιοποιημένου κόσμου, οδηγεί αυτόματα στην κάθετη μείωση της σημασίας των εθνικών κρατών, ως ενορχησιτωτές. Αντίθετα, η άποψη που υποστηρίζει ότι η εποχή μας χαρακτηρίζεται από μια αυξημένη τάση διεθνοποίησης, με τον πλούτο να είναι ακόμα εθνικός, οδηγεί σε μια εντελώς διαφορετική προσέγγιση. Η υιοθέτηση αυτής της προσέγγισης από τους δύο συγγραφείς, τους απομακρύνει από το μη υπαρκτό δίλλημα παγκοσμιοποίηση ή κράτος και τους οδηγεί ενώπιον του ρόλου του κράτους και της διακυβέρνησης του.

Από την μια πλευρά το κράτος έχει ιδιαίτερη σημασία στην άσκηση της διακυβέρνησης των αντικρουόμενων δυνάμεων σε διεθνές επίπεδο. Από την άλλη, η σημασία του κράτους και των συνθηκών της εγχώριας αγοράς του παραμένει σημαντική για την επιχειρηματική δραστηριότητα αφού αυτή, ακόμα και όταν πρόκειται για πολυεθνικές επιχειρήσεις, είναι υπεύθυνη για την απόδοση τους. Το εθνικό κράτος και η πολιτική του είναι υπεύθυνο για την διαμόρφωση ενός περιβάλλοντος που θα εξασφαλίζει εκείνα τα ποιοτικά στοιχεία που θα βοηθήσουν τις επιχειρήσεις να ανταγωνιστούν στο εξωτερικό. Η ύπαρξη πολλών προσεγγίσεων γύρω από τα Εθνικά Καινοτομικά Συστήματα (National Innovation System) κρατών, εκφράζει αυτή ακριβώς την ξεχωριστή σημασία του εθνικού χώρου στην απόδοση των επιχειρήσεων. Όπως γράφουν οι Hirst & Thompson,

«Οι επιχειρήσεις επωφελούνται, από την εξάπλωση τους σε δίκτυα σχέσεων με τις τοπικές και την κεντρική κυβέρνηση, με ενώσεις εμπορίου, με την οργανωμένη εργασία, με συγκεκριμένους εθνικούς

χρηματοοικονομικούς θεσμούς που προσανατολίζονται προς τοπικές επιχειρήσεις και από εθνικά συστήματα διαμόρφωσης ικανοτήτων και εργατικών κινήτρων» (ο.π. 187).

Το συμπέρασμα των Hirst & Thompson για την σχέση κράτους και αγοράς είναι ότι τόσο η αγορά όσο και οι επιχειρήσεις έχουν ανάγκη το κράτος και την ισχύ του, προκειμένου να ανταγωνιστούν άλλες επιχειρήσεις σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Η παροχή προστασίας δεν περιορίζεται στο εθνικό επίπεδο. Η τάση διαμόρφωσης περιφερειακών κρατών, εκφράζει αυτή ακριβώς την ανάγκη των επιχειρήσεων να έχουν προστασία και να εξασφαλίζονται συνθήκες συνεργασίας στα πλαίσια ενός υπερεθνικού περιβάλλοντος. Για αυτό το λόγο και οι περιφερειακές ενώσεις κρατών έχουν μεγάλη σημασία για την απόδοση των επιχειρήσεων στην διεθνή αγορά. Οι σύγχρονες εξελίξεις διαμορφώνουν για το κράτος μια νέα πιο έμμεση μορφή ανεξαρτησίας. Τα κράτη δεν δραστηριοποιούνται πλέον ως απόλυτες εξουσιαστικές δομές (χαρακτήρα που δεν ποτέ δεν κατείχαν ολοκληρωτικά) που καθορίζουν την πορεία των πολιτών και των αγορών και ελέγχουν την περιοχή που ορίζουν τα σύνορα τους. Οι πληθυσμοί υπόκεινται ακόμα και σήμερα στην εξουσία του κράτους.

Στην προσπάθεια διακρίβωσης της πηγής και του περιεχομένου της σύγχρονης τάσης για παγκοσμιοποίηση, οι Hirst & Thompson διακρίνουν τέσσερα κυρίαρχα φαινόμενα: τον περιορισμένο βαθμό ανάπτυξης της διεθνούς συνεργασίας στα πλαίσια των χωρών μελών του ΟΟΣΑ (γεγονός που αναγνωρίζεται και από υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης, όπως τον Petrella και την Strange), την ομοιότητα της σύγχρονης εποχής με άλλες προηγούμενες, γεγονός που υποδηλώνει το τρίτο στοιχείο, δηλαδή την ευκαιριακότητα και την αναστρεψιμότητα του φαινομένου, τέταρτο, την αμφίβολη ανάπτυξη της δύναμης των πολυεθνικών που σε τίποτα δεν θυμίζει μια «πλανητική», όπως την ονομάζουν, επιχείρηση και τέλος πέμπτο, αντίθετα από άλλες κριτικές όπως αυτή του Jessop (2000), ή του Ohmae (1995(3)), που η τάση δημιουργίας περιφερειακών ενώσεων κρατών αντιμετωπίζεται ως δείγμα της τάσης για παγκοσμιοποίηση, οι Hirst & Thompson βλέπουν αυτή τη πραγματικότητα ως μια έμμεση έκφραση προστατευτισμού, αφού η δημιουργία τους βασίζεται σε παραδοσιακές διακρατικές σχέσεις (γεωγραφικές ή άλλες). Η τάση της περιφερειοποίησης δεν οδηγεί στην παγκοσμιοποίηση, αλλά στην τριαδοποίηση της παγκόσμιας οικονομίας και την ένταση της συνεργασίας ανάμεσα στους τρεις πόλους. Αυτά τα στοιχεία του σύγχρονου διεθνούς οικονομικού συστήματος δεν προσιδιάζουν στον τύπο της «πλανητικής διεθνούς οικονομίας». Αντίθετα όπως ορθά παρατηρούν, η σύγχρονη δομή του συστήματος εμφανίζει χαρακτηριστικά που ταιριάζουν στο τύπο της «παγκόσμιας διεθνούς οικονομίας», όπου «έχουμε μια διεθνοποιημένη οικονομία και εθνικές πολιτικές απαντήσεις σε αυτή» (Hirst & Thompson, 1992: 394). Όπως επισημαίνει και ο Mann (2000: 139), αυτό που δείχνει η τάση της τριαδοποίησης είναι ότι το διεθνές σύστημα κρατά ακόμα την παλιά του μορφή.

Οι Hirst & Thompson βλέπουν τρεις συγκεκριμένες αλλαγές στο κράτος και την λειτουργία του, αλλά και την διεθνή πραγματικότητα που το επηρεάζει. Η πρώτη είναι η εξασθένηση του φόβου των πολιτών που συνδέεται με τον πόλεμο. Το εθνικό κράτος κατέχοντας το μονοπώλιο της άσκησης βίας, αντλούσε ένα σημαντικό βαθμό νομιμοποίησης παρέχοντας ασφάλεια στους πολίτες. Αυτή η πραγματικότητα χαρακτήρισε όλη την περίοδο του ψυχρού πολέμου, με κυρίαρχο στοιχείο το φόβο ενός πυρηνικού πολέμου. Το τέλος της περιόδου και οι σημαντικές αλλαγές στις σχέσεις των ανεπτυγμένων Δυτικών κρατών, άλλαξε

άρδην την εικόνα και την αντίληψη των πολιτών για το φόβο ενός ολοκληρωτικού πολέμου. Οι πόλεμοι δεν τελειώνουν, όμως λαμβάνουν πολύ μικρότερη έκταση μακριά από τον ανεπτυγμένο κόσμο. Στο προσκήνιο έρχεται η τρομοκρατία, ενώ συνεχίζουν να υπάρχουν εστίες απελευθερωτικών και επαναστατικών κινημάτων στην περιφέρεια.

Όμως, «χωρίς τον πόλεμο, χωρίς εχθρούς, το κράτος γίνεται λιγότερο σημαντικό για τους πολίτες» (Hirst & Thompson, 1996: 178). Αυτό το γεγονός, σημαίνει την μείωση της νομιμοποίησης που οι πολίτες προσφέρουν στο κράτος και τις πολιτικές του, τον περιορισμό της ικανότητας του κράτους να συσπειρώσει τους πολίτες του, όπως θα ήταν δυνατό υπό την απειλή ενός υποτιθέμενου εχθρού, παραμερίζοντας άλλες εσωτερικές αντιθέσεις σε πολλαπλά επίπεδα. Η επίκληση του «εθνικού συμφέροντος» απέναντι στον «κοινό εχθρό», που δικαιολογούσε και επικάλυπτε απόλυτα άλλα σημαντικά κοινωνικά, οικονομικά, ταξικά και άλλα προβλήματα, σήμερα δεν μπορεί να εφαρμοστεί. Το τέλος της περιόδου των μεγάλων πολέμων, έχει διπλή σημασία για την ανεξαρτησία και την νομιμοποίηση του εθνικού κράτους. Από την μια πλευρά κάνει την νομιμοποίηση που αντλούσε μέσα από την θέση του ως προστάτης των εθνικών συνόρων και από την άλλη κάνει το δικαίωμα να επικαλείται την απόλυτη ανεξαρτησία του ως αποτέλεσμα της απειλής του εξωτερικού εχθρού. Οι αλλαγές στις σχέσεις των ανεπτυγμένων κρατών, δηλώνουν ένα πέρασμα από τις αναρχικές συνθήκες της προηγούμενης περιόδου, σε μια νέα περίοδο ημι – πολιτισμένη (quasi – civil). Η νέα κατάσταση που διαμορφώνεται δεν παραγκωνίζει το κράτος, αλλά μειώνει την νομιμοποίηση που κατείχε στην άσκηση νόμιμης βίας από μέρους του, περιορίζοντας κατ' αναλογία τα όρια της ικανότητας επιβολής του.

Όπως η αποδυνάμωση του επιχειρήματος ενός πυρηνικού πολέμου μείωσε την σημασία του κράτους στο ρόλο της προστασίας των πολιτών και στην άσκηση νόμιμης βίας, με τον ίδιο τρόπο οι εξελίξεις στους τομείς της τεχνολογίας της πληροφορικής και της επικοινωνίας, άμβλυναν την σημασία του στην διαμόρφωση και προβολή μιας συγκεκριμένης εθνικής κουλτούρας. Οι τεχνολογικά ανεπτυγμένες μορφές επικοινωνίας όπως η τηλεόραση, το ραδιόφωνο, το διαδίκτυο, οι δορυφορικοί αναμεταδότες, κ.α. οδήγησαν στον να τεθεί υπό αμφισβήτηση η ικανότητα του κράτους να ασκεί την ηγεμονία του στο πεδίο του πολιτισμού, όπως επίσης και να προωθεί την εθνική ομοιογένεια. Η ανάπτυξη μια διεθνούς κοινωνίας πολιτών, στην οποία άτομα από διαφορετικές χώρες και διαφορετικές εθνικότητες έρχονται σε επαφή μεταξύ τους, διαμορφώνει νέες κοσμοπολίτικες κουλτούρες. Άτομα από διαφορετικά μέρη της γης, μέσα από τα επιτεύγματα της τεχνολογίας, εντάσσονται σε δίκτυα κοινωνικά, πολιτιστικά, επιστημονικά, κ.α. κατορθώνοντας να ξεπεράσουν την εθνική τους ταυτότητα. Αυτή η δυνατότητα κάνει την προσπάθεια του κράτους να επιβάλλει μια πολιτιστική ομογενοποίηση στα πλαίσια των ορίων του πολύ δύσκολη. Η έννοια της εθνικής ταυτότητας συγκρούεται όλο και περισσότερο με τις επιρροές που δέχεται από τις παραπάνω ιδέες και απόψεις, που έρχονται από διαφορετικά μέρη της γης και από ανθρώπους με διαφορετικό πολιτιστικό υπόβαθρο. Τα εθνικά κράτη προκειμένου να βρουν ένα νέο τρόπο επιβολής μιας μορφής πολιτιστικής ομογενοποίησης, καλούνται να αναζητήσουν νέες φόρμουλες οι οποίες θα ενσωματώνουν χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν τις σύγχρονες κοινωνίες, όπως οι πολλές γλώσσες, οι διαφορετικές θρησκείες, κ.α. Οι έντονες διαφοροποιήσεις που χαρακτηρίζουν τις σύγχρονες εθνικές κοινωνίες, οδηγούν το κράτος προς την αναζήτηση μιας νέας προσέγγισης όσο αφορά στην κατασκευή της ιδεολογίας της εθνικής ταυτότητας. Τα εθνικά κράτη δεν έχουν την δύναμη να

υποβάλουν στους πολίτες τους τις ολοκληρωτικές ιδεολογικές εθνικές ταυτότητες του παρελθόντος. Για αυτό το λόγο οδηγούνται όλο και περισσότερο στην προβολή πιο πολυπολιτισμικών προτύπων, προσπαθώντας να αντλήσουν νομιμοποίηση από μια κοινωνία που χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη όλο και περισσότερων διαφορετικών πολιτιστικών, θρησκευτικών και άλλων ταυτοτήτων.

Για τους Hirst & Thompson μπορεί το κράτος να μην μπορεί να ελέγξει πλέον την κίνηση των ιδεών, όμως παραμένει ισχυρό στο να ασκήσει έλεγχο στην κίνηση των ανθρώπων. Όπως επισημαίνουν, πέρα από μια ιδιαίτερη τάξη ανθρώπων που την χαρακτηρίζουν «τάξη κλαμπ διεθνώς κινητικών, υψηλών προσόντων επαγγελματιών», το μεγαλύτερο μέρος του υπόλοιπου πληθυσμού είναι πάρα πολύ δύσκολο να μετακινηθεί. Η περιορισμένη ικανότητα του εργατικού δυναμικού να μετακινείται ανά χώρα, προσδίδει στο κράτος μια ιδιαίτερη σημασία στην διαφύλαξη των συνόρων, την οποία κατείχε και παλαιότερα και δεν φαίνεται μέχρι στιγμής να την αλλάζει η τάση της διεθνοποίησης. Με βάση αυτή την παρατήρηση, το κράτος κατέχει ακόμα την ικανότητα να ελέγχει τις μετακινήσεις των ανθρώπων, αλλά και να προστατεύει τις πλούσιες χώρες από ανεπιθύμητα μεταναστευτικά ρεύματα. Ιδιαίτερα σήμερα αυτή του η λειτουργία αποκτά μεγαλύτερη σημασία, σε μια περίοδο που η ένταση των ανισοτήτων σε περιφερειακό επίπεδο αυξάνεται σε μεγάλο βαθμό.

Η κινητικότητα των πληθυσμών δεν ακολουθεί την αύξηση της κινητικότητας άλλων μεγεθών, όπως η επένδυση και το εμπόριο. Η σύνδεση των πολιτών με τα όρια του κράτους και η αδυναμία της κίνησης τους εκτός αυτών, αποτελεί στοιχείο που προσφέρει μια μοναδική ικανότητα στην άσκηση εξουσίας και ελέγχου εντός της επικράτειας του, αφού η κινητικότητα των πολιτών δεν μπορεί να ακολουθήσει αυτή του κεφαλαίου και να απειλήσει τη δομή του και την ίδια την ύπαρξη του κράτους με έξοδο από την χώρα. Η παραδοσιακή νομιμοποιητική λειτουργία που παρέχουν οι περιορισμένοι στην επικράτεια του εθνικού κράτους πολίτες, παραμένει το κεντρικό σημείο της δύναμης του κράτους σήμερα. Αποτελεί τον μοναδικό θεσμό που αντλεί άμεσα αναγνώριση από τους πολίτες και ταυτόχρονα ασκεί εξουσιαστική δύναμη από τον περιορισμό τους εντός των ορίων του. Η εξουσιαστική δύναμη που ασκεί το κράτος πηγάζει σε πολύ μεγάλο βαθμό από την ικανότητα του να αντλεί και να διασφαλίζει ένα ελάχιστο επίπεδο κοινωνικής συναίνεσης, σε διάφορους τομείς που αφορούν την πολιτική και την οικονομική κατεύθυνση μιας χώρας. Για τους Hirst & Thompson αυτή η λειτουργία είναι αναντικατάστατη και δεν μπορεί να εκχωρηθεί σε καμία υπερεθνική ή υποεθνική οντότητα. Η ικανότητα του κράτους να εξασφαλίζει την απαραίτητη νομιμοποίηση για την υλοποίηση οποιασδήποτε διαρθρωτικής αλλαγής, σημαίνει ότι το κράτος και σήμερα υπό ένα καθεστώς περιορισμένης παγκοσμιοποίησης και έντονης διεθνοποίησης, αποτελεί το μοναδικό μέσο στήριξης και προώθησης αυτού του καθεστώτος.

Το επιχείρημα ότι η σύγχρονη μορφή του διεθνούς συστήματος χαρακτηρίζεται από μια τάση διεθνοποίησης και ένα σύνολο απαντήσεων των εθνικών κρατικών πολιτικών σε αυτή, αποτελεί την μια πλευρά του νομίσματος. Η άλλη που δεν περιγράφεται ευθέως στα συμπεράσματα της ανάλυσης των Hirst & Thompson αλλά υπονοείται αρχικά μέσα από τον διαχωρισμό «πλανητικής και παγκόσμιας» οικονομίας, είναι ο ρόλος της κρατικής πολιτικής στην διαμόρφωση της σύγχρονης τάσης της διεθνοποίησης. Όπως και σε άλλα σημεία αναφέρθηκε, η κρατική πολιτική συμμετείχε και συνεχίζει να συμμετέχει ενεργά στην υλοποίηση αυτού που ονομάζεται διεθνής αγορά. Η άμεση αναφορά αυτού του στοιχείου έχει μεγάλη σημασία στην διακρίβωση των αιτιών αλλά και των δράσεων

ή αντιδράσεων απέναντι στις αρνητικές εκφάνσεις της διεθνοποίησης, καθώς ορίζει το πλαίσιο και την δυνατότητα της αντίδρασης του απλού πολίτη απέναντι σε εξελίξεις που είναι κατεξοχήν πολιτικές και αναστρέψιμες. Ταυτόχρονα, μέσα από την προώθηση της διεθνούς αγοράς, των θεσμών και των αρχών της στο εσωτερικό του, προσδίδει στην διαδικασία της διεθνοποίησης ένα ελάχιστο βαθμό νομιμοποίησης.

Τα εθνικά κράτη σήμερα λειτουργούν ως μεσάζοντες ή ως θεσμοί επικύρωσης άλλων θεσμών. Η θέσπιση συμφωνιών οργανισμών, πολιτικών που επιβεβαιώνονται μέσα από συμφωνίες, πλαισίων λειτουργίας, κ.α. υπάρχουν επειδή το κράτος τους προσφέρει την απαραίτητη νομιμοποίηση. Για τους Hirst & Thompson η ανεξαρτησία είναι μεταβιβάσιμη. Τα κράτη εκχωρούν ανεξαρτησία σε υπερεθνικούς οργανισμούς, η οποία δεν είναι αιώνια, αντίθετα τροφοδοτείται διαρκώς από αυτά. Αυτή η λειτουργία δηλαδή η μεταβίβαση ή η διανομή της εξουσίας του και της δύναμης τους και η ικανότητα τους να προσδίδουν ανεξαρτησία σε δομές και θεσμούς, είναι ένα αποκλειστικό προνόμιο που κατέχει μόνο το κράτος και που του δίνει μια ιδιαίτερη θέση στο σύγχρονο σύστημα. Όπως οι ίδιοι γράφουν,

«Τα εθνικά κράτη παραμένουν ακόμα κεντρικής σημασίας, γιατί αποτελούν τους υλοποιητές κλειδί της τέχνης της κυβέρνησης όπως και στην διαδικασία της διανομής της δύναμης, δίνοντας και σε άλλες κυβερνήσεις σχήμα και νομιμοποίηση» (ο.π. 190).

Επίσης τα κράτη παραμένουν κεντρικής σημασίας, λόγω της θέσης που κατέχουν ως μεσάζοντες ανάμεσα στους διεθνείς οργανισμούς και δρώντες και υποκείμενους θεσμούς και δρώντες του περιφερειακού και τοπικού χώρου στο εσωτερικό της επικράτειας τους. Η ικανότητα τους αυτή σε συνδυασμό με την δυνατότητα τους να μεταβιβάζουν εξουσία, πηγάζουν από την αρχική δυνατότητα που τους προσφέρει η επίκληση του επιχειρήματος ότι κατέχουν την συναίνεση των πολιτών της επικράτειας τους. Η νομιμοποίηση και η εξουσία που αντλεί το κράτος, από το γεγονός ότι αποτελεί τον μοναδικό θεσμό που λειτουργεί μέσα από την έγκριση των «περιορισμένων στην επικράτεια» πολιτών του, αποτελεί μοναδικό προνόμιο που καμία άλλη δομή δεν κατέχει. Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι οι Hirst & Thompson, έμμεσα απορρίπτουν το επιχείρημα των υποστηρικτών της παγκοσμιοποίησης, που υποστηρίζει ότι υπάρχουν άλλοι επίσημοι δίαυλοι εισαγωγής των θεσμών της παγκόσμιας αγοράς στο εσωτερικό των εθνικών κρατών. Οι παγκόσμιες πόλεις, ή οι περιφέρειες που ανταγωνίζονται κατευθείαν στην παγκόσμια αγορά, δεν είναι αποδεκτά επιχειρήματα για τους δύο. Αντίθετα, υποστηρίζουν ότι ο μοναδικός δίαυλος για την εισαγωγή θεσμών της παγκόσμιας αγοράς στο εσωτερικό των κρατών, δεν είναι άλλος από το κράτος και τις πολιτικές του (παρόλες τις αλλαγές στο επίπεδο των επικοινωνιών και της ενημέρωσης).

Η ανάπτυξη της διεθνούς αγοράς και ειδικότερα διεθνών οργανισμών και άλλων θεσμοποιημένων δρώντων, ορίζει ένα καινούριο ρόλο για το κράτος. Σύμφωνα με τους Hirst & Thompson, αποτελεί τον μοναδικό νομιμοποιημένο θεσμό που προέρχεται από την ψήφο εμπιστοσύνης των πολιτών και που μπορεί με την σειρά του να ασκήσει ένα σημαντικό βαθμό επιρροής στους σύγχρονους υπερεθνικούς δρώντες. Αυτή του η θέση, εξασφαλίζει και προς την αντίστροφη κατεύθυνση την δυνατότητα στο κράτος να «εισάγει» αυτούς τους θεσμούς στο εσωτερικό και να τους κάνει αποδεκτούς στους πολίτες. Η αντιπροσώπευση της βούλησης των πολιτών σε διεθνές επίπεδο, όπως παραδέχονται και οι ίδιοι, είναι πολύ έμμεση, όμως παρόλα αυτά είναι η μοναδική που υπάρχει στην παρούσα

περίοδο. Η λειτουργία και η δράση των διεθνών θεσμών υπόκειται σε σημαντικά ερωτήματα που αφορούν την νομιμοποίηση των αποφάσεων τους απέναντι στους πολίτες. Το κράτος ως μεσάζοντας ανάμεσα στο εθνικό και το υπερεθνικό πεδίο, παρέχει ένα ελάχιστο βαθμό νομιμοποίησης των αποφάσεων και της δράσης των οργανισμών αυτών.

Ένα τελευταίο ρόλο που αναλύουν οι Hirst & Thompson, αφορά την σημασία που έχει το κράτος στην διαδικασία της θέσπισης του νόμου, στα πλαίσια μιας συγκεκριμένης επικράτειας. Στα πλαίσια του σύγχρονου πλουραλιστικού διεθνούς συστήματος, η σημασία του νόμου αποκτά μια ιδιαίτερη σημασία. Αυτή πηγάζει από την ανάγκη για οργάνωση των αυξανόμενων και συχνά αντικρουόμενων δυνάμεων στα πλαίσια του διεθνούς συστήματος. Η πολυπλοκότητα του σύγχρονου κόσμου απαιτεί όλο και περισσότερο τον καθορισμό διοικητικών ορίων, ζωνών επιρροής και αρμοδιότητας, τον καθορισμό δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, κ.α. Το εθνικό κράτος, ακόμα και δίχως να κατέχει ένα απόλυτο βαθμό ανεξαρτησίας, είναι ο μοναδικός θεσμός από τον οποίο πηγάζει ο νόμος. Η μείωση της διοικητικής του ικανότητας και της ικανότητας χάραξης πολιτικής, δεν συμπαρασύρει στον ίδιο βαθμό την ικανότητα του να θεσπίζει νόμους. Για αυτό το λόγο και οι Hirst & Thompson (1996: 193) επισημαίνουν,

«Ένας κόσμος που αποτελείται από αντίθετες πολιτικές δυνάμεις, κυβερνητικές υπηρεσίες, και οργανισμούς τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό επίπεδο, θα χρειαστεί μια αλληλοσύνδεση των δικτύων των δημοσίων δυνάμεων που θα ρυθμίζουν και θα καθοδηγούν τις δραστηριότητες με ένα σχετικά αρμονικό τρόπο, παρέχοντας ένα ελάχιστο επίπεδο διεύθυνσης και ανακούφισης από τις ζημιές».

6. ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ: ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ

6.1. ERIC HELLEINER

Ο Eric Helleiner ανήκοντας στους σκεπτικιστές της παγκοσμιοποίησης, συγκεντρώνει το μεγαλύτερο βάρος της ανάλυσης του στο ρόλο και τη δύναμη της χρηματοοικονομικής απελευθέρωσης και των παγκόσμιων αγορών χρήματος. Αναζητώντας το ρόλο του κράτους σε μια πραγματικότητα όπου το διεθνές κεφάλαιο είναι ιδιαίτερα ισχυροποιημένο, θεωρεί ότι ακόμα και σήμερα είναι ένας ισχυρός παράγοντας στον καθορισμό των εξελίξεων, τόσο σε εσωτερικό εθνικό επίπεδο όσο και σε διεθνές. Η παγκοσμιοποίηση του χρήματος κατά την άποψη του δεν εξαφανίζει την κρατική ισχύ. Αντίθετα ένα από τα κύρια μέσα της δημιουργίας των σύγχρονων διεθνών αγορών κεφαλαίου, είναι το κράτος και η πολιτική του. Οι θεωρίες περί του τέλους της κρατικής δύναμης μέσα από την παγκοσμιοποίηση της χρηματοοικονομικής σφαίρας, υπερεκτιμούν τις συνέπειες της καθώς και τις απόψεις για την μη αναστρέψιμη πορεία της (Helleiner, 1999: 138). Κεντρικό επιχείρημα των υποστηρικτών της παγκοσμιοποίησης στο οποίο ασκεί κριτική, είναι ο ρόλος που αποδίδεται στην ανάπτυξη της τεχνολογίας σε σχέση με τις χρηματοοικονομικές αγορές και το κράτος. Είναι χαρακτηριστική η αναφορά του στον Wriston υποστηρίζοντας ότι,

«Η νέα παγκόσμια χρηματοοικονομική αγορά δεν είναι μια γεωγραφική περιοχή που βρίσκεται στο χάρτη, αλλά περισσότερες από διακόσιες χιλιάδες ηλεκτρονικές οθόνες σε δωμάτια συναλλαγής σε όλο τον κόσμο τα οποία είναι συνδεδεμένα μεταξύ τους. Με την νέα τεχνολογία κανένας δεν είναι υπό έλεγχο»⁴⁰.

Η μείωση της δύναμης της κρατικής πολιτικής καθοδηγείται από την εμφάνιση της τεχνολογίας της πληροφορίας, μέσα από την οποία χάνεται οποιαδήποτε ικανότητα ελέγχου των κινήσεων κεφαλαίου και πληροφορίας, λόγω της ύπαρξης ενός κυβερνοχώρου που δεν γνωρίζει όρια. Όμως για τον Helleiner, το επιχείρημα αυτό δεν είναι και τόσο πειστικό μιας και σε παλαιότερες περιόδους το κράτος δεν ήταν αρκετά αποτελεσματικό στο να ελέγξει τις κινήσεις του κεφαλαίου. Τέτοιο παράδειγμα αποτελούν οι κινήσεις παράνομων κεφαλαίων,

⁴⁰ Helleiner (1999: 139), από το Wriston W., 1992, *Risk and Other Four – Letter Words*, New York: Harper and Row, σ. 61.

των οποίων η καταπολέμηση τους σήμερα είναι πολύ πιο εύκολη μέσα από μια οθόνη υπολογιστή παρά παλαιότερα. Όπως ο ίδιος γράφει,

«Εκεί που οι κυβερνήσεις στα μεσοπολεμικά χρόνια αναγκάζονταν να ανοίγουν την αλληλογραφία στην αναζήτηση τους για παράνομες κινήσεις χρήματος, για τις κυβερνήσεις σήμερα χρειάζεται μόνο ο έλεγχος των συστημάτων ηλεκτρονικών πληρωμών, τα οποία αυξανόμενα κυριαρχούν στην βιομηχανία των χρηματοοικονομικών υπηρεσιών» (ο.π. 140).

Παρόλο που η ανάλυση του Helleiner αποτελεί μια κριτική στα επιχειρήματα των υπέρμαχων της παγκοσμιοποίησης για την αποδυνάμωση του ρόλου του κράτους και της ανεξαρτησίας του στην χάραξη της οικονομικής πολιτικής, εμμέσως προβάλλει τον ρόλο του κράτους στα πλαίσια των σημερινών διεθνών οικονομικών συνθηκών. Κεντρική ιδέα της ανάλυσης του είναι η σημασία του κράτους ως παράγοντας σταθερότητας του εσωτερικού αλλά και του διεθνούς οικονομικού συστήματος. Ακόμα και στα πλαίσια της χρηματοοικονομικής παγκοσμιοποίησης, όπου θεωρείται ο τομέας στον οποίο εμφανίζονται τα ισχυρότερα δείγματα αυτής, ο Helleiner δείχνει ότι ο ρόλος του κράτους και της πολιτικής του είναι πέρα από καθοριστικός και γενεσιουργός.

Το πρώτο στοιχείο με το οποίο καταπιάνεται είναι η χρηματοοικονομική διεθνοποίηση, για την οποία από πολλούς υποστηρίζεται ότι συνέτεινε στην αύξηση της σημαντικότητας του γεωγραφικού χώρου. Η κινητικότητα του κεφαλαίου προσδιορίζεται από την συγκέντρωση της δραστηριότητας σε λίγα σημαντικά χρηματοοικονομικά κέντρα, με κυρίαρχα αυτό της Νέας Υόρκης και αυτό του Λονδίνου. Το φαινόμενο αυτό δεν εξηγείται μόνο λόγω της ανάγκης ύπαρξης ενός κεντρικού συστήματος πληρωμών, αλλά και από το γεγονός ότι οι αγορές βασίζονται σε ένα σύνολο υπηρεσιών (πληροφορικής, νομικές, πολιτιστικές), που παρέχονται καλύτερα μέσα από ένα συγκεντρωποιημένο γεωγραφικό χώρο. Αυτός ο χώρος εξασφαλίζει στα κράτη μια σημαντική ικανότητα παρέμβασης και ελέγχου ή ρύθμισης που παλαιότερα δεν κατείχε (ο.π. 141). Άρα το επιχείρημα ότι η χρηματοοικονομική διεθνοποίηση παραλύει την ικανότητα της άσκησης ελέγχου από την πλευρά του κράτους δεν ευσταθεί (τουλάχιστον στο μέγεθος που προβάλλεται). Αυτό που χαρακτηρίζει την παρούσα περίοδο είναι η σημαντική ενδυνάμωση της ικανότητας του κράτους να ασκεί έλεγχο στις κινήσεις του χρήματος. Τα δίκτυα των συστημάτων πληρωμών μέσα από τα οποία μετακινούνται διεθνώς κεφάλαια, διαφέρουν κατά πολύ από τα υπόλοιπες κινήσεις πληροφοριών, εφόσον το 95% περίπου όλων των μετακινήσεων δολαρίου περνούν μέσα από δίκτυο CHIPS με βάση τις ΗΠΑ. Εξίσου σημαντικό είναι και το δίκτυο SWIFT, το οποίο μεταδίδει τις εντολές για εκτέλεση των περισσότερων ηλεκτρονικών εντολών πληρωμής και μεταφοράς χρήματος, οι οποίες γίνονται μέσα από το δίκτυο CHIPS και το δίκτυο FEDWIRE, δίκτυα που διαχειρίζονται σχεδόν όλες τις εγχώριες αμερικανικές συναλλαγές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της δυνατότητας ελέγχου των δικτυακών κινήσεων του κεφαλαίου, αποτελεί η πρωτοβουλία των μεγάλων οικονομικών δυνάμεων να επιβάλλουν στο δίκτυο SWIFT να αποστέλλει μήνυμα σε όλους τους πελάτες του στις 30 Ιουλίου 1992, ζητώντας αναλυτικά στοιχεία της ταυτότητας των πελατών και των αποδεκτών των παραγγελιών (ο.π. 140).

Σε πολλές περιπτώσεις το σύγχρονο κράτος εμφανίζεται ως ανίκανο στην εφαρμογή μιας αυτόνομης μακροοικονομικής πολιτικής, κάτω από την πίεση του διεθνούς χρηματοοικονομικού κεφαλαίου. Τέτοια είναι για παράδειγμα η

περίπτωση του Μεξικανικού peso κατά την διάρκεια του 1994. Όπως ο Helleiner γράφει, «Σε αυτή την περίπτωση, οι οικονομικές προοπτικές μιας ολόκληρης χώρας φάνηκε να ισοπεδώθηκαν σε μια νύχτα από μια τυχαία απώλεια της εμπιστοσύνης από την πλευρά των διεθνών χρηματοοικονομικών αγορών». Όμως τα κράτη είναι ικανά να διατηρήσουν ένα σημαντικό βαθμό αυτονομίας της νομισματικής τους πολιτικής, μέσα από την εφαρμογή μη σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών. Για παράδειγμα στην Γαλλία το κύριο αίτιο της μεταστροφής και της πολιτικής απελευθέρωσης των αγορών μετά το 1983, δεν ήταν τα εμπόδια που έθεταν οι ξένες αγορές αλλά κύρια οι εσωτερικές μακροοικονομικές και νομισματικές ανισορροπίες, σε συνδυασμό με την δέσμευση μη υποτίμησης του νομίσματος λόγω της ένταξης της χώρας στο Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα (European Monetary System) (ο.π. 146-147). Το ίδιο ισχύει και για την εισοδηματική πολιτική. Τις δύο τελευταίες δεκαετίες πολλές χώρες βρήκαν την ευκαιρία εύκολου δανεισμού από τις διεθνείς αγορές, με σκοπό την χρηματοδότηση των επεκτατικών πολιτικών καθώς και την χρηματοδότηση των ελλειμμάτων τους.

Από την άλλη πλευρά, ένα μέρος της κρατικής ικανότητας για την εφαρμογή πολιτικών έχει μειωθεί, όπως για παράδειγμα η μείωση της ικανότητας φορολόγησης και οι δυσκολίες αντιμετώπισης των κερδοσκοπικών κινήσεων κεφαλαίου. Παρόλα αυτά τονίζει ότι «τα εμπόδια που επιβάλλονται από την χρηματοοικονομική παγκοσμιοποίηση είναι πολλές φορές υπερτιμημένα από τα σύγχρονα κείμενα» (ο.π. 148). Η σχέση χρηματοοικονομικών κινήσεων και αποδυνάμωσης της κρατικής πολιτικής σε παλαιότερες εποχές διεθνοποίησης δεν εμφανίζεται. Βέβαια, ο εθνικός μακροοικονομικός σχεδιασμός ήταν μια έννοια άγνωστη τότε. Ομοίως και άλλα σύγχρονα μεγέθη όπως η ανεργία, ή η απασχόληση και άρα δεν υπάρχουν συγκρίσιμα στοιχεία για να περιγραφεί ο βαθμός και η ποιότητα των αλλαγών της σχέσης της κρατικής πολιτικής με την διεθνοποίηση του κεφαλαίου σε βάθος χρόνου.

Στην χρηματιστηριακή διεθνοποίηση έρχεται να προστεθεί και ο ρόλος της τεχνολογίας όπου σύμφωνα με πολλούς, ο έλεγχος αυτής και των αποτελεσμάτων της δεν είναι αδύνατος από την πλευρά του κράτους. Όμως για τον Helleiner η τεχνολογία της πληροφορίας αυξάνει την ικανότητα ελέγχου του κράτους στον χρηματοοικονομικό τομέα. Τέτοιο παράδειγμα είναι οι κανονισμοί που η αμερικανική κυβέρνηση θέσπισε κατά του «ξεπλύματος» χρήματος και στη συνέχεια ακολούθησαν και άλλες χώρες. Η κίνηση αυτή αύξησε την ικανότητα ελέγχου, αφού οι ηλεκτρονικές κινήσεις κεφαλαίων αφήνουν ίχνη που δεν αφήνει η χρήση μετρητών. Οι μεταφορές εντολών και χρημάτων γίνονται, σε μεγάλο βαθμό, από συγκεκριμένα δίκτυα σε δύο το πολύ χώρες. Αυτά τα παραδείγματα δείχνουν ότι οι αγορές χρήματος μπορούν να ελεγχθούν, όπως επίσης και ότι βασίζονται στην γεωγραφική συγκέντρωση, ενώ οι σύγχρονες τεχνολογικές εφαρμογές στον τομέα της χρηματοοικονομίας επιτρέπουν στο κράτος την αναζήτηση ύποπτων κινήσεων κεφαλαίου.

Αν η κριτική που ασκείται από τον Helleiner ευσταθεί, τότε η ικανότητα του κράτους για έλεγχο συνεπάγεται έμμεσα και την δυνατότητα περιορισμού της κίνησης του κεφαλαίου, μέσα από την άρνηση εξασφάλισης και επίβλεψης των παραπάνω τεχνικών μεταφοράς και ελέγχου του, ή μέσα από άλλες πολιτικές όπως η εφαρμογή του φόρου του Tobin. Ειδικά η εφαρμογή αυτού του μέτρου που κάποτε ήταν αδύνατη, σήμερα γίνεται δυνατή με την χρήση της τεχνολογίας. Η διαμόρφωση εθνικών κέντρων συναλλαγών, βασίζεται στο γεγονός ότι η τάση της παγκοσμιοποίησης υπάρχει μέσα από την χρηματοοικονομική

φιλελευθεροποίηση που τα ίδια τα κράτη εφάρμοσαν. Η παγκόσμια αγορά χρήματος εξαρτάται κατά πολύ από τη θέσπιση υπερεθνικών καθοδηγητικών μηχανισμών που περιορίζουν το φόβο παγκόσμιων κρίσεων, μέσα από την συμβολή του κράτους ως εγγυητή των διαδικασιών και μηχανισμών μεταφοράς, πληρωμής, κ.τ.λ.

Σύμφωνα με τον Helleiner, οι τεχνολογικές εξελίξεις στους τομείς της πληροφορικής και των επικοινωνιών αυξάνουν την ικανότητα του κράτους και των μηχανισμών του, στην άσκηση ελέγχου πάνω στην κίνηση του χρήματος. Η χρηματοοικονομική διεθνοποίηση ενέτεινε την ανάγκη της παρέμβασης από την πλευρά των εθνικών κρατών για την αντιμετώπιση των εγκληματικών ενεργειών στα πλαίσια του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Το οργανωμένο έγκλημα και το ξέπλυμα χρήματος μέσα από χρηματοπιστωτικές συναλλαγές, ενέτεινε την σημασία των ελεγκτικών μηχανισμών του κράτους, οι οποίοι υποβοηθούνται από τις παραπάνω εξελίξεις στους τομείς της τεχνολογίας.

Πολλοί είναι εκείνοι που υποστηρίζουν ότι οι νέες τεχνολογίες της πληροφορίας μειώνουν την ρυθμιστική ικανότητα του κράτους (Castells, 1999, Ohmae, 1995, Strange, 1990, κ.α.). Η ανάπτυξη και εισαγωγή των νέων τεχνολογιών στον χρηματοοικονομικό τομέα, με την συγκέντρωση των συναλλαγών σε ορισμένες χώρες του κόσμου, όχι μόνο δίνει μια αυξημένη ικανότητα άσκησης ελέγχου στις κινήσεις κεφαλαίου από το κράτος, αλλά επιπλέον αποτελεί τον εγγυητή της ορθής λειτουργίας των συναλλαγών και μπορεί να ελέγξει κινήσεις κεφαλαίου που πριν από μερικές δεκαετίες ήταν αδύνατο. Αυτό που παρατηρούν οι Alvater & Mahnkopf (1997: 320) είναι ότι οι σχέσεις του χρήματος αποτελούν σχέσεις συμβολαίου που χρειάζονται ρύθμιση και αντίθετα με τις νεοφιλελεύθερες θέσεις, η περισσότερη αγορά δεν σημαίνει λιγότερο κράτος αλλά πιο οργανωμένο κράτος. Επίσης σύμφωνα με τον Epstein (1996: 216-7), η εμπιστοσύνη ανάμεσα σε δανειστή και δανειζόμενο στην πραγματικότητα βασίζεται στην πίεση που ασκείται ή στο νόμο που εφαρμόζεται. Για αυτό το λόγο και παρατηρείται το φαινόμενο κατά το οποίο στις χώρες όπου εφαρμόστηκε μια μεγάλη διαδικασία απορύθμισης της αγοράς, όπως για παράδειγμα στο ΗΒ, αυτή έγινε δυνατή μέσα από την δημιουργία νέων ρυθμίσεων, αφού το κράτος αποτελεί εγγυητή της αγοράς και των συναλλαγών της (Moran & Wright, 1991: 243).

Ένα άλλο επιχείρημα των υποστηρικτών της παγκοσμιοποίησης του κεφαλαίου, προβάλλει το ρόλο της πίεσης που ασκεί για απορύθμιση των εθνικών αγορών και κατά συνέπεια της μείωσης της ρυθμιστικής ικανότητας του κράτους, όσο αφορά στην εγχώρια οικονομία. Όμως ενώ πολλές φορές η απελευθέρωση αποδίδεται σε εξωτερικές πιέσεις, στην πραγματικότητα έχει εγχώρια κίνητρα. Η σταδιακή κυριαρχία των φιλελεύθερων ιδεών στην εθνική πολιτική σκηνή και η επιθυμία για μια διεθνή αγορά δίχως περιορισμούς, αποτελεί βασικό παράγοντα φιλελευθεροποίησης αφού οδηγεί τις πολιτικές των κρατών προς αυτή την κατεύθυνση. Αν οι πιέσεις για απελευθέρωση ήταν τόσο ισχυρές όσο υποστηρίζεται, τότε επόμενο ήταν και η τάση σύγκλισης των συστημάτων γεγονός που δεν συμβαίνει. Σε διεθνές επίπεδο, δεν θα πρέπει να παραβλέπεται η σημασία της συνεργασίας κρατών ως μέσο επιβολής περιορισμών και ελέγχων. Τέτοιο παράδειγμα αποτέλεσε η συμφωνία Basel Accord, των κεντρικών τραπεζών των δέκα πλουσιότερων χωρών του κόσμου (G-10) το 1998, για την καθιέρωση κοινών προϋποθέσεων όσο αφορά τα κεφαλαιακά αποθέματα των διεθνών τραπεζών, ως μέσο μείωσης του ρίσκου των χρηματοοικονομικών κρίσεων (ο.π. 143).

Τέλος το επιχείρημα των υποστηρικτών της παγκοσμιοποίησης στο οποίο ασκεί κριτική ο Helleiner, είναι αυτό που υποστηρίζει την αποδυνάμωση του κράτους μέσα από το χάσιμο του εδαφικού του ρόλου και status ή της ανεξαρτησίας του. Η ανάπτυξη αγορών έξω από την επίβλεψη και την ρύθμιση της κρατικής πολιτικής (offshore markets), αποτελεί ένα σημαντικό δείγμα της μείωσης της ανεξαρτησίας του κράτους και του ελέγχου του. Επίσης οι διεθνείς συμφωνίες όπως αυτή του Basel Accord, αν και κάνουν πιο αποτελεσματική την δράση των κρατών, ταυτόχρονα μειώνουν την ικανότητα άσκησης ελέγχου του εδάφους τους, μέσα από την επιβολή κανόνων στο εσωτερικό από ένα υπερεθνικό παράγοντα. Τέλος, η αυξανόμενη χρήση διαφορετικών νομισμάτων, συνεπάγεται μια τάση αλλαγής του εδαφικού status που συνδέεται με το νόμισμα. Το φαινόμενο της σύνδεσης του εθνικού νομίσματος με την κίνηση ενός άλλου ισχυρού νομίσματος, όπως στην περίπτωση της Αργεντινής και την σύνδεση του νομίσματος της με το δολάριο (dollarization), για την υλοποίηση μιας σταθερή νομισματικής πολιτικής με τελικό αποδέκτη τις διεθνείς αγορές χρήματος, αποτελεί ένα ακόμα δείγμα της ικανότητας των διεθνών αγορών να επιβάλλουν περιορισμούς στην ανεξαρτησία της πολιτικής του κράτους (αν και σε πολλές περιπτώσεις σχετίζεται και με άλλα εσωτερικά προβλήματα, όπως οι πληθωριστικές τάσεις). Αν η αναδιάρθρωση του εδαφικού status των κρατών είναι μια πραγματικότητα, αυτό δεν σημαίνει το τέλος του κράτους με την παραδοσιακή του μορφή (Westphalian State) μιας και για παράδειγμα η ιδέα της ύπαρξης ενός εθνικού νομίσματος είναι πολύ νεότερη. Το δεύτερο στοιχείο που θα πρέπει να ληφθεί υπόψη, είναι ότι πολλές φορές η μείωση της ικανότητας άσκησης εξουσίας του κράτους στο εσωτερικό του, δεν είναι αποτέλεσμα της σύγχρονης κινητικότητας του κεφαλαίου αλλά άλλων παραγόντων. Η αυξημένη κίνηση κεφαλαίου ανάμεσα στις ΗΠΑ και τον Καναδά κατά την δεκαετία του 1950 και 1960, δεν γέννησε την τάση για δημιουργία ενός κοινού νομίσματος. Επίσης, η τάση της πρόσδεσης στο δολάριο πολλών νομισμάτων των χωρών της Νότιας Αμερικής αποδίδεται στις εσωτερικές πληθωριστικές πιέσεις και όχι στην δύναμη του διεθνούς κεφαλαίου (ο.π. 152). Έτσι η επιρροή του διεθνούς κεφαλαίου στην μείωση της ανεξαρτησίας του εθνικού κράτους, δεν θα πρέπει να υπερεκτιμάται.

Ο ρόλος της κρατικής πολιτικής στην διαμόρφωση της χρηματοοικονομικής παγκοσμιοποίησης είναι καίριος, αφού ένα σύνολο παραγόντων που σχετίζονται με την εσωτερική κρατική πολιτική, πιέζουν σε όλα τα επίπεδα προς τη κατεύθυνση της απελευθέρωσης των αγορών κεφαλαίου. Σε εθνικό επίπεδο τις τελευταίες δεκαετίες, η παγκοσμιοποίηση προωθήθηκε μέσα από την κυριάρχηση στην εθνική πολιτική των υποστηρικτών του νεοφιλελευθερισμού (σε συνεργασία με τους συντηρητικούς), που προώθησαν τις ιδέες της απελευθέρωσης των αγορών και των θετικών συνεπειών τους στην κρατική πολιτική και οικονομική διαχείριση, την αποδοτικότητα του κεφαλαίου, την μείωση των ρίσκων μέσα από τον προσανατολισμό των επενδυτών σε μετοχές, κ.τ.λ. Στο ίδιο, οι μεγάλες εθνικές ιδιωτικές επιχειρήσεις με διεθνή προσανατολισμό ήταν και αυτές ένας από τους βασικούς παράγοντες της προώθησης της ιδέας της παγκοσμιοποίησης και άσκησαν πίεση προς τη κατεύθυνση της απελευθέρωσης των εθνικών αγορών από τα κράτη τους (Helleiner, 1996: 193-4). Σημαντικός στην προώθηση της διεθνοποίησης των αγορών χρήματος ήταν και ο ρόλος των ΗΠΑ και του ΗΒ, που ως ηγετικές δυνάμεις στον χρηματοοικονομικό τομέα και ταυτόχρονα με μειωμένη την εμπορική τους δύναμη, άσκησαν πίεση στα υπόλοιπα κράτη για την απελευθέρωση του ανταγωνισμού στον τομέα αυτό (Helleiner, 1994: 301-4).

Οι εξελίξεις στον χώρο της χρηματοοικονομικής παγκοσμιοποίησης μέσα από την επικράτηση των νεοφιλελεύθερων ιδεολογιών τις τελευταίες δεκαετίες, χαρακτηρίζεται από το Helleiner, ως μια αναστρέψιμη κατάσταση. Αυτό γιατί υπάρχουν ένα σύνολο αρνητικών συνεπειών, όπως οι κερδοσκοπικές κινήσεις κεφαλαίου, η ανάπτυξη «αγορών – καζίνο» (casino market) με σοβαρές κοινωνικές συνέπειες, κ.α. Η επιστροφή σε ένα προστατευμένο περιβάλλον είναι πιθανή, μέσα από τους φόβους που γεννά η εντύπωση της μείωσης της ικανότητας της κρατικής πολιτικής για προστασία στους πολίτες, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση της ανεργίας, της μείωσης της ικανότητας του κράτους να φορολογεί, κ.α. Μέσα από την ένταση της κοινωνικής και οικονομικής αστάθειας που συνεπάγεται η αυξανόμενη δύναμη των διεθνών χρηματοοικονομικών αγορών, άλλοι προτείνουν την εφαρμογή σκληρών μέτρων περιορισμού των κινήσεων και άλλοι πιο ήπιους περιορισμούς, όπως ο φόρος Tobin. Μια σημαντική οικονομική χρηματοοικονομική κρίση είναι πολύ πιθανό ότι θα υλοποιούσε την επιβολή περιορισμών στην κίνηση του κεφαλαίου, αφού θα έδινε την πολιτική δύναμη τους επικριτές της παγκοσμιοποίησης να εφαρμόσουν περιοριστικές πολιτικές. Ακόμα και στην περίπτωση που τα προηγούμενα επιχειρήματα των υποστηρικτών της παγκοσμιοποίησης είχαν ισχύ, αυτό δεν θα σήμαινε και το τέλος του ρόλου του κράτους, μιας και σημαντική αδυναμία των επιχειρημάτων αυτών αποτελεί η έλλειψη ιστορικής προοπτικής στα θέματα τα οποία αναπτύσσουν. Όπως ο Helleiner (1996: 154) γράφει,

«Η αδυναμία αυτή είναι σημαντική όταν τα επιχειρήματα δημιουργούν δείκτες όπως η μειωμένη ρυθμιστική ικανότητα και η διαβρωμένη μακροοικονομική πολιτική αυτονομία για την μέτρηση της μείωσης της ανεξαρτησίας του κράτους. ... βρίσκω αυτού του είδους τους δείκτες να είναι αρκετά ανιστόρητοι. Οι λειτουργίες του κράτους ποτέ δεν υλοποιήθηκαν απόλυτα από ανεξάρτητα κράτη ή υλοποιήθηκαν πολύ αργότερα από αυτά».

Οι χρηματοοικονομικές αγορές υπήρξαν και σε άλλες περιόδους παγκοσμιοποιημένες. Αν οι υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης εμμένουν στην υπόθεση τους για την μείωση της κυριαρχίας του κράτους τότε θα πρέπει να δικαιολογήσουν την συνύπαρξη των ανεξάρτητων κρατών με τις παγκόσμιες χρηματοοικονομικές αγορές σε αυτές τις περιόδους. Όπως υποστηρίζει ο Helleiner, οι αλλαγές στο κράτος και την ανεξαρτησία του ακολουθούν μια κυκλική πορεία, όπου η αύξηση της δύναμης του διεθνούς κεφαλαίου ακολουθείται από την μείωση της δύναμης του προνοιακού κράτους, όπως ακριβώς κατά την διάρκεια της περιόδου πριν το 1931. Η νέα τάση δημιουργίας διεθνών κανόνων λειτουργίας του κεφαλαίου για την αποφυγή κρίσεων, επίσης είναι ένα χαρακτηριστικό που συναντάται στην παραπάνω περίοδο. Σε αυτή την κυκλική πορεία το κράτος και η δύναμη του μειώνεται στο βαθμό που αυξάνεται η αμφισβήτηση της ικανότητας ελέγχου του εδάφους του. Ο Eric Helleiner βλέπει την παγκοσμιοποίηση των αγορών χρήματος μέσα από το ρόλο του κράτους τα τελευταία χρόνια. Σε αντίθεση με αναλύσεις όπως αυτές της Strange (1990), ή του Cerny (1996), το κράτος δεν εμφανίζεται να συγκρούεται με τις αγορές, αλλά να υλοποιεί με την πολιτική του αυτό που ονομάζεται παγκοσμιοποίηση των χρηματοοικονομικών αγορών. Για αυτό το λόγο και η παγκοσμιοποίηση αποτελεί μια διαδικασία αναστρέψιμη, με την έννοια ότι η πολιτική των κρατών προς την φιλελευθεροποίηση των αγορών είναι δυνατόν να αναστραφεί.

Η χωρίς ιστορικό προηγούμενο εξέλιξη της σχέσης ανάμεσα στην εθνική οικονομική πολιτική και τη κίνηση του κεφαλαίου διεθνώς δεν σημαίνει ότι οι χρηματοοικονομικές αγορές είναι παντοδύναμες. Η έλλειψη ανάλογων ιστορικών παραδειγμάτων, δεν αποδεικνύει το τέλος της κρατικής πολιτικής, αλλά απλά δείχνει ότι ο εθνικός μακροοικονομικός σχεδιασμός ήταν μια έννοια άγνωστη κατά τις προηγούμενες περιόδους διεθνοποίησης, όπως και άλλα σύγχρονα μεγέθη όπως η ανεργία, η απασχόληση, κ.α. και άρα δεν υπάρχουν συγκρίσιμα στοιχεία για να περιγραφεί ο βαθμός και η ποιότητα των αλλαγών της σχέσης της κρατικής πολιτικής με την διεθνοποίηση του κεφαλαίου. Η πιο σημαντική και ισχυρή συνέπεια της διεθνοποίησης των αγορών χρήματος, αποτελεί για τον Helleiner, η μείωση της ικανότητας του κράτους να ελέγχει και να ασκεί εξουσία στις περιφέρειες του. Για παράδειγμα, η ανάπτυξη μη ελεγχόμενων αγορών χρήματος μέσα στα όρια της επικράτειας του εθνικού κράτους, η χρήση πολλών νομισμάτων μέσα στο ίδιο κράτος, ή οι διεθνείς συμφωνίες που συνεπάγονται εξουσίες και μέτρα στα όρια του κράτους δίχως την δική του παρέμβαση, αποτελούν δείγματα της ικανότητας των διεθνών αγορών κεφαλαίου να παρεμβαίνουν στο εσωτερικό του και να δημιουργούν χώρους δίχως ρύθμιση από την πλευρά του. Οι απόψεις που αντιμετωπίζουν την παλαιότερη δόμηση του κράτους ως «φρούριο» υπερβάλλουν, με στόχο την παρουσίαση της σύγχρονης δόμησης του ως διάτρητης. Όμως το κράτος ποτέ δεν κατείχε την απόλυτη κυριαρχία του χώρου του και πάντα στοιχεία του τίθονταν υπό αμφισβήτηση. Για παράδειγμα η απόφαση της αύξησης των επιτοκίων με στόχο την μείωση του πληθωρισμού ή την μείωση της αστάθειας της συναλλαγματικής ισοτιμίας αν και συχνότερα θεωρείται ότι αποτελεί μια «εθνική απόφαση», τις περισσότερες φορές έχει σημαντικές συνέπειες για άλλα εθνικά κράτη (Held, 1995: 17).

Η απόκλιση των οικονομικών συστημάτων σήμερα, φανερώνει την μικρή επιρροή που ασκεί η διεθνή αγορά στις πραγματικές διαστάσεις της εθνικής οικονομίας, δηλαδή στην μακροοικονομική πολιτική. Ένα σύνολο αρνητικών αποτελεσμάτων των οικονομικών των κρατών αποδίδονται στην παγκοσμιοποίηση, όμως αποτελούν συνέπεια πολιτικών επιλογών στο εσωτερικό και όχι αποτέλεσμα της αυξημένης δύναμης της διεθνούς αγοράς. Όπως γράφει και η Weiss (1999: 190-1),

«Η μακροοικονομική αστάθεια δεν είναι αποτέλεσμα μόνο της αύξησης της δύναμης του διεθνούς χρηματοοικονομικού κεφαλαίου αλλά κατά κύριο λόγο πραγματικών μακροοικονομικών προβλημάτων χωρών που σχετίζονται με τους μικρούς δείκτες ανάπτυξης των τελευταίων δεκαετιών.

Η κυριαρχία της νεοφιλελεύθερης ορθοδοξίας εμφανίζει ως μονόδρομο τις πολιτικές απελευθέρωσης των αγορών και αποδίδει ένα αριθμό εσωτερικών προβλημάτων στην υποτιθέμενη δύναμη των αγορών χρήματος.

Η πίεση που ασκεί το διεθνές κεφάλαιο στην εθνική πολιτική προς την κατεύθυνση της απορύθμισης και απελευθέρωσης των εθνικών αγορών, αποτελεί ένα επιχείρημα που έρχεται σε αντίθεση με τις εφαρμοσμένες κρατικές πολιτικές των δύο τελευταίων δεκαετιών. Η αύξηση των αντιθέσεων ανάμεσα στα εθνικά οικονομικά σύστημα, ακόμα και ανάμεσα στις μεγαλύτερες και πιο ολοκληρωμένες με την διεθνή αγορά οικονομικές δυνάμεις, όπως η Γερμανία, οι ΗΠΑ και η Ιαπωνία, είναι μια απόδειξη του ότι η παγκοσμιοποίηση του χρήματος δεν ασκεί τις πιέσεις που οι υποστηρικτές της υποθέτουν. Αντίθετα, είναι η κυριαρχία των νεοφιλελεύθερων πολιτικών στα πλαίσια των εθνικών κρατών που

υλοποιούν την σύγχρονη παγκοσμιοποίηση και για αυτό το λόγο είναι αναστρέψιμη μέσα από την αλλαγή των πολιτικών επιλογών τους. Ουσιαστικά η στροφή της κρατικής πολιτικής προς τις νεοφιλελεύθερες επιλογές τις τελευταίες δεκαετίες, είναι αυτή που διαμόρφωσε και συνεχίζει να διαμορφώνει τις προϋποθέσεις της ανάπτυξης της παγκόσμιας αγοράς κεφαλαίου, μέσα από την λειτουργία του κράτους ως εγγυητής της εύρυθμης λειτουργίας του συστήματος συναλλαγών. Αυτή η λειτουργία του κράτους μετατρέπει σε ελεγχόμενη και αναστρέψιμη την τάση για διεθνοποίηση του κεφαλαίου, μιας και οποιαδήποτε μεταστροφή των πολιτικών επιλογών θα σημαίνει άρση της προστασίας και του ελέγχου της εύρυθμης λειτουργίας των αγορών αυτών. Από αυτή την άποψη η θέση για την εύκολη αναστρεψιμότητα της τάσης διεθνοποίησης των αγορών χρήματος είναι ορθή.

Σήμερα, όσο η ικανότητα του για έλεγχο μειώνεται τόσο αυξάνει η εξουσιαστική του δύναμη μέσω της διεθνούς συνεργασίας, δύναμη η οποία προϋποθέτει την αξιολόγηση του κράτους ως κυρίαρχο (Krasner, 1999: 34-6). Έτσι είναι πιθανή η ικανότητα του διεθνούς κεφαλαίου να δημιουργεί αρρυθμιστες περιοχές μέσα στα όρια ενός εθνικού κράτους, όμως αυτή η πραγματικότητα έρχεται να ισοσταθμιστεί με την ανάπτυξη διεθνών συνεργασιών εξισορρόπησης των απωλειών. Αυτό που μπορεί να υποστηριχτεί, είναι η τάση αναδιάρθρωσης της κρατικής δομής ως προς τα μέσα άσκησης ελέγχου και επιβολής, με κυρίαρχο στοιχείο την «διεθνοποίηση της δημόσιας διοίκησης» αποτέλεσμα της μειωμένης ικανότητας για έλεγχο της περιφέρειας του και της αναζήτησης συμμαχιών (Massey, 1997: 7). Όπως ο ίδιος ο Helleiner σημειώνει ότι πολλές φορές η εμφάνιση αρρυθμιστων χώρων μέσα στην εθνική επικράτεια, είναι αποτέλεσμα όχι της δύναμης της διεθνούς αγοράς αλλά εσωτερικών αναγκαιοτήτων.

Η προσέγγιση του Helleiner ανήκει σε αυτές που αντιμετωπίζουν την σχέση κράτους και κεφαλαίου ως συμπληρωματική. Ως απόδειξη αυτής της άποψης, χρησιμοποιεί το ρόλο του κράτους στην παρατηρούμενη απορύθμιση των αγορών κατά την διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών. Η κρατική πολιτική ήταν αυτή που υλοποίησε την απορύθμιση των χρηματοπιστωτικών αγορών καταργώντας τους περιορισμούς στην κίνηση του κεφαλαίου. Παράλληλα, η κρατική πολιτική ήταν αυτή που ώθησε προς την δημιουργία υπερεθνικών δομών επίβλεψης του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος, προκειμένου να αποφύγει τις αρνητικές συνέπειες των κρίσεων, αποτέλεσμα του ευάλωτου χαρακτήρα των αγορών αυτών. Ο κυρίαρχος ρόλος του κράτους κατά την διαδικασία της απορύθμισης των χρηματοοικονομικών αγορών, το φέρνει κατά συνέπεια μπροστά σε ένα διαφοροποιημένο σύστημα από το μεταπολεμικό. Η προώθηση της απελευθέρωσης, οδηγεί στην αύξηση της δύναμης του κεφαλαίου και στην άσκηση πίεσης στο κράτος και τις πολιτικές του, για την περαιτέρω προώθηση της απελευθέρωσης αυτών των αγορών. Όμως, όπως ο σημειώνει, «έχω, παρόλα αυτά, πιστεί ότι η επιρροή τους δεν θα πρέπει να υποεκτιμάται» (ο.π. 142).

Η ανάληψη πρωτοβουλιών από την πλευρά των κρατών, όπως στην περίπτωση των διεθνών πολιτικών ενάντια στο ξέπλυμα του χρήματος κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1980 και η Συμφωνία της Βασιλείας το 1988, αποτέλεσαν δύο παραδείγματα που επιβεβαίωσαν την ικανότητα των κρατών να ασκήσουν έλεγχο μέσα από την ανάπτυξη συνεργατικών θεσμών. Μέσα από αυτά τα παραδείγματα αποδεικνύεται, ότι αντί να περιορίζονται οι δυνατότητες των κρατών να ασκήσουν έλεγχο στην διεθνή χρηματοπιστωτική αγορά (λόγω της απελευθέρωσης της), παραμένουν ισχυροί οργανισμοί άσκησης ελέγχου και

περιορισμού των κινήσεων. Τα όρια της κρατικής παρέμβασης σε αυτή την αγορά, που θεωρείται και ο πλέον διεθνοποιημένος τομέας του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, επεκτείνονται μέσα από την ανάληψη συνεργασιών σε επίπεδο κρατών, γεγονός που αποδεικνύει την σημασία (για την ομαλή λειτουργία του συστήματος) και την δύναμη που κατέχει το κράτος έναντι της αγοράς.

Ένας άλλος τομέας με τον οποίο καταπιάνεται η ανάλυση του Helleiner, είναι αυτός της μακροοικονομικής διαχείρισης. Και σε αυτό τον τομέα παρατηρεί, ότι ο ρόλος και η σημασία του κράτους και των πολιτικών του παραμένουν παράγοντες καίριοι για την κατεύθυνση που λαμβάνουν οι μακροοικονομικές πολιτικές. Τα επιχειρήματα που υποστηρίζουν, ότι η διεθνοποίηση των αγορών του χρήματος επηρεάζουν καταλυτικά την μακροοικονομική πολιτική του κράτους, υπερβάλουν. Σύμφωνα με τον Helleiner (ο.π. 146), «... τα κράτη μπορούν να διατηρήσουν ένα σημαντικό βαθμό αυτονομίας στην νομισματική τους πολιτική σε ένα περιβάλλον κινητικότητας του κεφαλαίου, αν είναι διατεθειμένα να επιτρέψουν την διακύμανση της συναλλαγματικής τους ισοτιμίας». Το ίδιο ισχύει και για την εισοδηματική πολιτική των κρατών. Ειδικά σε αυτό το τομέα, μέσα από την αύξηση της κίνησης του κεφαλαίου διεθνώς, επωφελήθηκε. Οι σταθερά αυξανόμενες δαπάνες του κράτους κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών, έγινε δυνατό να χρηματοδοτηθούν και μάλιστα με μεγαλύτερη ευκολία από ότι παλαιότερα, καταφεύγοντας στον δανεισμό από τις διεθνείς αγορές. Εκεί που ο Helleiner αναγνωρίζει ένα αληθινό περιορισμό, στην ικανότητα του κράτους να ασκήσει ανεξάρτητη πολιτική, είναι στο τομέα της φορολογίας. Όπως γράφει ο ίδιος, «η ικανότητα των κυβερνήσεων να φορολογούν, για παράδειγμα, έχει σίγουρα υπονομευτεί». Παρόλα αυτά υποστηρίζει όπως και παραπάνω ότι, «... τα εμπόδια που επιβάλλονται από την χρηματοοικονομική παγκοσμιοποίηση είναι μερικές φορές υπερβολικά στα σύγχρονα κείμενα» (ο.π. 148).

Το τελικό συμπέρασμα στην αναζήτηση των συνεπειών της διεθνοποίησης των αγορών του χρήματος, είναι ότι αυτή δεν είναι καταλυτική για το κράτος συνολικά, παρά μόνο για συγκεκριμένες μορφές που λαμβάνει η πολιτική του. Πιο συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι τα όρια που τίθενται από τις αγορές του χρήματος, έχουν σημαντικό αντίκτυπο σε μερικές μορφές της κρατικής πολιτικής, όπως κύρια στις κεϋνσιανού τύπου πολιτικές. Οι επιπτώσεις της χρηματοοικονομικής διεθνοποίησης αγγίζουν μια συγκεκριμένη μορφή κράτους, το «προνοιακό εθνικιστικό» κράτος, που καθιερώθηκε την μεταπολεμική περίοδο. Παρόλα αυτά, η βαθύτερη ιστορική μορφή του «ανεξάρτητου κράτους» δεν φαίνεται να τίθεται σε αμφισβήτηση. Η παρατήρηση αυτή του Helleiner τον οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι η ανάπτυξη μη κρατικών δυνάμεων και ομάδων πίεσης κατά την διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, καθώς και θεωριών για την δημιουργία ενός «μετα – Βεσφαλιανής παγκόσμιας τάξης» (post – Westphalian international order), είναι εντελώς αβάσιμες.

6.2. MORAN MICHAEL & WRIGHT MAURICE

Στην ανάλυση τους οι Michael Moran και Maurice Wright υποστηρίζουν ότι κράτος και αγορά αποτελούν δύο αλληλεξαρτώμενες όψεις της κοινωνικής δομής. Η νεοφιλελεύθερη θεωρία για το κράτος και την οικονομία, εμφάνιζε πάντα το κράτος και την αγορά ως δύο αντίθετες και αλληλοσυγκρουόμενες δυνάμεις. Αυτή την λογική υιοθέτησαν και πολλοί σκεπτικιστές, με αποτέλεσμα να εδραιωθεί αυτή η αντίληψη η οποία αποτελεί πλάνη. Παρόλα αυτά η σχέση ανάμεσα στην αγορά και το κράτος χαρακτηρίζεται από μια διαρκή και άμεση αλληλοδιαπλοκή και αλληλοδιασύνδεση. Στα πλαίσια της αγοράς σημαντικό χαρακτηριστικό της αποτελεί η πολιτική διαβούλευση, αφού παρατηρείται ότι οι μεγάλες επιχειρήσεις συμπεριφέρονται ως θεσμοί και όχι ως ιδιώτες. Το ίδιο ισχύει και για το κράτος, αφού οι γραφειοκρατικοί του οργανισμοί μπορούν να εκφράσουν αιτήματα και πολιτικές που δεν καθοδηγούνται από την δύναμη των αγορών. Η σύγκρουση ανάμεσα στην ατομική πρωτοβουλία και το κράτος (που αντιπροσωπεύει το κοινό συμφέρον), είναι μια όψη της διαφοροποίησης ανάμεσα σε αγορά και κράτος. Πάρα πολλές αγορές διαμορφώνονται από δρώντες που δεν λειτουργούν ως άτομα αλλά ως θεσμοί. Τέτοιο παράδειγμα είναι οι μεγάλες πολυεθνικές επιχειρήσεις, που αν και λειτουργούν με βάση την καταναλωτική ζήτηση, τις περισσότερες φορές ο «καταναλωτής» είναι μεγάλες επιχειρήσεις ή εθνικές κρατικές γραφειοκρατίες. Οι σχέσεις τους πέρα από αυτές της αγοράς, καθορίζονται και από πολιτικές επιλογές, συμβιβασμούς και διαπραγματεύσεις που δεν έχουν καμία σχέση με μηχανισμούς καθορισμού των τιμών. Παρά την εντύπωση που καλλιεργείται, οι πιο σημαντικοί δρώντες των αγορών, δεν είναι οι ιδιώτες επιχειρηματίες με την συμπεριφορά τους να καθορίζεται από την προσφορά και τη ζήτηση, αλλά οι μεγάλες επιχειρήσεις που βασίζονται κατά πρώτο στην χάραξη πολιτικής στρατηγικής και κατά δεύτερο σε μια εσωτερική γραφειοκρατία (Moran & Wright, 1991).

Οι Moran & Wright θεωρούν ότι το στοιχείο που χαρακτηρίζει την σχέση αγοράς και κράτους είναι η συμπληρωματικότητα. Οι συναλλαγές της αγοράς βασίζονται και εξαρτώνται από το κράτος και τους μηχανισμούς του, αφού αποτελούν τους εγγυητές των συμφωνιών που θεσπίζονται στα πλαίσια της αγοράς. Αυτό το επιχείρημα προχωρεί ακόμα παραπέρα, αφού υποστηρίζεται ότι όσο πιο ανοικτή μια οικονομία και όσο πιο ελεύθερη η κίνηση της αγοράς, τόσο πιο πολύ

αυξάνονται οι απαιτήσεις για την παροχή μεγαλύτερης προστασίας από το κράτος και τους μηχανισμούς του. Σύμφωνα με τους δύο συγγραφείς,

«Άρα το 'κράτος' και η 'αγορά' δεν είναι σαν δύο άκρα μιας τραμπάλας, ανεβαίνοντας και κατεβαίνοντας αντίθετα το ένα από το άλλο. Η δύναμη του κράτους είναι απαραίτητη για την διαχείριση των εισροών της αγοράς, των όρων με τους οποίους οι συναλλαγές λαμβάνουν χώρα και των εκροών και των συνεπειών αυτών των συναλλαγών» (1991: 244).

Η παρέμβαση του κράτους στις διαδικασίες του ανταγωνισμού έχει δύο όψεις. Η μια προσδιορίζεται από την ανάγκη της αγοράς για την παροχή εγγυήσεων στις συναλλαγές. Η δεύτερη είναι η κάλυψη των απωλειών της αυτής και του ανταγωνισμού, με απώτερο σκοπό την εξασφάλιση της νομιμοποίησης του και την ειρηνική συνύπαρξη στα πλαίσια του, ακόμα και σε περιπτώσεις που ο ανταγωνισμός αυτός επεκτείνεται και εκτός των ορίων του κράτους.

Ιδιαίτερη σημασία στην ανάλυση, κατέχει η λειτουργία της νομιμοποίησης που παρέχει το κράτος στην αγορά και τους δρώντες της. Η αντίθεση της αγοράς και του κεφαλαίου με την εργασία, που πολλές φορές καταλήγει ακόμα και στην βία, αποτελεί ένα πεδίο στο οποίο εμπλέκεται άμεσα το κράτος και οι ιδεολογικοί του μηχανισμοί. Αυτό καλείται να εμφανίσει την αγορά ως ελεύθερη και ανταγωνιστική, ώστε να εξασφαλίσει την νομιμοποίησή της. Αυτό ουσιαστικά σημαίνει ότι ο ανταγωνισμός των αγορών και των δρώντων της είναι υπαρκτός, μόνο μέσα από την επιτυχημένη παρέμβαση του κράτους στον ιδεολογικό τομέα και την εξασφάλιση της ηγεμονίας της αγοράς. Αυτή η λειτουργία του απαιτεί ένα σημαντικό απόθεμα εργαλείων, όπως για παράδειγμα την παροχή εκπαίδευσης, ώστε να προωθήσει την ιδεολογική νομιμοποίηση του ανταγωνισμού των αγορών στην κοινωνία. Η ανυπαρξία μιας ιδεολογικής ηγεμονίας της άρχουσας τάξης, ουσιαστικά οδηγεί και πάλι στο κράτος, το οποίο καλείται να ασκήσει το προνόμιο της «νόμιμης βίας» που κατέχει, ώστε να καταπιέσει τους αμφισβητίες και επιβάλλει στην κοινωνία την ελεύθερη αγορά και τις επιλογές της.

Η συμπεριφορά των μεγάλων επιχειρήσεων βασίζεται στην εσωτερική πάλη και ισορροπία της γραφειοκρατίας τους, που είναι παρόμοια με αυτή των κρατικών γραφειοκρατιών και που σε τελική ανάλυση διαμορφώνουν αυτό που χαρακτηρίζεται ως «επιχειρηματική πολιτική». Οι πολυεθνικές επιχειρήσεις είναι συνηθέστερα αποτέλεσμα εξαγορών μικρότερων επιχειρηματικών μονάδων, που χαρακτηρίζονται από διαφορετική νοοτροπία και επιχειρηματική κουλτούρα και που αρκετές φορές δεν «απαλλάσσονται» από αυτή τη διαφορετικότητα και μετά την συνένωσή τους⁴¹. Η πολιτικής υφής πάλη στο εσωτερικό των πολυεθνικών, ακολουθείται από την πολιτική πάλη (και όχι την πάλη με όρους αγοράς) ανάμεσα τους, που φαίνεται μέσα από τις συνεργασίες και τις συμμαχίες που αναπτύσσουν, τις επεκτάσεις και τους ανταγωνισμούς, ή το κλείσιμο μερών των δραστηριοτήτων τους, αποτέλεσμα των εσωτερικών συγκρούσεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο καιρίος ρόλος που έπαιξαν οι επιχειρηματικές στρατηγικές στην αναμόρφωση της βιομηχανίας των ηλεκτρονικών στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες. Το κλειδί για την κατανόηση της πορείας τους βασίζεται στην επιχειρηματική στρατηγική και πολύ λιγότερο στην δράση του κράτους, των

⁴¹ Hawley P. James, 1984, «Protecting Capital from Itself: US Attempts to Regulate the Eurocurrency System», *International Organisation*, 38, σσ. 131-165

συνδικάτων και των κυβερνήσεων⁴². Επίσης χαρακτηριστικό που αφορά την σχέση αγοράς και κράτους, σχετίζεται με το γεγονός ότι στην αγορά οι επιχειρήσεις αποτελούν έναν μόνο από τους πολλούς δρώντες. Η κρατική πολιτική δεν είναι απλά σημαντικός παράγοντας στην αγορά, αλλά διαμορφώνει δίκτυα που δεν έλκουν την καταγωγή τους μόνο από το κράτος ή μόνο από την αγορά. Ακόμα και το «ελάχιστο κράτος» δεν εγκαταλείπει την λειτουργία της αγοράς στο «αόρατο χέρι», αλλά εμπιστεύεται την τοποθέτηση των παραγωγικών συντελεστών στα δίκτυα αυτά που δεν είναι αποκλειστικά της αγοράς. Το συμπέρασμα των Moran & Wright είναι ότι η παραδοσιακή διαμάχη και ο διαχωρισμός ανάμεσα στις έννοιες της αγοράς και του κράτους, παραβλέπει τα τρία παραπάνω στοιχεία που διαμορφώνουν στενούς δεσμούς αλληλεξάρτησης ανάμεσα στις δύο έννοιες (ο.π. 241-3).

Τελευταία λειτουργία του κράτους σχετίζεται με το δυναμικό χαρακτήρα της αγοράς, που πολλές φορές αγγίζει τα όρια της αυτοκαταστροφής. Η παρέμβαση του στον ανταγωνισμό αποτελεί ένα μέσο ελέγχου της δυναμικής των αγορών, ώστε να μην ξεπερνούν ένα όριο στην δράση και την κίνηση τους. Ακόμα και στην διαδικασία του ανταγωνισμού το κράτος είναι πιθανό να συμμετέχει ενεργά, προωθώντας και υποστηρίζοντας συγκεκριμένους παραγωγικούς τομείς. Αυτή η πραγματικότητα δικαιολογεί και το ρόλο του κράτους στην διαδικασία της ρύθμισης, ή της απορύθμισης συγκεκριμένων αγορών.

Οι Moran & Wright στην ανάλυση τους έρχονται σε αντιπαράθεση με τα παραδοσιακά νεοφιλελεύθερα επιχειρήματα που αφορούν την σχέση κράτους και τα αγοράς. Όπως και άλλοι (Rodrik, 2000α, Wallerstein, 1999, κ.α.), υποστηρίζουν μέσα από την ανάλυση τους ότι οι πεποιθήσεις γύρω από την ανταγωνιστική σχέση ανάμεσα στα δύο είναι πλαστή, μιας και στην πράξη η αγορά δεν μπορεί να λειτουργήσει δίχως την κρατική παρέμβαση, προστασία, προώθηση, διαιτησία και νομιμοποίηση. Η άποψη αυτή συγκρούεται με τις περισσότερες προσεγγίσεις των υπέρμαχων της παγκοσμιοποίησης, που βλέπουν μέσα από το φαινόμενο της αύξησης της κινητικότητας του κεφαλαίου και των εμπορευμάτων παγκόσμια και την αλλαγή του προσανατολισμού των επιχειρήσεων από την εσωτερική προς την παγκόσμια ή την περιφερειακή.

Για παράδειγμα ο Drache επισημαίνει ότι χαρακτηριστικό της εποχής αποτελεί η αύξηση της ικανότητας των επιχειρήσεων να επενδύουν δίχως περιορισμούς, να επηρεάζουν και να αναδιαρθρώνουν την δημόσια πολιτική και να ξεφεύγουν από τον έλεγχο της. Μέσα σε αυτές τις νέες συνθήκες το κράτος σήμερα παραμένει υπεύθυνο για την θέσπιση του νόμου και την διαφύλαξη της τάξης, την μακροοικονομική πολιτική, την υγεία και την ασφάλεια, κ.α. δηλαδή όλα αυτά που το «ελάχιστο κράτος» είναι αρμόδιο να κάνει (Drache, 1996: 51). Οι Moran & Wright προχωρούν πέρα από την έννοια του «ελάχιστου κράτους», παραμερίζουν τις ανύπαρκτες ιδιότητες του αόρατου χεριού και ορθά επισημαίνουν ότι αγορά και κράτος αποτελούν δύο στοιχεία αλληλεξαρτώμενα και αλληλοβοηθούμενα. Ρόλος του κράτους σε σχέση με την αγορά δεν είναι η εξασφάλιση και διατήρηση των ελαχίστων αλλά η εξασφάλιση των προϋποθέσεων της συνέχειας της διαδικασίας συσσώρευσης. Όπως ορθά παρατηρεί και ο Wallerstein, ρόλος του κράτους είναι γενικότερα η εξισορρόπηση των αντιθέσεων που γεννούν οι αντιτιθέμενες σχέσεις μεταξύ των καπιταλιστών, γεγονός που το

⁴² Cawson Alan, Kevin Morgan, Douglas Webber, Peter Holmes & Anne Stevens, 1990, *Hostile Brothers: Competition and Closure in the European Electronics Industry*, Oxford: Clarendon Press, σσ. 375-376

κάνει απαραίτητο για την λειτουργία του συστήματος. Επίσης, ο ίδιος αναφέρει ότι η μείωση της δύναμης του κράτους, ενδιαφέρει πρώτα απ' όλα τους ίδιους τους επιχειρηματίες όπου οι πολυεθνικές αντιμετωπίζουν μια πολύ ορατή απειλή από την μείωση των κερδών μακροχρόνια και την ανυπαρξία ενός ισχυρού κράτους να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις της διαφυγής από την κρίση (Wallerstein: 1999: 33).

Οι Moran & Wright τοποθετούν με την ανάλυση τους το κράτος δίπλα στην αγορά. Απορρίπτοντας τις απλοϊκές σχηματικές απόψεις που φέρνουν την αγορά ενάντια στο κράτος, επισημαίνουν ότι αγορά και κράτος βρίσκονται «δεμένα με περίπλοκους δεσμούς». Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν αποτελούν ανεξάρτητους πολιτικούς οργανισμούς. Και τα δύο αποτελούνται από γραφειοκρατίες που διαμορφώνουν και ακολουθούν πολιτικές επιλογές, όμως διαφοροποιούνται με τον ίδιο τρόπο που διαφοροποιείται η θέση ενός πολίτη από την θέση ενός καταναλωτή. Η αγορά και οι κατευθύνσεις που λαμβάνει αποτελούν ένα συγκερασμό πολιτικών βουλήσεων, που δεν εκφράζονται από άτομα, αλλά από μεγάλους θεσμούς της αγοράς, όπως είναι οι μεγάλες πολυεθνικές επιχειρήσεις. Οι μηχανισμοί της αγοράς, όπως ο καθορισμός των τιμών, ή η ζήτηση από την πλευρά των καταναλωτών, κ.α. παίζουν ένα σημαντικό ρόλο, όμως καθοριστικής σημασίας είναι οι αποφάσεις που λαμβάνονται από άλλες μεγάλες επιχειρήσεις – αγοραστές και οι αντίστοιχες αποφάσεις που λαμβάνονται στα πλαίσια των κρατικών οργανισμών. Ουσιαστικά, οι αποφάσεις της αγοράς δεν είναι ένα άθροισμα ατομικών βουλήσεων, αλλά ένα πολιτικού χαρακτήρα αποτέλεσμα πολύπλοκων διαδικασιών που λαμβάνουν χώρα στα πλαίσια αντίστοιχα πολύπλοκων ιδιωτικών γραφειοκρατικών οργανισμών.

Το κράτος στα πλαίσια αυτής της αγοράς που περιγράφηκε παραπάνω και ανεξάρτητα από τον χώρο που καταλαμβάνει και το ρόλο που υιοθετεί, λειτουργεί ως εγγυητής των συναλλαγών της. Σε αυτή την διαδικασία, οι δύο δρώντες δεν αποτελούν πολιτικούς θεσμούς που διαχωρίζονται από διακριτά όρια. Αντίθετα, ο συνδυασμός της λειτουργίας επιχειρήσεων, συνδικάτων, διευθύνσεων της κεντρικής κυβέρνησης, ημιδημόσιων οργανισμών, κ.α. παράγουν ένα περίπλοκο σχήμα, στο οποίο δεν μπορούν να διακριβωθούν ξεκάθαρα τα όρια του κράτους και της αγοράς. Οι αλλαγές στα εξαγόμενα αυτών των διαδικασιών, συνεπάγονται αλλαγές και στο κράτος και στην αγορά.

Για τους Moran & Wright, η αλλαγή της πολιτικής του κράτους σε ορισμένους τομείς και η αναδιπλώση του, είναι πιθανή. Σε αυτή την διαδικασία, το κράτος δεν αφήνει ένα κενό που αναλαμβάνουν «οι απρόσωποι νόμοι της προσφοράς και της ζήτησης». Αντίθετα εμπιστεύονται την κατανομή του χώρου που απελευθερώνει, «σε κυρίαρχα δίκτυα θεσμών, εκ των οποίων μόνο μερικά προσεγγίζουν το χαρακτήρα ενός δρώντα της αγοράς». Η διαπλοκή των κοινωνικών σχέσεων, αγγίζει τόσο τα όρια της αγοράς, όσο και τα όρια του κράτους. Αντίθετα με πολλούς αναλυτές που αναγνωρίζουν την σχέση κράτους και αγοράς ως μιας σχέσης μηδενικού αθροίσματος, οι Moran & Wright θεωρούν ότι στην περίπτωση οπισθοχώρησης του κράτους από τομείς της κοινωνικής και οικονομικής πραγματικότητας, το χώρο που απελευθερώνει δεν καλύπτουν αντίστοιχοι μηχανισμοί και θεσμοί της αγοράς, αλλά πολυποίκλιοι θεσμοί και δίκτυα, οι οποίοι πιθανότατα εμπεριέχουν και φορείς της αγοράς.

Η περιγραφή των συστατικών στοιχείων της λειτουργίας των μεγάλων πολυεθνικών επιχειρήσεων, που αφορούν την πολιτική και τις εσωτερικές τους αντιθέσεις, δίνουν μια νέα διάσταση στο περιεχόμενο του επιχειρήματος που

υποστηρίζει τον αυθορμητισμό της αγοράς και την αυτόματη ικανότητα προσαρμογής στις αλλαγές των εξωτερικών συνθηκών. Μια μικρή επιχείρηση είναι ικανή να προσαρμοστεί στη ζήτηση και προσφορά, αφού χαρακτηρίζεται από την ευελιξία που της προσδίδει το μικρό της μέγεθος. Σήμερα το χαρακτηριστικό που κυριαρχεί όσο αφορά την δομή της αγοράς παγκόσμια αλλά και εθνικά, είναι η τάση δημιουργίας μεγάλων επιχειρήσεων μονοπωλίων και πολυεθνικών. Αυτές οι μεγάλες επιχειρήσεις δεν μπορούν να χαρακτηρίζονται από το στοιχείο της ευέλικτης προσαρμογής όσο ευέλικτη και αν είναι η αλυσίδα της παραγωγής τους. Αυτές εκ φύσεως αναγκάζονται αν λειτουργούν βάση σχεδιασμού και συγκεκριμένης πολιτικής, γεγονός που σημαίνει ότι οι νόμοι της αγοράς παραμερίζονται. Η κυριαρχία της πολιτικής έναντι της αυθόρμητης προσαρμογής στην ζήτηση, όσο αφορά τους μεγαλύτερους ιδιωτικούς οικονομικούς δρώντες του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, σημαίνει ότι αυτό που κυριαρχεί στην αγορά είναι η πολιτική και ο σχεδιασμός έναντι των υποτιθέμενων νομοτελειών της. Αν το κράτος αποτελεί μια άκαμπτη πολιτική και οικονομική δομή, αδύναμη να προσαρμοστεί στις γοργές αλλαγές της αγοράς, τότε και οι πολυεθνικές επιχειρήσεις είναι οργανισμοί που τις διέπουν τα ίδια χαρακτηριστικά και άρα και οι δύο αποτελούν δομές που στέκονται εμπόδιο στην απρόσκοπτη λειτουργία της αγοράς κατά το νεοφιλελεύθερο πρότυπο. Στην πραγματικότητα τα πράγματα είναι αρκετά διαφορετικά. Κράτος και επιχειρήσεις, όπως και παραπάνω ειπώθηκε, διαμορφώνουν τις συνθήκες απρόσκοπτης λειτουργίας της καπιταλιστικής διαδικασίας συσσώρευσης. Το κράτος δεν αποτελεί εμπόδιο για το κεφάλαιο αλλά σταθεροποιητικό και νομιμοποιητικό μηχανισμό. Τα επιχειρήματα που επικαλούνται την ανάπτυξη της παγκόσμιας αγοράς και την ενδυνάμωση του κεφαλαίου ως μέσα μείωσης της κρατικής ανεξαρτησίας και δύναμης, παραβλέπουν το καίριο ρόλο που περιγράφηκε εντός του πλαισίου του καπιταλιστικού συστήματος.

Επίσης σημαντικό στοιχείο της σημασίας του κράτους είναι ο ρόλος του εγγυητή που παρέχει στην αγορά και τις συναλλαγές της. Η ανάγκη ύπαρξης αυτού του ρόλου πηγάζει αρχικά, από την ανάγκη να «αστυνομεύεται» ο ανταγωνισμός, αφού το κράτος καλείται να διαχειριστεί τις αρνητικές συνέπειες και τα αποτελέσματα, καθώς και να προστατεύει αυτούς που χάνουν από την ένταση του ανταγωνισμού. Δεύτερο, ο ανταγωνισμός πρέπει να λαμβάνει την απαραίτητη νομιμοποίηση από το κράτος για να είναι δυνατόν να αναπτυχθεί σε ένα σταθερό, ειρηνικό περιβάλλον (δίχως οριακές ταξικές ή ενδοκαπιταλιστικές συγκρούσεις). Τέλος τρίτο, είναι αναγκαία η παρέμβαση του κράτους για την διαχείριση των ανταγωνιστικών πολέμων με τα άλλα κράτη. Παρόλο που ο ανταγωνισμός είναι μια κατάσταση που χαρακτηρίζεται από το στοιχείο του αυθορμητισμού, οι ανταγωνιστικές αγορές διαμορφώνουν ένα σύνολο κοινωνικών δυνάμεων στις οποίες ο ρόλος και η ρύθμιση του κράτους εμφανίζονται ως καιρίες παρεμβάσεις που εξασφαλίζουν ένα ελάχιστο όριο ισορροπίας και ειρηνικής συνύπαρξης των αντιτιθέμενων δυνάμεων. Για τους Moran & Wright η ύπαρξη ενός ισχυρού κράτους αποτελεί αναγκαίο παράγοντα ώστε να διαμορφώνει την ηγεμονική ιδεολογία περί ανταγωνιστικής αγοράς, να επιβάλλει με την δύναμη του την ισχύουσα κατανομή ανάμεσα στις κοινωνικές συγκρούσεις όταν αδυνατεί να νομιμοποιήσει τις ιδεολογίες της αγοράς, να κατευθύνει την αγορά και τα αποτελέσματα της (είτε στην ρύθμιση είτε στην απορύθμιση της) και τέλος να υποστηρίξει την εθνική αγορά στον ανταγωνισμό της στο εξωτερικό, αφού ο βαθμός ανοίγματος μιας αγοράς είναι θετικά συσχετισμένος με ένα ισχυρό κράτος (ο.π. 245-7).

6.3. DANI RODRIK

Η κυρίαρχη άποψη για την σχέση της αγοράς με το κράτος, υποστηρίζει ότι οι ανοικτές αγορές συνδυάζονται με μικρότερες ευέλικτες κυβερνήσεις και ότι η αποτελεσματικότητα της κρατικής παρέμβασης είναι μεγαλύτερη όσο πιο κλειστή είναι μια αγορά. Αντίθετα ο D. Rodrik (2000(1): 273-4) μέσα από στοιχεία που παραθέτει, υποστηρίζει ότι η σχέση ανάμεσα στις ανοικτές εθνικές αγορές και το μέγεθος του κράτους, είναι δύο παράγοντες θετικά συσχετισμένοι μεταξύ τους. Αυτό το επιχείρημα ενισχύεται από τέσσερις κύριους παράγοντες: από το γεγονός ότι δεν επηρεάζεται από άλλες μεταβλητές, από το γεγονός ότι ισχύει για πολιτικές των κυβερνήσεων που αφορούν έξοδα που προέρχονται από κάθε διαθέσιμη πηγή, από το γεγονός ότι ισχύει για χώρες τόσο με χαμηλά όσο και με υψηλά εισοδήματα και τέλος από το ότι δεν αποτελεί ένα πλαστό γεγονός απόρροια εξωτερικών παραγόντων.

Ο Rodrik παρατηρεί τρεις συγκεκριμένες πηγές έντασης στην μορφή που λαμβάνει το σύγχρονο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα και η τάση της απελευθέρωσης των αγορών. Η πρώτη σχετίζεται με μια νέα μορφή ασυμμετρίας που παρατηρείται στα πλαίσια των εθνικών κρατών. Η σταδιακή απελευθέρωση των εθνικών αγορών και των συνόρων τους, οδηγεί στη διαμόρφωση δύο συγκεκριμένων παραγωγικών πλευρών μέσα στα πλαίσια της εθνικής οικονομίας. Η μια πλευρά χαρακτηρίζεται από την ικανότητα της προσαρμογής της στην διεθνή αγορά και αποτελείται από αυτές τις οικονομικές δυνάμεις που έχουν την δυνατότητα να περνούν τα εθνικά σύνορα και να δραστηριοποιούνται εκτός αυτών. Σε αυτή την πλευρά τοποθετείται το κεφάλαιο, ένα μικρό μέρος του εργατικού δυναμικού που αποτελείται από εργαζόμενους υψηλού επιπέδου μόρφωσης και εξειδίκευσης, καθώς και επαγγελματίες οι οποίοι μπορούν να παράσχουν υψηλής υπεραξίας εργασία. Από την άλλη πλευρά συνωστίζεται το μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού, μεσαιού ή χαμηλού επιπέδου μόρφωσης και ειδίκευσης, όπως επίσης και το μεγαλύτερο μέρος των μεσαιού μεγέθους διοικητικών στελεχών. Όπως το διατυπώνει ο Rodrik (1997: 4),

«η παγκοσμιοποίηση κάνει την ζήτηση για υπηρεσίες από άτομα της δεύτερης κατηγορίας περισσότερο ελαστική, που σημαίνει ότι οι υπηρεσίες από μεγάλες ομάδες του εργατικού πληθυσμού μπορούν πιο

εύκολα να αντικατασταθούν από υπηρεσίες άλλων ατόμων εκτός των εθνικών συνόρων».

Δεύτερη πηγή έντασης, είναι ο αυξανόμενος ανταγωνισμός τόσο στο εσωτερικό των εθνικών αγορών όσο και μεταξύ αγορών διαφορετικών κρατών, για τις προϋποθέσεις και τους κοινωνικούς θεσμούς που διέπουν την παραγωγή. Όσο οι μέθοδοι παραγωγής και οι τεχνολογίες που χρησιμοποιούνται σε αυτή γίνονται λίγο πολύ κοινές διεθνώς, εθνικές αγορές που χαρακτηρίζονται από πολύ διαφορετικές νοοτροπίες, μεθόδους, θεσμούς και πρακτικές παραγωγής, συγκρούονται προκειμένου να κερδίσουν ένα μερίδιο της παγκόσμιας αγοράς. Σε αυτή την πραγματικότητα προκύπτουν σημαντικά προβλήματα, αφού κομβικά στοιχεία ενός παραγωγικού συστήματος αντιμετωπίζονται ως απλές διαφορές στα πλαίσια της παραγωγικής διαδικασίας και εντάσσονται στο ευρύτερο πεδίο του ανταγωνισμού και των πλεονεκτημάτων κάθε αγοράς. Μέσα από αυτή τη λογική δεν λαμβάνονται υπόψη στοιχεία όπως οι συνθήκες παραγωγής, οι νομικοί όροι της παραγωγής, οι κοινωνικοί όροι που την διέπουν, κ.τ.λ. Αποτέλεσμα αυτής της λογικής είναι σημαντικά προβλήματα, όπως για παράδειγμα η παραβίαση εργατικών κανόνων και προδιαγραφών (π.χ. η εκμετάλλευση της παιδικής εργασίας σε χώρες του Τρίτου Κόσμου), παραγωγικές στρατηγικές που γεννούν περιβαλλοντικά προβλήματα που ξεπερνούν τα όρια ενός κράτους, διαφθορά, κ.α. Όπως γράφει,

«πολλοί πολίτες των ανεπτυγμένων βιομηχανικά κρατών είναι δυσαρεστημένοι με την αποδυνάμωση των εγχώριων θεσμών μέσα από τις δυνάμεις του εμπορίου, αφού για παράδειγμα, η παιδική εργασία στην Ονδούρα εκτοπίζει εργαζόμενους στην Νότια Καρολίνα, ή τα επιδόματα της σύνταξης περικόπτονται στην Ευρώπη σε απάντηση των απαιτήσεων της Συνθήκης του Μάαστριχτ» (ο.π. 5).

Οι αρνητικές συνέπειες αυτής της νέας προσέγγισης της αγοράς που κυριαρχεί, αφορούν τόσο στις χώρες του ανεπτυγμένου όσο και του Τρίτου κόσμου. Απέναντι σε αυτή την πραγματικότητα ο Rodrik προτείνει την πολιτική παρέμβαση των κρατών, καθώς και των διεθνών θεσμών που παρεμβαίνουν στην οργάνωση των προϋποθέσεων των διεθνών συναλλαγών, προκειμένου να διαμορφωθεί ένα πλαίσιο το οποίο θα προστατεύει τις εθνικές αγορές, τα εθνικά κράτη και τους κοινωνικοπολιτικούς και πολιτισμικούς τους θεσμούς. Η συνέχιση αυτής της πρακτικής, ουσιαστικά ωθεί τους πολίτες προς την άρση της εμπιστοσύνης και της νομιμοποίησης που παρέχουν στην διεθνή αγορά.

Τρίτη πηγή έντασης μέσα στην διαδικασία της παγκοσμιοποίησης των αγορών, προσδιορίζεται από τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα εθνικά κράτη και οι κυβερνήσεις τους, στην παροχή και κάλυψη του κόστους της κοινωνικής ασφάλειας. Για τον Rodrik αυτή η λειτουργία του κράτους είναι κεντρικής σημασίας, αφού εξασφαλίζει συνθήκες κοινωνικής συναίνεσης και ειρηνικής συνύπαρξης, ενώ κατά την διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου ενίσχυσε την αποδοχή των πολιτών για την απελευθέρωση των αγορών.

Παρόλη την σημασία για την νομιμοποίηση της διεθνούς αγοράς από τους πολίτες των κρατών και την εξασφάλιση της αποδοχής τους, οι παροχές του κράτους πρόνοιας βρίσκονται στο στόχαστρο εδώ και δύο δεκαετίες. Η επίθεση αυτή προέρχεται από δύο πλευρές. Η πρώτη και σημαντικότερη είναι ο περιορισμός της φορολογικής βάσης από την οποία αντλούνται τα ποσά για την κάλυψη των κοινωνικών δαπανών του κράτους, ενώ η δεύτερη είναι τα πολιτικό-

ιδεολογικά επιχειρήματα που υποστηρίζουν ότι οι κοινωνικές παροχές στους πολίτες δεν ωφελούν πραγματικά. Η κινητικότητα του κεφαλαίου δημιουργεί σημαντικές δυσκολίες στην φορολόγηση του από το κράτος. Αποτέλεσμα αυτής της πραγματικότητας είναι η τάση της μεταβίβασης του κόστους των κοινωνικών παροχών από το ευέλικτο κεφάλαιο στην στατική εργασία. Από την μια πλευρά εντείνεται η πίεση για τον περιορισμό των κοινωνικών δαπανών, ενώ από την άλλη οι ανάγκες του μέρους του εργατικού δυναμικού που δεν είναι ευέλικτο επιβάλλουν την προστασία του κοινωνικού κράτους προκειμένου να διατηρηθεί ένα ελάχιστο όριο του προηγούμενου επιπέδου διαβίωσης. Αυτό το αίτημα για προστασία γίνεται πιο επιτακτικό από τα προβλήματα που δημιουργεί η απελευθέρωση των αγορών.

Σημαντική είναι η παρατήρηση που κάνει ο Rodrik και αφορά τον ρόλο των δημοσίων δαπανών, που όσο πιο μεγάλο το άνοιγμα της εθνικής αγοράς στην διεθνή, τόσο πιο μεγάλη είναι η δημόσια δαπάνη, η οποία δρα εξισορροπητικά στην αυξημένη αστάθεια των διεθνών αγορών. Το επιχείρημα του αυτό συμπληρώνεται και με δύο ακόμα παρατηρήσεις. Η πρώτη είναι ότι η αύξηση του εξωτερικού εμπορίου συνεπάγεται την αύξηση της αστάθειας στο εισόδημα και το δεύτερο ότι η αύξηση του ποσοστού της συμμετοχής των καταναλωτικών αγορών αγαθών και υπηρεσιών στο ΑΕΠ μειώνει την αστάθεια αυτή. Το άνοιγμα της οικονομίας στον εξωτερικό ανταγωνισμό δεν συσχετίζεται μόνο με την δημόσια δαπάνη, αλλά και με την εκπαίδευση και την απασχόληση στον δημόσιο τομέα. Αυτό που παρατηρείται είναι μια θετική συσχέτιση ανάμεσα στις κυβερνητικές δαπάνες για την εκπαίδευση και την απασχόληση στο δημόσιο τομέα (ως ποσοστό του συνολικού εργατικού δυναμικού) με το βαθμό «ανοίγματος» μιας οικονομίας. Όσο αφορά στις διάφορες μεταβλητές που πιθανώς να υπεισέρχονται στην σχέση των ανοικτών αγορών με την αύξηση του ρόλου του κράτους, επισημαίνεται ότι η συσχέτιση της αυξημένης κυβερνητικής δαπάνης με το άνοιγμα της αγοράς, δεν επηρεάζεται από το αν μια χώρα είναι πλούσια ή φτωχή, ή από το αν έχει υψηλό ή χαμηλό πληθωρισμό. Τέλος οι κυβερνήσεις που επωφελούνται από τα έσοδα από το εμπόριο φαίνεται ότι έχουν λίγες άλλες πηγές φόρων και έτσι η ικανότητα τους να δαπανούν είναι περιορισμένη. Το κεντρικό συμπέρασμα μέσα από τα προηγούμενα στοιχεία είναι ότι οι αυξανόμενες δημόσιες δαπάνες δεν επηρεάζουν το άνοιγμα μιας οικονομίας.

Οι δημόσιες δαπάνες της κυβέρνησης χαρακτηρίζονται από τον Rodrik, ως «καταφύγιο από τον κίνδυνο του εξωτερικού ρίσκου» (ο.π. 289). Τα ρίσκα που μια ανοικτή οικονομία αναλαμβάνει και που σχετίζονται με τις αναταράξεις στην παγκόσμια οικονομία αυξάνονται, με αποτέλεσμα την αναζήτηση εξισορροπητικών δυνάμεων. Το ρόλο αυτό τον αναλαμβάνει το κράτος προσπαθώντας να μετριάσει το ρίσκο μέσα από άλλους πόρους της οικονομίας, που δεν σχετίζονται με τους τομείς που πλήττονται, π.χ. τον εμπορικό. Το πόσο ανοικτή είναι μια οικονομία σχετίζεται με το εύρος της δράσης μιας κυβέρνησης, λόγω του ρόλου που παίζει απέναντι στο αναμενόμενο εξωτερικό ρίσκο της αγοράς. Όσο το ρίσκο είναι μεγάλο η κυβερνητική παρέμβαση αυξάνει την καταναλωτική δαπάνη, ενώ όταν αυτό μειώνεται δεν ασκεί επίδραση πάνω στην δαπάνη αυτή. Το εξωτερικό ρίσκο δεν είναι θετικά συσχετισμένο μόνο με την αυξημένη δημόσια δαπάνη αλλά και με την αστάθεια του εισοδήματος. Η αύξηση της κρατικής κατανάλωσης σε μια δεδομένη περίοδο αυξημένου ρίσκου είναι δυνατό να μειώσει την προηγούμενη αστάθεια στο εισόδημα.

Το άνοιγμα της οικονομίας κάθε χώρας είναι διαφορετικό και στηρίζεται στην γεωγραφική εγγύτητα και στην πολιτική βούληση κάθε κυβέρνησης να

εκτεθεί ή όχι στις αστάθειες που γεννά μια ανοικτή οικονομία. Η κυρίαρχη τάση σήμερα αντιμετωπίζει την κρατική οικονομική πολιτική και παρέμβαση που ξεπερνά τα όρια των βασικών υποδομών και παροχών (δημόσια αγαθά, επιβολή του νόμου και της τάξης, προστασία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, κ.τ.λ.) ως επιβλαβή για την αγορά. Όμως η αύξηση της δύναμης της αγοράς και η επέκταση της θεωρείται ότι γίνεται εις βάρος του κράτους. Αυτή η σχέση «λιγότερο κράτος – περισσότερη αγορά» και αντίστροφα δεν επιβεβαιώνεται μέσα από την ανάλυση του Rodrik. Αντίθετα, οι χώρες εκείνες με την μεγαλύτερη επέκταση των εθνικών αγορών τους προς το εξωτερικό, χαρακτηρίζονται από την μεγαλύτερη εμπλοκή του κράτους στην οικονομία. Αυτό το γεγονός προήλθε μέσα από την ανάγκη εξισορρόπησης των ρίσκων του ανοίγματος και των συνεπειών πιθανών εξωτερικών κρίσεων στην εγχώρια κατανάλωση. Τέτοιο παράδειγμα αποτέλεσε η μεταπολεμική περίοδος ανάπτυξης των αγορών, που ακολουθήθηκε από την ανάπτυξη των κρατικών μηχανισμών. Με βάση αυτό το σκεπτικό και η σύγχρονη περίοδος της παγκοσμιοποίησης έχει την ίδια ανάγκη για ένα ισχυρό κράτος και κυβέρνηση και όχι το αντίθετο.

Για πολλούς αναλυτές (Ohmae, 1995(2), Cerny, 1996, Strange, 1996, κ.α.), η σχέση αγοράς και κράτους αποτελεί μια σχέση μηδενικού αθροίσματος, όπου το περισσότερο κράτος σημαίνει λιγότερη αγορά και το αντίστροφο. Η κυριαρχία της νεοφιλελεύθερης θεωρίας και η ανταγωνιστική λογική με την οποία γίνεται αντιληπτή η σχέση οικονομίας και κράτους, έρχεται σε αντίθεση με το περιεχόμενο της ανάλυσης του Rodrik, η οποία υποστηρίζει ότι οι ανοικτές εθνικές αγορές και το μέγεθος του κράτους είναι δύο πραγματικότητες που συμβαδίζουν, ανεξάρτητα από άλλες μεταβλητές. Ο Ohmae (1995(2)) υποστηρίζει πως η αυξανόμενη κρατική δαπάνη έχει αρνητικά αποτελέσματα, μέσα από την κάλυψη του κόστους της ανεργίας, που δεν προάγει την παραγωγικότητα και συντηρεί ανέργους, επηρεάζει την κατανομή της επένδυσης, δεν επιτρέπει στο «αόρατο χέρι» της αγοράς να λειτουργήσει και τελικά αυτό αποσύρει τις επενδυτικές του δραστηριότητες, με αποτέλεσμα την επιδείνωση της αναξιοπιστίας του κράτους απέναντι στους πολίτες. Η Strange (2000: 148), βλέπει κάθε οπισθοχώρηση της κρατικής πολιτικής και οικονομικής παρέμβασης ως μια νίκη της αυξανόμενης δύναμης της αγοράς. Αντίθετα σε αυτό το κυρίαρχο επιχείρημα των νεοφιλελεύθερων και των υποστηρικτών της παγκοσμιοποίησης, ο Rodrik αποδεικνύει ότι ο ρόλος του κράτους είναι καίριος για την προστασία της αγοράς από τις γρήγορες και επικίνδυνες αναταράξεις της παγκόσμιας οικονομίας, μέσα από την αύξηση των καταναλωτικών δαπανών και την τόνωση της αγοράς. Στην ανάλυση του ο Rodrik επισημαίνει την σημασία των δημοσίων καταναλωτικών δαπανών στην τόνωση της εσωτερικής αγοράς και την ισορρόπηση των εισοδημάτων σε περιόδους κρίσης της παγκόσμιας. Η δυνατότητα συνύπαρξης μιας ανοικτής αγοράς με τις αυξημένες δημόσιες δαπάνες απορρίπτει την εμμονή των νεοκλασικών προσεγγίσεων στο «ελάχιστο κράτος» ή «κράτος νυχτοφύλακα». Η συνύπαρξη των δύο δεν είναι μόνο ικανή αλλά και αποτελεί μέσο εξισορρόπησης των πιέσεων που ασκούνται στην εθνική αγορά από τις αστάθειες που πηγάζουν από την παγκόσμια.

Ο Petrella υποστηρίζει ότι οι επιχειρήσεις παύουν πλέον να βασίζονται στην εθνική αγορά για την άντληση των απαραίτητων παραγωγικών πηγών και προσανατολίζονται (δίχως την διαμεσολάβηση της εθνικής αγοράς) παγκόσμια. Υπό το πρίσμα της αυξανόμενης αλληλεξάρτησης σε παγκόσμιο επίπεδο, ο καπιταλισμός μετασχηματίζεται από εθνικός σε παγκόσμιος και η εθνική αγορά έρχεται σε δεύτερη μοίρα, αφού «ο εθνικός οικονομικός χώρος αντικαθίσταται, ως

πιο σημαντικός στρατηγικός οικονομικός χώρος, από τον αναπτυσσόμενο παγκόσμιο χώρο» (Petrella, 1996: 67). Η επισήμανση του Rodrik για τον ρόλο της κρατικής παρέμβασης στην εθνική αγορά και στην προστασία που παρέχει από τις κρίσεις της παγκόσμιας, αντιτίθεται στο επιχείρημα του Petrella. Για παράδειγμα η ανάπτυξη των πολυεθνικών επιχειρήσεων, δεν σήμανε την ριζική μεταστροφή και αποκοπή από το κράτος καταγωγής. Οι περισσότερες περιπτώσεις τέτοιων εταιρειών βασίζονται στο κράτος καταγωγής για την λειτουργία και την επέκτασή τους, είναι εξαρτημένες από την εγχώρια αγορά ενός κράτους και βασίζονται για την εξάπλωσή τους στις πολιτικές της μητρικής χώρας, η οποία διαμορφώνει ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα. Στοιχεία όπως η ποιότητα του εθνικού εκπαιδευτικού συστήματος, η επαγγελματική κατάρτιση, η προστασία και η πολιτική και στρατιωτική στήριξη που λαμβάνουν έμμεσα οι πολυεθνικές από τις μεγάλες δυνάμεις, όπως οι ΗΠΑ και η δημόσια επένδυση σε υποδομές όπως οι επικοινωνίες, ακόμα και η απευθείας επιδότηση για την δημιουργία ξένων παραρτημάτων από εγχώριες εταιρείες (Dorgan, 2000: 1-2), συμβάλουν στην αύξηση της παραγωγικότητας, της κερδοφορίας και της απασχόλησης. Πολλοί είναι αυτοί που τονίζουν ότι η επιτυχία των αμερικανικών πολυεθνικών βασίστηκε κατά πολύ στην εδραίωση της θέσης τους μέσα από την άσκηση της πολιτικό – στρατιωτικής δύναμης των ΗΠΑ (Holton, 1998: 94). Από τα παραδείγματα φαίνεται ότι ακόμα και οικονομίες, όπως αυτή των ΗΠΑ, που θεωρείται από τις πιο ανοικτές στην παγκόσμια αγορά, χαρακτηρίζονται από την ισχυρή κρατική παρέμβαση, για την προώθηση των επιχειρηματικών συμφερόντων και την ρύθμιση της αγοράς. Όπως αναφέρει και ο Rodrik,

«Αντίθετα με όσα πιστεύουν οι πιο πολλοί οικονομολόγοι, το πεδίο δράσης της κυβέρνησης υπήρξε ευρύτερο και όχι μικρότερο στις οικονομίες εκείνες που επωφελήθηκαν περισσότερο από τις παγκόσμιες αγορές» (Rodrik, 2000: 298).

Κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών, μέσα από τις διατυπωμένες απόψεις περί διεθνοποίησης, παγκοσμιοποίησης και ομογενοποίησης, έχει διαμορφωθεί και επικρατήσει η αντίληψη, ότι ο κόσμος έχει συγκλίνει προς μια κοινή οικονομική πολιτική. Κυρίαρχα χαρακτηριστικά αυτής της πολιτικής είναι οι ανοικτές αγορές και η μείωση της κρατικής παρέμβασης, η οποία κατ'επέκταση διαμορφώνει τις προϋποθέσεις ολοκλήρωσης στα πλαίσια της παγκόσμιας οικονομίας. Σύμφωνα με την Weiss, αυτή η εντύπωση που καλλιεργείται δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, αφού κράτη όπως η Γερμανία, η Αυστραλία, η Ιαπωνία, κ.α. συνεχίζουν να ακολουθούν κεϋνσιανού τύπου πολιτικές δημοσιονομικής επέκτασης. Το ιδιαίτερο στοιχείο είναι ότι αυτά τα κράτη αποτελούν μερικές από τις σημαντικότερες και πιο επιτυχημένες εθνικές οικονομίες του κόσμου.

Η παραδοσιακή λειτουργία του κράτους ως «ανεξάρτητος οικονομικός ρυθμιστής» μπορεί σήμερα πλέον να μην είναι εφικτή, όμως η κρατική πολιτική παραμένει σημαντική στο να οργανώνει και να διευθύνει (orchestration) την οικονομία και τους ιδιωτικούς φορείς της, ενώ είναι ο μοναδικός μοχλός αντιμετώπισης των συνεπειών της διεθνοποίησης και των χρηματοοικονομικών ασταθειών, ακόμα και αν δεν μπορεί να ελέγξει ή να αντιμετωπίσει την αστάθεια (Hirst & Thompson, 1996: 144).

Το ερώτημα που τίθεται είναι τι κάνει πολλούς να ενστερνίζονται το επιχείρημα της αντίθεσης ισχυρού κράτους και ανοικτών αγορών. Ο Rodrik επισημαίνει δύο κύριους λόγους: ο πρώτος είναι ότι οι κοινωνίες που επιλέγουν να

ανοίξουν τα σύνορα τους είναι πιο πιθανό να δείχνουν κάποια προτίμηση προς τις ελεύθερες αγορές και άρα στο περιορισμένο κράτος και ο δεύτερος ότι η αποτελεσματικότητα της κρατικής παρέμβασης είναι μεγαλύτερη σε μια κλειστή οικονομία, παρά σε μια οικονομία ανοικτή στην διεθνή (Rodrik, 2000(1)). Η εντύπωση που αφήνουν τα δύο παραπάνω αίτια είναι ότι δεν είναι ικανά να δικαιολογήσουν την εμμονή των σύγχρονων πολιτικών στην παραπάνω αντίληψη. Παρόμοια ερωτήματα θέτει και η Weiss: Στο ερώτημα, γιατί οι εθνικές κοινωνικές πολιτικές ενώ παραμένουν ακόμα ισχυρές, επιχειρείται να εμφανιστούν ως ανίκανες να παρέμβουν, αποδίδει αυτή την πραγματικότητα στο ρόλο που οι φιλελεύθεροι ηγέτες των Δυτικών κρατών έπαιξαν και στην ρητορική που ανέπτυξαν προσπαθώντας να εμφανίσουν και να νομιμοποιήσουν τις δικές τους πολιτικές επιλογές, ως εξωτερικά επιβαλλόμενες. Αυτή η πραγματικότητα συνδέεται με το γεγονός ότι, σε μια περίοδο έντονης κρατικής παρέμβασης στο χώρο της κοινωνικής προστασίας, οι φιλελεύθερες πολιτικές της δεκαετίας του 1980 δεν θα ήταν αδύνατο να εφαρμοστούν, λόγω της ισχυρής κοινωνικής αντίδρασης που θα συναντούσαν. Η παγκοσμιοποίηση και οι απειλές που αναπτύσσονται με κεντρικό παράγοντα την παγκόσμια αγορά και τις επιταγές της, αποτέλεσαν αποτελεσματικό μέσο αποφυγής της αντίδρασης και του πολιτικού κόστους των κυβερνήσεων. Βασικό χαρακτηριστικό των νεοφιλελεύθερων θεωριών ήταν η έμφαση τους στην πολιτική παρά σε τεχνοκρατικά χαρακτηριστικά των οικονομικών προβλημάτων (Chang & Rowthorn, 1995(1)).

Τα αισθήματα οικονομικής ανασφάλειας που γεννά η απελευθέρωση των αγορών, αναγκάζουν τις κυβερνήσεις να μειώσουν τις λάθος τοποθετήσεις της αγοράς μέσω της αναδιανομής των κερδών και του ρίσκου. Παρά το γεγονός ότι η κρατική παρέμβαση μπορεί κάποιες φορές να είναι αναποτελεσματική, τις περισσότερες φορές οι κυβερνητικές επιλογές και τα προγράμματα τους έλκουν την επένδυση και την παραγωγή. Αυτό συμβαίνει γιατί πέρα από τα χαρακτηριστικά της ορθής διακυβέρνησης (προστασία της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, βελτίωση του ανθρώπινου δυναμικού και των φυσικών υποδομών), η μείωση των ανισοτήτων γεννά ανάπτυξη και αυξάνει την κοινωνική σταθερότητα. Άρα αντί για σύγκρουση της σχέσης παρεμβατικών πολιτικών και παγκόσμιας αγοράς, η πιο σωστή έκφραση είναι «ειρηνική συνύπαρξη» (peaceful coexistence) (Garret, 2000: 301-2).

6.4. SASKIA SASSEN

Η Saskia Sassen στην ανάλυση του για την σχέση του κράτους με την ανάπτυξη της παγκόσμιας αγοράς, υποστηρίζει ότι ακολουθούν μια κοινή πορεία που την χαρακτηρίζει οι αλλαγές στο θεσμικό πλαίσιο του κράτους, αλλά και η εξάρτηση της παγκόσμιας αγοράς από τους διοικητικούς και διαχειριστικούς μηχανισμούς του. Ουσιαστικά τα εθνικά κράτη συμμετέχουν στην διαδικασία της διαμόρφωσης της παγκόσμιας αγοράς, ενώ ταυτόχρονα αναγκάζονται να προσαρμοστούν σε αυτή αλλάζοντας θεσμικά αλλά και προσαρμόζοντας τις πολιτικές τους. Ένα σύνολο ιδιωτικών δρώντων της παγκόσμιας οικονομίας, διεθνών οργανισμών, κανονισμών και ρυθμίσεων, διαμορφώνουν ένα πλαίσιο διαχείρισης που λαμβάνει χώρα μέσα σε ένα ή περισσότερα εθνικά κράτη. Αυτή η «προσωρινή εγκατάσταση» συνεπάγεται την ενσωμάτωση στα παραπάνω δίκτυα διαχείρισης ενός συνόλου εθνικών χαρακτηριστικών. Κατά συνέπεια ένας μεγάλος αριθμός κρατών μεταμορφώνονται σε διόδους μέσω των οποίων η παγκοσμιοποίηση μεταφέρεται στις εθνικές περιοχές. Το γεγονός αυτό από την μια εμπλουτίζει το περιεχόμενο της παγκοσμιοποίησης ανάλογα με τα μοναδικά χαρακτηριστικά κάθε κράτους και από την άλλη επιβάλλει αλλαγές, όχι στα γεωγραφικά όρια των κρατών αλλά, στις θεσμικές τους λειτουργίες με άλλους θεσμούς να αποδυναμώνονται και άλλους να ενδυναμώνονται και στην εσωτερική γεωγραφία των κρατών, όπου ορισμένες περιοχές αποκτούν ιδιαίτερη σημασία για την παγκόσμια αγορά. Η αναδιάρθρωση αυτή των λειτουργιών του κράτους αποτελεί το μέσο με το οποίο εισέρχεται το παγκόσμιο κεφάλαιο στο εσωτερικό του εθνικού κράτους και στους τομείς που κατέχει ακόμα απόλυτη ανεξαρτησία. Αυτή η διαδικασία χαρακτηρίζεται από τη Sassen ως «αρνητικός αποεθνικισμός» (*incipient denationalizing*), ερμηνεύοντας με αυτή την έννοια την αντικατάσταση εθνικών διαδικασιών, ρυθμίσεων και θεσμών από νέους. Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί το πέρασμα από τις κεϋνσιανού τύπου κρατικές θεσμικές ρυθμίσεις, σε νέες που θεσμοποιούν και προωθούν τα δικαιώματα του διεθνούς κεφαλαίου στο εσωτερικό των κρατών. Η ύπαρξη αυτών των αλλαγών συνεπάγεται την αλλαγή δύο

βασικών τύπων κρατικής ανεξαρτησίας, της Βεσφαλιανής και της διεθνούς νομικής⁴³ (Sassen, 1999: 158-60).

Η έννοια της απορύθμισης, που κυριαρχεί τα τελευταία χρόνια μέσα από την ανάπτυξη της παγκοσμιοποίησης, εντάσσεται σε αυτή τη διαδικασία της συγκέντρωσης της δύναμης της παγκόσμιας οικονομίας σε συγκεκριμένες περιοχές και της ανάγκης δημιουργίας κατάλληλων θεσμικών αλλαγών στα πλαίσια της κρατικής λειτουργίας. Το μεγαλύτερο μέρος της παγκοσμιοποίησης υλοποιείται εντός μιας συγκεκριμένης περιοχής ενός έθνους κράτους. Η διαδικασία της απορύθμισης αποτελεί μια συμφωνία εισδοχής της παγκοσμιοποίησης και των στοιχείων που την συνοδεύουν στο εσωτερικό των κρατών. Αυτή η διαδικασία αλλάζει τόσο την μορφή όσο και την ουσία της ανεξαρτησίας και των συνόρων του εθνικού κράτους δίκως να τα καταργεί. Η Sassen υποδεικνύει ένα σύνολο στοιχείων που προσδιορίζουν το ρόλο του κράτους στην παραπάνω διαδικασία εισδοχής της παγκοσμιοποίησης στην εθνική επικράτεια, μέσα από την κυριαρχία της πολιτικής της απορύθμισης.

Ένα πρώτο στοιχείο αποτελεί η συνέχιση του ρόλου του κράτους ως «εγγυητή» των δικαιωμάτων του κεφαλαίου. Οι επιχειρήσεις που λειτουργούν σε διεθνή βάση έχουν την ανάγκη ενός κράτους που θα αναγνωρίζει και θα διαφυλάσσει τα δικαιώματα της ιδιοκτησίας. Ελλείπει κάποιου άλλου θεσμικού μηχανισμού που να κατέχει την νομική αλλά και στρατιωτική ισχύ επιβολής κανόνων τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, το κράτος παραμένει καίριος παράγοντας για την ανάπτυξη της παγκόσμιας οικονομίας και την εξασφάλιση της αναπαραγωγής του κεφαλαίου. Όπως ο ίδιος η Sassen επισημαίνει, «το κράτος συνεχίζει να παίζει καίριο, παρότι όχι πλέον μοναδικό, ρόλο στην παραγωγή νομιμότητας γύρω από τους νέες μορφές οικονομικής δραστηριότητας» (ο.π. 166). Το δεύτερο στοιχείο αποτελεί η αλλαγή που σχετίζεται με το κράτος και την «παραγωγή νομικών καλύψεων». Μέσα από την παγκοσμιοποίηση διαμορφώνονται νέες πρακτικές που ξεπερνούν τα όρια του κράτους και των εθνικών νομικών συστημάτων, γεγονός που γεννά νέες μορφές, όπως των «διεθνών εμπορικών διαιτησιών» (international commercial arbitration) και νέων υπερεθνικών συμβουλευτικών θεσμών, που είναι απαραίτητοι για την λειτουργία της παγκόσμιας οικονομίας. Ένα τρίτο στοιχείο σχετίζεται άμεσα με τον όρο της «απορύθμισης». Η διαδικασία αυτή αποτελεί μια περίπλοκη μορφή διαπραγματεύσεων, που αν και δεν επηρεάζει τα γεωγραφικά όρια της κρατικής επικράτειας, αλλάζει τον τρόπο με τον οποίο οργανώνονται οι περιφέρειες στο εσωτερικό των κρατών. Τέταρτο παρά την πεποίθηση για την καθολική επιρροή της οικονομικής δύναμης του διεθνούς κεφαλαίου στο εσωτερικό του εθνικού κράτους, εμφανίζονται πάρα πολλά παραδείγματα διαφορετικών αποτελεσμάτων που έχει η κίνηση του (π.χ. διαφορετικές πολιτικές που ακολουθούν οι ΗΠΑ και το Μεξικό, ή η Γαλλία και η Γερμανία), γεγονός που αποδεικνύει ότι η δύναμη του διεθνούς κεφαλαίου δεν ωθεί προς την διαμόρφωση μιας αποκλειστικής μορφής πολιτικής και οικονομικής δράσης για τα κράτη.

Σύμφωνα με την Sassen (1991) και τον Thrift (1994), η χρηματοοικονομική διεθνοποίηση ουσιαστικά έχει εντείνει την σημαντικότητα του

⁴³ Η έννοια αυτή πηγάζει μέσα από την ανάλυση του Krasner και την τυπολογία του, που αφορά τα είδη της ανεξαρτησίας ενός εθνικού κράτους. Όσο αφορά την «Βεσφαλιανή Ανεξαρτησία» (Westphalian Sovereignty), εκφράζει το δικαίωμα μιας χώρας να είναι ανεξάρτητη από εξωτερικές διοικητικές αρχές. Η «διεθνής νομική ανεξαρτησία» αναφέρεται στην αναγνώριση ενός κράτους από ένα άλλο (Krasner, 1999: 35).

γεωγραφικού χώρου. Η κινητικότητα του κεφαλαίου χαρακτηρίζεται από την ταυτόχρονη συγκέντρωση της δραστηριότητας σε λίγα σημαντικά χρηματοοικονομικά κέντρα, με κυρίαρχα αυτό της Νέας Υόρκης και του Λονδίνου. Το φαινόμενο αυτό δεν εξηγείται μόνο λόγω της ανάγκης ύπαρξης ενός κεντρικού συστήματος πληρωμών, αλλά και από το γεγονός ότι οι αγορές βασίζονται σε ένα σύνολο υπηρεσιών (πληροφορικής, νομικές, πολιτιστικές) οι οποίες παρέχονται καλύτερα μέσα από ένα γεωγραφικό χώρο. Αυτός ο περιορισμένος χώρος εξασφαλίζει στα κράτη μια σημαντική ικανότητα παρέμβασης και ελέγχου ή ρύθμισης (Helleiner, 1999: 141). Άρα η γεωγραφία ακόμα και σε μια έντονα διεθνοποιημένη αγορά συνεχίζει να έχει πρωτεύουσα σημασία για την απόδοση της.

Τελική διαπίστωση της Sassen είναι ότι πολλές από τις διαδικασίες μέσα από τις οποίες η παγκοσμιοποίηση επεκτείνεται είναι εθνικές. Οι νέες μορφές θεσμικών ρυθμίσεων που έχει ανάγκη για την ανάπτυξη της πηγάζουν μέσα από εθνικά θεσμικά όργανα. Οι υποδομές που διαμορφώνουν την υπερκινητικότητα του διεθνούς κεφαλαίου, αποτελούν μέρη του εθνικού κράτους, της επικράτειας του και των μηχανισμών του. Αυτό σημαίνει ότι είναι δεδομένη η παρέμβαση του κράτους στην διαμόρφωση της παγκοσμιοποίησης, γεγονός που απορρίπτει την ιδέα της παθητικής στάσης του κράτους απέναντι στην διαμόρφωση της παγκόσμιας αγοράς. Το κράτος είναι απαραίτητο στην διαμόρφωση των νέων αναγκαίων θεσμών, μέσα από τους οποίους άλλες πολιτικές χάνουν την δύναμη τους (π.χ. οι πολιτικές πρόνοιας) και άλλες ενδυναμώνονται. Μέσα από αυτή την πραγματικότητα, απορρίπτεται η απλοϊκή παραδοσιακή αντίληψη περί της ύπαρξης δύο αντιθέτων στοιχείων, δηλαδή του κράτους από την μια και της παγκόσμιας αγοράς από την άλλη, που μάχονται για επικράτηση ή για επιβίωση. Η διαδικασία μέσα από την οποία αναδιαμορφώνεται η σχέση ανάμεσα στο εθνικό κράτος και την εισδοχή της παγκόσμιας αγοράς μέσα σε αυτό, είναι η απορύθμιση συγκεκριμένων εθνικών θεσμικών μηχανισμών και διαδικασιών.

«Το Μανχάταν και το City του Λονδίνου αποτελούν τις ζώνες ελεύθερου εμπορίου όσο αφορά στην χρηματιστηριακή αγορά. Αλλά δεν είναι το Μανχάταν ως μια γεωγραφική περιοχή, με όλο το στρώμα των δραστηριοτήτων, των λειτουργιών και των ρυθμίσεων του, που το κάνει ελεύθερη ζώνη εμπορίου. Είναι ένας υψηλά εξειδικευμένος λειτουργικά και θεσμικά κόσμος, με ισχυρές τάσεις προς την τοπική συγκέντρωση σε πόλεις όπως το Μανχάταν και το City του Λονδίνου, ο οποίος αποεθνικοποιείται. Μερικά από αυτά που προηγούμενα χαρακτηρίζονταν ως εθνικά επειδή λαμβάνουν χώρα στην εθνική επικράτεια μετατρέπονται σε παγκόσμια. Και μερικά από αυτά που κωδικοποιούνται ως παγκόσμια είναι συνδεδεμένα με το εθνικό κράτος ως διοικητική ικανότητα και ως πηγή νομιμοποίησης (ο.π. 168).

Κράτος και διεθνής αγορά χαρακτηρίζονται από ένα ρόλο συμπληρωματικό, αφού αντιμετωπίζει το πρώτο ως ένα κεντρικό παράγοντα της επέκτασης, της ενδυνάμωσης της και της προστασίας της δεύτερης. Με βάση την προσέγγιση της Sassen απορρίπτονται επιχειρήματα σαν του Castells (1997(1)) για την αυθυπαρξία μιας «παγκόσμιας δικτυακής οικονομίας» και μιας «κοινωνίας των δικτύων», ή των «ολοκληρωμένων διεθνικών ιεραρχιών από παγκόσμια δίκτυα» του Kobrin (1999). Η τάση δημιουργίας μιας παγκόσμιας αγοράς έχει ανάγκη από ένα συγκεκριμένο πραγματικό χώρο, που δεν μπορεί παρά να βρεθεί μέσα στα σύνορα των κρατών και των εδαφών τους. Ακόμα και οι χρηματιστηριακές

αγορές που αναπτύσσονται σε ένα ψηφιακό χώρο, «όταν βγαίνουν έξω από τον ψηφιακό χώρο και ακουμπούν στο έδαφος», το κάνουν σε ένα πραγματικό έδαφος και υπό την σκέπη που προσφέρει η προστασία του εθνικού κράτους και η κανονιστική, δικαστική και στρατιωτική του ικανότητα. Άρα το κράτος συνεχίζει να αποτελεί το παραδοσιακό μέσο διαμόρφωσης των συνθηκών ισορροπίας και προβλεψιμότητας του συστήματος για την αδιάκοπη ανανέωση της καπιταλιστικής διαδικασίας συσσώρευσης. Όπως γράφει και ο Braudel (1992: 50), «Ο καπιταλισμός θριαμβεύει μόνο όταν ταυτίζεται με το κράτος».

Η παγκόσμια αγορά, όχι μόνο δεν ανταγωνίζεται το κράτος, αλλά αντίθετα το έχει ανάγκη ώστε να εγγυηθεί την ορθή της λειτουργία. Η παγκοσμιοποίηση, γεννά αλλαγές στην οικονομική γεωγραφία των εθνικών κρατών, διαμορφώνοντας στρατηγικές περιοχές στις οποίες αναπτύσσεται, όπως για παράδειγμα οι «παγκόσμιες πόλεις» (global cities). Αυτές οι περιοχές βασίζονται σε ένα σύνολο νέων επιχειρηματικών δρώντων, μια συγκεκριμένη υποδομή και την διαμόρφωση ενός νέου θεσμικού καθεστώτος. Από την στιγμή που αυτές οι αλλαγές λαμβάνουν χώρα εντός των ορίων του εθνικού κράτους, αυτό παίζει καίριο ρόλο στην προώθηση αυτών των αλλαγών. Κατ' επέκταση το εθνικό κράτος με τους θεσμούς και τις λειτουργίες του παίζει καίριο ρόλο στην προώθηση των κατάλληλων εκείνων προϋποθέσεων που απαιτεί η ανάπτυξη της παγκόσμιας αγοράς. Όπως επισημαίνει και η Sassen (1999: 165), «... μεγάλο μέρος της παγκόσμιας οικονομίας υλοποιείται μέσα στις εθνικές περιφέρειες ...». Το κράτος κατέχει λειτουργίες και αρμοδιότητες που, τουλάχιστον μέχρι σήμερα, δεν φαίνεται κανένας άλλος θεσμός εντός και εκτός του κράτους να μπορεί να αναλάβει. Αυτό ισχύει και για την παγκόσμια αγορά και τους θεσμούς της ή τους δρώντες σε αυτήν. Αντίθετα, η παγκόσμια αγορά χρησιμοποιεί τους θεσμούς αυτούς προκειμένου να εξασφαλίσει και να επεκτείνει την λειτουργία της.

Στην λειτουργία του κράτους, η Sassen επισημαίνει μια σημαντική αλλαγή σε σχέση με τις προηγούμενες δεκαετίες. Σε υπερεθνικό επίπεδο, η ανάπτυξη των διεθνών συναλλαγών ώθησε τα τελευταία χρόνια, προς την θέσπιση και νέων θεσμών που έχουν την ικανότητα να παράγουν δίκαιο και νέες πρακτικές, που αφορούν στην λειτουργία και την κίνηση του κεφαλαίου. Κύρια αρμοδιότητα αυτών των νέων θεσμών είναι η κάλυψη των κενών του δικαίου που προέρχεται από το κράτος και αφήνει αρρυθμιστους τους νέους χώρους που παράγονται από τις αλλαγές στην κίνηση του κεφαλαίου. Απόδειξη αυτής της διαδικασίας είναι η αύξηση της σημασία των διεθνών εμπορικών διαιτησιών και ένα σημαντικό αριθμό άλλων θεσμών που παρέχουν συμβουλευτική υποστήριξη, απαραίτητη για την λειτουργία του διεθνούς συστήματος (ο.π. 166).

Σημαντική παρέμβαση της κρατικής πολιτικής στην διαδικασία της ανάπτυξης της παγκόσμιας αγοράς, αποτελεί η υλοποίηση των πολιτικών της απορύθμισης (deregulation). Η διαδικασία αυτή που κυριαρχεί τις τρεις τελευταίες δεκαετίες, χαρακτηρίζεται από μια σύνθετη διαπραγμάτευση, της οποίας το αποτέλεσμα, παρόλο που δεν καταργεί την σημασία των γεωγραφικών ορίων του εθνικού κράτους, αλλάζει την αποκλειστικότητα που παλαιότερα κατείχε στο να ορίζει τους θεσμούς εντός και εκτός των ορίων του. Η Sassen προβάλλει μια διαφοροποίηση ανάμεσα στις έννοιες της εθνικής εδαφικής κυριαρχίας και του ελέγχου του εδαφικού στάτους, αντιπαραθέτοντας τους όρους «national territory» και «national territoriality» (ο.π. 166). Παρόλο που παλαιότερα αυτές οι δύο έννοιες σύμπεπταν απόλυτα, σήμερα το κράτος ενώ κατέχει τον έλεγχο του εδάφους του, χάνει τον απόλυτο έλεγχο που ασκούσε στο θεσμικό πλαίσιο αυτού του εδάφους. Η διαδικασία της απορύθμισης ουσιαστικά

εξασφαλίζει στην παγκόσμια αγορά την επιβίωση της, αφού της ανοίγει τις θεσμικές εκείνες διόδους προκειμένου να εισέλθει στο εσωτερικό των κρατών, όπου και αποκτά πραγματική υπόσταση.

Η ανάλυση της Sassen, δεν αποδέχεται την λειτουργία του «αόρατου χεριού» και την ικανότητα της αγοράς να υπάρξει, χωρίς την κρατική παρέμβαση. Αντίθετα με την θέση του Ohmae (1995β), για την ύπαρξη μιας αυτορρυθμιζόμενης «οικονομίας δίχως σύνορα», όπου το «αόρατο χέρι» του A. Smith λειτουργεί απόλυτα, προβάλλει μια παγκόσμια οικονομία που όχι μόνο για την ανάπτυξη της, αλλά και για την λειτουργία της, έχει ανάγκη από τις εσωτερικές και εξωτερικές ρυθμιστικές και κανονιστικές λειτουργίες του κράτους. Αυτή του η λειτουργία αποκτά ιδιαίτερη σημασία όντας σε μια πραγματικότητα, που κανένας άλλος δρών δεν διαθέτει ανάλογες λειτουργίες. Η αλλαγή των εσωτερικών λειτουργιών του κράτους, εξυπηρετεί την ανάγκη επέκτασης της παγκοσμιοποίησης και του διεθνούς κεφαλαίου εντός των ορίων του. Κατά συνέπεια, οι πολιτικές που από πολλούς εμφανίζονται ως μια υποχώρηση του κράτους έναντι των πιέσεων που ασκεί το διεθνές κεφάλαιο και η παγκοσμιοποίηση, για την Sassen είναι ρυθμιστικές παρεμβάσεις του ίδιου του κράτους για την υποδοχή (που σημαίνει και εξάπλωση) της παγκοσμιοποίησης στο εσωτερικό του. Για παράδειγμα, ο Gerald Epstein (1996) επισημαίνει ότι η διεθνής αγορά κεφαλαίου είναι αδύνατον να λειτουργήσει και να αναπτυχθεί δίχως τις κατάλληλες θεσμικές εγγυήσεις του κράτους, όσο αφορά την ρύθμιση της σχέσης δανειστή και δανειζόμενου. Αντίθετα από πολλούς που υποστηρίζουν ότι η τεχνολογία, ή η αυτόνομη δυναμική της αγοράς, διαμορφώνει τις τάσεις και η κρατική παρέμβαση και πολιτική ακολουθεί, η πολιτική βούληση συγκεκριμένων εθνικών ελίτ για την αύξηση της κινητικότητας του κεφαλαίου, είναι που διαμορφώνει την τάση θέσπισης εγγυητικών θεσμών που προωθούν την κίνηση του ανά τις χώρες.

Στο ερώτημα του γιατί το κράτος γίνεται ενδιάμεσος φορέας της παγκοσμιοποίησης, η απάντηση έχει ήδη δοθεί παραπάνω. Το κράτος αποτελώντας ένα ταξικό όργανο με σκοπό την εξασφάλιση των προϋποθέσεων της αναπαραγωγής του κεφαλαίου, αποτελεί το μέσο προστασίας του κεφαλαίου (με την δράση του να περιορίζεται από τις εκάστοτε ταξικές ισορροπίες). Έτσι και στην παρούσα φάση της ανάπτυξης του διεθνούς κεφαλαίου, καλείται να διαμορφώσει τις συνθήκες εκείνες που θα επιτρέψουν την ύπαρξη και λειτουργία του κεφαλαίου υπό την νέα μορφή που λαμβάνει, μέσα από την παγκοσμιοποίηση.

Το ερώτημα που τίθεται είναι κατά πόσο αλλάζουν οι υπάρχουσες πολιτικοοικονομικές δυνάμεις; Δύο στοιχεία είναι τα κεντρικά στην απάντηση: το πρώτο είναι η αύξηση της σημασίας στρατηγικών περιοχών της οικονομικής παγκοσμιοποίησης εντός των πλαισίων του εθνικού κράτους και το δεύτερο η ανάγκη δημιουργίας νέων θεσμικών κανόνων λειτουργίας σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο. Όπως οι πολυεθνικές επιχειρήσεις, που όσο αποκεντρώνουν τις εγκαταστάσεις τους τόσο αυξάνεται το μέγεθος των κεντρικών διοικήσεων τους, έτσι και σε σχέση με το κράτος, η παγκοσμιοποίηση εισερχόμενη σε αυτό αποδυναμώνει την ρυθμιστική ικανότητα του, αλλά ταυτόχρονα αυξάνει τον κεντρικό πυρήνα των λειτουργιών του. Άρα το επιχείρημα ότι η παγκοσμιοποίηση μέσα από την επέκταση του οικονομικού χώρου και της αγοράς μειώνει την ρυθμιστική ικανότητα του κράτους, αποτελεί ένα μόνο κομμάτι της πραγματικότητας. Το υπόλοιπο μέρος αποτελεί η συγκέντρωση και ενδυνάμωση αυτών των ρυθμιστικών λειτουργιών στα κράτη και σε περιοχές εντός των ανεπτυγμένων Δυτικών κρατών. Επιπλέον, συγκεντρώνονται λειτουργίες που

αφορούν όχι μόνο την κεντρική διεύθυνση, αλλά και τον σχεδιασμό των χρηματοοικονομικών, λογιστικών, νομικών, κ.α. λειτουργιών, που είναι απαραίτητες για την διαχείριση επιχειρηματικών οργανισμών που αναπτύσσονται σε ένα όλο και μεγαλύτερο αριθμό κρατών.

Σύμφωνα με την Sassen, στην διαδικασία της ανάπτυξης της παγκοσμιοποίησης, μια διαδικασία που είναι «ένα πακέτο από διασυννοριακές διαδικασίες μακρο – επιπέδου», το κράτος δεν έχει εναλλακτική λύση, παρά να συμμετάσχει στην διαμόρφωση της. Η παρατήρηση αυτή δεν έχει να κάνει με μια διαδικασία «υπακοής» του κράτους στην «δύναμη» της διεθνούς αγοράς, αφού απορρίπτει αυτή την μορφή σχέσης ως πλασματική. Αντίθετα, η αποκρυστάλλωση της παγκοσμιοποίησης σε περιοχές εντός των συνόρων του, αναγκάζει το κράτος να παρέμβει, να ορίσει το θεσμικό πλαίσιο της λειτουργίας της και να επηρεάσει και να επηρεαστεί από αυτήν. Σε αυτή την διαδικασία, το κράτος αναδιαρθρώνεται με αποτέλεσμα άλλοι θεσμοί του να ενδυναμώνονται και άλλοι να αποδυναμώνονται. Η έννοια που παραπάνω περιγράφηκε της «αρνητικής αποεθνοποίησης», περιγράφει ακριβώς αυτή την διαδικασία της αναδιάθρωσης του θεσμικού πλαισίου του κράτους και του περάσματος αρμοδιοτήτων του σε υπερεθνικούς δρώντες. Τέτοιο παράδειγμα είναι η πόλη του Λονδίνου, όπου η Sassen (1991: 168) το θεωρεί ως κάτι ανάλογο με τις ζώνες ελεύθερου εμπορίου.

6.5. IMMANUEL WALLERSTEIN

Για τον Wallerstein η τάση ανάπτυξης του κεφαλαίου προς το εξωτερικό χρονολογείται από την αρχή της εμφάνισης του καπιταλισμού. Η έννοια της παγκοσμιοποίησης αν και εμφανίζεται στο προσκήνιο μόλις την δεκαετία του 1970, παρόλα αυτά πάντα κυριαρχούσε ως τάση της διαμόρφωσης «διεθνικών αλυσίδων εμπορίου» (transnational commodity chains), ενώ μετά το δεύτερο μέρος του 19^{ου} αιώνα αυτές οι αλυσίδες μετατρέπονται σε παγκόσμιες. Ο ρόλος της τεχνολογίας στην ανάπτυξη αυτών των αλυσίδων ήταν σημαντικός, όμως η εξέλιξη της κατά την περίοδο εκείνη δεν διαφοροποίησε σε τίποτα την ουσία του συστήματος. Το ίδιο είναι λίγο ή πολύ αναμενόμενο και για την σύγχρονη επανάσταση της πληροφορίας. Το επιχείρημα των υποστηρικτών του νεοκλασικισμού, υποστηρίζει υπερβολικά αισιόδοξα ότι η εντυπωσιακή ανάπτυξη σε συνδυασμό με την τεχνολογική εξέλιξη, είναι αποτέλεσμα της επιχειρηματικής ικανότητας που η απελευθέρωση και των τελευταίων εμποδίων στην διαδικασία συσσώρευσης σε παγκόσμια κλίμακα, θα δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για μια τεράστια νέα ανάπτυξη, την δημιουργία νέου πλούτου και ευημερίας. Στην μεγάλη ανάπτυξη και διεύρυνση της διαδικασίας συσσώρευσης των τελευταίων δύο αιώνων, ο Wallerstein θεωρεί ως κείμενο παράγοντα το κράτος (Wallerstein, 1999(1): 21).

Κύριο χαρακτηριστικό του κράτους αποτελεί η ανεξαρτησία που προσδιορίζεται από δύο βασικές συνιστώσες: η μία που αφορά το εσωτερικό του και θεωρεί ότι το κράτος έχει την ευχέρεια άσκησης οποιασδήποτε πολιτικής μέσα στα όρια του και μια δεύτερη που αφορά το εξωτερικό διακρατικό σύστημα, που επισημαίνει ότι κανένα άλλο κράτος δεν δικαιούται να παρεμβαίνει και να ασκεί εξουσία άμεσα ή έμμεσα μέσα στα όρια της επικράτειας του. Παρόλα αυτά κανένα κράτος δεν ήταν ποτέ απόλυτα αυτόνομο, αφού εσωτερικά πάντα υπήρχαν αντιστάσεις στην δικαιοδοσία του (με αποκορύφωμα την θέσπιση των περιορισμών στην παρέμβαση του μέσω των συνταγμάτων), ενώ το ίδιο ισχύει και για τις εξωτερικές του σχέσεις μιας και πάντα υπήρχε ενασχόληση του ενός με τα εσωτερικά του άλλου, όπως επίσης και το σύνολο του διεθνούς δικαίου αποτελεί ένα σύνολο περιορισμών της ανεξάρτητης λειτουργίας των κρατών σε διεθνές επίπεδο. Ουσιαστικά για τον συγγραφέα, η έννοια της ανεξαρτησίας έλκει την καταγωγή της σε μια παλαιότερη εποχή που τα κράτη εμφανίζονται αδύναμα

απέναντι στο κυρίαρχο τοπικιστικό πνεύμα. Σήμερα αυτή η έννοια είναι ξεπερασμένη και αναφέρεται σε ένα ανύπαρκτο ουσιαστικά θέμα.

Τόσο το κράτος όσο και η παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία, ακολούθησαν μια κοινή πορεία ανάπτυξης, που ποτέ όμως δεν έφτασε στο επίπεδο της απόλυτης κυριαρχίας. Κάποια κράτη είχαν μεγαλύτερη εσωτερική και εξωτερική δύναμη σε σχέση με άλλα, που πήγαζε μέσα από την ικανότητα τους να ασκούν επιρροή. Η σχετική (και όχι απόλυτη) ικανότητα των κρατών για άσκηση της ανεξαρτησίας τους, ταιριάζει απόλυτα με την διαδικασία της επαναλαμβανόμενης κεφαλαιακής συσσώρευσης. Το πρώτο στοιχείο της λειτουργίας του κράτους είναι ότι αποτελεί τον εγγυητή των δικαιωμάτων της ιδιοκτησίας, αφού έξω από την αγορά το κεφάλαιο μπορεί να κλαπεί, να δημευθεί ή να φορολογηθεί. Ο Wallerstein υποστηρίζει ότι από τους τρεις προηγούμενους τρόπους, η φορολόγηση είναι θετική για τους μεγάλους καπιταλιστές μιας και το μεγαλύτερο μέρος των χρημάτων τείνουν να ανακυκλώνονται στους ίδιους, μέσα από μια διαδικασία μεταφοράς κεφαλαίου από τις μικρές επιχειρήσεις και τις εργαζόμενες τάξεις. Δεύτερος σημαντικός ρόλος του κράτους είναι η παροχή προστασίας των καπιταλιστών από την ίδια την αγορά, η δημιουργία, συντήρηση και προστασία των μονοπωλιακών δικαιωμάτων του κεφαλαίου, αφού το μονοπώλιο και όχι η ελεύθερη αγορά είναι μέσο για τα πραγματικά κέρδη του κεφαλαίου. Το κράτος έχει την ικανότητα να καταστρέφει την ελεύθερη αγορά. Ένα ισχυρό κράτος αποκλείει άλλα από το να περιορίσουν τα μονοπωλιακά πλεονεκτήματα των ατόμων που συνήθως είναι υπήκοοι του. Τέλος το κράτος αναλαμβάνει να κρατά την σύγκρουση που γεννάται μέσα από την προσπάθεια προώθησης των μονοπωλιακών συμφερόντων των υπηκόων του σε τέτοιο επίπεδο, ώστε να μην έχει καταστροφικά αποτελέσματα για το κεφάλαιο. Πολλές φορές οι μεγάλοι κεφαλαιοκράτες χρησιμοποιούν ένα κράτος για την προστασία τους από ένα άλλο.

Περιγράφοντας τα μέσα με τα οποία τα κράτη ανακόπτουν την λειτουργία της ελεύθερης αγοράς, ο Wallerstein υποδεικνύει τρία βασικά: το πρώτο είναι μέσω της παροχής υποδομής που δεν χρεώνεται απευθείας στους καπιταλιστές. Το δεύτερο μέσω της μη απαίτησης πληρωμής για κόστη που δημιουργεί η διαδικασία της αναπαραγωγής του κεφαλαίου, όπως για παράδειγμα τα περιβαλλοντικά κόστη. Τέλος τρίτο, τα κράτη αποτελούν τους μεγαλύτερους καταναλωτές προϊόντων των εσωτερικών αγορών τους, ενώ τα μεγάλα κράτη είναι οι μεγαλύτεροι καταναλωτές της παγκόσμιας αγοράς, που συνήθως είναι και «μονό-ψωνιστές». Το μονοπώλιο δεν είναι η μοναδική παροχή του κράτους στους καπιταλιστές, αφού μεγάλη σημασία έχει και η λειτουργία του ως προστάτης του κεφαλαίου όχι από την κλοπή, αλλά από την εργασία και την ένταση της ταξικής πάλης, χρησιμοποιώντας ένα μείγμα βίας, πειθούς και συμβιβασμού (Wallerstein, 1983: 53). Τα τρία αυτά «όργανα» άσκησης ελέγχου του κράτους, αποδεικνύουν ότι κανένα καθεστώς δεν κατέχει τον απόλυτο έλεγχο των κυριαρχούμενων ομάδων και κατ'επέκταση ότι το κράτος δεν κατέχει το προνόμιο του ανεξάρτητου παρά μόνο σε σχετικό και υπό προϋποθέσεις βαθμό. Το ίδιο ισχύει και στις σχέσεις του με άλλα κράτη. Οι πόλεμοι για παράδειγμα αποτελούν μια επιβεβαίωση ότι «αποκλείονται κάποιες πιθανότητες της καπιταλιστικής συσσώρευσης για κάποιους καπιταλιστές» (Wallerstein, 1999(1): 27). Τα κράτη είναι αναγκαία στο να διαμορφώνουν τις συνθήκες αποτροπής ενός μόνιμου παγκόσμιου πολέμου ανάμεσα στο κεφάλαιο, με το να ρυθμίζουν την σύγκρουση ή μέσα από την ύπαρξη μιας ηγεμονικής δύναμης που να καταφέρνει να

επιβάλλει μια ηγεμονική ισορροπία, να βοηθούν την ικανότητα προβλεψιμότητας των εξελίξεων και περιορισμού των λαθών.

Το στοιχείο που κάνει δυνατή την εξασφάλιση την νομιμοποίησης της λειτουργίας του κράτους και την ύπαρξη των πολιτικών, αποτελεί η σχέση που διαμορφώνεται όχι μόνο με τους καπιταλιστές αλλά και με τους ψηφοφόρους, τους πολίτες και τα μαζικά λαϊκά κινήματα. Μόνο μέσα από αυτή την σχέση το κράτος εξασφαλίζει αυτό που ο Wallerstein ονομάζει «ελάχιστη νομιμοποίηση» για την ύπαρξη του. Η εξασφάλιση της νομιμοποίησης αυτής δεν γίνεται μέσα από την δίκαιη αναδιανομή του πλούτου, ούτε μέσα από την χρήση της ιστορίας του, αλλά από μέσα από δύο άλλους βασικούς παράγοντες. Ο πρώτος πραγματοποιείται προβάλλοντας το μύθο ότι «μπορεί εμείς να μην τα πηγαίνουμε καλά, ή τουλάχιστον τόσο καλά, αλλά αυτοί θα τα πάνε χειρότερα. Για αυτό αφήστε εμάς να μην βουλιάζουμε το καράβι και περισσότερο απ' όλα αφήστε εμάς να εμποδίσουμε αυτούς να βουλιάζουν το καράβι» (ο.π. 28). Ο καπιταλισμός, διαμορφώνοντας μια ιεραρχία ανάμεσα σε ομάδες (μια αρκετά μεγάλη μεσαία τάξη ή μια αριστοκρατική τάξη εργατών) καταφέρνει να αντλεί μια μόνιμη οριακή νομιμοποίηση. Ο δεύτερος παράγοντας, είναι η χρήση της έννοιας του «λαού που ασκεί κυριαρχία» στο κράτος. Η επίκληση αυτού του επιχειρήματος, δηλαδή ότι συνολικά ο λαός ασκεί την εξουσία, είχε συνέπειες για τους πραγματικούς δρώντες που ασκούσαν την εξουσία. Το γεγονός αυτό αποδεικνύεται από τις μεγάλες πολιτικές αναταράξεις που χαρακτήρισαν τον 19^ο και τον 20^ο αιώνα, για το ερώτημα του τι σημαίνει ότι ο λαός ασκεί την εξουσία.

Αυτό που παρατηρείται κατά τη διάρκεια των δύο παραπάνω αιώνων είναι η κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού έναντι άλλων ανταγωνιστικών πολιτικών ιδεολογιών του σοσιαλισμού και του συντηρητισμού. Στην ένταση που προκλήθηκε από την ενδυνάμωση των «επικίνδυνων τάξεων», δηλαδή των αστικών προλεταριάτων κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, οι νεοφιλελεύθεροι εισήγαγαν τρεις βασικές λύσεις: το δικαίωμα ψήφου, το κράτος πρόνοιας και «τον πολιτικά οργανωμένο ρατσιστικό εθνικισμό» (politically integrating racist nationalism). Μέχρι το 1914, η λειτουργία αυτών των τριών στοιχείων ήταν αποτελεσματική στο να μειώνει την επαναστατικότητα των «επικίνδυνων τάξεων» στην Δυτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ. Η εμφάνιση ανάλογων τάξεων στον υπόλοιπο κόσμο κατά την διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, αντιμετωπίστηκε από τους νεοφιλελεύθερους με ανάλογες αναδιαρθρώσεις που σχετίστηκαν με το κράτος πρόνοιας (που υλοποιήθηκε μέσα από την οικονομική ανάπτυξη των υπανάπτυκτων χωρών) και την καθιέρωση της αρχής της αυτοδιάθεσης (ως ένα ισοδύναμο παγκόσμιο δικαίωμα ψήφου). Η ανυπαρξία ανάλογου χαρακτηριστικού με αυτό της δημιουργίας ενός «πολιτικά οργανωμένου ρατσιστικού εθνικισμού» δεν εμπόδισε την ορθή λειτουργία του παγκόσμιου καπιταλισμού ως τις αρχές της δεκαετίας του 1970 περίπου. Μετά από αυτό το κομβικό σημείο η διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου τίθεται σε κίνδυνο, γεγονός που θέτει σε αμφισβήτηση και την ικανότητα ύπαρξης του παγκόσμιου φιλελευθερισμού. Σύμφωνα με τον Wallerstein αυτό το γεγονός δεν βασίστηκε στην μείωση των κερδών των μεγάλων καπιταλιστών, όσο στην όλο και μεγαλύτερη μείωση του υπόλοιπου πλούτου που μοιραζόταν στις «επικίνδυνες τάξεις», αφήνοντας ένα μεγάλο κομμάτι του παγκόσμιου πληθυσμού δίχως κανένα κέρδος, γεγονός που ενίσχυε την επαναστατικότητα του και έθετε σε κίνδυνο την λειτουργία του συστήματος και την πολιτική νομιμοποίηση του. Από την άλλη πλευρά, τα αντιουσιαστικά κινήματα που αναπτύχθηκαν και κυριάρχησαν δεν έφεραν επαναστατικές αλλαγές.

Αντίθετα ακολούθησαν μια πορεία που ήρθε σε αντίθεση με τις επαναστατικές αλλαγές που προηγούμενα προωθούσαν.

Η κρίση του 1968 αποτέλεσε την απαρχή της συνειδητοποίησης από τις μάζες, ότι τόσο τα επαναστατικά κινήματα όσο και ο φιλελευθερισμός δεν μπορούσαν πλέον να υποσχεθούν βελτίωση των συνθηκών ζωής στο μέλλον, γεγονός που έκανε τη μάζα να απομακρυνθεί από αυτά αλλά και από το κράτος ως μέσο μιας μελλοντικής μαζικής και ουσιαστικής βελτίωσης. Όπως ο ίδιος ο συγγραφέας γράφει,

«Το σοκ του 1968 ήταν κάτι περισσότερο από ευκαιριακό. Το σοκ του 1968 ήταν η συνειδητοποίηση ότι ολόκληρος ο γεω – πολιτισμός του φιλελευθερισμού και ειδικά η κατασκευή της ιστορικής αισιοδοξίας από τα αντισυστημικά κινήματα, είχε φθαρεί, και ότι τα παιδιά των λαϊκών μαζών δεν ήταν σχεδιασμένο να κληρονομήσουν την γη» (Wallerstein, 1999(2): 71).

Η αναζήτηση μιας καινούριας υπόσχεσης για βελτίωση των συνθηκών ζωής των 6/7^{ων} του παγκόσμιου πληθυσμού δεν ήταν τόσο εύκολο να βρεθεί. Η αύξηση της ανυπακοής απέναντι στο κράτος και τους νόμους του, συνέβαλε στην αύξηση της ανασφάλειας και την μείωση της κινητοποίησης στην βάση μιας ευρύτερης κοινωνικής συνείδησης. Η εκθρόνηση απέναντι στο κράτος γέννησε έντονα προβλήματα για τον καπιταλισμό, που το έχει ανάγκη για την λειτουργία του ώστε να κρατήσει εκτός συναγωνισμού τα περιφερειακά κράτη στις συναλλαγές στην παγκόσμια οικονομία, όπως για παράδειγμα μέσα από την χρήση του ΔΝΤ και άλλων θεσμών. Όπως ο Wallerstein γράφει,

«...είναι άλλο το ρωσικό κράτος να μην κρατά τους ξένους επενδυτές έξω από τα σύνορα του και άλλο το να μην μπορεί να εγγυηθεί την ασφάλεια των επιχειρηματιών στην Μόσχα» (ο.π. 32).

«...Η επίσημη θέση του νεοφιλελευθερισμού είναι ότι η αγορά είναι αμερόληπτη και για αυτό «πειθαρχεί». Αυτό που πειθαρχεί τα παράλογα ένστικτα όλων, είναι η θέσπιση κοινωνικών αποφάσεων σε βάση διαφορετική από αυτή της μεγιστοποίησης του κέρδους. Όταν τα κράτη λαμβάνουν τέτοιες αποφάσεις, είναι αυταρχικά» (ο.π. 32).

Κεντρικός ρόλος του κράτους και της ανεξαρτησίας του αποτελεί η εξισορρόπηση των αντιθέσεων που γεννούν οι αντιτιθέμενες σχέσεις μεταξύ των καπιταλιστών, γεγονός που το κάνει απαραίτητο για την εύρυθμη λειτουργία του συστήματος. Ο Wallerstein θεωρεί ότι το κράτος σήμερα, για πρώτη φορά, βρίσκεται σε κρίση γεγονός που έχει συνέπειες και στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα. Η μη εξασφάλιση της μάζας από τους πολιτικούς θεσμούς της αντιπροσώπευσης συνεπάγεται την απάρνηση τους. Ως αντίδραση, η πολιτική εκλογικεύει την απάρνηση και μετατρέπεται σε εικονική πραγματικότητα και αρκείται σε αυτό το θέατρο (Wallerstein, 1983: 313). Το σημαντικότερο στοιχείο είναι ότι η μείωση της δύναμης του κράτους ενδιαφέρει πρώτα απ' όλα τους ίδιους τους επιχειρηματίες. Οι πολυεθνικές επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν μια πολύ ορατή απειλή από την μείωση των κερδών μακροχρόνια και την ανυπαρξία ενός ισχυρού κράτους να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις της διαφυγής από την κρίση.

Ο Wallerstein αντιμετωπίζει την παγκοσμιοποίηση ως μια πάγια τάση του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, που χρονολογείται από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Ο ρόλος της τεχνολογίας σε αυτή την εξέλιξη ήταν ανύπαρκτος,

αφού τότε η εισαγωγή της στην παραγωγική διαδικασία δεν άλλαξε σε τίποτα τις κατευθύνσεις και την λογική του συστήματος, γεγονός που φανερώνει ότι και στην σύγχρονη περίοδο θα επαναληφθεί το ίδιο. Το κράτος αποτέλεσε για τον Wallerstein κεντρικό παράγοντα της ανάπτυξης, της κάλυψης των αναγκών και της διεύρυνσης της διαδικασίας συσσώρευσης του κεφαλαίου κατά τους δύο τελευταίους αιώνες. Έτσι παρότι η παρέμβαση του κράτους στην οικονομία θεωρείται βλαπτική από του νεοφιλελεύθερους, στην ουσία είναι αυτό που διαμορφώνει τις συνθήκες ισορροπίας και της προβλεψιμότητας του συστήματος, για την αδιάκοπη ανανέωση της καπιταλιστικής διαδικασίας συσσώρευσης. Όπως γράφει και ο Braudel (1992: 50), «Ο καπιταλισμός θριαμβεύει μόνο όταν ταυτίζεται με το κράτος».

Παρόλα αυτά σήμερα το κράτος χάνει την παραπάνω ικανότητα μέσα από την κρίση νομιμοποίησης την οποία υφίσταται, γεγονός που συνεπάγεται και την κρίση της παγκόσμιας καπιταλιστικής παραγωγής. Σύμφωνα με τον Wallerstein, το κράτος μέσα από την κυριαρχία του φιλελευθερισμού, πέρα από την εξυπηρέτηση των συμφερόντων και της ισορροπίας των καπιταλιστικών σχέσεων ως μέσο άντλησης νομιμοποίησης από τους καπιταλιστές, βασίστηκε σε δύο κύρια στοιχεία για να μπορέσει να αντλήσει νομιμοποίηση και από τις μάζες. Το πρώτο ήταν η καλλιέργεια της αντίληψης ότι είναι ικανό να κάνει την βέλτιστη σε σχέση με οποιοδήποτε άλλο και κατά συνέπεια να διαφυλάσσει το σύστημα από οποιαδήποτε τάση ανατροπής του. Το δεύτερο στοιχείο, ήταν η διατύπωση της έννοιας της «άσκησης της εξουσίας από τον λαό», που υπονοούσε την σταδιακή και μη επαναστατική αλλαγή των κοινωνικών συνθηκών έναντι των επαναστατικών (και άρα αντισυστημικών) αλλαγών που προωθούνταν από «επικίνδυνες ομάδες» (επαναστατικά προλεταριάτα).

Ο Wallerstein αντιμετωπίζει το κράτος ως ένα στοιχείο του παγκόσμιου καπιταλισμού, που λειτουργεί με την ίδια λογική και εφαρμόζει κοινά μέτρα μέσα από την κυριαρχία της νεοφιλελεύθερης πολιτικής. Αν γίνει δεκτό το επιχείρημα της παροχής του κράτους πρόνοιας, για παράδειγμα ως αντίβαρο στην αυξημένη επαναστατικότητα στις Δυτικές κοινωνίες του 20^{ου} αιώνα, τότε θα πρέπει να εξηγηθεί το γεγονός ότι τόσο η οικονομική ανάπτυξη όσο και τα κράτη πρόνοιας παρουσιάζουν έντονες διαφορές ως προς την ανάπτυξη τους μακροχρόνια. Ο Potter παρατηρεί ότι ένα κράτος αποτελεί ένα μοναδικό μείγμα πολιτικών, θεσμών και αξιών. Για αυτό το λόγο και οποιαδήποτε κατηγοριοποίηση με βάση ένα χαρακτηριστικό του, όπως στο παράδειγμα της συμμετοχής ενός κράτους στην ομάδα αυτών του Τρίτου Κόσμου, δεν θα πρέπει να οδηγεί σε βιαστικά συμπεράσματα και κατηγοριοποιήσεις. Αντίθετα, η ποικιλία των παραγόντων που προσδιορίζουν την έννοια της αυτονομίας ενός κράτους, σημαίνει αυτό που η Weiss (1999) τονίζει, δηλαδή ότι η αυτονομία του κράτους θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ένα σύνολο παραγόντων, όπου άλλοι αλλάζουν και άλλοι παραμένουν σταθεροί κατά την διάρκεια του χρόνου. Κατ' αυτό τον τρόπο, σε μια ανάλυση θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι διαφορές των πολιτικών καθεστώτων κάθε χώρας, οι διαφορές ανάμεσα στην κρατική αυτονομία και την κρατική δύναμη, οι διαφορές που πηγάζουν από την αυτονομία του κράτους σε διεθνή κλίμακα και σε εθνική (Potter, 1993: 223). Για αυτό το λόγο ο Rao (1998: 42) συμπεραίνει στην ανάλυση του για το ρόλο της παγκοσμιοποίησης σε σχέση με τις χώρες του Τρίτου Κόσμου, έντονες διαφοροποιήσεις των αναπτυξιακών τάσεων, αποτέλεσμα των διαφορετικών χαρακτηριστικών κάθε εθνικής οικονομίας και των διαφορετικών κρατικών πολιτικών που ακολουθούνται.

«Τα κράτη εμφανίζονται να είναι αρκετά ξεχωριστά, διαφορετικές οντότητες και ακόμα μιλάμε για την μεταρρύθμιση του 'κράτους' ή την κρίση του 'κράτους' σαν να ήταν ένα κράτος υποθέτοντας ένα είδος συμφωνίας ανάμεσα σε αυτό που εμφανίζεται διαφορετικό» (Holloway, 1994: 24).

Παρόμοια κριτική ασκείται και στο τελικό συμπέρασμα του Wallerstein για την κρίση του ρόλου του κράτους σήμερα. Οι Hirst & Thompson (1999: 372) θεωρούν ότι, παρόλη την αυξανόμενη πίεση των διεθνών χρηματαγορών, και την μειωμένη νομιμοποίηση, η κρατική πολιτική κατέχει ακόμα μοναδικά εργαλεία που μπορούν να αντιμετωπίσουν τις εντεινόμενες αστάθειες, όπως για παράδειγμα μέσα από την αύξηση της σημαντικότητας της δημοσιονομικής πολιτικής ως απάντηση στον περιορισμό της παρεμβατικής πολιτικής των χωρών της ΕΕ μέσω της νομισματικής πολιτικής.

Ο Wallerstein αντιμετωπίζει την κρίση του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, ως αποτέλεσμα της κρίσης νομιμοποίησης του κράτους μετά το 1968. Αυτό το επιχείρημα δεν εξηγεί το λόγο που η νεοφιλελεύθερη πολιτική ρητορική επιμένει να επιτίθεται στον ιδεολογικό τομέα ενάντια στο κράτος. Επίσης, η νομιμοποίηση του κράτους αντλείται μέσα από το μεγάλο κεφάλαιο, άρα ποιος ο λόγος της αυξημένης επίθεσης που δέχεται από μορφές κεφαλαίου όπως το χρηματιστηριακό; Ο Μπέκ (1999: 112) στην κριτική της προσέγγισης του Wallerstein, επισημαίνει ότι η προσέγγιση του δεν μπορεί να εξεταστεί ως προς την ορθότητα της και αυτό είναι γεγονός.

6.6. LINDA WEISS

Η Linda Weiss προβάλλει μια ιδιαίτερη κριτική προσέγγιση που στέκεται αντίθετη στις θεωρίες της παγκοσμιοποίησης και στις διακηρύξεις περί του τέλους του εθνικού κράτους. Επισημαίνει την έννοια της «άρνησης του κράτους» (state denial) εννοώντας ότι κατά περιόδους στον άγγλο-σαξονικό χώρο κυριαρχούν απόψεις που ισχυρίζονται το «τέλος του κράτους». Αυτό το «τέλος» προωθείται στην προσπάθεια απόδειξης της ανικανότητας προσαρμογής της κρατικής δομής στις μεταβαλλόμενες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που δημιουργεί η παγκόσμια αγορά. Έτσι τα επιχειρήματα για το τέλος του έθνους – κράτους, το θάνατο της βιομηχανικής πολιτικής, το τέλος της εθνικής διαφοροποίησης κ.α. εμφανίζουν μια σταθερή συχνότητα επανάληψης. Η Weiss ασκεί κριτική στα μεγέθη που χρησιμοποιούνται από τους υπέρμαχους της παγκοσμιοποίησης, προκειμένου να αποδείξουν το βαθμό της παγκόσμιας οικονομικής ολοκλήρωσης. Μέσα από την κριτική στις αδυναμίες διαφόρων μεγεθών, όπως της ΞΑΕ (προσανατολισμός σε μη παραγωγικές επενδύσεις), της χρηματιστηριακής κίνησης κεφαλαίου (αυξημένη αποσταθεροποιητική ικανότητα), του διεθνούς εμπορίου, της σημασίας της εθνικής βάσης των πολυεθνικών επιχειρήσεων και του ρόλου των εθνικών παραγωγικών διαφορών, συμπεραίνει ότι η παγκοσμιοποίηση δεν είναι τίποτα άλλο από μία τάση περιφερειακής ολοκλήρωσης, που πηγάζει από την απορύθμιση του χρηματοπιστωτικού συστήματος μετά την εγκατάλειψη του ρυθμιστικού πλαισίου του Bretton Woods.

Ιστορικό στοιχείο του κράτους και των λειτουργιών του αποτελεί η ικανότητα του να προσαρμόζεται στις μεταβαλλόμενες συνθήκες. Η Weiss αναγνωρίζει τρία μεγάλα «επεισόδια προσαρμογής» κατά την διάρκεια της ανάπτυξης του κράτους. Το πρώτο είναι η ενσωμάτωση του ρόλου της «αναζήτησης φόρων» (tax seeker) για την κάλυψη των πολεμικών αναγκών, που αναπτύσσεται κατά την περίοδο μετά το 19^ο αιώνα. Δεύτερον το κράτος σταδιακά αναλαμβάνει το ρόλο του «προστάτη» (protector) της εθνικής οικονομίας και του καθοδηγητή της ανάπτυξης της βιομηχανίας (τέλος του 19^{ου} αιώνα και μετέπειτα). Τέλος τρίτο, λειτούργησε σαν θεμελιωτής της έννοιας του «έθνους», μέσα από την ανάπτυξη της κοινωνίας πολιτών (κυριαρχεί κατά την διάρκεια του 20^{ου} αιώνα). Αυτό που επισημαίνει η Weiss είναι ότι η διαδικασία του περάσματος από την μια λειτουργία στην άλλη, δεν χαρακτηρίστηκε από την κατάργηση του

προηγούμενου. Αντίθετα οι παραπάνω λειτουργίες του κράτους συνυπάρχουν στο εσωτερικό του. Όπως η ίδια γράφει,

«Για μερικές χώρες, κύρια για την Ιαπωνία και την Γερμανία, ο милитарισμός και η εκβιομηχάνιση ήταν ιστορικά συνδεδεμένα και αυτό είχε καταστροφικές συνέπειες. Αλλά επίσης άφησε μέσα από αυτές τις συνθήκες μια κληρονομιά, της ικανότητας του κράτους για καθοδήγηση των οικονομικών αλλαγών, μια ικανότητα η οποία όπως υποστηρίζω εξελίχθηκε παρά περιορίστηκε κατά τη διάρκεια του χρόνου» (Weiss, 1998: 9).

Τα τρία αυτά ιστορικά χαρακτηριστικά της εξέλιξης των κρατών, οδήγησαν στην διαμόρφωση, συνένωση και μετέπειτα συνύπαρξη διαφορετικών λειτουργιών στα πλαίσια της κρατικής δομής. Οι ανάγκες αυτών των λειτουργιών επέβαλαν τη δημιουργία μιας σημαντικής υποδομής και το ξεπέραςμα των αυταρχικών δομών που κυριαρχούσαν κατά την αρχή της γέννησης των εθνικών κρατών. Κατά την Weiss, το καίριο στοιχείο που προσδιορίζει την εξέλιξη της λειτουργίας του κράτους σήμερα, δεν είναι άλλο παρά η συνένωση και ο συντονισμός των διαφορετικών υποδομών που δημιουργήθηκαν και συνεχίζουν να δημιουργούνται μέσα από τις παραπάνω ιστορικές φάσεις που διανύει το έθνος – κράτος.

Το ιστορικό βάρος και ο συνδυασμός των милитарιστικών, οικονομικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών, έτσι όπως διαμορφώθηκαν σε κάθε χώρα, δημιούργησε ιστορικές διαφοροποιήσεις που καθόρισαν την ανάπτυξη του κάθε κράτους. Αυτή ακριβώς η διαδικασία καθόρισε και το βαθμός της ικανότητας του καθενός από αυτά να προσαρμόζεται στις σύγχρονες αλλαγές του συστήματος. Για αυτό το λόγο και ορισμένα κράτη εμφανίζουν μεγαλύτερη ικανότητα προσαρμογής σε συγκεκριμένους τομείς από άλλα, όπως για παράδειγμα κάποια είναι πιο ικανά στην διαχείριση στρατιωτικών προβλημάτων, ή κάποια άλλα είναι ικανότερα στο να αντιμετωπίζουν φυσικές καταστροφές παρά να αντιμετωπίζουν οικονομικές αλλαγές. Η παραπάνω διαδικασία ανάπτυξης των εθνικών κρατών που κυριαρχείται από τους άπειρους συνδυασμούς θεσμών και δομών, εξηγεί σύμφωνα με την Weiss τη διαφοροποίηση των εθνικών κρατών, όσο αφορά στην λειτουργία και την απόδοση τους. Ακόμα και στη περίπτωση που τα κράτη αντιμετωπίζουν παρόμοιες προκλήσεις, η αντίδραση τους η οποία προσδιορίζεται από τα ιδιαίτερα εσωτερικά χαρακτηριστικά των θεσμών και των λειτουργιών τους, συνεπάγεται την παρατηρούμενη και σήμερα διαφοροποίηση των απαντήσεων που δίνουν σε αυτές τις προκλήσεις.

Η ανάλυση της L. Weiss, όσο αφορά στην παγκοσμιοποίηση και στο ρόλο του έθνους – κράτους σε αυτή, αποτελεί μια σημαντική εναλλακτική προσέγγιση, απέναντι στα ντετερμινιστικά μοντέλα των υπέρμαχων της παγκοσμιοποίησης. Η θεώρηση της κρατικής ικανότητας για παρέμβαση ως ένα σύνολο ιδιοτήτων και όχι ως ενός και μοναδικού χαρακτηριστικού, προσφέρει νέο έδαφος στην αναζήτηση του ρόλου του μέσα στα πλαίσια της σύγχρονης διεθνοποίησης, αποφεύγοντας τις αφοριστικές διακηρύξεις περί του «τέλους του κράτους», που εμποδίζουν την αναγνώριση του τρόπου με τον οποίο μετασχηματίζονται οι λειτουργίες τους καθώς και του τρόπου με τον οποίο παρεμβαίνει στην διεθνοποίηση αυτή. Η απόρριψη των επιχειρημάτων περί της παντοδυναμίας στοιχείων του παγκόσμιου συστήματος όπως του παγκόσμιου κεφαλαίου και επένδυσης, ή των πολυεθνικών επιχειρήσεων και η προβολή της σύγχρονης τάσης διεθνοποίησης ως ένα αποτέλεσμα πολιτικών παρεμβάσεων εθνικών κυβερνήσεων, επανεισάγει στην συζήτηση για το διεθνές οικονομικό σύστημα το ρόλο της

πολιτικής. Πιο συγκεκριμένα κατά την διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών, η παρουσίαση της παγκοσμιοποίησης ως μιας δύναμης ανίκητης από την εθνική ή ανθρώπινη πολιτική βούληση, επέβαλε την αποδοχή όλων των αρνητικών συνεπειών της, όπως την αύξηση των ανισοτήτων σε διεθνές αλλά και σε εθνικό επίπεδο, την νομιμοποίηση της χρηματιστηριακής κερδοσκοπίας, τις επιθέσεις κατά του κράτους πρόνοιας αλλά και την περιβαλλοντική καταστροφή, ως μοιραίων αποτελεσμάτων μιας πραγματικότητας κατευθυνόμενης από αόρατα χέρια, αιτιοκρατικές σχέσεις τεχνολογίας και παγκοσμιοποίησης και άλλες «σκοτεινές και ανίκητες» δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης. Το επιχείρημα της Weiss για το καίριο ρόλο της κρατικής πολιτικής στην τάση διεθνοποίησης σήμερα, σημαίνει ότι είναι εφικτή η παρέμβαση των δημοκρατικών θεσμών και των πολιτών ενός κράτους και η απαίτηση για την εφαρμογή μιας διαφορετικής πολιτικής για τον περιορισμό των αρνητικών συνεπειών καθώς και της δράσης μη νομιμοποιημένων θεσμών, όπως πολλών διεθνών οργανισμών, του διεθνούς κεφαλαίου, και άλλων παραγόντων που δρουν ανεξέλεγκτα επηρεάζοντας την καθημερινή ζωή των πολιτών των κρατών.

Σύμφωνα με την Weiss, στις ιστορικές προκλήσεις που αντιμετώπισε το εθνικό κράτος κατά το παρελθόν (μιλιταρισμός, οικονομική προστασία, κοινωνική συνείδηση), έρχεται σήμερα να προστεθεί και η πρόκληση της παγκοσμιοποίησης. Ιδιαίτερη σημασία έχει η θέση που λαμβάνει απέναντι στην διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Όπως επισημαίνει, η διαδικασία αυτή έρχεται αντιμετώπιση με την διαδικασία της ενσωμάτωσης της από τις κοινωνικές σχέσεις μέσα στα εθνικά κράτη. Η πρόσκληση της ενσωμάτωσης των κοινωνικών σχέσεων εντός της έννοιας του «έθνους», όπως αυτή έλαβε χώρα κατά τον 20^ο αιώνα, έρχεται σε σύγκρουση με την παγκοσμιοποίηση. Η Weiss υποστηρίζει ότι όσο οι κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται μέσα στα εθνικά κράτη προσδιορίζονται από την έννοια του «έθνους», χαρακτηρίζονται από το στοιχείο του «εγκλωβισμού» (caging). Όσο αυτές οι σχέσεις θα προσδιορίζονται εθνικά, η οποιαδήποτε τάση για παγκοσμιοποίηση είναι αδύνατη. Για αυτό το λόγο υποστηρίζει ότι κατά την διάρκεια της μεγάλης ανάπτυξης του καπιταλισμού την περίοδο του 19^{ου} αιώνα, είναι πιο λογικό να υποστηριχθεί ότι κυριαρχούσε η τάση για παγκοσμιοποίηση, μιας και ακόμα τότε δεν είχε λάβει χώρα η τεράστια αναπροσαρμογή του κράτους έτσι όπως περιγράφηκε παραπάνω. Η πιθανότητα ύπαρξης μιας τάσης για παγκοσμιοποίηση σήμερα, θα βασιζόταν σε μια διαδικασία «απεγκλωβισμού της κοινωνίας» (society is “uncaging”), όπου η πρώτη δεν θα φιλτραριζόταν από τις κοινωνικές σχέσεις των εθνικών κρατών. Αυτό σήμερα δεν συμβαίνει και για αυτό το λόγο η Weiss καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι οι αλλαγές που παρατηρούνται σήμερα σε υπερεθνικό επίπεδο δεν επιβεβαιώνουν μια τάση παγκοσμιοποίησης, αλλά μια τάση διεθνοποίησης στην οποία οι κοινωνικές σχέσεις προσδιορίζονται εθνικά (ο.π. 11).

Ιδιαίτερη σημασία για την Weiss στην ανάλυση για το κράτος και τις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης σε αυτό, έχει η αποσαφήνιση του ερωτήματος που κινείται γύρω από τον προσδιορισμό του πιο μέρος της λειτουργίας του είναι αυτό που πλήττεται από την ανάπτυξη των νέων διεθνικών δυνάμεων. Η ικανότητα του κράτους πολλές φορές αντιμετωπίζεται ως μια ολότητα, η οποία περικλείει όλες τις εκφάνσεις της λειτουργίας του. Από την άσκηση εσωτερικής οικονομικής πολιτικής, εξωτερικής, ή κοινωνικής πολιτικής, κ.τ.λ. όλες οι λειτουργίες του κράτους αντιμετωπίζονται ως ένα και εξάγεται το συμπέρασμα της μειωμένης ικανότητας του κράτους. Αντίθετα η Weiss βασίζει το σύνολο της ανάλυσης της στο επιχείρημα ότι το κράτος αποτελείται από ένα σύνολο λειτουργιών, οι οποίες

δεν ακολουθούν μια κοινή πορεία και δυναμική. Οι διαφορετικές πλευρές της κρατικής πολιτικής, ακολουθούν δικούς τους δρόμους ανάπτυξης ή περιορισμού. Όπως επισημαίνει και η Weiss (1998: 4),

«... τα κράτη δεν είναι το ίδιο ικανά κατά μήκος όλων των πλευρών της πολιτικής. Για παράδειγμα ο ηρωισμός των ΗΠΑ στην υλοποίηση εξωτερικής οικονομικής πολιτικής, για πολύ καιρό έχει αντισταθμιστεί από την αδυναμία της διακυβέρνησης των εγχώριων βιομηχανικών προσαρμογών».

Τα παραπάνω επισημαίνουν ότι δεν υπάρχει καμία γενική έννοια της κρατικής ικανότητας, αλλά κομμάτια αυτής που ανταγωνίζονται σε διάφορα πεδία. Πολλές φορές είναι δυνατόν και να συνδέονται, με την έννοια ότι η ύπαρξη μιας αδύναμης λειτουργίας του κρατικού μηχανισμού, είναι δυνατό να αντισταθμίζεται από την ύπαρξη μιας άλλης η οποία εμφανίζεται ενδυναμωμένη.

Οι διαφορετικοί βαθμοί απόδοσης των λειτουργιών του κράτους, οδηγεί την Weiss στο κεντρικό της επιχείρημα. Αυτό αφορά την ικανότητα του μετασχηματισμού, που ορίζεται ως η «ικανότητα του κράτους να προσαρμόζεται στα εξωτερικά σοκ και στις πιέσεις που γέννιονται από τα νέα μέσα της διακυβέρνησης των διαδικασιών της βιομηχανικής αλλαγής» (ο.π. 4). Αυτή η ικανότητα προσδιορίζει τις διαφορετικές αποδόσεις και την διαφορετική προσαρμοστική ικανότητα που εμφανίζουν τα κράτη στην παρούσα περίοδο της αυξημένης διεθνοποίησης. Επίσης με βάση το παραπάνω κριτήριο, είναι δυνατό να δοθεί και μια τεκμηριωμένη απάντηση στο ερώτημα του γιατί ορισμένες εθνικές οικονομίες αποδίδουν περισσότερο από κάποιες άλλες μέσα στα πλαίσια της διεθνούς αγοράς. Κριτήριο κλειδί για την ανάλυση της Weiss αποτελεί η ικανότητα «να επινοεί και να υλοποιεί πολιτικές οι οποίες αυξάνουν την υπεραξία της κοινωνίας στην οποία υλοποιούνται ...» (ο.π. 5). Η προσαρμογή, αφορά την ικανότητα της κρατικής πολιτικής να υλοποιεί στρατηγικές, σε συνεργασία με οργανωμένα οικονομικά συμφέροντα και ομάδες που αναδιαρθρώνουν, εμπλουτίζουν, ή αλλάζουν την δομή της βιομηχανικής οικονομίας. Οι αλλαγές αυτές μπορεί να είναι είτε διαρθρωτικές, όπως για παράδειγμα η αναπροσαρμογή της προσοχής του κράτους σε αναπτυσσόμενους οικονομικούς κλάδους, είτε εφαρμογές τεχνολογικών πολιτικών και πολιτικών για την καινοτομία.

Σύμφωνα με την Weiss, η ικανότητα του κράτους δεν πηγάζει από κανένα συγκεκριμένο θεσμό ή λειτουργία του. Περισσότερο αποτελεί ένα σύνολο δυνατοτήτων που κατέχει η κρατική πολιτική, που εκπορεύονται από εγχώριους συνδέσμους και εθνικές στρατηγικές. Αυτό σημαίνει ότι η ικανότητα του κράτους να προσαρμόζεται, δεν προσδιορίζεται από το κατά πόσο η εθνική οικονομία είναι συνδεδεμένη με την παγκόσμια, το αν υπάρχουν συγκεκριμένες δομές πολιτικής, ή το αν υπάρχει ένας μη ισχυρός ιδιωτικός τομέας. Η ικανότητα της προσαρμοστικότητας «είναι ένα προϊόν των θεσμικά διαχειριζόμενων εγχώριων συνδέσμων», γεγονός που σημαίνει ότι το κράτος δεν είναι ένας θεσμός που κατέχει την ικανότητα αυτή. Αντίθετα αυτή πηγάζει μέσα από την σχέση που διαμορφώνει με τους παραπάνω συνδέσμους και για αυτό το λόγο σε κάθε χώρα και σε κάθε περίοδο είναι διαφορετική. Αυτή η παρατήρηση σημαίνει για την Weiss, ότι και στην παρούσα περίοδο της έντονης διεθνοποίησης, οι κρατικές πολιτικές και οι απαντήσεις που θα δώσουν στον διεθνή ανταγωνισμό, θα διαφοροποιούνται όλο και περισσότερο, αντίθετα με τα υποστηριζόμενα από τους υπέρμαχους της παγκοσμιοποίησης. Προχωρώντας ακόμα περισσότερο επισημαίνει ότι, η αδυναμία ενός κράτους να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες

που διαμορφώνει ο διεθνής ανταγωνισμός, δεν είναι αποτέλεσμα του πανίσχυρου χαρακτήρα του ανταγωνισμού αυτού, αλλά προβλημάτων στην διαχείριση των εγχώριων συνδέσμων υπό την επίβλεψη της κρατικής πολιτικής.

Το εύλογο ερώτημα που πηγάζει από τα προηγούμενα, είναι γιατί η κρατική πολιτική έχει τόσο μεγάλη σημασία, όταν δεν είναι ο μοναδικός θεσμός που μπορεί να αναλάβει την οργάνωση ή την αναδιάρθρωση βιομηχανικών κλάδων και την υλοποίηση καινοτομικών πολιτικών. Σε αυτό το ερώτημα η Weiss επισημαίνει πέρα από την ικανότητα του κράτους να λειτουργεί μέσα στα πλαίσια περίπλοκων κοινωνικών διεργασιών, τον μοναδικό ρόλο του στο να κοινωνικοποιεί το ρίσκο των αγορών και των επενδύσεων της. Στα πλαίσια των νέων επενδύσεων που προσανατολίζονται προς την υψηλή τεχνολογία, αυτή η λειτουργία αποκτά ακόμα μεγαλύτερη σημασία, αφού αυξάνεται σε σημαντικό βαθμό η αστάθεια και η πιθανότητα της αποτυχίας των αγορών αυτών. Το αυξανόμενο ρίσκο που εισάγει το πολύ υψηλό κόστος της επένδυσης στις νέες τεχνολογίες κάνει απαραίτητη την παρέμβαση του κράτους. Οι επιχειρήσεις από μόνες τους δεν αναλαμβάνουν το υψηλό αυτό ρίσκο. Σε αυτή την διαδικασία, η κρατική πολιτική παρεμβαίνει προκειμένου να αναλάβει το συντονισμό των επιχειρηματικών δράσεων και την σύνδεση των προγραμμάτων σε υψηλού κόστους επενδύσεις. Η υλοποίηση προγραμμάτων και πολιτικών στις οποίες εμπλέκονται ολόκληροι επιχειρηματικοί κλάδοι μιας οικονομίας, συνεπάγεται και σημαντικά κόστη που σχετίζονται με τον συντονισμό των διαφορετικών μονάδων. Η κρατική πολιτική αναλαμβάνοντας το συντονισμό, ταυτόχρονα αναλαμβάνει (ή αλλιώς κοινωνικοποιεί) και ένα σημαντικό κόστος που θα πλήρωναν οι επιχειρήσεις προκειμένου να οργανώσουν και να συντονίσουν την δράση τους.

Κατ' αυτή την έννοια, η χρηματοοικονομική διεθνοποίηση γεννά σημαντικά εμπόδια στα μέσα της πολιτικής που σχετίζονται σχεδόν αποκλειστικά με τις μονεταριστικές και τις δημοσιονομικές πολιτικές. Όπως επισημαίνει, τόσο οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές όσο και οι κενυσιανές προσανατολίζονται ακριβώς προς την ίδια κατεύθυνση αυτών των μέσων άσκησης πολιτικής, δείχνοντας ότι είναι εύλογο να καταλήγουν στα ίδια αποτελέσματα, μην αφήνοντας χώρο για την εφαρμογή άλλων ευέλικτων λύσεων. Το ακριβώς αντίθετο συμβαίνει στις βιομηχανικές πολιτικές. Σε ένα χώρο που οι αλλαγές είναι συνεχόμενες και απαιτούν διαρκή αλλαγή και προσαρμογή, η κρατική παρέμβαση καλείται διαρκώς να προσαρμόζεται στις μεταβαλλόμενες συνθήκες (Weiss, 1998: 197).

Οι αδυναμίες του κράτους στην άσκηση της μακροοικονομικής πολιτικής, δεν σημαίνει ότι το κράτος κάνει την ικανότητα του να παρεμβαίνει διορθωτικά ή προωθητικά. Αντιθέτως, εντείνεται η σημασία της παρέμβασης του σε τομείς όπως η επένδυση, η αποταμίευση, η παροχή υποδομών και η προώθηση επενδύσεων υψηλής προστιθέμενης αξίας. Για την Weiss είναι πολύ σημαντική η ύπαρξη ενός παράγοντα στην αγορά όπως το κράτος, που με την γραφειοκρατία του, τους θεσμούς και τις πολιτικές του να εξασφαλίζει μια σχετικά αυτόνομη και υπεύθυνη παρέμβαση, προσαρμοσμένη σε ένα μεγάλο αριθμό γνωμών και απόψεων.

Αυτό που επισημαίνει η Weiss είναι ότι οι επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν ένα σημαντικό πρόβλημα που σχετίζεται με τις τεχνολογικές εξελίξεις στην αγορά. Η τεχνολογία εισάγει γοργούς ρυθμούς κίνησης, έντονο ανταγωνισμό για την διατήρηση των μεριδίων μιας επιχείρησης στην αγορά. Το κράτος, μέσα από τις λειτουργίες της παροχής υποδομών, της οργάνωσης και του συντονισμού των διαφορετικών παραγωγικών κλάδων και της κοινωνικοποίησης των ρίσκων της οικονομίας, βοηθά καίρια στην ανάπτυξη και την προσαρμογή των επιχειρήσεων

στο νέο γοργά μεταβαλλόμενο περιβάλλον που κυριαρχείται από την ένταση του ανταγωνισμού σε πολλαπλά επίπεδα, π.χ. σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο, σε επίπεδο ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών, κ.α.

Η ανάλυση της Weiss αντικρούει δύο σημαντικά επιχειρήματα των υποστηρικτών της παγκοσμιοποίησης, που προσδιορίζουν και τις μορφές της παρέμβασης της στο διεθνές και εσωτερικό περιβάλλον. Το πρώτο είναι η απόρριψη των επιχειρημάτων που προβάλλουν την αδυναμία του κράτους και της πολιτικής του και το δεύτερο, αποτέλεσμα του πρώτου, είναι η απόρριψη εκείνων των επιχειρημάτων που υποστηρίζουν ότι υπάρχει μια σαφής τάση σύγκλισης των κρατικών πολιτικών, ως αποτέλεσμα των πιέσεων που ασκούν διεθνείς δρώντες στα κράτη. Αντίθετα σε αυτά τα επιχειρήματα, η Weiss παραθέτει αυτά που αναλύθηκαν παραπάνω, υποστηρίζοντας την ικανότητα του κράτους να προσαρμόζεται (που αποτελεί δομικό και πάγιο στοιχείο της λειτουργίας του κράτους) και τη συμμετοχή τους στις αποφάσεις και τις κατευθύνσεις που λαμβάνει η διεθνής οικονομία.

Οι προσεγγίσεις της παγκοσμιοποίησης, σύμφωνα με την Weiss, χαρακτηρίζονται από τρεις βασικές λαθεμένες παραδοχές που σχετίζονται με το κράτος. Η πρώτη από αυτές είναι η άποψη που κυριαρχεί για το κράτος και την παλαιότερη παντοδυναμία του. Οι προσεγγίσεις για το κράτος της κεϋνσιανής περιόδου καλλιέργησαν μια εντύπωση που πρόσδιε παντοδυναμία όσο αφορά την ικανότητα υλοποίησης πολιτικών στο κράτος και τους θεσμούς του και η οποία χάνεται κατά την σύγχρονη περίοδο. Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει το κράτος σε σχέση με την μακροοικονομική του πολιτική σήμερα, αποδίδονται στην ανάπτυξη της παγκοσμιοποίησης και στην κινητικότητα του κεφαλαίου, δυο μηχανισμούς απέναντι στους οποίους το κράτος είναι αδύναμο να αντιδράσει, όπως παλαιότερα. Όπως υποστηρίζει η Weiss, και παλαιότερα οι πολιτικές του κράτους δεν χαρακτηρίζονταν από κανενός είδους δύναμη την οποία έχασαν τις δύο τελευταίες δεκαετίες. Παρόλο που το κράτος μπορεί να εμφανίζεται πιο αποτελεσματικό κατά τη κεϋνσιανή περίοδο, αυτό είναι πιο πιθανό να μην σχετίζεται με την αποτελεσματικότητα του αλλά με τις συγκεκριμένες οικονομικές συγκυρίες της περιόδου. Μια περίοδο παγκόσμιας οικονομικής ανάπτυξης, όπου η υψηλή κερδοφορία επέτρεπε την αύξηση των κρατικών δαπανών, την αύξηση των παροχών του κράτους πρόνοιας και την επιβολή περιορισμών στο κεφάλαιο δίχως να τεθούν ζητήματα μειωμένης κερδοφορίας για αυτό. Κατά συνέπεια η σύγχρονη παγκόσμια ύφεση, ανέδειξε μειονεκτήματα του κράτους και την δύναμης του τα οποία και παλαιότερα υπήρχαν, όμως η ύφεση των τελευταίων δεκαετιών ανέδειξε. Όπως επισημαίνει και η ίδια η Weiss (1998: 191,

«... οποιαδήποτε σύγκλιση της πολιτικής και αν έγινε, μπορεί καλύτερα να εξηγηθεί όχι σαν αποτέλεσμα μιας ξαφνικής ενδυνάμωσης της διεθνούς αλληλεξάρτησης, αλλά κάποιων “κοινών απαντήσεων στο πληθωρισμό και στα λάθη των υλοποιούμενων πολιτικών κατά τη δεκαετία του 1970”».

Ουσιαστικά, αυτό που υποστηρίζει η Weiss, είναι ότι οι εσωτερικές δημοσιονομικές δυσκολίες που παρατηρούνται, καθορίστηκαν από την οικονομική ύφεση της περιόδου, και όχι από την παγκοσμιοποίηση. Παρόλα αυτά, κυριάρχησε η εντύπωση ότι το κράτος αδυνατεί να σταθεί αντιμετώπις στις δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης και στην αύξηση της δύναμης του διεθνούς κεφαλαίου.

Δεύτερο σημαντικό στοιχείο που κυριαρχεί, είναι η αντίληψη ότι σήμερα η παγκοσμιοποίηση οδηγεί τα κράτη προς την υιοθέτηση κοινών πολιτικών. Η πεποίθηση που κυριαρχεί ότι τα κράτη ακολουθούν περιοριστικές δημοσιονομικές πολιτικές εξαιτίας των προβλημάτων και των πιέσεων που αντιμετωπίζουν από το διεθνές κεφάλαιο, είναι λαθεμένη. Σαν απόδειξη για αυτό το επιχείρημα, χρησιμοποιεί τις περιπτώσεις της Γερμανίας και την Ιαπωνίας (ο.π. 192). Και οι δύο αυτές χώρες, μη επιβεβαιώνοντας το επιχείρημα της περιοριστικής οικονομικής πολιτικής, αποδεικνύουν ότι η τάση της διεθνοποίησης και της αύξησης της κινητικότητας και της δύναμης του κεφαλαίου, δεν διαμορφώνει σε επίπεδο οικονομικής πολιτικής μια κοινή τάση. Κατ' επέκταση ενισχύεται ακόμα περισσότερο το επιχείρημα της Weiss, σύμφωνα με το οποίο δεν παρατηρείται καμία πραγματική τάση σύγκλισης των κρατικών πολιτικών ανά τον κόσμο, αλλά αντίθετα, αυτό που παρατηρείται είναι η τάση για διαφοροποίηση.

Τέλος, τρίτο χαρακτηριστικό που συνθέτει τον «μύθο για το αδύναμο κράτος», είναι η διαδικασία που η Weiss ονομάζει «πολιτική κατασκευή της αδυναμίας» (political construction of helplessness). Σύμφωνα με αυτή, η μονεταριστικές πολιτικές της δεκαετίας του 1980, η δημοσιονομική αναδιπλώση σε χώρα όπως η Σουηδία, όπου κυριαρχούσε η σοσιαλδημοκρατία και οι αυξημένες κινήσεις κερδοσκοπικών χρηματιστηριακών κεφαλαίων, διαμόρφωσαν μια αίσθηση στους πολίτες ότι η παγκόσμια οικονομία κυβερνά. Η Weiss υποστηρίζει, ότι πίσω από αυτό το γεγονός καλύπτονται οι επιλογές συγκεκριμένων πολιτικών ηγεσιών κρατών στην ανεπτυγμένη Δύση. Η ενδυνάμωση πολιτικών και οικονομικών ελίτ που υποστήριζαν νεοφιλελεύθερες πολιτικές λύσεις για την έξοδο από την κρίση, οι οποίες εύλογα δεν μπορούσαν να κερδίσουν την υποστήριξη της κοινής γνώμης, οδήγησαν τις πολιτικές εξουσίες στο να «πουλήσουν» αυτές τις πολιτικές ως εξωτερικά επιβαλλόμενες από δυνάμεις που δεν ήταν δυνατό να ελεγχθούν. Ως τέτοιες δυνάμεις, χρησιμοποιήθηκαν το απρόσωπο διεθνές κεφάλαιο και η επίσης απρόσωπη διεθνής οικονομία ή η παγκοσμιοποίηση. Όπως γράφει και η Weiss (ο.π. 193),

«Αν και οι κυβερνήσεις είναι αναμφισβήτητο ότι απαντούν σε παρόμοιες πιέσεις στην παγκόσμια οικονομία (τέτοιες όπως η χρόνια πτώση στην παγκόσμια ζήτηση και η στασιμότητα ή η πτώση του επιπέδου ζωής), δεν είναι δυνατό κανείς να συμπεράνει ότι αυτές οι πιέσεις πηγάζουν αποκλειστικά ή κύρια από τις τάσεις για 'παγκοσμιοποίηση', ή ότι η τελευταία παράγει ομοιότητα στις απαντήσεις».

Η έννοια της «παγκοσμιοποίησης» είναι πολύ πιο διαφορετική από την έννοια της διεθνοποίησης ή της περιφερειοποίησης, μιας και παραπέμπει σε μια πραγματικότητα που σημαίνει το τέλος του κράτους – έθνους. Η τάση διεθνοποίησης (λόγω της αυξημένης σημασίας της διεθνούς αγοράς σε σχέση με τις δεκαετίες πριν το 1970), ή οργάνωσης σε τοπικό-περιφερειακό επίπεδο, είναι πολύ πιο πιθανή από αυτή της παγκοσμιοποίησης μιας και η παγκόσμια πραγματικότητα χαρακτηρίζεται από τις αυξημένες εθνικές παραγωγικές διαφορές, τη συγκέντρωση του πλούτου στις ανεπτυγμένες βιομηχανικά χώρες. Ο ρόλος του κράτους στην σύγχρονη πραγματικότητα παραμένει ισχυρός, με κυρίαρχο στοιχείο την ικανότητα του να προσαρμόζεται στις αλλαγές. Η «ικανότητα του κράτους» (state capacity) ορίζεται όχι ως μια και μοναδική

ιδιότητα του, αλλά ως ένα σύνολο επιμέρους ιδιοτήτων – ικανοτήτων που με βάση τις εξελίξεις, άλλες αναδιαμορφώνονται και άλλες παραμένουν σταθερές.

Αυτοί που υποστηρίζουν την τάση για παγκοσμιοποίηση, συνηθίζουν σύμφωνα με την Weiss, να υπερβάλλουν τον παλαιότερο παρεμβατικό ρόλο του κράτους, ώστε να αποδεικνύουν την σημερινή του αδυναμία. Για παράδειγμα, η οικονομική κρίση και η στασιμότητα των τελευταίων χρόνων, αποδόθηκε στην ανικανότητα της παρεμβατικής πολιτικής των κυβερνήσεων που παλαιότερα είχε την δύναμη να αντιμετωπίζει και να επιλύει. Η άποψη αυτή αγνοεί τους υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης μέχρι την δεκαετία του 1970, που συγκάλυπταν τις πραγματικές παραγωγικές αλλά και κοινωνικοοικονομικές αδυναμίες του συστήματος, με αποτέλεσμα η παρούσα στασιμότητα να επαναφέρει στην επιφάνεια τα υποβόσκοντα προβλήματα που αποδίδονται στην υποτιθέμενη αποδυνάμωση του κράτους και στην ανικανότητα του να παρέμβει διορθωτικά. Για παράδειγμα σύμφωνα με την Weiss, η δημοσιονομική στενότητα των τελευταίων δεκαετιών δεν πηγάζει από την αδυναμία μακροοικονομικής διαχείρισης του κράτους, ή από τις νέες συνθήκες που διαμορφώνει η παγκοσμιοποίηση και που δήθεν παραλύουν το κράτος, αλλά από την συνεχιζόμενη κρίση του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος που όχι μόνο δημιουργεί προβλήματα στην άσκηση εσωτερικής οικονομικής πολιτικής αλλά και αυξάνει την «φυγή» του κεφαλαίου, από τις παραγωγικές επενδύσεις προς τις κερδοσκοπικές δραστηριότητες του χρηματιστηριακού κεφαλαίου. Όπως επισημαίνει, «...όσο η μακροχρόνια ανάπτυξη αδυνατεί να επανέλθει, οι δυσκολίες για τις κυβερνήσεις θα παραμείνουν και αυτό θα συνεχίσει να ενισχύει την ιδέα της παντοδύναμης παγκόσμιας επένδυσης» (Weiss, 1999(2): 191).

Αποτελώντας τον χώρο στον οποίο υλοποιείται η παραγωγή και στον οποίο διαμορφώνονται οι κοινωνικές σχέσεις αυτής, είναι αδύνατο να χάσει την σημασία του, όπως πολλοί υποστηρίζουν. Για να μπορέσει η τάση της διεθνοποίησης να μετατραπεί σε μια πραγματική τάση παγκοσμιοποίησης, αυτό σημαίνει ότι η τελευταία θα πρέπει να πάψει να «διέρχεται» μέσα από την εθνική αγορά, τους θεσμούς και τους δρώντες της, πράγμα που επί του παρόντος φαίνεται αδύνατο. Για παράδειγμα, ακόμα και στα πλαίσια των πολυεθνικών επιχειρήσεων, δεν παύει να κατέχει κυρίαρχη σημασία η χώρα καταγωγής, η οποία εξασφαλίζει προϋποθέσεις που έχουν ανάγκη για την ύπαρξής τους. Όσο η παραγωγή αποκρυσταλλώνεται μέσα στα πλαίσια της εθνικής οικονομίας, και η διεθνοποίηση θα περνά μέσα από αυτή.

Η σημασία των κοινωνικών σχέσεων που διαμορφώνονται εντός του εθνικού κράτους και των αγορών του, συνεπάγεται και μια επιπλέον συνέπεια για την σύγχρονη τάση της διεθνοποίησης, στην οποία η Weiss δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα ως έμμεση απόδειξη της σημαντικότητας του κράτους. Αυτή είναι η έντονη διαφοροποίηση του παγκόσμιου συστήματος και των εθνικών πολιτικών. Η αναμονή από τους υπέρμαχους της παγκοσμιοποίησης, μιας τάσης σύγκλισης των εθνικών πολιτικών προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση, δεν επιβεβαιώνεται από την πράξη, έτσι όπως την περιγράφει η Weiss, ούτε από το θεωρητικό της μοντέλο. Παρόλο που τα κράτη και οι αγορές τους δέχονται κοινές πιέσεις από την παγκόσμια αγορά και την ενδυνάμωση του διεθνούς κεφαλαίου, τείνουν να απαντούν με έντονα διαφοροποιημένες πολιτικές, γεγονός που φανερώνει τον κεντρικό ρόλο που κατέχει το κράτος και ο χώρος που ελέγχει. Η μη ύπαρξη μιας τάσης σύγκλισης σε παγκόσμιο επίπεδο, αποδεικνύει έμμεσα το ρόλο και την σημασία του κράτους ως καθοριστικού παράγοντα της καπιταλιστικής διαδικασίας συσσώρευσης που δεν φαίνεται επί του παρόντος να ξεπερνιέται.

Συμπεράσματα

Επιλέγοντας τις προσεγγίσεις που θεωρήθηκαν καταλληλότερες, περιεκτικότερες και αναλυτικότερες (με βάση τα κριτήρια που τέθηκαν στην εισαγωγή), έγινε προσπάθεια να οριοθετήσουμε δύο κομβικές έννοιες: αυτή της παγκοσμιοποίησης και αυτή του κράτους. Τα ερωτήματα που τέθηκαν βασιζόνταν ακριβώς σε αυτές τις δύο έννοιες οι οποίες τελικά αποδεικνύονται αδιαχώριστες. Πολλές φορές στις προσεγγίσεις που αναλύθηκαν παρατηρείται να θέτονται διλήμματα του τύπου παγκοσμιοποίηση ή κράτος (Ohmae, 1995(2)). Αντίθετα σε άλλες αντί να συγκρούονται περιγράφονται ως έννοιες που συνυπάρχουν κατ' ανάγκη στην σύγχρονη πραγματικότητα (Rodrik, 2000(1)). Το κύριο συμπέρασμα της παρούσας ανάλυσης είναι ότι η έννοια της παγκοσμιοποίησης με οποιαδήποτε μορφή κι αν παρουσιάζεται, από την πιο ακραία μέχρι την πιο συντηρητική, δεν είναι δυνατό να αποκοπεί από την ανάλυση του κράτους. Κάθε αλλαγή στα όρια της εθνικής επικράτειας, η οποία αφορά θεσμικές, κοινωνικές, οικονομικές, ή άλλες αλλαγές, όπως επίσης και οποιαδήποτε αναδιάρθρωση του διεθνούς περιβάλλοντος, έχει συνέπειες εκατέρωθεν, δίχως αυτό να σημαίνει ότι εξαφανίζεται ή ότι αποδυναμώνεται η σημασία του εθνικού κράτους και της διεθνούς οικονομίας αντίστοιχα. Οποιοδήποτε επιχείρημα το οποίο αφορά την έννοια της παγκοσμιοποίησης, υποχρεωτικά περνά μέσα από την ανάλυση του ρόλου του κράτους στο χώρο και στο χρόνο που αυτή υλοποιείται. Αυτό είναι και το χαρακτηριστικό που διέπει όλες τις προσεγγίσεις ακόμα και αν κάποιες από αυτές επικαλούνται ή διακηρύττουν το αντίθετο. Όσο και αν κάποιος προσπαθήσει να αποσυσχετίσει το ζήτημα της παγκοσμιοποίησης από αυτό του κράτους, αναπόφευκτα θα οδηγηθεί σε αυτό, ή διαφορετικά θα αγνοήσει το βασικό συστατικό της ύπαρξής της.

Η κάθε προσέγγιση χαρακτηρίζεται από δύο ξεχωριστά και ταυτόχρονα αλληλένδετα σχήματα. Το πρώτο σχήμα περιγράφει την έννοια της παγκοσμιοποίησης. Παραβλέποντας το ακανές πεδίο αναφοράς της, παρατηρείται ότι η έννοια αυτή άλλες φορές αγγίζει τα όρια ενός «κόσμου δίχως σύνορα» και άλλες φορές είναι μια απλή πάγια τάση του καπιταλιστικού συστήματος που προσδιορίζεται από την αύξηση της κινητικότητας των παραγωγικών συντελεστών. Για κάποιους αποτελεί μια ποσοτική αύξηση της σημασίας των διεθνών συναλλαγών, που αφήνει το πεδίο των κοινωνικών σχέσεων έτσι όπως διαμορφώνεται στα πλαίσια του καπιταλισμού ανέπαφο, ενώ για κάποιους άλλους αποτελεί το πέρασμα σε ένα νέο στάδιο του παγκόσμιου καπιταλισμού που χαρακτηρίζεται από συγκεκριμένες σημαντικές ποιοτικές και ποσοτικές διαφοροποιήσεις από το προηγούμενο. Άλλες πάλι προσεγγίσεις κινούνται ανάμεσα στα δύο άκρα περιγράφοντας σημαντικές ποιοτικές και ποσοτικές αλλαγές του συστήματος και ταυτόχρονα την διατήρηση καιρίων στοιχείων της παλαιάς του μορφής. Μέσα σε αυτό το σχήμα, η αναφορά στον κόσμο δίχως σύνορα ή στην τάση διεθνοποίησης, όπως για παράδειγμα οι Hirst & Thompson (1992) ορίζουν την σύγχρονη πραγματικότητα, εμπεριέχει ένα συγκεκριμένο ρυθμιστικό παράγοντα ο οποίος καθορίζει το μέγεθος και την ισχύ του φαινομένου. Αυτός ο παράγοντας δεν είναι άλλος από το κράτος και τους μηχανισμούς του.

Τα παραπάνω μας οδηγούν στο δεύτερο σχήμα το οποίο εμπεριέχει την σχέση ανάμεσα στην πραγματικότητα της παγκοσμιοποίησης και το ρόλο που παίζει το κράτος σε αυτή. Αποδεχόμενοι ως βασικό αναλυτικό παράγοντα της προσέγγισης μας την παραπάνω σχέση κράτους και παγκοσμιοποίησης, καλούμαστε να περιγράψουμε τα δύο βασικά ερωτήματα που τέθηκαν από την αρχή. Το πρώτο είναι το πώς διαμορφώνεται η σχέση κράτους και παγκοσμιοποίησης. Τι σημαίνει η ένταση της παγκοσμιοποίησης για το κράτος. Αυτό που βλέπουμε σε πολλές προσεγγίσεις (Ohmae, Strange, κ.α.) είναι η αντίληψη ότι η ένταση της δυναμικής της παγκοσμιοποίησης σημαίνει τον περιορισμό του ρόλου και της σημασίας του κράτους κύρια στον οικονομικό τομέα (και δευτερευόντως και σε άλλους τομείς, όπως για παράδειγμα συμβαίνει με την υποτίμηση της έννοιας της εθνικής ταυτότητας και την ενδυνάμωση της έννοιας της πολυπολιτισμικότητας, τα προβλήματα εθνικής κυριαρχίας, κ.α.). Αντιθέτως άλλες προσεγγίσεις (π.χ. Weiss, Rodrik, κ.α.) στέκονται κριτικά σε αυτά τα επιχειρήματα, προβάλλοντας μια διαφορετική άποψη η οποία υποστηρίζει ότι αποτέλεσμα της αύξησης της κινητικότητας των παραγωγικών συντελεστών είναι αναπόφευκτα η αναδιάρθρωση και η αύξηση της σημασίας του κράτους, ιδιαίτερα στον οικονομικό τομέα.

Το δεύτερο ερώτημα που καλούμαστε να περιγράψουμε (έχοντας πάντα υπόψη μας ότι η ένταση της παγκοσμιοποίησης αναπόφευκτα πρέπει να ερευνηθεί σε συνδυασμό με τις εξελίξεις στο κράτος) είναι το πώς διαμορφώνεται το κράτος ανάλογα με την αντίληψη που η κάθε προσέγγιση έχει για την σημασία της παγκοσμιοποίησης σήμερα. Για τον Ohmae (1995(2)) η παγκοσμιοποίηση σημαίνει μια ολοσχερή απογύμνωση του κράτους, το οποίο λαμβάνει την μορφή του «νυκτοφύλακα», έτσι όπως αυτή περιγράφεται από ακραίες νεοφιλελεύθερες σχολές όπως αυτή του Σικάγου⁴⁴. Για άλλους το κράτος υπό την πίεση της παγκοσμιοποίησης αναδιρθρώνεται, με χαρακτήρα πιο ευέλικτο, λιγότερο δημοκρατικό και προσανατολισμένο στην αγορά (Cerny, 1999(2), Jessop,

⁴⁴ Για περισσότερα βλέπε, Harvey David, 2005.

1991(1), κ.α.). Τέλος για άλλους, το κράτος χαρακτηρίζεται από μια περιορισμένης μορφής αναδιάρθρωση η οποία υπαγορεύεται από μια αντίστοιχα περιορισμένης μορφής τάση για διεθνοποίηση (Hirst & Thompson, 1992, Weiss, 1999, κ.α.). Η χρήση των δύο ερωτημάτων που παρουσιάστηκαν οδήγησαν σε μια βασική κατηγοριοποίηση των προσεγγίσεων.

Η νέα πραγματικότητα που διαμορφώνεται μετά τις πετρελαϊκές κρίσεις του 1970, με όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που περιγράφηκαν παραπάνω, έθεσαν έντονους προβληματισμούς για το ρόλο του κράτους στην νέα πραγματικότητα του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος. Η συζήτηση αυτή επικεντρώθηκε στο θέμα της διεθνοποίησης και της παγκοσμιοποίησης, καθώς και στο ρόλο του κράτους μέσα σε ένα τέτοιο περιβάλλον. Η σταδιακή κυριάρχηση των νεοφιλελεύθερων πολιτικών σε πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο, ενέτεινε την κριτική στο εθνικό κράτος και τους θεσμούς τους. Η συζήτηση που αναπτύχθηκε γύρω από το εθνικό κράτος και την σχέση του με την παγκοσμιοποίηση περιέλαβε σχεδόν το σύνολο των λειτουργιών του και εμφάνισε διάφορες εκδοχές.

Ακραίες νεοφιλελεύθερες απόψεις διακήρυξαν το «τέλος του εθνικού κράτους» και την δημιουργία ενός «κόσμου δίχως σύνορα», που λειτουργεί σε επίπεδο περιφερειακών και τοπικών σχηματισμών που διαμορφώνονται αυθόρμητα στην βάση κοινών οικονομικών, πολιτιστικών ή άλλων συμφερόντων, απαλλαγμένη από κρατικούς παρεμβατισμούς που αλλοιώνουν την ελεύθερη βούληση της αγοράς. Μηχανισμοί της τάσης αυτής είναι η αύξηση του ρόλου και της σημασίας της αγοράς, η ένταση της επένδυσης, η αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής, της σημασίας της τεχνολογίας και της πληροφορίας και ο εμπλουτισμός των καταναλωτικών προτιμήσεων, στοιχεία που σημαίνουν τον περιορισμό του εθνικού κράτους. Η σχέση παγκοσμιοποίησης και κράτους είναι για τις απόψεις αυτές μια σχέση μηδενικού αθροίσματος. Αυτό σημαίνει ότι οποιαδήποτε αύξηση του χώρου που καταλαμβάνει η παγκοσμιοποίηση, περιορίζει αντίστοιχα το χώρο δράσης που καταλαμβάνει η κρατική πολιτική. Το σημαντικό στοιχείο που κάνει ξεχωριστή αυτή την άποψη σε σχέση με άλλες ακραίες νεοφιλελεύθερες απόψεις είναι περισσότερο η ρητορική της, όσο αφορά το «τέλος του κράτους» και την διαμόρφωση του «κόσμου δίχως σύνορα».

Άλλες θεωρήσεις, βασισμένες επίσης σε νεοφιλελεύθερα απόψεις, πρόβαλαν μια πιο μειριοπαθή άποψη της αποδυνάμωσης του κράτους με μια επίσης μειριοπαθή ρητορική. Για αυτές τις απόψεις, ως αίτιο της παγκοσμιοποίησης εμφανίζεται η διεύρυνση του χώρου που καταλαμβάνει η αγορά μέσα από το περιορισμό του αντίστοιχου χώρου που καταλαμβάνει το κράτος και οι λειτουργίες του. Όπως και παραπάνω, η σχέση κράτους και παγκοσμιοποίησης εμφανίζεται ως σχέση μηδενικού αθροίσματος, μόνο που σε αυτές τις προσεγγίσεις το εθνικό κράτος αντί να εξαφανίζεται παραμένει ως δρών αλλά, η αγορά καταλαμβάνει τον χώρο που «απελευθερώνεται».

Μια τρίτη ομάδα προσεγγίσεων που συγγενεύει σε πολλά σημεία με την προηγούμενη, βλέπει στην τάση περιορισμού της δύναμης της κρατικής λειτουργίας, την εμφάνιση νέων δρώντων. Για αυτή την ομάδα, η δυναμική της παγκοσμιοποίησης περιορίζει την αποτελεσματικότητα των κρατικών πολιτικών και λειτουργιών. Ο νέος χώρος που δημιουργείται από την οπισθοχώρηση αυτή, καλύπτεται από την εμφάνιση ενός συνόλου νέων δρώντων, όπως οι υπερεθνικοί οργανισμοί, οι πολυεθνικές επιχειρήσεις, τα οικολογικά και άλλα κινήματα, το οργανωμένο έγκλημα, οι παγκόσμιες πόλεις, οι βιομηχανικές περιοχές, τα

περιφερειακά κράτη και άλλοι θεσμοί περιφερειακής οργάνωσης, όπως για παράδειγμα η ASEAN, η NAFTA και η ΕΕ, κ.α. Εδώ το κράτος αντιμετωπίζεται διαφορετικά, αφού η διεύρυνση της αγοράς δεν είναι απόλυτα συνασμένη με το περιορισμό του κράτους, ούτε το τελευταίο είναι αποδυναμωμένο στο βαθμό που οι προηγούμενες απόψεις υποστηρίζουν. Το εθνικό κράτος, παρά την ένταση της παγκοσμιοποίησης, κρατά στοιχεία του, όπως η ικανότητα παρέμβασης του στην αγορά, όμως διαφοροποιείται ποιοτικά από προηγούμενες περιόδους, ενώ είναι έντονη πλέον η ύπαρξη και η παρέμβαση άλλων ιδιωτικών δρώντων.

Μια τέταρτη ομάδα προσεγγίσεων, απορρίπτει τα ακραία νεοφιλελεύθερα επιχειρήματα που υποστηρίζουν την απόλυτη δυναμική της παγκοσμιοποίησης και το τα τέλος του εθνικού κράτους. Αντίθετα, στην σύγχρονη πραγματικότητα προβάλλεται το στοιχείο της μεταβατικότητας, που παρόλο που δεν γίνεται αποδεκτό το επιχείρημα της παντοδυναμίας της τάσης της παγκοσμιοποίησης, δεν αποκλείεται τα επόμενα χρόνια να ενταθεί. Το εθνικό κράτος παραμένει ικανό μέσα από τους μηχανισμούς του να αντιμετωπίζει τις προκλήσεις που θέτει η χρηματοοικονομική διεθνοποίηση, οι νέες εξελίξεις στον τομέα της τεχνολογίας, της βιοτεχνολογίας, κ.τ.λ.

Μια πέμπτη ομάδα προσεγγίσεων βλέπει κριτικά τα επιχειρήματα περί μοναδικότητας και παντοδυναμίας του φαινόμενου της παγκοσμιοποίησης. Ασκει κριτική στα επιχειρήματα περί του τέλους ή της αποδυνάμωσης του εθνικού κράτους και των λειτουργιών του. Τονίζει τη σημασία των εθνικών χαρακτηριστικών όσο αφορά τις αλλαγές στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα και το αντίκτυπο που αυτές έχουν σε επίπεδο εθνικό. Όσο αφορά το κράτος και τις λειτουργίες του, απορρίπτουν τις προτάσεις περί περιορισμού του ή μείωσης του χώρου δράσης. Αντίθετα προβάλλουν την ικανότητα του να αναδιαρθρώνεται με σκοπό την αντιμετώπιση των προκλήσεων που οι νέες συνθήκες θέτουν.

Τέλος, μια σημαντική ομάδα προσεγγίσεων απορρίπτει την έννοια της παγκοσμιοποίησης ως υπαρκτής τάσης δίχως ιστορικό προηγούμενο. Η σχέση παγκοσμιοποίησης και κράτους, όπως εμφανίζεται από τους νεοφιλελεύθερους δεν φαίνεται να έχει νόημα για τους εκπροσώπους αυτής της προσέγγισης, μιας και η σχέση κράτους και αγοράς είναι συμπληρωματική και όχι συγκρουσιακή. Απορρίπτονται οι νιτερμινιστικές απόψεις με κεντρικό επιχείρημα την τεχνολογία ή τη χρηματοοικονομική διεθνοποίηση και εισάγεται ξανά στην συζήτηση για το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα η έννοια της ταξικής πάλης ως καθοριστικό στοιχείο των εξελίξεων. Το κράτος αποτελεί συστατικό στοιχείο της διαμόρφωσης και της ενδυνάμωσης της παγκοσμιοποίησης, ενώ η πολιτική του είναι αυτή που διαμορφώνει τους υπερεθνικούς δρώντες.

Απόψεις για τους Μηχανισμούς της Εισαγωγής της Παγκοσμιοποίησης στο Κράτος

Σε όλες τις προσεγγίσεις για την παγκοσμιοποίηση, από τις πιο ένθερμες μέχρι τις πιο επικριτικές, το κράτος και ο ρόλος του είναι πάντα παρόν. Ακόμα και σε αναλύσεις που υποστηρίζουν το «τέλος του κράτους», την αδυναμία του να είναι ένας αποτελεσματικός δρώντας στην σύγχρονη εποχή κ.τ.λ. παρόλα αυτά δεν υπάρχει καμία ανάλυση που να μην προδιαγράφει άμεσα ή έμμεσα κάποιο σημαντικό ρόλο για το κράτος. Σε αυτό το μέρος σκοπός είναι η λεπτομερής καταγραφή των επιχειρημάτων και των στοιχείων εκείνων που εμπεριέχονται στο επιχείρημα της παγκοσμιοποίησης και αποτελούν τους καταλύτες για την αναδιάρθρωση, την ελαχιστοποίηση ή το «τέλος του κράτους». Όλοι οι αναλυτές της παγκοσμιοποίησης, είτε υποστηρικτές είτε επικριτές, της αναγνωρίζουν ή της αποδίδουν κάποιους μηχανισμούς με καταλυτικές συνέπειες για το κράτος και το ρόλο του. Πρωταρχική σημασία δίνεται στους μηχανισμούς που αναπτύσσει η τεχνολογία της πληροφορίας και των τηλεπικοινωνιών, τόσο άμεσα ως προς τις λειτουργίες του κράτους, όσο και έμμεσα αυξάνοντας και διευκολύνοντας την κίνηση του κεφαλαίου, που με την σειρά του θέτει εκ νέου εμπόδια στο κράτος και την λειτουργία του. Άλλοι, αποδίδουν ιδιαίτερη σημασία στο ρόλο του διεθνούς κεφαλαίου και την ανάπτυξη διεθνών αγορών.

Ένας από τους πιο ένθερμους υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης και του επιχειρήματος του «τέλους του κράτους» είναι ο Kenichi Ohmae⁴⁵. Για αυτόν η παγκοσμιοποίηση είναι ένα δεδομένο που αγγίζει όλους τους τομείς της κοινωνικής και οικονομικής ζωής των πολιτών. Οι δυνάμεις που υλοποίησαν και συνεχίζουν να διαμορφώνουν το πέρασμα στον «κόσμο δίχως σύνορα» και στην οργάνωση των «περιφερειακών κρατών», βασίστηκαν στις αλλαγές στους τομείς της επένδυσης, της βιομηχανίας, της τεχνολογίας της πληροφορίας και των προτιμήσεων των καταναλωτών. Οι σύγχρονες τεχνολογικές καινοτομίες έχουν τρεις βασικές συνέπειες όσο αφορά στο κράτος και στην λειτουργία του. Η πρώτη είναι η αποδέσμευση του κεφαλαίου από τα εμπορεύματα, γεγονός που έδωσε τη δυνατότητα στο κεφάλαιο για γρηγορότερη κίνηση ανά το κόσμο, περιόρισε τις παραδοσιακές μορφές εμπορίου και αύξησε την οικονομική αλληλεξάρτηση. Δεύτερο, αύξησε την αποτελεσματικότητα των επιχειρήσεων στην προσαρμογή στην ζήτηση και τρίτο, άμβλυσε την επιρροή που ασκεί η εθνική αγορά στις καταναλωτικές αποφάσεις των πολιτών. Για τον Ohmae, οι τεχνολογικές εξελίξεις συνδέονται άμεσα με την «αγορά δίχως σύνορα» και την παγκοσμιοποίηση.

Γνώμονας των αλλαγών της δύναμης και του ρόλου που ασκεί το κράτος στην «οικονομία δίχως σύνορα», είναι η απρόσκοπτη λειτουργία της αγοράς. Η μακροοικονομικές, εισοδηματικές και νομοισματικές πολιτικές χαράσσονται με βάση τις ανάγκες της αγοράς, ενώ όσο αφορά στη κοινωνική πολιτική το κράτος περιορίζεται στην παροχή των «κοινωνικά ελαχίστων», που δεν είναι τίποτα άλλο παρά ένα σύνολο δημοσίων υπηρεσιών, παροχών και υποδομών, που προσφέρονται σε όλους, ανεξάρτητα από το τόπο διαβίωσης και το κόστος παροχής τους ανά περιοχή. Από αυτές τις παροχές αποκλείονται οι ξεπερασμένες παρεμβατικές πολιτικές του κεϋνσιανού κράτους, η κάλυψη του κόστους της ανεργίας, η προστασία της εθνικής αγοράς και των επιχειρήσεων από το διεθνή ανταγωνισμό, ο περιορισμός της κίνησης του κεφαλαίου με στόχο της προστασία των εγχώριων επενδύσεων, κ.α. Μέσα από αυτές τις νέες προτάσεις διαμορφώνεται το «κράτος - καταλύτης». Για τον Ohmae η «αγορά δίχως σύνορα» διαμορφώνεται στην βάση των σαρωτικών αλλαγών που επιφέρει η τεχνολογική πρόοδος στους τομείς της παγκοσμιοποίησης της επένδυσης, της βιομηχανίας, της τεχνολογίας της πληροφορίας και των προτιμήσεων των καταναλωτών. Η παγκόσμια αγορά, κατέχει την ικανότητα αυτορύθμισης, γεγονός που σημαίνει ότι το κράτος και η παρέμβαση του ξεφεύγει από το παραδοσιακό του ρόλο που μεταπολεμικά υιοθέτησε, περιορίζεται στον να καλύπτει ένα σύνολο βασικών κοινωνικών υποδομών και να στοχεύει στον μεσοπρόθεσμο και μακροπρόθεσμο σχεδιασμό που δεν παρεμβαίνει και δεν εμποδίζει την λειτουργία του αόρατου χεριού σε περιφερειακή και παγκόσμια κλίμακα.

Ο Stephen J. Kobrin⁴⁶ αποδίδει το ποιοτικό πέρασμα από την διεθνοποίηση στην παγκοσμιοποίηση στις τεχνολογικές εξελίξεις. Η παραγωγή βασίζεται όλο και περισσότερο στην τεχνολογική έρευνα και την καινοτομία, γεγονός που συνεπάγεται το αυξανόμενο κόστος παραγωγής της και εμπορευματοποίησης της. Η κάλυψη αυτού του κόστους οδηγεί στην ένταση της συνεργασίας των επιχειρήσεων μέσα από συνεργατικά επιχειρηματικά δίκτυα που ξεπερνούν τα όρια μιας χώρας. Το υψηλό κόστος της παραγωγής της τεχνολογίας για να είναι δυνατόν να καλυφθεί, συνεπάγεται την ανάγκη παρουσίας μιας επιχείρησης σε πολλές αγορές ταυτόχρονα. Η τάση αυτή έχει ως αποτέλεσμα την

⁴⁵ Ohmae Kenichi, 2000, 1995(1), 1995(2), 1993, 1990.

⁴⁶ Kobrin, 1999, 1997.

αναδιάρθρωση των διεθνών οικονομικών σχέσεων, ωθώντας προς μια όλο και περισσότερο ολοκληρωμένη παγκόσμια αγορά, όλο και μεγαλύτερη απελευθέρωση των εθνικών αγορών, που μειώνει την δύναμη και σημασία της εθνικής αγοράς και των εθνικών συνόρων έναντι της παγκόσμιας, αφού όλα τα επιχειρηματικά σχέδια χαράσσονται με βάση την προοπτική της νέας παγκόσμιας αγοράς. Το κράτος συνεχίζει να είναι ανεξάρτητο, διατηρώντας το αποκλειστικό δικαίωμα άσκησης νόμιμης εξουσίας εντός των συνόρων του. Παρόλα αυτά, οι ανάγκες της παραγωγής της τεχνολογίας, αναγκάζουν τα κράτη να επιλέξουν και να προωθήσουν επιχειρηματικές στρατηγικές που χαρακτηρίζονται από την ένταση των διεθνών σχέσεων. Η ποιοτική αναδιάρθρωση των διεθνών οικονομικών σχέσεων και η ένταση τους, γεννά αζεπέραστα εμπόδια στην εισαγωγή της έννοιας των εθνικών συνόρων στις διεθνοποιημένες συναλλαγές. Μέσα από την ένταση των διεθνών επιχειρηματικών δικτύων η διακρίβωση της καταγωγής των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και η ανάλογη αντιμετώπιση τους είναι αδύνατη στα εθνικά πλαίσια. Το ίδιο ισχύει και για την αντιμετώπιση προβλημάτων όπως η ανεργία, η ανισοκατανομή του πλούτου, κ.τ.λ. Σύμφωνα με τα παραπάνω, ο Kobrin διακηρύσσει το «τέλος της γεωγραφίας» ως στοιχείο που καθορίζει τα όρια των οικονομικών συναλλαγών. Ο κρατικός ρόλος περιορίζεται στην παροχή ενός συνόλου κοινωνικών και φυσικών υποδομών, ενώ αυξάνεται η συμμετοχή άλλων παραγόντων στην διαχείριση που παλαιότερα αποκλειστικά κατείχε. Νέοι υπερεθνικοί και υπό-εθνικοί θεσμοί εισέρχονται στην παραπάνω διαχείριση, γεγονός που διαμορφώνει ένα σύστημα πιο πολυκεντρικό. Όπως και στην περίπτωση της ανάλυσης του Ohmae (1995) και αντίθετα από τον Drache (1996), στον Kobrin η τεχνολογία εμφανίζεται να κατέχει τον πρώτο και κυριότερο ρόλο στο πέρασμα στην παγκόσμια αγορά και στην αποδυνάμωση του κρατικού ρόλου στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα.

Για τον Ricardo Petrella καθοριστικό στοιχείο της παγκοσμιοποίησης είναι η αυξανόμενη επιχειρηματική αλληλεξάρτηση που ξεπερνά τα όρια της εθνικής αγοράς. Η παγκοσμιοποίηση είναι μια πραγματικότητα που προσδιορίζεται και ενδυναμώνεται από την εξάπλωση των χρηματαγορών, την τάση διεθνοποίησης των επιχειρηματικών στρατηγικών (αφού μια επιχείρηση μπορεί πιο εύκολα να κατευθυνθεί παγκόσμια από ένα κράτος, μια κυβέρνηση, ένα συνδικάτο, κ.α.), την διάχυση της E&A παγκόσμια, την εμπορική και πολιτιστική σύγκλιση, την διεθνοποίηση των ρυθμιστικών ικανοτήτων των εθνικών κοινωνιών και την μετατροπή τους σε ένα παγκόσμιο πολιτικό και οικονομικό σύστημα και τέλος την μείωση της ικανότητας του κράτους για παρέμβαση. Στην προσέγγιση του Petrella, κεντρικός δρών της μετάβασης αποτελούν οι επιχειρήσεις, το κεφάλαιο και οι χρηματοπιστηριακές ροές. Υπό τις νέες συνθήκες που περιγράφονται, η εθνική αγορά περνά σε δεύτερη μοίρα γεγονός που έχει συνέπειες για το κράτος και τις λειτουργίες του. Το κράτος προσανατολίζεται στην κάλυψη βασικών στοιχείων, όπως η παροχή υποδομών και φορολογικών κινήτρων, η προστασία της αγοράς, κ.α. Η αρμοδιότητα του κράτους για παρέμβαση στην οικονομία μέσα από τις οικονομικές και βιομηχανικές πολιτικές, μαζί με το σύνολο των οικονομικών του εργαλείων περνά στην αγορά και τις επιχειρήσεις και αυτό αναπόφευκτα οδηγεί στην αναπροσαρμογή του σε «κράτος – νυχτοφύλακα» ή «κράτος καταλύτη» σύμφωνα με τον όρο του Ohmae (1995(2): 141). Η αποδοχή αυτού του νέου ρόλου από το κράτος, έχει ως αποτέλεσμα τις παρατηρούμενες τα τελευταία χρόνια πολιτικές απελευθέρωσης της εθνικής αγοράς. Έτσι, σύμφωνα με τον Petrella, υπό τις συνθήκες της παγκοσμιοποίησης και αύξησης της σημασίας των διεθνών επιχειρηματικών δικτύων έναντι της εθνικής αγοράς, το

κράτος αναγκάζεται να παραχωρήσει στους αυτορρυθμιστικούς μηχανισμούς της παγκόσμιας αγοράς το σύνολο των οικονομικών λειτουργιών του, περιοριζόμενο στην άσκηση των βασικών αρμοδιοτήτων της παροχής υποδομών και προστασίας της αγοράς.

Η ανάλυση της Strange σχετίζεται αρκετά με αυτή του Ohmae, τόσο όσο αφορά στους υλοποιητές της παγκοσμιοποίησης όσο και στον τρόπο με τον οποίο αυτός αντιμετωπίζει την σχέση κράτους και αγοράς. Η Susan Strange (1996, 2000) αντιμετωπίζοντας την αγορά και το κράτος ως δύο άκρα αντίθετα, βλέπει την δραστική μείωση της δύναμης του κράτους έναντι της αύξησης της δύναμης της αγοράς. Η ικανότητα του να ασκήσει έλεγχο στην αγορά έχει χαθεί μέσα από την έντονη διεθνοποίηση των οικονομικών και άλλων προβλημάτων, την ανάπτυξη της τεχνολογίας που επηρεάζει άμεσα το κράτος και τους πολίτες του και τέλος την τάση διεθνοποίησης του κεφαλαίου και της επένδυσης. Οι αλλαγές αυτές έχουν σαν συνέπεια το κράτος να αδυνατεί να αντιμετωπίσει τα προβλήματα του μέσα στα στενά πλαίσια των εθνικών συνόρων του και επίσης να αδυνατεί να καλύψει τις ανάγκες των πολιτών, παρόλη την αύξηση της παρέμβασης του σε ήσσονος σημασίας θέματα. Η ανάπτυξη της τεχνολογίας συνεπάγεται την αναδιάρθρωση της έννοιας της δύναμης ενός κράτους και της εξουσίας που ασκεί. Επίσης, ο ρόλος της κρατικής παρέμβασης γίνεται όλο και περισσότερο ήσσονος σημασίας μέσα από την αύξηση τους κόστους παραγωγής τεχνολογικών καινοτομιών, αφού η βελτίωση των τεχνολογικών καινοτομιών απαιτεί μια τεράστια επένδυση, η οποία είναι δυνατό να υπάρξει μόνο μέσα από την αγορά και τους μηχανισμούς της. Η σημασία και ο ρόλος της αγοράς ως το μέσο αναζήτησης και άντλησης των αναγκαίων κεφαλαίων για την ανάπτυξη τεχνολογικών καινοτομιών αποτελεί το κύριο παράγοντα ξεπεράσματος του κράτους και αναβάθμισης του ρόλου και της σημασίας της αγοράς, γεγονός που φαίνεται μέσα από την καθιέρωση στοιχείων όπως η μη προβλεψιμότητα και η απουσία τελικού στόχου.

Η Strange θεωρεί ως κινητήρια δύναμη του σύγχρονου παγκόσμιου συστήματος, τις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στη δομή και την λειτουργία της διεθνούς αγοράς, με την παγκοσμιοποίηση της και την τάση διεθνοποίησης άλλων μη κρατικών δρώντων. Μπροστά στο μέγεθος αυτών των αλλαγών ο οικονομικός και εξουσιαστικός ρόλος του κράτους εμφανίζεται αποδυναμωμένος. Η παραδοσιακή διαχειριστική ικανότητα του κράτους εκμηδενίζεται μέσα από την διεθνοποίηση των αγορών. Αντίθετα με άλλους, η Strange αντιμετωπίζει την ανάπτυξη της τεχνολογίας και τις διαλυτικές της συνέπειες στην εξουσιαστική ικανότητα του κράτους, ως δευτερογενές αποτέλεσμα των αλλαγών της παγκόσμιας αγοράς. Η τεχνολογικές μεταβολές σε συνδυασμό με την εντεινόμενη εμπορευματοποίηση αγαθών υψηλής τεχνολογίας θέτει εμπόδια στην άσκηση εξουσίας του κράτους καθώς και στην άσκηση της αρμοδιότητας της προστασίας των πολιτών του. Η πραγμάτωση αυτού του περάσματος της δύναμης από το κράτος στην αγορά εμφανίζεται μέσα από την ανάπτυξη των πολυεθνικών επιχειρήσεων. Αυτές κατέχουν το μεγαλύτερο μέρος της επένδυσης και της οικονομικής δύναμης, της τεχνολογικής παραγωγής και των κατευθύνσεων που λαμβάνει και ασκούν όλο και περισσότερη εξουσία στην διαμόρφωση των εργασιακών σχέσεων. Ένα δεύτερο παράγοντα αποτελούν οι τηλεπικοινωνίες και το πέρασμα τους στον ιδιωτικό τομέα. Επιπλέον, άλλοι παράγοντες είναι η διεθνοποίηση στοιχείων όπως της εγκληματικότητας, των μεγάλων ασφαλιστικών και λογιστικών εταιρειών καθώς και της αύξησης της δύναμης των διεθνών οργανισμών ως θεματοφυλάκων και νομιμοποιητών του παγκόσμιου οικονομικού

συστήματος. Η Strange στην ανάλυση της βλέπει την μείωση της ικανότητας του κράτους σε ένα ευρύ φάσμα αρμοδιοτήτων του, με κεντρικές, το σύνολο της ικανότητας παρέμβασης στην οικονομία που διεθνοποιείται, όπως επίσης και ένα μεγάλο μέρος της ικανότητας άσκησης της ανεξαρτησίας του και της παροχής ασφάλειας στους πολίτες.

Για τον Neil Brenner⁴⁷ (1999) η παγκοσμιοποίηση αποτελεί το ξεπέραςμα του παραδοσιακού κατακερματισμού του παγκόσμιου συστήματος σε εθνικά κράτη. Το οικονομικό σύστημα χαρακτηρίζεται από την τάση κατάργησης των γεωγραφικών περιορισμών στη διαδικασία συσσώρευσης. Σε αυτή ο ρόλος του κράτους είναι επικουρικός, αφού μέσα από την αναδιάρθρωση του ωθεί προς την αλλαγή του οικονομικού συστήματος. Η παγκοσμιοποίηση σημαίνει την ικανότητα του κεφαλαίου να κυκλοφορεί με μεγαλύτερη ευκολία ανά τις εθνικές αγορές, με αποτέλεσμα τα εθνικά σύνορα να «μετατρέπονται σε πιο πορώδη» (ο.π. 44). Παράλληλα, με τις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στον παγκόσμιο καταμερισμό της εργασίας, αλλάζει και η κατανομή της παραγωγής ανά γεωγραφικές περιφέρειες, δίχως να συμβαδίζει με αλλαγές στα υφιστάμενα σύνορα των κρατών. Αυτό σημαίνει ότι αναδιρθώνονται οι πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις εντός των κρατών, όπου νέοι υπό-εθνικοί και υπερεθνικοί δρώντες αναλαμβάνουν αρμοδιότητες που μέχρι τώρα κατείχε το εθνικό κράτος. Παρόλο που ο Brenner, όπως η Strange (1999) ή ο Ohmae (1995), αντιμετωπίζει την παγκοσμιοποίηση ως μια πραγματικότητα και ως μια καταλυτική τάση για το κράτος και τις αρμοδιότητές του, αντιτίθεται σε αυτούς που υποστηρίζουν ότι οι αλλαγές που υφίσταται αποτελούν μέσο προώθησης της παγκοσμιοποίησης και όχι μια αναγκαστική στροφή ή υποχώρηση, υπό την πίεση που ασκεί το διεθνές κεφάλαιο. Η κρατική αναδιάρθρωση προσανατολίζεται προς τους δύο βασικούς χώρους, τον υπερεθνικό και τον υπό-εθνικό. Ο υπερεθνικός χώρος, με την ανάπτυξη ενός αριθμού διεθνών οργανισμών και οικονομικών περιφερειών, εμφανίζεται πιο αποτελεσματικός από το κράτος, όσο αφορά στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας. Ο υπό-εθνικός χώρος επωμίζεται με αρμοδιότητες που αφορούν την επίλυση τοπικών προβλημάτων και την αντιμετώπιση ζητημάτων που θέτουν τοπικές ομάδες συμφερόντων. Η διαδικασία αυτή της εκχώρησης αρμοδιοτήτων του κράτους στα δύο παραπάνω επίπεδα στοχεύει στην διαμόρφωση των προϋποθέσεων για την ανάπτυξη των κατά τόπους παραγωγικών δυνάμεων του εθνικού κράτους και της εθνικής αγοράς. Συνολικά, δύο είναι τα στοιχεία που σύμφωνα με τον Brenner, χαρακτηρίζουν την αναδιάρθρωση του κράτους. Το πρώτο είναι η αύξηση της κινητικότητας του κεφαλαίου εντός και εκτός των συνόρων με παράλληλη μείωση των περιοριστικών όρων της κίνησης αυτής, και το δεύτερο, είναι η εκχώρηση αρμοδιοτήτων σε νέους υπό-εθνικούς και υπερεθνικούς δρώντες.

Ο Manuel Castells⁴⁸ υποστηρίζει ότι οι τεχνολογικές εξελίξεις διαμορφώνουν ένα νέο παγκόσμιο καταμερισμό της εργασίας, που βασίζεται σε γεωγραφικές περιοχές και όχι σε κράτη. Ο καπιταλισμός μετατρέπεται σε παγκόσμιο και περιγράφεται μέσα από τις ανά το κόσμο κινήσεις του χρηματιστηριακού κεφαλαίου. Μέσα σε αυτό το νέο καθεστώς, το εθνικό κράτος καλείται να αντιμετωπίσει τέσσερις βασικές προκλήσεις που σχετίζονται, με την παγκοσμιοποίηση των βασικών οικονομικών λειτουργιών του, την αδυναμία συντήρησης των αυξανόμενων δαπανών του κράτους πρόνοιας, την

⁴⁷ Brenner, 1999, 1998.

⁴⁸ Castells, 2000(1), 2000(2), 1998, 1997(1), 1997(2).

παγκοσμιοποίηση των μέσων μαζικής πληροφόρησης και επικοινωνίας και την παγκοσμιοποίηση του εγκλήματος. Το κράτος χάνει την ικανότητα ελέγχου που κατείχε παλαιότερα, αφού ένα μεγάλος αριθμός βασικών οικονομικών λειτουργιών του παγκοσμιοποιείται. Η ικανότητα χάραξης οικονομικής πολιτικής των κρατών περιορίζεται κατά πολύ σε μια εθνική οικονομία, στην οποία η αγορά της επηρεάζεται από την παγκόσμια και καθορίζεται από τα κριτήρια που θέτει ο παγκόσμιος ανταγωνισμός. Δεύτερο στοιχείο της αποδυνάμωσης της κρατικής δύναμης αποτελεί η αδυναμία της κάλυψης των αναγκαίων πόρων για την λειτουργία του κοινωνικού κράτους και των παροχών του. Η αυξανόμενη κινητικότητα των επιχειρηματικών μονάδων, σημαίνει την αδυναμία συντήρησης διαφορετικών επιπέδων ρύθμισης και παροχής. Η διεθνοποίηση των αγορών και η απόρριψη των εθνικών προστατευτισμών συνεπάγεται τη μείωση της ικανότητας κρατικής πολιτικής να καλύψει τις αυξανόμενες δαπάνες του κοινωνικού κράτους. Τρίτο στοιχείο, αποτελεί το πέρασμα στον ιδιωτικό τομέα μεγάλου αριθμού μέσων μαζικής επικοινωνίας κρατικής ιδιοκτησίας, που αυξάνει την δύναμη επιρροής ιδιωτικών κέντρων και καταλύει τα παλαιά κρατικά μονοπώλια. Τέλος τέταρτη συνέπεια της παγκοσμιοποίησης των εθνικών οικονομιών αποτελεί η τάση διεθνοποίησης του οργανωμένου εγκλήματος, όπου αυξάνει η δύναμη του σε τέτοιο βαθμό ώστε να μπορεί να έρχεται σε σύγκρουση με ολόκληρες χώρες και εθνικές οικονομίες.

Νέο στοιχείο που χαρακτηρίζει το εθνικό κράτος αποτελεί η ένταση του πολυπλευρισμού και της πολλαπλής εξάρτησης του, που προέρχεται από το ξεπέραςμα των ψυχροπολεμικών διαφοροποιήσεων, την εισαγωγή της τεχνολογίας στους στρατιωτικούς εξοπλισμούς και την καθιέρωση ορισμένων ανθρωπιστικών αρχών ως παγκόσμιες. Η εντεινόμενη χρήση των νέων τεχνολογιών σε συνδυασμό με την διεθνοποίηση τους, συνεπάγεται την αλλαγή του περιεχομένου της έννοιας της εθνικής ασφάλειας και το ρόλο του κράτους ως εγγυητή αυτής. Το κρατικό μονοπώλιο της άσκησης νόμιμης βίας περιορίζεται μέσα από την εμφάνιση άλλων θεσμών, όπως των μέσων μαζικής ενημέρωσης, που έχουν την ικανότητα παρακολούθησης του κράτους και των οργάνων του. Η διεθνοποίηση των εθνικών κρατών και η αυξημένη πληροφόρηση έχει ως συνέπεια την αύξηση των ιδιαίτερων συμφερόντων μέσα στα πλαίσια μιας κοινωνίας. Η έντονη αυτή διαφοροποίηση και η αύξηση των ομάδων συμφερόντων μέσα σε ένα κράτος, σημαίνει ταυτόχρονα και την αδυναμία του κράτους να ανταποκριθεί, γεγονός που έχει συνέπειες στην νομιμοποίηση που αντλεί από την κοινωνία. Για αυτό το λόγο παρατηρείται η αύξηση της νομιμοποίησης άλλων υπό-εθνικών θεσμών και περιφερειακών αρχών, που εμφανίζουν όλο και μεγαλύτερη ικανότητα στην επίλυση των προβλημάτων που πηγάζουν από τα παραπάνω διαφοροποιημένα συμφέροντα. Με βάση όλα τα παραπάνω, ο Castells υποστηρίζει ότι οι εξελίξεις στην παγκόσμια αγορά μετατρέπουν το εθνικό κράτος σε ένα μέρος ενός ευρύτερου δικτύου θεσμών άσκησης πολιτικής και εξουσίας. Παρόλο που το κράτος δεν εξαφανίζεται μέσα στις νέες συνθήκες και δεν περιορίζεται ως προς της ικανότητα λήψης αποφάσεων, εξασθενεί στον τομέα της εφαρμογής αυτών των αποφάσεων με αποτέλεσμα να γίνεται αναγκαία η συνδρομή άλλων ιδιωτικών δρώντων και δυνάμεων. Η ανάλυση του χρησιμοποιεί το επιχείρημα της τεχνολογίας και των διαλυτικών συνεπειών που έχει στο κράτος και τις λειτουργίες του. Ο ρόλος της τεχνολογίας στον Castells εμφανίζεται τόσο ως άμεσος, όπως για παράδειγμα στον Kobrin (1997), όσο και έμμεσος, όπως στον Ohmae (1995).

Αντίθετα με τον Castells και το επιχείρημα της κυριαρχίας της τεχνολογίας ως αίτιο των σύγχρονων αλλαγών, ο Cerny⁴⁹ βλέπει την εξάπλωση της παγκοσμιοποίησης υπό το πρίσμα της αυξανόμενης κίνησης του κεφαλαίου παγκόσμια και της αυξανόμενης διεθνούς ανταγωνιστικότητας. Κεντρικός παράγοντας των εξελίξεων στην παγκόσμια αγορά αποτελεί η ένταση του οικονομικού ανταγωνισμού. Όσο αφορά στο κράτος, την πολιτική του απέναντι στο διεθνές κεφάλαιο και την ρύθμιση της κίνησης του, υποστηρίζεται ότι δύο είναι οι παράγοντες που διέπουν τις αλλαγές μετά το 1980. Ο πρώτος είναι η ιδεολογική μεταστροφή του παρεμβατικού κράτους και το δεύτερο η εντεινόμενη πίεση του διεθνούς κεφαλαίου προς τις εφαρμοζόμενες προστατευτικές εθνικές οικονομικές πολιτικές. Μετά την δεκαετία του 1970, η απελευθέρωση των εθνικών αγορών, η ευελικτικοποίηση της παραγωγής, η αναδιάρθρωση του παγκόσμιου καταμερισμού της εργασίας, η μείωση της αποδοτικότητας του κορπορατιστικού μοντέλου κ.α. αποτέλεσαν καίρια σημεία για την εμφάνιση των νεοφιλελεύθερων επιχειρημάτων που έθεταν σε αμφισβήτηση το μεταπολεμικό μοντέλο λειτουργίας του κράτους. Η νέα τάση που γίνεται όλο και περισσότερο αισθητή χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια προσέγγισης της αγοράς και των θεσμών της και την υιοθέτηση των θεσμών λειτουργίας της από το κράτος. Έτσι εμφανίζεται ένα σύνολο νέων πολιτικών και συνθημάτων που ταυτίζονται με την νεοφιλελεύθερη ορθοδοξία, όπως η εφαρμογή αντιπληθωριστικών πολιτικών, η νομισματική και εισοδηματική αυστηρότητα, η απελευθέρωση των αγορών εργασίας, κ.α. Το δεύτερο αίτιο των αλλαγών που λαμβάνουν χώρα στο κράτος και τις λειτουργίες του, δηλαδή η αύξηση της δύναμης του διεθνούς κεφαλαίου, χαρακτηρίστηκε από την αύξηση της σημασίας της διεθνούς αγοράς έναντι των εθνικών. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση των πιέσεων στις εθνικές οικονομίες και στον εφαρμοζόμενο εθνικό προστατευτισμό. Οι ανάγκες για ευελιξία όσο αφορά στις κρατικές πολιτικές και στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων των κρατικών λειτουργιών, που πηγάζουν μέσα από την αντίστοιχη ευελιξία που εμφανίζουν οι διεθνείς αγορές και το διεθνές κεφάλαιο, διαμορφώνουν τις τάσεις αναδιάρθρωσης του εθνικού κράτους. Μέσα από αυτή την διαδικασία διαμορφώνεται το πέρασμα από το μοντέλο του «στρατηγικού ή αναπτυξιακού κράτους» στο «κράτος ανταγωνισμού», όπως ο Cerny επισημαίνει (Cerny, 1999).

Τα δύο αυτά στοιχεία ωθούν τις κρατικές πολιτικές προς την απελευθέρωση όλο και περισσότερο δημόσιου χώρου στην αγορά και τις δυνάμεις της. Το κράτος δεν εξαφανίζεται κάτω από τις πιέσεις της αγοράς, αλλά μετασχηματίζεται από ένα κοινωνικό οργανισμό, σε μια επιχειρηματική ένωση ιδιωτικών και δημόσιων δρώντων περιορισμένου μεγέθους. Οι αλλαγές αυτές στην μορφή του κράτους έχουν ως συνέπεια την όλο και μεγαλύτερη εξασθένιση του μιας και αυξάνεται σταδιακά το έλλειμμα δημοκρατικότητας και αντιπροσωπευτικότητας. Αντίθετα με άλλους θεωρητικούς, όπως ο Castells, ο Ohmae, η Strange κ.α. ο Cerny βλέπει σαν κινητήρια δύναμη των περιοριστικών αλλαγών στο κράτος, την αυξανόμενη κίνηση του κεφαλαίου και την τάση διεθνοποίησης των αγορών. Αυτοί οι δύο αλληλεπιδρώντες δρώντες ασκούν πιέσεις στην κρατική δομή έτσι όπως διαμορφώθηκε μεταπολεμικά. Όλο και μεγαλύτερος χώρος κρατικής αρμοδιότητας εναποτίθεται στους μηχανισμούς της αγοράς, με αποτέλεσμα να διαμορφώνεται μια νέα κρατική δομή, που ως κύριο χαρακτηριστικό της είναι η συμμετοχή δυνάμεων της αγοράς μέσα στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων της.

⁴⁹ Cerny, 1999, 1996.

Ο B. Jessop⁵⁰ γράφοντας για την φύση της παγκοσμιοποίησης, την προσεγγίζει ως ένα «περιεκτικό διαρθρωτικό πλαίσιο» πολλών τάσεων και όχι ως μια τάση με δικό της περιεχόμενο. Τέτοιες τάσεις είναι η διεθνοποίηση του εθνικού οικονομικού χώρου, η δημιουργία περιφερειακών οικονομικών μπλοκ, η διεθνοποίηση και δικτύωση τοπικών μερών διαφόρων κρατών, η ανάπτυξη των πολυεθνικών επιχειρήσεων, η ενδυνάμωση διεθνών καθεστώτων όσο αφορά στην οικονομία και τέλος η ενδυνάμωση του κοσμοπολιτισμού (Jessop, 2000: 7). Αυτά τα χαρακτηριστικά του σύγχρονου συστήματος εμφανίζονται αλληλοσυγκρουόμενα και τελικά οδηγούν στην διαμόρφωση ενός χαοτικού συστήματος. Ο Jessop, περιγράφει τις δεκαετίες μεταξύ 1970 και 1990 ως μια αποτυχημένη περίοδο προσπαθειών για την ριζική αναδιάρθρωση του μεταπολεμικού μοντέλου «κεϋνσιανού προνοιακού εθνικού κράτους». Χαρακτηριστικά αυτού του μοντέλου αποτέλεσαν, η πρωταρχικότητα της εθνικής βάσης και ανεξαρτησίας έναντι των υπό-εθνικών και υπερεθνικών επιπέδων, η δεσποζούσα θέση του στο διεθνές σύστημα, η ανάπτυξη ενός συστήματος πρόνοιας που στόχευε στην ατομική προστασία, η εξασφάλιση μόνιμης απασχόλησης, η πυρηνική οικογένεια, η πολιτική οργάνωση με βάση τα πολιτικά κόμματα και συνδικάτα, κ.α.). Η περίοδος του «κεϋνσιανού προνοιακού εθνικού κράτους» χαρακτηρίζεται από τρία κεντρικά προβλήματα όσο αφορά στο κράτος και τη λειτουργία του. Το πρώτο σχετίζεται με την αυξανόμενη διεθνοποίηση του παγκόσμιου συστήματος, που έκανε αδύνατο από την πλευρά του κράτους να εγγυηθεί την σταθερή οικονομική ανάπτυξη και την πλήρη απασχόληση, με αποτέλεσμα την απαξίωση της κρατικής ικανότητας και την αύξηση των αντιθέσεων ανάμεσα σε τοπικό και κεντρικό επίπεδο. Ως αποτέλεσμα παρατηρείται η αυξανόμενη εφαρμογή του προστατευτισμού από την μια και από την άλλη η εισαγωγή νεοφιλελεύθερων πολιτικών.

Το δεύτερο πρόβλημα σχετίζεται με την ύπαρξη μεγάλου αριθμού αλλοδαπού εργατικού δυναμικού στην Ευρώπη, που εισήλθε κατά την περίοδο της μεταπολεμικής οικονομικής μεγέθυνσης και δημιούργησε έντονα προβλήματα στο κλειστό ευρωπαϊκό κοινωνικό κράτος. Το τρίτο πρόβλημα σχετίζεται με τη κρίση του κομματικού συστήματος και της πολιτικής αντιπροσώπευσης, αφού τα ζητήματα ανάπτυξης και προνοιακής πολιτικής αντικαθίστανται από μια πιο λαϊκίστικη, εθνικιστική και αυταρχική γλώσσα. Η σύγχρονη περίοδος χαρακτηρίζεται από τρεις κύριες τάσεις. Η πρώτη είναι η αποεθνικοποίηση, όπου η ανεξαρτησία των εθνικών κρατών τίθεται σε αμφισβήτηση από την ανάπτυξη συνεργασιών σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο, δίχως την διαμεσολάβηση της κεντρικής εξουσίας. Η δεύτερη είναι η αποστατικοποίηση της πολιτικής, δηλαδή η αποδέσμευση της αρμοδιότητας άσκησης πολιτικής από τους κρατικούς λειτουργούς και την εισαγωγή άλλων, ιδιωτικών οργανισμών και τοπικών ή περιφερειακών δικτύων. Τέλος, τρίτη τάση αποτελεί ο σταθερά διεθνής προσανατολισμός των πολιτικών στρατηγικών και αποφάσεων των εθνικών δομών άσκησης πολιτικής, αφού η εθνική πολιτική προσδιορίζεται κατά πολύ από τις διεθνείς συνθήκες. Συνολικά, η κρατική πολιτική και αρμοδιότητα κατακερματίζεται σε μεγάλο βαθμό σε άλλους υπό-εθνικούς και υπερεθνικούς χώρους. Ο κρατικός ρυθμιστικός ρόλος απομακρύνεται από το παραδοσιακό ρόλο κεϋνσιανού τύπου των μεταπολεμικών δεκαετιών, εμπλουτίζεται από ιδιωτικούς δρώντες και επηρεάζεται από υπερεθνικά, τοπικά και περιφερειακά δίκτυα.

⁵⁰ Jessop Bob, 2001, 2000, 1999.

Ο Cable, περιγράφει ως μέσα προώθησης της παγκοσμιοποίησης τις επαναστατικές αλλαγές στο χώρο των τηλεπικοινωνιών και στη κυριαρχία της πολιτικής βούλησης για απελευθέρωση των αγορών. Η άποψη του συνδυάζει δύο αντικρουόμενες όψεις των προσεγγίσεων για την παγκοσμιοποίηση. Από την μια προβάλλει το ρόλο της τεχνολογίας ως ανεξάρτητου παράγοντα με δική του αυτόνομη δυναμική και από την άλλη, τη σημασία της πολιτικής βούλησης της απελευθέρωσης των αγορών, επιχείρημα που τον φέρνει πιο κοντά στους σκεπτικιστές της παγκοσμιοποίησης. Οι αλλαγές που βλέπει στο κράτος, χαρακτηρίζονται τόσο από «αντικειμενικούς» παράγοντες που σχετίζονται με την τεχνολογία και τον υποτιθέμενο «απολιτικό» χαρακτήρα της, όσο και από «υποκειμενικούς» που συνδέονται με την κυριαρχία των νεοφιλελεύθερων κρατικών πολιτικών. Οι εξελίξεις στο τομέα της τεχνολογίας, έχουν αρνητικές συνέπειες στην ανεξαρτησία του εθνικού κράτους και στην ικανότητα άσκησης ελέγχου στην κίνηση της πληροφορίας στο εσωτερικό του. Κύριοι φορείς της τεχνολογικής εξέλιξης αποτελούν η βιομηχανία των τηλεπικοινωνιών, τα δίκτυα μετάδοσης πληροφοριών που μέσα από την καθιέρωση διεθνών προτύπων γίνεται αδύνατο από μια χώρα να υιοθετήσει διαφορετικά πρότυπα μετάδοσης, η βιομηχανία της διασκέδασης και τα media και τέλος οι αερομεταφορές που αποτέλεσαν εθνικό μονοπώλιο. Πολλές φορές οι παγκοσμιοποιητικές τάσεις που παραπάνω περιγράφονται, διαφοροποιούνται ή και ισοσταθμίζονται από ένα σύνολο κρατικών πολιτικών και πρακτικών. Η τάση διεθνοποίησης και η αυξημένη κινητικότητα του διεθνούς κεφαλαίου υποθάλλουν την ικανότητα των κρατών, στην εφαρμογή προστατευτικών οικονομικών πολιτικών, στην αναδιανομή του πλούτου, στην θέσπιση δασμολογικών περιορισμών και αυξάνουν τις πιθανότητες μεταδοτικότητας των διεθνών κρίσεων στο εσωτερικό. Παρόλα αυτά δεν συνεπάγονται το τέλος του ρυθμιστικού και παρεμβατικού ρόλου των μηχανισμών τους κράτους, αν και αυτός προσαρμόζεται διαρκώς στον εξωτερικό ανταγωνισμό. Τόσο η τεχνολογία όσο και η διεθνοποίηση των αγορών προσφέρουν ένα σύνολο νέων μέσων για την άσκηση κρατικού ελέγχου. Για τον Cable, η κρατική πολιτική και οι πολιτικές αποφάσεις των τελευταίων δεκαετιών συνεπάγονται την παγκοσμιοποίηση, απορρίπτοντας εμμέσως το επιχείρημα που θέλει την παγκοσμιοποίηση ως μια αυτόνομη ή ουδέτερη δύναμη του παγκόσμιου συστήματος. Ουσιαστικά ένα μεγάλο μέρος των συνεπειών της παγκοσμιοποίησης στο κράτος σήμερα, δεν είναι τίποτα άλλο παρά αποτέλεσμα της αυτοπεριοριστικής του δράσης.

Ο Geoffrey Garrett, στέκεται κριτικά απέναντι σε επιχειρήματα που υποστηρίζουν την τάση για παγκοσμιοποίηση και μείωση του ρόλου και της ικανότητας της κρατικής παρέμβασης. Η οικονομική ανασφάλεια που γεννά η απελευθέρωση των αγορών, η αποτελεσματικότητα που μπορεί να έχουν οι κρατικές πολιτικές στην τόνωση της κρατικής επένδυσης, καθώς και η νομιμοποίηση και η κοινωνική σταθερότητα, είναι στοιχεία που ακόμα και σήμερα το κράτος και οι πολιτικές του μπορούν να προσφέρουν. Ο Garrett αναλύει τρεις βασικές συνιστώσες όσο αφορά τις σχέσεις του κράτους και της πολιτικής του με την τάση απελευθέρωσης των αγορών. Το πρώτο, είναι η σχέση κρατικής επέκτασης και αναδιανεμητικής φορολογίας με την αυξανόμενη τάση διεθνοποίησης της παραγωγής. Μια χώρα στην οποία κυριαρχεί η ενεργητική κρατική παρέμβαση, η δημόσια επένδυση και η υψηλή φορολογία, είναι δυνατόν να αποτελέσει χώρο μιας αποδοτικής επένδυσης. Αυτή θα βασίζεται στην παροχή από πλευράς του κράτους, εργατικού δυναμικού υψηλής προστιθέμενης αξίας, συλλογικών αγαθών και υποδομών και τέλος ενός σταθερού οικονομικού

περιβάλλοντος. Το δεύτερο στοιχείο που εξετάζεται, είναι ο ρόλος των χρηματιστηριακών αγορών στο περιορισμό της κρατικής ικανότητας άσκησης ανεξάρτητης εθνικής οικονομικής πολιτικής. Όπως ο ίδιος επισημαίνει, «οι χρηματαγορές ενδιαφέρονται πολύ λιγότερο για το μέγεθος και το είδος της κρατικής παρέμβασης, παρά για τον τρόπο με τον οποίο πρόκειται να πληρωθούν» (Garrett, 2000: 309). Το τρίτο στοιχείο που εξετάζεται είναι οι συνέπειες της διεθνούς ολοκλήρωσης των αγορών στην ικανότητα του κράτους να ασκεί μακροοικονομική πολιτική, όπου επισημαίνονται οι περιοριστικές συνέπειες που ασκούν τα δημοσιονομικά ελλείμματα με αποτέλεσμα την τάση φυγής του κεφαλαίου. Η γενικότερη αντίληψη που κυριαρχεί στην ανάλυση του Garrett, είναι αυτή της συνύπαρξης της τάσης διεθνοποίησης των αγορών με την ενεργητική παρέμβαση του κράτους στην οικονομία. Η ανάλυση του δεν λαμβάνει υπόψη της στοιχεία όπως τη τεχνολογία και το ρόλος της στην οικονομία ή το κράτος και την λειτουργία του (βλέπε την ανάλυση που αφορά το Castells), ή σε ζητήματα που αφορούν τις διάφορες μορφές ανεξαρτησίας του (βλέπε, Krasner, 1999). Παραμένει σε ένα αυστηρά οικονομικό πλαίσιο αναζήτησης, διαπιστώνοντας την ικανότητα συνύπαρξης διεθνούς αγοράς και κρατικής παρέμβασης, όπως επίσης και της ύπαρξης πολλών αντιδράσεων (ανάλογα με το εθνικό κράτος) στην τάση απελευθέρωσης των αγορών.

Ο Drache (1996) υποστηρίζει ότι η κινητικότητα του κεφαλαίου, ο προσανατολισμός της παραγωγής προς το εξωτερικό και η αύξηση του διεθνούς ανταγωνισμού αποτελούν τους κύριους παράγοντες που αλλάζουν την μορφή του παγκόσμιου συστήματος και αναδιαρθρώνουν τις λειτουργίες του κράτους. Το κεϋνσιανό κράτος που βασίστηκε στα κλειστά σύνορα και σε μια σχετικά συμπαγή εθνική αγορά, πλέον παύει να λειτουργεί υπό τις νέες συνθήκες. Το σύνολο των παρεμβατικών πολιτικών του κράτους αναδιαρθρώνονται, η ικανότητα τους να ασκούν καθοριστική παρέμβαση στην μακροοικονομική και μονεταριστική πολιτική καθώς και στις βιομηχανικές πολιτικές αποδυναμώνεται, η προστασία της εθνικής αγοράς αλλά και η συντήρηση πολιτικών προνοιακού χαρακτήρα είναι αδύνατη υπό το καθεστώς της σύγχρονης διεθνοποίησης. Στόχος της κυβερνητικής πολιτικής πλέον είναι η προώθηση του εξαγωγικού εμπορίου και η απορύθμιση της αγοράς. Σύμφωνα με αυτές τις αναδιαρθρώσεις διαμορφώνεται μια νέα μορφή κράτους που ο Drache την ονομάζει «K-Mart». Κεντρική θέση στο ερώτημα των σύγχρονων αλλαγών στο παγκόσμιο σύστημα, κατέχει η διεθνοποίηση της κίνησης του κεφαλαίου και η ένταση του ανταγωνισμού στις διεθνείς αγορές. Αυτή η πραγματικότητα συμβάλλει στην αναδιάρθρωση των λειτουργιών του κράτους, που αποκλείουν τις παρεμβατικές πολιτικές στην μακροοικονομική, εισοδηματική και μονεταριστική διαχείριση, αποκλείουν την δυνατότητα εφαρμογής ευρέων προνοιακών συστημάτων, απορρυθμίζουν τα εργασιακά καθεστώτα και απαγορεύουν τις πολιτικές πλήρους απασχόλησης. Κεντρικός στόχος των σύγχρονων πολιτικών είναι η εφαρμογή προγραμμάτων (αντιπληθωριστικές πολιτικές, περιορισμός του δημόσιου χρέους και της δημόσιας επέκτασης) που θα εξασφαλίζουν την έγκριση των διεθνών χρηματαγορών.

Ο Gerald Epstein αντιμετωπίζει το ευέλικτο διεθνές κεφάλαιο και το εθνικό κράτος ως δύο συμπληρωματικά, μη αντικρουόμενα, στοιχεία του παγκόσμιου συστήματος. Προχωρώντας ακόμα παραπέρα, υποστηρίζει ότι το διεθνές κεφάλαιο είναι ευέλικτο μόνο από την στιγμή που υπάρχει πολιτική και κυβερνητική παρέμβαση στις χρηματοοικονομικές αγορές. Η ευελικτοποίηση των βραχυπρόθεσμων κινήσεων κεφαλαίου, αποτελούν κατά του Epstein, το κεντρικό

μοχλό άσκησης πίεσης ή περιορισμού του κράτους στην υλοποίηση πολιτικών μη φιλικών προς τις αγορές, όπως για παράδειγμα, η εφαρμογή μιας επεκτατικής εισοδηματικής και νομισματικής πολιτικής, ή η υλοποίηση αλλαγών στην φορολογική, προνοιακή και αναδιανεμητική πολιτική. Συνέπεια αυτών είναι η μαζική φυγή κεφαλαίων που πιέζει την συναλλαγματική ισοτιμία, αυξάνει τα εγχώρια επιτόκια και μειώνει την εμπιστοσύνη στην ικανότητα της χώρας να εξυπηρετήσει τα χρέη της. Άρα η διεθνοποίηση και η αυξημένη κινητικότητα της βραχυπρόθεσμης επένδυσης, σε συνδυασμό με την μικρή κινητικότητα των μακροχρόνιων επενδύσεων, επιβάλλει εμπόδια στην άσκηση της πολιτικής. Κατά τον Epstein, η τεχνολογία δεν αποτελεί το παράγοντα εκείνο που καθορίζει τις εξελίξεις στο σύστημα, αλλά η πολιτική που ασκείται από τα κράτη. Ουσιαστικά ο μηχανισμός διαμόρφωσης και υλοποίησης των επιταγών της παγκοσμιοποίησης δεν είναι άλλος από το ίδιο το κράτος και την πολιτική του. Το συμπέρασμα αυτό έρχεται σε αντίθεση με συμπεράσματα άλλων αναλυτών, όπως για παράδειγμα με τον Koblin, για τον οποίο η τεχνολογική εξέλιξη κατέχει πρωτεύουσα θέση στην διαμόρφωση μιας παγκόσμιας αγοράς και στην αποδυνάμωση του ρόλου του εθνικού κράτους στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα.

Ο J. A. Frieden υποστηρίζει πως το κράτος, παρόλη την κινητικότητα και ευελικτοποίηση του χρηματιστηριακού κεφαλαίου, κατέχει ακόμα τη δυνατότητα εφαρμογής αποτελεσματικών πολιτικών. Τόσο τα νομίσματα όσο και τα σύνορα των κρατών έχουν περιοριστικές συνέπειες στην κίνηση του κεφαλαίου. Αυτό συμβαίνει γιατί υπάρχει υψηλό ρίσκο στην μετακίνηση κεφαλαίων στις αναπτυσσόμενες χώρες, όπως επίσης και γιατί ορισμένες μορφές κεφαλαίου παραμένουν γεωγραφικά περιορισμένες, όπως για παράδειγμα το μετοχικό κεφάλαιο που περιορίζει την κινητικότητα του στην ανεπτυγμένη Δύση. Η διεθνής ολοκλήρωση των χρηματοοικονομικών αγορών, συνδέεται και επηρεάζει την μακροοικονομική πολιτική των εθνικών οικονομιών. Η τάση διαμόρφωσης σταθερών επιτοκίων, ίδιων με τις άλλες εθνικές οικονομίες, ρίχνει το βάρος της άσκησης της εθνικής πολιτικής από τα επιτόκια στην συναλλαγματική ισοτιμία. Κατ' αυτό τον τρόπο η ένταση της κίνησης του χρηματοοικονομικού κεφαλαίου, δεν επηρεάζει τις κατά τομείς εθνικές πολιτικές (π.χ. μεταφορά συμπληρωματικού εισοδήματος στους αγρότες, βιομηχανικές πολιτικές, κ.α.), αλλά κυρίως τις αναδιανεμητικές πολιτικές. Συμπερασματικά οι πιο ευέλικτες μορφές κεφαλαίου ασκούν περιοριστικό ρόλο σε συγκεκριμένα μέρη της εθνικής οικονομικής πολιτικής που είναι κύρια οι αναδιανεμητικές πολιτικές του, ενώ αφήνουν άλλους τομείς της κρατικής παρέμβασης ανέπαφους.

Οι Hirst & Thompson για τις ανάγκες της ανάλυσης τους εισάγουν τη διαφοροποίηση ανάμεσα στην «παγκόσμια διεθνή οικονομία» και την «πλανητική διεθνή οικονομία», με κύριο κριτήριο διαφοροποίησης τη σχέση που διαμορφώνεται ανάμεσα στο κράτος και την παγκόσμια οικονομία. Αυτό που παρατηρείται την σύγχρονη περίοδο είναι μια περιορισμένου μεγέθους τάση για διεθνοποίηση και περιφεριοποίηση (γεγονός που αποτελεί έμμεση έκφραση προστατευτισμού). Η ανάλυση τους δεν αναζητεί τόσο τα στοιχεία της διεθνοποίησης που επηρεάζουν τα κράτη και τις αγορές τους, όσο τους τομείς εκείνους που κάνουν μοναδική και απαραίτητη την λειτουργία και την παρέμβαση του κράτους στην αγορά. Ο πρώτος τομέας σχετίζεται με την ικανότητα του ως μηχανισμός αντιμετώπισης των αρνητικών συνεπειών της διεθνοποίησης και των χρηματοοικονομικών ασταθειών. Παρόλα αυτά το κράτος σήμερα εμφανίζεται να πιέζεται στην άσκηση της μακροοικονομικής πολιτικής από την διεθνοποίηση των αγορών. Ο δεύτερος, είναι η νομιμοποιητική ικανότητα

που κατέχει, ασκώντας λειτουργίες που η αγορά αδυνατεί να παρέχει, π.χ. ασφάλεια. Διαμορφώνοντας συνθήκες συναίνεσης στα θέματα της διανομής, της φορολόγησης και ανάμεσα στα αντικρουόμενα συμφέροντα, εξασφαλίζει τις προϋποθέσεις της διαδικασίας συσσώρευσης. Τέλος, ο τρίτος τομέας αναντικατάστατης δράσης του εθνικού κράτους και της πολιτικής του είναι η εξισορρόπηση των δημοσιονομικών πηγών ανάμεσα στο εθνικό, το περιφερειακό και το τοπικό επίπεδο. Οι τρεις παραπάνω παράγοντες αποτελούν αναγκαία προϋπόθεση για την εξασφάλιση της αναπαραγωγής του συστήματος, που κανένας άλλος υπερεθνικός σχηματισμός δεν μπορεί να αναλάβει. Κατ' αυτή την έννοια τα επιχειρήματα άλλων αναλυτών για την κατάργηση του κράτους, ή την μείωση στο ελάχιστο των εθνικών κρατών, απορρίπτονται από τους Hirst & Thompson. Η διαμόρφωση μιας περιορισμένης διεθνοποίησης, έχει συνέπειες για το κράτος και τη λειτουργία του ως «ανεξάρτητος οικονομικός ρυθμιστής». Αυτές οι συνέπειες όμως δεν είναι ικανές ώστε να το καταργήσουν ή να το ελαχιστοποιήσουν. Η σημασία της κρατικής πολιτικής στην οργάνωση και διεύθυνση της οικονομίας και των ιδιωτικών δρώντων, καθώς και στην αντιμετώπιση των αρνητικών συνεπειών της διεθνοποίησης, κάνει το κράτος αναγκαίο μέσο για την αναπαραγωγή του συστήματος.

Οι Hirst & Thompson, αντιτίθενται στα επιχειρήματα που υποστηρίζουν την ανικανότητα του κράτους στην άσκηση αποτελεσματικής οικονομικής πολιτικής, λόγω της διεθνοποίησης των αγορών. Το επιχείρημα αυτό βασίζεται στην πραγματικότητα των έντονων διαφοροποιήσεων που εμφανίζονται ανάμεσα στις ανεπτυγμένες Δυτικές χώρες, όσο αφορά την οικονομική πολιτική, τη φορολογία, τη διανομή, το εφαρμοζόμενο μοντέλο ανάπτυξης κ.α. Τα διαφορετικά εθνικά συμφέροντα είναι αζεπέραστα, ή τουλάχιστον θέτουν μεγάλα εμπόδια, σε όποιες δυνατότητες ή προοπτικές διεθνικής συνεργασίας. Επίσης, σύγχρονα παραδείγματα φανερώνουν ότι είναι δυνατή η εφαρμογή αποδοτικών μειγμάτων οικονομικής πολιτικής, που να ελέγχουν ή να προστατεύουν τις εγχώριες αγορές από τις αρνητικές συνέπειες της τάσης διεθνοποίησης των τελευταίων χρόνων.

Η ανάλυση του Eric Helleiner, επικεντρώνεται κυρίως στη σχέση που διαμορφώνεται ανάμεσα στην αυξανόμενη δύναμη των παγκόσμιων αγορών χρήματος και τη κρατική πολιτική. Αντίθετα με τους υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης, βλέπει το κράτος και την πολιτική του ως το καίριο μέσο για την διαμόρφωση της διεθνούς χρηματοοικονομικής αγοράς, όπως επίσης απορρίπτει τα επιχειρήματα περί της κατάργησης της κρατικής πολιτικής ή της μη αναστρεψιμότητας των σύγχρονων αλλαγών. Ο Helleiner ασκεί κριτική στις απόψεις που υποστηρίζουν ότι η τεχνολογία δίνει την ικανότητα στην κίνηση του κεφαλαίου να διαφεύγει από οποιοδήποτε κρατικό έλεγχο. Αντίθετα υποστηρίζει ότι η πληροφορική αυξάνει την ικανότητα των μηχανισμών ελέγχου και επίβλεψης του κράτους, ώστε να ελέγξει την κίνηση του κεφαλαίου. Όσο αφορά την αυξανόμενη κίνηση του κεφαλαίου, χαρακτηρίζεται από την ταυτόχρονη γεωγραφική συγκέντρωση των δραστηριοτήτων σε ορισμένα μεγάλα χρηματοοικονομικά κέντρα, με κυρίαρχα αυτό της Νέας Υόρκης και του Λονδίνου. Η συγκέντρωση αυτή, αποδίδεται τόσο στην ανάγκη ύπαρξης ενός κεντρικού συστήματος πληρωμών, όσο και στην ανάγκη της αγοράς για παροχή ενός συνόλου υπηρεσιών που εξασφαλίζουν την εύρυθμη λειτουργία των συναλλαγών. Η γεωγραφική συγκέντρωση σε συνδυασμό με το κεντρικό σύστημα πληρωμών, προσφέρουν στα κράτη μια σημαντική ικανότητα παρέμβασης, άσκησης ελέγχου και ρύθμισης, που παλαιότερα δεν κατείχε. Αυτή η δυνατότητα

του ελέγχου διαμορφώνει και την έμμεση δυνατότητα του κράτους να επιβάλει περιορισμούς στην κίνηση του κεφαλαίου.

Τα κυρίαρχα επιχειρήματα για τις περιοριστικές συνέπειες των διεθνών χρηματοοικονομικών κινήσεων κεφαλαίου στην άσκηση πολιτικής και στην επιβολή περιορισμών από την πλευρά του κράτους, δεν λαμβάνουν υπόψη τους την πραγματικότητα, όπου ενώ το πιο λογικό θα ήταν τα οικονομικά συστήματα να συγκλίνουν, αυτά απομακρύνονται. Η παρατηρούμενη απόκλιση φανερώνει ότι το κράτος και η πολιτική του (εγχώρια και διεθνής) με τις εκάστοτε ιδιαιτερότητες τους, συμμετέχουν στη διαμόρφωση της παγκόσμιας αγοράς, προσδίδοντας της μοναδικά χαρακτηριστικά προερχόμενα από μοναδικές εθνικές ιδιαιτερότητες. Άλλο επιχείρημα στο οποίο ασκείται κριτική, είναι η προβολή του κράτους ως αδύναμου να ασκήσει μια αυτόνομη μακροοικονομική πολιτική απέναντι στην παντοδυναμία της παρέμβασης της διεθνούς χρηματοοικονομικής αγοράς. Αναγνωρίζεται ότι η αυξανόμενη διεθνοποίηση θέτει εμπόδια στην ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας και την εκπλήρωση των στόχων του. Όμως πολλά από τα προβλήματα που αντιμετώπισαν τα εθνικά κράτη κατά τη δεκαετία του 1980, οφείλονταν κυρίως στις εσωτερικές μακροοικονομικές και νομισματικές ανισορροπίες και σε συγκεκριμένα λάθη στις οικονομικές επιλογές τους. Το τελευταίο επιχείρημα που εξετάζει ο Helleiner, είναι αυτό της αποδυνάμωσης της κρατικής ικανότητας για άσκηση ελέγχου στο έδαφος του, όπως επίσης και της μείωσης της ανεξαρτησίας του. Η ανάπτυξη αγορών εκτός της επίβλεψης του (offshore markets), οι διεθνείς συμβάσεις και δεσμεύσεις και η αυξανόμενη χρήση διαφορετικών νομισμάτων, είναι αιτία της παραπάνω αποδυνάμωσης.

Σε αυτά ο Helleiner αντιτείνει ότι η μείωση της ικανότητας άσκησης εξουσίας από το κράτος, συνδέεται και με άλλους παράγοντες εκτός των διεθνών κεφαλαιακών κινήσεων. Πολλές φορές η χρήση διαφορετικών νομισμάτων αποδίδεται στην ανισορροπία εγχώριων οικονομικών παραγόντων. Η περίπτωση του περιορισμού της κρατικής ικανότητας άσκησης πολιτικής στο εσωτερικό από την ενδυνάμωση του διεθνούς κεφαλαίου είναι πιθανή, όμως δεν θα πρέπει να υπερεκτιμάται. Ο ρόλος της κρατικής πολιτικής στην προώθηση της χρηματοοικονομικής παγκοσμιοποίησης, ήταν καίριος κατά την διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών. Σε εθνικό επίπεδο η παγκοσμιοποίηση προωθήθηκε από τη κυριαρχηση των νεοφιλελεύθερων θεωρημάτων στην κρατική πολιτική, την νομιμοποίηση των επιχειρημάτων για τις θετικές συνέπειες της απελευθέρωσης των εθνικών αγορών, της ανάπτυξης της χρηματιστηριακής επένδυσης, κ.α. Επίσης σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν και οι μεγάλες ιδιωτικές επιχειρήσεις με διεθνή προσανατολισμό, οι οποίες προώθησαν τη διαμόρφωση μιας παγκόσμιας αγοράς. Σε διεθνικό επίπεδο, ο ρόλος ηγεμονικών κρατών ήταν και αυτός καίριος. Για παράδειγμα το ΗΒ και οι ΗΠΑ σε μια περίοδο με περιορισμένη εμπορική απόδοση, ώθησαν στην απελευθέρωση μιας αγοράς στην οποία κυριαρχούσαν. Κράτος και διεθνείς αγορές αποτελούν συνεργάτες, για το Helleiner. Η προώθηση των νεοφιλελεύθερων επιλογών στα πλαίσια της κρατικής πολιτικής, είναι καίριος παράγοντας στην διαμόρφωση των διεθνών αγορών κεφαλαίου, γεγονός που κάνει πιθανή και μια τάση αναδιπλώσης και αναστροφής.

Χαρακτηριστικό της ανάλυσης των Moran & Wright είναι το επιχείρημα της αλληλεξάρτησης αγοράς και κράτους. Η αγορά, όπως και το κράτος, χαρακτηρίζεται από την πολιτική διαβούλευση. Εκτός από τους ιδιώτες επιχειρηματίες οι οποίοι λειτουργούν στην αγορά με βάση τη προσφορά και τη ζήτηση, οι μεγάλες επιχειρήσεις συμπεριφέρονται με βάση την εσωτερική πάλη και ισορροπία που καθορίζεται από την γραφειοκρατία τους. Οι επιχειρήσεις

αποτελούν έναν από τους πολλούς παράγοντες που εμπλέκονται στην αγορά. Αυτή η πραγματικότητα της αγοράς, διαμορφώνει στενούς δεσμούς αλληλεξάρτησης ανάμεσα σε αυτή και το κράτος. Ο ρόλος του κράτους μέσα στην αγορά είναι ρόλος εγγυητή, με στόχο την αστυνόμευση του ανταγωνισμού καθώς και τη διαχείριση των αρνητικών αποτελεσμάτων. Η νομιμοποίηση που προσδίδει το κράτος στις διαδικασίες του ανταγωνισμού, είναι απαραίτητη ώστε ο ανταγωνισμός να αναπτύσσεται σε ειρηνικό περιβάλλον, τόσο στο επίπεδο της εσωτερικής αγοράς, όσο και στο επίπεδο των αγορών διαφορετικών κρατών. Ουσιαστικά ο βαθμός ανοίγματος μιας οικονομίας είναι θετικά συσχετισμένος με ένα ισχυρό κράτος. Κράτος και αγορά συνεργάζονται. Το κράτος είναι εγγυητής του ανταγωνισμού, προστάτης και νομιμοποιητής της αγοράς. Οι αποφάσεις της αγοράς είναι αποτέλεσμα θεσμικών συμβιβασμών και όχι τυχαίων ατομικών αποφάσεων. Με αυτή την λογική απορρίπτεται η έννοια του νεοφιλελεύθερου κράτους που αφήνει την αγορά στο «αόρατο χέρι». Η ανάλυση των Moran & Wright δεν έχει ως στόχο την αναγνώριση θετικών ή αρνητικών συνεπειών της διεθνοποίησης των αγορών στο κράτος και τη λειτουργία του, αλλά την απόρριψη των επιχειρημάτων των υποστηρικτών της παγκοσμιοποίησης για την ανάπτυξη των διεθνών αγορών και τη μείωση της αποτελεσματικότητας του κράτους. Όσο αφορά στην λειτουργία της αγοράς, από τη μια πλευρά σε αυτήν δεν κυριαρχεί ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης, αλλά η πολιτική διαβούλευση. Αυτό σημαίνει ότι η αγορά και οι αποφάσεις της δεν είναι ουδέτερες ή τυχαίες. Από την άλλη το κράτος δεν αποτελεί εμπόδιο για την αγορά, αλλά αντίθετα εγγυητή του ανταγωνισμού που αναπτύσσεται σε αυτή καθώς και ανάμεσα στις αγορές διαφορετικών κρατών. Η κρατική πολιτική (ακόμα και το «ελάχιστο κράτος») δεν βασίζεται στο «αόρατο χέρι» για τις αποφάσεις της, αλλά αντίθετα προωθεί τη συνεργασία για την χάραξη πολιτικής, μέσα από τη θέσπιση και συνεργασία ιδιωτικών και δημόσιων δικτύων. Η σύγχρονη τάση διεθνοποίησης ή παγκοσμιοποίησης των αγορών, βασιζόμενη στη διαδικασία διαβούλευσης των μεγάλων γραφειοκρατιών των πολυεθνικών επιχειρήσεων, δεν είναι μια τάση που χαρακτηρίζεται από το «τυχαίο» ή το «ουδέτερο» όπως υποστηρίζουν οι φιλελεύθεροι αναλυτές. Το κράτος και οι λειτουργίες του δεν είναι εμπόδιο στην τάση αυτή αλλά αρωγός και εγγυητής.

Το επιχείρημα πολλών νεοφιλελεύθερων θεωρητικών, της ύπαρξης άμεσης σύνδεσης μεταξύ ανοικτών αγορών και περιορισμού του κράτους, καθώς και της μείωσης της αποτελεσματικότητας του, αποτελεί αντικείμενο διαπραγμάτευσης και κριτικής για τον D. Rodrik. Εξετάζοντας τη σχέση ανάμεσα στο άνοιγμα μιας εθνικής αγοράς και της επέκτασης των δημοσίων δαπανών, συμπεραίνει ότι η κρατική πολιτική επέκτασης των δημοσίων δαπανών σε μια εθνική οικονομία, δρα εξισορροπητικά στην αυξανόμενη αστάθεια των διεθνών αγορών και στις ανισορροπίες που δημιουργούνται προερχόμενες από τη παγκόσμια αγορά. Η σχέση που από πολλούς προβάλλεται ανάμεσα στο κράτος και την αγορά ως δύο αρνητικά συσχετισμένοι παράγοντες, δηλαδή «λιγότερο κράτος – περισσότερη αγορά» και το αντίστροφο, δεν επιβεβαιώνεται από την ανάλυση του Rodrik. Αντίθετα χώρες που χαρακτηρίζονται από την επέκταση των αγορών τους προς το εξωτερικό, χαρακτηρίζονται και από μεγαλύτερη παρέμβαση του κράτους στην οικονομία, όπως φανερώνει η μεταπολεμική περίοδος ανάπτυξης, που προσδιορίστηκε από την ταυτόχρονη απελευθέρωση και διεθνοποίηση των αγορών και διόγκωση των κρατικών μηχανισμών και της παρέμβασης τους στην οικονομία. Στόχος του Rodrik δεν είναι τόσο η απόρριψη της τάσης της παγκοσμιοποίησης ως πραγματικό φαινόμενο, όσο η απόρριψη των

επιχειρημάτων εκείνων που συνδέουν με αιτιοκρατικό τρόπο το άνοιγμα των εθνικών αγορών με το περιορισμό της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία, ή ακόμα και την κατάργηση του κράτους ή τη μετατροπή του σε κράτος νυχτοφύλακα. Σύμφωνα με το Rodrik, η κρατική παρέμβαση μέσω της μακροοικονομικής και εισοδηματικής πολιτικής, είναι δυνατό να είναι θετικά συσχετισμένη με το άνοιγμα των εθνικών αγορών και την παγκοσμιοποίηση.

Η ανάλυση του Wallerstein, υποστηρίζει ότι η τάση διεθνοποίησης αποτελεί πάγιο χαρακτηριστικό του κεφαλαίου από την εμφάνιση του καπιταλισμού. Μετά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, αυτή η τάση μετατρέπεται σε τάση για παγκοσμιοποίηση. Σε αυτή ο ρόλος της τεχνολογίας είχε και έχει ιδιαίτερη σημασία, όμως δεν αλλάζει το παγκόσμιο σύστημα και την ουσία του. Τους δύο τελευταίους αιώνες, η παρατηρούμενη κατάργηση των εμποδίων και διεύρυνση της διαδικασίας συσσώρευσης σε παγκόσμια κλίμακα, αναδεικνύει ως κεντρικό παράγοντα το κράτος. Η έννοια της ανεξαρτησίας του κράτους (έννοια που έλκει την καταγωγή της από την εποχή της πάλης του με το κυρίαρχο τοπικιστικό πνεύμα) αποτελείται από δύο βασικές συνιστώσες. Αυτή της εσωτερικής ανεξαρτησίας (ικανότητα άσκησης αποτελεσματικής πολιτικής στο εσωτερικό του) και της εξωτερικής (μη παρέμβαση άλλου κράτους στα εσωτερικά του). Η κρατική ανεξαρτησία ποτέ δεν ήταν απόλυτη, μιας και πάντα υπήρχε ενασχόληση του ενός κράτους με τα εσωτερικά του άλλου. Άρα και οι διακηρύξεις περί του τέλους της ανεξαρτησίας του μέσα από την ενδυνάμωση της παγκοσμιοποίησης, δεν έχουν την αξία που οι υποστηρικτές τους της αποδίδουν. Η παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία και το κράτος ακολούθησαν μια κοινή πορεία ανάπτυξης που ποτέ δεν έφτασε στο επίπεδο της απόλυτης κυριαρχίας της. Η σχετική ικανότητα του κράτους να είναι ανεξάρτητο, ταιριάζει απόλυτα με τις ανάγκες της διαδικασίας της κεφαλαιακής συσσώρευσης, αφού ο ρόλος του εμπεριέχει στοιχεία που το κάνουν αναντικατάστατο. Η απόλυτη κυριαρχία της παγκόσμιας αγοράς και η κατάργηση του κράτους, θα έχει καταστροφικά αποτελέσματα για το κεφάλαιο, αφού κανένας άλλος υπερεθνικός θεσμός δεν θα μπορούσε να προσφέρει τη νομιμοποίηση, την ισορροπία και την προστασία που έχει ανάγκη το κεφάλαιο. Η κυριαρχία μιας παγκόσμιας ελεύθερης αγοράς όπως υποστηρίζουν πολλοί αναλυτές, κατά τον Wallerstein θα ήταν καταστροφική για το κεφάλαιο. Οι λειτουργίες του κράτους είναι που παρέχουν τη δυνατότητα ειρηνικής συνύπαρξης των κεφαλαίων, τη νομιμοποίηση και προστασία από την εργασία, κ.τ.λ. Ουσιαστικά μια παγκόσμια αγορά χωρίς κράτη είναι αδύνατο να υπάρξει.

Η Linda Weiss στέκεται κριτικά απέναντι στα επιχειρήματα περί διαμόρφωσης μιας πρωτοφανούς παγκόσμιας αγοράς. Προβάλλει περισσότερο τη πιθανότητα μιας τάσης διεθνοποίησης που προσδιορίζεται από τις έντονες παραγωγικές διαφορές των κρατών και τις έντονες ανισότητες πλούτου ανάμεσα στα κράτη. Όσο αφορά στο ρόλο του κράτους, υποστηρίζει ότι δεν λαμβάνονται υπόψη δύο βασικά στοιχεία του: η ικανότητα προσαρμογής του και η συμμετοχή του στην διαμόρφωση των προϋποθέσεων της σύγχρονης τάσης διεθνοποίησης. Το επιχείρημα των υποστηρικτών της παγκοσμιοποίησης για μείωση της ικανότητας παρέμβασης του κράτους, βασίζεται σε μια μυθική αντίληψη για μια παλιότερη παντοδυναμία του. Η οικονομική κρίση τις δεκαετίες του 1960 και 1970, αποδόθηκαν στην ανικανότητα άσκησης από τη πλευρά του αποδοτικής παρεμβατικής πολιτικής, γεγονός που κατά την Weiss είναι λάθος. Η ανάπτυξη της διεθνούς αγοράς και της αντίληψης ότι η «παγκόσμια οικονομία κυβερνά», δεν ήταν τόσο αποτέλεσμα μιας ανεξάρτητης δυναμικής, αλλά περισσότερο των

πολιτικών και των ιδεολογιών που κυριάρχησαν στην εσωτερική πολιτική σκηνή των εθνικών κρατών. Ταυτόχρονα σε εθνικό επίπεδο, η καλλιέργεια της πεποίθησης της δύναμης των διεθνών αγορών αποτέλεσε μέσο περιορισμού του πολιτικού κόστους των κυβερνήσεων στην προσπάθεια εφαρμογής συγκεκριμένων νεοφιλελεύθερων πολιτικών. Η εμφανής διαφοροποίηση των αναπτυξιακών τάσεων, ακόμα και ανάμεσα στα ανεπτυγμένα εθνικά κράτη, απορρίπτει τη πιθανότητα μιας μελλοντικής τάσης ομογενοποίησης σε παγκόσμιο επίπεδο. Το κράτος εμφανίζεται ικανό να προσαρμόζεται στις αλλαγές, είναι φορέας και μεσάζοντας της παγκοσμιοποίησης, ενώ παρατηρείται η διαμόρφωση κρατών – κέντρων («καταλύτες», τα ονομάζει) που καθορίζουν και καθοδηγούν τα εθνικά και περιφερειακά δίκτυα του εμπορίου και της επένδυσης. Για την Weiss η κριτική στη παγκοσμιοποίηση και τα επιχειρήματα για το τέλος του κράτους λαμβάνουν δύο κατευθύνσεις. Η πρώτη επισημαίνει τη σημασία του κράτους και της πολιτικής του στην υλοποίηση της παρατηρούμενης διεθνοποίησης των τελευταίων δεκαετιών και η δεύτερη τη σημασία της προσαρμοστικής ικανότητας των λειτουργιών του, που του δίνει τη δυνατότητα να αντιμετωπίζει τις κρίσεις.

Η νέα πραγματικότητα που διαμορφώνεται μετά τις πετρελαϊκές κρίσεις του 1970 και με όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που περιγράφηκαν παραπάνω, έθεσαν έντονους προβληματισμούς για το ρόλο του κράτους στην νέα πραγματικότητα του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος. Η συζήτηση αυτή επικεντρώθηκε στο θέμα της διεθνοποίησης και της παγκοσμιοποίησης, καθώς και στο ρόλο του κράτους μέσα σε ένα τέτοιο περιβάλλον. Η σταδιακή κυριάρχηση των νεοφιλελεύθερων πολιτικών σε πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο, ενέτεινε την κριτική στο εθνικό κράτος και τους θεσμούς του. Η συζήτηση που αναπτύχθηκε γύρω από αυτό και την σχέση του με την παγκοσμιοποίηση περιέλαβε σχεδόν το σύνολο των λειτουργιών του και εμφάνισε διάφορες εκδοχές.

Ακραίες νεοφιλελεύθερες απόψεις διακήρυξαν το «τέλος του εθνικού κράτους» (Ohmae, 1995(2)) και την δημιουργία ενός «κόσμου δίχως σύνορα», που λειτουργεί σε επίπεδο περιφερειακών και τοπικών σχηματισμών, που διαμορφώνονται αυθόρμητα στην βάση κοινών οικονομικών, πολιτιστικών ή άλλων συμφερόντων, απαλλαγμένου από κρατικούς παρεμβατισμούς που αλλοιώνουν την ελεύθερη βούληση της αγοράς. Μηχανισμοί της τάσης αυτής είναι η αύξηση του ρόλου και της σημασίας της αγοράς, η ένταση της επένδυσης, της βιομηχανικής παραγωγής, της τεχνολογίας της πληροφορίας και ο εμπλουτισμός των καταναλωτικών προτιμήσεων, στοιχεία που σημαίνουν τον περιορισμό του εθνικού κράτους. Η σχέση παγκοσμιοποίησης και κράτους είναι για τις απόψεις αυτές μια σχέση μηδενικού αθροίσματος, δηλαδή οποιαδήποτε αύξηση του χώρου που καταλαμβάνει η παγκοσμιοποίηση σημαίνει αντίστοιχη μείωση του χώρου δράσης που καταλαμβάνει η κρατική δράση και παρέμβαση. Το σημαντικό στοιχείο που κάνει ξεχωριστή αυτή την άποψη σε σχέση με άλλες ακραίες νεοφιλελεύθερες απόψεις είναι περισσότερο η ρητορική της όσο αφορά στο «τέλος του κράτους» και την διαμόρφωση του «κόσμου δίχως σύνορα».

Άλλες θεωρήσεις βασισμένες επίσης σε νεοφιλελεύθερες απόψεις, πρόβαλαν μια πιο μετριοπαθή άποψη της αποδυνάμωσης του κράτους με μια επίσης μετριοπαθή ρητορική. Για αυτές τις απόψεις, ως αίτιο της παγκοσμιοποίησης εμφανίζεται η διεύρυνση του χώρου που καταλαμβάνει η αγορά μέσα από το περιορισμό του αντίστοιχου χώρου που καταλαμβάνει το κράτος και οι λειτουργίες του. Όπως και παραπάνω, η σχέση κράτους και παγκοσμιοποίησης εμφανίζεται ως σχέση μηδενικού αθροίσματος, μόνο που σε

αυτές τις προσεγγίσεις το εθνικό κράτος δεν εξαφανίζεται αλλά η αγορά καταλαμβάνει τον χώρο που «απελευθερώνεται».

Μια τρίτη ομάδα προσεγγίσεων, που συγγενεύει σε πολλά σημεία με την προηγούμενη, βλέπει στην τάση περιορισμού της δύναμης της κρατικής λειτουργίας, την εμφάνιση νέων δρώντων. Για αυτή την ομάδα η δυναμική της παγκοσμιοποίησης περιορίζει την αποτελεσματικότητα των κρατικών πολιτικών και λειτουργιών. Ο νέος χώρος που δημιουργείται από την οπισθοχώρηση, καλύπτεται από την εμφάνιση ενός συνόλου νέων δρώντων όπως οι υπερεθνικοί οργανισμοί, οι πολυεθνικές επιχειρήσεις, τα οικολογικά και άλλα κινήματα, το οργανωμένο έγκλημα, οι παγκόσμιες πόλεις, οι βιομηχανικές περιοχές, τα περιφερειακά κράτη και άλλοι θεσμοί περιφερειακής οργάνωσης, όπως για παράδειγμα η ASEAN, η NAFTA και η ΕΕ, κ.α. Εδώ το κράτος αντιμετωπίζεται διαφορετικά, αφού η διεύρυνση της αγοράς δεν είναι απόλυτα συνυφασμένη με το περιορισμό του κράτους, ούτε το τελευταίο είναι αποδυναμωμένο στο βαθμό που οι προηγούμενες απόψεις υποστηρίζουν. Το εθνικό κράτος παρά την ένταση της παγκοσμιοποίησης, κρατά στοιχεία του όπως η ικανότητα παρέμβασης του στην αγορά, όμως διαφοροποιείται ποιοτικά από προηγούμενες περιόδους, ενώ είναι έντονη πλέον η ύπαρξη και η παρέμβαση άλλων ιδιωτικών δρώντων.

Μια τέταρτη ομάδα προσεγγίσεων, απορρίπτει τα ακραία νεοφιλελεύθερα επιχειρήματα που υποστηρίζουν την απόλυτη δυναμική της παγκοσμιοποίησης και το τέλος του εθνικού κράτους. Αντίθετα, στην σύγχρονη πραγματικότητα προβάλλεται το στοιχείο της μεταβατικότητας, που παρόλο ότι δεν γίνεται αποδεκτό το επιχείρημα της παντοδυναμίας της τάσης της παγκοσμιοποίησης, δεν αποκλείεται η τάση αυτή τα επόμενα χρόνια να ενταθεί. Το εθνικό κράτος παραμένει ικανό μέσα από την αντιμετώπιση των προκλήσεων που θέτει η χρηματοοικονομική διεθνοποίηση, οι νέες εξελίξεις στον τομέα της τεχνολογίας, κ.τ.λ.

Μια πέμπτη ομάδα προσεγγίσεων βλέπει κριτικά τα επιχειρήματα περί μοναδικότητας και παντοδυναμίας του φαινόμενου της παγκοσμιοποίησης. Ασκεί κριτική στα επιχειρήματα περί του τέλους ή της αποδυνάμωσης του εθνικού κράτους και των λειτουργιών του. Τονίζει τη σημασία των εθνικών χαρακτηριστικών όσο αφορά στις αλλαγές στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα και τον αντίκτυπο που αυτές έχουν σε επίπεδο εθνικό. Όσο αφορά στο κράτος και τις λειτουργίες του, απορρίπτουν τις προτάσεις περί περιορισμού του ή μείωσης του χώρου δράσης. Αντίθετα προβάλλουν την ικανότητα του να αναδιαρθρώνεται με σκοπό την αντιμετώπιση των προκλήσεων που οι νέες συνθήκες θέτουν.

Τέλος μια σημαντική ομάδα προσεγγίσεων απορρίπτει την έννοια της παγκοσμιοποίησης ως υπαρκτής τάσης δίχως ιστορικό προηγούμενο. Η σχέση παγκοσμιοποίησης και κράτους όπως εμφανίζεται στις νεοφιλελεύθερες προσεγγίσεις, δεν φαίνεται να έχει νόημα για τους εκπροσώπους αυτής της προσέγγισης μιας και η σχέση κράτους και αγοράς και κατ'επέκταση και η σχέση κράτους και παγκοσμιοποίησης είναι συμπληρωματική και όχι συγκρουσιακή. Απορρίπτονται οι ντετερμινιστικές απόψεις με κεντρικό επιχείρημα την τεχνολογία ή τη χρηματοοικονομική διεθνοποίηση και εισάγεται ξανά στην συζήτηση για το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα η έννοια της ταξικής πάλης ως καθοριστικό στοιχείο των εξελίξεων.

Οι παραπάνω κατηγοριοποιήσεις οδηγούν αναπόφευκτα στο να αναρωτηθεί κανείς για την σημασία των διαφορετικών παραγόντων που συνθέτουν το ζήτημα της σύγχρονης διεθνούς κινητικότητας των παραγωγικών συντελεστών.

Η σημασία του ρόλου της τεχνολογίας στα πλαίσια της παραγωγικής διαδικασίας, οι αλλαγές στην ίδια την παραγωγική διαδικασία και τις μεθόδους παραγωγής, οι αλλαγές στην λειτουργία των αγορών, και το σημαντικότερο απ' όλα, οι αλλαγές στην πολιτική φιλοσοφία που διέπει τα εθνικά κράτη και τις κυβερνητικές ελίτ, οπωσδήποτε οδήγησαν σε μια νέα πραγματικότητα το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα καθώς και σε μια σημαντική αναδιάρθρωση όσο αφορά στο χώρο του εθνικού κράτους. Στο επόμενο μέρος καλούμαστε, λαμβάνοντας υπόψη όλα τα προηγούμενα κομμάτια της ανάλυσης, να εντοπίσουμε αυτές τις αλλαγές οι οποίες συνθέτουν την μορφή του σύγχρονου καπιταλισμού σε διεθνές και εθνικό επίπεδο.

1. ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

Αρκετές φορές η τεχνολογία προβάλλεται ως το κεντρικό μέσο για την αναδιαμόρφωση του παγκόσμιου συστήματος. Με τον όρο «τεχνολογία» περιγράφουμε την διαδικασία κατά την οποία οι επιστημονικές ανακαλύψεις και η γνώση αποκτούν πρακτική εφαρμογή. Επίσης, ο όρος «τεχνολογική αλλαγή» το βαθμό στον οποίο η επιστημονική έρευνα μετατρέπεται σε πρακτικές εφαρμογές μέσα στην οικονομία⁵¹. Η επίκληση του περιλαμβάνει κυρίως τους τομείς της πληροφορικής, των τηλεπικοινωνιών, των νέων μέσων επικοινωνίας και διακίνησης της πληροφορίας και της βιοτεχνολογίας.

Στα κείμενα πολλών διεθνών οργανισμών, όπως του ΟΗΕ⁵², της ΠΤ⁵³ ή του ΠΟΕ⁵⁴, αλλά και πολλών αναλυτών όπως του Ohmae, του Castells, κ.α. οι σύγχρονες «επαναστατικές» τεχνολογικές εξελίξεις αποτελούν κεντρικό επιχείρημα για την στοιχειοθέτηση του «νέου» χαρακτήρα και της «νέας» όψης του παγκόσμιου συστήματος. Για τους παραπάνω η δικαιολόγηση του επιχειρήματος της τάσης διαμόρφωσης ενός παγκοσμιοποιημένου συστήματος, πέραν μέσα από την ανάλυση των συνεπειών των τεχνολογικών εξελίξεων στις διάφορες εκφάνσεις της σύγχρονης ανθρώπινης κοινωνίας και κύρια στην λειτουργία του κράτους και την ανεξαρτησία του. Οι προσεγγίσεις που δίνουν ιδιαίτερη βαρύτητα στις συνέπειες της τεχνολογίας, χωρίζονται σε δύο βασικές κατηγορίες. Σε εκείνες που βλέπουν την τεχνολογία ως άμεσο καταλύτη των εξελίξεων και σε εκείνες που την προσεγγίζουν ως «έμμεσο υποκινητή». Στη πρώτη περίπτωση οι τεχνολογικές καινοτομίες έχουν άμεσα συνέπειες στην κρατική ανεξαρτησία, στον έλεγχο που ασκεί το κράτος στο εσωτερικό του και στους πολίτες του καθώς και στην προστασία και άμυνα του από εξωτερικούς εχθρούς. Στη δεύτερη περίπτωση η τεχνολογική πρόοδος εμφανίζεται να ενισχύει τρίτους παράγοντες, που προβάλλονται ως καταλύτες για τη διαμόρφωση του επιχειρήματος της παγκοσμιοποίησης. Τέτοιο παράδειγμα είναι η αύξηση της κίνησης κεφαλαίου και αγαθών, μέσα από τη μείωση του κόστους της μετακίνησης (σε χρήμα και χρόνο) που συνεπάγεται η τεχνολογική πρόοδος στα μέσα μεταφοράς.

⁵¹ Για περισσότερα για τους ορισμούς των εννοιών που σχετίζονται με την τεχνολογία, βλέπε Feldman, Link & Siegel, 2002.

⁵² UNCTAD, 1999, *Human Development Report*, New York and Geneva.

⁵³ World Bank, 1999, *World Development Report 1999-2000*, New York: Oxford University Press, σ. 4.

⁵⁴ World Trade Organization, 1998, *Annual Report*, Geneva: W.T.O. Publications, σ. 35.

1.1. ΑΜΕΣΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ

Οι εξελίξεις στο χώρο της πληροφορικής και των τηλεπικοινωνιών, των δικτύων μετάδοσης πληροφοριών, η διαμόρφωση μιας παγκόσμιας ψυχαγωγικής βιομηχανίας κ.α. προβάλλονται από πολλούς ως οι κεντρικοί δίαυλοι της παγκοσμιοποίησης, διαμορφώνοντας τη τάση για καθιέρωση παγκόσμιων καταναλωτικών προτύπων, προτύπων συμπεριφοράς, ψυχαγωγίας, κ.τ.λ. (Cable, 1999, Ohmae, 1995, Petrella, 1996 κ.α.). Επίσης οι ανάγκες της αμυντικής βιομηχανίας και της εξασφάλισης από πλευράς του κράτους της εθνικής ασφάλειας, αποτελεί όλο και περισσότερο αντικείμενο «αναγκαστικής» συνεργασίας κρατών και βιομηχανιών διαφορετικών εθνικοτήτων, αυξάνοντας την αλληλεξάρτηση και σχετικοποιώντας την έννοια της εθνικής ασφάλειας, που παλαιότερα παραδοσιακά αποτελούσε αποκλειστική ευθύνη του κράτους. Για τις προσεγγίσεις που υιοθετούν τα παραπάνω επιχειρήματα, η σύγχρονη πραγματικότητα κυριαρχείται από τη τάση δημιουργίας μιας ομογενοποιημένης παγκόσμιας κοινωνίας, που είναι βασισμένη σε κοινές οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές αξίες και αρχές (global values), που εδραιώνονται μέσα από την παγκοσμιοποίηση (Petrella, 1996: 64).

Η δυνατότητα άμεσης πρόσβασης των πολιτών, ανεξάρτητα από τη γεωγραφική θέση στην οποία ζουν, σε καταναλωτικά αγαθά, πολιτισμικά πρότυπα ή εμπορεύματα, πληροφορίες και ενημέρωση, δίκως να παρεμβαίνουν εθνικές, κρατικές, πολιτισμικές ή άλλες μορφές λογοκρισίας και ελέγχου, ερμηνεύεται ως αποδυνάμωση του κράτους και της σημασίας των συνόρων του ως ορίου της αγοράς, όσο και ως πλαίσιο διαμόρφωσης κοινών προτύπων, καταναλωτικών συνηθειών, προτιμήσεων και επιλογών. Ο Ohmae (1995(2): 15) περιγράφοντας την διεθνοποίηση των αγορών και προϊόντων επιχειρήσεων, όπως της Nike, της Levi's, κ.α. χαρακτηρίζει αυτή τη τάση ως "California-zation of taste". Καταναλωτικά πρότυπα και προτιμήσεις μετατρέπονται σε «παγκόσμια» και απευθύνονται σε «παγκόσμιες» καταναλωτικές αγορές που εκφράζουν κοινές προτιμήσεις. Η αύξηση της κίνησης της πληροφορίας και των εμπορευμάτων έχει άμεσο αντίκτυπο στους εθνικούς και τοπικούς πολιτισμούς, καθιερώνοντας νέα διεθνοποιημένα καταναλωτικά πρότυπα και αλλάζοντας συστατικά στοιχεία του χαρακτήρα τους.

Η ικανότητα του κράτους να ασκεί έλεγχο στη πληροφόρηση των πολιτών του και στο μεταδιδόμενο μήνυμα μειώνεται. Ως παράγοντες αυτού του φαινομένου προβάλλονται, η τάση της παγκοσμιοποίησης της πληροφορίας και της επικοινωνίας, η μαζική ιδιωτικοποίηση των μέσων του χώρου την τελευταία δεκαετία, η πολυδιάσπαση των ιδιοκτησιακών καθεστώτων και τέλος η αυτονόμηση και διάχυση των μέσων. Η μαζική μεταφορά των κρατικών μονοπωλίων επικοινωνίας και ενημέρωσης, στην αγορά και τους ιδιώτες, σε συνδυασμό με τη διαδικασία της διεθνοποίησης των μέσων επικοινωνίας και ενημέρωσης και τις γιγάντιες συγχωνεύσεις, διαμόρφωσαν μια βιομηχανία που απλώνεται παγκόσμια και συνδυάζει πολιτική, πολιτιστική και οικονομική δύναμη. Αυτή η πραγματικότητα σημαίνει για το κράτος την απώλεια μονοπωλίων των οποίων παραδοσιακά ήταν κάτοχος και διαχειριστής. Η διεθνοποίηση των τηλεπικοινωνιών έδωσε τη δυνατότητα διαφυγής από τη κρατική εξουσία και τον άμεσο έλεγχο της, αφού τόσο τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, όσο και το διαδίκτυο απέκτησαν μια πρωτοφανή ελευθερία στο εύρος, το είδος και την ποιότητα της αναμετάδοσης. Το εθνικό κράτος και οι μηχανισμοί του αδυνατούν να ελέγξουν την ροή των πληροφοριών που κινούνται ανά την υδρόγειο μέσα από τηλεπικοινωνιακούς δορυφόρους και άλλα δίκτυα, που βρίσκονται στην κατοχή ιδιωτών.

Στις αναλύσεις των υποστηρικτών της παγκοσμιοποίησης για το ρόλο της τεχνολογίας στην καθημερινή ζωή των πολιτών ή των καταναλωτών (οι δύο έννοιες συγχέονται πολύ συχνά) παρατηρούμε μια αλληλοσυγκρουόμενη αντίληψη. Από την μια πλευρά οι τεχνολογικές καινοτομίες οδηγούν σε σημαντική επέκταση των επιλογών των ανά τον κόσμο ανθρώπων. Οι καταναλωτές επωφελούνται μέσα από την εμφάνιση πληθώρας επιλογών και εξειδικευμένων προϊόντων τα οποία καλούνται να καλύψουν ιδιαίτερες ανάγκες. Το ίδιο ισχύει και για τους πολίτες που τους δίνεται η δυνατότητα να οργανωθούν στην βάση των ιδιαίτερων πολιτικών ή πολιτιστικών αρχών τους. Άρα η τεχνολογική καινοτομία στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης αυξάνει τόσο τις καταναλωτικές επιλογές όσο και τις πολιτικές και πολιτισμικές επιλογές. Ο πλουραλισμός είναι ένα χαρακτηριστικό που συνδέεται άμεσα με την παγκόσμια αγορά και τις αλλαγές που επιφέρει. Από την άλλη πλευρά παρουσιάζεται η τάση της διαμόρφωσης κοινών καταναλωτικών προτύπων και συνηθειών. Ανεξάρτητα από τα ιδιαίτερα εθνικά, πολιτιστικά, θρησκευτικά ή άλλα χαρακτηριστικά των ανθρώπων, η τεράστια γκάμα επιλογής προϊόντων ουσιαστικά ανατρέπεται, μέσα από την προώθηση και καθιέρωση συγκεκριμένων καταναλωτικών προτύπων, τα οποία επιβάλλονται ή υιοθετούνται από τους παγκόσμιους καταναλωτές. Άρα τα επιχειρήματα της αύξησης των επιλογών των πολιτών μέσα από την ελεύθερη κίνηση των αγαθών ανά τον κόσμο και η συμβολή της τεχνολογίας στην παραγωγή εξειδικευμένων αγαθών αναιρούνται, από την τάση διαμόρφωσης καταναλωτικών προτύπων, τα οποία προβάλλουν ή επιβάλλουν συγκεκριμένα καταναλωτικά και άλλα αγαθά, κώδικες επικοινωνίας, συνήθειες, κτλ. Ο πλουραλισμός των επιλογών ο οποίος δίνει την δυνατότητα στους πολίτες να διαφύγουν των στενών ορίων που ορίζονται από τις εθνικές αγορές και τις εθνικές πολιτιστικές ταυτότητες, αντικαθίσταται από μια πιο κοσμοπολίτικη νοοτροπία και ένα κοινό καταναλωτικό πρότυπο βασισμένο σε παγκόσμια πλαίσια. Ουσιαστικά η ελευθερία των επιλογών που προσφέρει η διαμόρφωση της παγκόσμια αγοράς, οδηγεί στον περιορισμό των επιλογών, μέσα από την διαμόρφωση παγκόσμιων καταναλωτικών και πολιτισμικών προτύπων.

Η αδυναμία αυτή είναι πιθανόν να αποτελεί μια λάθος αντίληψη της σύγχρονης πραγματικότητας, ή μήπως εκφράζει δύο διαφορετικές όψεις της;

Προκειμένου να γίνει περισσότερο κατανοητή η πραγματικότητα που διαμορφώνεται είναι δόκιμο να εξεταστεί το παράδειγμα του ρόλου της τεχνολογίας στην ενημέρωση. Η βασική λογική που κυριαρχεί είναι ότι οι τεχνολογικές καινοτομίες (διαδίκτυο, δορυφορικά και άλλα συστήματα αναμετάδοσης, κ.α.) οδήγησαν στην διαμόρφωση μιας πιο πλήρους, ουσιαστικής και πλουραλιστικής ενημέρωσης για τον πολίτη με κυρίαρχο το στοιχείο της αμεσότητας και την απεμπλοκή από την λογοκρισία που τα εθνικά στεγανά έθεται. Ιδιαίτερα όσο αφορά στο διαδίκτυο, η κυρίαρχη άποψη το αντιμετωπίζει ως μια μοναδική ιστορικά τεχνολογική καινοτομία η οποία δημιούργησε τις προϋποθέσεις μια πρωτοφανούς ικανότητας άμεσης πληροφόρησης και επικοινωνίας. Όμως πόσο πρωτοφανής και πραγματική είναι αυτή, ως προς τις συνέπειες της;

Σύμφωνα με έρευνα του Κέντρου για το Ψηφιακό Μέλλον του Πανεπιστημίου της Καλιφόρνια, το 21% του αμερικανικού πληθυσμού δεν χρησιμοποίησε ούτε μια φορά το διαδίκτυο μέσα στο 2005, ενώ το 33% δεν έχει ούτε καν πρόσβαση κατ' οίκον. Παραμερίζοντας αυτό το γεγονός, ευρέως θεωρείται ότι το διαδίκτυο προσέφερε μια μοναδική δυνατότητα αύξησης του πλουραλισμού, της άμεσης κίνησης της πληροφορίας και της πιο πλήρους ενημέρωσης. Στην πραγματικότητα αυτό που χαρακτηρίζει το διαδίκτυο σήμερα είναι η ύπαρξη πληθώρας πληροφοριών, οι οποίες προσδιορίζονται από ένα σημαντικό βαθμό αναξιοπιστίας, ενώ οι περισσότερες ιστοσελίδες λειτουργούν κατά κύριο λόγο με ανατυπώσεις. Από την άλλη πλευρά αυτό που παρατηρείται, είναι η συγκέντρωση των πηγών από τα οποία αντλούνται πληροφορίες. Για παράδειγμα στις ΗΠΑ, το μεγαλύτερο μέρος των χρηστών του διαδικτύου βασίζει την πληροφόρηση του σε έξι μεγάλες πύλες διαδικτυακές πύλες (Klinenberg, 2007: 39-44). Άρα η αύξηση του όγκου και της ταχύτητας της πληροφορίας, δεν κάνει αυτονόητη και την αύξηση των επιλογών των πολιτών, ούτε κάνει αυτονόητη την συμμετοχή όλων στην διαδικασία αυτή. Η παγκόσμια κοινωνία παραμένει ταξική, η πρόσβαση στην πληροφόρηση προσδιορίζεται από τα οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων, ενώ η αύξηση της ποσότητας της πληροφορίας δεν σημαίνει ταυτόχρονα και αντίστοιχη αύξηση της ποιότητας.

Ένα άλλο παράδειγμα είναι αυτό της εταιρείας Google και της μηχανής αναζήτησης που παρέχει. Η συγκεκριμένη εταιρεία διαθέτει την μηχανή αναζήτησης της σε περισσότερες από εκατό γλώσσες, επιλογή κλειδί προκειμένου σήμερα να θεωρείται ως μια από τις πιο παγκοσμιοποιημένες ιστοσελίδες. Παρόλα αυτά η είσοδος της στην ρωσική αγορά άγγιξε μόνο το 28% της αγοράς, ενώ αντίστοιχες εγχώριες εταιρείες όπως η Yandex κατείχε το 64% και η Rambler το 53% αντίστοιχα. Η εξήγηση για αυτή την αποτυχία της εν λόγω εταιρείας δόθηκε από την ίδια επιλέγοντας να δημιουργήσει γραφείο στην Ρωσία προσλαμβάνοντας ντόπιους εργαζόμενους οι οποίοι είχαν γνώση των ιδιαιτεροτήτων της συγκεκριμένης αγοράς. Ουσιαστικά το πρόβλημα της Google στην Ρωσία ήταν η αδυναμία της να αντιληφθεί τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της αγοράς, να προσαρμοστεί στις γλωσσικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, όπως για παράδειγμα τους τρόπους πληρωμής μέσα από το παραδοσιακό χώρο των τραπεζών, αφού η χρήση των πιστωτικών καρτών είναι περιορισμένη. Μέσα από την δημιουργία του ρωσικού παραρτήματος, κατάφερε το 2003 να διπλασιάσει την επισκεψιμότητα της ιστοσελίδας της (Ghemawat, 2007).

Ο Castells (1997(2): 259) φτάνει στο συμπέρασμα, ότι η «αποεθνικοποίηση και η αποστατικοποίηση της πληροφορίας» είναι ο «εχθρός» που καλείται να αντιμετωπίσει το κράτος τα επόμενα χρόνια. Εχθρός τόσο από την άποψη της

σταδιακής αποδυνάμωσης της ικανότητας παρακολούθησης, επιτήρησης και άσκησης ελέγχου επάνω στους πολίτες του, όσο και αντίστροφα, από την αύξηση της ικανότητας των πολιτών του να παρακολουθούν τη δράση του κράτους και των μηχανισμών του, να ασκούν κριτική και να έχουν πρόσβαση σε μέσα μαζικής πληροφόρησης και ενημέρωσης.

Οι νέες τεχνολογίες επαναπροσδιορίζουν το περιεχόμενο της έννοιας της εθνικής ασφάλειας, με αποτέλεσμα να περιορίζουν την ικανότητα του κράτους για έλεγχο και άσκηση νόμιμης βίας. Επίσης νέοι δρώντες εμφανίζονται στην παγκόσμια σκηνή (παγκόσμιο έγκλημα, τρομοκρατία, διάφορα κινήματα και οικολογικοί οργανισμοί, κ.α.) που απειλούν την εθνική ασφάλεια. Η παραγωγή αμυντικής τεχνολογίας και τεχνογνωσίας γίνεται όλο και περισσότερο μέρος διεθνών συνεργασιών κρατών και άλλων οργανισμών. Συνέπεια αυτής της πραγματικότητας είναι η εντεινόμενη αλληλεξάρτηση των εθνικών κρατών. Επίσης ο έλεγχος της κατοχής και διανομής όπλων μαζικής καταστροφής κάνει αναγκαστική τη συνεργασία μεταξύ των κρατών. Αυτή η «αναγκαστική συνεργασία» σημαίνει τη μείωση της στρατιωτικής ισχύος και του παραδοσιακού ρόλου του κράτους ως εγγυητή της εθνικής ασφάλειας, τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό. Συμπέρασμα των παραπάνω αναλύσεων είναι ότι, η παραδοσιακή έννοια της εθνικής ασφάλειας που περιοριζόταν μέσα στα πλαίσια ενός κράτους έθνους, σήμερα κάτω από την πίεση των αναγκών για παραγωγή τεχνολογικά ανεπτυγμένων αμυντικών και επιθετικών όπλων, επαναπροσδιορίζεται και θέτει ως αναγκαία τη διακρατική συνεργασία, γεγονός που συνεπάγεται εύλογους περιορισμούς στην αυτονομία του.

Η διάχυση της τεχνολογίας έχει άμεσες συνέπειες και στην ικανότητα άσκησης νόμιμης βίας από πλευράς του κράτους. Αυτό γιατί οι νέες τεχνολογίες παρόλο που αυξάνουν την ικανότητα του κράτους για αστυνόμευση, ταυτόχρονα αυξάνουν και την ικανότητα των πολιτών για παρακολούθηση του κράτους. Τέτοιο παράδειγμα αποτέλεσαν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης τα τελευταία χρόνια, που ακριβώς λόγω της αποδέσμευσής τους από το κρατική ιδιοκτησία απέκτησαν ικανότητα ποικιλόμορφης παρέμβασης, που πολλές φορές αντιτίθεται στα συμφέροντα του.

Όλα τα επιχειρήματα που αφορούν την τεχνολογική πρόοδο, την αυξανόμενη κίνηση των πληροφοριών, την αναμετάδοση τους, τα τηλεπικοινωνιακά δίκτυα, κ.τ.λ. θα πρέπει κατ' αρχήν να λαμβάνουν υπόψη τους μια βασική αλήθεια που συνήθως αποκρύπτεται. Η τεχνολογία και η συζήτηση γύρω από την επιρροή που ασκεί δεν αφορά όλο τον κόσμο, αλλά ένα πολύ μικρό κομμάτι του στο εσωτερικό της ανεπτυγμένης Δύσης. Τα στοιχεία για την γεωγραφία της τεχνολογίας είναι αφοπλιστικά. Με βάση τα ποσοστά επένδυσης ανά χώρα στην Ε&Α, το αμερικάνικο Γραφείο Ευρεσιτεχνιών και Εμπορικών Σημάτων, τις αναλογίες τεχνικού, επιστημονικού προσωπικού και συνολικού πληθυσμού, αλλά και τη σημασία της ΕΑΕ για την μεταφορά τεχνογνωσίας, ανατρέπεται η εικόνα που προβάλλεται από πολλούς για τις επαναστατικές αλλαγές της τεχνολογίας στους πολιτισμούς και τα κράτη ανά την υφήλιο. Οι «μαύρες τρύπες του πληροφοριακού καπιταλισμού» του Castells, σκιαάζουν τον κόσμο, με εξαίρεση 10 ή 15 χώρες και κάποιες στην περιφέρεια αυτών, ξεκινώντας από το μέρος εκείνο που δεν κατέχει ακόμα τα βασικά στοιχεία της επιβίωσης (πόσιμο νερό, τροφή, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, κ.α.) και φτάνοντας στο μέρος εκείνο που διαβιώνει μέσα στις ανεπτυγμένες Δυτικές κοινωνίες αποκλεισμένο, με εισοδήματα κάτω από το όριο της φτώχειας. Αυτό που τελικά φαίνεται είναι ότι οι «μαύρες τρύπες» δεν είναι η εξαίρεση αλλά ο κανόνας,

κύρια όσο αφορά στις περιοχές της παραγωγής τεχνολογίας, αλλά και στις περιοχές της κατανάλωσης της.

Η καθιέρωση παγκόσμιων καταναλωτικών προτύπων, ή η τάση σύγκλισης των προτιμήσεων των καταναλωτών, αποτελεί μια εν μέρει αλήθεια. Υπάρχουν προϊόντα που είναι δημοφιλή σε όλο τον κόσμο και από αυτή την άποψη, όντως μπορεί να δεχθεί κανένας ότι υπάρχουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά στην κατανάλωση ανά τον πλανήτη. Παρόλα αυτά η δύναμη των κατά τόπους πολιτισμών και συνηθειών ήταν και παραμένει καταλυτική. Η ηγεμονική θέση και επιρροή της Δυτικής, αμερικανικής και ευρωπαϊκής κουλτούρας και πολιτισμού, αποτελεί ένα πάγιο χαρακτηριστικό του παγκόσμιου συστήματος. Η σχέση των δύο ηγεμονικών δυνάμεων με τον υπόλοιπο κόσμο και η μορφή που λαμβάνει σήμερα με την απελευθέρωση των αγορών και την γιγάντωση των μονοπωλιακών τους επιχειρήσεων, από πολλούς ερμηνεύεται ως τάση δημιουργίας παγκόσμιων καταναλωτικών προτύπων. Η τάση αυτή όμως δεν είναι αποτέλεσμα των εξελίξεων των τελευταίων τριάντα χρόνων, αλλά μια πάγια τάση που χαρακτηρίζει το σύστημα για εκατοντάδες χρόνια. Πίσω από όλες τις παραπάνω αναλύσεις, εμφανίζεται η πίστη στην ανωτερότητα του Δυτικού πολιτισμού. Παρόλα τα τεράστια προβλήματα που έχει δημιουργήσει η πορεία που έχει χαράξει ο Δυτικός τεχνολογικός πολιτισμός, όλες οι παραπάνω απόψεις ξεκινούν από μια δογματική και αναπόδεικτη παραδοχή του Δυτικού πολιτισμού και των παραγών του, ως ανώτερου όλων των άλλων. Το γεγονός αυτό βρίσκει έναν ισχυρό αντίλογο, δεδομένου των καιρίων προβλημάτων που αντιμετωπίζει σήμερα ο πλανήτης, εξαιτίας αυτών ακριβώς των κατευθύνσεων του πολιτισμού με έμφαση σε συγκεκριμένους τομείς της τεχνολογίας.

1.2. Ο ΕΜΜΕΣΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Η αυξανόμενη διεθνοποίηση της παραγωγής, ξεπερνώντας σταδιακά την «τραυματική» εμπειρία της μεγάλης κρίσης του '29 – '30, ωθεί προς την ανάπτυξη νέων μορφών παραγωγής, αλλάζει το διεθνή καταμερισμό της εργασίας, τείνει προς την καθιέρωση νέων μορφών επεξεργασίας και εκμετάλλευσης των πρώτων υλών, ενώ εκβιομηχανίζει επιλεκτικά υπανάπτυκτες και εξαρτημένες οικονομίες. Η ένταση του διεθνούς ανταγωνισμού πιέζει για την χρήση νέων καινοτομιών και τεχνολογιών, γεγονός που συνεπάγεται την αξιοσημείωτη ανάπτυξη της τεχνολογίας. Κατά την περίοδο αυτή διαμορφώνεται το λεγόμενο «κεϋνσιανό – φορντικό μοντέλο» παραγωγής, που βασίστηκε στην ολόπλευρη παρέμβαση του κράτους στην αγορά και την οικονομία, στην εμπορευματοποίηση όλων των όψεων της κοινωνικής ζωής, στην «κεφαλαιοποίηση της κοινωνίας» (εκβιομηχάνιση όλων των τομέων της παραγωγής, καταστροφή των χειροτεχνικών παραγωγικών μονάδων), τη μαζική παραγωγή φτηνών αγαθών (που προώθησε την εμπορευματοποίηση αρκετών τεχνολογικών καινοτομιών), την σχεδόν καθολική επικράτηση της βιομηχανικής μισθωτής εργασίας και την διαρκή βελτίωση της παραγωγικότητας. Αυτά τα χαρακτηριστικά αποτέλεσαν το κορμό της ανάπτυξης του παραπάνω μοντέλου. Βασίζόμενο στις οικονομίες κλίμακας (economies of scale), είχε ως απαραίτητη προϋπόθεση για την σωστή του λειτουργία την διαρκή αύξηση της ζήτησης για το ίδιο προϊόν.

Από την άλλη πλευρά, το σύστημα αυτό ήταν αδύνατο να λειτουργήσει με ευελιξία, να αντιμετωπίσει τις κυκλικές κρίσεις, τον αυξανόμενο ανταγωνισμό και τις γρήγορες αλλαγές στις προτιμήσεις της ζήτησης. Οι ακαμψίες αυτές είχαν ως αποτέλεσμα, άλλες φορές να μην αξιοποιείται το σύνολο των παραγωγικών δυνατοτήτων του και άλλες την υπερπαραγωγή. Η σταδιακή από-μεγέθυνση και οι πετρελαϊκές κρίσεις, αποτέλεσαν την αρχή του τέλους για το «κεϋνσιανό – φορντικό» μοντέλο παραγωγής και στις αρχές της δεκαετίας του 1980 παρατηρείται μια νέα στροφή. Το φορντικό μοντέλο μαζικής παραγωγής βιομηχανικών προϊόντων φτάνει στα όρια του, καθώς σταδιακά τα κέρδη μειώνονται και το κόστος της εργασίας αυξάνεται. Η πολιτική κυριαρχία του

νεοφιλελεύθερου δόγματος και η απελευθέρωση των αγορών, δημιουργούν τις προϋποθέσεις για αλλαγές στο σύστημα παραγωγής, όπου ένα σημαντικό ρόλο διαδραματίζει και η τεχνολογία.

Η νέα τάση που κυριαρχεί στην παραγωγική διαδικασία, είναι η άνοδος της παραγωγικότητας της εργασίας μέσα από την διαρκώς αυξανόμενη εισαγωγή και επένδυση σε νέες τεχνολογίες και νέες μεθόδους οργάνωσης και διοίκησης όλων των τομέων της διαδικασίας παραγωγής. Ο περιορισμός του «κύκλου ζωής» ενός προϊόντος, η ανάγκη για παραγωγή εξειδικευμένων αγαθών προσαρμοσμένα στην καταναλωτική ζήτηση και βασισμένα σε ένα γενικότερο πρότυπο, η λειτουργία κατόπιν παραγγελίας (φασόν παραγωγή), τα συστήματα παραγωγής «ακριβώς στην ώρα» (just in time), η ενοποίηση του σχεδιασμού, της παραγωγής και της παροχής υποστήριξης και οι νέες μορφές ελέγχου της ποιότητας του προϊόντος, αποτέλεσαν τα καινούργια χαρακτηριστικά που συγκρούονται με το εμφανώς προβληματικό παλαιότερο σύστημα της μαζικής παραγωγής.

Η ευέλικτη διαδικασία παραγωγής, παρόλο που ήδη είχε εφαρμοστεί από Ιαπωνικές επιχειρήσεις μετά το 1960 (κυρίως από την Toyota), μόνο μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1970 φαίνεται να αποκτά ουσιαστική δυναμική. Αυτό σχετίζεται, κύρια με τις αλλαγές στην πολιτική του κεφαλαίου (απελευθέρωση, κινητικότητα, αναζήτηση αποδοτικών επενδύσεων) και δευτερευόντως με την ανάπτυξη των τεχνολογιών της πληροφορικής και των τηλεπικοινωνιών. Η παραπάνω πολιτική του κεφαλαίου συνδέεται με τα προβλήματα που αντιμετώπισε κατά την περίοδο εκείνη, σε επίπεδο παραγωγής (μειονεκτήματα του φορντικού μοντέλου, αύξηση του κόστους εργασίας, κ.α.) Επίσης συνδέεται με τη μακροοικονομική αστάθεια που παρουσιάζουν τα ανεπτυγμένα κράτη της Δύσης, αλλαγές στη προσφορά και τη ζήτηση, κ.α. Η εισαγωγή των νέων τεχνολογιών είχε ως αποτέλεσμα ένα σύνολο αναπροσαρμογών, τόσο σε επίπεδο επιχείρησης όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Διαμόρφωσε ένα νέο σύστημα οργάνωσης των παραγωγικών σχέσεων, που συνδέθηκε άμεσα με αλλαγές σε πολιτιστικό, εργασιακό και τεχνολογικό επίπεδο (Hoogvelt, 1997).

Οι νέες τεχνολογικές καινοτομίες που εισάγονται στην παραγωγική διαδικασία δίνουν τη δυνατότητα της αποσύνδεσης της παραγωγής από την ιδιοκτησία. Η συνύπαρξη στοιχείων όπως ο σχεδιασμός, με τα διαφορετικά μέρη της διαδικασίας παραγωγής του προϊόντος, δεν είναι πλέον αναγκαία. Η αλυσίδα της παραγωγής σπάει σε πολύ μικρά μέρη τυποποιημένων παραγωγικών διαδικασιών, που είναι εύκολο να μεταφερθούν σε άλλο τόπο. Η νέα αυτή δυνατότητα προσφέρει στο κεφάλαιο την ευκαιρία για εκμετάλλευση συγκριτικών πλεονεκτημάτων διαφορετικών χωρών και οικονομιών. Ένα μεγάλο μέρος των παραπάνω τυποποιημένων παραγωγικών διαδικασιών μεταφέρεται σε χώρες με φτηνό εργατικό κόστος. Ο ανταγωνισμός αυξάνεται με αποτέλεσμα να συμπιέζονται οι μισθοί, αφού ένα κομμάτι της μαζικής παραγωγής μεταφέρεται από τόπο σε τόπο, κάνοντας χρήση της φθηνής εργασίας και άλλων ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων που προσφέρει μια εθνική, περιφερειακή ή τοπική αγορά.

Η απάντηση των ανεπτυγμένων οικονομιών στον εντεινόμενο ανταγωνισμό, τις στρέφει προς την κατεύθυνση της παραγωγής εξειδικευμένων προϊόντων και υπηρεσιών, βασισμένων στην υψηλή τεχνολογία και τεχνογνωσία. Στα πλαίσια της παραγωγής τέτοιων προϊόντων, δεν είναι εύκολη ούτε η μεταφορά της παραγωγής τους, ούτε η αντιγραφή και η αναπαραγωγή τους. Όπως παρατηρεί ο Gibbons (1994), η διάχυση των τεχνολογιών της μαζικής παραγωγής (μέσα από την

μεταφορά μερών της σε χώρες με χαμηλό κόστος εργασίας) και ο αυξημένος ανταγωνισμός που την ακολουθεί, είχε ως αποτέλεσμα την διαρκή εμπορευματοποίηση της γνώσης και το πέρασμα από τον ανταγωνισμό για την παροχή και πώληση προϊόντων σε ένα όλο και μεγαλύτερο κομμάτι της αγοράς, στον διαρκή ανταγωνισμό για την παραγωγή καινοτομιών με στόχο εξειδικευμένες προτιμήσεις των καταναλωτών που είναι διατεθειμένοι να πληρώσουν το τίμημα αυτών.

Σταθερή προϋπόθεση αποτελεί η περαιτέρω ανάπτυξη των τομέων των ηλεκτρονικών και των τηλεπικοινωνιών (γεγονός που προσδιορίζει τις σύγχρονες κατευθύνσεις που η τεχνολογία ακολουθεί). Η επένδυση και η παραγωγή τεχνολογικών καινοτομιών απαιτεί τεράστιες επενδύσεις και πρόσβαση σε γνώσεις και βάσεις δεδομένων ανά την υφήλιο. Οι παραπάνω επενδύσεις και οι «απαιτήσεις» τους για κεφάλαια, δίκτυα παραγωγής και δίκτυα διανομής, κ.τ.λ. δείχνει ότι πάρα πολύ λίγες εταιρείες είναι ικανές από μόνες τους να τις υλοποιήσουν. Η πραγματικότητα αυτή ωθεί τις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις στην διαμόρφωση δικτύων και συνεργασιών με στόχο την παραγωγή γνώσης και καινοτομιών, που διευκολύνθηκαν από την ανάπτυξη των τηλεπικοινωνιών και της πληροφορικής (κατηγοριοποίηση γνώσεων, γρήγορη πρόσβαση, κ.τ.λ.). Άλλωστε δεν είναι τυχαίο ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των διεθνικών συνεργασιών σήμερα υλοποιείται ανάμεσα σε επιχειρήσεις παραγωγής υψηλής τεχνολογίας (Hoogvelt, 1997).

Το κράτος καλείται να υποστηρίξει τις νέες μορφές παραγωγής, με την παροχή ποιοτικού εθνικού εκπαιδευτικού συστήματος, επαγγελματικής κατάρτισης, παροχή προστασίας, επένδυσης σε υποδομές, όπως οι επικοινωνίες και οι μεταφορές, προώθησης συμβατών βιομηχανικών και τεχνολογικών πολιτικών. Η παροχή αυτή συνδυάζεται με την εφαρμογή παραδοσιακών μορφών προστατευτισμού και προώθησης, όπως η πολιτική και στρατιωτική στήριξη (για παράδειγμα τέτοιες πολιτικές εφαρμόζουν σε διευρυμένη κλίμακα οι ΗΠΑ σήμερα). Πολλοί (Holton, 1998) είναι αυτοί που τονίζουν ότι η επιτυχία των αμερικανικών πολυεθνικών βασίστηκε κατά πολύ στην εδραίωση της θέσης τους μέσα από την άσκηση της πολιτικό-στρατιωτικής δύναμης των ΗΠΑ.

Όπως και στην περίοδο πριν το 1980, ο ρόλος του κράτους στην προώθηση ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων για τις επιχειρήσεις του παραμένει καθοριστικός. Η μορφή της παρέμβασης είναι αυτή που αλλάζει. Σύμφωνα με αυτή τη διαπίστωση παρατηρείται ένα πέρασμα από τις άμεσα παρεμβατικές πολιτικές, σε πολιτικές περισσότερο ρυθμιστικού χαρακτήρα και σε νέες μορφές προστατευτισμού, που ως στόχοι παραμένουν η προώθηση των ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων των επιχειρήσεων, της E&T, του εξαγωγικού εμπορίου, η αναδιάρθρωση και προσαρμογή των εργασιακών σχέσεων στις νέες συνθήκες παραγωγής, κ.α. Άλλωστε δεν είναι καθόλου τυχαία εδώ και πολλές δεκαετίες, η αύξηση των δημοσίων δαπανών που συνδέεται άμεσα με τον παρεμβατικό και ρυθμιστικό ρόλο του κράτους στην αγορά και κυρίως με τις αποτυχίες της (Rodrik, 1997, Teerply, 1995).

Υπό τις συνθήκες αυτές η βιομηχανική και η τεχνολογική πολιτική ενός κράτους αποκτά ιδιαίτερη σημασία, για την προώθηση βιομηχανιών και παραγωγικών κλάδων. Για παράδειγμα, η Γερμανία και η Ιαπωνία, επιδότησαν συγκεκριμένες επενδύσεις, συνεργασίες και τεχνολογικές καινοτομίες (Weiss, 1999). Στην συζήτηση για την βιομηχανική και τεχνολογική πολιτική, οι Mowery & Rosenberg (1996) αποδίδουν την επιτυχία της αμερικανικής οικονομίας τα

τελευταία χρόνια στο συγκεκριμένο «εθνικό καινοτομικό σύστημα» (national innovation system) όπως το ονομάζουν, που περιλαμβάνει ένα σύνολο κρατικών πολιτικών που αφορούν την τεχνολογία, την εκπαίδευση και την επένδυση. Αυτές φτάνουν έως την απευθείας επιδότηση για την δημιουργία ξένων παραρτημάτων από εγχώριες εταιρείες (Dorgan, 2000). Πολλοί είναι αυτοί που επισημαίνουν την σημασία ενός τέτοιου επιτυχημένου συστήματος, κύρια για την καθοδήγηση των παραγωγικών κλάδων. Ο ρόλος του κράτους σε αυτό το σύστημα είναι κεντρικός, όπως ήταν και η μακροοικονομική του παρέμβαση κατά την περίοδο πριν το 1970.

Ο κρατικός παρεμβατισμός που χαρακτήρισε τις προηγούμενες δεκαετίες είναι έντονος και σήμερα. Η μαζική παραγωγή τυποποιημένων προϊόντων στην Δύση, παρόλο που αντιμετωπίζει ισχυρό ανταγωνισμό από τις χώρες με φτηνό εργατικό κόστος, παραμένει και σήμερα ένα μεγάλο κομμάτι της παραγωγής τους. Πλάι στις παραδοσιακές μορφές παραγωγής, συνωστίζονται οι νέες και όπως παρατηρεί ο Frieden (1991), το κεφάλαιο σήμερα χαρακτηρίζεται από μια βασική βραχυπρόθεσμη και μεσοπρόθεσμη αντίθεση ανάμεσα στις ευέλικτες μορφές που λαμβάνει και τους προστατευμένους - εθνικά προσανατολισμένους τομείς του. Άρα το εθνικό κράτος πέρα από τις νέες μορφές προστατευτισμού που καλείται να προωθήσει, ταυτόχρονα συντηρεί και τις κλασικές μορφές παρεμβατισμού του, προστατεύοντας τομείς της οικονομίας που αντιμετωπίζουν έντονο διεθνή ανταγωνισμό (χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο αγροτικός τομέας).

Η αυξανόμενη ευελιξία είχε ως αποτέλεσμα αλλαγές στην σχέση της εργασίας με το κεφάλαιο μέσα στα πλαίσια της παραγωγής, αφού η μισθωτή εργασία μετατρέπεται σταδιακά σε εμπόρευμα. Πολλές επιχειρήσεις ουσιαστικά αποτελούν χαλαρά δίκτυα, όπου διάφορες παραγωγικές μονάδες μισθώνονται βραχυπρόθεσμα, απαλλάσσοντας τον μισθωτή από την ανάγκη για επένδυση σε σταθερά κόστη της παραγωγής. Η ανάπτυξη της ευέλικτης παραγωγής αλλάζει το χαρακτήρα της εργασίας μετατρέποντας τον σε εμπόρευμα, αφού πλέον το κεφάλαιο δεν μισθώνει την εργασία και τον κεφαλαιουχικό εξοπλισμό για μια συγκεκριμένη περίοδο, αλλά λειτουργεί στα πλαίσια μιας διαδικασίας φασόν, όπου το αποτέλεσμα της πληρώνεται κατά την στιγμή της παράδοσης. Για πρώτη φορά τίθενται ζητήματα ευελιξίας, περιστασιακής ή μερικής απασχόλησης, απασχόλησης στο σπίτι, πληρωμής με ατομικά συμβόλαια, κ.α. Στην ουσία η μείωση της μισθωτής εργασίας στα πλαίσια του μοντέλου της μαζικής παραγωγής και το πέρασμα στην ευέλικτη παραγωγή με την αντιμετώπιση της εργασίας ως εμπορεύματος, σημαίνει ότι το κεφάλαιο απαλλάσσεται πλέον από την υποχρέωση κάλυψης της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης.

Σε αυτή την νέα πραγματικότητα το εθνικό κράτος καλείται με την παρέμβαση του να ασκήσει το πάγιο ρόλο του, δηλαδή την συγκράτηση των αντιθέσεων της καπιταλιστικής παραγωγής σε ένα επιθυμητό για το σύστημα επίπεδο. Οι νέες αντιθέσεις που αναδύονται από την επικράτηση της ευέλικτης παραγωγής, γίνονται αντικείμενο κρατικής ρύθμισης ώστε να συγκρατηθεί η σύγκρουση εργασίας και κεφαλαίου μέσα σε όρια που εξασφαλίζουν τη συνέχεια της καπιταλιστικής διαδικασίας παραγωγής. Η κρατική πολιτική καλείται να παρέμβει και να καλύψει τα κενά που αφήνει η αγορά. Νέες πολιτικές διαμορφώνονται με στόχο την ρύθμιση των νέων μορφών εργασίας, την κάλυψη του κόστους του κράτους πρόνοιας, κ.τ.λ. Η αύξηση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης που εισάγει η ευέλικτη παραγωγή σε συνδυασμό με την απειλή φυγής των παραδοσιακών μορφών μαζικής παραγωγής σε χώρες με φτηνό κόστος

εργασίας, είναι στοιχεία που προσδιορίζουν τις νέες μορφές παρέμβασης του κράτους στην αγορά.

Πολλοί είναι αυτοί που υποστήριξαν ότι η ανάπτυξη της ευέλικτης παραγωγής σήμανε και το τέλος των οικονομιών κλίμακας του παλαιού μοντέλου της μαζικής παραγωγής⁵⁵. Αντίθετα όμως, πέρα από την ύπαρξη επιχειρήσεων που λειτουργούν στα πλαίσια του παλαιότερου μοντέλου παραγωγής σε ένα προστατευμένο κομμάτι των εθνικών οικονομιών, για τις νέες ευέλικτες επιχειρήσεις, το τεράστιο κόστος της εισαγωγής των νέων τεχνολογιών, καθώς και ο σύντομος χρόνος απαξίωσης τους, κάνουν αναγκαία για την απόσβεση της επένδυσης την ύπαρξη οικονομιών κλίμακας. Αυτό σημαίνει την ανάγκη προώθησης τους σε όλες τις ανεπτυγμένες αγορές ανά την υφήλιο, γεγονός που ωθεί στο συμπέρασμα ότι το μέγεθος της αγοράς παραμένει καίριο στοιχείο. Η αγορά έχει ένα εξίσου σημαντικό ρόλο όσο αφορά στην ζήτηση. Δεν είναι μόνο η προσφορά καινοτόμων και τεχνολογικά εξελιγμένων προϊόντων που δημιουργεί κέρδος, αλλά και η ύπαρξη μιας αγοράς καταναλωτών που κατέχει το πλεονάζον εκείνο εισόδημα ώστε να αγοράσει αυτά τα προϊόντα. Άρα, η αύξηση της παραγωγικότητας καθορίζεται όχι μόνο από την παραγωγή καινοτόμων προϊόντων αλλά και από την ύπαρξη ζήτησης για αυτά.

Η μεγαλύτερη πρόκληση για την κρατική πολιτική σήμερα, από την μια είναι η εφαρμογή ενός κατάλληλου μείγματος πολιτικών για την προώθηση των ανταγωνιστικών του πλεονεκτημάτων και την προσαρμογή στις νέες μορφές ευέλικτης παραγωγής και από την άλλη, η ρύθμιση των αυξανόμενων μορφών ευέλικτης εργασίας και η προστασία των εργαζομένων απέναντι στις νέες μορφές ευέλικτης παραγωγής. Η εξάπλωση της παραγωγής εντάσεως τεχνολογίας, με την πολυπλοκότητα και την εμβέλεια που την χαρακτηρίζει, αυξάνει τις πιέσεις και υποθάλλει τις εθνικές οικονομίες που βασίζονται στην παραγωγή ενός ή δύο κύριων προϊόντων. Άρα οι τεχνολογικές αλλαγές στην παραγωγή εντείνουν τις κατά παραγωγικούς τομείς πιέσεις στα εθνικά κράτη και τις αγορές τους, γεγονός που δεν εμφανίζεται για πρώτη φορά στην ιστορία της παγκόσμιας οικονομίας (Marshall, 1996).

Οι αντιθέσεις και το «τεχνολογικό χάσμα» ανάμεσα στα κράτη και τις περιφέρειες των κρατών κατά την διάρκεια του χρόνου, αυξάνονται αντί να μειώνονται. Η ανάπτυξη των τεχνολογικών καινοτομιών κατευθύνεται κατά το μέγιστο βαθμό στην χώρα καταγωγής πολυεθνικών επιχειρήσεων, γεγονός που επιβεβαιώνεται τόσο από τα ποσοστά της επένδυσης σε καινοτομίες και έρευνα, όσο και την κατοχύρωση ευρεσιτεχνιών. Ακόμα και στην περίπτωση που οι πολυεθνικές επιχειρήσεις επενδύουν στην ανάπτυξη της τεχνολογικής έρευνας στο εξωτερικό, αυτό πολλές φορές σχετίζεται με την προσαρμογή των προϊόντων στις συνθήκες της εκάστοτε αγοράς, ή για την παρακολούθηση των τεχνολογικών εξελίξεων σε μια χώρα.

⁵⁵ Εκεί που κυριαρχούσε η εντύπωση ότι η μαζική παραγωγή αποτελούσε ιστορία για τις ανεπτυγμένες οικονομίες, σταδιακά την δεκαετία του '90 παρατηρείται το παράδοξο φαινόμενο της αύξησης της μαζικής παραγωγής. Σε χώρες όπως οι ΗΠΑ, η μαζική παραγωγή αυξάνεται με όλο και μεγαλύτερο μέρος του εργατικού δυναμικού να συμμετέχει σε αυτή. Μοναδική διαφορά είναι ότι πλέον τα μεγάλα μαζικά εργατικά συνδικάτα έχουν χάσει την δύναμη τους, τα ημερομίσθια είναι πολύ πιο μικρά από αυτά της περιόδου του Βιετνάμ και το ωράριο εργασίας πολύ μεγαλύτερο. Το ίδιο περιορισμένες είναι και οι μισθολογικές παροχές. Για περισσότερα για την εξέλιξη της εργασίας σε σχέση με την τεχνολογία τα τελευταία 20 χρόνια βλ. Baldoz, Koeber & Kraft (1995).

Το «τεχνολογικό χάσμα» δεν αφορά μόνο την σύγκριση κρατών αλλά και τις εγχώριες αγορές εργασίας. Αυτό που παρατηρείται στις ανεπτυγμένες οικονομίες είναι ότι οι νέες θέσεις εργασίας εμφανίζονται κυρίως στο κλάδο των επιχειρήσεων υψηλής τεχνολογίας. Στην παραγωγή «μέσης τεχνολογίας» οι θέσεις εργασίας παραμένουν σταθερές και στην χαμηλών προσόντων παραγωγή υπάρχει το μεγαλύτερο ποσοστό μείωσης των θέσεων εργασίας (λόγω και του ανταγωνισμού που αντιμετωπίζουν οι κλάδοι αυτοί και από την παραγωγή σε χαμηλόμισθες χώρες). Οι παραπάνω αλλαγές στην παραγωγή στην ανεπτυγμένη Δύση, είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση της ανεργίας και τον αποκλεισμό σημαντικού μέρους του εργατικού δυναμικού.

Οι σταθερές διαφορές ανάμεσα στο είδος και τη μορφή που λαμβάνει η τεχνολογική δραστηριότητα σε κάθε χώρα από το 1960 μέχρι σήμερα, υποδεικνύει ότι η κατεύθυνση της τεχνολογικής έρευνας των μεγάλων επιχειρήσεων προσδιορίζεται από τα χαρακτηριστικά της εθνικής αγοράς τα οποία είναι - λιγότερο ή περισσότερο - σταθερά. Οι τεχνολογικές διαφορές ανά χώρα, σχετίζονται με αυτό που χαρακτηρίζεται ως «εθνικό σύστημα καινοτομίας» (national innovation system), δηλαδή ένα σύστημα που περιέχει ένα σύνολο περίπλοκων χαρακτηριστικών (εκπαίδευση, κυβερνητική πολιτική, ιδιωτική επένδυση, επιχειρηματικές στρατηγικές, κ.α.) που δημιουργούν προϋποθέσεις ανάπτυξης της τεχνολογικής έρευνας και της καινοτομίας. Τα εθνικά σύνορα παραμένουν σημαντικός παράγοντας για την κίνηση της γνώσης και της εμπειρίας και για αυτό το λόγο παίζουν κυρίαρχο ρόλο στην επένδυση σε καινοτομίες και σε τεχνολογία. Το κόστος της μεταφοράς των υλικών και αϋλών μέσων για την παραγωγή τεχνολογικών καινοτομιών ανά τον κόσμο σήμερα είναι πολύ μικρότερο από ότι ήταν την δεκαετία του 1960, όμως αυτό δεν έδωσε την απαιτούμενη ώθηση στην εκκρίζωση τους από συγκεκριμένες χώρες. Αυτό δείχνει σε τελική ανάλυση το πόσο εθνικά προσδιορισμένη είναι η παραγωγή της τεχνολογίας και της τεχνογνωσίας, η οποία προσδιορίζεται από κοινωνικούς και πολιτικούς παράγοντες, ανεξάρτητους, λιγότερο ή περισσότερο, από τις εξελίξεις στο τομέα των μεταφορών και των τηλεπικοινωνιών.

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Η πρόοδος των τεχνολογιών της πληροφορίας και των τηλεπικοινωνιών από πολλούς συνδέθηκε άμεσα με μια νομοτελειακή σχέση αίτιου και αποτελέσματος, με την αύξηση της κινητικότητας του κεφαλαίου διεθνώς. Πολλοί είναι αυτοί που «εφεύραν μια επανάσταση», αυτή της τεχνολογίας, για να δικαιολογήσουν ή να περιγράψουν μια άλλη, αυτή της κίνησης του κεφαλαίου, η οποία εκφράστηκε κυρίως μέσα από τις επενδύσεις χαρτοφυλακίου και την τάση για χρεογραφοποίηση, την ΕΑΕ και τις Σ&Ε, και τέλος την αύξηση της δύναμης των πολυεθνικών. Οι νέες τεχνολογίες έδωσαν την δυνατότητα παράλληλα με την μαζική παραγωγή, να αναπτυχθεί μια νέα ευέλικτη μορφή παραγωγής. Στα πλαίσια της νέας οργάνωσης της παραγωγής, σημαντικό ρόλο παίζει η ταχύτητα εύρεσης πρώτων υλών, πληροφοριών και γνώσης, κεφαλαίων, κ.τ.λ. Η αυξανόμενη τάση απελευθέρωσης των αγορών και τα προβλήματα κερδοφορίας κατά την περίοδο της δεκαετίας του 1970 και 1980, διαμόρφωσαν τις προϋποθέσεις για την αύξηση της κινητικότητας του κεφαλαίου και την φυγή του από τα εθνικά σύνορα. Υπό αυτές τις πιέσεις όλο και περισσότερες επιχειρήσεις αλλά και κράτη

καταφεύγουν στον διεθνή δανεισμό από αγορές χρήματος του εξωτερικού. Η έντονη κινητικότητα, η εφαρμογή των τεχνολογιών της πληροφορικής και η βελτίωση των τηλεπικοινωνιών, έκαναν πιο εύκολη απ' ό,τι πριν την πρόσβαση σε κεφαλαιουχικές πηγές σε όλο τον κόσμο, οι οποίες αυξάνονται όλο και περισσότερο από την ιδιαίτερα μεγάλη ρευστότητα που χαρακτηρίζει το σύστημα κατά τη διάρκεια της περιόδου της δεκαετίας του 1970.

Οι νέες τεχνολογίες διευκόλυναν τεχνικά την λειτουργία των διεθνών αγορών χρήματος, προσφέροντας την ικανότητα ευκολότερης και γρηγορότερης κίνησης απ' ό,τι παλαιότερα, νέων δυνατοτήτων στην παραγωγή (κατάκτηση της αλυσίδας παραγωγής) και αύξηση της ικανότητας μεταφοράς της πληροφορίας και του κεντρικού ελέγχου εξ αποστάσεως. Αντίθετα με ορισμένες απόψεις που υποστηρίζουν ότι η τεχνολογική πρόοδος είναι πρωτόγνωρη και αποτελεί γενεσιουργό αίτιο της σύγχρονης διεθνούς χρηματαγοράς, το πιο πιθανό είναι ότι συνέβαλλε ελάχιστα στην αυξημένη κινητικότητα που παρατηρείται σήμερα. Δεν μπορεί να αρνηθεί κανείς τις αλλαγές που επέφερε στις μεταφορές, στις επικοινωνίες ή στην κίνηση της πληροφορίας. Παρόλα αυτά οι εν λόγω διευκολύνσεις δεν άλλαξαν την δομή του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος. Αντίθετα η τάση της διεθνοποίησης μέσα από την φιλελευθεροποίηση των εθνικών αγορών και οι νέες ανάγκες των επιχειρήσεων για ευέλικτη παραγωγή, ήταν που διαμόρφωσαν τις συνθήκες και κατεύθυναν την παραγωγή προς την ανάπτυξη των νέων προϊόντων την πληροφορικής και των τηλεπικοινωνιών.

Αντίθετα με ότι ευρέως υποστηρίζεται για την τεχνολογία, φαίνεται ότι ενίσχυσε την ικανότητα των εθνικών κρατών όσο αφορά στην άσκηση ελέγχου. Τα νέα τεχνολογικά μέσα αυξάνουν την ικανότητα επιτήρησης ή παρακολούθησης της μεταδιδόμενης πληροφορίας, όπως επίσης διευκολύνουν την άσκηση λογοκρισίας σε αυτή. Είναι χαρακτηριστικός ο έλεγχος που ασκεί η Κίνα πάνω στα ΜΜΕ και τις μεταδιδόμενες πληροφορίες, ελέγχοντας την παραγωγή και διάθεση δορυφορικών κεραιών, ή ελέγχοντας τις θέσεις, το εύρος ζώνης και την θέση εκπομπής ραδιοφωνικών σταθμών, ασύρματων τηλεφώνων και τηλεοπτικών σταθμών (Cable: 1999). Επίσης, οι κανονισμοί που η αμερικανική κυβέρνηση θέσπισε κατά του ξεπλύματος χρήματος (κανονισμούς που στην συνέχεια υιοθέτησαν και άλλες χώρες) αύξησαν την ικανότητα ελέγχου, αφού, οι ηλεκτρονικές κινήσεις κεφαλαίων αφήνουν ίχνη που δεν αφήνει η χρήση μετρητών (Helleiner, 1999). Θεσμικά εισάγονται νέοι κανονισμοί λογοκρισίας, π.χ. στις ΗΠΑ για την χρήση του διαδικτύου ή για το μπλοκάρισμα συγκεκριμένων συχνοτήτων και σταθμών.

Πολλές φορές έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η σύγχρονη τεχνολογία σημαίνει την απώλεια του ελέγχου κύρια των βραχυπρόθεσμων κινήσεων κεφαλαίου. Ακόμα και αν αυτή η άποψη γίνει δεκτή, ο μικρός βαθμός ολοκλήρωσης αυτών των αγορών (σε σχέση με την περίοδο των αρχών του προηγούμενου αιώνα) αποδεικνύει το αντίθετο (Erstein, 1996). Από την άλλη πλευρά η συγκέντρωση του συντριπτικού ποσοστού των εντολών αγοράς και πώλησης σε ελάχιστα δίκτυα (CHIPS, SWITCH, FEDWIRE), δίνει την δυνατότητα άσκησης μεγαλύτερου ελέγχου από την πλευρά του κράτους απ' ό,τι παλαιότερα. Ως δείγμα της ικανότητας ελέγχου των δικτυακών κινήσεων του κεφαλαίου, οι μεγάλες οικονομικές δυνάμεις πίεσαν το δίκτυο SWIFT να αποστείλει μήνυμα σε όλους τους πελάτες του στις 30 Ιουλίου 1992, ζητώντας αναλυτικά στοιχεία της ταυτότητας των πελατών και των αποδεκτών των παραγγελιών (Helleiner, 1999: 140).

Άλλο ένα χαρακτηριστικό του σύγχρονου διεθνούς συστήματος συναλλαγών είναι η αυξημένη κινητικότητα του κεφαλαίου η οποία συνδυάζεται με την συγκέντρωση των συναλλαγών αυτών σε ελάχιστα χρηματοοικονομικά κέντρα, με σημαντικότερα αυτά του Λονδίνου και της Νέας Υόρκης. Το φαινόμενο αυτό δεν εξηγείται μόνο λόγω της ανάγκης ύπαρξης ενός κεντρικού συστήματος πληρωμών, αλλά και από το γεγονός ότι οι αγορές βασίζονται σε ένα σύνολο υπηρεσιών (πληροφορικής, νομικές, πολιτιστικές) που παρέχονται καλύτερα μέσα από ένα συγκεντρωποιημένο γεωγραφικό χώρο. Αυτός ο συγκεντροποιημένος χώρος εξασφαλίζει στα κράτη μια σημαντική ικανότητα παρέμβασης και ελέγχου ή ρύθμισης (Helleiner, 1999).

Το συμπέρασμα μέσα από τα παραπάνω είναι ότι ο ρόλος της τεχνολογίας στην αύξηση της κίνησης του κεφαλαίου τις τελευταίες δεκαετίες είναι δευτερεύουσας σημασίας. Παρόλο που οι καινοτομίες στον τομέα των τηλεπικοινωνιών και της πληροφορικής χρησιμοποιούνται ευρέως, για να δικαιολογήσουν τόσο την αυξημένη διεθνή κινητικότητα όσο και την μείωση της ικανότητας άσκησης ελέγχου από την πλευρά του κράτους, δεν έφεραν επαναστατικές αλλαγές στην επένδυση και την κίνηση του κεφαλαίου.

2. ΑΓΟΡΕΣ

Πολλοί είναι αυτοί που αντιμετωπίζουν τις εξελίξεις στην τεχνολογία ως κυρίαρχες στην απόπειρα εξήγησης της μορφής που λαμβάνει το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα. Η πραγματικότητα των αλλαγών σε αυτό κρύβει μια διαφορετική εξήγηση. Αναζητώντας την πραγματική αιτία των αλλαγών, θα ήταν λάθος να βασιστεί κανείς σε ντετερμινιστικές εξηγήσεις για τεχνολογικές επαναστάσεις που καταργούν το κράτος και απελευθερώνουν τις δυνάμεις της καπιταλιστικής παραγωγής δημιουργώντας ένα «κόσμο δίχως σύνορα». Η ουσία των αλλαγών σήμερα βασίζεται σε ένα σύνολο πολιτικών αποφάσεων, αποτέλεσμα των δυσλειτουργιών του προηγούμενου μοντέλου ανάπτυξης πριν τη δεκαετία του 1970. Οι τεχνολογικές εξελίξεις δεν θα είχαν καμία συνέπεια στο οικονομικό σύστημα αν δεν προϋπήρχε μια βαθιά αλλαγή στις αντιλήψεις για την παραγωγή, την οικονομία και βέβαια αν δεν προϋπήρχε η ώθηση της βαθιάς κρίσης της καπιταλιστικής συσσώρευσης και της κερδοφορίας του κεφαλαίου στις Δυτικές καπιταλιστικές οικονομίες. Η κρίση αυτή προσδιορίζεται από τρία βασικά στοιχεία.

Το πρώτο είναι η κρίση του φορντικού μοντέλου συσσώρευσης, που βασίστηκε στην μεταπολεμική κυριαρχία των ΗΠΑ. Η ανάπτυξη του κοινωνικού κράτους (με βασικό στοιχείο του την αύξηση του κοινωνικού μισθού) σε συνδυασμό με την πτώση των ρυθμών ανάπτυξης, θέτει εμπόδια στην καπιταλιστική συσσώρευση συμπιέζοντας το ποσοστό του κέρδους, ή αλλιώς όπως γράφει και ο Marx (1867: 641), «στομώνει το κεντρί της συσσώρευσης». Οι αδυναμίες του συστήματος (άκαμπτο, αδύναμο να αντιμετωπίσει τις κυκλικές κρίσεις, τον αυξανόμενο ανταγωνισμό και τις γρήγορες αλλαγές στις προτιμήσεις της ζήτησης) είχαν ως αποτέλεσμα ορισμένες φορές να μην αξιοποιείται το σύνολο των παραγωγικών δυνατοτήτων του και άλλες την υπερπαραγωγή. Το τέλος της περιόδου της μεγάλης ανάπτυξης και οι πετρελαϊκές κρίσεις, αποτέλεσαν την αρχή του τέλους για το «κεϋνσιανό – φορντικό» μοντέλο παραγωγής.

Το δεύτερο είναι ο ρόλος της αμερικανικής οικονομίας, που τις προηγούμενες δεκαετίες είχε αναλάβει ως ηγεμονική δύναμη τη στήριξη του διεθνούς οικονομικού συστήματος μέσα από το νομισματικό σύστημα του Bretton Woods (1944), ενώ μετά το 1970 παύει να ασκεί τον ηγεμονικό της ρόλο. Κατά τη διάρκεια των δεκαετιών 1960 και 1970, η αναζήτηση αποδοτικότερων αγορών (λόγω αυξημένων πληθωριστικών τάσεων) αυξάνει την κινητικότητα του κεφαλαίου, οι πετρελαϊκές κρίσεις δημιουργούν υψηλή χρηματική αλλά και εμπορική ρευστότητα που πιέζει το κεφάλαιο για «φυγή προς τα έξω». Η αλλαγή

της ταξικής ισορροπίας υπέρ του κεφαλαίου⁵⁶ με την συνένωση μεγάλων χρηματοοικονομικών και βιομηχανικών επιχειρήσεων (Crotty & Epstein, 1996), με την αύξηση της επιρροής των υποστηρικτών των νεοφιλελεύθερων πολιτικών αλλά και των συντηρητικών (που παραδοσιακά ταυτίζονται με την φιλελεύθερη ιδεολογία), δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την ανατροπή της δομής του μεταπολεμικού οικονομικού συστήματος (Harris, 1995, Helleiner, 1996). Απέναντι στο αυξημένο κόστος του κοινωνικού μισθού και της μειούμενης παραγωγικότητας και κερδοφορίας, η λύση που προβάλλεται είναι η αποφυγή των θεσμικών δεσμεύσεων που περιέχουν τα εθνικά πλαίσια (συνδικαλισμός, φορολογία, δασμολογικοί περιορισμοί, κ.α.), η αναζήτηση αποδοτικότερων αγορών στο εξωτερικό, η παραμονή του κεφαλαίου σε άμεσα ρευστοποιήσιμη ή ρευστοποιημένη μορφή (που του δίνει την ικανότητα γρήγορης μετακίνησης), κ.α. Οι νέες τάσεις διαμορφώνουν τις προϋποθέσεις ανάπτυξης του χρηματοοικονομικού κεφαλαίου, που εκφράζει την ανάγκη του για εύκολη μετακίνηση, αποφυγή των εθνικών περιορισμών, ή και υποτίμηση τους, με στόχο την ανάκτηση της ελευθερίας μέσα στον εθνικό χώρο (Holloway, 1994). Η επικράτηση της νεοφιλελεύθερης θεωρίας προωθήθηκε από παγκόσμιες οικονομικές ελίτ, με στόχο την κυριάρχηση στον ιδεολογικό και πολιτικό ανταγωνισμό του κεφαλαίου με τις ανά τον κόσμο εθνικές εργατικές τάξεις. Στόχος των αλλαγών αποτέλεσε η εξασφάλιση των προϋποθέσεων αποδοτικότητας και κόστους που θα δημιουργούσαν προοπτικές μακροπρόθεσμης ανάπτυξης (Τόλιος, 199). Ουσιαστικά, σε πολύ μεγάλο βαθμό η νεοφιλελεύθερη θεωρία προσέφερε στο κεφάλαιο την αναγκαία ιδεολογική και πολιτική κάλυψη ενάντια στην εργασία και την δημοκρατία.

Τέλος τρίτο, αρκετοί συγγραφείς προβάλλουν το τέλος του υπαρκτού σοσιαλισμού. Η ύπαρξη ενός εναλλακτικού συστήματος οργάνωσης της παραγωγής, του υπαρκτού σοσιαλισμού, αποτέλεσε τον αντίπαλο που καθόριζε και περιόριζε τη δράση του κεφαλαίου. Η μεταπολεμική επαναστατική δραστηριότητα των κομμουνιστικών κομμάτων στις περισσότερες καπιταλιστικές χώρες, απόρροια των προβλημάτων ανάπτυξης, σήμανε την ανάγκη ανασυγκρότησης που βρισκόταν πάντοτε έμμεσα ελεγχόμενη από το φόβο του «κομμουνισμού». Άμεσα ή έμμεσα, άλλοτε ως πραγματικότητα και άλλοτε ως μια φοβία, η ύπαρξη του ανατολικού μπλοκ περιόριζε τις κινήσεις του Δυτικού καπιταλιστικού κεφαλαίου, συνέτεινε στην ανάπτυξη του κοινωνικού κράτους, τον έλεγχο των κινήσεων κεφαλαίου, την άνοδο του βιοτικού επιπέδου της εργασίας, κ.α. Το τέλος του «αντίπαλου δέους» σήμανε το τέλος του φόβου μιας εναλλακτικής πολιτικοοικονομικής προσέγγισης της κοινωνίας. «Η διαγραφή της εναλλακτικής λύσης άφησε ελεύθερα τα χέρια των πλουσίων της Δύσης να ξαναποκτήσουν σιγά-σιγά όλα όσα είχαν παραχωρηθεί κατά τη διάρκεια των σαράντα τελευταίων χρόνων» (Μελάς, 1999: 37). Έτσι η πτώση συμπαρέσυρε τις ρυθμίσεις που ίσχυαν, ενέτεινε την απελευθέρωση των αγορών, ξεκίνησε το «κόψιμο» οποιουδήποτε περιορισμού που θα συμπιέζε τα κέρδη και τελικά οδήγησε στην σημερινή «εποχή της παγκοσμιοποίησης». Το σημαντικό γεγονός είναι η αίσθηση και η άποψη που προβάλλεται για την αποτυχία του «σοσιαλιστικού πειράματος». Η φιλελεύθερη δημοκρατία, ο καπιταλισμός και η ελεύθερη αγορά εμφανίζονται ως η μόνη βιώσιμη λύση για την ανάπτυξη και την επιβίωση των κρατών. Οι θεωρίες περί του τέλους των ιδεολογιών, περί του

⁵⁶ Σύμφωνα με τον Χαραλάμπη (1998: 203) η ενδυνάμωση της ταξικής θέσης του κεφαλαίου εκφράζεται με την τάση χρήσης του μετοχικού ιδιοκτησιακού καθεστώτος, μέσα από το οποίο οι μέτοχοι, «δε βρίσκονται κάτω από καμία δέσμευση (εθνικών) θεσμικών εξισορροπήσεων».

τερματισμού των αντιθέσεων στις διεθνείς σχέσεις, οι προτάσεις για την παντοκρατορία της ελεύθερης οικονομίας, αποτελούν το δείγμα της νέας ώθησης που δίνει η πτώση του «αντίπαλου δέους».

2.1. ΕΜΠΟΡΙΟ

Η αύξηση της παραγωγικότητας έθετε ως απαραίτητη προϋπόθεση την υποστήριξη του εργαζόμενου από ένα όλο και πιο εξελιγμένο σύνολο νέων τεχνολογικών μέσων και την διάσπαση της αλυσίδας παραγωγής σε μικρά μέρη που χαρακτηρίζονται από απλές τυποποιημένες διαδικασίες ρουτίνας και τα οποία είναι δυνατό να ελέγχονται από μια απομακρυσμένη κεντρική διοίκηση, μακριά από τον τόπο παραγωγής και σε πραγματικό χρόνο. Οι επιχειρήσεις μέσα από αυτές τις εξελίξεις είχαν να αντιμετωπίσουν τον αυξανόμενο ανταγωνισμό μέσα από την αντιγραφή. Ο μοναδικός συντελεστής με βάση τον οποίο προσδιορίζεται το κόστος της παραγωγής, είναι όλο και περισσότερο η εργασία. Σταδιακά παρατηρείται η μετακίνηση των παραγωγικών δραστηριοτήτων προς τις χώρες με χαμηλό κόστος εργασίας. Επίσης η εύκολη μετακίνηση σχετίστηκε άμεσα και με την χρήση άλλων πλεονεκτημάτων μιας αγοράς, όπως οι φτηνές πρώτες ύλες, η ύπαρξη μιας μεγάλης καταναλωτικής αγοράς, κ.τ.λ. Η μεταφορά παραγωγικών δραστηριοτήτων κατευθύνθηκε προς ένα περιορισμένο αριθμό αναπτυσσόμενων χωρών (Νέο – Βιομηχανοποιημένες Χώρες), κυρίως στην Ασία, όπου ορισμένες από αυτές σταδιακά διαμόρφωσαν μια δική τους αυτόνομη βιομηχανία. Το σπάσιμό της αλυσίδας της παραγωγής είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του ενδοεπιχειρησιακού εμπορίου, κυρίως ανάμεσα στα διάσπαρτα υποκαταστήματα των πολυεθνικών επιχειρήσεων. Η αριθμητική αύξηση του παγκόσμιου εμπορίου βασίζεται κατά πολύ στο ενδοεπιχειρησιακό εμπόριο, αφού η παραγωγή ενός τελικού προϊόντος χρησιμοποιεί αρκετούς ενδιάμεσους σταθμούς, είτε λόγω της διάσπασης της αλυσίδας παραγωγής, είτε λόγω της προσπάθειας αποφυγής φορολόγησης. Ο εντεινόμενος ανταγωνισμός που αντιμετώπισαν οι ανεπτυγμένες βιομηχανικές οικονομίες μέσα από την αντιγραφή και το χαμηλό κόστος εργασίας, αντιμετωπίστηκε με δύο τρόπους.

Ο πρώτος ήταν μέσα από την θέσπιση διεθνών κανόνων ανταγωνισμού και εμπορίου που αφορούσαν την εξασφάλιση δικαιωμάτων για τις καινοτομίες. Για αυτό το λόγο ιδρύονται τα γραφεία προστασίας ευρεσιτεχνιών και προτύπων, το αμερικανικό Γραφείο Ευρεσιτεχνιών και Εμπορικών Σημάτων (U.S. Patents &

Trademarks Office)⁵⁷ και αργότερα το Ευρωπαϊκό Γραφείο Ευρεσιτεχνιών (European Patent Office), καθώς και διεθνείς συνθήκες και συμφωνίες τίθενται σε ισχύ για την προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων. Όσο αφορά στο δεύτερο τρόπο, οι επιχειρήσεις στις ανεπτυγμένες οικονομίες στράφηκαν προς την παραγωγή προϊόντων και υπηρεσιών που χαρακτηρίζονταν από την δυσκολία αντιγραφής τους, βασιζόμενα σε ένα σύνολο προηγμένων τεχνολογικά μέσων, σε νέες μορφές διοίκησης και διαχείρισης της παραγωγής, κ.τ.λ. Για αυτό το λόγο, κλάδοι όπως αυτοί της πληροφορικής και της βιοτεχνολογίας εμφανίζουν την μεγαλύτερη κερδοφορία (λόγω και της ύπαρξης ζήτησης για τέτοια προϊόντα), αλλά ταυτόχρονα και την μεγαλύτερη συγκέντρωση στις ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης. Το κυρίαρχο στοιχείο της μαζικής παραγωγής, δηλαδή ο ανταγωνισμός για την προσφορά ενός προϊόντος στην αγορά σε χαμηλή τιμή, μεταφέρεται στον ανταγωνισμό για την παραγωγή καινοτομιών.

Η μεταφορά μεγάλων κομματιών της παραγωγής σε αναπτυσσόμενες χώρες με φτηνό κόστος εργασίας και η αύξηση των επιχειρήσεων εντάσεως τεχνολογίας συγκρούονται με το παλαιό σύστημα αλλάζοντας την μορφή της παραγωγής, αναδιαρθρώνοντας μεγάλους βιομηχανικούς κλάδους και δημιουργώντας ένα νέο περιβάλλον όσο αφορά στην επένδυση, στις εργασιακές σχέσεις, στην παραγωγική διαδικασία, κ.α. Όπως επισημαίνει ο Λύτρας, «... μια καθολική εφαρμογή νέων τεχνικών και τεχνολογικών μεθόδων, απαξιώνει μια σειρά από παλαιότερες τεχνολογίες και μαζί τους μορφές παραγωγής που συνδέονται μ' αυτές» (Λύτρας, 2000: 45).

Οι παραπάνω αλλαγές και κυρίως η διάσπαση της αλυσίδας παραγωγής, ευνόησε σε μεγάλο βαθμό την ανάπτυξη και επέκταση των δραστηριοτήτων των πολυεθνικών επιχειρήσεων. Η σταδιακή απελευθέρωση των αγορών σε συνδυασμό με την διεθνοποίηση της επένδυσης (ανάπτυξη off-shore χρηματιστηριακών αγορών, διεθνοποίηση πιστωτικών ιδρυμάτων και τραπεζών, κ.α.) δημιούργησε τις προϋποθέσεις ανάπτυξης υπερπόντιων παραρτημάτων. Αυτή η τάση προσδιορίστηκε από την προσπάθεια εκμετάλλευσης, από την πλευρά των πολυεθνικών, των συγκριτικών πλεονεκτημάτων αναπτυσσόμενων χωρών, τα οποία συνδέονταν με το φθηνό κόστος εργασίας, τις πρώτες ύλες, την εγγύτητα ορισμένων περιοχών σε μεγάλες αγορές, ή άλλους φορολογικούς παράγοντες. Στην επέκταση των πολυεθνικών επιχειρήσεων, όπως και στην επέκταση της βιομηχανικής παραγωγής που παραπάνω περιγράφηκε, παρατηρείται η ίδια ακριβώς εξέλιξη. Το μεγαλύτερο μέρος των απλών παραγωγικών δραστηριοτήτων (εντάσεως εργασίας) μετακινείται σε χώρες με χαμηλό κόστος εργασίας και ταυτόχρονα οι επενδύσεις εντάσεως κεφαλαίου κατευθύνονται, στην απόλυτη τους σχεδόν πλειοψηφία, στα ανεπτυγμένα Δυτικά κράτη.

Το παγκόσμιο εμπόριο ακολούθησε μια σταδιακή αύξηση που όμως δεν έφτασε (έως σήμερα) σε πρωτοφανή επίπεδα, ούτε φαίνεται να επαναφέρει την κερδοφορία του κεφαλαίου στα επίπεδα της περιόδου πριν την δεκαετία του 1970. Το γεγονός αυτό αφήνει σημαντικές ενδείξεις ότι στόχος των πολιτικών της δεκαετίας του 1980, ήταν η αποφυγή και τελικά η κατάργηση των θεσμικών

⁵⁷ Το αμερικανικό Γραφείο Ευρεσιτεχνιών και Εμπορικών Σημάτων (U.S. Patents & Trademarks Office), είναι το μόνο που λειτουργεί τόσο μεγάλη περίοδο (20 χρόνια) και σε μια τόσο μεγάλη αγορά. Για αυτό το λόγο δημιουργοί ευρεσιτεχνιών από όλο τον κόσμο επιλέγουν αυτή την αμερικανική υπηρεσία για την εξασφάλιση της πατέντας ή της ονομασίας των ανακαλύψεων τους. Έτσι ο αριθμός καθώς και η καταγωγή των δηλωθέντων ευρεσιτεχνιών στην υπηρεσία αποτελεί ένα μέτρο σύγκρισης.

εμποδίων που εμπειρείχαν τα εθνικά κράτη και σχετιζονταν με την κάλυψη του κόστους της αναπαραγωγής της εργασίας. Ένα κόστος που περιόριζε τα κέρδη, μιας και οι ρυθμοί μεγέθυνσης της παγκόσμιας οικονομίας σταδιακά μειώνονταν. Τελικά όσο πιο μεγάλη είναι η αύξηση της απελευθέρωσης του κεφαλαίου από το ρυθμισμένο χώρο των εθνικών κρατών, τόσο πιο πολύ αυξάνει η κοινωνική και πολιτική δύναμη του.

Η εμπορική πολιτική χαρακτηρίζεται από αλληλοσυγκρουόμενες τάσεις με τον Βορρά να αυξάνει τα εμπόδια και τον Νότο να τα μειώνει. Παρόλη την μείωση των δασμών στο εσωτερικό των ανεπτυγμένων κρατών, από 50% το 1950 σε 5% το 1990, την θέση τους καταλαμβάνουν ένας αριθμός νέων, μη δασμολογικών περιορισμών. Έτσι, την δεκαετία του 1980 οι μη δασμολογικοί περιορισμοί κάλυπταν το ένα τέταρτο όλων των εισαγωγών των βιομηχανικών κρατών. Μέρος τόσο του ενδοεπιχειρησιακού εμπορίου όσο και της ΞΑΕ, είχε ως στόχο την αποφυγή αυτών των περιορισμών. Από την άλλη πλευρά, πολλές χώρες του Νότου μείωσαν τους άμεσους περιορισμούς καθώς και το βαθμό της υπερτίμησης των συναλλαγματικών τους ισοτιμιών. Τέλος, η τάση της αμυντικής περιφερειοποίησης, δηλαδή της διαμόρφωσης περιφερειακών ενώσεων κρατών, πιθανότατα αποτελεί άλλη μια έκφραση προστατευτισμού των εθνικών κρατών, που κυριάρχησε κατά την δεκαετία του 1980.

Οι εξελίξεις στην παγκόσμια οικονομία κατά την δεκαετία του 1970 και του 1980 και οι χαμηλοί ρυθμοί ανάπτυξης, είχαν συνέπειες στην κρατική λειτουργία και τις πολιτικές του. Πολλοί ισχυρίστηκαν το «τέλος του» και τη μετατροπή του σε ένα απλό διαχειριστικό μεσάζοντα της εθνικής αγοράς με την παγκόσμια. Σε αυτό συνέβαλε κατά πολύ και η αύξηση της σημασίας της διεθνούς αγοράς έναντι της εθνικής, αφού όπως ειπώθηκε και παραπάνω, οι επιχειρήσεις προσανατολίζονται όλο και περισσότερο προς τη διεθνή αγορά. Αντίθετα όμως με όλα τα παραπάνω, η ανάλυση φανερώνει ότι αντί για το τέλος του κράτους, αυτό που συμβαίνει στην πραγματικότητα, είναι η αναδιάρθρωση του για να προσαρμοστεί και να υποστηρίξει την πραγματικότητα που σηματοδεύτηκε από την βαθιά κρίση του κεϋνσιανού κράτους και του φορντικού μοντέλου συσσώρευσης, τις πετρελαϊκές κρίσεις και την αύξηση του κοινωνικού μισθού που είχε ως αποτέλεσμα την μείωση της κερδοφορίας του κεφαλαίου. Το εθνικό κράτος ήταν παρόν στην διαμόρφωση της σύγχρονης οικονομικής πραγματικότητας, παρουσία η οποία εκφράστηκε μέσα από την προώθηση της απελευθέρωσης των εθνικών αγορών στο παγκόσμιο εμπόριο, την αύξηση των δημοσίων δαπανών, την εφαρμογή αντιπληθωριστικών πολιτικών και την αντιμετώπιση των αρνητικών αποτελεσμάτων τους και τέλος, την εισαγωγή νέων μορφών προστατευτισμού και την αναδιάρθρωση της Δημόσιας Διοίκησης.

Η αποτυχία των κεϋνσιανών πολιτικών και η σταδιακή κυριάρχηση των φιλελεύθερων που ξεκίνησε από τις ΗΠΑ και το ΗΒ, αποτέλεσαν το έδαφος πάνω στο οποίο καλλιεργήθηκε η τάση για την απελευθέρωση των εθνικών αγορών. Τα κορπορατιστικά μοντέλα τριμερούς συνεργασίας που είχαν εφαρμοστεί κατά την περίοδο μετά το 1950, βοήθησαν την κρατική πολιτική να εξασφαλίσει την σύμφωνη γνώμη των εργαζόμενων για απελευθέρωση, ακολουθώντας τις επιταγές των εθνικών τους κεφαλαίων και βασιζόμενη στις αλλαγές της πολιτικής ισορροπίας ανάμεσα στην εργασία και το κεφάλαιο. Όλα αυτά σε μια περίοδο που η εργασία ήδη βρίσκεται σε δυσμενή θέση, λόγω του τέλους των πολιτικών που προωθούσαν την πλήρη απασχόληση και της αυξημένης ανεργίας. Η απελευθέρωση των αγορών δεν θα ήταν δυνατή δίχως την έμπρακτη πολιτική παρέμβαση του εθνικού κράτους, τόσο όσο αφορά στη διαμόρφωση διεθνών

θεσμών κάλυψης της, όσο και κύρια στην εξασφάλιση της απαραίτητης συναίνεσης στο εσωτερικό του. Δίχως αυτή την συναίνεση οποιαδήποτε προσπάθεια από την πλευρά του κεφαλαίου ήταν καταδικασμένη.

2.2. ΕΠΕΝΔΥΣΗ

Η επένδυση στα πλαίσια των κεϋνσιανών πολιτικών μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, βασίστηκε στην ασφυκτική καθοδήγηση από την κρατική πολιτική. Με το τέλος του πολέμου, το κεφάλαιο βρίσκεται σε αδύναμη πολιτικά θέση, γεγονός που ώθησε προς τις πολιτικές της πλήρους απασχόλησης και την επιβολή αυστηρών ελέγχων στην κίνηση του. Οι καταστροφές του πολέμου στην Ευρώπη έδωσαν προτεραιότητα στην οριζόντια μεγέθυνση των εμπορευματικών αγορών και όχι τόσο στην αναζήτηση επενδύσεων στο εξωτερικό, γεγονός που έστρεψε και τις επιχειρήσεις προς αυτή την κατεύθυνση. Βασιζόμενες στην εσωτερική αγορά για την αύξηση των κερδών τους, οποιαδήποτε πολιτική που θα δημιουργούσε υψηλή ανεργία θα ήταν καταστρεπτική. Μοναδική επιλογή για την αύξηση των ρυθμών ανάπτυξης και την αύξηση της κερδοφορίας, αποτέλεσε η τόνωση της εσωτερικής ζήτησης.

Το τέλος της παραπάνω περιόδου χαρακτηρίστηκε από την αύξηση του κόστους του κοινωνικού μισθού της εργασίας, που δημιούργησε εμπόδια στην κεφαλαιακή συσσώρευση μέσα από την μείωση της κερδοφορίας. Ο στασιμοπληθωρισμός και η αυξανόμενη ρευστότητα ως αποτέλεσμα της μειωμένης κερδοφορίας, συσσωρεύσαν μεγάλα ποσά κεφαλαίου τα οποία παρέμεναν αδιάθετα (πετροδολάρια). Σταδιακά διαμορφώνεται μια διεθνής κεφαλαιακή τάξη, που αποτελείται από χρηματοοικονομικούς και βιομηχανικούς συνασπισμούς και που ξεφεύγει από τα ασφυκτικά πλέον εθνικά σύνορα. Όπως επισημαίνουν οι Crotty & Epstein (1996), η δεκαετία του 1970 αποτέλεσε μια περίοδο αναδιανεμητικής πάλης ανάμεσα στις τάξεις για το ποιος θα αναλάμβανε το κόστος της χαμηλής μεγέθυνσης, των αυξανόμενων τιμών του πετρελαίου και της εντεινόμενης οικονομικής αστάθειας και ανασφάλειας. Σταδιακά υλοποιείται η απελευθέρωση της κίνησης του κεφαλαίου, με την εγκατάλειψη των κανόνων που επέβαλε η συμφωνία του Bretton Woods (1944), την θέσπιση κυμαινόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών και με πρωταγωνίστριες χώρες τις ΗΠΑ και το ΗΒ (χώρες στις οποίες δρούσε μια ισχυρή και μεγάλη χρηματαγορά).

Συνέπεια της απελευθέρωσης των αγορών χρήματος, ήταν η σταθερή αύξηση της ΞΑΕ, που αντιθέτως με ό τι πολλοί υποστηρίζουν, δεν έφτασε σε πρωτοφανή επίπεδα, αφού μόλις το 1995 προσέγγιζε τα επίπεδα της περιόδου του 1913, ενώ μετά το 1999 παρατηρείται μια σταθερή πτώση. Η σημασία της ΞΑΕ

συγκριτικά με την εθνική επένδυση είναι πολύ μικρή. Κύριο συστατικό της αποτέλεσαν οι Σ&Ε, που χαρακτηρίστηκαν από την αυξομείωση των ποσοστών τους και αποτελούν ένα συγκυριακό φαινόμενο. Όπως και στο εμπόριο έτσι και όσο αφορά στην ΞΑΕ, εμφανίζεται η τάση της τριαδοποίησης με νέο χαρακτηριστικό την συμμετοχή των χωρών της νοτιοανατολικής Ασίας. Ακόμα και αν η τάση αύξησης της ΞΑΕ χαρακτηρισθεί ως σημαντική, περιορίζεται γεωγραφικά στις ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης, όπου είναι οι μεγαλύτεροι επενδυτές προς το εξωτερικό και ταυτόχρονα υποδοχείς της. Ένα μέρος της ΞΑΕ μετακινήθηκε από τις ανεπτυγμένες χώρες του Βορρά προς τα νέο – εκβιομηχανισμένα κράτη, κύρια της Ασίας. Ακόμα όμως και αυτές οι χώρες αποτελούν ήδη ανεπτυγμένες οικονομίες ή οικονομίες που χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερα ιστορικά στοιχεία. Η παλαιότερη τάση της εξαγωγής επένδυσης των ανεπτυγμένων χωρών προς τις αναπτυσσόμενες παύει να ισχύει. Η νέα διεθνής κατανομή των επενδύσεων γίνεται εις βάρος του τρίτου κόσμου και μοιράζεται ανάμεσα στις ανεπτυγμένες βιομηχανικά χώρες καθώς και ελάχιστες αναπτυσσόμενες.

Κατά την δεκαετία του 1980 παρατηρείται η όλο και μεγαλύτερη τάση των επιχειρήσεων για άντληση κεφαλαίων από την διεθνή χρηματαγορά. Η αγορά κεφαλαίων κυριαρχείται από την «χρεογραφοποίηση», ή «τιτλοποίηση», δηλαδή τη μείωση της κλασικής μορφής του τραπεζικού δανεισμού και την αύξηση της χρήσης ομολόγων και άλλων μορφών αξιόγραφων και παραγώγων. Χαρακτηριστικό αυτών των νέων χρηματοοικονομικών προϊόντων είναι ότι έχουν την τάση να «διαφεύγουν» από την αρχική παραγωγική τους βάση, μετατρέπόμενα σε υψηλού ρίσκου επενδύσεις που καμία σχέση δεν έχουν με την πραγματική οικονομία. Γι' αυτό το λόγο και συντελούν στη δημιουργία της λεγόμενης «εικονικής οικονομίας» (virtual economy) (Μελάς, 1999: 58). Για πρώτη φορά παρατηρείται η παραπάνω αποκόλληση του χρηματοοικονομικού κεφαλαίου από το βιομηχανικό, αφού αυξάνεται δυσανάλογα η ικανότητα κίνησης του πρώτου. Όπως δείχνει ο Frieden (1991), το κεφάλαιο σήμερα χαρακτηρίζεται από μια βασική βραχυπρόθεσμη και μεσοπρόθεσμη αντίθεση ανάμεσα στις ευέλικτες μορφές που λαμβάνει και τους προστατευμένους, εθνικά προσανατολισμένους τομείς του. Σημαντικό ρόλο παίζουν πλέον και οι λεγόμενοι «θεσμικοί επενδυτές» (ταμεία συντάξεων (pension funds), ταμεία αμοιβαίων κεφαλαίων (mutual funds), ασφαλιστικών εταιρειών και άλλων επενδυτικών οργανισμών και ομαδικών αποταμιεύσεων, που συγκεντρώνουν υπέρογκα επενδυτικά ποσά), που φτάνουν με βάση τον όγκο του κεφαλαίου που κατέχουν, να είναι οι κύριοι ρυθμιστές του παγκόσμιου χρηματοοικονομικού συστήματος.

Η αυξημένη κίνηση χρηματοοικονομικού κεφαλαίου, τόσο σε συνολικό όγκο όσο και σε αριθμό συναλλαγών, σε περιοχές με εντελώς διαφορετικά παραγωγικά χαρακτηριστικά δεν καθιστά βέβαια αυτόματα ενοποιημένο το παγκόσμιο χρηματοοικονομικό σύστημα. Η ονομαστική σύγκλιση των μεγεθών των κρατών δεν συνεπάγεται και την ουσιαστική σύγκλιση της πραγματικής οικονομίας, ούτε η πραγματικότητα έχει δείξει κάποια ισχυρή σχέση ανάμεσα στις δύο (χαρακτηριστικό τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η ΕΕ και η ΟΝΕ). Η μεγάλη αύξηση του προσφερόμενου κεφαλαίου ανά τον κόσμο και η ταχύτατη κίνηση του, έχει αυξήσει σημαντικά τα χρέη, επιχειρηματικά και προσωπικά, καθώς και τις ανισορροπίες που εκφράζονται με τις συχνές «μεταδοτικές» κρίσεις. Σε αυτό το γεγονός, κεντρική σημασία κατέχει η διαρκής ολοκλήρωση των νομισματικών αγορών και των συναλλαγματικών ισοτιμιών των εθνικών κρατών, που δυσκολεύει σε μεγάλο βαθμό την αντιμετώπιση εγχώριων προβλημάτων, όπως στην κεϋνσιανή

περίοδο. Αποτέλεσμα αυτών των αδυναμιών της αγοράς είναι οι εθνικές και περιφερειακές κρίσεις των τελευταίων χρόνων.

Η εφαρμογή από την πλευρά των κυβερνήσεων σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών αποτελεί επιλογή τους και όχι αποτέλεσμα πίεσης των αγορών. Η πεποίθηση ότι η παγκοσμιοποίηση είναι αυτή που επιβάλλει στις κυβερνήσεις την εφαρμογή σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών, μπορεί να ισχύει για ορισμένες αδύναμες και εξαρτώμενες οικονομίες, όμως δεν ισχύει για το μεγαλύτερο μέρος των χωρών του ΟΟΣΑ, όπου οι κινούμενες συναλλαγματικές ισοτιμίες εμφανίζονται πιο λογικές. Η διεθνής χρηματοοικονομική ολοκλήρωση, έχει ως συνέπεια την αλλαγή της σημασίας της μακροοικονομικής διαχείρισης, με το πέρασμα από την άσκηση πολιτικής μέσα από τα επιτόκια, στην άσκηση της εθνικής πολιτικής μέσα από την συναλλαγματική ισοτιμία. «Οι χρηματαγορές ενδιαφέρονται πολύ λιγότερο για το μέγεθος και το είδος της κυβερνητικής παρέμβασης παρά για τον τρόπο με τον οποίο πρόκειται να πληρωθούν» (Garrett, 2000: 309). Αρκετές φορές έχουμε παρατηρήσει την υποστήριξη του διεθνούς κεφαλαίου σε καθεστώτα μη δημοκρατικά, ολοκληρωτικά, όπως στο παράδειγμα της Χιλής. Όλα τα παραπάνω δημιουργούν αντί για ένα ενοποιημένο σύστημα μια διαρκώς πιο άνιση κατανομή του χρηματοδοτικού κεφαλαίου, με αποτέλεσμα ακόμη περισσότερη αστάθεια και διαφοροποίηση των παραγωγικών δομών.

Παρόλη την αυξημένη ολοκλήρωση των χρηματοοικονομικών αγορών, αυτές είναι περιορισμένες και συγκεντρωμένες γεωγραφικά. Η μη τέλεια γνώση της αγοράς αυξάνει το ρίσκο της επένδυσης και κάνει επισφαλή τα κέρδη. Δεν είναι τυχαίο ότι για παράδειγμα στις ΗΠΑ, υπάρχει έντονη προτίμηση προς τις εγχώριες μετοχές ενώ οι 10 μεγαλύτεροι θεσμικοί επενδυτές έχουν ως καταγωγή τους την τριάδα, δηλαδή την ΕΕ, την Ιαπωνία και τις ΗΠΑ (Tesar & Werner, 1995). Η κινητικότητα του κεφαλαίου χαρακτηρίζεται από την ταυτόχρονη συγκέντρωση της δραστηριότητας σε λίγα σημαντικά χρηματοοικονομικά κέντρα, με κυρίαρχα αυτό της Νέας Υόρκης και του Λονδίνου. Το φαινόμενο αυτό δεν εξηγείται μόνο λόγω της ανάγκης ύπαρξης ενός κεντρικού συστήματος πληρωμών, αλλά και από το γεγονός ότι οι αγορές βασίζονται σε ένα σύνολο υπηρεσιών (πληροφορικής, νομικές, πολιτιστικές) που παρέχονται καλύτερα μέσα από ένα συγκεντρωποιημένο γεωγραφικό χώρο. Αυτός ο συγκεντρωποιημένος χώρος εξασφαλίζει στα κράτη μια σημαντική ικανότητα παρέμβασης και ελέγχου ή ρύθμισης (Helleiner, 1999: 141).

Πολλοί είναι αυτοί (Bayoumi & Andrew, 1993, Epstein, 1995, Feldstein & Horioka, 1980, Feldstein 1983, Tesar, 1991, Rodrik, 1997, κ.α.) που δείχνουν σύμφωνα με αναλύσεις πως η εγχώρια επένδυση (ακόμα και σε χρηματιστηριακούς τίτλους) είναι θετικά συσχετισμένη με την εγχώρια αποταμίευση. Αυτό, επιβεβαιώνεται έμμεσα από την σημασία που δίνουν οι ανεπτυγμένες οικονομίες αλλά και σχεδόν όλες οι προσεγγίσεις, στις κρατικές πολιτικές (βιομηχανική, τεχνολογική, εκπαιδευτική, κ.τ.λ.). Στο μακρο-επίπεδο οι αντιπληθωριστικές πολιτικές δεν επιβάλλονται από τις παγκόσμιες χρηματοοικονομικές αγορές, αλλά αποτελούν μια πολιτική που καθορίζεται από την ισορροπία δυνάμεων της καπιταλιστικής παραγωγής. Πέρα από την εξασφάλιση της εμπιστοσύνης των διεθνών επενδυτών είναι ένα «μέσο αναγνώρισης στην άρχουσα τάξη του δικαιώματος να διοικεί και ένα μέσο μείωσης της συνδικαλιστικής δύναμης» (Moran, 1999: 66). Η αυξανόμενη αστάθεια που δημιουργήσε η ανάπτυξη των διεθνών χρηματαγορών και η κυριαρχία των βραχυχρόνιων επενδύσεων, αποτελεί ένα ακόμα σημείο που αντί να αποδυναμώνει το κράτος, το εξαναγκάζει σε ακόμα μεγαλύτερη επέκταση του

ρυθμιστικού του ρόλου, τη δημιουργία περιβάλλοντος ασφάλειας στην εσωτερική αγορά καθώς και την διασφάλιση των πολιτών και της κοινωνίας σε σχέση με τις αρνητικές συνέπειες τους. Και σε αυτή τη περίπτωση το κράτος αναλαμβάνει προστατευτικό ρόλο προσπαθώντας να περιορίσει τις συνέπειες των οικονομικών κρίσεων, τόσο σε σχέση με την αγορά όσο και σε σχέση με τους πολίτες.

Η σύγχρονη περίοδος ανάπτυξης του παγκόσμιου συστήματος, χαρακτηρίζεται από την αύξηση των πιέσεων που ασκεί το διεθνές κεφάλαιο στα κράτη, όμως σε καμία περίπτωση δεν είναι δυνατό να υποστηριχθεί ότι αυτή η πίεση συμβάλει στη κατάργηση του παρεμβατικού ρόλου της κρατικής πολιτικής. Η δύναμη του διεθνούς κεφαλαίου ασκεί σημαντική επιρροή στις μακροοικονομικές πολιτικές. Η ορθοφροσύνη της κρατικής πολιτικής απέναντι στις διεθνείς χρηματαγορές, επιβάλλει ένα σύνολο πολιτικών στον μακροοικονομικό τομέα. Παρόλα αυτά δεν συμβαίνει το αναμενόμενο, δηλαδή η σύγκλιση των δημοσιονομικών πολιτικών, είτε σε παγκόσμιο, είτε σε περιφερειακό επίπεδο (Garrett, 2000). Αυτό σημαίνει ότι υπάρχει περιθώριο άσκησης πολιτικής από τα κράτη, όπως επίσης ότι οι συνέπειες του διεθνούς κεφαλαίου στην κρατική πολιτική δεν είναι κοινές για όλα τα κράτη.

Η τάση διεθνοποίησης του κεφαλαίου και διαφυγής από το θεσμοθετημένο χώρο δράσης του εθνικού κράτους, αυξάνει την κοινωνική και πολιτική του δύναμη. Ταυτόχρονα όμως και το κράτος είναι αρκετά ισχυρό ώστε να μπορεί να προωθήσει αυτή την διεθνοποίηση του κεφαλαίου και να επιβάλλει την νεοφιλελεύθερη ορθοδοξία στο εσωτερικό του. Η τάσης αναδιάρθρωσης των κρατικών πολιτικών, δεν πηγάζει από την παντοδυναμία του διεθνούς κεφαλαίου, αλλά αντίθετα η κρατική πολιτική είναι ικανή στο να υλοποιεί την απελευθέρωση και διεθνοποίηση του. Το πρόσχημα για την αδυναμία αντίστασης απέναντι στο διεθνές κεφάλαιο, ουσιαστικά εισάγει το απελευθερωμένο κεφάλαιο ξανά στο εσωτερικό της εθνικής οικονομίας, αυτή την φορά απαλλαγμένο από κάθε υποχρέωση για την κάλυψη κοινωνικών κοστών. Ο κρατικός προϋπολογισμός αναλαμβάνει να καλύψει πολύ μεγάλο μέρος του ρίσκου των επενδύσεων του διεθνούς κεφαλαίου, που σημαίνει την αύξηση της κοινωνικοποίησης του ρίσκου των επενδύσεων, παράλληλα με τον περιορισμό των συμμετεχόντων στα κέρδη.

Το κράτος δεν είναι αυτόνομος δρώντας μέσα σε αυτή την διαδικασία. Η λειτουργία του είναι αποτέλεσμα των ισορροπιών των κοινωνικών δυνάμεων. Έτσι σε μια περίοδο που ήδη η εργασία έχει χάσει την δύναμη της, ο «φόβος της τιμωρίας» από τις διεθνείς αγορές και το διεθνές κεφάλαιο, είναι μια πολύ πειστική δικαιολογία για την εφαρμογή αναδιανεμητικών πολιτικών, με στόχο την ανατροπή της μεταπολεμικής ισορροπίας ανάμεσα σε εργασία και κεφάλαιο. Η προσέγγιση δεν μετατρέπει το εθνικό κράτος σε ένα αντίθετο πόλο του διεθνοποιημένου κεφαλαίου. Αντίθετα το κράτος παραμένει εκφραστής των ταξικών ισορροπιών σε εθνικό και διεθνές επίπεδο.

Τέλος σημαντική είναι η ικανότητα επιρροής που τα εθνικά κράτη έχουν μέσα από την ανάπτυξη διεθνών συνεργασιών, για την επιβολή περιορισμών στην διεθνή αγορά κεφαλαίου. Για παράδειγμα, στα τέλη του 1980, η αντίδραση των κρατών (και κύρια των ΗΠΑ) στην αυξημένη κίνηση κεφαλαίων από παράνομες συναλλαγές στο διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα, επέβαλε ένα νέο ρυθμιστικό – περιοριστικό σύστημα, παρόμοιο με αυτό του ΟΟΣΑ τα τελευταία χρόνια. Αντίθετα με ότι υποστηρίζεται για τις διακρατικές συνεργασίες, αυτή η συνεργασία δεν μείωσε αλλά αύξησε την ικανότητα παρέμβασης της κρατικής πολιτικής στο διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα (Helleiner, 1999: 143).

Η Παγκοσμιοποίηση και κράτος

Προκειμένου να εξαχθεί οποιοδήποτε συμπέρασμα για το θέμα με το οποίο απασχολείται η συγκεκριμένη έρευνα, αξίζει να γίνει μια ακόμα αναφορά στο παρελθόν που οδήγησε σε αυτό που σήμερα πολλοί χαρακτηρίζουν ως παγκοσμιοποίηση. Κυρίαρχο στοιχείο της μεταπολεμικής περιόδου είναι η ισοχυροποιημένη ταξική θέση της εργασίας και η αυξανόμενη τάση συμμετοχής της στα κέρδη του κεφαλαίου. Τόσο στον ευρωπαϊκό χώρο όσο και στην Βόρεια Αμερική, η συνδικαλιστική δύναμη της εργασίας και η επιβολή του μοντέλου των συλλογικών διαπραγματεύσεων, κατάφερε να επιβάλει την όλο και μεγαλύτερη συμμετοχή της εργασίας στα κέρδη του κεφαλαίου. Αυτή η συμμετοχή εκφραζόταν είτε άμεσα με την αύξηση του μισθού, είτε έμμεσα με την εφαρμογή προοδευτικών συστημάτων φορολόγησης των κερδών και την αναδιανομή τους, προκειμένου να καλύπτονται οι οικονομικές αντιθέσεις που δημιουργούσε το σύστημα. Σε αυτή την περίοδο κυρίαρχη πολιτική ιδέα είναι αυτή του κράτους πρόνοιας, η πολιτική δέσμευση του για πλήρη απασχόληση και η προοδευτική φορολόγηση των κερδών του κεφαλαίου. Όσο αυτή η αυξανόμενη συμμετοχή της εργασίας στα κέρδη καλυπτόταν από την πολλαπλάσια αυξανόμενη παραγωγικότητα της εργασίας κατά την ίδια περίοδο, η κερδοφορία του κεφαλαίου δεν αντιμετώπιζε κανένα κίνδυνο. Όμως η σταδιακή μείωση της παραγωγικότητας (σε συνδυασμό με άλλα ζητήματα οργάνωσης της παραγωγής), έθεσε νέα προβλήματα στην κερδοφορία του κεφαλαίου. Αυτά τα προβλήματα θέτουν την επιτακτική ανάγκη της ανατροπής της υφιστάμενης ταξικής ισορροπίας. Αυτή η πραγματικότητα που δημιουργείται κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1970 αποτελεί σημείο εκκίνησης για αυτό που πολλοί σήμερα χαρακτηρίζουν ως «παγκοσμιοποίηση».

Κομβικός και αναντικατάστατος παράγοντας για την διαμόρφωση της συγκεκριμένης ισορροπίας της περιόδου στην οποία αναφερθήκαμε παραπάνω είναι το κράτος και η θεσμική του παρέμβαση. Η καθιέρωση διαφόρων μορφών κορπορατιστικών μοντέλων, με την συμμετοχή του ως τρίτος εταίρος ανάμεσα σε εργασία και κεφάλαιο, το βάζει στο κέντρο των εξελίξεων και του προσδίδει δύναμη σε εκτελεστικό και κύρια σε θεσμικό επίπεδο. Ταυτόχρονα η πολιτική κυριαρχία των επιχειρημάτων για την πλήρη απασχόληση και την αύξηση του βιοτικού επιπέδου των πολιτών η οποία εκφραζόταν μέσα από την επικρατούσα άποψη περί οργάνωσης και προώθησης διαφόρων τύπων προνοιακών συστημάτων, ενίσχυε ακόμα περισσότερο το ρόλο του κράτους στην θέσπιση και υλοποίηση των πολιτικών. Η θεσμοποίηση τόσο των συλλογικών διαπραγματεύσεων όσο και των προνοιακών πολιτικών, μετέτρεπε αυτομάτως το κράτος και τους μηχανισμούς του σε εγγυητές αυτών. Έτσι το κράτος καλείται να υπηρετήσει ένα σύνολο πολιτικών στόχων που θεοπίστηκαν κατά την διάρκεια μιας περιόδου έντονων αναπτυξιακών τάσεων παγκόσμια, όπως επίσης και μιας περιόδου που χαρακτηρίστηκε από την ενισχυμένη ταξική θέση της εργασίας έναντι του κεφαλαίου, η οποία εκφράζεται με τον εντονότερο τρόπο στην θεσμική οργάνωση του κράτους, είτε αυτή αφορά το κράτος πρόνοιας είτε τις διάφορες μορφές κορπορατισμού.

Η δεκαετία του '80 αποτελεί μια εντελώς διαφορετική πραγματικότητα. Όπως επισημάνθηκε και σε άλλα σημεία του κειμένου, η δεκαετία του 1970 με τα σημαντικά προβλήματα που εμφανίστηκαν στην παραγωγική διαδικασία, στην παραγωγικότητα και στην διεθνή οικονομία οδήγησαν το κυρίαρχο μοντέλο οικονομικής οργάνωσης σε κρίση και αμφισβήτηση. Ταυτόχρονα εξελίσσεται μια επίσης βαθιά πολιτιστική κρίση. Ένα κύμα αμφισβήτησης ενάντια στην ολοκληρωτική και μαζική λογική του κεϋνσιανού – φορντικού μοντέλου, οδηγεί στην διατύπωση αιτημάτων που απαιτούσαν περισσότερα κοινωνικά δικαιώματα ταυτόχρονα με περισσότερες ατομικές ελευθερίες. Πάνω στο ένα πλευρό αυτών των διεκδικήσεων, δηλαδή των αιτημάτων που απαιτούσαν περισσότερα ατομικά δικαιώματα και ταυτόχρονα πάνω στην οικονομική κρίση, βασίστηκε η ιδεολογική και πολιτική επικράτηση των νεοφιλελεύθερων ιδεών. Από την μια η προβολή της ατομικότητας ως κυρίαρχο στοιχείο της πολιτικής και από την άλλη η προβολή του νεοφιλελεύθερου μοντέλου ως αντίδοτου στην οικονομική κρίση και την διάγκωση του δημόσιου τομέα που ασκούσε ασφυκτικό έλεγχο στην αγορά και την ιδιωτική πρωτοβουλία, αποτέλεσαν τα αιτήματα με τα οποία κυριάρχησε. Σε μια πραγματικότητα όπου οι δυσλειτουργίες του συστήματος ήταν έντονες και το κεφάλαιο απρόθυμο να συνεχίζει να υποστηρίζει τις πολιτικές κεϋνσιανού τύπου, δίνεται η ευκαιρία για την υιοθέτηση νεοφιλελεύθερων πολιτικών. Ένα σημαντικό κομμάτι που συνδέεται με τις αλλαγές της περιόδου είναι η καίρια σημασία της δράσης του κεφαλαίου σε ιδεολογικό και πολιτικό επίπεδο. Η καλλιέργεια των νεοφιλελεύθερων ιδεών και πολιτικών χρηματοδοτήθηκε άμεσα από συγκεκριμένες οικονομικές ελίτ των ΗΠΑ, από μεγάλες επιχειρήσεις και εργοδοτικές ενώσεις⁵⁸. Μέσα από αυτή την δράση η νεοφιλελεύθερη θεωρία στα τέλη της δεκαετίας του 1970, καταφέρνει να προβάλλει ένα συγκεκριμένο σχέδιο πολιτικής και οικονομικής δράσης, το οποίο

⁵⁸ Ιδρύματα των ΗΠΑ, όπως το Heritage Foundation, το Hoover Institute, το Center for the Study of American Business, το American Enterprise Institute, το National Bureau of Economic Research, κ.α. οδήγησαν στην παραγωγή δημιουργία σημαντικών ομάδων οικονομικής σκέψης που με την σειρά τους επεξεργάστηκαν και προώθησαν μια ολοκληρωμένη νεοφιλελεύθερη άποψη.

υποστηριζόταν από ένα ικανό αριθμό πολιτικών και οικονομικών αναλυτών, οι οποίοι ξεπήδησαν μέσα από σχολές σκέψης υποστηριζόμενες οικονομικά και πολιτικά άμεσα ή έμμεσα από το κεφάλαιο⁵⁹.

Μπροστά σε μια σημαντική κρίση του συστήματος, όπως αυτή εμφανίζεται κατά το τέλος της δεκαετίας του 1970, τίθεται το ερώτημα της αναδιάρθρωσης ή της αλλαγής των υφιστάμενων δομών. Σε αυτό το σημείο καμπή η σταδιακή επικράτηση της νεοφιλελεύθερης θεωρίας οδήγησε στην επικράτηση του επιχειρήματος της κατάργησης του παλαιότερου μοντέλου της κεϋνσιανής διαχείρισης. Αυτό δεν σημαίνει ότι η νεοφιλελεύθερη προσέγγιση αποτελούσε για την περίοδο εκείνη την μοναδική οδό διαφυγής από την κρίση. Η νεοφιλελεύθερη κατεύθυνση ήταν εύκολο να αντικατασταθεί από μια αναδιάρθρωση των κεϋνσιανών πολιτικών, όπως επιχειρήθηκε για παράδειγμα στην Γαλλία και αλλού κατά την διάρκεια του 1980. Η συστηματική καλλιέργεια του πολιτικού και οικονομικού κλίματος σε συνδυασμό με συγκεκριμένες δράσεις υπονόμευσης κεϋνσιανών οικονομικών πολιτικών από την πλευρά των εργοδοτών, οδήγησε στο να παρουσιαστεί η νεοφιλελεύθερη πρόταση ως η μοναδική απτή και βιώσιμη λύση. Αυτό το τελευταίο ήταν ίσως και η μεγαλύτερη επιτυχία της ως ιδεολογίας, δηλαδή να παρουσιαστεί ως η μοναδική λύση για όλα τα μοντέλα, για όλες τις οικονομίες και για το παγκόσμιο σύστημα.

Η έννοια της παγκοσμιοποίησης εμφανίζεται λίγο μετά την παραπάνω επικράτηση των νεοφιλελεύθερων πολιτικών. Κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1980 η χρηματοοικονομική απελευθέρωση και η τεχνολογική πρόοδος με την ανάπτυξη των τεχνολογιών της πληροφορικής και των τηλεπικοινωνιών μετατρέπει σε σημείο αναφοράς την παγκόσμια αγορά. Αυτή έρχεται να λάβει μια κυρίαρχη θέση ανάμεσα στις αναφορές για την οικονομική ανάπτυξη, αφού μέσα από την απελευθέρωση αυξάνεται η κινητικότητα του κεφαλαίου, αυξάνεται η σημασία των πολυεθνικών επιχειρήσεων, της ΕΑΕ, της μεταφοράς τεχνολογίας και τεχνογνωσίας, κ.α. Η παγκοσμιοποίηση ενσωματώνει όλα τα χαρακτηριστικά που η νεοφιλελεύθερη θεωρία προβάλλει, προσαρμόζοντας τα σε ένα πιο διεθνοποιημένο περιβάλλον, το οποίο το αντιμετωπίζει ως ένα καταλύτη της πολιτικής και οικονομικής πραγματικότητας σε εθνικό και σε διεθνές περιβάλλον. Η έννοια της παγκοσμιοποίησης περιγράφηκε και σε άλλο σημείο της παρούσας έρευνας. Αυτό που απομένει να απαντηθεί είναι τι έκανε την παραπάνω έννοια τόσο σημαντική προκειμένου να κυριαρχεί σε πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο για περισσότερα από είκοσι χρόνια και σήμερα να θεωρείται ως κάτι δεδομένο; Ποια είναι τα στοιχεία που προσδιορίζουν τον όρο και την δυναμική του;

Η απάντηση στο παραπάνω ερώτημα, διαπερνά δύο βασικά χαρακτηριστικά καταλύτες των αναδιρθρώσεων που έλαβαν χώρα τα τελευταία χρόνια στην παγκόσμια οικονομία, το κράτος και τις ταξικές σχέσεις. Αντίθετα με αυτούς που βλέπουν την παγκοσμιοποίηση ως ένα νέο στάδιο ανάπτυξης του παγκόσμιου καπιταλισμού με «οδηγούς» τα στοιχεία της τεχνολογίας και του ευέλικτου κεφαλαίου, αυτή αποτελεί (σε συνδυασμό με την ιδεολογία του νεοφιλελευθερισμού) μια ξεκάθαρη απόπειρα αποκατάστασης της κερδοφορίας

⁵⁹ Για περισσότερα για το ρόλο του κεφαλαίου στην διαμόρφωση της νεοφιλελεύθερης σκέψης την μεταπολεμική περίοδο, βλέπε Harvey, 2005. Στο βιβλίο παρουσιάζεται και αποδεικνύεται με παραδείγματα συγκεκριμένα, ο ρόλος συγκεκριμένων επιχειρηματιών ή ομάδων επιχειρηματιών, ή διεθνών οργανισμών που ελέγχονται από το κεφάλαιο, στην χρηματοδότηση ομάδων σκέψης, εκπαιδευτικών ιδρυμάτων κ. α. Επίσης παρουσιάζεται με συγκεκριμένα παραδείγματα η υπονόμευση κρατικών πολιτικών από την πλευρά του τραπεζικού κεφαλαίου, τα οποία οδήγησαν σημαντικές εναλλακτικές πολιτικές της περιόδου σε αποτυχία.

του κεφαλαίου, της δύναμης της αστικής τάξης και ξεπεράσματος της κρίσης που ξεκινά στα τέλη της δεκαετίας του 1970. Η έννοια της παγκοσμιοποίησης ξεπηδά μέσα από την υιοθέτηση του νεοφιλελεύθερου μοντέλου στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και κατά την διάρκεια του 1980. Η απελευθέρωση των εθνικών χρηματοπιστηριακών και τραπεζικών αγορών σύμφωνα με το νεοφιλελεύθερο δόγμα, οδήγησε σταδιακά στην διαμόρφωση διεθνοποιημένων αγορών κεφαλαίου. Αυτές σε συνδυασμό με αναδιαρθρώσεις στην παραγωγική διαδικασία οδήγησαν στην διατύπωση απόψεων για την τάση διαμόρφωσης ενός χώρου, όπου η κινητικότητα των παραγωγικών συντελεστών δημιουργεί τις προϋποθέσεις ενός «κόσμου δίχως σύνορα».

Δύο μεγάλα προβλήματα του παγκόσμιου καπιταλισμού αναζητούν λύση στις αρχές της δεκαετίας του 1980. Το πρώτο (που αφορά στο επίπεδο της επιχείρησης) είναι η προβληματική πλέον φορντική – τεύλοριστική οργάνωση της διαδικασίας παραγωγής. Δυσκαμψία, άλλοτε σπατάλη και άλλοτε αναξιοποίητοι πόροι, μείωση της παραγωγικότητας, αλλαγή της ζήτησης, κ.α. είναι τα κεντρικά προβλήματα του συστήματος. Η προσπάθεια αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας με την εισαγωγή ευέλικτων μορφών παραγωγής και οργάνωσης, σε συνδυασμό με τη χρήση νέων τεχνολογιών (κάτι που χρησιμοποιήθηκε από το φορντικό μοντέλο, αλλά μόνο στην σύγχρονη περίοδο πήρε τέτοιες διαστάσεις και απέκτησε τέτοιες ταχύτητες) στην διαδικασία παραγωγής, αποτελεί την αφετηρία της προσπάθειας αναδιοργάνωσης. Τελικά σε αυτό το επίπεδο δεν φαίνεται να επιτυγχάνει εν μέρει, αφού η παραγωγικότητα της εργασίας τα τελευταία χρόνια αυξάνεται με αργούς ρυθμούς και σίγουρα όχι τους επιθυμητούς.

Όμως οι νέες ευέλικτες μορφές οργάνωσης και παραγωγής συνέβαλαν δευτερευόντως και σε συνδυασμό με την απελευθέρωση των εθνικών περιορισμών στην κίνηση του κεφαλαίου (όπως αυτή θα περιγραφεί παρακάτω), σε μια άλλη παράμετρο των αλλαγών. Αυτή ήταν η δυνατότητα του τεμαχίσματος της παραγωγής σε πολλά μικρά απλοποιημένα παραγωγικά μέρη (ανάλογα με αυτά στα οποία συμμετείχε ο μαζικός εργάτης). Μέσα από αυτή, παρατηρείται το φαινόμενο της μεταφοράς τέτοιων παραγωγικών δραστηριοτήτων σε χώρες ανά τον κόσμο, με φτηνό κόστος εργασίας, ή η κατάργηση αυτών των κομματιών από την επιχείρηση και η αντικατάστασή τους με την σύναψη συμβολαίων παραγωγής κατ' αποκοπή. Πολλές επιχειρήσεις αλλάζουν την παραδοσιακή μορφή της κινητοποίησης των παραγωγικών συντελεστών για την παραγωγή ενός προϊόντος, μισθώνοντας με συμβόλαια για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα εργασία, με αμοιβή που καταβάλλεται με την παράδοση του προϊόντος (παραγωγή φασόν). Ουσιαστικά παρατηρείται μια μετατροπή της εργασίας από συντελεστή της παραγωγής σε εμπόρευμα. Ο ανταγωνισμός που καλείται να αντιμετωπίσει ο μαζικός εργάτης των ανεπτυγμένων βιομηχανικά κρατών από τον μαζικό φτηνό εργάτη των αναπτυσσόμενων χωρών, έχει σημαντικές συνέπειες στην διαπραγματευτική του θέση (Baldoz, Koeber & Kraft, 1995). Επίσης σημαντικές συνέπειες υφίστανται και οι επιχειρήσεις των ανεπτυγμένων χωρών που βασίζονται στην μαζική παραγωγή. Ολόκληροι βιομηχανικοί και εμπορικοί κλάδοι αναδιαρθρώνονται, τείνοντας προς το τομέα των υπηρεσιών ο οποίος και εμφανίζει ταυτόχρονα τα πιο υψηλά ποσοστά προστατευτισμού και κερδοφορίας (Wade, 1996).

Το δεύτερο μεγάλο πρόβλημα που αντιμετώπισε το κεφάλαιο είναι το αυξημένο κόστος της εργασίας. Όσο η παραγωγικότητα της εργασίας αυξανόταν με ρυθμούς μεγαλύτερους από αυτούς του κόστους της εργασίας, η κάλυψη του από το κεφάλαιο ήταν θεμιτή και ωφέλιμη, ειδικά σε μια περίοδο με

συγκεκριμένα ιστορικά χαρακτηριστικά (παγκόσμιος πόλεμος, αντίπαλο δέος του υπαρκτού σοσιαλισμού, επαναστατικότητα της περιόδου, κ.α.). Με το τέλος της παραπάνω περιόδου ανάπτυξης και την μεγάλη μείωση που παρατηρείται στην παραγωγικότητα της εργασίας (σε συνδυασμό με τα προβλήματα στην οργάνωση της φορντικής παραγωγής), ξεκινά η κρίση της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Χαμηλοί ρυθμοί ανάπτυξης, μακροοικονομικά προβλήματα, στασιμοπληθωρισμός, κατακόρυφη αύξηση του κόστους εργασίας, αποτελούν τα δείγματα της κρίσης τα οποία συνδυάστηκαν με το τυχαίο χαρακτήρα ιστορικό γεγονός των πετρελαϊκών κρίσεων. Κεντρικό στοιχείο – στόχος της ανάκαμψης αποτέλεσε η μείωση του κόστους της παραγωγής και πιο συγκεκριμένα του κόστους εργασίας (κύρια του μη μισθολογικού το οποίο συνδέεται με το κράτος πρόνοιας). Ο περιορισμός του κράτους πρόνοιας και των αναδιανεμητικών πολιτικών, οι οποίες συνδυάστηκαν με διαφορετικούς αναπτυξιακούς ρυθμούς από αυτούς της δεκαετίας του 1980, αποτέλεσαν το στόχο για την ανάκαμψη της κερδοφορίας. Η στρατηγική αυτή με το ιδεολογικό και πολιτικό περίβλημα που της προσέφεραν οι νεοφιλελεύθερες προσεγγίσεις, ερχόταν σε άμεση σύγκρουση, από την μια με ένα σύνολο κρατικών θεσμών και πολιτικών και από την άλλη με ένα σύνολο δεσμεύσεων του κεφαλαίου που αφορούσαν την εργασία, την αναπαραγωγή της και τη διατήρηση του βιοτικού της επιπέδου. Η προσπάθεια της απελευθέρωσης του κεφαλαίου από τις δεσμεύσεις αυτές, έθεσε ως μέσο το αίτημα του ανοίγματος των αγορών.

Η αλλαγή της ταξικής ισορροπίας κατά την περίοδο της κρίσης, είχε άμεσα αποτελέσματα και εντός του κράτους⁶⁰, με την κυριαρχία των νεοφιλελεύθερων πολιτικών στις πιο ανεπτυγμένες βιομηχανικά χώρες, όπως ήταν οι ΗΠΑ και το ΗΒ. Κατά τη περίοδο αυτή παρατηρείται το εξής παράδοξο: ενώ η κρατική πολιτική σταδιακά κυριαρχείται από τις νεοφιλελεύθερες ελίτ που προωθούν τις απόψεις περί απελευθέρωσης της αγοράς κεφαλαίου και εργασίας και άσκησης περιοριστικών πολιτικών, την ίδια στιγμή βάλλεται από τον ίδιο ιδεολογικό χώρο, για αναξιопιστία και για αποτυχημένες παρεμβατικές πολιτικές. Η προσπάθεια απαξίωσης της κρατικής πολιτικής, συχνά από τους ίδιους τους διαχειριστές της, συνδέεται ευθέως με συγκεκριμένου πολιτικού στόχους:

1. με την ανάγκη για ύπαρξη ιδεολογικής κάλυψης που ήταν αναγκαία για την εφαρμογή των πολιτικών απελευθέρωσης του κεφαλαίου από την δέσμευση του για κάλυψη σημαντικού μέρους του κράτους πρόνοιας.
2. με την ιδεολογική κάλυψη που ήταν αναγκαία για την αντιμετώπιση των αντιδράσεων της εργασίας, η οποία κατέχει σημαντική ισχύ στα θεσμοποιημένα πλαίσια του κορπορατιστικού μοντέλου τριμερούς συνεργασίας. Η απελευθέρωση των αγορών σε συνδυασμό με την αναδιάρθρωση του κράτους, των θεσμών και των λειτουργιών του, δεν καταργεί από την μια μέρα στην άλλη τους κορπορατιστικούς θεσμούς. Αυτοί συνεχίζουν να υπάρχουν έως και σήμερα, θέτοντας εμπόδια στην διαδικασία της αποδυνάμωσής τους.

⁶⁰ Το κράτος αντιμετωπίζεται ως ένας ταξικός θεσμός, του οποίου η δράση καθορίζεται από την εκάστοτε ισορροπία δυνάμεων ανάμεσα σε εργασία και κεφάλαιο, και εκφράζεται μέσα από την άρχουσα τάξη. Κατ' αυτή την έννοια δεν μπορεί να θεωρηθεί ως υποχείριο της άρχουσας τάξης, αλλά ως εκφραστής της συγκεκριμένης ισορροπίας δυνάμεων ή της κυριαρχίας της μιας ή της άλλης πλευράς.

Η ίδια η κρατική πολιτική αποτέλεσε το όχημα που έφερε το κεφάλαιο εκτός των θεσμοποιημένων υποχρεώσεων του, που δίκως να μετατρέπεται σε αυτό που πολλοί υποστηρίζουν, δηλαδή παγκόσμιο, απαγκιστρώνεται από την υποχρέωση για στήριξη των δαπανών του κράτους πρόνοιας. Η διόγκωση της χρηματοπιστηριακής μορφής αντίθετα από την εμπορική και βιομηχανική μορφή του κεφαλαίου, πιθανότατα σχετίζεται με το γεγονός ότι η χρηματοπιστηριακή μορφή είναι λιγότερο ελεγχόμενη και περισσότερο απελευθερωμένη και κατ'επέκταση η πιο κερδοφόρα από τις δύο άλλες (αφού δεν καλείται να καλύψει ίσα κόστη με τις άλλες δύο μορφές, όπως περιβαλλοντικά κόστη, διαφεύγει της φορολογίας, δεν καλύπτει άλλα μη μισθολογικά κόστη, κ.τ.λ.). Αν η έντονη κινητικότητα του διεθνούς κεφαλαίου αποτελεί ένα δείγμα της κρίσης της καπιταλιστικής διαδικασίας συσσώρευσης κατά την διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, είναι πολύ πιθανό η τάση της «χρηματοπιστηριοποίησης» αποτελεί μια απόπειρα διαφυγής⁶¹.

Ο ρόλος και η σημασία του κράτους ως θεσμού απόλυτα συνδεδεμένου με την εξισορρόπηση των αντιθέσεων της καπιταλιστικής παραγωγής είναι αδιαμφισβήτητος. Όπως φάνηκε από τα προηγούμενα, παραμένει θεσμός απαραίτητος για την ρύθμιση του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος και την εξασφάλιση των αναγκαίων ισορροπιών, οι οποίες δεν θέτουν σε κίνδυνο την κυριαρχία της άρχουσας τάξης. Σε όλους τους οικονομικούς τομείς, από τον πιο προστατευμένο μέχρι τον πιο διεθνοποιημένο, η άμεση ή έμμεση κρατική παρέμβαση είναι καθοριστική⁶². Ιδιαίτερα την σύγχρονη περίοδο, η αύξηση της κίνησης της χρηματοοικονομικής μορφής του κεφαλαίου σήμανε ένα σύνολο προβλημάτων που κανένας μηχανισμός της αγοράς δεν είναι σε θέση να προλάβει ή να αποκαταστήσει. Παράλληλα η κρατική πολιτική σήμερα καλείται να καλύψει τα σημαντικά κόστη των διαρθρωτικών αλλαγών πολλών κλάδων σε εθνικό επίπεδο. Παρατηρείται μια νέα πολιτική κατεύθυνση όσο αφορά στις δαπάνες του δημοσίου, στις επιχειρηματικές επιδοτήσεις και στην παροχή προστασίας σε εθνικές επιχειρήσεις (που μπορεί να είναι ταυτόχρονα και πολυεθνικές). Κύριο χαρακτηριστικό της στροφής δεν είναι η περικοπή των δαπανών. Αντίθετα αυτό που παρατηρείται σε όλες τις ανεπτυγμένες χώρες, είναι η αύξηση των προνοιακών δαπανών και των επιδοτήσεων επιχειρήσεων από τους κρατικούς προϋπολογισμούς, με την ταυτόχρονη αύξηση των έμμεσων φόρων

⁶¹ Η αντίληψη του Wallerstein ότι η σύγχρονη περίοδος που χαρακτηρίζεται ως παγκοσμιοποίηση δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια περίοδος βαθιάς κρίσης του καπιταλιστικού συστήματος, μπορεί κάλλιστα να συνδεθεί με μια άλλη αντίληψη που υποστηρίζει ότι η αύξηση της οικονομικής σημασίας των χρηματοπιστηριακών αγορών αποτελεί μια απόπειρα διαφυγής από το φαύλο κύκλο της στασιμότητας. Αυτή η απόπειρα φαίνεται να αποτυγχάνει αφού το κεφάλαιο παγιδεύεται σε ένα φαύλο κύκλο οικονομικής στασιμότητας και χρηματοοικονομικής έκρηξης (Για περισσότερα βλέπε, Foster, 2007).

⁶² Στις ανεπτυγμένες αγορές εμφανίζεται μια σημαντική σύγκρουση. Από την μια πλευρά υπάρχουν παραγωγικοί κλάδοι, οι οποίοι κόνοντας χρήση των νέων μοντέλων ευέλικτης παραγωγής είναι ανταγωνιστικοί στην διεθνή αγορά και εμφανίζουν σημαντικά κέρδη. Από την άλλη ένα μεγάλο μέρος των παραγωγικών κλάδων λειτουργεί στα πρότυπα της μαζικής παραγωγής, αντιμετωπίζοντας όλο και περισσότερο τον ανταγωνισμό από χώρες με χαμηλό κόστος εργασίας. Η διαφοροποίηση ανάμεσα σε παραγωγικούς κλάδους στην ίδια χώρα, δεν έχει συνέπειες στις σχέσεις ανάμεσα στην εργασία και το κεφάλαιο με συνέπεια την αλλαγή της ταξικής ισορροπίας υπέρ του κεφαλαίου, αλλά ταυτόχρονα γεννά και ενδοκαπιταλιστικές συγκρούσεις ανάμεσα στους προστατευμένους τομείς της εθνικής αγοράς και τους απελευθερωμένους και ανταγωνιστικούς. Αυτή η ενδοκαπιταλιστική σύγκρουση έχει ιδιαίτερη σημασία, αφού βλέπουμε την σύγχρονη κρατική πολιτική αμφίσημη. Πιο συγκεκριμένα, παρατηρείται η τάση για απελευθέρωση των αγορών από την κρατική παρέμβαση και ταυτόχρονα, η τάση εισαγωγής περιορισμών για την κάλυψη των μη διεθνοποιημένων κλάδων.

(που σημαίνει επιβάρυνση της κατανάλωσης). Αυτή η τάση δείχνει από την μια πλευρά την προσπάθεια της εξισορρόπησης των αρνητικών συνεπειών της κίνησης του κεφαλαίου, δηλαδή της άρνησης κάλυψης μέρους των δαπανών του κράτους πρόνοιας και από την άλλη την αναδιανομή της κρατικής δαπάνης υπέρ του κεφαλαίου.

Η απελευθέρωση των αγορών και η ένταση του ανταγωνισμού παράγει κρίσεις μεγάλης εμβέλειας (ιδιαίτερα στους πιο απελευθερωμένους τομείς, όπως είναι η χρηματιστηριακή αγορά), οι οποίες θέτουν σε κίνδυνο την ισορροπία του συστήματος, εντείνοντας τις ενδοκαπιταλιστικές διαφορές και το σημαντικότερο εντείνοντας τις ταξικές συγκρούσεις. Υπό αυτό το πρίσμα η επίκληση της κρίσης του κράτους ή της ανικανότητας του είναι ένα άτοπο επιχείρημα που στόχο έχει κάποιες πλευρές της δράσης του έτσι όπως ιστορικά παγιώθηκαν τα τελευταία 50 χρόνια, παρά το σύνολο του. Ουσιαστικά η κρίση που προβάλλεται στο κράτος και την πολιτική του δεν είναι παρά κρίση της καπιταλιστικής συσσώρευσης στην προσπάθεια της για ανάκαμψη και αποκατάσταση της χαμηλής κερδοφορίας της και του «δικαιώματος της ως κυρίαρχης τάξης να διοικεί».

Ο ρόλος του κράτους αποτελεί συστατικό στοιχείο τόσο των νεοφιλελεύθερων θεωριών όσο και των μεταγενέστερων θεωριών για την παγκοσμιοποίηση. Καμία προσέγγιση από οποιοδήποτε ιδεολογικοπολιτικό χώρο και αν προέρχεται δεν παραμερίζει το ρόλο του στην λειτουργία του συστήματος. Αυτό είναι το βασικό συμπέρασμα της παρούσας έρευνας, που αντιτίθεται κατά κύριο λόγο στις προσεγγίσεις εκείνες που ενώ πολιτικά και ιδεολογικά απαξιώνουν την σημασία του, το χρησιμοποιούν προκειμένου να προωθήσουν και να ασκήσουν αποτελεσματικά τις πολιτικές τους επιλογές. Παράλληλα με αυτό παρατηρείται μια σημαντική πολεμική από την δεκαετία του 1980 και μετά για την αναποτελεσματικότητα του σε κομβικούς τομείς, όπως η οικονομία, ενώ ταυτόχρονα καλείται διαρκώς να αναλαμβάνει τα κόστη των αποτυχιών της αγοράς είτε σε εθνικό είτε σε διεθνές επίπεδο. Εύλογο είναι το ερώτημα γιατί ενώ αποτελεί ουσιαστικό θεμέλιο λίθο των προτάσεων περί παγκοσμιοποίησης, αφορίζεται από τις προσεγγίσεις που υποστηρίζουν την τάση αυτή.

Η κατηγοριοποίηση που προκύπτει από την ταξινόμηση των προσεγγίσεων που εξετάζονται οδηγεί σε σημαντικά συμπεράσματα. Παρατηρείται ότι ένα μεγάλο μέρος των προσεγγίσεων που εκφράζει την πλευρά των ένθερμων οπαδών της παγκοσμιοποίησης, αντιμετωπίζει την σχέση της με το κράτος ως μια σχέση μηδενικού αθροίσματος. Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή όσο ενδυναμώνονται και επεκτείνονται τα χαρακτηριστικά της παγκοσμιοποίησης, τόσο η ικανότητα του κράτους να εξουσιάζει τους πολίτες του αλλά και να ασκεί αυτόνομη πολιτική μειώνεται. Ο χώρος που αφήνει το κράτος κατά την υποχώρηση του από τους τομείς της δράσης του, καταλαμβάνεται από τους θεσμούς και τους δρώντες που ακολουθούν την παγκοσμιοποίηση, οι οποίοι δεν είναι άλλοι από την αγορά, τις ιδιωτικές ενώσεις και τους διεθνείς οργανισμούς. Για τις προσεγγίσεις του Ohmae, της Παγκόσμιας Τράπεζας, του Kobrin, του Petrella και της Strange, η έννοια της παγκοσμιοποίησης ακολουθεί την κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού σε εθνικό επίπεδο, μόνο που χαρακτηρίζεται από μια ειδοποιό διαφορά: πλέον η πολιτική επιλογή ανάμεσα στο νεοφιλελευθερισμό ή σε ένα πιο κλειστό και ελεγχόμενο σύστημα δεν υπάρχει. Για αυτές τις προσεγγίσεις η παγκοσμιοποίηση δεν είναι μια πολιτική επιλογή, αλλά ένα αναπόφευκτο χαρακτηριστικό του παγκόσμιου συστήματος το οποίο καθορίζεται από διάφορους παράγοντες, όπως η κινητικότητα του διεθνούς κεφαλαίου και του εμπορίου, οι κατευθύνσεις που λαμβάνει η τεχνολογία, ο ρόλος των διεθνών οργανισμών, κ.α. Αυτοί οι

παράγοντες που αυτόνομα και νομοτελειακά κυριαρχούν σε διεθνές επίπεδο, υποχρεώνουν τα εθνικά κράτη και τους πολίτες τους να ακολουθήσουν και να ασπαστούν τις αρχές της παγκόσμιας αγοράς, προκειμένου να μην βρεθούν εκτός ενός συστήματος που αποτελεί την μοναδική λύση για όλα τα αναπτυξιακά προβλήματα όλων των εθνικών οικονομιών. Αυτή η αντίληψη που κυριάρχησε σε όλη την διάρκεια της δεκαετίας του 1980 και 1990, σήμερα πλέον την βλέπουμε να ανατρέπεται από τις σημαντικές αποτυχίες της αγοράς σε πολλά σημεία του κόσμου, οι οποίες ήταν ικανές σε πολλές περιπτώσεις να θέσουν σε κίνδυνο την λειτουργία του παγκόσμιου συστήματος.

Η σημαντική επιτυχία τόσο των νεοφιλελεύθερων θεωριών της δεκαετίας του 1980 όσο και των θεωριών για την παγκοσμιοποίηση κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1990, στο να επιβληθούν σε ιδεολογικοπολιτικό επίπεδο, πιθανότατα βασίστηκε στην επίκληση μια πλαστής αντικειμενικότητας. Ενδεδυμένες με φαινομενικά τεχνοκρατικές αναλύσεις γύρω από την οικονομική πολιτική και το ρόλο του κράτους στην οικονομία, κατάφεραν να επιβάλουν την αντίληψη ότι οι αλλαγές που επικαλούνται αποτελούν μοναδική λύση στα προβλήματα που τα εθνικά κράτη αντιμετώπιζαν και αντιμετωπίζουν, καθώς επίσης και ότι οι μέθοδοι και οι πολιτικές που υλοποιούνται είναι αποτέλεσμα δυναμικών που αναπτύσσονται έξω από κοινωνικούς και πολιτικούς παράγοντες, βασισμένες σε ανεξήγητες νομοτελειακές τάσεις. Δύο είναι τα βασικά εργαλεία αυτού του επιχειρήματος.

Το πρώτο είναι η προβολή του μοντέλου τους ως μοναδικής διεξόδου από την κρίση που αναφέρεται σε όλα τα προβλήματα όλων των εθνικών οικονομιών. Το δεύτερο στοιχείο είναι η πίστη στην αυτορρυθμιστική ικανότητα των ελεύθερων αγορών, που η ανεπιτήρητη λειτουργία τους οδηγεί στην βέλτιστη κατανομή των οικονομικών πόρων. Όλες οι προσεγγίσεις υπέρ της παγκοσμιοποίησης κυριαρχούνται από την καθαρά νεοφιλελεύθερη αυτή αντίληψη. Παρόλα αυτά, το κράτος αποτελεί συστατικό στοιχείο κάθε νεοφιλελεύθερης προσέγγισης. Μέσα στο πλαίσιο της ελεύθερης αγοράς καλείται να υπηρετήσει τα συμφέροντα της διαμορφώνοντας και διαφυλάσσοντας τον ανταγωνισμό που αναπτύσσεται. Επίσης καλείται να λειτουργήσει ως φύλακας ή κατά την δημοφιλή έκφραση ως «νυκτοφύλακας» προστατεύοντας τα δικαιώματα της ιδιοκτησίας και παρέχοντας ένα ελάχιστο βαθμό υποδομών απαραίτητων για την λειτουργία του συστήματος. Όλα αυτά στην πραγματικότητα απαιτούν ένα κράτος ισχυρό με σημαντικές παρεμβατικές ικανότητες, που απομακρύνεται από την περιγραφή που του δίνουν. Όπως αρκετοί συγγραφείς δείχνουν (Rodrik, Moran & Wright, κ.α.) αυτό που στην θεωρία χαρακτηρίζεται ως κράτος «νυκτοφύλακας» αποτελεί ένα αυξανόμενο σε όγκο και σε ικανότητα παρέμβασης κράτος, το οποίο ενδυναμώνεται μέσα από τις σημαντικές αποτυχίες της αγοράς από την μια και την ανάγκη για παροχή κοινωνικών υπηρεσιών οι οποίες συντηρούν την συνοχή του συστήματος.

Η μετάβαση από τα κεϋνσιανά συστήματα προς τα πιο φιλελεύθερα υλοποιήθηκε με βασικό δρώντα το κράτος. Η διατήρηση και η προώθηση των ανοικτών αγορών σήμερα επιτεύχθηκε και επιτυγχάνεται με την συμμετοχή του κράτους. Αν αυτές οι προτάσεις είναι ορθές τότε το εύλογο ερώτημα είναι, γιατί υφίσταται μια έντονη πολεμική από την πλευρά των υποστηρικτών της παγκοσμιοποίησης; Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα δίνεται μέσα από τις παρατηρούμενες αλλαγές στην ταξική ισορροπία. Αυτό που ειπώθηκε και σε άλλα σημεία του κειμένου είναι ότι η περίοδος της δεκαετίας του 1980 και του 1990, χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια ανασύνταξης της αστικής τάξης και

επαναδιεκδίκησης του «δικαιώματος να διοικεί». Η αστική τάξη με την χρήση πολιτικών, οικονομικών και άλλων μεθόδων καλλιέργησε και επέβαλε μια νέα ιδεολογία στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουμε την οικονομία, το κράτος και την κοινωνία. Στόχος ήταν η αλλαγή της ταξικής ισορροπίας, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί στα πλαίσια της μεταπολεμικής περιόδου και θεσμοθετηθεί μέσα στο ίδιο το κράτος. Οποιαδήποτε προσπάθεια αναδιάρθρωσης της παραπάνω ισορροπίας ήταν αναπόφευκτο να περνά μέσα από την κυρίαρχη ιδεολογία. Αυτό αποδεικνύεται από την σημασία που το κεφάλαιο έδωσε στην καλλιέργεια της θεωρίας του νεοφιλελευθερισμού, η οποία ήταν αποτέλεσμα μιας συγκροτημένης προσπάθειας που επικυρωγήθηκε από συγκεκριμένους κεφαλαιοκράτες ή ομάδες της αστικής τάξης. Η εμφάνιση του νεοφιλελευθερισμού ως μιας πειστικής εναλλακτικής λύσης στα προβλήματα που το σύστημα εμφάνιζε κατά την εν λόγω περίοδο, αποτέλεσε την μεγαλύτερη επιτυχία του κεφαλαίου στην προσπάθεια για αναβάθμιση της θέσης του έναντι της εργασίας.

Η έντονη κριτική που ασκήθηκε και ασκείται στο ρόλο του κράτους, αποτελεί ένα φαινομενικό μειονέκτημα της θεωρίας της παγκοσμιοποίησης. Από την μια πλευρά το κράτος αποτελεί το εμπόδιο στην ανάπτυξη των δυνάμεων της διεθνούς αγοράς και την εύρυθμη λειτουργία των δυνάμεων της παγκοσμιοποίησης και από την άλλη ένα απαραίτητο οργανισμό για την επίτευξη των στόχων και την προστασία των μηχανισμών της. Αυτή η φαινομενική αντίθεση δεν είναι ένα θεωρητικό ατόπημα των προσεγγίσεων της παγκοσμιοποίησης. Το αιτούμενο μέσα από το επιχείρημα του περιορισμού του ρόλου του κράτους στην οικονομία, την κοινωνία και την διεθνή αγορά, δεν είναι το κράτος με την γενική του έννοια, αλλά η συγκεκριμένη μορφή κράτους η οποία διαμορφώθηκε κατά την διάρκεια της κεϋνσιανής περιόδου. Η πολεμική που ασκείται δεν κατευθύνεται στο κράτος γενικά, αλλά στην κεϋνσιανή του μορφή. Αυτή είναι που περιλαμβάνει όλους εκείνους τους θεσμούς που εκφράζουν την συγκεκριμένη ταξική ισορροπία έτσι όπως αυτή διαμορφώθηκε μεταπολεμικά. Η οποιαδήποτε ανατροπή της ισορροπίας αυτής, υποχρεωτικά περνά μέσα από την θεσμοποίηση νέων χαρακτηριστικών που εκφράζουν την σύγχρονη μορφή της ταξικής πάλης.

Ιδιαίτερη σημασία πρέπει να δοθεί και στο ρόλο του κράτους μέσα σε αυτή την ταξική πάλη. Το κράτος δεν είναι ένα ταξικό όργανο που κατευθύνεται και χειραγωγείται απόλυτα από την εκάστοτε κυρίαρχη τάξη. Αντίθετα είναι ένας οργανισμός, ο οποίος εκφράζει την πάλη των τάξεων και την εκάστοτε ισορροπία δυνάμεων που διαμορφώνεται μέσα από αυτή. Υπό αυτή την έννοια το κράτος ενσωματώνει, μετατρέπει σε θεσμούς, κοινωνικές και οικονομικές πολιτικές, νόμους, κ.α. την παραπάνω σύγκρουση. Η σύγχρονη πραγματικότητα των ταξικών σχέσεων με την ισχυροποιημένη θέση του κεφαλαίου οδηγεί αναπόφευκτα στην άρση πολλών χαρακτηριστικών που ενσωματώνει και θεσμοποιεί το κράτος. Στόχος ουσιαστικά δεν είναι το κράτος, του οποίου η λειτουργία είναι απαραίτητη σε μια περίοδο έντονης διεθνοποίησης, αλλά η αναδιάρθρωση του προς όφελος της κυρίαρχης τάξης, καταργώντας όλα αυτά τα χαρακτηριστικά που στέκονται εμπόδιο στην αύξηση της δύναμης του κεφαλαίου και ενσωματώνοντας νέα, τα οποία εμποδίζουν και επεκτείνουν αυτή την κυριαρχία.

Το σημαντικότερο είναι ότι σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να καταφύγουμε σε μια εξιδανίκευση του ρόλου του κράτους. Πολλοί παρασύρονται από το ρόλο του κατά την διάρκεια της κεϋνσιανής περιόδου, οδηγούμενοι σε μια αντίληψη ότι είναι αυτό που μπορεί να προστατεύσει την κυριαρχούμενη τάξη. Αυτό οδηγεί σε λαθεμένα πολιτικά συμπεράσματα για την πολιτική και ιδεολογική δράση απέναντι στα πολύ σημαντικά προβλήματα που δημιουργεί η

απελευθέρωση των αγορών και η αύξηση των ανισοτήτων. Το κράτος δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ούτε ως «εχθρός» ούτε ως «φίλος». Η σύγκρουση των τάξεων εκφράζεται και μέσα στους θεσμούς και τις πολιτικές του κράτους, αλλά δεν λαμβάνει χώρα μέσα σε αυτό αποκλειστικά. Άλλα πεδία είναι πολύ πιο σημαντικά, όπως αυτό της αντιπαράθεσης σε πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο. Μερικές προσεγγίσεις προσπαθούν να αποδείξουν ότι τόσο όσο αφορά στο παγκόσμιο σύστημα όσο και στο κράτος σήμερα, δεν χαρακτηρίζονται από καμία σημαντική αλλαγή σε σχέση με τις προηγούμενες δεκαετίες. Μέσα από αυτό το επιχείρημα οδηγούνται στο να διατυπώσουν την άποψη ότι οι υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης επιχειρηματολογούν για δεδομένα τα οποία είναι ανύπαρκτα αφού αυτά δεν αντικατοπτρίζονται στο κράτος, την οικονομία ή την κοινωνία. Αυτή η αντίληψη ακόμα και αν πολλά από τα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά δεδομένα σήμερα δεν έχουν αλλάξει, δεν σημαίνει ότι και το κράτος δεν αναδιαρθρώνεται ακολουθώντας τις κατευθύνσεις της ταξικής πάλης. Σε τελική ανάλυση το κράτος δεν αποτελεί μοναδικό, ή τον σημαντικότερο δείκτη των αλλαγών στην ταξική ισορροπία στο συγκεκριμένο ιστορικό χρόνο και χώρο.

Ένα σημαντικό μέρος της παρούσας έρευνας, αφιερώθηκε στο να αναδειχτεί ο κατεξοχήν πολιτικός και ταξικός χαρακτήρας των εννοιών της παγκοσμιοποίησης και του νεοφιλελευθερισμού, ο οποίος ακολουθείται από αλλαγές στο κράτος, τη μορφή και το περιεχόμενο της λειτουργίας και των στόχων του. Η αντίληψη που θέλει την έννοια της παγκοσμιοποίησης και τις αναδιαρθρώσεις που υφίσταται το κράτος σήμερα, ως ένα αποτέλεσμα δυνάμεων που λειτουργούν έξω από τα κοινωνικοοικονομικά και ταξικά δεδομένα της εποχής αποτελεί μέγιστο κίνδυνο για τις κοινωνικές κατακτήσεις των πολιτών. Η αποδοχή αυτής της αντίληψης οδηγεί στην αποδοχή του μοιραίου χαρακτήρα των εξελίξεων, αποδυναμώνει την ιδεολογική και πολιτική ατζέντα των διεκδικήσεων της εργασίας και των πολιτών. Το τελικό συμπέρασμα είναι ότι σε μια περίοδο σημαντικής αύξησης της δύναμης του κεφαλαίου, το ιδεολογικό και πολιτικό οπλοστάσιο του ενάντια στις κοινωνικές κατακτήσεις και τις πολιτικές της ισότητας και της δικαιοσύνης είναι η εμπέδωση από την πλευρά των κυριαρχούμενων τάξεων της αντίληψης ότι η κυριαρχία του βασίζεται σε αντικειμενικούς – εξωκοινωνικούς παράγοντες, οι οποίοι δεν είναι δυνατό να αντισταθμιστούν από την μαζική αντίδραση ή από τις ατομικές επιλογές. Καθημερινά η διαπραγμάτευση και οι συγκρούσεις του κεφαλαίου με την εργασία, των επιταγών της κοινωνικής δικαιοσύνης και του ανθρωπισμού με το ατομικό συμφέρον, των οικολογικών αναγκών με την ανάγκη περιορισμού του κέρδους, κ.τ.λ. βασίζεται σε μια ατζέντα επιχειρημάτων που παγιδεύουν οποιαδήποτε απαίτηση για περιορισμό του κέρδους έναντι των κοινωνικών υποχρεώσεων του κεφαλαίου. Θέτοντας το κεφάλαιο ενώπιον μιας διαπραγμάτευσης, όλα αυτά τα επιχειρήματα συγκρούονται με μια και μοναδική αλλαγή: αυτή που λέει ότι ναι μεν είναι κατανοητά τα προβλήματα, αλλά παρόλα αυτά η διεθνής αγορά, ο ανταγωνισμός και οι δρώντες που δεν είναι δυνατό να τιθασευτούν, δεν επιτρέπουν την οποιαδήποτε παρέκλιση από τους νεοφιλελεύθερους όρους – συνταγή επιτυχίας για όλες τις περιπτώσεις.

Η παραπάνω πραγματικότητα επιβεβαιώνεται και από την αντίληψη που σήμερα η εργασία έχει για το ποιος φταίει για την επιδείνωση της θέσης της. Στο βιβλίο του ο Derber (1998), περιγράφοντας την κατάσταση της σύγχρονης αμερικανικής εργατικής τάξης επισημαίνει αυτό που περιγράφεται παραπάνω. Χαρακτηρίζοντας την κατηγορία αυτή των εργαζομένων ως «ανήσυχη τάξη» (anxious) λόγω της αυξημένης εργασιακής ανασφάλειας και πίεσης που διαρκώς

υφίσταται, επισημαίνει ότι η αντίληψη των ανθρώπων αυτών είναι ότι την ευθύνη για την πραγματικότητα στην οποία έχουν περιέλθει, δεν την φέρει η εργοδοσία και ο τρόπος με τον οποίο συμπεριφέρεται στην εργασία. Αντίθετα οι εργαζόμενοι αντιμετωπίζουν τις επιχειρήσεις με κατανόηση, θεωρώντας ότι αναπόφευκτα λειτουργούν κατ' αυτό τον τρόπο εξαναγκαζόμενες από τις συνθήκες του εντεινόμενου παγκόσμιου οικονομικού ανταγωνισμού και της τεχνολογικής αλλαγής που επιφέρει η παγκοσμιοποίηση. Για την «ανήσυχη τάξη» ο άμεσα υπαίτιος για την κατάσταση της είναι το κράτος μαζί με τους μεγάλους σε όγκο γραφειοκρατικούς μηχανισμούς και ο τρόπος με τον οποίο λειτουργούν, παρά η επιχειρηματική στρατηγική των μεγάλων εταιρειών. Ακόμα και στις ΗΠΑ, όπου θεωρείται μία από τις πηγές αυτού που ονομάζουμε παγκοσμιοποίηση και νεοφιλελευθερισμός, το ιδεολόγημα της παγκοσμιοποίησης και του διεθνούς ανταγωνισμού λειτουργεί ακριβώς με τον ίδιο τρόπο όπως και στις υπόλοιπες χώρες. Είναι κυρίαρχη η πεποίθηση ότι η ανάγκη για μείωση της αμοιβής της εργασίας συνδέεται με εξωτερικούς παράγοντες οι οποίοι δεν αφήνουν καμία εναλλακτική λύση. Ακόμα παραπέρα, το κράτος (το οποίο αποτελεί το θεσμοποιημένο χώρο των κατακτήσεων της εργασίας των προηγούμενων δεκαετιών) παρουσιάζεται ως βασικός υπαίτιος αυτής της πραγματικότητας. Ουσιαστικά το ιδεολόγημα της απρόσωπης παγκοσμιοποίησης και της ουδέτερης τεχνολογίας φαίνεται να λειτουργεί αποτελεσματικά, αναδιαρθρώνοντας την ταξική ισορροπία τόσο σε αναπτυσσόμενες χώρες, όσο και σε ανεπτυγμένες. Οι τελευταίες μάλιστα φαίνεται να είναι και ο μεγαλύτερος στόχος, αφού μέσα σε αυτές ανατράφηκε και ανδρώθηκε το κράτος πρόνοιας κατά την διάρκεια της περιόδου μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Ιδιαίτερη σημασία έχει επίσης η παρατήρηση ότι μέχρι τη δεκαετία του 1990 τα κοινωνικά κινήματα, τα κινήματα πολιτών, τα εργατικά κινήματα και οποιαδήποτε άλλη ομάδα πίεσης, οργανώνεται σε εθνικό πλαίσιο. Η πολιτική και ιδεολογική δύναμη των εθνικών συνδικάτων στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1970 και του 1980 είναι δεδομένη. Παρόλη την κρίση σε σημαντικούς τομείς των εθνικών οικονομιών, η στροφή των οικονομικών πολιτικών και η αναδιάρθρωση της ταξικής ισορροπίας δεν μπορεί να εξηγηθεί αποκλειστικά από αυτά. Τότε τι είναι αυτό που αλλάζει κατά την διάρκεια της παραπάνω περιόδου; Προκειμένου το εθνικό κεφάλαιο να μπορέσει να ξεφύγει από την πίεση που ασκούν στα κέρδη του τα οργανωμένα συμφέροντα της εργασίας, αναζητά δύο πράγματα: το πρώτο είναι μια νέα διαδικασία παραγωγής με τεχνικά μέσα που να μπορούν να την κάνουν ευέλικτη και ικανή για εύκολη και γρήγορη μετακίνηση, ή έστω να μπορούν να την εμφανίζουν ευέλικτη. Το δεύτερο είναι η διαμόρφωση οδών διαφυγής για το κεφάλαιο με την ρευστή του μορφή. Οι ανακατατάξεις σε ιδεολογικό επίπεδο, αποτέλεσμα και της οικονομικής κρίσης, προσέφεραν μια μοναδική ευκαιρία για αλλαγές σε πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο και την καθιέρωση ενός νέου φιλελεύθερου οικονομικού και πολιτικού μοντέλου. Η δεκαετία του 1980 χαρακτηρίζεται ακριβώς από αυτή την τάση της αναδιάρθρωσης των εθνικών πολιτικών και των στόχων τους, ταυτόχρονα με μια τάση απελευθέρωσης των εθνικών αγορών και την διαμόρφωση θεσμών και οργανισμών που θα διευκολύνουν την κίνηση του κεφαλαίου διεθνώς.

Παρόλη την κυριαρχία των νεοφιλελεύθερων πολιτικών, η ανατροπή της μεταπολεμικής ισορροπίας δυνάμεων ανάμεσα σε κεφάλαιο και εργασίας δεν έγινε, παρά μόνο μέσα από την προώθηση της έννοιας της παγκοσμιοποίησης και άλλων όρων, όπως ο διεθνής ανταγωνισμός. Ακόμα και σε ένα φιλελεύθερο καθεστώς, η προσπάθεια του κεφαλαίου για αναδιάρθρωση της ισορροπίας δεν

ήταν δυνατή αφού έβρισκε εμπόδιο σε ένα ισχυρό και οργανωμένο συνδικαλιστικό κίνημα και ένα κράτος το οποίο είχε «απορροφήσει» και εμπεδώσει θεσμικά την δύναμη της εργασίας, έτσι όπως αυτή αποκρυσταλλώθηκε την μεταπολεμική περίοδο (αυτό λαμβάνει χώρα ειδικά στην Ευρώπη). Σε αυτό το σημείο εισάγεται το κράτος πρόνοιας όπως συνηθίζεται να ονομάζεται υπό την ευρεία έννοια του όρου. Η δέσμευση για την παροχή καλύψεων, για την ευρεία αναδιανομή του πλούτου, για τα κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα, κ.α. αποτελούσαν θεσμούς και νόμους του εθνικού κράτους, που ακόμα και σε περιπτώσεις όπου οι νεοφιλελεύθερες κυβερνήσεις έκαναν απόπειρα να τα καταργήσουν ή να τα αναδιαρθρώσουν, συναντούσαν την σθεναρή αντίσταση πανίσχυρων συνδικάτων και άλλων ομάδων πίεσης και συμφερόντων. Ουσιαστικά η κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού κατά την διάρκεια της δεκαετία του 1980 πιθανότατα να μην μπορούσε να επιτύχει και πολλά πράγματα αν δεν συνδεόταν με ένα άλλο στοιχείο που δεν είναι άλλο από αυτό της παγκοσμιοποίησης.

Η έννοια της παγκοσμιοποίησης εισάγει στην εθνική πολιτική σκηνή μια ατζέντα θεμάτων τα οποία αποτέλεσαν κομβικό σημείο για την ανατροπή της υφιστάμενης ισορροπίας δυνάμεων. Η ατζέντα περιλάμβανε την προβολή της παντοδυναμίας του διεθνούς κεφαλαίου, το οποίο από την μια αποτελούσε την μοναδική διέξοδο οποιασδήποτε χώρας στην προσπάθεια της για αναζήτηση επένδυσης. Το παλαιότερο μοντέλο που λειτουργούσε μέσα από το δανεισμό του κράτους και την τόνωση της ζήτησης, ερχόταν σε ευθεία σύγκρουση με την κυριαρχία του νεοφιλελεύθερου υποδείγματος το οποίο επέβαλε μηδενικά χρέη, χαμηλό πληθωρισμό, ένα αποδεκτό πλέον ποσοστό ανεργίας. Η απελευθέρωση των αγορών και η θεώρηση της διεθνούς αγοράς ως μοναδική πηγή ανάπτυξης, αποτελούν τα νέα στοιχεία που καθορίζουν την κρατική πολιτική. Οποιαδήποτε αναπτυξιακή πολιτική ενός εθνικού κράτους υποχρεωτικά περνά μέσα από το άνοιγμα προς την διεθνή αγορά, υπό τη μορφή της άνευ όρων κίνησης των αγαθών.

Ταυτόχρονα αναπτύσσεται και μια νέα θεώρηση για τον ρόλο της τεχνολογίας και των νέων μεθόδων οργάνωσης της εργασίας στην παραγωγή. Περιγράφοντας μια σημαντική ανάπτυξη των τομέων της πληροφορικής και των επικοινωνιών προβάλλεται μια αντίληψη ότι η ακολουθεί δικούς της δρόμους ανάπτυξης οι οποίοι δεν συνδέονται με κανενός είδους παρέμβαση. Αυτή η αντίληψη οδηγούσε στο συμπέρασμα ότι οι συνέπειες της, όσο αφορά στην παραγωγή και στις αναδιαρθρώσεις της, στο ρόλο του κράτους και την ασφάλεια, την εθνική κυριαρχία, κ.α. δεν μπορούσαν να ελεγχθούν αφού δεν ήταν δυνατό να διακριβωθούν οι πηγές και οι νόμοι που την διέπουν. Παρά την κυρίαρχη αντίληψη, η ανάπτυξη των τεχνολογιών η οποία χρηματοδοτείται και κατευθύνεται από την καπιταλιστική παραγωγή, εξυπηρέτησε τους στόχους του κεφαλαίου για την απελευθέρωση του από τα δεσμά των συμβάσεων εντός του εθνικού κράτους. Οι τεχνολογίες της πληροφορικής και των επικοινωνιών διευκόλυναν την προσπάθεια των επιχειρήσεων να ξεφύγουν από την εθνική αγορά και τους περιορισμούς του εθνικού χώρου. Από την άλλη πλευρά η αναδιάρθρωση της διαδικασίας παραγωγής με την αύξηση της σημασίας της ευελιξίας και του κλάδου των υπηρεσιών, εξυπηρέτησε την διαφυγή από τον εργασιακό χώρο του μαζικού εργάτη, ο οποίος μέσα στα πλαίσια του κεϋνσιανού κράτους είναι ισχυρός συνομιλητής απέναντι στην εργοδοσία, ωθώντας προς την αποδυνάμωση του οργανωμένου συνδικαλισμού.

Μπροστά σε αυτές τις δύο εξελίξεις οι οποίες ακολουθούν την πολιτική κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού, η παγκόσμια αγορά μετατρέπεται σε ένα

«αντικείμενο» το οποίο έχει τους δικούς της αδυσώπητους εξωκοινωνικούς νόμους. Για την νεοφιλελεύθερη θεωρία είναι ένας φυσικός οικονομικός παράδεισος όπου η αγορά λειτουργεί τέλεια, ασκεί μια πλήρη και αποτελεσματική κατανομή των πόρων, τιμωρεί αυτούς που δεν είναι αποδοτικοί και ανταγωνιστικοί, ενώ κάθε αποτυχία της είναι αποτέλεσμα της κρατικής παρέμβασης. Οποιαδήποτε απομάκρυνση από τις υποχρεώσεις των εθνικών κρατών για την δημιουργία μιας ελεύθερης αγοράς, συγκρούεται με την παγκόσμια αγορά, συγκρούεται με τις πιθανότητες χρηματοδότησης από το ΔΝΤ και την ΠΤ, συγκρούεται με τους ευαγγελιστές της ελεύθερης αγοράς (ρόλο τον οποίο έπαιξαν κατά κύριο λόγο οι ΗΠΑ), ακόμα και όταν αυτή η παρέκκλιση γίνεται προκειμένου να καλυφθούν βασικές ανάγκες ενός έθνους (όπως στην περίπτωση του Μεξικού), ή να αντιμετωπιστούν πολιτικές και στρατιωτικές δικτατορίες (όπως στην περίπτωση της Αργεντινής, ή της Χιλής).

Αυτή η νέα ιδεολογία που εισάγεται μέσα από την σταδιακή κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού και της παγκοσμιοποίησης, σχηματοποιεί το άλλοθι των κυρίαρχων ελίτ και της πολιτικής εξουσίας, προκειμένου να προχωρήσει στην θεσμική και οικονομική αναδιάρθρωση του εθνικού κράτους και της οικονομικής του πολιτικής. Η πίστη στην παντοδυναμία, την ορθολογικότητα και την αποδοτικότητα της ελεύθερης αγοράς και η αντικατάσταση των κεϋνσιανών πολιτικών από τον ανταγωνισμό είναι πλέον βασισμένα σε ένα ιδεολόγημα που θέλει την παγκοσμιοποίηση και τον ανταγωνισμό που αναπτύσσεται στην παγκόσμια αγορά να είναι στο απυρόβλητο. Μπροστά στις «σκοτεινές» και «ακατανόητες» δυνάμεις που διέπουν την διεθνή αγορά και τις τεχνολογικές εξελίξεις που επηρεάζουν την καθημερινότητα και το εργασιακό περιβάλλον, ο πολίτης στα πλαίσια του εθνικού κράτους δεν είναι δυνατό να κατανοήσει τους όρους και τα μέσα προκειμένου να διαμορφώσει μια συγκεκριμένη πολιτική άποψη και διεκδίκηση. Όσα δεν κατάφεραν να αλλάξουν οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές ελίτ προβάλλοντας την αποτελεσματικότητα της ελεύθερης αγοράς σε εθνικό πλαίσιο, το καταφέρνουν εκβιάζοντας τους πολίτες, τις συνδικαλιστές ηγεσίες και τα υπόλοιπα κοινωνικοπολιτικά κινήματα, με τις πιθανές συνέπειες που η «ελεύθερη, αυτορρυθμιζόμενη - ακατανόητη», παγκόσμια αγορά θα έχει στην καθημερινή ζωή τους.

Ο πρόεδρος των ΗΠΑ Ρούζβελτ σε ομιλία του στο Κογκρέσο το 1935, αποτιμώντας τα αίτια της μεγάλης κρίσης του 1930, δήλωνε ότι «πρέπει να παραδεχτούμε για το ζήτημα της απόκτησης πλούτου, ότι μέσα από τα υπερβολικά κέρδη, συγκεντρώνεται υπερβολική ιδιωτική δύναμη». Από την άλλη πλευρά σήμερα ο πρόεδρος Bush θέτει στο επίκεντρο της πολιτικής του τις νεοφιλελεύθερες αρχές, με κεντρικό ρόλο του κράτους την ρύθμιση της αγοράς, την απόσυρση του από τους θεσμούς κοινωνικής προστασίας και την προώθηση των ελεύθερων αγορών, ως ένα παγκόσμιο μοντέλο ανάπτυξης (Harvey, 2005). Είναι χαρακτηριστική η αντίληψη για το ρόλο του κράτους και της αγοράς μέσα από αυτές τις δύο διατυπώσεις. Το κεντρικό συμπέρασμα είναι ότι η πεποίθηση που υπάρχει για την σχέση της αγοράς και του κράτους βασίζεται στην κυρίαρχη ιδεολογία, όμως αυτό δεν σημαίνει ότι είναι και μοναδική. Από την άλλη πλευρά αυτό το χαρακτηριστικό της την έκανε πανίσχυρη, δηλαδή η ικανότητα της να αυτοπαρουσιάζεται σαν η μοναδική εναλλακτική λύση απέναντι στα «στα αποτυχημένα» κεϋνσιανά συστήματα και αυτά του υπαρκτού σοσιαλισμού.

Αυτό που επιχειρείται να παρουσιαστεί σε αυτό το κείμενο, είναι ο πρωταρχικά πολιτικός και ιδεολογικός χαρακτήρας των αλλαγών τα τελευταία τριάντα χρόνια. Μέσα από τα κείμενα που παρουσιάστηκαν δύο είναι τα

γενικότερα συμπεράσματα. Το πρώτο αφορά την κυριαρχία των νεοφιλελεύθερων ιδεών σε πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο στα πλαίσια του εθνικού κράτους. Μια ιδεολογία για την σημασία της ελεύθερης παγκόσμιας αγοράς δεν θα είχε καμία πολιτική και πρακτική σημασία, αν δεν ήταν ικανή να αλώσει τις κεϋνσιανές και κορπορατιστικές δομές του εθνικού κράτους. Για να φτάσουμε σήμερα να θεωρείται η ελεύθερη αγορά ως μια δεδομένη κατάσταση, από την οποία κανείς από αυτούς που στοχεύουν στην ανάπτυξη και την πρόοδο δεν μπορεί να διαφύγει, έγιναν σημαντικές πολιτικές και ιδεολογικές μάχες στο πεδίο της κρατικής πολιτικής και στο πεδίο της ταξικής πάλης. Οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι η κυρίαρχη σήμερα ιδεολογία είναι αυτή του νεοφιλελευθερισμού, σε συνδυασμό μία ανάλογη νεοφιλελεύθερη συνταγή που χαρακτηρίζει το ρόλο της διεθνούς αγοράς. Ο στόχος και των δύο είναι το εθνικό κράτος, όσο και αν οι εκφραστές τους αποφεύγουν να το παραδεχτούν. Άλλωστε ένα διεθνές σύστημα το οποίο στερείται βασικών αρχών και θεσμών που θα μπορούσαν να προστατεύσουν την λειτουργία και την ίδια την ύπαρξη του κεφαλαίου και να εγγυηθούν τα δικαιώματά του, δεν φαίνεται να έχει και ιδιαίτερη σημασία, ούτε για το κεφάλαιο, ούτε για τους υποστηρικτές του και τέλος ούτε για τους επικριτές του. Άρα οποιαδήποτε πολιτική σχετίζεται με την έννοια του νεοφιλελευθερισμού, της παγκοσμιοποίησης, της διεθνοποίησης, του διεθνούς κεφαλαίου, κ.τ.λ. είτε είναι υπέρ, είτε είναι κατά, δεν μπορεί παρά να έχει σημείο αναφοράς το κράτος, τους θεσμούς και τις πολιτικές του.

Μέσα από την παραπάνω παρουσίαση γίνεται εμφανές ένα άλλο σημαντικό στοιχείο. Ότι αυτή την στιγμή η θέση ενάντια στην παγκοσμιοποίηση καλύπτεται από κριτικές προσεγγίσεις οι οποίες αδυνατούν να διατυπώσουν μια ολοκληρωμένη θέση ενάντια και αντί της κυρίαρχης ιδεολογίας της ελεύθερης αγοράς. Όλες οι προσεγγίσεις που αντιμετωπίζουν κριτικά την παγκοσμιοποίηση και την ελεύθερη αγορά, δεν ξεπερνούν το όριο αυτό της κριτικής. Δεν καταφέρνουν να ορθώσουν ένα νέο πολιτικό και ιδεολογικό λόγο προκειμένου να παρουσιάσουν μια εναλλακτική μορφή της σύγχρονης πραγματικότητας, η οποία να είναι ικανή να αντιπαλέψει την σύγχρονη πραγματικότητα. Ως επί το πλείστον αρκούνται στην διατύπωση μιας αμυντικής θέσης, η οποία περιλαμβάνει την καταγραφή των μειονεκτημάτων και των αρνητικών οικονομικών αποτελεσμάτων της παγκοσμιοποίησης, και δευτερευόντως την ιδεολογική και πολιτική κυριαρχία του κεφαλαίου και των ιδεολογιών που το αντιπροσωπεύουν. Η ανάλυση της πραγματικότητας που έφερε η ανατροπή της κυρίαρχης ιδεολογίας σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο κατά την διάρκεια της περιόδου μετά το τέλος της δεκαετίας του 1970, αποτελεί ένα απαραίτητο βήμα προκειμένου να ωριμάσουν οι συνθήκες για την διατύπωση μιας νέας εναλλακτικής πρότασης η οποία θα διαφεύγει από τα όρια του νεοφιλελευθερισμού και θα προβάλλει μια νέα πολιτική για το κράτος και την οικονομία, η οποία θα χαρακτηρίζεται από αρχές δημοκρατίας και δικαιοσύνης. Κατά την άποψη μας είναι αναπόφευκτο, κρίνοντας μέσα από την σταδιακή αντίδραση που αναπτύσσεται σε όλο τον κόσμο για τα αρνητικά αποτελέσματα της απελευθέρωσης των αγορών που αφήνουν απροστάτευτο τόσο τον πολίτη όσο και ολόκληρα κράτη.

Βιβλιογραφία

- Αλεξανδρόπουλος Στέλιος, 1999, «Η Πολιτική του Εργάσιμου Χρόνου στις Ευρωπαϊκές Χώρες», στο Σακελλαρόπουλος Θεόδωρος (επιμ.), *Η Μεταρρύθμιση του Κοινωνικού Κράτους*, τόμος Α', Αθήνα: Κριτική, 311-363.
- Aghion Philippe & Jeffrey G. Williamson, 2000, *Growth, Inequality and Globalization*, Cambridge: UP.
- Agosin R. Manuel & Ricardo Mayer, 2000, «Foreign Investment in Developing Countries. Does it Crowd in Domestic Investment?», *UNCTAD Discussion Papers*, 146, Φεβρουάριος.
- Alvater Elmar & Birgit Mahnkopf, 1997, «The World Market Unbound», στο Allan Scott (επιμ.), *The Limits of Globalization: Cases and Arguments*, London: Routledge, 306-326.
- Aman C. Alfred, 1999, «Administrative Law for a New Century», «, στο Prakash Aseem & Hurt A. Jeffrey (επιμ.), *Globalization and Governance*, London & New York: Routledge.
- Amable Bruno, Donatella Gatti & Jan Schumacher, 2006, «Welfare – State Retrenchment: The Partisan Effect Revisited», *Oxford Review of Economic Policy*, 22, 3: 426-444.
- Aoyama Yuko & Manuel Castells, 2002, «An Empirical Assessment of the International Society: Employment and Occupational Structures of G-7 Countries, 1920-2000», *International Labour Review*, 141, 1-2: 123-159.
- Archibugi Daniele & Bengt – Ake Lundvall (επιμ.), 2001, *The Globalizing Learning Economy*, Oxford: Oxford UP.
- Archibugi Daniele & Jonathan Michie, 1997, *Technology, Globalisation and Economic Performance*, Cambridge: Cambridge UP.

- Arrighi Giovanni, 1999, «Globalization, State Sovereignty, and the 'Endless' Accumulation of Capital», στο Smith A. David, Dorothy J. Solinger & Steven C. Topik (επιμ.), *States and Sovereignty in the Global Economy*, London and N.Y.: Routledge, 53-73.
- Auer Peter & Mariangels Fortuny, 2000, «Ageing of the Labour Force in OECD Countries Economic and Social Consequences», *ILO Employment Papers*, Geneva, 2.
- Βεργόπουλος Κώστας, 1999, *Παγκοσμιοποίηση η Μεγάλη Χίμαιρα*, Αθήνα: Νέα Σύνορα - Α. Α. Λιβάνη.
- _____, 1997, «Η Παγκοσμιοποίηση Σήμερα», *Άρδην*, 8, Μάιος - Ιούνιος: 45-47.
- _____, 1994, «Παγκοσμιοποίηση και Διασπορά», στο Πελαγίδης Θεωδωρής (επιμ.), *Η Νέα Παγκόσμια Οικονομία*, Αθήνα: Εξάντας, 19-50.
- Bairoch Paul, 1996, «Globalization Myths and Realities. One Century of External Trade and Foreign Investment», στο Boyer Robert & Daniel Drache (επιμ.), *States Against Markets: The Limits of Globalisation*, London: Routledge, 173-192.
- Baker Dean, Gerald A. Epstein & Robert Pollin (επιμ.), 1999, *Globalization and Progressive Economic Policy*, Cambridge UP.
- Baloz Rick, Charles Koeber & Philip Kraft (επιμ.), 1995, *The Critical Study of Work: Labor, Technology, and Global Production*, Philadelphia: Temple University Press.
- Baldwin E. Robert, 1995β, «The Effects of Trade and Foreign Direct Investment on Employment and Relative Wages», *OECD Working Papers*, Paris.
- _____, 1995α, «The New Protectionism: A Response to Shifts in National Economic Power», στο Frieden A. Jeffrey & David A. Lake (επιμ.), *International Political Economy. Perspectives on Global Power and Wealth*, N.Y.: St. Martin's Press, 339-352.
- Bank for International Settlements, 1999, *70th Annual Report*, 1 April 99-31 March 00, Basle, 5/6/00.
- Bannister Geoffry J. & Thugge Kamau, 2001, International Trade & Poverty Alleviation, *IMF Working Papers*, 54.
- Barker Chris, 1999, *Television, Globalization and Cultural Identities*, Buckingham & Philadelphia: Open UP.
- Barrow W. Clyde, 2005, «The Return of the State: Globalization, State Theory, and the New Imperialism», *New Political Science*, 27, 2, June 2005: 123-145.
- Bayoumi A. Tamim & Rose K. Andrew, 1993, «Domestic Savings & Intra-National Capital Flows», *European Economic Review*, 37: 1197-1202.
- Bean R. Charles, 1994, «European Unemployment: A Survey», *Journal of Economic Literature*, XXXII: 573-619.
- Belke Ansgar & Rainer Fehn, 2000, «Institutions & Structural Unemployment: Do capital-market imperfections matter?» *CEPS Working Document*, 158, November.
- Berger Suzanne & Ronald Dore (επιμ.), 1996, National Diversity and Global Capitalism, Cornell: Cornell UP.
- Bevir Mark, Rhodes R. A. W. & Patrick Weller, 2003, «Traditions of Governance : Interpreting the Changing Role of the Public Sector», *Public Administration*, 81, 1: 1-17.
- Bhagwati Jagdish, 1998, «The Capital Myth: The Difference Between Trade and Widgets and Dollars», *Foreign Affairs*, 77, 3, Μάιος-Ιούνιος: 7-12.
- Blackburn Robin, 1977, «The New Capitalism», στο Blackburn, Robin (επιμ.), *Ideology in Social Science: Readings in Critical Theory*, 5η εκδ. Fontana: Collins, 164-186.

- Boeri Tito & Herbert Brucker, 2000, *The Impact of Eastern Enlargement on Employment & Labour Markets in the EU Member States*, European Integration Consortium: DIW, CEPR, FIEF, IAS, IGIER, Berlin & Milano.
- Bonefeld Werner, 1993, «Αναδιτύπωση της Θεωρίας του Κράτους», στο Bonefeld Werner & John Holloway (επιμ.), *Μεταφορντισμός και Κοινωνική Μορφή: Μια Μαρξιστική Συζήτηση για το Μεταφορντικό Κράτος*, Γιώργος, Αντωνίου (μεταφρ.), Αθήνα: Εξάντας, 51-95.
- Bonefeld Werner & John Holloway (επιμ.), 1993, *Μεταφορντισμός και Κοινωνική Μορφή: Μια Μαρξιστική Συζήτηση για το Μεταφορντικό Κράτος*, Γιώργος, Αντωνίου (μεταφρ.), Αθήνα: Εξάντας.
- Borio E. V. C., 1997, The Implementation of Monetary Policy in Industrial Countries, *B.I.S. Economic Papers*, 47, 6/97.
- Boyer Robert, 1996, «State and Market. A New Engagement for the Twenty-First Century», στο Boyer Robert & Drache Daniel (επιμ.), *States Against Markets: The Limits of Globalisation*, London: Routledge, 84-114.
- Braudel Fernand, 1992, *Η Δυναμική του Καπιταλισμού*, Ρίκα, Μπενβενίστε (μεταφρ.), Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Brenner Neil, 1999, «Beyond State-Centrism? Space, Territoriality, and Geographical Scale in Globalization Studies», *Theory and Society*, 28: 39-78.
- _____, 1998, «Global Cities, Global States: Global City Formation and State Territorial Restructuring in Contemporary Europe», *Review of International Political Economy*, 5, 1: 1-37.
- Bruton Henry & Fairris David, 1999, «Work & Development», *International Labour Review*, 136, 1: 5-30.
- Bulliet W. Richard, 1995, «Determinism and Pre-Industrial Technology», στο Smith Roe Merrit & Marx Leo (επιμ.), 1995, *Does Technology Drive History*, The MIT Press: Cambridge, Massachusetts, London, 201-215.
- Γκρέϊ Τζών, 1999, *Απαιτηλή Αυγή: Οι Αυταπάτες του Παγκόσμιου Καπιταλισμού*, Θάνος, Χατζόπουλος (μεταφρ.), Αθήνα: Πόλις.
- Cable Vincent, 1999, *Globalization and Global Governance*, London: Royal Institute of International Affairs.
- Carnoy Martin, 1993, «Multinational in a Changing World Economy: Wither the Nation – State?», στο Carnoy Martin, Manuel Castells, Stephen S. Cohen & Fernando Henrique Cardoso (επιμ.), 1993, *The New Global Economy in the Information Age. Reflections on our Changing World*, Pennsylvania: State UP, 45-96.
- Carnoy Martin, Manuel Castells, Stephen S. Cohen & Fernando Henrique Cardoso (επιμ.), 1993, *The New Global Economy in the Information Age. Reflections on our Changing World*, Pennsylvania: State UP.
- Castells Manuel, 2000(1), «The Global Economy», στο Held David and Anthony McGrew (επιμ.), *The Global Transformations Reader. An Introduction to the Globalization Debate*, Cambridge: Polity Press, 259-274.
- _____, 2000(2), «The Network Society», στο Held David and Anthony McGrew (επιμ.), *The Global Transformations Reader. An Introduction to the Globalization Debate*, Cambridge: Polity Press, 76-81.
- _____, 2000(3), «Material for an Exploratory Theory of the Network Society», *British Journal of Sociology*, 51, 1: 5-24.
- _____, 1998, *The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. III, End of Millennium*, Oxford & Malden: Blackwell Publishers.
- _____, 1997(1), *The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. I, The Rise of the Network Society*, Oxford & Malden: Blackwell Publishers.
- _____, 1997, *The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. II, The Power of Identity*, Oxford & Malden: Blackwell Publishers.

- _____, 1993, «The Informational Economy and the New International Division of Labor», στο Carnoy Martin, Manuel Castells, Stephen S. Cohen & Fernando Henrique Cardoso (επιμ.), 1993, *The New Global Economy in the Information Age. Reflections on our Changing World*, Pennsylvania: State UP, 15-43.
- Cerny G. Philip & Mark Evans, 2004, «Globalization and Public Policy under New Labour», *Policy Studies*, 25, 1: 51-65.
- Cerny G. Philip, 1999(1), «Globalization, Governance, and Complexity», στο Prakash Aseem & Hurt A. Jeffrey (επιμ.), *Globalization and Governance*, London & New York: Routledge, 188-212.
- _____, 1999(2), «Globalization and the Erosion of Democracy», *European Journal of Political Research*, 36: 1-26.
- _____, 1998, «Neomedievalism, Civil War and the New Security Dilemma: Globalisation as Durable Disorder», *Civil Wars*, 1, 1: 36-64.
- _____, 1996(1), «International Finance and the Erosion of State Policy Capacity», στο Philip Gummert, *Globalization and Public Policy*, Cheltenham & Northampton: Edward Elgar.
- _____, 1996(2), «What Next for the State?», στο Eleonor Kofman & Gillian Youngs (επιμ.), *Globalization: Theory and Practice*, London: Pinder, 123-137.
- Chang Ha-Joon & Bob Rowthorn (επιμ.), 1995β, «Role of the State in Economic Change: Entrepreneurship and Conflict Management», στο Chang Ha-Joon & Bob Rowthorn (επιμ.), *The Role of the State in Economic Change*, Oxford: Clarendon Press, 31-50.
- _____, 1995α, *The Role of the State in Economic Change*, Oxford: Clarendon Press.
- Chase-Dunn Christopher, 1989, *Global Formation: Structures of the World-Economy*, Oxford: Basil Blackwell.
- Chossudovsky Michel, 1997, *The Globalization of Poverty: Impacts of I.M.F. and World Bank Reforms*, Zed Books.
- Clarke Simon, 1993, «Υπερσυσσώρευση, Ταξική Πάλη & η Θεωρητική Προσέγγιση της Ρύθμισης», στο Bonefeld Werner & John Holloway (επιμ.), *Μεταφορντισμός και Κοινωνική Μορφή: Μια Μαρξιστική Συζήτηση για το Μεταφορντικό Κράτος*, Γιώργος, Αντωνίου (μεταφρ.), Αθήνα: Εξάντας, 142-183.
- Chichilnisky Graciela, 1996, «Trade Regimes and GATT: Resource Intensive vs. Knowledge Intensive Growth», στο, Stein L. Jerome (επιμ.), *The Globalization of Markets*, Springer Verlag.
- Chun Jihye Jennifer, 1997, «Flexible Despotism: The Intensification of Insecurity and Uncertainty in the Lives of Silicon Valley's High-Tech Assembly Workers», στο Baldoz Rick, Charles Koeber & Philip Kraft (επιμ.), 1995, *The Critical Study of Work: Labor, Technology, and Global Production*, Philadelphia: Temple University Press, σσ. 127-154.
- Cohen Daniel, 1998, *The Wealth of the World and the Poverty of the Nations*, Jaqcqueline Lindenfeld (μεταφρ.), Cambridge: The MIT.
- Cohendet Patrick & Pierre – Benoit Joly, 2001, «The Production of Technological Knowledge: New Issues in a Learning Economy», στο Archibugi Daniele & Jonathan, Michie, 1997, *Technology, Globalisation and Economic Performance*, Cambridge: Cambridge UP.
- Conceicao Pedro, Pedro Ferreira & James K. Galbraith, 1999, «Inequality & Unemployment in Europe The American Cure», *U.T.I.P. Working Papers*, 11.
- Cordella Tito, 1998, «Can Short-Term Capital Controls Promote Capital Inflows», *I.M.F. Working Paper*, 131.

- Corrigan Philip, 1997, «A Dose of Realism? The Social Grammar of Globalism», στο Schrecker Ted (επιμ.), *Surviving Globalism. The Social and Environmental Challenges*, London: Macmillan, 239-252.
- Crafts Nicholas, 2000, «Globalization & Growth in the 20th Century», *I.M.F. Working Papers*, 44.
- Crotty James & Gerald Epstein, 1996, «In Defence of Capital Controls», *The Socialist Register 1996*, 119-149.
- Crotty James, Gerald Epstein & Patricia Kelly, 1999, «Multinational Corporations in the Neo-Liberal Regime», στο Baker Dean, & Gerald A. Epstein & Robert Pollin (επιμ.), *Globalization and Progressive Economic Policy*, Cambridge UP, 117-146.
- Crouch Colin, 1996, «Revised Diversity: from the Neo-liberal Decade to Beyond Maastricht», στο Ruessevelt Van Joris & Visser Jelle (επιμ.), *Industrial Relations in Europe: Traditions & Transitions*, London: Sage.
- Cutler Claire, A. 1995, «Global Capitalism and Liberal Myths: Dispute Settlement in Private International Trade Relations», *Millennium: Journal of International Studies*, 24, 3: 377-397.
- Derber Charles, 1998, *Corporate Nation. How Corporation are Taking Over Our Lives and What We Can Do About it*, St. Martin's Griffin: New York.
- Dicken Peter, 1998, *Global Shift: Transforming the World Economy*, London: Paul Chapman Publishing.
- Dickson David, 1985, *Εναλλακτική Τεχνολογία και η Πολιτική της Τεχνολογικής Αλλαγής*, Δημήτρης Παντελίδης (μεταφρ.), Αθήνα: Κάλβος.
- Dominique C. Revie, 1999, *Unfettered Globalization*, Westport, Connecticut & London: Praeger Publication Text.
- Drache Daniel, 1996, «From Keynes to K-Mart. Competitiveness in a Corporate Age», στο Boyer Robert & Daniel Drache (επιμ.), *States Against Markets: The Limits of Globalization*, London: Routledge, 31-61.
- Drucker F. Peter, 1998, «The Changing Geography of FDI», στο Kumar Nagesh (επιμ.), *Globalization, Foreign Direct Investment and Technology Transfers*, London: Routledge, 43-85.
- _____, 1996, «Multinationals and Developing Countries: Myths and Realities», στο Balaam D. David & Michael Veseth (επιμ.), *Readings in International Political Economy*, New Jersey: Prentice Hall, 312-322.
- _____, 1993, *Post – Capitalist Society*, New York: Harper Business.
- Dunning H. John (επιμ.), 1997, *Governments, Globalization and International Business*, Essex: Addison-Wesley.
- _____, 1993, *Multinational Enterprises and the Global Economy*, Essex: Addison-Wesley.
- Eatwell J. 1995, «The International Origins of Unemployment», στο Michie J. & Smith J. Grieve (επιμ.), *Managing the Global Economy*, Oxford: Oxford University.
- EC, 2000, *Report on United States Barriers to Trade and Investment*, Brussels, Ιούλιος.
- _____, 1998, *Employment Rates Report 1998: Employment Performance in the Member States*, Luxembourg: Office for Official Publications.
- Eichengreen Barry, 1996, *Globalizing Capital: A History of the International Monetary System*, New Jersey: Princeton UP.
- Eichengreen Barry & Nathan Sussman, 2000, «The International Monetary System in the (very) Long Run», *I.M.F. Working Paper*, 43.
- Epstein A. Gerald , 1996, «International Capital Mobility and the Scope for National Economic Management», στο Boyer Robert & Daniel Drache (επιμ.), *States Against Markets: The Limits of Globalisation*, London: Routledge, 211-224.

- Epstein A. Gerald & Juliet B. Schor, 1992, «Structural Determinants and Economic Effects of Capital Controls in OECD Countries», στο Banuri Tariq and Schor Juliet B. (επιμ.), *Financial Openness and National Autonomy: Opportunities and Constraints*, Oxford: Oxford UP, 136-161.
- Espring Andersen Gosta (επιμ.), 1998, *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies*, London, Thousand Oaks, N. Delhi: Sage Publications.
- Faux Jeff, 2006, *The Global Class War. How America's Bipartisan Elite Lost Our Future and What it Will Take to Win it Back*, John Wiley & Sons Inc.: Hoboken, New Jersey.
- Feldman P. Maryann, Albert N. Link & Donald Siegel, 2002, *The Economics of Science and Technology*, Boston, Dordrecht, London: Kluwer Academic Publishers.
- Feldstein M. & C. Horioka, 1983, «Domestic Saving and International Capital Movements in the Long Run and the Short Run», *European Economic Review*, 21: 129-151.
- _____, 1980, «Domestic Saving and International Capital Flows», *Economic Journal*, 90: 314-329.
- Freeman Richard, 1995, «The Limits of Wage Flexibility to Curing Unemployment», *Oxford Review of Economic Policy*, 11, 1: 63-72.
- Feigenbaum Harvey, Jeffrey Henig & Chris Hamnet, 1998, *Shrinking the State: The Political Underpinnings of Privatization*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Foster Bellamy John, 2007, «The Financialization of Capitalism», *Monthly Review*, 58, 11, Απρίλιος 2007, σσ. 1-12.
- Frieden A. Jeffrey, 1996, «Economic Integration and the Politics of Monetary Policy in the United States» στο Robert Keohane & Helen V. Milner (επιμ.), *Internationalization and Domestic Policies*, Cambridge: Cambridge UP, 108-136.
- Frieden A. Jeffrey & David A. Lake (επιμ.), 1995, *International Political Economy. Perspectives on Global Power and Wealth*, N.Y.: St. Martin's Press.
- Frieden A. Jeffrey, 1991, «Invested Interests: the Politics of National Economic Policies in a World of Global Finance», *International Organization*, 45, 4: 425-451.
- Frieden A. Jeffrey & Ronald Rogowski, 1996, «The Impact of the International Economy on National Policies: An Analytical Overview», στο Robert Keohane & Helen V. Milner (επιμ.), *Internationalization and Domestic Policies*, Cambridge: Cambridge UP, 25-47.
- Friedman David, 1978, *The Machinery of Freedom: Guide to Radical Capitalism*, New York: Arlington House Publishers.
- Freidman L. Thomas, 2005, *The World is Flat: A Brief History of the Twenty – First Century*, New York: Farrar, Straus & Giroux.
- Funke Odelia, 1997, «Biotechnology and Patent Rights: Seeking the Common Good?», στο Schrecker, Ted (επιμ.), *Surviving Globalism. The Social and Environmental Challenges*, London: Macmillan, 214-237.
- Galbraith K. James, 1998, «Globalization and Pay», *American Philosophical Society*, 14/ 11/ 98.
- Galbraith K. James, Pedro Conceicao & Pedro Ferreira, 1999, «Inequality and Unemployment in Europe: The American Cure», *New Left Review*, 237: 28-51.
- Garrett Geoffrey, 2002, «Partisan Politics in the Global Economy», στο Lechner J. Frank & John Boli (επιμ.), *The Globalization Reader*, Oxford: Blackwell, 231-239.
- _____, 2000(1), «Global Markets and National Politics», στο Held David and Anthony McGrew (επιμ.), *The Global Transformations Reader. An*

- Introduction to the Globalization Debate*, Cambridge: Polity Press, 301-318.
- _____, 2000(2), «Capital Mobility, Exchange Rates and Fiscal Policy in the Global Economy», *Review of International Political Economy*, 7,1 (Ανοιξη): 153-170.
- _____, 2000(3), «Globalization and National Autonomy», στο N. Woods (επιμ.), *The Political Economy of Globalization*, New York: Macmillan, 107-146.
- _____, 2000(4), «The Causes of Globalization», *Comparative Political Studies*, 33: 941-991.
- _____, 1998(1), *Partisan Politics in the Global Economy*, New York: Cambridge UP.
- _____, 1998(2), «Global Markets and National Politics: Collision Course or Virtuous Circle?», *International Organization*, 52, 4, 787-824.
- _____, 1996, «Capital Mobility, Trade, and the Domestic Politics of Economic Policy» στο Keohane Robert O. & Milner Helen V. (επιμ.), *Internationalization and Domestic Policies*, Cambridge UP, 79-107.
- Garrett Geoffrey & P. Lange, 1991, «Political Responses to Interdependence: What's "Left" for the Left?», *International Organization*, 45: 539-564.
- Garrett Geoffrey & Deborah Mitchell, 2001, «Globalization and the Welfare State», *European Journal of Political Research*, 39: 145-177.
- Garrett Geoffrey & P. Lange, 1996, «Internationalization, Institutions and Political Changes» στο Keohane Robert O. & Milner Helen V. (επιμ.), *Internationalization and Domestic Policies*, Cambridge UP, 48-75.
- Ghemawat Pankaj, 2007, «Why the World isn't Flat», *Foreign Policy*, 159, Μάρτιος – Απρίλιος, σσ. 54-60.
- Genschel Philipp, 2005, «Globalization and the Transformation of the Tax State», *European Review*, 13, 1: 53-71.
- Gertler S. Meric, 1997, «Between the Global and the Local: The Spatial Limits to Productive Capital», στο Cox R. Kevin (επιμ.), *Spaces of Globalization: Reasserting the Power of the Local*, New York: The Guilford, 45-63.
- Ghose Ajit K. 2002, «Trade and International Labour Mobility», *ILO Employment Paper*, ILO: Geneva.
- Gibbons Michael (επιμ.), 1994, *The New Production of Knowledge: The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*, London: Sage.
- Gills Barry, 1997, «Whither Democracy?: Globalization and the New Hellenism», στο Caroline Thomas & Peter Wilkin (επιμ.), *Globalization and the South*, Hampshire & NY: St. Martins Press, 60-75.
- Gill Stephen & Stephen Law, 1990, *The Global Political Economy: Perspectives, Problems and Policies*, Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Glyn Andrew, 2006, *Capitalism Unleashed*, N.Y. Oxford: University Press.
- _____, 1999, «Internal and External Constraints on Egalitarian Policies», στο Baker, Dean, Epstein A. Gerald & Pollin Robert (επιμ.), 1999, *Globalization and Progressive Economic Policy*, Cambridge UP, 391-411.
- _____, 1995α, «Social Democracy and Full Employment», *New Left Review*, 211: 33-59.
- _____, 1995β, «The Assessment: Unemployment and Inequality», *Oxford Review of Economic Policy*, 11, 1: 1-24.
- _____, 1992, «The Costs of Stability: The Advanced Capitalist Countries in the 1980's», *New Left Review*, 195: 71-95.
- Goddard C. Roe & John T. Passe-Smith & John G. Conklin (επιμ.), 1996, *International Political Economy*, Colorado: Lionne Rienner, κεφ. 25-26.
- Godfrey Martin, 1986, *Global Unemployment*, Brighton: Wheatsheaf Books.

- Goldfajn Ilan & Gino Olivares, 2001, «Can Flexible Exchange Rates Still “Work” in Financially Open Economies», *UNCTAD G-24 Discussion Paper Series*, 8.
- Gottschalk Peter & Timothy M. Smeeding, 1997, «Cross-National Comparisons of Earnings and Income Inequality», *Journal of Economic Literature*, XXXV: 633-687.
- Gropp Reint & Kristina Kostial, 2000, «The Disappearing Tax Base: Is FDI Eroding Corporate Income Taxes?», *European Central Bank Working Papers*, 31, Σεπτέμβριος.
- Habermas Jurgen, 1999, «The European Nation-State & the Pressures of Globalisation», *New Left Review*, 235: 46-59.
- Hale D. David, 1990, «Global Finance and the Retreat to Managed Trade», *Harvard Business Review*, Ιανουάριος-Φεβρουάριος, 150-162.
- Hanson Gordon H. 2001, «Should Countries Promote Foreign Direct Investment?», *UNCTAD G-24 Discussion Paper*, 9.
- Harris Laurence, 1995, «International Financial Markets and National Transmission Mechanisms», στο Michie J. & John Smith Grieve (επιμ.), *Managing the Global Economy*, Oxford: Oxford University, 199-212.
- Harrison Bennett & Barry Bluestone, 1994, «Η Αναδόμηση και ο Κόσμος της Υπέρ-Χρηματιστηριακής Οικονομίας», Θέμης Λαζαρίδης & Χαράλαμπος Χατζηπαντελής (μεταφρ.), στο Πελαγίδης, Θοδωρής (επιμ.), *Η Νέα Παγκόσμια Οικονομία*, Αθήνα: Εξάντας.
- Harvey David, 2005, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press: Oxford, New York.
- Hey Colin, 2005, «Too Important to Leave to Economists? The Political Economy of Welfare Retrenchment», *Social Policy & Society*, 4, 2: 197-205.
- Hay Colin, 2000, «Globalization, Social Democracy and the Persistence of Partisan Politics: A Commentary on Garrett», *Review of International Political Economy*, 7, 1 (Άνοιξη): 138-152.
- Heilbroner L. Robert, 1995, «Do Machines Make History?», στο Smith Roe Merrit & Marx Leo (επιμ.), *Does Technology Drive History*, The MIT Press: Cambridge, Massachusetts, London, 53-65.
- Held David, 1995, *Democracy & the Global Order*, London: Polity.
- Held David & Anthony McGrew (επιμ.), 2000, *The Global Transformations Reader. An Introduction to the Globalization Debate*, Cambridge: Polity Press.
- Helleiner Eric, 1999, «Sovereignty, Territoriality and the Globalization of Finance», στο Smith A. David, Dorothy J. Solinger & Steven C. Topik (επιμ.), *States and Sovereignty in the Global Economy*, London and N.Y.: Routledge, 139-157.
- _____, 1996, «Post-Globalization. Is the Financial Liberalization Trend Likely to be Reversed?», στο Robert Boyer & D. Drache (επιμ.), *States Against Markets: The Limits of Globalisation*, London: Routledge, 193-210.
- _____, 1994, «Freeing Money: Why have States been more Willing to Liberalize Capital Controls than Trade Barriers?», *Policy Sciences*, 27: 299-318.
- Herod Andrew, 1995, «Labour as an Agent of Globalization and as a Global Agent», στο J. Michie & John Smith Grieve (επιμ.), *Managing the Global Economy*, Oxford: Oxford University Press, 167-200.
- Hirst Paul, 2000, «The Future of Inclusive Democracy and the Possibilities of Sustaining Welfare», Εισήγηση από Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Παντείου Πανεπιστημίου.

- _____, 1999, «Globalization – Frequently Asked Questions and Some Surprising Answers», στο Peter Leisink (επιμ.), *Globalization and Labour Relations*, Cheltenham: Edward Elgar Publications, 36-56.
- Hirst Paul and Grahame Thompson, 1996, *Globalisation in Question: The International Economy & the Possibilities of Governance*, London: Polity.
- _____, 1992, «The Problem of ‘Globalization’: International Economic Relations, National Economic Management and the Formation of Trading Blocks», *Economy and Society*, 21, 4: 357-396.
- Hobson M. John & Linda Weiss, 1997, *States and Economic Development*, Cambridge: Polity Press.
- Hoeller P. & N. Girouard & A. Colecchia, 1998, «The EU's Trade Policies and their Economic Effects», *OECD Working Paper*, 7, Απρίλιος.
- Holloway John, 1994, «Global Capital and the National State», *Capital & Class*, 52: 23-49.
- Holton J. Robert, 1998, *Globalization and the Nation-State*, London & NY: Macmillan Press.
- Hoogvelt Ankie, 1997, *Globalization and the Postcolonial World: The New Political Economy of Development*, London: Macmillan.
- Hughes P. Thomas, 1995, «Technological Momentum», στο Smith Roe Merrit & Marx Leo (επιμ.), *Does Technology Drive History*, The MIT Press: Cambridge, Massachusetts, London, 101-113.
- Hurrell Andrew & Ngaire Woods, 1995, «Globalisation & Inequality», *Millennium: Journal of International Studies*, 24, 3: 447-470.
- IBRD & World Bank, 2003, *Global Economic Prospects*, Washington D.C.
- ILO, 2000, *World Employment 2001*, Geneva: International Labour Office.
- _____, 1999α, *Globalization & Employment Policy*, μέσω Internet, <http://www.ilo.org>, Geneva: International Labour Office.
- _____, 1999β, *World Employment 1998/99*, Geneva: International Labour Office.
- _____, 1998, *World Employment 1997/98 – Industrial Relations, Democracy & Social Stability*, μέσω Internet, <http://www.ilo.org>, Geneva: International Labour Office.
- _____, 1997, *ILO Highlights Global Challenge to Trade Unions*, 4-11.
- IMF, 2001, *World Economic Outlook*, Washington DC.
- _____, 2000, *World Economic Outlook*, Washington DC.
- Isham Jonathan, Daniel Kaufmann & Lant H. Pritchett, 1997, «Civil Liberties, Democracy, and the Performance of Government Projects», *The World Bank Review*, 11, 2: 219-242.
- Jessop Bob, «Time and Space in the Globalization of Capital and Their Implications for State Power», *Rethinking Marxism*, 14, 1, Spring: 97-117.
- _____, *The Future of the Capitalist State*, Cambridge: Polity Press.
- _____, 2001, *On the Spatio – Temporal Limits of Capital's Globalization and their Manifold Implications for State Power*, Department of Sociology, Lancaster University, Lancaster, LA1 4YL, UK, 12/5/01.
- _____, 2000(1), «Narrating the Future of the National Economy and the National State? Remarks on Remapping Regulation and Reinventing Governance», στο George Steinmetz (επιμ.), *State Formation After Cultural Turn*, Ithaca: Cornell University.
- _____, 2000(2), «The State and the Contradictions of the Knowledge Driven Economy», στο J. R. Brysion, P. W. Daniels, N. D. Henry & J Pollard (επιμ.), *Knowledge, Space, Economy*, London: Routledge.
- _____, 2000(3), «The Crisis of the National Spatio – Temporal Fix and the Tendentia Ecological Dominance of Globalizing Capitalism»,

- International Journal of Urban and Regional Research*, 24, 2 (Ιούνιος): 323-360.
- _____, 2001(4), «Η Στρατηγική Επιλεκτικότητα του Κράτους: Σκέψεις Σχετικά μ' Ένα Θέμα του Πουλιανιζά», στο Άλκης Ρήγος & Κωνσταντίνος Τσουκαλάς (επιμ.), *Η Πολιτική Σήμερα. Ο Νίκος Πουλιανιζάς και η Επικαιρότητα του Έργου του*, Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης, Θεμέλιο, 87-123.
- _____, 1999(1), «Reflections on Globalization and its (IL) Logic (s)», στο P. Dicken et. all (επιμ.), *The Logic of Globalization*, London: Routledge.
- _____, 1999(2), «The Changing Governance of Welfare: Recent Trends in its Primary Functions, Scale, and Modes of Coordination», *Social Policy & Administration*, 33, 4: 348-359.
- _____, 1998, «The Rise of Governance and the Risks of Failure: the Case of Economic Development», *Unesco*, Oxford - Malden: Blackwell Publishers.
- _____, 1994, «The Transition to Post - Fordism and the Schumpeterian Workfare State», στο R. Burrows (επιμ.), *Towards a Post - Fordism Welfare State*, London, 13-37.
- Κατσορίδης Α. Δημήτρης, 1999, *Ο Μύθος της Παγκοσμιοποίησης: Οι Μεταμορφώσεις του Ιμπεριαλισμού*, Αθήνα: Καμπύλη.
- _____, 1998, *Νέες Τεχνολογίες & Απασχόληση*, Αθήνα: Ρωγμή.
- Κοτζιάς Νίκος, 2004, *Το Ενεργητικό Δημοκρατικό Κράτος. Εθνικό Κράτος και Παγκοσμιοποίηση*, Αθήνα: Καστανιώτης.
- _____, 1999, «Θεωρίες για την Παγκοσμιοποίηση και οι Ασυμμετρίες της Πραγματικότητας», στο Μπέκ Ούρλικ, *Τι Είναι Παγκοσμιοποίηση?*, Γιώργος, Παυλόπουλος (μεταφρ.), Αθήνα: Καστανιώτης, 11-53.
- Khor Martin, 2000, «Globalization and the South: Some Critical Issues», *UNCTAD Discussion Papers*, 147.
- Kilminster Richard, 1997, «Globalization as an Emergent Concept», στο Scott Allan (επιμ.), *The Limits of Globalization: Cases and Arguments*, London: Routledge, 257-283.
- Kindleberger P. Charles, 1996 (3rd ed.), *Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises*, New York: John Wiley and Sons.
- Kobrin F. Stephen, 1999, «Neomedievalism and the Postmodern Digital World Economy», στο Prakash Aseem & Hurt A. Jeffrey (επιμ.), *Globalization and Governance*, London & New York: Routledge, 165-187.
- _____, 1997, «The Architecture of Globalization: State Sovereignty in a Networked Global Economy», στο Dunning H. John (επιμ.), 1997, *Governments, Globalization and International Business*, Essex: Addison-Wesley, 146-171.
- Kofman Eleonore, 1998, *Globalization Theory and Practice*, London: Pinter.
- Krasner D. Stephen, 1999, «Globalization and Sovereignty», στο Smith A. David, Dorothy J. Solinger & Steven C. Topik (επιμ.), *States and Sovereignty in the Global Economy*, London and N.Y.: Routledge, 34-52.
- Krugman Paul & Maurice Obstfeld, 1999, *The Return of Depression Economics*, London and New York: W.W. Norton & Company.
- Krugman Paul, 1998, *The Accidental Theorist*, New York: W.W.Norton & Company.
- _____, 1996, *Pop Internationalism*, Cambridge, Massachusetts, London & England: MIT.
- _____, 1995, «Growing World Trade: Causes and Consequences», *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, 1995: 327-362.
- _____, 1995, «Does Third World Growth Hurt First World Prosperity», στο Kenichi Ohmae (επιμ.), *The Evolving Global Economy*, Boston: Harvard Business School Publishing, 113-128.

- _____, 1994, «Competitiveness: a Dangerous Obsession», *Foreign Affairs*, 77, 2: 28-45.
- _____, 1994, *Διεθνής Οικονομική: Θεωρία και Πολιτική*, Τ. Α', Γιάννης Δούλφης & Στέλιος Πανταζίδης (μεταφρ.), Αθήνα: Κριτική.
- Kudrle T. Robert, 1999β, «Three Types of Globalization: Communication, Market and Direct, στο Vayryhen Rcumo (επιμ.), *Globalization and Global Governance*, Lanham, Boulder, New York & Oxford: Rauman & Little Field, 3-23.
- Kumar Nagesh, 1998, «Generation and Transfer of Technology», στο Kumar Nagesh (επιμ.), 1998, *Globalization, Foreign Direct Investment and Technology Transfers*, London: Routledge, 11-42.
- Λένιν Β. Ι. 1987, *Κράτος και Επανάσταση*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Λένιν Β. Ι. 1996, *Ο Ιμπεριαλισμός Τελευταίο Στάδιο του Καπιταλισμού*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Λυμπεράκη Αντιγόνη, 1999, «Εισαγωγή», στο Γκρέϊ Τζών, *Απατηλή Αυγή: Οι Αυταπάτες του Παγκόσμιου Καπιταλισμού*, Θάνος, Χατζόπουλος (μεταφρ.), Αθήνα: Πόλις.
- Λύτρας Ν. Ανδρέας, 2000, *Κοινωνία και Εργασία: Ο Ρόλος των Κοινωνικών Τάξεων*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Lairson D. Thomas & David Skidmore, 1997, *International Political Economy: The Struggle for Power and Wealth*, sec. ed. Harcourt Brace College.
- Larre Benedicte, 1995, «The Impact of Trade on Labour Markets: An Analysis by Industry», *OECD Jobs Strategy Working Papers*, 6, Paris.
- Lazonick William, 1998, «Organizational Learning and International Competition», στο Michie Jonathan & Smith S. Grieve, *Globalization, Growth, and Governance: Creating an Innovating Economy*, Oxford: Oxford UP, 204-238.
- Lechner J. Frank & John Boli (ed.), 2002, *The Globalization Reader*, Oxford: Blackwell.
- Lee Eddy, 1996, «Globalization & Employment: Is Anxiety Justified?», *International Labour Review*, 135, 5.
- Leftwich Adrian, 1993, «Governance, Democracy and Development in the Third World», *Third World Quarterly*, 14, 3: 605-624.
- Leisink Peter, (επιμ.), 1999, *Globalization and Labour Relations*, Cheltenham: Edward Elgar Publications.
- Levi D. Maurice, 1990, *International Finance: The Markets and Financial Management of Multinational Business*, New York: McGraw-Hill.
- Levy Brigitte, 1998, «Globalization, Regionalization and Good Governance: Policy Implications for the Third Millennium», *Association for Global Business, Tenth International Conference*, New Orleans, Louisiana, 18-21/11/98.
- Leys Colin, 2001, *Market Driven Politic: Neoliberal Democracy and the Public Interest*, London: Verso Books.
- Lindert Peter H. & Jeffrey G. Williamson, 2001, «Does Globalization Make the World More Unequal?», presented in *NBER Conference Globalization in Historical Perspective*, Santa Barbara, California.
- Lipsey E. Robert, 1998, «U.S. MNEs and Developing Countries», στο Kumar Nagesh (επιμ.), *Globalization, Foreign Direct Investment and Technology Transfers*, London: Routledge, 93-128.
- Μελάς Κώστας, 1999, *Παγκοσμιοποίηση, Νέα Φάση Διεθνοποίησης της Οικονομίας: Μύθοι και Πραγματικότητα*, Αθήνα: Εξάντας.
- Μηλιός Γιάννης, 1997, *Θεωρίες για τον Παγκόσμιο Καπιταλισμό*, Αθήνα: Κριτική.
- Μοσκόβοκα Ναταλί, 1988, *Θεωρίες για τις Οικονομικές Κρίσεις*, Παύλος Κόλλιας (επιμ.), Αθήνα: Κριτική.

- Μπάρμπερ Μπέντζαμιν, 1998, *Ο Κόσμος των Mac Κόντρα στους Τζιχάντι*, μεταφρ. Άγγελος Φιλιππάτος, Αθήνα: Καστανιώτης.
- Μπέκ Ούρλιχ, 1999, *Τι Είναι Παγκοσμιοποίηση? Λαυθασμένες Αντιλήψεις και Απαντήσεις*, μεταφρ. Γιώργος Παυλόπουλος, Αθήνα: Καστανιώτης.
- Mahboobi Ladan, 2001, «Recent Privatisation Trends in OECD Countries», *Financial Market Trends, OECD*, 82, June: 43-58.
- Mann Michael, 2000, «Has Globalization Ended the Rise and the Rise of the Nation-State?», στο Held David and Anthony McGrew (επιμ.), *The Global Transformations Reader. An Introduction to the Globalization Debate*, Cambridge: Polity Press, 136-147.
- Marshall D. Don, 1996, «National Development & the Globalisation Discourse: Confronting “Imperative” & “Convergence” Notions», *Third World Quarterly*, 17, 5: 875-901.
- Marx Karl, 1996, *Το Κεφάλαιο*, Τ. I, μεταφρ. Μαυρομμάτη, Παναγιώτη, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- _____, 1986, *Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, Φ. Φωτίου (μεταφρ.), Αθήνα: Θεμέλιο.
- _____, 1979, *Το Κεφάλαιο*, Τ. II, μεταφρ. Μαυρομμάτη, Παναγιώτη, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- _____, 1978, *Το Κεφάλαιο*, Τ. III, μεταφρ. Μαυρομμάτη, Παναγιώτη, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Marx Karl & Friedreich Engels, 1999, *Το Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, Γιώργος Κόττης (μεταφρ.), Αθήνα: Θεμέλιο.
- Massey Andrew (επιμ.), 1997(1), *Globalization and Marketization of Government Services. Comparing Contemporary Public – Sector Developments*, London & N.Y.: Macmillan.
- _____, 1997(2), «In Search of the State: Markets, Myths and Paradigms», στο Massey Andrew (επιμ.), *Globalization and Marketization of Government Services. Comparing Contemporary Public – Sector Developments*, London & N.Y.: Macmillan, 1-15.
- Maswood, Javed, 2000, *International Political Economy and Globalization*, Singapore, New Jersey, London & Hong Kong: World Scientific.
- McGrew & G. Anthony & Paul G. Lewis (επιμ.), 1992, *Global Politics: Globalization and the Notion State*, Polity Press.
- McKinnon, I. Ronald, 1993, «The Rules of the Game: International Money in Historical Perspective», *Journal of Economic Literature*, XXXI, Μάρτιος: 1-44.
- Meszaros Istvan, «Διεθνικό Κεφάλαιο και Εθνικά Κράτη», *Θέσεις*, 37: 63-85.
- Mezzetti Claudio & Ntinopoulos Ilias, 1991, «Domestic Unionization and Import Competition», *Journal of International Economics*, 31: 79-100.
- Mishra Ramesh, 1999, *Globalization and the Welfare State*, Cheltenham: UK and Northampton: MA, USA .
- _____, 1996, «The Welfare of Nations», στο Robert Boyer & Daniel Drache (επιμ.), *States Against Markets: The Limits of Globalization*, London: Routledge, 316-333.
- Moran Jonathan, 1999, «The Dynamics of Class Politics and National Economies in Globalisation: The Marginalisation of the Unacceptable», *Capital & Class*, 66: 53-83.
- Moran Michael & Maurice Wright, 1991, «Conclusion: The Interdependence of Markets and States», στο Moran Michael & Maurice Wright (επιμ.), *The Market and the State: Studies in Interdependence*, London: Macmillan.
- Moseley Fred, 1999, «The United States Economy at the Turn of the Century: Entering a New Era of Prosperity?», *Capital & Class*, 67: 25-46.
- _____, 1988, «The Rate of Value, the Organic Composition, and the General Rate of Profit in the U.S. Economy, 1947-67: A Critique and

- Update of Wolff's Estimates», *American Economic Review*, 78, Μάρτιος: 298-303.
- Mowery C. David & Nathan Rosenberg, 1996, «The U.S. National Innovation System», στο Nelson R. Richard, *National Innovation Systems: A Comparative Analysis*, New York: Oxford UP: 29-75.
- Mussa Michael, 2000, *Factors Driving Global Economic Integration*, Ομιλία σε συμπόσιο με θέμα «Global Opportunities and Challenges», Jackson Hole, 25/8/2000, Wyoming.
- Νικολινάκος Μάριος, 1998, *Η Παγκοσμιοποίηση σαν Νέα Πραγματικότητα και οι Συνέπειες της*, Δοκίμιο βασισμένο σε δύο ανακοινώσεις, στην «Πρώτη Συνάντηση των Οικονομολόγων της Μεσογείου» (1-3/ 10/ 98) και σε συνέδριο στο Πανεπιστήμιο του Καΐρου σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο της Φλωρεντίας (11-13/11/98).
- N30, *Reclaim the Streets*, μέσω Internet, <http://www.gn.apc.org/rts>.
- Nam-Hoon Kang & Sara Johansson, 2000, «Cross-border Mergers & Acquisitions Their Role in Industrial Globalisation», *OECD S.T.I. Working Papers*, Ιανουάριος.
- Nell Edward, 1977, «Economics: the Revival of Political Economy», στο Blackburn Robin (επιμ.), *Ideology in Social Science: Readings in Critical Theory*, 5η εκδ. Fontana: Collins, 76-95.
- Notermans Ton, 1997, «Social Democracy and External Constraints», στο Cox R. Kevin (επιμ.), *Spaces of Globalization, Reasserting the Power of the Local*, New York: The Guilford, 201-239.
- Obstfeld Maurice, 1998, «The Global Capital Market: Benefactor or Menace», *Journal of Economic Perspectives*, 12, 4: 9-30.
- Obstfeld Maurice & Alan M. Taylor, «The Great Depression as a Watershed: International Capital Mobility over the Long Run» στο Michael D. Bordo, Claudia D. Goldin, & Eugene N. White (επιμ.), *The Defining Moment: The Great Depression and the American Economy in the Twentieth Century*, Chicago: University of Chicago Press, 1998: 353-402.
- OECD, 2002, *OECD Statistics on International Trade in Services*, , Paris: OECD Publications.
- _____, 2001, *Consumption Tax Trends*, Paris: OECD Publications.
- _____, 2001, *Governance in the 21st Century*, Paris: OECD Publications.
- _____, 2000, *Is There a New Economy? First Report on the OECD Growth Project*, Paris: OECD Publications.
- _____, 2000, *OECD in Figures*, Paris: OECD Publications.
- _____, 1998, *Employment Outlook*, Paris: OECD Publications.
- _____, 1996, *The OECD Jobs Study: Implementing the Strategy*, Paris: OECD Publications.
- Ohmae Kenichi, 2000, «The Godzilla Companies of the New Economy», *Ex Libris*, 18: 130-139.
- _____, 2000, *The Invisible Continent*, New York: Harper Collins.
- _____, 2000/1993, «The Rise of the Region State», στο P. O'Meara, H.D. Mehlinger & M. Krain (επιμ.), *Globalization and the Challenges of a New Century*, Bloomington: Indiana UP, σσ. 93-100.
- _____, 1995(1), «Putting Global Logic First», στο Ohmae, Kenihci, *The Evolving Global Economy*, Boston: Harvard Business School Publishing, 129-137.
- _____, 1995(2), *The End Of the Nation State: The Rise of Regional Economies*, New York: The Free Press.
- _____(επιμ.ελ.), 1995(3), *The Evolving Global Economy*, Boston: Harvard Business School Publishing.
- _____, 1993, «The Rise of the Region State», *Foreign Affairs*, 72, 2.
- _____, 1990, *The Borderless World*, London: Harper Collins.

- _____, 1987, *Beyond National Borders*, Homewood Ill: Dow Jones Irwin.
- _____, 1985, «Big 3: No Longer Solely American», *Detroit News*, 21-4-1985.
- _____, 1983, «Trade Barriers», *New York Times*, 17-4-1983.
- Πουλιαντζάς Α. Νίκος, 1990, *Οι Κοινωνικές Τάξεις στον Σύγχρονο Καπιταλισμό*, Αθήνα: Θεμέλιο.
- _____, 1975, *Πολιτική Εξουσία και Κοινωνικές Τάξεις*, Τ. Β', Λ. Χατζηπροδρομίδης, Αθήνα: Θεμέλιο.
- Panic Mica, 1995, «International Economic Integration and the Changing Role of National Governments», στο Chang Ha-Joon & Bob Rowthorn (επιμ.), *The Role of the State in Economic Change*, Oxford: Clarendon Press, 51-78.
- Pelaez Eloina & John Holloway, 1993, «Μαθαίνοντας Υποκλίσεις: Μεταφορντισμός και Τεχνολογικός Ντετερμινισμός», στο Bonfeld Werner & John Holloway (επιμ.), *Μεταφορντισμός και Κοινωνική Μορφή: Μια Μαρξιστική Συζήτηση για το Μεταφορντικό Κράτος*, Γιώργος, Αντωνίου (μεταφρ.), Αθήνα: Εξάντας, 184-196.
- Petrella Riccardo, 2000(1), «Η Παγκοσμιοποίηση και η Αντίσταση του Δημόσιου Χώρου», *Τετράδια Αυτοδιοίκησης*, 1: 9-18.
- _____, 2000(2), «The Future of Regions: Why the Competitiveness Imperative Should not Prevail Over Solidarity, Sustainability and Democracy», *Geografiska Annaler*, 82B, 2: 67-72.
- _____, 1996, «Globalization and Internationalization. The Dynamics of the Emerging World Order», στο Robert Boyer & Daniel Drache (επιμ.), *States Against Markets: The Limits of Globalisation*, London: Routledge: 62-83.
- Pianta Mario, 1998, «New Technology and Jobs», στο Michie Jonathan & Smith S. Grieve, *Managing the Global Economy*, Oxford: Oxford UP, 71-98.
- Piven Fox Frances, 1995, «Is it Global Economics or Neo-Laissez-Faire?», *New Left Review*, 213: 107-114.
- Polanyi Karl, 1944, *The Great Transformation*, Boston, MA: Beacon.
- Pollert Anna, 1988, «Dismantling Flexibility», *Capital & Class*, 34: 42-75.
- Porter E. Michael, 1995, «Capital Disadvantage: America's Failing Capital Investment System», στο Kenichi Ohmae_(επιμ.), 1995, *The Evolving Global Economy*, Boston: Harvard Business School Publishing, 33-66.
- Potter David, 1992, «The Autonomy of Third World States within Global Economy», στο McGrew & G. Anthony, *Global Politics: Globalization and the Notion State*, Polity Press, 216-232.
- Prakash Aseem & Hurt A. Jeffrey (επιμ.), 1999, *Globalization and Governance*, London & New York: Routledge.
- Poulantzas N., 1973, *Political Power and Social Classes*, London: New Left Books.
- Purcell Mark, 2002, «The State, Regulation, and Global Restructuring: Reasserting the Political in Political Economy», *Review of International Political Economy*, 9, 2, 298-332.
- Rao J. Mohan, 1998, «Development in the Time of Globalization», *UNDP Working Papers*, 2, Φεβρουάριος.
- Razin Assaf & Sadka Efraim & Yuen Chi-Wa, «Implications of the Home Basis: A Pecking Order of Capital Inflows and Corrective Taxation», στο Razin Assaf & Sadka Efraim (επιμ.), 1999, *The Economics of Globalization: Policy Perspectives from Public Economics*, Cambridge UP, 85-122.
- Reich B. Robert, 1995(1), «Who Is Us?», στο Ohmae Kenihci, *The Evolving Global Economy*, Boston: Harvard Business School Publishing, 141-181.
- _____, 1995(2), «Who Is Them?», στο Ohmae Kenihci, *The Evolving Global Economy*, Boston: Harvard Business School Publishing, 161-181.

- Richards G. Donald, 1997, «The Political Economy of Neo-liberal Reform in Latin America: A Critical Appraisal», *Capital & Class*, 61: 19-43.
- Rifkin Jeremy, 2000, *The Age of Access. The New Culture of Hypercapitalism. Where All of Life is Paid – For Experience*, N.Y.: J.P.Tarcher/Putnam.
- Rodrik Dani, 2000(1), «Γιατί οι Περισσότερο Ανοικτές Οικονομίες έχουν Ισχυρότερες Κυβερνήσεις;» στο Πελαγίδης, Θοδωρής (επιμ.), *Κατανοώντας την Παγκοσμιοποίηση*, Αθήνα: Παπαζήσης, 273-311.
- _____, 2000(2), «Has Globalization Gone too Far?» στο Held David & Anthony McGrew (επιμ.), *The Global Transformations Reader. An Introduction to the Globalization Debate*, Cambridge: Polity Press, 323-327.
- _____, R, 1997, «Sense and Nonsense in Globalization Debate», *Foreign Policy*, Καλοκαίρι: 19-36.
- Rothbard M. 1978, *For a New Liberty*, New York: Macmillan.
- Rowthorn Robert, 1995, «Capital Formation and Unemployment», *Oxford Review of Economic Policy*, 11, 1: 26-38.
- Rowthorn Robert & Ramana Ramaswamy, 1998, «Growth, Trade, & Deindustrialization», *IMF Working Papers*, 60.
- Ruggiero Renato, 1996, «Free Trade Falter Would Be Dangerous for All the World», *Canadian Speeches: Issues of the Day*, June, σ. 3.
- Ruiz-Huerta Jesus & Martinez Rosa & Ayala Luis, 1999, «Earnings Inequality, Unemployment and Income Distribution in the OECD Countries», *OECD Working Paper*, 214.
- Σακελλαρόπουλος Σπύρος & Παναγιώτης Σωτήρης, 2004, «Τα Μεθοδολογικά και Θεωρητικά Αδιέξοδα της «Παγκοσμιοποίησης», *Θέσεις*, 87: 151-178.
- Σακελλαρόπουλος Σπύρος, 2004α, *Ο Μύθος της Παγκοσμιοποίησης και η Πραγματικότητα του Ιμπεριαλισμού*, Αθήνα: Gutenberg.
- Σακελλαρόπουλος Σπύρος, 2004β, «Προς μια Υπερεθνική Αστική Τάξη: Μια Κριτική Προσέγγιση», *Θέσεις*, 87: 151-178.
- Σακελλαρόπουλος Σπύρος, 2000, *Η Μυθολογία της Οικονομικής Παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο -Τετράδια Εργασίας, 41.
- Salverda Wiemer, Stephen Bazen and Mary Gregory, 2001, *The European - American Employment Gap, Wage Inequality, Earnings Mobility and Skill: A Study for France, Germany, the Netherlands, the United Kingdom and the United States Final Report*, European Low-Wage Employment Research Network.
- Sasaki Hitoshi & Satoshi Yamaguchi & Takamasa Hisada, 1999, «The Globalisation of Financial Markets and Monetary Policy», *Bank of Japan*.
- Sassen Saskia, 2003, «The State and Globalization», *Interventions*, 5, 2: 241-248.
- _____, 1999, «Embedding the Global in the National», στο Smith A. David, Dorothy J. Solinger & Steven C. Topik (επιμ.), *States and Sovereignty in the Global Economy*, London and N.Y.: Routledge, 158-171.
- _____, 1991, *The Global City*, Princeton: Princeton UP.
- Scarpetta Stefano & Andrea Bassanini & Dirk Pilat & Paul Schreyer, 2000, «Economic Growth in the OECD Area: Aggregate and Sectoral Level», *OECD Economics Department Working Papers*, 248.
- Schmukler, S., and P. Zoido-Lobaton, 2001, «Financial Globalization: Opportunities and Challenges for Developing Countries», *World Bank*, Washington D.C.
- Scholte Jan Aart, 2000, *Globalization A Critical Introduction*, London & N.Y.: Macmillan Press.

- Schrecker, Ted (επιμ.), 1997, *Surviving Globalism. The Social and Environmental Challenges*, London: Macmillan.
- Scott Alan (επιμ.), 1997, *The Limits of Globalization: Cases and Arguments*, London and New York: Routledge.
- Shatz J. Howard & Venables J. Anthony, 2000, *The Geography of International Investment*, London School of Economics & World Bank.
- Singh Kauljit, 2005, *Questioning Globalization*, London: Zed Books.
- _____, 1999, *The Globalization of Finance: A Citizen's Guide*, London: Zed Books.
- Slaughter J. Mathew & Philip Swagel, 1997, «Does Globalization Lower Wages and Export Jobs?», *IMF Economic Issues*, Washington.
- Smith Roe Merrit & Marx Leo (επιμ.), 1995, *Does Technology Drive History*, The MIT Press: Cambridge, Massachusetts, London.
- Soros George, 1994, *The Alchemy of Finance: Reading the Mind of the Market*, New York: John Wiley & Sons.
- Stanford Jim, 1999, «Openness and Equity: Regulating Labor Market Outcomes in a Globalized Economy», στο Baker Dean, Gerald A. Epstein & Robert Pollin (επιμ.), *Globalization and Progressive Economic Policy*, Cambridge UP, 245-272.
- Stewart Paul & Philip Garrahan, 1997, «Globalization, the Company and the Workplace», στο Scott, Allan (επιμ.), *The Limits of Globalization: Cases and Arguments*, London: Routledge, 223-237.
- Stiglitz E. Joseph, 2002, *Globalization and its Discontents*, New York: W.W. Norton & Company.
- Stopford M. John, 1997, «Implications for National Governments», στο Dunning, H. John (επιμ.), 1997, *Governments, Globalization, and International Business*, New York: Oxford University.
- Strange Susan, 2000, «The Declining Authority of States», στο Held, David and Anthony, McGrew (επιμ.), *The Global Transformations Reader. An Introduction to the Globalization Debate*, Cambridge: Polity Press, 148-155.
- _____, 1996, *The Retreat of the State*, Cambridge: Cambridge UP.
- Sturn, Jan-Egbert, 1998, *Public Capital Expenditure in OECD Countries*, Cheltenham: Edward Alan.
- Sunstein R. Cass, 1997, *Free Markets and Social Justice*, Oxford: Oxford University.
- Sussman Gerald, 1997, *Communication, Technology, and Politics in the Information Age*, London: Sage.
- Swaan Abram, 1997, «The Receding Prospects for Transnational Social Policy», *Theory and Society*, 26: 561-575.
- Τόλιος Γιάννης, 1991, *Σύγχρονος Καπιταλισμός: Τάσεις Ανάπτυξης και Αντιθέσεις*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Τομπάζος Σταύρος, 1999, *Παγκοσμιοποίηση & Ευρωπαϊκή Ένωση*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Tanzi Vito, 2000, «Globalization, Technological Developments, and the Work of Fiscal Termites», *IMF Working Paper*, 181.
- Teeple Gary, 1997, «Globalization as the Triumph of Capitalism: Private Property, Economic Justice and the New World Order», στο Schrecker Ted (επιμ.), *Surviving Globalism: The Social and Environmental Challenges*, London: Macmillan.
- _____, 1995, *Globalization and the Decline of the Social Reform*, Toronto: Garamond.
- Tesar L. Linda, 1991, «Savings, Investment and International Capital Flows», *Journal of International Economics*, 31: 55-78.

- Tesar L. Linda, & Indrid, M. Werner, 1995, «US Equity Investment in Emerging Stock Markets», *World Bank Economic Review*, 9, 1: 109-129.
- Thomsen Stephen, 2000, «Investment Patterns in a Longer-Term Perspective», *OECD Working Paper*, Paris.
- Thrift N., 1994, «On the Social and Cultural Determinants of International Financial Centres», στο S. Corbridge, N. Thrift and R. Martin (επιμ.), *Money, Power and Space*, Oxford: Basil Blackwell.
- Tomaney John, 1990, «The Reality of Workplace Flexibility», *Capital & Class*, 40: 29-60.
- UNCTAD, 1999, *Human Development Report*, New York and Geneva.
- _____, 2002, *World Investment Report*, New York and Geneva.
- _____, 1999, *World Investment Report*, New York and Geneva.
- United Nations, 1999, *World Economic and Social Survey*, New York.
- _____, 1998, *World Investment Report: Trends & Determinants*, New York.
- US Network for Global Economic Justice, μέσω Internet, <http://www.50years.org>.
- Ute Pieper & Lance Taylor, 1999, «The Revival of the Liberal Creed: the I.M.F., the World Bank, and Inequality in a Globalized Economy», στο Baker Dean, Gerald A. Epstein & Robert Pollin (επιμ.), *Globalization and Progressive Economic Policy*, Cambridge UP, 37-66.
- Van Wincoop, Eric & Kei-Mud Yi, 2000, «Asian Crisis Post-Modern: Where did the Money Go and did the United States benefit», *Bank for International Settlements*.
- Vayryhen Rcuomo (επιμ.), 1999, *Globalization and Global Governance*, Lanham, Boulder, New York & Oxford: Rauman & Little Field.
- Χαραλάμης Δημήτρης, 1998, *Δημοκρατία και Παγκοσμιοποίηση*, Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.
- Wade Robert, 1996, «Globalization and Its Limits: Reports of the Death of the National Economy are Greatly Exaggerated», στο Berger Suzanne & Ronald Dore (επιμ.), *National Diversity and Global Capitalism*, Cornell: Cornell UP, 60-88.
- Wade Robert & Frank Veneroso, 1998, «The Asian Crisis: The High Debt Model Versus the Wall Street-Treasury-IMF Complex», *New Left Review*, 229, Μάρτιος - Απρίλιος: 3-23.
- Walker Alan, 1990, «The Strategy of Inequality. Poverty and Income Distribution in Britain 1979-1989», στο Taylor Ian R. (επιμ.), 1990, *The Social Effects of Free Markets Policies: An International Context*, London: Harvester Wheatsheaf. 29-47.
- Wallerstein Immanuel, 2004, «Soft Multilateralism», *The Nation*, 278, 4: 14-20.
- _____, 2003, «U.S. Weakness and the Struggle for Hegemony», *Monthly Review*, July – August, 23-29.
- _____, 2002, «Transition to an Uncertain Future», *Monthly Review*, 53, 8, 1/2002: 29-31.
- _____, 1999(1) «States Sovereignty? The Dilemmas of the Capitalists in the Age of Transition», στο Smith A. David, Dorothy J. Solinger & Steven C. Topik (επιμ.), *States and Sovereignty in the Global Economy*, London and N.Y.: Routledge, 20-33.
- _____, 1999(2), *The End of the World as we Know It. Social Science for the Twenty – First Century*, University of Minnesota Press: Minneapolis – London.
- _____, 1995, *After Liberalism*, The New Press: New York.
- _____, 1983, *Historical Capitalism*, London: Verso Editions.
- Waltz N. Kenneth, 1999, *Globalization and Governance*, 1999 James Madison Lecture.
- Waters Malcolm, 1995, *Globalization*, London: Routledge.

- Weiss Linda, 1999(1), "Globalization and National Governance: Antinomy or Interdependence?", *British International Studies Association*, 59-88.
- Weiss Linda, 1999(2), *The Myth of the Powerless State: Governing the Economy in a Global Era*, Cambridge: Polity.
- Weller A. Christian, 1997, «How International Finance Facilitates Corporate Mobility», *Socialist Register*, 181-193.
- Williamson G. Jeffrey, 1998, «Globalization, Labor Markets and Policy Backlash in the Past», *Journal of Economic Perspectives*, 12, 4: 51-72.
- _____, 1996, «Globalization, Convergence, and History», *The Journal of Economic History*, 56, 2: 277-306.
- Wilkin Peter, 1996, «New Myths for the South: Globalisation & the Conflict Between Private Power & Freedom», *Third World Quarterly*, 17, 2: 227-238.
- Woodward David, 1998, «Globalization, Uneven Development and Policy Implications», *UNDP Working Papers*, 4.
- World Bank, 2002, *Globalization, Growth and Poverty: Building an Inclusive World Economy*, New York: Oxford UP.
- _____, 2001, *World Development Report 2001*, New York: Oxford UP.
- _____, 2000, *World Development Report 2000-2001*, New York: Oxford UP.
- _____, 1999, *World Development Report 1999-2000*, New York: Oxford UP.
- _____, 1997, *World Development Report 1997*, New York: Oxford UP.
- _____, 1997, *World Investment Report 1997: Transnational Corporations, Market Structure & Competition Policy*, New York: Oxford UP.
- _____, 1989, *Sub-Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth*, Washington D.C.: The World Bank.
- World Trade Organization, 1998, *Annual Report 1998*, Geneva: W.T.O. Publications.
- Worthington Richard, 2000, *Rethinking Globalization. Production, Politics, Actions*, N.Y.: Peter Lang Publishing.
- Wriston W., 1992, *Risk and Other Four – Letter Words*, New York: Harper and Row.
- Yusuf Shahid, 2001, «Globalization and the Challenge for Developing Countries», *World Bank*.
- Zeile J. William, 1997, «U.S. Intrafirm Trade in Goods», *U.S. Survey of Current Business*, Φεβρουάριος.

Εφημερίδες, διαδικτυακές πηγές και άλλα

- Αγγελής Γιάννης, 1999, «Γρήγορες Ιδιωτικοποιήσεις για Χάρη των Ξένων Επενδυτών», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 20/ 6/ 99, σ. 116.
- Brittan Leon, 1999, *Responding to the Challenges of Globalization: an Opportunity for Reform*, μέσω Internet, <http://europa.eu.int>, The Economist Conference: 3rd Roundtable with the Government of Greece, 28/ 4/ 99.
- Burgi Noelle & Philip S. Golub, «Η Παγκοσμιοποίηση Έχει Απογυμνώσει τα Κράτη;», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 4/6/00: 37, 40, 74 & 76.
- Camdessus Michel, 1999, «The Economy World Crisis 'Over'-IMF», *BBC News*, 25/4/99.

- Campuzano Claudio, 2000, "Move on U. S. Monetary Policy Raises Doubts about Latin America's Recovery", *The World Tribune*, 29/5/00.
- Chomsky Noam, 1999, *About Globalization*, Ομιλία στο Jack Simpson Gymnasium, University of Calgary Campus, 22/ 9/ 99.
- De Jonquieres Guy & Gillian Ted & Stephen Fidler, 2000, «G7 Calls for Arms Credits Clampdown», *Financial Times*, 1/8/2000.
- Dorgan Byron, 2000, «How Corporations Operate Tax Free», *Washington Monthly*, 18/7/2000.
- Editorial, 2000, «Nissan Plays the Subsidy Game», *Financial Times*, 31/7/00.
- Ζέρβας Χρήστος, 2003, «Εργασιακό Hi -tech Φακέλωμα», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 8/6-2003, σ. 58.
- Fischer Stanley, 2000, *Globalization: Valid Concerns?*, Ομιλία σε συνέδριο της Federal Reserve Bank of Kansas City, Jackson Hole, Wyoming, Σεπτέμβριος.
- Hunt W. John, 2000, «It's Lonely and Tough at the Top», *Financial Times*, 7/7/00.
- Klinenberg Eric, 2007, «Το Φευγαλέο όνειρο της Ισοτιμής Πληροφόρησης», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 11/02/07, σσ. 39-44.
- _____, 2003, «Δέκα Αφεντικά για τα Αμερικανικά Media!», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 26-27/4/2003.
- Λακασάς Απόστολος, 2000, «Εκεί που Θρυμματίζονται τα Όνειρα», *Η Καθημερινή*, 12/1/2000, σ. 3.
- Λίποβατς Θάνος, 2000, «Η Σύγχρονη Νεωτερικότητα: Παγκοσμιοποίηση και Ατομικισμός», *Το Βήμα*, 18/2/00: 14-15.
- Martin Peter, 2001, «The Long View: A Clash of Corporate Cultures», *Financial Times*, 1/6/2001.
- Μέγας Χρήστος, 1999, «Ένας στους Τέσσερις Εργάζεται Part-Time», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 6/ 7/ 99, σ. 120.
- Μπάμπης Μιχάλης, 2003, «Αυξάνονται Συνεχώς από το '98 οι Πολεμικές Δαπάνες», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 16/3/2003.
- Naiman Robert, 1999, «I.M.F., WTO: I Can Change, I Can Change!», Washington, *Sunday Journal*, 3/ 10/ 99.
- Πανταγιάς Γ. 1998, «Να Σηκώσουμε το Γάντι», *Το Βήμα*, 25/1/98.
- Παπακωνσταντίνου Πέτρος, 2000, «Γαλλία: Δηλητηριασμένο Φρούτο το 35ωρο», *Καθημερινή*, 6/2/00, σ. 24.
- _____, 2000, «Η Παγκοσμιοποίηση της ... "Μαύρης Οικονομίας"», *Καθημερινή*, 7/5/00, σ. 22.
- Πελαγίδης Κ. Θ. 2000, «Εντείνονται Παγκοσμίως οι Ανισότητες», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 1-2/1/2000, σ. 104.
- Pilling David, 2001, «WTO Drug Rules Under Fire», *Financial Times. Com*, 12/2/01.
- Ruggiero Renato, 1996, "Free Trade Falter Would Be Dangerous for All the World", *Canadian Speeches: Issues of the Day*, June.
- Σημίτης Κώστας, 2000, «Για μια Προοδευτική Διακυβέρνηση στον 21ο Αιώνα», *Το Βήμα*, 28/5/00: Α1 και Α4.
- Σιωμόπουλος Κ. 2000, «Φόροι: Ποιοι Πληρώνουν τους Περισσότερους Φόρους στην ΕΕ», *Το Βήμα*, 10/1/00: Α20-21.
- Sheila Mc Nulty, 1998, «Malaysia: Stockbrokers' Debt to be Tackled», *Financial Times*, 4/ 11/ 98.
- Soriano Jen, 1999, «Globalization and the Maquiladoras», Australia, *The Mojo Wire*, 24/ 11/ 99.
- Wade Robert, 2001, "Winners and Losers", *Economist*, 29/11/2001.
- Williams Frances, 2000, «UN: Anger at US Stance on Child Soldiers», *Financial Times*, 11/ 1/ 00.

- Χατζημικιάλης Κωστής, 2000, «Το 'Έξοπασμα' στο Σιάτλ και οι Γεωγραφίες της Παγκοσμιοποίησης», *Κυριακάτικη Αυγή*, 9/ 1/ 2000.
- Χωρίς Όνομα, 2003, «Ασπίδες Απέναντι στις Αμερικανικές Πολυεθνικές», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 9/3/2003.
- _____, Όνομα, 2000α, «Για Δωροδοκία Κατηγορείται η Μαϊκροσοφτ», *Τα Νέα*, 29/6/00, σ. Ν59.
- _____, Όνομα, 2000β, *Employers Win Powers to Snoop on Workers*, *Reuters*, 4-10-00.